

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
Publicationes Discipulorum Iurisprudentiae

A kötet az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából az Emberi Erőforrás Támogatás-kezelő által kiírt *A hazai Tudományos Diákköri műhelyek és rendezvényeik támogatása – SZTE ÁJK Tudományos Diákköreinek támogatása (2018–2019)* című, NTP-HHTDK-18-0063 kódjelű pályázat támogatásával készült.

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

FORVM

**Publicationes Discipulorum
Iurisprudentiae**

II. évfolyam

SZEGED
2019

Redigunt

TAMÁS ANTAL, ZSUZSANNA JUHÁSZ, KRISZTINA RÚZS MOLNÁR,
ZSOLT SZOMORA, NORBERT VARGA

Collegium scientiae actorum:

ATTILA BADÓ, MÁRTA DEZSŐ, ZSUZSANNA FEJES, KLÁRA GELLÉN,
ATTILA HARMATHY, JÓZSEF LICHTENSTEIN, BARNA MEZEY,
LÁSZLÓ NÁNÁSI, GÁBOR ROKOLYA, ARNDT SINN, BÉLA SZABÓ,
ISTVÁN SZABÓ, GERHARD THÜR

Redigit:

MÁRIA HOMOKI-NAGY

Nota

FORVM Szeged

Szerkesztőbizottság:

ANTAL TAMÁS, JUHÁSZ ZSUZSANNA, RÚZS MOLNÁR KRISZTINA,
SZOMORA ZSOLT, VARGA NORBERT

A folyóirat tudományos testülete:

BADÓ ATTILA, DEZSŐ MÁRTA, FEJES ZSUZSANNA, GELLÉN KLÁRA,
HARMATHY ATTILA, LICHTENSTEIN JÓZSEF, MEZEY BARNA,
NÁNÁSI LÁSZLÓ, ROKOLYA GÁBOR, SINN ARNDT, SZABÓ BÉLA,
SZABÓ ISTVÁN, THÜR GERHARD

Főszerkesztő:

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Műszaki szerkesztő:

Marvanek Judit

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar kiadása

Felelős kiadó: BALOGH ELEMÉR dékán

Nyomdai munkálatok:

Innovariant Nyomdaipari Kft. Szeged

Kiadványunk rövidítése:

FORVM Szeged

ISSN 0324-6523 Acta Universitatis Szegediensis

ISSN 2560-2802 Publicationes Discipulorum Iurisprudentiae

TARTALOM

BALATONI ANNA LÍVIA Innovatív börtönépítéset: a ma ötlete, a holnap börtöne.....	7
BÁRÓ-FARKAS CSABA LÁSZLÓ A párbarj megítélése hazánkban a Csemegi-kódex után, angolszász kitekintéssel.....	45
BATIZ KRISZTIÁN Az akarat szabadság kérdésének büntetőjogi jelentősége.....	71
BOTOS MIHÁLY BÁLINT A veszélyes üzemi felelősség jogtörténeti vizsgálata, különös tekintettel a bírói joggyakorlatra.....	101
HORVÁTH REGINA Az okoseszközök világának kockázatai a GDPR tükrében, avagy mennyire vagyunk biztonságban?.....	131
KARDOS VIVIEN KATA Jogi informatikai trendek vs. hallgatói valóság.....	161
KRUSÓCZKI BENCE A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara szerepe a tisztességtelen versenyelekmények kapcsán.....	195
MEZŐFI VIKTÓRIA Megtörtént. Viktimológiai vizsgálódások a szexuális bűncselekmények körében.....	221
NAGY BOTOND A bírák kiválasztásának összehasonlító vizsgálata.....	259
NÉMETH KATA A büntetőeljárás nyilvánosságának jogszabályi hátterében húzódó alapjogi kollíziók feltárása, különös tekintettel az ágazati titokvédelemre.....	291
POKKER ZOLTÁN PÉTER A mesterséges intelligenciával rendelkező robotok jogi szabályozása, különös tekintettel az élethez való jog sérelmére.....	321
PRIKKEL PETRA Kriptoadó, avagy a XXI. század bányaadója.....	349
RAFAI KRISZTINA FANNI A 2008-as pénzügyi-gazdasági válság izlandi kezelésének tanulságai.....	379
SALGÓ NÓRA A bírói függetlenség összehasonlító megközelítésben.....	409

SÜLI SZABINA MERCÉDESZ	
„Bukott kémek” a szocializmusban. Értekezés a Belovai-ügyről.....	437
SZECSKÓ ENIKŐ	
Az információs szabadságjogok érvényesülése a rendvédelemben.....	493
SZÖLLŐSI ZITA ADRIEN	
Az osztott perszerkezet és az időszerűség.....	519
VARGA ZITA	
Dinamikus technológiai tendencia vs. spirális körforgás? – A médiajog tárgyi hatályának visszatérő kérdései.....	549

BALATON ANNA LÍVIA*

Innovatív börtönépítészet: A ma ötlete, a holnap börtöne

*„Az innováció olyan, mint a déja vu.
Ha már egyszer elfogadjuk az ötleteket, olyan,
mintha mindig is ott lettek volna az orrunk előtt.”*

Thomas Koulopoulos

I. Témaválasztás

Dolgozatom célja több szempontból megvizsgálni, elemezni, majd végső soron egy alternatív javaslattal újraértelmezni a börtönök és az építészet viszonyát. Leszögezhető, hogy a börtönépítészet-, és dizájn egyike a hazai börtönügy egyelőre kevésbé kutatott területeinek.¹ Ezzel a kérdéskörrel elsősorban külföldi, azon belül skandináv szakirodalmi munkák foglalkoznak, így ezek feldolgozásával igyekeztem mélyebb ismereteket szerezni.

Kutatásom fő irányvonala az innováció, ennek érdekében igyekszem új megvilágításból kutatási területté tenni, és az építészet aspektusából feltárni a börtönöket érintő lehetséges javaslatokat a jövőre nézve. Célom egy komplex, nyitott és dinamikus gondolkodásmód, valamint minden elemre reflektáló koncepció kidolgozása; a börtön, az építészet és a börtönben lévő emberek egymás összefüggésében való tanulmányozása. Ennek érdekében szükségesnek tartom a börtönépítészet rövid és átfogó történeti áttekintését mind nemzetközi kitekintésben, mind pedig a hazai szintéren, majd ezt követően a meglévő büntetés-végrehajtási szemléletek építészeti szempontból történő vizsgálatát. Fontosnak tartom új kérdések és alternatív szemléletek felvetését, mert a büntetés-végrehajtás, de végső soron az építészet reagálása is aktuálissá vált. Így például milyen hatással vannak a különböző korszakokban és más-más büntetőpolitika jegyében épült börtönök a bennük élőkre? Hogyan lehetne a modern kornak megfelelő értékeket, mint például humánus bánásmód és szolidaritás a börtönépítészetbe ültetni? Lehetséges lenne fogvatartottnak, de mégsem bebörtönzött léleknek lenni?

---

* SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

¹ Ugyanakkor kiemelendő Mezey Barna munkássága. Így többek között MEZEY BARNA: *A börtön természeti kora, avagy a börtönépítészet kezdetei*. Börtönügyi Szemle 1991/2. 51–58. pp. MEZEY BARNA: *A börtön-épületek üzenete. (A szabadságvesztés-büntetés funkcióinak szimbolikus kifejeződése a büntetés-végrehajtási architektúra kezdetén)*. Jogtörténeti Szemle 2007. különszám 169–179. pp.; MEZEY BARNA: *A börtönrendszerek és a börtönépítészet a századforduló idején*. Börtönügyi Szemle 2006/1. 37–42. pp.

Röviden áttekinthetem a mai magyar büntetés-végrehajtási intézetek épületeinek felépítését, és konstrukcióinak előnyeit, hátrányait. Említést teszek a jelenlegi amerikai és skandináv börtönrendszerekről, melyek ugyan építészeti szempontból abszolút modernnek és korszerűnek mondhatóak, ám a konstrukciók mögött húzódó büntetőpolitikában és szemléletben teljesen különböznek.

Végül pedig célom egy lehetséges javaslatot tenni, és bemutatni az általam felvázolt „Okos Börtön” prototípust, így dolgozatom egyfajta felhívásként értelmezhető új teóriák, tervrajzok és koncepciók kidolgozására.

II. Bevezetés

1. Az ideológia kifejeződése

Az építészet célja, hogy „építő” jellegű, pozitív élettani hatású tereket hozzon létre. Környezetünk hatást gyakorol mindennapjainkra, és annál nagyobb mértékű a hatás, minél több időt tölt el az ember egy adott helyen. Ilyen tér a börtön épülete is, az állandó, megszokás nélküli tartózkodás helye, zárt terek és funkciók széles skálája. Korlátozást jelent az egyén életére, fizikai szabadságától és szabad akaratától megfosztva az épület a saját részévé teszi a benne élőket. Történeti szempontból a börtönök elsődleges funkciója a büntetés végrehajtása volt, így az épületek is ehhez igazodtak. Az adott kor sajátos punitív büntetés-végrehajtási szemlélete tükröződött vissza az épületek elhelyezkedésén, méretén és kialakításán. Alapvető szemléletbeli és ideológiai változások következtek be azonban a XX. század második felében, megfogalmazásra kerültek olyan elvek, mint a humánus bánásmód, reszocializáció és rehabilitáció. A börtön célja már nem csak a bűnelkövetők bezárása lett, hanem nevelésük, hogy a társadalomba visszailleszkedni képes egyénekké váljanak, és az általánosan elfogadott normák szerint éljenek. Ehhez a paradigmaváltáshoz illeszkedik az építészet is, egyre inkább a nevelő terek válnak hangsúlyossá.

Dolgozatomban ezen társadalmi és jogi keretek változásának folyamatát vizsgálom, amelyek lehetővé tették a börtönépítészet újragondolását. A történeti börtönépületek bemutatásán keresztül a különböző alaprajzi elrendezéseket, koncepciókat ismerhetjük meg. Szükséges átfogóan megismerni a börtönök építészetének folyamatát, így dolgozatomban mind a külföldi, mind a hazai börtöntörténetről igyekszik rövid áttekintést nyújtani. Mivel működő hazai börtöneink jelentős része az 1800-as évek végén épült, elavult, a dolgozat rámutat arra, hogy a fenti elvek nem tudnak maradéktalanul érvényesülni. Összehasonlítva nyugat-európai és skandináv börtönépületekkel az elmaradás jelentős.

A társadalomból kirekesztett és visszaintegrálódni nem tudó elítéltek rétege komoly szociológiai és gazdasági probléma minden társadalom számára.² Így hát a legfőbb cél, hogy minden eszközzel úgy irányítsuk életüket a börtön falain belül, és olyan lehetőségeket teremtsünk számukra, hogy a reintegráció elve mentén a társadalom hasznos tagjaivá váljanak. Az ehhez rendelkezésre álló eszközeink közül kiemelkedik maga az épület,

---

² BATÁRI PÉTER: *Fegyelmező terek – az építészet feladata és lehetőségei a büntetés-végrehajtásban*. DLA értekezés Budapest, BME 2017. 9. p.

amely egyrészt biztonsági okokból elzár, másrészt viszont kifejezi, hogy ezek az emberek is a társadalom tagjai, akiket nem csak büntetni, hanem oktatni és szocializálni is kell.

2. Innováció és dizájn

Úgy gondoltam érdemes lenne megvizsgálni, hogy miként lehetne a reintegrációs szemléletet a börtönépítészetben keresztül érvényesíteni a büntetés-végrehajtásban. Ennek a folyamatnak véleményem szerint legfőbb eszköze az innovatív építészet és a börtöndizájn, amely a fogvatartottak rehabilitálását tűzi ki célul. Milyen lesz a jövő börtöne? Erre a kérdésre a válasz abban keresendő, hogy a büntetőpolitika a punitivitás, vagy fent említett rehabilitálás mellett dönt-e.³ Az innovatív új börtönökhöz szükségképpen új dizájn párosul, ezek a börtönépületek kihasználják a természet adta lehetőségeket, a kinti társadalomban meglévő formákat, bútorokat, színeket használnak. Az így létrejött környezet egészséges és élhető, továbbá csökkenti a stresszt és a feszültséget. Igyekszik kifejezni, hogy az építész feladata olyan környezet kialakítása, amely pozitívan befolyásolja a benne élő fogvatartottak mindennapjait. Az innovatív építészet szakít a sötét, zsúfolt helyek kialakításával, ez a börtönkörnyezet humanizálni akar. Wener⁴ megfogalmazásával egyetértve a börtönök nem csupán a fogvatartottak elhelyezésére szolgáló intézmények, hanem kifejezik az épület, és végső soron a büntető igazságszolgáltatási rendszer filozófiáját is.

Először a szigorúan büntetési-központú amerikai modellt vettem szemügyre, ezt követően a hazai börtönépítészet kihívásait kísértem figyelemmel, végül pedig a skandináv mintákat térképeztem fel. Előjáróban annyi megállapítást tehetünk, hogy a mi börtönépítészetünk valamiféle „félutas” megoldásként az említett két büntetés-végrehajtási ideológia közé ékelődik be. A fogvatartottakról alkotott kép a gyakorlatban sokszor az amerikai konzervatív szemléletmódhoz hasonló, azaz a fogvatartottaknak meg kell bűnhődniük, azért, amit tettek, így a társadalom nagy része a bűnelkövetők szenvedését várja el. Megdöbbenve hallanak bármilyen a fogvatartottak kényelmét szolgáló kezdeményezésről. Mivel azonban a hatályos bv. szabályozásunk nagy hangsúlyt fektet a reintegrációra és a fogvatartottak jogainak védelmére, ha csak elméleti szinten is, de elkezdődött a skandináv minták felé közeledés.

III. Történeti előzmények

1. A középkor

A középkorban a rendes főbüntetés a halálbüntetés volt, a szabadságmegvonással büntetés csak nagyon erős korlátokkal érvényesülhetett.⁵ A szabadságmegvonás a középkorban

³ JUHÁSZ ZSUZSANNA: *A bebörtönzés építésze*. In: Ünnepi kötet dr. Nagy Ferenc egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szeged, 2018. 517–529. pp.

⁴ WENER, RICHARD E.: *The environmental psychology of prisons and jails: creating humane spaces in secure settings*. Cambridge University Press. Cambridge, 2012. 7. p.

⁵ MEZEY BARNA: *A fenyítőházak forradalma*. Gondolat Kiadó. Budapest, 2012. 19. p.

a halálbüntetés alternatívájává vált, azok ellen szabták ki, akiknek életük kiontása túl soknak, de a számkivetés túl kevésnek látszott. A tömlőc a korabeli büntetés-végrehajtás barbár gyakorlatahoz igazodott, földalatti vermekben, vártornyok celláiban került kialakításra. Ide férőhely és minden egyéb gyakorlati szempontok szerinti szelekció nélkül kortól, nemtől és egészségi állapottól függetlenül zsúfolták össze az embereket.

2. A fenyítőházak kora

Ez a folyamat egyenes következménye a fenyítőházi forradalomnak. Ennek során a fogvatartottakat nem elsősorban testsanyargatással kívánták sújtani, hanem munkára szoktatni és ebből kifolyólag némiképpen javítani. A Rasphuys története például 1578-ra nyúlik vissza és architekturális funkcióinak kialakítását döntően meghatározta, hogy egy korábbi kolostorépületben helyezték el. Ebből adódott az, hogy a bejárat, azaz utcafronti épületen keresztül megközelíthető zárt belső udvarban alakították ki az életkereteket.⁶ A kolostor udvarának alaprajza négyszögletes volt, oldalán két- és háromszintes épületszárnyakkal. Az intézetben eredetileg 9 helyiség volt, amelyek mind hálóteremként, mind munkateremként szolgáltak, de jó idő esetén, az udvaron folyt a munka. Ezen helyiségeknek súlyos, kettős ajtajuk volt, az ablakok nem voltak üvegeztettek, csupán erős vasráccsal ellátottak, így fűtés nem volt. Közvetlenül az utcáról volt megközelíthető, két befelé nyitható tömör kapuszárnyal ellátott ajtón át, az ajtószárnyakat pedig erős, kőkeret zárta.

3. A 15–18. század fejlődési folyamata

Amikor már önálló egységként magasodtak az épületek, akkor az épített börtönök koráról beszélhetünk. Ezek már különféle elvárásokhoz igazodtak, de még nagyon távol voltak a tervezett börtönöktől. Ennek jó példája a bambergi Malefizhaus. Itt a földszinten különféle termek voltak, az emeleten pedig a foglyok cellái. A középső folyosót pedig egy oltár zárta le, hogy az istentiszteletek jól szervezhetők legyenek, ez is emlékeztet a kolostorépítészetre.

A humanizmus hódítása, a gondolkodás szabadsága, az ember és környezetével kapcsolatos öntudatra ébredés új távlatokat nyitott az építészetben is. Az épületeket az ember szolgálatára kívánták rendelni. Nem kellett sok, és a börtönök építésénél is megfogalmazódtak ezek az igények. A börtönépítészet korai előfutára *Leon Battista Alberti*⁷, aki megfogalmazta 1485-ben, hogy a zárkák kijelölése a foglyok veszélyességétől függjön, a legsúlyosabb bűnelkövetőket leghátul, a kaputól legtávolabb kell elhelyezni és ezzel az elkülönítéssel és differenciálással *Alberti* messze megelőzte korát. Ebbe a folyamatba illeszkedett bele az egyházi karitatív feladatok ellátása, rászorultak segélyezése mellett az Ospizio di San Michele. Világos, szellőztetett, egészséges viszonyokat mutatott, egyházi előzményekre is visszatekintett, és a barokk templomépítkezés néhány szabálya is jól megfigyelhetővé vált konstrukciójában.

⁶ MEZEY 2012. 145. p.

⁷ Hivatkozva: MEZEY 2012. 278. p.

1773-1775 között létesítették az osztrák császárságban a genti Maison de force-t, a 18. század egyik legnagyobb szabású büntetés-végrehajtási intézetét. Szakítani kívántak a barokk építészeti maradványokkal, ezért ez a börtönarchitektúra történetében az első, valóban büntetés-végrehajtási célokat szem előtt tartó épület. Az ún. udvarrendszerű koncepció kiváló lehetőséget nyújtott a differenciálásra. Az épületekben a cellasorokon kívül nincsenek szintek, tehát a belső tér egybefüggő, miáltal jól megfigyelhető. A tisztaság, friss levegő, a kielégítő fény, az egészséges elhelyezés magánzárkarendszert, táguló tereket, megnövelt ablakokat, emberibb körülményeket eredményezett. Kiemelkedő az építészeti tervek megjelenése, új modellek kialakulása.

4. A 19–20. század

Annak ellenére, hogy az építészet szakított az egyházi hagyományokkal, a középkort idéző megtorló hatalom kifejeződése erőteljes maradt. Hatalmas épületeket terveztek, melyek kifejezték az állam büntető hatalmát és a fogvatartottak megfélemlítését tüzték ki célul.⁸

Philadelphiában kísérletezték ki a magánelzárás rendszerű börtönrezsimit. Lényege, hogy teljesen elkülönülve, magányosan töltötték az idejüket a fogvatartottak. Az időt önvizsgálatra és az elkövetett bűn megbánására kellett kötelezően használni. A rendszer képviselői az elítélt megjavulását várták ettől, hiszen a magáncellák kizárták az elítéltek káros egymásra hatását. Sajnálatos módon ennek a rendszernek a legnagyobb hátránya az ember természetétől teljesen idegen magány okozta elmebetegségek kialakulása volt. Rideg, kegyetlen börtönviszonyok voltak ezek, hiszen az ember közösségi lény.

Az auburni vagy hallgatási rendszernek építészeti szempontból azért van jelentősége, mert meg kellett oldani az egyes elhelyezést, és a hallgatási rendszer elkülönített termeinek létrehozását, ahol a munkavégzés közben teljes kontrollt gyakoroltak a fogvatartottak felett.⁹ A kiegészítő jellegű funkcióit (pl. oktatás, vallás, egészségügy) betöltő épületeket megfelelő módon kellett a rendszer részévé tenni. Számos probléma merült fel működése során, kezdve az elégtelen fűtési rendszerrel, az apró dohos zárkákig.

Igazi nívóvumnak számított a maga idejében *Jeremy Bentham* rotundaszerű panopticonja, mely akkor Angliában nem épülhetett meg, de később nagy népszerűségre tett szert és ma is vannak olyan büntetés-végrehajtási intézetek például Amerikában, illetve Ausztráliában, amelyek ezen elv szerint működnek. Az elképzelés szerint emeletenként kör alakban helyezték el a cellákat, 24-24-et, középen a pavilon alatt pedig egy őrtorony állt, melyből tökéletesen megfigyelhető volt az összes cella. A cellákat függőfolyosó kötötte össze, a zárkákon pedig két ablakot nyitottak, egyet befelé a pavilon felé, egyet pedig kifelé. Ebből adódott, hogy a kívülről érkező ellenfényben az elítéltek minden mozdulata ellenőrizhető volt az árnyképük segítségével. A rotundarendszer alapelve, hogy mindegyik zárka megfigyelhető legyen egyetlen őrpontból, akár egyetlen őr segítségével. *Foucault* szavait idézve: „...Ahány ketrec, annyi parányi színház, ahol

⁸ HANCOCK, PHILIP – JEWKES, YVONNE: *Architectures of incarceration. The spatial pains of imprisonment.* Punishment & Society December 2011. 6. p.

⁹ FOWLER, MEGAN: *The human factor in prison design: contrasting prison architecture in the United States and Scandinavia.* ACSA Annual Meeting 2015. 374. p. <file:///C:/Users/User/Downloads/ACSA.AM.103.45.pdf> (2018. 10. 24)

minden színész egyedül van, tökéletesen individualizáltan, és állandóan láthatóan...»¹⁰ Előnye, az átláthatósága volt, hátránya pedig a költségessége, valamint az, hogy a kupola alatti nagy tér kihasználatlan maradt. Ha esetlegesen intézkedésre került sor, akkor problémát okozott az is, hogy a cellákat a toronyból nem lehetett közvetlenül elérni, hanem csak körben a lépcsőházakon és a függőfolyosókon keresztül.

A Philadelphiai Eastern Penitentiary intézet az ún. csillagrendszer példája, amely nevét onnan kapta, hogy egy központból több folyosó indult ki csillagszerű elrendezésben. Mivel a csillagok szárnyai a külvilág felé nyitottak voltak, így szükségessé vált az épületek körbekerítése, a bevett gyakorlat szerint 4-6 méteres fallal, ami viszont jelentősen megnövelte az amúgy is tetemes költségeket. Ezen túl pedig a növekvő számú fogvatartott miatt többször is újabb szárnyakat kellett az épülethez csatolni, de ez sem hozott átütő megoldást a problémára.¹¹ A szárnyak egy középponti csarnokban futottak össze, ami a kisebb számú szárnyaknál még kezelhető volt, de a nagyobbaknál már nehézségeket okozott. Ezek a nehézségek nyilvánvalóan magából a csillagrendszerből adódnak, hiszen a szárnyak sugárszerkezetben futnak össze. A rendszer pozitívuma, hogy a felügyeleti rendszer jó volt, a hivatalnokok és őrk közötti együttműködést biztosította, a rabok pedig célszerű elhelyezést nyertek.¹²

5. Hazai viszonyok

Magyarországon a fejlődés megkésése miatt csak a 19. század utolsó harmadában jött létre az egész országra kiterjedő börtönhálózat. Az első fenyítőház Szempcen kezdte meg működését.¹³ Itt a munkavégzéssel történő javítás eszméjét tűzték ki célul, ami előremutató jelleget kölcsönzött az intézménynek. A körülmények 1832-re borzalmasan leromlottak, ez vezetett a fenyítőház feladására is. A reformkor gondolkodói a külföldi tanulmányutakat követően az észak-amerikai és angol példákat ismerték meg, nevezetesen a magányrendszert és a hallgatási rendszert. Ez a hatás érezhető volt az 1841-43-as Börtönügyi törvényjavaslaton, amely azonban nem valósult meg. A Csemegi-kódex bevezette az angol és ír fokozatos rendszert, de ez a meglévő épületekben nem volt megoldható, így szintén új börtönöket kellett építeni. A „Boldog Békeidők” gazdasági virágzása pedig példátlan börtönépítkezési hullámot indított el. 1883-ban adták át a kishartai mezőgazdasági közvetítő intézetet, 1885-ben pedig a csillagrendszerű (egy centrumba futó 4 szárny) Szegedi Kerületi Börtönt. 1886-ban nyitották meg a Sopronkőhidai Fegyintézetet. A millenniumi évben, 1896-ban nyílt meg a Budapesti Gyűjtőfogház. Mellette építették meg 1906-ban az Igazságügyi Országos Megfigyelő és Elme-gyógyító Intézetet.

Számos börtönünk tervezése fűződik *Wagner Gyula* nevéhez. Tervei néhány kivételtől (pl. Egri Törvényszék) eltekintve az eklektikus építészeti stílusban épültek. Teljesen szimmetrikus elrendezésre törekedett nemcsak az épületek főhomlokzatánál, hanem a

¹⁰ FOUCAULT, MICHAEL: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1990. 273. p.

¹¹ ELTON, MARGOT: *Blueprints and Bars. An exploration into the Effects of Architecture Upon Rehabilitation in Correctional Institutions*. Thesis (B.A.) 2007. 43. p.

¹² MEZEY 2012, 300. p.

¹³ MEZEY 2012, 371. p.

belső elrendezésüknel és az adott terület beépítésénél is (pl. Szegedi Csillag). Tervei a kor viszonyaiban tartalmazták a legkülönbébb újdonságokat, tehát a maga idejében ez is nevezhető innovatívnak minden kétséget kizáróan! Ezek például: központi fűtés, villanyvilágítás, felvonókészülék. A kor technikai újdonságai mellett a Gyűjtőfogházban az igazgatói épülethez tartozó kert közepén szökőkút, a jobb oldali magánzárka épület körül fekvő udvarban, a kerítésfal közelében betonréteggel bevont nyári fürdő, valamint testgyakorlatok végzésére egy nyújtó és egy korlát volt felállítva. *Wagner Gyula* a szakmai szempontok figyelembevételével (panoptikus rendszer) mellett törekedett arra is, hogy az épületek meghatározó elemei legyenek a városképnek. Ennek megvalósulását mi sem bizonyítja jobban, hogy több épülete a 20. század elején helységek képeslapjaira került, a század végére díszkivilágítást kapott.¹⁴

6. Morfológiai kategorizálás

A történeti áttekintés után arra a következtetésre juthatunk, hogy minden korszak ideológiájához sajátos alaprajz és térrendszer párosul, mely az idő folyamán jelentős változáson ment keresztül, és meghatározott geometriai alakzatok kombinációjaként továbbfejleszti az előző épületek formáit. Leegyszerűsítve az alábbi kategorizálás adható¹⁵:

A lineáris típus

Alaptípusában 1 vagy 2 cellasoros egység egyenes vonalban fut, közöttük így kialakuló térrel. Ellenőrizhetősége jó annak ellenére, hogy kezdetleges kompozíció, mely gyakran hozzáépítésekkel egészül ki.

1. sz. kép: Váci Fegyház és Börtön

Forrás: www.bv.gov.hu

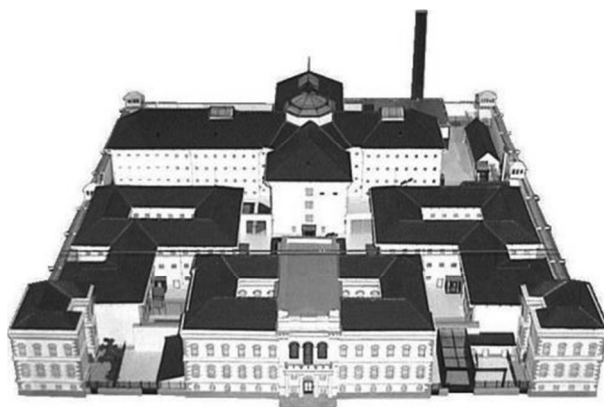
¹⁴ <http://epiteszforum.hu/bortonok-tervezoje-wagner-gyula-elete-es-munkassaga> (2018.09.20)

¹⁵ BATÁRI 2017, 24. p.

A radiális (csillag) típus

Egy központi ellenőrző tömb köré, abból kiindulva sugár irányban vannak elhelyezve a cellafolyosók. Így különülnek el az egyes szárnyak.

2. sz. kép: Szegedi Fegyház és Börtön

Forrás: www.bv.gov.hu

A telefonpóznaszerű felépítés

Egy hosszú folyosóra épülő több, egymáshoz képest lineáris rendben fűzött további folyosók, melyek így alkalmasak az elítéltek elkülönítésére, és önálló belső kialakításra. Ebből az alaprajzból fejlődtek ki az USA híres szupermax börtönei.

3. sz. kép: Scorpion Prison Egypt

Forrás: www.hrw.org

Belső udvaros elrendezés

Egy belső udvar köré, négyzet alaprajzban épülnek fel a cellák hosszú sorai. A belső udvarban van lehetőség a közösségi funkciók kialakítására is, és a közlekedés is itt valósul meg.

4. sz. kép: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bv.

Forrás: www.bv.gov.hu

Panoptikus modell

Gyűrű alakú épületben, belső őrtoronnyal ellátott komplexum, ahol a cellák a függőfolyosókra épülnek. Teljes a felügyelet és a biztonság, a korabeli filozófia és szociológia képviselője. Ez a szigorú elrendezés a személyzet és a fogvatartottak közötti együttműködés szempontjából kevésbé hatékony.

5. sz. kép: Balassagyarmati Fegyház és Börtön

Forrás: www.bv.gov.hu

Téglalap alakú elrendezés

A modern börtönök követelményeit foglalja össze, módszere a kisebb épületek, kisebb lépték.

6. sz. kép: *Doncaster Prison UK*

Forrás: www.doncasterfreepress.co.uk

NGD (New Generation Design)

Az „Új Generációs Tervezés” modelljei közé tartozik a háromszög alaprajzú és a campus típusú. Jellemzőjük a közvetlenebb kapcsolat, és a szabadabb mozgástér. A háromszög alapú elrendezés köré épülő cellasorok, illetve a campus mintában egy adott területen belül általában meghatározott rendezőelv mentén több kisebb épület van elhelyezve. Közvetlen ellenőrzés, nincsen szigorú kontroll. Mintaépületei a skandináv félig nyitott börtönök.

7. sz. kép: *Halden Prison Norway*

Forrás: www.archdaily.com

IV. Az amerikai modell

1. A punitív büntetésfilozófia

A világ börtönrendszerei arra hivatottak, hogy a társadalom biztonságáról gondoskodva elősegítsék az elítéltek társadalomból való elkülönítését és egyben a fogvatartottak társadalomba való visszaillesztését. A legtöbb rendszer célja közös, de merőben eltérő büntetés-végrehajtási politikákat figyelhetünk meg. Az Amerikai Egyesült Államokat a punitív büntető szemlélettel jellemezhetjük, ami egyértelmű szigorításokat, szigorításokra irányuló törekvéseket mutat a törvényhozást, a szankciókiszabási gyakorlatot és a végrehajtást tekintve is. Ennek eredményeként a bebörtönzés aránya nagyobb, mint bárhol máshol a világon.¹⁶ Ezen túl a visszaesési mutató nagyon magas,¹⁷ arra enged következtetni, hogy a fogvatartottakat nem hatékonyan kezelik. A tömeges bebörtönzés büntetőpolitikája azzal a szemléletmóddal párosul, hogy a szabadságelvonás elsődleges célja az elítéltek megbüntetése. Jól szemlélteti ezt a „kevesebb jogosultság” elvének alkalmazása, amely azt hirdeti, hogy a fogvatartottak ne éljenek jobb körülmények között, mint a társadalom legalsóbb rétegei. Az elv így azt tükrözi, hogy a fogvatartottaknak bűnhődniük kell a végrehajtási körülmények által is, és meg kell tapasztalniuk a börtönélet nehézségeit annak érdekében, hogy ne váljanak visszaesőkké. A visszaesési mutatók ciklikus körforgása ugyanakkor azt mutatja, hogy a túlzott szigor nem eredményes és nem párosul a társadalom biztonságával.

2. Börtönkörülmények

Minden állam a maga tagállami börtöneit működteti, és ezek teszik ki az USA börtöneinek 90%-át, eltérő létszámmal és túlszűfoltási mutatókkal. Egyszerre túl sok rab elhelyezése azonban a fegyelem és a biztonság hiányát eredményezi. Így a magas börtönpopuláció és a zsúfolt elrendezés gyakorta szül erőszakot és még sebezhetőbbé teszi a fogvatartottakat a többiekkel szemben.¹⁸ Cellákban, lakóhelyiségekben és eredetileg nem erre a célra szánt épületekben pl. edzőterem szállásolják el a rabokat. Azért említem külön az edzőtermeket, mert számos büntetés-végrehajtási intézet csökkentette a fogvatartottak testedzési lehetőségeit, mondván, hogy a sport luxus, amit az átlagemberek többsége alig engedhet meg magának.¹⁹

A cellák felszereltsége egy ágyból, szekrényből, néhány polcból, asztalból és székből áll, ugyanakkor a halálsoron a cellákban nincsenek igazi értelemben vett bútorok, csak betonból kiöntöttek. Ami a vizesblokkokat illeti, a cellák része általában a fürdőszoba, de ezek kondíciói az egyes börtönökben különbözőek, a túlszűfoltóság növeli az

¹⁶ http://www.prisonstudies.org/highest-to-lowest/prison-population-total?field_region_taxonomy_tid=All (2018. 10. 15.)

¹⁷ <https://www.bjs.gov/index.cfm?ty=pbdetail&iid=6266> (2018. 10. 15.)

¹⁸ AMERICAN CIVIL LIBERTIES UNION: Overcrowding and Overuse of Imprisonment in the United States. American Civil Liberties Union 2015. 16. p. <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/RuleOfLaw/OverIncarceration/ACLU.pdf> (2018.10.15)

¹⁹ LENZ, NYGEL: „Luxuries” in Prison: The Relationship Between Amenity Funding and Public Support. Crime and Delinquency 2012/4. 499–525. pp.

állagromlást, és a vízcsövek számára is megterhelő a nagyarányú használat. Megemlítendő, hogy ahol a fogvatartottak között csökken az agresszió, ott igyekeznek a kinti viszonyokhoz hasonló körülményeket kialakítani a cellákban, így a korábban beépített acélmosdók helyett porcelán szerelvényeket tesznek be.²⁰ A fűtés-hűtés a legtöbb esetben megfelelő. A legtöbb fogvatartott az étkezőben eszik, de a büntetésből elzártak és a maximum biztonsági fokozatban lévők a cella ajtajukon lévő kis lyukon kapnak enni. A legtöbb intézmény kínál oktatási programokat, sport és kézműves tevékenységeket. A látogatások is államról államra változóak, de vannak speciálisan erre a célra kiépített épületek a börtönön belül, és van, ahol a házastársak ott is alhatnak, így együtt tudnak tölteni több időt a hozzátartozóikkal.²¹

Számos vita alapját képezi az ablakok szerepe és jelentősége. Egyesek szerint a bűnelkövetők nem érdemlik meg azokat, tekintve, hogy akár szökésre is alkalmasak. Mások szerint csak jó magaviselet esetén kellene alkalmazni, megint mások pedig a természetes fény elengedhetetlen jótékony hatásait hangsúlyozzák. Ezzel kapcsolatban, mintegy a vitát lezárandó született egy irányelv az Amerikai Büntetés-végrehajtási Szövetségtől²², amely értelmében valamennyi zárkában biztosítani kell a természetes fény elérését, és rendelkeznie kell külső kilátással is. Az irányelv megjelenését követően azonban *Mihael Frawley* építész, aki a Szabványügyi Bizottság tagja, erkölcsi kételyeiről adott számot.²³ Nem tartotta sem humánusnak, sem költségkímélőnek azt, hogy az irányelv hivatkozott rendelkezése nem vonatkozott például az elkülönített fogvatartottakra, illetve az ablakok alkalmazását a cellában töltött időhöz kötötte. Azok alkalmazása ugyanis csak akkor volt kötelező, ha a zárkában az elítélt naponta több mint 10 órát töltött. Kritikája nyomán jelenleg az ablakok mindenütt kötelezőek.

Az USA szupermax börtöneiben a fogvatartottak szeparált épületben, külön cellákban töltik napjaikat, amit alig hagyhatnak el. Az ágy, asztal, polcok a falhoz vagy földhöz vannak rögzítve. Az ablakok üvege (ha vannak) golyóálló és nem nyithatóak. Minden cellának van saját mosdója, néhánynak még zuhanyzója is. Néhány fogvatartottnak van lehetősége limitált időben kézművesedni, vagy olvasni. A probléma az, hogy a kis alapterületű cellák a berendezési tárgytól zsúfolttá válnak és gyakorta a világítást is az örök irányítják, így az teljesen nincsen lekapcsolva, még éjszaka sem, hogy meg tudják figyelni a veszélyes és kiszámíthatatlan fogvatartottakat. A szuperbörtönökben élők 95%-a „hosszúidős”, gyakran többszörös életfogytiglanra ítélt rab, vagyis nincs esélye arra, hogy élve hagyja el az intézményt.²⁴

3. A túlzott bebörtönzés lehetséges kihatásai

De vajon mit jelent ez a túlzott bebörtönzés a gyakorlatban? Minden börtön meghatározott számú fogvatartott elhelyezésére tervezett, de a krónikus túlszűfolttság miatt az ágyak és a minimum élettér/fő csökken. Ezzel párhuzamosan az épület kínálta lehetősé-

²⁰ TARTARO, CHRISTINE: *Examining Implementation Issues with New Generation Jails*. Criminal Justice Policy Review September 2002. 220–221. pp.

²¹ *Prison Conditions in the Unites States*, A Human Rights Watch Report, 1991. 58. p.

²² Hivatkozta ELTON 2007. 60–61. pp.

²³ FRAWLEY, MICHAEL: *Standards for physical plants: when correct is not right*. Corrections Today 2000/5. 21. p.

²⁴ VÓKÓ GYÖRGY: *Szupermax börtönök az USA-ban*. Börtönügyi Szemle 2012/1. 1. p.

gek is csökkennek, ideértve az egészségügyi ellátást, konyhákat és étkezőket, a munkalehetőségeket, oktatási programokat és szabadidős tevékenységeket. Megállapítható tehát, hogy ha egy börtön túlszűfolt, akkor az nem csak a kis térben összezárt emberek sokaságát jelenti, hanem ezeknek az elengedhetetlen szolgáltatásoknak az akadozását is, miáltal az embereknek több időbe kerül például orvoshoz jutni, és mindenre egyébre is várniuk kell. A feszültség mértéke, a stressz, és a düh magas szintre lép, gyakoriak a bántalmazások, az öngyilkosságok. Az egyén személyes biztonsága egy ilyen börtönkörnyezetben nem biztosított. Bár vannak védett fogvatartottaknak kialakított részlegek, ezek egyszerűen csak izolálják őket, hiszen a gondolatmenet egyszerű: ha be van zárva, akkor nem válhat bántalmazás, erőszak áldozatává. Az elszigeteltség ugyanakkor súlyos mentális problémákat okoz, a meglévőket elmélyíti. A börtön nyelvezetében a túlszűfolt az összehangolatlan működés, a kiszámíthatatlanság és az agresszió tökéletes receptje. Végso soron a túlszűfolt épület meghaladja a saját maga dizájnját.

Ennek a durva büntetés-filozófiának köszönhetően a börtönkörülmények demoralizálóak, abszolút nem emberközpontúak, gyakran veszélyesek és egészségtelenek. A személyzet részéről folytatott „ők mi ellenünk” felállás és nézőpont csak tovább mélyíti az amúgy is nagy szakadékot. Ezért alakulnak ki a bandázások, mert ebben a bizonytalan, kiszámíthatatlan és rideg közegben nem tudják egymagukat megvédeni, ennél fogva pedig egymás erejére támaszkodva csoportosulnak.²⁵ Ekkor jön számításba a túlzott férfias erő kinyilvánítása, a többiek félelemben tartása, a gyengeség elrejtése. Ebből alakul ki a „kigyúrt fogvatartott” archetípusa.

Mi lehet a megoldás? A punitív büntetőpolitikai szemlélet háttérbe szorítása mellett a fogvatartottak számát az intézet ún. tervezett kapacitásához kell igazítani. Ezt azt jelenti, hogy annyi rabot kell csak elhelyezni, ami megfelel az eredetileg kialakított férőhelyek számának. Jelentős gazdasági beruházásokat kell a rendszerbe összpontosítani, hogy az alapvető szolgáltatások, például egészségügy, és kifejezetten a mentális egészségügy hatékonyabbak legyenek. Az épületek tervezése során, olyan módon kell azokat megalkotni, hogy illeszkedjenek saját környezetükbe, és a társadalmi közelítés jegyében kellemesebb külsővel rendelkezzenek. Úgy vélem azok a felvetések, miszerint az épület külső dizájnjának elrettentő erővel kell bírnia ahhoz, hogy visszatartó erővel rendelkezzen, napjainkban már nem képviselhetők.²⁶

Alapvető paradigmaváltás szükséges: a „mi ők ellenünk” attitűdnek és annak az elképzelésnek a leváltása, hogy a börtönben lévő veszélyes és méltatlan emberek arra, hogy emberi bánásmódban részesítsék őket. Az alkalmatlan személyzet nem megfelelő védelmi stratégiákat és emelkedett bántalmazási eseteket eredményez. Elengedhetetlen a kölcsönös bizalom, személyes ismeret és az, hogy emberként kezeljék a fogvatartottakat és nem pusztán sztereotípiákként. Ehhez a személyzet viszonylagos állandósága lenne szükséges, hogy jobban megismerhessék őket, de sajnos a bevett gyakorlat a személyzet gyakori cseréje a korrupció megakadályozása miatt. Így azonban a közös munka és a biztonság megtartása lehetetlen.

²⁵ *Prison Conditions in the Unites States*, A Human Rights Watch Report, 1991. 47. p.

²⁶ ELTON 2007. 63–64. pp.

4. Összegzés

Elképzelhető, hogy a jövő társadalma legalább olyan megvetéssel fogja szemlélni a 21. századi körülményeket, mint amilyen döbbenettel a mai kor embere a középkori tömlöcöket.²⁷ Az évtizedes és szigorú körülményeket diktáló amerikai börtönpolitika, és a büntetések túlzott megtorló jellege embertelen körülményeket alakítottak ki. A jövő kérdése, hogy a tendencia merre tart és alapjaiban képes-e megváltozni annak érdekében, hogy a punitív szemléletet, a börtönökben jelenlévő erőszakot és félelmet az ember/fogvatartott-központú humánus bánásmód váltsa fel.

V. Börtönpületeink a modernizáció útján

A honi börtönkép felvázolása előtt jelen fejezetben először röviden érintem a vonatkozó fontosabb európai instrumentumokat, illetve a magyar szabályozást.

1. A fogvatartottak elhelyezésére vonatkozó fontosabb európai instrumentumok

A 2006-ban megújított és az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága által elfogadott Európai Börtönszabályok általános jelleggel a büntetés-végrehajtás legfontosabb kérdéseivel foglalkozik.²⁸ Célja egy átfogó kép alkotása az ideális börtönviszonyokról, amelyek betartása mégsem ró túlzott kötelezettséget a tagállamokra, így igyekeznek ezeket betartani, és az ajánlásokban megfogalmazott minimum-követelményekhez igazodni. Ennek a szabálygyűjteménynek a 17. és 18. cikke foglalkozik a börtönbeli életviszonyokkal, a fogvatartottak elhelyezésének kérdésével. Így ajánlja a lakóhelyhez legközelebb eső intézetben történő elszállásolást, az emberi méltóság tiszteletben tartását, a magánélet, az egészségügyi és higiéniai körülmények (ideértve világítás, fűtés, szellőzés) megfelelő biztosítását.

Kimondja, hogy minden épületben, ahol a fogvatartottak élnek, gyülekeznek vagy munkát végeznek, az ablakoknak elég nagyoknak kell lenniük ahhoz, hogy természetes fénynél tudjanak olvasni és dolgozni, illetve a természetes szellőzésnek biztosítottnak kell lennie. A mesterséges világításnak meg kell felelnie a technikai követelményeknek és egy biztonsági riasztó alkalmazása is ajánlott, amivel a fogvatartottak vészhelyzet esetén kapcsolatba tudnak lépni a személyzettel. Az ajánlás alapján az elszállásolással összefüggésben a minimum követelményeket, így egyebek mellett az alapterületre, a légköbméterre,²⁹ a világításra, a fűtésre és a szellőzésre vonatkozó normákat a nemzeti jogba kell beültetni, és gondoskodni arról, hogy ezek ne sérüljenek a túlszűfolttság miatt. Az egyszemélyes éjszakai elhelyezést tartja követendőnek, de bizonyos kivételekkel, mert indokolt esetben a megosztott szállás célravezetőbb. Az ajánlás alapján a fogvatartotti csoportok nappal az

²⁷ KIRÁLY ZOÉ ADRIENN: *Az Egyesült Államok kriminálpolitikája és az amerikai supermax börtönök*. Börtönügyi Szemle 2011/2. 101. p.

²⁸ Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága Rec. (2006) 2. számon, 2006. január 11-én fogadta el az új szabálygyűjteményt.

²⁹ A Börtönszabályok a tagállamok választására bízta, hogy négyzetméterben vagy légköbméterben határozzák-e meg az egy fogvatartottra jutó életteret, annak minimális mértékére pedig nem tesz ajánlást.

egyes tevékenységek és társas kapcsolatok elősegítése érdekében akár közös helyiségben, de éjszakára minden esetben külön-külön kerüljenek elhelyezésre.

A Kínzás és Embertelen vagy Megalázó Büntetések vagy Bánásmód Megelőzésének Európai Bizottsága (továbbiakban CPT) a humánus fogvatartás egyik összetevőjeként határozza meg a fogvatartottak számára minimálisan biztosítandó személyes lélettér nagyságát. Az Európai Börtönszabályokkal ellentétben tehát számszerűsíti az általa minimumként elfogadott értéket. A CPT-dokumentum alapján³⁰ a minimum előírányzat többszemélyes elhelyezés esetén 4, míg egyszemélyesnél 6 m² biztosítása, akként, hogy a szaniterhelyiségek területét a javasolt 4, illetve 6 m²-en felül kell érteni.

A fogvatartottak számára minimálisan biztosítandó terület nagysága vonatkozásában az említetten túl mindösszesen egy nemzetközi dokumentum fogalmaz meg ajánlásokat: a Nemzetközi Vöröskereszt kiadványa,³¹ amelyben a szervezet az általa elfogadhatónak ítélt lélettér nagyságát egyszemélyes zárkában 5,4, míg többszemélyes elhelyezésre szolgáló zárkában 3,4 m²-ben jelölte meg.

Megjegyezhető továbbá, hogy a CPT napi 6-8 óra zárkán kívüli értelmes elfoglaltságot tart megfelelőnek.³² A magyar tapasztalatok szerint ezen elvárás nem érvényesül megfelelően, mert a kis létszámú személyzet és a börtönök infrastruktúrája nem teszi lehetővé elegendő számú zárkán kívüli program és elfoglaltság szervezését.³³

Végül pedig az Európai Parlament 2017. október 5-i állásfoglalása a büntetés-végrehajtási rendszerekről és börtönkörülményekről³⁴ hangsúlyozza, hogy a túlszűfolt-ság megszüntetésére nem a börtönök kapacitásának növelése az egyetlen eszköz, kéri a tagállamokat, hogy különítsenek el megfelelő forrásokat a börtönök átalakítására és modernizációjára. Alakítsanak ki olyan tereket, amelyek megfelelnek a szocializáció, rehabilitáció és oktatás követelményeinek.

2. Hazai szabályozás

Elméleti és gyakorlati tapasztalatok ötvöztetésével, egy átfogó igazságügyi reform nyomán született meg a hatályos Bv. kódex, amely céljaként tűzi ki a demokratikus jogelvek és az emberi jogok tiszteletben tartását és a nemzetközi elvárások kényszerítő erejének való megfelelést.³⁵ Ugyanakkor a hazai realitásokat sem hagyja figyelmen kívül és a körülmények ismeretében alakítja ki a szabályokat. Egyfajta paradigmaváltásként már nem csak paternalista szemléletmóddal közelít az elítéltek felé, hanem az együttműkö-

³⁰ CPT: *Living space per prisoner in prison establishments: CPT standards*. Strasbourg, 2015. CPT/Inf.(2015/44)

³¹ *Water, sanitation, hygiene and habitat in prisons*. International Committee of the Red Cross. Supplementary guidance. Geneva, 2013.

³² CSORDÁS SÁNDOR – VÓKÓ GYÖRGY: *A fogvatartottakkal való bánásmód elvei és gyakorlata*. Börtönügyi Szemle 2004/4. 12. p.

³³ PALLO JÓZSEF: *Modernizációs csomópontok „de lege ferenda” a magyar büntetés-végrehajtási jogban*. (<http://www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/Pallo%20J%F3zsef.pdf>) 14. p. (2018. 09. 15)

³⁴ *Az Európai Parlament 2017. október 5-i (2018/C 346/14) állásfoglalása a büntetés-végrehajtási rendszerekről és börtönökről* (2015/2062(INI)) Megjelent: Európai Unió Hivatalos Lapja 2018. szeptember 27. (61. szám).

³⁵ 2013. évi CCXL törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról.

désükre fektet hangsúlyt és a reintegráció alatt ezt igyekszik szem előtt tartani. A szabadságvesztés végrehajtásának alapelveiként jelennek meg a normalizáció, nyitottság és együttműködés követelményei, mely elvek és iránymutatások pozitív fejlődést mutatnak, azonban jogosan merül fel a kérdés, hogy a börtönépítész vajon képes-e lépést tartani ezekkel a törekvésekkel? Dolgozatomban az említett törvény kizárólag azon rendelkezéseit vizsgálom, melyek szoros összefüggésben vannak az építészettel, azaz a büntetés-végrehajtási intézet külső vagy belső dizájnjaival.

A törvény a fogvatartottak elhelyezésének meghatározásakor magáról a börtönépületről, annak felépítéséről, elhelyezkedéséről, külső kialakításáról semmilyen utalást nem ad. Nincsen egységes átfogó követelményrendszer a tekintetben, hogy milyen egy ideális börtön épülete, hogyan kellene az épület koncepciójának kinéznie. A legtöbb épületünk a 19. század végén bevett építészeti megoldások mentén készült, és annak a korszaknak az igényeihez igazodik. A törvény kizárólag az épületen belüli helyiségekre tesz utalást, mely abból fakad, hogy túlnyomó többségben a meglévő régi épületeinket kívánjuk használni, és a lehetőségekhez mérten a mai kor követelményeihez igazítani. Az új törvény továbbra is a részlegen belüli kisebb egységekbe történő elhelyezést szabályozza, így zárkába vagy lakóhelyiségbe kell elhelyezni az elítélteket. Főszabályként közös elhelyezésről rendelkezik, de lehetőség esetén egyedüli elhelyezés lenne a célszerű {155.§ (1)-(2)}. Kiemeli, hogy ágyneművel ellátva, és legfeljebb egy emeletes ágyon kell a fogvatartottakat elhelyezni, utóbbtól eltérni csak rendkívül indokolt esetben lehet {155.§ (1)-(2)}.

Az elhelyezés részletes szabályait a Bv. szabályzat³⁶ tartalmazza. A Bv. szabályzat alapján a büntetés-végrehajtási intézeten belül részlegeket, körleteket, ezen belül zárkákat és lakóhelyiségeket kell kialakítani. Ezekben folyó vízzel ellátott mosdót, és elkülönített WC-t kell kialakítani, mely lehetőség szerint önálló szellőzősű, ezzel ellentétben a fegyelmi és biztonsági zárkában ennek elkülönítése nem elvárás. Személyenként 4 négyzetméter életteret ír elő a közösen elhelyezett elítéltek esetében, 6 négyzetmétert az egyéni elhelyezés esetén, és valamennyi elítéltre 6 köbméter légtér jusson, ám fontos, hogy ebből le kell számítani a mosdó és az illemhely által elfoglalt alapterületet az életter kiszámításakor. A berendezési tárgyak listáját a rendelet 3. melléklete tartalmazza. Személyenként: fekhely, ülőke, szekrény, lavór. Közös használatra: asztal, hulladéktároló edény, hamutartó, tükör, takarító eszközök. Ezen túlmenően befogadó, egészségügyi, fegyelmi, illetve az ön- és közveszélyes elítéltek számára külön zárkát kell kialakítani. Ezekből eltérő egyéb rendeltetésű zárkák (a 3. mellékletben meghatározott egyéb berendezési tárgyakkal) csak az országos parancsnok engedélyével alakíthatók ki. A magán-elzárás végrehajtására kialakított fegyelmi zárkát a 4. melléklet szerinti berendezési és felszerelési tárgyakkal kell ellátni, ezek többek közt: állandó berendezési és felszerelési tárgyakként: rögzített kemény fekhely, rögzített ülőke, hulladéktároló, valamint a takaródótól az ébresztőig: takaró és takaróhuzat, párna és párnahuzat, matrac és matrachuzat, lepedő. Egyéb helyiségek és létesítmények tekintetében pedig a rendelet előírja többek között orvosi szoba, betegszoba, fertőző elkülönítő szoba, konyha és közös étkezőhelyiségek, látogató helyiségek, könyvtár, vallásgyakorlásra szolgáló helyiség, sportolásra és kondicionálásra alkalmas terület kialakítását. Ezen túl pedig a kijelölt büntetés-végrehajtási intézetekben oktatáshoz és szakképzéshez tantermet kell kialakítani.

³⁶ 16/2014.(XII.19.) IM rendelet a szabadságvesztés, az elzárás, az előzetes letartóztatás és a rendbíróság helyébe lépő elzárás végrehajtásának részletes szabályairól, 120–127. §§.

3. Megoldandó problémák

Magyarország börtönépítésetének helyzete mind építészeti, mind jogi szempontból vita tárgyát képezheti.³⁷ Elemezve a jelenleg működő 29 büntetés-végrehajtási intézet felépítését és konstrukcióját az alábbi következtetésekre jutottam, melyeket mellékletként egy táblázatban is összefoglaltam.

Börtöneink építésének időpontját illetően:

- 16 börtönünk épült 1900 előtt,
- 2 börtönünk eredetileg nem ilyen célra épült (1900 előtt)
- 6 börtönünk épült 1900-1910 között,
- 2 börtönünk épült az 1950-es években
- 3 börtönünk épült 2000 után.

A három új generációs börtön kivételével az összes többi folyamatos átépítéseken és korszerűsítéseken esett át, mert az épületállomány minősége az elmúlt 100 év során nagymértékben leromlott. A modern kor elvárásainak egyre kevésbé megfelelő külső és belső kialakítás, a központi rendszerek (pl. víz, villany, fűtés) hiánya újragondolásra késztették a szakembereket. Ahogyan a fogvatartottak felé viszonyuló ideológiában, úgy az építészetben is egyre nyilvánvalóbbá vált a nyitás és a kinti viszonyokhoz való közelítés. Új épületek, új szárnyak, a hatalmas zsúfolt zárkák elrendezésének megváltoztatása, a belső udvarok átrendezése, különböző szociális és oktatási helyiségek kialakítása. Vajon megelégedhetünk ennyivel? Elegendő ennyi változtatás az európai színvonal eléréséhez? A pillanatnyilag felmerülő problémák „helyi” kezelése nem ad végleges megoldást. Ezek az épületek túlnőttek önmaguk funkcióján, szükségképpen túlszűfoltta, korszerűtlenné és egy letűnt rendszer képviselőivé váltak. A konstrukciók kialakításából fakadóan a személyzet és a fogvatartottak közötti viszony a punitív szemléletnek megfelelő szigorú alá-fölérendeltségre épül, a totális intézmény minden relációra maximális felügyeletet gyakorol.

A 21. században elvárt az alapvető emberi jogok tiszteletben tartása, ezek korlátozása nem fakadhat a börtönépület, mint tér behatároló funkciójából. Lehetőséget kell biztosítani az egyénnek az őt megillető tisztességes személyes térre, a magánéletre, a szabadidő értelmes eltöltésére. Hogyan lehet azonban egy betonozott börtönudvaron eltölteni a szabadidőt, ahol egyetlen fa sincsen? Ennek a fejlődési folyamatnak még koránt sincs vége, véleményem szerint most ütközik ki teljes valójában az a probléma, hogy jelenlegi épületeink több szempontból is fenntarthatatlanok, és üzemeltetésük sem gazdasági szempontból, sem pedig az általunk vállalt ideológiával nem egyeztethetőek össze. Szakítani kell a régi meglévő épületekben való hosszútávú gondolkodással, hiszen azok önmaguk gátat szabnak az innovatív törekvéseknek.

---

³⁷ BATÁRI 2017, 23. p.

4. Megoldási javaslat

Mi oldhatná fel a büntető igazságszolgáltatási rendszer filozófiája és az építészet között feszülő ellentétet? A dizájn egyik feladata megoldások keresése bizonyos társadalmi problémákra, ezért tegyük fel, hogy ha a börtön dizájnya társadalmilag tudatos (social design),³⁸ akkor képes megoldást adni a jelenlegi börtönépítészeti krízisre! A társadalmilag tudatos építészet új tervek, stratégiákat fejleszt, melyek fontos szerepet játszanak a fejlődésben. A hagyományos piac-orientált tervezéssel szemben a hangsúly a célközönségen, azaz azon a rászoruló csoporton van, akinek maga az épület készül. Törekszik számukra a viszonylagos jólét és az élhetőség szempontjain keresztül alkotni. A felelősségteljes tervezést tűzi ki céljául, hiszen az alkotók szerepe, hogy változást vigyenek véghez a dizájn segítségével, ezáltal megoldást találjanak az addigi problémára. Ezen az innovatív elgondoláson keresztül fejezik ki ugyanis, hogy a meglévő tudást hasznosítva azt a gyakorlatban is alkalmazni kívánják.

Az innováció egy interaktív, komplex és rendszerszerű szemlélet, amelyet társadalmi igények indítanak el. Ilyen igény a társadalmilag tudatos dizájn is, melynek célja új konstrukciók és tervek mentén a már említett társadalom periferiáján lévők számára való tervezésen túl a minőségjavítás és a költségcsökkentés. Komplexitása olyan új entitásokat hoz létre, amelyek átlépik a szervezeti határokat, ezáltal pedig a korábbi ismeretek, cselekvési minták, társadalmi és gazdasági döntések új értelmezést nyernek. Így válik lehetővé a korábbi büntetés-végrehajtásról alkotott punitív szemléletről egy nyitottabb gondolkodásra való áttérés. Fontos hangsúlyozni, hogy az innovatív építészet a fogalmából eredően egy egyelőre nem ismert folyamat és nem egy eredmény, amely egy alapvetően meglévő új tudás hasznosulásán alapul, így ha egyes modellek és konstrukciók valamely társadalomban jól működnek, az nem szükségszerűen jelenti azt, hogy eredményesek egy másikban is.

A sikeres innovatív börtönépítészetnek végső soron két eleme van: az infrastruktúra, tehát azok a háttértényezők, amelyek befolyásolják magát a folyamatot, és a társadalmilag konstruált korlátok, amelyek formálják az építészet kereteit és lehetőségeit pl. jogszabályok, politikai nézetek. Ha mindkét elem pozitívan támogató jelenléte biztosított, akkor sikeres innovációról beszélhetünk. A mellékletben található táblázatban összegyűjtöttem börtönépületeink fontosabb adatait, zöld színnel jelöltem az innovatív építészetet képviselő új börtönépületeinket és az innovációk jelenlétét, amelyek vezérfonalként szolgálnak a jövőre nézve. Az innovatív börtönökben a hangsúly az „ügyfélen” azaz a fogvatartotton van, és meglátásom szerint a dizájn a biztonság mellett a rehabilitálásra teszi le a voksát. Hangsúlyos szerephez jutnak a fogvatartottak, az ő szükségleteik is előtérbe kerülnek a börtönépületek kialakítása során.

³⁸ A társadalmilag tudatos dizájnról lásd bővebben: CHEN, D. ET AL.: *Social Design: An Introduction*. (2015). International Journal of Design, Vol. 10 No. (1), 1–5. pp.

5. Újhullámos börtöneink

Az egész folyamat egy ötlet kipattanásával kezdődik, melyet a megtervezés követ és a megvalósulással, vagyis egy új börtön megépülésével folytatódik. A 2126/2004. (V.28.) Korm. határozatban a Kormány új büntetés-végrehajtási intézetek létesítéséről rendelkezett.³⁹ A Tiszalöki Büntetés-végrehajtási intézet az első Magyarországon épült PPP (public-private partnership) konstrukcióban épült intézet. Ennek a lényege az, hogy bizonyos közfeladatokat a magántőke együttműködésével látnak el. Tiszalök határába érve a hatalmas, hat méter magas bástyafallal körülvett börtönkomplexum tűnik fel, melynek befogadóképessége 700 fő, fogház, börtön és fegyház fokozatú fogvatartottak egyaránt elhelyezhetők itt. Ebben az intézetben összesen 516 zárkát alakítottak ki, háromféle típusban: egyszemélyes, melynek alapterülete 9,67 m², kétszemélyes, melynek alapterülete 13,32 m², és kiemelendő, hogy mozgáskorlátozottak részére is készült zárka! A jogszabályban előírt elhelyezés tehát valamennyi fogvatartottnak biztosított. Az éjszakai 1-2 személyes elhelyezés követelményén túl a nappali közösségben való tartózkodás is sokkal nagyobb mértékben valósul meg a hazai viszonyokhoz képest. Valamennyi lakózárkában a WC-helyiség elkülönített, önálló szellőző rendszerrel felszerelt, és hideg-meleg vízellátást alakítottak ki. Az ágyneműk cseréje kéthetente, a törölközőké hetente történik. A zárkák felszerelése: asztal, szekrény, heverő és szék, illetve a televízió. Minden fogvatartott számára napi egy óra szabad levegőn való tartózkodás biztosított, és ha biztonsági okok nem teszik szükségessé, akkor kötetlen formában történik. A konyha felszerelése kimagasló, az ételt az ide beosztott fogvatartottak szervírozzák. A kétszintes egészségügyi blokkban a betegek ellátásáról szakorvosok és szakasszisztensek gondoskodnak. Az intézet falain belül kialakítottak fedett, nézőtér nélküli sportsarnokot, kondicionálótermet, a szabadban pedig kosár- és kézilabdapályát. A komplexum részei az üzemcsarnokok, ahol a büntetésüket töltők dolgoznak.⁴⁰

Szintén ez a kormányhatározat tette lehetővé Szombathelyen a 800 fő befogadására alkalmas országos intézet létesítését, a köz és a magánszféra együttműködésén alapuló PPP konstrukcióban. Itt a fogvatartottak élet-, és munkakörülményei majdnem mindenben megfelelnek az Európai Unió ajánlásoknak, és magas színvonalon történik a látogatók fogadása is.⁴¹ Itt egy 200 fő befogadására alkalmas színházépület is helyet kapott, amely a kulturális igényeken túl rendezvények lebonyolítására is alkalmas. A fogvatartottak munkáltatására három műhelyekkel, raktárakkal, öltözőkkel, zuhanyzókkal felszerelt csarnok áll rendelkezésre.

³⁹ 2126/2004. (V.28.) Korm. határozat az új büntetés-végrehajtási intézetek létesítéséről, valamint a beruházásokhoz kötődő forrásbevonásról.

⁴⁰ Lásd bővebben: MAGYAR HELSINKI BIZOTTSÁG: *Jelentés a Tiszalöki Országos Végrehajtási Intézetben tett látogatásról*. 2009. február 23–25.

⁴¹ OPCAT jelentés az AJB-793/2017. számú ügyben.

VI. A skandináv modell

1. Sajátos szemléletmód

A „skandináv csoda” azon az elgondoláson alapszik, hogy ahol csak lehet a rehabilitáló jellegnek kell érvényesülnie a negatív megtorló jelleggel szemben. *Anne Costelloe* és *Kevin Warner* börtönügyi szakemberek szerint szembe kell nézni a ténnyel, hogy a börtön önmagában is kriminalizáló hatású: a megtorló jellegű büntetési rendszer a pusztta működésével is jelentősen hozzájárul a visszaesési mutatók növekedéséhez, mivel a fogvatartás ideje alatt a rendszer az önmaga arculatára alakítja a bent lévőket, beléjük plántálja a bűnözői kultúrát.⁴² A skandináv ideológiára történő áttérés összetett folyamat, a paradigmaváltás elsősorban a bebörtönzés alkalmazásában nyilvánul meg.

A svéd börtönügyi szakemberek több mint 50 évvel ezelőtt felismerték és beazonosították a zárt intézeti élet negatív következményeit, kezdetben a fiatalokorúakra vonatkoztatva.⁴³ Az 1950-es évektől kezdve számos gazdasági, etikai és egészségügyi célzatú kritika érte a börtönökben uralkodó körülményeket. Erre válaszul később több megoldási javaslat is hangsúlyozta a revízió szükségességét annak érdekében, hogy egy modern és humánus ideológiát alkossanak meg. A vita tárgyát képezte a régi épületek elavultsága, a higiénia és az egészségügyi ellátás alacsony színvonala. A börtönök minimum standardjainak megfogalmazása után az a kérdés merült fel, hogy azoknak milyen komfortosnak kellene lenniük, hogy ezt az ideológiát képviselhessék? Ez a kérdés a tömegkommunikációban is gyakran felvetésre kerül, és számos félreértés alapját képezi.

Pedagógiai szempontból példaértékű az a felismerés, hogy a kezeléstől pozitív hatás csak akkor várható, ha az elítélt érdekelt és motiválja a program. Megfogalmazták, hogy törekedni kell az elítéltek társadalomba való visszahelyezésére, nevelésére, és ezzel kezdett kialakulni a sajátos skandináv rendszer. Mérföldkőnek számított az a szakmai megfogalmazás, amely a bebörtönzést a műtétekhez hasonlítja, eszerint néha nélkülözhetetlen, de ha sort kell rá keríteni, akkor az csak kivételesen indokolt esetben történjen, és végig tudatosan törekedni kell a negatív hatások csökkentésére.⁴⁴ Ezek az elvek teljes egészében megfelelnek az Európa Tanács irányelveinek. A támogató attitűdből következik az is, hogy a fogvatartottak képességeinek lebecsülése korlátozott és negatív megközelítéshez vezet, figyelembe kell azt is venni, hogy milyen közegből érkeznek, és milyen közegbe kerülnek vissza. Ennek érdekében *Tulkens* álláspontja szerint: „Hallgassuk meg őket, vegyük figyelembe véleményüket, alakítsunk ki együttműködést velük, és tegyük őket felelőssé. Ugyanakkor ne legyenek túlzott elvárásaink azzal kapcsolatban, hogy mit érhetünk el, illetve mit ígérhetünk. Így kínálunk a fogvatartottaknak valószínű és elérhető lehetőségeket, esélyeket és tevékenységeket, segítséget úgy, hogy

⁴² COSTELLOE, ANNE – WARNER, KEVIN: *Beyond „offending behaviour”: the wider perspectives of adult education and the European Prison Rules* (2003) EPEA International Conference on Prison Education.

⁴³ RUZSONYI PÉTER: *A skandináv országok büntetés-végrehajtási rendszerének elemzése*. Börtönügyi Szemle 2011/1. 3. p.

⁴⁴ WARNER, KEVIN: *A European perspective on Nordic prison systems and education*. Nordic Conference on Prison Education, Norway (2008).

az találkozzon a szükségleteikkel.”⁴⁵ Az ehhez szükséges alapelveket: normalizáció, nyitottság, felelősség Dániában dolgozták ki, ezek lettek a modern, pragmatikus börtönügyi felfogás legfontosabb alaptételei.

Norvégia kormánya 2008-ban adta ki a White Paper nevű jelentését, amelyben meghatározta a börtönrendszer fejlesztésének irányát.⁴⁶ Hangsúlyozza a rehabilitációs célokat, kiáll a nyitott börtönök támogatása mellett. Határozottan elutasítja a megtorlás és kontroll mindenhatóságát, fontosnak tartják a szociális deprivációk felszámolását.

A skandináv országok másik sajátossága a fogvatartottakról való azon vélekedés, hogy a büntetésük időtartama alatt is teljes jogú állampolgárok maradnak, legtöbb jogukat és kötelezettségüket gyakorolhatják. Warner a következőképpen fogalmaz: „Ha elfogadjuk, hogy a fogvatartottak teljes személyiségek, valamint a társadalom teljes jogú tagjai, ez nem jelenti azt, hogy figyelmen kívül hagyunk azokat a súlyos szociális deprivációkat, amelyek a legtöbbjük életére jellemző. Ellenkezőleg, ezek a tények határozzák meg, hogy mit tegyünk, vagy mit ne tegyünk. Segíteni kell a fogvatartottaknak a megfosztottságból eredő problémáikon és nehézségeiken, ugyanakkor reálisan kell felmérni a lehetőségeket.”⁴⁷ A White Paper kiemeli azt is, hogy a fogvatartottak töredéke az, aki tényleges veszélyt jelent a társadalomra, és óva int a kollektív ellenségkép kialakításától. A fogvatartottak támogatása deklarált társadalmi felelősség és kötelezettség, érvényesítése nem szenvedhet csorbát. Ahogyan Franz von Liszt is vallja a társadalmi felelősségről: „A kriminálpolitika a szociálpolitika legfontosabb területeinek egyike.”⁴⁸

2. A jövő börtönei

A skandináv országok börtönépítészete a világon egyedülálló. A börtönök tervezése és kivitelezése teljes mértékben az említett büntetésfilozófiához igazodik. Ez a társadalom elítéltekről alkotott képének fizikai megvalósulása, hiszen maga az építéset az a folyamat, ami sokszor gondolkodásra és újraértékelésre készíteti a szakembereket. A skandináv börtönépítéset szakít a sötét helyekkel, kis cellákkal, és a szürke tömör falakkal. A tervezés során hangsúlyt kapnak a természetes fények, a nyitott terek, a természetes zöld területek pl. pázsitok, növényágysók. A börtönkomplexumban megépítésre kerülnek állattenyésztésre alkalmas épületek, és olyanok, ahol munkavégzésre, valamint oktatásra praktikusán összegyűlhetnek az elítéltek. Mindemellett külső és belső sportolási lehetőségeket is biztosítanak, ehhez sportpálya, sportcsarnok és edzőterem áll a rabok rendelkezésére. Teljesen bevett szokás, hogy az elítéltek csapata barátságos mérkőzéseken megméretteti magát a személyzetével. A nyitottság egyrészt a kinti életkörülmények átvételében, másrészt a társadalom felé való közelítésben nyilvánul meg.⁴⁹ A skandináv

⁴⁵ TULKENS, HENRY: *The concept of treatment in the European Prison Rules*. Prison Information Bulletin, Council of Europe, Strasbourg, 1988. No. 11.

⁴⁶ NORWEGIAN MINISTRY OF JUSTICE AND THE POLICE: *White Paper*. Oslo, 2008.

⁴⁷ WARNER, KEVIN: *Men and women held in prison: do we see „the whole person” who is a „valued member of society.”* Conference for European Directors and Co-ordinators of Prison Education, 2010.

⁴⁸ LISZT, FRANZ VON: *Die Forderungen der Kriminalpolitik und der Vorentwurf eines schweizerischen Strafgesetzbuchs* 1893. Aufsätze II. 95.p.

⁴⁹ BAER, LEONARD – RAVNEBERG, BODIL: *The outside and inside in norwegian and english prisons*. Human Geography 2008/2. 211. p.

börtönök fizikai kondíciói lényegesen jobbak a többi országénál. Jellemző az egyszemélyes elhelyezés, képesek biztosítani azt, hogy az elítéltek naponta 12-14 órát zárkán kívül töltsenek. A felkínált tevékenység-paletta rendkívül széles és jó minőségű. Továbbá közösen étkeznek és egyre nagyobb mértékben működnek közre ételeik elkészítésében. A nyitott börtönök magas száma egyedülálló, Dániában a jogerősen elítéltek 80-90 %-a nyitott börtönben tölti büntetését.

Az említett börtönök jellemzője azok mérete; egyetlen országában sem találunk olyan büntetés-végrehajtási intézetet, amely 400 fő befogadásánál többre képes. Az átlagos befogadóképesség börtönépületenként Dániában 150 fő, Finnországban 130 fő, Norvégiában 64 fő.⁵⁰ Ilyen kis létszámú elítéltek között könnyebb a fegyelem tartása, árnyaltabb rezsimrendszer alakítható ki, és a börtönártalmak jelentkezése is kisebb mértékű. Szintén nem elhanyagolható, hogy a fogvatartottak a lakóhelyükhöz ténylegesen közelebbi intézetbe kerülhetnek, és így családi kapcsolataikat jobban tudják ápolni. Ezentúl a telítettségi mutató sehol sem haladja meg a rendelkezésre álló férőhelyek számát.⁵¹

Ennek az ideológiának a legszemléletesebb példája a 2010-ben megépült Halden börtön Norvégiában.⁵² Annak a figyelembevétele, hogy a fogvatartottak jogait a szükségesnél ne korlátozzák jobban, illetve, hogy a kinti társadalomhoz hasonló körülményeket teremtsenek meg, szükségessé tette egy valóban új koncepció kidolgozását. Az építéskor azon irányelv mentén haladtak, hogy az épület dizájnja pozitív hatással van a benne élőkre, és amennyire lehet, közelítsék a fogvatartottak szükségleteit a biztonsági szempontokhoz. Így már az első benyomás megnyerő. A szokásos szürke falakat téglá és fa helyettesíti, maga a börtön pedig egy festői környezetben terül el. Nincsenek rácsok az ablakon, a falak kellemes színűre festettek, illetve azon képek lógnak. Az alapkoncepció arra az érzésre épít, hogy a kinti társadalomhoz hasonlatosan reggel fel kell kelni, és elhagyni az otthonunkat ahhoz, hogy munkába, iskolába menjünk, így egy kis önálló városkát hoztak létre, ahol egymástól különálló épületek sorakoznak.⁵³ Az esztétika legalább akkora szerephez jut, mint a biztonság, ugyanakkor a külső fal emlékezteti az ide látogatót, hogy ez egy szigorított börtön. Fennállása óta számos kritika érte túlzottan humanus értékrendje és „luxus” körülményei miatt, melyre a korábbi norvég igazságügyi miniszter *Knut Storberget* a következőképpen válaszolt: „...A rácsok feleslegesek, ha van golyóálló üvegünk. Aki szerint ez túlzottan egy hotelre hasonlít, az foglaljon szobát a hotel Continental-ban, és maradjon ott 6-7 évig!”⁵⁴

Ugyancsak kiemelendő a világ első ökológiai börtöne az 1982-ben létrehozott norvégiai Bastoy börtön egy fenyőekkel és sziklás partokkal teli festői fjordon. Az itt alkalmazott nevelő-kezelő munka lényege: az ökológiai szemléletmód; egy gondolkodási láncolat, melyre az egész rendszer alapjaiban épül. Ez a második legnagyobb alacsony

⁵⁰ RUZSONYI 2011, 12. p.

⁵¹ A 2018-as adatok alapján Svédországban a büntetés-végrehajtási intézetek telítettsége 90%, Dániában 95,8%, Finnországban 91,3%, Izlandon 76,2%, Norvégiában pedig 92,1% volt. <http://www.prisonstudies.org/world-prison-brief-data> (2018.10.18.)

⁵² LEE ADAMS, WILLIAM: *Norway Builds the World's Most Humane Prison*. May. 10, 2010. <http://williamleeadams.com/2013/01/01/sentenced-to-serving-the-good-life-in-norway> (2018.10.24)

⁵³ FRANSSEN, ELISABETH – GIOFRÉ, FRANCESCA – JOHNSEN, BERIT: *Prison architecture and humans*. Cappelen Damm Akademisk, 2018. 279–280. p.

⁵⁴ Apent ROM nr.2 (2010) https://www.statsbygg.no/Files/publikasjoner/aapentRom/aapent_rom_2010_2.pdf (2018. 09. 24.)

biztonsági fokozatú börtön Norvégiában. Sokkal inkább egy üdülőközpontnak, mint börtönnek tűnik, és a magukat szemmel láthatóan jól érző fogvatartottak látványa a világ más országaiban elképzelhetetlen felháborodást váltana ki. Egyesek szerint ez „tulajdonképpen az Alcatraz nyaralós verziója.”⁵⁵ A börtön a sziget túlnyomó többségét elfoglalja, északi része nyilvános és bárki számára elérhető. Körülbelül 80 egységből (épületek, utak, tengerparti zónák, termőföldek, mezők és erdők) áll. Továbbá egy bolt, egy szolgáltatói iroda, egészségügyi központ, iskola, világítótorony és kompszolgáltatás is részét képezi.⁵⁶ Egy kollégiumi lakóközösséghez hasonló központi épületen túl több kisebb faházikóban élnek a fogvatartottak, melynek kulcsaival saját maguk rendelkeznek. Szabadon járkálnak a komplexum területén, saját ruhájukat viselhetik, ahogyan a személyzet is. A fogvatartottaknak naponta meghatározott alkalmakkal kell bejelentkezniük, hogy az örök tudják, minden rendben van-e. A szökést relatíve könnyű kivitelezni, a mindössze másfél mérföld tengervíz átúszása vagy egy ór csónakjának ellopása más börtönökhöz képest egyszerűbb. Az évek során pár alkalommal történt ilyen próbálkozás, de a szárazföldön feltartóztatták a szökésben lévőket és áthelyezték őket szigorúbb végrehajtási fokozatba. Fontos hangsúlyozni, hogy az ide kerülő fogvatartottak túlnyomó többsége nem itt kezdi meg a büntetésének letöltését, hanem jó magaviselet, stabil mentális és egészségügyi kondíció után mintegy jutalomként kerül át.⁵⁷ Véleményem szerint ebben is megnyilvánul a rendszer nagyszerűsége, hiszen a büntetés-végrehajtáson belül egy „életpályamodell” kínál, mely ösztönzőleg hat a fogvatartottakra.

3. Összegzés

Összehasonlításképpen végül pár statisztikai adat: 2018-ban körülbelül 3400 fő fogvatartott van Norvégiában,⁵⁸ míg az USA-ban 2,1 millió!⁵⁹ A lakosság számához viszonyítva pedig ez azt jelenti, hogy az Egyesült Államokban tízszer annyi fogvatartott van, mint Norvégiában. Lényeges különbség azonban, hogy ez a rendszer az amerikai gyakorlattal ellentétben nem büntetni vagy megtorolni akar, hanem javítani. Sikerét a nagyon alacsony visszaesési mutatókban mérhetjük, amely mindössze 20%!⁶⁰ Így ha esetleg kételyek merülnének fel bennünk a módszer valódi alkalmazhatóságával és eredményességével kapcsolatban, úgy gondolom, hogy a számok magukért beszélnek! Végül pedig teljes mértékben egyetértve *Sommerrel*, egyfajta összegzésként elmondhatjuk, hogy a kérdés nem az, hogy milyen épületet akarunk, hanem az, hogy milyen embert, mert ezt az épület dizájnja is alakítja.⁶¹

⁵⁵ SUTTER, JOHN D.CNN <https://edition.cnn.com/2012/05/24/world/europe/norway-prison-bastoy-nicest/index.html> (2018. 09. 13.)

⁵⁶ A börtön hivatalos honlapja, <http://www.bastoyfengsel.no/English/fritid-Eng.html> (2018. 09. 18.)

⁵⁷ <http://www.bastoyfengsel.no/English/straffegjennomforing-Eng.html> (2018.10.26.)

⁵⁸ <http://www.prisonstudies.org/country/norway> (2018.10. 24.)

⁵⁹ <http://www.prisonstudies.org/country/united-states-america> (2018.10. 24.)

⁶⁰ <https://www.businessinsider.com/why-norways-prison-system-is-so-successful-2014-12> (2018.10. 24.)

⁶¹ SOMMER, ROBERT: *Personal Space: The Behavioral Basis of Design*. American Sociological Review, Vol.35. No.1 1970, 164–165. pp.

VII. Okos Börtön koncepció

1. A koncepció célja

A börtön egy modern értelemben vett karantén: kulturális, szociális és anyagilag hátrányos helyzetben lévők, előnytelen sorsúak és betegek gyűjtőhelye, azonban nem bezárni és a társadalomból eltüntetni kell őket, hanem a rendszert újragondolni és egy olyan modellt kidolgozni, mely teret nyit a hatékony szocializáció, az oktatás és végső soron a visszailleszkedés számára. Ennek a gondolatnak az értékét pedig egy dolog fejezi ki igazán: a dizájn, melynek társadalmi és környezeti értéke van, arra a speciális igényre születik, hogy egy adott ideológia lenyomatát képezze, amely ugyanakkor saját környezetére is változást hoz. Nehéz terület a börtönépítészet a tervezők számára, hiszen nem szabad alkotómunka, hanem jogszabályokkal nehezített terep, ahol továbbra is a biztonsági szempontok dominálnak. Azon túl, hogy saját egyéniségével is összhangban kell lennie, meg kell felelnie egyszerre a rugalmasságnak, a funkcionalitásnak és az esztétika követelményeinek is. Ezen elgondolások mentén végül, de nem utolsó sorban kísérletet tettem egy saját börtön-terv kidolgozására, az okos városok analógiájára épülő okos börtön koncepcióra, melynek tervrajza a fejezet végén került elhelyezésre.

2. A rendszer elemei

Meghatározásomban az Okos Börtön élhető, fenntartható és innovatív, intenzíven használja az alternatív technológiákat, és ezért hatékony egyrészt a büntetés-végrehajtás sikeressége, másrészt az elítéltek számára nyújtott életminőség tekintetében. A büntetés-végrehajtási épületkomplexum egy kis városként működik, ahol helyet kapnak az egyes leképzett társadalmi funkciók. A rendszer középpontjában az elítélt áll, aki ugyanúgy embernek tekintendő, mint bármely más állampolgár, csak az általa elkövetett bűncselekmény miatt meghatározott szabadságvesztés-büntetését tölti. Ez nem jelenthet több hátrányt, mint amit szükségképpen kell, és nem foszthatjuk meg az őt megillető jogoktól sem. Kiindulási pontom az, hogy szükséges a hely, a tér és az idő viszonyát a fogvatartottak börtöntapasztalataival összefüggésben vizsgálni és építészeti tudatossággal megalkotni egy olyan szisztémát, amely a reszocializációt, az oktatást és a társadalomba való visszavezetést segíti elő. Nem elég azonban kizárólag az épületeket a figyelem középpontjába állítani, hanem a bennük lévő emberek és tárgyak, illetve emberek és emberek között lévő kapcsolatok sokszínűségét is meg kell vizsgálni. A börtönépület pedig állandóan megújuló szociális hálóval rendelkezik, a fogvatartottak közötti reláció dinamikus, csak az épület állandó. A lényeg az, hogy ezek a tárgyak hogyan kapcsolódnak hozzájuk, mert az emberi kapcsolatok kötődnek a materiális dolgokhoz, és a hangsúly a formában, anyagban, struktúrában van. Így ha a fogvatartottak valamivel interakcióba kerülnek, beleértve embert, állatot és tárgyat is, akkor annak üzenetét interpretálják, és minél fontosabb ez az interakció, annál jobban érzik át azt, hogy számukra mit

közvetít.⁶² Így lehetséges az, hogy egy épület kialakítása nem csak tükrözi, hanem meghatározza az életminőségüket.

Ehhez kapcsolódik az Okos Börtön konstrukciója is. Jelenlegi börtönépületeink túlnyomó többsége a városközpontban helyezkedik el, melynek sajátossága a már előzőekben említett építészeti szándék, hogy az épületet, annak tekintélyt sugárzó voltát kihangsúlyozzák, és a város méltó díszévé tegyék. Ez azonban véleményem szerint meghaladott elképzelés, ugyanis az elmúlt 100 év során ezek az épületek túlnőttek saját magukon, az udvaraik zsúfolttá váltak a folyamatos be- és hozzáépítések miatt. Ezért lenne célszerű a városon kívül, egy külön erre a célra létrehozott földterületen megépíteni a börtönkomplexumot, mely gazdasági szempontból nézve is költségkímélőbb megoldás. Természetesen figyelembe veszem azt a tényt, hogy a hozzátartozóknak a látogatásakor ne kelljen szükségtelenül túl nagy távolságot megtenni, ezért a börtön megfelelően kapcsolódjon a város infrastruktúrájába. Így lehetőség lenne már a tervezéskor olyan funkcionális épületeket számításba venni, ahol a munkavégzés, oktatás, egészségügyi ellátás az épület struktúrájából adódóan sokkal magasabb színvonalon megvalósítható. Célszerű egy nagy épület helyett több kisebb, egymáshoz szerkezetileg hasonló, de különböző funkciókat megvalósító épület tervezése. Így a differenciálás szempontja mellett az elitáltak egyéniesítése, könnyebb kezelhetősége is javul.

Az egyes épületek egymástól nem nagy távolságban, de külön állnak. A rendszer egy önálló városként funkcionál, így megállja a helyét saját kulturális és szociális személynázonosságával és minden elitált kiveszi a részét a fenntartásából. A legfontosabb biztonsági és fegyelmi szempontokon túl a börtönkomplexum alkalmas az elitáltak mind egyéni, mind közösségi szintű kezelésére. Az alapvető funkciók pl. étkezés, alvóhelyek, munkavégzés, oktatás mellett megfelelő teret kell biztosítani a szabadidős és közösségi programok végzésére is. Ezen túl pedig a hozzátartozókkal való kapcsolattartás praktikus és biztonságos, ugyanakkor szabad megvalósítása is megfelelő. Az épület tervezése során ne a bezártság legyen elsődlegesen hangsúlyozva, hanem minél inkább – természetesen a lehetőségekhez mérten – a legnagyobb hasonlóság a külső környezethez. Átvitt értelemben pedig annak érzékeltetése, hogy a büntetés célja az, hogy a büntetés letöltése után a társadalomba visszailleszkedni képes emberek távozzanak onnan.

3. Felépítése

Az Okos Börtönt a külvilágtól egy megerősített biztonsági fal választja el, melyen összesen 4 őrtorony található. Ennek elsődleges építészeti szempontja a védelem és a biztonság, a börtönt elhatárolja térben, megteremti a kinti és benti világ közötti átmenetet. A létesítmény előtt elhaladó főút csatolja be azt az infrastruktúrába, arról letérve jutunk a főépület előtt található (P1) személyzeti és (P2) látogatóknak fenntartott parkolókhöz. A parkoló tér erősen megfigyelés alatt álló, úgynevezett biztonsági zóna. A fal ívén törést képez a hangsúlyos és az egész komplexum méretére utaló nagyságú főbejárat, melyen keresztül bepillantást nyerünk az intézménybe. A főépületbe érkezünk, ennek aulájában a recepciónál zajlik a regisztráció és az adminisztráció, majd külön erre

⁶² Hogyan kerül előtérbe az új dizájn? A témáról részletesen lásd: NORMAN, DONALD A.: *The design of Everyday Things*. 1988. 369. p.

e célra kialakított helyiségekben az elítéltek befogadása, és személyes tárgyaik megfelelő módon történő kezelése, nyilvántartásba vétele és tárolása. A látogatóba érkező ügyvédek, ügyészek stb. és a családtagok szintén ennél a pontnál jelentkezhetnek, és kaphatnak további utasításokat a látogatás rendjét, és lebonyolítását illetően.

A főépület második emeletén található a központi személyzeti megfigyelő központ, ahol az elektronikus rendszer segítségével egyidejűleg nyomon követhető minden fogvatartott. Nincsen már szükség a régi rendszerekhez hasonló hosszú folyosókra, a modern technológia vívmányainak köszönhetően könnyedén biztosítható a maximális kontroll. Ide futnak be a kamerák felvételei is. A főépülettől jobbra és balra helyezkedik el két azonos méretű és szerkezetű látogató központ, melyek közül egyikben a büntetés-végrehajtás szakembereit és más jogászokat, a másikban pedig családtagjaikat fogadhatják az elítéltek. A családdal töltött minőségi idő hiánya komoly probléma. Egy totális intézmény nem biztosítja megfelelően a családi kapcsolatok ápolását, ami a reintegrációs esélyeket nagyban csökkenti. Ezt igyekszik elkerülni ez a külön erre a célra szánt épület, így elkerülhető a családi kapcsolatok elsovadása, végső soron a társadalom és a fogvatartottak közötti szakadék kialakulása.

A központi park két oldalán helyezkedik el a két, egyenként 200 fő befogadására alkalmas lakóépület. Szoros értelemben véve ezeket nevezhetnénk börtönöknek, azonban igyekeznek újraértelmezni a tér fogalmát és nem a monumentalitásra törekedni. A komplexum minden oldaláról jól megközelíthetőek, kétszintesek, fásított környezetbe illeszkednek, és kellemes külsővel rendelkeznek. Valamennyi cella ablaka a természetközelség jegyében parkra néző. Az elgondolás alapja az, hogy az optimális és rugalmas működés érdekében az elrendezés tegye lehetővé az elítéltek elkülönítését, ugyanakkor nyújtson megfelelő perspektívát az előrehaladásban. Ezen elképzelés mentén az egyik (A) épület felső szintje szigorított részleg (A/1), még a másik (B) épületé mérsékelt (B/1). Mindkettő alsó szintje enyhített részlegként funkcionál (A/2) valamint (B/2), és sokkal árnyaltabb lehetőségeket biztosít. Ezekben az átmenetekben nyilvánulnak meg a megfogalmazott nevelési alapelvek, mint nevelés, ösztönzés és önfenntartás, így válik a börtön a lehetőségek (tár)házává.

A szigorított felügyeletet ellátó rész (A/1) elrendezése kötött, a cellák az oldalfolyosóra soroltak, így könnyen ellenőrizhetőek. Fontos szempont az átláthatóság és a biztonság. Egy és kétszemélyes elhelyezéssel, megkülönböztetett figyelmet fordítva az öngyilkosságra hajlamos rabokra.

Külön kérdést vet fel az egyszemélyes kontra együttes elhelyezés kérdése. Shaw megfogalmazása szerint egy jól tervezett börtönnél a méret és a biztonság után annak az egyensúlynak a megteremtése következik, ami a biztonság és a magánélet között van. Szükségük van tehát a fogvatartottaknak egy személyes, önálló térre.⁶³ A szigorított részleg egyrészt a kis létszám, másrészt az ideális szeparáció érdekében igyekszik biztosítani a fogvatartottak számára az egyszemélyes elhelyezést. A vizesblokk itt a cella külső részéhez illeszkedik. Minden cellán két, padlótól mennyezetig nyúló plexi üvegablak található vékony sávban. A szigorított fokozat számára csak az alapvető ellátás biztosított, ideértve egészségügyi ellátást, oktatást, családlátogatást. A családdal való időtöltésre a fogvatartottak a látogatóközpontban kapnak lehetőséget, ide kísérettel

⁶³ SHAW, STEPHEN: *Prison architecture and the politics of reform*. In: Fairweather, Leslie – McConville, Sean (eds): *Prison Architecture*. Routledge, New York, 2013. 157. p.

jutnak át, ahogy oktatás céljából az oktatási központba is. Ezen túl a szabadidős tevékenységek szoros felügyelet alatt gyakorolhatók, kialakításra kerülnek kifejezetten e rabok számára szükséges foglalkoztató termek a szinten. Az épület mellett lévő zárt sportpálya és zöld terület a napi kint tartózkodást teszi lehetővé, mert megfelelő magaviselet híján a központi parkban tartózkodni sokáig nem lehetséges. Az étkezést a cellákban bonyolítják, az átjárás a börtönmenzára ebben a fokozatban nem megengedett, de az étel a börtönkonyhán készül, mint a többi rab számára is.

Ami a cella berendezését illeti, mindnek része egy vagy két kényelmes ágy, íróasztal, fiókos szekrény és könyvespolc. Mivel a parkból a napsugárzás erős, így az erős fényt, napsütést kivédendő a megfelelő árnyékolását és klimatizálását biztosítani kell. Az emeleten továbbá van egy társalgó, ahol multimédiás eszközök és könyvek segítségével töltik hasznosan a napi szabadidőt. A börtönkápolna látogatása megengedett és a börtönlelkész az egyes fogvatartottakhoz bejárva teljes körű lelki gondozást végez. A börtönszínház látogatásához azonban egyel magasabb fokozatba szükséges lépni.

A mérsékelt részlegen (B/1) ennél már jóval oldottabb elhelyezés, lazább felügyelet valósul meg. Az egy sorba sorolt cellák helyett itt egy központi aula köré szerveződnek a továbbra is egy-két fős lakószobák. Ez nyitottabbá teszi a teret, közösségi szintértként funkcionál, optimális átmenetet képez a külső és a belső világ viszonyán. Az alapvető ellátáson túl ezek a fogvatartottak igénybe vehetik a börtönszínházat⁶⁴ és a börtönkápolnát is, valamint étkezésük is – szorosabb felügyelettel –, de a börtönmenzán történik. Az oktatásuk és szabadidős tevékenységeik tárháza a tevékenységek szélesebb skálájával bővül, illetve a hetente meghatározott parkban töltött idővel.

Az enyhített felügyeletet végrehajtó (A/2) és (B/2) alsó szintek kialakítása önálló, a kinti élethez hasonló belső világgal jelenik meg. Harmonikus kapcsolatban van a természettel, igyekszik a szokványos börtönök monotonitását feloldani. Elrendezése nyitottabb, két- és négyszemélyes lakószobák váltakozásával, ami a megfelelő szociális kapcsolatok erősebb jelentését igyekszik kialakítani a börtönön belül. Az ok a többes elhelyezésre az, hogy a fogvatartottak jó eséllyel kölcsönösen szocializálódnak, és egymásnak segítenek, így magatartásuk pozitív irányba változik. A cellákba nincsen direkt belátás, ami sokkal több személyes teret biztosít. A vizesblokk itt a cellákon belül közepesen található, lehetőséget adva a kellemesebb félrevonulásra. Lehetőség van a korlátozásmentes szabad kijáráshoz a parkba, az oktatási centrumba, a színházba, kápolnába és a börtönmenzára is. Mivel naponta szabadon elhagyhatják a lakóépületet, ez tökéletes átmenetet képez a szabad világba történő visszailleszkedéshez. Az ajánlott napi rendszeres munkavégzés a komplexum hátsó egységében kialakításra kerülő növénytermesztési és állattenyésztési telepeken valósul meg. Szakmai vezetők koordinálásával és biztonsági felügyelettel az irányított munkavégzés hatékony és nyereséges. Ezek a fogvatartottak jó magaviseletükkel és az intézet rendje felé tanúsított hozzáállásukkal kiérdemelték a lazább felügyeletet és a viszonylagos önállóságot, így az önfenntartás jegyében igyekeznek a börtön belső szükségleteit előállítani, amiért pedig többletjogokkal rendelkeznek. Ezek közé tartozik az alapszolgáltatások emeltebb színvonalán túl a sport- és rekreációs centrum használata.

⁶⁴ A börtönszínházak jövőjéről lásd bővebben: FLENSBURG, METTA: *Prison theatre in Sweden*. Report for the EU project „Teatro e Carcere in Europa”, June 2005. http://www.teatroecarcere.net/download/46_SwedenResultsEn.pdf

4. Természethez való viszonya

Az Okos Börtön zöld börtön,⁶⁵ hisz az innovációban és abban, hogy ez a jövő. Legfőbb ismertetőjegye a már említett központi park, minden e köré terveződik, jó hatással van testre és lélekre, hiszen azt képviseli, amit a börtön nem: a szabadságot. A parkban nincsenek egyenes, mesterkélt vonalak és funkciója végtelen, éppen az, amit a tudatos szervezésnek köszönhetően éppen igyekszünk kihozni belőle. Nem pusztán dizájnnal járul hozzá a börtön értékéhez, hanem a szabadidős tevékenységek (külön kérdést vet fel, hogy beszélhetünk-e egyáltalán szabadidőről, ha a fogvatartottak akarata ellenére vannak ott?) hasznos eltöltésében is kulcsfontosságú szerepe van. Az egyes épületek között, illetve körül is zöld területek települnek. Nagyban megnöveli a börtön értékét, mert természetközeli elképzelések mentén épül és az évszakok változása, a napfény és különböző állat- és növényfajok jelenléte stb. jó hatással vannak az elítéltekre, csökken az agresszió és az erőszakos cselekedetek száma.⁶⁶ Csökkenti a bebörtönzés általi frusztrációt és feszültséget, hiszen a pusztán belső betonos udvarok nem alkalmasak erre, mindenképpen szükséges a parkosítás és növények telepítése. Az ablakokból kilátás nyílik a zöld területekre, a börtönmenzának pedig teraszos étkező része is készül. Másrészt pedig zöld abból a szempontból is, hogy a hulladékot szelektíven gyűjti és a komplexum részét képezi egy technikai központ, ahol később feldolgozásra kerül.

Az Okos Börtön önfenntartó. Lényege, hogy a börtön az alapvető élelmiszerigényét maga igyekszik megtermelni, úgy, hogy közben a meglévő munkaerőt foglalkoztatja. Ha már a tervezés folyamatában figyelembe vesszük, hogy bizonyos kisegítő jellegű épületek mekkora hangsúllyal vesznek részt a börtön életében, akkor könnyebben tudjuk azt hosszú távon önfenntartóvá tenni. Így célszerű üvegházakat, zöltség- és gyümölcsfeldolgozó objektumokat, valamint állattenyésztésre alkalmas telepet építeni. Ezekben – természetesen a fokozott biztonsági előírásokat betartva – dolgoznak azok az elítéltek, akik jó magaviseletükkel ezt kiérdemelték. Az intézetben kialakított napi rutin mentén, pontosan beosztott munkarendben valamennyi fogvatartott számára ésszerű, hasznos és gazdasági szempontból nyereséges munkavégzés biztosított, a megtermelt javak a börtön ellátásán túl akár külső eladásra is termelhetők. A fogvatartottak továbbá aktívan kiveszik a részüket a komplexum fenntartásából, dolgoznak a börtönmenzán, ahol némi szakmai irányítással, de maguk készítik el és szervírozzák ételeiket, a lakórészlegüket, az egyes közösségi szintereket pedig maguk takarítják. Mindezen túl a parkgondozásban is komoly szerepet vállalnak.

A börtön megújuló energiaforrásokra építve összhangban van a fenntartható fejlődéssel, mert ezek alkalmazásával nem rombolja a környezetet és nem járul hozzá olyan környezeti hátrányok kialakulásához, mint például a globális felmelegedés. Földünk állapotának megőrzéséhez elengedhetetlenül fontos, hogy olyan megoldások után nézzünk, amelyek nem merítik ki amúgy is véges készleteinket pl. kőolaj, földgáz, hanem a meglévő nap, szél erejét hasznosítják. Ezek mindenhol adóttak, így külön beszerzést nem igé-

⁶⁵ A zöld börtönökről lásd részletesebben JUHÁSZ ZSUZSANNA: *Új színfolt a börtönök palettáján: a „zöld börtön”*. Börtönügyi Szemle 2017/2. 19–29. pp.

⁶⁶ A természetközelség jelentőségéről a börtönben bővebben LINDEMUTH, AMY L.: *Designing therapeutic environments for inmates and prison staff in the United States: precedents and contemporary applications*. Journal of Mediterranean Ecology 2007/8. 87–97. pp.

nyelnek. Gazdaságilag azonban hátrányuk, hogy az alternatív energiaforrásokra való átalás egy egyszeri, ám költséges beruházást igényel, azonban ha ez megvalósul, onnantól kezdve már csak a karbantartásokra kell pénzt fordítani. A napenergia segítségével meleg vizet állíthatunk elő és így a fűtés terén érhetünk el sikereket, míg a szélenergia használatával áramot fejleszthetünk. Mindezt összevetve a börtön közüzemi költségei nagyban csökkenthetők. Természetesen nem függetleníthető az épület 100%-ban a külső beszerzéstől, de jó lehetőségnek tartom megvalósításukat, mert úgy tűnik, hogy a környezetvédelmi törekvések egyre inkább jelen vannak a büntetés-végrehajtásban is.⁶⁷

5. Belső enteriőr

Belsőépítészetét a világos falak, nagy rács nélküli ablakok, egyszerű, visszafogott bútorok, pár dekorációs elem jellemzi. Funkcionális és mégis befogadó enteriőr. Így tudnám jellemezni a skandináv irányzat mintájára készült épületbelső. Ez a modern és funkcionális stílus a 20. század elején ütötte fel a fejét, célja pedig leegyszerűsíteni, ugyanakkor emberközelibbé tenni a használati tárgyakat. Kreatív, de letisztult formavilág, alacsony előállítási költségei és árai mind hozzájárulnak népszerűségéhez. Nagyban tükrözi a felállított értendet, hogy a szabadság elvonáson túl ez a rendszer nem akar büntetni, ennek érdekében semmiben sem különbözik a felhasznált berendezés a szabad társadalomban fellelhetőektől. A dizájn nem tükrözi vissza a börtönkörnyezetet, éppen ellenkezőleg annak megtörésére igyekszik: nincsenek sötét kis helyek, szürke falak. Természetes anyagok, nyitott világos terek jellemzik, melyek megtörik a börtönlét monotonitását.

6. Oktatás, nevelés, szabadidő

Az Okos Börtön megkülönböztetett figyelmet fordít az oktatásra, mottója: "a képzés a lehetőségek kulcsa." A fogvatartottakat ösztönzi a személyes fejlődésre, a munkára való felkészülésre, valamint arra, hogy a társadalomhoz értéket adjanak hozzá. Ezért a komplexum része egy könyvtárral ellátott oktatási centrum, ahol a különböző szintű iskolai, illetve szakképzés zajlik. A vallásgyakorlás helyszínül a központi parkban templom épül. A reintegráció ezen túl a szabadidős tevékenységek széles körével egészül ki, a különböző tematikában szervezett állandó és időszakos szakkörök látogatásán át a kisállat- és művészetterápiáig mindenki megtalálja a számára megfelelő hasznos időtöltést. A sportcentrumban a fogvatartottak egyéni és csapatban való sportolására van lehetőség, mely szintén csökkenti a bebörtönzés káros hatásait.

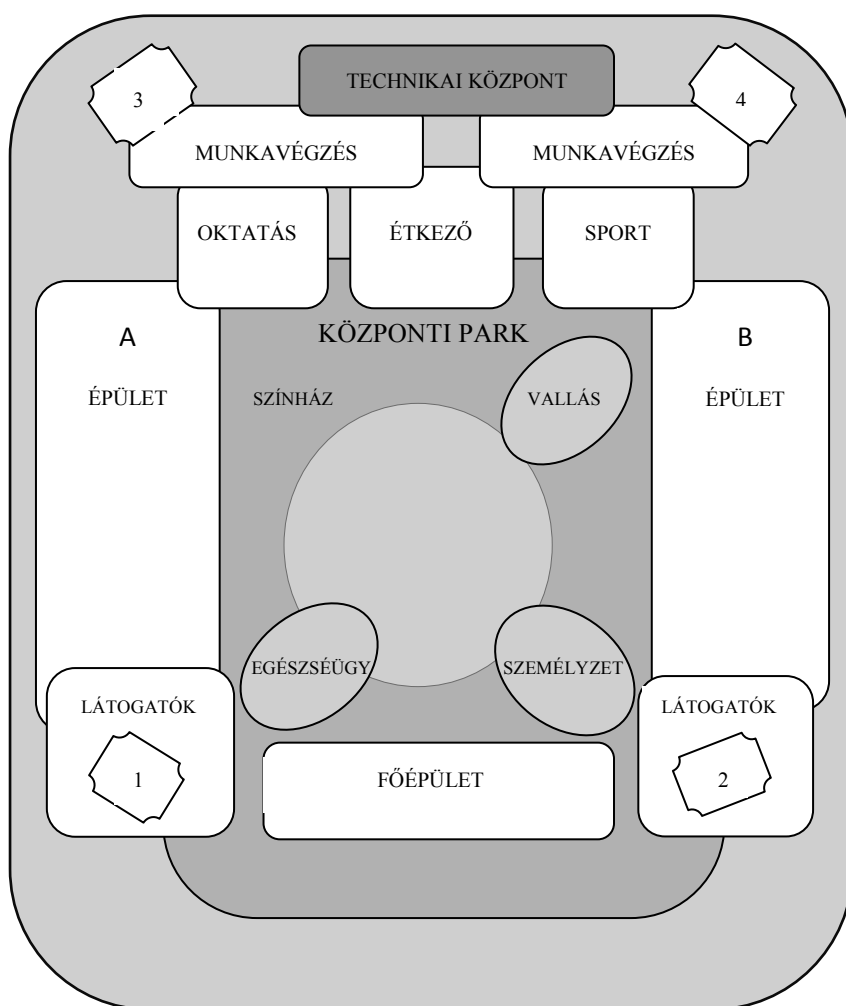
7. Összegzés

Az Okos Börtön egy kísérleti jellegű invenció, illeszkedik az adott földrajzi területhez, nem rendszeridegen, mégis kivételes. Pozitív interakciók tárháza, és a dinamikus biztonságra helyezi a hangsúlyt a totális kontroll helyett, maximálisan kihasználva a termé-

⁶⁷ Lásd bővebben: JUHÁSZ ZSUZSANNA: *Környezetbarát megoldások a büntetés-végrehajtásban*. In: Honori et virtuti: Ünnepi tanulmányok Bobvos Pál 65. születésnapjára. Iurisperitus Bt., Szeged, 2017. 210–215. pp.

szet nyújtotta lehetőségeket. Azonban a gyakorlatba való átültetéséig és alkalmazásáig csupán egy ötlet, melynek hosszútávú fogvatartottakra, illetve a személyi állományra gyakorolt hatásait bizonyos idő eltelte után lehet csak mérni. Találmányomnak nem célja a tökéletes börtöndizájn leírása, csupán gondolatébresztőként szolgál egy kísérleti jellegű, csúcstechnológiával felszerelt börtönépület igényére. Az általam a büntetés-végrehajtásról alkotott igényeket és gondolatokat a formatervezés nyelvére lefordítva az eredmény úgy gondolom, magáért beszél, így az igényesen tervezett börtönépület a használhatóság mellett esztétikumot és értéket képvisel.

1. sz. ábra

VIII. Konklúzió

Az innovatív börtónépítészettel az alapvető gond nem a megtervezésben és kivitelezésben van, hanem a társadalom meggyőzésével, a módszer elfogadtatásával. A hagyományos börtönfelfogás, a túlzott és értelmetlen büntetések kívánalma a modern viszonyok között már nem állja meg a helyét. A konzervatív nézetek képviselői szerint ezek az emberek nem érdemelnek jobb életkörülményeket, mint a kinti viszonyok, így az úgynevezett skandináv „luxusbörtönök” nagy visszhangot és nemtetszést váltanak ki. Szükséges lenne egy szakmai támogatással történő szemléletváltás, hogy az ideológia mentén elkezdődhesse az új koncepciójú épületek megépítése, miközben az emberek egymásba vetett bizalma, és a közösségen belüli biztonságérzet is növekedne. Természetesen ez csak úgy működhet, ha hajlandóságot mutatnak az elítéltek a javulásra.

A hazai érdeklődés és kutatás kevésbé preferált területe a börtónépítészeti és dizájn, meglehetősen kevés forrás áll rendelkezésünkre. Ahogyan *Batári* fogalmaz: „Börtónépítészetiünk messze elmarad attól a színvonalától, amit a szakmai háttér lehetővé tenné.”⁶⁸ Megvannak a technikai lehetőségek, az építészeti tudás adott, és a társadalomtudományok szakemberei is bevonhatóak. Sajnos ezek az innovatív felvetések nem kapnak elég nyilvánosságot, és anyagi támogatást. Hazánk ismeri, és alkalmazza is a nyugat-európai mintákat, de az épületállomány elmaradott, nem biztosítja az ehhez szükséges kereteket. A megfogalmazott irányelvek és törekvések előremutatóak, de az építészeti nem érte még utol őket. Börtöneink túlnyomó többsége a 19. század végén épült, amikor már egyszer bizonyítottuk, hogy képesek vagyunk az adott kor elvárásainak teljes mértékben megfelelő börtönöket megvalósítani. Újakat kevés esetben, de hazai viszonylatban magas színvonalon építünk.

Az irány a gazdaságos, környezetükkel összhangban lévő épületek tervezése. Ennek érdekében a külföldi minták hazai viszonyokra történő adaptálása lenne a legcélravezetőbb. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a skandináv minták az adott fejlett társadalmi viszonyok között tudnak csak megvalósulni. Amíg az említett skandináv büntetés-végrehajtási körülmények színvonala jóval meghaladja az átlagos magyar életkörülményeket, addig ezek nem adaptálhatók módosítás nélkül teljes egészében a hazai viszonyokra. Szükséges tehát ezeket bizonyos fenntartással kezelni, és kis lépésekben megfontolva átültetni. Ezt a folyamatot véleményem szerint az épületállomány modernizációjával kellene kezdeni.

---

⁶⁸ BATÁRI 2007, 38. p.

ANNA LÍVIA BALATONI

INNOVATION IN PRISON ARCHITECTURE: TODAY'S IDEA,
TOMORROW'S PRISON

(Summary)

This article's purpose was to examine and analyze the Hungarian prison conditions. Furthermore, I designed an entirely new prison system: The Smart Prison. My research's leading method was innovation, so I tried to discover our prison's urgent problems by the aspect of architecture. The original aim was to create a new way of thinking, a complex, open minded and dynamic prison-concept.

In the first place I gave an overall presentment of historical prison systems, and that I raised significant questions like how could we popularize the reintegration approach in prison architecture? So in all intents and purposes I tried to find the answer of what are coming generation's prisons like?

Finally I was led to the conclusion that the controversy with innovation in prison architecture is not design nor implementation but society's firm belief of harsh punishment. In my esteem these kind of retributions are unadmittable, that is why I urged a quick change.

Melléklet

1. Börtönépületeink

1. sz. táblázat

Mai börtöneink kondíciója					
Név	Építés dátuma	Tervező	Létszám	Hozzáépítés/korszerűsítés	Innováció
Államrendőrségi Országos Bv. Intézet	1883	Wagner Pál hagyaték	922	1974 solti objektum 1985 A B C D körletek	önkéntes rendszer
Bács-Kiskun Megyei Bv. Intézet	1904	Wagner Gyula	94 helyre 220–230	anya-gyermek körlet 2002. -BC körlet 1995. fiatalkorúak részlege 1997.	anya-gyermek körlet
Balassagyarmati Fegyház és Börtön	1845	Novák Dániel	több mint 500	kápolna helyreállítása 2009.	
Baranya Megyei Bv. Intézet	1884		210	fiatalkorúak 2006. összevonás 2009. férőhelybővítés 2013.	
Békés Megyei Bv. Intézet	1899	Wagner Gyula	108	konyha, irodatömb 1995. új épületszárny 1994. ügyvédi beszélő 2000. külső homlokzat 2002.	
Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bv. Intézet	1902	Kiss István	220	egészségügyi blokk 2002.	
Budapesti Fegyház és Börtön	1896 – A 1989 – B	Wagner Gyula	1200	1913-ra már 25 épület 2002-2005 jobb csillag korszerűsítése 2015.férőhelybővítés jobb csillag 3. szárnya	2015 EU kon- form
Fiatalkorúak Bv. Intézete	1963 előtte laktanya kaszárnya		150		
Fővárosi Bv. Intézet	I. 1892 II. 1923 III. 2000	I. Hauszmann Alajos II. Jablonszky Ferenc	1800	II. 2011 és 2017. épületbővítés III. tetőtéri sétatároló, zárkazatok kifelé nyílnak	III. objektum korszerű szolgálati kútya telep

Név	Építés dátuma	Tervező	Létszám	Hozzáépítés/korszerűsítés	Innováció
Győr-Moson-Sopron Megyei Bv. Intézet	1886 1910 fiatal- korúak	Wagner Gyula	158		
Hajdú-Bihar Megyei Bv. Intézet	1895	Wagner Gyula	180	bombatámadás – 1947 parancsnoki szárny – 1971 üzemépület – 1977 beszélőhelyiség – 1990	
Heves Megyei Bv. Intézet	1908	Wagner Gyula csillag alakú	300	1982 beépült az Y udvarrész 2002 lakóhelyiségek, kápolna	
Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Bv. Intézet	1895		140	1929 – 2. emelet 1959 – külső tatarozás 1960-as évek épületgépészet	
Kalocsai Fegyház és Börtön	1897	barokk stílus	350 felett	1916 – női dologház	
Közép-dunántúli Országos Bv. Intézet	1953		1326	2007 – összevonás	
Márianosztrai Fegyház és Börtön	1858		505	1970 – látványos fejlődés: üzemcsarnok, kazánház, csatornahálózat 2010 – korszerűsítés 2012 – rabtemető	
Pálhalmai Országos Bv. Intézet	1950		1600	1972 – korszerű körletkialakítás	
Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön	1905	Czigler Győző panoptikus	400	2000 – újabb épület visszacsatolása 2010 – környezettudatos beruházások	2008 napelemes rendszer
Somogy Megyei Bv. Intézet	1907	Marton Ákos Károlyi Kázmér Rioner Márkus	204	1960 – városi vízrendszer 1974 – gazdasági épületbővítés 2000 – egészségügyi részleg 2012 – kihallgató helyiségek 2013 – személyzeti rész korszerűsítése	
Sopronkőhidai Fegyház és Börtön	1886	Wagner Gyula	750	1997–2006 – rekonstrukció	

Név	Építés dátuma	Tervező	Létszám	Hozzáépítés/korszerűsítés	Innováció
Szabolcs-Szatmár Bereg Megyei Bv. Intézet	1891	Wagner Gyula	184	1930 – elektromos világítás 1961 – központi fűtés, vizesblokk 1985 – korszerű fűtésrend- szer	
Szegedi Fegyház és Börtön	1883	Wagner Gyula	1213	I. csillag 1936–38, 1987–88 II. Dorozsma 2002 – átadás III. Nagyfa 1920- folyamatos újítások	
Szombathelyi Országos Bv. Intézet	2008 ÚJ		800	TELJESEN MEGFELELŐ	100%-ban
Tiszaöki Országos Bv. Intézet	2008 ÚJ		700	TELJESEN MEGFELELŐ	100%-ban
Tolna Megyei Bv. Intézet	1891	Wagner Gyula	150		
Tököli Országos Bv. Intézet	2016 kiválással		700		
Váci Fegyház és Börtön	1855	Sontheitl Ferenc, Wagner Gyula		1878 – épületbővítés	
Veszprém Megyei Bv. Intézet	2003-ig várbörtön 2003 után ÚJ		200	Állampolgári Jogok Országgyűlési Biztosi Hivatala vizsgálat: újat kell építeni	100%-ban
Zala Megyei Bv. Intézet	1909			1970 – elektromos zárrend- szer 1983 – fűtőkorszerűsítés 2002 – külső tatarozás	

Forrás: A táblázat a szerző saját munkája (adatok forrása: www.bv.gov.hu, 2018.10.02.)

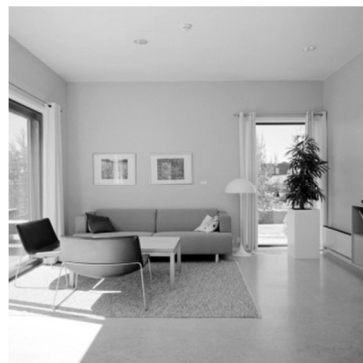
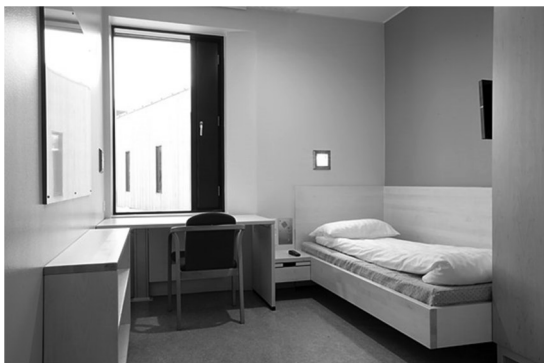
2. Halden Börtön Norvégia

8–9. sz. kép

Forrás: www.archdaily.com/154665/halden-prison-erik-moller-arkitekter-the-most-humane-prison-in-the-world

10–11. sz. kép

Forrás: <http://www.thestoryinstitute.com/halden/>

3. Bastoy Börtön Norvégia

11–13. sz. kép

Forrás: <http://www.bastoyfengsel.no/English/>)

BÁRÓ -FARKAS CSABA LÁSZLÓ*

**A párbaj megítélése hazánkban
a Csemegi-kódex után, angolszász kitekintéssel**
Felülírhatja-e a társadalmi elvárás a törvényi normát?

„A becsületen eset foltot csak a vér moshatja le.”¹

Előszó

Szeretném megköszöni mindenkinek, aki bármilyen formában hozzájárult e dolgozat megszületéséhez. Elsősorban a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Európai Jogtörténeti Tanszék vezetőjének, konzulensemnek: *Dr. Balogh Elemér* professzor úrnak útmutatását, valamint *Dr. Várady Tibor* professzor úrnak, akitől betekintést nyerhettem családi irattárába.

I. Bevezetés

1. Témamegjelölés, témaválasztás indokai, a kutatás tárgya

Ahogy a cím is utal rá kutatásom a duellum² jogi megítélése áll központi szerepben. Téma iránti érdeklődésem régóta fennál, számos szépirodalmi műben találkoztam az eposzi hős képével, aki egy magasztosabb érték miatt még életét is képes volt kockára állítani.

Két évvel ezelőtt alkalmam volt részt venni Szegeden *Dr. Várady Tibor* professzor úr Libatoll és történelem című könyvbemutatóján, ezen az eseményen halottam először a modern kori párbajokról. A rendezvény után nemsokára meg is kerestem *Dr. Balogh*

---

* SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

¹ TAKÁTS SÁNDOR: *Bajvívó magyarok*. Móra. Budapest, 1963. 233. p.

² Nemzetközi szó a klasszikus latin duellum háború, harc alapján, amely a bellum (háború) archaikus alakváltozata. A középkori latinban a két szó etimológiai kapcsolata már elhomályosult, és a tövében a latin duo (kettő) számnévet vélték, így alakult ki a szó párviadal, párbaj jelentése.

Elemér professzor urat, érdeklődve, hogy erről lehetne-e jogi aspektusban kutatni és így született meg a dolgozatom.

Kutatásom során a 19 – 20. századi párbajok jogi vetületét vizsgálom. Elsődlegesen a nemzetközi jogszabályi forrásokat tanulmányozom utána rátérek a hazai szabályozási rendszerekre tartva az időbeli korlátot, végül a jogszabályok gyakorlatban történő alkalmazását mutatom be jogesetek feldolgozásával. Dolgozatom megírásának célja volt bemutatni, hogy egy modern kori jogi normákon alapuló rendszer fölé, hogy tud emelkedni egy társadalmi elvárás.

2. Források és alkalmazott módszerek

Primer forráscsoportom a különböző levéltárakban, irattárakban felelhető dokumentumok. A periratokból sok hasznos információt tudtam gyűjteni, mivel a dokumentumok épségben megmaradtak. A források egy részét a Budapest Főváros Levéltár dokumentumai között találtam a VII. fondban ami a jogszolgáltatás területi szerveinek az iratait tartalmazza. Ezek az akták többé-kevésbé pontosan leírták a terhelteket, akik párbajvétség miatt kerültek a bíróság elé. Itt többségében másod- és harmadfokú ügyiratokkal találkoztam, ami miatt több eset alapíratát nem találtam meg mivel azt visszaküldték az alapfokú bíróságra.

További jogesetekkel találkoztam a Várady család ügyvédi irattárban. Nagy segítségemre volt *Dr. Várady Tibor* professzor úr az iratok áttanulmányozásánál és a jogeseteknél a konklúzió kialakításában.

Szekunder forrásaim a témában megjelenő nemzetközi és hazai jogi és szociológiai művek, amiknek egyrésze a vizsgált korszakban keletkezett.

Munkamódszeremre rátérve elsődleges szempontnak tartottam a levéltári, irattári anyagok feltárását és azoknak a dolgozatomba való beépítését, a forrásfeltárás tehát egyik célja kutatásomnak. A legtöbb esetben leíró módszert alkalmazom, néhol kritikai elemző módszerrel kiegészítve. A jogszabályi áttekintésnél és a gyakorlatban alkalmazott eljárási folyamatoknál szintén kétféle módszert ötvözve jártam el, egyrészt leíró jelleggel mutatom be a jogszabályokat, történeti előzményeket, másrészt kritikai, elemző módszerrel közelítem meg azokat, továbbá saját véleményemmel egészítem ki.

II. Fogalmi meghatározások

1. Párbaj

A párbaj, olyan múltú, mint maga az emberiség, gondoljunk csak *Dávid* és *Góliát* küzdelmére, azonban azok a viadalok, amelyekről a dolgozatom szól tulajdonképpen a középkori feudális viszonyokból eredeztethetők. Eleinte a bírói eljárás részének tekintették az ítéleti bajvívást, bizonyítási eszközként szolgált, később fegyveres becsületvédelemi előjognak nevezték, amellyel csak az arisztokrácia élhetett.³ A középkort köve-

³ HADAS MIKLÓS: *A modern férfi születése*. Helikon. Budapest, 2003. 96. p.

tően ez európai országok büntető törvénykönyvei alapján vált büntetendő cselekménnyé.⁴ Fogalmát tekintve többféle meghatározással találkozhatunk. A párbaj dolgozatomban kétféle értelemben szerepel egyik *Kautz Gusztáv* definíciója: „A párviadal alatt két személynek, megelőzőleg történt kihívás és annak elfogadása folytán bizonyos meghatározott szabályok szerint, öldöklő fegyverekkel vívott harcát értjük”.⁵ Másik pedig *Clair Vilmos* Párbaj-codex című művében lelhető fel: „Párbajnak nevezzük azt a viadalt, a melyet két egyén, segédek vagy tanuik jelenlétében s ezeknek előleges és közös megegyezésével előírt feltételek mellett, valamely sértésen alapuló kihívás eredményeképpen, ölő fegyverekkel vív.”⁶ Szinonimaként használatos volt még a bajvívás, a küzdelem, a viadal és a duellum.⁷

2. Felek

Ennél a pontnál megkerülhetetlen fogalom a párbajképesség, mivel aki rendelkezett ezzel a képességgel, az lehetett fél a párbaj során. „Párbajt vívhat mindenki, akinek erkölcsi élete és az ellene vagy általa elkövetett sértés lovagias fegyverekkel való elégtételre minősít, illetőleg kötelez. Párbajképes ennél fogva mindenki, aki a sértések mérlegelésére és megítélésére megfelelő férfias érettséggel bír, illetőleg életének férfikorát már elérte, és aki becsülettel összeférhetetlen cselekmények vagy üzemek nem terhelnek, s ilyenekért jogerős bírói vagy becsületbírói ítélettel megbélyegezve nincsen. A párbajképesség kérdésének megítélésében a társadalom elfogadott szabályai irányadók. Nem szabad például megengedni, hogy éretlen gyermekek megvívjanak, de viszont azt sem lehet kimondani, hogy csak bizonyos életkor vagy az érettségi bizonyítvány jogosít a lovagias társadalomba való belépésre. A kérdés csak az lehet, van-e az illetőnek, aki elégtételt követel, elegendő férfias érettsége az ellene elkövetett sértés megítélésére és erkölcsileg minősítve van-e arra, hogy magának lovagias elégtételt követelhessen vagy másnak adhasson.”⁸

3. Segédek

A kihívás megtörténte után a feleknek két-két segédet kellett kijelölniük. Nagyon fontos volt a körültekintő választás, mivel a kihívónak és kihívottnak az élete függött tőlük. Ők választották ki a megfelelő szabályokat és fegyvereket, sőt még kötelességük is volt, hogy amennyiben mód és lehetőség van rá, a felek kerüljék el a párbajt.⁹

⁴ FINKEY FERENC: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1909. 569. p.

⁵ KAUTZ GUSZTÁV: *A magyar büntetőjog tankönyve különös tekintettel a gyakorlati élet igényeire*. Eggenberger. Budapest, 1881. 549. p.

⁶ CLAIR VILMOS: *Párbaj-codex*. Hatodik, javított kiadás. Singer és Wolfner. Budapest, 1908. 59. p.

⁷ HERCZEGH MIHÁLY: *A párbaj keletkezése és csökkenése*. Politzer Zsigmond és fia. Budapest, 1903. 18. p.

⁸ CLAIR 1908, 61–62. pp.

⁹ CLAIR 1908, 89–92. pp.

4. Becsületbírótság

Nem egyértelmű, vitás eseteknél becsületbírótságot választottak, amelyek megvizsgálták a szóban forgó esetet, és döntöttek, hogy a képlékeny helyzetben lévő fél jogosult-e párbajozni. Ilyen bírótságot akkor állítottak fel, ha valamelyik párbajozni kívánó fél párbajképességét megtámadták. Részletes szabályokat alakítottak ki az egész szervezetre és eljárásra, hogy miként, és ki járhat el bíróként.¹⁰

5. Párbajbírótság

Amennyiben megállapították, hogy párbajképesek a felek, de a segédek nem tudtak megegyezni, hogy az adott vita párbaj alá tartozik vagy elintézhető békés úton is, párbajbírótságot hívnak össze. Szabályai megegyeztek a becsületbírótságéival.¹¹

6. Fegyverbírótság

Amennyiben minden feltétel adott volt a viadalhoz, de a körülményekről még nem tudtak konszenzusra jutni, fegyverbírótságot választottak. Arra volt hivatott, hogy eldöntse a viadalnál használandó fegyvereket, a párbajfeltételeket, továbbá a pisztolypárbajoknál a távolsági kérdéseket.¹²

III. A párbaj szabályozása nemzetközi viszonylatban

Általánosan megállapítható, hogy az országok szabályozási rendszerei a párbajokat illetően háromfelé alapon nyugodtak. A 19. századra kialakult az angol-, a francia-, és a német megoldás a párviadalok törvényi szabályozására. Az angol rendszer büntette a párviadalokat, az eredmény függvényében emberölésnek vagy testi sértésnek minősítette. A francia rendszer a párviadalt a 19. századra már nem értékelte külön bűncselekményként, viszont az abból eredeztethető közönséges bűncselekményeket szankcionálta. Végül a német rendszer, amely a legtöbb európai országban elterjedt, a párbajt *sui generis delictum*ként büntette. A büntetési tétel fokozatosan nőtt a bekövetkezett eredménnyel összhangban egyenesen arányban állt a bekövetkezett eredménnyel.¹³ Fontos megemlíteni, hogy ebben a felfogásban a lovagias küzdelmet nem közönséges büntetési eszközökkel, hanem *custodia honesta*val rendelték büntetni.¹⁴

¹⁰ CLAIR 1908, 195–196. pp.

¹¹ CLAIR 1908, 196–198. pp.

¹² CLAIR 1909, 199. p.

¹³ NÉMETH IMRE: *A sértett beleegyezése a büntetőjogban*. Doktori értekezés. Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. Győr, 2012. 125. p.

¹⁴ FINKEY 1909, 569. p.

1. Nagy-Britannia

Angliában, mint ahogy egész Európában, a büntetőeljárás és ezen belül az ordáliák része volt az ítéleti bajvívás egészen a kora újkorig. *I. Jakab* volt az első uralkodó, aki tiltó rendelkezést hozott a párbajokra 1614-ben.¹⁵ Érdekesség, hogy még a 19. század első felében is törvényes eljárás volt a perdöntő párviadal. A parlament 1819-ben végleg eltörölte a párbajt egy eset miatt, amelyben egy gyilkossággal vádolt férfi ellen a meggyilkolt fél családtagja a felmentő ítélet ellen nem fellebbezést kért a bíróságtól, hanem perdöntő párviadalt. A bírónak kötelessége volt megadni ezt a lehetőséget.¹⁶

Önálló törvény a párbajokat nem tárgyalta, eredmény szerint minősítették őket, tehát ha két ember előzetesen összeveszett és valamilyen formában felhívta egyik a másikat, hogy küzdjenek meg egymással, akkor a kihívót büntetendő cselekményre való felbujtás miatt ítélték el, amiért fogházban letöltendő szabadságvesztést és pénzbüntetést szabtak ki.¹⁷ Amennyiben ténylegesen párbajoztak, de nem történt sérülés, a feleket testi épség ellen irányuló fenyegetésben mondták ki bűnösnek. A testi sérüléssel végződő viadalokat egyszerű támadásnak minősítették.¹⁸ A halállal végződő bajvívások esetén két részre szakadt az ítélkezési gyakorlat: ha a két fél, ahogy vitás ügyük támadt azonnal erős felindulásból egymásnak támadtak, akkor emberölésnek minősült, ha viszont egy későbbi időpontban állapodtak meg, hogy megvívni, és a párbaj az egyik fél részéről halállal végződött, akkor a másik fél gyilkosságban volt bűnös.¹⁹ További büntetés volt ezen felül még, hogy aki párbajozott azt a személyt a királyi udvar nem fogadta. Kifejezetten katonák számára szankció, hogy aki párbajt kezdeményez, elfogad, illetve tudomása van viadalról és nem törekszik ennek elhárítására, azt a személyt a katonai bíróság rangjától megfosztja. Az a fél, aki nem volt képes tovább a katonai szolgálat ellátásra a párbaj miatt nyugdíjban nem részesült, valamint azon tisztí özvegyek, akinek férjük ily módon estek el szintén nem részesültek özvegyi nyugdíjba.²⁰

Büntetni rendelte a segédek, tanúkat és az orvosokat is. Azon fél segédje, aki egy halálos kimenetelű tusa során életben maradt, gyilkosságban való bűnrészesként állhatott az ítélőszék előtt, a másik fél segédjét pedig öngyilkosságban való közreműködéssel vádolták. Az a viadalban asszisztáló orvos mentesült a felelősségre vonás alól, aki igazolni tudta, hogy nem tájékoztatták róla, hogy milyen körülmények közé hívták.²¹

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a párbaj nem részesült privilegizált jogi elbírálásban az angolszász joggyakorlat szerint, sőt emellett még társadalmi státuszt sértő szankciókkal is fenyegették azokat, akik kihívták egymást. Álláspontom szerint ennek köszönhető, hogy Angliában nem burjánzott el a párviadalok száma.

¹⁵ V. G. KIERNAN: *The Duel in European History: Honour and the Reign of Aristocracy*. Oxford University Press. New York, 1988. 76. p.

¹⁶ SIR JAMES FITZJAMES, STEPHEN: *History of the criminal law of England III*. Macmillan and Co. London, 1883. 98. p.

¹⁷ WILLIAM OLDNALL, RUSSELL: *A treatise on crimes and indictable misdemeanors*. Joseph Butterworth and Son. London, 1826. 275. p.

¹⁸ STEPHEN 1883, 100. p.

¹⁹ STEPHEN 1883, 101. p.

²⁰ VÁMBÉRY RUSZTEM: *A párbaj Angliában és nálunk*. Huszadik század. 1902/8–23. 35. p.

²¹ VÁMBÉRY 1902, 31. p.

2. Egyesült Államok

Nem volt egységes szabályozás, államonként más-más szankciókkal küzdöttek a párbajok ellen. Pennsylvania államban pénzbüntetéssel és egy évnyi kényszermunkával szigorított börtönbüntetéssel sújtották a párbajozókat. Amennyiben az egyik fél meghalt, a másik felet 10-14 évig terjedő fegyházban letöltendő szabadságvesztéssel büntették. Az a személy, aki már kétszer ölt párviadal során, életfogytig tartó börtönbüntetéssel sújtották, valamint a büntetéssel egyidejűleg mellékbüntetésként megvonták tőle ideiglenesen vagy véglegesen a politikai jogait. A többi állam is hasonlóképpen rendelte büntetni a párbajt, kivéve Maine, Massachusetts, New York és Vermont államokat. Ugyanazok a szankciók vonatkoztak rá, mint a gyilkosságra, tehát 1890 előtt akasztás általi kivégzés, 1890 után pedig villamosszék általi kivégzés. Virginia államban a köztisztviselőknek esküt kellett tenniük arra, hogy soha nem vívtak párbajt és a jövőben sem fognak soha, valamint arra, hogy magukra nézve betartják és betartatják az állam által hozott párbaj elleni törvényeket.²²

3. Franciaország

Áttérve a kontinens szabályozására, először a francia törvényhozást veszem górcső alá. Elsőként II. Henrik hozott intézkedéseket a párbajokkal kapcsolatosan a 16. században, a büntetési tételek skálája a botütéstől egészen a halálbüntetésig terjedt.²³ IV. Henrik enyhítette a tiltást, hogy csak abban az esetben lehet vívni, ha a marsallok megállapították a becsület sérelmét.²⁴ Az abszolutizmus nem engedhette, hogy a nép önkényesen szolgáltatson igazságot. Ezen okból kifolyólag XIV. Lajos kegyelmet nem ismerő rendeletekkel akarta megszüntetni a párbajt, ha a párbajozó felek nemesek voltak, minden rangjuktól és földjüktől megfosztották őket, amennyiben az egyik fél meghalt a harc során, tőle az egyházi temetési szertartást megtagadták, a túlélő felet pedig mint gyilkost kőpadra szegezték.²⁵

A Code Pénal eredeti szövege nem határozta meg a párbajokra vonatkozó szankciókat azonban 1793-ban a nemzetgyűlés elfogadta, hogy törvényt alkossanak a párbaj ellen.²⁶ A korabeli források arról tanúskodnak, hogy ezeket a szabályozásokat törvényesen nem tudták alkalmazni, mivel nem húzták meg a kellő határvonalat a párbaj és a gyilkosság között.²⁷

A császárság is könnyelműen kezelte a párbajvétségeket, legtöbbször jogos és büntetlen védelemnek minősítette ezeket az eseteket, egészen a Code Pénal 1832-ben bekövetkezett felülvizsgálatáig, ebben már különböző büntetési tételeket rendeltek. Megkülönböztette azt, ha egy tolvaj öl azért, hogy rabolhasson, illetve azt, ha egy tisztességes

²² CLAIR 1908, 213–214. pp.

²³ BRESLAUER: *Duellstrafen*. Rosenbaum & Hart. Berlin, 1890. 14. p.

²⁴ NOVÁK Béla: *A párbajozó úriember*. Eötvös Lóránd Tudományegyetem. Budapest, 2007. 19. p.

²⁵ KIERNAN 1988, 76. p.

²⁶ DON ALFONSO DE, BOURBON: *Résumé de L'histoire de la Création et du développement de ligues contre le duel et pour la protection de l'honneur*. Impression et publication de Frédéric Jasper. Vienne, 1908. 6. p.

²⁷ CLAIR 1908, 208. p.

úr lovagias küzdelemben öl annak érdekében, hogy megvédje becsületét. A segédek, tanúkat és orvosokat nem büntette a törvény. A párbaj hívei sem maradtak tétlenek: 1836-ban megjelentették az első komplex párbajkódexet Párizsban, *Essai sur le duel* amelynek a szerzője *Comte de Chateauvillard* volt. Pár éven belül lefordították német és angol nyelvre, ebben az időben az európai elit kedvenc olvasmánya volt.²⁸ 1845-ben a kodifikációs folyamatoknak köszönhetően kikerült a párbajokra vonatkozó rész a Code Pénálból, innentől kezdve a francia modell már magát a párbajt nem értékelte külön bűncselekmény típusként, hanem a más bűncselekményként minősítették²⁹

4. Németország

Az egységes Németország első büntető törvénykönyve, amely 1871. május 15-én lépett hatályba, aránylag már szigorúan büntette a párbajokat: a kihívást is 6 hónapig terjedő várfogsággal szankcionálta. Azt a felet, aki ellenfelét a párviadal során megölte 2 évtől 10 évig terjedő várfogságra ítélték. Arányosan súlyos büntetésre számíthattak azok is, akik riválisukat kritikusán megsebesítették. Azokat a személyeket, akik segédek vagy tanúk nélkül harcoltak, a végeredményre tekintet nélkül 15 évi várfogságra ítélték.³⁰

A segédek is szankcionáltak 6 hónapig terjedő várfogsággal abban az esetben ha megállapították, hogy az ügy békés úton is elintézhető lett volna de nem tettek meg ennek érdekében mindent. Azon segédek, tanúk és orvosok, akik mindent megtettek annak érdekében, hogy békés útra tereljék a vitát nem esnek büntetés alá.³¹

A katonatisztekre vonatkozólag 1876-ben kiegészítették a büntető törvénykönyvet egy függelékkal, amely tartalmazta a párbajok szabályait és a katonai becsületbíróságok hatáskörét is.³²

5. Belgium

A belga büntető törvénykönyv a XIX. század első felében tizennégy pontban szabályozta a párbajt. Külön szabályozta a párbajra való kihívást, továbbá azt, ha valakit azért sértegettek mert nem fogadta el a kihívást. Többnyire pénzbírságra és szabadságvesztésre rendelte büntetni a törvény az elkövetőket. A szabadságvesztés intézménye úgynevezett „détention” volt, amely a magyar büntetés-végrehajtásban lévő államfogházhoz hasonlított. Az elítéltet fogsága alatt nem kötelezhették munkavégzése. Szerepe is hasonló volt, mint hazánkban, ebbe a típusba kerültek a politikai és az egyes hivatali visszaéléseket. továbbá párbajvétséget elkövető személyek.³³

²⁸ HORVÁTH ÖDÖN: *A párviadal történeti, jogbölcséleti és tételesjogi szempontból*. Kosch Árpád könyvkiadóintézetéből. Eperjes, 1887. 48. p.

²⁹ NÉMETH 2012, 125. p.

³⁰ CLAIR 1908, 209–210. pp.

³¹ GEORG VON, BELOW: *Das Duell*. Verlag von Mar Brunnemann. Kassel. 1896. 36–37. pp.

³² BELOW 1896, 39. p.

³³ JUHÁSZ ANDREA: *A párviadal vétsége és az államfogház-büntetés a Csemegi kódex szabályozásának tükrében*. Jog- és politikatudományi folyóirat VIII 2014/2. 7. p.

6. Itália

A reneszánsz Itáliában terjedt el legelőször a becsületbeli ügyek párbajjal való lezárása. Az első párbajszabályokat lefektető értekezést *Andrea Alciato* fogalmazta meg a 15. században. *Girolamo Muzio* II duello című műve volt az első párbajszabályokat összegyűjtő értekezés, amely elterjedt Európában, 1550-ben jelent meg Velencében.³⁴ Az olasz törvényhozás a párbajok tekintetében nagyon sok átalakuláson esett át. Az 1850. évi büntető törvénykönyvük kifejezetten enyhe szankciókkal büntette a párbajozást. A legnagyobb büntetési tétel egy évig terjedő szabadságvesztés abban az esetben, ha halálos kimenetelű a küzdelem. A feleket 5-6 hónapi börtönnel rendeli büntetni a törvény, ha súlyosabb sérülés keletkezik, könnyű testi sérülések esetén pedig 1-3 hónapig terjedő börtönbüntetést szabtak ki. Abban az esetben, ha a tanúk, segédek nem igyekeztek kibékíteni a feleket nekik is a törvényszék elé kellett állniuk.³⁵

7. Oroszország

Az orosz büntető törvények a kor nemzetközi viszonyaihoz képest enyhén büntették a párviadalokat. Abban az esetben, ha a küzdelem során az egyik fél megölte a másikat, az elkövetőt öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztéssel büntették, esetenként számkivetéssel is. Fontos megjegyezni, hogy azok, akik nővérükért, menyasszonyukért, feleségükért, illetve bármely más rokonukért vívtak párviadalt, azok mentesültek mindenféle büntetés alól. Ha az elkövető a bajvívás során megsebesítette ellenfelét, a sérüléshez mérten egy évtől öt évig terjedő börtönnel büntették. Amennyiben a párviadal sérülés, illetve vér nélkül fejeződött be, a kihívó fél 3 héttől 7 hónapig terjedő várfogságot kapott. Minősítő körülménynek számított, ha már több alkalommal elítélték párbajvétség ügyében. További minősítő körülményként szerepelt az, ha valaki felettesét, hivatali vezetőjét hívta ki, ebben az esetben 2 évtől 5 évig terjedő várfogság szerepelt büntetési tételként. A segédek már a közvetítésért is büntetésre számíthattak: mértéke szerint 3-7 napig terjedő börtönbüntetésre, ha nem tettek meg mindent annak érdekében, hogy a párbajozó felek elkerüljék a párbajt, halál esetén 4-6 hónapig terjedő fogházbüntetésre számíthattak, vér nélküli párbajok esetén 1-4 hónapi fogházra büntették őket. Az orvosok nem estek büntetési tétel alá.

Külön kezelte az orosz törvénykezés a katonatisztek párbajügyeit. A katonai törvényszékek a párbajügyekben hozott ítéleteiket felterjesztették a cárnak, mivel ő volt a hadsereg legfőbb parancsnoka, így ő volt jogosult meghozni a végső döntést.³⁶

³⁴ PESTY FRIGYES: *A perdöntő bajvívások története Magyarországon*. Eggenberger Ferdinánd Magy. Akad. Könyvtár. Pest, 1867. 33. p.

³⁵ CLAIR 1908, 125. p.

³⁶ CLAIR 1908, 210–211. pp.

8. Ausztria

Az első összefoglaló jellegű tiltó szabályozást *Mária Terézia* 1752-ben kiadott pátense tartalmazta. A bajvívást halálbüntetéssel vagy 10 évi tömlőcbüntetéssel, illetve mindenféle címtől, rangtól való megfosztással és száműzetéssel szankcionálta, sőt, amennyiben megpróbáltak szökni, akkor a vagyonuk haszna a kincstárra szállt. Szerkezetét tekintve először definiálja a párbaj fogalmát, utána az érte járó büntetéseket foglalja össze. Anyagi jogi rendelkezéseken túl eljárásjogi szabályokat is tartalmaz. Minden olyan cselekvést is büntet, ami párbajra provokálhatja a feleket.³⁷ Alkalmazásra nem nyert ezen rendelkezés, mivel maga az uralkodó sem tartotta be, sok esetben tett kivételt egy-egy nemessel vagy éppen katonatiszttel szemben.³⁸ *II. József* büntető törvénykönyve már komplexebben határozta meg a bajvívás elleni szabályozást. Akit párbajozáson kaptak, azt ugyanúgy kezelték, mint a közönséges gyilkost. A *Josephina* a következőképpen rendelte büntetni a párbajokat: aki párbaj során ölt, ugyanazt a büntetést kapta, mint a gyilkosok, tehát, 15-30 évig terjedő fegyházbüntetést, ha csak sérülés keletkezett a párbaj során, az sebesítésnek minősült és 5-8 évi fogházbüntetést kaptak az elkövetők. Továbbá nemcsak az elítélt nemesek, hanem az elkövetés után születendő gyermekeik is elvesztették nemesi rangjukat.³⁹ A Habsburgok uralkodása alatt egészen *Ferenc József*ig a párbajokra vonatkozó büntetések nem mindig nyertek alkalmazást a gyakorlatban. A Habsburgok abszolút uralomra törekedtek, de másrésről az ország első számú főnemesi voltak, akik szívesen részesítették különféle kiváltságokban udvartartásuk tagjait. A jogesetekből is majd láthatjuk, hogy *Ferenc József* idejében is számos olyan alakalom volt, amikor kegyelmet gyakoroltak a párbajhősökkel szemben.

Az 1803-ban hatályba lépett Straßgesetzbuch, azaz az osztrák büntető törvénykönyv 19. fejezetének 158-166-ig terjedő szakaszai rendelkeznek a párviadalokról. Definiálja a párbajozás fogalmát miszerint „A ki valakit bármi okból, ölü fegyverekkel való párviadalra kihív, valamint az a ki a kihívást elfogadja: a párbaj büntetettét követi el.”⁴⁰ Több esetet határoz meg: ha sebesülés nem történik, akkor a vívófelek 6 hónaptól 1 évig terjedő börtönnel büntetendők. Ha történik sebesülés, akkor 1-5 évig terjedő szabadságvesztéssel szankcionálták az elkövetőket, azonban minősített esetként szerepel, ha a sebesült félnek maradandó fogyatékossgot okoz a sérülés ilyenkor a vívófelek 5-10 évig terjedő börtönbüntetéssel büntetendők. Amennyiben halállal végződött a küzdelem, az életben maradt felet 10-20 évig terjedő börtönnel sújtották. A kihívó minden esetben súlyosabb megítélés alá esett, mint a kihívott. Aki párbajra biztatta a másik felet, és annak ellenére, hogy a másik fél ezt visszautasította, továbbra is zaklatta őt, 6 hónaptól 1 évig terjedő börtönbüntetést kaphatott, ha azonban sikerült rábírnia a párbajra és sebesülés történt a sebesülés, nagyságához mérten 1-5 évig terjedő börtön járt érte.

Szabályozta a tanúkat és a segédek is, abban a tekintetben, hogy azokat, akik jelen voltak a bajvíváskor 6 hónaptól 1 évig terjedő szabadságvesztésre lehetett ítélni, ha pedig sérülés történt akkor ezen keretszám felemelkedett 1-5 évre.

³⁷ HUGO, HOEGEL: *Geschichte des österreichischen Strafrechtes II.* Manz, 1905. 115. p.

³⁸ DOMBOVÁRY GÉZA: *A becstelenség büntetése és az ordiális párbaj negyvennyolc előtti büntetőjogunkban.* Városi Nyomda. Szeged, 1937. 52–53. pp.

³⁹ HOEGEL 1905, 123. p.

⁴⁰ CLAIR 1908, 206. p.

Azonban a felek akár egészen a kiállítás pillanatáig elállhattak a párbajtól büntetlenül.

A katonatisztekre más jogszabály, az 1855. évi Militár-strafgesetz vonatkozott, ami az általános szabályozás kiegészítése volt. Ennek értelmében azon katonatiszt, aki nála magasabb rangú tisztet kihív, szubordináció elleni vétséget követ el, ami 1-5 évig terjedő fogházzal büntetendő. Minden esetben katonai büntetőtörvényszék hatáskörébe tartozott még abban az esetben is, ha ellenfele polgári osztályú volt. Tartalékos tiszt esetében azonban az illetékes polgári bíróság döntött. A törvényhez 1871-ben egy kiegészítést fűztek, amely tartalmazta az úgynevezett becsületügyi eljárást.⁴¹

9. Áttekintés

Megállapítható, hogy a megerősödő államhatalom mindenhol szabályozni szeretne volna polgárait, hogy ne önkényes törvénykezési eszközökhöz nyúljanak, hanem a szabályozott állami igazságszolgáltatási rendszer keretein belül tárgyalják meg vitás ügyeiket. Azonban a középkor ököljoga erősebbnek bizonyult, és a tiltások újra- és újra kudarcot vallottak. Azonban a nagy össztársadalmi szintű változások képesek voltak változásokat indukálni. A felvilágosodás egy ilyen folyamat volt, továbbá a nagy francia forradalom időszaka, amely nemcsak Franciaországban csökkentette a párviadatok számát, hanem az egész kontinensen.⁴²

A 19. századra viszont újra életre keltek a párbajozás lángjai, igaz már nem érte el a 18. század elejének számát. A növekedésben az újra felelevenedő lovagi kultusz, valamint a romantika is közrejátszott.⁴³ A 19 – 20. század fordulójára az országokat a párbajok számának tekintetében már nem jellemezte homogenitás. Az angolszász régiókban, továbbá a Benelux államokban számuk radikálisan csökkent. A többi nyugat-európai országban továbbra is aktívan élt ez az intézmény főként az arisztokrata és a katonatiszti rétegben. A kelet-európai részen főként Oroszországban volt magas volt a bajvívások száma.⁴⁴

Hazánkban ebben az időszakban szintén emelkedett a párviadatok száma. A következőkben ennek a jelenségnek a jogi oldalát vizsgálom meg a társadalmi változásokat figyelembe véve.

VI. Magyarországi szabályozás a csemegi-kódex hatálybalépéséig

1. Szabályozás kronológiája

A párbajok szabályozásával kapcsolatosan elsődlegesen górcső alá kell venni a történeti hátteret, tehát azt, hogy mikortól beszélünk büntetőjogi értelemben párbajokról, azaz mikortól szabályozták büntetendő cselekményként.

⁴¹ CLAIR 1908, 207. p.

⁴² KIERNAN 1988, 165–185. pp.

⁴³ NOVÁK 2007, 20. p.

⁴⁴ DEÁK ISTVÁN: *Egyszer volt egy tisztikar*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1993. 175. p.

Jogforrási rendszerünk sokáig nem rendelkezett egységes büntetőjogi kódexszel így a szokásjog volt mérvadó a párbajok megítélése kapcsán is. Elsőként *I. Mátyás*, azaz *Hunyadi Mátyás* 1486. évi 18. törvénycikke törölte el a bajvívást. *II. Ulászló* 1492. évi 37. törvénycikke megerősítette *I. Mátyás* rendelkezését.⁴⁵ A következő szabályozás, amelyet meg kell említeni már a Habsburg uralkodókhoz köthető, amit már jelen dolgozatban a III.8. Ausztria szövegegységben részleteztem. Továbbá fontos még kiemelni az 1843. évi Büntető Törvénykönyvi Javaslatot, amely előzménye volt a 1878. évi V. törvénycikknek, azaz a Csemegi-kódexnek.

A felvázolt hazai büntetőjogi törekvésekből megállapítható, hogy már nagyon hamar kialakult az uralkodókban a párbaj büntetésének igénye, de mégsem sikerült teljes alkalmazást nyernie az idők során, azonban probléma feltárása érdekében meg kell ismernünk a párbaj szabályozásának különböző megoldásait, amelyeket modern büntetőjog-tudomány által kialakított elméleti felfogás segítségével lehet összehasonlítani.⁴⁶

2. A bűncselekmény jogi tárgya

Első lépésben szükséges meghatározni a védett büntetőjogi értéket, a jogi tárgyat, mivel ez a bűncselekmény minősítésnél kulcskérdés. Ennek megállapításához meg kell vizsgálnunk a bűncselekmény fejezetcímén túl a tényállás felépítését és a szankciókat is.⁴⁷ A honi jogforrásokban 1878 előtt többféle megoldás létezett, de lényegében háromféle megoldási csoportot lehet beazonosítani.⁴⁸

Az 1830. évi tervezet az emberek veseszületett jogainak sérelmein belül, az élet elleni cselekmények között helyezte el a párviadalokat. A szerzők szerint a halálbüntetés a cselekmény jellege miatt célszerűtlen, ezért szabadságvesztéssel rendelik büntetni.⁴⁹

Az 1843. évi javaslat az élet és testi épség védelmére koncentrálni kívánva kizárólagosan. A jogalkotó elfogadhatatlannak tartotta a feudális korból megmaradt büntetést. Akként rendelkezett, hogy ha a felek halálig tartó viadalban állapodtak meg, akkor az életben maradt felet gyilkosnak kell tekinteni, amennyiben erről nem esett szó, a vétlen emberölés szabályait alkalmazták. Közkeresetre volt büntetendő, ha halál származott belőle, egyéb esetben magánvádra.⁵⁰ Az állam igazságszolgáltatási hatalma, mint védendő érték nem jelent meg,

⁴⁵ BATÓ SZILVIA: *Egy jelenség jogi alakváltozásai: a párbaj útja a bizonyítási eszköztől a bűncselekményig*. In: Homoki-Nagy Mária (szerk.): Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica Tomus LXXV. Szeged, 2013. 81. p.

⁴⁶ BATÓ SZILVIA: *Mert az Ördög velem volt – Élet elleni bűncselekmények a 19. század első felében*. L'Harmattan. Budapest, 2012. 17–22. pp.

⁴⁷ EDVIN ILLÉS KÁROLY: *A büntettekről, vétségekről és kihágókról szóló magyar büntetőtörvények magyarázata*. II. kötet. Zilahy Sámuel. Budapest, 1882. 406–407. pp.

⁴⁸ BATÓ 2013. 86. p.

⁴⁹ BALOGH ELEMÉR: *Az 1830. évi büntetőtörvény-tervezet eljárásjogi részéhet írt törvényhatósági reflexiók*. Jogtörténeti tanulmányok. 2005/8. 41. p.

⁵⁰ BALOGH ELEMÉR: *Deák Ferenc és az anyagi büntetőjog kodifikációja*. in: Molnár András (szerk.): A Batthyány-kormány igazságügy minisztere. Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 1998. 140. p.

sőt az állami befolyást még azzal is korlátozták, hogy a halálos vagy teljes megtébolyodással járó párbajt csak a sértett fél bejelentése esetén lehetett közkereset alá vonni.⁵¹

A harmadik kategóriába tartozó cselekményeknél kizárólagosan kollektív jogi tárgyat jelölnek meg, azonban a halálos vagy súlyos sérülés esetén az élet és testi épség is védelem alá kerül.⁵²

3. Tényálláselemzés

3.1. Objektív tényállási elemek

Elkövetési tárgy

A párviadal bűncselekményénél némely esetekben a tényállásnak van elkövetési tárgya más esetekben nincs. Az elkövetők a legtöbb esetben passzív alanyai is a bűncselekménynek.

Az 1830. évi tervezet is megállapítja, hogy a kihívó és kihívott lehet a passzív alany.⁵³

Az 1843. évi javaslat kétségtől az élet és testi épség elleni bűncselekménynek tekint a párviadalt, de az elkövetés tárgyát már kétféleképpen határozza meg. Az 1843. évi javaslat egyértelműen élet és testi épség elleni bűncselekménynek tekint a párviadalt, de az elkövetési tárgyát az 1843. évi javaslat kétféleképpen határozza meg. A szituációt leíró 175. §-ban az egyik vívó a passzív alany, a segédek magatartásánál viszont már bárki lehet az, mert a jogalkotó a „párviadal közben” megjelölést alkalmazza, így nem korlátozza a két párbajozóra a lehetséges passzív alanyok körét.⁵⁴

Az esetek többségében az a párbajozó fél a passzív alanya a bűncselekménynek, aki sérülést szenvedett, de ettől elvonatkoztatva mindkét fél egyszerre passzív alany és elkövető.

Elkövetési magatartás

Mulasztással nem lehet megvalósítani a bűncselekményt, kizárólag csak tevéssel lehet véghezvinni. Az 1830. évi tervezet büntetni rendeli már azt a kihívást is, amely az ember megsebesítésére illetve megölésére irányul. A 1843. évi javaslat az eredményre utalással (testi sérülés, halál okozása) határozza meg a párbaj elkövetési magatartását, tehát nyitott törvényi tényállásban fogalmaz a jogalkotó. A 176. § a segédeknel már kétféle elkövetési magatartást fogalmaz meg: az egyik a sérülés okozása, a másik pedig a párbajra buzdítás. Ugyanúgy értékeli a segédek közrehatását, mint a párbajozó felekét.⁵⁵

Az elkövetési magatartásra a honi szabályozás kétféle megoldást dolgozott ki. Az egyikben a párbajozást nyitott törvényi tényállásnak tekint, tehát az eredményre utalás-

⁵¹ FAYER LÁSZLÓ: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. II. kötet.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1898. 45. p.

⁵² SZOKOLAY ISTVÁN: *Büntető jogtan a codificatio és tudomány újabb elvei szerint, különösen a bírának és ügyvédek számára.* Landerer és Heekenast. Pest, 1848. 51–53. pp.

⁵³ BATÓ 2013, 88. p.

⁵⁴ BATÓ 2013, 89. p.

⁵⁵ FINKEY FERENC: *Az 1843-i büntetőjogi javaslatok száz év távlatából.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1942. 37. p.

sal határozza meg (sérülés, halál) az elkövetési magatartást, a másik felfogás pedig magát a párbajozást tekinti az elkövetési magatartásnak.

Eredmény

A párbaj megkezdése az 1830. évi tervezet rendelkezése szerint befejezett, a kísérletet is büntetni rendeli, a sérülés és a halálos esemény okozásánál a kihívó és a kihívott büntetési tételénél különbséget tesz.

Az 1843. évi javaslat teljesen másból indul ki, a párbajt magát nem bünteti, csak az eredménye alapján utal vissza egyes tényállásokra. A halálos végű párviadalnál különbséget tesz aszerint, hogy a felek előre megállapodtak-e a halálig tartó küzdelemben vagy sem. Sérülés esetén a testi sértés büntetési tételeit kell alkalmazni. A keresetindításra vonatkozó 177. §-ban viszont egy olyan eredmény szerepel, amely a korábban felhívott rendelkezésben nem: ez a megtévelyedés.⁵⁶

Szituációs elemek

Az 1843-as javaslat adottnak tekinti őket, a párviadalban és a párviadal közben meghatározásai egyszerre jelölnek időt és helyet. Amennyiben a vívók előre meg egyeztek abban, hogy a küzdelem életre-halálra szól, és az egyik fél meghal, akkor gyilkosként büntetik az elkövetőt.

3.2. Szubjektív tényállási elemek

Bűnösség

A párviadal az elkövetési magatartás formájából adódóan, továbbá a szituációs elemek szerint nem követhető el gondatlanul, pusztán vegyes bűnösség képzelhető el, ezért az egységes tárgyalása kézenfekvő.

Az 1830. évi tervezet előre meghatározott feltételekre és a párbajnak a másik megölésére vagy megsebesítésére irányul. A szándékosság nem szerepel benne, de mivel nincs ott a gondatlanság sem, ebből tudjuk, hogy szándékos.⁵⁷

Az 1843. évi javaslat a párviadalhoz kapcsolódó rendelkezéseinek leggyengébb és minden bizonnyal legfélreérthetőbb eleme a bűnösség. Az életben maradt felet gyilkosként szankcionálja a javaslat, ha a halálos eredménybe előre egyezséget kötöttek, tehát előre megfontoltnak tekinti a párbaj ilyen viszonyok közötti folytatását. Abban az esetben, ha ilyen alku nem volt, akkor a vétkes vigyázatlanság vegyes bűnösségű változatát tartalmazó 123. §-ra utal vissza a szöveg.⁵⁸ Feltételezhető, hogy jogalkotó azt gondolja, hogy az elkövetők a párbaj szabályait betartják, ebben az esetben pedig az elkövető szándéka nem terjed ki az ölésre. Előre megfontoltságot kíván ez az elkövetési mód.

---

⁵⁶ BATÓ 2013, 94. p.

⁵⁷ BATÓ 2013, 96. p.

⁵⁸ 1843-ik évi Magyar Büntető Törvénykönyvi Javaslat. Kugler. Pest, 1865. 48. p.

Motívum, célzat

Az 1830. évi tervezetben és az 1843. évi javaslatban sem szerepel az a motívum, ami bűncselekményt kiváltotta, nem szerepelteti benne a becsületben okozott sérülést a jogalkotó.⁵⁹

Elkövetők

Önálló tettesek

Az 1830. évi tervezetben is a kihívás és a párbaj megkezdése büntetendő, tehát itt is két önálló tettes lesz, a különbség az, hogy a kihívót súlyosabban szankcionálja.

Az 1843. évi javaslat a párbajra kihívást és a viadal megkezdését semmilyen formában nem bünteti, kizárólagosan élet és testi épség elleni cselekményként határozza meg. Ennek alapján csak sérülés okozója lehet önálló tettes. A segédekre vonatkozó szabályozás alapján sérülést okozó segéd is önálló tettes lesz.⁶⁰

Részesek

Az 1830. évi tervezet csak a büntetési tétel meghatározásánál emeli ki a segédek. Felbujtói magatartásról nem rendelkezik a tervezet.⁶¹

1843. évi javaslat két esetben bünteti a párbajsegédek magatartását. Első esetben akkor, amikor közbe lépnek a párbajba és ők maguk okoznak testi sértést ilyenkor a büntetési tételük megegyezik az önálló tettesekével. Szabályozza a felbujtói magatartást abban az esetben, ha a feleket párbajozásra buzdították, és ebből valamelyik oldalon sérülés következett be.⁶²

V. Magyarországi szabályozás a csemegi-kódex tükrében

A kódex külön az XIX. fejezetben rendelkezett a párviadalokról, ami verses formában is megjelent a következőképpen:

„293.§. *Ne hívj senkit s ne menj, páros viadalra:
Államfogház hat hó bizony kijut arra.*
294.§. *Segédekre törvény ugyanannyit rátol,
S arra, ki párbajnál egyességet gátol.*
295.§. *Ki párviadalra buzdít egyenesen:
Az államfogházban egy esztendő't lessen.*
296.§. *Ki párviadalra fegyveresen kiállt:*

⁵⁹ BATÓ 2013, 98. p.

⁶⁰ FAYER 1898, 65. p.

⁶¹ BATÓ 2013, 99. p.

⁶² 1843-ik évi Magyar Büntető Törvénykönyvi Javaslat. Kugler. Pest, 1865. 55. p.

*Egy év államfogház! – törvény rá így kiált.
297.§. Kik párbajt beszüntetnek,
Azokat nem büntetik.
298.§. A ki ellenfelét meg is sebesíti:
Szabadságát ezért két évre veszíti,
Hát ha még elveszít testtagot, érzéket:
Három esztendő vet fogságának véget,
S a ki ellenfelét párbajban megölte:
Nem szabadul, míg öt évet ki nem tölte.
299.§. A ki megsértette a párbaj-regulát,
Annak cselekménye büntetné fordul át:
Sulyos testi sértő lesz, vagy emberölő,
A szerint, a mint sért, avagy embert öl ő.
300.§. Tanúk és orvosok büntetve nem lesznek,
Segédek, békélni, hogy ha törekszenek.”⁶³*

1. Szabályozás kronológiája

A Csemegi-kódex az élet és testi épség elleni büntettek és vétségek között helyezte el a párviadal vétségét.⁶⁴

2. A bűncselekmény jogi tárgya

A párbaj jogi tárgya más személynek az élete és testi épsége volt.⁶⁵

3. Tényálláselemzés

3.1. Objektív tényállási elemek

Elkövetési tárgy

A Csemegi-kódex a párbaj elkövetési tárgyaként a párbajozók testét jelöli.⁶⁶

Elkövetési magatartás

A párviadal elkövetési magatartása több elemből állt össze. Akkor minősült a cselekmény bűncselekménynek a Csemegi-kódex XIX. fejezete alapján, ha a párbajszabályokat betartották. Annak megállapítása, hogy egy ilyen küzdelem a szabályok szerint

⁶³ DOKTOR DEODATUS: *A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről*. 1878. évi V. t.-cz. Versekbe szedve. Budapest, Egenberger, 1884. 43. p.

⁶⁴ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről.

⁶⁵ 1878. évi V. 298. §.

⁶⁶ JUHÁSZ 2014, 3. p.

zajlott le vagy éppen nem, az szakértői kérdésnek minősült. Amennyiben megsértették ezeket a rendelkezéseket úgy cselekményük az eredménytől függően a testi sértés vagy az emberölés tényállása szerint fog minősülni.⁶⁷

Eredmény

A cselekmény a viadal megtörténtével vált befejezetté. Akkor is megvalósult a bűncselekmény, ha csak kiálltak, továbbá akkor is, ha kihívott nem fogadta el a kihívó párbajra való felhívását. Lényeges szempont, amit a Kúria joggyakorlata is tartalmaz, hogy a kihívásnak kifejezetten fegyveres elégtételre kell vonatkoznia.⁶⁸ Mikor sebesülés történt azt tekintjük az alapesetnek. A minősített esetnek két alakzat volt a súlyos testi sérülés és halál. Az alapeset szerint: „Aki ellenfelét párviadalban megsebesíti: két évig terjedő államfogházzal büntetendő.”⁶⁹ Lényeges megemlíteni, hogy csak a párbaj közben szerzett sebesülés tényállásszerű, ami utána következett be már más bűncselekményt valósít meg. Minősített eset első fordulata szerint: „Ha a megsebesített fél testének valamely tagját vagy érzékét elvesztette, vagy ha félnek a megsebesítésből gyógyíthatatlan sérülése származott: a büntetés három évig terjedő államfogház leend.”⁷⁰ A tényállás nem fejt ki, hogy a csonkításnak melyik testrészt kell érintenie, így ha az egyik fél a másik félnek akár csak a kisujja percét vágja le, a cselekmény tényállásszerű. Érzékelésen az élettani értelemben vett érzékelést kell értjük, tehát a látást, hallást, ízlelést és tapintást. A gyógyíthatatlan sérülést pedig a maradandó egészségkárosodás meríti ki.⁷¹

Szituációs elemek

A tényállás akkor valósul meg, ha felfegyverezve állnak ki egymás ellen a vívók. Fegyver alatt olyan ölésre alkalmas eszközt értünk, amit a párbajszabályok elismertek, tehát ebbe a kategóriába tartozott a kard, a vívótőr és a pisztoly.

3.2. Szubjektív tényállási elemek

Bűnösség

A párbaj csak szándékosan megvalósítható bűncselekmény. Azonban fontos kitérünk rá, hogy a szándék mire terjed ki. Nemcsak egyenes szándék esetén valósulnak meg a tényállásban szereplő minősített esetek, elegendő, ha az elkövető eshetőleges szándéka terjed ki rájuk. Tehát „elég a viadal akarása, kapcsolatban azzal a tudattal, hogy az életveszélyes, illetve a testi épséget veszélyeztető.”⁷²

⁶⁷ 1878. évi V. 299. §.

⁶⁸ FINKEY 1909, 573. p.

⁶⁹ 1878. évi V. tc. 289. § (1).

⁷⁰ 1878. évi V. tc. 289. § (2).

⁷¹ KOVÁCS TIBOR: *A párbaj története Magyarországon a XIX. század második felétől a XX. század első feléig.* Jogtörténeti tanulmányok. XXII. 2018/3. 9. p.

⁷² ANGYAL PÁL: *Az ember élete elleni bűncselekmények és a párviadal.* Athenaeum. Budapest, 1928. 96. p.

Motívum, célzat

Csemegi Károly nem rendelkezik a motívumról, viszont, ha úgy értelmezzük, hogy csak akkor lehet párviadalról beszélni büntetőjogi értelemben, ha betartották a párbajszabályokat, akkor motívumként megnevezhetjük a becsületben okozott sérülést.

Elkövetők

Önálló tettesek

A párviadal vétségének megállapításához mindig két személyre volt szükség, ahogy azt a párbajkódexek is definiálják. A két fél a kihívó és a kihívott önálló tettesek. A kihívást és annak elfogadását a fegyveres kiállásnak kellett követnie.

Részesek

A Csemegi-kódex több alakzatot különböztetett meg. Legsúlyosabban a felbujtókat büntette a törvény amiért a felet vagy feleket párbajra buzdították. A bűnsegédek nem estek egy kategóriába a párbajsegédekkel, ha azok törekedtek a párviadal békés rendezésére.⁷³ A párviadalnál jelenlévő orvosok és tanúk nem voltak büntethetők. A tanúk a párbaj szabályszerűségét ellenőrizték. Azokat a segédeket sem büntették, akik törekedtek a párviadal megakadályozására.⁷⁴

4. Amerikai párbaj

A Csemegi-kódex az úgynevezett amerikai párbaj intézményéről is rendelkezett a 283. §-ában. Ennek lényege az volt, miszerint két személy megegyezett abban, hogy előre meghatározott módon a sorstól teszik függővé azt, melyiküknek kell öngyilkosnak lennie. Ha az öngyilkosságra irányuló cselekményt el is követték, de a halál végül nem következett be, akkor mindkét felet egy évtől öt évig terjedő államfogházzal büntették. Ha pedig bekövetkezett a halál, akkor az életben maradt személyt öt évtől tíz évig terjedő államfogházra ítélték.

Az amerikai párbaj jogi természete azonban erősen vitatott volt. Egyesek ezt a párviadal egy különös nemével azonosították. Mások viszont elutasították ezt a felfogást, amit azzal indokoltak, hogy hiányoznak a párviadal elemei és a „közvélemény sem azonosítja azt a párviadallal”. Volt olyan felfogás is, amely szerint az amerikai párbaj a közvetett tettes útján elkövetett emberöléssel azonosítható. A Csemegi-kódex az amerikai párbajt az öngyilkosságra felbujtás *sui generis* cselekményének tekintette.⁷⁵

---

⁷³ EDVIN 1882, 406–407. pp.

⁷⁴ JUHÁSZ 2014, 6. p.

⁷⁵ NÉMETH 2012, 111–112. pp.

VI. Joggyakorlat

1. Általános megállapítások

A legtöbb modern kori párbaj jelen dolgozat fókusz korszakára tehető, azaz a 19 – 20. századra. Tiltott cselekményről beszélünk, ennek figyelembevételével kivitelezhetetlen pontos adatokat megadni a bajvívásokról. Viszonyítani tudunk csak a korabeli média híreinek, a párbajírók elbeszéléseinek és a bíróság elé került ügyek számának összegének segítségével. A források elemzésénél elsődlegesek voltak számomra a bírósági ügyiratok, mivel ezek a leghitelesebbek.

A bírósági statisztikákat megvizsgálva mondhatjuk bátran, hogy ez a korszak volt a párbajozók fénykora. A következő adatelemzés a Magyarországon és Fiumében működő törvényszékek és járásbírók párbajvétség tárgyában hozott ítéleteinek statisztikája. Az adatokból jól kitűnik, hogy 1881 és 1885 között hozzávetőlegesen évente 21 ítéletet hoztak párbajvétség tárgyában, 1886 és 1890 között ez a szám több mint a triplájára emelkedett, az ezt követő év mediánja pedig 127 ítélet volt. 1895 és 1900 között már több mint 200 fölött volt az éves szintű statisztika.⁷⁶

További elemzés alá vetve megállapíthatjuk a bírósági ítélkezési gyakorlatról, hogy kifejezetten csekély büntetésekkel rendelte büntetni a párbajügyben résztvevőket, szinte minden enyhítő körülményt igyekeztek figyelembe venni. Ha a bírósági eljárás alá vont személyre túl szigorú büntetést szabtak ki, a fellebbezés során az ügyek nagy többsége az ítélet leszállításával fejeződött be.

2. Forráselemzés

Kutatásom során a legtöbb párbajjal irodalmi elbeszélések sorai között találkoztam. Sajnos a fennmaradó bírósági iratok jellemzően hiányosak, csak kevés esetben találkoztam teljes peranyaggal. Egyes iratok feldolgozásánál segítséget jelentett számomra a korabeli sajtó, mivel számos párbaj nagy publicitást nyert ebben az időben. Az előbbi fragmentált dokumentumokra hivatkozva nagyon nehéz alcsoportokra bontani a feltárt iratok tartalmát. Jelen dolgozatomban négy csoportba sorolom a feltárt forrásokat, amelyek mind a Csemegi-kódex hatálybalépése után keletkeztek: hírhedt párbajok, Janus arcú párbajok, nemzetiségi párbajok és nagybecskereki párbajok.

3. Hírhedt párbajok

Kosztka Emil orvos, a kor rettegett párbajhőse, akiről azt tartották, hogy életében több sebet ütött, mint amennyit meggyógyított, párbajra hívta ismerősét *Tamácsffy Gyulát*. A vita egy kártyaadósság miatt következett be, a játék során *Kosztka* nyeresre állt, ekkor jegyezte meg *Tamácsffy*, hogy a kölcsönadott pénzét most adja vissza, ezt követően szó-

⁷⁶ Magyar Statisztikai Évkönyv: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. 1886, 362–456. pp.

váltás alakult ki, majd megtörtént párbajra kihívás, pisztolypárbajban egyeztek meg a felek. Az eset szerencsétlenül végződött mivel, *Kosztka* pisztoly golyója *Tamásffy* tüdőjébe fúródott, aki azonnal életét vesztette. A megdöbbenést nem is okozta hanem, hogy a hír hallatán *Tamásffy* állapotos menyasszonya belehalt a történetekbe.⁷⁷ A hírmondók hatalmas felháborodással kezelték az esetet, hogy egy egész család vesztét okozta a párbaj, azonban a bíróság egy év szabadságvesztés büntetést szabott ki *Kosztka Emlire*, amit államfogházban kellett letöltenie.

A leghosszabb büntetéssel *Hellner Kálmán* esetében találkoztam, akire két év államfogházban letöltendő szabadságvesztést szabott ki a bíróság, mivel egy pisztolypárbajban halálos sebet ejtett *Mihaljovics Miklós* honvéden.⁷⁸

Herczeg Ferenc sokatmondó ügyéből láthatjuk a kor ítélkezési gyakorlatának a hozzáállását a párbajokhoz. *Herczeg Ferenc* otthonában, Versecen bált adott, a rendezvényre sokan hivatalosak voltak, közöttük két katona, akikkel *Herczeg* összeszólalkozott egy hölgy becsületének ügyében. A multság utáni napokban megtörténtek a kihívások. Elsőként *Siposs László* tiszthelyetessel vívott meg, aki egy testre mért vágás következtében elhalálozott. A második tiszt Fodor hadnagy ennek láttán visszalépett és lemondott tiszti rangjáról.⁷⁹ A fehértemplomi törvényszék párbajvétség miatt egy évnyi államfogságot szabott ki, amit a Váci Államfogházban kellett letöltenie. Az ítéletet az ítéltábla helybenhagyta, de a Királyi Kúria mérsékelte a büntetést négy hónapra.⁸⁰ Ítéletének indoklásában a következőket írja: „Tekintve, hogy a vádlott, mint rendező ama botrányos magaviseletet, amellyel *Siposs László* és társa a kérdésben forgó táncmultság alkalmával egy köztisztviselőben álló, kiváló társadalmi állású hölgyet galádul megsértett, el nem nézhette, és hogy a kihívásra, melyet különben a vádlott kezdetben nem fogadott el, az adott okot, hogy a vádlott a megsértett hölgynek – rendezői kötelessége szerint elégtételt szolgáltatandó és az ellenfelének viselkedésén felháborodott társaság méltó felháborodását lecsillapítandó, Siposzt a tánc félbehagyására hívta fel- és végre tekintve, hogy a párbajnál jelen volt *dr. Tóth Miklós* honvédezredorvos állítása szerint a végzetes eredményt –miután az leginkább a sértett *Siposs László* ügyetlen magatartása folytán állt be- méltán lehet véletlen szerencsétlenségnek tekinteni, vádlott bűnössége enyhébb beszámítás alá esik.”⁸¹ Az indoklásból tisztán kiolvashatjuk, hogy a bíróság támogatja azt a nézetet, hogy egy ilyen esemény alkalmával a házigazdának ki kell állnia. Érdekesség volt számomra, hogy a vesztes fél párbajban való járatlanságát a győztes fél számára számították be enyhítő körülményként.

Találhatók még más furcsaságok is a Budapesti Királyi Kúria ítéleteinek indoklásában, továbbá olyan részek, amelyekből arra következtethetünk, hogy a bíróság enyhítő körülményként számította be a lovagiasságot. Ilyen eset volt *Takács Zsigmond* és *Vargay István* esete is. *Takács* egy 30 éves, római katolikus, nős úriember, akinek hatosztályos iskolai végzettsége volt, mivel azonban az Első Általános Biztosító Társaságnál főfelügyelő volt, így rendelkezett párbajképességgel. Ellenfele *Vargay István*, 34

⁷⁷ Budapest Főváros Levéltár (=BFL)–VII.13.b–1834–1898.

⁷⁸ NOVÁK 2007, 67. p.

⁷⁹ NOVÁK 2007, 69. p.

⁸⁰ BFL–VII.13.b–1545–1899.

⁸¹ DEGRÉ ALAJOS: *Visszaemlékezéseim II.* Pfeiffer Ferdinánd kiadása. Budapest, 1883. 69. p.

éves, római katolikus, nőtlen, okleveles gyorsíró tanár, ő a magasabb műveltségére való tekintettel volt párbajképes. A párbajozó felek *dr. Pongrácz Sándor* és *Takács Zsigmond* voltak, az ügy tárgya, hogy *Pongrácz* levélben megsértette *Takácsot*, aki *Topics Józsefet* és a már említett *Vargayt* bízta meg azzal, hogy legyenek segédei a párbaj során.⁸² *Pongrácz* a segédek előtt nyilatkozta, hogy amennyiben *Takács* sértve érzi magát, ő hajlandó elnézést kérni, szándékának alátámasztásul nem is jelölt ki segédeket, mivel nem kívánja elfogadni a párbajt.⁸³ *Vargay* viszont kitartott a fegyveres elégtételadáshoz, kifejezve, hogy megbízza őt határozottan erre szólította fel. Az ügy kapcsán *Takácsot*, mint a párbaj kihívóját 40 napi fogházra ítélte egy alsóbb szintű bíróság, ami viszont érdekes, hogy *Vargayra* is ugyanennyi letöltendő büntetést szabott ki a bíróság segédként való párbajra buzdítás vétsége miatt. A Kúria azonban enyhítette *Vargay* büntetését, büntetlen előélete és a következőben idézettek miatt: „A panaszos által írt mivel sem indokolt sértő kifejezéseket tartalmazó levélben foglaltak miatt *Pongrácz Sándor* nem a követelt ünnepélyesebb alakban, hanem csak beszélgetés körében odavetőleg kért bocsánatot, s így miután komoly sértés történt, miután ezért elfogadható módon elégtételt nem adott arra szorította a segédeket, hogy fegyveres elégtételt követeljenek.”⁸⁴ Az indokolás álláspontja nehezen felfogható. A kihívó arra utasította a segédeket, hogy ne fogadjanak el kompromisszumot. Véleményem szerint így a segédeket nem kellene büntetéssel sújtani, hanem csak a kihívót. A bíró magatartásából következtetni lehet arra, hogy inkább a lovagiaságnak akart megfelelni, nem a törvényi logikának.

4. Janus arcú párbajok

A duellum a társadalmi viszonyokban is tudott előre- vagy hátralépést jelenteni. Alátámasztásul, két szemléletes példán keresztül fogom bemutatni ezen jelenséget.⁸⁵ Az első esetben szereplő két ember párbajképessége igen vitatott, mivel az eddig szerzett információim alapján nem tartoznak az úriember kategóriába.

Az jogeset *Traub József* ceglédi születésű, 23 éves ügyvédi segédről és *Csillag Jakab* 21 éves, ügyvédi írnokról szól. A peranyag alapján kiderült, hogy a két férfi együtt teljesített katonai szolgálatot azonos ezrednél. A történeti tényállásból kiderül, hogy 1896 tavaszán, Cegléden, köztéren szóváltásba kerültek, amelynek során *Traub Csillagot* piszok embernek nevezte, mire ő egy arculcsapással válaszolt, ezután követték egymást az ütések, mire egy arra járó rendőr választotta szét őket, és közbotrány okozásáért megbüntette őket 10-10 forintnyi bírságra.⁸⁶ Jelenleg megállapíthatjuk, hogy eddig a garázdaság tényállását merítették ki. A csavar ezután jön, mivel *Traub* később kihívta *Csillagot*, mivel párbaj során kívánt elégtételt venni. Elküldték egymáshoz segédeiket, pisztolypárbajban állapodtak meg, harminc méterről, három golyóváltással. A viadalban nem sérült meg senki. *Traub* kapta a nagyobb büntetési tételt, mivel ő volt a kihívó.

⁸² BFL–VII.13.b–11–1900.

⁸³ HAJLIK IMRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpádház- és a vegyes-házi királyok alatt*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1899. 61. p.

⁸⁴ BFL–VII.13.b–11–1900.

⁸⁵ NOVÁK 2007, 98. p.

⁸⁶ BFL–VII.13.b–I.2741 –1894.

Négy hónap államfogházban letöltendő szabadságvesztésre ítélte őt a bíró, csillagot pedig két hónapra. A büntetés mértékét a fellebbezés során 21-21 napra csökkentette a Budapesti Magyar Királyi Kúria.⁸⁷

Az esetet a felek társadalmi helyzete teszi érdekessé. A felek nem rendelkeznek az úriember ismérveivel sem társadalmihelyzetük sem vagyoni helyzetük sem hivatásuk alapján, mégis vitás ügyüket párbaj útján akarták tisztázni és ehhez minden szükséges körülménynek eleget tettek. A bíróság elismerte, hogy a párbajozó úriemberek, mivel eszerint szankcionált az esetett. Ezzel nagy lépést tettek afelé, hogy a társadalom elismerje őket úriembernek.⁸⁸

Jól látható az esetből, hogy a bajvívás előrelépést jelentett, sőt komoly ismertséget is adhatott, viszont arra is alkalmas volt, hogy tönkre tegyen egy addig tiszteletben álló embert.

Horváth Ödön az eperjesi jogakadémia dékánja így ír erről: „A becsstelenség fogalma azonos, a mai felfogás szerint, a párbajképtelenség fogalmával, a párbajképtelenség becsstelenséget, bemocskolt tisztátalan jellemet jelent. Az tehát, ha valaki párviadalra képtelennek, vagyis erkölcs és jog által egyaránt elítélt bűncselekmény elkövetésére képtelennek jelentetik ki, reá nézve a legnagyobb megaláztatást foglalja magában, mert ez azt jelenti, hogy az illetőnek belső becsülete többé-kevésbé megcsorbult, azaz, hogy az ő erkölcsi tulajdonainak birtokaiban megszorítást szenvedett.”⁸⁹

Az idézett szöveg arról tanúskodik, hogy az üldözött bűncselekmény megtagadása a társadalmi viszonyok alapján elfogadhatatlannak számított. A Magyar Királyi Kúria egy ítéletében ezt meg is erősítette: „Utalhatunk egyik hazai felső bíróságunknak e tekintetben kétségtelenül a közfelfogás súlya és befolyása alatt hozott azon határozatára, mely szerint a párbajképtelenné való nyilvánítás: becsületsértés. Az eset, melyre az említett határozat hozatott, a következő volt: K. D., miniszteri hivatalnok bűnvádi feljelentést tett Cs. K., ügyvéd és társai ellen, mivel panaszlottak illetőt írásbeli nyilatkozatban párbajképtelennek jelentették ki. Az eljáró bíróság panaszlottakat a becsületsértés vétségében mondotta ki vétkesnek, s egyenként pénzbüntetésre s esetleg megfelelő fogságra ítélte. Az ügy, fellebbezés folytán, a kir. fenyítő törvényszékhez, majd a kir. táblához került s ezek az eljáró járásbírók ítéletét helybenhagyván, a párbajképtelennek való nyilvánítást meggyalázónak jelentették ki.”⁹⁰

5. Nemzetiségi párbajok

A bajvívás nemcsak egyes személyeknek tudott segíteni a társadalmi felemelkedésben, de az emberekben lévő faji megkülönböztetést is ki tudta billenteni. A korszakra jellemző, a gazdasági fellendülés, amittől sok zsidó polgár vagyonos lett, de az arisztokratikus közösség az előítéleteik miatt nem fogadta be őket, mivel úgy tartották, hogy a „zsidóság vívni nem tudó, a lovagiassági szabályokat nem ismerő, de az úriembereket min-

⁸⁷ BFL–VII.13.b–I.2741–1894.

⁸⁸ SZABÓ Dániel: *Párbaj a dualizmus korában, avagy haza a vívóteremben*. in: Á. Varga László (szerk.): *Rendi társadalom - polgári társadalom*, 1991, 333-334. p.

⁸⁹ HORVÁTH Ödön: *A párviadal kérdéséhez*, Kosch Árpád könyvnyomtató-intézet, Eperjes, 1893, 68-69. p.

⁹⁰ HORVÁTH 1893, 90. p.

denképp utánozni akaró figurák akarnak lenni.”⁹¹ A cionisták, közöttük *Theodor Herzl* is fontos antiszemitizmus elleni lépésnek tekintette a párbajozás kezdeményezését.⁹² A hazai nemzetiségi párbajokat két csoportra lehet osztani a politikai párbajokra valamint a magán jellegű viadalokra.⁹³

A kor nevezetes viadala *Wahrmann Mór* üzletember, újságíró, politikus és *Istóczy Győző* Vas megyei aljegyző között zajlott. *Wahrmann* a kor egyik leggazdagabb üzletembere, *Deák Ferenc* kérésére elindult a Budapest Lipótvárosi kerület képviselői tisztségért, amit halála napjáig betöltötte ellenfele elsőnek a Szabadelvű Párt tagja volt később antiszemita megnyilvánulásai miatt önálló pártot alapított. A tisztaeszlári per idején került sor párviadalukra. Az eset úgy kezdődött, hogy *Istóczy* egyik parlamenti felszólalásában erőteljesen antiszemita kijelentéseket tett. *Wahrmann* viszonzásának végén ekképpen nyilatkozott: „a magyar nép, mely magát nem hagyja egykönnyen félrevezetni, ámbár egyesek iparkodnak a talajt arra mindenféle ganéjtárgyával előkészíteni.”⁹⁴ *Istóczy* magára vette a kijelentést és kihívta *Wahrmann*t, mivel ő úgy vélte, hogy mikor a „ganéjtárgya” kifejezést használta akkor *Wahrmann* felé mutatott. A kihívott fél megtagadta a párbajt, jelezte, hogy ő rövidlátású és nem vette figyelembe, hogy *Istóczy* merre ült. Az érvelést nem tudta elfogadni így drasztikusabb lépésre szánta el magát és megütötte *Wahrmann*t a parlamentben, és alacsony gazembernek nevezte. Elkerülhetetlen volt a párbaj, nagy érdeklődés volt a küzdelem iránt, mert közismert volt, hogy a kihívott alacsony termetű, testes és rövidlátó továbbá nem értett a fegyverforgatáshoz.⁹⁵ A segédek szerencsére dörzsöltek voltak és Komjáthy-féle fegyvereket adtak a feleknek. Tudni kell erről a típusú fegyverről, hogy szándékosan félrehord, hogy párbaj közben senki ne sérüljön meg, ha egymásra céloznak.⁹⁶ A parlament mentelmi bizottsága végül kiadta a párbajozókat a törvényszéknek, ahol nyolcnapos államfogházban letöltendő szabadságvesztésre ítélte őket, de az uralkodói kegyelem ezt is elengedte.⁹⁷

A következő eset már magánjellegű volt: az egyik fél *Rosenberg Gyula*, aki szintén igen jellegzetes képviselője volt az asszimilálódott, jómódú zsidó fiatalembereknek. Életmódjában teljesen azonosult a nemesi értékekkel. Az ő esete teljesen magántermészetű volt, inkább a megoldási mód volt tipikus a kor szellemét figyelembe véve.

A történet szerint *Rosenberg* beleszeretett, a gazdag tornyai *Schossberger Henrik* leányába, *Ilonába*. A *Schossberger* család azonban hallani sem akart a frigyről, egyik leányuk már hozzáment egy erdélyi arisztokratához, és *Ilonának* is hasonló partit szántak. A fiatalember azonban nem adta fel a terveit, amikor a család Marienbadba utazott, utánuk ment, és titkon elvette szerelmét, majd megjelentek a család előtt és áldásukat kérték. Az apa azonban nem fogadta el a helyzetet, egész családjával elutazott, szinte egész Európát bejárták, hogy *Rosenberg* ne találhasson rájuk. Eközben *Schossberger Ilona* megismerkedett gróf *Batthyány István*nal, aki ugyan teljesen elszegényedett, ám szépen csengő neve, már elég volt. Hamarosan kimondták Ilona és

⁹¹ NOVÁK 2007, 103. p.

⁹² DEÁK 1993, 170. p.

⁹³ NOVÁK 2007, 104. p.

⁹⁴ LÖWENHEIM AVIGDOR: *A zsidók és a párbaj*. Múlt és Jövő. 1992/4. 85. p.

⁹⁵ LÖWENHEIM 1992, 90. p.

⁹⁶ HAJDÚ TIBOR: *Tisztikar és középosztály*. Historia. Budapest, 1999. 290–291. pp.

⁹⁷ BFL–VII.13.b–I.4999. 1896.

az ifjú arisztokrata eljegyzését, a korábbi házasságot érvénytelennek tekintették, mivel az zsidó rítus szerint kötött, a család pedig már katolizált. A kitartó *Rosenberg* Wiesbadenben érte utol a családot, ahol felvilágosította *Batthyányt*, hogy *Ilona* már az ő felesége. A gróf azonban hallani sem akart arról, hogy lemondjon a lányról, erre *Rosenberg* kihívta párbajra, amit *Batthyány* elutasított, mondván nem ismeri ellenfelét, így azt sem tudhatja párbajképes-e. *Rosenberg* Budapestre utazott, és becsületbíróság felállítását kérte, hogy megállapítsák a párbajképességét. Miután ezt megtették, újból írt a grófnak, hogy elvárja segédeit, ám csak azt a jelentést kapta válaszul, amely tudatta a világgal, hogy *Batthyány István gróf* nőül vette tornyai *Schossberger Ilonát*. A hírre *Rosenberg* hírlapi nyilatkozatot tett közzé, melyben gyávának titulálta a grófot. Erre már reagálni kellett, így *Batthyány* elküldte segédeit, akik súlyos feltételű pisztolypárbajban állapodtak meg *Rosenberg* segédeivel. Az összecsapásra a temesvári erdőben került sor, és a gróf holtan maradt a helyszínen. *Rosenberg* 9 havi államfogságot kapott a párbajért, de a királyi kegyelem ezt 3 hónapra szállította le.⁹⁸

6. Nagybecskereki párbajok

Dr. Várady Tibor professzor úr családi irattárában tizenkilenc párbajügyet találtam. Professzor úr mesélte, hogy Nagybecskereken nagyon kevés irat maradt fenn és a legtöbbet az újságcikkekből lehet megtudni a párbajokról, de azok már csak a párbaj végéről tudósítottak és hitelességük is kétséges. Szerencsére a Várady család ügyvédi irattára megőrzött egyes dokumentumokat. Az eredeti iratokban szerepeltek jegyzőkönyvek, nyilatkozatok, tanúvallomások, párbajbíróságok döntései, bírák írásbeli feljegyzései.

A vizsgált iratok közül csak egy eset jutott rendes bíróság elé, és ennek az iratanyagát ismertetem. Az eset előzménye egy újságcikk, amely a Nagybecskereki Hírlap hasábjain jelent meg és *dr. Várady Imre* főszerkesztő alá tartozott. A cikket nem *dr. Várady Imre* írta, de nem volt megjelölve a szerkesztő sem. A cikk készítője, bizonyos *Hollaender László*, vonakodott elvállalni a párviadalt, így az újság becsületének védelmében *dr. Várady Imre* elfogadta a kihívást.

A sértés alapját képző cikk azzal indul, milyen hősök voltak a szabadságharcban a vörös sipkások, de ezek már nincsenek jelen most csörgősipkások vannak a szintéren. Az elmúlt nagy idők torzképe gyanánt, most csodabogarak vannak, félkegyelmű intézmények és törpe óriások. A szerző szerint a torontáliak politikájának van egy különlegessége: a csörgősipkás politikusok. Az írásban ott áll még (nyilvánvalóan kormánypárti politikusokra célozva): „A bukfencekhez ők kitűnően értenek, olyan cigánykereket a vásártéri cirkuszok publikuma is csak ünnepnapokon lát, amilyeneket ők közgyűléseken, installációs lakomákon örömeikben vetni szoktak. Valahányszor új politikai üngöket szednek magukra és csődöt mondanak minden elvhűségnek, a vármegye mindannyiszor derűtlen mulat bohó piruettjeiken.”⁹⁹

⁹⁸ NOVÁK 2007, 107. p.

⁹⁹ VÁRADY TIBOR: *Libatoll és történelem – Történetek az irattárból II.* Forum könyvkiadó. Újvidék, 2017. 122. p.

Nem is kellett több *dr. Papp Géza* kormánypárti politikusnak, hogy becsületében sértve érezze magát, mert ugyan a cikkben nincs név szerint megnevezve, de az a politikai párt, amelynek tagja volt, jól kiolvasható a szövegből.

A kardpárbajra 1902. július 12-én, Nagybecskerekén került sor. A viadal során *dr. Papp Géza* könnyen megsérült.

A bírósági eljárás nem indult zökkenőmentesen, mivel *Várady* országgyűlési képviselő volt. A képviselőház mentelmi bizottsága rövid határidőn belül felfüggesztette mentelmi jogát a 1738/908. sz. ügyészi kérés alapján, bűnvádi eljárásra hivatkozva. A jogerős ítélet megküldése után a Bizottság *Várady Imre* mentelmi jogának újabb felfüggesztését javasolta, amit az országgyűlés megszavazott.¹⁰⁰

Megtaláltam a kézzel írt ügyészi vádiratot. Az ügyész az 1902. évi 6489/1902 számú Nagybecskereki Királyi Ügyészi vádirat alapján részletezi, hogy az 1878. évi V. törvény cikk 296. § (2) alapján *dr. Papp Géza* országgyűlési képviselőt, továbbá a 298. § alapján vádolja *dr. Várady Imre* országgyűlési képviselőt párviadal vétségének a címével. A bizonyítás meglehetősen egyszerű volt, mivel a felvázolt tényállást a vádlottak egybehangzóan elismerték, továbbá a párbaj során ott lévő segédek és orvosok vallomása is ezt bizonyította.¹⁰¹

A Nagybecskereki Királyi Törvényszék, mint az elsőfokú bíróság 1903. évi 3440/1903.B számú ítéletében a következőképpen rendelkezik:

Elsőnek megnevezi a feleket. Részletezi, hogy mindketten római katolikus vallásúak, országgyűlési képviselők, nőtlenek, vagyonosok és nagybecskereki lakosok. A párbajképesség szempontjából is fontos volt megnevezni a felek társadalmi pozícióját mivel, ha nem rendelkeztek volna párbajképességgel, akkor viadalukat testi sértés bűncselekményeként értékelték volna.

A rendelkező részben kifejti, hogy *dr. Papp Gézát* a Btk. 296 §-ba ütköző és minősülő párviadal vétségében bűnösnek találja és három napi államfogházra ítéli, amit a Szegedi Királyi Államfogházban kell letöltenie, továbbá rendelkezik *dr. Várady Imréről*, akire pedig a Btk. 298. §-a alapján ugyancsak jogerős ítéletet mond ki és öt napi államfogházban letöltendő szabadságvesztésre ítéli, amit szintén a Szegedi Királyi Államfogházban kellett letöltenie. *Várady Imrének* azért magasabb a büntetési tétele, mert könnyen megsebesítette *Papp Gézát* a párbaj során.¹⁰²

Az indokolásban részletezi, hogy a párviadal a *Várady Imre* által szerkesztett Nagybecskereki Hírlapban megjelent egyik cikk miatt következett be, mivel az sértette *Papp Géza* becsületét. Felszólításban kérte, hogy vonja vissza a cikket, ha ez nem történik meg, akkor fegyveres elégtételadást követel. A visszavonás nem történt meg így létrejött a párviadal.

A büntetés kiszabásánál *Papp Gézánál* súlyosító körülménynek számított, hogy ő volt a kihívó, enyhítő körülménynek, hogy igyekezett békés úton kiegyenlíteni az ügyet. *Várady Imrénél* pedig súlyosító körülmény volt, hogy a sértést ő kezdte, de enyhítő körülményként értékelte a bíró, hogy a ferde társadalmi kényszer hatására cselekedett.¹⁰³

¹⁰⁰ VÁRADY TIBOR: *Családi ügyvédi irattár*. Párbajok mappa, 2. iratcsomó, 3.

¹⁰¹ VÁRADY TIBOR: *Családi ügyvédi irattár*. Párbajok mappa, 2. iratcsomó, 4.

¹⁰² VÁRADY TIBOR: *Családi ügyvédi irattár*. Párbajok mappa, 2. iratcsomó, 11.

¹⁰³ VÁRADY TIBOR: *Családi ügyvédi irattár*. Párbajok mappa, 2. iratcsomó, 15.

Véleményem szerint a bíróság megértette, hogy a párbaj tilos, de elkerülhetetlen bizonyos helyzetekben, mint ahogy *Jókai Mór* is fogalmaz az egy Magyar Nábob című regényében:

„A párbaj se nem törvényes, se nem helyeselhető, de mégis használt és bevett intézmény. Vannak sérelmek, vannak megtámadások, mik ellen a törvény ótalma nem nyújt, a közhatóságok nem biztosítanak.

Ha egy jellemkérdésben gyöngének állítanak valakit.

Ha egy nem kedvelt viszonyt útját kell állani. Ha egy titokban terjesztett álhírnél egy csapással véget kell vetni.

Ha egy politikai vitában valaki prostituálva érzi magát.

Egyszóval, mikor a felek nem vérszomjból, nem dühből keresik a párbajt, hanem kénytelenek azt előidézni, hogy szívök erejét, véleményük tartósságát a halál kapuja előtt is bevallják; rendszeren ilyenkor szoktak a párbajsegédek pisztolyt adni a vívók kezébe. Azok hidegvérrel fognak eszmélni, mindegyik el van határozva magát kitenni a lövésnek, de ellenfelére nem lőni. A párbaj végződik nemesen, férfiasan. Az illem kívánatainak elég van téve, a sérelmes kérdés eltemetetik, s azt többé előhozni nem szabad”¹⁰⁴

Összegzés

A párviadal egy nagy spektrumban elterjedt vitarendezési módszer volt, a becsületsértés megtorlásáért a 19-20. században. Dolgozatomban bemutattam, hogy e jelenség egész modern jogrendszerünket, főként az pedig az Európai kontinentális jogrendszert, áthatotta. Összegezve elmondható, hogy a párbajokra hozott jogszabályok, a bírói ítélezési gyakorlat és a büntetés letöltési körülményei nem jelentettek igazán erős visszatartó erőt. Sokkal fontosabbnak tartották, hogy a közgondolkodás, hogyan vélekedik. Megállapítható, hogy a párviadal tilalmazott volt, de egyszersmind illendő, segített a társadalmi felemelkedésben is. *Mikszáth Kálmán* így fogalmaz a *Rablóromantika – Fölmelegítve* című írásában: „Hiszen oly édes az a dicsőség és emlegettetés, érdemes érte megengedni, hogy bőrét kicsit felhorzsolják az embernek! Sőt érdemes is rá keresni az alkalmat!”¹⁰⁵

Mindenesetre az tény, hogy a Csemegi-kódex önálló fejezetben büntetni rendelete a párbajt. *Finkey Ferenc* a párbajt egy „népszerű és pusztító társadalmi betegségnek” nevezte és megfogalmazása nagyon találó volt, mert a jogalkotók nem tudták eltörölni a párbaj intézményét, csak bizonyos keret közé zárni. Ennek egyik indoka arra is visszavezethető, mit ahogy erről a feldolgozott források is tanúskodnak, hogy bizony az országgyűlési képviselők is számos alkalommal intézték el ebben a formában a vitájukat.

Ahogy dolgozatomban is kiemeltam, a párbajt nem a tiltó rendelkezések szorították vissza, hanem az emberek gondolkodásmódbeli változásai, amelyek nagy társadalmi

¹⁰⁴ JÓKAI MÓR: *Egy magyar nábob*. Osiris. Budapest, 2006. 387–368. pp.

¹⁰⁵ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Mikszath-mikszath-osszes-muve-2A85B/cikkek-es-karcolatok-5186-kotet-40CD5/1882-pesti-hirlap-63-kotet-47866/a-rablóromantika-fölmelegítve-47A02/> (2018.12.10.)

jelenségek következtében valósultak meg. Gondolok itt a tömegek felé nyitó pártokra, ahol a politikusoknak amúgy sem volt ajánlott túlzottan úriemberi gesztusokat mutatni. Végül ezt az idealizált úriemberi kultúrát elmosták a világháborúk szörnyű eseményei.

Hazánkban a párviadalra vonatkozó rendelkezéseket A büntetőtörvények egyes fogyatékoságainak megszüntetéséről és pótlásáról szóló 1948. évi XLVIII. törvény helyezte hatályon kívül.¹⁰⁶

CSABA LÁSZLÓ BÁRÓ-FARKAS

THE JUDGEMENT OF DUELS ACCORDING TO THE CSEMEGI-CODEX WITH INTERNATIONAL PERSPECTIVE IN HUNGARY.

CAN THE SOCIAL EXPECTATION OVERWRITE THE LEGAL NORM?

(Summary)

I started my research with the question, which is visible in the subtitle of the essay and I was looking for the answer to whether a social expectation could regulate the legal norm. The examination of the legal status of the duels in the XIX-XX centuries perfectly demonstrates that it knows.

The duel was a widespread dispute settlement method for the retaliation of defamation in the XIX-XX centuries. In my essay, I have shown that this phenomenon has pervaded our entire modern legal system, especially the European continental legal system.

As a conclusion, it can be deduced that the duel was not suppressed by prohibitive provisions, but by people's thinking changes that were caused by major social phenomena. What I have in mind is, for example, the parties which are opened up to the new masses and the terrors of the wars.

During the research, firstly, I defined the basic concepts that were essential for the further dissection of the subject. Secondly, I studied the international legal sources and then I considered for the Hungarian regulatory systems. Finally, I presented the application of the legislation in practice.

---

¹⁰⁶ 1948. évi XLVIII. törvény 26. §.

BATIZ KRISZTIÁN*

Az akaratszabadság kérdésének büntetőjogi jelentősége

I. A témaválasztás oka – az akaratszabadság büntetőjogi jelentősége

Vajon van-e szabad akarat? Indeterminizmusról vagy determinizmusról beszélhetünk? Esetleg valamiről a kettő között? Ezen kérdések megoldásai, valamint az ezen kérdésekre adott válaszok (melyek nem feltétlen esnek egybe) életünk szinte minden területére kihatással lehetnek, mivel magatartásunk legalapvetőbb vonatkozásait érintik. Más szemmel tekinthetünk interperszonális kapcsolatainkra (legyen szó szülő-gyermek viszonyról, barátságról, párkapcsolatról vagy bármely egyéb formáról), erkölcsiségünkre, „hősiességünkre” és így tovább. A szemléletváltás pedig, ahogyan arról szó fog esni, *eltérő magatartásokat eredményezhet*.

Az említett kérdés alól így a büntetőjog sem mentes¹, sőt: dogmatikai rendszerünk arra épül, hogy szabad akarattal rendelkezünk². Ahogyan Nagy Ferenc kimondja tanácskönyvében: „Ma tehát az az általánosan elfogadott elképzelés, hogy az ember számára van alapvető választási lehetőség és szabad döntési mező, a társadalmi valóságban az emberek önmagukat indetermináltként élik meg, fogják fel és kezelik.”³ Elméleti síkon tehát, *a dogmatikai rendszer felépítése szempontjából* mindenképpen jelentőséggel bír a szabad akarat kérdése. Ezzel egyező véleményt vall Sipos Ferenc⁴, Békés Imre⁵, Filó Mihály és Nemes András⁶ is.

---

* SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

¹ „Jóllehet az akaratszabadság problémáját nem a büntetőjog-tudomány feladata megoldani, de kénytelen e vitakérdésben állást foglalni.” NAGY FERENC: *A büntetőjogi bűnösség fogalmi irányzatairól*. Jogelméleti Szemle 2017/1. 106. p.

² PL. I.: BIHARI MIHÁLY: *A felelősség jogelméleti kérdései*. In: Asztalos László – Gönczöl Katalin (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1980. 45. p.

³ NAGY FERENC: *Anyagi büntetőjog, Általános rész I.* Iurisperitus Kiadó. Szeged, 2014. 83. p.

⁴ „A probléma jelentős, kihat az egész büntető dogmatikára. Egyik vagy másik fogalmat alapul véve a ráépített dogmatikai rendszert is újra kell strukturálnunk, hisz e nélkül statikai problémák jelentkeznek.” SIPOS FERENC: *Determinizmus-indeterminizmus-predestináció*, in: Jogelméleti Szemle 2011/2. (jesz.ajk.elte.hu/sipos46.html#_ftn2)

⁵ BÉKÉS IMRE: *A gondatlanság a büntetőjogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1974. 9. p.

⁶ FILÓ MIHÁLY – NEMES ANDRÁS: *Determinizmus és indeterminizmus Balogh Jenő munkásságában*. Jogtörténeti szemle 2016/1. 9. p.

A gyakorlati fontossággal, praktikussággal pedig már *Darvai Dénes* is foglalkozott (több mint 100 éves, de sok szempontból mindmáig releváns művében). Hivatkozik *Schaper* álláspontjára⁷, aki szerint a szabad akarat problémája a büntetőjog egyik alapvető kérdése. Ő úgy látja, hogy büntetés nem volna alkalmazható a szabad akarat tagadása esetén, sőt, büntetőjog sem létezhetne. *Fayer* enyhébb felfogást⁸ vall: szerinte is van egyfajta fogalmi ellentét a determinizmus és a büntetőjog között, azonban nem veti el a büntetések létjogosultságát, csupán eltérő céllal tartja alkalmazhatónak őket. *Ferri* úgy látja⁹, hogy determinizmus esetén megdől a beszámítás fogalma és a felelősség alapja a társadalmi összefüggés megsértése lesz. Az én álláspontom közelebb áll *Fayer*hez és *Ferri*hez, mint *Schaper*hez. Mindenesetre látható, hogy a büntetőjog céljának és a büntetőjogi felelősség alapjának meghatározása szempontjából mindenképpen lényeges a determinizmus-indeterminizmus vita kimenetele. (Persze ezzel nem mindenki értett egyet már régen sem, pl. *Frank* és *Liepmann*.¹⁰ Ahogyan *Adolphe Prins* szerint is: „a büntetőbírónak nem kell taglalnia a metafizikai controversiákat [...] legyen bár híve az indeterminizmusnak, vagy determinista, az ő hivatása a társadalmi védelem; nincs más teendője, mint hogy keresse, melyek is a bűnözőkkel szemben alkalmazandó leghasznosabb rendszabályok a társadalmi védelem kellő biztosítására”¹¹. Alapvetően érthető az álláspont, viszont véleményem szerint pont azért kiemelkedően fontos a kérdés eldöntése, hogy meg tudjuk válaszolni, milyen eszközökkel a leghatékonyabb a társadalom védelme. Ennek alapkérdése a szabad akarat léte vagy nemléte. Döntő jelentőségű a kellően hasznos szankciók tekintetében a kérdésre adandó helyes válasz.)

Ha a büntetés céljának az igazságérzet megtorlás útján való kielégítését tekintjük (alapjának pedig a „róla tehetést” és a büntetés „megérdeklését”), akkor az indeterminista álláspont szolgáltathat ehhez alkalmas kiindulási alapot. Ellenben, ha a generális és speciális prevenció a cél, akkor jobban megfelel számunkra a determinizmus, de nem vethetjük el az indeterminizmust sem (fogalmazzunk úgy, hogy a büntetés célja mindkét esetben megvalósulhat, de eltérő hatékonysággal).¹² Ráadásul a megelőzés sokkal jobban működhetne, ha a büntetést követelés érzelmi motívuma nem fejtené ki tovább torzító hatását. Azt is le kell szögezni, hogy determinista rendszerben a felelősség igazolási alapja elsősorban a későbbi társadalmi jólét biztosítása lehetne. Persze ennél árnyaltabb a kép, de jelen dolgozat nem ezzel a témakörrel kíván részletesebben foglalkozni.

Mindezen jelentőség ellenére a hazai, de túlzottan a nemzetközi jogi szakirodalom sem szentelte külön kötetek sokaságát a témának. A magyar jogtudományban pl. foglalkozik a kérdéskörrel *Darvai Dénes*, *Földesi Tamás*¹³ és *Vigh József* is. Azonban előbbi

⁷ DARVAI DÉNES: *Az akarat szabadság kérdésének gyakorlati fontossága a büntetőjogban*. Grill Kiadó. Budapest, 1910. 10. p.

⁸ Uo. 11. p.

⁹ Uo. 12. p.

¹⁰ Uo. 15. p.

¹¹ Uo. 16. p.

¹² Hasonló véleményt fogalmaz meg Laura Zavatta, valamint Owen D. Jones is. ZAVATTA, LAURA: *Neuroscience as Revival on Lombroso's Theories*. Journal of Law and Criminal Justice 2015/3/1. 110. p.; JONES, OWEN: *Keynote: Law and the Brain – Past, Present, and Future*. Arizona State Law Journal 2017/48. 918. p.).

Vigh József pedig már egyik művének fűlszövegében is velem egyezően kitér erre a következtetésre. (VIGH JÓZSEF: *Kauzalitás, determináció és prognózis a kriminológiában*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1980).

¹³ FÖLDESI TAMÁS: *Az akarat szabadság problémája*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1960.

műve 1910-es, míg utóbbiaké 1960-as és 1980-as. Számos megállapításuk továbbra is kifejezetten lényeges, azonban a természettudomány hatalmas ütemben fejlődött a köztes időben. Így a *téma nem nevezhető túlírtnak*. Ez persze fakadhat abból is, hogy nehezen megragadható (a kiemelkedő természettudományos és filozófiai átszőttiségre tekintettel) és még mai ismereteink alapján is szinte lehetetlen biztos állításokat megfogalmazni. Így pedig, ha ezen információkra alapozva kísérelnénk meg átalakítani jelenlegi büntetőjogi rendszerünket, az csak sokkal ingatagabb lábakra helyezné azt. Ezen probléma azonban véleményem szerint nem jelenti azt, hogy nem is érdemes megpróbálni vizsgálni az adott témában; egy stabilabb álláspont ugyanis csak a sok köztes kutatási és összegzési munka eredményeként alakulhat ki.

Ami pedig a dolgozatban jelentkező gyakori természettudományos megközelítést illeti: véleményem szerint a dogmatikát a különböző tudományterületek eredményeinek alapján kell kialakítani, csak így biztosítható a hézagmentessége. Ugyanis a valóság szükségszerűen „hézagmentes”, a tudomány pedig a valóság megismerésének legfőbb eszköze. Így amíg a dogmatika ettől eltér, addig mindig fennáll annak a lehetősége, hogy a rendszerbe nem illő élethelyzettel találkozunk. (Ez persze magában foglalja annak szükségességét is, hogy a dogmatikai rendszert időnként felülvizsgálják, átalakítsák az újabb, kellően alátámasztott kutatási eredmények függvényében.)

II. Az akaratszabadság fogalma

Az akaratszabadság jellegénél fogva elsősorban filozófiai töltetű fogalom, amelynek azonban természettudományos beágyazottsága is meghatározó; ennél fogva a téma konkretizálása (különösen egy büntetőjogi dolgozatban) kifejezetten komplex feladat. A köztudatban ettől függetlenül kialakult egy általános kép, hogy mit is jelenthet a szabad akarat¹⁴, és ugyan külön kitérő nélkül, pusztán a feltételezett ismeretekre alapozva is lehetne folytatni a téma tárgyalását, célszerűbbnek és tudományosan igényesebbnek mutatkozik, ha megkíséreljük legalább egyfajta definícióját megadni az említett fogalomnak.

1. Az akarat fogalma

Darvai Dénes az említett, 1910-es művében már meghatározta mind az akarat, mind a szabadság fogalmát az akaratszabadság minél tisztább megragadása érdekében. Akaratón a következőt értette: „*olyan saját testi magatartásunkra vonatkozó kíváнат, amelyet rendszerint cselekvés szokott követni*”¹⁵. Így tehát a kíváнатból indult ki, ahhoz fűzött

¹⁴ Jerry A. Coine pl. így fogalmazta meg, hogy mikor beszélhetnénk szabad akaratról: „Ha az életed filmje visszatekerhető lenne ugyanarra a pillanatra, mikor meghoztad az adott döntést, úgy, hogy minden ahhoz vezető körülmény azonosan zajlott le és az univerzum minden molekulája azonosan áll, és dönthetnél volna máshogy.” COINE, JERRY: *Column: Why you don't really have free will*. USA Today 2012.01.01., usatoday30.usatoday.com/news/opinion/forum/story/2012-01-01/free-will-science-religion/52317624/1

Hasonló megfogalmazáshoz l.: NICHOLS, SHAUN: *Bound: Essays on free will and responsibility*. Oxford University Press, Oxford, 2015. 2–3. pp.

¹⁵ DARVAI 1910, 23. p.

megkülönböztető többletelemeket. Az egyik ilyen, hogy az akarat csakis saját testi magatartásunkkal összefüggésben jelentkezhetsz, hiszen másra nem tudunk kihatással lenni ilyen közvetlenül. A másik többleteleme pedig az, hogy az ilyen jellegű kívánatot *rendszerint* cselekvés követi, azaz ily módon megnyilvánul a külvilágban, kihatása van, nem pedig pusztán belső, lelki folyamat marad. („Az akarat mint specifikus lélektani jelenség nem létezik, hanem a kívánnak bizonyos eseteivel lélektanilag teljesen egybeesik s csak a megtörtént cselekvés tényéből visszafelé indulva mondjuk valamely kívánatról, hogy akarat volt.”¹⁶)

Deák Zoltán ezzel szemben más fogalmat használ az akaratra, amely szerinte „a cselekvés tudatos szabályozása”¹⁷. Számunka azonban nem felel meg ez a definíció, mivel megjelenik benne a tudat, amelynek vitatott a szerepe a magatartások irányításában, ahogyan arra a későbbiekben kitérek. Ugyanezért nem alkalmazhatjuk Viski László meghatározását sem (aki szerint az akarati tevékenység mindig tudatos tevékenység, mégpedig olyan, amely „a tudatosság magas fokán áll, tehát benne a tudat aktíve közreműködik”¹⁸). Így a dolgozat szempontjából helytállóbbnak látszik a *Darvai Dénes* által kimunkált fogalom használata.

2. A szabadság fogalma

Darvai különbséget tesz az akarat szabadságának kétféle értelmezése között. A pszichológiai meghatározás szerint azt jelenti, hogy „az ember cselekvése akaratához alkalmazkodik, az akarat hatása alatt alakul”¹⁹. Ezt úgy lehetne összefoglalni, hogy megtehetjük, amit akarunk. (Pl. ha szeretnénk lépni egyet, akkor ezt megtehetjük; ily módon hatás fűződik az akaratunkhoz.) A pszichológiai akaratszabadságnál a szabadság tehát hatalmat, uralmat jelent. Ezen gondolatmenet során jut el *Darvai* arra a következtetésre, hogy az akarat cselekvésekre vonatkozó okozókéességét nevezzük szabadságnak. Az így értelmezett szabadság mértékét az okozókéesség kizárólagossága határozza meg. Megjegyzem, hogy ez a felfogás lényegében a később említett kompatibilizmussal áll kapcsolatban (a kompatibilizmus megvalósulásához elegendő ezen szabadságforma fennállása, míg a következő, másodiké már túlmutat rajta).

A szabadság második fajta értelmezésével kapott akaratszabadságot *Darvai* metafizikai akaratszabadságnak nevezi. Itt az a kérdés, hogy „maga az akarat önmagának oka-e”²⁰, és ha igen, akkor kizárólagosan vagy sem. Lényegében tehát itt is beszélhetünk az akarat egyfajta okozókéességéről, másrésről pedig kizárólagosságáról. Ezért mondja *Darvai* is, hogy „a fő különbség a pszichológiai és a metafizikai akaratszabadság problémája között csak abban áll, hogy előbbi az akarat hatókéességét a cselekvés irányzá-

¹⁶ Uo. 160. p.

¹⁷ DEÁK ZOLTÁN: *A kényszer, az erőszak és a fenyegetés fogalma és jelentősége a magyar büntetőjogban*. Szeged, 2017. 32. p.

¹⁸ VISKI LÁSZLÓ: *Szándékosság és társadalomra veszélyesség*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1959. 40. p.

¹⁹ DARVAI 1910, 23. p.

²⁰ DARVAI 1910, 25. p.

sára, utóbbi önmagának irányzására érti”²¹. A metafizikai értelmezés meglehetősen elvont, nehezen megragadható. Ráadásul tovább nehezíti a problémát, hogy spirituális, transzcendentális színezetet kap azáltal, hogy nem tudunk megalapozott választ adni arra, vajon milyen módon „oka önmagának”, milyen módon hat önmagára. Ez a megközelítés egy rejtélyes folyamatot fest le, melyben egy elvont jelenség hatással van önmagára, sőt, akár kizárólagos, minden mástól független hatással. Talán egyszerűbb a másik irányból megközelíteni a kérdést és azt mondani, hogy akkor nincs metafizikai értelemben vett szabad akarat, ha azt különböző körülmények (pl. környezeti hatások) vagy a véletlen határozzák meg. (Ez persze argumentum a contrario magában foglalja, hogyha nem más, akkor értelemszerűen „saját maga” az oka önmagának, de mégis értelmezhetőbb véleményem szerint a probléma az általam felvázolt módon.)

Alapvetően ellene vagyok annak, hogy az izgalmasabbnál izgalmasabb csavarokat túl hamar felfedjük, azonban egy TDK dolgozat keretei között az átláthatóság és következetesség fenntartása érdekében feltehetőleg kívánatos, így előljáróban megjegyzem: a pszichológiai akarat szabadság fennállásával a jelen tudományos álláspontnak sincs problémája, annak elismertsége stabilnak mutatkozik. Ez nem mondható el a metafizikai akarat szabadságról, amelyet nem tudunk alátámasztani, ezzel szemben számos érv szól ellene. (Egyébként pusztán filozófiai síkon is nehezen védhető a metafizikai akarat szabadság, mivel ha kimondjuk, hogy az akarat önmagának oka, önmagát határozza meg, akkor újabb kérdéssel szembesülünk: rendben, de mi határozza meg azt, ahogyan az akarat meghatározza önmagát? És ezzel egy végtelen spirálba kerülünk, amelyből a jelenleg érvényes természeti törvények uralma alatt látszólag nincs szabadulás.) A szabad akarat vizsgálata kapcsán, a determinizmus-indeterminizmus vitában való állásfoglaláskor márpedig pont, hogy a *Darvai* által metafizikainak nevezett értelmezést kell görcső alá venni, hiszen a pszichológiai mellett az is szükséges azon felfogáshoz, melyre jelenlegi büntetőjog-dogmatikai rendszerünk kimondva-kimondatlanul épül. Tiszta determinizmusról csak akkor beszélhetünk, ha kijelentjük, hogy az akarat nem önmagának oka, hanem különböző körülmények által egyértelműen meghatározott. Ha bizonyos körülmények csak hatással vannak az akaratra, befolyásolják, de nem egyértelmű „döntésre kényszerítik” azt, akkor mérsékelt indeterminizmusról beszélhetünk (megjegyzem, ez a „korlátozott” indeterminizmus az általánosan elfogadott azok között, akik elismerik a szabad akarat létét).

Fontos tehát megjegyezni: maga az a tény, hogy különböző motívumok befolyásolnak minket, még nem jelenti az akarat szabadságának tagadását. Ha elfogadjuk ezen motívumok létét, akkor az a kérdés, hogy ezeknek a súlyát „mi adjuk meg” vagy önmagukban rendelkeznek súllyal, amelynek mi nem tudunk ellenállni. Manapság már szinte tényként kezeljük, hogy feltétlen akarat szabadság (azaz egyfajta túlzó indeterminizmus), amelyben döntéseinkre egyáltalán nem hatnak motívumok, nincs. A valódi vita a mérsékelt indeterminizmus és a determinizmus között folyik.

(Megemlíthető a kompatibilizmus mint a szabadság egy sajátos, korlátozott formája. Eszerint szabadnak lenni mindössze azt jelenti, hogy nem vagyunk korlátozva vágyaink, elképzeléseink megvalósításában.²² Ez azonban alapjaiban más jellegű szabadság, mint

²¹ Uo.

²² Jerry A. Coyne megfogalmazásában: „[...] egy bábu mindaddig szabad, amíg szereti a húrjait.” (COYNE 2012a)

amelyről a szabad akarat kapcsán beszélhetünk, mivel ettől még az akaratunk, a döntéseink nem biztos, hogy szabadok, csak egyszerűen olyan a környezet, amely lehetővé teszi ezen döntések megvalósítását.)

Szintén meg kell jegyeznem azt, hogy az eddigiekben, valamint a későbbiekben is, az indeterminizmus kifejezést lényegében a szabad akarat meglétével azonos értelemben használtam és használom. Ez azonban nem ilyen egyszerű és a helyességével vitába is lehet szállni. Ugyanis, ha elfogadjuk, hogy egy determinisztikus világban kizárt az akaratszabadság, attól ez még nem jelenti azt, hogy egy indeterminisztikus világban fennállna. Attól, hogy nem minden kauzálisan meghatározott, még miért ne állhatna pl. a véletlen a döntések hátterében? Ettől függetlenül az itt leírtak észben tartásával számunkra megfelelő (és elegendően pontos) a rokonértelemben való használat.

III. Hogyan döntünk?

A közvélekedésben²³ az az általánosan elfogadott, hogy képesek vagyunk különböző döntési lehetőségek között tudatosan és szabadon választani, azaz szabad akaratral rendelkezünk.²⁴ A tudomány jelen állása szerint²⁵ ezzel szemben döntéseinket több tényező együtthatása determinálja. Fontos leszögezni: ez alatt nem azt értem, hogy a tudományos közvélemény arra az álláspontra helyezkedett, miszerint nincs szabad akarat; ez a kérdés ugyanis még nem tűnik eldönthetőnek a rendelkezésre álló információk alapján. Mindenesetre az kellően alátámasztott, hogy a később említett tényezők meghatározzák döntéseinket. Hogy kizárólagosan vagy sem, az még nem eldöntött. Azonban a különböző kutatási eredményeket és logikai levezetéseket figyelembe véve, pusztán valószínűségi szempontból, a szabad akarat illuzórikusnak hat. Számos tudományos gondolkodó már tényként hivatkozik az akaratszabadság hiányára.²⁶

Mindenekelőtt azonban az említett tudat kérdését kell tisztázni, mivel annak mibenléte sem egyértelmű, pedig relevánsnak mutatkozik a determinizmus-indeterminizmus vitában.

²³ NICHOLS 2015, 27. p.

²⁴ Pikler szerint azért elterjedt a szabad akarat ideája a közfelfogásban, mivel az hasznos (tekintve, hogy növeli az erőfeszítésre való hajlandóságot), valamint mivel az álarakaratszabadság jelensége folytán is az a hit keletkezik, hogy létezik. (DARVAI 1910, 159. p.) Shaun Nichols szerint a „magyarázási kényszer” (hogy mindennek keressük a magyarázatát) is szerepet játszik. (NICHOLS 2015, 23. p.)

²⁵ Azonos állásponton volt már Vigh József is, igaz, ő 1980-ban még kevésbé megalapozottan. („A determinizmus elve ma már nem csak hipotézisekre épülő elmélet, hanem igazolt valóság.” [VIGH 1980, 12. p.]

²⁶ L. pl. GAZZANIGA, MICHAEL: *Free Will Is an Illusion, but You're Still Responsible for Your Actions*. The Chronicle of Higher Education 2012.03.18., chronicle.com/article/michael-s-gazzaniga-free/131167; COINE, JERRY: *You Don't Have Free Will*. The Chronicle of Higher Education 2012.03.18., chronicle.com/article/jerry-a-coyne-you-dont-have/131165; JONES, OWEN: *The End of (Discussing) Free Will*. The Chronicle of Higher Education 2012.03.18. chronicle.com/article/owen-d-jones-the-end-of/131169; BLOOM, PAUL: *Free Will Does Not Exist. So What?* The Chronicle of Higher Education 2012.03.18. chronicle.com/article/paul-bloom-free-will-does-not/131170; GREENE, JOSHUA – COHEN, JONATHAN: *For the law, neuroscience changes nothing and everything*. The Royal Society 2004/359. 1784. p. és HARARI, YUVAL NOAH: *The myth of freedom*. The Guardian 2018.09.14. <https://www.theguardian.com/books/2018/sep/14/yuval-noah-harari-the-new-threat-to-liberal-democracy>

1. A tudat

Tudaton általánosságban véve a *személyes átélés képességét* értjük (az egyszerű érzékeléstől az absztrakt gondolkodásig)²⁷. Alapvetően a tudattal kötjük össze a szabad döntést²⁸, mely az elképzelések szerint valamilyen speciális módon választ a kínálgató lehetőségek közül. Hiába kulcsfontosságú az a kérdés, hogy mi is pontosan a tudat, nem tudjuk rá a biztos választ, ellenben számos elméletet dolgoztak ki (monista, dualista és köztes megközelítés).

2. A tudatos (?) döntés

A legjelentősebb támadási felület, amely azt a koncepciót érinti, miszerint döntéseinket a tudatunk hozza meg, *Benjamin Libet* neurofiziológus nevéhez fűződik. Egyik kísérlet-sorozatával kimutatta, hogy a tapintási érzet körülbelül fél másodperces késéssel tudatosul, és ez a csúszás a látás esetén még jelentősebb is lehet. Azaz nem valós időben érzékeljük a történéseket. Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy akkor például hogyan tudunk pingpongozni vagy autót vezetni. Úgy, hogy ezeket a cselekvéseinket talán nem tudatosan irányítjuk. Persze logikus ellenvetés lenne, hogy rendben, de ezek feltételes reflexláncolatok eredményei, a más jellegű magatartásoknál eltérő a helyzet. Azonban ez is kétséges, ugyanis *Libet* egy másik kísérlete²⁹ arra enged következtetni, hogy a tudatunk a többi magatartásnál is csak követi az agy kvázi automatizált működését. A vonatkozó kísérlet lényege az volt, hogy az alany fel kellett emelnie a kezét és megnevezni azt az időpontot, mikor a kézfelemelést elhatározta (ez egy körben mozgó fénypont segítségével történt – pl. „15 másodpercnél [3 óránál] határoztam el”). EEG-vel (elektroenkefalográffal) mérték azt, hogy az agy mozgatókérgé mikor ad parancsot a kéz felemelésére (az így mérhető állapotot nevezték el készenléti potenciálnak), egy EMG (elektromiogram) pedig a cselekvés végrehajtásának pontos idejét rögzítette. Ezen módszerrel megkapták a teljes cselekvés kronológiáját. Alapból a legtöbben azt gyanítanánk, hogy az alábbi sorrendben zajlik le ez a folyamat:

1. A tudat kiadja a parancsot az agy mozgatókérgének, hogy hajtsa végre a kéz felemelését.
2. A mozgatókéreg aktiválja a kéz felemeléséhez szükséges izmokat.

Azonban az eredmények nem ezt mutatják, mivel *Libet* arra jutott, hogy a mozgatókéreg hamarabb adta ki a parancsot a kéz felemelésére, mint hogy azt az alany tudatosan elhatározta volna. A mozgás (a kéz felemelése) akarat által vezérelt volt ugyan, de nem „a tudat akarata” eredményezte, hanem az agy valamely másfajta működése.

²⁷ BOLDOGKŐI ZSOLT: *A szabad elme illúziója*. Kulcslyuk Kiadó, Budapest, 2013. 12. p.

²⁸ Huoranszki Ferenc is a tudatos döntésekből indul ki: „...a cselekvés fogalma feltételezi, hogy a viselkedéshez indokokat társítunk, az indokokat pedig általában a tudatos döntés fogalmához kapcsoljuk.” HUORANSZKI FERENC: *Modern metafizika*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 284. p.

²⁹ LIBET, BENJAMIN et al.: *Time of conscious intention to act in relation to onset of cerebral activity (readiness-potential): the unconscious initiation of a freely voluntary act*. Brain 1983/106/3. 623–642. pp.

Tehát úgy tűnik, hogy a tudat csak kullog az agy mechanikusan meghozott döntései után. Mégsem így éljük meg, amelynek megértéséhez segítséget nyújthat az önigazolás jelensége, mellyel *Michael Gazzaniga* foglalkozott. Kísérletéhez³⁰ olyan alanyokat használt fel, akiknek két agyféltekéjét műtéti úton elválasztották – elvágták a kommunikációt biztosító kéregtestet (régén ez volt a súlyos epilepszia kezelésének egyetlen relatíve hatékony formája). A professzor eltérő képeket „mutatott” a két agyféltekének, melynek során a bal agyfélteke (mely a jobboldali látómezőért felel) normálisan működött, viszont a jobb agyféltekénél (mely a baloldali látómezőért felel) érdekes eredményre jutottak. A kutató a bal agyféltekének egy csirkelábat, a jobb agyféltekének pedig egy havas tájat mutatott. Ezután arra kérte az alanyokat, hogy a nekik mutatott képekhez társítsanak kettőt az eléjük helyezett további képek közül. Az adott alanyok asszociációi helyesek is voltak: kiválasztották a csirkefejet és a hólapátot. Azonban amiatt érdekes a kísérlet, hogy a jobb agyféltekébe érkező vizuális ingereket ugyan felfogja az agy, de azok nem tudatosulnak igazán, ha a jobb agyfélteke nem tudja megosztani a ballal az információkat (jelen esetben azért nem, mert elvágták egymástól a kettőt). Mikor megkérdezték az alanyt, hogy miért mutatott a hólapátra, akkor nem a hókotrással érvelt, hanem azzal, hogy a csirkék ürülékét el kell takarítani. Így mindkét képet helyesen választotta ki, de mivel nem tudatosult benne a jobb agyféltekének mutatott havas táj, ezért tévesen a csirkéhez próbálta azt is társítani, utólag racionalizálva a döntését.

Ez az utóbbi kísérlet is azt mutatja, hogy nem csak a hirtelen döntéseknél (pl. a kéz felemelése) érvényesül az automatizmus, hanem a „töprengő”, megfontolást igénylő döntéseknél is. A kísérletek eredményének szintézise arra enged következtetni, hogy előbb dönt az agy, mint hogy ez tudatosul bennünk, azonban ezután magyarázatot keresünk a döntésünkre. Ez a magyarázat viszont nem feltétlenül felel meg a valós helyzetnek.

Fontos azonban megjegyezni, hogy nem mindenki osztja ezeket a következtetéseket.

2009-ben *Judy Trevena* és *Jeff Miller* olyan kísérletet³¹ végeztek, melynek során az alanyoknak egy hangjelzés hatására kellett arról dönteniük, hogy megnyomnak-e egy billentyűt vagy sem. Ezen kísérlet során is sor került a készenléti potenciál mérésére, mint *Libetnél*, azonban ez akkor is jelen volt, ha az alany a billentyű megnyomása mellett döntött, és akkor is, ha nem. A készenléti potenciál minden esetben nagyjából azonos volt, amelyből azt a következtetést vonták le, hogy az csupán „az agy figyelmének fokozódását” jelzi, nem pedig azt, hogy az agy egy mozdulatra készül.

Aaron Schurger és csapata is megkísérelt magyarázatot találni ezen jelenségekre.³² Először azt próbálták megállapítani, hogy az agy hogyan jut arra a döntésre, hogy egy spontán mozdulatot végezzen. Korábbi kutatások azt mutatták, hogy pl. mikor vizuális ingeren alapuló döntést kell meghozni, akkor meghatározott neuroncsoportok elkezdik előzetesen összegyűjteni, hogy az egyes döntési kimeneteknek milyen vizuális ingerek felelnek meg. Az ilyen esetekben akkor születik meg a döntés, ha valamelyik lehetséges kimenetelhez tartozó rendelkezésre álló bizonyíték (pl. egy meghatározott felvillanó szín) olyan jelentős lesz, hogy az adott kimenetelhez tartozó neuroncsoportnál az idegi

³⁰ GAZZANIGA, MICHAEL: *The Split Brain Revisited*. Scientific American 1998/279/1. 53–54. pp.

³¹ TREVENA, JUDY – MILLER, JEFF: *Brain preparation before a voluntary action: Evidence against unconscious movement initiation*. Consciousness and Cognition 2010/19/1. 447–456. pp.

³² SCHURGER, AARON et al.: *An accumulator model for spontaneous neural activity prior to self-initiated movement*. 2012. <http://www.pnas.org/content/109/42/E2904.full>

aktivitás átlép egy bizonyos küszöbön. *Schurgerék* szerint a döntési folyamat hasonlóan zajlott le a kézfelemelés *Libet*-féle kísérlet esetén is, csak ott az volt a különbség, hogy az alanyokat megkérték, hogy hagyjanak figyelmen kívül mindenfajta külső ingert. Így a cselekvési kényszernek kizárólag belülről kellett kialakulnia. *Schurgerék* feltételezése szerint ezekben az esetekben akkor alakult ki a döntés, mikor a felgyülemlett ún. neurális zaj átlépett egy küszöbértéket. Mikor számítógépes modell többszöri lefuttatásával tesztelték ezen elképzelésük helytállóságát, akkor arra jutottak, hogy az említett neurális zaj mintázata megegyezik a készenléti potenciál mintázatával. Ezután ez a kutatócsoport is elvégezte a kézfelemeléses kísérletet, de annyi módosítással, hogy itt nem magának az alanynak kellett elhatároznia, hogy mikor kívánja elvégezni a mozgást, hanem egy kattantást követően azonnal cselekednie kellett. Arra jutottak, hogy azoknak volt a leggyorsabb a reakcióideje, akiknél előtte a felgyülemlett neurális zaj közel állt a küszöbértékhez. A neurális zaj készenléti potenciálként jelent meg az EEG-n. Tehát összegezve: azt a következtetést vonták le, hogy a *Libet*-féle kísérlet nem a tudatosodás előtti döntést jelzi, csak spontán agytevékenységet, ezért nem értékelhető a szabad akarat cáfolataként. Persze fontos megjegyezni: maga *Libet* sem értékelte akként. Szerinte a tudatosodás előtti döntés még lehetőséget ad arra, hogy utólag azt tudatosan megvetozzuk.³³

A *Penrose-Hameroff*-elmélet³⁴ más irányból közelítve próbálja „megmenteni” a szabad akarat ideáját. Az elmélet szerint az idegsejtek működését és kommunikációját a sejtek mikrotubulusai irányítják (ezek a sejt váz alkotóelemei), és a mainstream felfogással ellentétben a tudatosodásért nem az idegsejtek közötti kapcsolatok a felelősek, hanem az idegsejteken belüli folyamatok. A *Libet* kísérleténél észlelt időbeli eltolódást (hogy az agy hamarabb ad parancsot a mozgás elvégzésére, mint hogy ez tudatosulna) pedig az ún. időbeli nemlokalitással magyarázzák, melynek alapja az, hogy a mikrovilágban nem különül el élesen a múlt és a jövő, ezért a jövőbeli események kihatással lehetnek a múltra (visszahatva megváltoztathatják azt).

Nos, jól látszik, hogy még nincs megfelelő mértékű konszenzus az említett kérdéskörrel összefüggésben, de akárhogy is értelmezzük az előbbieken ismertetett kísérleteket és értékeljük a tudat szerepét a döntések meghozatalában, (előrevetítve a következőkben tárgyalta) a tudomány jelen állása szerint döntéseinket több tényező együtthatása determinálja.

- a) A legerősebb meghatározottságot a fizikai törvények jelentik, melyek alól az agy mint a fizikai világ része sem „menekülhet”.³⁵
- b) Döntéseinket befolyásolja az egyéb értelemben vett (elsősorban társadalmi) környezet (pl. a nevelés) is.
- c) Ezeken kívül nagyon fontos továbbá a genetikai meghatározottság, mivel a génnek „saját érdekeiknek” megfelelően próbálnak meg hatni ránk.

³³ LIBET, BENJAMIN: *Do we have free will?*. Journal of Consciousness Studies 1999/6/8-9. 47–57. pp.

³⁴ BOLDOGKŐI 2013, 21. p.

³⁵ Ezzel egyező álláspontot képvisel Jerry A. Coyne: „[...]ez a fajta szabad akarat kizárt [...] a fizika törvényei által [...]”. COYNE 2012b

(Ezen tényezők megnyilvánulási módja nem azonos. A legvalószínűbb, hogy a környezeti hatásokat és a genetikai meghatározottságot egyfajta szűrőnek kell tekinteni, melyek kialakítják az agy aktuális, döntéskori állapotát és melyeken keresztül érvényesülnek a fizikai törvények mint általános működtető erő.)

3. A fizikai világ rabságában

Akár szerepet tulajdonítunk a döntések meghozatalában a tudatnak, akár nem, mivel jelenlegi információink szerint a tudatot az agy „hozza létre” (a tudat lényegében bizonyos ideghálózatok aktivitása), az agy pedig fizikai (biológiai stb.) képződmény, ezért ugyanúgy érvényesek rá nézve a fizikai törvényszerűségek³⁶. Márpedig egy fizikai rendszer esetében az aktuális belső állapot és a külső tényezők együttesen pontosan meghatározzák a rendszer jövőbeli állapotát (ráadásul ez nem csak a jövőre vonatkozik – ha ismerjük a rendszer teljes állapotát egy adott időpontban, akkor a törvényszerűségek segítségével megállapíthatjuk mind annak múltbeli, mind annak jövőbeli állapotát³⁷). (A kaoszelmélet sem jelent kivételt ez alól, hiszen attól még, hogy egyetlen apró változás releváns eltérést eredményezhet, a rendszer pontosan meghatározott marad, csak az állapota nehezebben jósolható meg.) Ezen megközelítés szerint, ha kezünkben lenne azon tudás, hogy az egyes személyeknek pontosan milyen az agyműködése, akkor 100%-os pontossággal megjósolhatnánk azt, hogy miként fognak reagálni a különböző stimulusokra. Így tehát ebből az irányból közelítve a szabad akarat kizártnak látszik. Mondhatjuk, hogy mi döntünk ugyan, de nem (a hagyományos értelemben véve) szabadon, és nem is biztos, hogy tudatosan.³⁸

Az említett kaoszelmélet kapcsán érdemes felhozni *Karl Popper* filozófus nevét, aki indeterministának vallotta magát. Mikor az akaratszabadságról tartott előadást³⁹, egy példán keresztül kívánta bemutatni azt: képzeljük el, hogy van egy precíz óramű az egyik oldalon és egy „rendszertelenül” mozgó felhő a másik oldalon. Szerinte az előbbi oldal a kiszámítható, könnyen megjósolható rendszeresség, még utóbbi a kiszámíthatatlanság, kaotikusság. Világunk elemei a két véglet között helyezkednek el. Kimondja, hogy ezen elképzeléssel szemben a fizikai deterministák úgy vélik, minden az „óra oldalára” tartozik, hiszen minden kiszámítható és pontosan megjósolható; csupán nem tudunk eleget hozzá – azonban amint kellő tudást szerzünk ezen a téren, ugyanúgy meg tudjuk majd állapítani egy felhő jövőbeli állapotát, mint egy óráét. A fő kérdést *Popper* így teszi fel: Vajon valójában, objektíve létezik véletlenszerűség a világban vagy csak így éljük meg, mivel hézagosak az ismereteink?

³⁶ „Döntéseid annak eredményei, hogy molekuláris alapú elektromos impulzusok és kémiai vegyületek továbbítódnak egyik agysejttől a másikig. Ezekre a molekulákra nézve kötelező érvényűek a fizika törvényei, ezért agyunk outputjai – „döntéseink” – ezen törvények által megszabottak.” COYNE 2012b

³⁷ Ezt Gyenis Balázs nomologikus állapotdeterminizmusnak nevezi. GYENIS BALÁZS: *Determinizmus és interpretáció*. Magyar filozófiai szemle 2013/2. 85. p.

³⁸ „A döntés folyamata talán nem, de az akarat szabadsága illúzió.” HUORANSZKI 2001, 300. p.

³⁹ POPPER, KARL RAIMUND: *Indeterminizmus és emberi szabadság*. Kellék 1997/8–9. epa.oszk.hu/01100/01148/00008/11popper.htm.

Ahogy említettem, ő az indeterminizmus pártján áll, mégpedig példával élve azért, mert szerinte „teljes képtelenség”, hogy *Mozart* vagy *Beethoven* zeneszerzői tevékenysége előrejelezhető lenne pusztán szervezetük vizsgálata segítségével. Véleményem szerint azonban beleesik abba a hibába, hogy egy kiemelkedő művészi teljesítménnyel járó magasszintű agyműködés nehéz megismerhetősége elhomályosítja a racionális érveket. (Fakad ez persze abból is, hogy *Popper* nem akar lemondani a „szabad” kreativitás létezéséről, félvén annak leértékelődésétől.⁴⁰) Jelenlegi ismereteink szerint az a legvalószínűbb, hogy ugyanúgy 100%-ban megjósolható lett volna a komponálás, ha ismerjük az összes szükséges körülményt. Pusztán elképesztően nehéz dolgunk lenne, de ez nem változtat a lényegen.

Karl Popper kapcsán még le kell szögezni, hogy a szabad akaratot azért is tartja létezőnek, mivel megkülönböztet három „világot”⁴¹: az első a fizikai, a második a pszichikum és az értelem világa, a harmadik pedig az objektívizálódott szellemi alkotások világa. Ez a felosztás lehetőséget teremt arra, hogyha valamelyik világ belsőleg determinált is, a rajta kívülről érkező hatás „kizökkentse” ideiglenesen ebből a determináltságból. (Mint pl. *Descartes*-nál, aki ugyan alapjaiban determinista világképet vallott, de a szabad akaratot fennállónak tekintette a lélek [mint lényegében egy másik világ] közrehatása folytán.⁴²) Szép és elegáns elképzelés a kérdés ilyen módon való megválaszolása, hiszen, ha a fizikai világtól (legalább részben) autonóm akaratunk (amely képes hatni előbbire) indeterminált, akkor valóban lehet abszolúte determinált a fizikai világ, döntéseink szabadok. Tehát ami a lényeg, az az, hogy a fizikai törvényszerűségektől legalább részben független akarat (elme, tudat, lélek stb.) képes legyen erősebb hatást kifejteni a fizikai világra, mint annak belső törvényszerűségei. Ha ez adott, akkor az akarat akár olyan változtatásokat is eszközölhet az agyműködésben, amelyek elterelik az eredetileg létrejövő döntést egy másik irányba. Azonban nincs okunk azt feltételezni, hogy a fizikai világtól a másik két jelenségcsoport különbözne, így ez alapján differenciálhatnánk ténylegesen a három szféra között.

4. A kvantumvilág csalfa reménye

Viszont a kvantumrészecskék (pl. fotonok) szintjén nem érvényesül ez a fajta szigorú determinizmus. Ezt például jól mutatja az a tény, hogy egy részecske nem rendelkezik egyidejűleg meghatározott pozícióval és sebességgel, hanem csak bizonyos valószínűséggel rendelhető hozzá ez a két paraméter (ún. kvantummechanikai határozatlansági elv), míg a hétköznapijainkban érzékelt világ tükrében ez a jelenség abszurdnak hat (mivel nagyobb testek esetén a bizonytalanság elhanyagolhatóvá válik⁴³). Jól látszik,

⁴⁰ „Popper számára a tudományos indeterminizmus egyfajta erkölcsi „kellés”-ként jelenik meg.” SZÉKELY LÁSZLÓ: *Indeterminizmus, kvantummechanika és akarat szabadság Karl Popper „nyitott világegyetem”-ében*. Magyar filozófiai szemle, 2016/2. 69. p.

⁴¹ Uo. 73. p.

⁴² Uo. 75. p.

⁴³ „Végül ha még el is fogadjuk a kvantummechanika indeterminista értelmezését, teoretikusan lehetséges, hogy ez az indeterminizmus a fiziológia szintjén nem jelenik meg vagy elhanyagolhatóvá válik, ami a jelenlegi agy- és idegrendszeri kutatások alapján plauzibilisnek tűnik.” Uo. 71. p.

hogy alapvetően más szabályok érvényesülnek ezen az „alacsonyabb” szinten. Jelentheti tehát ez a választ a szabad akarat természettudományos alapjára? A válasz nemleges, mivel az itteni törvényszerűségek sem szabadságot nyújtanának az önálló döntésekhez, csupán a véletlennek engednének teret („a véletlen döntene”).⁴⁴

5. Az önző gének⁴⁵ és a környezet

A pusztai fizikai törvényszerűségek mellett számos egyéb hatás befolyásolja döntéshozatali mechanizmusunkat, melyek környezetünk és génjeink irányából érkeznek. (A géneknek ugyanis rendkívül erős evolúciós céljaik vannak, a fennmaradásra, terjedésre töreksenek.) Évszázados vita zajlik arról, hogy melyik hatáscsoport a jelentősebb, azonban nem ez a legcélszerűbb megközelítés, ugyanis a kettő nem választható el élesen egymástól. A környezet hatással van génjeink kifejeződésére, és kölcsönösen: az agy genetikailag kódolt módon számít a különböző környezeti behatásokra, illetve visszacsatolásokra és ezek tükrében alakítja ki a szerkezetét (elég itt pl. arra gondolnunk, hogy a látáshoz szükséges agyi struktúrák akkor fejlődnek ki a kívánatos módon, ha az érzékeny periódusban megfelelő ingerek érik őket). A feltételezések szerint a viselkedés agyi kontrollja hasonló módon alakul ki.

Azonban a viselkedésgenetika egyelőre gyerekcipőben jár, hiába a gyorsütemű fejlődés. Jelenleg még az „1 gén – 1 viselkedés” modellt használják, amely nem elég komplex megközelítés. Lényege, hogy (tipikusan egerekben) kiűtnek egy gént (amely így nem fejt ki hatását) és megnézik, hogy ez milyen következménnyel jár az alany viselkedésére nézve. Ebből levonják azt a következtetést, hogy a kiűtött gén pont az ellenkező viselkedésformáért felel. Jól látszik tehát, hogy ez egy túlegyszerűsítő módszer, mivel a viselkedés sokkal összetettebben meghatározott rendszer, azonban már ezek a kutatások is releváns megállapításokhoz vezettek, többek között a büntetőjog szempontjából.

Egy példa a COMT génnel kapcsolatos⁴⁶. Ez felel a dopamin lebontásáért (egyebek mellett). Ennek a génnek két variánsa található meg az emberekben: a met és a val allél⁴⁷. A val allél négyszer magasabb szintű enzimaktivitást eredményez, ezért az ilyennel rendelkező személyek dopaminszintje jelentősen alacsonyabb lesz, mint a met alléllal rendelkezőké, emiatt az adott agyterületen kisebb sűrűségűek az idegi kapcsolatok. Ez azt eredményezi, hogy az ilyen személyek alacsonyabb szintű kognitív képességekkel rendelkeznek, de gyorsabban jutnak döntésre. Leegyszerűsítve a val és a met allél különbsége: bátor magatartás alacsonyabb szintű szellemi funkciókkal (val allél) vagy hezitáló magatartás magasabb szintű szellemi funkciókkal (met allél). Hogy az adott személyben melyik allél-variáns fog kifejezésre jutni, azt a környezet határozza meg – az, hogy a környezeti hatások alapján melyik bizonyul az adaptívabb viselkedésformának.

⁴⁴ Egyező álláspontra helyezkedett Jerry A. Coyne is: „Lehetséges, bár nem túl valószínű, hogy a kvantumfizikai indetermináltság módosít valamelyest a viselkedésen, azonban az ilyen véletlenszerű hatások nem képezhetik a szabad akarat részét.” COYNE 2012b

⁴⁵ A fogalom Richard Dawkinstól származik. *The Selfish Gene*, 1976, aki azt kívánta érzékeltetni vele, hogy a természetes szelekció nem az egyedek (pl. az egyes emberek), hanem a gének szintjén zajlik.

⁴⁶ BOLDOGKÖI 2013, 24. p.

⁴⁷ Az allélok egy-egy adott gén variánsai.

Egy másik példa a környezeti és a genetikai hatások szintézisére: *Christiansen* és kutatócsoportja arra jutottak⁴⁸, hogy egypetéjű ikreknél 52%, kétpetéjű ikreknél pedig 22% annak a valószínűsége, hogyha az egyik testvér bűnöző, akkor a másik is az lesz. Ez azonban így önmagában felszínes eredmény, mivel nem tudjuk, hogy mekkora hatások van az eltérő vagy azonos nevelkedési körülményeknek. Ezért relevánsak *Kevin Beaver* és társainak kutatásai⁴⁹, akik az életkörülményeiket is vizsgálták. Arra jutottak, hogy a pozitív környezet szinte teljesen meggátolja a genetikai hajlam megnyilvánulását, míg bizonyos hátrányos, káros környezeti rizikófaktorok fennállása esetén a genetikai hajlam szerepe 80%-os a bűnözést illetően. Ez is jól mutatja tehát, hogy a környezet és a gének kölcsönhatásban állnak egymással.

Ugyan a fent leírtak jól mutatják, hogy már egy-egy gén tanulmányozásával is érdekes eredményekre lehet jutni, de hiba lenne túl messzemenő következtetéseket levonni anélkül, hogy még számos más, az adott viselkedésért (valószínűsíthetően) felelős genetikai jellemzőt is figyelembe vennénk. Meg kell várunk, hogy az epigenetika (a tudományterület, mely többek között azzal foglalkozik, hogy hogyan zajlik a környezeti és a genetikai hatások szintézise) tovább fejlődjön.

Fontos megemlíteni (mint lényeges különbség a fentebb tárgyalt fizikai törvényszerűségek és a genetikai meghatározottság között), hogy a gének nem jelentenek olyan szigorúan áthághatatlan korlátot, mint a fizikai determinizmus. Ugyanis génjeink nem egy tisztán robotikus szervezetet kódolnak, hanem „beérik” annyival, hogy motivációt szolgáltatva próbálják meg szolgálatukba állítani viselkedésünket. Egyfajta jutalmazási rendszert építettek ki, mely az evolúciós célból előnyös magatartásokat kellemes érzésekkel díjazza, míg a hátrányosakat negatív érzetekkel próbálja meg gátolni. Ez a laza huza-lozottság azonban lehetőséget biztosít arra, hogy „kijátsszuk” a genetikai programunkat. Erre az egyik legszemléletesebb példa az, mikor a szexualitást különböző fogamzásgátlási módszerekkel gyakoroljuk. Ez látszólag semmilyen evolúciós célt nem szolgál; pusztán annyi történik, hogy kiélvezzük a jutalmazási rendszer által kínált örömet, anélkül azonban, hogy közreműködne a gének evolúciós törekvéseinek megvalósításában.

A társadalmi hatásokról pedig még annyit, hogy azok relevanciája már régóta közismert tény, noha heves viták folynak arról, hogy pontosan milyen hatásokról is beszélünk és ezek milyen súllyal esnek a latba.

6. USA: determinizmus a gyakorlatban?

Az eddig leírtakra alapozott szemlélet nem pusztán utópisztikus/disztópikus szinten értelmezhető, ugyanis részben már ma is jelen van. Az USA-ban egyrészt egyre gyakoribb, hogy büntetőügyekben a védelem az elkövető genetikai hajlamára hivatkozik⁵⁰,

⁴⁸ CHRISTIANSEN, KARL – MEDNICK, SARNOFF: *Biosocial bases of criminal behavior*. Gardner Press, New York, 1977. BOLDOGKÖI 2013, 72. p. nyomán.

⁴⁹ BEAVER, KEVIN et al.: *Genetic and Environmental Influences on Levels of Self-Control and Delinquent Peer Affiliation*. Criminal Justice and Behavior 2008/36/1. 41–60. pp.

⁵⁰ BOLDOGKÖI 2013, 61. p.

másrészt pedig egyre nagyobb szerephez jutnak⁵¹ a különféle kockázatértékelési számítógépes programok⁵² (olyan algoritmusok, melyek a visszaesés valószínűségét próbálják megjósolni a bűnelkövetőknél akár a büntetőeljárás és büntetés-végrehajtás teljes tartama alatt)⁵³. Utóbbi jelenség kapcsán több elvi és gyakorlati probléma is fennáll:

a) Ezen szoftverek működési mechanizmusa üzleti titoknak minősül, így olyan tényezők alapján kaphatnak a vádlottak súlyosabb büntetést, melyeket nem is ismerhetnek meg⁵⁴. (Csupán az nyilvános, hogy figyelembe veszik pl. a korábban elkövetett bűncselekményeiket, próbaidő alatti letartóztatásaikat, képzettségüket, azt, hogy van-e munkájuk stb. De a konkrét adatok és mechanizmusok titkosak.) Kézenfekvőbb lenne, ha az állam fejlesztené ki a használni kívánt szoftvereket, mivel így nem kellene titokban tartani az algoritmusokat a profitorientáltság miatt, hanem azok szabadon vizsgálhatóak lennének.

b) Ezek a szoftverek eredetileg nem is a büntető igazságszolgáltatás ítélkezési fázisában való alkalmazásra lettek kifejlesztve, csupán arra, hogy a büntetés-végrehajtás utáni nyomon követés során segítséget nyújtsanak (pl. oly módon, hogy a magasabb kockázati pontszámmal rendelkezőkre nagyobb figyelmet fordítsanak feltételes szabadlábra helyezés esetén). Az igaz, hogy hasznosak lehetnek az alacsony kockázatu személyek megfelelőbb szankciókkal való sújtása során (így többek között a börtönök zsúfoltságát is csökkentve), azonban mikor hátrányosabb elbíráláshoz vezetnek, az már ropant aggályos, mint ahogy a későbbiekben kitérek rá.

c) Bizonyos eredmények⁵⁵ azt mutatják, hogy egyes szoftverek etnikai alapon diszkriminálnak. A leghíresebb, COMPAS nevű algoritmus pl. tévesen adott magasabb kockázati pontszámot az afroamerikaiaknak (ezzel súlyosabb elbírálást alapozva meg) és alacsonyabbat a fehéreknek.

d) Szintén az előző pontban megjelölt kutatás során jutottak arra, hogy meglehetősen megbízhatatlanok a vizsgált algoritmus becslései (pl. az erőszakos bűncselekmények esetében csupán 20%-ban váltak be). De még alaposabb, több tényezőt figyelembe vevő számítások esetén is csak 61%-os a sikerráta a vizsgált időszakban⁵⁶. Egy 2018-as kutatás⁵⁷ pedig arra jutott, hogy a COMPAS⁵⁸ által végzett kockázatelemzés semmivel sem pontosabb, mint a kutatók által felkért, bűnügyi gyakorlattal nem rendelkező személyek előrejelzései (csupán két adat: az életkor és a korábbi bűnelkövetések alapján).

⁵¹ LARSON, JEFF et al.: *How We Analyzed the COMPAS Recidivism Algorithm*. Pro Publica 2016.05.23. (propublica.org/article/how-we-analyzed-the-compas-recidivism-algorithm)

⁵² Az alábbi linken megtekinthető, hogy hol és mire használnak ilyen algoritmusokat: epic.org/algorithmic-transparency/crim-justice/

⁵³ Ezzel rokon jelenségre hívja fel a figyelmet Laura Zavatta is. (ZAVATTA 2015, 114. p.)

⁵⁴ L. pl.: Eric Loomis ügye. (CHIEL, ETHAN: *Secret algorithms that predict future criminals get a thumbs up from Wisconsin Supreme Court*. Splinter 2016.07.27. (splinternews.com/secret-algorithms-that-predict-future-criminals-get-a-t-1793860613))

⁵⁵ JULIA ANGIN et al.: *Machine Bias*. Pro Publica 2016.05.23. (propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing)

⁵⁶ Meg kell jegyezni, születtek a programra nézve pozitívabb eredmények is (BRENNAN, TIM et al.: *Evaluating the predictive validity of the COMPAS risk and needs assessment system*. Criminal Justice And Behavior 2009/36/1.). Azonban ezt a kutatást az algoritmus készítői végezték, így semmiképpen sem nevezhető függetlennek.

⁵⁷ DRESSEL, JULIA – FARID, HANY: *The accuracy, fairness, and limits of predicting recidivism*. Science Advances 2018/4/1.

⁵⁸ A COMPAS-ra tértem ki külön, mivel az a legelterjedtebb.

És hogyan kapcsolódik mindez a szabad akarathoz? Véleményem szerint, ha valaki őszintén vallja (akkor is, ha „csak” a mérsékelt indeterminista nézetet), nem helyezkedhet jogállami keretek között olyan álláspontra, mely elfogadhatónak tekinti ezen algoritmusok használatát oly módon, mely fokozza az elkövetők felelősségét. Ugyanis hiába igaz, hogy kellő nagyságú és minőségű statisztikai mintából magas valószínűséggel vonhatóak le következtetések az egyénekre nézve, akaratszabadság fennállása esetén mégsem mondhatjuk azt, hogy ez megfelelő alapot szolgáltat a súlyosabb elbíráláshoz, hiszen attól, hogy a statisztikai adatok a terhelt ellen szólnak, még szabadon dönthet úgy, hogy mégsem követ el újabb bűncselekményt. Az ilyen esetekben lényegében azt mondják ki, hogy nem ők „állapítják meg” ezen hatások súlyát, hanem befolyásuk nélkül hatnak rájuk. Különösen az aggasztó, hogy olyan tényezők is befolyásolják a kockázatértékelést, amelyekre az egyes személyeknek elvben sincs ráhatásuk (nem, életkor, családi háttér stb.). Ezért ezen programok alkalmazása csakis determinista szemlélet esetén lehet megfelelő mértékben indokolt.

Ráadásul ilyen esetekben egyfajta „quasi kollektív felelősségről” beszélünk, hiszen az egyén felelősségének fokozását a sokaság statisztikai adatai alapozzák meg. Valóban kíváncsúnak lenné megállapítani, hogy mely elkövetők szorulnak fokozottabb odafigyelésre és rájuk összpontosítani a rendelkezésre álló forrásokat, a csekélyebb veszélyességű személyeket pedig kellően enyhe szankcióval sújtani, de álláspontom szerint ez nem történhet az egyedi ügyekben jelenlévő egyéni érdekek figyelmen kívül hagyásával.

Ha a bűncselekmények elkövetésében Magyarországon is elismerten döntő tényezőnek fognak bizonyulni a genetikai hatások, az újfent kihívás elé állíthatja a tettbüntetőjogi irányzat túlsúlyát a tettesbüntetőjoggal szemben. Ez maga után vonná, hogy a szankciót nem elsősorban az elkövetett cselekményhez, hanem az elkövetőhöz igazítanák. Sajnos ez bizonyos szempontból fenyegető képet fest előre a széleskörű visszaélési lehetőségek miatt. Ráadásul igazságtalannak is érződhet, hogy azonos cselekményért egy-egy elkövetőt radikálisan más szankció sújtana. Viszont, ha jobban belegondolunk, az lenne ténylegesen igazságtalan és célszerűtlen, ha a bizonyítottan és relevánsan eltérő genetikai háttérrel rendelkező egyéneket ugyanúgy szankcionálnánk. Ehhez azonban olyan tudományos alap és ismerethalmaz kell, mely sokkal stabilabb a jelenleginél. Nos, akármit is tartogat a jövő ezen a téren, a jogállamiság követelményeinek érvényesítése elsőrendű társadalmi érdek.

7. Összegzés: beszélhetünk-e szabad akaratról?

Az eddigi tudományos eredmények negatív képet vetítenek előre. Valóban csak „gépek” lennének, melyeket kedvükre ráncigálnak különböző erők? Felettébb valószínűnek látszik, hogy a természeti törvényszerűségek elől mi sem bújhatunk el, melyek génjeink és környezetünk szűrőjén keresztül létrehozzák az egyetlen lehetséges végkifejletet. Más megfogalmazásban: a genetika és a külső impulzusok képezik azon statikus és dinamikus alapokat, melyeken keresztül a természeti törvényszerűségek szabályai szerint érvényesülő hatások „áramlanak” döntést konstruálva. (Mintha egy komplex gépezetbe bedobnánk a különböző összetevőket, melyek annak bonyolult és szövevényes alkotórészei között cikázva, végül kiadnák a végeredményt: egy döntést.) Agyunk mechanisztici-

kus működése egyre inkább bizonyítottnak látszik. Ennek ellenére véleményem szerint túlzás lenne azt állítani, hogy eleget tudunk ahhoz, hogy biztos ítéletet mondhassunk arról: létezik-e szabad akarat? Az egyik legnagyobb probléma, hogy mi úgy éljük meg, mintha létezne. Érthető, hogy a legtöbbeket riasztja is az esetleges hiánya⁵⁹. Nem szeretünk kiszolgáltatottak lenni, még akkor sem, ha ez egy eleddig ismeretlen jellegű kiszolgáltatottság lenne. Még komolyabb problémát jelent, hogy ha nem létezik szabad akarat, akkor az élet számos aspektusa, aminek eddig értéket tulajdonítottunk (az erkölcs, a barátságok, a párkapcsolatok, a „hőstettek” stb.), elveszthetik a tartalmukat, kiüresedhetnek. Már Kant is kimondta⁶⁰: a *kellből* következik, hogy *lehet*. Azaz ha valamit morális kötelességünk megtenni, akkor ennek azt kell jelentenie, hogy lehetőségünk is van megtenni. Tehát ha a determinista felfogás helyessége bebizonyosodik, akkor az egész moralitást elfelejthetjük a ma ismert formájában. Darvai Dénes is ezzel egyező véleményt fogalmaz meg: „Ha ugyanis azt mondjuk, hogy valaki cselekvéséről nem tehetett, tette moraliter egyáltalában nem lesz értékelhető. A morál a tetteket a keletkeztető akarat értéktelenségének, illetőleg értékességének szempontjából vizsgálja, nem pedig külső hatásuk szerint. Ha pedig az akarat nem magától, nem spontán módon keletkezik, belsőleg, önmagában vizsgálva nem lehet sem értékes, sem értéktelen. A determinizmus a „róla tehetés” elvetésével az akaratok belső értékkülönbségét szünteti meg.”⁶¹

Fontos azonban leszögezni, hogy a determinizmus nem azt jelenti, hogy magatartásunknak nincs semmilyen hatása mások életére és a sajátunkra, csupán azt, hogy döntéseinket nem szabadon hozzuk meg, hanem azok összetett oksági láncolatok egyértelmű eredményei. Emiatt nagyon is sok tényező befolyásolhatja őket. Így a jog nem veszítené el szerepét a társadalom kisebb-nagyobb mértékű irányításában, pusztán máshogy kellene tekintenünk rá. Az mindenesetre nyilvánvalóan téves irány lenne, ha a társadalom lemondana a különböző jutalmazási és szankcionálási megoldásokról, mivel a hasznos magatartásokat ösztönözni kell, a károkat pedig elkerülni. És mert ezen (ösztönző és gátló) tényezők befolyásolják a döntéshozatalt, nem ugyanaz lenne nélkülük az eredmény. Amiről viszont mindenképpen le kellene mondanunk, az a megtorlás mint cél⁶².

IV. A determinista szemlélet társadalmi hatásai

Jelentős változás a XX. századhoz képest, hogy napjainkban a szabad akarat hiányát valló felfogás már nem csak a tudósok körében ismert, hanem egyre inkább beférkőzik a köztudatba is. Ahogyan említettem, ez számos társadalmi konstrukcióba vetett hitünket ingathatja meg. Így jogosan vetődik fel a kérdés, hogy milyen hatásokkal jár a determinista megközelítés a hétköznapi élet tekintetében.

⁵⁹ NICHOLS 2015, 1. p.

⁶⁰ KANT, IMMANUEL: *Critique of pure reason*. Cambridge University Press, Cambridge, 1998. 540. p.

⁶¹ DARVAI 1910, 97–98. pp. És vele egyező véleményen pl. Jerry A. Coyne (COYNE 2012b).

⁶² Egyező következtetéshez l.: GREENE-COHEN 2004, 1775. p.

Két egyetemi pszichológia tanár egy kísérletük⁶³ során arra jutott, hogy azok az alanyok, akik elolvastak egy a szabad akaratot illúzióként bemutató cikket, nagyobb arányban csaltak egy kitöltendő teszten, mint a másik csoport tagjai, akik a témában semleges cikket olvastak. Az első cikket elolvasók közül szintén többen vettek el a megengedettnél nagyobb összeget a kihelyezett borítékból, mint a másik csoportba tartozók. Arra jutottak tehát, hogy azok, akiknek a hite megrendült a szabad döntés lehetőségében, nagyobb valószínűséggel fognak immorálisan cselekedni. Úgy tűnik, hogy ha az emberek már nem úgy tekintenek magukra, mint szabad akaratúval rendelkező egyének, akkor egyre kevésbé látják magukat felelősségre vonhatónak is.

Ezek a következtetések nem csak laboratóriumi körülmények közt helytállóak: felmérték különböző munkavállalókról, hogy milyen mértékben hisznek a szabad akaratban, majd kielemezték a munkahelyi teljesítményüket a feletteseik értékelése alapján. Arra jutottak⁶⁴, hogy azok, akiknek a hite erősebb volt a szabad döntések tekintetében, pontosabban jártak dolgozni és a feletteseik is alkalmasabbnak ítélték őket.

Hasonló eredményekre jutott Roy Baumeister és csoportja is. A felmérésükben⁶⁵ szereplő azon hallgatók, akik nem igazán hittek a szabad akaratban, kevésbé voltak hajlandók időt áldozni arra, hogy diáktársaiknak segítsenek, úgyszintén kevésbé voltak adakozókedvűek, valamint hajlamosabbak voltak agresszív magatartások tanúsítására.

Szintén Baumeisterék kutatásai⁶⁶ mutattak rá arra, hogy az indeterminizmusban való megrendült hit fokozott stresszt, általános boldogtalanságot és a párkapcsolatok terén csökkent fokú elköteleződést eredményez. Az ilyen személyek kevésbé hajlandók tanulni a hibáikból és nem elég hálások más egyéneknek.

Az itt felsorolt megállapítások arra engednek következtetni, hogy ha az emberek elkezdik megkérdőjelezni a szabad akarat létezését, akkor a rosszabb valójukat mutatják.⁶⁷ Ez természetesen büntetőjogi relevanciával is bírhat. Pont ezért egyes tudósok meg is kérdőjelezték⁶⁸, hogy ha be is bizonyosodna, hogy valóban determináltak a döntéseink, mindenképpen meg kell-e ezt osztani a társadalom többi tagjával, törekedni kell-e arra, hogy elfogadják, sajátjukká tegyék ezt a felfogást. Saul Smilansky egyetemi tanár szerint a válasz: nem. Ezzel ugyanis elvesztenénk a felelősségre vonás erkölcsi alapját és nem kérhetnék számon rajtunk, ha saját, önző érdekeinknek megfelelően járunk el a kötelességeink teljesítése helyett. Ráadásul nem csak a „hibáztatást”, hanem a „méltatást” is aláaknázza a determinista felfogás. Nem lennének többé hősök, mondván, nyilván így kellett cselekedniük, máshogy nem is tudtak volna. Nemes tetteink

⁶³ VOHS, KATHLEEN – SCHOOLER, JONATHAN: *The Value of Believing in Free Will: Encouraging a Belief in Determinism Increases Cheating*. Psychological Science 2008/19/1. 49–54. pp.

⁶⁴ VOHS, KATHLEEN et al.: *Personal Philosophy and Personnel Achievement: Belief in Free Will Predicts Better Job Performance*. Social Psychological and Personality Science 2010/1/1. 43–50. pp.

⁶⁵ BAUMEISTER, ROY et al.: *Prosocial Benefits of Feeling Free: Disbelief in Free Will Increases Aggression and Reduces Helpfulness*. Personality and Social Psychology Bulletin 2009/35/2. 260–268. pp.

⁶⁶ BAUMEISTER, ROY et al.: *Subjective correlates and consequences of belief in free will*. Philosophical Psychology 2016/29/1. 41–63. pp.

⁶⁷ Ugyanakkor más kísérletek nem találtak összefüggést a szabad akaratban való hit és a proszociális viselkedés között. L.: CRONE, DAMIEN – LEVY, NEIL: *Are Free Will Believers Nicer People? (Four Studies Suggest Not)*. Social Psychological and Personality Science 2018.06.28.)

⁶⁸ CAVE, STEPHEN: *There's no such thing as free will*. The Atlantic 2016.06. theatlantic.com/magazine/archive/2016/06/theres-no-such-thing-as-free-will/480750/

sokkal kevésbé lennének említésre méltók. *Smilansky* ezért egy illuzionizmusnak nevezett felfogást javasol: eszerint a szabad akarat pusztán illúzió, de olyan illúzió, amelyet a társadalom érdekében meg kell védeni. Csak pár beavatottnak szabad ismernie a valós tényeket. Nos, a tudós ezen gondolata elég összeesküvés-elmélet hatást keltő, és nagy valószínűséggel kivitelezhetetlen is lenne. Valamint azt ő is elismeri, hogy ez bizonyos szempontból egy „borzalmas” ötlet, de szerinte, ha az *igaz* és a *jó* között kell választani, akkor az igaznak mennie kell.

Szerencsére ez az illuzionizmus csak kisebbségi álláspont a tudományos elit körében. A legtöbben még mindig abban reménykednek, hogy az *igaz* és a *jó* összeegyeztethető egymással. Vannak olyan tudósok, akik egyenesen pozitív hatásokat várnak a szabad akarat koncepciójának megdőlésétől. Ilyen pl. a neurológus Sam Harris. Szerinte⁶⁹ az illúziók, legyenek azok bármilyen jószándékúak is, mindig visszafognak minket. Ő abból indul ki, hogy ha jobban megismernénk azokat a mechanizmusokat, amelyek vezérlik viselkedésünket, akkor sokkal hatékonyabb jutalmazási rendszereket és szankciókat tudnánk kidolgozni, hogy a társadalom tagjai a legjobb oldalukat mutassák.⁷⁰ Véleménye szerint még a legsúlyosabb bűnelkövetők is tulajdonképpen „balszerencsések”, ugyanis nem ők választották a génjeiket, a szüleiket, az agyi struktúrájukat stb., mégis ezek határozzák meg a magatartásukat. Ők bizonyos értelemben nem felelősek az elkövetett cselekményekért. Ha többet tudnánk ezekről a folyamatokról, akkor hatékonyabban tudnánk megakadályozni a jövőbeni bűncselekményeket és sikeresebb lehetne az elkövetők rehabilitációja is.

Harris tovább is megy ennél és előrevetíti, hogy a determinizmus elfogadása megszabadíthatna minket a gyűlölettől is. Elismeri, hogy mások felelőssé tétele különböző cselekményekért a civilizáció egyik alappillére, ugyanakkor szerinte ezért nagy árat fizetünk: mások hibáztatása haragossá és bosszúszomjassá tesz minket, ez pedig rontja az ítéletképességünket. Véleményem szerint ez a megközelítés túlzottan utópisztikus, és erősen kétséges, hogy egy olyan erős evolúciós „bevésoedéssel” rendelkező viselkedésmintázatot, mint amelyen a harag és a felelősök keresése alapul, semmissé tehetnének-e pusztán tudományos tények. Főleg annak ismeretében, hogy az emberek milyen „tehetségesek” az egymásnak ellentmondó információk (látszólagos) összehangolásában.

V. Az akarat szabadság összefüggése az uralkodó bűncselekmény-fogalmi elemekkel

Látszik, hogy egyik oldal javára sem állnak rendelkezésre döntő bizonyítékok. Csak különböző feltételezéseink vannak, melyeket kisebb-nagyobb súllyal vehetünk figyelembe. Így nem állíthatjuk, hogy nincs szabad akarat, hiába mutatkozik az a valószínűbb eshetőségnek (tapasztalásunk ellenére). Azonban mivel mai büntetőjogunk indeterminista alapokon áll, dolgozatomban ezen részében megkísérlem revideálni a bűncselekmény

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Owen D. Jones is felsorol 12 aspektust, melyek segíthetnek egy jobb társadalom kialakításában, köztük az alábbiakat: az ok-okozati összefüggések tisztázása, hasznos minták fellelése a szabályozható viselkedésmintákban, a különböző jogi stratégiák hatékonyságának jobb átlátása stb. JONES 2017, 923–924. pp.

jelenleg alkalmazott fogalmát azon hipotézisből kiindulva, hogy nincs szabad akarat, ezért determinista alapokon nyugvó rendszert kell kiépíteni.

Az ehhez általam felhasznált, Tokaji Géza és Nagy Ferenc által kimunkált tudományos bűncselekmény-fogalom az alábbi, egymásra épülő összetevőkből áll: a bűncselekmény

- a) olyan cselekmény
- b) amely tényállásszerű (diszpozíciószerű)
- c) büntetőjog-ellenes
- d) és bűnös.⁷¹

1. Cselekmény

A szegedi büntetőjogi iskola által használt redukált cselekményfogalom szerint a cselekménynek megkülönböztetjük az objektív és a szubjektív oldalát⁷². Előbbi hatóképességnek⁷³, míg utóbbit akaratlagosságnak nevezzük. A hatóképesség abból a szempontból jelentős, hogy a magatartás a tényleges hatása vagy az annak létrehozására való alkalmassága (az ún. potenciális hatóképessége) folytán nyilvánul meg a külvilágban és válhat büntetőjogilag relevánssá. Az akaratlagosság a magatartás és kifejtője közötti akarat viszony⁷⁴, melybe nem értjük bele az akarat tartalmát (mivel az a bűnösség körében nyer értékelést). Nagy Ferenc továbbá leszögezi, hogy cselekménynek csak az emberi magatartás minősülhet.⁷⁵

A cselekményfogalom alkotórészei közül témánk szempontjából az akaratlagosság kérdése érdemel vizsgálatot. Ez definiálható akként, mint azon állapot, amikor a magatartás a tudati vezérlőmechanizmusok által irányítottan valósul meg. Azonban ahogy fentebb kifejtettem, nem egyértelmű a tudat szerepe a döntések meghozatalában, így a cselekmények kifejtésében. Erős bizonyítékok alapozzák meg azon nézetet, miszerint a tudat csak leköveti a már (általunk még nem kielégítően ismert folyamatok eredményeként) meghozott döntést. Így maga a „tudati vezérlőmechanizmus” kifejezés is téves irányba mozdíthatja a cselekményfogalom szubjektív elemének helyességét. Ami biztos, hogy cselekményeink a *központi idegrendszer által és azon keresztül* manifestálódhatnak, így felmerül: talán helyesebb lenne ezen irányból megközelíteni a kérdést és a tudat szerepét kihagyni a fogalomból. Ez azt eredményezné, hogy pl. az elájulás következtében való mozgások (pl. egy kirakat üvegének esés, ami emiatt betörik) továbbra sem minősülnének cselekményeknek, ezzel szemben pl. az alvás közben végzett és a reflexjellegű mozgások igen. Ilyenkor a bűnösség körében nyílik lehetőség a felelősség kizárására, ami azonban annyiból aggályos, hogy pl. az ilyen cselekmények ellen helye lehet jogos védelemnek a végszükség helyett. Tehát ugyan a *központi idegrendszeri*

⁷¹ NAGY 2014, 143. p. Előzménye: „Mai véleményünk szerint bűncselekmény az olyan a) cselekmény, amely b) társadalomra veszélyes, c) bűnös (felróható) és amelyet d) a törvény diszpozíciószerűvé nyilvánítva büntetéssel fenyeget.” TOKAJI GÉZA: *A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 11. p.

⁷² TOKAJI 1984, 98. p.

⁷³ Uo. 100. p.

⁷⁴ Uo. 101. p., NAGY 2014, 148. p.

⁷⁵ NAGY 2014, 147. p.

irányítottaságra való váltással összességében nem „vesztenénk”, csupán bizonyos esetekben (mikor a jelenlegi rendszer szerint a tudati meghatározottság fennállásának hiánya kizárja már a cselekményt is) későbbre, a bűnösség körébe tolnánk a büntetőjogi felelősség kizárását; ez a fogalmi változtatás csak akkor megengedhető, ha egyértelműen bebizonyosodott a tudati vezéreltség hiánya, mivel a büntetőjogi felelősség cselekmény szintjén való kiterjesztésével jár.

Érdekes problémát vet fel a *kényszer* dogmatikai kategóriája, amelynek jelenlegi rendszerünk elsősorban a bűnösség körében tulajdonít jelentőséget, de a cselekményfogalom szempontjából is figyelembe kell venni. A mostani dogmatikában a vis absoluta-ként ható kényszer kizárja a cselekmény szubjektív oldalát, az akaratlagosságot. Ez azért van, mivel abból indulunk ki, hogy ilyenkor nem beszélhetünk a kényszerített személy tényleges akaratáról, hiszen ő akár teljesen mást „szeretne”; de ilyenkor pusztán a kényszerítő személy eszközeként funkcionál. Vis absoluta-n csak az abszolút fizikai kényszert kell értenünk (az akaratot hajlító fizikai kényszer és a fenyegetés pedig vis compulsiva-nak minősül)⁷⁶ melyre példaként hozható fel az, ha nekilöknék minket egy kirakatnak, ami így betörik, vagy ha erőszakkal vezetik a kezünket egy aláírás során. Jól látható, hogy ilyenkor valóban nem áll fenn olyan akaratí viszony, amely az adott magatartásra irányulna, így a cselekmény valóban kizárt.

A fenyegetés kapcsán pedig, ahogy *Deák Zoltán* írja: „A fenyegetés ezért – megítélésem szerint – mindig kevesebb, mint az ellenállhatatlan erő, hiszen fenyegetés esetén az érintett személynek egyrésztől megvan a lehetősége döntést hozni, másrészt lehetősége van a saját akaratelhatározásának megfelelő magatartás tanúsítására.”⁷⁷

Az itt leírtak azonban indeterminista rendszerben érvényesülhetnek csak igazán. Ha lemondunk a szabad akarat koncepciójáról, akkor át kell értékelnünk az elhangzottakat. Determinista rendszerben ugyanis véleményem szerint mind relatív fizikai kényszer, mind pedig fenyegetés hatására előállhat az az eset, amikor egyszerűen képtelenek vagyunk más magatartás tanúsítására, mint amire kényszerítenek minket, hiába hatnak ezen magatartás ellen más irányú impulzusok (pl. egy szeretett személy életének veszélyeztetésével fenyegető személy magatartása kiválthat ilyen kényszert). Ilyen esetekben nem csak „hajlítódik” az akaratunk, nem csak befolyásolva vagyunk abba az irányba, hogy fejtsük ki a kényszerítő által kívánt cselekményt, hanem ténylegesen nem tudunk más döntést hozni, mivel ilyenkor az adott külső körülmény olyan okozati viszonyokat indít el, amelyek egyszerűen elsöpörnek minden más irányból érkező, eltérő döntést „előidézni igyekvő” behatást, nem engednek elegendő teret nekik.

Éppen ezért jogos felvetés lenne, hogy ennyi erővel determinista felfogás esetén a kényszer dogmatikai kategóriája mint olyan is értelmét veszti, hiszen ha nincs szabad akaratunk, akkor lényegében minden tényező, amely meghatározza döntéseinket, kényszerítő erővel hat. Azonban nem ilyen egyszerű a helyzet, mivel egyrészt vannak olyan kényszerek, amelyek kizárják már az (általam módosított fogalmú) cselekményt is (nevezhetnénk ezeket az újraértelmezett vis absoluta-nak), másrészt pedig speciális büntetőjogi jelentőséget tulajdoníthatunk annak, ha a kényszer más személy irányából érkezik (a később leírtak aalpján). Ami a cselekményt kizáró kényszert illeti: ilyen a más sze-

⁷⁶ DEÁK 2017, 29. p.

⁷⁷ Uo. 21. p.

mély folytán jelentkező abszolút fizikai kényszer (pl. mikor nekilöknék minket egy kirakatnak, amely betörik), valamint a természeti események által előidézett abszolút fizikai kényszer (pl. mikor földrengés során nekiesünk egy kirakatnak, amely betörik). Látható, hogy a hatásmechanizmus lényegében megegyezik mindkét esetben. Ezeket indokolt megkülönböztetni az egyéb kényszerektől (a genetikai, társadalmi stb. irányból érkezők ugyanis nem ilyenek), és a dogmatikai rendszerben külön figyelembe venni őket. Ami a másik okot illeti: érezhetően más jellegű az az eset, mikor egy másik személy kényszerít minket valamire, mint mikor más irányokból jelentkező okok folytán kényszerülünk meghozni egy döntést. A jognak nem érdeke ezt engednie (gondoljunk csak pl. a kényszerítés bűncselekményére).

2. Tényállásszerűség (diszpozíciószerűség)

A bűncselekmény tudományos fogalmában a cselekményre épülő következő szint a tényállásszerűség (diszpozíciószerűség) kategóriája. Azért fontos ennek fennállta, mert a jogállami büntetőjogban elengedhetetlen *nullum crimen sine lege* és *nulla poena sine lege* elvek nem teszik lehetővé olyan cselekmény miatt a büntetőjogi felelősségre vonást, amely nem ütközik a büntetőtörvénykönyv valamely tényállásába. Tehát bűncselekménynek csak olyan cselekmény minősülhet, amelyet az elkövetése előtt a törvény büntetni rendelt.⁷⁸

Értelemszerűen a tényállásszerűség ugyanúgy elengedhetetlen fogalmi eleme a bűncselekménynek, mint a másik három kategória, azonban témánk szempontjából nem bír túlzott relevanciával. Még a szubjektív tényállási elemek sem, mivel a szándékosság és a gondatlanság (amelyek a bűnösség körében is megjelennek), valamint a motívum és a célzat ugyanúgy értelmezhetőek maradnak determinista felfogás esetén is. Valamelyest kivételt jelent a hanyag gondatlanság kategóriája, amelyről még a továbbiakban lesz szó.

3. Büntetőjog-ellenesség

A harmadik szint a büntetőjog-ellenesség kategóriája, amely az alábbi összetevőkből épül fel:

- a) tényállásszerűség
- b) formális jogellenesség
- c) materiális (anyagi) jogellenesség (társadalomra veszélyesség)
- d) és jogellenességet kizáró okok hiánya.

A tényállásszerűséghez hasonlóan, a büntetőjog-ellenesség sem jelentős a szabad akarat kérdésének szempontjából. Elemeinek értelmezésére nincs lényeges kihatással a determinizmus-indeterminizmus vitában elfoglalt álláspontunk.

---

⁷⁸ NAGY 2014, 150. p.

4. Bűnösség

A bűncselekmény-fogalom utolsó építőköve a bűnösség kategóriája. Alapvetően megkülönböztethetjük a perjogi (processzuális) és az anyagi jogi értelemben vett bűnösséget⁷⁹. Előbbi annak kimondása, hogy a vád tárgyává tett cselekmény bűncselekmény, amit a vádlott követetett el bűnösen, és nem állnak fenn büntethetőséget kizáró vagy megszüntető körülmények. Ez magában foglalja az anyagi jogi értelemben vett bűnösséget is, melynek két központi alakzata a szándékosság és a gondatlanság, azonban ezen két elemen kívül egyebeket is tartalmaz. Bűnösségen most csak az anyagi jogi értelemben vett bűnösséget értem, mivel az tartozik a bűncselekmény fogalmába⁸⁰, nem pedig a perjogi formája.

A bűnösség definiálható a következőképpen: Felróható pszichés viszony az elkövető és a társadalomra veszélyes cselekménye, illetve ennek következményei között.⁸¹ (*Nagy Ferenc* nyomán.⁸²) A szegedi professzor alkalmaz egy olyan meghatározást is, mely rávilágít a bűnösség funkciójára: „Büntetőjog-dogmatikai értelemben, a bűnösségben azon ismérvek foglalhatóak össze, amelyekből a tényállásszerű és (büntető)jogellenes cselekmény(ek) személyes beszámítása függ.”⁸³

A szegedi büntetőjogi iskola az alábbi elemeket tekinti a bűnösség körébe tartozónak:

- a) *szándékosság vagy gondatlanság,*
- b) *beszámítási képesség,*
- c) *megfelelő életkor,*
- d) *és elvárhatóság.*

Ezek közül csak a beszámítási képesség, a hanyag gondatlanság és az elvárhatóság kapcsolódik szorosabban a szabad akarat kérdéséhez.

Beszámítási képesség

Ez a bűnösségi összetevő tehát már összefügg az akaratszabadság kérdésével. De vajon ez valódi, releváns összefüggés vagy csupán látszat?

A beszámítási képesség két oldalát dolgozta ki a jogtudomány: a felismerési-értékelési képességet és az akarati képességet. Ezek alapján az rendelkezik beszámítási képességgel, aki képes felismerni cselekménye társadalomra veszélyes következményeit, és képes ennek a felismerésnek, illetve az akaratának megfelelő magatartás tanúsítására. A teljes beszámítási képességgel rendelkezők és a beszámíthatatlanok mellett van egy köztes kategória is: azok az elkövetők, akik korlátozott beszámítási képességgel

⁷⁹ BALOGH ÁGNES – TÓTH MIHÁLY: *Magyar büntetőjog. Általános rész.* Osiris Kiadó. Budapest, 2015. 90. p.

⁸⁰ Megjegyzendő: a szegedi büntetőjogi iskola bűncselekmény-fogalma annyiból félrevezető, hogy a bűnösséget magára a cselekményre vonatkoztatja, holott az nem, csupán a kifejtője lehet bűnös.

⁸¹ Hasonló fogalomhoz l.: VISKI 1959, 24. p. A két megfogalmazás lényegében megegyezik. Ugyan Viskiben kifejezetten szerepel a szándékosság-gondatlanság fogalompár, de ez ne tévesszen meg minket, hiszen ezek Nagy Ferenc bűnösségfogalmának is magától értetődő, központi elemei.

⁸² NAGY 2014, 249. p.

⁸³ NAGY 2017, 105. p.

rendelkeznek. Ennek főleg a szankciók szempontjából van szerepe: a beszámítási képességgel egyáltalán nem rendelkezők nem büntethetőek, míg a korlátozott beszámítási képességgel bíró elkövetők büntetése korlátlanul enyhíthető. (Beszélhetünk részleges beszámítási képességről is, mely azt fejezi ki, hogy egyes cselekménytípusoknál [teljesen vagy korlátozottan] fennáll, míg másoknál nem.)

A beszámítási képességet jelenlegi rendszerünkben teljesen csak egy irányból zárhatjuk ki: a kóros elmeállapot által. (Megjegyezvén azt, hogy *Deák Zoltán* felfogásából kiindulva, az abszolút fizikai kényszer nem csak a beszámítási képességet, hanem a cselekményt zárja ki, a relatív fizikai kényszer és a fenyegetés pedig csak vis compulsiva, így a Btk. 19. § (1) bekezdésének megfogalmazása nem szerencsés.) Korlátozására viszont a kóros elmeállapot, valamint a kényszer vagy fenyegetés is alkalmas.

A beszámítási képesség alapja tehát az, hogy jelenlegi felfogásunk szerint vannak olyan helyzetek, mikor nem vagyunk képesek felismerni, hogy mik lehetnek cselekményünk következményei (ez nem keverendő össze a tévedéssel, ugyanis ott képesek lennénk megfelelő tudattartalmat kialakítani, de arra valamiért nem kerül sor), illetve nem tudunk ennek, illetve az akaratunknak megfelelő magatartást tanúsítani. A felismerési-értékelési képességet csak a kóros elmeállapot korlátozhatja (értve ez alatt a kizárást is), míg az akaratot a kóros elmeállapot (mint belső eredetű ok) és a kényszer vagy fenyegetés (mint külső eredetű okok) egyaránt. Ami különösen érdekes, az az a megfogalmazás, miszerint az elkövető nem képes az akaratának megfelelő magatartás tanúsítására. Félrevezetőnek hat ez a megközelítés, mivel ilyenkor igazából arról van szó, hogy az elkövető alpból, ha nem állna fenn az említett ok, akkor valami mást akart volna, nem azt, amit végül is akart. Az, hogy valaki „nem képes az akaratának megfelelő magatartás tanúsítására” lényegében a dolgozat elején említett pszichológiai akarat szabadság fennállásának tagadása az aktuális eset vonatkozásában. De itt nem erről van szó, hanem inkább arról, hogy az elkövető akarat-elhatározásához vezető folyamatot valamilyen belső (kóros elmeállapot) vagy külső (kényszer vagy fenyegetés) ok eltérítette az alapiránytól. Így végül nem arra irányul az *akarat*, amire egyébként *vágy*. Ez mindenképpen atipikus eset, hiszen a megszokott az, hogy akaratunk arra irányulhat, amit „szeretnénk” is. Az ellentmondás abból származik, hogy a kifejtett cselekményre ilyenkor is vágyik az elkövető, csak az a különbség, hogyha nem állt volna fenn a beszámítási képességet érintő ok, akkor nem erre, hanem másra vágya (más lenne kívánságának tárgya). Egy akaratot hajlító fenyegetés esetén sem éppen aktuális vágyunk ellenére cselekszünk csupán azért, mert egyik lehetséges kimenetel sem szimpatikus nekünk. Pl. ha családtagunk megölésével fenyegetnek meg minket, ha nem fejtünk ki egy adott magatartást, akkor lényegében a kisebbik rosszat választjuk, mert félünk, hogy ha nem teljesítjük a követelést, akkor baja esik a családtagunknak. Itt arra vágyunk, hogy ez ne történjen meg, ezért arra is „vágyunk”, hogy megvalósítsuk a cselekményt, amivel remélhetőleg elkerülhetjük ezt. Nyilván alapvetően nem vágnánk arra, hogy kifejtsük a kikényszerített cselekményt, de a fenyegetés torzító hatása miatt már igen. Persze ilyenkor a vágyat (vagy *Darvai* megfogalmazásában kívánságot) nem a köznyelvi formájában kell érteni (ahol alapvetően pozitív jelleget tulajdonítanak a vágy tárgyának), hanem csupán valami olyanra kell gondolnunk, amelyre cselekményünket irányozzuk. Kóros elmeállapot esetén és (vis compulsivaként ható) kényszer vagy fenyegetés esetén sem arról van szó, hogy nem vagyunk (teljesen) képesek az akaratunk-

nak megfelelő magatartás tanúsítására, hanem arra, hogy nem az az akaratunk alakult ki, ami normál esetben kialakult volna.

Nos, mindezen bevezetés után a kérdés: az elhangzottakra hatással van-e, ha elvetjük az akarat szabadságát? A felismerési-értékelési képességet nem érinti a determinizmus, így az akarat képesség körében kell vizsgálnunk.

Az egyik megoldás: Determinizmus esetén is értelmezhető maradhat az akarat képesség, de egy kissé megváltozott tartalommal. Itt már azt jelentené, hogy az adott személy képes bizonyos típusú külső determináló hatások nélkül meghozni a döntését; konkrétan: nem áll fenn nála más személy által kifejtett (nem abszolút fizikai, hanem relatív fizikai vagy pszichikai) kényszer. Tehát egy normatív eszközökkel való szűkítése történne a fogalomnak (hogy a kóros elmeállapot miért nem szerepel itt, arról később). A kategória (ugyan kissé megváltoztatott formában való) megtartásának az lenne az alapja, hogy a más által kifejtett kényszer máshogy determinálja döntéseinket, mint a többi impulzus (a más személy közreműködése miatt). (Az abszolút fizikai kényszer ez alatt nem értjük, mert az kizárja már a cselekményt is.) Azért kisebb ilyenkor a felelőssége a kényszerített személynek, mert a másik személy nem kényszeríthette volna, ilyen behatásnak nem szabadott volna fellépnie a jog keretei között. Ebben különbözik a kényszer az egyéb (pl. genetikai) determináló hatásoktól. Felfoghatjuk úgy is, hogy az elkövető felelősségének csökkentését ellensúlyozzuk a kényszerítő személy felelősségének megállapításával (áthelyezzük rá a felelősség adott részét), pl. a közvetett tettesség kategóriájának segítségével. Tehát a kényszernek itt az lenne a beszámítási képességre gyakorolt hatása, hogy helytelenített módon torzítja a döntéshozatal irányát. Nem célszerű figyelmen kívül hagyni ezt a különbséget és ugyanakkora felelősséget róni az elkövetőre.

A másik, általam preferált megoldás: véleményem szerint kézenfekvőbb lenne a relatív fizikai és a pszichikai kényszer a (később ismertetésre kerülő) társadalmi kívánatot kizáró vagy korlátozó okok között szabályozni⁸⁴. Ez azt eredményezné, hogy a beszámítási képességből csupán a felismerési-értékelési képesség maradna meg mint bűnösségi elem.

Ha az első megoldást is választanánk, a kóros elmeállapotot véleményem szerint nem indokolt fenntartani az akarat képesség kizárása vagy korlátozása kapcsán determinizmus esetén. Jelenlegi rendszerünkben egyrészt azért fontos, mert csökkenti a „rőla tehetést”, így a felelősségre vonás erkölcsi alapját; azonban determinizmus esetén olyan téren, ami ezen kérdés kapcsán lényeges, ontológiai szempontból az ilyen személyek felelőssége nem különbözik bárki másétól (a normál pszichológiai működéssel rendelkező személyek sem tehetnek jobban a cselekményeikről). Másrészt viszont az eltérő alkalmazható szankció miatt is lényeges a kategória. Ez utóbbi szempont mindenképpen fenntartandó determinista rendszerben is, hiszen a kóros elmeállapotú személyeknél más a hatékony válasz, mint az ilyen szempontból normál pszichológiai működéssel rendelkezőknél. Ezért a Btk.-ban szabályozni kellene, hogy ha a kóros elmeállapot a felismerési-értékelési képességet nem is érinti, az ilyen személyekre csak eltérő, számukra megfelelőbb szankció legyen alkalmazható (a jelenlegi kényszergyógykezeléshez

⁸⁴ A szegedi büntetőjogi iskolával egyetértésben (megjegyezvén, hogy ott elvárhatóságot kizáró vagy korlátozó okokról van szó). NAGY 2014, 267. p.

hasonlóan)⁸⁵. De a kóros elmeállapot bűncselekmény-fogalmi funkciója tehát pusztán a felismerési-értékelési képességet kizáró vagy korlátozó okként jelentkezne.

Az elvárhatóság

Az elvárhatóság a motivációs hibákkal függ össze. Többek között *Viski* is leírta⁸⁶, hogy a társadalmi elvárás szerint a cselekmények kifejtését megelőzően egyrészt fel kell merülnie az ún. közösségi motívumnak (lényegében figyelembe kell venni, hogy mi a társadalom érdeke), másrészt pedig ennek győznie is kell a motívumok harcában. Ez a bűnösségfogalmi elem amiatt játszik szerepet, mert bizonyos szituációkban nem *várható el* az adott közösségi motívum felmerülése, illetve győzelemre jutása; ezeket az eseteket pedig ki kell venni a bűnös magatartások halmazából, ezért konstruálni kellett egy fogalmat – az elvárhatóságot –, hogy annak hiánya értelmezhető legyen. Az elvárhatósággal tehát lényegében azt fejezzük ki a bűnösség fogalmában, hogy a társadalom (feltételezetten) kívánta, szerette volna, hogy az elkövető más magatartást tanúsítson, mint amit tanúsított, és mivel mást is választhatott volna, de nem tette, ezért neki morális alapon is felróható a cselekmény. (*Nagy Ferenc* a felróhatóság kapcsán többek között az alábbiakat írja: „Ez a szemrehányás a mai uralkodó és találó nézet szerint nem az etikai indeterminizmusból levezetett rosszsallás az egyéni erkölcsi hibázás miatt, hanem csak társadalmi/szociális helytelenítés a magatartási követelmények elmaradása miatt.”⁸⁷ Azonban véleményem szerint a társadalom ezen esetekben nem *helyteleníthet* más alapon, csakis erkölcsileg⁸⁸. Hiszen a helyes-helytelen ilyen értelemben erkölcsi kategóriák. Tény, hogy a társadalom sajnálkozhat pl. azon, hogy nem volt célszerű az elkövető adott cselekménye, de ezt nem helytelenítésnek nevezném. Ráadásul *Darvai* alappal vetette fel, hogy az erkölcs a célszerű magatartások egyfajta általános zsinórmértékként való előírása folytán alakult ki.⁸⁹) Mindenesetre az előzőekben felvázolt determinista felfogás esetén értelmezhetetlenné válik az elvárhatóság bűnösségfogalmi összetevője ilyen megfogalmazásban, tekintve, hogy az „elvárttal” ellentétes cselekményt kifejtő személy nem dönthetett volna másként az adott körülmények között, mint ahogyan döntött. Hiába lenne *kíváncos* valami a társadalom által, azt nem *várhatják el*, ha egyszerűen úgysem tud ennek az elvárásnak megfelelni az adott személy. Másként fogalmazva: az általam felvázolt rendszerben annak kimondása, hogy „elvárható lett volna, hogy ne úgy cselekedjen”, pont azt bizonyítja a múlta utalva, hogy nem volt elvárható. (A német legfőbb bírói fórum egyik 1952-es indokolása hasonlóképpen foglalkozik a felróhatóság [amit ők a bűnösséggel azonosítanak] és a szabad akarat kapcsolatával: „A büntetés bűnösséget feltételez. A bűnösség felróhatóságot jelent. A bűnösség megállapításával azt jelentjük ki, hogy a tettes a jogtalant választotta, holott dönthetett volna a jogos mellett is.”⁹⁰)

⁸⁵ Sőt, nem csak az ilyen esetekben, valamint a felismerési-értékelési képesség kizártsága, hanem annak korlátozottsága esetén is indokolt lehet ez a megközelítés (a büntetés korlátlan enyhítésének lehetősége mellett).

⁸⁶ *Viski* 1959, 52. p.

⁸⁷ *Nagy* 2017, 113. p.

⁸⁸ Ezt támasztja alá Földvári József „szemrehányhatóság” szóhasználat is. FÖLDVÁRI JÓZSEF: *Büntetőjog, Általános rész*, 1974. 169–170. pp., TOKAJI 1984, 135. p. nyomán

⁸⁹ *Darvai* 1910, 74. p.

⁹⁰ *Filó – Nemes* 2016, 110. p.

Ez a gondolatmenet nem jelenti annak figyelmen kívül hagyását, hogy maga a társadalmi elvárás is bizonyos mértékű determináló hatással rendelkezik, amely számításba jön a döntés meghozatala során. De utólag azt vizsgálni, hogy elvárható lett volna-e máshogy cselekedni, mint ahogy tette az adott személy, determinizmus esetén értelmetlen. Így sem hagyjuk figyelmen kívül a társadalmi elvárásokat a büntetőjogi szabályozás szempontjából, mivel azok értékelést nyerhetnek pl. a jogellenesség tudata körében (megjegyezve azt, hogy természetesen a Btk. által védett jogtárgyak nem feltétlenül vannak mindig összhangban a társadalmi értékítélettel). A „közgondolkodás” magatartásmeghatározó szerepe tehát így is adott. A szociális elvárások bizonyos súllyal beépülnek a döntéshozatalba, de ezen túl a legtöbb esetben ésszerűtlen lenne vizsgálni őket.

Ugyanakkor a jelenleg elvárhatóságot kizáró okokként megnevezett kategóriába tartozó büntethetőséget kizáró okok szerepe vitathatatlanul fontos. Olyan megoldás kell, amely biztosítja, hogy ne kerüljön a determinista rendszerben értelmezhetetlen elem a bűncselekmény-fogalomba, de ugyanúgy garantálva legyen a felelősségre vonást nem érdemlő cselekmények körének elhatárolása az ellenkező halmaztól. A probléma alapja az, hogy ha lemondunk a szabad akarat ideájáról, akkor elvárhatóság helyett inkább csak kívánalmakról beszélhetünk. Így véleményem szerint ezen irányból célszerű megközelíteni a kérdést. Az elvárhatóságot kizáró okok esetében lényegében vélelmezzük, hogy a társadalom megértését fejezi ki: „nem baj, hogy elkövetted a bünteti rendelt cselekményt, a körülmények fényében érthető, hogy így döntöttél”. Determinista rendszerben annyival más a helyzet, hogy abból indulunk ki, nem szabadon hozzuk meg a döntéseinket, legalábbis nem olyan értelemben szabadon, ahogy eddig gondoltuk. Ebből az alábbi felfogás következik a jelenleg elvárhatóságot kizáró okokként szabályozott esetekben: „tudjuk, hogy az összes bűnelkövetés azért van, mert az adott személy nem dönthetett volna másként az adott körülmények között (és ez alapból nem zavar minket, mert a felelősségük megállapításával az általunk kívánt célt szeretnénk elérni), de ebben az esetben, szemben a többivel, mégsem kívánunk felelősségre vonni, mert szerintünk is érthető érzelmileg, hogy ez a döntés született, és nem célszerű ennek a szankcionálása”. Az „érzelmileg” kifejezést használtam, mivel ahogy fentebb említettem, a ma ismert moralitás (amelyet egyébként segítségül hívhatnánk magyarázási kísérletünk során) nem tartható fenn determinizmus esetén. Az emocionális jelleg azonban majdnem mindegyik Btk.-ban szabályozott elvárhatóságot kizáró ok esetén fellelhető.

a) A hamis tanúzásnál (Btk. 275. § (1) bekezdés a) pont), a mentő körülmény elhallgatásánál (Btk. 281. § (4) bekezdés a) pont), a bűnpártolás egyes eseteinél (Btk. 282. § (4) bekezdés), az állami elleni bűncselekmény feljelentésének elmulasztásánál (Btk. 263. § (2) bekezdés), valamint a korrupciós bűncselekmény feljelentésének elmulasztásánál (Btk. 300. § (2) bekezdés) a hozzátartozói viszony szerepel elvárhatóságot kizáró okként. Márpedig ennek indoka elsősorban a hozzátartozók közötti tipikusan szorosabb érzelmi kapocs, amely nagyfokú determinációt eredményez a büntetendő cselekmény elkövetése irányába.

b) A Btk. 199. §-ának (3) bekezdése értelmében „nem büntethető [vérfertőzés miatt] a leszármazó, ha a cselekmény elkövetésekor tizennyolcadik életévét nem töltötte be”. Itt ugyan az életkor játssza látszólag a főszerepet, amelyből következtethetnénk arra is, hogy csupán a fiatalabb korról rendszerint együtt járó nehezebb döntéshozatal, illetve a hatalmi viszony az ok, de a vérségi kapcsolaton, a felmenő-lemenő viszonyon alapuló

érzelmi kapocs is vitathatatlan (ráadásul a hatalmi viszonyoknak ugyanúgy érzelmi meg-alapozása és/vagy kihatása is van).

c) Kivétel: Hamis tanúzás esetén annak a javára is fennáll elvárhatóságot kizáró ok, aki a vallomástételt megtagadhatná, de erre kihallgatása előtt nem figyelmeztették, vagy akinek kihallgatása kizárt (Btk. 275. § (1) bekezdés b)-c) pontok). Ezen esetekben nem igazán lelhetünk fel érzelmi indokot (azt leszámítva, hogy magának alapvetően nyilván senki sem kíván rosszat), inkább a fair eljárás követelményén és a vallomástételi akadályok meghatározásával védeni kívánt célok megvalósításán alapul a szabályozás. Az általam felvetett érzelmi alapú indokoltság tehát itt többnyire elesik, mivel nem személyek közötti kapcsolatról van szó, hanem kizárólag egy adott illetőről, akinek a javára szolgál a szabályozás. Azonban árnyalja a képet, ha a Btk.-n túl tekintünk és megnézzük a Be. vonatkozó szabályozását, amelyen ezek a rendelkezések alapulnak. Itt már egyértelműen azt látjuk, hogy a vallomástételi akadályok valamilyen konkrét célt szolgálnak. Pl. mikor azt írja a Be. 170. § (1) bekezdésének d) pontja, hogy „nem hallgatható ki tanúként a minősített adatról az, aki a titoktartási kötelezettség alól nem kapott felmentést”, akkor nyilvánvalóan a titoktartási kötelezettséggel érintett minősített adatokat kívánja védeni a jogalkotó. A 170. § (1) bekezdésének a) és b) pontjai pedig az érintett foglalkozást űző személyek munkájának megfelelő ellátásához szükséges bizalmi viszonyt szándékoznak fenntartani. Jól látszik tehát, hogy a Btk. az ilyen viszonyokban az elkövető mellett szereplő személyek védelmét is biztosítja közvetve. Ettől függetlenül továbbra sem érzelmi alapú elsősorban az alátámasztás, azonban a védendő érdekeket továbbra is fennállónak tekinthetjük. Azaz dönthetünk ezen büntethetőséget kizáró okok fenntartása mellett, de ha meg akarjuk őrizni az emocionális alapú csoportosítás koherenciáját, akkor nem egy csoportban kell szabályoznunk őket az előbb említettekkel. Megoldást jelenthet pl. a különös részi jogellenességet kizáró okként való meghatározás, mondjuk a következők szerint: „Nem valósul meg hamis tanúzás, ha az adott személy a vallomástételt megtagadhatta volna, de erre kihallgatása előtt nem figyelmeztették, vagy ha kihallgatása kizárt volt.” Azért is mutatkozik ez célszerűnek, mert ha a hatóság a vallomástételi akadályok megsértésével szerezne információt a kihallgatás során, akkor lényegében jogellenesen tenné ezt. Mivel jogellenesen mozdítanák előre az eljárást, így kézenfekvőnek mutatkozik, ha abból indulunk ki, hogy ezt, ha az elkövető azzal akadályozza meg, hogy hamis vallomást tesz, az ne minősüljön jogellenesnek, mert pont a hatóság jogellenességet küszöböli ki vele.

d) Amint azt fentebb írtam, a relatív fizikai és a pszichikai kényszerrel célszerűbb lenne szintén az a) és b) pontban felsorolt okok mellett (a jelenlegi rendszerünkben elvárhatóságot kizáró okoknak nevezett csoportban) szabályozni. Itt jegyezném meg azt is, hogy nem csak ezen bűnösségfogalmi elemet kizáró, hanem korlátozó okokként is alkalmazhatóak lennének (amely járhatna a büntetés korlátlan enyhítésével), nagyobb teret engedve a bírói mérlegelésnek.

Az itt leírtak szerint az elvárhatóságot kizáró okok fenntarthatóak lennének más formában akkor is, ha az elvárhatóság fogalmi elemét átalakítanánk. Mivel abból indultam ki, hogy az elvárhatóság egyfajta (feltételezett) össztársadalmi kívánatot fejez ki, de a moralitáson alapuló felróhatóság megtámogatottságával, ezért ha a determinizmus utóbbi elemét kizárja, akkor megmarad számunkra a *társadalmi kívánat*. Ez az, amelyet az elvárhatóság helyére illeszthetnénk a bűnösség fogalmában, így lehetővé téve az ezt

kizáró (vagy korlátozó) okok dogmatikai elhelyezését (ugyanis nyilván értelmezhetetlenek egy adott tényezőt kizáró okok, ha ez a tényező nem is szerepel a fogalomban). Felvetődik azonban a kérdés, hogy ez a „társadalmi kíváнат” nem szerepel-e már a bűncselekmény-fogalom bizonyos korábbi elemeiben, a tényállásszerűségben, illetve a jogellenességben. Hiszen a tényállásszerűség körében körülírja a jogalkotó azokat a magatartásokat, amelyek elkövetését szeretné megakadályozni, ezért megtiltja őket. A jogellenesség pedig tartalmazza a tényállásszerűséget, így a probléma ide is áttevődhet (persze ez csak látszatprobléma, mivel ha a tényállásszerűség körében ki tudjuk küszöbölni az esetleges ellentmondásokat, akkor azok itt is megoldódnak). Tehát: van-e ilyen szempontból vett lényegi különbség a tényállásszerűség és a társadalmi kíváнат között?

A válasz, hogy a társadalmi kíváнат nem ugyanaz, mint a tényállásszerűség, hanem pusztán a rendszerinti alapja, oka annak (egy demokratikus jogrendszerben). A társadalmi kíváнат a kifejeződése azon érdekeknek, amelyek miatt a jogalkotó (általában) büntetendőnek ítél egy magatartást (így inkább a jogi tárggyal áll kapcsolatban). De a tényállásszerűség körében tehát nem szerepel ténylegesen, csak alátámasztja azt (szerecsés esetben visszavezethető rá), így megjelenhet kifejezetten a bűnösség körében.

Hanyag gondatlanság

Gondatlanul az követi el a bűncselekményt, aki cselekményének lehetséges következményeit előre látja, azonban könnyelműen bízik azok elmaradásában (tudatos gondatlanság, luxuria), vagy cselekményének lehetséges következményeit nem látja előre, de azért nem, mert a tőle *elvárható* körütekintést, figyelmet elmulasztja (hanyagság, negligencia). Itt a Btk.-ban is szerepel mind a tudati, mind az akarati-érzelmi oldala a gondatlanságnak (annyi megjegyzéssel, hogy a hanyagságot pont ezek hiánya jellemzi egyebek mellett). A luxuria tudati oldala általában megegyezik a szándékosságával. Érdekesség a tudatos gondatlanságnál, hogy az akarati-érzelmi oldal is „tudati mozzanatokkal átszőtt”⁹¹, mivel a „könnyelmű” bizakodáshoz az kell, hogy konkrét körülményekre alapozzuk a reális reményünket. De még érdekesebb bűnösségi forma a negligencia, melynél a felelősség alapja az elkövetőtől elvárható előreláthatóság, ami két összetevőből áll: a gondossági kötelességből és a köteles gondosságra való képességből. Az itt említett „elvárhatóság” nem azonos a fentebb tárgyalt, bűnösségi elemként megjelenő elvárhatósággal, ugyanis ott az elkövetéstől való tartózkodásra vonatkozik, itt pedig arra, hogy az adott személy kellő körütekintéssel járjon el. Ettől függetlenül hasonló a probléma: determinista rendszerben értelmezhetetlen az „elvárható körütekintés”. Helyette arról lenne szó, hogy ilyenkor az elkövető nem a *társadalom által megkívánt* gondossággal, körütekintéssel jár el. Azonban ez leginkább csak fogalmi különbség, lényeges kihatása nincs.

Tehát összefoglalva a leírtakat, a bűnösség összetevői determinista rendszerben az alábbiak lennének (az általam választott megoldás szerint):

- a) *szándékosság vagy gondatlanság,*
- b) *felismerési-értékelési képesség,*
- c) *megfelelő életkor*
- d) és *társadalmi kíváнат.*

⁹¹ NAGY 2014, 184. p.

Összegzés

Az általam felvázolt rendszerben a determinizmus számos változást idéz elő (eltérő kényszer értelmezés, az elvárhatóság átalakítása, a beszámítási képesség újragondolása stb.), de büntetőjogi rendszerünk sarokköveit nem zúzza porrá. Le kell szögeznem, hogy természetesen nem az általam ismertetett lenne az egyetlen út a rendszer megváltoztatására. Több alkalommal is az *általam* mérlegelés alapján legpraktikusabbnak vélt megoldást választottam, valamint azt sem szabad elfelejteni, hogy akár teljesen újra is lehet építeni a bűncselekmény-fogalmat, nem csak módosítani. Céлом csupán egy gondolat kísérlet következetesnek szánt végigvitele volt. Az azonban mindenképpen megállapítható, hogy valamilyen bűncselekményfogalomra determinista felfogás esetén is szükség van, hiszen csak annak segítségével valósulhat meg a felelősség mint társadalmi konstrukció célszerűségi alapokon nyugvó, hatékony megállapítása (csakis az szolgálhatja hosszútávon egy társadalom érdekét, ha tisztázott felelősségi szabályok mentén bírálják el az ügyeket).

VI. Záró gondolatok

Megkísértem nagyvonalakban összegezni jelenlegi tudományos eredményeinket a szabad akarat kapcsán. Ahogy már a dolgozat elején is utaltam rá, ez bizonyos szempontból terméketlenségre ítéltetett törekvés. Habár a többségi tudományos gondolkodás döntően a determinizmusra tenné voksát (mellyel magam is egyetértek), nincsenek perdöntő bizonyítékaink; még bőven a sötétben tapogatózunk és csak sejtéseink lehetnek. Ennek ellenére továbbra is tartom azt, hogy nem hiábavaló az ezen témakörrel való foglalkozás, mivel a kísérletek hosszútávon hozzájárulhatnak dogmatikai rendszerünk tökéletesítéséhez, valamint a bűnözés hatékonyabb kezeléséhez. Mindenesetre egyelőre az a legbiztosabb, ha jelenlegi kereteink között próbáljuk meg minél kiforrottabbá tenni a rendszert, ugyanakkor figyelemmel kísérjük az aktuális tudományos eredményeket is.

KRISZTIÁN BATIZ

THE RELEVANCE OF THE PROBLEM OF FREE WILL IN
CRIMINAL LAW

(Summary)

As that is presented in the study, the problem of free will (whether we have it or not) is a universal question, which affects numerous fields of life, therefore it is relevant from the point of criminal law as well. Our current knowledge about it points in the way that the concept (and the subjective feeling) that we possess it, is merely an illusion (however, this can not be stated with certainty). In any case, the question arises: what changes does the determinist concept (which says that we do not have free will) implies in regard to the dogmatic system of criminal substantive law? I attempted to revise the concept of delict elaborated by the scholars of the University of Szeged in the previous decades. I came to the conclusion that (if it is necessary) we can modify the dogmatic system in a way that does not destroy the fundamentals of its current state.

BOTOS MIHÁLY BÁLINT*

A veszélyes üzemi felelősség jogtörténeti vizsgálata, különös tekintettel a bírói joggyakorlatra

Bevezetés

Jelen dolgozat¹ célja az objektív, tárgyi felelősségen belül bemutatni a veszélyes üzemi felelősség elvi alapjainak kialakulását, a tételes jogi megvalósulását, valamint ennek a bírói gyakorlatát a hazai jogrendszerben. A kártérítés tana a magánjognak az egyik legszínesebb, ezáltal az egyik legellentmondásosabb területe, ugyanis számos jogtudós eltérő véleményét, javaslatát olvashatjuk e témában. Ugyanakkor folyamatosan felvetődnek olyan kérdések, amelyek új nézőpontba helyezik a felelősségi rendszereket.

A dolgozat a Szegedi Királyi Ítéltábla gyakorlatát feltárva vizsgálja a tárgyi felelősség kérdését, ezen belül a veszélyes üzemi felelősséget. Kutatásomat a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárában folytattam, ahol az 1930 és 1940 közötti iratokat dolgoztam fel. Ennek oka, hogy ebben az időszakban a Magyar Magánjogi Törvényjavaslatot (továbbiakban: Mtj.) a bírói joggyakorlat már alkalmazta.

Szerkezetileg a dolgozat két részre osztható. Az első fejezetben az objektív felelősség elméleti alapját mutatom be, kitérek az ezen felelősséget magyarázó elvekre, röviden utalok az európai jogfejlődésre, valamint az 1874. évi XVIII. törvénycikk jelentőségére. A második fejezetben a konkrét joggyakorlatot elemzem, miként reagált a bírói gyakorlat a veszélyes üzemi felelősség bevezetésére, valamint kitérek azokra a problémás kérdéskörökre, ahol a gyakorlat nem volt egységes. Az objektív felelősség a mai napig aktuális kérdése a magánjogi felelősség rendszernek. A jogirodalomban is eltérő álláspontok vannak arra nézve, hogy a jelenlegi hatályos rendszerünk szubjektív vagy objektív alapokon nyugszik-e. +

---

* SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

¹ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma UNKP-18-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

I. Elméleti alapok

1. A felelősségről általában

A felelősség, mint fogalom, igen nehezen határozható meg, egyértelmű definíciót szinte lehetetlen megadni. Számos más tudományágban használatos *terminus technicus*, azonban jogi értelemben szorosan kapcsolódik a kötelem fogalmához, sőt mondhatni, a felelősség jogi fogalmát a kötelemről eredeztetjük. A kötelem azon jogoknak és kötelezettségeknek az összessége, amelyek meghatározzák, hogy a jogosultnak, illetve a kötelezettnek milyen magatartást kell tanúsítania. *Grosschmid Béni* a felelősséget a kötelezettséggel azonosítja: „kötelem, felelősség, parancs, sanctió, kényszerítés ekként válhatatlan egy dolog.”² Azonban a felelősséget pusztán a kötelezettség szinonimájaként használni nem lehet, hiszen a felelősség jogi értelemben is sokkal több ennél. Ennek előfeltétele egy kötelem, vagyis jogok és kötelezettségek összessége, e nélkül nincs felelősség.³ Pusztán azzal, hogy egy kötelem létezik nem von maga után felelősséget, hiszen a kötelem megszűnésének tipikus esete az adós szerződés szerű teljesítése, így a felelősségi kérdések fel sem merülnek.

A felelősség kérdését több oldalról közelíthetjük meg. Egyrészt létezik a *valamiért* való felelősség, a helytállási kötelezettség az esetleges káros következményekért, másrészt beszélünk a *valamivel* való felelősségről, ami azokat a vagyontárgyakat írja körül, amelyekre a jogi szankciós eszközök irányulhatnak.⁴ Ebből következik, hogy a kötelem megsértése vonja maga után a szankciót. Ekkor lép életbe a magánjog *reparatív* funkciója, amelynek a legtipikusabb módja a kártérítés, így a magánjogi felelősség egyik fő funkciója, hogy megelőzze a jogsértéseket, tehát *preventív* hatást váltson ki.

Összefoglalva megállapítható, hogy a felelősség tartalma a kötelem létrejöttéből ered, a kötelezettséggel egymást kiegészítő kapcsolata van, mivel a kötelezettségszegést a jog szankcionálja, ami maga után vonja a kötelezettségszegő felelősségét, így mindegyik függ a másiktól.⁵

1.1. Szubjektív (vétkességi) felelősségi rendszer

A kártérítésre alapvetően kétféle rendszer szolgált: a vétkességen alapuló felelősségi rendszer (szubjektív) és a vétlen károkozásra is kiterjedő objektív felelősségi rendszer. Történetileg nézve, hosszú időn keresztül a vétkességen alapuló felelősségi rendszer határozta meg az európai jogfejlődést. A kártérítés megállapításához szükség volt a kártérítés jogalapjára, amely lehetett egy jogellenes magatartás, szerződésben való felvállalás vagy a törvény speciális rendelkezése. A jogellenesség (*iniuria*) objektív kategória, vagyis olyan magatartást kell kifejezteni, ami a jogrend parancsaiba beleütközik. A jogellenesség még nem von maga után felelősséget, hiszen egy magatartás ütközhet úgy a jog parancsaiba,

² GROSSCHMID BÉNI: *Fejezetek a kötelmi jogunk köréből*. II. kötet. II. rész. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest, 1933. p.

³ MARTON GÉZA: *A polgári jogi felelősség*. TRIORG Kft. Budapest, 1992. 14. p.

⁴ ALMÁSI ANTAL: *Glossza Grosschmid Béni Fejezetek a kötelmi jogunk köréből című művéhez*. II. kötet II. rész. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest, 1933. 543. p.

⁵ MARTON 1992. 20. p.

hogy az illetőt nem lehet felelősségre vonni (pl.: elmebeteg). A szubjektív rendszer a jogellenességből indul ki azzal, hogy a tilalomba ütköző magatartást vétkesen, tehát szándékosan (*dolus*) vagy gondatlanul (*culpa*) fejtse ki. A kártérítés további megállapításához szükségképpen elemként kapcsolódik az okozati összefüggés, azaz elengedhetetlen, hogy a keletkezett kár és magatartás között oksági kapcsolat álljon fenn.

Történetileg nézve a római jogban kezdetben az eredményfelelősség volt a meghatározó. Kizárólag azt vizsgálták, hogy a károkozó magatartás és a keletkezett kár között fennáll-e az oksági kapcsolat. Majd a szerződési jogban a *bona fides* (jóhiszeműség) és az *utilitas* (hasznosság) elveinek köszönhetően a vétkességi elv teret nyert, és precízen kidolgozták a felelősség különböző fokait. Így a gondatlanságnak különböző fajtáit különböztethetjük meg: *culpa lata* (súlyos gondatlanság), *culpa levis* (enyhe gondatlanság), amelynek zsinórmértéke a *bonus et diligens pater familias*, a jó családapa gondossága, továbbá *culpa in concreto* (úgy kellett eljárni, mintha a saját ügye lenne) és a *culpa in eligendo* (harmadik személyekért való felelősség).⁶ A római jog továbbélésének és recepciójának köszönhető, hogy az európai jogrendszert a szubjektív felelősségi rendszer határozta meg. Mind az osztrák, német, és a francia jogterületeken vétkességet kívántak meg a felelősség megállapításához. Mivel Magyarországnak hosszú ideig nem volt kodifikált magánjogi törvénykönyve, 1853-ban az Osztrák Polgári Törvénykönyvet (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*) hatályba léptették, így hazánkban is a vétkességi tan kapott kiemelkedő szerepet, mert az ABGB a kártérítési felelősséget szubjektív alapon szabályozta.

Felmerülhet a kérdés, hogy kizárólag a vétkességi tanra fel lehet-e építeni a felelősségi rendszert? A válasz természetesen nem. A bizonyítási teher⁷ oldaláról nézve egyértelműen kimutatható a szubjektív rendszer hibája. Ha vétkességi alapon vannak valakit felelősségre, akkor a bizonyítás a károsultat terheli, neki kell bizonyítania azt, hogy a másik félnek a szándékossága vagy a gondatlansága okozta a kárt. Pont a veszélyes üzemek elterjedése volt az a fordulópont a történelemben, amikor a szubjektív felelősséget bírálni kezdték, hiszen a nagyvállalatoknál bekövetkezett kárt a károsultnak kellett bizonyítania, ami rendkívül nehéz, sokszor lehetetlen volt. A károsult például nem tudhatta, hogyan kellett volna az üzem tulajdonosának eljárni. Az átlagember nem volt azoknak az információknak a birtokában, amelyek szükségesek lettek volna ahhoz, hogy egy gépekkel működő üzemben bekövetkezett kárt a gyártulajdonos terhére írjon, és a bonyolult termelési berendezések miatt egyre több alkalom merült fel arra, hogy valaki a másikkal vétkesen kárt okozzon, amit csupán a vétkesség elve alapján elbírálni nem lehetett.⁸

1.2. Objektív (tárgyi) felelősségi rendszer

Az objektív felelősség a szubjektív felelősségtől abban különbözik, hogy a kártérítés megállapításához vétkességet nem kívántak meg. Bár az objektív felelősség tana a XIX. században terjedt el széleskörben, már a római jogban is voltak a tárgyi felelősség esetei közé tartozó alakzatok. Ilyen volt a *custodia*-kötelezettség, amikor az adós az őrizetbe

⁶ MOLNÁR IMRE – JAKAB ÉVA: *Római jog*. Leges, Szeged, 2015. 259. p.

⁷ Bizonyítási teher alatt értjük, hogy melyik fél viseli az adott tény bizonyíthatatlanságának következményeit. *Magyar* úgy fogalmazott, hogy a bizonyítás „a félre nézve teher, amelyet a félnek a pernyertesség céljából le kell küzdeni.” (I. MAGYARY GÉZA: *Magyar Polgári Perjog*. Franklin. Budapest, 1924. 397. p.)

⁸ MARTON 1992. 53. p.

vett dolgok tekintetében vétkességén túl is felelt, csak és kizárólag a *vis maior* bizonyításával mentesült a kártérítési kötelezettség alól.⁹ Mivel a római jog esetjog, így mindig csak meghatározott esetcsoportokban érvényesült a speciális felelősségi alakzat. Ilyenek a *quasi delictumok* is, amelyek kötelemkeletkeztető tények voltak. Ide tartozott például a lakás tulajdonosa, aki vétlensége esetén is felelt, ha a lakásból valamit kidobtak. A római jog német recepciójának köszönhetően a vétkességi tant fogadták el, amely azonban nem nyújtott kellő védelmet az ipari forradalom által bekövetkezett változásokkal szemben, amikor megnőtt a vétlen károkozások száma. Azonban a szubjektív felelősség elterjedtségét mutatja, hogy a tárgyi felelősséget is a római jog által ismert *quasi delictummal* magyarázták, jóllehet *delictum* akkor állt fenn, ha az adott személy szándékosan vagy gondatlanul fejtette ki a magatartását.¹⁰ Így próbáltak megfelelő indokot adni a tárgyi felelősségre: mintha az illetőt vétkesség terhelte volna, ami már önmagában véve ellentmondásba ütközik a tárgyi felelősség fogalmával. Azonban ilyen alapon a *quasi crimenért* is járt volna büntetőjogi felelősség, ebből következik, hogy *quasi delictumért* valakit kártérítésre kötelezni, ugyanolyan jogtalanság lett volna.¹¹ Az objektív felelősség egyedüli jogalapja a törvény speciális rendelkezése lehetett. Fontos kiemelni, hogy főszabály szerint a tárgyi felelősség akkor állt be, mikor mind a két fél vétlen volt a kár bekövetkezésében, ugyanis, ha a károkozót bármilyen mulasztás vagy cselekedet terhelte, úgy a vétkességét meg lehetett állapítani. Ha a kárt a károsult kizárólagos önhibája okozta, akkor a tárgyi felelősség passzív alanya mentesült a felelősség alól.¹²

Megállapítható, hogy szubjektív felelősségről a tárgyi felelősségre való áttérés egyik fő oka az volt, hogy a károkozói, illetve a károsulti pozíció differenciálódott. Egyrészt, ha a károkozó (pl.: nagyüzem tulajdonosa) oldaláról nézzük, akkor a vétkességen alapuló felelősségi rendszerben rendkívül bonyolult lett volna megállapítani, hogy a köteles gondosságot a kármegelőzés tekintetében a tulajdonos megtette-e. Másfelől, ha gyártulajdonosokkal szemben vétkességük megelőzése végett magas gondossági követelményeket támasztottak volna, akkor tulajdonképpen már az objektív és a szubjektív felelősség között nem lett volna nagy különbség.¹³ A károsult oldaláról nézve pedig egyértelműen megállapítható, hogy a tárgyi felelősség jelentősége a bizonyítási teher megfordításában volt, hiszen így a károsultakról lekerült a bizonyítás, a károkozónak kellett bizonyítani, hogy volt-e számára mentesülési ok. Továbbá igen hosszú folyamat volt, míg a jogirodalom elfogadta, hogy a veszélyes üzemi felelősség kizárólag a törvény speciális rendelkezése által létrehozott vétlen felelősségi alakzat (*obligatio ex lege*). Mindezek után meg kell említeni, hogy e felelősségi alakzat jogalapját milyen elvek támasztják alá, melyek azok a nézetek, amelyek megfelelő indokát adják a tárgyi felelősség bevezetésére.

⁹ MOLNÁR IMRE: *A római magánjog felelősségi rendje*. József Attila Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. Szeged, 1993. 170. p.

¹⁰ DEZSŐ GYULA: *Kártérítés*. In: DEZSŐ GYULA művei: *Magánjogi tanulmányok*. III. kötet. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest, 1932. 23. p.

¹¹ DEZSŐ 1932. 23. p.

¹² Azért főszabály szerint, mivel ha a károsult vétkesen közrehatott a baleset előidézésében úgy már kármegosztásnak volt helye.

¹³ SÓLYOM LÁSZLÓ: *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977. 37. p.

2. A tárgyi felelősséget magyarázó elvek

2.1. Oksági elv

A tárgyi felelősséget magyarázó elvek közül elsőként a *Karl Binding*¹⁴ által kimunkált oksági elvet említeném. *Binding* szerint a vétkességen alapuló felelősséget a magánjogból ki kell zárni, a vétkességnek csak a büntetőjogban lehet szerepe. A büntetés az állam válasza, mivel az elkövető megszegte az állam által felállított parancsot, azonban büntetést kizárólag akkor lehet kiszabni, ha a tettesre nézve fennállnak a vétkesség feltételei.¹⁵ A magánjogi sérelem megállapításánál kizárólag az oksági elvnek van jelentősége, hiszen a keletkezett kárt meg kell téríteni. „Az ő joga az, hogy kárának megtérítését követelje, ehhez pedig elég, ha kimutatja, hogy a tettes okozta a kárt. Mert aki kárt okoz, akár hibásan, akár hibátlanul, tartozik megtéríteni; Viselje a kárt a tettes, akár a maga személyes aktivitásával idézte fel azt, akár nem közvetlenül, de mások által, kiket eszközül használt. A gazda feleljen embereiért, a vállalkozó a vállalatból eredő káros kihatásokért.”¹⁶

Dezső Gyula is az oksági elvet tartotta a tárgyi felelősséget megalapozó elvek közül az egyedül elfogadhatónak. Magát a kártérítési felelősséget az illető cselekvésével, dolgával, akaratával (létezésével) okozati összefüggésbe közvetlenül vagy közvetve hozható kár bekövetkezése alapozza meg.¹⁷ Ezt az elvet a tárgyi felelősség (de nem egyedüli) alapjaként el lehet fogadni, hiszen a felelősség különböző alakzataira egyaránt alkalmazható. A probléma azonban, hogy *Dezső* a vétkességi elv ellentétéjeként állította be az oksági elvet, amely azért problematikus, mert a vétkességi elvnek is előfeltétele az okozati összefüggés. Másodsorban, ha csak az oksági elvet fogadjuk el, mint egyedüli alapot, akkor ennek értelmében az oksági láncolatok beláthatatlan sokaságáig felelnénk a bekövetkezett károk tekintetében, tudniillik egy cselekménnyel bekövetkezett kárnak az idő múlásával számos mellékkövetkezménye lehet, amelyre természetesen kártérítési felelősséget nem lehet érvényesíteni, mivel az nem lenne méltányos. Ellentétbe kerülne az oksági elv a magánjog egyik alapelvevel, a méltányosság elvével.

2.2. Méltányosság elve

A méltányosság elve az egész magánjogot átható elv, amely alapelveként a felelősségtanban is kiemelt szerepet kap. A méltányosság értelmezhető úgy, „mint a jog és az erkölcs követelményeinek kölcsönös kiegyenlítése a helyzet körülményei szerint.”¹⁸ *Joseph Unger*¹⁹ tovább ment ennél, és ezt a fogalmat kiegészítette az egyéni állapottal, tehát összességében megállapítható, hogy a méltányosságnál figyelembe kell venni a felek egyéni,

¹⁴ *Karl Binding* (1841–1920) német jogász, kinek egyik fő műve az 1872-ben megjelent: *Die Normen und ihre Übertretung*. Ebben írta le először, hogy a vétkességen alapuló felelősséget csak a büntetőjogban kellene használni.

¹⁵ MARTON 1992. 74–75. pp.

¹⁶ MARTON 1992. i. m. 75. p.

¹⁷ DEZSŐ GYULA: *Az objectív kártérítés tana*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest, 1917. 289. p.

¹⁸ HERCZEGH MIHÁLY: *A magyar magánjog mai érvényben. Az elmélet és gyakorlat igényeire való egyenlő tekintettel*. I. kötet. Eggenberger-féle könyvkereskedés. Budapest, 1880. 2. p.

¹⁹ *Joseph Unger* (1828–1913) osztrák jogász, az objektív felelősségtan híve.

vagyoni viszonyait, és meg kell vizsgálni, hogy az esetleges kártérítés hogyan hatna ki a kötelezettre, illetve elmaradása esetén a jogosultra. Így például a nagyobb vállalatok is felelnek üzemük gyakorlása következtében bekövetkezett kárért akkor is, ha vétkesség nem áll fenn, mivel a méltányosság ezt megkívánja. *„Ilyen esetekben az, akinek üzemében a káreset történt, a kár eshetőségeit anyagi helyzeténél fogva könnyebben viselheti el és sokszor abban a helyzetben is van, hogy a kárt másra áthárítsa. A nagyobb vállalat folytatója az ilyen károkat üzemi költségként veheti számításba s így a méltányosságnak megfelelő, hogy a kárt gyengébb vagyoni erejű károsultnak megtérítse.”*²⁰

Ez az egyik legvitatottabb elv a magánjogban, ugyanis a perben álló fél gazdasági helyzete egyedüli jogalként a kártérítési felelősségnél nem vehető figyelembe, hiszen arra alapítani egy ítéletet, hogy valaki jómódú vagy szegény ellentmondhat magának a jogbiztonság, jogegyenlőség követelményének. A mérlegelés során továbbá nem csupán azt kell figyelembe vennie a bírónak, hogy a perben álló felek vagyoni viszonyai egymáshoz képest milyenek, hanem azt is, hogy a károsító cselekmény szándékosságának vagy gondatlanságának intenzitása milyen fokú. Ezen elv bírói alkalmazása azonban nem a bíró szabad belátásán alapul, hanem a méltányosságot csak akkor veheti figyelembe, ha a jogszabály kifejezetten megengedi azt. Így a bíróság a méltányosságra hivatkozva állapította meg a gazda felelősségét abban az esetben, amikor a kiskorú leány napszámosként dolgozva eltörte a lábát, mikor a létra kettétört alatta. Tényként megállapították, hogy a létra eltörését szuvasodás okozta, de emiatt a gazdát semmiféle gondatlanság nem terhelte, hiszen a létrán nem lehetett látni az amortizációt. A bíróság azonban mégis megállapította a kártérítési felelősséget, mivel egyrészt bár a munkaeszköz hibájáról a gazda nem tudott, azt mégis ő szolgáltatta, másrészt figyelembe vette, hogy a felperes kiskorú, továbbá félig árva, ezért a méltányosság megköveteli, hogy az alperes kártalanítsa a kiskorú felperest a nála végzett munka közben szenvedett balesetért.²¹ Mindezekből következik, hogy amikor a bíró a méltányosságra hivatkozva állapította meg a kártérítési felelősséget, akkor tulajdonképpen a perben álló felek szociális érdekét mérlegelte, ahol a hátrányosabb helyzetű fél került előtérbe.

2.3. Érdekelmélet – aktív *interesse* elv

Maga az érdekelmélet azt jelenti, hogy annak kell a kárt viselnie, akinek az érdekében a cselekmény történt. Ezen elmélet miatt problematikus, hogy felmerülhet a kérdés, vajon az adott tevékenység pontosan kinek az érdekét szolgálja. Egy üzem tulajdonosának a minél nagyobb termelésből származó haszon az érdeke, tehát az üzem folytatásából származó kárt viselni köteles. Azonban a fogyasztó érdeke az, hogy az üzem fogyasztói cikket termeljen, így kizárólag egyoldalú érdek nehezen elképzelhető. Előfordulhat olyan eset is, amikor csak az érdek van meg. Így például, ha egy nagyvállalat versenytársánál káresemény következik be, az a nagyvállalatnak mondhatni érdeke, hiszen a konkurens kiesett a piacról, de magát a kárfelelősséget nem alapozza meg csupán az érdek, hiszen a káresemény beálltában nem működött közre. Ezért az érdek-

²⁰ SZLADITS KÁROLY: *A magyar magánjog vázlata*. II. kötet. II. rész. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest, 1933. 303. p.

²¹ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára VII. I. 1933. 603/796/785.

elméletet ki kell egészíteni az „aktív” jelzővel, amivel eljutunk az aktív *interesse* elvhez, ami már a római jogban is ismert formula volt: *cuius commodum, eius periculum*, vagyis viselje az a kárt, aki a magatartást a maga érdekében kifejtette. Van olyan nézet, amely az eredmény létrejöttét veszi alapul, vagyis akinek érdekében az eredmény létrejött, felel az ebből eredő károkért.²² Természetesen ez önmagában így nem elegendő, mivel addig nincs felelősség, amíg az eredmény be nem következik.

További gondot okoz a kisebb üzemek kérdésköre. A tárgyi felelősséget kiterjesztették a kisebb vállalatokra is. A tulajdonos érdeke itt is a nyereségszerzés volt, ebből következik, hogy a kisipari üzem körében bekövetkezett károkért a tulajdonost objektív felelősség terhelte, de felmerülhet a kérdés, hogy valóban szükséges volt-e a kisvállalatokat a tárgyi felelősség hatálya alá vonni, mivel ezen szigorú felelősségi alakzat megbéníthatta volna a gazdasági fejlődést, így előtérbe került egy magasabb társadalmi érdek, az ún. „túlnyomó érdek”.²³ Marton a túlnyomó érdeket a méltányosság elvébe építette bele, mivel kvázi szociális érdek mérlegelést folytattak a bíróságok a méltányosság érvényesítése során. Ebben az esetben a különböző érdekeket rangsorba kell állítani és amely magasabb szinten áll azt kell előtérbe helyezni. Ha egymással szemben állt két érdek, akkor általánosan elfogadott volt, hogy az emberi élet védelme áll mindenek felett.²⁴ Hasonlóan magas szinten van a közérdek, hiszen mindenkinek érdeke az, hogy a saját testi épségét, életét, egészségét védjék, így ebben a magyarázatban el lehet fogadni a veszélyes üzemek szigorúbb felelősség alá vonását, hogy a biztonságérzet az emberekben meglegyen. Végezetül a túlnyomó érdek az, hogy a baleseteket megelőzzék, így mondhatni a társadalom érdeke, hogy a *preventív* hatás megfelelő legyen.

2.4. Megelőzés elve – prevenció elve

A megelőzés (prevenció) elvének lényege, hogy a felelőssé tételnek megelőző hatása van a jövőbeli károkozásokra nézve, ezért a jogalkotó elsődleges indoknak használta fel a veszélyes üzemi felelősség tételes jogi megalkotásánál. Marton szerint ez az „első és uralkodó felelősség alapító elv.”²⁵ A megelőzésnek két fajtája ismert: a speciális és a generális prevenció.²⁶ Ha szemügyre vesszük azokat az elveket, amelyek a tárgyi felelősséget vizsgálják, akkor véleményem szerint a speciális prevenció elvének van kiemelkedő szerepe, hiszen amikor a jogalkotó bevezette a fokozott felelősséget, akkor a társadalom egészét védte, ami már az előbb említett „túlnyomó érdek” elvével esik egy kategóriába. A speciális prevenció azonban éppen azt hivatott szolgálni, hogy a tárgyi felelősség körébe vont üzemek tulajdonosai minden kellő intézkedést tegyenek, hogy a baleseteket elkerüljék. Ha nem tettek meg mindent, tehát a köteles gondosságot elmulasztották, akkor vétkességüket meg lehetett állapítani, így már az objektív felelősség helyett visszatértünk a szubjektív felelősségre, hiszen a megelőzésre hivatkozva a

²² DEZSÓ 1917. 268. p.

²³ A „túlnyomó érdek” kifejezést *Merkelf Rudolf* osztrák jogász használta először, amit *Prinzip des überwiegende Interesse* elvnek nevezett el.

²⁴ DEZSÓ 1917. 270. p.

²⁵ MARTON 1992. 102. p.

²⁶ A speciális prevenció a magánjogban azt jelenti, hogy a károkozót tartsa vissza (például a kártérítéssel) az esetleges további károkozásoktól, a generális prevenció pedig azt, hogy a társadalom egészére nézve visszatartó hatása legyen.

„vétkességi praesumptiók s fictiók alkalmazását látjuk.”²⁷ Ezért álláspontom szerint a prevenció elvét nem ilyen megközelítésben kell beilleszteni az objektív felelősségbe. Az kétségtelenül elengedhetetlen eleme, hogy a megelőzésnek az üzemek körében kiemelkedő szerepe van, hiszen a társadalmi érdek azt kívánja meg, hogy semminemű kár ne következzen be. Sokkal inkább a felelősség alóli mentesülés oldaláról kell közelíteni, hiszen az elv „*abszolút fogalmi véghatára a vis maior, az emberileg egyáltalában, mindenkire nézve leküzdhetetlen (többszöri elemi) erők uralma.*”²⁸ Ebből következik, hogy ez az elv megadja a választ arra nézve, hogy a tárgyi felelősséget bevezető jogszabályokban a mentesülési lehetőség miért olyan szigorú, miért szűk körű a mentesülés.

2.5. Kármegosztás elve

A kármegosztás elve már a római jogban is ismert volt a *lex Rhodia* alapján. Ugyanis „*valamely hajónak tengeri vészből történt megmentése végett a rajta volt javak egy része fölládoztatott, ennek kárát nemcsak az illető javak tulajdonosai, hanem közösen ezekkel [...] mindazok tartozzanak viselni, kik a hajó megmentése által érdekeltettek.*”²⁹ Ez az elv fennmaradt, és a magánjogban kiemelt szerepet kapott. *Dezső Gyula* a kármegosztást „*socialisticus theorianak*” nevezte, mivel a társadalom tagjai között kell felosztani a bekövetkezett kárt, méghozzá olyan alapon, amely a társadalom minél nagyobb rétegének az érdekét szolgálja,³⁰ vagyis tulajdonképpen ez megegyezik a fent említett „túlnyomó érdek” elvével. A kármegosztás elve önmagában nem ad magyarázatot az objektív felelősségre. A szakirodalomban is úgy hivatkoznak erre az elvre, hogy a nagyobb üzemek belekalkulálják a költségükbe az esetleges károkat, így a fogyasztókra hárítják, vagyis mikor a baleset bekövetkezik, tulajdonképpen kármegosztásra kerül sor. Ha azonban ezt a magyarázatot vesszük, akkor a tárgyi felelősség csupán egy esetére lehet ráilleszteni az elvet, generálisan nem. Mégis maga a kármegosztás kiemelt szerepet kapott a magyar kártérítési jogban (különösen a veszélyes üzemi felelősség körében).

A XX. századra széles körben elterjedtek a különféle biztosítási intézmények (betegbiztosítás, ipari és munkásbiztosítás), illetve a szavatossági biztosítások, amelyek a kártérítési felelősséget befolyásolták, hiszen ha például egy munkavállaló biztosítva volt a munkaadó által, a tárgyi felelősség (természetesen csak akkor, ha az a tevékenység amit folytatott, veszélyesnek minősült) alól „szabadult” és kártérítési felelősséggel csak akkor tartozott, ha a baleset bekövetkeztében szándékosság vagy gondatlanság terhelte. Ezekről a későbbiekben még említést fogok tenni. A munkásbiztosítás kapcsán *Dezső* úgy fogalmazott, hogy bár a társadalom érdekét szinte teljes egészében megvalósítja, mégis azáltal, hogy a munkaadó előre kifizeti a munkavállaló miatt meghatározott biztosítási összeget a jövőbeli esetleges káreset bekövetkezése miatt, ezért mondhatni, kvázi előre kártérítést fizet, így az objektív felelősség teljes egészében megvalósul.³¹

²⁷ FODOR ÁRMIN: *Magyar magánjog*. III. kötet. Singer és Wolfner. Budapest, 1899. 822. p.

²⁸ MARTON 1992. 103. p.

²⁹ HOFFMAN PÁL: *Római magánjog rendszere mai érvényben vagyis pandektán alapvonalai*. Heckenast Gusztáv. Pest, 1872. 295. p.

³⁰ DEZSŐ 1917. 280. p.

³¹ DEZSŐ 1917. 283. p.

2.6. Veszélyesség elve

A veszélyesség (*Gefährdungsprinzip*) elve széleskörben elfogadott volt, ami a tárgyi felelősség egyik alapjaként nyert elfogadást. Maga a fogalom elég tág kategóriát ölel fel, legáltalánosabban úgy lehet megfogalmazni, hogy a veszély egy kockázatot jelent, aminek bekövetkezése a jövőre nézve még bizonytalan. A probléma abban rejlik, hogy a mindennapi életben számos olyan tevékenység van, ami kockázatot jelent, így egzaktan leírni, hogy mi tartozik a veszélyességi kritérium alá szinte lehetetlen. Általánosan elfogadott tény, hogy előre nem látható károkért felelősségre vonni senkit nem lehet, tehát nem a veszélyes üzem folytatójának kellett előre látni a baleset reális lehetőségét, hanem esetenként kellett a bíróságoknak megállapítani, hogy látnia lehetett-e azt a rizikófaktorot, ami a tárgyi felelősséget megalapozza. Ez volt az oka annak, hogy a veszélyes üzemi felelősség eseteit taxatívra soha nem lehetett meghatározni a törvényekben, és konkrét fogalmat sem adtak. Az, hogy egy üzem mi alapján minősült veszélyesnek, arra még a továbbiakban kitérek. Mivel a veszélyességnek nem volt pontosan körülírt fogalma, így a bíró mérlegelésére bízták, hogy annak minősít-e egy tevékenységet. Emiatt Marton tarthatatlannak, értéktelennek tartotta ezt az elterjedt nézetet.³²

Bár a szakirodalomban további elveket is találhatunk (*risque créé tan*,³³ *finalitas-elmélet*,³⁴ *ártatlansági teória*³⁵), az itt felsorolt elvek azok, amelyek egységesen szerepelnek a jogirodalomban.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy önállóan egyik elv sem alkalmas arra, hogy megfelelő alátámasztást adjon a veszélyes üzemi felelősségre. Álláspontom szerint néhány elv kombinációja megfelelő magyarázatot ad a tárgyi felelősség ezen kategóriájára. Így a prevenció elv, az érdekelmélet és a veszélyesség elvének kombinációjával megérthetjük, mi volt a jogalkotó indoka, hogy ezen kivételes felelősséget beemelte a tételes jogba, hiszen egyik elv következik a másikból, vagyis külön-külön nem elegendőek, hanem együttesen szükségesek és együttesen alkalmazandók.

3. Rövid történeti áttekintés

3.1. A veszélyes üzemi felelősség európai fejlődése

Az európai magánjogi kódexek kétség kívül követték a római jogi felelősségi rendszert a XVIII-XIX. századig, ugyanis a szerződésen kívül okozott kártérítési felelősséghez is vétkességet kívántak meg. Vétkes volt az a cselekmény, amely nem ütötte meg a *bonus et diligens pater familias* zsinórmértékét, amit a justinianusi jog állított fel. Az ipari forradalom azonban, ahogy már fentebb is említettem, alapjában véve változtatta meg ezt a felfogást. A vasút volt az első veszélyes üzem, ami „átalakítólag hatott az

³² MARTON 1992. 83. p.

³³ A francia *risque créé* tana leginkább a veszélyesség elvének és az aktív *interesse* elvének az ötvözete.

³⁴ Cél elméletnek is nevezik, tehát akinek célja valamely dolog tartás, valamely cselekmény elkövetése, az felelős az ezek által okozott károkért.

³⁵ Az ártatlanság elmélet lényege, hogy a károkozó bár ártatlan, a károsult még ártatlanabb, ezért a károkozó viselje a kárt.

egész emberiség kulturális, gazdasági és politikai életére.”³⁶ Az emberek mindennapos használói voltak e veszélyes üzemnek, így nem véletlen, hogy a törvényhozás első körben szabályozta a vasutak által okozott károkat. Az első törvény az 1838-as porosz vasúttörvény volt (*Das Königlich Preußische Eisenbahngesetz*). E törvény értelmében a vasúti vállalat minden olyan kárt köteles volt megtéríteni, amely a vasúton történő szállítás során a szállított személyekre, árukra, illetve más személyekre vagy dolgokra hármlott. Kizárólag akkor mentesült a vasút, ha bizonyította, hogy a kárt a sértett hibája vagy külső, elháríthatatlan véletlen okozta.³⁷ Továbbá rögzítette: „*Die gefährliche Natur der Unternehmung selbst ist als ein solcher, von dem Schadenersatz befreiender, Zufall nicht zu betrachten.*”³⁸ Tehát maga a vállalat veszélyes természetét nem lehetett olyan véletlennek tekinteni, amely mentesítette volna a kártérítési kötelezettség alól, vagyis megjelent a veszélyességi elmélet alkalmazása a tételes jogban.

Jelentős jogszabály volt az 1869-es osztrák vasúti törvény is (*Eisenbahnhaftpflichtgesetz*). A porossal ellentétben a dologi károk tekintetében a vasút nem tartozott felelősséggel, ráadásul a vétségi elvet formálisan megtartotta. A vasút vétkessége megdönthetetlen vélelem volt, a mentesülési körülményeket pedig megdönthető vélelmeknek lehetett tekinteni.³⁹ Látható, hogy ebben az időben a vétkesség elve még dominált az objektív felett, ami azért jelentős, mivel az osztrák vasúti törvény volt az egyik minta a magyar jogalkotók számára. Mentesülési lehetősége a törvény értelmében a vállalatnak akkor volt, ha bizonyította, hogy a kárt elháríthatatlan véletlen (*unabwendbarer Zufall, vis maior*), továbbá harmadik személy elháríthatatlan cselekménye (*eine unabwendbare Handlung einer dritten Person*), végül az elhalt, sérült kizárólagos önhibája (*Verschulden des Beschädigten*) okozta.⁴⁰ Ugyanezt a kimentési rendszert alkalmazta a 1875. évi svájci vasúti törvény. Bár nem tartalmazta a dologi károkért való felelősséget, azonban a gőzhajóvállalatokat is bevonta a törvény hatálya alá.⁴¹ Továbbá az 1. § értelmében „*Wenn beim Bau einer Eisenbahn durch irgen welche Verschuldung der konzessionierten Unternehmung ein Mensch getötet oder körperlich verletzt wird, so haftet dieselbe für den dadurch entstandenen Schaden.*” Ha a vasút építése során valaki halálos vagy testi sérülést szenvedett az engedéllyel rendelkező vállalkozás bármilyen hibája miatt, a vasút a felmerült kárért felelt. Ez a rendelkezés nem tartalmazott semmilyen kimentési lehetőséget, csupán azt, ha valamilyen hiba miatt valaki megsérült, feltétlen felelősséggel tartozik a vállalat.⁴²

Az egész Németország területére kiterjedő ipari üzemek kártérítési felelősségéről szóló 1871. évi *Reichshaftpflichtgesetz* (Rhg.) volt az első törvény, amely a veszélyes üzemek körét kitágította. A törvény rögzítette: „*Wenn bei dem Betriebe einer Eisenbahn ein Mensch getötet oder körperlich verletzt wird*”, azaz csupán azt írta le, hogyha valaki a vasúti üzemnél meghalt, vagy testi sérülést szenvedett, a vállalat csak

³⁶ VISEGRÁDY JÓZSEF: *A közlekedésügy, mint közfeladat és a vasút-autó kérdés*. Budapest, 1936. 13. p.

³⁷ Das Königlich Preußische Eisenbahngesetz vom 3. November. Elberfeld, 1838. 25. §.

³⁸ Das Königlich Preußische Eisenbahngesetz vom 3. November. Elberfeld, 1838. 25. §.

³⁹ SZLADITS KÁROLY: *Vétőképeség*. Jogtudományi Közlöny 1907/7.60. p.

⁴⁰ U.o.

⁴¹ OSKAR ERISMANN: *Das schweizerische Eisenbahn-Haftpflicht-Gesetz*. R. Reich vormals C. Detloffs Buchhandlung, Basel, 1895. 12. p.

⁴² ERISMANN 1895. 6. p.

akkor tartozott kártérítéssel. A dologi károkért szintén nem volt felelősségre vonható az üzemtulajdonos. A mentesülést szűkebb körben tette lehetővé, mivel kizárólag a sértett/elhalt önhibája (*eigenes Verschulden des Getödteten oder Verletzten*) vagy *vis maior* (*höhere Gewalt*) bizonyítása után szabadult a felelősség alól a vállalat.⁴³ A törvény jelentősége a 2. §-ban rejtett. Az 1. § szerinti felelősséget kiterjesztette arra, aki bányát, kőfejtőt vagy gyárat üzemeltet azzal a megszorítással, hogy a kárt, a meghatalmazottjuk, képviselőjük, az üzemvezetéssel vagy a dolgozók felügyeletével megbízott személy szolgálata teljesítésével összefüggően okozta. Bár mondhatnánk, hogy a tárgyi felelősséget kiterjesztette a törvény, és hogy már a felelősség alapja nem a veszélyes üzem fenntartójának a vétkességi fictiója volt, mégis egyfajta szubjektivistá magyarázatot adott a 2. § a gyárak tulajdonosainak a felelősségére, amit a jogirodalom „ipari culpának” nevezett.⁴⁴

A német jogalkotók nem kívántak meghatározni egy olyan általános fogalmat, amelyben rögzítették volna a veszélyes üzemek körét, hanem külön speciális törvények elfogadásával terjesztették ki a tárgyi felelősség esetköreit. Ilyen volt az 1909. évi gépjármű törvény (*Kraftfahrzeuggesetz*) vagy az 1922-es légitforgalmi törvény (*Luftverkehrsgesetz*). Előbbi törvény mentesülési esetei hasonlóak voltak a fentebb említett törvényekéhez, azonban a *Luftverkehrsgesetz* kimondta, hogy a jármű tulajdonosa még a *vis maior*ért is felel.⁴⁵

A magyar jogalkotóknak a fentebb említett törvények, különösen az osztrák, valamint 1871. évi Reichshaftpflichtgesetz állt rendelkezésre mintaként, és a német törvény alapján a XIX. század vége felé meg is született az első törvény, amely a tárgyi felelősséget beemelte a magyar tételes jogba.

3.2. A tárgyi felelősség hazai megvalósulása

Az első vasutat Magyarországon 1846-ban adták át, amely Pest és Vác között közlekedett. Ezt követte a Pest-Szolnok között közlekedő vasúti vonal megépítése. A Pest-Vác közti vasúti vonal átadásától a vasúti törvényig közel harminc év telt el. A XIX. század végére azonban Magyarországon is megjelent az igény, hogy a vasutakat külön szabályozás alá vonják, és ebben kiemelkedő szerepet játszott *Stiller Mór*.⁴⁶ Az első jogászgűlésen indítványozta, hogy a vasutakat az európai minták szerint vonják külön törvényi szabályozás alá, hiszen „egészen új szállítási mód, s melyeknek józan jogi szabályozása új problémái lettek tudományunknak és törvényhozásoknak.”⁴⁷ Így született meg az 1874. évi XVIII. tc. (*A vaspályák által okozott halál vagy testi sértés iránti felelősségről*), amelynek köszönhetően a tárgyi felelősség a hazai jogrendszerben is elismerést nyert, bár a korábbi 1836. évi XXV. tc. amely az *Ország köz-javát és kereskedését gyarapító magányos vállalatokról* szólt, szintén tartalmazott objektív elemet, mivel a 8. § értelmében a vállalatok feleltek az „akár véletlenül, akár hibából okozott károkért”. Azonban e törvény

⁴³ GEORG EGER: *Reichs-Haftpflichtgesetz vom 7. Juni 1871*. J. Guttentag, Berlagsbuchhandlung G.m.b.h., Berlin, 1903. 1. p.

⁴⁴ MARTON 1992. 94. p.

⁴⁵ MARTON 1992. 74. p.

⁴⁶ *Stiller Mór* (1842–1917): ügyvéd, jogi író, neves kereskedelmi jogász. Megalapította 1885-ben a Jog c. szaklapot.

⁴⁷ STILLER MÓR: *A vasutak kártérítési felelőssége*. Rudnyánszky A. Könyvnyomda. Pest, 1871. 3. p.

az idők során nem nyert gyakorlati érvényesülést, így kimondható, hogy az 1874. évi tc. volt az, amely elsőként szakított a vétkességi hagyományokkal.

A jogszabály kimondja: „*vaspálya üzeménél valaki életét veszti, vagy testi sértést szenved, az ezáltal okozott károkért az illető vaspálya-vállalat felelős, kivéve, ha a vállalat bebizonyítja, hogy a halált vagy a testi sértést elháríthatlan esemény (vis maior), vagy egy harmadik személynek elháríthatlan cselekménye, melyet a vaspályatársulat megakadályozni képes nem volt, vagy a megholtak, illetőleg a sérültek saját hibája okozta.*”⁴⁸ Mivel e törvény az 1871-es német ipari törvény, valamint az osztrák vasúti törvény mintájára született, nem tartalmazta a dolgokban bekövetkezett károkért való felelősséget, holott *Stiller* a javaslatában egyértelműen indítványozta, hogy a tárgyakra is terjedjen ki a vaspályák felelőssége.⁴⁹ Egyébként a mentesülési lehetőségek megegyeztek a külföldi mintául szolgáló törvényekével.

Az erőhatalomnál a törvény nem határozta meg, hogy a *vis maior* kizárólag az üzemi tevékenység körén kívülről származhatott-e vagy sem. A törvényjavaslat indokolásában úgy határozták meg az erőhatalmat, hogy az az esemény, amely „*magában foglalja mindazon események fogalmát, melyek sem előre nem láthatók s ennek folytán ki nem kerülhetők, sem emberi erő és óvatosság által meg nem akadályozhatók.*”⁵⁰ Magát a fogalmat *Szladits Károly* úgy határozta meg, hogy az az esemény amelyet az üzem fenntartója egyáltalán nem tudott elhárítani.⁵¹ *Dezső* hozzáteszi még, hogy, „*kívülről jövő casus*”⁵², amely úgy értelmezhető, hogy a vasút csak akkor mentesült a felelősség alól, ha azt bizonyította, hogy az erőhatalom az üzemi tevékenységén kívül érkezett. Ennek értelmében nem hivatkozhatott a vaspálya-vállalat arra, hogy kázánrobbanás történt, vagy akár a szállítás során egy híd összeomlott, hiszen ezek olyan körülmények voltak, amik a tevékenységével közvetlen vagy közvetett oksági kapcsolatban álltak. Érdemes megjegyezni, hogy *Dezső Gyula* szerint a vaspályát nem mentesítette a felelősség alól, hogy a mozdonyvezető hirtelen megőrült, míg *Szladits* szerint ez *vis maior*-ként volt értékelhető. *Marton* viszont egyértelműen rögzítette, hogy az erőhatalom „*abszolúte, mindenre nézve elháríthatatlan, megelőzhetetlen esemény*” és kimondta, hogy teljesen mindegy, hogy ez kívülről vagy belülről származik-e, a lényeg az esemény megelőzhetetlensége.⁵³ Ebből látszik, hogy a bírói joggyakorlatra hárult az a nehéz feladat, hogy eldöntse, vajon az adott jogvitában a mentesülésre való hivatkozás erőhatalomként értékelhető-e, amit mindig esetenként kellett mérlegelni.

Problémás volt továbbá, hogy a harmadik személy elháríthatatlan cselekményét miként kellett értelmezni, hiszen a *vis maior* fogalmi körébe e mentesülési alakzatot be lehetett vonni, ugyanis a vasút szempontjából közömbös volt az, hogy az erőhatalmat mi okozta, mivel, ahogy fentebb említettem, a lényeg a cselekmény megelőzhetetlensége. További mentesülés volt a sértett saját hibája, ami az önhiba fogalmával egyezik

⁴⁸ SZLADITS KÁROLY: *A magyar magánjog mai érvényben. Törvények, rendeletek, joggyakorlat.* III. rész. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1934. 314–315. pp.

⁴⁹ STILLER 1871. 18.

⁵⁰ *Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. Képviselőházi Irományok.* XII. kötet 588. iromány, 58. p.

⁵¹ SZLADITS 1933. 298. p.

⁵² DEZSŐ 1917. 140. p.

⁵³ MARTON 1992. 198. p.

meg. Nem volt egységes nézet abban sem, hogy az önhiba vétőképeséget kívánt-e meg vagy sem. A vétőképeség azt jelenti, hogy az illető életkoránál, és ehhez igazodó szellemi fejlettsége alapján képes felismerni magatartása jogellenességét, veszélyességét. Szladits szerint az önhiba megállapításának feltétele a vétőképeség, ami az elmebeteg vagy serdületlen gyermek részéről nem áll fenn, vagyis az önhibát a károsult szándékoságának vagy gondatlanságának kellett okoznia.⁵⁴ A másik nézet pedig az, hogy a károsultnak a belső motívumait figyelmen kívül kell hagyni, csupán az releváns, hogy az illető cselekménye okozta-e a balesetet, vagyis objektív értelemben kell vizsgálni a cselekményt, ennek következtében nem releváns az, hogy az illető vétőképes-e, így a vétőképtelen személy is idézhetett elő önhibát.⁵⁵

A fentiekből látszik, hogy bár a tárgyi felelősség bevezetése megvalósult, rendkívül sok kérdés merült fel a törvénnyel kapcsolatban. Az indokolásból kitűnik, hogy a törvény létrehozásának elsődleges oka a technikai fejlettség miatt, a bizonyítási teher megfordítása volt: „a tényállás megállapítását gépészeti ismerettel bíró szakférfiaknak is gyakran lehetetlenné teszik, szükséges kimondani miszerint [...] a társaság tartozik a bírót arról meggyőzni, ha a felelősségétől szabadulni akar.”⁵⁶ További kérdés volt, hogy a német mintát követve, a gyárakra milyen felelősségi alakzat legyen érvényben. Bár a vasút volt az első veszélyes üzem, aminél a tárgyi felelősséget bevezették, az ipari üzemek hazai szabályozása hamarabb megvalósult, ami bár a német mintát követte, de nem vette át az 1871-es *Reichshaftpflichtgesetz* azon rendelkezését, amely úgy rendelkezett, hogy a felelősség kizárólag a felügyelő vétkessége esetén állt be. Az 1872. évi VIII. tc. (Az ipartörvény) 69. §-a értelmében „Minden gyáros köteles gyárában saját költségén mindazt létesíteni és fenntartani, a mi tekintettel az iparüzlet és telep minőségére, a munkások életének és egészségének lehető biztosítására szolgál.” Természetesen itt még vétkességi alapon vonták felelősségre a tulajdonost, ha ezen kötelezettségének nem tett eleget. Az 1884. évi XVII. tc., az *ipartörvény* 114. §-a megtartotta a korábban hatályban lévő törvény rendelkezését, így nagy változást nem hozott a felelősség alakulásának a körében. A veszélyes üzemi felelősség alakulásában az 1893. évi XXVIII. tc. kiemelt szerepet játszott, amely az *ipari és gyári alkalmazottak baleset elleni védelméről és az iparfelügyeletről* szólt. Az 1. §-a megegyezett a fent említett ipartörvények rendelkezésével, mégis a bírói gyakorlat a 37. §-ban találta meg a tárgyi felelősséghez vezető utat. E rendelkezés úgy szólt, hogy „Az, a ki a jelen törvényben előírt kötelezettségek teljesítését elmulasztja, kihágást követ el, és az alantabb megállapított pénzbüntetéssel sújtandó, - fenmaradván úgy a polgári, mint büntető-törvény szerinti felelőssége, ha mulasztása miatt valamely baleset történt.” A legjelentősebb fordulat a „fenmaradván úgy a polgári [...] felelőssége” volt, mivel e rendelkezésre hivatkozva a bírói gyakorlat kiterjesztette a vasutak szigorú felelősségét az üzemek tulajdonosaira. A balesetek bekövetkeztekor vélelmezték a vétkességet, tehát a tulajdonosoknak kellett bizonyítaniuk, hogy mentesülési ok fennállt-e: *vis maior*, har-

⁵⁴ SZLADITS 1933. 297. p.

⁵⁵ DEZSÓ 1917. 139. p.

⁵⁶ KI 1872. XII. 588. ir. 58. p.

madik személy elháríthatatlan cselekménye, illetve a sértett önhibája.⁵⁷ Így az „ipari culpa” Magyarországon is érvényre jutott.

Vitatott volt, hogy minden egyes veszélyes üzemet külön törvényi szabályozás alá vonjanak-e, mint a németeknél vagy a későbbiekben alkossanak egy generálklauzulát, amely alkalmas arra, hogy a technikai fejlődéssel haladva lépést tudjon tartani. Erre sokat kellett várni, mivel a jogalkotók nem hoztak létre egységes magánjogi törvénykönyvet, majd csak a bírói joggyakorlat által használt 1928-as Magyar Magánjogi Törvényjavaslat tartalmazott a veszélyes üzemekre vonatkozó rendelkezéseket. Addig viszont a bíróságokra hárult az a feladat, hogy az 1874. évi tc. rendelkezéseit értelmezve kialakítsanak egy egységes gyakorlatot, valamint a veszélyes üzemek körét kitágítsák a hazai jogrendszerben.

II. A bírói joggyakorlat

1. A veszélyes üzemi felelősség a Magyar Magánjogi Törvényjavaslat előtt

1.1. A tárgyi felelősség „befogadása”

Az 1874. évi XVIII. tc.-kel a tárgyi felelősség bekerült a tételes jogba, azonban az alkalmazása nem volt „zökkenőmentes”. Elsődleges kérdés volt a jogszabály személyi hatálya. Kizárólag a vasúti vállalat volt-e a felelős a törvény értelmében? Az 1. § a vaspálya üzemet említette, nem tett különbséget gőzmozdony, illetve lövontatású vonat között, holott a vasúti üzem fogalmából egyértelműen kitűnik, hogy az üzemi tevékenységgel összefüggő kárért felelt a vállalat, így nem volt jelentősége magának a vonat fajtájának. A bíróságok azonban kizárólag a gőzmozdonyokra kezdték alkalmazni a fokozott felelősséget. Így a Budapesti Kir. Ítéletábra eltekintett e törvény alkalmazásától, mikor a felperes férjét egy „lóvonat” elütötte, amibe a férfi belehalt, mivel a törvény „rendelkezései csakis a gőzmozdonyu vonatokra terjed ki [...], az 1874: XVIII. t. cz. rendelkezései irányadoul el nem fogadhatók, hanem az általános magánjogi elvek szerint döntendő el.”⁵⁸ Tehát hiába, hogy a vasúti üzem körében keletkezett a kár, ezáltal pedig a törvény hatálya alatt állt a vállalat, mégis szubjektív alapon bíralták el az esetet, így a bizonyítási teher az elhunyt férfi feleségét terhelte, neki kellett bizonyítania, hogy a vállalat részéről szándékosság vagy gondatlanság állt fent.

Vitás volt, hogy a tárgyi felelősség alkalmazása az üzem veszélyességének a tényéhez vagy (ettől eltekintve) kizárólag az üzem folytatásához kapcsolódott-e?⁵⁹ A bírói joggyakorlat eltérő indokolásokat adott, hiszen egyszer arra hivatkozott, hogy a vasutat

⁵⁷ MARTON 1992. 171. p.

⁵⁸ MÁRKUS DEZSŐ: *Felsőbíróságaink elvi határozatai. A M. Kir. Curia és a Kir. Táblák elvi jelentőségű döntéseinek rendszeres gyűjteménye*. VII. kötet. Grill Károly cs. És Kir. Ud. Könyvkereskedése. Budapest, 1897. 235. p. (93. decz. 28. 1046/93.)

⁵⁹ SZLADITS 1933. 296. p.

„üzemének sajátos veszélyeivel okozati összefüggésben álló balesetek folytán”⁶⁰ terhelte fokozott felelősség, egy további ítéletben azonban azt mondta ki, hogy a „bekövetkezett baleset és a vaspálya üzeme között fenforojjon az okozatos összefüggés.”⁶¹ Ha az utóbbit fogadjuk el helyesnek, akkor ilyen alapon a vállalat felelősségét kellett volna megállapítani, mikor a felperes a szalmával megrakott vasúti kocsi tetejéről leesett, mert meg akarta húzni a kötelet, amivel a szalmát összefogták.⁶² Ebben az értelemben a veszélyesség elvét alkalmazta a joggyakorlat, bár az 1874. évi XVIII. tc. szövege nem tartalmazta ezt a kifejezést, mégis általános elfogadást nyert, hogy a vasút tevékenysége különös veszéllyel jár. Ez sem valósult meg azonban maradéktalanul, mivel a vaspálya-vállalat felelősségét állapították meg akkor is, amikor a vasúti kocsira felrakodtak, vagy akkor, mikor a raktárépületben tűz ütött ki és az oltás közben baleset történt.⁶³ Ugyanígy az üzemi kör kérdése merült fel a sínvágás, illetve a mozdonyok a műhelyből való kitolása közben történő baleset bekövetkeztekor. Az előbbi a vasúti üzemmel volt kapcsolatos, így az 1874. évi törvény értelmében a vasutat tárgyi felelősség terhelte a sínvágás közben keletkezett károk tekintetében.⁶⁴ Az utóbbinál azonban a Kir. Curia megállapította, hogy a műhelyből az udvarra való kitolása a mozdonyok nem esik a veszélyes üzemek tekintete alá.⁶⁵ Ebből látszik, hogy nem volt egy egységes meghatározása az üzemi körnek, hiszen mind a sínvágás, mind az azon való művelet (mozdonytolás) a vasúthoz, annak üzemi tevékenységéhez kapcsolódott, hiszen ezek nélkül a műveletek nélkül a vállalat nem tudott volna adekvátan működni, mind a két tevékenység elengedhetetlen volt.

Végezetül problémás volt, hogy ebben az időszakban a vétkességi tan még elsődleges volt az objektívval szemben. Történt ugyanis, hogy a felperes sérülést szenvedett, amikor a vonat kisiklott. A Budapesti Kir. Ítéltábla megállapította, hogy a kisiklás csakis balesetnek tekinthető, és a vonat veszélyes jellegével okozati összefüggésben következett be a szerencsétlenség, így az 1874. évi törvény értelmében a vállalatot terhelte a bizonyítás. A bíróság az indokolásban azonban nem azt mondta ki, hogy a vasúti vállalat *vis maior*, harmadik személy elháríthatatlan cselekménye vagy a sértett önhibája esetén mentesül, hanem hogy „az általános bizonyítási elvek szerint alp. köteles bizonyítani, h. a bekövetkezett baleset nem az ő közegeinek mulasztásából, gondatlansága vagy hibájából származott.”⁶⁶ Tehát tárgyi felelősségre hivatkozva állapította meg a bizonyítási terhet, azonban magát a mentesülést a vállalatnak vétkességi alapon kellett bizonyítania. Az, hogy az általános bizonyítási elvekre hivatkozva állapította meg az alperes bizonyítási terhet dogmatikailag problematikus, hiszen ezen elvek szerint a károsultnak kellett bizonyítani a másik fél vétkességét.

⁶⁰ GRECSÁK KÁROLY: *Magyar döntvénytár. A Magyar Kir. Curia, Kir. Ítéltáblák, nemkülönben más legfelsőbb fokú ítélőbirások elvi jelentőségű határozatai.* VIII. kötet. Politzer Zsigmond és fia jogi könyvkereskedés és kiadóhivatala. Budapest, 1906. 1063. p. (Curia 1902. május 21. 2584. sz.)

⁶¹ GRECSÁK 1906. 1068. p. (Curia 1904. május 31. 3673/1903. sz.)

⁶² GRECSÁK KÁROLY-GYOMAI ZSIGMOND: *Grill-féle döntvénytár.* XIII. kötet. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1908. 438. p. (Curia 1906. június 22. 2199. sz.)

⁶³ SZLADITS 1933. 296. p.

⁶⁴ SZLADITS KÁROLY: *A magyar bírói gyakorlat. Magánjog.* II. kötet. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest, 1935. 697. p. (7715/1905. sz.)

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ MÁRKUS 1897. 237. p. (94. nov. 3. 5296/94 sz.)

Megállapítható, hogy a tárgyi felelősség alkalmazása bár érvényesült, azonban a bírói joggyakorlat nehezen reagált ezen felelősségi alakzatra. Ugyanakkor a joggyakorlat bírói aktivizmussal a vasutak felelősségét elkezdte kiterjeszteni különböző tevékenységekre, üzemekre, így a veszélyes üzemi felelősség széleskörű alkalmazást nyert a magánjogban.

1.2 A veszélyes üzemi felelősség kiterjesztése

A joggyakorlat az 1874. évi törvényt kiterjesztő értelmezéssel kezdte el alkalmazni a különféle tevékenységekre, illetve üzemekre. A jogalkotók nem kívánták külön törvényben szabályozni az egyes veszélyes üzemeket, így a bírói gyakorlat játszott kiemelkedő szerepet abban, hogy megfelelő jogi indokot adjon a veszélyes üzemi felelősség bevezetésére. A Kir. Curia egy 1899-ben született ítéletében adta indokát e felelősség kiterjesztésének, amikor a vasút felelősségét állapította meg a mozdonyából kirepülő szikra miatt, aminek következtében egy ház kigyulladt. Az indokolásban rögzíti, hogy „*jogi indoka tehát csakis az eset sajátos és különleges viszonyaiból kiindulva, az alperes által folytatott vasuti üzem harmadik személyek tulajdonát veszélyeztető természetében kereshető [...]. Mert a mindenkit megillető jogvédelem megköveteli, hogy akkor, amikor a tulajdonos a törvény által megengedett és annak alapján gyakorolt üzem beállítását nem kérheti: a harmadik személyek tulajdonát veszélyeztető üzemre való jogosultsággal a veszélyből eredő károkért való felelősség együtt járjon.*”⁶⁷ Itt mondta ki először a bíróság azt az általános jogelvet, hogy ezen üzemek létesítése nem jogellenes, hiszen az a tulajdonjog korlátozásával járt volna, de mivel e vállalatok tevékenysége harmadik személyek tulajdonát veszélyeztethetik, az ebből eredő károkat annak kellett viselnie, aki az üzemet fenntartja. Ez az ítélet azért volt jelentős, mivel a törvény nem tartalmazta a dolgokban bekövetkezett károkért való felelősséget, azonban a bírói gyakorlat kiterjesztette a tárgyi felelősséget harmadik személyek tulajdonában bekövetkezett károkra is. Összességében kijelenthető, hogy fennállt a vasút tárgyi felelőssége, ha az üzem veszélyes volta miatt valaki életét veszítette, testi sérülést szenvedett, valakinek a tulajdonában kárt okozott és nem állt fenn mentesülési ok. A legtipikusabb veszélyes üzem a gépjármű volt, aminek a külön szabályozására Kolosváry Bálint hívta fel a figyelmet: „*a magánjogban az automobilon stb. által okozott károkért való felelősség kérdését s annak mikénti szabályozását tolják előtérbe, s következően szükségessé teszik az ált. magánjog és az esetleges specialis automobil-jog közti viszonynak meghatározását.*”⁶⁸ Azonban a jogalkotók nem kívánták külön törvényben szabályozni a gépjárművet, mivel nem akartak minden egyes veszélyes üzemre külön törvényt alkotni. Ezért Kolosváry is arra az álláspontra jutott, hogy kizárólag a bíróságok tudják analógia alapján a tárgyi felelősség körébe vonni a gépjárműveket, hiszen „*a veszélyeztetőség ezen magasabb fokára tekintettel az analógia alapjául vett törvény-szakasz (1874. XVIII. 1. §.) kiterjesztő magyarázattal alkalmazandó.*”⁶⁹ Ezen formát használva a gyakorlat a felelősség hatálya alá vonta a villamos üzemeket,⁷⁰ gőzhajó-

⁶⁷ GRECSÁK 1906. 1060. p. (1899. március 15. 5332. sz.)

⁶⁸ KOLOSVÁRY BÁLINT: *Automobilkárok*. in: Erdélyrészi Jogi Közlöny. 1908/37. 397. p.

⁶⁹ KOLOSVÁRY BÁLINT: *Automobilkárok. Folytatás és vége*. In: Erdélyrészi Jogi Közlöny. 1908/38. 406. p.

⁷⁰ GRECSÁK 1906. 1065. p. (Curia 1903. okt. 29. 2441/1903. sz.)

kat,⁷¹ bányauzemeket,⁷² felvonókat,⁷³ mivel elemi erővel működtek, ami már önmagában olyan veszélyt hordozott, ami indokoltta tette, hogy vétkesség nélkül is feleljenek a bekövetkezett károkért. Kijelenthető, hogy az elemi erő jelenléte már önmagában elegendő indok volt arra, hogy a tárgyi felelősséget alkalmazzák. Problematikus volt az ipari, illetve a kisipari üzemek kérdésköre, mivel minden esetben a bíró mérlegelésén múlt annak eldöntése, hogy a vállalat veszélyes üzemmódot alkalmaz-e vagy sem. Ha megállapította, akkor perdöntő jelentősége volt, hiszen a károkozót terhelte a bizonyítás. A joggyakorlat nem volt egységes ebben a kérdésben sem, mivel a rozsdás, abroncsos hordók javítását veszélyes üzemnek minősítette,⁷⁴ azonban egy olyan ipari üzemet, ahol a bakteriumos fertőzés nagyobb fokú volt, nem vonta a tárgyi felelősség alkalmazási körébe.⁷⁵ Ha a gyakorlat abból a feltevésből indult ki, hogy gépi erővel működő üzemek mindenképpen tárgyi felelősséget vontak maguk után, akkor az azzal magyarázható, hogy a veszély bekövetkezésének a lehetősége folyamatosan fennállt. Ez a permanens veszélyhelyzet azonban nemcsak az elemi erő vonatkozásában állt fenn, hanem egy olyan ipari vállalatnál is, ahol a fertőzés lehetősége nagyobb fokú volt, mégis a gyakorlat nem terjesztette ki a tárgyi felelősséget e vállalatokra, pedig voltak olyan esetkörök, mikor gépi meghajtás nélküli tevékenységre is alkalmazták az 1874. évi törvényt: vasalógépre, pinceásásra, dorongfa több méter magasságban történő felrakására vagy éppen kútásásra.⁷⁶ Másrészt a rozsdás abroncsoknál konkrétan egy személy vonatkozásában állt fenn a veszélyhelyzet, mivel az szenvedhetett el sérülést, aki a javítással foglalkozott, így a speciális prevenció elvét alkalmazta a gyakorlat. A bakteriális fertőzés több személy életét veszélyeztette, így a „túlnyomó érdek” elve megkívánta volna, hogy az üzem tulajdonosát fokozott felelősség alá vonják.

A kisebb vállalatok vonatkozásában felmerült az a probléma, hogy e felelősségi alakzat ellehetetleníti az üzem működését, hiszen nem olyan nagy tőkével működtek, mint egy nagyvállalat, és a méltányosság, illetve a gazdasági érdek is megkívánta, hogy a kisvállalatok nagyszámban működjenek, mégis a gyakorlat nem tett különbséget a kettő között. Természetesen egy vállalatot attól, hogy „nagyméretű” nem vonták egyből a tárgyi felelősség hatálya alá, hanem a bíróság ott is az üzemi tevékenység mérlegelésével döntötte el, hogy veszélyesnek minősíti-e vagy sem.

A felelősség kiterjesztése ezekre az ipari üzemekre megtette a hatását, hiszen a tulajdonosokat arra ösztönözte, hogy minden óvintézkedést megtegyenek annak érdekében, hogy az esetleges baleseteket elkerüljék, így a prevenció elv teljes mértékben érvényre jutott. Bár kezdetben hatalmas terhet jelentett, hogy vétkesség nélkül is feleljenek a károkért, a kármegosztás elve fokozottan beépült a magánjogba a biztosítási rendszer révén, így a vállalatok tulajdonosai is egyfajta védelemben részesültek.

⁷¹ SZLADITS 1935. 711. p. (Bp. T. 324/1904.)

⁷² SZLADITS 1935. 714. p. (P. VII. 3319/1905.)

⁷³ SZLADITS 1935. 714. p. (5363/1916.)

⁷⁴ DEZSÓ 1932. 35. p.

⁷⁵ SZLADITS 1935. 714–715. pp. (1878/1906.)

⁷⁶ DEZSÓ 1932. 35–36. pp.

1.3. A biztosítás szerepe a tárgyi felelősségnél

A biztosítás megjelenése a kármegosztás elvének köszönhető. A biztosításnak, mint fogalomnak legfontosabb eleme a kockázat. „A kockázat olyan eshetőség, amely szükségletet támaszt.”⁷⁷ Ebből következik, hogy az eshetőség egy jövőbeli lehetséges eseményt jelent, amelynek bekövetkezése még bizonytalan, amire a biztosított magát bebiztosítja. További fontos eleme a véletlenség, azaz „ne függjön az érdekelt akaratától”⁷⁸, tehát ne legyen visszavezethető a fél szándékosságára vagy gondatlanságára. E fogalmi elemeknek köszönhető, hogy a biztosítás elterjedése a bírói joggyakorlat által kiterjesztett veszélyes üzemi felelősséggel függött össze, hiszen a kockázat (veszély), valamint a véletlenség, az a veszélyes üzemek fogalmi körét írja körül. A méltányosság elvéből következik, hogy bár a vállalat viselte azt a kárt, ami veszélyességéből eredhet, de lehetősége volt arra, hogy saját magát biztosítsa a jövőbeli esetleges kockázatokra. Így kialakultak a biztosítás különböző fajtái: kárbiztosítás, balesetbiztosítás, életbiztosítás, betegségbiztosítás stb. A kárbiztosításon belül a jogirodalom kiemelte a felelősségbiztosítást (szavatossági biztosítás). Ennek értelmében a „biztosító köteles a biztosítottnak megtéríteni azt a szolgáltatást, amelyet ez az őt terhelő felelősség alapján a biztosítás tartama alatt beálló valamely ténykörülménynél fogva harmadik személy részére teljesíteni kénytelen.”⁷⁹ A meghatározásból következik, hogy a biztosító akkor köteles fizetni, mikor a harmadik személy az igényét érvényesíti. Másrészt ennek előfeltétele, hogy a biztosított felelős legyen harmadik személyért, ami történhet szerződéses felvállaláson, illetve jogszabályi rendelkezésen. Ezen intézmény az ipari üzemek elterjedésével alakult ki, amikor az üzemi tevékenység állandó kockázatot jelentett, így a tulajdonosok egyfajta védelmet kerestek az esetleges jövőbeli kártérítésektől. Azonban e biztosítási fajta a gyakorlatban a balesetbiztosítással mosódott össze.

Az ipari vállalatokra az állami biztosítási rendszer által bevezetett kötelező biztosítás vonatkozott. Ezzel összefüggésben két fontos törvényt kell említeni. Az első törvény az *ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegség és baleset biztosításáról* szóló 1907. évi XIX. tc. volt. A törvény legfontosabb alapelve volt, hogy a biztosítás kötelező, amely kiterjedt a munkások baleset- és betegségbiztosítására.⁸⁰ Az 1. §-a meghatározta a betegségi biztosítási kötelezettség alá tartozó személyeket. A 3. §-a 26 pontban felsorolta azokat az üzemeket, amelyeknek a munkavállalói a biztosítási kötelezettség alá estek. E taxatív felsorolás a veszélyes üzemeket határozta meg, azonban az utolsó pont általános jelleggel írta körül a vállalatokat: „melyek elemi erő által hajtott gépeket vagy hatósági engedélyhez kötött gőzkazánt használnak.” A betegségbiztosítás által a jogosult legfeljebb 20 hétig ingyenes orvosi kezelést igényelhetett, további jogosultságai a következők voltak: gyógyászati segédeszközök valamint gyógyszerek igénylése. Témám szempontjából azonban kiemelt jelentőséggel bírt a balesetbiztosítás. A 69. § értelmében azt a kárt kellett megtéríteni, amely a biztosított személyt érte üzemi, vagy a

⁷⁷ KUNCZ ÖDÖN: *A magyar kereskedelmi- és váltójog tankönyve*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1938. 414. p.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ KUNCZ 1938. 471. p.

⁸⁰ HAJDÚ JÓZSEF-HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR: *Bevezetés a társadalombiztosítási jogba*. Patrocinium Kft, Budapest, 2017. 51. p.

9. §-ban⁸¹ említett baleset folytán. A törvény hibája azonban, hogy az üzemi baleset fogalmát nem határozta meg, mivel ennél a biztosítási fajtánál a biztosító a baleset következményeinek kockázatát vállalja magára.⁸² Az üzemi baleset meghatározása azért lett volna fontos, mivel a tárgyi felelősség bevezetése után a bírói gyakorlatnak az egyik legnagyobb nehézsége pont az volt, hogy a károkozás az üzemi tevékenységgel összefüggésben történt-e. A gyakorlat sem alakított ki egységes meghatározást e fogalomra, kizárólag a szakirodalom foglalkozott ezzel a kérdéssel. A baleset fogalmi elemei a következők: akaratlan, kívülről jövő, váratlan esemény, testre ható, illetve egészségkárosító hatás.⁸³ Ahhoz, hogy megállapítsák az üzemi balesetet, ok-okozati összefüggés kellett, hogy fennálljon ezen váratlan, kívülről ható események és a testi sérülés, illetve egészségkárosítás között. További feltételként határozta meg a törvény, hogy ezt a tevékenységet, melynek végzése közben a baleset bekövetkezett, az üzem érdekében kellett kifejtetni. Megállapítható, hogy ezek megvalósulása esetén a vállalat tulajdonosának egyben a tárgyi felelőssége is beállt. Azonban a kötelező biztosítás miatt kártérítési keresetet objektív felelősségre hivatkozva a munkavállaló nem indíthatott, ha a munkaadó a balesetet bejelentette és a biztosítási díjat fizette. Kizárólag akkor tartozott kártérítési felelősséggel a munkaadó, ha a balesetet szándékosan vagy gondatlanul idézte elő (akár tevéssel, akár mulasztással), így a tárgyi felelősség alól szabadult.

Az 1927. évi XXI. tc. (*A betegségi és baleseti kötelező biztosításról*) megtartotta az előző törvény által felállított személyi kört, ami biztosítási kötelezettség alá esett. Jelenlős volt azonban, hogy az üzemi baleset körét (bár a fogalmat ez a törvény sem határozta meg) kibővítette. A 69. § értelmében a baleseti körhöz tartozott akár az üzemben, akár az üzemben kívüli, de ennek érdekében végzett tevékenység közben, továbbá „az ily munkával vagy a munkavállalói viszonyal összefüggésben” bekövetkezett baleset is. Ezt a szakaszt felhasználva a bírói gyakorlat üzemi balesetnek tekintette azt a balesetet is, ami a munkavállalót a munkába menet közben érte.⁸⁴

Összességében elmondható, hogy a biztosítási rendszer kialakítása egyfajta védelmet jelentett az üzem tulajdonosainak, hiszen ha megfelelően fizették a járadékot, akkor ellenük tárgyi felelősségre hivatkozva a károsultak nem tudtak kártérítési igényt érvényesíteni. A befizetett járadékon felül akkor tartoztak kártérítési felelősséggel az üzem-bentartók, ha a baleset tekintetében szándékosság vagy gondatlanság terhelte őket. Ilyenkor azonban az általános magánjogi elvek szerint a károsultakat terhelte a bizonyítás, vagyis a tulajdonosok kizárólag vétkességi alapon voltak felelősségre vonhatók.

⁸¹ 1907. évi XIX. tc.: 9. §: Az e törvény értelmében biztosított alkalmazott oly szolgálat közben ért baleset esetére is biztosítottnak tekintetik, melyet a munkaadó vagy megbízottja rendeletéből vagy az üzem érdekében végez.

⁸² KUNCZ 1938. 485. p.

⁸³ KUNCZ 1938. 486. p.

⁸⁴ BODA GYULA-VINCENZI GUSZTÁV (szerk.): *A Jogi Hírlap döntvénytára. Magánjog. IV. Jogi Hírlap, Budapest, 1939. 730. p.*

2. A veszélyes üzemi felelősség a Magyar Magánjogi Törvényjavaslatban

Mint fentebb láttuk, a századforduló után elterjedt a veszélyes üzemi felelősség alkalmazásának a köre a bírói aktivizmusnak köszönhetően. Egységes magánjogi kódex hiányában azonban nem volt olyan törvényi szabályozás, amire a bíróságok hivatkozhattak volna az ítéleteikben, kizárólag az 1874. évi XVIII. tc. szolgált hivatkozási alappal. A Magyar Magánjogi Törvényjavaslat bár nem lépett hatályba, mégis a bírói gyakorlat e javaslat rendelkezéseire is hivatkozott, amiben a veszélyes üzemi felelősség rögzítésre került. Az Mtj. nem kívánta taxatív felsorolni, hogy melyek képezték ezen üzemek körét, hanem generálklauzulával írta körül, amely tartalmazta azon ismérveket, amelyeket a joggyakorlat hosszú évtizedek alatt kialakított. Ezt a felelősségi alakzatot a vétlenül okozott károkért való felelősség fejezetében helyezte el, tehát egyértelműen rögzíti, hogy „vétlen”, azaz a vétkesség ebben az esetben fel sem merült. Az Mtj. 1741. §-a írta körül a veszélyes üzemeket: „*Aki önállóan oly ipari vagy egyéb foglalkozást folytat vagy bármely célra oly üzemmódot alkalmaz, amely természeténél fogva különös veszéllyel jár, felel az ilyen iparüzésből, foglalkozásból vagy üzemmódból akár alkalmazottjára, akár harmadik személyre háramló kárért, hacsak nem bizonyítja, hogy a kárt erőhatalom okozta.*” Az Mtj. ezután példálózó jelleggel felsorolta a „klasszikus” üzemeket: vasút, gőzhajó, villamos szolgáltató, építő és bányavállalatok, gépkocsik, felvonógépek, repülőgépek, léghajók. Mint látjuk az Mtj. az 1741. §-ában kimentési lehetőségként csak az erőhatalmat említette, azonban a következő rendelkezés kimondta, hogy a károsult nem követelhet vétlen kárért való felelősség címén kártérítést, ha a kárt egyedül az ő hibája okozta. Harmadik személy elháríthatatlan cselekményét továbbra is alkalmazta a joggyakorlat, mint kimentési okot, továbbá kiterjedt a tárgyi felelősség természetesen a dolgokban bekövetkezett károkra is.

Dezső Gyula szerint az 1741. § „határozottan egyike a legsikerültebben szövegezett szakaszoknak.”⁸⁵ Ez kétség kívül igaz, hiszen széleskörben lefedte azon tevékenységeket, amelyek megalapozták a tárgyi felelősséget. A szöveg konstrukciójából kitűnt a veszélyesség, valamint az érdek-elv ötvözete, hiszen maga az a tény, hogy az ipari vagy egyéb foglalkozás különös veszéllyel járt, megalapozta a fokozott felelősséget. Az érdek-elv pedig kiterjesztette a tárgyi felelősség alkalmazási körét, hiszen az Mtj. rögzítette, hogy: „bármely célra oly üzemmódot alkalmaz”, vagyis a veszélyes üzemi felelősség hatálya alá tartozott az is, aki egy tevékenységet géppel vagy egy berendezésnek oly működési módjával végzett el, amely másokra nézve veszéllyel járt. Az állandó bírói gyakorlat szerint továbbá két veszélyes üzemnek a találkozása kizárta a tárgyi felelősség szabályát és az általános kártérítési felelősség szerint kellett megítélni, mivel „*a veszély egyformasága a veszélyes üzemekre vonatkozó rendelkezésnek egyik vagy másik fél javára leendő alkalmazását kizárja.*”⁸⁶

Nem tartalmazta az Mtj. azt az esetkört, mikor két veszélyes üzem találkozásából származott a kár. Ez az eset azonban elég gyakori volt (és a mai napig az), hiszen a legtipikusabb veszélyes üzem a gépkocsi volt, amit az emberek a mindennapi életükben

⁸⁵ DEZSŐ 1932. 33. p.

⁸⁶ SÁNDORFY KAMILL: *Az autóbaleset büntető- és kártérítési joga. Az autótartó, az úrvezető és a soffőr a bíróság előtt.* II. kiadás. Lunger-féle Könyv-és Lapterjesztő Vállalat. Budapest, 1934. 30. p.

használtak és rendkívül sok közúti baleset következett be két gépkocsi összeütközéséből. Ha a balesetből kifolyólag harmadik személynek kárt okoztak, a veszélyes üzemi felelősség passzív alanyai harmadik személy irányába egyetemlegesen feleltek.⁸⁷ A kérdés tehát az volt, hogy a belső viszonyban maradjon-e a tárgyi felelősség, vagy ettől eltekintve a vétkesség kapjon-e helyet? Az alábbi esetben is ez merült fel, mikor az alperes az országúton a felperes gépkocsiját megelőzte, de az előzés közben az alperes gépkocsijának a tengelye nekiütközött a felperes gépkocsijának, amelynek következtében a felperes az árokba borult.⁸⁸ A Gyulai Kir. Törvényszék kimondta, hogy: „*a baleset két veszélyes üzem találkozásából keletkezett, tehát az a szabály lenne alkalmazandó, hogy a felelősség megítélésénél az általános jogszabályokat kell irányadónak venni, [...] kutatandó volt tehát, hogy melyik részen van nagyobb, esetleg kizárólagos felelősség.*”⁸⁹ Az általános jogszabályokra való hivatkozást a kialakított gyakorlatra értette a bíróság, mivel „*ha a kárt két veszélyes üzemnek működése, az üzemnek körében idézte elő, a veszélyes üzemekre vonatkozó rendelkezéseknek az egyik vagy másik fél javára alkalmazása helyett a felelősség megállapításánál az általános magánjogi szabályok az irányadók.*”⁹⁰ Tehát a veszélyes üzem passzív alanyai egymás irányába a vétkesség szabályai szerint, harmadik személy irányába a tárgyi felelősség alapján egyetemlegesen feleltek. Ezt a szemléletet tükrözte az Mtj. is, hiszen az 1745. § értelmében ha egy személy vétkesen okozott kárért felelt és más személy ugyanezt a kárt tiltott cselekmény miatt volt köteles megtéríteni, akkor harmadik személy irányába egyetemlegesen feleltek, egymás közti viszonyukban a kártérítési kötelezettség a tiltott cselekményt elkövetőt terhelte. Főszabályként ugyanis a kártérítési kötelezettség a vétkesség folyamánya volt (mint a tiltott cselekményeknél), és a tiltott cselekmény fogalma alá esett az, ha a hatósági rendelkezéseket a gépkocsi vezetője megszegte, veszélyeztetve ezzel a közbiztonságot.⁹¹

Levéltári kutatásom során számos ítéletet olvastam át, amelyekből kétségtelenül kitűnik, hogy a bírói joggyakorlat az Mtj.-t mögöttes szabályozásként használta, és sokszor más jogintézmények vonatkozásában a javaslat rendelkezéseire hivatkoztak az ítéletükben, azonban a veszélyes üzemi felelősség megállapításánál egyszer sem utaltak az 1741. §-ra, mivel az Mtj. sosem lépett hatályba. Ha ezt a felelősségi alakzatot állapította meg a bíróság, még 1932-ben is a vasúti törvényre hivatkozott: „*alperesek az 1874. XVIII. t. o. határozmányai értelmében vétkesség nélkül is felelősek lévén az üzemük folytán bekövetkezett kárért,*”⁹² mivel az egyetlen hatályban lévő, tárgyi felelősséget megállapító jogszabály az 1874. évi XVIII. tc. volt. Mégis megállapítható, hogy az Mtj. generálklauzulája mögöttes szabályként szilárd alapot adott a kialakított, hivatkozott joggyakorlat mellett a bíróságoknak, hogy minél szélesebb körben mérlegelhesse-

⁸⁷ Mtj. 1744. § Ha ugyanazért a vétkesen okozott kárért több személyt terhel felelősség, ezek a károsult irányában egyetemlegesen felelnek.

⁸⁸ MNL CSMLSZ VII. I. 1932. 1003/1197/779.

⁸⁹ MNL CSMLSZ VII. I. 1932. 1003/1197/779.

⁹⁰ BERNHARD MIKSA-VEKERDY GÉZA (szerk.): *A polgári jogi határozatok tára egységes szerkezetben. A M. Kir. Kúriának összes elvi határozatai, jogegységi és teljes ülési döntvényei szakonként csoportosítva.* Budapest, 1934. 105. p. (1918. feb. 26. 7084/1917. sz.)

⁹¹ SÁNDORFY 1934. 71. p.

⁹² MNL CSMLSZ VII. I. 1932. 1003/1197/779.

nek azért, hogy az adott ügy kapcsán veszélyes üzemnek minősítsenek-e egy foglalkozást vagy ipari tevékenységet, vagy sem.

2.1. Az üzemek köre

Felmerülhet a kérdés, hogy a generálklauzula kellő alapot adott-e, hogy a veszélyes üzemi felelősségnél a bírói joggyakorlat egységesebb legyen, mivel a generális jelleg pontosan arra hivatott, hogy az absztrakt fogalmazással minél szélesebb életbeli jelenségeket átöljeljen. Az Mtj. előtt is az egyik legnagyobb gondot az jelentette a bíróságoknak, hogy esetről-esetre kellett megállapítani, hogy a perbeli foglalkozás, tevékenység veszélyes üzemnek minősül-e vagy sem. Ahogy már korábban is említettem, általános szabály volt, hogy a gépi erő használata megalapozta a tárgyi felelősséget. A bíróságok eltérő joggyakorlata azonban ott jelentkezett, amikor gépi erőt nem használtak fel, mégis veszélyes üzemi jelleget állapítottak meg.

Ha egy foglalkozáshoz vagy tevékenységhez kizárólag állati erőt használtak, akkor a tárgyi felelősség sokszor nem volt megalapozott. Így nem marasztalták az alperest, mikor a felperes arra alapította kártérítési igényét, hogy az ökrök a szekeret megrántották, aminek következtében a felperes az ökörszekér alá zuhant. A bíróság kimondta, hogy: „*a trágyahordás és az üres ökörszekéren való haladás a köztapasztalás szerint egyáltalán nem tekinthető olyan veszélyes foglalkozásnak vagy szolgáltatásnak, hogy [...] a munkaadót személyi vétkessége vagy gondatlansága hiányában kártérítési kötelezettség terhelje.*”⁹³ Egyrészt az általános köztapasztalás arra enged következtetni, hogy ez partikulárisan eltérő lehetett, hiszen a köztapasztalat változott az ország egyes területein. Másrészt ebben az esetben a „különös veszély” nem állt fenn, ami megalapozhatta volna a tárgyi felelősséget. Annak, hogy az állat igénybevétele mindig kizárja ezen felelősségi alakzatot ellentmond a Kir. Kúria azon határozatának, amelyben rögzítette, hogy „*A géppel való szecskavágás veszélyes üzem, s ebben a tekintetben a kézierővel és lóval hajtott gépre nézve különbséget a bírói gyakorlat csak annyiban tesz, hogy a gépnek lóval való hajtása esetében a veszélyességet különösen kiemeli.*”⁹⁴ Ebből következik, hogy voltak olyan berendezések, amik már önmagában is veszélyes üzemet képeztek (mint a szecskavágógép), és nem volt releváns, hogy kézi erővel működtették-e vagy akár állati erő felhasználásával. Fontos továbbá kiemelni azt a tényt is, hogy a ló erejének a felhasználását mindig egy berendezéshez kellett kapcsolni, mivel önmagában a ló egy haszonállat (ami bár hordoz magában veszélyes elemeket, mivel a rúgása az ember életét könnyen veszélybe hozhatja) és az „állattartónak feltétlen kártérítési felelőssége a hasznos házi állatokra ki nem terjeszthető.”⁹⁵

A bíróság az üzemek veszélyességét analógia alapján állapította meg. Szinte kezdettől fogva elfogadott tény volt, hogy a cséplőgép veszélyes üzemnek számít. A cséplőgéphez hasonló berendezés a szántógép. A Szegedi Kir. Törvényszék a veszélyes üzemi jelleget nem is vizsgálta akkor, mikor a felperes arra alapozta kártérítési igényét, hogy az alperes segéd munkásnak alkalmazta az uradalmában, ahol a szántógépről elszakadt drótkötélbe

⁹³ MNL CSMLSZ VII. I. 1934. 401/599/792.

⁹⁴ SZLADITS KÁROLY (szerk.): *Magánjogi Döntvénytár*. Jogtudományi Közlöny szerkesztősége. Budapest, 1934. 15. p. (Kúria 1932. szept. 9. P. III. 8256/1930. sz.)

⁹⁵ MNL CSMLSZ VII. I. 1931. 1003/1389/773.

belelépett és állandó munkaképtelensége keletkezett a felperesnek.⁹⁶ A bíróság kizárólag vétkességi alapon bírálta el az esetet és az alperes súlyos gondatlanságát állapította meg (nem gondoskodott a gépről lehulló alkatrészekről), de a tárgyi felelősség kérdése fel sem merült, amely azért problematikus, mert a felperest terhelte a bizonyítás.

Az analógiánál maradva, vitatható a Szegedi Kir. Ítéletábla alábbi ítélete. A történeti tényállás szerint a felperes az alperesnél dolgozott a vasvágógép mellett, amivel patkót vágott. Felperest baleset érte vasvágás közben akként, hogy a gépbe az ujjja beszorult, ami levágta. Kártérítési igényét a tárgyi felelősségre alapozta, mondván, hogy a vasvágógép veszélyes üzem, de a bíróság elutasította a keresetét, mivel vitatta a gép veszélyes jellegét.⁹⁷ A bíróság az indokolásban kimondta: „*A kérdéses vasvágógép [...] kézierővel hajtható vasvágógép, melynek kezelése semmiféle különös szakértelmet vagy képzettséget nem igényel. A bíróság ezen tényállás alapján a felperest keresetével elutasította. [...] A megállapítottak alapján nem tekinthető veszélyes üzemnek, mert [...] kizárja ezt a jellegét már az a körülmény is, hogy a gép egyszerű kézi erővel hajtható.*”⁹⁸

Természetesen ha gépi erővel működött volna, akkor a tárgyi felelősség minden kétséget kizáróan megalapozott lett volna, de mint láttuk nem volt szükségszerű feltétele a gépi meghajtás ahhoz, hogy a bíróság veszélyes üzemnek minősítse a tevékenységet. Az, hogy különös veszéllyel nem járónak mondta ki a bíróság a vasvágógép használatát, ellentmond annak a példának, amikor a rozsdás, abroncsos hordók javítását veszélyes üzemnek minősítette, hiszen a vasvágógép azzal, hogy tömör anyagokat gond nélkül szelt ketté, az emberre nézve fokozottabb veszéllyel járt, a baleset bekövetkezésének a reális lehetősége nagyobb fokú volt, mint a rozsdás, abroncsos hordók javításánál. Másrészt a különös szakértelem nem volt része a tárgyi felelősség megállapításának, hiszen pont az volt a célja a jogalkotónak, hogy az egyszerű embereket védje a fokozott felelősség bevezetésével. A szakértelem azonban abból a szempontból sem állja meg a helyét, hogy a pinceásásnál (amely veszélyes üzem)⁹⁹ is egyszerű segédmunkásokat alkalmaztak, mégis az, akinek érdekében végezték ezt a tevékenységet, tárgyi felelősséggel tartozott. Ráadásul a Kir. Törvényszék, mint elsőfokú bíróság még azt is kimondta, hogy „*vasvágó, - illetve patkóvágó – gépnek használata egyáltalában "üzem", - különösen a "veszélyes üzem" fogalma alá nem vonható, -s így az alperesi cégnek, mint tulajdonosnak felelőssége és kártérítési kötelezettsége már ez okból sem állapítható meg.*”¹⁰⁰ Ez azért vitatható, mivel az Mtj. 1741. §-a kifejezetten rögzítette, hogy az a személy is a tárgyi felelősség alapján felelt, aki „bármely célra oly üzemmódot alkalmaz”, amely veszéllyel járt. Tehát elegendő lett volna csupán az üzemmód megállapítása, vagyis egy olyan berendezés vagy ennek a berendezésnek egy meghatározott módja, ami már az ember életére, testi épségre, egészségére veszélyt jelenthetett.

Jól látszik, hogy azokban az esetekben, amikor nem gépi erő felhasználásával valósult meg egy tevékenység (és mégis veszélyes üzemi jellege van) a bíróság nem alkalmazta következetesen a tárgyi felelősség szabályait. Ezen felelősségi alakzatnak egyik

⁹⁶ MNL CSMLSZ VII. I. 1932. 1003/1197/779.

⁹⁷ MNL CSMLSZ VII. I. 1935. 802/996/799.

⁹⁸ U.o.

⁹⁹ DEZSÓ 1932. 35. p.

¹⁰⁰ MNL CSMLSZ VII. I. 1935. 802/996/779.

legbonyolultabb része annak eldöntése volt, hogy az adott tevékenységet, foglalkozást a veszélyes üzemi felelősség hatálya alá vonják-e vagy sem.

2.2. Az üzembentartó kérdésköre

A veszélyes üzem passzív alanya az üzembentartó, amely rendszerint egybeesett a tulajdonossal, de el is válhatott tőle. A bírói joggyakorlatban az üzembentartó kérdésköre leginkább a gépkocsi által okozott károkért való felelősségnél merült fel. Üzembentartónak lehetett tekinteni azt, aki a fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytatta, az üzem működését felügyelte, irányította, akinek érdekében az üzem működött, akinek javára hasznot hajtott vagy egyéb előnyeit élvezte.¹⁰¹ A legegyszerűbb eset az volt, amikor a gépkocsi tulajdonosa maga vezette azt a gépjárművet, amely a balesetet okozta. Ha a gépjárművet jogtalanul elsajátították tőle, a tárgyi felelősség átszállt a jogtalan elsajátítóra, ilyenkor a tulajdonos mentesült a felelősség alól. Azonban a gépkocsi „állandó bérlője felelős az automobil üzemében bekövetkezett balesetért.”¹⁰² Ebből következik, hogy a gépjármű egyszeri használatra való átengedése, vagy rövid ideig való bérlése nem szüntette meg a tulajdonos objektív felelősségét. A gépkocsi által okozott baleseteknél azonban nemcsak polgári per zajlott, hanem bünvádi eljárás is azzal szemben, aki a balesetet okozta. A büntetőjogi felelősség kizárólag azt terhelte, aki a gépjárművet vezette. A magánjogi felelősség azonban ennél tágabb volt, hiszen egyrészt az, aki ténylegesen vezette a gépkocsit vétkességi alapon felelt, másrészt az üzembentartó kártérítési felelősségét a tárgyi felelősség szabályai szerint kellett megítélni. Természetesen a büntetőbíró ítélete a magánjogi felelősség megállapítására nem volt befolyással, így hiába mentette fel a büntetőbíró a vádlottat, az a magánjogi felelősség alól nem szabadult.

Ilyen alapon az alperesek egyetemleges kártérítési felelősségét állapította meg helyesen a Szegedi Kir. Törvényszék, mikor az I. r. alperes tulajdonában álló és a II. r. alperes által vezetett gépkocsi felperest elgázolta. A II. r. alperes vétkes volt, mivel „nem fejtette ki azt a gondosságot a gépkocsi vezetésében, amelyet a rendelet a személy és vagyonbiztonság s a közlekedés rendje érdekében előír.”¹⁰³ Azonban az I. r. alperes, mint az alkalmazottjáért felelős személy, bár kellő gondossággal választotta ki a vezetésre a II. r. alperest, mégis pusztán azzal a ténnyel, hogy a gépkocsinak ő volt a tulajdonosa, a tárgyi felelősség alapján kártérítéssel tartozott felperesnek.

A jogtalan elsajátítás problémája merült fel az alábbi esetben: I. r. alperes, aki a gépkocsit vezette elgázolta a villamosátjárónál a felperest, aki súlyos testi sérülést szenvedett. II. r. alperes, aki az I. r. alperesnek volt az apja, volt a gépkocsinak az üzembentartója és a tulajdonosa. A büntetőbíró az I. r. alperest korábban már elítélte és megállapította, hogy a baleset előidézésében vétkes volt, azonban a polgári bíróság egyetemlegesen marasztalta az alpereseket, mivel a tárgyi felelősség alapján a gépkocsi üzembentartóját is terhelte a felelősség. II. r. alperes azzal védekezett, hogy a fia jogtalanul sajátította el a kocsit. A bíróság tényként állapította meg, hogy az apa „megtiltotta fiának: I. r. alperesnek, hogy a II. r. alperes tulajdonát képező személy autót vezesse és

¹⁰¹ FUGLINSZKY ÁDÁM: *Kártérítési jog*. HVG Orac Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2015. 381–382. p.

¹⁰² SZLADITS 1935. 708. p. (P. VI. 3565/1911)

¹⁰³ MNL CSMLSZ VII. I. 1935. 802/996/799.

a cégnél alkalmazott [...] sofőrnek oly utasítást adott, hogy ne engedje meg, hogy az I. r. alperes a személyautót igénybe vegye.”¹⁰⁴ Az egyetemleges marasztalást a bíróság arra alapozta, hogy korábban egyszer már átengedte a fiának a gépjármű használatát, valamint többször előfordult az, hogy a fia jogtalanul használta a kocsit, mégsem tett ez ellen semmit, így kialakulhatott a fiában az a meggyőződés, hogy „az apai tilalom nem áthághatatlan és az áthágás különösebb következményekkel nem jár.”¹⁰⁵ Ez a klasszikus mögöttes felelősség esete, amelyet a bíróság a tárgyi felelősségnél igen szigorúan alkalmazott. A probléma az volt, hogy egy magánjogi bíróságnak kellett büntető jogi vonatkozású kérdésekben állást foglalnia, hiszen ahogy az I. r. alperes csalárd módon (mivel az alkalmazottnak azt hazudta, hogy az apja megengedte, hogy használja) II. r. alperes gépjárművét megszerezte, a jogtalan elsajátítást megvalósította, mégis egyetemlegesen marasztalta a bíróság az alpereseket.

Az üzembentartó kérdésköre merült fel a következő esetben is. A felperes az alperesek marasztalást kérte, mivel a felperes férjét balesetet érte annak következtében, hogy a III. r. alperes, aki a gépkocsit vezette (ami bérautó volt) összeütközött a II. r. alperes motorkerékpárjával, aminek következtében a férje halálos sérülés szenvedett. A bérkocsi üzembentartója az I. r. alperes, tulajdonosa pedig IV. r. alperes volt. A Gyulai Kir. Törvényszék kizárólag a II. r. alperest marasztalta és helyt adott az I., III. és IV. r. alperesek kifogásának miszerint a balesetet az ő részükről harmadik személy elháríthatatlan (II. r. alperes) cselekménye okozta, mivel „II. r. alperesnek az a cselekménye, miszerint a motorkerékpárjával az addig 60 km-es sebességét tartva balra huzott és így belerohant a IV. r. alperes tulajdonát képező autóba, a veszély üzem szempontjából harmadik személy elháríthatatlan cselekményének tekintendő, mely IV. r. alperest de egyben az üzemben tartó I. r. alperest is a kártérítési felelősség alól mentesíti.”¹⁰⁶ A Szegedi Kir. Ítéletábla, mint fellebbviteli fórum, azonban kimondta, hogy II. r. alperes cselekménye nem tudható be elháríthatatlannak, mivel a III. r. alperes kellő gondosság kifejtése mellett elkerülhetette volna a balesetet. Így megállapította a III. r. alperes kártérítési felelősségét is, azonban ez maga utána vont az I. és IV. r. alperes marasztalását is, mivel „III. r. alperes által vezetett gépkocsinak I. r. alperes volt az üzemben tartója, [...] a baleset idején IV. r. alperes volt a tulajdonosa, mert a gépkocsi igazolólap és engedély az utóbbi nevére volt kiállítva.”¹⁰⁷ Tehát tárgyi felelősség alapján a bíróság az I. és a IV. r. alperest, vétkességi elv alapján a III. r. alperest (mivel gondatlan volt a baleset előidézésében) egyetemlegesen marasztalta. Bár a II. és III. r. alperesek nem kezdeményeztek egymás ellen pert, az ő vonatkozásukban megállapítható, hogy az általános kártérítési felelősség szabályai szerint feleltek volna egymás irányába, mivel a balesetet két veszélyes üzem okozta és ilyenkor a tárgyi felelősség alkalmazásától eltekintettek. Ami a IV. r. alperest illeti, kijelenthető, hogy a közte és az I. r. alperes között létrejött bérleti viszonyt a bíróság nem állandó jellegűnek állapította meg, mivel ilyenkor tárgyi felelősség nem terhelte volna a bérbeadót, csak akkor, ha a tulajdonos a kocsit egyszeri használatra engedi át, viszont ilyenkor felelt a bekövetkezett károkért, függetlenül attól,

¹⁰⁴ MNL CSMLSZ VII. I. 1940. 654/800/827.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ MNL CSMLSZ VII. I. 1937. 1003/1200/813.

¹⁰⁷ Uo.

hogy díjazásért vagy ingyenesen engedte át a használatot.¹⁰⁸ Igen szigorú továbbá a Kir. Ítéltábla ítélete abban a vonatkozásban, hogy a IV. r. alperest is marasztalta, mivel a méltányosság alapján igen laza kapcsolat állt fenn közte és a III. r. alperes között, hiszen semmilyen jogviszonyban nem álltak egymással, és a tárgyi felelősség passzív alanya a tényleges üzembentartó volt. Végül a Magyar Kir. Kúria helyt adott a IV. r. alperes felülvizsgálati kérelmének és a felperes keresetét vele szemben elutasította, mivel „*a veszélyes üzemben történt balesetért az üzemben tartót terheli tárgyi felelősség, következésképpen a gépkocsi tulajdonosa, aki nem maga tartja üzemben azt, ha a forgalmi engedély az ő nevére van is kiállítva, a gépkocsi üzemében történt balesetből folyóan vétkessége nélkül, amit pedig a IV. r. alperes terhére a felperesek sem állítottak, kártérítéssel nem tartozik.*”¹⁰⁹ Végül helyesen állapította meg a bíróság, hogy a tulajdonos és az üzembentartó ténylegesen elvált egymástól. A témám szempontjából ez kiemelkedően fontos ítélet volt, hiszen legfelsőbb szinten mondták ki, hogy pusztán az a tény, hogy a forgalmi engedély a tulajdonos nevére volt kiállítva, de a tényleges üzembentartói lét elvált a tulajdonos személyétől, nem vont maga után tárgyi felelősséget.

2.3. A méltányos kármegosztás problémája

Hosszú ideig érvényesült az a gyakorlat, hogy az üzembentartó csak akkor mentesült a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a sérült kizárólagos hibája okozta a balesetet. Ebből arra lehet következtetni, ha a sérült csak közrehatott, akkor is megállapították az üzembentartó tárgyi felelősségét. Így a szecskavágónál balesetet szenvedett gyermek szüleit megbüntették, mivel a felügyeletet elmulasztották, azonban a szecskavágó üzembentartójának a kártérítési kötelezettségét még így is megállapították, valamint a vasúttársaságot is marasztalták akkor, mikor az ittas személy kiesett a vasúti kocsiból, mondván, a kalauz dolga lett volna, hogy eltávolítsa az utast az állapota miatt.¹¹⁰ Ebből látszik, hogy akkor is teljes kártérítésben marasztalták az üzembentartót, ha a sértett is hibás volt a baleset előidézésében. Ez az állásfoglalás a bíróságok részéről hosszú ideig fennállt, még úgy is, hogy az Mtj. 1742. §-a kimondta, hogy „ha a károsult a kár keletkezésében közrehatott, az általános szabályokat (1112. §.) kell alkalmazni.” A Kúria azonban csak 1934-ben a 70. számú döntvényében tért el a korábbi merev gyakorlattól, így az új szabály szerint: „*ha a veszélyes üzem körében történt balesetet nem egyedül a sérült hibája okozta, hanem a baleset bekövetkezésére a sérült csak közrehatott, úgy a tárgyi felelősség alapján folyó perben is megfelelően alkalmazni kell azt az általános szabályt, hogy a bíróság az eset körülményeinek figyelembevételével – különös tekintettel a felek vétkességére és arra, hogy a kárt túlnyomóan a egyik vagy másik fél okozta – határozza meg, van-e és mennyiben van helye kártérítésnek.*”¹¹¹ Ezzel a kérdéskörrel függ össze a méltányos kármegosztás problémája. Az Mtj. ismerte e jogintézményt

¹⁰⁸ SÁNDORFY 1934. 68. p.

¹⁰⁹ MNL CSMLSZ VII. I. 1937. 1003/1200/813.

¹¹⁰ ZOLTÁN EMIL: *Tárgyi felelősség és kármegosztás*. In: Jogtudományi Közlöny. 1931/13. 129–130. pp.

¹¹¹ A Magyar Kir. Igazságügyminiszter (szerk.): *Polgári Jogi Határozatok Tára*. VII. köt. Budapest, 1937. 344. p. (70. J. E. D.)

(1149. §),¹¹² azonban az alkalmazását kizárólag a szerződéssel okozott kártérítésnél rendelte el, pedig a veszélyes üzemi felelősségnél a méltányosság elve fokozottabban érvényesül, ezért ezt a jogintézményt a bírói joggyakorlatnak kellett volna szokásjogi úton bevezetnie az objektív felelősség körébe.¹¹³

Ezen jogintézmények kérdése merült fel az alábbi esetben. A felperes férje teljesen siketnéma volt, aki a vasúti hídon ment át délben, ahol semmilyen korlát vagy figyelmeztető tábla nem volt, és a vonat, aminek 10 órakor kellett volna érkeznie halálra gázolta.¹¹⁴ A felperes (az elhunyt férfi felesége) kártérítést követelt a vasúti vállalatától arra hivatkozva, hogy a hídon való átgátlás a községben bevett szokás volt, és több mint másfél óra késéssel érkezett a vonat. A bíróság azonban kizárólag a sértett önhibáját állapította meg és kimondta, „mivel siketnéma volt a sérült, fokozottabb gondosságra volt kötelezve.”¹¹⁵ Mind a Szegedi Kir. Ítélet, mind a Kir. Kúria helybenhagyta az ítéletet. A kármegosztás fel sem merült, és kijelentette a bíróság, hogy a vonat késése a balesettel okozati összefüggésben nincsen, ami azért vitatható, mert ha bevett szokás volt a községben a vasúti hídon való átgátlás, akkor a sérült nyugodtan számolhatott azzal, hogy ebben az időben a vonat nem halad át a hídon. Ráadásul az ítéletben még azt is hozzátette az eljáró bíróság, hogy a vonat a megfelelő hangjelzéseket leadta, így ebből a szempontból sem terheli gondatlanság. Pedig, véleményem szerint, a kármegosztásra sor kerülhetett volna, hiszen „a sérült önhibája nem zárja ki a vasút felelősségét, ha a baleset következtében a vasúti vállalat berendezésének hiányossága és a jelzések elmulasztása is közrehatott.”¹¹⁶ A jelzést valóban nem mulasztotta el a vonat, azonban azzal, hogy semmilyen korlátot és táblát nem biztosított a vállalat, a mulasztás megállapítható lett volna. A méltányos kármegosztás is helytálló lett volna, hiszen a siketnémát helyzeténél, állapotánál fogva fokozottabb védelem illeti meg, így a méltányosság elve alapján a kárt a károkozó és a károsult között meg lehetett volna osztani.

Egy másik esetben a Szegedi Kir. Ítélet, az alperesek egyetemleges kártérítési felelősségét állapította meg, mikor a felperes (aki a baleset következtében elhunyt volt a felesége) tárgyi felelősség jogcímén kérte alperesek marasztalását, mivel az általuk vezetett gépjármű balesetet okozott, aminek következtében a férfi elhunyt. A bünvádi eljárásban a bíróság felmentette a vádlottakat, mivel az ő részükről gondatlanságot sem állapított meg, mivel szabályszerűen közlekedtek, a gépjármű ki volt világítva és a megengedett sebességgel haladtak. Az elhunyt férfi, aki ittas állapotban volt (és ezt a bíróság tényként megállapította, továbbá a perben még az öngyilkossági szándéka is kimutatható volt a tanúvallomások alapján), hazafelé menet egy veszélyes kanyarban az alperesek kocsija alá került. A bíróság a balesetet véletlen közrehatásának tulajdonította, „amely körülmény a tárgyi felelősséggel tartozó alpereseket nem mentesíti, mert a közbejött véletlen is a veszélyes üzemet fenntartó terhére esik.”¹¹⁷ Itt sem merült fel a

¹¹² Mtj. 1149. § Azt a kárt, amelyet kötelezettségének nemteljesítésével vagy megszegésével hibáján kívül okoz, az adós csak annyiban köteles a hitelezőnek megtéríteni, amennyiben tekintettel a körülményekre, különösen a felek vagyoni viszonyaira, a méltányosság megkívánja (méltányos kármegosztás).

¹¹³ MARTON 1992. 199. p.

¹¹⁴ MNL CSMLSZ 1933. VII. I. 401/599/785.

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ SZLADITS 1935. 703. p. (P. VI. 4996/1921.)

¹¹⁷ MNL CSMLSZ VII. I. 1932. 1003/1197/779.

károsulti közrehatás vizsgálata, holott az elhunyt férfi, aki ittas állapotban volt, számolható volt azzal, hogy az általa is ismert veszélyes kanyarban éjszaka átmenni fokozott veszéllyel járhat. Felmerülhet továbbá az a kérdés, hogy az a személy, aki születésénél fogva siketnéma volt, így a bíróság szerint fokozottabb gondosságra volt kötelezve, akkor az a személy nem volt fokozottabb gondosságra kötelezve, aki az ittas állapotot önhibából (felróható előmagatartással) alakította ki? A károkozói oldalról nézve pedig a méltányos kármegosztás itt is megállta volna a helyét abban a tekintetben, hogy az ő magatartásuk teljes mértékben szabályos volt, a sérült személy elkerülhetett volna a balesetet, mégis a bíróság az alpereseket egyetemlegesen (hiszen az I. r. alperes vezette a gépjárművet, azonban az üzembentartó a II. r. alperes volt) teljes kártérítésre marasztalta.

Szintén a méltányos kármegosztás hiánya mutatható ki abban esetben, amikor egy kilencéves gyermeket baleset ért a vasúti sínen, amelynek következtében maradandó fogyatékoságot szenvedett. A baleset akként következett be, hogy a gyermek át akart haladni a sínen a vonat előtt, de az áthaladás során elesett. A bíróság megállapította, hogyha nem bukott volna fel a sínekben, akkor a baleset elkerülhető lett volna. A Gyulai Kir. Törvényszék ítéletében kimondta, hogy az *„alperes alkalmazottait a baleset következte körül hiba nem terheli, addig a balesetet a sérült hibája okozta, amikor a vaspályavállalat az 1874. évi XVIII. tc. 1. §.-a értelmében felelősséggel nem tartozik.”*¹¹⁸ A bíróság vizsgálta a gyermek belátási képességét és megállapította, hogy a korának megfelelő értelmi fejlettsége van, és ezen belátási képességgel fel kellett volna ismernie a vonat veszélyességét. Egyrészt ez arra enged következtetni, hogy az önhiba megállapításánál a bíróság vétőképességet kívánt meg, vagyis, ha a károsult nem lett volna vétőképes, akkor az önhibát nem lehetett volna megállapítani. Másrészt vitatható, hogy a gyermek nem ismerte fel a vasút veszélyességét, hiszen megállapítást nyert, hogy a baleset annak köszönhető, hogy a gyerek a sínen elesett, vagyis jól mérte fel a helyzetet, csak a véletlennek köszönhetően az átkelés során elbukott. A fellebbezési eljárásban a Szegedi Kir. Ítéletábla helybenhagyta az ítéletet, valamint a Kir. Kúria is elutasította a felperes felülvizsgálati kérelmét. Ebben az esetben is a méltányosság elve megkívánta volna, hogy a koránál fogva védelemben részesült károsultnak (aki maradandó fogyatékoságot szenvedett) anyagi szolgáltatást nyújtsanak, hiszen a gyermek már helyzeténél fogva kiszolgáltatottabb helyzetben volt, továbbá a maradandó fogyatékoság az egész életében végigkísérte.

3. Összegzés

Összegzőképpen megállapítható, hogy az objektív felelősség térhódítása a veszélyes üzemeknek köszönhető, amelyek az ipari forradalom után az emberek hétköznapi életébe beépültek. Kezdetben a bíróságok igen nehezen tudtak túllépni a pusztán szubjektív alapú felelősségi rendszeren, azonban a tárgyi felelősség az 1874. évi XVIII. tc.-nek köszönhetően elismerést nyert a jogrendszerben, majd a XX. századra kialakult az a tárgyi kör, amely a veszélyes üzemi felelősség hatálya alá tartozott. Egységes magánjogi kódex híján, valamint, hogy a tárgyi felelősségre kizárólag egy speciális törvény

¹¹⁸ MNL CSMLSZ VII. I. 1938. 901/1279/819.

vonatkozott, a bíróságokra hárult az a feladat, hogy a kiterjesztő értelmezés módszerével minél szélesebb kört fedjen le a veszélyes üzemi felelősség. Természetesen ez azzal járt, hogy a gyakorlat némelyik kérdéskörben nem volt egységes. Megállapítható, hogy a „klasszikus” veszélyes üzemeknél, amelyeket az Mtj. is csak példálózó jelleggel sorolt fel, a tárgyi felelősséget a joggyakorlat igen szigorúan alkalmazta, mind a kármegosztás, mind az üzemtartók tekintetében, valamint a magánjog egészét átható egyik alapelv, a méltányosság sem érvényesült maradéktalanul. Azokban az esetekben azonban, mikor esetenként kellett eldöntenie a bíróságnak, hogy az adott tevékenység, foglalkozás, üzemmód a tárgyi felelősség körébe esik-e, a joggyakorlat nem volt egységes. Ez azzal magyarázható, hogy nem állítottak fel egy egységes mércét, amely részletesen leírta volna, hogy a veszélyes üzemeket milyen ismérvek jellemzik (hiszen csupán az, hogy veszély, nem ad kellő támpontot), nem úgy mint a hatályos jogunkban, mivel a jelenlegi hatályos rendszerben a bírói joggyakorlat megfelelő útmutatást ad annak eldöntésére, hogy az adott tevékenység veszélyes üzemnek minősül-e: kis rendellenesség ellenére súlyos kárt tud okozni az adott tevékenység, több személy életét, testi épségét, vagyonát fenyegető kárveszélyt idéz elő, adott tevékenység olyan fizikai vagy technikai adottságokkal bír, amely súlyos kárhoz vezethet, valamint az erőhatásokat a gépek vagy természeti erők felhasználása megsokszorozza (alternatív feltételek).¹¹⁹

A Magyar Magánjogi Törvényjavaslat szövegét kvázi a bírói joggyakorlat munkálta ki, amely olyan jól sikerült, hogy az 1959. évi IV. törvény (Polgári Törvénykönyv), valamint a jelenlegi hatályos Polgári Törvénykönyv (2013. évi V. törvény) szövege szinte megegyezik¹²⁰ az Mtj. szövegével, de fontos változás, hogy törvényi szinten rögzítették az üzemtartó fogalmát, valamint az, hogy kimentési lehetőségként csak olyan elháríthatatlan ok jöhet szóba, amely a fokozott tevékenység körén kívül esik. A dolgozat jelentőségét abban látom, hogy manapság is aktuális kérdés az, hogy a polgári jogi felelősségi rendszerünk objektív vagy szubjektív alapokon nyugszik-e. Történetileg nézve a vétkességi rendszer volt a meghatározó XIX. századig, azonban a veszélyes üzemek kialakulását követően az addig szubjektív felelősségi rendszer el kezdett objektívizálódni. *Marton Géza* és számos más jogtudós is egy egységes objektív felelősségi rendszert szeretett volna bevezetni a magánjogba, ami azonban nem valósult meg teljes egészében az '59-es Ptk.-ban, de a vétkességi rendszert felváltotta a felróhatóság, ami már egy objektívizált mérce (hiszen nem az adott személytől elvárható magatartást kell kifejezteni, hanem az adott helyzettől), amelyet a jelenlegi hatályos Polgári Törvénykönyvünk is megtartott, így a felelősségi rendszer már-már szinte objektívnek mondható, és ez az objektívizálódás a jövőben még jobban előtérbe kerülhet.

¹¹⁹ FUGLINSZKY 2015. 351. p.

¹²⁰ Ptk. 6:535.§ (1) Aki fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytat, köteles az ebből eredő kárt megtéríteni. Mentessül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt olyan elháríthatatlan ok idézte elő, amely a fokozott veszéllyel járó tevékenység körén kívül esik.

MIHÁLY BÁLINT BOTOS

THE HISTORICAL EXAMINATION OF THE LIABILITY FOR
HAZARDOUS ACTIVITIES IN PARTICULAR THE JUDICIAL
PRACTICE

(Summary)

The objective liability is still an actual question of the system of liability in the private law. There are different points of view in the legal literature whether the current system is based on a subjective or an objective liability. The doctrine of remedy is one of the most colourful and most antinomic area of the private law, since several scholars' opinion or propose can be read in this topic. However, such questions emerge constantly which put the systems of liability into new perspectives.

The aim of the study is to present the formation of the liability for hazardous activities, its legal realisation and its judicial practice in the national legal system. I did my research in the Hungarian National Archives, in its Archive of Csongrád County, where I worked up the practice of the Royal Regional Court of Appeal of Szeged between 1930 and 1940.

Structurally, the study may be divided into two parts. In the first part, I present the theoretical basics of the objective liability, I touch upon those principles interpreting it, refer shortly to the legal development in Europe and the importance of the Act XVIII of 1874. In the second chapter I examine the legal practice, how the courts reacted to the introduction of the liability for the hazardous activities.

As a conclusion, the court applied the objective liability for the 'classic' hazardous activities very strictly in the examined period. By right of the presented cases it can be seen, that when the hazardousness of an activity had to, be stated from case to case, the legal practice was divergent.

HORVÁTH REGINA*

Az okoseszközök világának kockázatai a GDPR tükrében, avagy mennyire vagyunk biztonságban?

I. Bevezetés

Napjainkban egyre többet hallani arról, hogy egy eszköz „okos”. Ezen eszközök lassan az életünk minden területét áthatják és jelentőségük a következő években csak még tovább fog növekedni. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy az okoseszközök alkalmazása jelentős adatvédelmi kockázatokkal is jár. A felgyorsult technológiai fejlődés megkönnyíti és lehetővé teszi egyrészt a személyes adatokhoz való hozzáférést, és azok nagy számban való gyűjtését. Másrészt a személyes adatok áramlása is egyre nagyobb méreteket ölt, immáron nem csak az egyes államokon belül, de az egyes államok között is. Az Európai Unió felismerte ezen terület védelmének a fontosságát, hiszen a személyes adatok áramlásának a gazdasági fejlődés szempontból nem célszerű határt szabni, azonban ezek az adatok olykor ellenőrizhetetlenül vándorolnak tagállamok és harmadik államok között.

A személyes adatok megfelelő szintű védelme érdekében az Európai Unió egy mindegyikre kiterjedő, átfogó szabályozást alkotott meg. Ez az ún. Általános Adatvédelmi Rendelet (General Data Protection Regulation, röviden: GDPR), amely mondhatni forradalmi változást hozott. Kutatásomban erre az új szabályozásra koncentrálok az okoseszközök világának tükrében.

Dolgozatomban elsőként bemutatásra kerülnek az egyes intelligens megoldások, azok térnyerésének előnyei és-árnyoldalai is. Az újabb és újabb eszközök megjelenésével egyre több szolgáltatás is napvilágot lát. A technológiának köszönhetően már szinte minden vállalat átalakulásra kényszerült a 90-es évekhez képest, akik pedig nem képesek a modernizációra, azok többnyire arra kényszerülnek, hogy befejezzék tevékenységüket. Ezt követően az Európai Unión belül az Európai Bizottság tevékenységére fókuszálok, amelynek többértékes tevékenysége mutatható ki mind az infokommunikációs technológiák, mind a személyes adatok védelme kapcsán. Végezetül a GDPR rendelkezéseit elemzem, majd kifejezetten az okoseszközökre való alkalmazásukat vizsgálom

---

* SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

meg. Az így leszűrt következtetések alapján fogalmazom meg arra vonatkozó javaslataimat, hogyan lehetne még hatékonyabbá tenni a jelenlegi szabályozást.

II. Az okoseszközök világa

A digitalizálódás útján haladva emelkedik az integráció szintje, ami révén megváltozik a felhasználók szerepe, és fogyasztókból bizonyos szinten ők maguk is szolgáltatókká válhatnak. Ez a változás lehetővé teszi az erőforrások hatékonyabb megosztását és kiaknázását. Mindezek mellett számos problémával is szembesülhetünk, hiszen az elmúlt években igen rohamos fejlődésnek indult a digitális világ és épp a sokszínűsége miatt nehezen átlátható és még nehezebben kézben tartható. Manapság az élet minden területét áthatja. Minden tevékenységhez tartozik olyan szolgáltatás vagy alkalmazás, amely a technológia gyümölcse. 2025-re több mint 31 milliárd okos eszköz lesz jelen az Internet of Things-en (IoT, dolgok internete).¹ A felhasználók nemcsak, hogy nem látják át ezek működését, hanem a technikai bonyolultságuk miatt ezen eszközök kapcsán a fogyasztók, a felhasználók is egyre laikusabbakká válnak, nehezebben látják át a felmerülő biztonsági kockázatokat is.

Nem kétséges, hogy a technológia ilyen felgyorsult fejlődése mellett egyre nagyobb hangsúlyt kell helyezni a biztonságra. Számos esetben maga a jogalkotó is fálnak ütközik ezekben a kérdésekben, hiszen rendkívül nehéz mind az uniós, mind a hazai jogot adaptálni a rendkívül gyorsan fejlődő technológiára. Dolgozatom témájaként éppen ezért választottam az adatvédelem problematikáját az okoseszközök világában, mivel rendkívül aktuális, folyamatosan fejlődő területről van szó, amellyel az adatvédelem uniós jogi szabályozása próbál lépést tartani. Az Európai Unió alapvető jogként ismeri el a személyes adatok védelméhez való jogot.² Az 5G közeledte és az IoT megjelenése pedig már szinte a „nyakunkon” van. A jövő új technológiája már az ajtónkon kopogtat.³ Mielőtt áttérek az okoseszközök bemutatására még érdemes pár szót ejteni a IoT-ről⁴, azaz az Internet of Things-ről,⁵ amelynek elterjedése és jelentősebb térnyerése már

¹ Internet of Things (IoT) connected devices installed base worldwide from 2015 to 2025 (in billions), Forrás: <https://www.statista.com/statistics/471264/iot-number-of-connected-devices-worldwide/>, Utolsó letöltés ideje: 2018.12.06.

² Európai adatvédelmi jogi kézikönyv (Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége és az Európa Tanács, 2014) Forrás: https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_data_protection_HUN.pdf, Utolsó letöltés ideje: 2018.12.06.

³ ESKENS, SARAH: *Profiling the European Citizen in the Internet of Things: How Will the General Data Protection Regulation Apply to this Form of Personal Data Processing, and How Should It?* (February 29, 2016). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2752010>, 12. p.

⁴ Noto LA DIEGA GUIDO – WALDEN, IAN: *Contracting for the 'Internet of Things': Looking into the Nest.* (February 1, 2016). Queen Mary School of Law Legal Studies Research Paper No. 219/2016. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2725913>, 4. p.

⁵ The Guardian- What is the internet of things?, Forrás: <https://www.theguardian.com/technology/2015/may/06/what-is-the-internet-of-things-google>, Utolsó letöltés ideje: 2018.12.06.; Rise of the machines: who is the 'internet of things' good for? Forrás: www.theguardian.com/technology/2017/jun/06/internet-of-things-smart-home-smart-city, Utolsó letöltés ideje: 2018.12.06.

2-3 éven belül megvalósulhat, tehát ez nem más, mint a Mi jövőnk.⁶ A pontos fogalma akként határozható meg, hogy ebbe a csoportba tartozik minden olyan eszköz, amely képes más eszközökkel kommunikálni valamilyen formában. Működés közben képes az információkat más berendezésekhez eljuttatni és a technológiának köszönhetően felhő formájába feltölteni és a világ bármely pontjára eljuttatni másodpercek alatt. Tehát röviden megfogalmazva minden olyan eszköz, amely képes csatlakozni az internethez és az általa begyűjtött információt megosztani felhő formájában a világgal.⁷

A IoT eszközöket gyakran szokták egyébként Smart-nak is nevezni, ami persze nem fedi le egy az egyben ezt a meghatározást. IoT és Smart is lehet például egy monitor, egy fülhallgató, egy mobiltelefon, azonban egy okos konyhai robotgép már inkább csak Smart és nem IoT, hiszen míg a mobiltelefon képes felhő formájában megosztani tapasztalatait, addig egyelőre egy robotgép nem. A módszer sikerének titka, hogy rengeteg pénz és energia takarítható meg, és gyorsasága nem hasonlít más technológiához. 2018-ban a IoT belátható közelségbe került számunkra, pár év és ki fognak teljesedni az erre alapuló biztonságtechnikai rendszerek, riasztórendszerek, csak a megrendelő fantáziája szabhat határt annak, hogy hogyan szeretné a háztartását irányítani és annak is, hogy honnan. Egyik fő mozgatórugója a versenyképessége, gyorsasága, energiatakarékossága és környezetkímélete. Kialakulása számos vezeték nélküli hálózat kidolgozásához vezetett.⁸

Napjainkban a vállalkozások az adatok tárolásához szolgáló hibrid megoldásokat kezdik el preferálni, egyre több cég választja magának a felhő⁹ alapú rendszereket az infrastruktúrája kialakításakor. Számos nagy cég kiáll az ügy érdekében és igyekszik olyan eszközöket fejleszteni, amelyek teljes mértékben biztonságos eszközül szolgálnak a IoT rendszerekben. Az *Internet of Things Security Foundation* (IOTSF) egy olyan közel 30 vállalatból álló kezdeményezés, melynek fő célja, hogy biztonságosabbá tegyék a „Dolgok Internetét”. A kezdeményezéshez csatlakozott az Intel, a Siemens, a British Telecom is. *John Moor* a szervezet egyik kiberbiztonságtechnikai szakembere akként fogalmazta meg az IoT-t, mint amely „olyan mint a repülés, addig félnek tőle az emberek, amíg be nem bizonyítjuk, hogy biztonságos”.¹⁰

Fontos figyelembe venni azt is, hogy az eszközök egymáshoz való csatlakoztatásának képessége nem csak pozitív célokra használható. Melegágyként szolgálhat a vírus- és hacker támadásoknak.¹¹ A különböző alkalmazások segítségével például a Google és a Facebook tudja a tartózkodási helyünket, azonban az IoT rendszerek létrehozásával már

⁶ THIERER, ADAM D.: *The Internet of Things and Wearable Technology: Addressing Privacy and Security Concerns without Derailing Innovation*. (February 18, 2015). 21 RICH. J.L. & TECH. 6 (2015). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2494382>, 2-3. pp.

⁷ THIERER, ADAM D.: i. m. 1. p.

⁸ ESKENS, SARAH: *Profiling the European Citizen in the Internet of Things: How Will the General Data Protection Regulation Apply to this Form of Personal Data Processing, and How Should It?* (February 29, 2016). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2752010>, 13. p.

⁹ HON, W. KUAN – MILLARD, CHRISTOPHER – SINGH, JATINDER: *Twenty Legal Considerations for Clouds of Things*. (January 4, 2016). Queen Mary School of Law Legal Studies Research Paper No. 216/2016. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2716966>, 4. és 14. p.

¹⁰ The home of IoT security, IoT Security Foundation, Forrás: <https://www.iotsecurityfoundation.org>, Utolsó letöltés ideje: 2018.10.24.

¹¹ PEPPE, SCOTT R.: *Regulating the Internet of Things: First Steps Toward Managing Discrimination, Privacy, Security & Consent*. (March 1, 2014). Texas Law Review. Forthcoming. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2409074>, 27. p.

minden adatunkat ismerik majd.¹² A megszerzett információk birtokába jutott cégek könnyen kideríthetik, hogy mik a vásárlási szokásaink, milyen termékeket használunk, és ez alapján befolyásolni tudják a piaci kínálatot.¹³ Mint minden technikai termék esetében, itt is fennáll az elavulás veszélye, ezért gyorsabban cserélni kell az elektronikai cikkeket.¹⁴

További kockázatokat rejtő probléma az internet-függés, és ez csak még kritikusabbá válik, ha már teljes mértékben ez vesz körül minket. A 4G hálózat, azaz a 4. generációs vezeték nélküli hálózat napjaink fő meghatározója, amely elődjeihez képest nagyobb adatátviteli sebességgel és kapacitással bír.¹⁵ A VoLTE (Voice-over-LTE) technológiának köszönhetően a mobilinternetezésen túl a hangszolgáltatások is a 4G minőségében bonyolíthatók le, ami elsősorban gyorsabb hívásfelépülést, HD hangminőséget és hívás közben is 4G sebességű adatkapcsolatot tesz lehetővé. Jelenleg a 4G-s adathasználatra képes mobiltelefonok egy hívás indításakor a közelben elérhető 2G vagy 3G hálózatra váltanak, ami növeli a hívás felépülésének idejét. A 4G hanghívások megmaradnak majd a 4G hálózaton, így érezhető mértékben lecsökken majd a kapcsolás időtartama. Azonban nem ez lesz az egyetlen, érezhető előnye a teljesen IP-alapúvá váló telefonhívásoknak, hanem többek között az is, hogy a 4G-n indított hívások a telefonok akkumulátorát is jóval kisebb mértékben terhelik meg, mint a hagyományos technológia. Ezek mellett már belátható közelségbe került az 5G kialakítása is. Globális szinten az 5G-s kereskedelem beindítását 2020-ra tervezik. Az 5G-t támogató okostelefonok várhatóan 2019 elején jelennek meg majd, amely egy új és idáig még nem tapasztalt gyorsasággal repíti el az információkat a világ egyik pontjáról a másik pontjára, amely gyorsabb lesz az emberi érzékelésnél is.¹⁶ Az EU célja, hogy 2020 végére minden háztartás számára 30mbps sebességű internet legyen elérhető, viszont az 5G minimum 1, maximum 10 gigabites sebessége ezt a célértéket többszörösen túlszárnyalná. E hálózat célja az 1 milliszekundumos késleltetés. Ez akár olyan gyors is lehet, mintha egy vonat 500km/h sebességgel lenne képes közlekedni.¹⁷ Alapból feltételezhetjük, hogy ez már teljesen felesleges. Feltöltünk egy videót a Youtubera és akár pár másodperc alatt már elérhető akár Izlandon is. Ijesztő lehet ez a gyorsaság, de attól függ, mely oldalról közelítjük meg ezt a kérdéskört. Például az önvezető autók tekintetében milyen jelentőséggel bírna, ha hogy az tízszer gyorsabban reagálna, mint a szemünk? Mennyi balesetet lehetne ezzel elkerülni? Az pedig, hogy ez személyes adataink biztonságára nézve és magán-szféránk védelme tekintetében mennyire jó, vagy mennyire hasznos, azt dolgozatom

¹² WACHTER, SANDRA: *The GDPR and the Internet of Things: A Three-Step Transparency Model*. (February 5, 2018). Law, Innovation and Technology. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3130392>, 26. p.

¹³ EDWARDS, LILIAN: *Privacy, Security and Data Protection in Smart Cities: A Critical EU Law Perspective*. (January 5, 2016). *European Data Protection Law Review* (Lexxion), 2016, Forthcoming. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2711290>, 3-6. pp.

¹⁴ HOFFMAN, DONNA L. - NOVAK, THOMAS: *Emergent Experience and the Connected Consumer in the Smart Home Assemblage and the Internet of Things* (August 20, 2015). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2648786>, 41. p.

¹⁵ How fast is EE's 4G, Forrás: <https://www.theguardian.com/technology/blog/2012/oct/03/4g-ee-mobile-broadband>, Utolsó letöltés ideje: 2018.12.06.

¹⁶ The 5G network: when will it launch and what will it mean for consumers? Forrás: <https://www.theguardian.com/media-network/media-network-blog/2014/aug/26/5g-network-launch-mobile-consumers-connectivity-download>, Utolsó letöltés ideje: 2018.12.06.

¹⁷ South Korean 5G internet move to further increase download speeds, Forrás: <https://www.theguardian.com/technology/2014/jan/23/south-korea-internet-download-speeds-5g>, Utolsó letöltés ideje: 2018. 12. 11.

további részében kívánom elemezni. Az okoseszközök tulajdonságainak és lehetséges veszélyeinek bemutatását aszerint kategorizáltam, hogy az életünk mely területén van jelen velünk, kifejezetten a biztonság kérdéskörére összpontosítva.

1. Okoseszközök rajtunk/nálunk

a) *Okostelefon*: Nehéz manapság az okostelefon pontos definícióját megadni. Úgy lehetne körülírni, miszerint egy olyan „high-end” eszköz, amelyben ötvöződik a mobiltelefon képessége PDA¹⁸ (Personal Digital Assistant) funkcióval, tehát elvárás az, hogy telefonként és egy személyi asszisztensként (P.I.M.= Personal Information Manager) is működjön. Számos további funkciót várunk el manapság az okostelefonokkal szemben, amelyek egyben biztonsági kockázatot is jelentenek. Például a kamera, a böngészés, HD videó felvétel készítése, zene lejátszás, multimédia (sms, mms) stb. Először 2007-ben használták ezt a kifejezést, amikor bemutatták az első Iphone-t¹⁹, amely forradalmian újnak számított e területen a „multy-touch” képernyőjével és az új designnal megalapozva az okostelefonok piacát. A legújabb Iphone okostelefonok manapság már rendelkeznek beépített Face ID-vel, amely az arcfelismerés révén végez hitelesítést, tehát csak a beállított tulajdonos arcára nyílik fel. Jelszó helyett használhatunk Touch ID-t, ahol az ujjlenyomatunk segítségével oldjuk fel a készülékünket. Az okostelefonokban elérhető a helymeghatározás funkció is, ami által könnyedén bemérhetik tartózkodási helyünket. A Geotagging funkció képes az elkészített fényképhez, médiafájlokhoz, honlapokhoz földrajzi koordinátákat (GPS adatok) hozzárendelni. A Geotagging pozitívummal és negatívummal is rendelkezik. A pozitívumra példa az Apple által kifejlesztett a Find My Iphone funkció, amellyel bejelentkezve az Icloud webhelyre megkereshetjük saját készülékünket vagy akár elveszett módba tehetjük, illetve távolról is törölhetjük a készülékünk tartalmát lopás esetén, ezzel védve magánszférákat azzal, hogy mások ne tudjanak hozzáférni a személyes adatainkhoz. Szintén Apple találmánya a „Barátok keresése” alkalmazás, amellyel az előzetesen felvett személyek helyzetét nyomon követhetjük a telefonunkkal, amennyiben a másik fél engedélyezte láthatóságát, ezáltal láthatjuk ismerőseink helyzetét. Az Apple biztonsági lépéseket is bevezetett ezen alkalmazás használata során. A felhasználóknak kell a követési kéréseket jóváhagyni és elutasítani. Törölhetünk a követőink közül, vagy választhatjuk az elrejtőzés funkciót, amikor más felhasználók nem láthatják a tartózkodási helyünket.²⁰ Van egy rendkívül előremutató lehetősége is, be lehet állítani egy szülő-gyermek követést, amelyen a szülő egy jelkódot tud beállítani a korlátozásokhoz, így a gyermek ezt nem fogja tudni kikapcsolni. Ezekkel a funkciókkal azonban vissza is lehet élni, hiszen informatikához jól értő személy könnyedén rá tud kapcsolódni más felhasználó készülékére, annak hozzájárulása nélkül, így hozzájutva információkhoz, személyes adatokhoz.

¹⁸ Magyarul személyes digitális asszisztens, amely egyben a hívásfogadási funkciókon felül egy hordozható számítógépnek is megfelel, tehát képes például: adatgyűjtésre, naplózásra, fotózásra, adattárolásra.

¹⁹ HOFFMAN, DONNA L. – NOVAK, THOMAS: *Emergent Experience and the Connected Consumer in the Smart Home Assemblage and the Internet of Things*. (August 20, 2015). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2648786>, 86. p.

²⁰ HON, W. KUAN-MILLARD – CHRISTOPHER SINGH: *Jatinder* i.m. 14. p.

b) *Okosóra*: Az okosóra a hagyományos időmutatási funkciókon kívül számos más ún. PDA funkcióval rendelkezik, amely alapján hasonló mind tulajdonságai, mind működése alapján az okostelefonokhoz. Az Apple Watch Series 3-mal párosított Iphone akkor is megosztja a GPS helyzetet, ha az Iphone hatókörén kívül helyezkedünk el. A szülő-gyermek követési funkció itt is érvényesülhet, ahogyan az okostelefonoknál. Belső memóriával rendelkezik az óra, tehát már nincsen szükség mp3 lejátszóra sem. Rögzíti az aktivitás adatait, pulzust mér és figyelemmel kísérhetjük közben az időjárás alakulását, szükség esetén telefonálást is lebonyolíthatunk, elolvashatjuk üzeneteinket. Számolhatjuk az órákkal adott esetben, hogy mennyit futottunk, hány km-nél járunk. Futás közben rögzített GPS adatokból létrehoz egy útvonalat a futásunk végén a térképen, és ha ezt megosztjuk az interneten, akkor bárki láthatja hol futni, hány óra körül és kivel. Kitérnék arra, hogy vannak kifejezetten olyan okosórák, amelyek a gyermekünk követésére szolgálnak. Ezek az órák le vannak korlátozva egy kétirányú telefonálásra, tehát a szülő és gyermek oda-vissza hívhatja egymást ezen keresztül. Szintén GPS helymeghatározással bír, tehát a gyermek helyzetét folyamatosan jelzi a szülőknek az okostelefonukra töltött alkalmazáson, applikáción keresztül. Létrehozható egy elektronikus kerítés az órával. Ezalatt értendő, hogy kijelölhető egy terület a gyermek számára, pl. a lakóhely, hogy ha ezt a területet elhagyja a gyermek, akkor a szülő erről értesítést kap. Rögzíti az útvonalat, amerre a gyermek jár. Olyan négysávós GSM rendszer alapján van létrehozva, amely alapján bármilyen sim kártyát le tud olvasni. Beépített távfigyelési rendszere van, amely képes a környezetből kiszűrődő hangokat más felhasználóknak elküldeni vagy akár hívást is indítani az előre beprogramozott hívószámukra. Beépített nyomkövetővel is rendelkezik, amely alapján megfigyelhető, hogy a gyermek merre közlekedik. A biztonság oldaláról megközelítve számos kockázatot hordoz magában, hiszen épp úgy ahogyan az okostelefonokra rá lehet idegen felhasználóknak kapcsolódni, így az okosórára is lehetséges.

c) *Okos fülhallgató*: A viselhető audio eszközök térnyerése is megindult, hiszen jóval kisebb rádiófrekvencia kibocsátással működnek a telefonokhoz képest, így az egészségünk megóvása szempontjából kedvezőbbek. A nemrégiben piacra dobott LG modell megkapta a Google Hangalapú asszisztensét, tehát képes arra, hogy a Google fordító használatával valós időben lefordítson hallás után bármilyen szöveget. Egyes fülhallgatók képesek gombnyomásra élő hangot rögzíteni, amely adott esetben súlyosan sértheti a személyiségi jogokat, a másik fél hozzájárulása nélkül. Bizonyos esetekben hasznos lehet, hogyha a hangfelvételünk esetleg bizonyítékul szolgál egy hatósági ügygel kapcsolatban, azonban fontos tudni, hogy tilos a másik fél beleegyezése nélkül hangfelvételt rögzíteni.

d) *Okos szemüveg* keresztül képes a technológia már egy virtuális valóság kiépítésére is, amely sikeresen elmosza a valóság és a virtuális világ közötti határokat. A beépített fényérzékelőkkel, mikrofonnal és kamerával felszerelt szemüvegeket,²¹ egyes cégek kifejezetten tudományos orvosi célokra képzelik el a gyártását, a hétköznapi embereket célzó cégek inkább a játékok által nyújtott élmények kibővítését célozzák meg. Egyesek szerint 2022-re az okostelefonokat fel fogják már váltani az okos szem-

²¹ Sony aims to outdo Google Glass with SmartEyeglass smart glasses, Forrás: <https://www.theguardian.com/technology/2015/feb/18/sony-smarteyeglass-smart-glasses-google-glass>, Utolsó letöltés ideje: 2018. 12. 12.

üvegek, amelyekkel már nem csak hallhatjuk egymást hívás közben, hanem látjuk magunk előtt a másik felet a szemüvegeken keresztül.

2. Okos eszközök a háztartásunkban, otthonunkban

Az okos háztartás, okos otthon fogalma szintén nehezen definiálható, de általánosan elfogadott jelentése az, hogy okos az a háztartás, amelyben a takarékoság-környezetvédelem-jövőtervezés szorosan egybe kapcsolódik. Más megközelítésből nézve, olyan otthon, amelyben a háztartási berendezéseinket mobiltelefonunkról vagy egyéb eszközről vezérelhetjük a világ bármely pontjáról²². Az intelligens otthon az interneten keresztül összekapcsolt eszközökkel rendelkezik és ezeken a felhasználók olyanokat állíthatnak be, mint például a hőmérséklet, világítás vagy a házimozihoz való hozzáférés.²³ Háztartási berendezéseinknél, gépinknél is manapság a fő szempont az energiatakarékoság, hatékonyság. Mivel ez a modern korban alapelvárássá válik, így a többi plusz funkció adja el a terméket. Nagyon fordult a kocka ezek körében is, hiszen már nem a gyártó határozza meg az igényeket, hanem maga a vásárló. A kényelmi funkciók beépítése határozza meg az adott termék népszerűségét.²⁴ Az okos háztartás csak akkor alakítható ki teljes egészében, ha már építéskor ez áll a középpontban.

Az intelligens háztartás kialakítása számos kihívás elé állítja a gyártókat. Alapvető feltétel a kialakításukban a kommunikáció, tehát a gépek közötti információcsere az ún. M2M (Machine to machine) adatáramlás. Az automatizálás feltétele, hogy a magukra hagyott eszközök megfelelő megoldással egymáshoz legyenek kapcsolva, tehát megvalósuljon az emberi közreműködés nélküli kommunikáció. Az M2M adatáramlás²⁵ javítja a működés hatékonyságát és a felhasznált energia mennyiségét, ezáltal környezetbarátabbá válik otthonunk. Hasznosíthatóvá válik a technológia a biztonság területén, riasztórendszerekben, a központi fűtés beállításánál, automata garázsajtónál, okos zárnál. Akár már a munkahelyünkön az utolsó munkóránál beállíthatjuk a mobilunkon keresztül, hogy mire hazaérünk milyen zene szóljon a tv-ben, hány fok legyen a lakásban vagy éppen hánykor nyíljon ki a garázsajtónk²⁶. Ennek kapcsán rendkívül érdekes az a felvetés, hogy a családban ki is kezelje az automatizált berendezéseket? Rendkívül sokat elárul ez a család hierarchiai felépítéséről, hiszen az fogja kezelni a rendszereket, aki otthon is lényegében irányító szerepben van.²⁷ Az otthoni okos háztartási gépek rendkívül széles skálán mozognak, de egy okos robotgép nem veszélyezteti életünket, így megkísértem azokat kiválogatni, amelyek a biztonsághoz szorosabban kötődnek:

²² HOFFMAN, DONNA L. – NOVAK, THOMAS: *Emergent Experience and the Connected Consumer in the Smart Home Assemblage and the Internet of Things*. (August 20, 2015). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2648786>, 18. p.

²³ Uo. 16. p.

²⁴ Uo. 18. p.

²⁵ NOTO LA DIEGA, GUIDO – WALDEN, Ian: i. m. 6. p.

²⁶ HOFFMAN, DONNA L. – NOVAK, THOMAS: *Emergent Experience and the Connected Consumer in the Smart Home Assemblage and the Internet of Things*. (August 20, 2015). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2648786>, 92. p.

²⁷ RICHARD HARPER (ed.): *Inside the smart home*. Springer Science and Business Media. London, 2003. 4. p.

a) *Okos zár*: A standard lakácskulcsok ideje meg van számlálva, legalábbis a Xiaomi cég szerint. A biometrikus ujjlenyomatok már a zárnál is megjelennek és az otthon biztonságát fogják újjá alakítani. A biztonsági zár feloldható egyébként bluetooth-on keresztül az okosmobilunkkal is, amely élő ujjlenyomat chip-et használ, itt egy belső helyen minden biztonsági adat tárolva van. 0,0005%-os hibaarányal működik a gyártó szerint. A DEFCON konferencián²⁸ viszont ezt hackerek cáfolták meg, mivel zárból 12-öt minden gond nélkül sikerült feltörniük. A konferencián előadást tartottak az ilyen zárok előnyeiről és hátrányairól is. Az okos zár működése hétköznapi emberek számára biztonságosabb, mint a normál kulcsos megoldás, viszont a hozzáértő hackerek számára ún. szabad prédák az ilyen lakások. A Google készített egy arcfelismerővel rendelkező csengőt a zárrendszerhez, amely felismeri a családot és barátokat, de ez számos privátszférához és adatvédelemhez kapcsolódó jogot sért.²⁹ Hozzá lehet adni a belépő közé vendégeket, akik betudnak jönni, illetve el is lehet a vendégeket távolítani a „vendéglistáról”. A zár tárol vendéglistát, üzenetlistát visszamenőleg is, tehát megtekinthető hónapokra visszamenőleg kik jártak a lakásunkban, milyen eszközökkel csatlakozva. Veszélye abban rejlik, hogy a felhőből jön az információ az okostelefonokra, amellyel nyílik a zár, és a hackerek a felhő és a mobil közötti kapcsolatot könnyedén meg tudják támadni és feltörni az érkező jeleket.

b) *Okos riasztórendszer*: Az okos riasztórendszer képes a védelem mellett a fűtés és világítás beállítására, kapu kinyitására, redőny lehúzására mindezt egy okos telefonról vezérelve.³⁰ Helységenként riasztási zónákat állíthatunk be, amely alkalmas arra, hogy ha csak bizonyos helységet biztosítsunk. Kezelése működhet okostelefonon keresztül, de integrálható az okos otthonunk falra szerelhető kezelőfelületébe. Képes az üvegtörés érzékelésére ablakbetörés esetén. Gyakran felszerelnek egy pánik gombot, amellyel lehúzhatjuk a távolból a redőnyt, felkapcsolhatjuk a villanyt, vagy elviselhetetlen szirénázó hangot is képes kibocsátani. Képes jelenlét szimulációra, amellyel a ház úgy „viselkedik” mintha a lakója otthon tartózkodna, annak valódi jelenléte nélkül okos riasztórendszer felhasználó jogosultságokkal bír.³¹ Megadhatjuk kik léphetnek a lakásba, ezzel egy-egy jogosultságot osztva nekik, de bizonyos személyeket ki is zárhatunk a ház egyes részeiből. Az intelligens riasztó és zár együtt képesek akár rabul is ejteni és bezárni a betörőt, ráhúzni a redőnyt és zárolni mindent, amíg értesítik ezalatt a hatóságokat a távfelügyeleti összekapcsoláson keresztül.

3. Okoseszközök a követlen környezetünkben

c) *Okos autó*: Térhódításuk szintén az Egyesült Államokból indul. A Google hatalmas projektet végez a vezető nélküli autók technológiájának megalkotására. A projektet

²⁸ Backdooring the Frontdoor, Forrás: <https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=MMB1CkZi6t4>, Feltöltés ideje: 2016. 11. 23., Utolsó letöltés ideje: 2018. 09. 28.

²⁹ Google launches video doorbell with facial recognition in UK, Forrás: <https://www.theguardian.com/technology/2018/may/31/nest-hello-google-launches-facial-recognition-data-doorbell-uk-privacy-concerns-amazon-ring>, Utolsó letöltés ideje: 2018. 12. 06.

³⁰ HOFFMAN, DONNA L. – NOVAK, THOMAS i.m. 75. p.

³¹ Intelligens riasztórendszer és okos riasztó távoli eléréssel, Forrás: <https://incelcor.com/intelligens-otthon-riasztorendszer-biztonsagtechnika-tavfelugyelet/>, Utolsó letöltés: 2018. 09. 26.

jelenleg Sebastian Thurn³² vezeti, aki a Google Street View társalapítója is egyben és az életét ennek kialakítására szentelte. Az ő személyének köszönhető, hogy Nevada államban 2012-óta törvény szabályozza a vezető nélküli autók jelenlétét a közúti közlekedésben.

d) *Drón*: napjaink egyik szinte teljesen új találmánya és egyben kérdéses jogi megítélés alá eső eszköze a pilóta nélküli légi jármű, azaz a drón. Ma már ezek jelentőségét és elterjedését nem lehet figyelmen kívül hagyni, így lehetetlen elkerülni, hogy szabályozás szülessen a használatukra, a biztonságunk és személyiségi jogaink megóvása érdekében.³³ Az Egyesült Királyságban egyszerűbb szabályokat követnek a hobbi drónreptetéssel kapcsolatosan, miszerint távolságokhoz van kötve a szabályozás például személyekhez 50 méternél közelebb nem lehet velük közelebb repülni, sűrűn beépített területeknél 150 méter az alsó korlát. A nem hobbi célra megalkotott drónoknál speciális engedélyek szükségesek. Németországban 2017-ben léptek életbe az új jogszabályok a drónokra vonatkozóan. Itt szintúgy súly és távolság kategorizálást használnak alapelgondolásként.³⁴

4. Közösségi oldalak

Személyes adataink biztonsága és a magánszféránk vizsgálatakor kihagyhatatlan téma a közösségi oldalak működésének, használatának megértése. Nem véletlenül tekintenek a vállalatok, médiatartalom-szolgáltatók aranybányaként a közösségi oldalakra.

a) *Facebook*: Dolgozatomban főként a Facebook munkásságát emelném ki, nem véletlenül, hiszen az elmúlt évek egyik legnagyobb vívmánya és immáron a legnagyobb közösségi platformmá alakult át. Közel 2,27 milliárd felhasználója van³⁵ és ha ez így halad, akkor 2030-ra, amikor a Föld várhatóan eléri a 8,5 milliárdos lakosság számát, a Facebooknak várhatóan 5 milliárd felhasználója lesz,³⁶ amely azt jelentené, hogy 10 emberből 6 rendszeresen használja. Azonban emellé számos veszély társul. Érdemes megvizsgálni a Facebook Adatkezelési Szabályzatát, ugyanis ebben tételesen fel is sorolják, melyek azok az adatok, amelyeket gyűjtenek a felhasználókról. Például, mely személyekkel vagyunk kapcsolatban, milyen csoportokhoz csatlakozunk, milyen tartalmakat kedvelünk, mikhez kommentelünk, vagy milyen tartalmakat osztunk meg. Ezeket az információkat arra használják fel, hogy személyre szabják az oldalt, és azok a hirdetések, tartalmak, képek, személyek jelenjenek meg, amelyek érdekelhetnek minket,

³² THURN, SEBASTION: *The google driverless car* Forrás: https://www.ted.com/talks/sebastian_thurn_google_s_driverless_car/transcript?source=googleplus&language=hu#t-88146, Utolsó letöltés ideje: 2018. 12. 06.

³³ CALO, RYAN: *The Drone as Privacy Catalyst* (December 12, 2011). Stanford Law Review Online. Vol. 64. 29–33. pp.

³⁴ SONNEWEND GYULA: *A drónok repülésének szabályozása hazai és nemzetközi viszonylatban*. Repüléstudományi Közlemények Folyóirat, Szakdolgozat és OTDK dolgozat, Szolnok 2018. Forrás: http://www.repulestudomany.hu/tdk/2018_Sonnewend_Gyula_TDK.pdf, Utolsó letöltés ideje: 2018. 09. 07.

³⁵ „Number of monthly active Facebook users worldwide as of 3rd quarter 2018” Forrás: The Statistics Portal, <https://www.statista.com/statistics/264810/number-of-monthly-active-facebook-users-worldwide/>, Utolsó letöltés ideje: 2018. 11. 01.

³⁶ MARCO DELLA CAVA: „Facebook in 2030? 5 billion users, says Zuck” *USA today*. Feb 4, 2016. Forrás: <https://eu.usatoday.com/story/tech/news/2016/02/04/facebook-2030-5-billion-users-says-zuck/79786688/>, Utolsó letöltés: 2018. 12. 06.

vagy akit ismerhetünk. A Facebookba való belépéskor lehet az engedélyt megadni a Facebook számára a GPS adatokhoz, a kamerához, a hangfelvételhez és a fényképekhez való hozzáféréshez; gyűjti a mobil hálózatok adatait, amelyekre felcsatlakozunk, az eszközök típusát, az IP címet.³⁷ A hirdető, alkalmazások fejlesztői a Facebook-on keresztül üzeneteket küldhetnek a felhasználóknak az okos hirdetésekkel keresztül, amellyel „rááll” az oldal a felhasználó szokásaira és érdeklődési körére és ezáltal számára kedvező hirdetéseket ajánl fel. Számos fényképen bejelölhetjük a készítés földrajzi helyét, de ennél veszélyesebb az élő követés funkció használata, hiszen itt be kell kapcsolnunk a GPS-t és már meg is jelenik a Google térképen a tartózkodási helyünk, ahol a kikapcsolásig van lehetőség követni minket, de akár arra is, hogy csak pillanatnyi helyzetünket osszuk meg a világgal. Ezek alapján, ha bárki megszeretne bennünket találni, igazából nincsen nehéz dolga, jelentsen ez akár pozitív, akár negatív szándékot. Nagyon egyszerű, de annál inkább releváns példa, ha egy felhasználó a családi nyaralás képével jelentkez be a Facebookon, akkor a betörő tudni fogja, hogy valószínűleg üres a lakás. Számos hiteltelen nyereményjátékkal is kecsegtetnek az oldalakon, amelyek még inkább csak a személyes adatok begyűjtésére szolgálnak, mint sem arra, hogy nyereményt szolgáltatassanak. Ezekben begyűjtik az e-mail címeket, amelyekre később további hiteltelen információkat, vírusokat küldhetnek. Sajnos a fiatalok még nagyobb veszélyben vannak ezeken a platformokon, hiszen a sokszor helytelen és tudattalan használat következtében nyitott könyvek a kiberbűnözők számára.

b) *Instagram*: mára már az Instagram is világméretűvé fejlődött a közel 800 millió³⁸ felhasználójával. Számos hasonló biztonsági kockázatot hordoz magában, mint ahogyan a Facebook. Mivel az Instagram okos keresővel rendelkezik, így a felhasználók szokásaira, érdeklődési körére koncentrál és egy idő után már csak olyan képeket ad ki a keresője, amely a felhasználó igényeit teljes mértékben kiszolgálja. Az Instagram-on kialakult virtuális világ eredményeképpen a fiatalok elveszíthetik a racionális képet a világgal szemben támasztott képzeletük miatt.

Az okoseszközök tulajdonságainak, a lehetséges adatvédelmi kockázatok bemutatását követően áttérek az Európai Unió szabályozására. Ezt követően részletesen elemzem, hogy a szabályozás az okoseszközökre lebontva hogyan alkalmazható, vagy hogyan nem, továbbá, hogy milyen eszközök állnak rendelkezésre a szabályozás betartása és betartatása érdekében.

III. A Bizottság Munkája az Okoseszközök világában

Ebben az „okos” világban, amelyben élünk, szükség van arra, hogy a technológia gyümölcsei megfelelő jogi keretet kapjanak. Az Európai Unió intézményei igyekeznek egységben tartani a fejlődési szintet a szabályozási keretekkel, hiszen az információs és

³⁷ *A Facebook adatkezelési szabályzata*. Forrás: <https://www.facebook.com/privacy/explanation/>, Utolsó letöltés ideje: 2018. 10. 25.

³⁸ „Number of monthly active Instagram users from January 2013 to June 2018”. Forrás: <https://www.statista.com/statistics/253577/number-of-monthly-active-instagram-users/>, Utolsó letöltés ideje: 2018. 11. 02.

kommunikációs technológiák (továbbiakban IKT) a termelékenység fokozódásához és növekedéséhez vezettek.

A fentiek érdekében az Európai Bizottság 2010 májusában bemutatta az *Európa 2020*³⁹ tervezetét. Ez nem más, mint egy akcióterv annak kapcsán, hogy hogyan zárkózunk fel a korszak vívmányaihoz, illetve ezek népszerűsítését fogalmazza meg célkitűzésként 2010-2020 közötti időszakra vonatkozóan. A Bizottság hét kiemelt kezdeményezésének egyike a *Digitális Menetrend* nevet viseli.⁴⁰ „Célja általánosságban, hogy a nagy sebességű és szupergyors internetre és interoperábilis alkalmazásokra épülő egységes digitális piac révén fenntartható gazdasági és szociális előnyöket teremtsen.”

⁴¹ A menetrend bemutatja azokat a területeket, ahol fejlődésre van szükség a válságból kilábalás kapcsán. Ezek a területek például az IKT, a termelékenység, a szén-dioxid kibocsátás, a foglalkoztatási arány, illetve ezek kapcsán olyan átalakulásokat kívánnak véghez vinni, amely a lakosság minél nagyobb digitalizálódásához vezet vagy vezethet.⁴² A menetrend feladata legfőképp felvázolni azokat a gazdasági potenciálokat, amelyekhez az IKT hozzásegíthet. A Menetrend elsősorban a gazdaságra fókuszál, de olyan megoldásokkal szolgál, amelyek a hétköznapi emberek számára is kedvezőek lehetnek. Fontosnak tartja a hálózatok korszerű kiépítését⁴³, illetve említést tesz az 5G hálózat közeledtéről⁴⁴. 2020-ra digitális tartalmak és alkalmazások kizárólag a világhálón lesznek elérhetőek, hiszen már 250 millió európai használ internetet és minden európai polgár rendelkezik mobiltelefonnal.⁴⁵

A Bizottság kiváló elméletet dolgozott ki arról, hogy egy digitális gazdaságot kellene létrehozni, amely önmagát működteti, erősíti. Ennek hasznosítása érdekében Európának komoly kihívásokkal kell szembe néznie, hiszen a felhasználók nem bíznak egy alig működő, bizonytalan világban, ahol azt látják, hogy egy távközlési szolgáltató is rendszeresen akadályokkal néz szembe, és nem képes folyamatosan ugyanazt a szintet bárhol biztosítani. Ezért érhető, hogy aggodalmat éreznek, hogy egy ilyen rendszer befolyásolja a munkahelyeket, a gazdasági érvényesülésben folytatott állandó versenyt. A Bizottság rávilágított arra, hogy Európa még nem rendelkezik 2010-ben azokkal az alapokkal, hogy képes legyen befogadni az IKT-t, és ennek elérését tűzte ki céljául 2020-ra.⁴⁶ A Menetrend vázolja és felismeri azokat a problémákat, amelyek miatt nem voltunk képesek idáig lépést tartani más kontinensekkel.⁴⁷ Rendkívül szétaprózódott a digitális piac⁴⁸ az EU-n belül, amelynek nincsenek megfelelő közösségi platformjai és

³⁹ A Bizottság közleménye. Európa 2020. Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája. COM(2010) 2020 végleges, Brüsszel, 2010. 3. 3. Forrás: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf, Utolsó letöltés ideje: 2018. 12. 06.

⁴⁰ A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának – Az európai digitális menetrend. COM(2010)245 végleges, Brüsszel, 2010. 5. 19., Forrás: http://infoter.eu/attachment/0003/2807_com2010_0245hu01.pdf, Utolsó letöltés ideje: 2018. 12. 06.

⁴¹ Az európai digitális menetrend, i.m. 3. p.

⁴² Uo. 6. p.

⁴³ Uo. 7. p.

⁴⁴ Uo. 22. p.

⁴⁵ Uo. 4. p.

⁴⁶ Uo. 3. p.

⁴⁷ Uo. 5. p.

⁴⁸ Uo. 6. p.

garanciái. Az egyre elterjedtebb kiberbűnözéssel kapcsolatban az európai emberek bizalmukat veszítették a technológiákban.⁴⁹ A Bizottság ezért tűzte ki egyik fő céljául, hogy a társadalom bizalmát visszaszerezze olyan adatvédelmi rendelkezésekkel, amelyek lényegesen képesek visszaszorítani a bűnözést ezen a téren. A Bizottság vizsgálatai azt mutatják, hogy rendkívül kevés beruházás törekszik a megfelelő hálózat és infrastruktúra kialakítására,⁵⁰ és a fejlődésre vonatkozó kutatások sem feltétlen zárnak sikerrel. Kifejezetten az előbb említett problémák megoldására hozták létre a Menetrendet.

A Menetrend területeket vázol, amelyek között első az egységes digitális piac.⁵¹ Sajnos a sikeres internetes piacok nagy része nem európai találmány (Pl.: eBay, Amazon, Aliexpress). Ahhoz, hogy Európa is hasonló sikereket érjen el lényegi változtatásokra van szükség, főként arra, hogy ugyanolyan könnyű legyen az internetről is beszerezni bármit, mint azon kívül. Ennek megvalósulása érdekében a közös jogkezelő társaságok irányíthatóságát és átláthatóságát is hozzá kell igazítani a technológia fejlődéséhez. A könnyebb beszerezhetőség természetesen nem csorbíthatja a jogtulajdonosok érdekét, hiszen ők fejlesztették ki az adott terméket és az ő munkájuk eredménye, viszont ezáltal a termékeik még nagyobb célközönséghez el tudnak jutni, mint valaha. Ez a széles kínálat alapul szolgálhat az ún. kalózkodásra, amelynek megoldása és visszaszorítása az EU és a tagállamok közös feladata. A kalózkodás, mint kifejezés mára már egy újabb többletjelentéssel bővült a korábbihoz képest, ami olyan személy vagy egyéb szellemi tevékenységet jelent, aki vagy ami más szellemi tulajdonát teszi elérhetővé, a szerzői jogok megkerülésével.

A határokon átnyúló fizetési tranzakciók egyszerűsítése is a célkitűzések között szerepel. Az emberek 92%-a inkább a hazai kínálatból választ, mintsem más országokéból, így számos országon kívülre nyúló fizetési tranzakció hiúsul meg. Ez is jól mutatja mekkora fejlődésre van szükség jelen területen is. Véleményem szerint a világ nagyobb platformjai, mint például az Aliexpress is azért tudott sikeres lenni, mert a termékeket annyival olcsóbban adja, hogy az emberek úgy vannak vele, hogy inkább kockáztatnak, ilyen alacsony összegért nem akkora tétel, ha elbukják, megpróbálták, de ez nem azért van mert bíznának ebben a szolgáltatóban. A Bizottság az *Egységes Eurofizetési Térség (SEPA)*⁵² mielőbbi megvalósítását is javasolja, amelyhez elengedhetetlen az emberek bizalmának megerősítése a digitális világban. Vizsgálata alapján az internetes vásárlások elkerülésének fő okai között magasan vezet a bizalomhiány és a személyes adatokkal való visszaéléstől való félelem, illetve a visszaküldés feltételeinek bizonytalansága.

A Menetrend további célkitűzése a nagy sebességű és bárhol elérhető internethálózat⁵³ mindenki számára elérhetővé tétele, amelyre a gazdaság növekedése érdekében van szükség. A Menetrend biztosítani kívánja, hogy 2020-ra mindenkinek legalább 30 mbps sebességű internethozzáférése legyen. A Bizottság álláspontja szerint nem szabad, hogy a digitális eszközök megértését befolyásolják a készségek (azok hiánya) és a szociális/anyagi háttér.⁵⁴ A „digitális kompetenciának” már az alapműveltség részévé kell

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo. 8. p.

⁵² Uo. 12. p. 2.1.2. pont.

⁵³ Uo. 21. p. 2.4. pont.

⁵⁴ Uo. 28. p. 2.6. pont.

válnia. A 0-25 éves korosztály már ebben a világban született és nőtt fel, és számukra ez már nem tanulás kérdése, hiszen folyamatosan az életük részévé vált. Az idősebb korosztálynak azonban ebbe bele kell tanulnia ahhoz, hogy a digitális egységes piac meg tudjon valósulni.⁵⁵

A fent említett területeken számos eredményt értek már el, és rengeteg kapcsolódó irányelvet bocsátottak ki a Menetrend végrehajtása érdekében. Így a *szerzői jogok védelme* még inkább előtérbe került a szerzői jogokról szóló „Javaslat Az Európai Tanács és Parlament rendelete a digitális egységes piacon a szerzői jogról”⁵⁶ kibocsátásának kapcsán. A gyakorlatban a közösségi platformok, mint például a Youtube, Facebook vizsgálják a feltöltött tartalmakat, és amennyiben észlelik, hogy a feltöltött videóban aláfestésként más zenéjét használják, abban a pillanatban törlik a videót, vagy teljesen elveszik a zenei aláfestést alóla. Csak olyan videót tölthetünk fel, amely a saját zenénk, vagy a zene használatahoz engedélyünk van.⁵⁷ A Youtube felületén van egy űrlap, amely kitöltésével jelezhetjük az adminnak/adminoknak, hogy megsértették a szerzői jogunkat.

Az *Egységes Euró Fizetési Övezetről szóló rendelet*⁵⁸ (Single Euro Payments Area-SEPA), amely támogatja az egységes fizetési övezet létrehozását.⁵⁹ A SEPA fizetési mód az Európai Unión belül „belföldi fizetésnek” tekintendő. Az euro-övezeti tagállamoknak 2014. február 1-jétől kötelező volt áttérni az ún. SEPA fizetési módra. Ennek célja a hatékony, gyors és biztonságos fizetés. Ahhoz, hogy lehetséges legyen ilyen módon pénzforgalmat bonyolítani, mint az átutaló félnek, mind a kedvezményezettnek szükséges, hogy a saját bankja állítson ki, egy ún. IBAN kódot⁶⁰. A pénzforgalom kapcsán fontos még megemlíteni az ún. HÉA irányelvet⁶¹, amely egyenértékűvé teszi az elektronikus számlát a papír formátumúval.

A Bizottság kiadott egy számítógépes bűnözés elleni küzdelemre vonatkozó általános politika meghatározását szolgáló közleményt,⁶² amelynek célja, hogy egy egységes politikát mutasson fel a számítógépes bűnözés elleni összehangoltsághoz. Az ehhez szükséges célkitűzések között szerepel az Europol és egyéb szervek erre szolgáló osztályainak kibővítésére, egy Unió számítógépes bűnüldözési platform létrehozása, mérőszámok kidolgozása a bűncselekmények mérése kapcsán, illetve uniós figyelemfelhívás a veszélyekre.

A „digitális tudás” fejlesztése a hétköznapi emberek között és a kohéziók csökkentése érdekében létrehozták az *Európai strukturális és beruházási alapok*⁶³ 2014-2020-ig

⁵⁵ DEMIRIS, G. – RANTZ, M. – AUD, M. – MAREK, K. – TYRER, H. – SKUBIC, M. – HUSSAM, A.: *Older adults' attitudes towards and perceptions of 'smart home' technologies: a pilot study*. Med Inform Internet Med. 2004 June 29(2): 87–94. pp.

⁵⁶ COM/2016/0593 final - 2016/0280 (COD).

⁵⁷ Youtube: Közösségi irányelvek, Biztonsági eszközök és erőforrások, Bejelentés és jogérvényesítés. Forrás: <https://www.youtube.com/intl/hu/yt/about/policies/#community-guidelines>, Utolsó letöltés: 2018.10.26.

⁵⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 260/2012/EU rendelete (2012. március 14.) az euroátutalások és -beszedések technikai és üzleti követelményeinek megállapításáról és a 924/2009/EK rendelet módosításáról.

⁵⁹ SEPA: Európai Gazdasági Térség területén az euróban történő fizetések küldését és fogadását szolgáló, a fizetéseket egységes szabványok és szabályok alkalmazásával lebonyolító, közös európai fizetési eszköztár.

⁶⁰ IBAN kód: Nemzetközi bankszámlaszám.

⁶¹ Uo. 13. p. 2.1.2.pont.

⁶² A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak és a Régiók Bizottságának: A számítógépes bűnözés elleni küzdelemre vonatkozó általános politika felé. COM(2007) 267 végleges, 2007.5.22.

⁶³ Európai strukturális és beruházási alapok (Az Európai Parlament és a Tanács 1303/2013/EU rendelete (2013. december 17.) az Európai Regionális Fejlesztési Alapra, az Európai Szociális Alapra, a Kohéziós

tartó irányelvet, amelyben kifejezetten kiemelik, hogy az Európai Unió feladata törekedni arra, hogy a gazdasági és szociális egyenlőtlenségeket csökkentse. Az öt fő gazdasági alap közösen támogatja az összes tagállam gazdasági fejlődését az Európai Unió céljaival összhangban. Az öt fő alap a következő: Európai Regionális Fejlesztési Alap, Európai Szociális Alap, Kohéziós Alap, Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap, és az Európai Halászati Alap.

Szintén a Menetrend eredményeként jöhetett létre 2015-ben a Bizottság által a „*Digitális Egységes Piac*”⁶⁴ gondolata, miszerint elő kell segíteni az internetben rejlő lehetőségek kiaknázását nehezítő körülmények felszámolását. Az ehhez szükséges tisztességes, nyílt és biztonságos digitális környezet biztosítása érdekében a Bizottság az alábbi három pillérre építette a digitális egységes piaci stratégiát: a) a fogyasztók és vállalatok könnyebb hozzáférése a digitális termékekhez és szolgáltatásokhoz Európa-szerte; b) megfelelő körülmények teremtése a digitális hálózatok és szolgáltatások számára, hogy felvirágozzanak, és c) maximalizálják a digitális gazdaság növekedési potenciálját. Európa digitális, hiszen közel 360 millió európairól beszélhetünk, akik internetet használnak nap mint nap a tanuláshoz, a munkájukhoz, vásárláshoz és eladáshoz. A digitalizáció számos új lehetőséget kínál a technológia területén, az orvostudományban, összekapcsolt közlekedésben, amelyek megvalósításául szolgál a Digitális Egységes Piac (Digital Single Market). Ennek keretében számos, számunkra is nagyon hasznos fejlődés valósult meg, többek között, hogy 2017-ben eltörölték a roaming többletdíjakat.

A digitális fejlődés nem fog megállni, ezért egyre több és több intézkedésre van szükség a biztonságunk megóvása érdekében és a fejlődés biztosításaképpen, amely ahhoz szükséges, hogy a digitális jövő elérhető legyen és megakadályozzák a kiber incidenseket. Ahogy mondani szokták, az „adat a 21. század olaja”⁶⁵ a gazdaságban, éppen ezért van arra szükség, hogy kiemelt védelemben részesüljenek. Eerre szolgál az Európai Unió Általános Adatvédelmi Rendelete (a továbbiakban: GDPR), amelyet a következő részben kívánok elemezni. Elsőként magát a rendeletet, annak tartalmát, így rávilágítva a gyakorlati jelentőségére, amely szorosan kapcsolódik a biztonság kérdéséhez.

IV. A GDPR

A GDPR⁶⁶ 2018. május 25-től hatályos az Európai Unió tagállamaiban, egyben hatályon kívül helyezi a korábbi 95/46/EK adatvédelmi irányelvet. 2009-ben indult az Európai Unió, illetve az Európai Bizottság kezdeményezésére az adatvédelem reformja. A ren-

Alapra, az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapra és az Európai Tengerügyi és Halászati Alapra vonatkozó közös rendelkezések megállapításáról, az Európai Regionális Fejlesztési Alapra, az Európai Szociális Alapra és a Kohéziós Alapra és az Európai Tengerügyi és Halászati Alapra vonatkozó általános rendelkezések megállapításáról és az 1083/2006/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről.

⁶⁴ A digitális egységes piaci stratégia megvalósítása terén elért eredmények áttekintése (videó) Forrás: https://ec.europa.eu/commission/priorities/digital-single-market_hu, Utolsó letöltés: 2018. 09. 01.

⁶⁵ Idézet Peter Sondergaard-tól. In: Hansen, Marit - Kosta, Eleni – Nai-Fovino, Igor – Fischer-Hübner, Simone (eds.): Privacy and Identity Management. The Smart Revolution. Springer, 2018. 78. p.

⁶⁶ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet) (továbbiakban, mint: GDPR).

delet végső szövegét 2016-ban fogadta el az Európai Parlament és a Tanács.⁶⁷ Nem szeretném dolgozatomban megismételni a rendelet tartalmát, hanem röviden be kívánom mutatni a témám szempontjából releváns rendelkezéseit és ezeket elemzem, majd áttérek a gyakorlati megvalósulásra példákkal szemléltetve.

A GDPR nem más, mint az Európai Parlament és Tanács együttes 2016/679 számú rendelete. A rendelet Preambuluma kimondja, hogy a személyes adatok védelme egy alapjog, tehát emiatt kiemelten fontos ezt védeni.⁶⁸ Ezzel az alapjogok is fejlődést mutatnak, hiszen manapság már nem csak a nagy klasszikus alapjogokat tekinthetjük kiemelt védelem alatt állónak. Ebben a digitális világban szerintem kiemelten fontos a privát adataink biztonsága, mivel, ha ezek az adatok kikerülnek a személyes kezelésünk alól, akkor nagyon súlyos károkat okozhatnak ezáltal, amely kihatással lehet az egész életünkre, emberi méltóságunkra. Viszont az adatok védelme nem abszolút jog, hiszen a szükséges mértékben ez korlátozható.

E rendelet előtt nem volt egységes a személyes adatok kezelésének szabályozása, éppen ezért az Európai Unió a teljes jogegységesítést tűzte ki célul ezen a téren a tagállamok között. A gyors technológiai változások új kihívásokat hoztak létre a jogalkotóval szemben, hiszen valamiféle jogi keretet kell, egy olyan jelenségnek szabni, amely egyik napról a másikra is rengeteget képes változni. A „természetes személyek következetes és magas szintű védelmének biztosítása és a személyes adatok Unión belüli áramlása előtti akadályok elhárítása érdekében, a természetes személyeknek az ilyen adatok kezelésével összefüggésben fennálló jogait és szabadságait, minden tagállamban azonos szintű védelemben kell részesíteni.”⁶⁹ A GDPR meghatározza az alkalmazó személyek és hatóságok körét és a kivételeket is, amelyekre e rendelet nem alkalmazható, így az otthoni felhasználás körében végzett tevékenységre, nemzetbiztonsági kérdéskörben, vagy bűncselekmények felderítése körében, nyomozásnál, büntetési szankciók végrehajtásánál. Lefektet számos alapfogalmat ezzel kapcsolatosan és kifejti az adatkezelés célját és az adatkezelés fontos alapelveit:⁷⁰

- az adatkezelés legyen jogszerű, tisztességes, átlátható
- egyértelmű és jogszerű célból történjen
- adattakarékos és pontos gyűjtés
- „korlátozott tárolhatóság” megvalósuljon
- integritás és bizalmas jelleg fennálljon
- és elszámoltatható legyen.

A fentiekén túl meghatározza az adatalanyjogait is:⁷¹

- Hozzáférés joga
- Helyesbítéshez való jog
- Törléshez való jog („Elfeledtetéshez való jog”)

⁶⁷ VOIGT, PAUL – VON DEM BUSSCHE, AXEL: *The EU General Data Protection Regulation (GDPR): A Practical Guide*. Springer, 2017. 2. p.

⁶⁸ GDPR 1. p. 1. pont.

⁶⁹ GDPR 2. p. 10. pont.

⁷⁰ GDPR II. fejezet 5. cikk.

⁷¹ GDPR III. fejezet 11. cikk.

- Adatkezelés korlátozásához való jog
- Adathordozhatósághoz való jog
- Tiltakozáshoz való jog (+ Automatizált döntés elleni tiltakozáshoz való jog)
- Tiltakozás közvetlen üzletszerzés ellen

Az adatkezelő számára is számos kötelezettséget fogalmaz meg a rendelet. Az adatkezelő az adatkezelés jellege, hatóköre, körülményei és céljai, valamint a természetes személyek jogaira és szabadságaira jelentett, változó valószínűségű és súlyosságú kockázat figyelembevételével megfelelő technikai és szervezési intézkedéseket kell, hogy végrehajtson annak biztosítása és bizonyítása céljából, hogy a személyes adatok kezelése a GDPR-ral összhangban történik. Ezeket az intézkedéseket az adatkezelő felülvizsgálja és szükség esetén naprakésszé teszi.⁷²

V. GDPR elemzése

Dolgozatom ezen fejezetében a GDPR mindennapi életben való jelentőségére térek ki, azaz arra, hogyan alkalmazzák a felek a gyakorlatban a rendelkezéseit.

A GDPR hatálya nem csak azokra a vállalatokra terjed ki, akik az EU-ban rendelkeznek székhellyel, telephellyel, hanem azokra is, akik az EU-n kívül vannak, tevékenységüket azonban az Európai Unió területén végzik, európai ügyfeleknek nyújtanak szolgáltatásokat. A rendelet kiterjed az IoT-re, azaz az Internet of Things-re, vagyis a Dolgok Internetére is. Itt már sokkal inkább az a kérdés, hogyan képesek az üzemeltetők megfelelni a rendelet követelményeinek és milyen eszközökkel fogják megvalósítani. Az IoT rohamos közeledte miatt éppen időben keletkezett a GDPR, mivel segít felhívni az internetes közönség figyelmét a tudatos és kellőképpen biztonságos adatmegosztás és adatkezelés fontosságára. Az IoT rendszerek önállóan kommunikáló eszközökből (things) állnak, amelyek képesek adatokat szolgáltatni környezetükről és azt továbbítani egy felhőbe, vagyis egy távoli szerverre.⁷³ A felhő formájú adattárolásban azonban nehézkes az adattárolás megfelelő biztonságának igazolása. A készülék és az adatok közötti kölcsönhatás nem egyszerű, számos szereplő között bonyolódik le és a GDPR-nak való megfelelés biztosítása az egész láncolatra kiterjed.⁷⁴ Ezekben az esetekben az a fő kérdés, hogy még is hogyan tudna valaki a felhő alapú rendszerekhez hozzájárulni? Az adatkezeléshez való hozzájárulás annyira széles skálán mozoghat, hogy teljes mértékben attól függ, hogyan használjuk és mire, ezért rendkívül nehéz rá egy általános megoldást kitalálni.

⁷² GDPR IV. fejezet 24. cikk.

⁷³ ATTILA KERTESZ – SZILVIA VARADI: *Legal Aspects of Data Protection in Cloud Federations*. In book: "Security, Privacy and Trust in Cloud Systems", S. Nepal and M. Pathan (Eds.), Springer, Signals & Communication, 2013, 2013. 433–455. pp.

⁷⁴ SZ. VARADI – G. G. VARKONYI – A. KERTESZ: *Law and IoT: How to see things clearly in the Fog*. In: Institute, of Electrical and Electronics Engineers (szerk.): Third International Conference on Fog and Mobile Edge Computing (FMEC), 2018. 233–238. pp.

1. Hozzájárulás az IoT rendszerek működéséhez

Nem egyszerű egy olyan összekapcsolt hálózat egyes elemeiben megvalósuló adatkezeléshez hozzájárulni, amelyeket lényegében még csak nem is látunk. Értendő ezalatt például az, hogy az okos riasztórendszer valamilyen incidens észlelése esetén azonnali értesítést küld az azzal összekapcsolt mobilra.

Először is ebben az esetben fontos pontosan meghatározni azt, hogy mi is minősül *személyes adatnak*. Ez alatt értendő: az azonosított vagy azonosítható természetes személyre vonatkozó bármely információ. Azonosítottnak minősül az a természetes személy, aki közvetett vagy közvetlen módon, különösen valamely azonosító, például név,⁷⁵ szám, helymeghatározó adat, online azonosító vagy természetes személy testi, fiziológiai, genetikai, szellemi, gazdasági, kulturális vagy szociális azonosságra vonatkozó egy vagy több tényező alapján beazonosítható.⁷⁶ Másrészről az *adatkezelő* definíciója is elengedhetetlen, hiszen mindenki adatkezelőnek minősül, aki bármilyen személyes adattal kapcsolatos adatkezelést végez.

A fentiekén túlmenően tisztázni kell a *hozzájárulást*. Az érintett hozzájárulása az érintett akaratának önkéntes, konkrét és megfelelő tájékoztatásán alapuló és egyértelmű kinyilvánítása, amellyel az érintett nyilatkozik vagy a megerősítést félreérthetetlenül kifejező cselekedet útján jelzi, hogy beleegyezését adja az őt érintő adatok kezeléséhez.⁷⁷ A korábbi irányelvhez képest ez nagy változás, hiszen korábban elegendő volt a hallgatás is, azonban most már az adatalanynak tevőleges beleegyezését kell adnia. Ahhoz, hogy ezek megfelelően megvalósuljanak, az adatkezelőknek is be kell bizonyos szabályokat tartaniuk. Összehangoltan kell működniük az EU-n belül és egy tisztességes, átlátható, jogszerű tájékoztatást kell adniuk az érintetteknek arról, hogy pontosan milyen adatokat gyűjtenek róluk, mi az adatkezelés jogcíme és jogi alapja, milyen célból használják fel az adatokat, illetve kiknek adhatják ezeket pontosan ki és milyen célra.⁷⁸

Az IoT rendszereknél véleményem szerint maga az IoT eszközök és rendszerek megvásárlása, regisztrációja, majd használata egyfajta beleegyezés ezekbe a folyamatokba, hiszen lehetetlen minden egyes apró lépéshez a hozzájárulásunkat adni ezeken felül. Aki vásárol egy Iphone-t például, annak létre kell hoznia kötelezően egy iCloud fiókot, hogy az egész eszközt működtetni tudja, tehát hozzájárulását kell adnia az összes funkció alkalmazásához. Amennyiben ezt nem teszi meg, akkor így nem is tudja használni. Ilyen alapon működik például a Find my Iphone funkció is, ennek a segítségével találhatjuk meg, vagy mérhetjük be a mobiltelefonunkat. Már a regisztrációval beleegyezzünk abba, hogy ezt használni fogjuk, szerintem nem szükséges még ezt követően minden egyes folyamatnál külön hozzájárulásunkat adni akkor, ha az adatkezelő megfelelő tájékoztatást adott nekünk, hogy mire használja majd az adatainkat, illetve ennek során betartja a személyes adatok védelmére vonatkozó előírásokat. Az első használat előtt az okostelefon is például a galéria megnyitásakor rákérdez, hogy beleegyezzünk-e

⁷⁵ A korábbi irányelvben nem szerepelt nevesítve az, hogy a név személyes adatok köréhez tartozna.

⁷⁶ GDPR 4. cikk. Fogalommeghatározások 1. pont.

⁷⁷ GDPR 4. cikk. Fogalommeghatározások 11. pont.

⁷⁸ GDPR 7. p. Preambulum 39. pont.

abba, hogy az Iphone hozzáférjen a képeinkhez, médiatartalmainkhoz, hangfájlokhoz, de ezt követően már nem szükséges megkérdeznie minden egyes file esetében.

Ugyanakkor a fenti technológiák átláthatatlan mivolta miatt, annak megoldásaként született meg az ún. Privacy by design, más néven a data protection by design⁷⁹ (magyarul: beépített adatvédelem) irányvonal és módszer, amely konkrétan alapelveként tekint az adatvédelemre.⁸⁰ Dolgozatomban korábban is utaltam ennek fontosságára, hiszen ezek megsértése vagy a személyes adatok kikerülése a világba éppen akkora sérelmet tud okozni, mint bármilyen más generációs alapjog megsértése. Az irányvonal célja, hogy olyan rendszereket alkossanak, hozzanak létre, amelyek már kezdetüktől fogva képesek legyenek megvédeni minket. Úgy vannak kialakítva, hogy „beléjük van építve” az adatvédelem, és nem csak utólag formálisan korrekciózzák őket, mint például egy böngészőbe épített süti tájékoztató. Ezen megoldás alkalmazása az IoT rendszerek kialakításánál is rendkívüli szerepet játszhatna, hiszen olyan megoldást nyújtana a problémára, amely magából a rendszerből származik és nem is lenne szükség ahhoz, hogy külön hozzájáruljunk ennek a bizonyos elemeihez.

Másik különleges rokon ágazata az ún. Privacy by default, vagy data protection by default (magyarul: alapértelmezett adatvédelem).⁸¹ Lényege az, hogy a személyes adatok feldolgozására, kezelésére csak kifejezetten, az adatalany kérésére kerülhet sor. Az adatkezelők megfelelő hozzáállása kell ahhoz, hogy minden körülmények között – üzleti érdekeiket is olyakor félre téve – figyelembe vegyék az adatvédelmi szempontokat és ennek megfelelően járnak el.⁸²

A GDPR foglalkozik az online azonosítókkal, amelyek szintén köthetőek az IoT rendszeréhez is, hiszen a Dolgok Internetének működésének alapjául szolgálnak a természetes személyekhez köthető eszközök igénybevétele, mivel ezek nélkül a Dolgok Internetje sem állna össze. A természetes személyekkel összefüggésbe hozhatók az általuk használt készülékek, alkalmazások, eszközök és a protokollok online azonosítói, mint például az IP-cím, a cookie azonosítók, vagy a rádiófrekvenciás azonosítók.⁸³ Az IP-cím egy olyan számsorozat, mellyel az internetre fellépő felhasználók számítógépei egyértelműen azonosíthatók. Az IP címek segítségével akár földrajzilag is lokalizálható az adott IP-címet használó látogató. Megmutatja mindezek mellett az operációs rendszer pontos típusát és a böngésző típusát is. Ezek által olyan nyomok keletkezhetnek, amelyeket más adatokkal összekapcsolva akár a természetes személy profiljának létrehozására vagy akár beazonosítására is képessé válik az eszköz. Egyértelműen ezek az eljárások sértik a személyes adatok kezelését. Az IoT-vel kapcsolatosan felmerül az eszközök valós idejű tárgyi megfigyelése is, amely ritkán ugyan, de megvalósulhat. Ezekre hozták létre az ún. *Managed Security Services*, azaz Irányított Biztonsági Szolgáltatásokat, amelyek egyelőre még csak a nagyobb vállalatok IoT rendszereit követik

⁷⁹ GDPR Preambulum 78. pont. 25. cikk.

⁸⁰ European Union Agency for Network and Information Security (ENISA): Privacy by design. Forrás: <https://www.enisa.europa.eu/topics/data-protection/privacy-by-design>, Utolsó letöltés ideje: 2018. 08. 27.

⁸¹ GDPR Preambulum 78. pont. 25. cikk.

⁸² Lambert, Paul: Understanding the New European Data Protection Rules. CRC Press, Taylor and Francis Group 2018. e-book; Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság adatvédelmi értelmező szótár, Forrás: <https://www.naih.hu/adatvedelmi-szotar.html>, Utolsó letöltés ideje: 2018. 10. 24.

⁸³ GDPR Preambulum 30. pont.

nyomon és tartják biztonságban, de hamarosan el fog terjedni a természetes személyek körében is.⁸⁴

2. A weboldalak helyzete a GDPR hatályba lépését követően

A weboldalak szerkesztőinek is követnie kell a GDPR rendelkezéseit az alábbi szempontok szerint: amennyiben a honlapon csak Google Analytics kerül alkalmazásra és más módon nem gyűjt személyes adatokat, abban az esetben nem szükséges a honlappal semmit tenni a GDPR-nak megfelelés tükrében. Azonban, ha az oldal ezen kívül használ Google Adwords, Facebook vagy más külső oldalról beépülő megoldást,⁸⁵ amely során külső cégek gyűjtenek adatokat az adott weblapon böngésző felhasználókról, akkor a weboldalaknak eleget kell tenni a GDPR által előírt kötelező lépéseknek, amelyeket az alábbi megoldásokkal oldottak meg:

a) A sütik

A HTTP-süti (továbbiakban: süti, angolul: cookie) is hasonló működési elven alapul. A süti nem más, mint egy információcsomag, amelyet a szerver küld a webböngészőnek, majd a böngésző visszaküldi a szervernek, minden egyes böngészés alkalmával. A sütit maga a webszerver hozza létre elkülönítve a gépen egy erre a célra szolgáló mappába. A sütik célja, hogy összekapcsolja a felhasználó aktuális látogatását a korábbiakkal kizárólag a saját tartalma tekintetében. Ezáltal lehetőség nyílik arra, hogy a látogató keresések pontosítása, kiegészítése, így személyre szabott kiszolgálás megvalósuljon. Európai adatvédelmi szakértők egy csoportja szerint már nem elegendő a sütik letiltása, hanem külön ehhez való hozzájárulást tesznek szükségessé, amelyet előzetesen kell megtenni, még a honlap megtekintését megelőzően.⁸⁶ A weboldalakon kétféle változatban van jelen többnyire. Az első, ahol nem ajánl fel választási lehetőséget a süti fajták között, hanem egyféle lehetőséget kínál fel, amelyet vagy elfogadunk, vagy nem. Ez általában arról szól tájékoztató jelleggel, hogy a weboldal sütiket használ az optimális működése érdekében. Általában úgy vannak kialakítva, hogy amíg nem fogadjuk el, addig a szöveg láthatósága valamelyest korlátozva van. Második fajta kialakítás számomra sokkal jövőbe mutató kialakítással bír, hiszen felajánlja a sütik között a választási lehetőséget. Háromfelé bontja a sütiket: 1. szükséges süti, amely az oldal megfelelő működéséhez elengedhetetlen; 2. a funkcionális süti, amely az érdeklődési körünknek megfelelő tartalmat biztosít; 3. a leginkább személyre szabott kategória: a kényelmi süti, amely az oldal használatát elemezve személyre szóló tartalmakat és hirdetéseket jelenít

⁸⁴ ABOLHASSAN, FERRI (ed.): *Cyber Security. Simply. Make it Happen: Leveraging Digitization Through IT security*. Springer 2017, 65. p.

⁸⁵ Voigt, Paul – von dem Bussche, Axel: i. m. 55. p.; A GDPR megfelelésről-amit mindenképpen meg kell tenni egy weblap tulajdonosnak. Forrás: <http://devsolution.hu/a-gdpr-megfelelesrol-amit-mindenkeppen-meg-kell-tenni-egy-weblap-tulajdonosnak/>, Utolsó letöltés ideje: 2018.02.09.

⁸⁶ GUTWIRTH, SERGE – LEENES, RONALD – DE HERT, PAUL (eds.): *Reforming European Data Protection Law*. Springer. New York – London, 2015. 40. p.

meg vagy küld a felhasználónak.⁸⁷ Ezeket az elemzéseket felhasználva fejlesztik tovább az oldalt a felhasználók igényeire törekedve, azt kihasználva.

b) Az adatkezelési tájékoztató

A weboldalak másik megoldása a GDPR-nak való megfelelés megoldásával kapcsolatosan, hogy felkerültek az adatkezelési tájékoztatók a weboldalakra. Ezekben kötelezettséget vállalnak a fejlesztők arra nézve, hogy a tevékenységükkel kapcsolatos minden adatkezelés megfelel az ezen szabályzatban és hatályos jogszabályokban meghatározott elvárásoknak. Fel kell tüntetniük a kezelt és gyűjtött személyes adatok körét, célját, jogcímét és az időtartamát. Amennyiben a weboldal rendelkezik mobilalkalmazással, akkor erre kiterjedő pontot is meg kell fogalmazni a tájékoztatóban. Meg kell jelölni az összes adatfeldolgozót, beleértve azokat, akik az oldalról gyűjtenek információkat és azokat is akik a hírleveleket küldik. Szót kell ejteni arról, hogy a szerver mely tevékenységeket naplózza, milyen időközökön és ezt mennyi ideig tárolja. Tartalmaznia kell a honlap süti kezelését és annak szabályait, működését. Meg kell jeleníteni benne a telefonos/email/személyes elérhetőségeket, illetve, ha van ügyfélszolgálat, akkor annak az elérhetőség. Ki kell emelni minden ügyfélszolgálatnál, hogy ha a hívások rögzítve vannak. Személyes adatok tárolásának a módja, adatok biztonságának kifejtése is fontos elem. Végezetül tartalmaznia kell az adatkezelő adatait, elérhetőségét, illetve a személyes adatok megsértése esetén a felhasználókra vonatkozó jogorvoslati lehetőségek köré, mindezt érthető és tömör módon.

Az email-marketing is elérhető számos weboldalon keresztül. Ahhoz, hogy személyre szóló email-t kapjunk, először fel kell iratkozni a hírlevél feliratkozó űrlapra, amelyenél hozzá kell járulni előzetesen a személyes adatkezeléshez, illetve, hogy szabad akaratából történt. A felhasználóknak be kell jelölni, hogy tudomásul vette és elfogadta az adatvédelmi feltételeket. Biztosítaniuk kell az utólagos leiratkozás lehetőségét is a weboldal fejlesztőinek, abban az esetben, ha a felhasználó már nem szeretné igénybe venni a szolgáltatást.⁸⁸ Megvalósul az adattakarékosság elve, hiszen ezeken az űrlapokon csak olyan adatokat szükséges bekérni, amelyek feltétlenül szükségesek ahhoz, hogy az email-marketing működni tudjon, ezért például nem kérhetnek be telefonszámot, lakcímet. A hozzájárulások nem csak konkrétan a honlapon történhetnek meg, hanem az egyes közösségi portálokra beágyazott ún. „lead ad” hirdetésekkel. Amennyiben valaki online vásárol, abban az esetben a személyes adatok kezeléséhez hozzá kell járulnia, de ajánlja szintén az email-marketing lehetőséget is, amelyet nem kötelező elfogadni.

Véleményem szerint a GDPR rendelkezései a weboldalak tekintetében megvalósulnak, hiszen minden oldalnak rendelkeznie kell adatvédelmi tájékoztatóval és sütivel, hiszen amennyiben nem valósul meg, abban az esetben komoly bírsággal kell számolniuk, így szabálykerülő megoldásra nincs lehetőség. Probléma adódhat abban az esetben, amikor a felhasználók ezeket nem olvassák el. Ennek kiküszöbölésére a weboldalak fejlesztői olyan megoldásokat alkalmaznak, mint például a felhasználóknak kifejezetten le kell görgetni az adott oldal aljára, kipipálni az egyetértésre vonatkozó rubrikát, majd

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ GUTWIRTH, SERGE – LEENES, RONALD – DE HERT, PAUL (eds.): i. m. 40. p.

bezárni. Amennyiben valaki ezek után sem olvassa el, önhibának tekintendő számomra, hiszen ennél egyértelműbb módon nem tudják a felhasználó szeme elé tárni az adatvédelmi tájékoztatót. Számos jogorvoslati fórum áll a felhasználók rendelkezésére, hogy adataikat megvédjék, és az adatkezelőkkel szemben kiszabható bírság is rendkívül magas. A bírság összege ugyanis az éves bevétel meghatározott százalékában is meghatározható, így kellő motiváció arra, hogy betartsák a rájuk vonatkozó rendelkezéseket. Például nemrégiben a brit adatvédelmi hatóság, a kiszabható legmagasabb büntetést szabta ki a Facebookra, 500 ezer fontra (182,5 millió forint) bírságolta meg a személyes adatok kezelésére vonatkozó szabályok be nem tartása végett. A dolgozat írásának idején aktuális továbbá Ausztria esete, ahol szintúgy jelentős összegű, mintegy 3800 eurós bírságot szabtak ki.⁸⁹

3. A GDPR megjelenése az okoseszközök vonatkozásában

Az okoseszközökre áttérve számos alkalmazást használunk feltelepítve a mobiltelefonunkra, okosóránkra. Ezek vonatkozásában a GDPR a rátelepített alkalmazások tekintetében jöhet szóba. Nagy részük a közösségi portálok mobil applikációi (pl.: Facebook, Instagram, Messenger), de van rátelepített böngésző, térkép, hangfelvevő, felhő, számos webhely mobilra tölthető applikációja, amelyekre szintúgy vonatkozik a GDPR rendelkezése, hiszen a rendelet vonatkozik minden olyan nem EU-s székhelyű vállalkozásra is,⁹⁰ amelyek az uniós tagállamok állampolgárainak adatait kezelik. Számos problémát vehet fel az, hogy ha csak akkor használhatjuk az alkalmazásokat, ha mindenhez hozzájárulásunkat adjuk. Az lenne a helyes megoldás álláspontom szerint, ha attól függetlenül, hogy hozzájárul-e az érintett az adatai kezeléséhez, tudná használni az adott alkalmazást, hiszen e célból lett létrehozva. Ezekon kívül szabadon dönthessen arról, hogy szeretné-e, hogy bizonyos funkciók leginkább az ő kényelmét szolgálják, és ezáltal adatokat gyűjtsenek róla, vagy sem. Amennyiben ezt nem szeretné a felhasználó, akkor meglátásom szerint a megoldás az lehetne, ha egy „alap” módban használhatná az adott felületet.

Véleményem szerint a közösségi oldalak kezelőinek volt az egyik legnagyobb feladat felkészülni a rendelet hatályba lépésére, hiszen több millió ember adatát kezelik a világon. Számos újítást vezetett be ennek kapcsán a Facebook a GDPR hatályba lépése óta. Többek között kialakított a Facebook felületen megnyitható új fület, amelyek az adatvédelmi beállításokra vonatkoznak. Itt beállíthatjuk, ki láthatja a saját tevékenységünket vagy konkrét személyeket is kizárhatunk, illetve másrésztől azt is be tudjuk itt állítani, hogy velünk miként vehetik fel a kapcsolatot, miként kereshetnek meg. Megtekinthető külön a Facebook Cookie szabályzata is, amely mindenki számára elérhető. Garanciát vállal arra, hogy csak olyan hirdetéseket jelentet meg, amelyekhez a felhasználók előzetesen itt, vagy esetlegesen más honlapokon hozzájárultak, hiszen a Facebook adatkezelőnek és adatfeldolgozónak is tekinti saját magát. Ezt azonban a Facebook, Instagram, Whatsapp összekapcsolása időként ki akarja kerülni. Hiába külön alkalmazá-

⁸⁹ Austria announces first GDPR fine. Iapp, The world's largest global information privacy community, Forrás: <https://iapp.org/news/a/austria-announces-first-gdpr-fine/>, Utolsó letöltés ideje: 2018. 11. 01.

⁹⁰ GDPR Preambulum (23) bekezdés.

sok, és külön-külön kellene minden egyes felületen hozzájárulni az adatkezeléshez, mégis sokszor keveredik a három alkalmazás. Ebben az esetben vonatkozik rá a GDPR (32) Preambulum bekezdése és a 7. cikk, amelyek értelmében adatkezelésre csak akkor kerülhet sor, ha az érintett egyértelmű megerősítő cselekedettel, például írásbeli- ideértve elektronikus úton tett-, vagy a szóbeli nyilatkozattal önkéntes, konkrét, tájékoztatóson alapuló és egyértelmű hozzájárulását adja a természetes személyt érintő személyes adatok kezeléséhez.⁹¹

A Facebookra is vonatkozik az adattakarékosság elve, tehát csak azokat a személyes adatokat gyűjtheti, amelyek feltétlenül szükségesek ahhoz, az oldal működni tudjon, de meglátásom szerint ahhoz, hogy valóban biztonságosan és hitelesen tudjon működni, ahhoz hiteles felhasználók is szükségesek. Ez utóbbira kell megoldást találni a Facebook és más közösségi portálok szerkesztőinek, hiszen rengeteg valótlan névvel és adatokkal szereplő profil és a mögötti felhasználó van. A Facebook inkább utólagosan próbál orvosolni mindent, mintsem inkább a megelőzésre törekedne.

A megelőzés keretében egy olyan megoldást javasolnék, amely szerint a tagállamokban létre lehetne hozni egy olyan központi ellenőrző rendszert, amely előre vizsgálná meg az állami adatbázisok alapján azt, hogy a beírt adatok megfelelnek-e a valóságnak, ezáltal egy ún. késleltetett regisztráció valósulhatna meg. Kiskorúak esetében össze lehetne csatolni a szülőével a fiókokat, ezáltal a szülő betekintést nyerhetne abba, hogy kikkel tart kapcsolatot a gyermek és miket oszt meg. Ellenőrzés után email-ben vagy sms-ben, attól függően, hogy mit adott meg a felhasználó a regisztrációnál, értesíthetnék, hogy a sikeres volt-e a fiók létrehozása, vagy valamely adat változtatásra szorul, ebben az esetben lenne lehetőség egy utólagos pótlásra. Amennyiben valaki megpróbálja kijátszani a regisztrációt, abban az esetben büntetésként el lehetne tiltani a regisztrációtól bizonyos ideig. Ez mindenképpen arra sarkallná a felhasználókat, hogy ne kísérletezzenek a felülettel. Személyes adatok védelme olyan tekintetben valósulna meg ezáltal, hogy így jobban ki lehetne szűrni a nem valós személyeket, akik például szélsőséges esetben bűncselekményt terveznek megvalósítani jelen mesterséges környezetet segítségül hívva az elkövetéshez.

Az utólagos kiszűrés azonban véleményem szerint jobban működik, mint az előzetes. Utólagos alatt értendő például az, amikor egy valótlan profil létrehozásának észlelésekor azt „jelenteni” lehet a portál üzemeltetőjének vagy az adatkezelőnek. Ebben az esetben szinte 1-2 órán belül megvizsgálják és törlik azt. Vizsgálatot folytattam ennek kapcsán, és valóban működik, mintegy 2 óra leforgása alatt törölték a valótlan profilt és ez idő alatt számos email-t küldtek a vizsgálat folyamatosságáról és eredményéről.

Az okos fülhallgató, szemüveg és a drónok tekintetében nem igen beszélhetünk számunkra lényeges rátelepített alkalmazásokról. Ezek tekintetében a GDPR szempontjából két releváns szempont azonosítható: élő hang és videó felvétele. A rendelet ezt is épp úgy védi, mint bármely személyes adatot, így nem lehet a másik fél előzetes tájékoztatása és beleegyezése nélkül rögzíteni a hangját vagy róla kép/videó felvételt, hiszen ezek olyan biometrikus adatok, amelyek alkalmasak a személy beazonosítására. Míg az első kettő tekintetében úgy oldható meg, hogy a felvételt készítő személy közli az érintettel, hogy rögzítésre kerülnek jelen információk, addig a drónoknál ezt távol-

⁹¹ GDPR Preambulum (32) bekezdés.

sággal is megpróbálják megakadályozni. Számos európai országban meg van határozva, hogy hány méternél közelebb nem lehet személyekhez repülni. Ez nem véletlen, hiszen 150-200 méteren belül már az emberi alak sem vehető ki a felvételtől, illetve akkor már feltételezhetjük, hogy nem megfigyelésre irányul a folyamat, viszont sok esetben elkerülhetetlen, hogy teljesen lakatlan terület felett reptessük. A GDPR meghatározza az így nyert személyes adat fogalmát: „Egy természetes személy testi, fiziológiai vagy viselkedési jellemzőire vonatkozó minden olyan sajátos technikai eljárásokkal nyert személyes adat, amely lehetővé teszi vagy megerősíti a természetes személy egyedi azonosítását, ilyen például az arckép vagy a daktiloszkópiai adat”.⁹² Kivételek vannak ez alól, amelyekre nem vonatkozik a GDPR hatálya, ilyen például a bűncselekmény felderítése, nyomozás, vádeljárás lefolytatása céljából rögzített bizonyítékok.

Az okos otthon (értendő ezalatt: zár és riasztórendszer) kapcsán a megfigyelésre, mások életébe való jogtalan belátás ellen értelmezhető a GDPR. Nyilvánvalóan mindenkinek az otthona a saját személyes szférája, amelyben nem szereti, ha idegenek belelátanak. Sajnos az okos otthonok megtervezésénél nagyon körültekintően kell cselekednünk a megfelelő eszközök kiválasztásánál. Számos eszköz ugyanis így nyílt hozzáférhetőségű webes felületet használ, amelyen jelszó nélkül hozzá lehet férni az eszközökhöz, ezáltal bárkihez eljuthatnak nem kívánatos információk, arról például, hogy általában mikor nem tartózkodunk otthon, mikor megyünk nyaralni vagy éppen mikor alszunk. Megoldásképp mindenképp egy saját hálózatot kell létrehozni az otthoni eszközeinknek, illetve ezen belül jól elkülönített alhálózatokat, amelyek jelszóval védve vannak. Nem javasolt véleményem szerint az okos riasztórendszerhez vagy zárhoz más IoT eszközt kapcsolni, hiszen minél több eszköz van hozzá kapcsolva, annál nagyobb esély van arra, hogy valamin keresztül esetleg a másik eszközt irányítsák külső személyek. Mindig érdemes frissíteni az okos otthon szoftvereit, hiszen nem véletlenül tökéletesítik őket, így próbálják a biztonsági réseket minimalizálni. Mielőtt beszerzünk valamilyen otthoni okos eszközt mindenképp érdemes alaposan utána nézni annak, hogy milyen hibái, hiányosságai vannak más használók szerint, és ez alapján meghatározni a számunkra legtükéletesebbet. GDPR vonatkozásában itt is a biometrikus adatokra vonatkozó szabályok hozhatóak fel, hiszen az okos zár tekintetében nem szabad senki ujjlenyomatát rögzíteni vagy a riasztórendszer nem rögzítheti senki képmását az érintettek hozzájárulása nélkül. Mivel ezek a berendezések kifejezetten ilyen célokra lettek létrehozva, így nem lehet ezt kiküszöbölni, de mindenképp még az eszköz láthatósági körén kívülre el kell helyezni egy erre vonatkozó figyelmeztetést (Pl.: kamerával őrzött terület), így a személy, aki ebbe a helyiségbe belép, elfogadja azt, hogy a biztonság megóvása érdekében egy videófelvételen szerepel.

Az önvezető autók és a rendelet összekapcsolásaként arról kell szót ejteni mindenképpen, hogy az autók nagy része rögzíti a gépjárműre és vezetőre (amennyiben van), illetve az utasra vonatkozó adatokat. Önmagában ez még nem sérti az adatvédelmi rendeletet, hiszen ezek inkább műszaki jellegű adatok, viszont amint ezek összekapcsolódnak, például a rendszámmal, akkor már következtetéseket vonhatunk le az autó üzemeltetőjének személyére nézve. Először ezek az adatok kizárólag autón belül kerülnek rögzítésre, de amennyiben továbbításra kerülnek kívülálló eszközökre vagy akár más autókhoz

⁹² GDPR 4. cikk. 14. pont.

(C2C=Car to Car),⁹³ akkor már ezekre is vonatkoztatni kell az adatvédelmi rendeletet. Itt sem tökéletes a szabályozás és mindent megoldó, hiszen egyértelmű, hogy kell a továbbításhoz a hozzájárulás, viszont abban az esetben, amikor például balesetet okoz az önvezető autó, akkor az adatokat kiadják a hatóságoknak, és pontosan lekövethető az, hogy hogyan történt, pontos földrajzi koordináták állnak rendelkezésre a kivizsgáláshoz.⁹⁴

4. Az életkor problémája

A GDPR értelmében a gyermekek fokozott figyelmet érdemelnek a személyes adatok védelmének körében, hiszen ők nincsenek tisztában az ebben rejlő veszélyforrásokkal.⁹⁵ Mivel a GDPR lehetőséget ad arra, hogy ez egyes tagállamok eltérő korhatárt állapítsanak meg az egyes portálokon, így erre érdemes külön figyelmet fordítani. Például a Facebook-on való regisztráció már 13 éves kortól engedélyezett. Ez nem tekinthető biztonságosnak, hiszen öt adat megadásával már el is készíthetjük a fiókunkat, és senki nem ellenőrzi le, hogy hitelesek-e a megadott adatok, vagy sem. Amikor regisztrálunk kötelezően el kell fogadni az adatvédelmi és cookie szabályzatot. Abban az esetben, ha egy 10 évesnek van okostelefonja, akkor még email cím sem kell, mobiltelefonszámmal körülbelül két perc alatt regisztrálni tud magának egy érvénytelen fiókot. Kérdéses, hogy ezt mennyire lehet, vagy mennyire kell a közösségi oldalaknak, így a Facebook-nak szabályozni, illetve megakadályozni.

A szülői felelősség kérdéskörében is tárgyalható ez a probléma, és a szülők feladatáént is meghatározható az ellenőrzés. Azonban ezekről a regisztrációkról a szülők sem tudnak minden esetben, így a gyermek könnyen bajba kerülhet ezáltal és számos atrocitás célpontjává válhat az interneten. A Facebook oldaláról a szülővel összekapcsolt fiók megoldását már javasoltam az előző pontnál. A többi felmerülő kérdést a szülői felelősség kérdéskörébe helyezném, mivel, ha egy 13 éves gyermeket a szülő megfelelő nevelésben részesíti, akkor tisztában kell lennie azokkal veszélyekkel, amelyek ezeken a portálokon előfordulhatnak. Esetleg a Facebook is követhetné a Gmail példáját, ahol a kiskorú is tud könnyedén regisztrálni, viszont meg kell hozzá adni a szülő email címét is, így a két adat összekapcsolásra kerül. A szülő mindezek segítségével láthatja a gyermek tevékenységét, vagy például a gyermek a Google Play áruházban sem tud semmit letölteni, amíg a szülő ehhez hozzá nem járul. A Facebooknál is hasonló megoldást tudnék elképzelni, hiszen így mégsem kellene a fiatalkorúaknak valótlán felhasználói fiókot létesíteni, hanem létrehozhatná a saját fiókját, amelyet a szülőéhez lehetne csatolni. Jelen megoldás mellé még be lehetne iktatni, hogy amíg el nem éri a 14. életévét, addig lenne számára egy „korlátozott” Facebook, amelyben a korának megfelelő szolgáltatásokat éri el. Miután betölti a megfelelő korhatárt (ez a 18. életév), abban az esetben nyílna meg számára a teljeskörű felhasználás lehetősége.

Teljesen megnyugtató megoldást az ügyben a fentiek sem nyújthatnak, csak a tudatos felhasználók, szülők esetében, viszont álláspontom szerint a gyermek sokkal jobb

⁹³ Chow-Miller, Ian: How Self-Driving Cars Work. Cavendish Square Publishing. New York, 2018. 2. p.

⁹⁴ Uo. 7. p.

⁹⁵ GDPR Preambulum (38) bekezdés.

helyzetbe kerülne, mivel nem kell egy valótlan profil mögé bújni, vállalhatná saját magát ezáltal és egyúttal szülői felügyelet alatt is lenne egy reális mértékben.

VI. Megoldási javaslatok a GDPR tükrében a felvetett problémákra

1. A *hatásvizsgálat* mindenekelőtt a legfontosabb eszköz annak érdekében, hogy a problémára megoldást nyújtsunk, mivel ez mindennek az alapja. Ennek elkészítése az adatkezelő feladata, amelyet még az adatkezelést megelőzően kell elkészítenie, így a beépített és az alapértelmezett adatvédelem elvének megfelelően az adatkezelők számára feltétlenül ajánlott az előre tervezés és annak figyelembevétele, hogy egy tervezett adatkezelési tevékenység adatvédelmi hatásvizsgálat elkészítését teheti szükségessé, amely időbe telik.

Általában egy olyan új informatikai rendszer bevezetésénél, amely személyes adatot is kezel, az adatkezelés magas kockázattal járhat a természetes személyekre nézve.⁹⁶ Lényege, hogy az adatkezelők tevékenységük megkezdése előtt folytatnak egy vizsgálatot arra tekintettel, hogy a tervezett adatkezelési műveletek a személyes adatok védelmét hogyan érintik.⁹⁷ Amennyiben rendelkeznek adatvédelmi tisztségviselőkkel, biztosokkal, akkor az ő szakmai tanácsukat ki kell kérni az adott ügyben. Alapos hatásvizsgálat szükséges ahhoz, hogy a problémák felszínre kerüljenek. Minden adatkezelőtől szükséges lenne az a hozzáállás, hogy felismerje az esetleges hibákat és a megoldásra törekedve eljárjon. Ahhoz, hogy szükséges-e a vizsgálat elvégzése, elsődlegesen tisztázni kell, mit jelent a személyes adatok védelme tekintetében a kockázat ill. a magas kockázat. Az Európai Unió szervezetében működő WP29-es munkacsoport⁹⁸ publikálta a WP248⁹⁹ tervezetét, amelyben leszögezte a hatásvizsgálatokra vonatkozó iránymutatásokat. Ebben elemzésre került a valószínűsíthetően magas kockázat fogalma is, amely alatt értendő az olyan adatkezelési tevékenység, ahol az adatkezelés valószínűsíthetően magas kockázattal jár a természetes személyek jogaira és szabadságaira nézve.

További segítséget nyújt az adatkezelőknek az is, hogy a tagállamoknak ki kell dolgozniuk egy listát azokról az esetekről, amikor kell hatásvizsgálatot végezni, illetve el kell készíteniük egy olyan listát is, amelyben az szerepel, mikor nincsen szükség a hatásvizsgálat elvégzésére.

A hatásvizsgálatot különösen az alábbi területekre vonatkozólag kell elvégezni:

- Természetes személyekre vonatkozó jellemzők automatizált gyűjtése és értékelése,

⁹⁶ ITGP Privacy Team: EU General Data Protection Regulation (GDPR): An Implementation and Compliance Guide. IT Governance Publishing. 2016, 2017. 121–122. pp.

⁹⁷ GDPR 35. cikk.

⁹⁸ 29-es Munkacsoport: A 95/46/EK irányelv 29. cikkében meghatározott, a tagállamok adatvédelmi biztosai, illetve adatvédelmi hatóságainak képviselőiből álló független tanácsadó, véleményező és konzultatív fórum. Állásfoglalásaival és javaslataival segíti az Európai Bizottság munkáját az európai polgárok információs önrendelkezési jogának védelme érdekében.

⁹⁹ Article 29 Data Protection Working Party 17/EN WP 248- Guidelines on Data Protection Impact Assessment (DPIA) and determining whether processing is “likely to result in a high risk” for the purposes of Regulation 2016/679.

- Személyes adatok különleges kategóriáinak nagyszámban történő kezelése (pl. egészségügyi adatok),
- Nyilvános helyek nagymértékű, módszeres figyelésére.

A GDPR kimondja, hogy mely esetekben kell kötelezően elvégezni a hatásvizsgálatot. Ennek megvalósulása érdekében Magyarországon a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság (NAIH) közzétett egy listát¹⁰⁰ azokról az esetekről, amelyeknél kötelezően meg kell indítani a hatásvizsgálatot, illetve felhívta a figyelmet arra is, hogy nem csak ezekben az esetekben kell megindítani a hatásvizsgálatot, hanem akkor is, ha a GDPR 35. cikkének (1) és (3) bekezdését¹⁰¹ kimeríti az adatvédelem lehetséges kockázatának köre, tehát akkor, ha valószínűsíthetően az adatkezelés magas kockázattal jár. Kötelezően kell hatásvizsgálatot folytatni például, ha az adatkezelés egy természetes személy biometrikus adatainak módszeres megfigyelésére irányul, vagy ha az adatkezelés egy természetes személy genetikai adataihoz való hozzáférést biztosít mások számára.¹⁰² Nincsen szükség hatásvizsgálatra azonban abban az esetben, ha az adatkezelés nem jár valószínűsíthetően magas kockázattal, vagy ha egymáshoz hasonló típusú adatkezelési műveleteket végez a kezelő, ilyen esetben a GDPR szerint elegendő egyetlen vizsgálatot elkészíteni. Lehetőséget biztosít arra a magyar hatóság, hogy egy francia szoftver¹⁰³ segítségével végezzenek adatvédelmi hatásvizsgálatot.

A hatásvizsgálat elemei közé tartozik az is, hogy a tervezett adatkezelési műveletet kidolgozzák, céljait ismertessék. Az érintettek jogait és szabadságait vizsgálják, hogy milyen mértékben valósul meg és szükséges-e a korlátozás. A kockázatok kezelését célzó intézkedések rövid bemutatását is tartalmaznia kell, ideértve a rendelettel való összhang vizsgálatát és a természetes személyek érdekeinek megvalósulásának garanciáit. Végezettől tartalmaznia kell az esetleges adatvédelmi incidensekre szolgáló megoldásokat, javító mechanizmusokat és azokat a hatóságokat, amelyekhez fordulhatnak az érintettek.¹⁰⁴

A hatásvizsgálatot nem elég csak azt megelőzően elkészíteni, hanem fontos az, hogy mindig naprakészen kell tartaniuk az adatkezelőknek. A WP29 is kimondja, miszerint az adatkezelőknek nem egyszer szükséges hatásvizsgálatot végezni, hanem folyamatosan.¹⁰⁵

2. *A Privacy by Design (beépített adatvédelem)* irányzat lényege, hogy az adatvédelmet bele kell építeni a technológiába.¹⁰⁶ Előtérbe helyezése és elsődleges alkalmazása megfelelő lenne arra, hogy már eleve úgy kerüljön kialakításra egy új működési szervezet (technológia, szoftver, stb.), hogy az adatvédelmi szempontokat már az egyes

¹⁰⁰ A Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság jegyzéke a kötelező adatvédelmi hatásvizsgálat eseteiről: https://www.naih.hu/files/GDPR_35_4_lista_HU.pdf, Utolsó letöltés ideje: 2018. 12. 06.

¹⁰¹ GDPR 35. cikk.

¹⁰² A Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság jegyzéke a kötelező adatvédelmi hatásvizsgálat eseteiről. i. m.

¹⁰³ Commission Nationale de l'Informatique et des Libertés- PIA software.

¹⁰⁴ ITGP Privacy Team: i. m. 121–122. pp.

¹⁰⁵ WP29 Guidelines i. m.

¹⁰⁶ Klitou, Demetrius: Privacy-Invalidating Technologies and Privacy by Design- Safeguarding Privacy, Liberty and Security in the 21st Century. Centre for Law in the Information Society, Faculty of Law, Leiden University, 2012. 260. p. <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/20288>, Utolsó letöltés ideje: 2018. 12. 05.

elemek kialakításakor maximális figyelembevétellel készítsék el.¹⁰⁷ E mögött nyilvánvalóan az szerepel, hogy mindenki sokkal jobban betartaná a szabályokat, amennyiben úgy lenne létrehozva a rendszer és nem pedig utólag formálják rá a működést. Nem elegendő egy szervezetnek az alapvető adatvédelmi szabályoknak egyszerűen csak megfelelni, hanem már az elkészítése sorát, tehát a kezdetekkor integrálni kell a személyes adatok védelmére vonatkozó protokollokat. Ezen elv megvalósítása azonban hiányos, hiszen nem minden tagállamban hajtják végre egyformán. Ennek oka részben, hogy nem minden tagállamban tart ugyanott a technológia, a szolgáltatók gazdasági megfontolásai és érdekei játszókat továbbra is az elsődleges szerepet, illetve fontos szempont a működési mechanizmus kialakítására szánt költségvetés. A beépített adatvédelemnek ki kell terjednie egyrészt az informatikai rendszerekre (IT systems), másrészt az üzleti gyakorlatra és a hálózati infrastruktúrára.¹⁰⁸ Az adatkezelő tehát köteles az automatikus adatfeldolgozás körében az adatfeldolgozás folyamatát úgy megtervezni és a hozzáférés szabályait úgy meghatározni, hogy a személyes adatok jogellenes felhasználásának lehetőségét elkerülje.¹⁰⁹

3. *Privacy by Default (alapértelmezett adatvédelem)* az előbb említett irányzat testvére, hiszen mind a kettő elengedhetetlen részét képezi egy olyan biztonságos világ kialakításának, amelyben az adatalany irányít. Hiszen mind jelentésében is, mind tartalmát tekintve azt jelenti, hogy az adatalany kifejezett kérésére lehetne csak bármilyen személyes adatot gyűjteni. Másként fogalmazva az adatkezelő alapértelmezett hozzáállása kell ahhoz, hogy mindig, minden körülmények között a GDPR rendelkezéseivel összhangban történjen az adatkezelés folyamata. A GDPR egy „kényszer” volt az adatkezelők számára, mivel éles váltást hozott számukra, rendkívüli felkészülést igényelt és nagy anyagi forrásokat ölelt fel. Azok, akik a GDPR hatályba lépését követően terveznek kialakítani bármilyen céget, vagy szolgáltatást, számukra már az lesz az alapvető működési forma, hogy a rendelet értékeit szem előtt tartva szervezzék meg működésüket.

4. *Szolgáltatók érdekeltté tétele* abban, hogy ne csak azért tartsák be a rendelet, mert jogkövetkezmények fűződnek hozzá, hanem azért, mert tényleg az ő érdekeiket is szolgálja. A dolgozatom korábbi pontjában a Bizottság munkájánál említettem, hogy egy egységes digitális piacot kívánnak létrehozni a tagállamok között, ahol az emberek bizalmát erősítik, így bátran mernek rendelni, akár másik országból is termékeket. Mennyivel kifizetődőbb lenne az a cégek számára is az, hogyha a természetes személyeknek nem jelentenének korlátokat az országhatárok, hiszen bizalommal állnának ahhoz, hogy más tagállamokból vásároljanak. Amennyiben létrejönne a kellő bizalom a fogyasztók és szolgáltatók között, sokkal szélesebb világ tárulhatna egy-egy fogyasztó elé. A *Cambridge Analytica* ügyben az ICO az Egyesült Királyság Adatvédelmi Hivatala a lehető legmagasabb bírságot szabta ki a Facebook-ra, amely 500.000 £ (183 millió forintot). Az ügy lényege, hogy az előbb említett politikai tanácsadó cég jogtalanul

¹⁰⁷ ITGP Privacy Team: i. m. 137. p.; GDPR-Privacy by Design, Forrás: <https://gdpr-info.eu/issues/privacy-by-design/>, Utolsó letöltés ideje: 2018. 12. 06.

¹⁰⁸ *Privacy by Design*. Forrás: <https://www.ryerson.ca/pbdce/certification/seven-foundational-principles-of-privacy-by-design/>, Utolsó letöltés ideje: 2018. 12. 06.

¹⁰⁹ ITGP Privacy Team: i. m. 299.

szerezte meg 90 millió Facebook felhasználó személyes adatait, és ezeket felhasználva irányított hirdetésekkel próbálták befolyásolni a természetes személyeket olyan ügyekben, mint például az amerikai elnökválasztás vagy a Brexit.¹¹⁰ Amíg nem áll arányban a büntetés azzal, amekkora hasznót hajtanak be egy-egy szabályszegésért, addig nem is fogják betartani teljes mértékben. Az egyes vállalatoknak kell azt előtérbe helyezni, hogy fontosabb legyen számukra a bizalom a felhasználók felől, mint az a nyereség, amelyet kaphatnak egy szabály megszegért.

5. *A felhasználói tudatosságot* említtem legutoljára, azonban véleményem szerint ennek a megoldásnak kiemelkedő jelentősége van a javaslatok között. Nem lehet elégszer hangsúlyozni azt, hogy a felhasználónak mekkora szerepe van abban, hogy személyes adatai biztonságban legyenek. A felhasználó gondolkodásának át kell fognia azt, hogy ez mekkora adatvédelmi kockázattal is járhat, illetve másik oldalról meg kell tudnia különböztetni a manipulatív reklámokat és hirdetéseket, a valódiaktól. Úgy gondolom egy gyakorlott számítógép felhasználó könnyedén el tudja különíteni mi az igazi és mi a valótlán tényállítás ezekkel kapcsolatban. Sokan nincsenek azzal tisztában, hogy az internetre feltöltött információknak milyen következménye lehet. A felelősségnek nagyon szűk köre jogi probléma, a nagyrésze inkább társadalmi kontextusba helyezhető el. A gyorsan fejlődő technológiára nagyon nehéz jogi megoldásokat találni, hiszen a jog sokkal lassabban képes követni a fejlesztéseket, mint ahogyan azok fejlődnek. Mivel nagyon sok olyan kérdés van, amelyre csak a társadalmi tudatossággal lehetne megoldást nyújtani szakszerűen, ezért a cél mindenképpen az, hogy ezt a tudatosságot növelni kell, amelynek számos módszere elképzelhető. Fontos megemlíteni egy fogalmat, amely ezen témához kapcsolódik, amely nem más, mint a médiaműveltség. A médiaműveltség olyan ismeret- és készségkészletet feltételez, amely felelős, autonóm döntéshozatalt, az információs környezetben rejlő lehetőségek maximalizálását és a veszélyek minimalizálását eredményezi.¹¹¹

Egyrészt mivel sokszor a szülők már idősebb korosztályból kerülnek ki, így nem feltétlenül ők a megfelelőek arra, hogy a fiatalabb generációt felvilágosítsák az adatvédelmi kockázatokkal kapcsolatban, másrészt pedig sokszor a szülő maga sem látja át ennek a reális veszélyeit. Ennek kiküszöbölése lehetne az, hogy iskolai keretek között valódi adatvédelmi szakértők, vagy ehhez a területhez értő tanárok adnák át a tudást. Kétféleképpen valósulhatna meg, egyrészt tanóra keretében, másrészt esetlegesen vendégelőadók előadása keretében kaphatnának arról egy képet, hogy hogyan „kell” kezelni például a közösségi médiát helyesen és biztonságosan. Nem feltétlenül csak a fiatalkorúakhoz kellene ennek a tudásnak eljutni, hanem azokhoz a felnőttekhez is, akik nincsenek ezen veszélyekkel tisztában. Rengeteg felhasználó el sem olvassa az adatkezelési tájékoztatókat, vagy a cookie-k tartalmát, inkább mindent elfogad, csak hamarabb „túl legyen” rajtuk. Fel kellene bennük ébreszteni a tudatot, hogy ez a saját érdeküket szolgálja. Önmagában attól, mert egy honlapon szembesülnek azzal, hány adatkezelőhöz jut el a személyes adatuk, még nem fogják kihagyni az oldal megtekintését. Azonban, ha belátják azt, hogy a közösségi oldalakra való kisgyermekes képek feltöltésének mennyi

¹¹⁰ SUMPTER, DAVID: *Outnumbered: From Facebook and Google to Fake News and Filter-bubbles – The algorithms that control our lives*. Bloomsbury, 2018. Chapter 5. e-book.

¹¹¹ NAGY KRISZTINA: *Literacy és felhasználói tudatosság*. In: Infokommunikáció és Jog. 2016/1 (65.) 17–21 pp.

negatív hatása lehet, akkor átgondolják, milyen képeket és milyen tartalommal osztnak meg a nagyvilággal. A felhasználók számára lehetővé kellene tenni, hogy teljes mértékben kiaknázhassák az interneten a tudatosságnövelő szolgáltatásokat a saját és a szolgáltatók érdekében.¹¹²

VII. Összefoglaló

Dolgozatomban az Európai Unió új jogi eszközére, a személyes adatok védelmét szolgáló általános adatvédelmi rendelet, vagyis az ún. GDPR rendelkezéseire koncentráltam az okoseszközök világára vetítve. Ennek keretében először bemutattam az okoseszközöket és azok veszélyeit a személyes adatokra tekintettel. Az eszközöket három csoportra osztottam azon szempontok alapján, hogy az élet mely területén van jelen velünk. Első csoportba azok az eszközök kerültek, amelyek mindig velünk vannak, a második csoportba a háztartás eszközei, a harmadikba pedig a közvetlen környezetünkben fellelhető okoseszközök kerültek.

Ezt követően az Európai Bizottság munkásságát és törekvéseit figyeltem meg annak tükrében, hogyan próbálja meg felvenni a lépést a technológiai fejlődés rendkívül gyors előre haladásával. A legfőbb válasz a technológia fejlődésére egyértelműen a GDPR megalkotása volt, amely dolgozatom központi témája. A rendelet rövid bemutatása elengedhetetlen ahhoz, hogy a gyakorlati oldalát megértsük pontosan. A GDPR-nak való megfelelés nem döntés kérdése, nem egy lehetőség, hanem kötelező. Világosan látható, hogy ez az elmúlt évek egyik legjelentősebb szabályozása adatvédelmi területen.

A rendelet bemutatását követően elérkeztem dolgozatom központi részéhez, amelyben a rendelet releváns szakaszait mutatom be annak fényében, hogy az okoseszközök való életben való működésük során miként valósítják meg a rendelet pontjait és hogyan tudnak ennek megfelelni. Szerepel számos hiányosság és kérdés ezekkel kapcsolatosan, amelyekre igyekszem rámutatni. Ezek felismerésekor megoldási javaslatokat is próbáltam tenni több problémára, annak érdekében, hogy hogyan lehetne javítani a személyes adatok védelmén egy-egy esetkörben. Sajnos számos hiányosság van még így is, hogy a rendelet megalkotásra került. Egyelőre inkább népszerűbb az utólagos korrekció az adatvédelmi szabályozásoknál, mint sem a megelőzés, de már pozitívum, hogy megjelentek olyan irányzatok, ahol a megelőzés a fontos. Ahogyan a rendelet is részletezi, az adatvédelmi hatásvizsgálat az egész adatvédelem alapja. Az lenne a legfontosabb, hogy mindig előre gondolkodjunk, és ne utólagosan próbáljuk orvosolni a már-már megalkotott technológiákkal járó adatvédelmi problémákat. Utólagos megoldásként GDPR fontos lehetőséget ad a természetes személyek számára, hogy fellépjenek adataik védelmében, és komoly bírságok is kiszabhatók. Azonban ekkor már hiába lehet fellépni utólagosan, mivel megtörtént az adatvédelmi incidens, a személyes adatokkal való visszaélés. Ahhoz, hogy ilyen incidens ne is tudjon megvalósulni, már a rendszerek kialakításánál bele kell építeni a jogot a technológiába, ami a Privacy by Design irányzat jelenté-

¹¹² Ina Fourie, (1999) "Empowering users –current awareness on the Internet", The Electronic Library, Vol. 17 Issue: 6. 379–388. pp.

se is. Amíg a felhasználók nem képesek átlátni a biztonsági részeket és az adatvédelmet a saját előnyeikre fordítani, addig a biztonság is hagy kivetnivalót maga után, mivel a technológia mindig fejlődni fog, ez nem kérdés. Véleményem szerint az adat manapság hatalom, legyen szó akár egy cégről, akár politikáról. Ezzel irányítónak válnak a reklámok, hirdetések, és ezáltal az információt célzottan el tudják juttatni a természetes személyekhez, amelyekkel hatalmas erőfölényt tudnak generálni versenytársaikhoz képest. A fentiek alapján megállapíthatjuk, valóban az „adat a 21. század olaja”.¹¹³

REGINA HORVÁTH

ARE WE SAFE IN THE AGE OF SMART-TECHNOLOGY DEVICES UNDER PROVISIONS OF THE GDPR?

(Summary)

In my work I analysed the relevant provisions of the European Union's General Data Protection Regulation (GDPR) entered into force on 25th of May 2018, regarding different info-communication systems (ICT), especially smart-technology devices. These were my main research questions: to what extent the new regulation keeps up with the development of technology and most importantly, how much our personal data are in safe in the world of complex technical solutions? The protection of personal data raises numerous questions in lawyers, legal experts and in us, law students as well, mainly because the application of the relevant legislation to technological innovations is not always clear and easy in practice.

In my research I focused on the application of the GDPR to the smart-technology devices. Therefore, I delivered a comprehensive picture of smart-technology devices, which are available nowadays by providing the emerging data protection challenges. Then, I revealed the European Union's and more specifically, the European Commission's data protection measures from which I analysed the provisions of the GDPR in detail. Through this method, on the one hand, possible risks of the usage of smart-technology devices could be identified. On the other hand, it can shed light on appropriateness of the GDPR provisions or on its possible flaws. The aim of my research was to reveal these flaws and imperfections. At the end of my work, I made practical proposals in context of the results of my research to improve the safety of personal data processing above all. As a conclusion I can state that data controllers should improve the personal data protection, but the data subjects (users) awareness is crucial regarding this aspect.

---

¹¹³ Idézet PETER SONDERGAARD-tól: Hansen, Marit – Kosta, Eleni – Nai-Fovino, Igor – Fischer-Hübner, Simone (eds) i. m. 78. p.

KARDOS VIVIEN KATA*

Jogi informatikai trendek vs. hallgatói valóság

I. Bevezető

Napjainkban sokat lehet arról hallani, hogy a digitalizáció, az informatika és annak hatásai egyre nagyobb mértékben határozzák meg mindennapi életünket. A jogról elmondható, hogy a társadalmi jelenségek területére tartozik, így tudományként való felfogása csak a társadalomtudomány rendszerén belül képzelhető el.¹ Ezzel összefüggésben megállapítható, hogy a jogtudomány alrendszerébe – jellegéből adódóan – nehezebben törtek utat a technológia új vívmányai, mint a természettudományok területére. Tendenciaként megfigyelhető, hogy az informatika és a jog világa közötti kapcsolat egyre szorosabbá válik, példának említhető az elektronikus kapcsolattartás kötelezett körének bővítése a bírósági ügyekben, valamint a mesterséges intelligencia jog szolgáltatába állítása.

Kérdésként merülhet fel, miért is nehéz a koherens szabályrendszer megalkotása? Az alapvető problémát az okozza, hogy „a jogi szabályozás pedig rendszerint csak kullog a technológiai fejlődés által támogatott társadalmi valóság nyomában”.² A jogi szabályozás akkor és ott jelenik meg, ahol a probléma elhatalmasodik, az akadály elhárítása utólagosan, ad hoc jelleggel valósul meg.³ Ez csak az egyik tényező abban a tekintetben, hogy a jogi informatikai trendek miért oly lassú ütemben szivárognak be a hazai szabályozás keringésébe. Továbbá ehhez hozzájárul, hogy e trendek hazánkban a nemzetközi viszonylathoz képest még egyáltalán nem, csekély mértékben vagy lényegesen később jelentek meg. Példaként említhető a *digital lawyer modell*⁴, amely nemzetközi szinten oly mértékben ismert, hogy a hallgatók az egyetemen⁵ posztgraduális képzés keretében még mélyebb ismereteket szerezhetnek a témával összefüggésben.

---

* SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

¹ POKOL BÉLA: *A jogtudomány társadalomtudományosodása (és így perspektivikus létrejötte)*. MTA Law Working Papers, 2015/13. 2. p. – <https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/201513pokol.pdf> (letöltés ideje: 2018. 08. 17.)

² KLEIN TAMÁS: *Az online diskurzusok egyes szabályozási kérdései*. In: Klein Tamás (szerk.): *Tanulmányok a technológia- és cyberjog néhány aktuális kérdéséről*. Médiatudományi Könyvtár 30., Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete, 2018. 17–18. pp. – <http://mek.oszk.hu/18100/18192/18192.pdf> (letöltés ideje: 2018. 10. 14.)

³ KLEIN 2018, 17–18. pp.

⁴ Lásd részletesen később az eredmények ismertetésénél.

⁵ BOND UNIVERSITY: *The Digital Lawyer*. – <https://bond.edu.au/subject/laws77-110-digital-lawyer> (letöltés ideje: 2018. 09. 26.)

Ennek ellenére hazánkban ez a trend alig ismert. Természetesen az „*exceptio probat regulam*” ebben az esetben is helytálló, mivel a hazai szakirodalomban is egyre jobban felértékelődik a jogi informatikai trendek jelentősége.

A téma aktualitása véleményem szerint vitathatatlan, hiszen a jog és az informatika összefonódása egyre szorosabbá válik. Pályamunkámban a jogi informatikai trendeket – a teljesség igénye nélkül – új megvilágításban, méghozzá a hallgatók szemszögéből mutatom be empirikus kutatás eredményei alapján.

1. Témafelvetés

A technológiai fejlődés különböző termékei – például a felhőalapú szolgáltatások – kapcsán felmerülő aggályokra, jogi problémákra, illetve megoldásjavaslatokra széleskörű szakirodalom áll rendelkezésre. Azonban arra a kérdésre nem találtam választ, hogy a joghallgatók hogyan viszonyulnak a jogi informatikai trendekhez. A tanszéki kutatás keretében és a trendek tanulmányozása során rádöbbsentem arra, hogy a jövő jogász generációjára kiterjedően nincsenek tanulmányok, amelyek a hallgatók álláspontjáról visszacsatolásként szolgálnának. Ahhoz, hogy teljes képet kapjunk elengedhetetlen, hogy azok véleménye is kifejezésre jusson, akik még az egyetem padjai között ülnek, ám hamarosan a jövő jogászaivá válnak.

Pályamunkámban a jogi tevékenységet átalakító trendek példálózó felvetése mellett arra törekszem, hogy kvantitatív és kvalitatív kutatásaim eredményei alapján a joghallgatók álláspontja is kifejezésre jusson, ezáltal pedig következtetéseket vonjak le, amely iránymutatásként szolgál a jövőre nézve, hiszen a trendek és azok gyakorlati megvalósulása csak az érme egyik oldalát tükrözik.

2. Célkitűzések

Pályamunkám elsődleges célja, hogy felhívjam a hallgatók figyelmét arra, hogy milyen jogi informatikai trendek hatnak közre a jog fejlődésére, illetve milyen jogi informatikai kihívásokkal kell szembenéznük függetlenül attól, hogy a jövőben milyen jogterülettel kívánnak foglalkozni. Mindezt oly módon, hogy az ő szemszögükből mutatom be a témát. Az alkalmazkodást elősegíti, ha mihamarabb tudomást szereznek, illetve a meglévő tudásbázisukat bővítik a trendekkel kapcsolatban. A feltérképezésben a digitális kompetenciák vizsgálata a segítségemre szolgált.

Fókuszpontomban a trendek és a hallgatók közötti kölcsönhatások vizsgálata áll. Azt kívánom felmérni, hogy a joghallgatók mennyire tájékozottak a mai jogi informatikai trendeket illetően, emellett a megszerzett tudásukat a gyakorlatban miként „kamatoztatják”, példának okáért ide sorolható a jogszabálykeresők használatának kérdésköre.

Hallgatói szempontból fontos annak vizualizálása, hogy a jövőt illetően olyan jogászra lesz szükség, aki az informatikát értően alkalmazza, illetve tisztában van a jogi informatikai trendekkel és azokat az előnyére is tudja fordítani. A kutatás eredményei alapján választ kívánok adni arra a kérdésre, miszerint a trendek hatása és a hallgatói valóság között tapasztalható-e ellentmondás.

3. Kutatásmódszertani alapvetések

A kutatásom eredményei elsődleges forrásokon alapulnak. Az alapkutatás elektronikus kérdőív kitöltésével valósult meg, az általam készített kiegészítő interjúk lefolytatására telekommunikációs eszköz segítségével került sor.

3.1. Alapkutatás⁶

Egyetemi keretek között lehetőségem nyílt arra, hogy a tanszéki EFOP-3.6.2.-16-2017-00007 azonosítószámú kutatáshoz (továbbiakban: alapkutatás) csatlakozzak, amely elsődlegesen a joghallgatók digitális kompetenciáinak felmérésére irányul. A 2017/2018-as tanév II. szemeszterében került sor az elsőéves joghallgatók, illetve kontrollsoporként közgazdász és jogi asszisztens hallgatók körében a kérdőív kitöltésére, amelybe kutatási kérdéseim is bekerültek. Az kérdőíves felmérés eredményei összesen 128 hallgató válaszára alapulnak. E kutatással összefüggésben csak néhány, az általam összeállított kérdés, illetve eredmény ismertetésére térek ki részletesen, mert pályamunkámban az általam lefolytatott interjúkra és azok konzekvenciáira helyezem a hangsúlyt. Az egyes kérdések kapcsán fennálló szoros kapcsolat és a kutatás eredményében megnyilvánuló összefüggések indokolták a szűkkörű ismertetést. Az adott kérdések vonatkozásában meghatározott hipotézisek részletgazdag bemutatása elengedhetetlen az interjúk elemzését megelőzően.

3.2. Kiegészítő mélyinterjú

Az alapkutatás kiegészítéseként interjúkat készítettem annak érdekében, hogy indirekt és direkt jellegű kérdések által képet kapjak a joghallgatók digitális kompetenciáiról, tanulási szokásairól és a kulcskérdés megválaszolásaként a jogi informatikai trendekkel kapcsolatos tudásbázisukról. Az alapkutatással ellentétben az interjúalanyok kizárólag joghallgatók közül kerültek kiválasztásra, ezért a kérdések összeállításában az is szerepet játszott, hogy „joghallgató-specifikus” legyen. Olyan kérdések is elhangzottak az interjúk során, amelyek kifejezetten a jogászok esetében bírnak relevanciával. Példaként említhető a jogszabálykeresők használata.

4. A pályamunka felépítése

A pályamunka első részében a jogi tevékenységet átalakító trendek kerülnek előtérbe nemzetközi és hazai vonatkozásokkal együttvéve. Ezt az alapkutatás, illetve a kiegészítő mélyinterjúk kutatómódszertani kereteinek meghatározása követi, majd a kérdések és az arra adott válaszok eredményeinek ismertetése. A pályamunka záróakkordjaként a kutatás eredményeit összesítem, amely alapján *de lege ferenda* javaslatokat fogalmazok meg a jövőre nézve.

⁶ „Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban” című EFOP-3.6.2.-16-2017-00007 azonosítószámú pályázaton belül az állam-és jogtudományi alprojekt.

II. Jogi informatikai trendek

Mielőtt a trendeket ismertetném, a jogi informatika fogalmának meghatározása szükséges. Alapvetően a jogi informatika kettős jelentéstartalommal rendelkezik. Egyrészt az informatika jog szolgáltatásba állítását, a jogi tevékenység elősegítését jelenti, másrészt magában foglalja az informatika gyors és folyamatos fejlődése miatt felmerülő új jogi problémákat, amelyek megoldására a szabályozás átalakítása szükségessé válik.⁷

1. E-Discovery, vagyis az elektronikus felfedezés

Az elektronikus felfedezés, másnéven jogi kutató szoftverek⁸ az elektronikusan tárolt információk (ESI) azonosításának, gyűjtésének és előállításának elektronikus formája az adatgyűjtés során.

Az ESI többek között e-maileket, dokumentumokat, prezentációkat, adatbázisokat, hangpostát, hang- és videofájlokat, közösségi médiát és weboldalakat tartalmaz. Az *eDiscovery* legfőbb célja a peres eljárások bizonyítékainak igazolható módon történő bemutatása.⁹

Az „*E-Discovery Law*” az elektronikusan tárolt információ megszerzésének viszonylag új szabályaira vonatkozik a per folyamán az eljárás vizsgálati szakaszában, amit „felfedezésnek” hívnak. Lényegét tekintve abban más, hogy elektronikus, nem kézzelfogható bizonyítékokra vonatkozik. Elektronikusan tárolt adatnak minősül bármilyen dokumentum, kép, e-mail, azonnali üzenet másolata, számviteli adatbázis, videó, weboldal vagy bármilyen egyéb elektronikusan tárolt információ, amely releváns bizonyítékként szolgálhat a perben.¹⁰

Ezzel összefüggésben hazai példaként említem az elektronikus kapcsolattartás jogintézményét, amely nem új keletű hazánkban, viszont a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXIII. törvény 2018. január 1-jén történő hatályba lépése jelentős változást hozott a kötelező elektronikus kapcsolattartással összefüggésben, mivel az eljárásjogi kódex 608. § (1) bekezdése rögzíti, hogy az elektronikus kapcsolattartásra kötelezett minden beadványt kizárólag elektronikusan nyújthat be, a téma vonatkozásában az E-ügyintézési törvény¹¹ tekintendő generál jogszabálynak.

Az elektronikus kapcsolattartás esetében a digitális kompetenciák gyakorlati relevanciával bírnak, a feladatok ellátásához kellő szakértelem szükséges. A bírósággal való elektronikus kapcsolattartáshoz technikai útmutató készült elősegítve az elektronikus kapcsolattartásra kötelezettek munkáját.¹² Márciusban már vitafórumot is rendeztek az

⁷ BALOGH ZSOLT GYÖRGY: *Jogi informatika*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 1998. 162. p.

⁸ ARS BONI JOGI FOLYÓIRAT: *Robotügyvédek? Lassan a testtel!* Wolters Kluwer – Jogászvilág, 2016. február 2. – <https://jogaszvilag.hu/uzlet/robotugyvedek-lassan-a-testtel/> (letöltés ideje: 2018. 09. 21.)

⁹ THE BASICS: *What is e-Discovery?* – From the CDS Knowledge Base – <https://cdslegal.com/knowledge/the-basics-what-is-e-discovery/> (letöltés ideje: 2018. 09. 22.)

¹⁰ E-DISCOVERY LAW – <https://www.hg.org/electronic-discovery-law.html> (letöltés ideje: 2018. 10. 05.)

¹¹ 2015. évi CCXXII. törvény az elektronikus ügyintézés és a bizalmi szolgáltatások általános szabályairól

¹² HOMOKI PÉTER: *Technikai útmutató a bírósággal való elektronikus kapcsolattartáshoz*. Magyar Ügyvédi Kamara, 2018. augusztus 13. – http://www.magyarugyvedikamara.hu/common/fileservlet/document/959/default/doc_url/Technikai_utmutato_birosagi_ekapcsolattartas_160720_pub.pdf (letöltés ideje: 2018. 09. 19.)

e-kapcsolattartás anomáliáival összefüggésben. A gyakorlati alkalmazásban nehézségeként merült fel a rendszerhibák következtében a jogorvoslatra előírt határidők tartása, a szerteágazó e-ügyintézés munkafolyamatainak összehangolásának hiánya.¹³

2. Többgenerációs munkaerő megjelenése

Napjainkban már általános trendnek tekintendő, hogy négy generációhoz tartozó munkavállalók dolgoznak egymás mellett. A *Pew Research Center* 2017-es kutatása¹⁴ szerint napjainkban az USA munkaerőpiacát 25 százalékban a *Baby boomer generáció* (születési idő: 1946-1964), 33 százalékban az *X-generáció* (születési idő: 1965-1980), a legnagyobb mértékben, összesen 35 százalékban az *Y-generáció* (születési idő: 1981-1996), 5 százalékban a *Z-generáció* (születési idő: 1997-) alkotja. Az életkorból adódóan a munkaerő 2 százalékát a *Veteránok generációja* (születési idő: -1945) képviseli. Ez az arány hazánkban sem tér el számottevően. Az életkorbeli különbségek az előnyökön túl kihívásokat is támasztanak, amelyet több kutatás is igazolt.¹⁵

Asghar 2014-es felmérése alapján az emberek – 1350 munkavállaló és vezető – közel 90 százaléka azt mondta, hogy a generációk közötti konfliktus eltékozolt időt és a termelékenység elvesztését eredményezte a saját szervezetükön belül. A felmérés megállapításait „ma” az *American Society for Training & Development's* hozta nyilvánosságra, együttműködve *Joseph Grenny* és *David Maxfield* munkahelyi tanácsadókkal.¹⁶ A tanulmány szerint a válaszadók több mint egyharmada hetente öt vagy még több munkaórát fecsért el a különböző generációk közötti konfliktus miatt. Ez a munkahét több mint 12 százalékát is jelentheti.

A felmérés válaszadói szerint a *Baby boomerek* és az *Y-generáció* számára a legnehezebb együtt dolgozni, viszont úgy tűnik, hogy a többi generáció között is ellentétek fedezhetők fel.¹⁷

A generációk közötti nehézségek megoldása mindenképpen kihívásként és megoldandó feladatként szolgál. Az ügyvédek, asszisztensek és más jogi szakemberek a nyugdíjkorhatár betöltése után is dolgoznak, sok ügyvédi iroda és jogi osztály megpróbál hidat képezni a legidősebb és a legfiatalabb alkalmazottak között húzódó generációs szakadék fölött.¹⁸

¹³ KÁLMÁN ATTILA: *Vitaforumot szerveztek az e-kapcsolattartásról*. Wolters Kluwer – Jogászvilág, 2018. március 19. – <https://jogaszvilag.hu/napi/vitaforumot-szerveztek-az-e-kapcsolattartasrol/> (letöltés ideje: 2018. 08. 14.)

¹⁴ FRY, RICHARD: *Millennials are the largest generation in the U.S. labor force*. Pew Research Center – April 11, 2018 – <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/04/11/millennials-largest-generation-us-labor-force/> (letöltés ideje: 2018. 08. 16.)

¹⁵ 3 tipp a többgenerációs munkaerő kezelésére Randstad, 2018. 09. 13. https://www.randstad.hu/workforce360/archivum/3-tipp-a-tobbgeneracios-munkaero-kezelesere_229/ (letöltés ideje: 2018. 10. 25.)

¹⁶ ASGHAR, ROB (contributor): *Study: The War Of Generations Results In Lost Productivity*. Forbes, Feb 5, 2014. – <https://www.forbes.com/sites/robashghar/2014/02/05/study-the-war-of-generations-results-in-lost-productivity/#145242a15c8b> (letöltés ideje: 2018. 07. 26.)

¹⁷ KELLY, KIP: *Managing the Multigenerational Workplace*. UNC Kenan-Flagler Business School – <https://www.kenan-flagler.unc.edu/~media/Files/documents/executive-development/managing-the-multigenerational-workplace-white-paper.pdf> (letöltés ideje: 2018. 10. 08.)

¹⁸ KANE, SALLY: *Trends That Are Reshaping the Legal Industry*. The Balance Careers, September 28, 2018. – <https://www.thebalancecareers.com/trends-reshaping-legal-industry-2164337> (letöltés ideje: 2018. 10. 12.)

3. Social Networking, avagy a közösségi hálózat jelentősége

A közösségi hálók a szó szoros értelmében behálózzák mindennapjainkat, ezért mind a kérdőívben, mind az interjúk során kiemelt szerepet kaptak. A fogalmi keretek és a kritériumok meghatározása Danah M. Boyd és Nicole B. Ellison nevéhez fűződnek. A közösségi oldalak internet-alapú szolgáltatásokként definiálhatók, amelyek lehetővé teszik az egyének számára, egy nyilvános vagy félig nyilvános profil létrehozatalát egy behatárolt rendszeren belül, továbbá összeköttetést biztosítanak a felhasználók azon körével, akikkel kapcsolatban állnak. Ezen kapcsolatok természete és megnevezése oldalanként eltérő.¹⁹

Cohen álláspontja szerint a közösségi média és a közösségi hálózat nem tekinthető egymás szinonimájaként. A közösségi média stratégiának és „közvetítő csatornának” nevezhető, ezzel szemben a közösségi hálózat egy eszköz, amely a másokhoz való kapcsolódást biztosítja. Lényegében mindkét kifejezés esetében a *Web 2.0* gyűjtőfogalomként tekinthető.²⁰ Ez olyan internetes szolgáltatásokat és alkalmazásokat foglal magában, amelyek fókuszpontjában a különféle tartalmak fogyasztók közötti folyamatos és kölcsönös megosztása, az interaktivitás áll. Alapvetően a *Web 1.0*-hoz viszonyítva a differenciálás alapjául az szolgál, hogy az internetes platformokat a fogyasztók látják el tartalommal.²¹

Körültekintően használva a közösségi média az iroda szakmai hírnevét is növelheti. Ezzel szemben a közösségi média az elektronikus bizonyítékok forrásaként is szolgálhat a perben eljárók számára.²² A hazai szabályozásban²³ is megjelenik a közösségi média szerepe az ügyvédi honlappal összefüggésben. Kizárólag olyan tartalom tehető közzé, amely „az ügyvédi hivatás méltóságával” összeegyeztethető. A *Pro/Lawyer Consulting* szerint e kritérium bővebb magyarázatra szorulna.²⁴ Emellett kérdésként merülhet fel, hogy az ügyvédi honlapra vonatkozó szabályokat teljes egészében a közösségi médiára is alkalmazni kell-e?²⁵

A közösségi hálózat kihatással van arra, hogy a jogi szakemberek hogyan gyűlnek össze, keresnek munkahelyet, kapcsolódnak a hálózathoz, irányítják karrierjüket és hatnak az ügyfelekre.²⁶ A *LinkedIn* egyre népszerűbb azon ügyvédek körében, akik a közösségi média üzleti célú használatára fókuszálnak, és nem akarják idejüket a szemé-

¹⁹ BOYD, DANAH M. – ELLISON, NICOLE B.: Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship, *Journal of Computer-Mediated Communication*, Volume 13, Issue 1, 1. October 2007. – <https://academic.oup.com/jcmc/article/13/1/210/4583062> (letöltés ideje: 2018. 09. 26.)

²⁰ COHEN, LON. S.: „Is there a Difference between Social Media and Social Networking?” *The Cohenside*, March 03, 2009 – <http://cohenside.blogspot.com/2009/03/is-there-difference-between-social.html> (letöltés ideje: 2018. 10. 08.)

²¹ MEZEI PÉTER: *Mi is az a Web 2.0? Szerzői jog a XXI. században*. 2010. január 14. – <https://copy21.com/2010/01/mi-is-az-a-web2-0/> (letöltés ideje: 2018. 09. 20.)

²² AMERICAN BAR ASSOCIATION: Social Media for Lawyers March 01, 2016 https://www.americanbar.org/groups/departments_offices/legal_technology_resources/resources/social_media/ (letöltés ideje: 2018. 09. 12.)

²³ 6/2018. (III. 26.) MÜK szabályzat az ügyvédi hivatás etikai szabályairól és elvárásairól, 2018.03.28. – <http://www.magyarugyvedikamara.hu/tart/farticle/18/73/1> (letöltés ideje: 2018. 09. 13.)

²⁴ PRO/LAWYER CONSULTING: *Új szabályozás az ügyvédi honlapokkal kapcsolatban*. 2018. április 9. – <https://prolawyer.hu/ugyvedi-marketing/uj-szabalyozas-az-ugyvedi-honlapokkal-kapcsolatban/> (letöltés ideje: 2018. 09. 13.)

²⁵ ARSBONI: *Ügyvédi reklám, ügyvédi honlap – az új szabályozás csak részben ügyvéd- és ügyfélbarát*. Arsoni, 2018. április 14. – <https://arsboni.hu/ugyvedi-reklam-ugyvedi-honlap/> (letöltés ideje: 2018. 09. 13.)

²⁶ KANE, SALLY: September 28, 2018.

lyes bejegyzésekre eltérőnek.²⁷ A közösségi média trendként való megjelenése a jogi tevékenységgel összefüggésben külföldön oly mértékben számottevő, hogy útmutató is készült a témát illetően, kifejezetten ügyvédekre specializálva.²⁸

4. Jogi folyamatok kiszervezése

Külföldön egyre nagyobb hangsúlyt kap a jogi folyamatok kiszervezése. Az elmúlt években a jogi ágazatban globális paradigmaváltás tapasztalható a jogi szolgáltatásnyújtás modelljében. Ez a modell a jogi folyamatok kiszervezését foglalja magában (*LPO*), amely során az ügyvédek, asszisztensek és más jogi szakemberek munkáikat külső előadókra ruházzák át belföldön és a tengerentúlon egyaránt. A kiszervezés átalakítja a joggyakorlatot, mivel az ügyvédi irodák és az egyesített jogi osztályok a költségek minimalizálására, a rugalmasság növelésére és az irodán belüli képességek bővítésére törekszenek.²⁹

5. A munka és a magánélet egyensúlya

Sok ügyvédi irodában jellemző, hogy a rengeteg munka túlhajszoltsághoz vezetett. A nyomás, hogy tegyél többet kevesebbért arra kényszerítette az egyre növekvő számú alkalmazottat, hogy feladataik ellátása érdekében feláldozzák magánéletüket. Az olyan új munkahelyi vezérelvek, mint a rugalmas munkaidő, a távmunka, a részmunkaidős állás, a fokozatos nyugdíjazás, az ideiglenes szabadság, a tömörített ütemtervek és más alternatív munkamódszerek átalakítják az ügyvédi iroda környezetét.³⁰ A *DLA Piper* 2015-ös reprezentatív felmérése – amelyben 160 magyarországi joghallgató vett részt – az ideális munkahely kérdéskörére fókuszált. A joghallgatók számára is kifejezetten fontos a munka-magánélet egyensúly megfelelő feltételeinek megteremtése a jövőbeli munkahelyükkel kapcsolatban, mivel a tízig terjedő skálán a szociális szempontok közül 7,32 pontot ért el.³¹

6. Globalizáció

Az ügyvédi irodákról elmondható, hogy a határokon átnyúlnak, külföldi ügyvédekkel működnek együtt, a joggyakorlat eltörli a hagyományos értelemben vett határokat. Bár a globalizáció trendje nem újkeletű, az internet növekedésének, a jogi folyamatok automatizálásának, az adatbiztonság fejlődésének és a feltörekvő technológiai eszközöknek

²⁷ SHIELDS, ALLISON C.: *The Professional's Social Network: LinkedIn*, American Bar Association, October 23, 2012 – https://www.americanbar.org/publications/law_practice_magazine/2012/january_february/the-professionals-social-network-linkedin/ (letöltés ideje: 2018. 09. 12.)

²⁸ CHEUNG, LINDA: *The Guide: Social media for lawyers* – CubeSocial – <https://cubesocial.com/social-media-for-law-firms/> (letöltés ideje: 2018. 10. 08.)

²⁹ KANE, SALLY: September 28, 2018.

³⁰ KANE, SALLY: September 28, 2018.

³¹ DLA PIPER DIGITAL TEAM: *Ilyen az ideális munkahely a joghallgatók szerint*, Advocatus – A DLA Piper Jogi Blogja, 2015. november 30. – <https://advocatus.dlapiper.hu/?p=1713> (letöltés ideje: 2018. 10. 11.)

köszönhetően újabb lendületet vesz. Előrevetíthető, hogy a globalizáció hatásaként az ügyvédi irodák világszerte történő elterjedése az elkövetkező években a jogi ágazat helyzetének átalakulását fogja maga után vonni.³²

7. Környezettudatosság

Miközben a „zöld változás” globális prioritássá válik, a zöld joggal kapcsolatos kezdeményezések hatással vannak az üzletre és a joggyakorlatra egyaránt. A környezetbarát ügyfelek, ügyvédi irodák és jogi szakemberek világszerte olyan zöld kezdeményezéseket hoznak létre, amelyek csökkentik költségeiket, a szén-dioxid-lábnyomukat és elősegítik a társadalmi felelősségvállalás érvényre jutását. A környezetvédelmi jog vagy a „zöld jog” egyre növekvő gyakorlati relevanciával bír.³³

8. Virtuális ügyvédi irodák

A nagy teljesítményű mobileszközök, valamint az internetalapú technológia lehetővé teszi a jogi szakemberek számára, hogy gyakorlatilag bárholnan dolgozhassanak. Ennek eredményeként több jogi szakember közvetve otthonról dolgozik vagy egy virtuális ügyvédi irodából. A virtuális ügyvédi irodák a joggyakorlás alternatív módját biztosítják, amely lehetővé teszi a rugalmas munkaidőt, és támogatja a jobb munka-magánélet egyensúly megteremtését.³⁴ Ma még az az általános vélekedés mind az ügyvédek, mind az ügyfelek részéről, hogy a jogi szolgáltatásokhoz igény van a személyes találkozásra.³⁵ A virtuális ügyvédi irodákkal összefüggésben megemlíthető a virtuális jogász tevékenysége, amely gyorsabb és költséghatékonyabb ügyintézészt eredményez. Az ügyfelek igényeivel profi szakjogász-ügyvéd foglalkozik, aki lehetőség szerint online megoldást javasol az ügy megvizsgálását követően. A felmerülő konkrét jogi problémával kapcsolatban konkrét válasszal szolgál. A tanácsadáson túlmenően dokumentum átvizsgálásra, családjogi szerződések szerkesztésére, kisvállalkozás indításához jogi tanácsadásra is lehetőség nyílik ilyen módon.³⁶

9. Alternatív jogi szolgáltatási modellek

Ma már az ügyvédek nem rendelkeznek a jog monopóliumával. A jogi piactér változik, ezért az ügyfelek egyre több nem ügyvédi szakembertől kérhetnek jogsegélyt, ideértve az asszisztenseket, a jogi dokumentumok előkészítőit, a jogi önségítő weboldalat, valamint a virtuális asszisztenseket és külföldi jogi szolgáltatókat is. Ezek az új lehetőségek lehetővé teszik a megfizethető jogi szolgáltatásokat a hátrányos helyzetű lakosság

³² KANE, SALLY: September 28, 2018.

³³ KANE, SALLY: September 28, 2018.

³⁴ KANE, SALLY: September 28, 2018.

³⁵ DOMSITS DÁVID: *Virtuális ügyvédi irodák és a virtuális valóság joga*. KamaraOnline, 2016. augusztus 6. – <http://kamaraonline.hu/cikk/virtualis-ugyvedi-irodak-es-a-virtualis-valosag-joga> (letöltés ideje: 2018. 09. 12.)

³⁶ DRPAMER: *Virtuális jogász szolgáltatásai*. 2016. szeptember 20. – <https://valas-tanacsadas-valasszakerto.blog.hu/> (letöltés ideje: 2018. 09. 21.)

számára is. Mivel a jogi szolgáltatások költsége az elkövetkező években csak tovább fog emelkedni, így valószínűsíthető, hogy új jogszolgáltatási modellek fognak megjelenni a piacon.³⁷

10. Alternatív számlázási modellek

Ez alapvetően azt jelenti, hogy az ügyvédi irodák számára a hagyományos óradíjban rögzített számlázási modelltől eltérő új módszerek is a rendelkezésükre állnak az ár meghatározása szempontjából. Ilyennek tekinthető az átalánydíj, a fix és kevert díj.³⁸

Egy 2016 februárjában megjelent cikk³⁹ az *avvo.com* fix díjas ügyvédi szolgáltatási modelljét mutatja be az USA-ban. Az oldal szolgáltatásai közé kereshető ügyvédlista, jogi kisokos, illetve a fix díjas jogi tanácsadás tartozik. Kérdésként merülhet fel, hogy mit takar a fix díj? Például fix 39 dollárért 15 perces telefonos konzultációt kaphat az ügyfél a kiválasztott szakértőtől. Ez alapján el tudja dönteni, hogy szükség van-e hosszú távon ügyvédre, vagy sem. A szolgáltatás az ügyfélelégedettséget is méri, így a pontszám visszajelzésként szolgál.⁴⁰ Ez a trend szintén elősegíti a költséghatékonyságot amellet, hogy időmegtakarítást is eredményez.

11. Machine Learning – Gépi tanulás

A gépi tanulás – a mesterséges intelligencia egyik alterülete – egy folyamatként fogható fel, amely során a gép egy adott probléma kezelésére van megtanítva, amelyet konkrét utasítások nélkül old meg.⁴¹ Ezáltal az ügyvédek gyorsan megtalálhatják az ügyeikhez leginkább releváns információkat, amely időmegtakarításhoz vezet. Ez azért is fontos, mert az ügyfél által ismertett történeti tényállásból, bizonyítékokból és egyéb információkból a releváns tények kiszűrése néha elég nehéz feladatnak bizonyul. Emellett lehetővé teszi a költségek pontosabb becslését is.⁴² A gépi tanuláson alapuló alkalmazások közé sorolható a beszédfelismerés, a spamszűrés, a webáruházak termékajánló rendszerei, valamint a keresőmotorok is.⁴³ Az adatelemzés három lépésében segítséget nyújthat a gépi tanulás. A minta felismerését követően a prediktív elemzésre kerül sor,

³⁷ KANE, SALLY: September 28, 2018.

³⁸ KANE, SALLY: September 28, 2018

³⁹ AVVO *Legal Services makes it easy to hire a local attorney for a fixed price*, PR Newswire, Feb 09, 2016 – <https://www.prnewswire.com/news-releases/avvo-legal-services-makes-it-easy-to-hire-a-local-attorney-for-a-fixed-price-300217195.html> (letöltés ideje: 2018. 08. 16.)

⁴⁰ BENDE MÁTÉ: *Ügyvédek fix díjért – A virtuális ügyvédi iroda*. Wolters Kluwer – Jogászvilág, 2016. február 12. – <https://jogaszvilag.hu/uzlet/ugyvedek-fix-dijert-a-virtualis-ugyvedi-iroda/> (letöltés ideje: 2018. 08.16.)

⁴¹ MACHINE LEARNING: *Miért hasznos, ha a gépek is tanulnak?* M2M Zóna, 2017. február 28. – <https://m2mzona.hu/meg-tobb-m2m/machine-learning-miert-hasznos-ha-a-gepek-is-tanulnak> (letöltés ideje: 2018. 10. 02.)

⁴² NEWMAN, DANIEL (contributor): *Top 5 Digital Transformation Trends In Legal*. Forbes, Aug 29, 2017. – <https://www.forbes.com/sites/danielnewman/2017/08/29/top-5-digital-transformation-trends-in-legal/#477eea3b76f8> (letöltés ideje: 2018. 08. 03.)

⁴³ NATIV, VOX NATIVA: *Machine learning: Kulcs az emberfeletti mesterséges intelligenciához?* Dibiz, 2015. június 4. – <http://dibiz.hu/machine-learning-kulcs-az-emberfeletti-mesterseges-intelligenciahoz/> (letöltés ideje: 2018. 07. 24.)

amely a mintákból történő előrejelzéssel valósul meg, végül pedig az előíró, cselekvési tervet tartalmazó elemzéssel zárul a folyamat.⁴⁴

12. Robotügyvédek

A szakirodalomban különböző álláspontok alakultak ki, hogy a jogászság munkája a jövőben teljesen kiváltható-e az automatizálás és a mesterséges intelligencia révén. A tartalmi korlátok miatt a kialakult nézetek ismertetését mellőzöm, csupán két aspektust említek.

Richard Susskind a jogászság jövőjével kapcsolatban jelentős változásokat vetített elő könyvében⁴⁵, írásaiban a technológia és a jogi szolgáltatásnyújtás közötti kapcsolatot vizsgálta. Véleménye szerint a jogi szektorban lényeges változás fog 2020-ig bekövetkezni a mesterséges intelligencia fejlődésének köszönhetően.⁴⁶

Mark Cohen eltérő álláspontja szerint a mesterséges intelligencia nem fogja a jogászok helyét átvenni az összetettebb esetek kapcsán, inkább segítő funkciót fog ellátni a megoldásban.⁴⁷

Joshua Browder által megalkotott *DoNotPay* névre keresztelt robotügyvéd először parkolócédulákkal és gyorsajtási bírságokkal összefüggésben nyújtott ingyenes jogi segítséget.⁴⁸ Azóta tevékenységi köre már magában foglalja a fogyasztói és munkavállalói jogok területét is⁴⁹, illetve már nemcsak az Egyesült Királyságban, hanem az Egyesült Államokban is elérhető 2017 júliusa óta.⁵⁰ Nemcsak külföldön, hazánkban is beszélhetünk robotügyvédre, *Lexi* „személyében”, aki a polgári jog elsajátításában nyújt segítséget a hallgatóknak.⁵¹

E trenddel összefüggésben mind az alap kutatásban, mind az interjúk kapcsán indirekt kérdések által kívántam a hallgatók tájékozottságát és véleményét vizsgálni, például a *chatbot* jelentése és a jövő jogászának vizualizálása révén.

13. Mobilitás

Napjainkban a „mozdíthatóság” az élet minden területén megjelenik, ez alól a jog sem képez kivételt. A mobileszközök összeköttetést biztosítanak az ügyvédek, az ügyfelek és az iroda között. Kutatások szerint az ügyvédek mintegy 90 százaléka okostelefont

⁴⁴ HEDGE, ZENOBIA: *Why Machine learning, Data Analytics and Internet of Things are BFF IoT Now*, January 17, 2017. – <https://www.iot-now.com/2017/01/17/57519-machine-learning-data-analytics-internet-things-bff/> (letöltés ideje: 2018. 07. 24.)

⁴⁵ Lásd részletesebben: SUSSKIND, RICHARD: *Tomorrow's Lawyers: An Introduction to Your Future*, Oxford, 2013.

⁴⁶ JOGÁSZVILÁG: *Jogászok helyett robotok?* Wolters Kluwer – Jogászvilág, 2017. október 19. – <https://jogaszvilag.hu/uzlet/jogaszok-helyett-robotok/> (letöltés ideje: 2018. 09. 14.)

⁴⁷ JOGÁSZVILÁG: 2017. október 19.

⁴⁸ TÖKÖLI GÁBOR: *Robot ügyvéd küzd a szürkével Londonban és New York-ban*. Bitport, 2016. 06. 29. – <https://bitport.hu/robot-ugyved-kuzd-a-szurkekkel-londonban-es-new-york-ban.html> (letöltés ideje: 2018. 10. 05.)

⁴⁹ TÖKÖLI GÁBOR: *Nem csak parkolási cetlikben utazik az ingyenes robot ügyvéd*. Bitport, 2017. 07. 13. – <https://bitport.hu/nem-csak-parkolasi-cetlikben-utazik-az-ingyenes-robot-ugyved> (letöltés ideje: 2018. 10. 05.)

⁵⁰ NEWMAN, DANIEL: Aug 29. 2017.

⁵¹ FINTECHRADAR: *Elindult a magyar robotügyvéd*. FintechRadar, 2017. 10. 16. – <https://fintechradar.hu/startup/1016/elindult-magyar-robotugyved/> (letöltés ideje: 2018. 10. 22.)

használ.⁵² Esetükben nemcsak a telefonálás és üzenetküldés eszközeként jelenik meg, hanem a számlázható órák gyors és könnyű nyomon követésére is alkalmasnak bizonyul. Továbbá lehetőséget nyújt arra, hogy bárholnan videókonferenciát tartsanak, és így a tárgyalás előkészítésén dolgozzanak az utazási idő megtakarítása érdekében. A számlázható órák ezáltal sohasem vesznek el a napi ingázás vagy utazási idő miatt.⁵³ A digitális eszközök révén az elérhetőség új értelmet nyer.

14. Teljesítménykövetés

A jog világa egyértelműen teljesítményközpontú, az ügyvédségre ez hatványozottan igaz, miszerint hány ügyfelet hoz, mennyit keres és milyen gyakran nyer, mind meghatározó szempontok. A technológia még könnyebbé teszi az ügyvédi irodák számára, hogy viszonyítási alapként alkalmazzák a legjelentősebb és legjövödelmezőbb módokon. A teljesítménykövetés biztosítaná, hogy bizonyos ügyvédek mindig olyan problémákhoz rendeljék, amelyekben a legtöbbször pernyertes félként kerülnek ki, illetve az eljárás azon részében lépjenek fel, amelyben a legeredményesebbek.⁵⁴

15. Online jogi szolgáltatások

Az online jogi szolgáltatások szerepe is felértékelődik, mert az ügyfél számára online felületen keresztül is lehetőség nyílik jogi segítség igénybevételére a különböző szoftverek és programok révén. Tekintettel arra, hogy ez időt és költséget takarít meg, így azok számára is megoldást nyújthat, akik egyébként az ügyvédi költségek megfizetésére nem lennének képesek.

III. Alap kutatás

Az alap kutatás mérési modellje a *Digitális Kompetencia Keretrendszer*⁵⁵ alapján került meghatározásra. Az alap kutatás kérdőíve is ennek megfelelően lett összeállítva, mind az öt dimenzióra – információ, kommunikáció, tartalomkészítés, biztonság és problémamegoldás – tekintettel, az informatikára és a jogi informatikára vonatkozóan. Mivel a pályamunkám az alap kutatás módszertanával csak érintőleges kapcsolatban áll, ezért ennek részletezésére nem térek ki.

Az alap kutatásban az elektronikus kérdőív kitöltésében 91 joghallgató, valamint 24 jogi asszisztens és 13 közgazdász hallgató vett részt. A kérdőívben különböző jellegű kérdések szerepeltek, mint például felelet-választós, indokolással ellátandó kifejtős,

⁵² Megjegyzés: A kutatás nem hazai viszonylatú felmérésére terjedt ki, külföldi cikk.

⁵³ NEWMAN, DANIEL: Aug 29, 2017.

⁵⁴ NEWMAN, DANIEL: Aug 29, 2017.

⁵⁵ FERRARI, ANUSCA: *DIGCOMP: A digitális kompetencia értelmezésének és fejlesztésének európai keretrendszere*. Európai Bizottság, 2013. – https://emagyarorszag.hu/wp-content/uploads/2013/10/DIGCOMP_teljes_HUN_151231.pdf (letöltés ideje: 2018. 06. 25.)

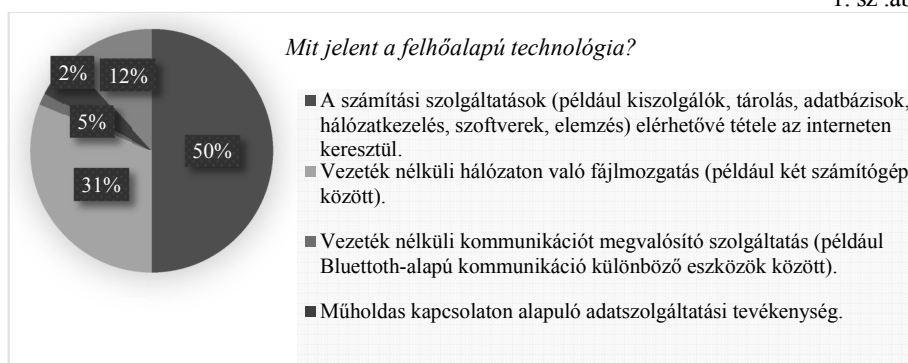
illetve skálázható kérdés. Annak ellenére, hogy a felmérésre eltérő módszerrel került sor, illetve a kérdőív esetében gyakran meghatározott lehetőségek közül kellett a hallgatónak az általa helyesnek vélt választ kiválasztania, előljáróban az eredmények ismertetése nélkül elmondható, hogy még így sok esetben azonos eredmény született.

1. Az alapkutatásban szereplő kérdéseim

1.1. „Felhőalapú technológia”

Alapvetően a felhőalapú technológián a számítási szolgáltatások – kiszolgálók, tárolás, adatbázisok, hálózatkezelés, szoftverek, elemzés – interneten keresztül elérhetővé tételét értjük.⁵⁶ Úgy gondolom, hogy a digitális eszközök mindennapi használata során sokkal többször kerül sor a felhő szolgáltatás igénybe vételére, mint azt elsőre gondolnánk. Ebben az esetben a hallgatóknak öt válaszlehetőség közül kellett választaniuk. Az volt a hipotézisem, hogy csekély lesz azok tábora, akik nem tudják a felhőalapú technológia jelentését.

1. sz. ábra

Forrás: Az alapkutatás alapjául szolgáló adatok alapján (saját szerkesztés).

A diagramon jól látható, hogy a hipotézisemet a válaszok megcáfolták, mivel csak a hallgatók fele jelölte meg a helyes választ. A közgazdász hallgatók 92 százaléka tudta a kérdésre a helyes választ, míg a joghallgatók esetében ez a szám csak 47 százalékot ért el. Meglepően sokan – szám szerint 40 fő – vélték úgy, hogy a felhőalapú technológia csupán fájlmozgatást takar vezeték nélküli hálózaton. A joghallgatók 38 százaléka a vezeték nélküli fájlmozgatással azonosította a felhőalapú technológiát. Ez arra enged következtetni, hogy akik ezt választották a gyakorlatban már használták, illetve használták ezt a technológiát, még sincsenek tudatában annak, hogy pontosan mit is jelent, az elméleti oldal hiányzik.

Érdekes, hogy a hallgatók 50 százaléka tudta, hogy mit jelent a felhőalapú technológia, azonban egy hatékonyságot mérő kérdés rávilágított arra, hogy a gyakorlatban még-

⁵⁶ <https://azure.microsoft.com/hu-hu/overview/what-is-cloud-computing/> (letöltés ideje: 2018. július 7.)

sem használják ilyen mértékben. A szituáció szerint a hallgató egy iskolai gépen szerkeszt egy dokumentumot, amelyen még otthon is dolgoznia kell, a kérdés pedig arra vonatkozott, hogyan oldja meg a fájl „hazavitelét”. A 128 hallgató közül csak tizennégyen választották a felhőalapú tárhelyre feltöltést, vagyis a hatékonyság alapján az 50 százalékos csupán közel 11 százalékra csökkent. Ez a kérdés fajsúlyos szerepet tölt be a pályamunka egészét tekintve, hiszen erre a kérdésre az interjúalanyoknak is választ kellett adniuk, viszont az esetükben nem a felsorolt lehetőségek közül kellett választani.

1.2. „Leginkább miből szokott készülni a vizsgáira?”

A tanulási szokások kapcsán az egyik legmeghatározóbb faktor, hogy a hallgató miből sajátítja el leginkább a tananyagot. A mérési modell információ dimenziójának jogi informatikai szokást mérő kérdéseként definiálható. A kérdőíves vizsgálat eredménye szerint, ha csak az elsőéves jogász szakos hallgatók tanulási szokásaira koncentrálunk, akkor 58 százalékuk a saját kézzel írott jegyzetet, 21 százalékuk a felsőbb évesektől kapott jegyzetet részesíti előnyben. Összesen 7 százalékuk tekinti elsődlegesnek a kiadott segédanyagokat (például prezentáció, sillabuszok) és csupán 14 százalékuk támaszkodik a tankönyvre. A mélyinterjúk során hangsúlyt fektettem arra, hogy ez a megoszlási arány változik-e.

1.3. „Wikipédia”

A tartalomkészítés dimenziójához tartozóan az volt a kérdésem, hogy a hallgatók az internetes források közül milyen gyakran hivatkoznak forrásként a *Wikipédiára* egyetemi munkáik során. Azért ezt a kérdést tettem fel, mert már a középiskolában is hangsúlyozták, hogy ne hivatkozzunk forrásként a *Wikipédiára*, az egyetemi oktatók ezt szintén kiemelték.

Az előzetes feltevésem az volt, hogy a hallgatók mellőzik a hivatkozását. Ezzel szemben a válaszok aránya megoszló volt, viszont kiemelendő, hogy egy hallgató sem jelölte válaszként, hogy kizárólag a *Wikipédiára* hivatkozna. A válaszalternatívák úgy lettek összeállítva, hogy a fokozatosság mérhető legyen. A 86 joghallgató válasza alapján értékelem a kapott eredményt. A joghallgatók 43 százaléka úgy nyilatkozott, hogy ritkán, csak akkor hivatkozik rá, ha máshol nem talál megfelelő információt, ezt jelölték a legtöbben. A hallgatók 26 százaléka néha, míg 8 százalékuk rendszeresen, de nem kizárólagosan hivatkozási alapként tekint rá. Csupán a 22 százalékuk egyáltalán nem hivatkozik rá, mert nem bízik a tartalmában.

Az alap kutatás egyik jelentős eredményeként értékelem, hogy rámutatott arra az anomáliára, hogy a joghallgatók 78 százaléka valamilyen gyakorisággal hivatkozik a *Wikipédiára*, ezzel cáfolva hipotézisemet.

IV. Kiegészítő interjú

Az alapkutatás elektronikus kérdőív útján valósult meg, valamint a joghallgatók közül kizárólag az elsőévesek vettek részt a kitöltésében. A válaszok elemzése és kiértékelése során egyértelművé vált a számomra, hogy a teljesebb kép vizsgálatához a felsőbb évesek bevonása és személyesebb, személyre szabottabb módszer választása szükséges.

Empirikus kutatásomban azért döntöttem az interjú mellett, mert így több lehetőség nyílt a mélyebb szintű vizsgálatra. A számtalan indok közül az elsődleges ok akként fogalmazható meg, hogy az interjúalanyok számára nem voltak előre meghatározott válaszok, sokkal nagyobb válaszadási tér állt a rendelkezésükre. A hallgatói válaszok tükrében újabb kérdéseket intézhettem, így széleskörűbb ismeretekre tettem szert. Az adott kérdés kapcsán olyan mélységig fejthették ki véleményüket, amilyen szintig fontosnak tartották, nem volt sem időbeli keret, sem egyéb tartalmi korlát, ezáltal „szabadabban” fejezhették ki magukat.

Az alapkutatásra is jellemző, illetve az interjúkra hatványozottan igaz, hogy az adatgyűjtés során történhetnek válaszadási hibák, amelyek a kérdőív kitöltő, interjúalany szándékosan vagy önhibáján kívüli, a valóságnak nem megfelelő adatszolgáltatásából erednek az adatfelvétel tárgyát illetően.⁵⁷

A kvalitatív adatgyűjtés során az előre elkészített interjúvázlat, illetve kérdések alapján egyéni mélyinterjúkat készítettem. Ezek átlagos hossza 21 perc volt. Az interjúkról hangfelvétel készült, melyek eredményeit szintetizáltam.

1. Az interjúalanyi kör meghatározása

Ahhoz, hogy teljesebb képet kapjunk indokoltnak tartottam a felsőbb éves joghallgatók bevonását a kutatás mélyebb szintű megvalósítása érdekében, így azt is vizsgálni tudtam, hogy ugyanazon kérdés megközelítéséhez hogyan viszonyul a tanulmányai elején járó, illetve az abszolutórium megszerzésének kapujában álló hallgató. Emellett annak érdekében, hogy minél több tényező vizsgálatára kiterjedhessen kutatásom szükségessé vált, hogy más egyetemek joghallgatói is az interjúalanyi kört színesítsék.

E tényezők figyelembe vételével összesen tizenegy joghallgató bevonásával három fővárosi és két vidéki egyetem vonatkozásában készítettem el az interjúkat. Ezáltal olyan különbségekre is fény derült, mint például a mintatanterv szerint a legtöbb egyetemen a jogi informatika oktatása az első tanévben történik, ezzel szemben olyan egyetem is akadt, ahol ez az utolsó tanévben fog megvalósulni.

Tudom, hogy tizenegy joghallgató válasza alapján nem lehet egyértelmű – a teljes joghallgatói körre kiterjedő – konzekvenciákat levonni. Ennek ellenére úgy gondolom, pályamunkám így is iránymutatóként szolgál a relatíve heterogén⁵⁸ interjúalanyi körrel.

Az 1. számú táblázat⁵⁹ összefoglalja interjúalanyok demográfia adatait, a jogászképzés elkezdésének évét, illetve a modulrendszerrel kapcsolatos megállapításokat az álta-

⁵⁷ KATONA TAMÁS – KOVÁCS PÉTER – PETRES TIBOR: *Általános statisztika*. Negyedik, átdolgozott és kibővített kiadás, Szeged, 2011. 144. p.

⁵⁸ Egyetem, lakóhely, életkor, nem, tanulmány kezdete, évfolyam, modul alapján.

⁵⁹ A függelék táblázata között feltüntetve.

lam elkészített interjúk tükrében. A joghallgatók kiválasztása – az SZTE esetében egy tényező meghatározott volt, viszont ettől függetlenül – véletlenszerűen történt. Jogosan merülhet fel kérdésként, hogy miért pont tizenegy hallgatóval folytattam le az interjút. Ennek oka azzal magyarázható, hogy az interjúk alapvetően a kutatásban szereplő egyetemekről két hallgató bevonásával valósultak meg. Ez alól az SZTE kivételt képez. Mielőtt az a látszat alakulhatna ki, hogy ez az egyetem privilegizált helyzetbe került, mert három hallgató „képviseli”, ezt megcáfolnám, mivel kutatási célból került sor egygel több hallgató véletlenszerű kiválasztására. Ugyanis az egyetem hallgatója lévén ismert volt számomra, hogy a modulrendszer keretében hányféle modul választására nyílik lehetőség, így kutatásom tárgyát képezte az is, hogy a három különböző specializálódású hallgató válaszai alapján észrevehető-e a választott modul hatása, valamint ez következtetések alapjául szolgál-e. A hipotézisem szerint ennek lett volna jelentősége, azonban az eredmények ezt megcáfolták.

Összességében elmondható, hogy az életkor szempontjából – az általános képzési időhöz viszonyítva – is széles a spektrum (21-26 év). Ennek jelentősége a véleményformáló kérdések kapcsán bontakozhatott ki. Az interjúalanyok harmad-, negyed- és ötödéves joghallgatók voltak, a nagytöbbségük már szakmai gyakorlatát is teljesítette, így ez a tapasztalat – például speciális szakmai programok használata – a válaszok kapcsán is érzékelhetővé vált. A kutatásom szempontjából ennek azért van jelentősége, mert így elemezhetővé vált, hogy a jogalkalmazásban esetlegesen megtapasztalt jogi informatikai kihívás hatással volt-e az álláspontjára.

2. Az interjú kérdései

Mielőtt a konkrét válaszok elemzésére és a kutatás eredményeire kitérnék fontosnak tartom rögzíteni, hogy milyen tényezők hatottak közre az interjú kérdéseinek meghatározásában, milyen szempontrendszer alapján került sor az interjúk lefolytatására. Az interjúk lefolytatása előtt elmondtam az interjúalanyoknak, hogy a kutatásomban nincsenek rossz válaszok, mivel ez alapvetően nem a tárgyi tudás, hanem a szokások és a mögöttes, gyakorlati tudás feltérképezésére irányul. A válaszokból kiindulva úgy gondolom, hogy őszintebben és mélyrehatóbban feleltek a kérdéseimre, mintha tantermi keretek között, írásban kellett volna ugyanezekre válaszolniuk.

A kérdések összeállításában orientációs pont volt a számomra, hogy a kérdések megfogalmazásából a lehető legkevésbé lehessen a válaszokra következtetni. Annak érdekében, hogy a válaszok az elemzés során összehasonlíthatók legyenek, összeállítottam egy kérdéssort, amely iránymutatásként szolgált. Természetesen az elhangzott kérdések nem minden esetben egyeztek meg teljes mértékben, hiszen az eltérő válaszok bizonyos esetekben új kérdéseket is generáltak.

A bevezető kérdések között kaptak helyet a demográfiai, illetve egyetemmel kapcsolatos kérdések, amelyeket már korábban részleteztem. Emellett már az interjú elején szubjektív, önértékelésen alapuló kérdések is elhangzottak. Mint például, milyennek ítélik meg jogi informatikai tudásukat, kompetenciájuk, illetve, hogy mennyire áll közel hozzájuk az informatika világa, miért a jogi képzés mellett döntöttek, valamint, hogy egy jogásznak mennyire van szüksége az informatikai tudásra. Ez a kérdés azért is az

interjú elején hangzott el, mert az interjúalanyok akkor még nem tudták, hogy pontosan milyen kérdésekre kell majd válaszolniuk. Ennek eredményeképp ellentmondást tapasztaltam ezzel a kérdéssel összefüggésben, hiszen volt olyan hallgató, aki nem tartotta túlzottan szükségesnek, mégis a későbbiek folyamán informatikát érintő mindennapos kihívást nevezett meg. Ezt a tanulási szokások és a tanuláshoz fűződő attitűd feltérképezését célzó kérdések követték. A tanulásmódszertani kérdések azért kaptak hangsúlyos szerepet, mert így láthatóvá vált, hogy a digitális eszközök használata a tanulási szokásokat illetően milyen hatással bírnak. A kérdések következő csoportja a gyakorlati alkalmazást érintette, itt olyan kérdések hangzottak el, amelyek a mindennapok során is felléphetnek és a jogi informatikával – közvetve vagy közvetlenül – szoros kapcsolatban állnak. A jövő technológiáira vonatkozó kérdésként szerepelt, hogy mi a chatbot, illetve a *digital lawyer* kifejezés mit jelent.

A jogszabálykeresők használatával összefüggésben olyan kérdésekre kerestem a választ, mint például, hogy a joghallgatók milyen jogszabálykeresőt, milyen gyakorisággal és milyen célból használnak. Az interjú végén olyan kiegészítő kérdések hangzottak el, amelyek a közösségi médiát, a felhőalapú technológiát, valamint a mobil applikációk kategorizálásának kérdéskörét érintették.

3. A kutatás eredményei az egyes kérdéscsoportok kapcsán

Tudom, hogy tizenegy joghallgató válasza alapján egyértelmű konzekvenciákat nem lehet levonni, azonban mindenképpen iránymutatásként szolgálhat, mivel a személyi kör összetettsége – nem, életkor, egyetem, lakóhely, évfolyam vonatkozásában – is szerteágazó.

3.1. Bevezető kérdések

3.1.1. Miért választotta a jogi képzést?

A válaszok alapján a középiskola öt hallgató esetében meghatározó volt a továbbtanulási orientáció kialakításában. Az interjúalanyok közül öten a humán beállítottság miatt választották a jogi képzést. Ezen túlmenően döntésük kialakításában közrehatott például a tárgyaláson való részvétel, az órai vita és érvelés gyakorlatok. A válaszokat differenciálni lehet abban a tekintetben is, hogy a hallgató mikor döntötte el, illetve, mennyire volt határozott döntésében. A hallgatók közül hárman mindig is tudták, hogy ezt szeretnék, közülük két hallgató esetében a jog területéhez fűződő családi érintettség is befolyásoló tényezőként hatott, mert így a jogászvilág mindennapjaiba testközelből nyerhettek betekintést. Két hallgató „kizárásos alapon” hozta meg döntését, viszont mindketten hozzátették, hogy nem bánták meg, „nagyon szeretik”. A befolyásoló tényezők között átfedések vannak, hiszen a legtöbb hallgató nem egy szempont alapján döntött. A belső tulajdonságok, illetve a jogász szakmát övező társadalmi megbecsültség, a szakmai előrelépés lehetősége, az életmód szintén a döntés alapjául szolgáltak, emellett az egyik hallgató szerint ezzel a végzettséggel könnyebb állást találni.

3.1.2. Mennyire áll közel önhöz az informatika világa?

Ebben a kérdésben már nem mondható el a válaszok homogenitása, sőt nagyon eltérő válaszok születtek. Mivel ez szubjektív alapú kérdés, így az azonos válasz sem azonos tudást takarhat. Csak egy hallgató nyilatkozott arról, hogy fiatal kora óta közel áll hozzá, véleménye szerint jártas is benne. Programozással nem foglalkozik, de a válasza alapján következtetni lehet arra, hogy az alapszintű felhasználói ismeretnél mélyebb tudással rendelkezik. Az egyik interjúalany válasza hidat képezett a többségi véleményhez, hiszen állítása szerint se nem közel, se nem távol áll tőle, a főbb programokat magabiztosan kezeli. Az attitűd szempontjából kiemelendő, hogy olyan válasz is akadt, amelyben a hallgatóhoz felhasználói szinten nagyon közel áll az informatika, de mégsem tanul róla szívesen, tehát csak a megszerzett tudást alkalmazza, nem bővíti ismereteit. A hallgatók közül azok, akikhez nem áll közel az informatika alapszintű/felhasználói szintű ismeretről számoltak be, szám szerint nyolcan. Egy hallgató szó szerint azt a választ adta, hogy „semennyire”. Ez a válasz, illetve az ehhez fűződő attitűd mindenképp ellentmondásban áll a mai informatikai elvárásokkal. Összességében a *Microsoft Office* programok használatát hat hallgató említette, vagy utalt rá. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a többiek nem használnák, csupán azt, hogy ők a válaszadásnál ezt is fontosnak tartották, míg más az internetezést emelte ki. Ezek alapján megállapítható, hogy hiába van egyre nagyobb hatással az informatika a jog világára, a hallgatók nagy része a felhasználói szintnél nem mutat nagyobb érdeklődést, ezáltal napjaink jogi informatikai kihívásait meg sem ismerik. Az informatikával szembeni távolságtartás a tanulási szokásoknál is megjelent.

3.1.3. Milyennek ítéli meg jogi informatikai tudását, kompetenciáit?

Az előző kérdést kiegészítve arra kerestem a választ, hogy – a túlnyomó részt alapszintű informatikai tudást alapul véve – önértékelés alapján, bármilyen objektív tényező nélkül milyennek ítélik a jogi informatikai tudásukat, kompetenciájukat.

A kérdés nem megfelelő értelmezésének következtében az egyik joghallgató azt a választ adta, hogy alapszintűnek ítéli, kérdésemre kifejtette, hogy ez alatt a *Word* és *Excel* legalapszintűbb kezelését érti, vagyis nem tudja elhatárolni egymástól az informatikát és a jogi informatikát annak ellenére, hogy az egyetemen tanulta. A nagytöbbség a Jogtár és hasonló programok alapszintű használatát említették, a válaszok között jónak, megfelelőnek, a munkához elegendőnek vagy éppen végzett jogászhoz képest alacsonynak ítélték meg a hallgatók a tudásukat. A tudás megszerzése tekintetében megoszló volt a vélemény, hiszen arra is akadt példa, aki az egyetemi oktatás keretében, illetve olyan is, aki a gyakorlatban tett szert tudására. Úgy gondolom, hogy kérdéseket vet fel, hogy az egyik végzős hallgató – aki nem tartotta túl érdekesnek, nem igazán emlékszik a tanultakra, véleménye szerint nem ért hozzá – a jogalkalmazásban megjelenő jogi informatikai programokkal összefüggésben mennyire lehet tájékozott a válasza alapján. Ezen túlmenően az egyetem után milyen mértékű nehézséget jelent majd ez a számára. Az interjúalanyok között csupán egy ilyen válasz fordult elő, viszont úgy gondolom, a joghallgatók egészét tekintve ez nem egyedülálló megközelítés. Bár az is elképzelhető, hogy a jogi informatika nem megfelelő értelmezése miatt válaszolt így.

3.1.4. Mennyire van szüksége egy jogásznak az informatikai tudására?

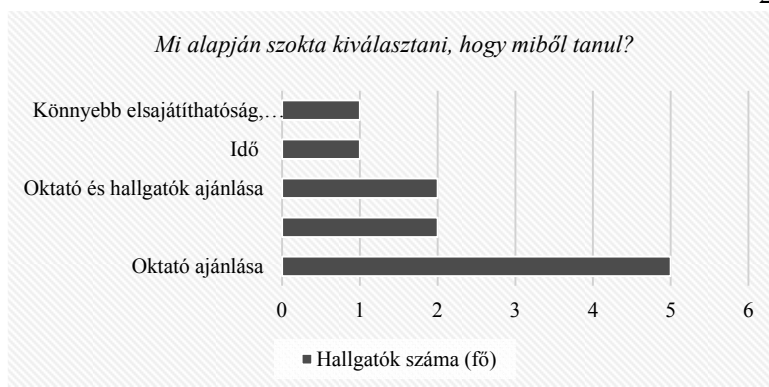
Ez a kérdés indirekt módon a jogi informatikai trendek gyakorlati szerepére keresi a választ, illetve arra, hogy az egyetem padjai közül milyen rálátásuk nyílik a jogalkalmazók munkájára. Annak ellenére, hogy tényként kezelhető, hogy az informatika a jogász munkával szerves kapcsolatban áll, az egyik interjúalany szerint nem annyira fontos, esetleg az adatbázisokat illetően szükséges csupán. Ez a válasz a joghallgatók válaszaival is ellentétben állt, hiszen a túlnyomó részük nagyon szükségesnek, sőt elengedhetetlennek tartja. Két hallgató a jogterület specifikusságához méri az informatika szükségességét, de a felhasználói szintű tudást jogterülettől függetlenül fontosnak tartja. Összességében ezzel szinte mindenki egyetértett, bár a felhasználói szint valószínűsíthetően nem azonos tartalommal bírt a hallgatók vonatkozásában. A hallgatói válaszok közül olyan is volt, akinél a jogtárak használata is e fogalmi körbe tartozott, míg másoknál csupán az *Office* használatára koncentrált, illetve olyan is akadt, aki csupán a jogász szakmához kapcsolódó dokumentumok megírásához és szerkesztéséhez szükséges ismereteket is elegendőnek tartja. Úgy gondolom, ez a válasz túlságosan leszűkíti az informatika jogi alkalmazását, hiszen az informatika nemcsak ilyen módon gyakorol hatást a jog világára. Példaként említhető a büntetőeljárás során a tanú távmeghallgatással történő kihallgatása⁶⁰.

3.2. Tanulásmódszertani kérdések

3.2.1. Mi alapján szokta kiválasztani, hogy miből tanul?

Ez a kérdés alapvetően azt kívánja felmérni, hogy milyen tényezők hatnak közre a tananyag kiválasztásában. A válaszok csoportosítását az alábbi diagram foglalja magában. Túlnyomó részben az oktatók által meghatározott kötelező és ajánlott irodalom, illetve a felsőbb éves hallgatók és évfolyamtársak ajánlása, vagy ezek ötvözte a mérvadó. Az időtényező a kidolgozott jegyzetek, tételsorok és tankönyvek vonatkozásában meghatározó, hiszen a tananyag tankönyvből való elsajátítása több időt vesz igénybe.

2. sz. ábra

Forrás: Az általam lefolytatott interjúk alapján (saját szerkesztés).

⁶⁰ A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény 120. §-a lehetővé teszi a jelenlét telekommunikációs eszköz útján való biztosítását.

3.2.2. Papíralapú „hagyományos” vagy elektronikus tanulás

Még a válaszok ismerete nélkül az volt a hipotézisem, hogy a papíralapú tanulás a meghatározóbb a joghallgatók körében. Emellett az elektronikus tanulás is egyre nagyobb teret nyer azáltal, hogy gyakran elektronikus felületen keresztül valósul meg a tananyagok közzététele.

Az előzetes feltevés eredménye alapján alátámasztást nyert, hiszen a papíralapú tanulás az elsődleges hét hallgató esetében. Talán ezzel is magyarázható, hogy a jog világában még a digitális bennszülettek⁶¹ körében sem elterjedt a digitális eszközök tanulási célból való használata, illetve az elektronikus módon való tanulás. Az interjúalanyok közül heten kizárólag a papíralapú tanulást preferálják, oly mértékben, hogy az elektronikus tananyagot is kinyomtatják, tehát papíralapon sajátítják el. Egy hallgató sem nyilatkozott arról, hogy kizárólag elektronikusan tanulna, viszont négyen mindkét módszert alkalmazzák. Az esetükben a két módszer megoszlási aránya eltérő, ez alapján differenciálható. Közülük két hallgató mindkettőt gyakran alkalmazza, a papíralapú tanulás hosszabb jogszabály, illetve nehezebb tárgyak elsajátítása során jellemző. Az egyik interjúalany pedig azért került ebbe a kategóriába, - annak ellenére, hogy alapvetően a papíralapú tanulást részesíti előnyben - mivel az elektronikusan meglévő, illetve interneten talált anyagokat nem nyomtatja ki.

3.2.4. Leginkább miből szokott készülni a vizsgáira?

Ez a kérdés szó szerint megegyezett az alap kutatásban szereplő kérdéssel, abban a tekintetben azonban eltérő, hogy az interjúalanyok számára nem voltak megadott válaszlehetőségek. Az eredményeket illetően jelentős eltérés tapasztalható, hiszen a felsőbb éves joghallgatók esetében a tankönyv és a saját, illetve kidolgozott jegyzet jelentősége a válaszok alapján felcserélődött, a tankönyvből készülnek a leginkább. Ez alapján arra lehet következtetni, hogy a hallgatók között az évek folyamán a tankönyv szerepe felértékelődik a tanulás szempontjából, hiszen az első évfolyamos joghallgatók tekintetében a tankönyv mindösszesen 7 százalékban volt elsődleges. Az eredményeket árnyalja az a tény, hogy az első évfolyam hallgatói kizárólag egy választ jelölhettek meg, míg a felsőbb évesek akár többet is mondhattak. Az alábbi táblázat a tizenegy interjúalany válaszait foglalja össze.

1. sz. táblázat

	Tankönyv	Saját jegyzet	Kidolgozott jegyzet	Jogszabály (törvényszöveg)	Prezentáció	Ajánlott irodalom
<i>Összesen</i>	8	4	5	3	1	1

⁶¹ PRENSKY, MARC: *Digital Natives, Digital Immigrants, On the Horizon* (MCB University Press, Vol. 9 No. 5. October 2001) – <https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf> (letöltés ideje: 2018. 10. 04.)

A tananyag elsajátításához használandó segédeszközöket érintő kérdés alátámasztotta, hogy az interjú segítségével olyan válaszokat is kaphatunk, amelyekre korábban egyáltalán nem gondoltunk. A válaszok az előzetes feltevésemet bizonyos mértékben cáfolták, mert elsődlegesen az elektronikus eszközök használatára asszociáltam. Ezzel szemben két hallgató a szövegkiemelőt említette. Három hallgató kizárólag a jogszabályt használja, illetve szintén ennyi hallgató a tankönyveket. A válaszok között a digitális eszközökkel összefüggésben az *OptiJUS*, a jogszabálykeresők, prezentációk, a laptopon lévő szövegszerkesztő, a bíróság hivatalos honlapja, valamint a telefonos hangjegyzet hangzott el.

3.3. Gyakorlati alkalmazásra irányuló kérdések

3.3.1. Hatályos joganyag ellenőrzéséhez fűződő attitűd – kölcsönzési feladat

A jogtudomány sajátossága a jogszabályok állandó változása, ezért különösen fontos, hogy a hallgatók a hatályos joganyag ellenőrzéséhez hogyan viszonyulnak. Ennek vizsgálatára indirekt módon egy szituációs feladat keretében kérdeztem az interjúalanyokat. Arra kellett választ adniuk, hogy egy tankönyv könyvtárból való kikölcsönzése esetén milyen tényezőkre figyelnek oda. A hipotézisem arra irányult, hogy a kiadási év ellenőrzése lesz az elsődleges, ezzel szemben teljesen eltérő válaszok is elhangzottak. Az esetükben direkt módon egy kiegészítő kérdés segítette a válaszadást, vagyis, hogy különböző kiadási évvel rendelkező példányok közül, melyiket választaná.

Az első kérdésre összesen öt hallgató válasza irányult arra, hogy minél újabb kiadású legyen a tankönyv, a kiadási év vizsgálatára. Négy hallgatónál elsődleges szempontként az állapot megvizsgálása játszott közre, hipotézisemben nem gondoltam arra, hogy ennek ilyen kardinális szerepet tulajdonítanak a hallgatók. Két hallgató pedig akként írta körül preferenciáját, hogy az oktató ajánlását követve kölcsönözne ki tankönyvet. Természetesen emellett olyan szempontok is elhangzottak mint például a téma relevanciája, a kikölcsönözhetőség. Mivel nem minden egyetem esetében lehetséges a könyvtári kölcsönzés, így esetükben elvi kérdésként ismerttettem ezt a gyakorlati feladatot.

A második lépcsőként szereplő segítő kérdés után a hat hallgató közül három interjúalany azonnal a legújabb kiadást említette, illetve ketten az oktató ajánlásának megfelelő kötetet. Az egyik hallgató megközelítése szintén nem szerepelt a hipotézisemben, ugyanis konkretizálta a kérdést akként, hogy általában a legfrissebb kiadás bír relevanciával, ugyanakkor a jogtörténethez kapcsolóan régebbi kiadású könyv is lehetséges – ez mindenképp széleskörű értelmezést takar. Tulajdonképpen minden hallgató válasza – ha nem is elsődlegesen – a kiadás vizsgálatára is kiterjedt.

3.3.2. Bírósági határozat keresése

A következő gyakorlati alkalmazást feltérképező kérdés arra irányult, hogyha egy bírósági határozat konkrét számát tudják, hogyan keresnék meg. A válaszok nagy hasonlóságot mutattak, hiszen a *Google* keresőmotorját, a bíróság honlapját, illetve a jogtárakat említették, közel azonos arányban, a papíralapú keresést csupán egy hallgató eshetőlegesen válaszolta. Ebben a tekintetben teljes mértékben az „elektronikus adatbázisok” használatának dominanciája érvényesült.

3.3.3. Felhőalapú technológia

A felhőalapú technológiával kapcsolatban az interjúalanyoknak nyílt kérdésekre kellett választ adniuk. Alapvetően a kérdésblokk két alkérdést tartalmazott, miszerint a hallgatók tudják-e, pontosan mit jelent e technológia, illetve, hogy mire asszociálnak, ha ezt meghallják. A válaszok között nagy a differencia abban a tekintetben, hogy ki, milyen mértékben határozta meg véleményét. Az interjúalanyok válaszai közül tíz esetben egyértelműen kiderült, hogy ismerik és tudják is, hogy mit jelent a „felhő”. Csupán egy hallgató nyilatkozott úgy, hogy hallotta már, de „semmi sem jut róla az eszébe”. A tíz hallgató közül négyen fogalmaztak meg valamilyen adatbiztonságot érintő észrevételt, adatvédelmi aggályt. Például személyes adatok, képek tárolásának mellőzése a felhőtárhelyről, adattörlés, adatlopás.

3.3.4. Jogi tevékenységet segítő szoftverek

Jogi tevékenységet segítő szoftverre példaként az interjúalanyok közül összesen nyolcan neveztek meg valamilyen jogszabálykeresőt, annak ellenére, hogy egy másik kérdés kapcsán egyértelművé vált, hogy valamennyien használják. Egy hallgató semmilyen szoftvert sem tudott megnevezni. A szoftverek között két hallgató említette a szerződésmentákat, egy hallgató a nyomtatványkitöltőt, emellett a válaszok között elhangzott még a bírósági, közjegyzői ügyviteli rendszer, az *OptiJUS*, a Cégtár, valamint a Matarka is.

3.4. A jövő technológiára vonatkozó kérdések

3.4.1. Chatbot

Szerintem a hallgatók közül már mindenki találkozott a mindennapok során *chatbot-tal*, csupán nem tudta, hogy adott esetben valójában nem is egy ügyintézőnek teszi fel kérdéseit. A hallgatók több mint fele (6:5 arányban) körül tudta írni, hogy mit jelent, bár a fogalmi meghatározások pontossága között eltérések voltak, de a válasz alapján megállapítható volt, hogy tudja, mit jelent. Az első évfolyam hallgatóinak 53 százaléka a helyes választ jelölte fogalmi meghatározásként, 34 százaléka a „nem tudom” válaszalternatívát választotta, míg a hallgatók 13 százaléka más választ jelölt meg, tehát ők abban a hitben vannak, hogy tudják, mit jelent, valójában pedig egyáltalán nem. Ezzel szemben a felsőbb évesek között ez a tábor megszűnt, ha volt is valakinek valamilyen ötlete, inkább azt nyilatkozta, hogy nem tudja. A gyakorlati életben való használattal összefüggésben meglepő, hogy a felhasználók közel fele nem tudja azonosítani és az arány a felsőbb évesek körében sem változott számottevően. Alapvetően a *chatbotok* olyan számítógépes programok, amelyek „beszélgetést” folytatnak a felhasználókkal, ezzel két ember közötti kommunikáció érzetét keltve, a mesterséges intelligencia keretein belül.⁶² Jelenleg az online marketing területén való alkalmazásuk rendkívül közkedvelt, de véleményem szerint a jövőben a jogi szolgáltatásokkal kapcsolatban is egyre nagyobb teret fog nyerni.

⁶² MÁTÉ BALÁZS: *Mik azok a chatbotok, és miért kellene neked is használnod őket?* Máté Balázs Online Marketing és PR Blog, 2017. 07. 31. – <https://www.matebalazs.hu/mi-az-a-chatbot.html#ixzz5VNXxheDQ> (letöltés ideje: 2018. 08. 10.)

3.4.2. Digital lawyer-modell

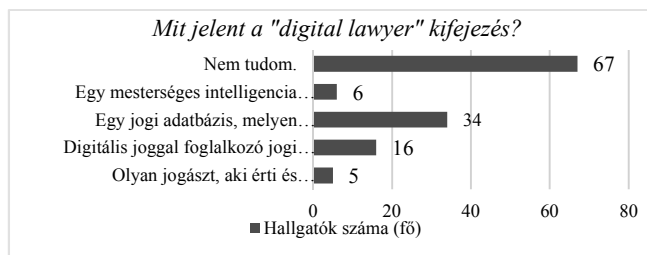
A külföldi szakirodalomban már leírt trendként jelenik meg, de napjainkban, illetve a jövőt illetően a jogász társadalomra is hatást gyakorol. Ausztráliában már posztgraduális képzés keretében elsajátíthatják a hallgatók a jogi szolgáltatásokkal kapcsolatos legújabb változásokat, emellett számos ötletet tár fel azzal összefüggésben, hogy a technológia miként használható fel a jogalkalmazás során a gyakorlatban. Trendként figyelhető meg, hogy a hagyományos ügyvédi irodák üzleti modellje veszélybe kerül az új – a technológiát a jog szolgáltatába állító – piaci szereplők megjelenése miatt.⁶³

A *digital lawyer* kifejezés alatt azt az ügyvédet vagy jogászt értjük, aki nemcsak alkalmazza a különféle digitális eszközöket, hanem érti is annak működését, az informatika értő alkalmazását jelenti (*Ethan Katsh*).⁶⁴

4.2.1. Az alap kutatás eredménye

A kérdés elsődlegesen arra irányult, hogy kiderüljön, a hallgatók hallották-e, ismerik-e ezt a kifejezést, illetve amennyiben nem, mire következtetnek az alternatívák közül. A számadatokból egyértelműen látszódik, hogy nagyon csekély a helyes választ adók száma, csupán 4 százalék, ezt választották a legkevesebben, mindössze öten. Feltételezéseim szerint, akik a „*digital lawyer*” kifejezés alatt a robotügyvédet értették a szó szerinti értelmezésből indultak ki, hiszen az ügyvéd kifejezés kizárólag ebben a válaszban volt megtalálható. Úgy gondolom, akik a digitális joggal foglalkozó jogi szakértőt vélték helyesnek, azok a *digital* szóból indultak ki, és arra építették fel gondolatmenetüket, erre 16-an következtettek. A válaszok megalkotása során az volt a hipotézisem, hogy a hallgatók úgyis ebből a két szóból asszociálnának a megoldásra, ezért egy-egy ilyen válasz született, ezáltal mérhetővé vált, hogy ténylegesen ez alapján jelölték meg válaszukat a hallgatók. A második legtöbb válasz a jogi adatbázisra érkezett, e tekintetben a hallgatók egy elvont, összetett fogalomként közelítették meg a kérdés megválaszolását. A válaszadók több mint fele (52 %) nem tudta a választ, nem tippelt, illetve a felsorolt válaszok közül nem tudott dönteni, hogy melyik lehet a helyes.

3. sz. ábra

Forrás: Az alap kutatás alapjául szolgáló adatok alapján (saját szerkesztés).

⁶³ BOND UNIVERSITY: *The Digital Lawyer*. – <https://bond.edu.au/subject/laws77-110-digital-lawyer> (letöltés ideje: 2018. 09. 26.)

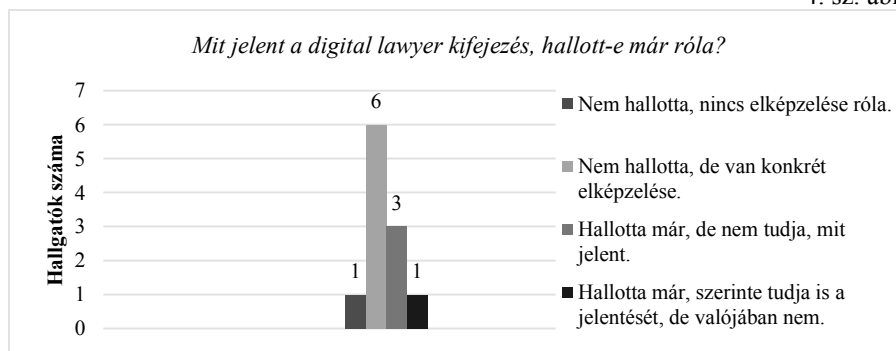
⁶⁴ KATSH, ETHAN: „*Digital Lawyers: Orienting the Legal Profession to Cyberspace*,” 55 University of Pittsburgh Law Review, 1994. pp. 1141-1175. – https://works.bepress.com/ethan_katsh/cv/download/ (letöltés ideje: 2018. 10. 08.)

3.4.2.2. Az interjúk eredménye

Az interjúalanyok számára ez a kérdés bizonyos értelemben nehezebb volt, hiszen nem adott válaszok közül kellett dönteniük, ennek azonban az az előnye, hogy így a válaszalternatívák alapján való következtetés nem játszott szerepet a válaszadásban. A hét hallgató közül – aki azt válaszolta, hogy nem tudja, mit jelent – egy hallgatónak még elképzelése sem volt a témát érintően. A sokszínű elképzelések között helyet kapott az automatizált válaszadás lehetősége, a jogszabályok közötti eligazodást segítő program, illetve, talán a helyes válaszhoz legközelebb az az elképzelés állt, amely szerint egy olyan jogász, aki kizárólag elektronikus, digitális tartalmakat használ fel a munkája során.

Négy hallgató azt nyilatkozta, hogy hallott már róla, csak nem tudja elmondani a jelentését, vagyis pontosabban az egyik hallgató közülük a válaszában kifejtette, hogy hallott és olvasott is már róla, az Egyesült Államokban egyre nagyobb hatással bíró robotügyvédek azonosította a fogalom meghatározás alatt. Itt nyilvánvalóvá vált a vélt és a valós tudás közötti ellentmondás.

4. sz. ábra

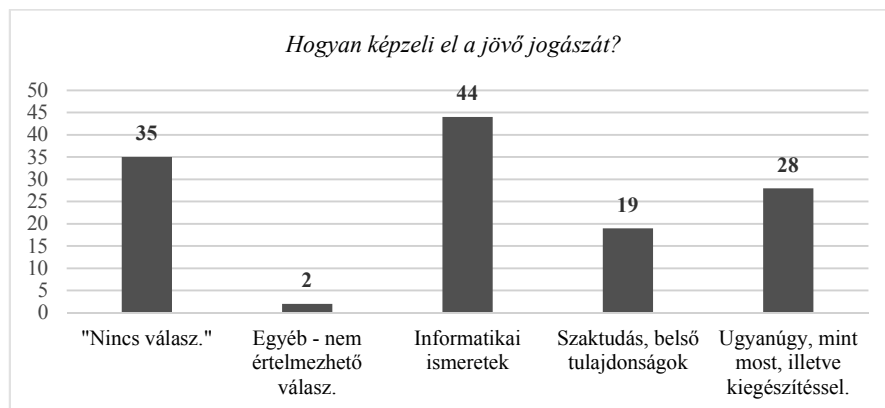
Forrás: Az interjúalanyok válaszai alapján (saját szerkesztés).

3.4.3. A jövő jogásza

A kérdések között nem célom, hogy bizonyos fajta prioritási rangsort állítsak fel, de felhívom a figyelmet arra, hogy a jövő jogászána vizualizálása a kutatás egészére hatást gyakorolt. Az előzetes feltevéseimet nagy mértékben cáfolta. Úgy gondoltam, hogy a digitális bennszülöttek generációja széleskörűbb látókörral rendelkezik, ennek ellenére „meghökkenítő” válaszok érkeztek mind az alapkutatás, mint a kiegészítő interjúk során. Azért is tartottam fontosnak, hogy mindkét kutatásban megjelenjen, mert így meg lehetett vizsgálni, hogy a „frissen felvételt nyerő” hallgató és „több éves jogi tanulmányokat folytató” hallgató álláspontja között van-e eltérés, amennyiben igen, mi lehet az oka, illetve, ha nincs, akkor feltehetően milyen tényezők játszottak közre, hogy hasonló eredmény szülessen. Mivel nyílt kérdés keretében kellett választ adni, így meglehetősen sokféle válasz érkezett, ezért ezeket különböző kategóriákba soroltam.

3.4.3.1. Az alapkutatás eredménye

5. sz. ábra

Forrás: Az alapkutatás alapjául szolgáló adatok alapján (saját szerkesztés).

A hallgatók több, mint negyede (27 %) nem válaszolt, nem gondolkodott még ezen a kérdésen, nem volt véleménye, illetve nem tudta, vagy nem értette a kérdést. Két válasz az általam kialakított kategóriák közül egyikbe sem illett, mégpedig az attitűd szempontjából meghatározó válasz érkezett, miszerint a jövő jogászát „külföldön”, illetve „modernen” képzei el. Véleményem szerint azért nem illik az előző kategóriába, mert ebben az esetben érkezett válasznak csak az értelmezhetősége kétséges, nagyon szűkszavú a megfogalmazás.

A legmagasabb arányt az informatikai ismeretek kategóriája érte el (34 %), ide soroltam az összes olyan elképzelést, amelyben a jövőre mutatóan az informatika szükségességét, térnyerését, egyre több elektronikus platformot jósoltak. Abban az esetben, ha valamely hallgató olyan választ adott, amely nem csak az informatikai ismeretre vonatkozott, ez élvezett elsődlegességet, hiszen kutatásom célja alapvetően az informatikával függ össze. Azonban a válaszok között nagyon nagy eltérések figyelhetők meg. Például a kizárólagos internetalapú ügyfélfogadástól a roboti segítségen át egészen addig, hogy nem lesznek jogászok, mert a mesterséges intelligencia veszi át a helyüket. Olyan hallgató is akadt, aki felismerte a tendenciát, viszont egyet nem értését fejezte ki ezzel, mert véleménye szerint a jogi szakma lényege a szóbeliség, a fejlődési ív pedig nem ebbe az irányba mutat. Az előzetes feltevésemet ilyen szempontból teljes mértékben cáfolta, mivel nem gondoltam volna, hogy a fejlődés irányával szembenálló gondolat is van, hiszen erről nem lehet hallani.

Jelentős számú hallgató – szám szerint 19, ide nem értve azokat, akik informatikával kapcsolatos választ is adtak, úgy számuk még nagyobb lenne – a választát belső tulajdonságokkal vagy a szakértelemmel határozta meg, mint például talpraesett, rugalmas, határozott, képzett, de egy olyan válasz is érkezett, amelyben gazdagnak, sikeresnek és mindenhez értőnek vizualizálta a hallgató a jövő jogászát. A szaktudás tekintetében megoszló volt az arány, hogy minden jogterülethez egyaránt érteni fog, vagy csak egy adott jogterületre specializálódik a jövő jogásza.

A kutatás egyik legnagyobb eredményének tekintem, hogy a hallgatók közel 22 százaléka, ugyanúgy képzelel el a jövő jogászát, mint most. Ebbe a kategóriába ezen túlmenően azok a válaszok is helyet kaptak, ahol ezt az állítást valamilyen kiegészítéssel, például több nyelvismerettel vagy kevesebb papírral látták el. Úgy szintén azok a válaszok is, amelyben a jövőre nézve olyan elképzelést írtak le, amely már jelenleg is megvalósult, példának okáért többen dolgozik számítógépen otthonról vagy interneten, mobil eszközökön fog dolgozni. A korábbiak folyamán már ismertettem egy választ, amely a fejlődési irányt elismerte, csak alapját vitatta. Ebben a kategóriában olyan válasz is érkezett, amely kifejezetten arra hívta fel a figyelmet, hogy a technikai fejlődés negatív hatásaitól védeni kell a jogászságot, őrizni kell a jellegét. A válaszok alátámasztották azt a tényt, hogy a hallgatók ezen csoportja nehezen nyit az új felé, még el sem tudja képzelni azt, nemhogy a jogi informatikai trendeket alkalmazza. A válaszok terjedelmüket tekintve is jelentős eltérést mutattak az egyszavas választól a hosszú sorokig.

3.4.3.2. Az interjúk eredménye

6. sz. ábra

Forrás: Az interjúalanyok válaszai alapján (saját szerkesztés).

Az interjúk során az alapkutatással ellentétben csak két kategóriába tartozó válaszok hangzottak el. Ez talán azzal is magyarázható, hogy a felsőbb éves joghallgatók, már nem külső tulajdonsággal, illetve szakértelemmel határozzák meg a jövő jogászát, hiszen a válaszadók között végzős hallgatók is voltak, bizonyos szinten magukról kellett volna nyilatkozniuk.

Az informatikai tudás szükségességét, az internettől függést, az automatizált jogi munkát vagy az informatika jelentőségét bármilyen módon összesen hét hallgató ismerte el. A kutatás jelentős eredményeként értékelem, hogy rámutatott arra, hogy nemcsak az elsőéves hallgatók, hanem a legalább harmadéves hallgatók közül is akad olyan, aki ugyanúgy képzelel el a jövő jogászát, mint most, esetleg az informatika hatását szűkösrően elismeri mellette. A válaszok között például indokolásként szerepelt, hogy az embert nem lehet helyettesíteni.

Ezekben az esetekben nehezen tudom elképzelni, hogy a jogi informatikai trendek elfogadást és alkalmazást nyerjenek, tehát a gátló tényezők között szerepelhet, hogy az informatikai fejlődés térnyerése sincs egyértelműen elismerve, vizualizálva.

Összességében annak ellenére, hogy az alapkutatástól eltérő évfolyamú hallgatók vettek részt az interjú elkészítésében, hasonló eredmény született a jövőre vonatkozóan.

3.4.4. Jogi tevékenységet befolyásoló jogi informatikai trendek

Arra a kérdésre, hogy az interjúalanyok milyen jogi tevékenységet befolyásoló jogi informatikai trendet, kihívást ismernek meglehetősen sokszínű válaszok érkeztek. Két hallgató egyet sem tudott megnevezni, a hallgatói válaszok alapján egy hallgató válaszában a jogi dokumentumok szerkesztésében az ügyvéd szerepének visszaszorulása kapott hangsúlyt, más a mesterséges intelligencia, kriptovalutákat nevezte meg. Az elektronikus aláírással összefüggésben a mindenki számára való elérhetőség jelent kihívást. Az információs rendszerekben esetlegesen bekövetkező hiba, a teljes joganyag interneten elérhető, hivatalos és hiteles digitalizálásának kérdésköre, valamint az eljárások gyorsítása, az online rendelések során a visszaküldés problémaköre is elhangzott. A válaszok alapján a trendek körébe soroltam az elektronikus rendszereket, valamint azokat a szoftvereket, amelyek a rendelkezésre álló adatok alapján megtudják jósolni az ügy kimenetelét. Összességében megállapítható, hogy az általam felvázolt jogi informatikai trendek közül valójában csak kettő hangzott el, az interjúalanyok tájékozatlansága e tekintetben megállapítható.

3.5. Jogszabálykeresőkkel összefüggő kérdések

E témakörben a kérdések megfogalmazásakor arra figyeltem, hogy átfogó gyűjtőfogalomként határozzam meg e jogi tevékenységet segítő szolgáltatást. Véleményem szerint a jelenkor joghallgatóinak már szinte elképzelhetetlen, hogy milyen lenne, ha kizárólag papíralapú törvényszövegekből kellene a jogalkalmazást végezni. Ezért is kap nagy hangsúlyt egyrészt konkrét kérdések által, másrészt indirekt módon, amely az alkalmazásának hatékonyságát méri fel.

Minden joghallgatóra igaz, hogy valamilyen jogszabálykeresőt használ – az egyikük elsődlegesen a *Google* keresőmotorjára szokott támaszkodni, bonyolultabb esetben fordul a jogszabálykeresőhöz. Alapvetően a *Wolters Kluwer Jogtárát*⁶⁵, a *Nemzeti Jogszabálytárát*⁶⁶ vagy mindkettőt használják a hallgatók. A Jogtárat összesen tíz, míg az NJT-t négy hallgató használja. A számokból egyértelműen látszódik, hogy három interjúalany mindkettőt preferálja.

A legtöbben a Jogtárat részesítik előnyben, amely lényegesen több funkcióval rendelkezik. A legtöbben tanulási célra használják, de a keresési funkció alkalmazása is elsődleges. Bár olyan válasz is érkezett, amely a másodlagos szerepére utal, hiszen a

⁶⁵ <https://jogtar.hu/uj-jogtar/>, illetve <https://net.jogtar.hu/> - rövidítésként: Jogtár Megjegyzés: A joghallgatók az előfizetéses teljes tartalommal bíró, a hallgatói, illetve az ingyenes verziót is megnevezték, mivel a kutatásban ennek nincs relevanciája, így egységesen kezeltem a válaszokat.

⁶⁶ <http://www.njt.hu/> - rövidítésként: NJT.

hallgató csak abban az esetben használja, ha a papíralapú jogszabálysöveg nincs a kezében. Emellett a jogszabálykeresők használatát azzal is indokolták, hogy a jogszabályok összehasonlításában nyújt segítséget, illetve a kíváncsiság csillapításában is szerepet játszik, ha egy új kérdés merül fel.

Az interjú az elsajátítás módjára is kiterjedt, amely alapján a hallgatók közül négyen egyénileg, autodidakta módon szerezték meg ismereteiket. Az interjúalanyok másik csoportja egyetemi kurzus vagy tájékoztató keretében, bár közülük többen is hangsúlyozták, hogy autodidakta módon könnyen elsajátítható. Külön szempontot képezett a gyakoriság vizsgálata. Összességében elmondható, hogy a válaszadásban befolyásoló tényező volt a vizsgaidőszak és a munkahely. Három hallgató ezektől függetlenül is szinte mindennap használja. A legritkább gyakoriság is a legalább heti egyszeri gyakoriságot lefedi, ennél általában csak gyakrabban szokott előfordulni, hiszen többen a gyakorlati órákra feladott házi feladatokat a segítségével oldják meg. Ez a négy szempont a direkt kérdések közé tartozott. Ezen túlmenően más kérdések kapcsán is felmerült a jogszabálykeresők használata, amely a hatékonyságot és a gyakorlati alkalmazást tükrözi.

Az egyik kérdés arra irányult, hogyha joganyagot kell keresni, akkor „hová fordulnak”. A hallgatók túlnyomó része – szám szerint kilencen – a jogszabálykeresőkkel oldja meg ezt a feladatot, legtöbben erre asszociáltak, de természetesen a könyvtár is elhangzott válaszként. A tananyag elsajátításának segédeszközeként négy interjúalany említette. Emellett összesen kilenc hallgató a jogi tevékenységet segítő szoftverek közé sorolta úgy, hogy nem felsorolás alapján kellett döntenük, hanem a kérdés arra vonatkozott, hogy a hallgató ismer-e ilyen szoftvereket. A hallgatók közül ketten még a telefonjukra is letöltötték a Jogtár mobilapplikációt.

3.6. Kiegészítő kérdések

3.6.1. Közösségi média, képmegosztó szokások

Az interjúalanyoknak arra kellett választ adniuk, hogy a *social mediát* mennyire használják, illetve e kifejezés hallatán mire asszociálnak. A hallgatók életkorából kiindulva nem meglepő, hogy a válaszok alapján valamennyien mindennap használják. Többen is kitértek arra, hogy milyen felületeket preferálnak, illetve, hogy mely platformokat azonosítják közösségi médiaként. Az interjúalanyok felsorolásából megállapítható, hogy a közösségi média alatt annak csak egy típusát értik, amely hozzájárulhat a szűkkörűbb látásmódhoz, mivel a közösségi média és az elemei relatíve komplex jelenségként foghatók fel. A közösségi média típusai közé sorolhatók a közösségi oldalak, blogok, mikroblogok, kollaboratív projektek, tartalommosztók, közösségi híreket tartalmazó weboldalak, kereskedő közösségek és a virtuális világok.⁶⁷ Ezek közül csupán három kategóriába tartozó platform jelent meg a hallgatói válaszok között, bár esetükben valószínűsíthető, hogy egy kategóriaként értelmezték.

⁶⁷ MARKOS – KUJBUS ÉVA – GÁTI MÍRKÓ: *A közösségi média mint online stratégiai eszköz*. In: Piskóti István (szerk.) „Coopetition”: Verseny és együttműködés a marketingben. Magyar Marketing Szövetség Marketing Oktatók Klubja 18. Országos Konferencia, 2012. augusztus 30-31., Miskolc, Miskolci Egyetem Marketing Intézet, Online marketing szekció, 8. sz. tanulmány, 2012. – http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/886/1/MKE_GM_mok2012.pdf (letöltés ideje: 2018. 10. 06.) 4. p.

Mivel az interjúalanyok meglehetősen szűkkörű, általános jellegű jelentéstartammal határozták meg, ezért fontosnak tartom, hogy röviden kitérjek a definíciót övező néhány álláspontok ismertetésére. A közösségi média fogalmának dogmatikai meghatározása a szakirodalomban koránt sem nevezhető egységesnek. Kaplan és Haenlein⁶⁸ a közösségi médiát a *Web 2.0*-ra, mint technikai felületre épülő internet-alapú alkalmazások „gyűjteményeként” definiálja.⁶⁹ Cohen⁷⁰ stratégiaként azonosítja a közösségi médiát.

A hallgatói válaszok közül egy esetben a „social media” kifejezés alatt a valódi jelentéstartamtól eltérő „definíció” hangzott el, miszerint „a különböző médiumok által megjelenített újságcikkeket és a weboldalakon található cikkeket foglalja magában”. A válasz további részében egyértelműen kifejezésre jutott, hogy a közösségi média aktív felhasználójáról van szó, viszont a fogalmi keretek meghatározása hiányosnak bizonyult, amely alátámasztotta, hogy a gyakorlati alkalmazás és az azzal kapcsolatos – ahhoz szükséges – tudás nem feltétlenül fedik le egymást.

Az interjúalanyok közel fele – szám szerint öten – kiemelte válaszában, hogy a közösségi médiát elsődlegesen a kapcsolattartás céljából használja. Ez nem jelenti azt, hogy a többi válaszdónál nem ez az elsődleges, csupán nem tértek ki válaszukban erre. Azonban a közösségi média üzleti célú kapcsolattartásra alkalmas felületét kizárólag egy hallgató említette. Bár kétségtől ez jelenleg inkább a gyakorló jogászok körében közkedvelt. A hallgatók közül ketten utaltak arra, hogy a közösségi médiának árnyoldala – személyiségferdítő hatás, illetve „adatainkkal fizetés” az ingyenes szolgáltatásért – is van. A képmegosztással kapcsolatban az volt a hipotézisem, hogy a hallgatók körütekintők abban a tekintetben, hogy milyen képeket bocsátanak a publikum számára a különböző felületeken keresztül. Ez a feltevéssem teljes mértékben bizonyítást nyert, ugyanis egy hallgató egyáltalán nem oszt meg képeket, ketten azt hangsúlyozták, hogy odafigyelnek arra, hogy mit töltenek fel, hárman úgy nyilatkoztak, hogy saját magukról ritkán töltenek fel, illetve a legtöbben, az interjúalanyok közel fele pedig ritkán szokott. Abban az esetben, ha mégis képet osztanak meg a hallgatók, akkor az az utazásról, barátokról, szórakozásról, helyekről, épületekről szól, de volt olyan hallgató, aki a sporttevékenység és a tanulás témakörét is megemlítette.

3.6.2. Mobilapplikációk

Az interjú zárásaként a hallgatóknak a telefonkészülékükön található alkalmazásokat kellett az általuk meghatározott kategóriákba sorolni. Ezek összesítésével alkottam meg az alábbiakban részletezett csoportokat.

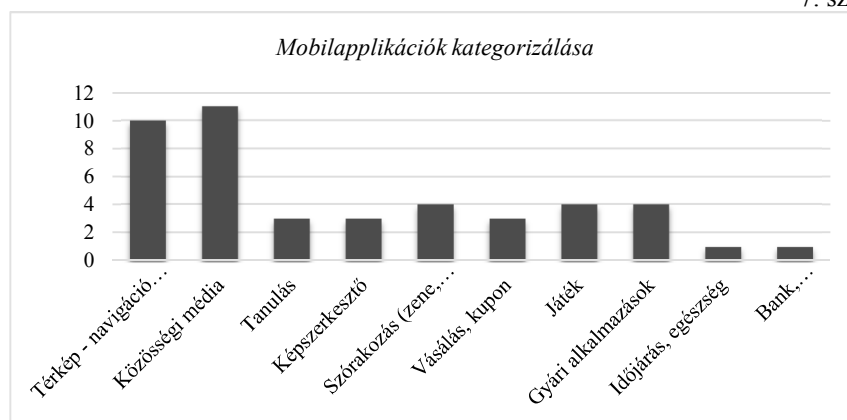
⁶⁸ KAPLAN, ANDREAS M. – HAENLEIN, MICHAEL: „Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media”, *Business Horizons*, 53, 2010. 59–68. pp. – <http://michaelhaenlein.eu/Publications/Kaplan,%20Andreas%20-%20Users%20of%20the%20world,%20unite.pdf> (letöltés ideje: 2018. 08. 23.)

⁶⁹ MARKOS-KUJBUS – GÁTI 2012, 3. p.

⁷⁰ COHEN, LON. S.: March 03, 2009.

7. sz. ábra

Forrás: Az interjúalanyok válaszai alapján (saját szerkesztés).

A közösségi médiához tartozó alkalmazások valamennyi interjúalany telefonján megtalálhatók. Egy kivétellel mindenki valamilyen navigációs, illetve tájékozódást segítő applikációt is letöltött, a különböző térképszolgáltatásokon túlmenően a menetrend összesítőket is magába foglalja e kategória. A tanulás témakörébe összesítettem a Jogtárat, a szótárakat, valamint a nyelvtani- és szókincsfejlesztő alkalmazásokat. Ugyanennyi hallgató – szám szerint három – nevezte meg a képszerkesztőt. A vásárlással kapcsolatos applikációkat ketten, míg a kuponalkalmazást egy interjúalany említette. Valószínűsíthető, hogy mindenki mobil eszközén találhatóak gyári alkalmazások, mégis csak négyen nevesítették. Ebből arra következtetnek, hogy aki nem mondta, az egyértelműnek vette. Alapvetően a játékokat is a szórakozás kategóriájába soroltam volna, viszont annyiszor elhangzott, hogy külön csoportosítottam. Az egyik hallgató időjárásal kapcsolatos alkalmazást, valamint lépésszámlálót is említett, amelyet az egészség témakörébe sorolt. Ezeken túlmenően részvényfigyelő applikáció is elhangzott.

3.6.3. Az IT eszközök használata

Az erre vonatkozó kérdésnek összességében két oldala van, ugyanis indirekt módon azt mérte, hogy a hallgató tudja-e, hogy mit jelent az *IT* kifejezés, valamint direkt módon, milyen eszközöket ért e meghatározás alatt, amelyeket használni is szokott. Az előzetes feltevésem az volt, hogy mindenki számára egyértelmű lesz az *IT* jelentése, ennek cáfolataként három interjúalany elsőre nem tudta.

A telefon mindenkinél egységesen elhangzott. A laptopot nyolcan említették, míg a számítógépet öten, a számokból látszódik, hogy két hallgatónál mindkettő megjelent. A táblagépet hatan, míg az okosórát ketten neveztek meg. Továbbá egy-egy hallgató a televíziót, valamint a nyomtatót is említette. Az egyik interjúalany a válaszadás során nem tudta eldönteni, hogy a router annak minősül-e, de válaszában az is elhangzott e többletinformációval. Ezek alapján megállapítható, hogy a telefon, illetve a számítógép, laptop dominanciája érvényesül, illetve öt interjúalany kizárólag ezeket nevesítette.

V. Következtetések és javaslatok

A kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy a jogi informatikai trendek jelentősége és a hallgatói valóság – amely a tájékozottságot, a tudásbázist, érdeklődést is magába foglalja – között ellentmondás tapasztalható.

Az új technológiai változások szinte hihetetlen gyorsasággal következnek be, a trendekkel való lépéstartáshoz pedig elengedhetetlen az informatikai tudás bővítése. Természetesen vannak nyitott kérdések, hogy pontosan milyen újítások várhatóak, illetve a legnagyobb kérdés, hogy mikor, azonban úgy vélem, az mindenkinek csak előnyére válhat, ha folyamatosan figyelemmel kíséri a trendeket.

Kérdéseket vehet fel, hogy meglehetősen sok – nemcsak elsőéves – hallgató ugyanúgy, vagy nagyon hasonlóan képzei el a jövő jogászát, mint most. A kutatásom egyik legfőbb eredményének tartom, hogy ez a felszínre került, hiszen annak ellenére, hogy az informatika szerepe, illetve annak gyakorlati alkalmazása a mindennapok során hangsúlyt kap, a joghallgatók a jogi tevékenységre kiterjedően nem látják kiemelt fontosságát. Az alapvető, felhasználói szintű informatikai ismereteket elegendőnek tartják.

A tanulásmódszertani kérdések abban a tekintetben segítettek elő kutatásomat, hogy rálátást biztosított arra, hogy a joghallgatók nagy része már a tanulás tekintetében is elszigetelődik az informatikától, így „nem meglepő”, hogy a jövőre nézve sem látja átfogóan a lehetőségeket, illetve a kor kívánalmait. A tanulási szokásokkal összefüggésben leginkább a papíralapú tanulás a jellemző, illetve a segédeszközök alatt sem a digitális eszközöket értékelték elsődlegesen az interjúalanyok.

A legfőbb javaslatom a joghallgatókat érintené – magamat is beleértve –, miszerint nyitottabb és befogadóbb hozzáállás tanúsítása szükséges az informatika, valamint a digitális eszközök világához. Ez nem azt jelenti, hogy programozói szintű ismeretek elsajátítása a cél, hanem átfogó ismeret, hogy az informatika a gyakorlati alkalmazás során miben tudja elősegíteni a szakmai előrehaladást. Ezen túlmenően az egyetemi keretek között az oktatási segédeszközök megléte és azok minősége szintén gyakorlati relevanciával bírna abban a tekintetben, hogy a hallgatók számára milyen eszközök, programok, szoftverek válnának elérhetővé már a tanulmányok folyamán. Ezzel összhangban az oktatási módszerek specializálása révén közelebb lehetne hozni a hallgatókhoz az informatika ezen oldalát. Ahhoz, hogy teljeskörű képet kapjak az interjúalanyi kört hozzáértő gyakorló jogászokkal bővíteném, így a gyakorlat oldaláról még szélesebb ismeretekre tehetnék szert.

VI. Összegzés

A pályamunka végéhez közeledve visszautalnék a címre, amely előrevetítette a jogi informatikai trendek és a hallgatói álláspont, illetve tudás között fennálló anomália lehetőségét. Az előzetes feltevésem az volt, hogy egy bizonyos fajta tájékozatlanság és ismerethiány a felszínre fog kerülni, de az informatika kiemelt szerepének elismerése kétségkívül szinte minden hallgató esetében meg fog valósulni. Az egyes kérdések

kapcsán leírt eredmények felhívják a figyelmet arra, hogy a digitális kompetenciák fejlesztése, valamint az informatikai ismeretek bővítése szükségszerű.

A válaszok rámutattak arra, hogy a hallgatók használják a felhőalapú technológiát, de nincsenek tisztában azzal, hogy mit jelent. Összességében a jogi informatikai trendekkel, illetve a jövő kihívásaival kapcsolatban meglehetősen tájékozatlanok. A tanulási szokásokban is a papíralapú tanulás háttérbe szorítja a digitális jegyzeteket, prezentációkat. Viszont pozitívan értékelendő, hogy nem is egy hallgató nyilatkozott úgy, hogy az elektronikus felületeket is használja a tanulás során. A kutatás pozitív eredményeként értékelem, hogy a hallgatók a közösségi média használata során figyelmet fordítanak arra, hogy milyen képeket osztanak meg a nagyvilággal.

A jogi informatikai trendek gyakorlati relevanciájának egyre nagyobb mértékű előretérése kétségkívül vitathatatlan, viszont a hallgatói oldalról megvilágítva az informatika és a digitális eszközök felé távolságtartás figyelhető meg. A jövőre nézve a hallgatók túlnyomó része az informatikai ismeretek szükségességét nyilatkozta, de a feladatok, illetve az indirekt kérdések a gyakorlatban történő alkalmazását nem feltétlenül támasztották alá.

Amennyiben valakiben esetleg bármilyen kétely maradt volna a jogi informatikai trendek jövőre gyakorolt hatásait illetően, azoknak záró gondolatként – analógia alkalmazásával élve – az okostelefonok példáját említeném, amelyek néhány év leforgása alatt oly mértékű fejlődési ívet jártak be, amely azelőtt még elképzelhetetlennek tűnt. Ma már a széleskörű funkciópaletta révén több digitális eszköz helyettesítésére is alkalmasak.

VIVIEN KATA KARDOS

LEGAL INFORMATICS TRENDS VERSUS REALITY FROM THE VIEWPOINT OF LAW STUDENTS

(Summary)

As a result of digitalisation the law is associated with informatics and becomes more and more significant. Legal informatics trends and the solutions are appreciated for the future. In my essay, I wish to present the views and knowledge of law students regarding legal informatics trends, highlights the challenges they may face in the future. The results of my research are based on quantitative – which involved 128 students – and qualitative, with 11 interviewees, data acquisition.

There is a contradiction between the importance of legal informatics trends and reality from the viewpoint of law students, as students do not have sufficient knowledge of trends at all. This is supported by the fact that, based on the results of the questionnaire survey, 22 percent of the law students suppose the lawyer of the future in the same or similar way as nowadays, and four of the interviewees also represent this viewpoint possibly supplemented with informatics skills. The 78 percent of first-year law students appeal to Wikipedia as a source in their university work. Learning

methodological issues have been given a prominent role, as it has also become apparent that some kind of aversion and distance from using informatics for the profession.

In terms of technological knowledge, it has become evident that law students use the achievements of modern technology, but they have limited knowledge of the application purposes and functions, so the digital lawyer concept which means the competent using of informatics support, requires additional knowledge and attitude improvements

Függelék

2. sz. táblázat

Egyetem neve	Lakóhely	Életkor	Nem	Jogi tanulmányok kezdete	Modul
Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar (ELTE-ÁJK)	Megyei jogú város	23	Férfi	2014	Van, de egyiket sem választotta.
	Megyei jogú város	23	Férfi	2014	Van, de egyiket sem választotta.
Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar (KRE-ÁJK)	Főváros	23	Nő	2014	Nincs.
	Főváros	25	Nő	2016	Nincs.
Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar (ME-ÁJK)	Megyei jogú város	21	Nő	2015	Nincs.
	Község	23	Nő	2015	Nincs.
Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar (PPKE-JÁK)	Megyei jogú város	22	Férfi	2015	Nincs, "közgazdaságtudományi" betétlap szerezhető.
	Főváros	26	Nő	2015	Nincs, "közgazdaságtudományi" betétlap szerezhető.
Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar (SZTE-ÁJTK)	Város	23	Nő	2014	Van, a büntügyi modult választotta.
	Város	22	Nő	2014	Van, a nemzetközi/idegennyelvi modult választotta.
	Megyei jogú város	24	Nő	2013	Van, az üzleti jogi modult választotta.

KRUSÓCZKI BENCE*

A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara szerepe a tisztességtelen versenycselekmények kapcsán

I. Bevezetés

Pályamunkámban a versenyjog történetével, azon belül hazánk első tételes versenyjogi törvényével, az 1923. évi V. törvénycikkkel kívánok foglalkozni, amely a tisztességtelen versenycselekményekkel kapcsolatban tartalmazott rendelkezéseket. A tisztességtelen verseny jelenleg a gazdasági jog egy ágazatát, a versenyjogot képző terület, amely a gazdasági verseny védelmével, illetve a fogyasztók megkárosításának megakadályozásával kapcsolatos szabályokat tartalmaz. Az 1923. évi V. törvénycikk generális jelleggel kívánt védelmet nyújtani a tisztességtelen versenycselekmények valamennyi megnyilvánulásával szemben.

Jelen pályamunkámnak nem témája a törvénycikk egyes rendelkezéseinek, illetve azok gyakorlati megvalósulásának részletes bemutatása és vizsgálata. Dolgozatomban kifejezetten a kamarai választottbíróságok, valamint zsűri gyakorlatára kívánok összpontosítani, mert a kutatási eredmények összegzéséből egyértelműen megállapítható az a tény, hogy e két szerv feladata és gyakorlata kiemelt fontosságú volt a korszak jogalkalmazása számára. A törvénycikk szabályozásának központi elemeként az üzleti tisztességet jelölhetnénk meg, amely mindig az adott kor kereskedelmi és iparosvilágának közfelfogásában volt keresendő. A zsűri és a választottbíróságok voltak azon szervek, amelyekben megtestesülhetett a kereskedő és iparosvilág erkölcsi felfogása. Azokban az esetekben, amelyeket a jogalkotó versenytörvényünkben külön nem emelt ki, a jogalkalmazásnak kellett az üzleti tisztesség mércéjét felállítania. Ez egyrészt üdvözlendő volt, hiszen e tekintetben nem korlátozták a bíróságok hatáskörét, másrészt azonban kifejezetten nehéz feladatnak bizonyulhatott a jogalkalmazás számára, hiszen az egyes versenycselekmények megítélésekor a korszak kereskedő és iparosvilágának erkölcsi felfogását kellett alapul venni. Jól mutatják ezt a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Zsűrijének és Választott Bíróságának állásfoglalásai, hiszen maga az üzleti tisztesség fogalma nem nyújtott kellő „kapaszkodási” lehetőséget. E két szerv iránymutatásaival,

---

* SZTE Állam-és Jogtudományi Kar

állásfoglalásaival és elvi jellegű döntéseivel kívánt a jogalkalmazás segítségére lenni, illetve kísérletet tett helyes tartalommal feltölteni az üzleti tisztesség kategóriáját.

Dolgozatomban kifejezetten a törvénycikk 1. §-ában megfogalmazott generál klauzulának középpontba állításával, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Választott Bíróságának, valamint a kamarai Zsűrijének gyakorlatát vizsgálva, arra keresem a választ, hogy mi jelenthette számukra azt az erkölcsi mércét, amely alapján eldönthették, hogy egy adott kereskedelmi magatartás tisztességtelennek minősült-e vagy sem. Választásom azért a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Választott Bíróságának és Zsűrijének gyakorlatának vizsgálatára esett, hiszen a korszakban ezek voltak azok a jogalkalmazási szervek, amelyek leginkább igyekeztek iránymutatásaikkal egységesíteni a kereskedelmi versennyel kapcsolatos joggyakorlatot.

A dolgozat megírásához kiválasztott 38 darab jogesetet úgy választottam ki, hogy azok a tisztességtelen versenyről szóló törvénycikk 1.§-ával kapcsolatosan tartalmazzanak megállapításokat, értelmezéseket, ezzel is igyekezve az üzleti tisztesség kategóriájának minél szélesebb körű tartalmi megtöltésére.

Forrásként döntően a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Választott Bíróságának és Zsűrijének iratait használtam, 1923.-tól – a törvénycikk hatálybalépésének évétől – 1933-ig, a törvénycikk első módosításáig. Továbbá a Kúria határozatait, döntvényeit, valamint a Budapesti Királyi Törvényszék bírósági ítéleteit. Másodlagos forrásként a versenyjoggal és a tisztességtelen versennyel foglalkozó szakirodalmakat, valamint magánjogi szakirodalmakat használtam.

II. Az üzleti tisztesség és a jóerkölcs generális szabályai a tisztességtelen versenyről szóló törvénycikkben

A jogi normák mindig valamely erkölcsi, a társadalom által elfogadott normában gyökereznek.¹ Akár azt is mondhatjuk, hogy a jog és az erkölcs egymástól elválaszthatatlan fogalmak. Ezt az álláspontot támasztja alá Szladits Károly is, aki szerint „az erkölcs biztosítja nagy részben a jog uralmát is a polgárok önkéntes alkalmazkodásával, a jogellenes eljárás helytelenítésével.”² A magyar jogirodalom a jóerkölcsre vonatkozó klauzuláknak elsődlegesen hézagkitöltő funkciókat tulajdonít és úgy tekinti, hogy „akkor és annyiban alkalmazható, ahol és amennyiben jogi szabályozás nem érvényesül.”³

A jóerkölcs mint magánjogi fogalom az esetek többségében a szerződések, azok érvénytelenségével kapcsolatosan merültek fel. A 19.-20. századi jogirodalomra jellemző volt, hogy a jóerkölcsbe ütközést a szolgáltatás lehetetlensége körében tárgyalták.⁴ Frank Ignác már az 1800-as években azért tekintett semmisnek bizonyos, jogszabályba nem ütköző szerződéseket, mert megfogalmazása szerint azok „a becsülettel össze nem

¹ VAJNA ZITA BARBARA: *Jóerkölcsbe ütköző szerződések*. In: *Iustum Aequum Salutare Jogtudományi Folyóirat* IX. 2013. 3. 215. p.

² SZLADITS Károly: *Magyar magánjog I. Általános rész*. Grill Könyvkiadó. Budapest, 1941. 7. p.

³ MENYHÁRD Attila: *A jóerkölcsbe ütköző szerződések*. Gondolat. Budapest, 2004. 286. p.

⁴ Uo. 145. p.

fértek.”⁵ A két világháború közötti jogirodalom már kísérletet tett a közrendbe és a jóerkölcsbe ütköző szerződések megkülönböztetésére, ez utóbbi hatáskörébe viszont már nemcsak az egyén és a családot érintő megállapodásokat, hanem a közrendet és a gazdasági rendet – uzsorás és kizsákmányoló szerződések – érintő ügyleteket is bevonták.⁶

A második világháborút megelőzően a közrend és a jóerkölcs közötti határozott különbségtétel hiánya folytán, valamennyi szerződést érvénytelennek tekintettek, amelyek „az egyéni szabadságot oly mértékben nyűgözték le, hogy az egyént bizonyos ilyen szabadságjogok gyakorlásától megfosztja.”⁷ Ide tartoztak az ipari és gazdasági szabadságnak versenytilalmakkal történő korlátozása, a meg nem engedett bérharc, vagy a versenyt sértő kartell-megállapodások,⁸ de találkozhatunk a jóerkölcsre való hivatkozással a meg nem engedett pilótajátékok kapcsán is.⁹ A korszakban fellendült gazdasági szabad verseny és az elburjánzó tisztességtelen kereskedelmi eljárásokkal kapcsolatban úgy találkozunk a jóerkölcs fogalmával, mint a tisztességtelen versenycselekmények ellen oltalmat nyújtó általános kiindulási pontot jelentő alapelvvel.

A bírói gyakorlat szerint a jóerkölcs a társadalom általános értékítéletét, a magánautonómiának a társadalmi közmegegyezés által meghatározott korlátait, az általánosan kialakult erkölcsi normákat, az általánosan elvárható magatartás zsinórmértékét fejezte ki.¹⁰ Amíg a jóerkölcsnek, mint általános magánjogi kategóriának a kiindulási pontját a társadalom általános értékítéleteiben lehet keresni, addig a tisztességtelen versennyel kapcsolatos kiindulási pontot ennél egy szűkebb körben, a kereskedő és iparosvilág erkölcsi megítélésében találhatjuk meg. A következőkben arra keresem a választ, hogy az általánosságban vett jóerkölcs fogalmától eltérően – a tisztességtelen kereskedelmi magatartásokkal kapcsolatban – mennyiben lehetett más tartalommal értelmezni a jóerkölcs kategóriáját.

1. Az üzleti tisztesség és a jóerkölcs, mint a tisztességtelen versenycselekmények zsinórmértéke

A tisztességtelen versenyről szóló 1923. évi V. törvénycikk (Tvt.) központi eleme egyértelműen az üzleti tisztesség volt, amely minden esetben az egyes versenycselekmények megítélésének kiindulását adta. Itt érdemes röviden szólni az üzleti tisztesség, valamint a tisztességtelen verseny fogalmáról.

⁵ FRANK IGNÁCZ: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. Buda, 1845. 589. p.

⁶ DELI GERGELY: *A generális klauzulák dogmatikai, történeti, és összehasonlító elemzése, különös tekintettel a jóerkölcsbe ütköző szerződések tilalmára*. Doktori értekezés (kézirat). PPKE JÁK. Budapest, 2009. 188. p.

⁷ SZLADITS KÁROLY: *A magánjogi tényállások*. In: Uo. (szerk.): *Magyar magánjog I.* Grill Könyvkiadó. Budapest, 1941. 340. p.

⁸ A témához lásd bővebben: HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Megjegyzések a kartellmagánjog történetéhez*. In: *Versenytörök 2016*. 12. évf. II. különsz. 39-40. p. VARGA NORBERT: *Kartelljog a gyakorlatban: a bemutatási kötelezettség elmulasztása miatt indított eljárás*. In: Gosztonyi, Gergely; Révész, T. Mihály (szerk.) *Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 2018. 283–289. pp.

⁹ DELI 2009, 192. p.

¹⁰ MENYHÁRD 2004, 308. p.

„Tisztességtelen verseny minden olyan üzleti magatartás, amelyet az üzleti tisztesség alapján álló kereskedő és iparosvilág egyértelműen annak állít.”¹¹ E megállapítást támasztja alá a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Zsűrijének (Zsűri) állásfoglalása, amely szerint „azzal, hogy valaki boldogulásával, megengedett eszközökkel folytatott kereskedelmi, vagy ipari tevékenységével kárt, vagy érzékeny veszteséget okoz versenytársainak, tisztességtelen versenyt még nem folytat.”¹² Amikor általában üzleti tisztességről és jóerkölcsről mint szűkebb, a kereskedelemben megjelenő magánjogi kategóriáról beszélünk, az alatt mindig az üzletvilág erkölcsi értékelését kell értenünk.

Különbséget tettek egyrészt a jóízlés és a jóerkölcs helyes megítélése között másrészt szem előtt tartották a versenytárs veszélyeztetett, jogos érdekeit az üzleti tisztesség keretein belül. A fentebb idézet állásfoglalásból következett továbbá az is, hogy a kereskedelem kibontakozó éles, könyörtelen küzdelem, amely adott esetben egy másik ember, a versenytárs tönkretételére is irányulhatott, vagy más jogszabályok tiltó rendelkezéseibe ütközött, önmagában még nem minősült tisztességtelen magatartásnak. Ennek feltétele volt, hogy a versenyző célzat, valamint az alkalmazott eszközök, amelyek alkalmazást nyertek nem voltak erkölcstelenek.¹³

A Zsűri idézett állásfoglalása több kérdést is felvet a jóerkölcs és az üzleti tisztesség versenyjogi kategóriáinak elemzésekor. Egyrészt bizonyosan láthatjuk, hogy helyénvaló az az álláspont, miszerint a jóerkölcs fogalmát a tisztességtelen versenycselekmények vonatkozásában eltérő tartalmakkal kellett értelmezni. Míg általánosságban azt mondhatjuk, hogy a jóerkölccsel kapcsolatos értékítéletek kiindulási pontját a társadalom általános megítélése jelentette, addig a kereskedelmi versenyzés körében már csak a kereskedők és az iparosok erkölcsi ítéleteire alapozhattunk. Megítélésem szerint ez abból következett, hogy nagy eséllyel a korabeli társadalom jóerkölcsbe ütköző magatartásnak ítélte volna minden olyan kereskedelmi eljárást, amely a versenytársak tönkretételét, megkárosítását célozta vagy jogszabályba ütközött, annak ellenére, hogy ezen cselekmények nem minősültek automatikusan tisztességtelen gyakorlatnak. A kísérő körülményeken volt a hangsúly, és amennyiben a versenyző célzat és igénybe vett eszközök nem voltak erkölcstelenek, a verseny továbbra is szabad volt. Véleményem szerint ezek alapján azt mondhatnánk, hogy a korszak kereskedő és iparosvilága által meghúzott korlátok tágabbnak bizonyultak annál, mint amit a társadalom általános erkölcsi megítélése elfogadott. Ez azonban nem feltétlen igaz. A gyakorlat vizsgálata során az esetek egy részében a fenti kijelentésnek pont a fordítottja mutatkozott meg. Helyesebb talán azt állítani, hogy általános jelleggel nem lehetett pontosan felállítani azt az erkölcsi mércét, amelyet a versenycselekmények megítélése kapcsán alkalmazni kellett. Ahogy azt jelen pályamunkában igyekszem majd hangsúlyozni, mindig a konkrét esetet kísérő körülmények minősítésén múltott az, hogy egy kereskedelmi eljárás szabad volt-e

¹¹ BANYÁSZ JENŐ: *A tisztességtelen verseny legújabb joggyakorlata*. Ujságüzem könyvkiadó és nyomda Rt. Budapest, 1933. 3. p.

¹² Bp. kam. Zsűri: Z 195. J. 473-1926.; A Zsűri szabadverseny védelmével kapcsolatos gyakorlatát lásd a Zsűri és a szabad verseny védelme című résznél.

¹³ Bp. kam. Választott Bíróság: Z 202. Vb. 55.368-1927.

vagy sem.¹⁴ A jóerkölcsnek itt felvázolt tartalommal rendelkező kategóriáját, értelmezését nevezhetjük összefoglalóan magának az üzleti tisztességnek.

A jóerkölcs és üzleti tisztesség elemzésével kapcsolatban még egy fontos kérdéskört szeretnék tisztázni. Tisztességtelennek minősülhetett-e egy magatartás automatikusan, ha egy kereskedelmi eljárást jogszabályba ütköző módon folytattak. *Menyhárd Attila* álláspontja szerint a jogszabályba ütközés tilalma a jóerkölcsbe ütközés tilalmához képest *lex specialis*nek tekinthető.¹⁵ A jogszabály megsértése egyúttal jelenti-e a jóerkölcs megsértését is?¹⁶ Az üzleti tisztesség kategóriáján keresztül vizsgálva e kérdést azonban eltérő álláspontokra juthatunk.

A fűszerkereskedő felperes arra alapította keresetét, hogy az alperes engedély nélkül foglalkozott tej árusításával. A Budapesti Királyi Törvényszék az ügyben megállapította a tisztességtelen verseny fennforgását, amelyet a Budapesti Királyi Ítéltábla később helybenhagyott. A kérdéskörrel kapcsolatos egyes álláspontok¹⁷ azonban a bírói gyakorlatot, amely az egyéb jogszabályok alapján büntetendő cselekményből kifolyólag tisztességtelen versenyt állapított meg, aggályosnak tartották.¹⁸ „A tisztességtelen versenytörvény célja éppen az volt, hogy azokat a cselekményeket, illetve azt a magatartást üldözze, amely más jogszabály alapján nem volt üldözhető. Nyilvánvaló tehát, hogy az olyan cselekmény, amely kihágást képez, nem lehet egyúttal olyan, melyet a tisztességtelen versenyről szóló rendelkezés alapján is üldözni lehet.”¹⁹ Ezzel a véleménynel a Kúria is azonosult, mert ítéletében a következő indoklással utasította el a felperest. „Ha az alperes a tejárusítási engedélyre vonatkozó szabályokat megszegte volna is, ebből még nem következik, hogy ez a magatartás egyúttal a Tvt.-be is ütközik, mert önmagában nem minden cselekmény tisztességtelen vagy erkölcstelen, amit a törvény tilt.”²⁰ Jelen esetben a hangsúlynak az „önmagában” kifejezésen kellett lennie, ugyanis véleményem szerint általánosságban véve nem helytálló a fentebb említett álláspont, amely szerint az olyan cselekmény, amely kihágást képez, nem lehet egyúttal olyan, amelyet a tisztességtelen versenyről szóló rendelkezés alapján is üldözni lehetett volna. A Kúria ítéletének e tartalommal való értelmezése véleményem szerint félrevezető lenne és az üzleti tisztesség erkölcsi tartalmával ütközne. Első versenytörvényünk a tisztességtelen verseny minden elképzelhető megnyilvánulása ellen oltalmat kívánt nyújtani és külön speciális jogkövetkezményeket biztosított – abbahagyásra kötelezés, eltiltás, hírlapi közzététel stb. – a versenytársaknak, hiszen kizárólag ezen eszközökkel volt lehetséges a kereskedelmet sértő magatartásokat „visszaterelni” az üzleti tisztesség útjára.²¹ Helytelen lett volna megfosztani azokat a versenytársakat ezen eszközök

¹⁴ Mindenkor a konkrét eset körülményei, a minnapi élet tapasztalatai a forgalmi élet jelenségei adták a helyes útmutatást. Bp. kam. Zsúri: Z 195. J. 1489/1926.

¹⁵ MENYHÁRD 2004, 252. p. Gondolatmenete szerint a jóerkölcs tartalmának részét képzik az adott jogrend jogszabályai és az azok által közvetített értékrend is.

¹⁶ DELI 2009, 169. p.

¹⁷ Lásd bővebben: MESZLÉNYI ARTÚR: *A tisztességtelen versenyről szóló törvény magyarázata*. Athenaeum. Budapest, 1923.; Közigazgatási értesítő. XXXI. évf. 11. szám. Budapest, 1936. 8. p.

¹⁸ Közigazgatási értesítő. XXXII. évf. 3. szám. Budapest, 1937. 4. p.

¹⁹ Uo. 5. p.

²⁰ A Kúria P. IV. 3596/1935. számú ítéletéből. Közigazgatási értesítő. XXXI. évf. 16. szám. Budapest, 1936. 5. p.

²¹ „Az üzleti tisztesség szabta korlátoknak egyes fontosabb áthágásai fejezet nem taxatív, hanem csak példálózva sorolja fel a tisztességtelen verseny fontosabb eseteit. A választott bíróság tehát a törvény által nincs

igénybevételétől, akikkel szemben – más jogszabályba ütköző cselekményeket is megvalósító – tisztességtelen eljárásokat folytattak volna. A magam részéről jelen esetben azt a megközelítést tartom helyesebbnek, hogy egy adott kereskedelmi eljárás attól, hogy törvényes rendelkezésbe ütközött automatikusan nem veszítette el az üzleti tisztességbe ütköző mivoltát. A Kúria által megfogalmazott ítéletből kiemelt „önmagában” kifejezés értelmezésem szerint pontosan azt próbálta kifejezésre juttatni, hogy az ilyen esetekben mindig vizsgálat tárgyává kellett tenni a cselekményt kísérő körülményeket is, ugyanis azok folytán – a kereskedő és iparosvilág erkölcsi meggyőződését alapul véve – lehetett kizárólag eldönteni, hogy a cselekmény sértette-e az üzleti tisztesség követelményeit.²²

Mind a jogalkotás, mind a jogtudomány egyetért, egyetértett abban, hogy a jóerkölcs tartalmát jogszabály nem határozhatja meg. Mindkettő a bírói gyakorlatra hárítja a tartalmi konkretizálás feladatát.²³ Nem volt ez másképp a tisztességtelen versenyselekményekkel kapcsolatos üzleti tisztesség tartalmának megállapításával sem. E ponton azonban egy lényegi eltérés mutatkozott a jóerkölcs tartalmának bírói konkretizálása, valamint az üzleti tisztesség bírói megítélése között. Ez utóbbi esetben a jogalkalmazásnak a korszak kereskedő és iparosvilágának erkölcsi megítéléseit kellett alapul vennie, ami egy kereskedői szakismeretekkel nem rendelkező bírónak sok esetben nem volt egyszerű feladat. Ezt ismerte a jogalkotó fel és teremtette meg a lehetőséget a jogalkal-

---

elzárva attól, hogy tisztességtelen versenyt megállapíthasson akkor is, ha a II. fejezet egyik esetét sem tartja fenn forgónak. Erre módot nyújt a törvény 1. §-ában kimondott általános szabály, amely szerint üzleti versenyt nem szabad az üzleti tisztességbe vagy általában a jó erkölcsökhöz ütköző módon folytatni s hogy aki nek a magatartása ebbe ütközik, attól az erre jogosult az ily magatartás abbahagyását követelheti.” Bp. kam. Választott Bíróság: Z 202. Vb. 3495–1925.

²² A Kúria P. IV. 5589/1936. számú ítéletében a kérdéssel a következőképp vélekedett: „A törvényi vagy szerződési kötelezettség megszegéséből ugyan még nem következik az, hogy egy magatartás egyáltalán a Tvt.-be ütközik, mert önmagában nem minden cselekmény tisztességtelen, vagy erkölcsstelen amit a törvény vagy szerződés tilt, de az lehet a cselekmény természete vagy az azt kísérő körülmények folytán, nevezetesen ha a megszegés célja, módja, eszköze az üzleti tisztesség, vagy a jóerkölcs követelményeivel összeegyeztethetetlen.” Jelen ügy lényege, hogy az alperes borotvapengéket árusított záróra után. A felperes szerint ez a cselekmény a Tvt. 1. §-ába ütköző magatartás, ugyanis az alperes az általános versenytilalmat igyekezett kijátszani, ami az üzleti tisztességbe ütközött. A Kúria álláspontja szerint amennyiben az alperes ezt a magatartást tervszerűen, rendszeresen folytatta volna valóban a Tvt.-be ütköző tiltott cselekményt követett volna el. Itt szeretnék utalni arra, hogy nem azért minősülhet az alperesi magatartás üzleti tisztességbe ütközőnek, mert az a zárórára vonatkozó törvényes rendelkezésekbe ütközött volna, hanem az azt kísérő körülmények miatt, nevezetesen a tervszerű és rendszeres eljárás folytán. A Kúria megítélése szerint viszont, az a körülmény, hogy az alperes csak három alkalommal egy-egy borotvapengét értékesített zárórán túl, tervszerű magatartásnak az adott esetben nem volt tekinthető. Közigazgatási értesítő. XXXII. évf. 13. szám. Budapest. 1937. 4.; A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Választott Bírósága is több hasonló ügyben – amikor egy versenyselekmény törvényi rendelkezésbe ütközött – arra az eredményre jutott, hogy egy adott kereskedelmi magatartást törvényi rendelkezésbe ütköző volta miatt, nem valósított meg automatikusan tisztességtelen versenyselekmény. (Bp. kam. Választott Bíróság: Z 202. Vb. 32.260 – 1925., 25.277 – 1925, 13.617 – 1924.)

²³ A témáról bővebben lásd: ALMÁSI ANTAL: *A kötelmi jog kézikönyve*. Tébe Kiadó Vállalat. Budapest, 1929. 37–38. pp. és RAFFAY FERENC: *A magyar magánjog kézikönyve*. Sziklai Henrik kiadása. Eperjes, 1906. 378–379. pp. Kolosváry Bálint a jóerkölcs vonatkozásában hangsúlyozta, hogy annak eldöntését, hogy mi a jó erkölcs a mindenkori társadalmi felfogásban kellett keresni, tehát nem jogi kérdésnek minősítette. Ellenben véleménye szerint az már jogi kérdés volt, hogy az ügyleti célzat, hogyan viszonyult a közerkölcsökhöz. KOLOSVÁRY BÁLINT: *A magyar magánjog tankönyve*. Grill Károly Könyvkiadóvállalat. Budapest, 1911. 102. p.; Ennek vizsgálata a tisztességtelen versenyselekmények megítélése kapcsán is elengedhetetlen lesz.

mazás számára, hogy segítséget és véleményt kérhessen a konkrét ügye kapcsán a kereskedelmi és iparkamaráktól.

III. A Zsűri és a Választott Biróság felállítása a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara szervezetén belül

1. A kereskedelmi és iparkamarák fejlődésének rövid áttekintése a 19. század közepéig

Mielőtt a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara szervezetének felépítését, valamint a Tvt. által életre hívott szervek működésének tanulmányozását folytatnánk, fontosnak tartom, hogy röviden szóljak arról, hogyan változott hazánkban a kamarai rendszer kialakulása, melyek voltak azok a folyamatok és körülmények, amelyek lehetővé tették, hogy a különböző ipari és gazdasági érdekképviseltek szabályszerűen működhessenek és állandó képviselőkkel rendelkezzenek.

A magyar kereskedelmi és ipari érdekek nemzeti szinten történő ápolásáról, gondozásáról és képviseléséről csak a 19. század második felétől kezdve beszélhetünk. Ezt megelőzően az államnak ezirányú tevékenysége csupán arra szorítkozott, hogy törvényes jogvédelemben részesítette a kereskedelmi forgalmat.²⁴ A magyar ipari és kereskedelmi körök életműködése meghúzódott a céhek és testületek szűk keretei között és kizárólag saját testületi és belügyeinek ellátására korlátozódott. A 18. század elején ugyan történtek már törekvések tágabb látókörű ipari, kereskedelmi tömörülésekre, de ezek sem hivatalosan, hanem csupán magánjelleggel működtek.²⁵ A 19. század elején, 1811-ben jött létre az első rendszeres kereskedelmi képviselő hazánk területén, méghozzá Fiumében. E kamara is főleg a helyi érdekek képviselésére rendelték és általános elterjedést nem is nyert.²⁶ Az 1830-as és 40-es évektől kezdve a modern haladás eszméi hazánkban is kezdtek teret hódítani. A magyar közgazdasági politikának modernebb értelemben vett első nyilvánulásai voltak például a Széchenyi által megalkotott Hitel, a védegyleti mozgalom, vagy a magyar gyáralapító társaság létrejötte. A kereskedelmi és iparérdekek gazdasági, szakszerű képviselőinek eszméi alapvetően ekkor látszottak körvonalazódni.²⁷

Az első alkotmányos magyar minisztérium gondoskodása már kiterjedt a kereskedelmi és iparügyek körében szükséges modern reformokra is. A minisztérium meg volt győződve arról, hogy a régi céhrendszer és testületek már nem képesek a változó viszo-

²⁴ A középkorban ez például különböző kiváltságokban, privilégiumokban öntött formát. Az állami szankció és a jogbiztonság törvényes erővel való fenntartása azonban igen gyakran hiányzott.; *A Magyar Kereskedelmi és Iparkamarák keletkezésének, fejlődésének és működésének története 1850-1896. I. rész.* Szerk.: A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara. Pesti könyvnyomda részvénytársaság. Budapest. 1896. 17.

²⁵ Így például az 1699-ben megalakult Pesti Polgári Kereskedelmi Testület.

²⁶ A Fiumében létesült kereskedelmi kamara nagyon rövid életű volt, hiszen 1811-től 1814 októberéig működött.

²⁷ *A Magyar Kereskedelmi és Iparkamarák keletkezésének, fejlődésének és működésének története 1850-1896. I. rész.* Szerk.: A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara. Pesti könyvnyomda részvénytársaság. Budapest. 1896. 27. p.

nyok által teremtett helyzetben az újkori haladás követelményeinek megfelelni.²⁸ A kereskedelmi kamarák felállításának első kísérletére ekkor került sor, azonban a szabadságharcot követően a kamarai rendszer fejlődése egy teljesen új irányt vett.²⁹

Néhány hónappal a magyar alkotmány megszüntetése után, az uralkodó 1850. március 26.-ai rendelete alapján Magyarországon is hatályba lépett az „ideiglenes törvény a kereskedelmi és iparkamarák felállítására tárgyában” elnevezésű rendelkezés. Ami ennek szükségességét illeti, a kereskedelem és ipar előmozdítása mellett fő érv gyanánt hangsúlyozták a birodalom egységét, a közbenső vámsorompók megszüntetését, a birodalom különböző részei közötti kapcsolat szorosabbá tételét.³⁰

A kereskedelmi és iparkamarák kialakulásának következő mérföld köve 1867. Ebben az évben indult el a magyar kereskedelmi és iparkamarák alkotmányos újjászervezése. A kamarai intézmény újjászervezésének előkészítése végett *Gorove István* akkori földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter által összehívott értekezleten 1867-ben körvonalazódni látszottak az elképzelések a kereskedelmi és iparkamarák további működésével kapcsolatban.³¹ A javaslatok között szerepelt, hogy a kamarai intézményt ketté kellene választani és külön, egymástól független iparkamarákat és kereskedelmi kamarákat kellene létesíteni.³² A Budapesti Kamara e javaslat ellen határozott véleményt fogalmazott meg és hangsúlyozta, hogy a kereskedelem és ipar egymással szoros kapcsolatban állnak. Ez a felfogás a megalkotott törvényjavaslatban egészében kifejezést is nyert, ugyanis nem bontották szét a kamarai szervezetet.³³

A vázlatos történeti fejlődés ezen pontján jutunk el hazánk első olyan iparkamarai szabályozásához, amely már részleteiben foglalkozott a kamarák szervezeti felépítésével, ügyrendjével, tagok jogaival, valamint a felügyeleti szervek hatásköreivel. Jelen dolgozatnak nem tárgya részleteiben elemezni magát a kereskedelmi és iparkamarák működéséről szóló általános rendelkezéseket, azonban mindenképpen fontos megemlíteni azt a tényt, hogy a kamarák a törvények és a rendeletek által előírt ügyekben, meghatározott feladatok ellátása érdekében, saját szervezetein belül állandó jelleggel működtek különböző szerveket. Itt érünk el a tisztességtelen versenyről szóló törvény-cikkkel szoros kapcsolatban álló kamarai választottbíróságokhoz, valamint a kamarai zsűri intézményéhez, amelyek elsődleges és legfontosabb feladata a versenyjogi megítélésű ügyekben való állásfoglalások, iránymutatások kialakítása, valamint a tisztességtelen kereskedelmi magatartások generális jelleggel megfogalmazott tilalmának tartalommal való feltöltése volt.

²⁸ Klauzál Gábor az első kereskedelemügyi miniszter rendeletben foglalt felhívása alapján az akkor fennálló pesti kereskedelmi testületek feladat volt, hogy a kereskedelem szervezésére, különösen pedig a kereskedelmi kamarák és kereskedelmi bíróságok szervezésére vonatkozólag célszerű javaslatokat tegyenek. Uo. 27. p.

²⁹ Uo. 19. p.

³⁰ Uo. 21. p.

³¹ Javasolták többek között, hogy a kamaráknak joguk legyen feladatuk ellátásával kapcsolatban különböző adatok, információk beszerzésére, a kereskedelmet és ipart űző személyek, cégek, és testületek kamarai megkeresésre kötelesek legyenek adatot szolgáltatni, továbbá, hogy a kamarák egymás között szabadon tarthassák a kapcsolatot. Uo. 28–29. pp.

³² GERGELY Jenő. *Autonómiák Magyarországon 1848–1998*. Budapest, 2005. II. kötet. 1039–1040.

³³ STRAUZ Péter. *A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara szervezete és működése a két világháború között*. Budapest. 2006. 157. p.

A továbbiakban már kizárólag csak e két szerv működését kívánom vizsgálni, az általuk folytatott gyakorlat alapján. Elsődleges célom a kamarai választottbíróság, valamint zsűri joggyakorlatának feltérképezése és vizsgálata elsősorban a tisztességtelen verseny generál klauzulájára fókuszálva, ugyanis, ahogy azt korábban is említettem, a jogalkalmazás számára a legnehezebb feladatot a mindenkori kereskedő és iparosvilág erkölcsi felfogásából való kiindulás, valamint a Tvt. 1. §-ában lefektetett üzleti tisztesség generál klauzulájába ütköző magatartások helyes megítélése jelentették.

2. A jóerkölcs mércéjének megállapítása, mint a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara feladata

A tisztességtelen versenyről szóló törvénycikk, a 43-44. §§-aiban olyan szervek felállítását írta elő, amely a törvény rendelkezéseinek betartása s az üzleti verseny tisztasága felett közvetlen ellenőrzést gyakorolt. E feladatot valósították meg a kamarák szervezeten belül működő kamarai zsűrik és választottbíróságok.³⁴ A versenytársaknak, akik a Tvt.-ben biztosított jogaikkal kívántak élni, alapvetően három lehetőségük volt egy esetleges versenycselekmény kapcsán. Abban az esetben, ha pusztán azt kívánták eldönteni, hogy a sérelmezett tevékenység, hirdetmény stb. megvalósított-e tisztességtelen versenyt vagy sem, a kereskedelmi és iparkamarák zsűrijéhez fordulhattak állásfoglalásért. Abban az esetben, ha biztosak voltak abban, hogy a sérelmezett tevékenység tisztességtelen versenynek minősült, és egy bírói ítélet útján azt kívánták elérni, hogy a versenytárs a sérelmezett tevékenységével mihamarabb hagyjon fel, a kereskedelmi és iparkamarákon belül működő választottbíróságok előtt indíthattak pert. Végül, ha a versenytárstól a sérelmezett magatartás abbahagyásán kívül még kártérítést is kérték vagy esetleg büntetőeljárást is kívántak indítani ellene, akkor az illetékes királyi törvényszékhez lehetett a keresetet benyújtani.³⁵

A Zsűri intézményének elsődleges feladata az volt, hogy a hozzá beérkezett – versenycselekményekkel kapcsolatos – megkeresések kapcsán egy állásfoglalást adjon ki. Példaként nézzük azt az 1924-ben iktatott ügyet, amellyel kapcsolatban a Zsűri a következő véleményt fogalmazta meg. Egy budapesti cég egy kézírásos levelében, mint egy gazdag amerikai rokon 100 dollár érkezését jelentette be a vevőközönségnek és a régi rokonság felújításának reményében és vizsontszívességek beígérése mellett az érkező összeg ellenében cégét ajánlva, többrendbeli áru beszerzését és mielőbbi választ kért.³⁶

³⁴ Tvt. 43. § „A kereskedelmi és iparkamarák a 24. § 2. bekezdésében, a 32. § 2. bekezdésében és a 40. §-ban nekik biztosított jogok érvényesítése és reájuk bízott feladatok ellátása érdekében külön szervet létesítenek. E szerv összetételéről és ügyrendjéről a kamara szabályzatot alkot, amelynek érvényességéhez a kereskedelemügyi miniszter jóváhagyása szükséges.”; Tvt. 44. § „A kereskedelmi és iparkamarák a tisztességtelen verseny kérdésében felmerült viták felett döntő választott bíróságokat létesítenek. E választott bíróság hatásköre csak olyan ügyekre terjed ki, amelyekben a felperes nem követel kártérítést és ennél fogva a kereset csupán abbahagyásra irányul.; Mindenek előtt, fontos hangsúlyozni, hogy a Kamarai Zsűri és a Választott Bíróság működését egymástól élesen meg kell különböztetni. Míg a Zsűri a kamarák véleményező szerve volt, addig a Választott Bíróság a kereskedő és iparos érdekeltségek szakkörösége volt, amely konkrét ügyekben ítélezett.

³⁵ Ebből az a tény következik, hogy a kamarai választottbíróságok az egyes előttük lefolytatott ügyekben az alperest csupán abbahagyásra kötelezhették és vele szemben más szankciót nem szabhattak ki. A kamarai választottbíróságok hatáskörének csorbitása sok esetben azt eredményezte, hogy ha a versenytársak az abbahagyáson kívül más igényt is érvényesíteni kívánta, azt kizárólag a rendes bíróságok előtt tehetők meg.

³⁶ Bp. kam. Zsűri: Z 195. J. VII. 10. 169. – 1925.

A Kamarai Zsűri a jelen esetben az emberi hiszékenységre alapított („parasztfogas”) reklámot látott megvalósulni. Indokolása alapján a tömeg, főleg a kevésbé intelligens, az ily bizalmas, családi jellegű, főleg Amerikával kapcsolatos levél tartalmát, a vele közölt adatok helyességét vagy igazságát nem igazán vizsgálta, hanem döntését főleg érzelmi alapon hozta meg. A kamarához beérkezett panaszos levelek tanulsága szerint az amerikai rokonokat váró magyarság egész hadserege vonult fel, akik a levélben felsorolt termékeket már meg is vásárolták és csak azt követően érdeklődtek a 100 dollárt hozó amerikai rokon után, hogy érkezése vajon mikorra várható. A levél tartalma egyértelműen az üzleti jóerkölcs alapján kifogásolható volt, hiszen a vevőközönséget megtévesztette. A Kamarai Zsűri hivatkozva a jóerkölcsbe ütközésre, a körlevelek kiküldésének azonnali megszüntetését követelte.³⁷

A jogesetből jól látható, hogy a Zsűrinek azon kívül, hogy kimondta az adott cég kereskedelmi magatartásának jóerkölcsbe ütközését és tisztességtelen voltát, más eszköze nem volt. Ezen állásfoglalás abszolút nem bírt kötelező erővel a panaszolt cég magatartására. Ugyanakkor más lett volna a helyzet, ha az eljárás nem a Zsűri hanem a Kamarai Választottbírószág előtt zajlott volna le, amelyet a következő példán keresztül kívánok szemléltetni.³⁸

Az ügy alperese cipők árusításával foglalkozott és bizonyos cipőket féláron árusított. Ezt a tényt a kirakat egész szélességében átfutó, a betűk nagyméreténél fogva kifejezetten figyelemfelkeltő módon a következő szöveggel hirdette: „Most vegyen, félárban árusítunk” majd alatta, kisebb betűkkel folytatva: „egyes párokat”. Az „egyes párokat” szavakból álló rész lényegesen kisebb mérettel volt írva, így azt csak kellő figyelem ráfordításával lehetett észrevenni, ráadásul úgy is volt elhelyezve, hogy a közönség figyelmét könnyen elkerülhette. Alapvetően azt mondhatjuk, hogy az alperes a valóságnak megfelelő tényt úgy hirdetett, „hogy hirdetésének a szokásos figyelem mellett a valóságnak meg nem felelő értelmet lehetett tulajdonítani.”³⁹ A Kamarai Választott Bírószág megállapította, hogy az alperesnek ezen hirdetési módja egyértelműen alkalmas volt a cipők kelendőségének fokozására és a vevőközönség megtévesztésére. Mivel a tisztességtelen versenycselekmény ismétlésének lehetősége mindaddig fennállt, amíg az alperes e hirdetési módot alkalmazta, a Választott Bírószág a cselekmény abbahagyására kötelezte az alperest.⁴⁰

³⁷ A Zsűri hangsúlyozta, hogy bárki, aki a gazdasági élet terén, önérdékből, nyereségszerzés céljából gazdasági tevékenységet fejtett ki, annak „magatartása belesett az egész gazdasági tevékenység körében érvényesülő versenyt felölölő törvény tiltó rendelkezéseibe.” Bp. kam. Zsűri: Z 195. J. VII. 18.016. – 1925.

³⁸ Már ezen a ponton szeretnék utalni arra, hogy sok esetben azért nem volt lehetőség egy adott ügyet a Kamarai Választottbírószágok előtt megindítani, mert az esetleges eljárást kezdeményező fél nem rendelkezett a választottbíróügyi eljárás megindításához szükséges képességekkel. Leggyakrabban ez a versenytársi minőség hiányát jelentette. Erről részletesebben lásd a *versenytársi minősítés a kamarai gyakorlat alapján* című fejezetben. Ami a versenytársi minőségen kívüli feleket illeti, fontos látni, hogy számukra a versenytörvény perlési jogosultságot sem a rendes bíróságok, sem a kamarai választottbírószágok előtt nem biztosított. A tisztességtelen versenyről szóló törvénycikk a fogyasztók érdekét csupán közvetett módon, a gazdasági élet szereplőinek erkölcsstelen tevékenységei ellen való fellépéssel kívánta oltalmazni.

³⁹ Bp. kam. Választott Bírószág: Z 202. Vb. 13.687. – 1938.

⁴⁰ Bp. kam. Választott Bírószág: Z 202. Vb. 13.687. – 1938.; A Választott Bírószág döntésének helyességét, valamint a versenyjog gyakorlatának egyirányba mutatását bizonyította a Magyar Királyi Kúria 8380/1930 számú döntése, amellyel szinte teljesen azonos álláspontra helyezkedett a Vb. a fenti ügy kapcsán: „Tisztességtelen verseny a valóságnak megfelelő adatoknak oly híresztelése, hogy szokásos figyelemmel a való-

Egy másik hasonló ügyben a panaszlott hirdetéseiben 100.000 Koronás vásárlás esetén „6 tányért, 6 csészét és 6 poharat adott ajándékba”. A panaszos szerint a hirdetés szövegezése a vevők félrevezetésére alkalmas volt, ugyanis a hirdető vagy 6 tányért vagy 6 csészét vagy 6 poharat adott a valóságban és nem mind a három terméket. A Kamarai Zsűri megítélése szerint a panaszlottnak ez az eljárása a vevőközönség megtévesztését célozta. A Zsűri utalt arra, hogy „a gyakorlati élet – és maga a hirdetés szövegezése is mutatja, hogy az ily lehetetlennek látszó hazug hirdetési ajánlatok is a közönség körében hitelre találtak és vásárlásra ingereltek.”⁴¹

Láthatjuk, hogy a Kamarai Választott Bírószág hatásköre a Zsűriétől eltérően jóval tágabb és kötelező érvényű volt, végrehajtható ítéleteket hozhatott. A választottbírószágok és zsűri intézménye közötti elsődleges és legfontosabb különbséget ez jelentette. A továbbiakban nézzük részletesebben, hogy miben állt a Kamarai Zsűri feladata és hogyan igyekezett formálni az üzleti tisztességgel és kereskedelmi magatartásokkal kapcsolatos joggyakorlatot.

2.1. A Zsűri intézménye, mint a kereskedő és iparosvilág erkölcsi esküdtszéke

A Zsűri szervének a gondolatát 1914-ben Székács Antal, az akkori Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara alelnöke vetette fel. Eleinte a Zsűri feladatát egyfajta kereskedő és iparosérdekeltség fegyelmi fórumaként látták, majd a versenytörvénnyel kapcsolatban már mint a kamarának egy véleményező szerv szerepelt.⁴² A Zsűri alapvetően két irányba fejtett ki tevékenységet. Egyrészt a bírói megkeresésekre állásfoglalásokat adott, amelyek a kamarai elnökség hozzájárulásával kamarai véleménynyé alakulhattak át.⁴³ Másrészt az egyes kereskedelmi érdekképviselőknek vagy akár a versenytársak közvetlen megkeresésére az egyes versenycselekmények megítélése kapcsán érvényre juttatta megítéléseit. Ugyanakkor állásfoglalást adhattak a Zsűri iroda által hivatalból észlelt visszaélések esetén is.⁴⁴

A Tvt. 41. §-a az üzleti versenyt érintő peres ügyek kérdésében a bíróságok és a kamarák szoros együttműködésének lehetőségét teremtette meg. A kamarák a bírósági tárgyalásokon, mint közérdekből felszólaló fórumok jelenhettek meg, amelyek álláspontját a kamarai kiküldöttek képviselték. Ez alapvetően a versenyperek elintézésének szakszerűségét és a „forgalmi érdekkörökben uralkodó nézetek és felfogások” érvényesülését kívánta elősegíteni. A kamarai kiküldöttek a konkrét ügyekben megnyilatkozó kereskedelmi és ipari közfelfogást képviselték. Nem voltak peres felek, beavatkozók vagy

ságnak meg nem felelő értelemben foghatók fel.”; A Kamarai Választott Bírózágnak e felfogását erősítette meg a Zsűri például a Z 195. J. 1783-14. – 1925.-ös, illetve a 1783-13. – 1925.-ös állásfoglalásaiban.

⁴¹ Bp. kam. Zsűri: Z 195. J. VII. 1783-10/1925.

⁴² BÁNYÁSZ 1933, 48. p.; A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara kamarai zsűri létesítéséről és annak ügyrendjéről szóló szabályzatának 1. §-a a következőképpen határozott a Zsűriről: „A budapesti kereskedelmi és iparkamara egyrészt a tisztességtelen versenyről szóló 1923. évi V. tc.-ben részére biztosított jogok érvényesítése és a reá bízott feladatok ellátása, másrészt a kamara egyéb jogainak gyakorlása és feladatainak ellátása érdekében „Zsűri” néven külön szervet létesít, amely a kamara ülésén megállapított, a kamara állandó szabályzatának kiegészítő részét alkotó jelen szabályok szerint működik.”

⁴³ BÁNYÁSZ JENŐ: *A kamarai Jury-k és Választott Bírószágok joggyakorlata*. Kereskedelmi jog. 1927. 24. évf. 7. sz. 120–121. pp.

⁴⁴ BÁNYÁSZ 1927, 52. p.

szakértők, csupán a kamarák és a bíróságok közötti összeköttetést valósították meg. A kamarai véleményeknek leginkább tájékoztató jellegük volt, a tényállás tisztázásba vagy bizonyítékok mérlegelésébe egyáltalán nem folytak bele. Kifejezetten a panaszlott fél üzleti magatartását tették az üzleti tisztesség, vagy a jóerkölcs szempontjából bírálat tárgyává és egyéb szempontok elbírálását a bírói szabad mérlegelésre bízta.⁴⁵

A Zsúri rendszerint ad hoc tanácsokban működött. Tagjai a korszak kereskedő és iparos életének elismert szakemberi voltak, akik vagy hivatalból, vagy választás útján töltötték be szerepüket.⁴⁶ A következőkben át kívánom tekinteni, hogy a Zsúri milyen jellegű állásfoglalásokkal igyekezett segíteni a hozzáforduló bíróságokat, valamint a kereskedelmi élet szereplőit.

Ahogy az korábban is említettem, amikor a tisztességtelen verseny vonatkozásában az üzleti tisztességről, jóerkölsről beszélünk, mindig az üzleti világ erkölcsi értékeléséből kellett kiindulni. Az erkölcs követelményeivel kizárólag a tisztességes és becsületes eszközökkel folytatott küzdelem volt összeegyeztethető. A kereskedelmi és a gazdasági világ résztvevői által folytatott cselekmények egyetlen korlátját az üzleti világ erkölcsi felfogása és az üzleti tisztesség jelentették.⁴⁷ A Zsúri szervének felállítását követően, már az első állásfoglalásai között leszögezte, hogy az üzleti verseny terén analóg esetek nem léteznek. Alapvetően e gondolat jelentette működésének vezérfonalát, amelyet minden esetben megpróbált szem előtt tartani. Tartalmát a következőképp bontotta ki: „Az üzleti eljárásokat mindenkor a konkrét körülmények mérlegelése alapján és a panaszokban előadott tényállások valóságának feltételezése mellett volt szükséges vizsgálni.”⁴⁸ Elképzelhető volt ugyanis, hogy a konkrét eset körülményei között olyan meg nem engedett magatartásokat találunk, amely más körülmények között nem képeznék vita tárgyát. Ha nem magára az eset körülményeire helyeztük volna a hangsúlyt, hanem magukra a cselekményekre és az üzleti eljárások kerültek volna minősítésre, akkor a Zsúri döntései könnyen elvi jelentőségű megállapítások, illetve döntések erejével hatottak volna. Ez azonban teljességgel ellentétes lenne a Zsúri által korábban megfogalmazott vezető gondolattal, hogy az üzleti verseny terén analóg esetek nem léteznek.⁴⁹ Fel kell tehát ismernünk az egyes üzleti magatartások vizsgálata során, hogy a sokszor azonosnak látszó cselekmények, az eset konkrét körülményeinek mérlegelése alapján más és más megítélést eredményezhettek. Mindenkor a konkrét ügy körülményei, a mindennapi élet tapasztalatai, a forgalmi élet jelenségei kellett, hogy biztosítsák a helyes útmutatást.⁵⁰ E gondolat megértése végett példaként álljon itt egy a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Választott Bírósága előtt lezajlott ügy.

⁴⁵ BÁNYÁSZ 1927, 121. p.

⁴⁶ A választott Zsúri tagok a kamara székhelyén működő általános jellegű kereskedelmi és ipari érdekképviselők tagjaiból kerültek ki. Így például a Baross Szövetség, a Fővárosi Kereskedők Egyesülete, a Gyáripari Képviselők Országos Egyesülete és az Ipartestületek Országos Szövetsége többek között. BÁNYÁSZ 1927, 122. p.

⁴⁷ Nem szabad tehát megfélelkeznünk arról, hogy a verseny szabad volt. Véleményem szerint a versenytörvényünknek nem az volt a célja, hogy a kialakult szabadversenyt, szabadkereskedelmet korlátozza, hanem pusztán a tisztességtelen versenyeszközök ellen kívánt oltalmat biztosítani.

⁴⁸ Bp. kam. Zsúri: Z 195. J. VII. 1783.-1. – 1925. p.

⁴⁹ BÁNYÁSZ JENŐ. *A tisztességtelen verseny a JURY és Választott bíróságok joggyakorlata*. Budapest, 1927. 45. p.

⁵⁰ Bp. kam. Zsúri: Z 195. J. VII. 1783.-1. – 1925.

Az alperes egy általa bérelt szállodai kávéházi és vendéglői részekből álló üzlethelységnek a vendéglői részét kívánta a felperesnek albérletbe adni. A felperes kötelezte magát, hogy az albérlet ideje alatt a vendéglői helyiséget kávéházi üzemre nem fogja átalakítani. Az alperes, akit a szerződés nem kötött az általa használt kávéházi helyiségben elkezdett vendéglői tevékenységet is folytatni és az utcai bejárat felett attól jobbra és balra nagy falragaszokon ebéd kiszolgálását hirdette. A kamara nézete szerint az alperes vétett az üzleti tisztesség ellen, mivel az alperes a felperes üzleti tevékenységét a maga javára szerződéses kikötéssel korlátozta, majd olyan magatartást tanúsított, amely egyértelműen az üzleti jóerkölcsbe ütközött. Miután az üzletek egymás szomszédságában helyezkedtek el, továbbá a két üzlet összetéveszthetősége egyértelműen megállapítható volt, az alperes által folytatott gyakorlat a vendégeket, vagy legalábbis azok egy részét a felperestől elvonhatta, elcsábíthatta.⁵¹

Amennyiben a jelen jogesetben az alperes üzleti cselekményét, eljárását minősítették volna, az a helytelen megállapítás született volna, hogy tisztességtelen versenycselekményt valósított volna meg az a gazdasági szereplő, aki szerződésben korlátozta bérelőjének tevékenységét, majd ő maga e tevékenységet folytatja. Ahogy azt a Zsűri helyesen kiemelte, az üzleti tisztességbe ütközést ebben az esetben is a magatartás körülményeibe lehetett felfedezni. Ez pedig az adott ügyben az üzletek egymás mellett való elhelyezkedése és a hirdetések összetéveszthetőségére okot adó körülmény jelentette.⁵²

A kamarai Zsűri gyakorlatának tanulmányozása során számos esetben⁵³ találkozunk olyan ügyekkel, amelyekben a kereskedők, a gazdasági szereplők saját profituk növelése érdekében a vásárlóközönséget megpróbálták megtéveszteni vagy emberi hiszékenységet kihasználva vásárlásra ösztönözni. Az egyes ügyek megítélésakor elsősorban azt kellett tisztázni, hogy milyen ismeretekkel rendelkezhetett egy átlagos fogyasztó. Ez esetben a Zsűri azt a felfogását juttatta érvényre, amelyre gyakorlata során különös hangsúlyt is fektetett, hogy „a vásárlóközönség az egyes kereskedelmi tevékenységek megítélése kapcsán kellő szakmai ismeretekkel nem rendelkezik.”⁵⁴ Nézzük mit jelentett ez a gyakorlatban.

„Minden megrendelő felünk 1 milliárd koronára van biztosítva arra az esetre, ha bármely természetű munkálatok folytán tűzkár, tárgyrongálás, vagy személyek sérülése történne.”⁵⁵ A Zsűrinek bemutatott kötvények tanulsága szerint a biztosítás összege még csak meg sem közelítette a hirdetésben kilátásba helyezett 1 milliárd koronát, továbbá a kötvényekben olyan megszorításokat és kikötéseket tartalmaztak, amelyek akár meg is hiúsíthatták a biztosítás összegének kiutalását, illetve a szerződés érvénytelenségét

⁵¹ Bp. kam. Választott Bíróság: Z 202. Vb. 15.326. – 1925., A Választott Bíróság ugyancsak az alperes által folytatott kereskedelmi magatartások körében látta megvalósulni a tisztességtelen versenycselekményeket a 7849. – 1925.-ös, 25.274 – 1927.-es ügyekben.

⁵² Visszaulva a Zsűri azon állásfoglalására, amely szerint elképzelhető volt, hogy a konkrét eset körülményei között olyan meg nem engedett magatartásokat találunk, amely más körülmények között nem képeznék vita tárgyát, véleményem szerint jelen esetben azt mondhatnánk, hogy bizonyosan nem valósított volna meg tisztességtelen üzleti magatartást az alperes azonos cselekménye abban az esetben, ha az üzletek egymástól – a felületesen szemlélődő vásárlók számára is – jól elkülöníthetők lettek volna.

⁵³ Bp. kam. Zsűri: Z 195. J. VII. XII., 18.016.; 1783-22 – 1925.; 27.450 – 1925.; VII., 14.320. – 1924.; 1783-18 – 1925.; 1783-10 – 1925.; 1783-7 – 1925.; 1783-19 – 1925.; 1783-3 – 1925.; 1793-2 – 1925.

⁵⁴ Bp. kam. Zsűri: Z 195. J. VII. 1783.-1. – 1925.

⁵⁵ Bp. kam. Zsűri: Z 195. J. VII. XII., 18.016.

vonhatták maguk után. A Zsűri a fenti közlést olyan hirdetési eszköznek minősítette, amely valótlán adatot tartalmazott, valamint a fogyasztóközönség tévedésbe ejtésére is alkalmas volt. Jelen esetben a biztosítási szerződés megkötésekor a fogyasztótól nem volt elvárható, hogy az említett tisztességtelen, megtévesztésre alkalmas szerződési feltételeket észrevegye, azok ellen felszólaljon.⁵⁶

2.2. Versenytársi minősítés a kamarai gyakorlat alapján

Ahogy arra korábban már röviden utaltam, a Tvt. egyes rendelkezéseinek alkalmazása megkívánta a versenytársi minősítést.⁵⁷ Ahogy az üzleti verseny, üzleti tisztesség fogalmát, úgy a versenytárs fogalmát is, mind a bírói, mind a választottbíróági és zsűri gyakorlat az első perctől kezdve igyekezett a lehető legtágabb értelembbe venni.⁵⁸ A Budapesti Királyi Törvényszék egy ítéletében kifejtette, hogy az állandó bírói gyakorlat szerint a versenytársi minőség megállapításához nem szükséges, hogy a szembenálló versenytársak azonos üzletkört folytassanak, hanem elégséges, hogy azok üzletköre bizonyos ponton összeütközésbe kerüljön. E felfogás mentén a likőr gyártással foglalkozó felperesi cég versenytársi minősége a szénsavgyártással foglalkozó alperesi céggel szemben megállapítható volt.⁵⁹ Így versenytársai voltak egymásnak az ingyen fényképet osztogató kereskedő és a fényképész vagy a portáltervezéssel hivatásszerűen foglalkozó tervező és a tervezett rajzok szerint portálalkészítő vállalatok.⁶⁰ A Zsűri megállapította, hogy meg nem engedett tisztességtelen versenyeszköznek minősült az egyes versenytársak azon eljárása, amely szerint a forgalomban ismert márkakészítmények – jelen esetben gyógyszerek – pótlására – adott esetben még az orvosi receptek rendelkezései ellenére is – saját készítésű, védjegyes árukat szolgáltatott ki. Ez alapján azt mondhatjuk, hogy azok a vállalatok, amelyek védjegyes, illetve azokkal rokon természetű áruk forgalomba hozatalával foglalkoztak, a védjegytulajdonos versenytársainak lehetett tekinteni. Ebből következett, hogy a védjegyes áruk kiszolgáltatása vagy azok pótlásának elkészítése versenytárrá tették a közintézményeket is – kórházakat, gyógyszerárakat – amelyeket ugyanúgy kötötték a törvényes rendelkezések, mint a magánvállalatokat.⁶¹ Ezt a következő példával kívánom alátámasztani.

A Tres gyógyszervegyészeti, ipari és kereskedelmi rt. hosszabb ideje hozott forgalomba egy Salvacid nevű készítményt jellegzetes csomagolásban és formában. A MABI

⁵⁶ Bp. kam. Zsűri: Z 195. J. VII. XII., 18.016.

⁵⁷ Versenytársnak pedig a Tvt. 30. §-a szerint: „*versenytárs minden azonos vagy haszonszerű vállalat, de csak akkor, ha az adott körülményekre figyelemmel, az üzleti versenyben érdekeltnek tekinthető.*” A Tvt. 30. §-ának a bírói gyakorlat által elfogadott értelme szerint a Tvt. rendelkezései alá eső és a törvény oltalmában részesülő vállalatnak kellett tekinteni minden üzleti alpra fektetett foglalkozást, amely nyereségszerzés végett vagyoni, vagy nem vagyoni szolgáltatás visszerhes teljesítésével járt. BANYÁSZ ISTVÁN: *Tisztességtelen verseny és védjegyvitalom*. Az Iparjogvédelmi Egyesület kiadása. Budapest, 1940. 5. p.

⁵⁸ MESZLÉNYI ARTÚR: *A versenytárs fogalmának helyes értelmezése*. Iparjogi Szemle, 1933. 27. évf. 7–8. sz. 1., A Kamarai Zsűri Z 195. J. 24.572 – 1924-es állásfoglalásában ezt az álláspontot erősítette.

⁵⁹ Budapesti Királyi Törvényszék 31.830 – 1931. számú határozatából. Magyar Ipar. 1934. 55. kötet. 5. sz. 18–19. pp.

⁶⁰ MESZLÉNYI 1933, 1. p.; E tekintetben az a körülmény, hogy a portál tervezése szellemi munka, a kereskedői szolgáltatás és azzal való foglalkozás pedig vállalat, nem érintette a versenytársi megítélést. Kúria 5707–1931. számú határozata. Magyar Ipar. 1934. 55. kötet. 5. sz. 19.

⁶¹ Uo. 19. p.

– Magánalkalmazottak Biztosító Intézete – drágának találta ezt a gyógyszerkülönleges-séget és házilag pótszert állított elő, amelyet házigyógyszertára útján, minden megjegyzés nélkül, ugyanolyan csokoládészínű mázzal bevont tabletták formájában szolgáltatott ki azoknak a betegeknek, akiknek az orvos Salvacidot írt elő. A Tres a MABI-nak ezt a gyakorlatát magára nézve sérelmesnek és a tisztességtelen versenyről szóló törvénybe ütközőnek vélte és keresetet indított a MABI ellen. Az alperes azzal védekezett, hogy ő nem volt kereskedő, hiszen gyógyszertára nem adott el gyógyszereket, hanem törvényes hatáskörben, törvényes illetményként ingyen juttatta azt a biztosítottainak, így rá a tisztességtelen versenyről szóló törvény nem vonatkozott. Az ügy kérdése tehát az volt, hogy a MABI a Tres gyógyszergyár versenytársának minősülhetett-e.⁶² A felperes álláspontja szerint az üzleti tisztesség és jóerkölcs szabályai mindenkit köteleztek, akik áruk szolgáltatásával vagy forgalomba hozatalával a forgalomba bekapcsolódtak. Utalt továbbá arra, hogy a tisztességtelen versenyről szóló törvény nem kívánta meg, hogy az áru forgalomba hozatala éppen eladás útján történjen meg.

Az ügyben hozott bírósági ítélet megegyezett a fentebb kifejtett Zsúri által tett állásfoglalással és kimondta, hogy „az közömbös, hogy az alperes biztosítottai részére a gyógyszert ingyen vagy ellenérték fejében adta-e ki, mert azzal, hogy az alperes házi gyógyszertára útján gyógyszereket állított elő, tehát technikai, ipari munkát fejtett ki, a felperes versenytársává vált. Az alperes eljárásával fogyasztókat vont el a felperestől és ezzel bekapcsolódott az üzleti versenybe.”⁶³ A bíróság ítéletében utalt továbbá arra, hogy „a betegpénztárak, kórházak és közintézmények részéről követett az az eljárás, hogy a forgalomban ismert és keresett védjegyes áruk pótlására, orvosi rendelkezés ellenére is saját készítésű termékeket szolgáltatnak ki, tisztességtelen verseny”.⁶⁴ A Zsúri és a királyi törvényszék gyakorlata alapján megállapíthatjuk, hogy bárkiről is legyen szó – akár még közintézményről is –, ha olyan gazdasági cselekményt folytatott, amely külső fellépésénél fogva alkalmasnak bizonyult arra, hogy más vállalat fogyasztóközönségét elvonja, azzal belépett az üzleti versenybe és vonatkoztak rá a verseny tisztességét oltalmazó rendelkezések. Csak e felfogás mellett lehetett biztosítani a gazdasági élet egész területén az üzleti tisztesség és jóerkölcs érvényesülését.⁶⁵

Véleményem szerint igazolható, hogy a versenytársi minőség megléte elengedhetetlen feltétele volt a Tvt.-ben biztosított oltalomra való hivatkozásnak. Bármely jogalkalmazó szervről is legyen szó, az egyes kereskedelmi magatartások megítélése kapcsán az első feladat a versenytársi minőség megítélése volt. A Zsúri által lefolytatott ügyek kapcsán is vizsgálni kellett, hogy a felek egymás versenytársainak minősülnek vagy sem. A gyakorlatban ez a következőképpen nézett ki.

⁶² Érdemes a kérdés megválaszolása kapcsán először az üzleti verseny fogalmát megvizsgálni. A Magyar Királyi Kúria P. IV. 6042/1931. sz. ítéletében kifejtette, hogy üzleti verseny minden olyan gazdasági tevékenység, amely egyrészt nyereség elérésére, jövedelem szerzésére irányult, másrészt pedig versenyhatás elérésére általában alkalmasnak bizonyult. Magyar Ipar. 1934. 55. kötet. I. sz. 31–32. pp.

⁶³ Magyar Ipar. 1934. 55. kötet. I. sz. 31–32. pp.

⁶⁴ Uo. 32.; A Kúria fent hivatkozott ítéletét, tehát ez esetben a Budapesti Királyi Törvényszék egyértelműen úgy értelmezte, hogy azzal, hogy a MABI egy olcsóbb előállítási költségű gyógykészítményt adott ki a betegeknek, magára nézve kedvezőbb helyzetet teremtett meg és kiadásait csökkenteni tudta, amellyel végsősoron tevékenysége megfelelt a Kúria szerint megkövetelt üzleti verseny feltételeinek.

⁶⁵ MESZLÉNYI 1933., I. p.

A felperes a székesfőváros kezelésében lévő Községi Temetkezési Üzem üzleti eljárását tette kifogás tárgyává és panasszal fordult a kamarai Zsűrihez. A felperes panaszában előadta, hogy az alperes kereskedelmi eljárásai során már több ízben kijelentette, hogy a Községi Temetkezési Üzemen kívül más vállalkozó temetések rendezésére nem jogosult. Az alperes a felperes állítása szerint olyan ténybeli adatokkal híresztelt, amelyek a valóságnak nem feleltek meg és a közönség tévedésbe ejtésére is alkalmasnak bizonyultak, továbbá a felperes üzleti hírnevet és hitelét is rontották. A Zsűri az ügyben megállapította, hogy a konkrét ügyben azonos tárgyú és teljesen egyenjogú vállalatok álltak egymással szemben, vagyis egymás versenytársai voltak. Majd utalt arra, hogy az ügy, a tisztességtelen versenytől szóló törvény rendelkezései alapján minden vonatkozásában elbírálás és megítélés tárgya lehetett.⁶⁶

A Zsűri az ügy elbírálása kapcsán a kifejezetten a konkrét eset vonatkozásában, annak körülményeire figyelemmel igyekezett felállítani a tisztességtelen kereskedelmi magatartás határait, amely így szólt: „az alperes azáltal, hogy a maga hasznát keresve, vagy a köz érdekét tartva szem előtt, saját vállalatát előtérbe tolja, újításait, modern berendezéseit ajánlja a felek figyelmébe, úgyszintén kevésbé költséges eljárását, továbbá a felperes üzleti eljárását, jogos azonban a befektetésbe át nem csapó kritikával illeti, az üzleti tisztességbe ütköző eljárást még nem követ el.”⁶⁷ A versenyküzdtelemből csupán azokat a tisztességtelen versenyeszközöket kellett kizárni, amellyel a versenytárs valamennyi tisztességes gyakorlatot folytató versenytársát megkárosíthatta, erőszakos és jogosulatlan beavatkozásaival ipari tevékenységeik folytatásában korlátozhatta.⁶⁸ Ellenkező esetben már egyértelműen a szabad verseny jogszerű mechanizmusaiba történő volna beavatkozás, amely ellentétes lett volna a tisztességtelen versenyzésről szóló rendelkezések célkitűzéseivel.

2.3. A Zsűri és a szabad verseny védelme

A Zsűri világosan állást foglalt és egyértelműsítette gyakorlatában a szabad versenyzés védelmét. Meglátása szerint „helytelen lett volna azt gondolni, hogy a tisztességtelen versenyről szóló törvény a versenyzőt szabad mozgásában akarta volna gátolni. Aki tisztességes eszközökkel, pl. a tényleg legolcsóbb és legjobb minőségű áru előállításával, vagy a legolcsóbb és legjobb munka produkálásával igyekezett versenytársának vevő körét elhódítani, vagy akár versenytársát megsemmisíteni, annak verseny még korántsem bizonyult tisztességtelennek.”⁶⁹ Az alábbi példán keresztül kívánom igazolni állításomat.

⁶⁶ Bp. kam. Zsűri: Z 195. J. VII. 24.572. – 1924.

⁶⁷ Bp. kam. Zsűri: Z 195. J. VII. 24.572. – 1924.; A Zsűri természetesen utalt arra, hogy amennyiben egy bizonyítási eljárás során a felperesi panaszok beigazolást nyernének, úgy a Zsűri nézete szerint az alperes által folytatott gyakorlat az üzleti tisztességbe ütközik, valamint egyértelműen alkalmasnak bizonyul a felperes üzleti hírnevének csorbítására. Itt szeretném megemlíteni, hogy megítélésem szerint a Zsűri részéről ez a fajta „kettős” állásfoglalás egészen egyszerűen azzal volt magyarázható, hogy a Zsűrinek bizonyítási eljárás lefolytatására nem volt hatásköre, csupán a konkrét esetek kapcsán fogalmazott meg véleményeket, adott állásfoglalásokat. Ilyen esetekben mindig a Zsűri véleményét mérlegelve dönthetett a felperes, hogy ügyében kívánt-e bírósági eljárást kezdeményezni vagy sem.

⁶⁸ BÁNYÁSZ 1933, 20. p.

⁶⁹ SZÉKÁCS ANTAL: *A Jury és a Választott Bíróságok döntései*. Saját Kiadás. Budapest, 1927. 17. p.; Ez azonban csak abban az esetben volt igaz, amennyiben a versenytárs ezen tevékenysége közben nem sértette

„Az a körülmény, hogy a versenytárs olcsóbban adja el áruját, a szabad versenynek csak egy megengedett gyakorlása”⁷⁰ A Zsüri megítélése szerint az a tény, hogy például egy nagykereskedő 20%-kal olcsóbban kínálja vételre táblaüvegeit asztalosiparosának, mint bármely másik cég, az üzleti tisztesség szempontjából nem kifogásolható. Az árak leszorítása önmagukban még nem ütköztek az üzleti tisztességbe és általában a jóerkölcshöz. A szabad verseny a versenytársakra bízta, hogy ki milyen áron adta el áruját. „Az a körülmény, hogy a versenytársak vevők szerzése céljából olcsóbban adták el áruikat, a szabadversenyek csak egy megengedett gyakorlása volt, hacsak a versenytárs az árut jóerkölcshöz ütköző módon nem szerezte. A vásárlók előnyben részesítése még nem tisztességtelen eljárás.”⁷¹

A kávéceg rekláma így szólt: „Az egyes kávésdobozokba pénzdarabokat, többek között minden 10. félkilogrammos dobozba egy ezüstkoronát helyezünk el.” Amennyiben a nyereményjáték igaz, nem téveszti meg a vevőközönséget és nem is minősül tisztességtelen versenycselekménynek.⁷²

„A versenynek nem szabad utcai forgalomban folytatódnia, oly módon, hogy a versenytárs az utcán, avagy a versenytárhoz vezető úton (lépcsőház, járda, stb.) a járókelőt megszólítja. És az sem feltétel, hogy a megszólítás adott esetben erőszakos, tolakodó legyen.”⁷³ A Zsüri ezen állásfoglalásával kapcsolatban szeretnék utalni a kamarai Választott Bíróság egy döntésére, amelyben egyetértett a Zsüri azon álláspontjával, hogy a vevőknek az utcán, tolakodó, erőszakos módon történő fogdosása tisztességtelen versenynek minősült, azonban utalt arra, hogy ezen évtizedek óta folytatott üzleti eljárás ellen eddig sem a versenytársak, sem a járókelők, fogyasztók komoly panasszal nem éltek. „Éppen ezért a törvényes rendelkezés szigorú alkalmazása ezidő szerint méltánytalan volna. E kétségtelenül üzleti jóerkölcshöz ütköző eljárásokat éppen ezért lépésről-lépésre kell megszüntetni.”⁷⁴ A vevőfogdosással kapcsolatban a Magyar Királyi Kúria a

meg versenytársainak a személyiségét védő korlátokat (név, cég, védjegy stb.), nem igyekezett versenytársát valótlán állításokkal befeketíteni (hírnév- és hitelrontás), vagy a vásárlók józan ítélőképességét nem próbálta csalárd fogásokkal befolyásolni.; Bányász Jenő a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara titkára a kérdésről a következőképp vélekedett: „Nagyon természetes, hogy a haszonszerzés iránt kifejtett gazdasági tevékenység mások érdekeit sértheti. A versenytörvény azonban kizárólag a jogtalan érdeksértést üldözi. Nem jogtalan érdeksértés a valóságnak megfelelő, köztudomású adatoknak üzleti célokra való felhasználása. A tisztességtelen verseny ott kezdődik, ahol az érvényesülés megtévesztő, vagy egyébként erkölcstelen eszközök felhasználásával történik.” BANYÁSZ 1927, 11–12. pp.

⁷⁰ Bp. kam. Zsüri: Z 195. J. VII. 11.154.-1925.

⁷¹ Bp. kam. Zsüri: Z 195. J. VII. 11.154.-1925.; A Magyar Királyi Kúria 2529/1932 számú döntésében a Zsüri fenti álláspontját a következőképp juttatta érvényre. „Az olcsó árusítás a verseny-törvénybe csak akkor ütközik, ha saját jogos érdek nélkül csak a versenytárs megkárosítására irányult.” Majd a 4366/1932 számú döntésében a termékek áron aluli forgalmazásával kapcsolatos kereskedelmi gyakorlatot a Zsüri értékelésével összhangban tovább értelmezte. „Egymagában valamely árunak versenyző céllal másoknak olcsóbban, akár a beszerzési áron, akár a beszerzési áron alól való árusítása nem ütközik a verseny-törvény rendelkezéseibe, kivéve, ha megállapítható, hogy az alperes csak a versenytársai tönkretételét célzó versenyre során árukat a beszerzési lehetőségekhez képest, oly alacsonyan szabta volna meg, hogy azokkal józan gazdasági felfogás szerint általában lehetetlen volt, az üzlet folytatását megbénító veszteségek nélkül, versenyezni.” MESZLÉNYI 1933, 4. p.

⁷² Bp. kam. Zsüri: Z 195. J. VII. 7932. – 1924.

⁷³ Bp. kam. Zsüri: Z 195. J. 1783-21. – 1925.

⁷⁴ Bp. kam. Választott Bíróság: Z 202. Vb. 31.885. – 1925.; Azt mondhatjuk tehát hogy a kamarai gyakorlat figyelemmel volt az évtizedes üzleti szokásokra, annak ellenére, hogy a jogszabályi feltételek adottak vol-

Választott Bíróság állásfoglalását némiképp figyelmen kívül hagyva és egyértelműen a Zsúri által felállított szigorúbb erkölcsi mércét alkalmazva a következő álláspontra helyezkedett: „...a járókelőknek az úton való elfogása és üzletkötés céljából sátorba csalogatása, tolakodó módon betessékelése, vagy bevezetése, a nyílt piaci forgalomban is tűrhetetlen, tisztességtelen eszköze az üzleti versenynek. Nem változtat a vevőszerezésnek ezen módjának megítélésén azon alperesi előadás, hogy a helybeli szabószakma körében a piaci vásárokon esetleg már általános gyakorlattá fajult volna, mert hatályos kereskedelmi szokás, a törvénnyel ellentétben nem létesülhet.”⁷⁵ A Kúria ezen döntése világosan bizonyítja a Kamarai Zsúri versenyformáló hatását, ugyanis a Tvt. a vásárlók utcán történő megszólításaival, üzletbe csábításaival külön, kiemelve nem foglalkozott. A Kamarai Zsúri volt az a szerv, aki e kereskedelmi magatartást a Tvt. 1. §-a alá – mint meg nem engedett kereskedelmi magatartást – helyezte, majd láthatóan a Kúria 1933-ban a Zsúri által megfogalmazott erkölcsi felfogását, mint a Tvt. 1 §-ába beleolvadt törvényes rendelkezést hivatkozta.

„Ingyen utazhat Párizsba 14 napra, vagy ingyen kaphat egy hálósobabútort, vagy egy menyasszonyi kelengyét, ha szükségletét nálunk októberben beszerzi.”⁷⁶ Jelen hirdetés kétségtelenül tömeges és gyors vásárlásra ösztönözhetette a vásárlókat, azonban a Zsúri mérlegelése alapján az üzleti tisztesség korlátját csak abban az esetben lépi át, amennyiben a hirdető üzleti eljárása a fogyasztók megtévesztését célozta. A Zsúri a szabad verseny vonatkozásában kifejtette, hogy a versenyküzdelem továbbra sem volt bűn, és ugyanígy az erőteljesebb reklámeszközök alkalmazása sem bizonyult annak.⁷⁷ Összességében azt mondhatjuk, hogy a fent idézett hirdetésnek szövege nem károsította sem a vásárlókat, sem a versenytársakat, továbbá a vevőközönség megtévesztésére sem bizonyult alkalmasnak.⁷⁸

Láthatjuk, hogy azon túl, hogy a Zsúri a tisztességtelen versenyselekmények, valamint az üzleti tisztesség korlátait igyekezett felállítani, a szabad versenyt is próbálta védeni és érvényre juttatni.

Tekintettel arra, hogy a Zsúri szervében a legelőkelőbb, úgy az üzleti, mint általában a társadalmi életben tekintéllyel és erkölcsi súllyal bíró és a konkrét esetek elbírálásánál érdektelen egyének foglaltak helyet, e szerv szakvéleményében az üzleti tisztesség és a jóerkölcs egy fogalomként olvadhatott össze és egyenrangú értékmérőként szolgált,

---

tak arra, hogy marasztaló ítéletet hozzanak egy hasonló kereskedelmi gyakorlat vonatkozásában, azonban véleménye szerint mégis a törvény nevelő célját és hatását kellett ilyenkor szem előtt tartani.

⁷⁵ Kúria 2516/1933 sz. döntése. MESZLÉNYI, 1933. 4.; A Kúria P. IV. 2514/1936. számú elvi megállapítása ezt ugyancsak megismétli: „A Tvt.-be ütközik azon vidéki temetkezési vállalat eljárása, mely üzletfeleit sorozatosan olyképen igyekezett megszerezni, hogy az elhaltak hozzátartozóit a halottasháznál felkereste, vagy azokat az utcán megszólította és ily módon ajánlotta temetkezési cikkei és temetés körüli szolgáltatását.” MESZLÉNYI 1933, 5. p.

⁷⁶ Bp. kam. Zsúri: Z 195. J. 17.352. – 1924/X.

⁷⁷ Bp. kam. Zsúri: Z 195. J. 17.352. – 1924/X.; Jelen esetben a hirdetés szövege – annak érdekében, hogy minél nagyobb hasznot és sikert érjen el a hirdető – egy rövidebb időtartamra (októberre) szorítkozott, ez pedig a Zsúri megítélése szerint épp úgy a létért folytatott küzdelemnek általános jelensége volt, mint maga a verseny.

⁷⁸ Feltéve természetesen, hogy nem tartalmazott valótlan adatot és a valóság látszatával nem tévesztette meg a vásárlókat.; továbbra is fontos hangsúlyozni, hogy a Zsúri kizárólag az elért iratok és dokumentumok alapján hozta erkölcsi jellegű megállapításait, tehát bizonyításokat nem folytathatott le, éppen ezért a hirdetés szövegének valóságtartalmát csak annyiban tudta vizsgálni, amennyiben az a rendelkezésre álló dokumentumok alapján lehetséges volt.

amely végső soron a helyes kereskedelmi és ipari közfelfogás kialakulására vezethetett.⁷⁹ Ahogy azt említettem, a kamarai zsűrik egyrészt az esetleges bírói megkeresésekre, másrészt pedig a versenytársak által eléjük tárt ügyekben fejtették ki véleményüket és fogalmazták meg „erkölcsi ítéleteiket”. A Kamara álláspontja szerint a bírók abban az esetben helyezkedtek helyes elvi alapra, amennyiben az üzleti tisztesség alapján álló kereskedők, iparosok eljárásait és felfogásait kutatták az egyes konkrét esetek elbírálásánál. Ez a helyes kereskedelmi és ipari közfelfogás pedig kétségtelenül az érdektelen, a konkrét ügytől távol álló zsűri-tanácsok egyhangú megítéléseiben jutott kifejeződésre.⁸⁰ A zsűribizottságok által, a bírói megkeresésekre adott szakvéleményeket bíróságaink rendszerint döntőjellelűnek ismerték el és abból a helyes felfogásból indultak ki, hogy az „üzleti tisztesség megítélésénél a kereskedelmi felfogás az irányadó és a zsűriben tömörült előkelő üzletemberek felfogását ehhez képest rendszerint alapul vették úgy, hogy bírói döntésre sokszor nem is került sor.”⁸¹

2.4. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Választott Bíróságának iránymutatói az egyes versenycselekmények kapcsán

A választottbírói eljárások voltaképp nem kifejezetten polgári peres eljárásoknak minősültek, hanem inkább azt pótolták. Az állam felállította a maga jogvédelmi intézményeit, de nem kötelezte a feleket, hogy azokat igénybe vegyék, amennyiben köztük jogvita merülne fel. Sokkal inkább lehetőség nyílt arra, hogy vitás ügyeiket az érintett felek maguk között, az államhatalom jogvédelmi szervezetének közreműködése nélkül intézzék el.⁸² Összességében azt mondhatjuk, hogy a választottbírói eljárása és döntése magánjogi viszonyokon alapult és a magánjog körébe tartozott, ugyanis a választottbírói eljárás mindig csak a felekkel kötött szerződések alapján járhatott el.⁸³ Abban az esetben viszont, amennyiben a törvényhozás a választottbírói ítéletét a végrehajtható közokirat jellegével, valamint a jogerős ítélet egyéb tulajdonságaival is felruházta, akkor a törvényhozásnak kötelessége garantálni, hogy a közérdek és a jogos magánérdek a választottbírói eljárással sérelmet ne szenvedhessen.⁸⁴ A polgári perrendtartásról szóló

⁷⁹ MESZLÉNYI ARTÚR: *A tisztességtelen versenyről szóló törvény magyarázata*. Jogtudományi közlöny. 1923. 58. évf. 16. sz. 126–127. pp.

⁸⁰ Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Kamara évkönyve. Budapest. Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara. 1925. 112. p.

⁸¹ BLAUNER MÓR: *A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Jurygyakorlata a tisztességtelen verseny iránti ügyekben*. Polgári jog. 1925. 1. évf. 1. sz. 35–36. pp.

⁸² GAÁR VILMOS: *A magyar Polgári Perrendtartás magyarázata*. 2. kötet. Athenaeum irodalmi és nyomdai Rt. Budapest. 1911. 385.; Ebből következik, hogy a felek megállapodhatnak abban, hogy a közöttük kialakult jogvitát általuk meghatározott módon választott egy vagy több személy döntse el és hogy ezt a döntést magukra kötelezően elfogadják. Ez azonban csak a felek megegyezésének az eredménye és „nem az államhatalom jogvédelmi szervének a köztekintély erejével felruházott közbizalmi cselekedete s azért nem bír az ítélet erejével.” Ebből az következett, hogy amennyiben a választottbíró vagy bírák ítéletével a teljesítésre kötelezett fél önként nem teljesített, ellene a választottbírói ítélet alapján nem lehet végrehajtást indítani. A választottbírói ítélete csak külön törvényes intézkedéssel válhatott végrehajtható közokirattá. Uo. 385–386. pp.

⁸³ MAGYARY GÉZA: *Magyar polgári perjog*. Második, teljesen átdolgozott kiadás. Franklin-társulat. Budapest, 1924. 729. p.

⁸⁴ MESZLÉNYI ARTHUR: *Bevezető a Polgári perrendtartáshoz*. Athenaeum irodalmi és nyomdai Rt. Budapest, 1911. 396. p.

1911. évi I. törvénycikk (a továbbiakban: Pp.) az említettekkel összefüggésben már tartalmazta, hogy a választottbíróági ítéletnek és egyezségnek ugyanaz a hatálya, mint a jogerős bírói ítéletnek és igyekezett garanciális elemekkel az egész eljárást szabályozni.⁸⁵

Ahogy azt korábban kifejtettem, az egyes tisztességtelen versenycselekményekkel kapcsolatban a sérelmet szenvedő versenytársnak több lehetősége volt a versenytörvényben biztosított oltalom igénybevételére. Az igényérvényesítés egyik lehetséges formája volt a kereskedelmi és iparkamarák szervezetén belül működő választottbíróági eljárás kezdeményezése volt. A Választott Bíróság tisztességtelen versennyel kapcsolatos gyakorlatának vizsgálata előtt, szeretném röviden összefoglalni, hogy mely pontokban mutatkoztak lényegi különbségek a kamarai választottbíróóságok és az a Pp. Tizenhetedik Címében szabályozott választottbíróági eljárások között.

A kamarai választott bíróságok a Tvt.-ben körülírt ügyekre nézve rendes bíróságoknak számítottak, míg a Pp.-ben szabályozott választottbíráskodás mindig kivételes volt. A kamarai választottbíróóságok hatáskörét megállapította a felperesnek azon egyoldalú nyilatkozata, hogy a keresetét előttük nyújtotta be, míg a Pp. szabályai szerint a választottbíróági kikötés csak akkor volt érvényes, ha azt a felek közösen, kétoldalú jognyilatkozatukkal kikötötték. A kamarai választottbíróóságok tagjait csak a zsűritagok névjegyzékéből lehetett kiválasztani, elnöke mindig az igazságügy-miniszter által megnevezett ítélőtábla bírójának egyike, míg a Pp. szabályozása szerint választottbíróági tag bárki lehetett, kivéve aki a Pp. 774. §-a alapján kizárható volt, az elnök választása pedig nem volt kötelező. Az egyik legnagyobb különbség azonban az volt, hogy a kamarai választottbíróóságok bíróági cselekményeket végezhettek, tanúkat hallgathattak ki és bizonyítást folytathattak, míg a Pp. szabályai szerint, ha a választottbíróóság ilyen irányú cselekményeket kívánt lefolytatni, az illetékes járásbíróához kellett fordulni.⁸⁶ A kamarai választottbíróóságok ítélete ellen felfolyamodással lehetett élni az illetékes ítélőtáblához, míg a Pp. szabályai szerint a választottbíróóságok döntéseit csak érvénytelenítési perrel lehetett megtámadni.⁸⁷

⁸⁵ Az 1911. évi polgári perrendtartás a választottbíróági eljárással kapcsolatban egyszersmind rendelkezett a választott bíróági szerződés tárgyáról és érvényességi kellékeiről, a szerződés hatálytalanná válásáról, a választott bíróság tagjainak kiválasztásáról, kizárásáról, valamint a választott bíróági eljárásról és az ítélet keresettel való érvénytelenítéséről.

⁸⁶ Pp. 777. §: „Tanukat és szakértőket a választott bíróság csak akkor hallgathat ki, ha előtte megjelennek, azonban sem ezeket, sem a feleket meg nem esketheti. A választott bíróság kényszereszközt el nem rendelhet és bírságot ki nem szabhat.” Pp. 778. §: „Ha a választott bíróság valamely bíróági cselekményt, a melyet maga nem fogatosíthat, szükségesnek ítél, a végett az illetékes (14. §) járásbíróához fordul. A járásbíróóság a tanu vagy a szakértő kihallgatása, valamint a szemle fogatosítása körül a perbíróaságot megillető intézkedésekre is jogosítva van.”; E lényegi többletjogosultság magyarázataként szolgálhat, hogy a kamarai választott bíróságok elnökei minden esetben az igazságügyi minisztérium által meghatározott névjegyzékből választható ítélőtáblai bírák voltak akik jogosultak voltak végrehajtani az egyes eljárási cselekményeket.; „A tanukat a választott bíróság felperes kérelmére megeskette, mert úgy találta, hogy az 1923:V. tc. alapján megalakított választott bíróságokra nézve a Pp. XVII. címének rendelkezései szerinti eljárás csak annyiban alkalmazandó, amennyiben a 23.900/1924. I.M. számú rendelet külön szabályozván, azt előírja. Ez a rendelet pedig az 1911:I. tc. XVII. fejezetének rendelkezéseit csak annyiban rendeli alkalmazandónak, amennyiben azok a választott bíróságok megalakítására vonatkoznak. A Pp. 777. §.-ának az a rendelkezése tehát, hogy a választott bíróság tanukat meg nem eskethet, ebben az eljárásban alkalmazást nem nyer.” Bp. kam. Választott Bíróság: Z 202. Vb. 3495–1925.

⁸⁷ Pp. 784. §: „A választott bíróság ítéletét keresettel érvényteleníteni lehet a rendes bíróság előtt.”

A kamarai zsüri és választottbírók közötti fő különbség tehát abban állt, hogy míg a zsüri véleményét, erkölcsi megítéléseket adott konkrét kereskedelmi magatartások kapcsán, addig a kamarai választottbírók a sértett fél megkeresése esetében megfelelőbbé tehető ítéleteket hozott.⁸⁸ A következőkben a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara szervezetén belül működő Választott Bírók gyakorlatába kívánok betekintést nyújtani, középpontban az üzleti tisztesség és a jóerkölcs megítélésének kialakításával és formálásával.

A Választott Bírók a felek előadásait követően a következő tényállást állapította meg. Az alperes az üzletében a Franck-kávét kérő vásárlóknak más gyártmányú pótkávét szolgált ki és tette ezt anélkül, hogy a vevők figyelmét felhívta volna arra, hogy másfajta kávét ad a kért típus helyett. A Választott Bírók megítélése szerint ez az eljárás alkalmas volt arra, hogy egyrészt megtévessze a vevőket, akiknek nem a megfelelő árut adta el, másrészt hátrányos helyzetbe hozhassa a vevő által kívánt áru előállítóját. A Választott Bírók végezetül felhívta a figyelmet arra is, hogy az alperes által folytatott kereskedelmi magatartás „egyértelműen rontotta a kereskedők megbecsülését, ugyanis alperes az eljárásával a kereskedelem egyik legfontosabb alapját a kereskedőbe vetett hitet és bizalmat rendítette meg, aminek vele szemben mind az áru előállítója, mind a többi kereskedő, mind pedig a többi kereskedő részéről fenn kellett volna állnia.”⁸⁹ A tényállásban megállapított magatartás tehát egyértelműen az üzleti tisztességbe ütközött és alperest az 1923:V. tc. 1. §-a értelmében annak abbahagyására kellett kötelezni.⁹⁰

A Választott Bírók fenti ítéletében tökéletesen kikristályosodik az az erkölcsi megítélés, amelyet képviselt. Döntésében nem kizárólag abból indult ki, hogy az alperes folytatott-e olyan kereskedelmi gyakorlatot, amely az akkor fennálló törvényes rendelkezések tiltottak, hanem ezen túlmerészkedve és képviselve valamennyi tisztességes kereskedőt és iparost, kifejezésre próbálta juttatni az erkölcsi felfogásukat is. Mindezt úgy, hogy ítéletbe foglalta és részletezte, hogy miért is ellentétes az alperes üzleti gyakorlata a tisztességes kereskedelmi magatartásokkal, valamint e gyakorlatnak milyen hátrányos következményei lehetnek a kereskedelmi életre, amely végsősoron indokolta az abbahagyásra kötelezést is.

A Zsüri nem győzte hangsúlyozni, hogy a tisztességtelen versenycselekményekkel kapcsolatos ügyekben mindenkor az eset körülményeire kellett koncentrálni. A Zsüri ezen állásfoglalása valamennyi választottbírói döntésben teljes egészében kifejezést is nyert.⁹¹

Egy 1933-ban indult választottbírói ügyben a felperes azt sérelmezte, hogy a faszénkereskedő alperes „fehér impregnált faszén” felíratú faszénzsomagokat hozott forgalomba és ezekről azt hirdette, hogy azok szagtalanok. A felperes a keresetéhez csatolta a Kir. József Műegyetem által végzett vizsgálat eredményét, amelyben megállapították, hogy a vizsgált faszénnek „kellemetlen szaga volt, továbbá, hogy a rendes fehér bevonat nélküli faszéntől a vizsgálat tárgyát képező hatásaiban nem különbözött.”⁹² Az

⁸⁸ JULOW JENŐ: *A választott bíróságokról*. Magyar jövő nyomdaüzem és lapkiadó r.-t., Miskolc, 1926. 8–9. pp.

⁸⁹ Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara. Kamara évkönyve. Budapest Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara. 1925. 132. p.

⁹⁰ Uo. 133. p.

⁹¹ Bp. kam. Választott Bírók: Z 202. Vb. 15.326. – 1925.

⁹² Bp. kam. Választott Bírók: Z 202. Vb. 14.215. – 1933.

előadottak alapján a felperes a Tvt. 1. §-ára hivatkozással kérte a Választott Bíróságot, hogy tiltsa el az alperest ettől a fajta hirdetési módtól, illetve, hogy a meghozott ítélet az alperes költségén jelenjen meg a „Fűszerkereskedők Lapja” című szaklapban és az „Ujság” című napilapban. A Választott Bíróság ítéletében kifejtette, hogy az alperes beismerte azt, hogy a faszén csomagolásán az állt, hogy az füst- és szagmentes, azonban az alperes védekezése szerint ez a felirat azt jelentette, hogy a faszén használaton kívül füst- és szagmentes, míg használat közben némi csekély füstöt és szénzsigot árasztott. A Választott Bíróság megítélése szerint „az a vevő, akinek a kereskedő füst és szagmentes szenet ajánlott, nem arra helyezte a hangsúlyt, hogy a szén, amit vásárol használaton kívül rendelkezik ezen tulajdonságokkal, hanem egyértelműen azt az értelmet tulajdonította a hirdetésnek, hogy a szén használat közben nem terjeszt kellemetlen szagot és füstöt.”⁹³ A Választott Bíróság álláspontja szerint az alperes cselekménye megtévesztette a közönséget, amely végsősoron tisztességtelen versenycselekményt valósított meg, így ennek további folytatásától el kellett tiltani. „A Választott Bíróság az alperest csomagonként 50 pengő pénzbírság terhével eltiltotta attól, hogy szenet oly felirátú csomagban hozzon forgalomba, amely szerint a szén füst és szagmentes, továbbá kötelezte az alperest, hogy 15 nap alatt fizessen meg a felperesnek 250 pengő perköltséget.”⁹⁴ Miután a Választott Bíróság az alperes eljárását nem találta olyan súlyos beszámítás alá esőnek, hogy alperest a hírlapi közzététel terhével is terhelje, így feljogosította a felperest, hogy az ítéletet az alperes nevének és telephelyének megjelölése nélkül saját költségén hírlapilag közzétehesse.

A Választott Bíróság ítélete alapján a pernyertes félnek három további lehetősége mutatkozott. Abban az esetben, ha az alperes nem követte az ítéletben foglaltakat, végrehajtást indíthatott, továbbá keletkezett kárigényét az illetékes királyi törvényszéknél keresettel érvényesíthette, végezetül pedig, ha az alperes a jogellenes magatartását az ítélet jogerőre emelkedése, illetve a teljesítési határidő letelte után is folytatta – tekintettel arra, hogy már nyilvánvalóan jobb tudomása ellenére cselekedett –, akár büntvádi eljárást is indíthatott.⁹⁵

⁹³ Bp. kam. Választott Bíróság: Z 202. Vb. 14.215. – 1933.

⁹⁴ Bp. kam. Választott Bíróság: Z 202. Vb. 14.215. – 1933; „Az abbahagyásra kötelező ítélet pénzbírságot szabott ki arra az esetre, ha alperes az ítéletnek eleget nem tenne és pedig azzal a hozzáadással, hogy a kiszabott bírság mindannyiszor behajtandó, valahányszor az alperes megsértene az ítélet rendelkezéseit.” A törvény által megengedett esetekben hírlapi közzétételt is elrendelhetett az ítélet, valamint intézkedett a perköltség viselésének és mennyiségének kérdéséről is. BÁNYÁSZ 1927, 139–140. pp.

⁹⁵ KOVÁCS Marcell: *A polgári perrendtartás magyarázata*. Athenaeum kiadó, Budapest, 1933. 1598. A választottbíróóság ítélete alapján a végrehajtási kérvényeket mindig magánál a választottbíróóságánál kellett benyújtani, amely az iratokat az illetékes királyi járásbíróóságokhoz tette át. Azt, hogy a végrehajtási eljárás során milyen lehetőségek voltak elképzelhetők az alábbiak szerint foglalom össze. A választottbíróóság marasztaló ítélete alapján a végrehajtási kérelem arra irányulhatott, hogy a végrehajtási bíróság pénzbírság kiszabásával tiltsa el az alperest a magatartás további folytatásától, illetve cselekménye megismétlésétől. Abban az esetben viszont, ha a pénzbírságot a választottbíróóság ítéletében már kiszabta – lásd fenti ügy – úgy a felperesnek csupán az eltiltott cselekmény megismétlését kellett bizonyítania, mire a végrehajtást fogantató bíróság a pénzbírságot behajtotta. Ezek azonban csak azokra az esetekre vonatkoztak, amelyekben az ítéletben foglalt rendelkezések fizikailag nem voltak kikényszeríthetők – pl. valótlan adatok híresztelése, vevők fogdosása – ugyanis, ha a rendelkezés kikényszeríthetőnek bizonyult a bíróság a pénzbírság behajtása mellett kiküldötte útján végrehajtás fogantatása által megszüntette a tilos cselekményt. (Ilyen volt például a jogosulatlanul használt cégfelírás eltávolítása, tiltott tartalmat tartalmazó iratok lefoglalása.) BÁNYÁSZ 1927, 140. p.

Ahogy azt a Zsűri által folytatott gyakorlatnál többször is kiemelttem, a Zsűri az egyes állásfoglalásaival kapcsolatban fokozottan próbált arra törekedni, hogy döntései ne minősüljenek elvi jelentőségű megállapításoknak. A Választott Bíróság ettől eltérően azonban sok esetben fogalmazott meg ítéleteiben elvi jellegű döntéseket is, ezzel hozzájárulva a versenycselekmények minél egyértelműbb megítéléséhez.

A következő ügyben a Választott Bíróságnak nem kifejezetten egy konkrét kereskedelmi magatartás üzleti tisztességbe ütköző voltát kellett megítélnie, hanem azt kellett eldönteni, hogy egy elgondolás, egy sajátos hirdetési módszer, egy üzleti eszme részesülhetett-e a tisztességtelen versenyről szóló törvény alapján oltalomban. A felperes keresetében azt adta elő, hogy gyógycukorkáinak terjesztésére már közel egy éve sajátos propagandaeszközt alkalmazott, amely abban állt, hogy a cukorkaüzletek elé vagy azok kirakatában egy kéményseprőt ábrázoló reklámfigurát helyezett el, amely figura a „Negro” cukorkát hirdető táblát tartotta. A felperes előadása szerint „ezen propaganda eszközben rejlő eszmei jogot sértette alperesnek az az eljárása, hogy cukorka üzletek elé egy órákás mellett álló és kezét szája elé tartó gyermekalakot helyezett el, mögötte egy rúdon álló táblával, amelyen a Kaiser karamellát reklámozta.”⁹⁶ A felperes keresetének a tulajdonképpeni alapja a keresetlevél második oldalán, második bekezdésében volt lefektetve, amely szerint „az ilyen stílusú reklámfigurák alkalmazása az ő eszméje volt, ehhez az eszméhez való jogát nagy fáradtsággal és költségekkel szerezte meg, majd tette ismertté. Ennek az eszmének a leutánzásával követte el az alperes az üzleti tisztességbe ütköző cselekményét.”⁹⁷ Az alperes a kereset elutasítását kérte, ugyanis álláspontja szerint a reklámozás e módját már hamarabb megkezdte, mint a felperes.

A Választott Bíróság megítélése szerint a felperes eszméje se nem volt új, se nem volt eredeti. „Köztudomású volt ugyanis, hogy a reklámnak úgy a felperes, mint az alperes által igénybe vett módja már évek óta általánosan elterjedt volt, széleskörben használatába vett üzleti eszköz volt, s a felakasztható, üzletek elé felállítható, vagy kirakatokba elhelyezhető emberi alakot ábrázoló reklámtáblák alkalmazása már olyan eszmének, amely valaki javára monopóliumot állapíthatott volna meg nem volt tekintendő.”⁹⁸ Láthatjuk, hogy a Választott Bíróság ez esetben is az üzleti világ erkölcsi megítéléséből indult ki és állapította meg, hogy egy már meglévő kereskedelmi gyakorlatot senki nem tekinthette sajátjának, így azt védelemben sem lehetett részesíteni. A választottbírói ítéletből azonban az említetteken túlmenően egy fontosabb elvi döntést is kiolvashatunk, amelyet egyértelműen iránymutatónak lehetett tekinteni a hasonló megítélés alá eső versenycselekmények eldöntésével kapcsolatban. Az ítélet alapján azt mondhatjuk, hogy jelen esetben az eszme sajátossága – emberi figurákon való hirdetési szövegek alkalmazása – nem általában a figurák felhasználásában és felállítási helyében, hanem kizárólag egy bizonyos mintájú figura alkalmazásában állhatott. Azért, mert valaki egy bizonyos mintájú figurát reklámeszközként alkalmazott, másnak még joga

⁹⁶ Bp. kam. Választott Bíróság: Z 202. Vb. 19.349. – 1933.

⁹⁷ Bp. kam. Választott Bíróság: Z 202. Vb. 19.349. – 1933.

⁹⁸ Bp. kam. Választott Bíróság: Z 202. Vb. 19.349. – 1933.

volt más mintájú figurákat alkalmaznia, azaz általánosságban az emberi alakokat ábrázoló figurák alkalmazását nem lehetett kisajátítani.⁹⁹

IV. Konklúzió

Pályamunkámban olyan jogeseteket igyekeztem kiválasztani, amelyek kifejezetten a tisztességtelen versenyről szóló törvénycikk 1. §-ával, a generális klauzulával kapcsolatosak, ugyanis ezekben az esetekben kellett azt az erkölcsi mércét alkalmazni, melynek tartalmára koncentráltam. A terjedelmi korlátokra tekintettel dolgozatomban nem mutathattam be részletesen mind a 38 kiválasztott jogesetet, így azok tartalmára sok esetben csak lábjegyzeti utalás történt.

Összegezve eredményeimet úgy gondolom, hogy a kamarai munka alapjai egyértelműen a szakszerűség, az erkölcsi megbízhatóság és a gyorsaság voltak. A kamarai választottbírókban és zsűrikben tömörülő elismert szaktekintélyek munkájuk során végig arra törekedtek, hogy erkölcsi jellegű állásfoglalásaik, döntéseik a korszak kereskedelmi és iparosvilág közfelfogásának megfeleljen. Annak ellenére, hogy a zsűri által adott állásfoglalások kötelező erővel nem bírtak a panaszlott versenytársakkal szemben, az ezekre való hivatkozás természetesen megengedett volt. Véleményem szerint a tisztességtelen versenyről szóló törvénycikk 44-45. §-ai mindenképp elérték céljukat, hiszen bíróságaink előszeretettel fordultak a kereskedelmi és iparkamarákhoz, ha kétségeik merültek fel az egyes üzleti magatartások minősítésével kapcsolatban. A tisztességtelen versennyel kapcsolatos ügyekben eljáró választottbírókat gyakran érte bírálat a tekintetben, hogy túlzottan szigorú mércéket alkalmazott, ugyanakkor viszont láthattuk, hogy mégis igyekezett szem előtt tartani az évtizedes üzleti szokásokat, valamint eljárásokat és arra törekedett, hogy ezeket csak lépésről lépésre, fokozatosan bontsa le.¹⁰⁰

Dolgozatom elsődleges célkitűzéseként jelöltem meg az üzleti tisztesség mércéjének vizsgálatát, valamint annak bemutatását, hogy ezt a kamarai gyakorlat hogyan próbálta meg tartalommal megtölteni. Véleményem szerint a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Zsűriének és a Választott Bíróságának gyakorlata alapján azt egyértelműen kijelenthetjük, hogy az üzleti tisztesség fogalmának tartalma némiképp eltért az ismert jóerkölcs és tisztesség magánjogi kategóriáitól. A dolgozatomban bemutatott esetek alapján azt mondhatjuk, hogy az üzleti tisztesség tartalma van, amikor szigorúbb és van, amikor enyhébb mércét mutatott az általános társadalmi erkölcsi megítéléshez képest.¹⁰¹ Éppen ezért nem lenne helyes általánosságban azt mondani, hogy az üzleti tisztesség alapján minősített kereskedelmi magatartásokkal szemben mindig szigorúbb mércét kellett alkalmazni. Ez

⁹⁹ A felperes keresetében továbbá hivatkozott arra is, hogy számára oltalmat jegyeztek be a „*kéményseprős*” figurájára. A Választott Bíróság ezzel összefüggésben kiemelte, hogy e tekintetben nincs különbség, hogy a felperes a mintaoltalmat megszerezte és hogy a gyógyszerkorka szakmában az üzletek elé állított emberi figurát, mint reklámeszközt állítólag elsőként alkalmazta, ugyanis ez csak részletkérdés volt. Az emberi alakot ábrázoló reklámfigurát, már évek óta általánosan alkalmazták, így az eszme felperes javára kizárólagos és megvédendő jognak nem volt tekinthető.

¹⁰⁰ Bp. kam. Választott Bíróság: Z 202. Vb. 31.885.-1925.

¹⁰¹ Szigorúbban minősült többek között: Bp. kam. Választott Bíróság: Z 202. Vb. 15.326. – 1925.; Enyhébben minősült például: Bp. kam. Választott Bíróság: Z 202. Vb. 55.368-1927.

esetben helyesnek fogadom el a Zsűri által oly sokszor hangoztatott vizsgálati módszert, amely szerint mindig vizsgálni kellett az üzleti magatartásokat kísérő valamennyi körülményt. Kétségtelen, hogy a kereskedelmi magatartások minősítése és a tisztességtelen versenyről szóló törvénycikkbe való ütközésüknek a megállapítása nem volt egyszerű feladat, hála az esetek változatosságának és sokszínűségének, ugyanakkor véleményem szerint pontosan ez adja ennek a témának az érdekességét és különlegességét.

Rövidítések jegyzéke

MNL OL.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

BM.: M. Kir. Belügyminisztérium

Pp.: 1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról

Tvt.: Az 1923. évi V. törvénycikk a tisztességtelen versenyről

Bp.kam. Zsűri: Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Zsűrije

Bp.kam. Választott Bíróság: Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Választott Bírósága

BENCE KRUSÓCZKI

THE UNFAIR COMPETITION PRACTICE OF THE BUDAPEST CHAMBER OF COMMERCE AND INDUSTRY

(Summary)

This entry will deal with the history of competition law, including the first substantive competition law of Hungary, i.e. Article V of 1923, which contained provisions regarding unfair competition. Currently, unfair competition is the subject of competition law, one of the branches of economic law, which contains regulations regarding the protection of economic competition and the prevention of consumer detriment. The purpose of Article V of 1923 was to offer general protection against any form of unfair competition.

The demonstration of each provision of the Article and the detailed demonstration and investigation of their practical implementation is not the topic of the present entry. The present paper will specifically focus on the arbitral tribunals of the Chamber and the practice of the jury since the fact that the duty and practice of these two bodies were highly significant for the application of the law in that era can be clearly concluded from the summary of research results. The central element of the Article could be honest commercial practice which can always be found in the public perception of the commercial and industrial world of a particular era. The jury and the arbitral tribunals were the bodies that could incorporate the morality of the commercial and industrial world. In the cases which the legislature did not emphasize in the competition law, it was the enforcement that had to establish the standards for honest commercial practice. On the

one hand, it was welcomed as the power of courts was not limited in this respect. On the other hand, though, it must have been a particularly difficult task for the enforcement as each competitive action was judged on the basis of the morality of the commercial and industrial world of the era. It is demonstrated clearly by the standpoints of the Jury and Arbitral Tribunal of the Chamber of Commerce and Industry of Budapest as the concept of honest commercial practice itself did not provide an adequate “grasping” point. These two bodies tried to support the enforcement with its standards, standpoints and theoretical decisions and they attempted to provide appropriate content for the category of honest commercial practice as well.

In this paper, I will exclusively focus on the general clause expressed in section 1 of the article. Investigating the practice of Arbitral Tribunal of the Chamber of Commerce and Industry of Budapest and the Jury of the Chamber, I am seeking to know what meant the moral standard to them, based on which they could decide whether a certain commercial conduct was considered unfair or not. The reason I chose the practice of the Arbitral Tribunal of Budapest Chamber of Commerce and Industry is that they were the bodies of enforcement that made their best endeavour to standardize the practice of law regarding commercial competition with their policies in the era.

MEZŐFI VIKTÓRIA*

Megtörtént. Viktimológiai vizsgálódások a szexuális bűncselekmények körében

I. Bevezetés

„Violence pervades the lives of many people around the world, and touches all of us in some way”¹

Gro Harlem Brundtland, az Egészségügyi Világszervezet Főigazgatójának (WHO) dolgozatomban jelmondataként idézett szavai szerint „az erőszak sok ember életét járja át a világon, és – valamilyen módon – mindannyiunkat megérint.”² Ez az idézet különösen megtetszett nekem a rövide, tömörsége, igazságtartalma miatt és úgy gondolom, hogy valamilyen módon engem is megérintett, melyre bevezetőmben magyarázattal fogok szolgálni. Kutatásom során az erőszakos jellegű szexuális bűncselekmények áldozataival foglalkozom. Áldozattani kutatásom szálait a szexuális bűncselekmények köré fűzőm fel, ezért elengedhetetlennek tartom annak tisztázását, mit is értek dolgozatomban kriminológiai jellegű vizsgálatok szempontjából *szexuális bűncselekményen*. A Büntető Törvénykönyv (továbbiakban: Btk.) a XIX. Fejezetben szabályozza a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekményeket. Ezeket a cselekményeket négy, védett jogi tárgyra épülő csoportra lehet felosztani: a szexuális önrendelkezés elleni bűncselekmények (szexuális kényszerítés; szexuális erőszak; szemérem sértés); a gyermek zavartalan szexuális fejlődését védő tényállások (12 éven aluli személy sérelmére elkövetett szexuális erőszak; szexuális visszaélés; 14 éven aluli személy sérelmére elkövetett szemérem sértés; gyermekpornográfia); a nemi erkölcs elleni bűncselekmények (vérfertőzés; kerítés; prostitúció elősegítése; kitartottság); a gyermek szexuális kizsákmányolását megvalósító egyes bűncselekmények (gyermekprostitúció kihasználása; a prostitúciós bűncselekmények 18 éven aluli személyek sérelmére megvalósított egyes

---

* SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

¹ Violence pervades the lives of many people around the world, and touches all of us in some way. http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/summary_en.pdf (2018.10.25.)

² Violence pervades the lives of many people around the world, and touches all of us in some way. http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/summary_en.pdf (2018.10.25.)

alakzatjai (Btk. 200., 201. és 202. §).³ Dolgozatomban e bűncselekmények közül kizárólag az egyén szexuális önrendelkezési jogát sértő, erőszakos szexuális bűncselekmények áldozataival foglalkozom. Ezen bűncselekmények (*Btk. 196.§ Szexuális kényszerítés, Btk. 197. § Szexuális erőszak*) elkövetési magatartása kettős: erőszak, avagy egyszerű vagy minősített fenyegetés (attól függően, hogy szexuális kényszerítésről vagy szexuális erőszakról van-e szó), valamint szexuális cselekmény kifejtése. A Btk. 459. § (1) bekezdés 27. pontja értelmében szexuális cselekmény „a közösülés és minden egyéb olyan súlyosan szeméremsértő cselekmény, ami a nemi vágy felkeltésére, fenntartására vagy kielégítésére alkalmas, illetve arra irányul.”

Az erőszakos jellegű (erőszakkal, illetve fenyegetéssel megvalósuló) szexuális bűncselekmények olyan súlyos traumát képesek okozni a sértettben, amely akár az érintett személy egész hátralévő életét tönkre teheti. E cselekmények a sértett – kriminológiai szempontból áldozat – hátralévő életet nem ritkán súlyosan meghatározzák, ugyanis egy erőszakos szexuális bűncselekmény elszennvedése éppolyan hatással lehet az ember személyiségére, mint ahogyan egy élet, testi épség ellen irányuló magatartás. Habár itt egy személy nem életét veszti a szó szoros értelmében, ettől függetlenül az emberi életet a továbbiakban súlyosan meghatározza, például azzal, hogy az ember személyiségére, személyiségfejlődésére is negatív kihatással lehet. Az elkövetett szexuális bűncselekmény során trauma hatása alá kerül az áldozat, azaz az elődleges áldozattá válás alapvetően traumatizálja őt. Az áldozattal szemben kifejtett, az áldozat szempontjából *megtörtént* szexuális deliktum által okozott trauma az áldozatot tipikusan megtöri. Az áldozatnak az életében, a lelkében bekövetkező traumatizálódást hivatott kifejezni dolgozatom címében szereplő első szó: „Megtörtént”. A címéli felütés több, a kutatásom témájához szorosan kötődő jelentéstartalommal bír. A kifejezés szimbolizálja egyrészt azt, hogy dolgozatomban áldozatközpontú, azaz nem a szexuális bűncselekmény elkövetőjére, hanem annak *elkövetésére* fókuszálok. A bűncselekmény megtörténtének ténye pusztán a kiindulási alapot képezi, ez enged teret az áldozattani kutatás elvégzésének. Másik jelentéstartalma, amely szintén áthatja dolgozatomban egészét, pedig az, hogy a lelkileg összetört, megtört egyént nehéz újra felépíteni, emellett sérülékenyebbé is válik. A szexuális bűncselekmény áldozatának védelme a társadalom, valamint az igazságszolgáltatási rendszer feladata is. E bűncselekmények áldozatait nem csak közvetlenül traumatizálja ugyanis a sérelmükre elkövetett szexuális bűncselekmény, hanem az elkövetés után *közvetetten* is. Dolgozatomban céloom javaslatot tenni arra, hogyan kerülhető el az, hogy e bűncselekmények áldozata az „igazságszolgáltatási rendszer áldozatává” is váljon. Azaz miképpen kerülhető el a másodlagos áldozattá válás, másodlagos viktimizáció reális veszélye. A viktimológiai kutatásommal megoldást kívánok találni többek között arra, hogy milyen eszközökkel és lehetőségekkel lehet óvni a sértettekben a „megtörtént”, a megtört egyént, hogy ebből az állapotból kiutat találjanak, az elsődleges áldozattá válást követően *ne sérüljenek tovább*. Tekintettel a téma lélektani bázisára, dolgozatomban szükséges mértékben érintem a szexuális bűncselekmények áldozataival kapcsolatos pszichológiai, kriminálpszichológiai ismereteket, amelyek egyfajta háttérrel adnak a kutatásnak.

³ KARSAI KRISZTINA – SZOMORA ZSOLT – VIDA MIHÁLY: *Anyagi Büntetőjog: Különös rész I.* Iurisperitus Bt. Szeged, 2013. 129–164. pp.

A nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekményekkel találkozhatunk családon belül is. A társadalmi felfogással ellentétben, ezeknek a bűncselekményeknek a megjelenése gyakoribb a család körében, mint vadidegenekkel összefüggésben.⁴ Ezt igazolja közvéleménykutatásom is.⁵ Az erőszakos szexuális bűncselekmények áldozatainak sok esetben a gyermekek, akik közül vannak, akik nincsenek tudatában sem annak, mi történik velük, így fokozott kiszolgáltatottságuk és lelki sérülékenyséjük miatt is fordítottam rájuk nagyobb hangsúlyt a vizsgálódások során.

A szexuális deliktumok tipikus látens bűncselekmények, ezért azoknak már a felderítése is nagyon nehéz, még nehezebb talán azonban azok bizonyítása, hiszen tipikusan nagyon kevés eszköz áll a nyomozó hatóságok rendelkezésére. A viktimológiai vizsgálat, a másodlagos viktimizáció elkerülésére való törekvés álláspontom szerint hozzájárulhat mind a cselekmények megelőzéséhez, számának csökkentéséhez, mind pedig azok sikeres felderítéséhez, a látencia csökkentéséhez. Abban az esetben ugyanis, ha az áldozatok feljelentési hajlandósága fokozható, úgy az a potenciális elkövetőkre is visszatartó erővel bírhat. Álláspontom szerint, ha az áldozatnak nem kell félnie attól, hogy az eljárás során újra, fokozottan a bűncselekmény során megélt trauma hatása alá kerül, hanem támogató, segítő, áldozatkímélő közegben van, a feljelentési hajlandósága is fokozható. Habár dolgozatom elsődleges célja a másodlagos viktimizáció elkerülése, csökkentése, a szexuális bűncselekmények látenciája okaival elengedhetetlen foglalkozni, a fenti logikai összefüggésre tekintettel. Így ennek a vizsgálatnak az elvégzésére kerül sor dolgozatom első felében. Ezt követően pedig a másodlagos áldozattá válás problémáit vizsgálom különböző bizonyítási eszközökön keresztül, mint például a vallomások vagy a szakértői vélemények, amelyek kulcsszerepet játszanak.⁶ Kiemelt figyelmet szentelek a szakértők és szaktanácsadók munkájára is. Célom az, hogy megoldást találjak a látencia csökkentésére, majd az okok, és megoldási javaslatok feltárását követően az áldozatok által elszenvedett trauma enyhítésére, illetve másodlagos viktimizációjuknak elkerülésére különféle eljárási cselekmények korrekciójával és újféléle lehetőségek felvázolásával teszek javaslatot. Vajon sikerült-e teljesen integrálni a jogtudományban a megelőzési vagy gyógyulási, illetve áldozatvédelmi módokat a szexuális abúzusok csökkenéséhez? Vajon az igazságszolgáltatás képes technikailag, anyagilag, személyileg segítséget nyújtani a szexuális bűncselekmények áldozatainak védelmében, kíméletében, gyógyításában? Vajon állunk már olyan talpakon, hogy lehetőség legyen a nemi deliktumok megfékezésére? Vajon van rá reális esély, hogy ezen problémákra megoldást találjunk? Kutatómunkámban ezen kérdésekre keresem a választ. Empirikus kutatásomat a Szegedi Rendőrség, Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányág és a Békés Megyei Rendőr-főkapitányság segítette. Kérdőíveket is készítettem, amelyeket a függelékek részben ismertetek, kiértékelve grafikonon ábrázolok. Ezek közül az egyik 2017-ben készült, egy másik kettő pedig a 2018-as év folyamán. A címzettek a tavalyi íveknél a sértetteket célozta meg, a másikon pedig a hatóságokat, kriminológiai összefüggésben. A legkorábbi kérdőív személyi köre pedig 19-25 év közötti személyek, célcso-

⁴ KORINEK LÁSZLÓ: *A szexuális viktimizáció összefüggései*. In: Korinek László – Köhalmi László – Herke Csongor (szerk): *Emlékkönyv Ferencz Zoltán egyetemi adjunktus halálának 20. évfordulójára*. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata, 2004, Pécs. 155. p.

⁵ Lásd: Függelék, 2. számú ábra és 9. számú ábra.

⁶ Lásd: Függelék, 4. számú ábra és 15. számú ábra.

porttól függetlenül, hiszen ez egy általános felmérés volt, arról, hogy hogyan is gondolkoznak a szexuális bűnözésről az emberek általánosságban. Empirikus kutatásaim mellett segítségül hívom a releváns anyagi és eljárásjogi joganyagokat is dolgozatomban.

II. Szexuális deliktumok mint látens bűncselekmények

Habár a szexuális deliktumoknak széles a skálája, azokra sokkal ritkábban derül fény, mint ahányszor a feltételezések szerint ténylegesen elkövetésre kerülnek, így látens bűncselekményeknek minősülnek. A nemi erkölcs elleni erőszakos deliktumok esetén valóban rendkívül magas a látencia. Ezt alátámasztják *Korinek László* vizsgálatai, amelyek alapján a látencia 97%-os, de más szerzők is 90% feletti értékekről számolnak be.⁷

A rejtett bűncselekményeknél több fogalom ismert. Ezek közül az egyik, ami a nemi deliktumokra értendő a következő: A magas viktimizációs arányok ellenére a szexuális erőszakos bűncselekmények esetében igen alacsony a feljelentési arány⁸, azaz más bűncselekményekhez képest kiemelkedően magas a látencia.⁹

Általánosan elfogadott feltételezés szerint a látens bűnözés – a becslésére vonatkozó kutatások alapján –, az ismertté vált bűnözés többszöröse. Minimum kétszerese, de a legáltalánosabb vélemény szerint négyszer-öttször is több, mint a regisztrált bűnözés.¹⁰

1. Bűnügyi statisztikai adatok

A vizsgált bűncselekmények rejtett voltának alátámasztása miatt elengedhetetlen a rendelkezésre álló statisztikai adatok megvizsgálása. Az Országos Kriminológiai Intézet által kiadott *Áldozatok és Vélemények* könyvben (2004) *Barabás Andrea Tünde* is többféle statisztikai adatot tüntet fel. Ebből számunkra kiemelkedő fontosságú az Egységes Rendőrségi és Ügyészségi Bűnügyi Statisztikában (EÜRBS) található statisztikai adatok az ismertté vált bűncselekmények sértettjeinek száma alapján 1998 és 2002 között.¹¹ Ez megmutatja, hogy a bűncselekmények jellege szerint a nemi erkölcs elleni bűncselekmények száma a legkisebb, tehát a legkevésbé ismertté vált.¹² Sajnos a legnagyobb kutatás e kérdésben utoljára 2002-vel bezárólag az OKRI folytatta le, amely kutatás eredményeit a fent hivatkozott munkában tették közzé. A Legfőbb ügyészség 2015-ben közzé tett egy tájékoztatót, amelyben 2014-ig bezárólag vizsgálja a bűncse-

⁷ KORINEK LÁSZLÓ: *Egyetemi hallgatóknak szexuális viktimizációjának nemzetközi összehasonlító elemzése*. Jogtudományi Közlöny, 2004/11. 377. p.

⁸ Lásd: Függelék, 10. számú ábra.

⁹ PARTI KATALIN – SZABÓ JUDIT – VIRÁG GYÖRGY: *Szexuális erőszak – OKRI-Kutatás egy bűnmegelőzési kampány kapcsán* 136.

¹⁰ http://www.okri.hu/images/stories/kutatok/barabastunde/bt_irm_2009_2_7.2.pdf?fbclid=IwAR2iD5b7WfKtdVUAhIzas7DlVnBstJ9-tITuSKOrDggx_8n3a5nHJ_jAfgo 40. p. (2018. 12.31.)

¹¹ Ma már az EÜRBS-t felváltotta az ENYÜBSZ, azaz Egységes Nyomozóhatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztikai Rendszer.

¹² BARABÁS A. TÜNDE: IRK FERENC (szerk): *Áldozatok és vélemények I.*, Országos Kriminológiai Intézet. Budapest, 2004.161. p.

lekményeket. 2010 és 2014 között a regisztrált nemi élet szabadsága és nemi erkölcs elleni bűncselekmények száma 12.615. Tehát 4 év alatt a Btk XIX. fejezete alá eső ennyi bűncselekmény került a hatóság tudomására. 1995 és 2014 között 1200 és 2200 között mozgott ezen bűncselekmények ismertté vált száma, ám 2004 és 2008 között növekedés mutatható be. 2005 és 2008 között meghaladta a 10.000-et ezek száma. Az élet, a testi épség és az egészség elleni bűncselekmények, és ezen belül a szándékos emberölések és a szándékos testi sértések számának alakulása, 1995–2014 10.000–15.000 között mozog, A közlekedési bűncselekmények száma és megoszlása, 1995–2014 13.000–25.000 között mozog.¹³ Így jól látható, hogy a regisztrált szexuális bűncselekmények száma más bűncselekményekhez képest elenyésző. Ám ezek alapján látszik, hogy az ismertté vált bűnözés mérhető, míg a látencia csak becsülhető.¹⁴ Empirikus tanulmányok igazolják, hogy a rendőrségi statisztikák kevesebb bűncselekményt mutatnak a valóságnál.¹⁵

Mindezek miatt is elengedhetetlen annak vizsgálata, miképpen csökkenthető a látencia, azaz növelhető e bűncselekmények felderítettsége, hiszen a feltétlen felderítéstől való félelem az elkövető oldalán elrettentő erőként jelenhet meg. A látencia csökkenésére azonban csak akkor található megfelelő megoldás, ha feltárhatók annak okai.

2. A látencia lehetséges okai¹⁶

A látencia több okra vezethető vissza. Egészen régre nyúlik vissza a látencia kérdése hiszen úgy gondolom, hogy már feminista mozgalmakkal előtérbe kerültek a szexuális bűncselekmények, de sajnos ez se adott elég okot arra, hogy napvilágra kerüljenek ezen büntetendő cselekmények. Ennek legfőbb okai talán ugyanazok lehetnek, mint napjainkban. A következőkben összegyűjtöttem néhány olyan okot, amely a szexuális bűncselekmények rejtettségéhez vezet.

2.1. Családon belüli elkövetés

A szexuális bűncselekmények nagy eséllyel maradnak rejtve akkor, ha annak elkövetésére családon belül, különösen szülő-gyermek viszonylatban, gyermek sérelmére kerülnek elkövetésre. A látencia egyik oka e körben, hogy az *erőszakoló, nem ritkán a szülő, hatalom, valamilyen privilégium nyújtásával vagy egyéb módon veszi rá gyermekét a cselekményre, és arra, hogy erről ne beszéljen*. Többek között ez az, ami közrejátszik abban, hogy a feljelentések megtételének valószínűsége annál nagyobb, minél

¹³ http://ugyeszseg.hu/repository/mkudok6797.pdf?fbclid=IwAR0ebico1yLkP9HvjCzFpv_CXa5-VB1-v0oK8WBgGgTWEgja5CfBcEKeOE (2019.01.03.)

¹⁴ KORINEK LÁSZLÓ: *A bűnözés visszatükröződése. Látens bűnözés, bűnözésábrázolás, félelem a bűnözéstől*. In: Kriminológiai ismeretek, bűnözés, bűnözéskontroll. (szerk.: Gönczöl Katalin-Korinek László-Lévai Miklós) Budapest: Corvina Egyetemi Könyvtár. 1996. 75–76. pp. KORINEK LÁSZLÓ: *Rejtett bűnözés*. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó. Budapest, 1988. 17–23. pp.

¹⁵ ERDEI GÁBOR: *A bűnügyi statisztika valóságtartalma*. Hadtudományi Szemle, 6. évf. 3. sz. Budapest, 2013. 120. p.

¹⁶ Lásd: Függelék, 13. számú ábra.

távolabbi kapcsolatban áll a sértett az elkövetővel.¹⁷ Abban az esetben tehát, ha a szexuális bűncselekmény elkövetésére családon belül kerül sor, akkor a szülő gyerekekkel fennálló hatalmi-befolyási viszonya alapvetően visszatartja az áldozatot attól, hogy az őt ért sérelemmel más, kívülálló személy felé forduljon.

A családon belüli elkövetés esetén az *áldozathoz közel álló (másik) szülő képes lehet még felmérni a helyzetet*, ezért elméletileg adott lenne a lehetőség a bűncselekmény észlelésére, annak a hatóság felé történő jelentésére. Felmerülhet mégis a kérdés, hogy ilyenkor a másik szülő, miért nem tesz semmit ez ellen, ha tudomása van róla? Ennek egyik indoka az, hogy ez a szülő – aki általában az anya – megfélemlített helyzetben van, de akár az is előfordulhat, hogy az anya nem áll közel a gyermekéhez, szigorú magatartást tanúsít, a szexuális témákhoz való hozzáállása büntető jellegű, esetleg rideg. Sok esetben a gyermek hibáztatja az anyát a vele törtétek miatt, hogy kitette őt az apa bántalmazásának hiszen elhanyagolta, nem figyelt rá eléggé.¹⁸ Azonban az anya is inkább áldozat, mint cserbenhagyó. Az ilyen családi környezetben az anya tehát megfélemlített helyzetben van. Gyakori, hogy őt is érte valamilyen atrocitás.¹⁹ Emellett a családon belül elkövetett szexuális bűncselekmények rejtetségének oka lehet az is, hogy a családon belül történt dolgokat, így az ilyen jellegű szexuális magatartást is, magánügynek értékelik, félnek kitenni magukat, illetve a család egységét a hatósági útnak. Ezzel hozható kapcsolatba az az ok is, amely az áldozat gyermek személyében akadály a hatósághoz fordulásnak: *a gyermekek sokszor nincsenek is tisztában azzal, hogy mi is történik velük*. Ha így nőnek fel, ezt veszik természetesnek. A gyermekek felnőve egyre jobban érzik, hogy amit tesznek, ami velük történik nem normális és nem is helyes, de mégsem fordulnak hatóságokhoz vagy csak az áldozattá válást követően jóval később.²⁰ Ennek oka lehet az, hogy tartanak attól, hogy ez tönkreteszi a családot, magukat okolják emiatt. Ok lehet emellett az is, hogy *félnek a „fogvatartó szülőtől”, annak megtorló cselekményeitől*.

2.2. Szakemberek figyelmének hiánya

A második súlyos probléma, hogy sokszor a *szakemberek (mint például tanárok, orvosok) sem képesek mindig észrevenni az áldozaton a jeleket*. Többféle jele lehet annak, hogy valaki szexuális bűncselekmény áldozatává válik. Fizikai jelei például a testen lévő sérülések, zúzódások, illetve szexuális úton terjedő betegségek megjelenése. A fizikaiak mellett beszélhetünk viselkedési jelekről is, mint például a fiatal lányok kirívó öltözködése vagy az, hogy többet tudnak a szexualitásról, mint kortársaik, illetve regresszív vagy szociálisan elszigetelt viselkedésük is gyakori. Tipikusan előfordulnak sajnos az önpusztító tevékenységek is ezeknél az egyéneknél.²¹ A pszichés károsodások

¹⁷ KORINEK LÁSZLÓ: *A Szexuális viktimizáció összefüggései*. In: Emlékkönyv Ferencz Zoltán Egyetemi Adjunktus Halálának 20. Évfordulójára. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Pécs, 2004. 155. p.

¹⁸ SZOMORA ZSOLT: *A nemi bűncselekmények alapkérdései*. Rejtjel Kiadó. Budapest, 2009. ??? p.

¹⁹ KURITÁRNÉ SZABÓ ILDIKÓ: *Borderline személyiségzavar*. Medicina Könyvkiadó Zrt. Budapest, 2008. 225. p.

²⁰ Lásd: Függelék, 14. ábra.

²¹ SZÉCHEY ORSOLYA (szerk.): *Szexuális gyermekbántalmazás a családban*. Animula Kiadó. Budapest, 2001. 24–25. pp.

közé kell sorolni még az önbizalomhiányt és a lelki bizonytalanságot is.²² A bántalmazott lányoknál inkább a visszahúzó, hallgató magatartás, még a bántalmazott fiúknál exhibicionista viselkedés mutatható ki.²³

2.3. A társadalom szemhuntyása, illetve stigmatizálása

Látencia okai közé sorolható többek között az, hogy az érintettek félnek a társadalmi megítéléstől. Nem szeretnék, hogy fény derüljön arra, mi történt velük, arra, amin átestek, mivel szégyenként élik meg. Álláspontom szerint e helyen szükséges megemlíteni azokat a ritka eseteket is, amikor az elkövetők büntudat, szorongás vagy valamely megelőző esemény (pl. önmérgező kísérletek) miatt orvosuknak megvallják tettüket. Ilyenkor az orvos lelkiismereténél fogva dönthet úgy, hogy nem jelenti az esetet, ezzel nyitva hagyván az ajtót az elkövetőnek újabb deliktum elkövetésére. A fent kifejtettek okán tehát fontos lenne, hogy akár a szülők, felnőttek, orvosok, rokonok, tanárok, védőnők észrevegyék az erre utaló jeleket és lehetőségekhez mérten a közvérdra üldözendő cselekmények miatt rendőrséghez forduljanak.

2.4. Hatóság iránti bizalmatlanság

A látencia okai között említendő egy olyan ok, amely kifejezetten a bűnüldöző hatóságokkal függ össze, nevezetesen a rendőrség iránti bizalmatlanság és elégedetlenség.²⁴ Az áldozatok bizalmatlansága, elégedetlensége álláspontom szerint a bűnüldöző hatóságok munkásságára vezethető vissza.²⁵ A családon belül elkövetett szexuális deliktumok körében a nehéz felderítés miatt ugyanis a hatóságok oldalán a beavatkozástól erős tartózkodás figyelhető meg. Az az eset is fennállhat, hogy a panasz felvevője lebeszéli a bejelentőt, mert reménytelennek látja a felderítést. A felderítési nehézségeken kívül a hatóságok iránt tanúsított bizalmatlanság körében az áldozatok szempontjából az is szerepet játszik, hogy a feljelentő gyakorta találja magát szemben a magát a konfabuláció, a meseszöveg, a feljelentés valótlanosságának „vadjával”, amely a feljelentési hajlandóságot jelentős mértékben csökkenti.²⁶ Nyilvánvalóan a hatósági szelekció arra is visszavezethető, hogy a személyek által bűncselekményként megélt történések nem minden esetben váltják ki az eljárás megindítását.²⁷ Ez ugyancsak azt erősíti, hogy ne forduljanak a hatóságokhoz és arra ösztökéli őket, hogy az a mondat hagyja el a szájukat, hogy „a rendőrség úgyse tesz semmit”. Ahelyett, hogy a sértettet meghallgatnák és jóhiszeműen hallgatnák meg, gyakran úgy állnak hozzá, hogy a gyerek vagy a felnőtt nő hazudik, csak kitalálják a történetet vagy az anya túlságosan félti a gyereket. Ahogyan Virág György megfogalmazza: „Kimondva-kimondatlanul kétségbe vonják,

²² SZOMORA ZSOLT: *A nemi bűncselekmények alapkérdései*. Rejtjel Kiadó. Budapest, 2009. 200. p.

²³ SZILÁGYI VILMOS: *Szexuálpszichológia*. Medicina Könyvkiadó Rt. Budapest, 2006. 232–234. pp.

²⁴ KORINEK LÁSZLÓ: *Félelem a bűnözéstől, rejtett bűnözés*. In: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Lévy (Szerk.): *Kriminológia*. Wolters Kluwer Kft. Budapest, 2016. 384. p.

²⁵ Lásd: Függelék, 22. számú ábra.

²⁶ A konfabuláció problémáját a későbbiekben részletesen kifejtem.

²⁷ KORINEK LÁSZLÓ: *Félelem a bűnözéstől, rejtett bűnözés*. In: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Lévy (Szerk.): *Kriminológia*. Wolters Kluwer Kft. Budapest, 2016. 371–391. pp.

tagadják a cselekmény megtörténtét, hibáztatják vagy éppen vádolják a sértettet a vele történtek miatt. Ez a reakció fokozza az áldozatok amúgy is meglévő szégyénérzetét, büntudatát.”²⁸ Ez legfőképpen olyan hatósági tagokra jellemző, akik nem jártasak a Btk. XIX. fejezetében szereplő deliktumok körében (pl. egy készenléti rendőr). Viszont a tapasztaltabb rendőrségi dolgozók is dönthetnek amellett, hogy nem fogadják el a feljelentést. Ez olyan eseteknél fordul elő, mint például egy válás esetén, amikor gyermekelhelyezési perben sokszor vádolják egymást a volt házastársak, hogy a gyermeket a másik szexuálisan bántalmazta. Mindemellett a szexuális bűncselekményeknél objektív bizonyítékok híján nehéz a kétség kizárása. A bírónak ezért is nagyon nehéz a dolguk. Ezeknél a szexuális bűncselekményeknél mivel a vallomások és a szakértői vélemények alkotják nagyrészt a bizonyítékokat így a bírók kénytelenek ezen közvetett bizonyítékok által meghozni a döntést. A bírónak leginkább itt valósul meg az objektív bizonyítékokon nyugvó ám saját meggyőződésén alapuló ítélet.

Ezen okokból kifolyólag elmondható, hogy a rejtett bűnözés még mindig létező probléma és az ismertté vált bűncselekményeknek a viszonya az össz-bűnözéshez: „tengerben úszó jéghegy.”, amelynél a vízalatti rész megismeréséhez becslésekkel lehet közelebb kerülni.²⁹

3. Megoldási javaslatok a látencia csökkentésére

3. 1. A #METOO-kampány

Vitathatatlan megállapítás, hogy abban az esetben, ha a bűncselekmény elkövetéséről a hatóság nem szerez tudomást, úgy az igazságszolgáltatási rendszer sem tud segíteni. Az áldozatokat különféle kampányok segítségével sarkallhatjuk arra, hogy felszólaljanak. A #metoo *Alyssa Milano* által elindított kampány „jelszava”. A #metoo, - „én is” - jelzõt közösségi portálokon nyilvánossá tett közléseikben olyan emberek használják, akiket szexuális abúzus ért.³⁰ A kampány Magyarországon a *Marton László* ügynél³¹ robbant be 2017 októberében. Habár megkérdezések során az igazságszolgáltatásban résztvevők a kutatásom során úgy nyilatkoztak, hogy nem hiszik, hogy az #énis kampánynak köszönhetően többen tettek volna szexuális bűncselekmény elkövetése miatt feljelentést, véleményem szerint, a kampány egy pozitív dolog. Ezzel ugyanis elindult egy hullám, amely azt jelenti, hogy a szexuális abúzus áldozatai világszerte, s ezzel hazánkban is bátrabban mernek a hatóságokhoz fordulni abban az esetben, ha szexuális bűncselekmény áldozatává válnak. Álláspontom szerint ma már az internet mint segítségnyújtási forrás is rendelkezésre áll, ezért is tartom hasznosnak, figyelemfelkeltőnek a

²⁸ VIRÁG GYÖRGY: *Áldozatok testközelben. A szexuális bűncselekmények áldozatainak védelme*. In: Gönczöl Katalin (szerk.): *A modern büntetőpolitika problémái Nagy-Britanniában*. Kriminológiai Közlemények 51. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1995. 119. p.

²⁹ VIRÁG GYÖRGY – KULCSÁR GABRIELLA – ROSTA ANDREA: *Erőszakos bűnözés*. In: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Lévy Miklós (Szerk.): *Kriminológia*. Wolters Kluwer Kft. Budapest, 2016. 585. p.

³⁰ <http://fmc.hu/2017/10/18/metoo-tenyleg-majdnem-minden-not-bantalmaztak-mar-szexualisan/> (2018.10.28)

³¹ Sárosdi Lilla színésznő facebook oldalán tett közzé egy posztot arról, hogy a Kossuth és egyben Jászai Mari díjas színház rendező öt szexuálisan zaklatta.

különböző közösségi platformokon, Facebookon, Twitteren, Instagramon, egyéb telefonos applikáción terjedő kampányokat, hasonlóan a #metoo kezdeményezéshez, hiszen ezáltal szélesebb körben van lehetőség az ismeretterjesztésre. A kampány lehetőséget nyújt arra, hogy a téma kikerüljön a tabukörből és segítsen az embereknek abban, hogy ne érezzék magukat hibásnak és merjenek lépni és bizalommal felkeressék az illetékes hatóságot.

3. 3. Bizalomépítő rendőrség

Az intézményrendszer egyik legfontosabb szerve a rendőrség, amelynek helyzete igen nehéz, hiszen gyors és látványos eredményeket kell szolgáltatniuk.³² Folyamatos kontrol és bírálat veszi körül, amellet, hogy közvetlen kapcsolatban áll a társadalommal, hiszen a rendőrség egy olyan intézmény, amelynek a célja a polgárok védelme és a közbiztonság megteremtése.³³ A bizalomhiány feszültséget kelt és rontja az eredményeket, növeli a költségeket, illetve nehezíti a rendőrség munkáját. A bizalomhiányt elsősorban talán az váltja ki, hogy nem ismertetik a polgárokkal munkájukra vonatkozó szabályait, jogaikat és kötelezettségeiket. Elvárja az együttműködést anélkül, hogy annak alapjait szabályait, kereteit ismertetné. Viszont a hatékony kommunikáció elengedhetetlen így a rendőrségi munkába célszerű bevonni őket. Viszont ez a kommunikáció több csatornás. Többek között itt szerepet játszik az internet és a televízió is.³⁴ Az itt hallottak és olvasottak alapján von le a társadalom következtetést, hiszen befolyásolják őket.³⁵ A biztonságérzetet a nyilvánosság megnyugtatósa idézi elő. Ezt úgy lehet elérni, hogy napról napra a bűncselekményeket helyezik központi helyzetbe és prioritást élveznek. Ehhez 3 erőforrás szükséges: külső ellenőrzésnek való megfelelés, társadalmi aggodalmak és félelmek kiváltóokok megértése, illetve megfelelő erőforrások felhasználása (például különböző működési politikák, együttműködés).³⁶ Súlyos megállapítások ezek, viszont a rendőrök fegyelmezett, tisztességes emberek, de egyetlen hiba vagy tévedés az érintett számára súlyos sérelmet kelthet, így ez elégedetlenséget szül.³⁷

A hatóság iránti bizalmatlanság problémájára megoldás lehetne az angol mintájú követelmény rendszer a „*reassurance policing*”, azaz a bizalomépítő rendőrség.³⁸ Sajnos ez napjainkban még nehezen lenne kivitelezhető, hiszen ahhoz, hogy ezt elérjük elsődlegesen a társadalomnak kellene megelőlegezni a bizalmat a hatóságok felé, majd

³² NÉMETH ZSOLT: *Bizalomhiány a magyar rendőrségnél – okok és következmények*. In: Szerk.: Jacsó Judit *Bizalom-társadalom-bűnözés*, V. Országos Kriminológiai Vándorgyűlés anyaga: Az V. Országos Kriminológiai Vándorgyűlés anyaga. Bóbor Kiadó, Miskolc, 2006. 151–161. pp.

³³ LESS FERENC: *A közösségi hálózatok és a közösségi rendőrség kapcsolata (Mi keresni valója van a rendőrségnek a Facebookon?)*. Nemzetbiztonsági Szemle 2015/1. 26–51 pp.

³⁴ LESS FERENC: *A közösségi hálózatok és a közösségi rendőrség kapcsolata (Mi keresni valója van a rendőrségnek a Facebookon?)*. Nemzetbiztonsági Szemle 2015/1. 26–51 pp.

³⁵ http://www.rendeszetelmelet.hu/Graphics/pdf/e-konyvtar/Szabo_Szilvia_NKE_palyazat.pdf (2019.01.02.)

³⁶ https://www.college.police.uk/What-we-do/Support/Citizens/Special-Constabulary/Documents/Reassurance_policing_.pdf (2019.01.02.)

³⁷ NÉMETH ZSOLT: *Bizalomhiány a magyar rendőrségnél – okok és következmények*. In: Szerk.: Jacsó Judit *Bizalom-társadalom-bűnözés*, V. Országos Kriminológiai Vándorgyűlés anyaga: Az V. Országos Kriminológiai Vándorgyűlés anyaga. Bóbor Kiadó, Miskolc, 2006. 151–161. pp.

³⁸ A brit koncepciójú bizalomépítő rendőrség lényege az, hogy a társadalom elvárásaihoz igazítsák a rendőrhatósági munkát.

így tudna a hatóság is az emberek elvárásaihoz igazodni. Emellett az isztambuli egyezményben foglaltak³⁹ is mind elősegítik azt, hogy kiépülhessen a bizalomépítő rendszer.

3. 4. Segélyszervezetek szexuális bűncselekmények áldozatai számára

A közösségi platformokon való egyre szélesebb körű szociális áldozatsegítés mellett álláspontom szerint a legfontosabb az lenne, hogy az emberek megismerjék azokat a segélyszervezeteket, amelyekhez bizalommal fordulhatnak akkor, ha szexuális bűncselekmény áldozatává válnak. 2017-ben készített felmérésem során egyetlen megkérdezett sem tudott a téma szempontjából releváns segélyszervezetet megnevezni, ezért féltő, hogy az áldozatok valójában nem tudják, hova fordulhatnak a rendőrségen kívül, kik azok, akik nekik a bűnüldöző hatósághoz fordulás kérdésében esetleg segítséget nyújthatnak.⁴⁰ A releváns segélyszervezetek online jelenléte, online fórumok rendelkezésre állása segítséget nyújthat azoknak, akik problémájukkal nem tudnak vagy nem mernek a rendőrséghez fordulni.⁴¹ A 2017-es évben végzett felmérésem is igazolja, hogy sokan egy segélyszervet sem ismernek. Az online platformokon rengeteg oldal van, ahol segítséget kaphat az áldozat, illetve különféle szervek, egyesületek, alapítványok weboldalaival is lehet találkozni. Ilyen például a Patent⁴², a Nane⁴³, Hintalovon Gyermekjogi Alapítvány⁴⁴, Máltai Szeretetszolgálat⁴⁵, Családok Átmeneti Otthona, és a Gyermek Átmeneti Otthona⁴⁶. Weboldalak közül a beszéljrola.hu vagy a megeroszakoltak.blog.hu, ahová bizalommal fordulhatnak a szexuális bűncselekmények áldozatai, írhatnak a velük történt eseményekről, s segítséget kaphatnak. Ebben a körben megemlíthető még a Kék Vonal⁴⁷ is, sok egyéb segítségnyújtási kezdeményezés mellett.

A felsoroltak mellett a szakemberek, mint a sokszor említett tanárok, orvosok, védőnők, iskolai nővérek és egyéb személyek közreműködése hasznos lehet, csak hogy sok esetben nem figyelnek fel a szexuális abúzusra utaló jelekre, valamint még ha tudomá-

³⁹ Lásd: 240. p.

⁴⁰ Lásd: Függelék, 3. számú ábra.

⁴¹ Lásd: Függelék, 24. ábra.

⁴² A Patent, másnéven a Patriarchátus Ellenzők Társasága elsősorban a nőket hivatottak védeni, de mellettük a gyermekek védelmében is fellépnek. Jogászok, pszichológusok és nemi alapú erőszakkal foglalkozó szakemberek alkotják a szervezetet, akiknek célja jogi és pszichológiai segítségnyújtás a rászorultak számára. Weboldalukon a www.patent.org.hu-nsok dokumentum található, amelyek az emberek segítségére lehetnek.

⁴³ Nők A Nőkért Együtt Egyesület szintén egy erőszak elleni egyesület. Az alanyi köre megegyezik az előző szervével (Patent). A Nane főként telefonos úton keresztül nyújt segítséget a KERET segélyvonal által, melynek száma a honlapon is megtalálható. Az Egyesületnek számos segítségnyújtási módszere van, mint például a lobby tevékenység, könyvkiadások, figyelemfelhívások. Fontos megemlíteni, hogy ők nem tanácsot adnak, hanem segítik a hívókat, hogy olyan döntést hozzanak életükről, ami előre mozdítja azt.

⁴⁴ A Hintalovon Gyermekjogi Alapítvány célja, hogy a Magyarországon élő gyermekek jogait érvényre juttassák, illetve támogassák. Kiemelkedő a YELON projektje, amely azzal a céllal jött létre, hogy a gyerekek testükről, lelkükről és a szexualitásról nyíltan tájékozódhassanak. Ez talán ma a legaktuálisabb, hiszen ennek elérhető egy telefonos alkalmazása, ami a fiatalok körében manapság nagyon elterjedt.

⁴⁵ „Tuitio fidei et obsequium pauperum”, azaz „a hit védelme és a szegények szolgálata”. Ez a Máltai Szeretetszolgálat jelmondata. Talán az egyik legnagyobb múlttal ez a szervezet rendelkezik a világon.

⁴⁶ Átmeneti otthon biztosítása a rászorult gyermekeknek, illetve családoknak

⁴⁷ A Kék Vonal Gyermekkrízis Alapítvány a gyerekek és fiatalok meghallgatásával, a bajba jutott gyerekek segítségével foglalkozik, illetve azon dolgoznak, hogy a gyermeki jogok megvalósuljanak és a gyermekek mindenek felett álló érdekeit képviseljék.

sukra is jut ilyen jellegű cselekmény, nem minden esetben adnak róla jelentést. Ennek hátterében akár az elkövetőtől való félelem is állhat. A gyermek részére nyújtott segítségnél nagyon fontos, hogy óvatosan, kényszerszerűen mentesen kérdezzék őket, és válasz esetén semmiképpen se döbbenet látszódjon rajtuk. Világossá kell tenni számára, hogy nem az ő hibája, ami történt. Segíteni kell őt abban, hogy hova fordulhat az ügyben. Az empátia a kulcs. Ez a téma kifejtése azért is volt fontos számomra, mert úgy gondolom azzal, hogy az emberek megismerkednek a fentebb felsorolt szervekkel, oldalakkal, kampányokkal magabiztosabb fellépést eredményezhet, erőt adhat az áldozatoknak ahhoz, hogy a hatóságokhoz forduljanak. Így ez, mind a látens bűnözés visszaszorítására hatással lehet, mind pedig a bizonyítás esetében is mutathat előrelépést. Ha az emberek körében már nem „tabu téma” egy segélyszerv, hanem olyan általánosan megszokottá válik, mint az, hogy az emberek boltba járnak, talán nem okozna akkora nehézséget az sem, hogy minél hamarabb a rendőrséghez forduljanak és még akár közvetlen bizonyítékokat is szerezzenek.

III. Másodlagos viktimizáció problematikája a nyomozás során

Abban az esetben, ha a szexuális bűncselekmény elkövetése a hatóság tudomására jut, a bűnüldöző hatóságoknak az e bűncselekményekkel kapcsolatos bizonyítási nehézségekkel kell megküzdeniük, hiszen az esetek többségében nagyon kevés bizonyíték a hatóságok rendelkezésére.⁴⁸ Ez a tény több okra is visszavezethető. Ezek közül a legfontosabbak talán a bizonyítékok elenyészése, amely szinte kiküszöbölhetetlen akkor, ha az a sértett késlekedve fordul a hatóság felé. Kézenfekvő bizonyítékok a testen lévő jelek (mint például a zúzódások), a tárgyi bizonyítékok (mint például a ruházat vagy elektronikus eszközök, lepedő). Amennyiben a gyógyulás megtörténtét megelőzően orvosi látellelet, szakértői vélemény nem készül, az elenyészett bizonyítéknak tekinthető.

A bizonyítékok beszerzése során a sértett közreműködése elengedhetetlen, legyen szó akár a fent említett tárgyi bizonyítási eszközökről, akár a sértett tanúkénti kihallgatásáról.

1. A sértett kihallgatása

Dolgozatomban a másodlagos áldozattá válás veszélyeit, illetve ezek kiküszöbölésének lehetőségeit a sértett kihallgatása tekintetében vizsgálom. A sértett vallomásának a szexuális deliktumok nyomozásánál óriási szerepe van, különösen abban az esetben, ha más bizonyítékok nem állnak a hatóság rendelkezésére. Éppen ez a tény az azonban, amely – tekintettel az bűncselekmény elszenvédése során szerzett lelki sérülésekre is – leginkább magában hordozza a másodlagos áldozattá válás veszélyét. A sértettnek kihallgatása során óhatatlanul át kell élnie ugyanis újra a vele megtörtént eseményeket, amely tény, a hatóság hozzáállása és kihallgatási metodikája függvényében ahhoz vezethet, hogy az áldozat az igazságszolgáltatási rendszer áldozatává is válhat egyúttal. Ez

---

⁴⁸ Lásd: Függelék 12. számú ábra.

pedig elsődleges áldozattá váláson túl halmozott traumatizálódást idézhet elő,⁴⁹ amely vitathatatlanul nem kívánatos hatás. A másodlagos áldozattá válás problémájának feltárása során a sértett kihallgatásában rejlő releváns veszélyeket, illetve azok okait vizsgálom, majd megoldási javaslatot teszek e veszélyek minimalizálására, elkerülésére.

1. 1. A megismételt kihallgatás problémája

A szexuális bűncselekményeknél általában két személy van jelen: a sértett és az elkövető. Kevés olyan tanú van ezért, akik első kézből bizonyítékkal állnak elő, így a sértett vallomása különösen fontos. Ahhoz, hogy egy kihallgatás megfelelő módon folyjon le, keresztül kell menni annak minden egyes szakaszán, amelyek a következők: fogadási szakasz, előzetes beszélgetés, ahol felveszik a pszichológiai kontaktust, vallomás előadása, kérdések feltétele és a befejezés, ami egy levezető beszélgetés.⁵⁰ A kérdés az, vajon a hatóságok valójában végigmennek ezeken a szakaszokon? Álláspontom szerint ez személyfüggő, illetve attól is függ, hogy hányadik kihallgatásról van szó. A kihallgatás során, annak sikeressége, valamint az áldozat védelme szempontjából a legfontosabb a pszichológiai kontaktus felvétele, a bizalmi kapcsolat kialakítása.

A Büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény *(továbbiakban: Be.)* 85. § (1) bekezdés g) pontja alapján a kihallgatások során törekedni kell arra, hogy minél kevesebb-szer hallgassák meg az eljárásban résztvevőket, különösen a sértettet.⁵¹ Ennek indoka az, hogy a sértett a kihallgatás során újra és újra átéli a traumát – ezzel a hatóság kiteszi őt a másodlagos viktimizációnak. Emellett a szexuálisan abuzált személy többszöri kihallgatása során a vallomás torzulhat, így annak értéke bizonyítékként csökkenhet (a kiskorú sértett ismétlődő interjúja vonatkozásában a vallomást a gyermek felnőtt általi befolyásoltsága is torzíthatja).⁵² A Be. 163. § (1) szakasza szerint „a bizonyítás azokra a tényekre terjed ki, amelyek a büntető és a büntetőeljárás jogszabályok alkalmazásában jelentősek. A bizonyítás a büntetőeljárás járulékos kérdéseinek elbírálásában jelentős tényekre is kiterjedhet.” A jelentős tények büntetőjogi szempontból az elkövető személyére, cselekmény tárgyi és szubjektív oldalára is kiterjed többek között.⁵³ Tehát olyan tényeket foglal magába, amely a valósághű tényállás megállapítására törekszik, ami viszont többszöri kihallgatást követel. A többszöri kihallgatást megkövetelő valósághű tényállás felállítására vonatkozó rendelkezés formálisan azonban szemben áll a fent idézett szakasszal (85.§ (1) g)), amely alapján a sértett védelme érdekében a többszöri kihallgatás kerülendő. A nyomozó hatóságok azon az állásponton vannak, hogy minél többet találkozik a sértett a kihallgatóval annál jobban kialakul egy bizalmi viszony, annál jobban megnyílnak a sértettek, emellett később is eszükbe juthat valamely rele-

⁴⁹ Lásd: Függelék, 17. számú ábra.

⁵⁰ KERTÉSZ IMRE: *A kihallgatási taktika lélektani alapjai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1965.

⁵¹ Be. 85. § (1) A bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság a különleges bánásmódot igénylő személy jogai gyakorlásának, kötelezettségei teljesítésének elősegítését és kíméletét az eljárás érdekeire figyelemmel, lehetőség szerint az alábbi intézkedésekkel segíti elő: g) az érintett személy részvételét igénylő eljárási cselekményt úgy készíti elő, hogy az megismétlés nélkül elvégezhető legyen.

⁵² www.barnahus.hu (2018. 10. 25.)

⁵³ FANTOLY ZSANETT – GÁCSI ANETT ERZSÉBET: *Eljárási büntetőjog: Statikus rész*. Iurisperitus Bt. Szeged, 2013. 211. p.

váns történés, amiket az első meghallgatás során nem tudtak felidézni. A hatóságok is egyetértenek azzal, hogy ne kelljen újra és újra elmesélniük a sértetteknek a velük történeteket, így törekednek az egyszeri kihallgatásra.⁵⁴ Az említett két, egymásnak formálisan ellentmondó követelmény, azaz, hogy a sértett többször beszéljen arról, ami vele történt és az, hogy a rendőrségen szorítkozzanak arra, hogy minél kevesebbet hallgassák ki őt, nem feltétlenül áll egymással ellentmondásban. Hiszen abban az esetben, ha a hatóságok tisztában vannak a kihallgatott lelkiállapotával és szakértő módon, empátiakusan történik a kihallgatás, ügyelve a sértett pszichés állapotára, akkor a másodlagos viktimizálódás esélye többszöri kihallgatás mellett is minimalizálható. Mindezek ellenére felmerülhet a kérdés, hogy célszerű lenne-e a kihallgatások megismétlésének számszerű korlátokat szabni. Hiszen a fentiek alapján szükséges ismételt kihallgatás, de a kihallgatásokat nem szabad túlzásba vinni. Álláspontom szerint a kihallgatások számát felesleges lenne megszabni, hiszen vannak sértettek, akiket nehezebb megszólaltatni, illetve a bűnüldözés szempontjából optimális az is, hogy behívhatják őket bármikor, ha később merül fel releváns kérdés. A számszerűsítés esetén ezt megvonná tőlük.

Úgy vélem, szükség lenne arra, hogy az első kihallgatás folyamán minden feltétel adott legyen, ahhoz, hogy a másodlagos viktimizáció elkerülhető legyen és egy komplex rendszeren keresztül történjen meg a kihallgatás.⁵⁵ A sértett védelme érdekében szükség van arra, hogy kevés személy jelenléte előtt történjen a kihallgatás, valamint arra, hogy egy pszichológus szaktanácsadó jelen legyen a meghallgatáson (akár közvetlenül, akár egy másik szobában), hiszen a szakértő személy jelenléte a meghallgatás során álláspontom szerint elengedhetetlen. Szükség van arra továbbá, hogy a rendőrhatalmági tag vagy a bíró megfelelő kvalifikáltsággal rendelkezzen. Célszerű lenne képzéseket tartani, illetve szakosítást végezni. Ahogyan például a fiatalok ügyét tárgyaló bírák erre specializálódnak, úgy a szexuális bűncselekményeknél álláspontom szerint szükség lenne arra, hogy az eljárási cselekményekben résztvevő személyek úgynevezett érzékenyítő képzéseken⁵⁶ vegyenek részt és tanúbizonyságot tegyenek arról, hogy rendelkeznek a megfelelő képességekkel eljárni ezekben az ügyekben. Ezen alanyi feltételek mellett a fentebb említett tárgyi feltételek megvalósítására lenne szükség. Ahhoz, hogy megvalósuljon az, hogy minél kevesebb személy legyen jelen a sértett kihallgatása során, véleményem szerint egy remek lehetőség lenne a detektív tükör alkalmazása, amelynek a túloldalán (a monitoring szobában) – kép-és hangfelvétel készíttéssel egyidejűleg – egy pszichológus szaktanácsadó és egyéb fontos személy lehetne jelen. Emellett további megoldások is léteznek, amelyet a következő fejezetben részletesen kifejték.

⁵⁴ Lásd: Függelék, 16. számú ábra.

⁵⁵ Áldozati megkérdezésem alapján az mindenképpen pozitív visszajelzés, hogy csak egy személy válaszolta azt, hogy a legjobb megoldás az lenne, ha számszerűsíténék a kihallgatások számát. Az adott két választ, ha vegyítjük, akkor azt a megoldást kapjuk, hogy törekedni kell a minél kevesebb kihallgatásra, viszont tisztában kell lenni az egyén életkorával és személyiségével. Nyilvánvalóan egy komplex első kihallgatás lenne a legeredményesebb. Ehhez az eredményességhez és komplexitáshoz szükség van hatékony technikai eszközökre a kihallgatásokon. Lásd: Függelék, 5. számú ábra.

⁵⁶ A btk. XIX. fejezetében szereplő bűncselekményekre érzékeny szakszemélyzet részvételének elősegítésére az eljárásban.

1. 2. Jegyzőkönyvezéssel kapcsolatos problémák

A kihallgatások során a jegyzőkönyvvezetés is nehezíti az eljárás gördülékeny lefolytatását, hiszen a nyomozó hatóságoknak *nem áll rendelkezésükre (elég) leíró*. A rendőrség tagjai maguk végzik a jegyzőkönyvvezést még a kihallgatás során is, amely áldozatvédelem szempontjából azért problematikus, mert ezáltal a kihallgató nem tud megfelelően odafigyelni a sértettre. A büntetőeljárás törvényben nincs erre vonatkozó rendelkezés, pedig célszerű lenne kötelezően előírni a leírók alkalmazását. Viszont úgy gondolom nem ez a legjobb megoldás-e problémával kapcsolatos megoldási javaslataimat később fejtem ki.⁵⁷ Másik problémaként megemlíthető, hogy hosszadalmas folyamat az, amikor a nyomozó bíró kihallgatja az érintettet gyermeket, majd elkészíti a jegyzőkönyvet olyan formában, hogy az a nyomozó hatóságok kezébe kerülhessenek, akik ezek után újból kihallgatják a sértettet és szükség esetén sor kerülhet a felismerésre bemutatásra.⁵⁸ Az elmélet szerint egyébként az elkövetőhöz hasonló profilú embereket mutatnak meg, de a gyakorlatban ez fénykép bemutatásával működik.⁵⁹ Itt lényeges idő telik el. Az érintett személy *friss emlékek híján már nem biztos, hogy annyira fel tudja idézni, azt, hogy hogyan is nézett ki az elkövető*. Illetve ez idő alatt az elkövető is változhat, nőhet szakálla, meghízhat, lefogyhat, kopaszodhat, stb. Nehézségeket okoz ezen kívül még az, hogy vannak esetek – bár ez ritka, de előfordul –, hogy készenléti rendőr teszi fel a vallomást. A készenléti rendőrök *nem feltétlen rendelkeznek megfelelő hozzáértéssel* az ügghöz (amiatt, hogy nem biztos az, hogy ezen bűncselekményekre vannak specializálódva) –, így nem várható el tőlük olyan munka, amely egy olyan hatósági tagtól, aki rendszeresen foglalkozik ilyen ügyekkel. Ez a jegyzőkönyvnél ugyancsak visszaköszön. Amikor egy készenléti rendőr hallgatja ki a sértettet, (aki megeshet, hogy nem is azonos nemű személy) előfordulhat, hogy kihagy olyan releváns és fontos kérdéseket, amelyek a vád megállapításához, ezzel a vádemeléshez elengedhetetlenek. Ez később az „eljáró hatósági tag” kezéhez kerül és akkor szembesül vele, hogy a jegyzőkönyv hiányos. A jegyzőkönyvvezés bagatell eszköznek tűnhet, hiszen igazából csak le kell írni a vallomást. Ez viszont nincs így, igen kényes a jegyzőkönyvvezés módszere, hiszen ügyelni kell arra, hogy a vallomásnak rögzített érdemi részeit jegyezze le és azokat szó szerint tegye a hatóság. A túlzott részletezés, a vallomás körmondatokba foglalása hosszadalmas munkát igényel és az eljárás elhúzódásához vezet.

1. 3. Megoldási javaslatok a vallomásfelvétellel kapcsolatban

A rendőrségeken a nyomozó készíti el a jegyzőkönyvet.⁶⁰ A különleges bánásmódot igénylő sértetteknel kötelező a kép-és hangfelvétel az új büntetőeljárás törvény óta, amit alkalmaznak is. Álláspontom szerint az írott jegyzőkönyv áldozatvédelmi szempontból nem a leghatékonyabb vallomásfelvételi módszer, mivel nem tudnak megfelelő

⁵⁷ Vallomásfelvétel megoldási javaslatainál részletesen.

⁵⁸ Ma már a rendőrhatalósági tagok is kihallgathatják a kiskorú sértetteket, nincs szükség a nyomozó bíró előzetes munkásságára. <https://arsboni.hu/gyermek-tanuk-buntetoeljarasban-kihallgatas-regi-es-az-uj-buntetoeljarasi-torveny-szerint/> (2018. 12. 29.)

⁵⁹ Szegedi Rendőrségen végzett kutatásom alapján.

⁶⁰ Lásd: Függelék, 18. számú ábra.

figyelmet szentelni a sértettekre, illetve zavaró is lehet a sértettek számára, hogy szembe velük valaki folyamatosan gépeli azt, amit elmondanak. De ez személyenként változó. Hasonló a helyzet a kép- és hangfelvételnél is, hiszen ugyancsak zavaró lehet, hogy ott egy kamera, ami rögzíti mindazt, amit a sértett elmond és ahogyan reagál. Természetesen mindkét észrevétel egyénfüggő. Előjáróban a hatósági megkérdezésem során az alábbiak derültek ki:

Empirikus kutatásom során a legtöbb megkérdezett a kép-és hangfelvételt tartotta legoptimálisabbnak, második helyen holtversenyben a „Hatósági tag számítógéppel történő jegyzőkönyvezése” és a „Detektív tükör alkalmazásában a másik szobában történő akár papír alapú, akár számítógépes, akár kamerán történő jegyzőkönyvezés”. Jelenleg éppen az eddigi két opciót alkalmazzák. Nem szexuális bűncselekményekkel kapcsolatos nyomozások során a hatósági tag veszi fel számítógépen a jegyzőkönyvet. Különleges bánásmódot igénylő sértett esetén kép-és hangfelvétellel történik ez. A detektív tükör alkalmazásának lehetősége egy új, jövőbemutató eszköz lenne, így az, hogy 36 személyből 10 gondolta úgy, hogy ez is megoldás lehet, úgy vélem előremutató. 5 alatt volt azoknak a válaszoknak a száma, amelyek így hangoztak: „Leíró számítógéppel történő jegyzőkönyvezése”; „Másik, a kikérdező hatósági tagon kívüli személy számítógéppel vagy papír alapon történő jegyzőkönyvezése (másik személy pl.: másik hatóságilag vagy szakértő).”; „Hangfelismerő szoftver alkalmazásával (pl. globalspeech)”. Illetve az egyéb válaszra is érkezett ötlet.⁶¹

A következőkben pedig visszautalnék álláspontomra, miszerint az alább részletezett megoldási javaslatok áldozatvédelmi szempontból is megfelelő alternatívaként szolgálhatnak.

Kép- és hangfelvétel kritikája

A kép- és hangfelvétel rögzítését jelenleg csak a sértett vonatkozásában írja elő a Be.⁶² Felmerülhet a kérdés, hogy a gyanúsítottaknál miért nem lehet? A különféle gesztikulációja, a reakciói árulkodók lehetnek. Van, amikor más nyelven – mint például lovari, szerb, különböző szláv nyelveken, stb. – szólnak egymáshoz, majd váltanak vissza a magyar nyelvre a hatósági tagok előtt a gyanúsítottak és felmerül a kérdés, hogy miről beszélhetnek? A nyomozó felhívást tesz, hogy használják a magyar nyelvet, de vannak esetek, amikor egymáshoz más idegen, a rendőr által nem ismert nyelven szólnak és nem tudják a hatósági tagok, miről is beszélgetnek. Arra a kérdésre, vajon a gyanúsítottal szemben miért nem alkalmazható a kép- és hangfelvétel rögzítése, a válasz az önvádra kötelezés tilalmában rejlik. A Be. 8. §-a alapján „*Senki sem kötelezhető arra, hogy önmagát terhelő vallomást tegyen, és önmaga ellen bizonyítékot szolgáltatson*”. Ha a gyanúsítottat kötelezővé tennék a kép-és hangfelvétel alkalmazását kihallgatása során, azzal felmerül annak lehetősége, hogy bizonyítékot szolgáltat maga ellen. Ugyanez a helyzet egyébként a szakértő alkalmazása esetén is. Hiszen, ha egy szakértő

⁶¹ Függelék, 6. számú ábra.

⁶² 85. § (1) j) A bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság a különleges bánásmódot igénylő személy jogai gyakorlásának, kötelezettségei teljesítésének elősegítését és kíméletét az eljárás érdekeire figyelemmel, lehetőség szerint az alábbi intézkedésekkel segíti elő: kép- és hangfelvételt készíthet az érintett személy részvételét igénylő eljárási cselekményről.

is jelen lenne a kihallgatás során akkor az ő szakértői véleménye is bizonyíték szolgáltatására lenne alkalmas. A szakértő is vizsgálja őt, ami bizonyítékként szolgálhat, így maga ellen szolgáltatná a gyanúsított azt, ha szakértő előtt beszélné.

Egyébként a kép- és hangfelvétel, mint jegyzőkönyvezési eszköz megbízható és teljesen működő módszer. Egyetlen hátránya az, hogy a sértett számára zavarba ejtő lehet. Ebből kifolyólag – áldozatvédelmi szempontból is – különös jelentőséggel bír a kamera mikénti elhelyezése. Kép- és hangfelvétel rögzítése céljából minden Megyei Rendőr-Főkapitányság rendelkezik egy háromlábú eszközzel, ebből adódóan nem a falra kerül fel a kamera. Kérdéses azonban, hogy hova kellene elhelyezni ezt a háromlábú eszközt ahhoz, hogy megfelelőképpen funkcionáljon, ám eközben a kihallgatás menetét se zavarja. A sértett mögé? A kihallgató mögé? Esetleg e két személy mellé? Ha a kamerát a sértett mögé helyezik el, akkor nem látszódik az arca így elég lenne egy egyszerű hangrögzítő eszköz is. Ennél fogva értelmetlen azt a sértett mögött elhelyezni. Ennek az elhelyezési módszernek az az alapfelgondolása és egyben az előnye is, hogy a sértett nem lesz zavarban a kamera látványa miatt. Mégis szükség van arra, hogy látszódjon így a legjobb módja a kamera elhelyezésének, ha a kihallgató és az érintett személy mellé helyezik el. A hatósági tagok egyetértenek abban, hogy ez a megoldás is zavaró, nemhogy a sértettek számára, de van, hogy még a kihallgató személy számára is. Egy másik probléma a kép-és hangfelvételek készítésénél, hogy nem minden kamera kompatibilis a robotzsaru rendszerrel.⁶³ A felvételeket a hatóságoknak fel kell ide tölteniük, de a formátum nem minden esetben olyan, hogy ez kivitelezhető legyen.⁶⁴ Mindezek mellett a szakértőnek se lenne célszerű egy olyan felvételt odaadni, ahol csak a sértett hátát látja a reakciókat, mimikákat nem. Tehát szükségszerű lenne a kép- és hangfelvétel készítésével kapcsolatban szabályozni azt is, hogy az eszközt hol helyezték el.

Detektív tükör

A detektív tükör, olyan reflexiós és fényvisszaverő üveg, amelynek felületén egy vékony fém-oxid réteg van.⁶⁵ Úgy vélem, a detektív tükör azért lenne a legjobb vallomásfelvételi megoldás, mert több ember és eszköz helyet foglalhat a másik szobában anélkül azonban, hogy azt a sértett észlelné. Ma általában ilyen detektív tükröt a felismertető szobában használnak, viszont felismerésre bemutatást sem sűrűn csinálnak élő emberekkel, gyakoribb a fényképes bemutatási verzió. *Budaházi Árpád* doktori értekezésében beszél a detektív tükrőről, habár más kontextusban mégis egyetérték álláspontjával: „*Ha a (...) bent lehetne (és számára tiltott is lenne a vizsgálat zavarása), a mimikája, a tekintete nagymértékben befolyásolná a vizsgált személyt. Ha az alany mögött foglalna helyet, nem lenne ugyan szemkontaktus, azonban nincs rá garancia, hogy ne zavarná (meg) a vizsgálatot. Egy tüsszentés vagy egy köhögés is elég ahhoz, hogy értékelhetetlen legyenek a kérdéssorra adott fiziológiai változások.*”⁶⁶ Tehát bármi zavarható lehet, még akár a kihallgató személy jelenléte is az eljárási cselekmény során. Detektív

⁶³ A Robotzsaru integrált ügyviteli, ügyfeldolgozó és elektronikus iratkezelő rendszer.

⁶⁴ Békéscsabai Rendőrfőkapitányságon végzett kutatásom alapján.

⁶⁵ http://www.uvegsmunka.hu/reflexios_uveg.html (2018. 10. 25.)

⁶⁶ BUDAHÁZI ÁRPÁD: *A műszeres vallomásellenőrzés, különös tekintettel a poligráfós vizsgálatra*. Doktori Értekezés. Pécs, 2013. 87. p. (2018. 10. 25.)

tükör alkalmazásával megvalósítható lenne az, hogy a tükör túloldalán szakértő személy foglaljon helyet, kamerát tegyenek a szobába, illetve a jegyzőkönyvezés is ott folyjon, miközben a kihallgató szobában a vallomást felvevő személynek csak elég ügyelnie arra, hogy feltegye a szükséges kérdéseket, nem kell külön a kamerával, illetve az írásbeli jegyzőkönyvvvel foglalkoznia. Emellett az érintett személynek is csak a kihallgató személyére kellene koncentrálnia. Így tehát a detektív tükör alkalmazásával, ha két szobát összekapcsolnak, akkor az egyik szoba monitoring szobaként tudna funkcionálni.

Globalspeech

Az e cím alatt javasolt megoldás egy hangfelismerő szoftver alkalmazása, amikor az elhangzottakat a gép magától lejegyzi. A bíróságokon már alkalmazzák az úgynevezett „globalspeech” beszédfelismerő szótárt. Ezt a szerkezetet már bíróságok mellett ügyvédi irodák, közjegyzői irodák is alkalmazzák, viszont a rendőrségi rendszerbe még nem sikerült integrálni, annak ellenére, hogy rengeteg pozitívuma van. Ilyen például az, hogy a diktálással szinte azonos gyorsaságú a szöveges dokumentum elkészítése, ismeri a jogi szaknyelvet, hatékony és 95%-os pontossággal dolgozik. A szoftver emellett „ötanuló”, így minden egyes felhasználás után adaptálja az adatokat, új szavakat és frissíti magát, „szókincse bővül”. Így a globalspeech-ek specializálódni is tudnak, azáltal, hogy egy kihallgató szobában, ahol szexuális bűncselekményekkel foglalkoznak a szoftver ismerni fogja a terület jogi szakszavai mellett az eljárásban résztvevő más személyek szavát is. Ezek után már 100%-os pontosság is elérhető lenne. Mivel a gép pontossága nem teljes, ezért én se javasolnám, hogy a többi jegyzőkönyvezési módszert teljesen helyettesítse és kizárólag ennek használatára térjenek át a hatóságok. Az eszköz kísérleti jelleggel történő bevezetése álláspontom szerint azonban indokolt lenne.⁶⁷ Viszont nem elhanyagolható a kép-és hangfelvétel, arra mindenképpen szükség lenne, mivel ez a szerkezet azt nem pótolja.

2. Szakértői vélemény

A kihallgatások részben foglaltak alapján világossá válik, hogy a szakértő munkásságának is elengedhetetlen a szerepe a szexuális bűncselekmények hatékony felderítése körében. Ezért e fejezetben a szakértői véleménnyel, mint bizonyítási eszközzel foglalkozom.

Kutatásom alátámasztja, hogy legkiemelkedőbb bizonyítási eszköz a vallomás, szakértői vélemény és a tárgyi bizonyítási eszköz. Lenagyobb arányban a szakértő véleményét gondolják a legjelentősebb bizonyítási eszköznek. Így a rendőrség és az én véleményem egyezik.⁶⁸

A szakértő kirendelése megint egy hosszadalmasabb folyamat, ami úgyszintén alkalmas az eljárás elhúzódására, mégis empirikus kutatásom során⁶⁹ a bírák megerősítet-

⁶⁷ <https://beszedleiro.hu/> (2018. 10. 25.)

⁶⁸ Függelék, 4. számú ábra.

⁶⁹ Amelyet a nyomozó hatóságokon és bíróságokon végeztem.

ték, hogy a kihallgatások mellett, illetve azzal összefüggésben a másik legjelentősebb bizonyítási eszköz a szakértői vélemény.

Mint ahogyan például a közlekedési bűncselekmények esetén szükség van egy közlekedési szakértőre úgy a nemi deliktumok esetén is elengedhetetlen a szakértő, ez esetben főként a pszichológus szakértő. Az áldozatot meghallgató egyén személyisége is meghatározó szerepet játszik áldozatvédelmi szempontból a kihallgatás során, hiszen sokoldalú problémát vet fel az, ha nem az arra alkalmas személy veszi fel a sértettől a vallomást. A kihallgató személynek empatikusnak és kíméletesnek kell lennie, szakmai felkészültséggel kell rendelkeznie és ahogyan az új Be. is rögzíti, a sértettel azonos neműnek kell lennie. Álláspontom szerint is fontos szerepet tölt be a szakértő a sértett szavahihetőségének vizsgálatában. Ha belegondolunk és elképzeljük azt a helyzetet, hogy mi vagyunk azok, akiknek ilyen esetben döntenünk kell a mondanivaló igazságtartalmáról, akkor biztosan eszünkbe jut az a verzió is, hogy rögtön látjuk azt, hogy valaki hazudik. Ennek is megvan természetesen az esete, viszont sok esetben ezt mi se vennénk észre. Persze rendőrhatalósági tagok és a bírák is alkalmasak a kihallgatásra, viszont a szakértők rendelkeznek speciális tudással, ahhoz, hogy meg tudják állapítani a szavahihetőséget és azt alá is támasszák, akár különféle pszichológiai tesztek alapján vagy egyszerű testbeszédéből.⁷⁰ Felmerül itt a konfabuláció – „meseszövés” – lehetősége is, főként a kiskorúak esetén. Így beszélhetünk a betanítás kérdésköréről is. Vannak esetek, amikor a szülők betanítják gyermekeiket, arra, hogy mit mondjanak. Annak megállapítására, hogy ez a gyermek saját gondolata vagy csak egyik szüleje ültette el a fejében, csakis egy szakértő lehet alkalmas. Mindezek alapján a pszichológus szakértő véleménye, mint bizonyítási eszköz nem csak a bizonyítás szempontjából, hanem áldozatvédelmi szempontból is különös jelentőséggel bír.

IV. A szexuális bűncselekmények áldozatainak intézményesült védelme - Barnahus⁷¹

Korinek László megfogalmazása szerint: „a családon belüli erőszak áldozatainak védelmében fontos szerepet töltenek be a menedékhelyek, amelyek azonban Magyarországon nem működnek megfelelően. Csupán 122 igénybe vehető férőhely van az országban és ebből csak 28 van titkosított címen. A nemzetközi normáknak és elvárásoknak Magyarország 1000 férőhely biztosításával kellene eleget tegyen. Ráadásul a nők alapszabályként csak maximum 60 napig maradhatnak a menhelyeken és csak a gyermekes anyák kérhetnek hosszabbtást” (Human Rights Watch 2013:5)⁷² Ez alapján a másodlagos prevenció – ami az erőszakot közvetlenül követő hatások csökkentését célozza – hazánk nem mondhatja sikeresnek. A barnahust és a menhelyeket kombinálva sikerülhetne egy olyan komplex rendszert kiépíteni, amely az áldozatvédelem mellett az

⁷⁰ A különféle tesztek közül talán az egyik legismertebb és a legsűrűbben alkalmazott a Rorschach teszt. Testjelek közül biztosan sokan hallottak már arról, hogy aki balra néz fel, az hazudik, stb.

⁷¹ Egy több szervezetből összeálló, gyermekbarát szervezet az áldozattá vált, szexuálisan zaklatott vagy bántalmazott gyermekek számára. – www.barnahus.hu (2018.12.28)

⁷² VIRÁG GYÖRGY – KULCSÁR GABRIELLA – ROSTA ANDREA: *Erőszakos bűnözés*. In: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Lévay Miklós (Szerk.): *Kriminológia*. Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2016. 584. p.

eljárás könnyítésén túl a sértettet ért másodlagos viktimizációjának elkerülését is elősegíti. A barnahus – azaz gyermekház⁷³ – egy izlandi modell alapján kiépült, a szexuálisan abuzált gyermekek érdekét szolgáló intézmény. Izlandon közel 20 éve működik törvényes keretek között a gyermekház. Elősegíti, hogy a gyermek már az ügy elejétől egy hatóság előtt jelenjen meg, ott kérdezzék ki, így nem kell több személlyel kapcsolatba lépnie és több helyen megjelennie, ezzel óvva őt az eljárási cselekmények gyermekre gyakorolt hatásától. Emellett a barnahusnak köszönhetően több a vádemelés és rövidebb az eljárási idő és nem mellesleg az ügyész munkáját is segíti. Az izlandi gyermekházakban irányított kamerákkal ellátott gyermek-meghallgató szoba, monitoring szoba, orvosi kivizsgáló (gyermek nőgyógyászati kivizsgáló) helyezkedik el többek között, gyermekbarát környezetben. A kihallgatáson és orvosi vizsgálatokon kívül itt zajlik az áldozatok és családjuk terápiája, oktatások és képzések, illetve konzultációk, tanácsadások. Ez az izlandi modell több helyen is elterjedt már, mint például Anglia, Horvátország, Svédország – ahol 5 ilyen intézmény is van, ami igen kimagasló -, illetve Magyarország. Hazánkban Szombathelyen üzemel az intézmény. Felépítése és működése az „eredeti gyerekházhoz” hasonló. A kihallgató szoba mellett üzemben lévő monitoring szobában foglalnak helyet az igazságszolgáltatás különböző képviselői, illetve a szakellátás is. Kihallgatás alatt csapatban dolgoznak, hallgatják online felületen keresztül a gyermeket és elemzik. Ügyész akár kérdést is tehet fel egy fülhallgatón keresztül, amit a kihallgató pszichológus szakértő közvetít a gyermek felé – az viszont a szakértő saját belátásán alapszik, hogy felteszi-e a kérdést. Sajnos a hazai rendőrségi gyermekkihallgató szobákban nincsenek meg a szükséges technikai eszközök és egyéb feltételek,⁷⁴ ezért célszerű lenne bevezetni a barnahust. Ezek a gyermekházak többek, mint a kihallgató szobák. Célszerű lenne megyénként legalább egyet létrehozni vagy ahhoz hasonló jellegűt. Ennek megvalósíthatósága esetén nem feltétlen szükséges itt megállni. Ungyógyítóintézeteket lehetne létrehozni, ami a gyermekházakon is túlmutató megoldásokat alkalmazna. Ez a gyakorlatban egy családi ház lenne, kívülről, kerttel együtt, ahol gyermekjátékok vannak és persze kamera elhelyezve. A házban belül több szoba lenne. Lenne egy iroda, adatfelvételre, szakemberek és szülők közötti diskurzusokra. Lenne egy kivizsgáló szoba és egy gyermekkihallgató szoba, illetve a monitoring szoba. Ezek mind fel lennének ruházva játékokkal és a ház egész belseje játékos és gyerekbarát lehetne. További két ágyas szobák lennének még a házban, ahol akár szülő és gyermeke, akár 2 sértetti pozícióban lévő gyermek kapna helyet és lehetőséget bent alvásra. Nyilvánvalóan a mosdó és fürdő, illetve konyha is elengedhetetlen része a gyógyuló háznak. Itt a kihallgató szobában lenne kamera, detektív tükör, számítógép. Minden szükséges eszköz. Személyileg szakemberek vennének részt a munkában, akár úgy, ahogy a „forrónyomos” szolgálat működik. 12 órás váltásokkal, éjjel nappali jelenléttel. Rendőrhatalmági tag, pszichológus és orvosszakértők, és egyéb személy, aki szükséges lehet. Egy csapat összeállhatna, és lenne egy saját forrónyomos szolgálat, illetve ezen

⁷³ Izlandi eredetű szó.

⁷⁴ Mivel a rendőrségeknek ki kellett „hirtelen” alakítaniuk egy gyermekkihallgató szobát, ezért nem mindenhol és nem mindenkinek sikerült ezt a feladatot teljesen jól végrehajtani. Vannak olyan kihallgató szobák, ahol rács van az ablakon, vagy esetleg olyan is előfordul, ahol a szoba elhelyezkedéséhez keresztül kell menni a gyermek számára megrázó, ijesztő folyosókon. A kamerákat nagyon jól megoldják, elrejtik jó helyekre, viszont mindenhol más fajtát alkalmaznak, van olyan is amelyik nem kompatibilis a robotzsaru rendszerrel.

kívül mindig lennének normális 8 órás munkarendben dolgozók. Képzelnék csak el, hogy valakinek gyermekét hajnalban éri szexuális abúzus és a szülő nem vár, elviszi gyermekét a rendőrségre. A szülő elvihetné ide gyermekét, ahol a rendőrhatalósági tag felveheti a vallomást mind a szülőtől, mind a gyermektől. A szükséges orvosi vizsgálatok egyből elintézhettek lennének – a forrányomos orvos által – és lehetőségük van az éjszakát és a további szükséges időt bent tölteni.

Előremutató, hogy Magyarországon is megjelent már a Barnahus. Szót kell azonban ejteni arról, hogy a kutatásom során egyfajta rendszerhibát észleltem – ami ugyancsak a másodlagos prevenció kritikájaként mutatkozik. Az intézmény a gyermekek védelmét biztosítaná, viszont nagyon kevés információ áll rendelkezésünkre, mind az interneten és mind a való világban. Mégis csak, ha valaki érdeklődését felkelti a szervezet a legjobb módszer annak érdekében, hogy többet megtudjon róla az, hogy felkeresi a barnahus oldalát. Ha viszont valaki rászorulna a szerv segítségére nem biztos, hogy meg is tudná azt szerezni. A honlapon feltüntetett személyekhez elérhetőség nem tartozik. Akinél mégis lenne, azt elérni nem egyszerű. Továbbá van a cím mellett egy telefonszám, ami sokadik hívásra sem kerül felvételre. E problémák kiküszöbölése mellett alkalmas lehet az intézmény a kívánt cél elérésére. Empirikus kutatásom során vizsgáltam azt, hogy mennyire elterjedt a hatóságok és a társadalomban a Barnahus. Áldozati megkérdezés során 23 személyből mindössze 3 nyilatkozott úgy, hogy hallott már az intézményről.⁷⁵ A rendőrség oldaláról mindössze 6 rendőrhatalósági személy hallott már az intézményről, ami álláspontom szerint igen kevés.⁷⁶ Egy rövid „intézményismertetés” után egy kifejtős részt hagytam a kérdőívben, ahova arról vártam a választ, hogy mi a véleményük az intézményről, annak alkalmazhatóságáról, illetve pozitívnak vagy negatívnak találják-e a kezdeményezést. Összességében pozitívan értékelték a Barnahust.⁷⁷ Ez megint csak a törvény módosítását sugallja.

V. Összegzés - De lege ferenda javaslatok

1. Az isztambuli egyezmény ratifikálása

Az Isztanbuli Egyezményt 2011-ben fogadta el az Európa Tanács, amelynek célja a nők elleni erőszak megelőzése és felszámolása. Magyarország 2014 tavaszán aláírta, de nem iktatta törvénybe az Egyezményt. Az Egyezmény magába foglalja többek között a rendszeres időközönkénti statisztikai adatgyűjtésre, kutatások támogatására, szakemberképzésre, kellő számú és könnyen hozzáférhető menhelyek alapítására vonatkozó kötelezettséget illetve azt is, hogy az elkövetett erőszakos bűncselekmények megelőzése, kivizsgálása, illetve megbüntetése, jóvátétele érdekében a részes államok intézkedjenek

⁷⁵ Függelék, 23. számú ábra.

⁷⁶ Függelék, 7. számú ábra.

⁷⁷ Függelék, 7. számú ábra.

és a megfelelő gondossággal járjanak el.⁷⁸ És ezen kívül még sok egyéb javaslatot, kötelezettséget hoz fel, amelyek a családon belüli és elsősorban a nők elleni erőszak minden formájának felszámolását⁷⁹, szexuális erőszak áldozatai helyzetének javulását szolgálnák. Magyarország mégsem ratifikálta, mivel be kell építeni a magyar jogrendszerbe az egyezményt. Az Európa Tanács egy bizottsága tanulmányban feldolgozta, hogy a részes államok, hogyan állnak a nők ellen elkövetett erőszak felszámolásának terén, amelynek eredményeként az a megállapítás született, hogy államunknak még sok dolga lenne, így az intézményrendszerek átalakítása és a büntető törvénykönyv módosítása.⁸⁰ Elvileg már az Egyezmény ratifikálásához közel állunk.⁸¹

2. Büntetőeljárás törvény módosítása

2. 1. Szaktanácsadók közreműködésének kiemelt fontossága

Szükséges lépés a Be. összeegyeztetése az intézményesíteni kívánt rendszerrel. Az új Be. 87. § (1) bekezdése szerint lehetőség van arra, hogy az adott eljárási cselekményeken a pszichológus szaktanácsadó is részt vegyen, viszont csak a jelenlét joga illeti meg, a kérdésfeltevésé nem.⁸² A gyermekház gyakorlatában viszont az igazságügyi szakértő teszi fel a kérdéseket az érintetteknek. A probléma ezzel az, hogy a szakértő milyen jogon/alapon van jelen és kérdezi ki a sértetteket? Véleményem szerint pont egy szakértő személynek van alapja, hogy jelen legyenek ezen szexuális deliktumok sértetteinek kihallgatása során, hiszen ők tudják feltenni egy traumát elszenvedő személynek a kérdéseket úgy, hogy megvédje őket a másodlagos viktimizációtól. A szakértelemmel

⁷⁸ The Istanbul Convention-Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence [CETS No.: 210] 1-23. Article.

⁷⁹ <https://444.hu/2015/03/04/a-fidesz-es-a-kdnp-leszavazata-hogy-az-orszaggyules-fogadja-el-hamar-a-noket-az-eroszaktol-vedo-europai-egyezményt> (2018. 10. 25.)

⁸⁰ A tanulmány szerint a „Magyarországon törvény még nem garantálja, hogy az ügyész családon belüli erőszak minden formája esetén büntetőeljárást indíthasson. Magyarországon a jog még nem írja elő, hogy az ügyészség a szexuális erőszak minden formája ellen fellépessen büntetőeljárással. Uniós tagállamként egyedülként Magyarország nem foglalkozik professzionális szakértők által bonyolított intervenciók program az erőszakot elkövető férfiakkal. Magyarország egyike annak a két uniós tagállamnak, ahol a rendőrök nem kapnak külön, rendszeres szakmai képzést, hogyan lépjenek fel a nők ellen irányuló erőszak esetén, miként avatkozzanak be ilyen esetekben, vagy milyen módon akadályozzák meg az erőszakot.” – <https://444.hu/2015/03/04/a-fidesz-es-a-kdnp-leszavazata-hogy-az-orszaggyules-fogadja-el-hamar-a-noket-az-eroszaktol-vedo-europai-egyezményt> (2018. 10. 25.)

⁸¹ Trócsányi igazságügyi miniszter a csúszást azzal indokolta, hogy „fel kell mérni a belső jogi környezetet annak érdekében, hogy ne legyen jogrendszerünkben olyan szabályozási elem, mely a nemzetközi egyezményekkel ellentétes”. Most bejelentette, hogy szakértőik elvégezték a munkájukat: „Az Egyezmény szabályozási köre jóval Túlmutat egy, vagy két minisztérium hatáskörén, hiszen a nők elleni és a kapcsolaton belüli erőszak tárgykörében komplex jelleggel fogalmaz meg anyagi és eljárási jogi kötelezettségeket. Az Egyezmény végrehajtását pedig egy külön testület, a nőkkel szembeni erőszak és a kapcsolati erőszak elleni fellépés szakértői csoportja ellenőrzi a csatlakozó államok vonatkozásában. Ezúton tájékoztatom, hogy a Nőkkel Szembeni Erőszakkal Foglalkozó Munkacsoport befejezte munkáját.” 2017. <https://444.hu/2017/02/16/ket-eves-csuszas-utan-hajlando-ratifikalni-a-kormany-a-nok-elleni-eroszakrol-szolo-nemzetkozi-egyezményt> (2018. 10. 25.)

⁸² Be. 87. § (1) A bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság a tizennyolcadik életévét be nem töltött személy részvételét igénylő eljárási cselekmény esetén b) elrendelheti, hogy az eljárási cselekményen igazságügyi pszichológus szakértő is jelen legyen.

rendelkezők kérdezési joguk normatív alapja függ a személy eljárási pozíciójától. Így beszélhetünk szakértőről és szaktanácsadóról – akár kettő az egyben, egy személy is megtestesítheti. A nyomozás során a szaktanácsadók közreműködésének igénybevételére kiemelt szerepet kell szolgáltatni. Ezek az úgynevezett „segédnyomozók” a bizonyítási cselekményekben nyújtanak segítséget.⁸³ Ez a segítségnyújtás kiterjed arra, hogy a nyomozóhatósági tag helyett és mellett közreműködjön a kihallgatásnál. A szakértő pedig, aki a hatóság által megjelölt kérdésekben, ismereteit felhasználva szakértői véleményt készít, amelyhez a szaktanácsadó által összegyűjtött anyag segítségül szolgálhat. A szakértő és a szaktanácsadó tevékenysége így az eljárási pozíciónál fogva más, viszont mégis szorosan összefügg. Így az, hogy a szakértő jelenlétét a kihallgatásnál igényeljük igazából felesleges és némileg kivitelezhetetlen is. Felesleges abból a szempontból, hogy a szaktanácsadó jelen lehet és a kihallgatás során több jogosultság illeti meg, illetve mivel ügyis készül kép- és hangfelvétel, így a szakértő azt megkapja, azon ott van a szükséges információ. Persze ez is csak akkor működik, ha a kép- és hangfelvételt megfelelő módon el tudják készíteni. Egyébként a gyakorlatban sem sűrű, hogy jelen van, ennek egy oka az amiért kivitelezhetetlen is, mert kevés van belőlük és idejük is kevés. De inkább az előbbi, mint az utóbbi az oka annak, hogy kevés a gyakorlatban ez az eset. A szaktanácsadók tekintetében is ritka az, hogy közreműködésüket kérjék. Ezek okán úgy gondolom szükséges lenne a szaktanácsadók igénybevételére nagyobb fokú kötelezettséget előírni a hatóságok számára a nemi jellegű deliktumokat illetően.

2. 2. Detektív tükör alkalmazása érdekében

Feltéve, hogy a Barnahus-szerű intézményrendszer kialakítása nem járna sikerrel, valamilyen oknál fogva, akkor egy másodlagos megoldás lenne a monitoring szobák kialakításának utasításba foglalása, mint ahogyan az 1/2013. (I.8.) ORFK utasítással történt.⁸⁴ Majd ezek után az utasítást összeegyeztetni a törvénnyel oly módon, hogy belefoglalják a detektív tükör alkalmazását a kihallgatások folyamán, amelyhez további módosítások és változtatások szükségesek. Ilyen például a kép- és hangfelvétellel történő kihallgatásoknál az, hogy a kamera helyzetét megállapítsák, az, hogy a globalspeech beépüljön a nyomozási rendszerbe, illetve a már előbb említett szaktanácsadók közreműködésének kötelezővé tétele.

2. 3. Alanyi, tárgyi és anyagi feltételek biztosítása

Alanyi feltételek

Az alanyi feltételek biztosítása alatt az eljárásban résztvevő, megfelelő képzettséggel rendelkező – személyeket, valamint azok számának mértékét értem. Az eljárásban résztvevő személyek esetén először is rendőrhatalósági, illetve bírósági személyekre szeretnék kitérni. Fontos, hogy képzéseken, programokkal vegyenek részt ezek a személyek és speciális kvalifikáltsággal rendelkezzenek. Ez történhetne brit minta szerint,

⁸³ BAKONYI MÁRIA: *A szakvélemény szabályozása az új eljárásjogi törvényben*. Büntetőjogi Szemle 2018/1. 5–7. pp.

⁸⁴ 1/2013. (I. 8.) ORFK utasítás a gyermekmeghallgató szoba használatbavételéről, használatának rendjéről.

mint ahogy a SOIT működött.⁸⁵ A kutatásom empirikus részében kiderült számomra, hogy habár képzések és programok szervezésére sor kerül, ezen személyek hozzáértése mégse elégséges minden esetben még napjainkban sem.⁸⁶ Ahogy korábban is említettem, ehhez szakosításra, érzékenyítő képzésekre lenne szükség. Nyomozóhatóságok, elsődleges intézkedést tevők helyes kiválasztása, felkészültségük növelése és szakmai hozzáértésük kialakítása mind anyagi jogi, eljárásjogi, igazgatási, rendvédelmi, krimináltechnikai, krimináltaktikai kriminálmódszertanai, illetve kriminál- és börtönpszichológiai ismeretek elsajátítására lenne szükség.⁸⁷ Úgy gondolom, a feltételek biztosítására rendelkezésre állnak eszközök. Akár az előadások során is lehetne kiemelt figyelmet szentelni arra, hogy az illetékes személyek szakosításban vegyenek részt. Másrészt nem csupán az előbb említett két csoport érdemel kiemelkedő szerepet, ide kell a szakértőket is sorolni. A már annyiszor kifejtett szakértői hozzáértés rendkívül fontos. Ezen kívül a szakértők, szaktanácsadók számának növelésére is szükség lenne, hiszen ezen bűncselekményeknél rendkívül fontos szerepet töltenek be közreműködésükkel és szakértői véleményükkel. Mivel kevés a szakértő és sok az ügy, ezért hosszadalmas a folyamata a szakértői vélemény kiadásának. Ezen kívül, mint ahogy az eljárásjogi törvény írja kötelezően, hogy azonos személynek kell kihallgatnia az érintett személyt.⁸⁸ Szakértő híján és idő híján sajnos erre sincs mindig lehetőség, nyilván mindent megtesznek a hatóságok annak érdekében, hogy ez megoldható legyen és 90%-ban működik is, viszont néhány esetben nem. Összességében az alanyi feltételek a képesítést illetően az első két csoportnál fennállnak. Ezen csoportoknál a szakképesítés megelőzi a képesített személyek mértékének követelményét, viszont meg kell említeni, hogy a hatóságok férőhelyhiányban is szenvednek. A harmadik csoportnál viszont a szakértők számára tekintettel nem áll fenn az az alanyi feltétel, hogy számuk elegendő legyen.

Tárgyi feltételek

A kihallgatáshoz szükséges általam vázolt eszközök, elsősorban a detektív tükör és a globalspeech módszer - alkalmazásának lehetőségét – értem tárgyi feltételek biztosítása alatt. A rendőrségeken van egy szoba, ahol a felismerésre bemutatást tartják, de ma már

⁸⁵ A SOIT a szexuális Bűncselekmények Nyomozás technikai kurzusa volt, amelyen a szexuális bűncselekményekben eljáró nyomozó csoport egy tagja részt vett. Ez a személy olyan képzést kapott, amely által biztosítani tudja, hogy a szexuális bűncselekmények áldozata az őt megillető legmegfelelőbb bánásmódban részesüljön. – VIRÁG GYÖRGY: *Áldozatok testközelben. A szexuális bűncselekmények áldozatainak védelme*. In: Gönczöl Katalin (szerk.): *A modern büntetőpolitika problémái Nagy-Britanniában*. Kriminológiai Közlemények 51. Magyar Kriminológiai Társaság. Budapest, 1995. 124. p.

⁸⁶ Németh Zsolt összegző megállapításaiban írta 2001-es könyvében, hogy nincs megfelelő szakembergárda és hiányzik az ügyek kezelésére kialakított rendőrségi kultúra. 2001 óta tehát nem sok változás történt. – NÉMETH ZSOLT: *A gyermek sérelmére megvalósuló szexuális bűnözés kriminológiai vizsgálata*. In: Irk Ferenc (szerk.): *Kriminológiai tanulmányok XXXVIII. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2001.*

⁸⁷ FENYVESI CSABA: *Erőszak a büntetőeljáráshoz. A másodlagos viktimizáció alanya*. Belügyi Szemle 2-3/2003 I. BM Kiadó. Budapest, 2003. 212. p.

⁸⁸ Büntető eljárásjogi törvény 89. § (1) A 82. § c) pontja alapján különleges bánásmódot igénylő sértett esetén a nyomozás során a) a sértettet csak a vele azonos nemű személy hallgathatja ki, illetve a sértett jelenlétével zajló más eljárási cselekményen az eljáró nyomozó hatóság részéről a sértettel azonos nemű személynek is jelen kell lennie (...).

általában nem igen alkalmazzák erre a célra vagy ilyen formában.⁸⁹ Így elégséges lenne ezen szobák átalakítása. Számolni kell viszont a ténnyel, hogy sok személy dolgozik a rendőrségeken és kevés irodával rendelkeznek a férőhelyhiány pótlásához. Feltődik a kérdés, hogy van-e olyan szabad szoba, ahova egy ilyen kihallgatót lehetne létrehozni. Biztosan van, ahol lenne lehetőség rá, de van, ahol nincs. A tükör mellett a hangfelismerő szoftver olyan technikai eszköz, amire érdemes lenne beruházni. Szerencsére már hazánkban is elérhető az eszköz. A harmadik tárgyi feltétel a megfelelő kamera, amelynek felvétele a robotzsaru rendszerbe feltölthető. Személyes tapasztalatom alapján mondhatom, hogy igen jó kamerákkal vannak felruházva a gyermek kihallgató szobák, kicsik, jól elrejtve. A technika mai állása szerint lehetőség van jó felbontású és kiterjedésű kamera elérésére, illetve arra is, hogy az elavult háromlábos kamerák helyett modernebb és áldozatvédelmi szempontból is megfelelő eszközöket alkalmazzanak a hatóságok. Csupán arra lenne szükség, hogy megtalálják azt az egy kamerát, amely megfelel mind a minőségi elvárásoknak, mind a robotzsaru rendszerhez való kompatibilitáshoz.

Mint ahogyan, azt látjuk az alanyi és tárgyi feltételek alapján a rendőrhatalmági intézmények kinőtték magukat. Ha ezt valaki cáfolná, azzal egyet kell értenie, hogy ha ma még nem is, de a jövőben elkerülhetetlen. Emiatt intézménybővítésre lenne szükség, amely feloldaná a férőhely hiány problémáját. Ezt - akár megtörtént már, akár nem történt még meg az, hogy a képzett személyzetnek nincs megfelelő hely biztosítva az épületekben – minél hamarabb el kell kezdeni, hiszen, ha még nem szenvedek hiányt férőhellyel a hatóságok, akkor egy idő múlva így is, úgy is fognak, erre fel kell készülni. Ha már ebben szenvednek, akkor viszont már elkéstünk, de menteni még lehet a menthető, hiszen ez nem olyan probléma, amit ne lehetne orvosolni.

Anyagi feltételek

Az alanyi és tárgyi feltételek megvalósításához szükséges költségek biztosítását értem anyagi feltételek alatt. Empirikus vizsgálódásom alatt ki kell tehát térni az anyagi vonzatok kérdéskörére is. Mind a rendőrségeken, mint a bíróságokon úgy nyilatkoztak, hogy lenne pénz a megfelelő eszközökre, mint például a detektív tükörré, egy hatékony és jól működő kamerára, illetve egy globalspeech berendezésre. Úgy gondolom, ha ez mégse így lenne, akkor is az államnak és a társadalomnak meg kellene előlegeznie. Ezt arra a kutatásra alapozom, amelyet az Amerikai Egyesült Államokban 1996-ban publikáltak és a „bűnözés ára” érvelést fejtegette, amelynek lényege az, hogy a gyermekbántalmazás nagy költségeket és kiadásokat jelent a társadalom számára, azaz „súlyos árat fizet érte”. Ha ebből indulunk ki, akkor ezen bűncselekmények megelőzésével az anyagi vonzata is csökkenne egy idő után. De ehhez szükség van arra, hogy a megfelelő eszközöket alkalmazzák, ami persze költséges.⁹⁰ A globalspeech ára 300.000 Ft. körül mozog, amely tényleg elég sok, viszont véleményem szerint kiváló eszköz, amely messzesemenőig képes elérni rendeltetésének célját. A technikai eszközök anyagi vetületein túl a szükséges építési munkálatok is pénzre igényelnek, mint például két szoba kialakítása a

⁸⁹ Ahogy korábban is írtam a felismerésre bemutatást manapság fényképek útján hajtják végre.

⁹⁰ VIRÁG GYÖRGY: *A szexuális bűncselekmények gyermek áldozatainak speciális megítélése*. In: Vig D. (szerk.): *Kriminológiai Közlemények* 67., Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 2010. 117. p.

detektív tükör alkalmazásához. Bár ez a probléma feloldható azzal, ha a felismerésre bemutatásra alkalmazott szobát alakítják át ilyen céllal, így ez még költséghatékony megoldás is lenne. Amihez tényleg szükség van kiadásokra az a barnahus intézmények, épületek létrehozása. Viszont én mindenképpen úgy gondolom a pénz, költségek, kiadások kis ár azért, hogy a szexuális bűncselekmények áldozatai megfelelő eljárásban vehessenek részt. További anyagi feltételt jelentenek az alanyi feltételek előállításához szükséges javak, tehát ahhoz, hogy a szakemberképzés megfelelően működjön. Mivel már ma is vannak programok, így ebből arra következtetek, hogy a szakembergárda képzésnek sincs semmilyen anyagi akadály.

VIII. Összegzés

Ha a jogalkotók, jogalkalmazók és az igazságszolgáltatásban közreműködők hajlanak a változások fele, a felé, hogy jobb irányba terelődjön a szexuális bűncselekmények áldozatainak másodlagos viktimizációtól való megóvása, akkor az általam ismertetett lehetőségek integrálásával talán egy hatékonyabb rendszer kialakulására van lehetőség. Ezek alapján tehát a bevezetőben feltett kérdéseimre – *arra, hogy sikerült-e integrálni a megelőzési, gyógyulási és áldozatvédelmi módokat a joggyakorlatba* – a válasz az, hogy nem. Még nem sikerült, de remélhetőleg minél hamarabb megszületnek a szükséges intézkedések, módosítások ennek érdekében. Itt ragadnám meg tehát az alkalmat arra, hogy a bevezető részben felvetett további kérdéseimre választ szolgáltatassak.

„*Vajon az igazságszolgáltatás képes technikailag, anyagilag, személyileg segítséget nyújtani ebben?*” – Igen, mint ahogy az előzőekben kifejtett feltételek fennállnak, így képes kell, hogy legyen erre. „*Vajon állunk már olyan talpakon, hogy lehetőség legyen a nemi deliktumok megfékezésére?*” Habár a hatóságok rendelkeznek olyan kamerával, amelynek három talpa is van, sajnos, mint kiderült ez nem elég, ahhoz, hogy a szexuális jellegű deliktumokat megfékezzék. Ahhoz, arra lenne szükség elsősorban, bizonyos joganyagok, így az isztambuli egyezmény átültetésre kerüljön sor a magyar jogrendszerben, illetve jogszabályváltozások menjenek végbe.. „*Vajon van rá reális esély, hogy ezen problémákra megoldást találjunk?*” Erre a kérdésre *Fenyvesi Csaba* szavaival szeretnék válaszolni: „A másodlagos viktimizáció reális jelenség a magyar gyakorlatban, amelyek elkerülése minden jogalkotónak és jogalkalmazónak, hivatásos és nem hivatásos „viktimizációs katalizátornak” érdeke és feladata kell, hogy legyen.”⁹¹ Zárásként utalnék *Virág György* által is hivatkozott *Paul Watzlawick* könyvének szállóigéjére, ami úgy szól „A helyzet reménytelen, de nem súlyos”. Én ezt esetünkben másképpen látom:

A helyzet súlyos, de nem reménytelen!

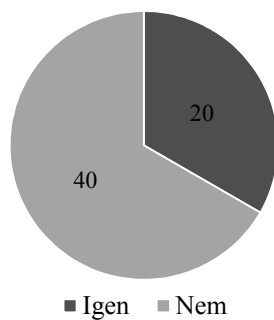
⁹¹ FENYVESI CSABA: *Erőszak a büntetőeljárársban. A másodlagos viktimizáció alanya*. Belügyi Szemle 2-3/2003 I. BM Kiadó, Budapest, 2003. 205–213. pp.

Függelék

Az következő kérdőívet 2017-ben készítettem internetes felületen, ahol a családon belüli szexuális bűncselekmények pszichológiai vonatkozásait vizsgáltam. Ezen felmérésemet 60 személy töltötte ki, ebből 45 férfi és 15 nő volt, akik átlagosan 19 és 25 év közöttiek. Személyi körre nem terjedt ki a vizsgálat, hiszen arra voltam kíváncsi, hogy mi a közvélemény. Nem az összes kitöltő válaszolt minden kérdésre. A kérdőívből csak néhány, a témához jobban kapcsolódó kérdést és azok kiértékelését szeretném bemutatni az alábbi ábrákon, keresztül:

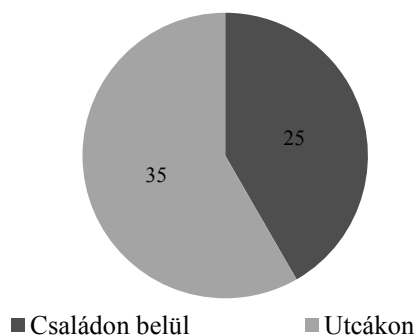
1. sz. ábra

Ismer-e valakit, aki szexuális abúzus áldozata volt?

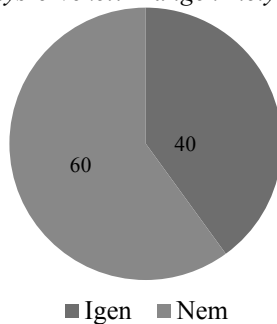
2. sz. ábra

Ön szerint családon belül vagy az utcákon gyakoribb a szexuális deliktum?

3. sz. ábra

Ismer segélyszerveket? Ha igen melyet/melyeket?

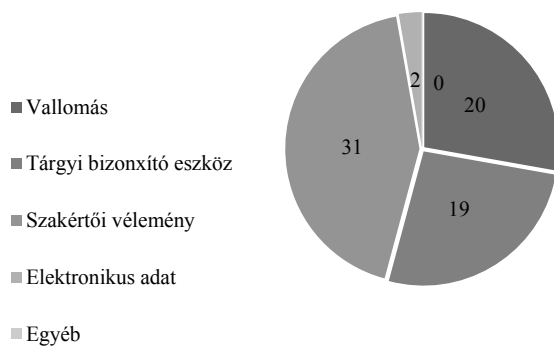

Hatósági megkérdezés

A következő kérdőívem 2018-ban készült, amelynél kriminológiai vizsgálódást folytattam le a szexuális bűncselekmények körében. E kutatásom során a rendőrség, mint nyomozóhatóság tevékenységének empirikus vizsgálata volt elsődleges célom, tekintettel arra, hogy a rendőrség az első olyan bűnüldöző hatóság, amely szexuális bűncselekmény áldozatával kapcsolatba kerül. Papíralapú ívet összesen 36 rendőrhatalósági személy, 16 nő és 20 férfi töltötte ki a Szegedi Rendőrkapitányságról.

4. sz. ábra

Ön szerint az alábbiak közül melynek/melyeknek van a legnagyobb jelentősége a bizonyítási eszközök közül a nemi deliktumok körében?

Ön szerint az alábbiak közül mely/melyek az áldozatok kihallgatásának legjobb módja?

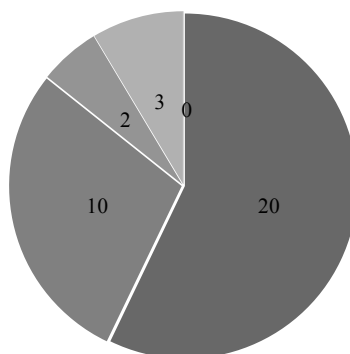
■ Megismétlés nélküli kihallgatás, mivel átfogó és részletes, így elég egy kihallgatás megóvva ezzel a másodlagos viktimizációtól az áldozatot.

■ Többszöri kihallgatás, hiszen az őket ért trauma miatt nehezen nyílnak meg, illetve az áldozattá válás és a feljelentés között eltelt időtartam miatt a visszaemlékezés se egyszerű. Idő kell a bizalmi kapcsolat kialakításához is. Ezek mellett a hatásának i

■ Számszerűsíteni a kihallgatások számát. (Pl. csak 3x hallgatható ki).

■ Számszerűsíteni a kihallgatások számát oly módon, hogy lehetőséget biztosítanak újabb, a kereten túli kihallgatásokra rendkívüli, szükséges esetekben.

■ Nincs megoldás

6. sz. ábra

Ön szerint mely/melyek lennének a jegyzőkönyv leghatékonyabb formái a kihallgatások során?

■ Hatósági tag számítógéppel történő jegyzőkönyvezése

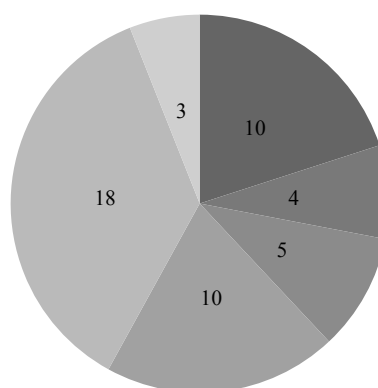
■ Leíró számítógéppel történő jegyzőkönyvezése.

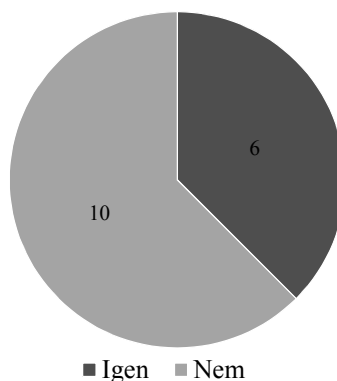
■ Másik, a kikérdező hatósági tagon kívüli személy számítógéppel vagy papír alapon történő jegyzőkönyvezése. (Másik személy pl.: másik hatósági tag vagy szakértő).

■ Detektív tükör alkalmazásában a másik szobába történő akár papír alapú, akár számítógépes, akár kamerán történő jegyzőkönyvezés.

■ Kép- és hangfelvétel.

■ Hangfelismerőszoftver alkalmazásával (pl. globalspeech).

Hallott már a Barnahusról?

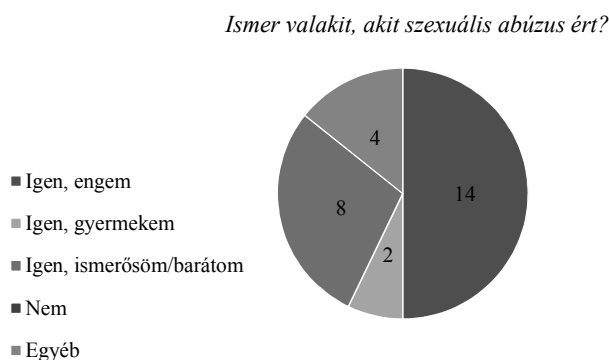
Mi a véleménye az intézményről? Pozitívumok és negatívumok? Illetve Ön szerint alkalmazható lenne?

- Mindenképpen pozitív lenne, de jelenleg elképzelhetetlen
- Magyarország még nem áll készen
- Véleményem szerint a jelenlegi Be. alapján ez törvényen nem alkalmazható, azonban nagyon pozitív kezdeményezés lenne Magyarországon is.
- Pozitív és alkalmazható lenne.
- Pozitív.
- Pozitív.
- Megfelelő anyagi háttérrel alkalmazható/hasznos lenne.
- Biztosan alkalmazható lenne, de ahhoz a magyar gondolkodásmódnak változnia kellene, izlandi vagy más észak európai emberekéhez hasonlóan. Egyébiránt jelenleg ezzel a kérdéssel senki nem foglalkozik mivel a mostani eljárási szabályok hasonló módszert alkalmaznak csak külön-külön helyeken.
- Tetszik!
- Jó ötletnek tartanám.
- A mai törvényeink mellett ez jelenleg kivitelezhetetlen.
- Nagyon jó lenne.
- Van létjogosultsága, de ez Magyarország.
- Szerintem sürgősségű. A szexuálisan bántalmazott gyerekeket kiemelik a családból, így külön erre szakosodott intézményre nincs szükség.
- Alkalmazható lenne.
- Szükségesnek tartanám a Magyarországon történő alkalmazását, kialakítását.
- Rendkívül jónak tartom. Úgy érzem Magyarországon történő megvalósulása – egyelőre – álom.

Áldozati megkérdezés

A második kérdőívem tipikus áldozati kérdőív, azaz szexuális bűncselekmények potenciális áldozatainak körében végeztem felmérést. Kérdőívemet több, olyan internetes felületen is közzétettem, amelyek szexuális bűncselekmények áldozataival foglalkoznak, így többek között a NANE facebook oldalán, a NANE közreműködésével. Ezen ívet összesen 23 személy töltötte ki, ebből 1 sajnos nem értékelhető. Illetve ezen két kérdőívénél is meg kell említeni, hogy nem minden kérdésre érkezett válasz. Amit fontosnak tartok még megjegyezni, az az, hogy közel fél évig terjedt a hálózaton a kérdőívem, szinte havonta újból és újból közzétéve és megosztva, de mégis csak 23 személy töltötte ki. Mivel a Patent, Nane, Metoo magyarországi facebook csoportjában is közzétételre került, ahol igen aktívan működik a kommunikáció és nagylétszámmal is rendelkeznek úgy gondolom a kitöltők száma elenyésző. Ami bizonyíték arra, hogy az emberek nem szívesen nyilatkoznak ebben a témában, nem szívesen vesznek részt felmérésekben. Úgy gondolom ez is igazolja ezen bűncselekmények rejtett jellegét.

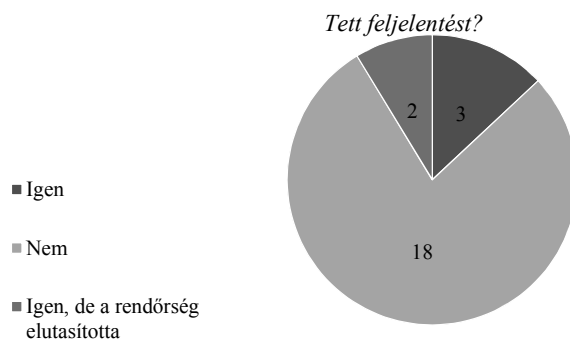
8. sz. ábra

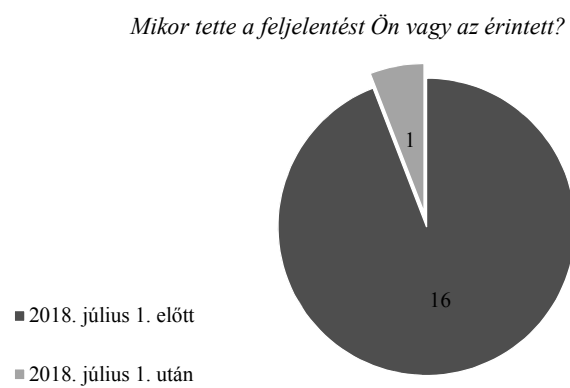
9. sz. ábra

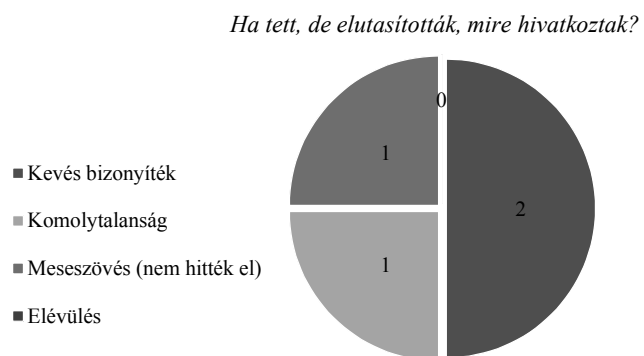
10. sz. ábra

11. sz. ábra

12. sz. ábra

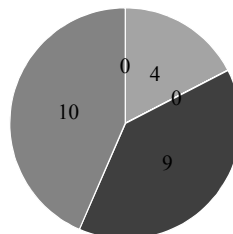

13. sz. ábra

Ha nem tett feljelentést, miért nem tett?

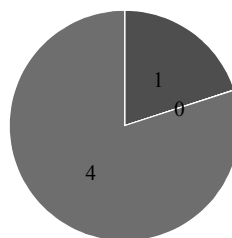
- Félelem az elkövetőtől
- Félelem a társadalmi megítéléstől
- Az elkövető lebeszélte/lebeszélte róla
- Nem voltam tisztában vele, hogy mi is történik velem

14. sz. ábra

Mikor tette a feljelentést?

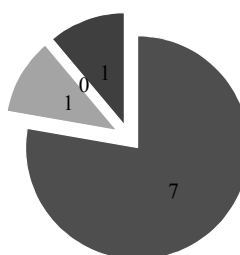
- Közvetlenül az elkövetés után (egy elkövetés esetén)
- Rövid időn belül történt többszöri abúzusok után viszonylag hamar
- Hosszú ideig – akár évekig - tartó nemi bűncselekmények után jóval később

15. sz. ábra

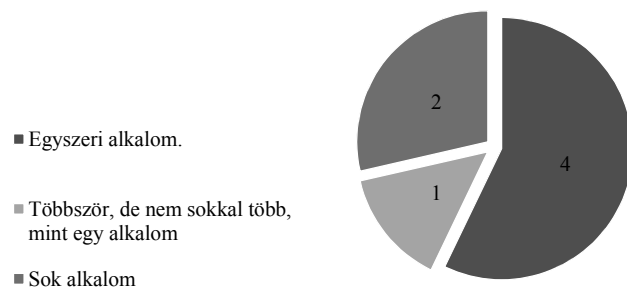
Milyen bizonyítási eszközök álltak rendelkezésükre?

- Vallomások
- Szakértői vélemény
- Tárgyi bizonyító eszköz
- Elektronikus adat

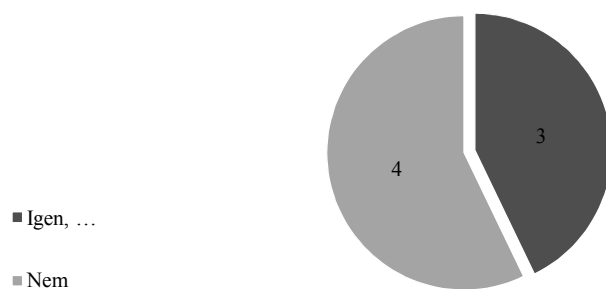
16. sz. ábra

A sértett kihallgatásának száma a rendőrségen?

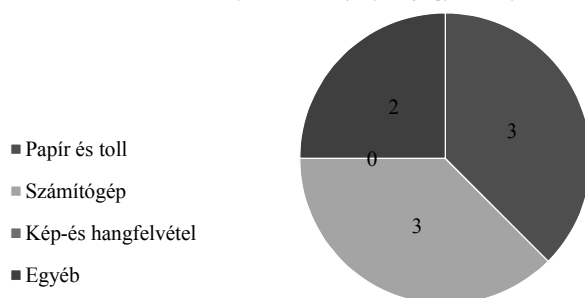
17. sz. ábra

Érte Önt valamilyen trauma a kihallgatások miatt? Ha igen, miért?

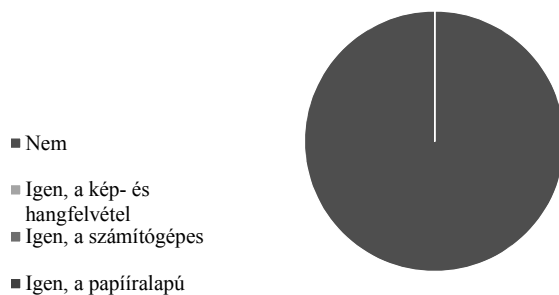
18. sz. ábra

Milyen módon folyt a jegyzőkönyvvezetés?

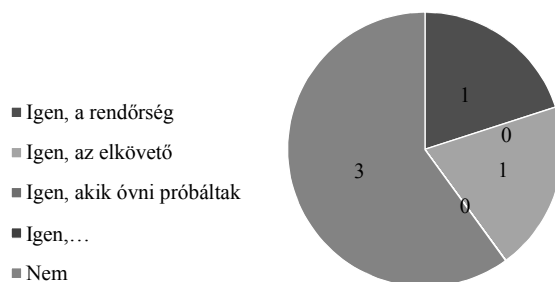
19. sz. ábra

Zavarta Önt a jegyzőkönyvezés valamely formája?

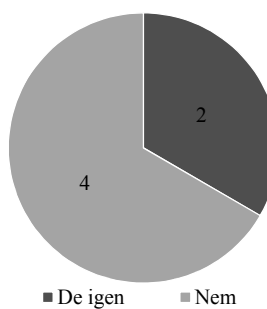
20. sz. ábra

Vallomását megpróbálták befolyásolni?

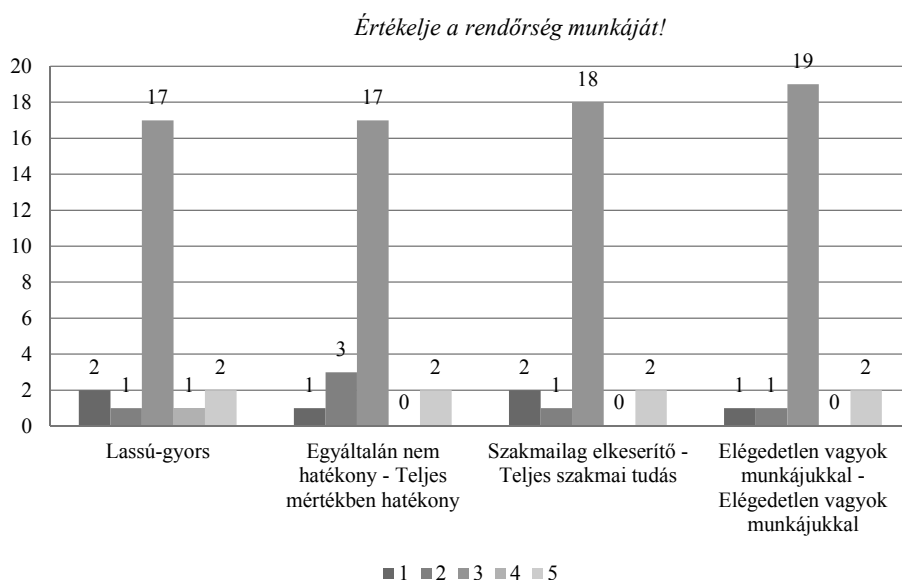
21. sz. ábra

A rendőrség nem próbálta Önt lebeszélni a feljelentésről?

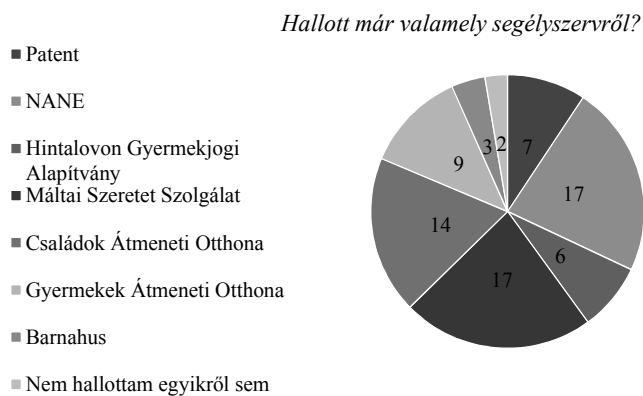

Az alábbi diagramm oszlopai 1-2-3-4-5 fokozatot jelentenek, így ennek alapján az első oszlop ötös értelmezése a következő: 2 személy gondolta úgy a rendőrség gyorsaságát 1 „ponttal” értékeli, 1 személy úgy, hogy 2 „ponttal”, 17 személy úgy, hogy 3 „ponttal”, 1 személy úgy, hogy 4 „ponttal” és 2 személy úgy, hogy 5 „ponttal”, tehát gyorsnak találja.

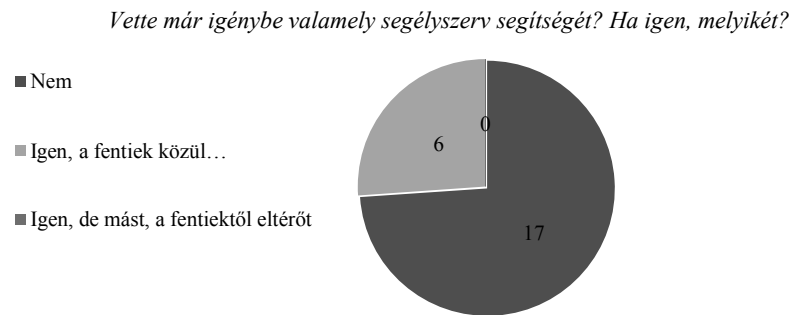
22. sz. ábra

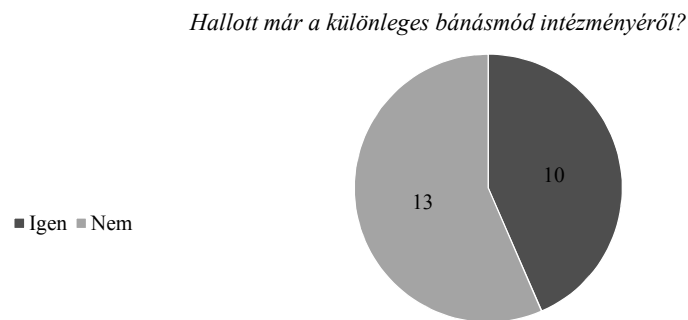
23. sz. ábra

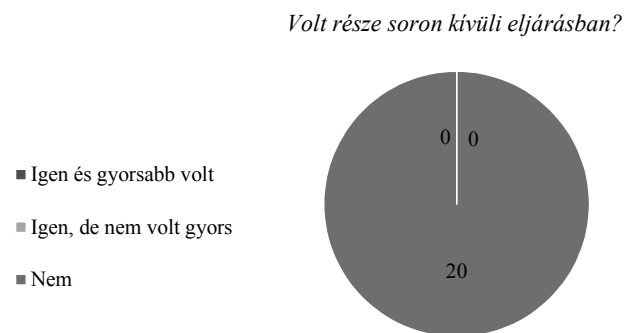
24. sz. ábra

25. sz. ábra

26. sz. ábra

VIKTÓRIA MEZŐFI

IT HAPPENED. EXAMINATIONS OF VICTIMOLOGY IN SEXUAL
OFFENCES

(Summary)

The goal of my thesis is to make a suggestion how to avoid the victims of sexual offence become victim of the judicial system.

As sexual offence is being latent we only have limited amount of statistical data.

I believe that this subject is always relevant, because the relationship between the police authority and the society plays an important rule regarding police reports, which is an eternal problem, question. Does the reassurance policing exist in Hungary? Had more people turned to the authorities because of the 2017 #metoo campaign?

My empirical survey gives answers to the question mentioned above. On the other hand, it plays an important role in my thesis, because the answers give to my questions by the victims and authorities confirm the used resources and reassure, support my suggestions.

In my thesis I touch upon the causes that lead to these delicts remain hidden. Apart from this I am searching for the solution to create 'victim friendly' procedures, for example making video and sound recordings during interrogations, involving experts and consultants. Following these I think the solution for secondary victimisation could be? based on the Barnahaus model in Iceland. In my further suggestions I will mention the Istanbul Pact, because I think if this law passes it will give the perfect basis to build a complex victim protection system. After this further regulations are needed, such as more frequent presence of consultants.

The only remaining question is: Do we have all the personal, material, financial requirements to execute my suggestions? We will get an answer to this question in my thesis.

NAGY BOTOND*

A bírák kiválasztásának összehasonlító vizsgálata

I. Bevezetés

Dolgozatom témája a bírák kiválasztásának, illetve az ennek menetében megjelenő különbségeknek nemzetközi összehasonlító jellegű bemutatása. E kutatás tárgyát különösen fontosnak és aktuálisnak találok. Nem pusztán a jelenlegi magyar igazságszolgáltatási reformok miatt, hanem mert a bírák kiválasztásának metodikája kiemelkedő befolyással van egy ország igazságszolgáltatásának hatékonyságára és függetlenségére, a többi hatalmi ághoz való viszonyára.¹ Célom, hogy a különböző országokban létező eredményes, hatékony, illetőleg kevésbé sikeres és követendőnek kevésbé mondható módszerek bemutatása mentén egy Magyarország számára is ideális és célravezető megoldást vázoljak fel a bírák kiválasztásának vonatkozásában. A későbbiekben bemutatott hazai rendszer diszfunkcióinak külföldi minták alapján történő orvoslása ugyanis pozitív hatással bírna a magyar törvénykezésre és a laikusoknak abba vetett bizalmára. Ennek megfelelően az Egyesült Államok, Egyesült Királyság (Anglia), a kontinentális Európa és Latin-Amerika országai kerülnek bemutatásra a Kínai Népköztársaság, a Dél-afrikai Köztársaság és Ausztrália ismertetése előtt. Szó lesz továbbá röviden a zsidó igazságszolgáltatási szervezetről és a nemzetközi bírói fórumokról is. Mint ahogy az ebből már látható, e dolgozat vizsgálódásának fókusza kiterjed az összes, értékelhető populációval rendelkező kontinensre, illetőleg a nemzeti mellett nemzetközi igazságszolgáltató fórumokat is bemutat. Így széleskörű, átfogó ismereteket tartalmaz a bírák kiválasztására vonatkozóan szinte a világon. Univerzális térbeli spektruma mellett a zsidó igazságszolgáltatás és egyéb, XX. századi metódusok taglalása miatt a dolgozat időbeli síkon sem teljesen homogén, hiszen történeti ismeretekkel tűzdelve mutatja be a hatályos megoldásokat. A kiválasztási rendszerek bemutatásánál a szelekciót meghatározó tényezők jelentik a fő rendező elvet. Ez az egyre erősödő meritokratikus, azaz érdemközpontú, a kapcsolati tőke alapú és a politikai szempontú gyakorlatokat jelenti.

---

* SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

¹ BADÓ ATTILA: *Az igazságszolgáltató hatalom alkotmányos helyzetének és egyes alapelemeinek összehasonlító vizsgálata*. In: Tóth Judit – Legény Krisztián (szerk.): *Összehasonlító alkotmányjog*. CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Társadalomszolgáltató Kft. Budapest, 2006. 181. p.

II. A bírói szakma és a bírók kinevezésének fogalmi meghatározása

A bírák kiválasztásának összehasonlító vizsgálatakor nem tekinthetünk el a bírói szakma definiálásától, hisz e nélkül az értekezés könnyen tévútra vezetheti az olvasót. A bírói funkció számos jogi és szociológiai meghatározása közül az általam legkifejezőbbnek talált szerint a bíró nem más, mint egy „központi jogászalak” az adott ország jogrendszerében. Lévéen ő jelenti ki a jogviták eldöntésekor, hogy az adott esetre milyen szabály vonatkozik, az ügyre tekintve mi a jog, így nevezhetjük a jog letéteményesének is. Központi szereplői mivoltából fakadóan a jog szívében foglal helyet. A jog mint önálló társadalmi alrendszer teljes tisztaságában a bíró körül jelenik meg, hiszen a más alrendszerekben működő logikai megoldások itt kapnak legkevésbé teret. Ideális esetben a bíró döntése mentes a politikai vagy más lobbicsoportok befolyásától és működési terepe a jog korlátai között határozható meg.² Ennek legfőbb kifejeződése a bírói függetlenség, miszerint a döntéshozásban a bírón kívül más nem kap, illetőleg nem is kaphat szerepet, az ítélet felülbírálására csak fellebbezés esetén nyílik lehetőség a felsőbb bíróságok számára. Ennek értelmében a bíró kizárólag az ügyben megállapított tényállás alapján, a jogszabályok és lelkiismerete, belső meggyőződése szerint hozhat döntést. Más megfogalmazásban a bíró a bírósági szervezet független, szolgálatot teljesítő tagja, azaz ítélező tevékenységet végző, elkötelezett munkavállaló.³

A fogalommeghatározás kapcsán öt, első pillantásra hasonlóan tűnő, ám jelentésében számottevően eltérő kifejezést érdemes elhatárolni a későbbi pontos megértés érdekében: a bírák kiválasztását, kinevezését, előmenetelét, kijelölését és kirendelését. A bírák kiválasztása a nemzetközi szakirodalom alapján a bírói rekrutációt meghatározó legáltalánosabb fogalom, amely a bírák utánpótlásának biztosítását jelentő módszerekre utal, ami dolgozatunk fő érdeklődési irányát jelenti. A bíró kinevezése a megüresedett bírói álláshely konkrét jogi aktussal történő betöltését jelenti. Bírói előmenetelről abban az értelemben beszélünk, hogy egy már bírói kinevezést nyert személy a bírói hierarchia rendszerében valamilyen magasabb bírói pozíciót tölthet be. Ezzel szemben a bírák kijelölése nem más, mint néhány speciális ügytípusban való eljárásra külön aktussal történő felhatalmazás, ez tehát azt jelenti, hogy csak a már bírává kinevezett vagy éppen bírói kinevezését megszerző személy juthat bírói kijelöléshez.⁴ A bíró kirendelése pedig arra utal, hogy a munkáltató eljárása következtében a bíró ideiglenesen a beosztási okiratában rögzített szolgálati helyétől különböző helyen tölt be igazságszolgáltatási funkciót.⁵ Érdemes megjegyezni ugyanakkor, hogy egyes jogrendszerekben a kifejezések idegen nyelvű megfelelői a fenti értelmezéstől eltérő tartalmat is jelölhetnek.

² POKOL BÉLA: *Jogi alaptan*. Rejtjel kiadó, Budapest, 2000. 20. p.

³ SZEMÁN FELICITÁSZ: *A bírói szolgálati viszony*. In: Gatter László (szerk.): *A bírák nagy kézikönyve*. CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Társadalomszolgáltató Kft. Budapest, 2010. 29. p.

⁴ SZEMÁN 2010, 48. p.

⁵ SZEMÁN 2010, 49. p.

III. Nemzetközi ideáltípusok és a választott országok bemutatásának szükségessége

A továbbiakban ismertetésre kerülő jogrendszerek kiválasztási metódusainak bemutatása előtt, a bevezetőben foglaltaknak megfelelően fel kívánom vázolni a bírói szelekció három „ideáltípusát”. Jóllehet a szakirodalom az általam elemzettek mellett több, a bírák kiválasztását, kinevezését, előmenetelét befolyásoló tényezőt határoz meg,⁶ a kutatásom szempontjából három fő kiválasztási szempont és ezekből megalkotható típus elhatárolása látszik szükségesnek. A kiválasztási rendszerek összehasonlító vizsgálata alapján a meritokratikus, a politikai és a kapcsolati tőke alapú kiválasztási rendszerek választhatók el.

Az érdemközpontú, azaz meritokratikus rendszer lényege, hogy az üres bírói posztot főszabály szerint azok nyerik el, akik képességeik, tudásuk, emberi és professzionális kvalitásaik alapján erre a legalkalmasabbak. Jelen tanulmány szerint a professzionális és a meritokratikus szempontok nem fedik egymást maradéktalanul, előbbi az utóbbi rész-halmazának, előfeltételének tekintendő. A meritokratikus kiválasztás alapjainak megteremtését tipikusan az igazságszolgáltatási tanácsok felállítása jelenti. Ám ahogyan azt tanulmányomban bemutatom, e tanácsok sikeressége messze nem teljes körű. Alapvetően meritokratikus rendszerként kerül bemutatásra az Egyesült Királyság, Franciaország, Litvánia, Norvégia, Portugália és – pusztán a jogszabályok elemzéséből kiindulva, egyfajta jogpozitivisták megközelítést megengedve magunknak – Oroszország is. Az ebbe az irányba ható tendenciákat a tanulmány az egyes további kontinentális európai országok, például Csehország, Szlovákia, szűk körben Szlovénia és a Balkán országai, továbbá Latin-Amerika és a Dél-afrikai Köztársaság ismertetésekor részletezi. Továbbá az ausztrál módszer bemutatásával kívánom kiemelni, hogy a hangzatos, érdemközpontúságot hirdető kinyilatkoztatások nem elegendőek a tényleges meritokratizmushoz, ha a valóság ezekkel nincs összhangban. Érdekességgént szerepel még a dolgozatban a zsidó jogrendszer, amely a vallásos jelleg mellett nem csak a vizsgálódás időbeli fókuszát hivatott tágitani, hanem arra is rávilágít, hogy a széleskörű szakmai és személyi elvárások a bírakkal szemben nem a modern kor vívmányai.

A politikai alapú kiválasztási rendszer lényege az, hogy a bírói pozíció betöltésénél a szakmai szempontok helyett főszabály szerint az ideológiai, politikai szempontok játszanak főszerepet. A kiválasztás szabályai ezen rendszerekben szinte predesztinálják, hogy a szakmai kvalitásokhoz képest a jelölt pártállása fog előnyben részesülni, ami a pártatlanság plasztikus sérelmét és komoly diszfunkciókat eredményezhet. E módszert részletezi majd a dolgozat az USA, Spanyolország, Olaszország, Észtország, Lettorság, Románia, Ausztrália, Lengyelország, Németország, illetve a Kínai Népköztársaság kapcsán.

A „kapcsolati tőke” alapú kiválasztási rendszer arra a szelekciós mechanizmust meghatározó jelenségre utal, amely a meritokratikus, de akár a politikai alapú kiválasztás torzulásaként is megjelenhet az egyes jogrendszerekben. Ebben az esetben a kiválasztást a bírói pozícióra jelentkezők személyes érdekérvényesítő képessége, kapcsolati tőkéje befolyásolja. Jóllehet e jelenség pontos kiterjedtségének igazolása módszertani korlátok miatt komoly akadályokba ütközik, mégis érdemes elemzésünkhöz ezen ideáltípust is meghatározni. A kapcsolati tőke szerepét a jogforrások elemzése alapján ugyan nem lehet kimutatni, ám létezésének tényére a jogszociológiai szakirodalom kellő mér-

⁶ CARLO GUARNIERI-PATRIZIA PEDERZOLI: *The power of judges*. Oxford University Press. 2001. 235. p.

tékben rávilágít. A továbbiakban az általam kiválasztott, a fenti kiválasztási típusok megértése szempontjából jelentőséghez jutó jogrendszerek megoldásait kívánom bemutatni. Összehasonlító elemzésemet azzal a jogrendszerrel kezdem, amely a kiválasztási metódusok bemutatása szempontjából a legérdekesebb, hiszen a kiválasztási módszerek szinte mindegyikét felmutatni képes.

IV. A bírák kiválasztása az Amerikai Egyesült Államokban

A bírák kiválasztásának módja az Amerikai Egyesült Államokban az adott bíróság függvénye. Az USA-ban két bírósági rendszer különül el: egyrészt a szövetségi ügyekben, különböző államok pártügyeiben, illetve alkotmányjogi kérdésekben eljáró szövetségi bíróságok, másrészt a tagállam saját jogi ügyeivel, illetőleg a szövetségi hatáskörön kívül eső kérdésekkel foglalkozó tagállami bíróságok. Előbbi magába foglal első fokon eljáró és fellebbviteli bíróságokat is, de legfontosabb közülük a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság (*United States Supreme Court*).

1. Tagállami bíróságok az USA-ban:

A tagállami bíróságokon tevékenykedő bírák kiválasztásának módja államról államra változik. Kinevezés (*appointment*) esetén az adott tagállam kormányzója vagy törvényhozó testülete választja a bírakat. Érdem szerinti, azaz teljesítményalapú választáskor (*merit selection*) egy pártsemleges bizottság vizsgálja a jelentkezőket, majd az általuk legalkalmasabbnak találtak neveit (általában hármat) felterjesztik a kinevezésre jogosult személyhez vagy szervhez (leggyakrabban a kormányzóhoz), aki meghozza a végső döntést a listán szereplő személyek kiválasztásának tekintetében. Ez a módszer nem biztosít élethosszig tartó kinevezést, nem zárja ki teljesen a politikai befolyást a kiválasztáskor, de annak minimalizálására törekszik egy szakmai bizottság beiktatása révén. Ebben a rendszerben lehetőség van rá, hogy egy kezdeti hivatali időszak után a bíró tevékenységét mérlegelje egy bizottság vagy maga a nép (*retention election*), s ezzel a munkájára alkalmatlan bíró eltávolíthatóvá válik. A párthű választás (*partisan election*) során a bírójelöltek politikai irányultsága köztudott, a szavazáskor fel van tüntetve, így a jelölteket mint egy-egy politikai párt jelöltjét választják ki az állampolgárok. Pártsemleges választáskor (*non-partisan election*) a bírói posztot betölteni kívánó személyek pártállása rejtve marad, a választópolgár számára ismeretlen. Pártsemleges választással általában hat-tíz évre nyerhető el a bírói poszt.⁷ Érdekeséggé válhat, hogy a közvélekedéssel ellentétben nem csak az USA-ban, hanem Európában, pontosabban egyes svájci kantonokban is követett a nép általi választás gyakorlata.⁸ A bírák illetén választása ugyanakkor problémákat vet fel. Bár a megoldás demokratikusnak tűnhet, hiszen egy-egy esetben rendkívül sok jelölt közül választhatnak az állampolgárok, s a jelöltekkel kapcsolatban megfelelő mennyiségű információ állhat a rendelkezésükre,

⁷ <http://litigation.findlaw.com/legal-system/how-are-judges-selected.html>

⁸ BADÓ 2006, 183. p.

máskor azonban a tényleges választásra valós lehetőség nincs, mivel a jelöltnek nem feltétlen vannak ellenfelei. További felvetődő probléma, hogy sérül a bíró pártatlansága, illetve hogy gazdasági és politikai nyomás alatt áll, hiszen sok tagállamban a jelöltnek kampányolnia kell, hogy megválasszák. Ez veszélyezteti a bírói függetlenséget, mivel a bíró anyagi támogatókra – jellemzően ügyvédekre – szorul, ezzel együtt a szakmai szempontok háttérbe kerülhetnek, és felértékelődhet a kapcsolati tőke szerepe is. Ezeket a problémákat igyekszik kiküszöbölni a *merit selection*-nek nevezett módszer, amelynek további előnye, hogy a nők és a kisebbségek is nagyobb esélyt kapnak a bírónak válásra.⁹ Ma az USA tagállamai közül a teljesség igénye nélkül Kaliforniában, New Hampshire-ben és New Jerseyben van „*appointment*”, Alaszkában, New Yorkban, Tennessee-ben „*merit selection*”, Alabamában, Louisianában, Texasban „*partisan election*”, Mississippiben, Nevadában és Oregonban pedig „*non-partisan election*” rendszer.¹⁰

2. Szövetségi Legfelsőbb Bíróság

Elfogultság nélkül állítható, hogy a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság (továbbiakban SZLB) a világ legismertebb és legtekintélyesebb bírósága. Az USA alkotmányának második cikkelyének második szakasza szerint az SZLB bírait a Szenátus hozzájárulásával az elnök nevezi ki. Az elnök ezen jogával akkor élhet, ha egy bíró lemond, elhalálozik, vagy elmozdítják, s általában a saját politikai céljait támogató bíró kinevezésére törekszik. Az SZLB-nek kilenc tagja van, akik mandátumukat élethosszig kapják, a valóságban addig, amíg a posztjuk betöltésére alkalmas szellemi állapotban vannak. Azonban az elnöki kinevezés révén az SZLB bírói közel sem pártsemlegesek, sőt, s ez a lényegi különbség a többi országgal szemben, nem is tűnnek annak. Ezen felül az élethosszig tartó mandátum által a bírák az őket kinevező elnök politikai irányvonalát az államfői mandátum megszűnését követően még hosszú évekig, évtizedekig tudják képviselni. Ugyanakkor előfordulhat az is, hogy a főbírók ítélkezési gyakorlata a kinevezés után jelentősen eltér egykori pártjuk politikai nézeteitől. A meghatározó politikai befolyás azzal is magyarázható, hogy az USA-ban az SZLB alkotmánybírói funkciót is betölt, amely más országokban is egy a jog és a politika határán elhelyezkedő szerv.¹¹ Jól szemlélteti ezt, hogy a hatvanas években megindult azon jogászok bírói kinevezése, akiktől liberális-demokrata ítélkezés volt várható, majd az ezt követő évtizedben ennek ellenhatásaként a konzervatív bírók kinevezése volt megfigyelhető. Ennek következményeképp a kilencvenes években egymással szembenálló bírói politikai táborok jöttek létre.¹² Az SZLB érdekessége, hogy semmilyen jogszabály nem rendelkezik arról, hogy a bírónak jogi végzettséget kellene szereznük. Természetesen a gyakorlatban mégis szakképzett személyek töltik be a bírói posztokat, a felkészültség és a kvalitás alapvető elvárások velük szemben. Bár nyilvánvalóan vannak eltérések, durva általánosítással élve azt lehet kijelenteni, hogy a kinevezett bírók ötven és ötvenöt év közötti, politikailag aktív férfiak, akik korábban már töltöttek be közhivatalt. Ritkább eset, de előfordul,

⁹ http://www.judicialselection.us/uploads/documents/ms_descrip_1185462202120.pdf

¹⁰ https://ballotpedia.org/Judicial_selection_in_the_states

¹¹ <http://jesz.ajk.elte.hu/zetenyi20.html>

¹² POKOL BÉLA: *A bírói hatalom*. Századvég Kiadó. Budapest, 2003. 14. p.

hogy az elnök politikai népszerűségének növelése érdekében nem szakmai vagy pártalási alapon választja meg a főbíró, hanem egyéb szempontok szerint. Ilyen tényező lehet a vallás az adott felekezethez tartozók megnyeréséért, így a főbírók többsége a lakossághoz hasonlóan protestáns. Ide tartoznak a területi szempontok is, vagyis azok szimpátiájának kiváltása, ahonnan származik a kinevezett főbíró, ám ez igen csekély jelentőségű. Továbbá ilyen még a nem (először *Ronald Reagan* nevezett ki nőt az SZLB bírái közé), illetve a bőrszín (a XX. század előtt az afroamerikai állampolgárok számára az SZLB bírói posztjainak betöltése lehetőségként fel sem merült, az első fekete főbíró *Lyndon B. Johnson* nevezte ki). A bírák kiválasztási eljárásában az elnökön és a Szenátuson kívül részt vesz a kormányzat az államfő akaratától függő mértékben, illetve hatással van rá a média, a civil szféra és a jogász szakma is, utóbbiak befolyása egyre inkább nő.¹³ A fentiek alapján látható, hogy az Amerikai Egyesült Államokban a bírák kiválasztásában számottevő szerepet kapnak a politikai szempontok, ugyanakkor nem lehet szó nélkül hagyni azokat a tendenciákat sem, amelyek egyértelműen a meritokratikus rendszer irányába mutatnak.

V. A bírák kiválasztása az Egyesült Királyságban

1. A bírák és ügyvédek típusai

Anglia és Wales bírósági rendszerében teljes vagy részmunkaidőben foglalkoztatott bírák ítélkeznek. Előbbiek közé tartozik az igazságszolgáltatás főbírója (*Lord Chief Justice*), aki Anglia és Wales bírói karának vezetője és bíróságainak elnöke, a kollégiumvezetők (*heads of division*) és a polgári és büntetőügyekben egyaránt ítélkező fellebbviteli főbírók (*Lords Justices of Appeal*). Idesorolhatók továbbá a legösszetettebb polgári ügyeket tárgyaló felsőbírósági bírák (*High Court judges*), a körzeti bírák (*circuit judges*), a kerületi bírák (*district judges*), illetve az eljárásjogi kérdésekkel foglalkozó felsőbírósági eljárási bírák és hivatalvezetők (*High Court masters and registrars*). Részmunkaidőben foglalkoztatottak a helyettes felsőbírósági bírák (*deputy High Court judges*), a körzeti bírákhoz hasonló hatáskörrel rendelkező, de kevésbé súlyos ügyeket tárgyaló rekorderek (*recorders*) és a kerületi bírák hatáskörébe tartozó, de kevésbé összetett ügyeket tárgyaló helyettes kerületi bírák (*deputy district judges*). Szintén részmunkaidősek a békebírósági helyettes kerületi bírák (*deputy district judges of magistrates' courts*), illetőleg a felsőbírósági helyettes eljárási bírák és hivatalvezetők (*deputy High Court masters and registrars*). Meg kell említenünk továbbá a közigazgatási döntőbíró-sági bírákat (*tribunal judges*), akik tanácsban adózási, nyugdíjjal kapcsolatos vagy bevándorlási ügyekben járnak el. Kiemelkedően fontos szerepet játszanak továbbá a kisebb súlyú ügyekben ítélkező békebírák (*magistrates*), akik Angliában és Walesben az ügyek közel kilencvenöt százalékát tárgyalják első fokon. A békebírák munkájáért díjazás nem jár, tevékenységük nincs jogi végzettséghez kötve (laikusbíráskodás), leggyakrabban hármas tanácsban járnak el, munkájukat jogvégezett bírósági titkár segíti.¹⁴ Az Egyesült

¹³ <http://jesz.ajk.elte.hu/zetenyi20.html>

¹⁴ https://e-justice.europa.eu/content_legal_professions-29-ew-maximizeMS-hu.do?member=1

Királyságban az ügyvédségnek két rétege van: a perelőképzési, valamint tárgyalótermi feladatokon kívüli teendőket ellátó *solicitorok*, illetve tárgyalótermi feladatokat ellátó *barristerek*.¹⁵ Utóbbiak sokáig zárt közösséget alkottak, a társadalom felsőközéposztályából kerültek ki, s a XX. század közepéig több éves *barristeri* tevékenység után közülük nevezték ki a bírót. Ma ez a szűk kinevezési kör már nem érvényesül, a bírói tisztséget nem csak *barrister* töltheti be, hanem például *solicitor* is.

2. Bíróvá válás feltételei, a bírói kinevezési eljárás

Elsődleges kritérium, hogy bíró csak az Egyesült Királyság, Írország vagy az ún. *Commonwealth* országainak állampolgára lehet, aki vállalja, hogy a bírói hivatást „észszerű időtartamig ellátja”, ez általában legalább öt év. A békebírákat leszámítva a bírói poszt betöltéséhez valamilyen jogi végzettségre van szükség. A kinevezéshez nem előfeltétel a bírói eljárásban szerzett tapasztalat. A szaktudás megszerzése ugyanakkor természetesen előny, ezért mind a *barristerek*, mind a *solicitorok* jelentkezni szoktak a már fent említett részmunkaidős bírói posztokra, így azonos felelősség, de kevésbé komplex ügyek mellett nyerhetnek betekintést a bírói hivatásba. Ha egy ügyvéd úgy dönt, hogy teljes munkaidőben bíró kíván lenni, többé már nem folytathat ügyvédi tevékenységet. Az Egyesült Királyságban a bírák mindig kinevezés útján szerzik meg posztjukat, egy független testület, a *Judicial Appointments Commission* (továbbiakban JAC) által. A JAC a bírói függetlenség fenntartására és erősítésére hivatott, ez felel a bíróságok és közigazgatási bíróságok megüresedett helyeinek betöltéséért.¹⁶ A jelölteket érdem alapján választják igazságos és nyilvános versenyben. A JAC hatáskörébe nem tartozik bele a békebírák vagy a Legfelsőbb Bíróság (*UK Supreme Court*) bíróinak kiválasztása. A jelölteket kiválaszthatják azonnali kinevezésre, illetőleg jövőbeli kinevezésre is. Minden megüresedett helyre egy jelöltet neveznek, majd a neveket felterjesztik az illetékes hatósághoz (*Lord Chancellor*, *Lord Chief Justice* vagy *Senior President of Tribunals*), aki vagy elfogadja a felterjesztést, vagy elutasítja, vagy arra kéri a JAC-ot, hogy fontolja meg újra a döntését. Az elutasítást az illetékes hatóságnak mindig meg kell indokolnia írásban a JAC felé.¹⁷ A bemutatott részletek alapján kijelenthető, hogy az Egyesült Királyságban a bírák kiválasztása meritokratikus rendszerben történik. Ezt támasztja alá, hogy az Egyesült Államokkal szemben itt a bírói poszt csak és kizárólag kinevezés útján tölthető be, illetőleg erősíti még az érdemközpontú jelleget a JAC beiktatása az eljárásba, valamint az említett testületnek a kiválasztásban való megkerülhetetlen szerepe is.

3. A békebírák szerepe és kinevezése

A békebírák önkéntesek, akik a saját közösségükben tárgyaláson, jellemzően büntetőügyekben vagy családjogi perekben vesznek részt hármas tanácsban, bírósági titkár segítségével mellett. Minden büntetőügy első fokon hozzájuk kerül, de a súlyosabb, komp-

¹⁵ POKOL 2000, 24. p.

¹⁶ <https://www.allaboutlaw.co.uk/stage/becoming-a-lawyer/how-to-become-a-judge>

¹⁷ <https://jac.judiciary.gov.uk/about-us>

lexebb eseteket más bírói fórumok elé utalják. Büntetésként bírságot, közösségi munkát vagy maximum hat, egyes esetekben tizenkét hónap börtönbüntetést szabhatnak ki. A békebíróknak tizennyolc és hatvanöt év közöttinek kell lenniük a kinevezéskor, a mandátumuk öt évre szól. A békebírói poszt megfelelő fizikai állapotot (jó hallást, koncentrációképességet) kíván, továbbá fontos személyiségbeli jellemzőket (igazságérzet, érettség, empátia, megbízhatóság, logikus gondolkodás és a közösség iránti elköteleződés). A csőd és a büntetett előélet kizáró ok a békebírák kinevezésekor. Az önkénteseknek részt kell venniük egy huszonegy órás békebírói képzésen, majd el kell látogatniuk a bíróságra, hogy felmérjék, alkalmasak-e a feladatra. Ezt követően jelentkezniük kell a helyi bíróság tanácsadó bizottságánál.¹⁸

VI. A bírák kiválasztása a kontinentális Európában

1. A bírák kiválasztása Németországban

Németországban az öt legfontosabb bírói szerv a Német Szövetségi Igazságügyi Bíróság (*Federal Court of Justice, Bundesgerichtshof*), a Német Szövetségi Munkaügyi Bíróság (*Federal Labour Court, Bundesarbeitsgericht*), a Német Szövetségi Szociális Bíróság (*Federal Social Court, Bundessozialgericht*), a Német Szövetségi Pénzügyi Bíróság (*Federal Fiscal Court, Bundesfinanzhof*) és a Német Szövetségi Közigazgatási Bíróság (*Federal Administrative Court, Bundesverwaltungsgericht*).¹⁹ Ezeken felül van egy külön alkotmányjogi kérdéseket vizsgáló Német Szövetségi Alkotmánybíróság (*Federal Constitutional Court, Bundesverfassungsgericht*). Utóbbiba az alkotmánybírókat a *Bundestag* választja titkos szavazás útján, egy külön erre a célra felállított tizenkét tagú választási bizottság ajánlása alapján. A *Bundesrat* is jogosult alkotmánybírókat választani kétharmados többséggel. A megválasztott alkotmánybíró kinevezését a szövetségi elnök végzi,²⁰ a kinevezés tizenkét évre szól.²¹ Az egyéb szövetségi szintű bíróságokra a kiválasztást a Bíróválasztó Bizottság (*Judges Election Committee*) végzi, amelyet a szövetségi igazságügyi miniszter hív össze. A Bíróválasztó Bizottság harminckét tagból áll, ebből tizenhatot a *Bundestag* választ, a további tizenhat tag pedig Németország tizenhat tartományának igazságügyi minisztereiből áll össze. Ennek értelmében a Bizottság kizárólag politikai tagokból áll, ami nem feltétlen feleltető meg a bangalorei alapelveknek, amelyekre később még kitérek. A tagoknak meg kell tartaniuk a bizalmasságukat, a Bizottság eljárása nem nyilvános, a szavazatokat titkos szavazás keretében adják le. Aki megszerzi a szavazatok többségét, azt megválasztottnak kell tekinteni, az ezt követő kinevezést a szövetségi elnök végzi. A kinevezés élethosszig tart.²² Látható, hogy Németországban a kiválasztási eljárás menete egyfajta meritokratikus jelleggel bír a testületiség és a titkosság miatt, ugyanakkor a politikai

¹⁸ <https://www.gov.uk/become-magistrate>

¹⁹ <http://thenews.pl/1/10/Artykul/317562,How-judges-are-selected-across-Europe>

²⁰ BVerfGG, §10

²¹ BVerfGG, §4, para.1

²² <https://blogs.loc.gov/law/2016/05/how-judges-are-selected-in-germany/>

szerepek itt sem elhanyagolhatóak. A már említett, az ENSZ által összeállított bangalorei alapelvek között az elsőként – mintegy *primus inter pares* – megjelenített érték a függetlenség, amelyre a jogállamiság előfeltételeként utal az etikai kódex. E szerint „a bírónak nem csupán a kormányzat végrehajtó és törvényhozó ágához fűződő szükségtelen kapcsolatokról és befolyásolástól kell tartózkodnia, hanem ennek egy külső megfigyelő számára is nyilvánvalónak kell látszania.”²³ Kiemelkedő fontosságú tehát a hatalmi ágak elválasztása, az igazságszolgáltatás befolyástól mentes működése, s ennek természetesen a bírák kiválasztása során is érvényesülnie kell. Látható, hogy Németországban a Bíróválasztó Bizottság politikai jellegű konstrukciója miatt ez az alapérték nem érvényesül maradéktalanul. Fontos továbbá megemlíteni a bírák kiválasztásának vonatkozásában az ENSZ-alapelvek közül a másodikat, azaz a pártatlanságot is. Ennek értelmében „a bíró tevékenységét részrehajlás, elfogultság és előítéletektől mentesen köteles végezni”,²⁴ amely etikai érték megfelelő interpretációval a társadalmi tőkétől befolyásolt ítélkezés tilalmát jelentheti. A bírói magatartás ezen sztenderdjei egyaránt segítséget nyújtanak az igazságszolgáltatáshoz forduló laikusoknak, hiszen betartásuk esetén ők okkal bízhatnak a szakszerű és hatékony ítélkezésben, illetve zsinórmértékül és keretrendszerül szolgálnak a bírák számára is, lévén magatartásukat így lehetőségük nyílik egy alapvető etikai értékeket tartalmazó dokumentumhoz igazítani.²⁵ Nem lehet figyelmen kívül hagyni azonban, hogy a német jogi és politikai kultúra ténylegesen nem ad teret a pártpreferenciáknak, bármennyire is alkalmas lenne erre a rendszer, így ha maga a metódus nem is teljesen ideális, a gyakorlat és a németek belső attitűdjei ezt kontrollálják. Így például a német alkotmányosság értelmezése teljességgel lehetetlenné teszi, hogy a kormányzat a bírói funkció immanens részeire befolyással bírjon.²⁶

2. A bírák kiválasztása Franciaországban

Franciaországban az igazságszolgáltatás szervezetrendszere igen bonyolult, rendkívül tagolt, többszörösen összetett, a bírói kiválasztás kapcsán mégis fontos lehet a bemutatása röviden, a teljesség igénye nélkül. Első fokon találhatók kerületi bíróságok (*tribunaux d'instance*), amik polgári ügyekben járnak el, de büntetőjogi tanácsokkal is rendelkeznek. Komolyabb, más bíróságok joghatóságába nem tartozó ügyekben szintén első fokon járnak el a regionális bíróságok (*tribunaux de grande instance*), amelyek ugyancsak bírnak büntetőjogi tanácsokkal. A regionális bíróságokon szakképzett bírák dolgoznak, akik általában hármas tanácsokban járnak el. Első fokon megjelennek különös bírói fórumok is, ilyenek a fiatalkorúak bíróságai (*cours d'assises pour mineurs*), munkajogi bíróságok (*conseils des prud'hommes*), kereskedelmi bíróságok (*tribunaux de commerce*), társadalombiztosítási bíróságok (*tribunaux de la sécurité sociale*), illetve mezőgazdaság- és földügyi bíróságok (*tribunaux paritaire des baux ruraux*). Az említett különös bíróságokon a kiskorúak bíróságai kivételével nem jogászai végzettségű bírók

²³ Bangalorei alapelvek 1.3

²⁴ Bangalorei alapelvek 2.1

²⁵ https://birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/kozadatok/obh/a_biroi_magatartas_bangalorei_alapelvei_teljes_1.pdf

²⁶ BADÓ ATTILA: *Bírósági szervezetek és alapjogok*. In: Badó Attila (szerk.): *A bírói függetlenség, a tisztességes eljárás és a politika*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011. 25. p.

végzik az ítélezést, őket általában választják. Végül első fokon található még a kevert bíróságok közé tartozó, általában háromhavonta két hétig működő *Cour d'assises*. Ennek tárgyalásain bírók (hármass tanácsban) és esküdtek (kilenc, négylépcsős sorsolással kiválasztott állampolgár) egyaránt jelen vannak, együtt esküdtbíróságot alkotnak, tény- és jogkérdésben is döntést hoznak. A francia bírói szervezetrendszer legmagasabb fokán a Párizsban ülésező Semmítőszék (*la Cour de cassation*) áll, ami az alsóbb bíróságok megfelelő jogalkalmazását vizsgálja mind büntető-, mind polgári ügyekben, de nem fellebbviteli fórum.²⁷ Franciaországban a bírakat a köztársasági elnök nevezi ki az Igazságszolgáltatási Főtanács (*le Conseil Supérieur de la Magistrature*) közreműködésével, annak ajánlására.²⁸ 2005-től, leginkább az *Outreau-ügynek*²⁹ köszönhetően reformokat vezettek be a Főtanácsban. E reformok előtt a Főtanácsot maga a köztársasági elnök vezette, de ez a helyzet a változtatások következtében megszűnt. További korrekció volt, hogy eltörölték az igazságügyi miniszter tagságát, ugyanakkor megszűnt a testületben a bírói többség is, mivel a három hatalmi ágon kívüli tagok, így például a jogász professzorok száma nőtt. Ezeket a tagokat a köztársasági elnök, a Szenátus vagy a Nemzetgyűlés elnöke nevezi ki.³⁰ A *la Cour de cassation*-ban a kinevezésük után a bírakat hat tanácsba osztják: Első Polgári Tanács (*Première Chambre Civile*), Második Polgári Tanács (*Deuxième Chambre Civile*), Harmadik Polgári Tanács (*Troisième Chambre Civile*), Munkaügyi Tanács (*Chambre Sociale*), Kereskedelmi Tanács (*Chambre Commerciale*), Büntetőtanács (*Chambre Criminelle*). Minden tanács feje egy elnöklőbíró lesz.³¹ A Főtanács ajánlásokat tesz és véleményezi az ügynevezett ülőbírók (*magistrats du siège*) kinevezését, illetve fegyelmi tanácsként is eljár. A több mint ötezer bírói poszt egyikének betöltésére törekvő jelöltek³² a kinevezésük előtt esélyegyenlőségen alapuló, érdemközpontú, objektív versenyvizsgát (*concour*) tesznek a bordeaux-i Magisztrátusképző Akadémián. Ez a szelekciós mód minimalizálja mind a politikai befolyást, mind a kapcsolati tőke hatását, a francia rendszert kiemelkedően meritokratikus alapokra helyezi. A felvételtől, illetve a magisztrátusi rendbe való bekezdésről az ügynevezett Előmeneteli Bizottság dönt, amely a legmagasabb bírói-ügyész posztok kivételével minden egyéb előmeneteltől határoz. Fontos végezetül megjegyezni, hogy a jellemzően karrierbírói rendszereket működtető kontinentális európai országokban az előbbieken bemutatott versenyvizsga fokozatosan terjed,³³ így a bíróképző iskolába való felvétel kapcsán már megjelent többek között Spanyolországban, Görögországban, Portugáliában és Hollandiában is.³⁴

A továbbiakban ismertetésre kerülő európai országok többségének bírói szférájának vizsgálata a szakirodalom szükségességének és a hivatalos források hiányának okán

²⁷ http://www.justice.gouv.fr/art_pix/french_legal_system.pdf

²⁸ <https://www.britannica.com/place/France/Justice>

²⁹ A korunk francia igazságszolgáltatását beárnyékoló ügyben több személyt is ártatlanul ítélték el pedofília vádjával, s közülük az egyik öngyilkosságot követett el a börtönben.

³⁰ BADÓ ATTILA: *Az igazságszolgáltató hatalom függetlensége és a tisztességes eljárás*. Iurisperitus Bt. Szeged, 2013. 65–66. pp.

³¹ http://www.justice.gouv.fr/art_pix/french_legal_system.pdf

³² <https://www.britannica.com/place/France/Justice>

³³ BADÓ 2013, 67–69. pp.

³⁴ BADÓ 2006, 182. p.

nagyjából 2002 végéig érvényes, e tanulmány az azután beállt esetleges változásokat nem, vagy csak igen kis mértékben részletezi.

3. A bírák kiválasztása Olaszországban

Olaszország sajátossága, hogy a bírói kinevezés, továbbá az ezután befutható karrier kapcsán a döntéseket a bírói hatalom önkormányzati szervei hozzák, s bár maga a bírói hatalom független a többi hatalmi ágtól, a bírói kar önkormányzati szervezeteinek (s ezzel együtt Olaszországra jellemzően a bírói politikai szervezeteknek) erősen alávetett. Ha a bíró nem csatlakozik valamely bírói politikai szervezethez, akkor a sikeresebb karrier befutásának lehetősége ténylegesen nem áll fenn előtte, illetve a kiválasztása is nagyban befolyásolt a politikai állásától.³⁵

4. A bírák kiválasztása Spanyolországban

1980-ban a spanyol kormánypárt megteremtette a bírói hatalom belső választásokon nyugvó, tizenkét tagot magába foglaló önkormányzati csúcsszervét, a Bírói Hatalom Legfelső Tanácsát (*Consejo Superior del Poder Judicial*). A tizenkét tagot kezdetben maguk a bírók választották, majd 1985-öt követően a törvényhozás jelölte őket háromtöbbséggel, s a kinevezést a király végezte, így a *Consejo* politikai befolyás alá került. Minden bírói és bírósági vezetői kinevezés a *Consejo* hatásköre.³⁶

5. A bírák kiválasztása Portugáliában

A bírói kar Portugáliában 1976-ban vált el a mindenkori parlamenti többségtől, lévén a bírói kar önálló legfőbb önkormányzati testületben lett összefuttatva. A testületben a bírák általi belső választás érvényesült, a spanyol rendszerben ismertetett „visszaparlamentarizálás” elmaradt. Ennek eredményeképp elmondható, hogy a portugál bírói hatalom a spanyolhoz, s különösen az olaszhoz képest teljesen depolitizált maradt.³⁷

6. A bírák kiválasztása Csehországban

A bírói kar Csehországban nem rendelkezik önálló önkormányzattal, a bírák kiválasztásában korábban az igazságügyi minisztérium és annak vezetője játszott döntő szerepet. 2002 januárjától kisebb módosítások születtek, így például felállítottak központi értékelő bizottságokat, amik a bírák tevékenységét rendszeresen minősítik. Ezek az értékelések objektív alapot biztosítanak a bírósági vezetői kinevezésekhez, azonban jogilag nem kötik a minisztert. 2002 nyarán az Alkotmánybíróság megsemmisítette a bírói szervezet

³⁵ POKOL 2003, 21. p.

³⁶ POKOL 2003, 23–24. pp.

³⁷ POKOL 2003, 28. p.

akkor hatályos szabályozását, ugyanis véleményük szerint az alkotmányellenes volt, mivel sértette a hatalommegosztás elvét.³⁸ Ennek eredményeként a politikai szempontú kinevezéssel szakítva ma a bírakat már a köztársasági elnök mint független hatalmi ág nevezi ki az egyetemi jogi végzettséggel rendelkező állampolgárok közül, ideális esetben érdemközpontú döntés alapján. Hazánkhoz hasonlóan Csehországban is eskütétel szükséges a tisztség elfogadásához.³⁹

7. A bírák kiválasztása Szlovákiában

Szlovákiában 2001-ben történt a bírói szféra részleges önkormányzatának létrehozása és a politikai hatalom alóli mentesítése. A megszületett önkormányzati csúcsszerv az Országos Bírói Tanács lett, amely azonban nem volt teljesen kivonva a politikai hatalom nyomása alól. Az alsó- és középszintű bírói vezetőket az igazságügyi miniszter nevezi ki meghatározatlan időre a Tanács által megállapított szelektálási elvek szerint. A legfelsőbb bírói fórum vezetőinek kinevezése államfői jogkör, azonban ez csak egy külön bírói szerv javaslata alapján gyakorolható. Korábban az igazságügyi miniszter által kiválasztott,⁴⁰ ma már a pusztán tekintélyes gyakorlattal rendelkező jogászokból álló Országos Bírói Tanács által javasolt bírók kinevezése szintén az államfő jogosítványa.⁴¹ Bírói magasabb szintű bíróságra kinevezni 2002-től csak nyilvános pályázati rendszer alapján lehet.⁴² Az első kinevezés négy évre szól, majd ezt a próbaidőt követően a második már a nyugdíjazásig.⁴³

8. A bírák kiválasztása Lengyelországban

A fentebb bemutatott országokhoz hasonlóan Lengyelországban is működik egy korlátozott hatáskörrel rendelkező bírói önkormányzati csúcsszerv, a Bíróságok Országos Tanácsa. A Tanács jogkörébe tartozik, hogy egészen a legfelsőbb bírói szintig javaslatot tegyen a bírói kinevezések kapcsán, amelyet majd ténylegesen az államfő végez el. A kinevezésben az igazságügyi miniszter is részt vesz a pályázatok meghirdetése és bizonyos fórumokon a bírói státuszok megnyitásáról való döntés révén, továbbá ő közvetíti a Tanács által javasolt személyek nevét az államfő felé és véleményezi a javasolt személyeket. Így a Tanács és az igazságügyi miniszter a kinevezés kapcsán kölcsönösen korlátozzák egymást. A bírói kinevezések Lengyelországban egész életre szólnak, a bírók szűk kivételektől eltekintve elmozdíthatatlanok. A bíróság igazgatási jogosítványaival rendelkező bírósági igazgatókat az igazságügyi miniszter nevezi ki az adott bíróság elnökének javaslatára, akiknek kinevezése szintén a miniszter hatásköre. Összegzésképp elmondható, hogy a lengyel bírói szféra közel sem szakadt el a kormány-

³⁸ POKOL 2003, 129–130. pp.

³⁹ HEKA LÁSZLÓ: *A szláv államok jogrendszerei*. JATEPress. Szeged, 2008. 204. p.

⁴⁰ POKOL 2003, 133–134. pp.

⁴¹ HEKA 2008, 200. p.

⁴² POKOL 2003, 133–134. pp.

⁴³ HEKA 2008, 200. p.

tól, az önálló bírói hatalom kiépítése még várat magára.⁴⁴ Különösen igaz volt ez 2017-ben, amikor olyan kezdeményezések láttak napvilágot Lengyelországban, miszerint a Legfelsőbb Bíróság tagjait nyugdíjazni kell, s a helyükre az új bírákat az igazságügyi miniszter választaná ki a *Szejm* hatvan százalékos jóváhagyásával. A bírók eltávolítása pusztán politikai okokkal volt alátámasztva, amely komolyan sérti a jogállamiság elvét, a bírák függetlenségét és utasíthatatlanságát. Hovatovább nem csak a legfőbb bírák, hanem a többi bíró kinevezését is az igazságügyi miniszter hatáskörébe utalta volna a törvényhozásban abszolút többséggel bíró kormánypárt által előterjesztett javaslat. A jogállamiság mellett ez a hatalmi ágak szétválasztását is veszélyeztette volna. Mindazonáltal a komoly tüntetések és az, hogy az Európai Unió kilátásba helyezte a Lisszaboni Szerződés 7. cikkének aktiválását (a tagállam szavazati jogának felfüggesztését) arra készítette az államfőt, hogy megvétózza a törvényhozáson egyébként könnyűszerrel átmenő törvényt.

9. A bírák kiválasztása Szlovéniában

Szlovénia vonatkozásában elmondható, hogy a bírákat a parlament nevezi ki, viszont az eléje kerülő javaslatok összeállítása hosszú procedúra, amelynek része a bírói karon belüli szelektálás, másrészt az igazságügyi miniszter folyamatos véleményezési joga. Az alsóbíróságok vonatkozásában a javaslat elkészítése a bírák közül megválasztott személyi tanácsoknál kezdődik, amelyek döntése az igazságügyi miniszteren keresztül jut el a Bírói Tanácshoz, a bírói hatalom önkormányzati csúcsszervéhez, ami a jelöltek közül szelektál, végül a megmaradt neveket felterjeszti a Nemzetgyűlésnek. A kinevezés főszabály szerint élethossziglan szól. A legfelsőbb bíróság elnökét az igazságügyi miniszter javaslatára a parlament nevezi ki a Bírói Tanáccsal való előzetes egyeztetést követően. A többi bírósági elnök kinevezése az igazságügyi miniszter joga és kötelezettsége a Bírói Tanács javaslati jogához kötött.⁴⁵ Ezt látva minden további nélkül kijelenthető, hogy a szlovén rendszer sem mentes a politikai hatásoktól, de az USA-beli *merit system*-hez hasonlóan itt is közreműködik egy szelektáló szerepet betöltő önkormányzati csúcsszerv, bizonyos meritokratikus vonásokat érvényesítve.

10. A bírák kiválasztása Észtországban

Észtország különlegessége, hogy a bírói függetlenség itt nem terjed ki a hatalmi ág önállóságára, csak az egyéni bírói ítélkezésre.⁴⁶ A legfőbb bírói fórum elnökét a köztársasági elnök javaslatára a parlament választja, mandátuma kilenc évre szól. Ezen a fórumon a megüresedett helyek betöltése kapcsán a legfelsőbb bírói fórum elnökének van javaslatadási joga a parlament felé, mindazonáltal előzetesen ki kell kérnie a fórum bírónak véleményét. A bírák kinevezése élethossziglan szól. A legfőbb bírói fórum tagjai alkotmánybíráskodási feladatok elvégzésére saját maguk közül választanak egy ötfős testületet öt évre, elnökük hivatalból az őket kinevező fórum elnöke is. Az alsó- és

⁴⁴ POKOL 2003, 137–140. pp.

⁴⁵ POKOL 2003, 142–143. pp.

⁴⁶ *European Commission* 2002, 151. p.

középszintű bíróságokra bírósági vezetőket az igazságügyi miniszter nevez ki öt évre.⁴⁷ A politika tehát Észtországban is erősen áthatja az igazságszolgáltatási rendszert a kinevezések útján, s a függetlenség is csak szűk körben érvényesül.

11. A bírák kiválasztása Litvániában

Észtországgal ellentétben Litvániában a bírói fórum önálló hatalmi ágként való megtestesülése jelentős mind a jogi, mind a politikai életben. 1999-ig egyéb tárgykörök mellett a bírói vezetők kinevezése az igazságügyi miniszter joghatóságához tartozott. 1999-ben az alkotmánybíróság alkotmányellenesnek ítélte az akkoriban működő gyakorlatot, s kötelezte a törvényhozást és a kormányzatot új bírósági törvény létrehozására. Az új törvény következtében létrejövő önkormányzati csúcsszerv, a Bíróságok Tanácsa az államfő bírókinevezése kapcsán tanácsadó funkciót lát el. Az alkotmánybíróság kilenc tagját a parlament kilenc évre választja az újraválasztás lehetőségének kizárásával. A legfelsőbb bíróság bírait és elnökét az államfő javaslatára a parlament nevezi ki, a többi bírót és bírói vezetőket pedig az államelnök. Az igazságügyi miniszter a 2002 májusától hatályos törvény értelmében a bírák kiválasztásában már semmilyen szerepet nem vállal, illetőleg nem is vállalhat. A bírói kinevezés élethossziglan szól.⁴⁸

12. A bírák kiválasztása Lettországból

Lettországban a bírói szféra kormányzatról történő leszakítása nem ment végbe, így például az igazságügyi tárca egy belső bírói osztálya felel többek között a bírói kinevezések előkészítéséért. A lett bírói önkormányzat a Bírói Értekezletben ölt testet, amelynek joga a Bírósági Minősítési Bizottság felállítása. A Bizottság minősítései alapján gyakorolhatja az igazságügyi miniszter a kinevezési feladatkörét. A bírók kinevezése után ötéves próbaidő indul, amelynek lejártát követően a bíró pozíciójából elmozdíthatatlan. A Legfelsőbb Bíróság elnökét a már ezen a fórumon dolgozó bírók közül a *saeima*, a lett parlament nevezi ki hét évre, a kormány javaslatára. Az előbb említett bírói fórum egyéb bírait a *saeima* az elnök javaslatára nevezi ki határozatlan időre.⁴⁹ A hétfős alkotmánybíróság tagjait ugyancsak a *saeima* választja tíz évre több testület javaslatlétéle alapján. Az alkotmánybíróság elnökét a tagok maguk körül választják három évre. Az alsó- és középszintű bíróság elnökeit öt évre nevezi ki az igazságügyi miniszter.⁵⁰ Ennek értelmében Lettország az észthez hasonló, politikai alapokra épülő utat látszik bejárni.

13. A bírák kiválasztása Norvégiában

Természetesen Norvégia sem eshet a vizsgálódás fókuszán kívül, különösen azért nem, mivel ez a skandináv ország szakadatlanul vezeti a demokrácia-index listákat 2010 óta,

⁴⁷ POKOL 2003, 148. p.

⁴⁸ POKOL 2003, 150–51. pp.

⁴⁹ European Commission 2002, 261. p.

⁵⁰ POKOL 2003, 152–153. pp.

így tehát érdemes lehet megvizsgálni a bírák kiválasztásakor követett módszert. Norvégiában bírónak az a választójoggal rendelkező állampolgár válhat, aki megfelelő minősítésű jogi diplomával bír, illetve a huszonötödik – a Legfelsőbb Bíróság esetén harmincadik – életévét betöltötte, valamint anyagi háttere stabil. Ez nem különbözik az eddig vizsgált országok metódusaitól, ami viszont igen, hogy a norvégok ambicionálják, miszerint a bírói kar – különösen a Legfelsőbb Bíróságon – a munkatapasztalatok széles skáláját tükrözze – szemben például az Egyesült Királysággal, ahol pár évtizede még csak *barristerek* voltak bírónak választhatók. A bírói poszt betöltése többek között a közigazgatás, a helyi önkormányzatok, a vádhatóság, az ügyvédi irodák és az egyetemek személyállományából is történhet. Ez természetesen veszélyeztethetné a relatív zárttsággal jellemezhető bírói kar homogenitását, ugyanakkor ezt a kiemelkedően magas színvonalú szakmai tudás megkövetelésével hidalják át, amely például az egyetemi vizsgák osztályzatai mentén mérhető. Norvégiában tehát elsősorban a professzionális, meritokratikus szempontok érvényesülnek a kiválasztáskor. Az üres pozíciókat meghirdetik, rájuk a jelentkezőknek pályázniuk kell, amely pályázatokat a Kijelölési Tanács (*Nomination Council*) értékeli, ezt követően személyes interjúkat tart. Az ennek keretében összegyűjtött információk, a pályázatok és az adott bíróság vezetőjének értékelése alapján a három bíróból, egy ügyvédből, egy jogászból és két laikusból álló Tanács indoklást tartalmazó írásos ajánlást készít, minden üres posztra három-három jelöltet javasolva. A *King in Council* (*Kongen i Statsråd*) – a királyból és az Államtanácsból álló legfontosabb döntéshozó testület – az igazságügyi miniszteren keresztül kapja meg a Tanács javaslatait, s ez alapján jelöli ki az általa alkalmasnak talált személyt. Vagyis a bírót Norvégiában egy politikai testület nevezi ki, ugyanakkor ennek mozgástere erősen korlátozott, a felsorolt személyeken csak a Tanács külön véleményezését kérve terjeszkedhet túl. Norvégia esetében tehát látható, hogy a politikusok általi kinevezés nem egyenlő a politikai alapú kinevezéssel, lévén ez a grémium főszabály szerint már csak egy szakmai szempontok szerint megszűrt személyi körből nevezheti ki a bírót, de a nagyrészt professzionális jogászokból álló Tanács egyéb esetben is megkerülhetetlen a kinevezési eljárásban. Ami ezen felül üdvözlendő Norvégiában, hogy az egész eljárás nyilvános, a jelentkezők nevét közzéteszik, a Tanács ajánlása és maga a kinevezés is elérhető az interneten, s ez a procedura tisztaságát és a megfelelő köztájékoztatást biztosítja. E skandináv országban nincs próbaidő, a kinevezés tehát első alkalommal is a hetvenedik életév betöltéséig tart. Érdekességgént említhető, hogy a norvég alkotmány kimondottan nem tartalmazza a bírói függetlenséget, azonban ezen alapul az egész dokumentumot áthatja, s a gyakorlatban is érvényesül, vagyis az ügy kimenetelét csak fellebbezés útján lehet megváltoztatni, s ez a politikai és a kapcsolati tőke alapú szempontokat is korlátozza.⁵¹

14. A bírák kinevezése Romániában

Romániában a bírói függetlenség csak igen korlátozott keretek között érvényesül, a bírói szféra az igazságügyi tárca irányítása alatt áll. A bírói önkormányzati szerv tényle-

⁵¹ http://nettsteder.regjeringen.no/norlam/files/2017/07/The_Norwegian_legal_system.pdf

ges hatáskörrel nem rendelkezik, a bírósági vezetői és felsőbbbírói kinevezésekhez fűződő javaslatvételi joga például a miniszter előzetes jelölési jogához kötött. Az ily módon kiválasztott bírósági vezetők kinevezése az államfő feladata. Az alkotmánybíróság kilenc tagjának kilenc érve történő kinevezését az államfő, a képviselőház és a szenátus gyakorolja, újraválasztás nem lehetséges.⁵²

15. A bírák kiválasztása a Balkán országokban

Általánosságban elmondható a régió országairól, hogy az alkotmányaik szabályozzák a bírói függetlenséget és pártatlanságot. A bírákat korlátlan időre (jellemzően a nyugdíjkorhatárig) választják meg vagy nevezik ki, ugyanakkor előfordulhat, hogy az első kinevezés próbaidős (Bulgáriában és Horvátországban öt, Koszovó, Görögország és Szerbia esetében pedig három év), s csak az újabb kinevezés tart korlátlan ideig. A régió vonatkozásában fontos megemlíteni egy külön a bírák kiválasztásával kapcsolatban működő szervet, amely nem más, mint az Állami Igazságszolgáltatási Tanács. Ez a szerv jogosult a bírák megválasztására például Bosznia-Hercegovinában, Szerbiában és Montenegróban, más országokban, például Görögországban, Szlovéniában vagy Romániában pedig ez javasolja a kinevezésüket. Szerbiában az első bírói kinevezés a Népgyűlés hatáskörébe tartozik, az állandó pedig a Bírói Tanácsba. Néhány esetben, jelesül többek között Szlovéniában a Bírói Tanács (*Sodni Svet*) javaslatára a Nemzetgyűlés, Horvátországban pedig a parlament illetékes bizottságának megkérdezését követően az Állami Igazságszolgáltatási Tanács (*Državno Sudbeno Vijeće*) végzi a bírák kinevezését, máshol (Albánia, Koszovó) pedig ez a köztársasági elnök jogköre. Szerbiában a bírák kinevezése és felmentése a 2001. évi reformokat követően a Legfelsőbb Igazságszolgáltatási Tanács és a Nagy Perszonális Tanács hatásköre. Albániában a Legfelsőbb Bíróság (*Gjykata e Lartë*) kilenc éves mandátummal rendelkező tizenegy bíráját a Nemzetgyűlés javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki, a többi bírát pedig az államfő a Legfelsőbb Igazságszolgáltatási Tanács ajánlására, meghatározott feltételek (huszonötödik életév betöltése, jogi végzettség, albán állampolgárság, stb.) fennállása mellett. Montenegróban a Bírák Tanácsa végzi a bírák kinevezését. Macedóniában a bírói poszt betöltése a Macedón Köztársaság Bírói Tanácsának ajánlására történik. Koszovón a Bírói Tanács javasolja kinevezésre a bírákat a köztársasági elnöknek. Bulgáriában kinevezési jogkörrel a Legfelsőbb Igazságszolgáltatási Tanács bír. Érdekesség, hogy Bosznia-Hercegovinában a hazaiak mellett nemzetközi bírók is működnek, a kinevezéseket ebben az országban Bosznia-Hercegovina Felsőbb Bírósági és Ügyészi Tanácsa végzi. Görögországban szintén a köztársasági elnök rendelkezik kinevezési joggal, ugyancsak Romániában, viszont utóbbi országban ezzel a joggal az államfő a Magisztratúra Legfelsőbb Tanácsának javaslata szerint él. Végezetül Törökországban az Ügyvédek és Ügyészek Főtanácsa játszik fontos szerepet a bírók kinevezésében.⁵³

⁵² POKOL 2003, 155–157. pp.

⁵³ HEKA LÁSZLÓ: *A Balkán országainak intézmény- és jogrendszere*. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2013. 288–308. pp.

16. A bírák kiválasztása Oroszországban

Az orosz szövetségi bírákat a huszonötödik életévüket betöltött, felsőfokú jogi végzettséggel és legalább ötéves szakmai gyakorlattal rendelkező állampolgárok közül az államfő nevezi ki. Ezzel szemben az igazságszolgáltatás legfőbb bíróságaira, azaz az Alkotmánybíróságra, a Legfelsőbb Bíróságra és a Legfelsőbb Választottbíróságra a bírákat a Szövetségi Tanács választja meg az államfő előterjesztésére.⁵⁴ Így Oroszországban az elméleti elgondolás szerint a bírák kiválasztása a semleges államfői hatalom megkerülhetetlen szerepe miatt szinte teljesen mentes a politikától.

VII. A bírák kiválasztása Latin-Amerikában

Az európaiaktól lényegesen eltérő társadalmi és kulturális körülményekre való tekintettel az egyes latin-amerikai országok csak rövid értekezés szintjén kerülnek ismertetésre, ugyanakkor fontos kiemelni a posztkommunista államokkal hasonló múltat: a diktatúrából demokráciába való átmenetet, amely indokolja, hogy ezek az országok is részét képezzék a vizsgálódásnak. Salvadorban az Igazságszolgáltatás Országos Tanácsa felügyeli a bírósági vezetői kinevezéseket, amely azonban korántsem mentes a politikai befolyástól. Guatemalában a bírói hatalom szintén erősen átpolitizálódott. Itt a törvényhozás választja öt évre a legfelsőbb bíróság tagjait, akik a teljes alsóbírói kar kinevezéséért felelősek, így ha közvetetten is, de a törvényhozás behálózza az igazságszolgáltatás egészét. Kolumbiában az országot vezető pártok a múltban paritásos alapon ültették saját embereiket a bírói posztokba, 1957 óta a felsőbírói pozíciók pedig élethossziglan (a nyugdíjkorhatár eléréséig) voltak betölthetők. Működött még továbbá a kooptálási elv, azaz a kieső társaik helyére a legfőbb bírák maguk nevezték ki az utódokat, továbbá az ő joguk és kötelezettségük volt az alsóbíróságok tagjainak kinevezése is („bírói klientúraépítés”). Az 1998-as alkotmány viszont gyökeres változásokat hozott: megszüntették a legfőbb bírák élethossziglani kinevezését, bevezették a nyolcéves ciklusokra történő választást, amely nem megújítható, létrehoztak egy Országos Bírói Tanácsot és a legfőbb bírákra vonatkozó szabályokkal azonos elvek szerint működő alkotmánybíróságot. A legfelsőbb bíróság és az államtanács tagjait maga a bírói kar egésze választja az Országos Bírói Tanács által összeállított listáról. Az alsóbíróságok tagjait meghatározatlan időre nevezi ki az Országos Bírói Tanács, az alkotmánybírákat pedig a Szenátus választja az államelnök által összeállított listáról. Costa Ricában az ötvenes évek végétől szintén a már említett paritásos alapon a parlamenti többség választotta a legfőbb bírákat, akik kinevezték az egész alsóbírói kart. A legfelsőbb bírákat nyolc éves ciklusokra választották, s választják ma is egyszerű többséggel, mindazonáltal a ciklus lejártakor a bírót automatikusan újraválasztottnak kell tekinteni, hacsak kétharmados többséggel ki nem mondja a törvényhozás a bírák hivatalának megszűnését. Ez egy rendkívül nehezen elmozdítható tagságot eredményezett.⁵⁵

⁵⁴ HEKA 2008, 202. p.

⁵⁵ POKOL 2003, 31–40. pp.

VIII. A bírák kiválasztása a Kínai Népköztársaságban

A Kínai Népköztársaság vizsgálatának kezdetén kiemelkedő fontosságú annak a deklarálása, hogy még a demokratikusnak nem mondható államok, így Kína is elismeri azon alapelvet, miszerint a bíró konkrét ítélkezési tevékenységére sem a végrehajtó hatalom, sem valamely szervezet vagy személy nem gyakorolhat nyomást. Más kérdés, hogy az említett országok gyakorlatában ez az elv ténylegesen nem érvényesül kifogástalanul.⁵⁶ A Kínai Népköztársaság igazságszolgáltatási rendszerének, szűkebb értelemben bíróválasztási módszerének vizsgálata éppen ezen okból része a jelen tanulmánynak. Széles körben vallott nézet, hogy Kínában fogalmilag kizárt a pártatlan, befolyástól mentes törvénykezés a népi bíróságok vonatkozásában, lévén a Kínai Kommunista Párt az egész államot, így az igazságszolgáltatást is az irányítása alatt tartja. Ugyanakkor ez a tétel ebben a formában nem helytálló, mivel a Párt befolyása a jogviták eldöntésére se nem közvetlen, se nem általános. Mindazonáltal tagadhatatlan, hogy a törvénykezés erős politikai keretek közé szorul, így például a bírósági alkalmazottak, s különösen a vezető tisztségviselők kivétel nélkül párttagok, azaz a Kínai Kommunista Párt mindenmű irányítását kötelező erővel ruházzák fel magukra nézve. Fontos továbbá, hogy a Pártnak egyéb vonatkozások mellett a bírák és bírósági vezetők kinevezése kapcsán betöltött szerepét sem szabályozza magasabb szintű jogforrás. Így például a Pártszervezeti Osztály meghatározott – azonos vagy magasabb – szintjének előzetes hozzájárulása szükséges a bírósági vezetői poszt betöltéséhez, azonban ez sem alkotmányi, sem törvényi szinten nem rögzített, pusztán a gyakorlatban kijegecsedett szokás. Az említett posztra vonatkozó jelöltállításra a Pártnak és a bíróságoknak egyaránt van hatása, a tényleges megválasztás formálisan a népi gyűléseknek vagy azok állandó bizottságának hatáskörébe tartozik. Példának okáért a bíróságok elnökeit maga a népi gyűlés, a helyetteseit, bíráit és az ítélkezési bizottság tagjait azonban már az elnök javaslatára egy állandó bizottság nevezi ki.⁵⁷ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a bírák kinevezésének nem a teljes egésze működik jogforrási keretek nélkül. Már az 1979-es népi bíróságokról szóló törvény követelményként fogalmazta meg azt, hogy a bíráknak megfelelő jogi ismereteket kell magukénak tudniuk, azonban a '70-es, '80-as években a bírói pozíciókat még főként a Párt apparátusának tagjai, illetőleg a hadsereg volt tisztjei töltötték be, a jogi iskolát végzettek a munkatársaknak csak töredékét tették ki. Konkrét, törvényi szintű szakmai követelmények először 1995-ben jelentek meg a Kínai Népköztársaságban, s azóta is többszörös módosításon estek át. 2002 óta például a bírói pozíció betöltéséhez felsőfokú végzettség, illetőleg több éves jogi gyakorlat szükséges, azaz professzionális szempontok már megjelentek az ezredforduló elején. Ennek empirikus megnyilvánulása, hogy 1995 és 2005 között a felsőfokú végzettséggel rendelkező bírák aránya több, mint negyvenhárom százalékkal emelkedett. A törvény emellett belépési vizsga letételét is kötelezővé teszi, vagyis már megjelennek a professzionalitásnál szélesebb körű meritokratikus szempontok is, azonban csak szűk körben, mivel az említett vizsga a lexikális tudás mellett csak kismértékben méri az egyéb kvalitásokat. Ennek ellenére a

⁵⁶ BADÓ 2006, 171. p.

⁵⁷ BÓKA JÁNOS: *Tradíció és modernitás a kínai jogrendszerben (A szerződési jog útja a császárkori gyökerektől a modern szintézisig)*. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2015. 97–99. pp.

vizsgáknak kevesebb, mint a negyede sikeres, azaz ez a szelekciós mód mégis alkalmas a bírói hivatás hatékony végzésére képtelen személyek kiszűrésére. A vizsga sikeres letételét követően a kínai bírának részt kell venniük egy három hónapos szakmai képzésen. Ezek az üdvözlendő reformok ugyanakkor nem vonatkoznak sem a 2002 előtt kinevezett bírákra, sem a bírósági elnökökre, ami komoly feszültségeket generál a rendszerben. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a bírósági elnökök elsődleges feladata az állami és politikai vonatkozású kapcsolattartás, azaz megfelelő szervezéssel és személyzetpolitikával jogi képesítés hiányában is alkalmasak lehetnek posztjuknak kielégítő betöltésére. Az említett érdemközpontú és szakmai kritériumok, illetve a központi kormányzat és a Legfelsőbb Bíróság erőfeszítései sem képesek azonban a korrupció megelőzésére, amely Kínában a hivatalos források szerint is komoly, rendszerszintű, az egész bírói szervezetrendszerre átható jelenség, amely durva jogsértésekben vagy finomabb jogi manőverekben nyilvánul meg. Ennek értelmében egyértelműen kirajzolódik, hogy a Kínai Népköztársaság igazságszolgáltatása mind meritokratikus, mind politikai, mind kapcsolati tökére jellemző karakterekkel bír, végső soron ugyanakkor a politikai szempontok érvényesülése a legszámottevőbb.⁵⁸

IX. A bírák kiválasztása a Dél-afrikai Köztársaságban

Az afrikai országok közül jelen tanulmány vizsgálódásának fókuszja a Dél-afrikai Köztársaságra szűkül, mivel ezen állam bemutatása mentén lehetőség nyílik az érdemközpontúság felé haladás, illetve egyéb, a bírókinevezésben szerepet játszó, máshol talán kevésbé meghatározó szempontok megjelenítésére. Az ország vizsgálatának kezdetekor az utóbbi évtizedek paradigmaváltása látszik kiemelkedő fontosságúnak, amely során a Dél-afrikai Köztársaság teljes jogrendszere emberjogi alapokra törekszik helyezkedni, maga mögött hagyva a múltba jellemző rasszizmust, szexizmust és autoriter karakterjegyeket. Ennek a lehetőségét az ország 1996-ban kiadott alkotmánya teremtette meg, ami az igazságszolgáltatás biztosítását fajtól, nemtől és etnikumtól függetlenné teszi.⁵⁹ Az alkotmány százhetvennegyedik szakaszának első bekezdése szerint „bármely kellőképpen kvalifikált nő vagy férfi, aki megfelelő és alkalmas ember”,⁶⁰ bírónak választható. E kinyilatkoztatáson már megfigyelhetők mind professzionális, mind pedig annál továbbmenő meritokratikus jegyek. Ugyanakkor az említett dokumentum azonos számú szakaszának második bekezdése deklarálja, miszerint a bírák kiválasztása során „figyelembe kell venni az igazságszolgáltatás azon követelményét, hogy az széleskörűen tükrözze a Dél-afrikai Köztársaság faji és nemi összetételét”.⁶¹ Ez pedig, legyen bármilyenre reprezentatív is, elkerülhetetlenül megtöri a pusztán érdemalapú szelekciós módot, hiszen az említett igény kielégítése miatt a kiválasztási eljárásban az egyén szakmai és emberi kvalitásai mellett egyéb szempontok, jelesen a bőrszín és a nem is közrejátszanak. Az említett jellemzők figyelembe vétele a bírói kar szinte teljes körű átalakulását

⁵⁸ BÓKA 2015, 123–124. p.

⁵⁹ PENELOPE ANDREWS: *The South African Judicial Appointments Process*. CUNY Academic Works. 2006.

⁶⁰ Constitution of the Republic of South Africa, s. 174(1)

⁶¹ Constitution of the Republic of South Africa, s. 174(2)

hozta magával a Dél-afrikai Köztársaságban. Ennek empirikus manifestációja, hogy míg 1994-ben a fehér, jellemzően felső-középosztálybeli férfiak domináltak a bírák között – a hozzávetőlegesen kétezer bíró között mindössze két fekete és egy női bíróval –, addig 2005-re a fekete bírók száma jelentősen megnőtt, illetve kisebb mértékben a női bírák száma is emelkedett. A bírák kiválasztásában közrejátszó testület, a *Judicial Services Commission* (JSC) továbbá kiemelte, hogy a bírának nem elég az ország faji és nemi összetételét tükrözni, de a magatartásuknak meg kell jelenítenie az alkotmányban foglalt értékeket és szellemiséget is, illetve a teljes elköteleződésüket az alkotmány felé. Az említett dokumentum továbbá célul tűzte tágabb értelemben a jogrendszer, szűkebb értelemben az igazságszolgáltatás átláthatóságát, amely összeegyeztethetetlen volt a korábbi bíróválasztási módszerrel. E módszer szerint ugyanis a bírák kiválasztása az igazságügyi miniszter ajánlása mellett teljes mértékben az elnök hatáskörébe tartozott, azaz pusztán politikai alapokon nyugodott, szakmai szempontok, a bírói kar vagy más jogi professzió, illetőleg a civil társadalom véleménye sem jelentek meg az eljárásban, ami komoly diszfunkciókhoz vezethetett. Az alkotmányban rögzített új, átlátható és ellenőrizhető módszer része volt a JSC felállítása, amelynek tagjai jogi végzettséggel rendelkezők, politikusok és laikusok egyaránt. Üresedés esetén az adott bíróság vezetője tájékoztatja erről a JSC-t, ami alkalmas jelentkezőket keres a posztra. A pályázat írásos formában történik, csatolva a pozíció betöltésére törekvő személy önéletrajzát és kitöltött jelentkezési űrlapját, amely adatokat szolgáltat az egyén magán- és szakmai életéről, az alkotmány iránti elköteleződéséről, tapasztalatairól, anyagi helyzetéről, valamint az apartheid – az országra 1994-ig jellemző faji elkülönítés politikája – elleni küzdelemben való együttműködéséről nézve. Az űrlapokat a JSC tagjai és egy külön erre a célra felállított albizottsága vizsgálja meg, majd az albizottság egy listát állít össze az általa alkalmasnak ítélt személyekből, akik neveit közzéteszik. Itt jegyezném meg, hogy a listáról hiányzó, azaz elutasított személyek neve nem jelenik meg nyilvánosan, s ez egyesekben aggályokat ébreszthet az elbírálás tisztaságát illetően. A JSC a kiválogatott egyénekről kikérdezi a különböző jogi professziók szervezeteinek véleményét, ezzel is növelve a már többször említett transzparenciát, valamint a meritokratikus, professzionális szempontok érvényesülését. Végül a listán szereplő jelentkezőknek egy interjú során személyesen is bizonyítaniuk kell alkalmasságukat a feladatra. A felvázolt kiválasztási mód első kinevezésért folyamodó, valamint magasabb vagy más posztokra pályázó, már bíróként működő személyekre egyaránt vonatkozik. A Dél-afrikai Köztársaságban tehát az utóbbi évtizedekben erős távolodás figyelhető meg a politikai szempontokról az érdemalapú és egalitárius fókusz felé. Mindezek ellenére egyelőre nem sikerült elérni valamennyi kitűzött célt, így például a női bírák száma objektíve, illetve a nők társadalmi arányához viszonyítva is kiemelkedően alacsony, 2006-ban nem érte el az összes bíró tíz százalékát. Ennek többféle, jellemzően tradicionális és szociológiai oka van, ilyen az apartheid alatt a nőkre, elsősorban a fekete nőkre nehezedő elnyomás, a professzió hagyományosan maskulin jellege, harmadsorban pedig a társadalom általános hozzáállása a kérdéshez. Ugyanakkor a fejlődési ív egyértelműen kirajzolódik, a haladás iránya határozott, így valószínűsíthető, hogy a jövőben ez a szituáció is változni fog, a többi tényezőhöz hasonlóan kedvező módon.⁶²

⁶² ANDREWS 2006

X. A bírák kiválasztása Ausztráliában

Az ausztrálok a bírák kinevezése által is garantáltan független és kompetens törvénykezői grémiumra, mint a *rule of law* – a jog uralma, az angolszász országokra jellemzően a jog mindenkinek felett állása – alapkövére, a demokratikus szabadság támpilléreként tekintenek. Ennek érdekében nagy hangsúlyt fektetnek a transzparenciára és az érdemközpontú kinevezésekre.⁶³ Azonban sokan ezt üres, a gyakorlatban meg nem valósuló, betartatlan ígéretnek tekintik, s épp az átláthatóságot és a konzultációt hiányolva a kérdést kizárólag a kormány hatáskörébe tartozónak mondják, ami döntéseit az igazságszolgáltatási hatalmi ág véleményére tekintet nélkül hozza meg.⁶⁴ A szövetségi állam sokszínűségét tükröződően a nemre, lakóhelyre, szakmai és kulturális múlttal tekintettel lévő kinevezési eljárásban a főügyész (*Attorney-General*) és a főkormányzó (*Governor-General*) játszanak szerepet, az előbbi javaslattevő, az utóbbi tényleges döntéshozó hatáskörben.⁶⁵ E döntéshozói hatáskör alapja alkotmányos rendelkezés: „a Legfelsőbb Bíróság (*High Court*) bíráit a főkormányzónak kell kineveznie.”⁶⁶ Bírói poszt megüresedése esetén a főügyész eldönti, hogy egyáltalán szükséges-e annak ismételt betöltése vagy a munkateher növekedésével is orvosolható a helyzet. Ha kinevezésre kerül sor, a lehetőséget széleskörűen meghirdetik, majd Tanácsadó Testületek (*Advisory Panels*) felállításával sor kerül a jelentkezők meghallgatására, illetve alkalmasságuk értékelésére, amit listás formában továbbítanak a főügyésznek. A főügyész a Tanácsadó Testületek javaslatait megfontolva kiválasztja az általa megfelelőnek talált jelentkezőt, majd a miniszterelnök és a kabinet jóváhagyását követően a döntését megküldi a főkormányzónak, aki ismételt átgondolást követően elvégzi a kinevezést.⁶⁷ Ez szövetségi szinten a hetvenedik életév betöltéséig jogosítja fel a személyt bírói hatáskör gyakorlására.⁶⁸ A gyakorlatban a főkormányzó nemigen változtat a korábban már formálódó állásponton, így az ténylegesen a kormány és a főügyész által kidolgozott véleményt tükrözi.⁶⁹ Könnyen látható, hogy az ausztrál kinevezés valóban erősen kötődik a politikai körökhöz, így a kritikusok azt hangsúlyozzák, hogy a rendszer aláássa a bírói függetlenséget, az igazságszolgáltatásba vetett közbizalmat és az érdemek előtérbe kerülését.⁷⁰ Levonható tehát a következtetés, hogy bizonyos hangzatos kinyilatkoztatások, mint a meritokratikus jellegek és a transzparencia ambicionálása, még nem jelentik ezen értékek gyakorlati érvényesülését, így egy érdemközpontúnak mondott rendszer is épülhet ténylegesen politikai alapokra, mint ahogy az az ausztrál bíróválasztásnál meg is jelenik.

⁶³ <https://www.ag.gov.au/LegalSystem/Courts/Documents/JudicialApptsEnsuringastrongandindependentjudiciarythroughtransparentprocess.pdf>

⁶⁴ <https://www.ruleoflaw.org.au/judicial-appointments-us-and-australia/>

⁶⁵ <https://www.ag.gov.au/LegalSystem/Courts/Documents/JudicialApptsEnsuringastrongandindependentjudiciarythroughtransparentprocess.pdf>

⁶⁶ Section 72(i) of the Australian Constitution

⁶⁷ <https://www.ag.gov.au/LegalSystem/Courts/Documents/JudicialApptsEnsuringastrongandindependentjudiciarythroughtransparentprocess.pdf>

⁶⁸ Section 72 of the Australian Constitution.

⁶⁹ http://www.jca.asn.au/wp-content/uploads/2013/10/P17_02_42-RESEARCH-PAPER-final.pdf

⁷⁰ <https://www.ruleoflaw.org.au/judicial-appointments-us-and-australia/>

XI. A bírák kiválasztása a zsidó jogrendszerben

Bár az eddig érintett témákhoz viszonyítva a zsidó jogrendszer történetinek, már-már anakronisztikusnak tűnhet, mégis fontos lehet a bemutatása, hisz a bírák kiválasztása egy merőben más szemszögből vizsgálható általa, a téma a zsidó jogrendszer bemutatása mentén a jogi mellett vallási töltetet is nyer. A bibliai jog szerint ugyanis a törvénysértő magatartás nem más, mint Isten elleni vétek, az igazságszolgáltatás pedig a Jahve iránti tisztelet kifejezésében manifesztálódik. Ennek köszönhetően alakult ki már meglehetősen korán a bírói tisztség a héber törzsekben, amik az Úr törvényei alapján szolgáltattak igazságot az Örökkévaló nevében. A bíró szó héber megfelelője a *sófet* és a *dájján*. A bírói feladat ellátására csak a legkiválóbbak voltak alkalmasak és jogosultak. A Mózes előtti időkben ez a személy a törzsi vezetőt, később a nép vezérét jelentette, azonban az elbírálásra váró ügyek számának növekedésével a bírák kinevezése elkerülhetetlenné vált. Mózes erre felkente Józsuét, akinek halálától egészen a monarchia megalakulásáig eltelt évszázadokat a bírák korának nevezik. Ebben az időszakban az elsősorban háborús helyzetben működő, választott, törzsek fölött álló államfőket hívták bírának. Később a monarchia megalakulásával maga az uralkodó lett a bírói hatalom letéteményese, ugyanakkor ettől a kortól kezdődően beszélhetünk hivatásos bíróról is, akiket a király nevezett ki minden megerősített városban. A felsőbb bíróságokban a papság is fontos szerephez jutott, például ők voltak a törvény autentikus magyarázói, illetőleg a vallással kapcsolatos jogi eseteket is ők oldották meg. Jézus idejében a bírák kinevezése a Nagy Szanhedrin, egyfajta legfelsőbb bíróság által történt, mégpedig úgy, hogy arra alkalmasnak ítélt férfiakat küldtek szét az országban, akik kinevezési joggal bírtak. A megfelelő tudás, illetve egyéb fontos erények, a bölcsesség, istenfélés, igazságszeretet, szerénység, önzetlenség, jellemzilárdság és népszerűség a kinevezéskor fontos szempontok voltak, így szakmai és belső értékek egyaránt érvényesültek. A szakmai kritériumokat tovább mélyítette az alapos törvényismeret, a helyes ítélőképeség és a törvények Istentől eredő legitimitásának elfogadására vonatkozó követelmény. A bírakkal szemben támasztott további feltételek, hogy nem lehettek aggyastyánok vagy gyermektelenek, nem lehetett testi hibájuk, továbbá feddhetetlen zsidó családból kellett származniuk. Láthatjuk tehát, hogy a bíróvá váláshoz egy rendkívül szigorú szelekciós eljárás során nyílt lehetőség. A kinevezést külön felavatási szertartás (*szmicha*, *szemicha*) követte, a bíró a hatalomgyakorlás jogát ez által kapta meg. A felavatást csak Palesztinában lehetett véghezvinni, de a hatálya külföldre is kihatott. Később a rabbik avatását a római törvények betiltották, így ettől kezdve fel nem avatott bírák is ítélkeztek magánjogi ügyekben felhatalmazás alapján. Végezetül ezt követően a jelölteket szigorú vizsga tételére kötelezték, a rabbi címet felavatásuk során kapták meg.⁷¹

⁷¹ HEKA LÁSZLÓ: *A zsidó jogrendszer alapjai*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2009. 81–85. pp.

XII. A bírák kiválasztása a nemzetközi bíróságokon

1. A bírák kiválasztása a hágai Nemzetközi Bíróságon

A hágai Béke Palotában működő Nemzetközi Bíróság az Egyesült Nemzetek Szervezetének elsődleges bírói szerve. Működését 1946-ban kezdete, az ENSZ 1945-ös alapokmánya általi alapítását követően. Az államok által elé tárt jogvitákban ítélik, illetve tanácsadó vélemények alkotására is jogosult. A tizenöt tagú testület bíráit kilenc évre választják.⁷² A folyamatos működés érdekében a tagválasztás háromévenként zajlik, s ilyenkor a tagok harmadát, azaz öt bírót választanak meg. A tagszámot a hágai Nemzetközi Bíróság jogelődjének, az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumának 1936-os módosításában állapították meg. A Statútum 2. cikke szerint „a Bíróság független bírák testülete, akiket állampolgárságukra való tekintet nélkül, azok közül a nagy erkölcsi tekintélynek örvendő személyek közül kell választani, akik hazájukban a legmagasabb bírói tisztek betöltéséhez megkívánt követelményeknek megfelelnek, vagy akik a nemzetközi jog terén elismert jártassággal bíró jogtudósok”. Magyar vonatkozásban a követelményeknek megfelelt, 1994 és 2003 között itt dolgozó bíró volt az akadémikus Herczegh Géza. A Bíróság tagjait az ENSZ Közgyűlése és Biztonsági Tanácsa választja meg egymástól függetlenül, s a jelöltnak a kinevezéshez mindkét szervben meg kell szereznie a szavazatok abszolút többségét. A jelöltállítás nem a kormányoknak, hanem az Állandó Választott Bíróság nemzeti csoportjainak feladata. A tizenöt tag közül kettő nem lehet ugyanazon állam állampolgára, ha véletlen mégis ilyen helyzet állna elő a szavazás következtében, akkor a fiatalabb bíró megválasztása érvénytelennek tekintendő. További feltétel, hogy a bírák semmilyen más jogi tevékenységet nem végezhetnek hivatali idejük alatt. A Statútum 9. cikke szerint a megválasztáskor ügyelni kell arra, „hogy a testületben mint egészben a civilizáció nagy alakzatainak és a világ fő jogi rendszereinek képviselete biztosítva legyen”. A gyakorlatban ez az 1984-es szakirodalom szerint akként manifesztálódik, hogy három bíró képviseli Ázsiát, három Afrikát, kettő Latin-Amerikát, kettő Kelet-Európát, öt pedig Nyugat-Európát és más államokat, bár ezt a módszert már akkoriban is sokan támadták, lévén nem felelt meg teljes mértékben az akkori politikai realitásnak és hatalmi egyensúlyoknak. A Bíróság maga választja elnökét és alelnökét három évre.⁷³

2. A bírák kiválasztása az Európai Unió Bíróságán

Az Európai Közösségek Bíróságának jogutódja 2009-től, a Lisszaboni Szerződés nyomán működik Európai Unió Bírósága (továbbiakban EUB) néven. Székhelye Luxemburg. Ez a szerv felel azért, hogy az európai uniós jogszabályokat mindegyik tagállam azonos módon értelmezze és alkalmazza, illetve hogy az uniós országok és intézmények betartsák az EU-jogszabályok rendelkezéseit. Az EUB a Bíróságból, a Törvényszékből

⁷² MARTIN A., ELIZABETH (szerk.): *A Dictionary of Law*, 6. Oxford University Press, USA, 2006. 283. p.

⁷³ LAMM VANDA: *A hágai Nemzetközi Bíróság döntései 1957 – 1982*. Gondolat kiadó. Budapest, 1984. 15–16. pp.

és 2016 előtt a Közzolgálati Törvényszékből állt. A Bíróságban minden tagállamnak egy-egy bírója dolgozik,⁷⁴ illetőleg összesen tizenegy főtanácsnok,⁷⁵ mandátumuk hat évre szól, a hivatali idejük megújítható. A tagokat a tagállamok kormányai közös meg-egyezőssel nevezik ki az alkalmasságukról való konzultálás után. A Bíróság elnökét a bírák választják maguk közül három évre. A Törvényszékre a főtanácsnokoktól elte-
kintve a Bíróság kapcsán már ismertetett eljárás szerint kerülnek kiválasztásra a tagok⁷⁶ (számuk negyvenhét, azonban 2019-ben ötvenhatra emelkedik),⁷⁷ s megbízatásuk is azonos módon alakul. A Közzolgálati Törvényszék hét, pályázati felhívást követően hat évre kinevezett, megújítható megbízatással rendelkező bíróból állt, azonban ez a fórum 2016. szeptember 1-jén megszűnt.⁷⁸

3. A bírák kinevezése egyéb nemzetközi bírói fórumokon

Az 1994-ben létrejött, luxembourgi székhelyű EFTA (Európai Szabadkereskedelmi Társu-
lás) bírósága három bíróból áll, három ország, Liechtenstein, Izland és Norvégia delegál
bele tagokat.⁷⁹ Az 1959-ben létrehozott, strasbourgi székhelyű Emberi Jogok Európai
Bíróságán a bírók száma megegyezik az Emberi Jogok Európai Egyezményét aláíró ún.
Magas Szerződő Felek számával. Itt a bírákat az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése
választja az illető kormány által javasolt, három személyt tartalmazó listából.⁸⁰ A 2002-
ben Hága székhellyel létrehozott Nemzetközi Büntetőbíróság négy szervet foglal magá-
ban: az Elnökséget, a Kollégiumokat, a Főügyészséget és a Hivatalat. Az Elnökség az el-
nökből és a két elnökhelyettesből áll, akiket a Bíróság tizennyolc bírása közül választanak.
A Bíróságnak a világ minden tájáról származó bíráit a Részes Államok Közgyűlése vá-
lasztja kilenc évre. A bírói kar harmadát háromévente megújítják. A Főügyészséget a
főügyész vezeti, akinek munkáját ügyész segíti, őket szintén a részes államok választják.
A Hivatalat a bírák által választott hivatalvezető vezeti. Magyar vonatkozásban megemlít-
hető Kovács Péter professzor, nemzetközi jogász, az első magyar bíró a Nemzetközi Bü-
ntetőbíróságon, akit a 2015-2024 közötti időszakra választottak meg.⁸¹

XIII. A bírák kiválasztása Magyarországon

Összehasonlító elemzésem alapján azt az általános megállapítást tehetjük, hogy a világ
jogrendszereiben igen változatos kiválasztási metódusokat azonosíthatunk, amelyekben
az általam meghatározott kiválasztási szempontok egyes esetekben tisztábban, máshol

⁷⁴ juris.oldportal.u-szeged.hu/birosagbem

⁷⁵ https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/court-justice_hu

⁷⁶ juris.oldportal.u-szeged.hu/birosagbem

⁷⁷ https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/court-justice_hu

⁷⁸ juris.oldportal.u-szeged.hu/birosagbem

⁷⁹ https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2012-05/cjuecoursinterntionales_hu.pdf

⁸⁰ <http://www.europatanacs.hu/index.php?workSpace=pages&id=45&langId=1>

⁸¹ https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2012-05/cjuecoursinterntionales_hu.pdf

keveredve jelennek meg. Összehasonlító vizsgálatomat követően a továbbiakban a magyar helyzet bemutatására teszek kísérletet.

A bírák jogállását, így a bírói szolgálati viszony keletkezését is a 2011. évi CLXII. törvény (továbbiakban Bjt.) szabályozza. Az említett sarkalatos törvény a bírák jogállását és javadalmazását taglalja, s az Országgyűlés az Alaptörvény végrehajtására, annak 25-28. cikke alapján alkotta.⁸²

1. A bíró szolgálati jogviszonyának keletkezése

A bíróvá váláshoz ma Magyarországon két út is vezet. Ezek közül az első – a „belső” –, amikor a jogász az egyetem elvégzése után a bíróságon bírói fogalmazóként kezd dolgozni, majd a szakvizsga sikeres letételét követően bírósági titkári kinevezést kap, s később már mint a bírósági szervezetben dolgozó személy pályázhat üres bírói állásra. Ezzel szemben – a „külső” úton – olyan jogásznak is lehetősége van bírói kinevezésért folyamodni, aki eredendően a bírói szervezeten kívül dolgozik, ez azonban jelentősen ritkább eset.⁸³

2. A bírák kiválasztására vonatkozó általános kinevezési feltételek

Bármelyik utat válassza is a jogász, a bírói kinevezés feltételekhez kötött, amelyek a következők: harmincadik életév betöltése, cselekvőképesség, magyar állampolgárság⁸⁴ (hatósági erkölcsi bizonyítvánnyal igazolva),⁸⁵ egyetemi jogi végzettség és jogi szakvizsga. Továbbá a jelölt vállalja, hogy a Bjt. rendelkezéseinek megfelelően vagyoni nyilatkozatot tesz⁸⁶ az alapvető jogok és kötelezettségek részrehajlástól mentes érvényre juttatása, a közélet tisztaságának garantálása és a korrupció megelőzése céljából.⁸⁷ Ezen felül a pályakezelési vizsgálat⁸⁸ (amely magába foglal egészségi és pszichikai alkalmasságra, illetve intelligenciára és karakterjellemzőkre vonatkozó kérdéseket)⁸⁹ eredménye alapján a bírói hivatás gyakorlására alkalmas, illetve legalább egy évig⁹⁰ a Bjt.-ben⁹¹ felsorolt, jogi szakvizsgához kötött állásban vagy bírósági titkárként dolgozott. Az utolsó feltétel csak a belső pályázó esetén áll fenn, külső pályázónál ezzel egyenértékű, ha a pályázó a pályázat benyújtása előtt alkotmánybíróként, bíróként, katonai bíróként, ügyészként, közjegyzőként, ügyvédként, jogtanácsosként vagy a köz-

⁸² LICHENSTEIN JÓZSEF: *A bíróságok*. In: Trócsányi László – Schanda Balázs (szerk.): Bevezetés az alkotmányjogba (Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei). HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2016. 377. p.

⁸³ LICHENSTEIN 2016, 378. p.

⁸⁴ LICHENSTEIN 2016, 378. p.

⁸⁵ SZEMÁN 2010, 30. p.

⁸⁶ LICHENSTEIN 2016, 378. p.

⁸⁷ SZEMÁN 2010, 33. p.

⁸⁸ LICHENSTEIN 2016, 378. p.

⁸⁹ SZEMÁN 2010, 32. p.

⁹⁰ LICHENSTEIN 2016, 378. p.

⁹¹ 2011. évi CLXII. törvény 4. § (1) f)

tisztviselők jogállásáról szóló törvény hatálya alá tartozó központi közigazgatási szervnél közigazgatási, illetve jogi szakvizsgához kötött munkakörben dolgozott. A Bjt. ugyanakkor negatív feltételeket is meghatároz. Ezek alapján nem nevezhető ki bírónak az a személy, aki büntetett előéletű⁹² (az önkéntes jogszabálykövetés és a kifogásolhatatlan, feddhetetlen előélet bizonyítéka),⁹³ illetve aki egyetemi jogi végzettségéhez kötött foglalkoztatástól eltiltás hatálya alatt áll. Továbbá az sem nevezhető ki, aki bár büntetlen előéletű, de a bíróság bűncselekmény elkövetése miatt bűnösségét jogerős határozatban megállapította, valamint akivel szemben a bíróság kényszergyógykezelést alkalmazott, a kényszergyógykezelést megszüntető végzés jogerőre emelkedésétől számított három évig. Negatív feltétel terjed ki arra is, akivel szemben büntetőeljárás – ide nem értve a magánvádas vagy pótmagánvádoló vádindítványa alapján indult eljárást – van folyamatban, a büntetőeljárás jogerős befejezéséig. Az sem nevezhető ki bírónak, akit – a törvényben meghatározott foglalkozások valamelyikében – fegyelmi eljárásban a legsúlyosabb büntetéssel sújtottak, mindaddig, amíg a fegyelmi büntetés hatálya áll⁹⁴ (ilyen büntetés a tisztviselők felmentés indítványozása, a hivatalvesztés, elbocsátás, a kamarából való kizárás, az ügyvédjelöltek névjegyzékéből való törlés, a szolgálati viszony megszüntetése és a lefokozás).⁹⁵

3. A kinevezési eljárás

A bírói álláshelyek betöltésére csak pályázati eljárásban kerülhet sor,⁹⁶ amelynek benyújtásakor a bírói pozíció elnyerésére törekvő személynek minden tény és adatot igazolnia kell a pályázati kiírásnak megfelelően.⁹⁷ A kiválasztás során garantálni kell, hogy a bírói álláshelyet nyilvános és valamennyi – a jogszabályi, valamint a pályázati felhívásban meghatározott feltételeket teljesítő – pályázó számára egyenlő esélyt biztosító, törvényben szabályozott pályázati eljárás eredményeként a legalkalmasabb jelölt nyerje el.⁹⁸ Ennek zsinórmértéke az ügynevezett pályázati rangsor, ami alapján a pályázókat rangsorolni kell. A pályázatot, amelyet az Országos Bírói Hivatal vagy a Kúria elnöke bírálja el, az OBH írja ki, ugyanakkor a bírák kinevezésére a köztársasági elnök jogosult. A kinevezés három évre szól, amely időtartam alatt a bíró szakmai alkalmasságának vizsgálata folyik, s csak ezután hosszabbítható meg határozatlan időre.⁹⁹ Hangsúlyozandó azonban, hogy a bírák jogállása mindig azonos, e tekintetben nincs tehát különbség a határozott és a határozatlan időre kinevezett bírák között, így jogaik és kötelezettségeik, szolgálati viszonyuk tartalma, valamint eljárásuk teljes mértékben megegyezik.¹⁰⁰ A pályázati eljárás és az államfői kinevezés vonatkozásában két kivétel

⁹² LICHTENSTEIN 2016, 378. p.

⁹³ SZEMÁN 2010, 30. p.

⁹⁴ LICHTENSTEIN 2016, 378. p.

⁹⁵ SZEMÁN 2010, 36. p.

⁹⁶ LICHTENSTEIN 2016, 379. p.

⁹⁷ SZEMÁN 2010, 30. p.

⁹⁸ 2011. évi CLXII. törvény 7. § (2)

⁹⁹ LICHTENSTEIN 2016, 379. p.

¹⁰⁰ SZEMÁN 2010, 43. p.

létezik: az OBH és a Kúria elnökének tisztsége, akiket az Országgyűlés választ.¹⁰¹ A nyertes pályázatot benyújtó személy a tevékenységének megkezdése előtt, a kinevezésétől számított nyolc munkanapon belül esküt tesz a bíróság elnöke előtt. Ennek szövege az egyes közjogi tisztségviselők esküjéről és fogadalmáról szóló 2008. évi XXVII. törvényben foglalt eskü szövegéből és az annak zárómondatát megelőző szövegből áll.¹⁰² Ezen eskü jelzi, hogy a pozícióval járó feladatok ellátása a bíró számára nem pusztán munka, hanem hivatás, amely iránt személyes elköteleződést érez. Az igazságszolgáltatási tevékenységet eskü nélkül megkezdni, illetőleg a bírói tisztséget nélküle megtartani nem lehet.¹⁰³ Fontos azonban kiemelni, hogy ettől az ideálisnak tűnő elméleti eljárás-tól a gyakorlat eltér, hangsúlyos szerepet kap ugyanis hazánkban a kapcsolati tőke.

4. A 14/2017. (X. 31.) IM rendelet a bírói álláspályázatok elbírálásának részletes szabályairól és a pályázati rangsor kialakítása során adható pontszámokról szóló 7/2011. (III. 4.) KIM rendelet módosításáról

Jelen dolgozat aktualitását fémjelzi a Trócsányi László igazságügyi miniszter nevéhez köthető 14/2017. (X. 31.) számú IM rendelet körül kialakult heves vita. A rendelet első-sorban a közigazgatási és munkaügyi bíróságok, illetve a törvényszékek közigazgatási ügyszakba meghirdetett bírói pozícióinak betöltése körül váltott ki antagonisztikus ellentétben álló nézetkülönbségeket szakmai és zsurnalisztikai körökben egyaránt. Az említett polémia több felvetést is magába foglal, de ezeket szakmaiatlanságuk, illetve politikai áthallásuk miatt jelen dolgozat nem részletezi. Mindazonáltal nem lehet, illetőleg nem is szabad figyelmen kívül hagyni bizonyos aggályos részleteket. Ilyen például a pályázó személyes meghallgatását végző bírói tanácsok szabadságának korlátozása, amely semmilyen körülmények között nem lehet üdvözlendő változás. A bírák, s különösen a testületi jellegű bírói tanácsok kiemelkedően alkalmasak a szakmai szempontok mérlegelésére a jelentkezők pályázatainak áttekintése és a személyes meghallgatás alapján. Ez utóbbi lehetőséget biztosít az emberi kvalitások felmérésére és mérlegelésére is. Így tehát a gyakorlatban is meritokratikus rendszerek működtetéséhez jelentősen hozzájárulhatnak ezek a testületek. Ennek értelmében ezen bírói tanácsok autonómiájának korlátozása komoly diszfunkciókat okozhat mind professzionális, mind személyi vonatkozásokban, s előtérbe hozhat egyéb, például politikai vagy kapcsolati tőkére alapuló szempontokat. A másik kifogásolható részlete a rendeletnek, hogy a már fent is említett bírói posztok betöltése során feltűnően kedvező helyzetbe hozza a közigazgatási szakembereket, így például a minisztériumokból érkező személyeket a tradicionális bírói életpályát követőkkel szemben. Ez egyrészt természetesen érthető, hiszen ezeken a bírói fórumokon kimondottan hasznos lehet a közigazgatásban szerzett tapasztalat, s ezt – sok, a témával foglalkozó értekezéssel szemben – nem is szabad figyelmen kívül hagyni a rendelet taglalásakor, másrészt viszont ez is elkerülhetetlenül problémákat vet fel. Ilyen kivetnivaló, hogy a minisztériumok és a bíróságok közelítése a három hatalmi ág hagyományos elválasztását

¹⁰¹ LICHTENSTEIN 2016, 379. p.

¹⁰² 2011. évi CLXII. törvény 22. § (1)

¹⁰³ SZEMÁN 2010, 44. p.

erodálja, az igazságszolgáltatás függetlenségét és önállóságát csökkenti. Ez számos komoly, nemzetközi, demokratikus, illetőleg követendő sztenderdnek – amelyek közül jelen tanulmány nevesített módon a bangalorei alapelveket, az Európa Tanács R (94) 12 számú ajánlását, Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 10. cikkét, valamint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 14. cikkét taglalja – mond ellent, s ez Magyarország internacionális reputációját ronthatja. Negatív hatással lehet továbbá a közigazgatási szakemberek beemelése a bírói karba abból a szempontból, miszerint alapos okkal feltételezhető, hogy esetükben kevésbé érvényesül az említett nemzetközi dokumentumokban sokszor kívánalomként megjelenített pártatlanság. A rendelet vonatkozásában végezetül még kiemelhető, hogy a bírói szolgálati viszony keletkezése kapcsán belső útként részletezett, a kontinentális Európára jellemző karrierbíróági rendszerekben megjelenő tradicionális bírói életpálya számos szelekciós szintje biztonságot jelent az előbbieken említett aggályokkal szemben, valamint stabilitása tekintélyt és presztízst sugall mind a laikusok, mind a jogászai professziót folytatók között. Ezek alapján véleményem szerint kedvezőbb lenne a jogszabályokban ezt az utat ambicionálni.

5. A magyar Alkotmánybíróság

Az alkotmány 2011-es módosítása az eredetileg kilencfős testület tagjainak számát tizenötre módosította, s ez a változtatás az Alaptörvényben is megmaradt. Az alkotmánybírák megválasztási rendjét¹⁰⁴ az új Abtv.¹⁰⁵ tartalmazza, amelynek értelmében az Alkotmánybíróság tagjaira az Országgyűlésben képvisellel rendelkező pártok képviselőcsoportjai által jelölt legalább kilenc és legfeljebb tizenöt képviselőből álló jelölőbizottság tesz javaslatot. Az alkotmánybírákat e jelölés alapján az Országgyűlés az összes országgyűlési képviselő kétharmadának szavazatával tizenkét évre választja az újrávalasztatóság lehetősége nélkül. A korábbi gyakorlattal szemben, amelyben az alkotmánybírák az elnöket saját maguk közül választották, az Alaptörvény szerint az Alkotmánybíróság elnökét az alkotmánybírák közül az Országgyűlés választja meg az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával. Az elnöki megbízás az alkotmánybírói hivatali idő lejártáig vagy az elnöki tisztségről való lemondásig tart.¹⁰⁶

IV. Befejezés

1. Összegzés

A bírák kiválasztása nemzetközi tekintetben igen sokszínű, minden államban hatnak rá ország-specifikus sajátosságok, kulturális, politikai, illetőleg történelmi hagyományok. Megállapítható, hogy az eljárásokban a meritokratikus, kapcsolati tőke alapú és politikai

¹⁰⁴ BALOGH ZSOLT: *Alkotmánybírósság*. In: Trócsányi László – Schanda Balázs (szerk.): Bevezetés az alkotmányjogba (Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei). HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2016. 423. p.

¹⁰⁵ 2011. évi CLII. törvény.

¹⁰⁶ BALOGH 2016, 423–424. pp.

szempontú elemek keverednek.¹⁰⁷ Az említett három metódussal kapcsolatban tendenciaként megfigyelhető, hogy a bírói szféra a lehetőségeihez képest igyekszik függetleníteni magát az egyéb hatalmi tényezők befolyásától, s megpróbál valóban, szervezeti értelemben is önálló hatalmi ágként megjelenni. Az igazságszolgáltatás belső törekvése az eltávolodás a politikai hatásoktól, erősebb nyitás a professzionális szempontok felé.¹⁰⁸ Ahol erre alkalma nyílik, ott bírói önkormányzati csúcsszervek, igazságszolgáltatási tanácsok jönnek létre, amik korlátozott vagy teljes mértékben részt vehetnek és vesznek a bírák kiválasztásában. Ahol a kormányzati erők alól a bírói kar szabadulni nem tud, ott elsősorban az igazságügyi miniszterek felelősek a bírók kinevezéséért bizonyos véleményező szervek javaslatainak figyelembe vételével vagy figyelembe vétele nélkül. Fontos feladat jut még az államfőknek az említett eljárásban tényleges vagy szimbolikus szerepet játszva. S bár világviszonylatban a meritokratikus, professzionális szempontok mellett a politikai hatások egyre inkább háttérbe szorulnak, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy minél magasabb szintű bírói pozíció betöltéséről van szó, a politikai szempontok érvényesülése még ma is annál valószínűbb.¹⁰⁹ Az összes vizsgált ország vonatkozásában elmondható, hogy egy esetleges próbaidő után a kinevezés élethossziglan, ténylegesen az arra való alkalmasságig vagy a nyugdíjkorhatár eléréséig tart, a bírák elmozdítása a függetlenség jegyében többnyire igen nehéz, az erre irányuló lehetőségek erősen korlátozottak. A kiválasztás tekintetében ideális eljárást vázol fel az Európa Tanács R (94) 12 számú ajánlása a bírák függetlenségéről, hatékonyságáról és szerepéről. E szerint kiemelkedő fontosságú alapelv, hogy a bírák hivatali előmenetelére vonatkozó minden döntést objektív kritériumokra kell alapítani, és a bírák kiválasztása, illetve előmenetele érdemeik alapján döntendő el, figyelembe véve képzettségüket, feddhetetlenségüket, képességüket és hatékonyságukat. A bírák kiválasztása és előmenetele kérdésében illetékes hatóságnak a kormánytól és a közigazgatástól függetlennek kell lennie. Ezzel összhangban megfogalmazódik, hogy amennyiben a kormány alkotmány, törvényi rendelkezés vagy a hagyomány alapján a bírák kiválasztásában részt vesz, a fenti objektív kritériumokon kívül más indítékok a kinevezési eljárást ne befolyásolják.¹¹⁰ További internacionális megközelítés a téma kapcsán az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, amely szerint „minden személynek teljesen egyenlő joga van arra, hogy ügyét független és pártatlan bíróság méltányosan és nyilvánosan tárgyalja...”.¹¹¹ Azaz követelményként felmerül a független, más megfogalmazásban a politikától mentes, illetve a pártatlan, vagyis részrehajlástól, kapcsolati tőkétől szabad bíróságok kívánalma. Hasonló elvárást fogalmaz meg a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, amikor deklarálja, miszerint „mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat, vagy valamely perben a jogait és kötelességeit a törvény által felállított független és pártatlan bíróság igazságos és nyilvános tárgyaláson bírálja el.”¹¹² Ezek mellett számos egyéb nemzetközi dokumentum is foglalkozik még a bírák kiválasztásának körülményeivel. Követelményként felmerül ezekben, hogy a kiválasztá-

¹⁰⁷ BADÓ 2006, 181–182. pp.

¹⁰⁸ BADÓ 2006, 184. p.

¹⁰⁹ BADÓ 2006, 184. p.

¹¹⁰ [http://www.europatanacs.hu/pdf/CMRec\(94\)12.pdf](http://www.europatanacs.hu/pdf/CMRec(94)12.pdf)

¹¹¹ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 10. cikk.

¹¹² Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 14. cikk.

si eljárás lefolytatásakor – mint ahogy arra majd én is kitérek *de lege ferenda* javaslataim között – figyelembe kell venni egy olyan független testület véleményét vagy döntését, amelyben a tagok legalább fele bírói pályatárs. Az említett dokumentumok fő célja az eljárásra ható külső, elsősorban kormányzati irányból érkező nyomás veszélyeire való felhívás,¹¹³ s ezzel együtt a meritokratikus szempontok szorgalmazása, ami a hatékony és pártatlan igazságszolgáltatás elengedhetetlen alapköve.

XIV.2. A magyar rendszer hibáinak kiigazítására vonatkozó javaslatok

Kutatási eredményként elmondható, hogy a magyar törvényi szabályozás néhány részletétől eltekintve ideálisnak mondható. Ugyanakkor a magyar társadalom minden szegmensében érzékelhető kapcsolati tőke szerepe miatt a gyakorlati megvalósulása korántsem optimális. Hangsúlyozandó, hogy nemzetközi összehasonlító szemszögből a hazai rendszer nem kiemelkedően átpolitizált, különösen az USA-t, Ausztráliát, Észtországot, Lettországot vagy egyes latin-amerikai országokat szemügyre véve. Pozitív hazai vonásként kiemelendő a pályázati eljárás alkalmazása, a tisztán és egyértelműen, magas jogforrási szinten rögzített kinevezési feltételek és negatív kritériumok. Érdemes lenne azonban a bíróvá váláshoz vezető két út közül – a 14/2017. (X. 31.) IM rendelettel ellentétben – a belsőt szorgalmazni, mivel az stabilitásával és előre meghatározott lépcsőfokaival növelhetné a bírói poszt presztízsét és függetlenségét. A hazánkban szerephez jutó kapcsolati tőke hatása ugyanakkor a bírói függetlenséget csorbítja, az igazságszolgáltatás pártatlanságát és hatékonyságát rontja. *De lege ferenda* javaslatként megfogalmazható, hogy ezt a negatív hatást érdemes lenne kiküszöbölni egy a francia modellhez hasonló érdemközpontú versenyvizsga bevezetésével, amelynek eredményeit csatolni lehetne a jelentkező pályázatához. Jóllehet erre irányuló kezdeményezések már vannak hazánkban a szakmai közösségek részéről,¹¹⁴ de általánosnak és kizárólagos szelekciós szempontnak ez nem tekinthető. Fontos lenne emellett, hogy – Norvégia példáját követve – mind a pályázók nevei, mind a kinevezési eljárás egyéb részletei a nyilvánosság számára teljes körűen elérhetőek, s ezáltal ellenőrizhetőek legyenek. A pályázatok kapcsán továbbá érdemes lenne megfontolni, hogy ezek tekintetében az egyszemélyi igazgatási vezetők, azaz az OBH és a Kúria elnökének szerepét gyengíteni, a bírói önkormányzati testületek szerepét – mint például általános jelleggel Portugáliában, Szlovákiában vagy Litvániában – pedig növelni kellene. Továbbá az egyes amerikai tagállamokban működő *merit system*-hez hasonlóan egy bírákból és más jogászhiatások képviselőiből álló kiválasztó testület szerepét lehetne megalapozni. A testületi szervek vonatkozásában talán bevezethető lenne egy az Egyesült Királyság *Judicial Appointments Commission*-jéhez vagy Franciaország *le Conseil Supérieur de la Magistrature*-jéhez hasonló független javaslattevő szerv alkalmazása. Mindezekkel a módszerekkel Magyarországon a bírák kiválasztása és ezzel együtt az igazságszolgáltatás elméleti elgondolása és gyakorlati megvalósulása is hatékonyabb és kedvezőbb lenne, tisztábban meritokratikus jelleget öltene.

Befejezésképp egy véleményem szerint ideális bírói kiválasztási metódus felvázolását kísérel meg összehasonlító jogi kutatásaim eredményeinek felhasználásával. E modellben bíróvá csak az a személy válhatna, aki megfelel a magas jogforrási szinten

¹¹³ BADÓ 2006, 182. p.

¹¹⁴ BADÓ 2006, 182. p.

szabályozott norma feltételeinek a magyar rendszerhez hasonlóan. Fontos hangsúlyozni, hogy a jogi szabályozásban – a 14/2017. (X. 31.) IM rendelettel ellentétben – a „belső utat” kellene szorgalmazni. A jogásznak a pályázat keretében írásbeli versenyvizsgát kellene tennie a francia modellnek megfelelően, és a legjobb három vizsgázó rangsorát a megpályázott bírói álláshelyen működő bírói önkormányzati testület határozná meg szóbeli meghallgatást követően. E testület a kiválasztási eljárás alkalmával a kapcsolati tőke érvényesülésének enyhítése érdekében kiegészülne külső, a jogász kamarák, hivatásrendek (ügyészségek, ügyvédi kamarák, jogi karok) által delegált tagokkal. A rangsorolt három pályázó pályázati anyaga alapján egy a portugálhoz hasonló bírói önkormányzati csúcsszerv hozna végső döntést – amit formális köztársasági elnöki "szentesítés" követne – oly módon, hogy a "helyi" bírói önkormányzati testület rangsorát angol mintára csak alapos és írásban részletezett indokolással változtathatná meg. Norvég minta szerint az egész eljárás nyilvános lenne. Jóllehet az általam vázolt modell sem teljesen problémamentes, de a kapcsolati tőke érvényesülésének, az esetleges politikai befolyásnak és az egyéni vezetői döntéseknek erőteljesebb gátat szabhatna.

BOTOND NAGY

COMPARATIVE STUDY ON THE SELECTION OF JUDGES

(Summary)

The subject of my study is the recruitment of judges from a comparative approach. I have examined almost thirty countries from all continents with appraisable population, and the focus of my disquisition expanded to the historical Jewish jurisdiction and several international courts as well. Throughout the study, I sorted the countries into three ideal types: the meritocratic, the political and the one imbued with social capital. What I consider the achievement of this research is that after making positive and negative statements on the selection of Hungarian judges I propounded *de lege ferenda* suggestions based on the foreign regulations in order to improve the methods of Hungary, which I found dysfunctional – mostly due to the prevailing conditions of social capital.

In the study I emphasize that the negative impacts of social capital – which derogates the independency of judges and impairs the impartiality and efficiency of the jurisdiction – could and should be cured by the introduction of a general and obligatory merit-focused test taken from the French system. It would be of utmost importance, when it comes to transparency, to make each and every part of the selecting process accessible to the public as it is in Norway. It would be advantageous to reduce the role of the single leaders – like the head of the *Országos Bírói Hivatal* – and strengthen the part of the autonomous judicial bodies based on the solutions of Portugal, Slovakia and Lithuania. Furthermore, similarly to the merit system of some states in the USA, the role of a selecting body consisting of lawyers could be established. In terms of the bod-

ies, as far as I am concerned, I believe it would be beneficial to create an advisory syndicate akin to the Judicial Appointment Commission of the United Kingdom or *le Conseil Supérieur de la Magistrature* of France.

This paper has accordingly sought to demonstrate that with the above-mentioned methods, the academic conception and the actual realisation of jurisdiction and that of the recruitment of judges would be more effective and prosperous, and consequently more meritocratic.

NÉMETH KATA*

A büntetőeljárás nyilvánosságának jogszabályi háttérében húzódó alapjogi kollíziók feltárása, különös tekintettel az ágazati titokvédelemre

Előszó

Jelen tanulmányban arra törekszem, hogy az új büntetőeljárásról szóló törvény¹ (továbbiakban Be.) által hozott változások alapján foglaljak állást egy olyan témában, amely ugyan két jogterületen átívelő problémákkal foglalkozik, de mégsem kerül a figyelem fókuszába, illetve a gyakorlatban is sűrűn mellékkérdésnek tűnő problémákat hoz felszínre, amelyek azonban szükségképpen érintenek minden büntetőeljárást és akár annak főkérdéshez is kapcsolódhatnak. További nehézség a jogszabályi fragmentáltság, így egységesítő prekodifikációként is tekinthetünk a dolgozatra.

A kutatás keretein belül olyan komplex anomáliákra világítok rá, mint például:

- a) Miként különíthetők el a nyilvánosság rétegei egymástól, mi a kategorizálás alapja?
- b) Érvényesülnek-e a büntetőeljárásban az ágazati titokvédelem (különösen az orvosi titok) szabályai?
- c) Hogyan lehetséges az, hogy ugyanaz az adat, ugyanabban a büntetőügyben egyidejűleg nyilvános és védett adatnak minősül a jogszabály értelmezése alapján?
- d) Illetve végső soron, az igazságügyi adatkezelés megfelelő, koherens szabályozása miként segítené a hatékony titokvédelmet, s oldana fel ezáltal alapjogi ütközéseket.

A dilemmák felvetésével ún. *probléma-térképet* alkotok, amelyek kizárólag a büntető eljárásjogi kódex horizontján mozogva nem jeleníthetők meg: ettől elrugaszkodva, alkotmányjogi szemléletmóddal fonom össze a két jogterületet. A kutatás eredményeképpen igyekszem a büntetőeljárás nyilvánosságára vonatkozó jogszabályi rengetegben - az általam felvázolt probléma-térképet kézben tartva - megjelölni a helyes irányt, iránytűként szolgálni *de lege ferenda* javaslatommal az egymásnak ellentmondó jogszabályok sűrűjében.

---

* SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

¹ 2017. évi XC. a büntetőeljárásról.

I. Bevezető gondolatok

„[a] nyilvánosság, a közhatalom demokratikus működésének próbája”

34/1994. (VI. 24.) AB határozat

A nyilvánosság a bírósági eljárások egyik egyedi jellemzője, a dolgozatban azonban csak a büntetőtárgyalás nyilvánosságát elemzem dogmatikai alapokról indulva, kiváltképp a gyakorlatban felmerülő problémák vizsgálatával. A tárgyalás olyan speciális közeg, ahol az egymással konkuráló alapjogok (például az emberi méltósághoz való jog, a közérdekű adatok nyilvánosságához való jog, a tájékoztatáshoz való jog, a tisztességes eljáráshoz való jog), alkotmányos alapelvek (a nyilvánosságon keresztül megvalósuló társadalmi kontroll, a jogbiztonságból következő egyértelműség és kiszámíthatóság) közötti egyensúly megteremtése nem képzelhető el törvényi garanciák, keretszabályok nélkül.² A teljesség igénye nélkül felsorakoztatott, egymással a büntetőeljárásban konkuráló alapjogi katalógus alapján megállapítható, hogy „a büntetőeljárás jog megalvadt alkotmányjog”³, így ennek perspektívájából közelíték a nyilvánosság rendszeréhez.

A dolgozat első felében azt körvonalazom, hogy meddig terjed a nyilvánosság és annak milyen funkcióit deklarálják nemzetközi dokumentumok, valamint hogyan alakult az erre vonatkozó alkotmánybírósági gyakorlat. (II. fejezet). Vizsgálom, hogy a büntetőeljárás lefolytatása során miként differenciálható a nyilvánosság, annak milyen „dimenzióit” különíthetjük el, a legtágabb értelemben vett társadalmi nyilvánosságtól egészen a legszűkebben értelmezett ügyfélnyilvánosságig. (II.1. fejezet). Külön kitérek az ügyfélnyilvánosság körében felmerült problémákra, (III. fejezet) mint a tárgyalási jegyzékek (III.2. fejezet). A dolgozat másik alappilléret a titokvédelem rendszere adja, amelyet a bírósági adatkezeléssel összekapcsolva mutatok be (IV. fejezet). Konkrét ügyek vizsgálatából levont konzekvenciák alapján szemléltetem a jogszabályi inkoherenciákat. Vizsgálom azt is, hogy miként hat az ítélkezési gyakorlatra az ágazati titokvédelem büntetőeljárásban való felmerülésének problémaköre (IV.1. fejezet), illetve az egységes szabályozás hiányának következményeit (IV.2. fejezet). A normatív hiányosságok feltárását követően befejezésképpen az általam korábbiakban deklarált problémafelvetések szempontrendszerén keresztül felvázolom a megoldási javaslataimat a joghégzag kiküszöbölésére. (V. fejezet)

² SZABÓ MÁTÉ: *Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentése az OBH 1439/2009. számú ügyében.* In: Háger Tamás: A nyilvánosság mint a tisztességes eljárás egyik garanciája a büntetőperben. *Pro Futuro* 2014/1.

³ JAHN MATTHIAS: *„Strafprozessrecht als geronnenes Verfassungsrecht – Hauptprobleme und Streitfragen des § 136a StPO”* Juristische Schulung 2005. 1057–1062.Pp. in. Szomora Zsolt: Alkotmány és büntetőjog A büntetőjog-alkalmazás alkotmányosságának egyes kérdései. Polay Elemér Alapítvány. Szeged, 2015.

II. A büntetőeljárás nyilvánosságának elméleti alapjai – a nyilvánosság funkciói

A nyilvánosság mint a modern büntetőperек általános processzuális alapelve (amely a terhelt oldaláról közelítve a nyilvánossághoz való jogként értelmezhető) az egyik legjobban védett alapvető jog, amit nemzetközi egyezmények, európai standardok, az alkotmányos szabályok és a büntető eljárásjogi normák egyaránt védelemben részesítenek, kiegészülve a strasbourgi Emberjogi Bíróság esetjogával, amely iránymutatásul szolgálhat a nyilvánosság érvényre juttatásában. Így vizsgálva négyszeres védelmi szintet biztosít a szabályozás, amire tekintettel az egyik legerősebben garantált igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó alapjogként tarthatjuk számon.

A nemzetközi egyezmények közül a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya⁴ (továbbiakban PPJNE) szerint mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat, vagy valamely perben a jogait és kötelességeit a törvény által felállított független és pártatlan bíróság igazságos és nyilvános tárgyaláson bírálja el. Az Emberi Jogi Európai Egyezmény⁵ (továbbiakban EJE) alapjogként határozza meg a tárgyalás nyilvánosságához való jogot és ehhez kapcsolódóan az ítéletek kihirdetésének kötelezettségét. A PPJNE 14. cikk 1. pontja és az EJE 6. cikk 1. pontja kifejezetten részletesen meghatározzák a nyilvánosság kizárásának okait a tárgyalás egy részéről vagy az egész tárgyalásról mind erkölcsi okokból, mind a demokratikus társadalom közrendjének, vagy az állam biztonságának védelme érdekében, mindakkor, amikor a felek magánéletének érdekei azt követelik, a bíróság által feltétlenül szükségesnek ítélt mértékben. Főszabályként határozzák meg az egyezmények, hogy büntetőügyben hozott ítélet minden esetben nyilvánosan kell kihirdetni, a PPJNE azonban megenged a főszabály alóli kivételt is: az ítélet nyilvános kihirdetése mellőzhető, ha az eljárással érintett fiatalok érdekei mást kívánnak.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának (továbbiakban EJB) esetjoga szerint az eljárás nyilvánosságához - különösen büntetőügyekben - jelentős közérdek fűződik, így annak kizárására az érintetteknek nincs alanyi joguk. A bíróságra tartozik annak megítélése, hogy a kizárás okául megjelölt indok – magánérdek – meghaladja-e a nyilvánossághoz fűződő közérdeket. Így tehát a bíró diszkrecionális jogkörébe tartozik annak mérlegelése, hogy az eset körülményeit figyelembe véve eldöntse, hogy van-e helye zárt tárgyalás elrendelésének. Itt merül(het) fel elsőként az általam vizsgált alapjogok kollíziója, egymással versengő alapjogi ütközés, a strasbourgi esetjogban is találkozunk a nyilvánosság elvének megsértéséből eredő ügyekkel⁶.

A bírósági tárgyalásokat tárgyasító büntetőügyek nyilvánosságára vonatkozó hazai szabályozás kiindulópontja az Alaptörvény, de emellett a büntetőeljárásról szóló törvény, a bíróságok szervezetről és igazgatásáról szóló törvény⁷, illetőleg a bírósági ügyvitel szabályairól szóló rendelet⁸, valamint a sajtóról szóló törvény⁹, is rendelkezik róla.

⁴ <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx> (letöltve: 2018. május 12.)

⁵ https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_HUN.pdf (letöltve: 2018. május 11.)

⁶ Österreichischer Rundfunk kontra Ausztria (35841/02), 2006. december 7.; Verlagsgruppe News GmbH kontra Ausztria (No. 2) (10520/02), 2006. december 14., Talabér kontra Magyarország (37376/05) 2009. szeptember 29.

⁷ 2011. évi CLXI. törvény a bíróságok szervezetről és igazgatásáról.

⁸ 14/2002. (VIII.1.) IM rendelet – a bírósági ügyvitel szabályairól.

Láthatóan a jogforrási hierarchia különböző szintjein szabályozza a jogalkotó a nyilvánosságot, tükrözve annak kiemelkedő szerepét.

A nyilvános tárgyaláshoz (*public hearing*) való jogot az EJEE-vel azonos módon a Magyarország Alaptörvénye a Szabadság és felelősség részében, a XXVIII. cikkben is deklarálja. Ugyanakkor fontos, hogy a terhelt szempontjából ez alkotmányos jogként vagy alkotmányos garanciaként jelenik-e meg? Az Alaptörvény a nyilvánosság garanciális oldalára helyezi a hangsúlyt, amikor deklarálja mindenki jogát ahhoz, hogy az ellené emelt bármely vádat vagy valamely perben a jogait és kötelezettségeit törvény által felállított, független és pártatlan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el¹⁰ és ezzel paralel módon kiküszöböli a visszaélészerűen zárt tárgyalás megtartását. A nyilvános tárgyaláshoz való jog a tisztességes eljárás önálló részjogaként viselkedik. Dogmatikai karakterét vizsgálva megállapítható, hogy alanyi oldalán a büntetőeljárás alá vont terhelt áll, vagyis *de iure* a terheltet jogosultsága, viszont *de facto* ennek gyakorlója a társadalom is. Objektív intézményvédelmi oldalát az Alaptörvény nem jeleníti meg *expressis verbis*, de az állam intézményvédelmi kötelezettségei mindig túlmutatnak az alanyi jogosultak jogain. (például az állam kötelezettsége a tájékozódáshoz és a sajtószabadsághoz való jog szervezeti és jogi garanciáinak megteremtése, beleértve a közszolgálati rádiózás és televíziózás alkotmányos feltételeinek biztosítását.¹¹) Látszólag tehát a terhelthez kötődő jogosultság, de anélkül, hogy grammatikailag a jogszabálysöveg kibővült volna, szélesedett a jogosultság gyakorlójának köre.

A nyilvánosság mindezek mellett alapelveként is felfogható, amely a büntetőeljárás tárgyalási szakaszát hatja át– „a bíróság tárgyalása nyilvános”¹². „A nyilvánosság alapvetően biztosíték szerepét tölti be a büntetőeljárásban, garancia a független és pártatlan ítélkezés mellett arra, hogy a terhelt ne kerüljön hátrányos helyzetbe a hatóságokkal szemben.”¹³, amivel egyezően a bíróságokat is érteni kell. A nyilvánosság elve természetesen a büntetőeljárás tárgyalási szakaszára irányadó, annak akkuzatórius jellegére tekintettel, bár az Alkotmánybíróság interpretációjában az igazságszolgáltatás nyilvánossága jelenik meg¹⁴, amely magába foglalja a büntetőeljárás nyomozási szakaszát is. Az általam vizsgált, többféleképp definiálható nyilvánosság csak a büntetőeljárás tárgyalási szakaszában érvényesülhet, hiszen ellenkező esetben kontraproduktív válna az alapvetően inkvizitórius nyomozás.

A független, pártatlan, igazságos eljáráshoz való jog mindenkit megillet, ellenőrzésére a bírói függetlenség következtében nincs külön tételezett szerv vagy intézmény¹⁵. Így annak eldöntéséhez, hogy az igazságszolgáltatás valóban az említett alapjogoknak megfelelően, azok érvényre juttatásával működik-e, a nyilvánosság bevonására van szükség. Mindezzel a tekintetben nem tudok egyetérteni, hogy a nyilvánosság lenne az egyetlen

⁹ 2010. évi CIV. tv – a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól.

¹⁰ Magyarország Alaptörvénye XXVIII. Cikk (1) bekezdés.

¹¹ 48/1998. (XI.23.) AB határozat.

¹² Be. 436. § (1). bekezdés.

¹³ FANTOLY ZSANETT – GÁCSI ANETT ERZSÉBET: *Eljárási büntetőjog*. Statikus rész Iurisperitus Bt. Szeged, 2013. 82. p.

¹⁴ 58/1995. (IX.15.) AB határozat.

¹⁵ NAVRATIL SZONJA: *A tárgyalások nyilvánossága*. In: Nagy Marianna (szerk.): *Jogi tanulmányok, Ünnepi Konferencia az ELTE megalakulásának 375. évfordulója alkalmából*. ELTE, Eötvös József Könyvkiadó. 108. p.

módja a vizsgálatnak, hiszen az Alkotmánybíróságról szóló törvényben¹⁶ ugyan nem szerepel az „*actio popularis*” jogintézménye, de annak (kár)pótlásául szolgáló¹⁷ valódi alkotmányjogi panasz lehetővé teszi, hogy alapjogsértő bírói ítéletekkel szemben az Alkotmánybíróság gyakorolja a bírói függetlenség megsértése nélküli vizsgálatot.

A tárgyalások nyilvánossága olyan fontos alapelv, amelynek megtartása a bíróságok alapvető kötelessége és egyben az alapelv komplexitásából adódóan a felek, illetve az érdeklődők alkotmányosan védett, de korlátozható joga is.¹⁸

Ezen alkotmányos követelmények tesz eleget az új eljárási törvény, amely a korábbiakhoz képest nagyobb részletességgel, kibővítve szabályozza a bírói szakaszban megvalósuló felvételtéskészítés szabályait, de korántsem teljeskörűen. „A törvény a régi Be. 74/A. § rendelkezéseit meghaladottnak tekintve a sajtóra építő tájékoztatás helyett az Alaptörvény IX. cikk (1)-(2) bekezdésére, valamint a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló 2010. évi CIV. törvényre figyelemmel a szabályozást a nyilvánosság tájékoztatásához való jogára fűzi fel.”¹⁹ A tárgyalások nyilvánosságát, tehát nem egyetlen igazságügyi, szektorális jogszabály tartalmazza, hanem több különböző törvény vagy a jogforrási hierarchiában alacsonyabb helyet elfoglaló jogszabály. Ennek a széttagolt és gyakran önmagának ellentmondó szabályozásnak a problémáit vizsgálja a dolgozat a továbbiakban.

1. A büntetőeljárás nyilvánosságának több dimenziója

Az elméleti alapok ismeretében – a nemzetközi egyezmények és hazai jogszabályok révén a dolgozat gyakorlati probléma-orientáltan mutatja be a nyilvánosság három dimenzióját, valamint a másik alappillérként szereplő titokvédelmet. A dolgozatban számos bírósági határozat került feldolgozásra annak érdekében, hogy fény derüljön a gyakorlati visszásságokra a nyilvánossághoz való joggal és az ágazati titokvédelemmel összefüggésben, amely hol a szabályozás hiányának, hol pedig a jogszabályok közötti diszharmóniának tudható be. A határozatok nem kerülnek részletes bemutatásra, csupán az azokból leszűrt konzekvenciák alapján tett megállapítások és lehetséges javaslatok fogalmazódnak meg. Ugyanakkor az alábbi táblázatban összesítésre kerültek a feldolgozott határozatok.

¹⁶ 2011. évi CLI. törvény az Alkotmánybíróságról.

¹⁷ „a valódi alkotmányjogi panaszt kárpótlásul szánták az *actio popularis* elvételéért” – Sólyom László.

¹⁸ SZABÓ 17. p.

¹⁹ 2017. évi XC. törvény indokolása: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/4/id/A1700090.TVI/> (letöltve: 2018. április 11.)

1. sz. táblázat

Bíróági határozat	Kiadó intézmény	Vizsgált problémakör	A jogkérdésben hozott döntés tömör összefoglalója
Bpkf. II. 469/2014/2	Kúria	Büntetőeljárás eredményességének befolyásolása	Sajtó részére történő nyilatkozattétel engedélyezését megtagadó végzés helybenhagyása. Az eljárásadott szakaszában kell mindig vizsgálni, hogy a letartóztatásban lévő vádlott a sajtónak adott nyilatkozata befolyásolhatja-e a büntetőeljárás eredményességét.
Bpkf. 3. 213/2014/3	Debreceni Ítéltábla	Tanúkihallgatásról készült kép-és hangfelvétel	
Bfv.813/2010/5.	Kúria	Nyilvánosság törvénysértő kizárása vö. új Be.	A korábbi Be. szerinti jogkövetkezmény – abszolút hatályon kívül helyezési ok, ha a bíróság a nyilvánosságot törvényes ok nélkül zárja ki
Bfv.1200/2016/6.	Kúria	Nyilvánosság törvénysértő kizárása vö. új Be.	A korábbi Be. abszolút hatályon kívül helyezési okként kezeli a nyilvánosság törvénysértő kizárását.
BDT2016. 3455.	Fővárosi Ítéltábla	Bűnügyi személyes adatok	Valamely személlyel szemben folyamatban volt büntetőeljárások ténye, az esetek ismertetése, a büntetés kiszabása bűnügyi személyes adatnak minősül. Ezek közlésének megítélése során a bíróságnak a személyes adatok védelmére vonatkozó szabályok és a sajtószabadság alapjoga megfelelő érvényesülésének összemérése alapján kell eljárnia.
BDT2016. 3523.	Fővárosi Ítéltábla	Személyes adat minősülhet-e közérdekű adatnak?	Személyes adat nem lehet közérdekű adat. A személyes adat csak közérdekből nyilvános adatként -ismerhető meg, ha azt törvény elrendeli.
BH2018. 253.	Kúria	Közérdekű adatok körébe vonható-e a bíróság elnökének levelezése?	A bíróság elnökének közfeladata (jogszabályban meghatározott feladata) gyakorlása körében folytatott levelezése közérdekű adatnak minősül
Bfv. III.527/2014/5.	Kúria	Gazdasági titok	
Bf.III.807/2014/62.	Debreceni Ítéltábla	Ügyvédi titok	A tanú vallomástételének abszolút akadályát képezi az ügyvédi titok.

Forrás: Saját szerkesztés.

Cséka Ervin szerint „a nyilvánosság mint a társadalmi kontroll biztosítója azt jelenti, hogy a törvényi kivételektől eltekintve a tárgyaláson bárki jelen lehet.”²⁰ Ugyanakkor „a társadalmi kontroll mellett hátrányokkal is jár, mert káros lehet az ártatlanul vádoltra, avagy egyes magánéleti adatok széles körben ismertté válása folytán a sértettre vagy a tanúkra.”²¹ Napjaink megváltozott médiakörnyezetében a nyilvánosságot sem értelmezhetjük csupán egyféleképpen. Erdei Árpád szerint a XXI. századi tárgyalásnyilvánosság a tárgyalótermet közvetlen veszélynek teszi ki, s mindezt fokozzák a tudósítással kapcsolatban felmerülő problémák és az elektronikus média jelenléte.²²

A jogtudomány neves képviselőinek különböző nézetét tanulmányozva megállapítható, hogy a nyilvánosság elsődlegesen a büntetőeljárás tárgyalási szakaszához köthető processzuális alapelv, amely a terhelt és az állam viszonyát szabályozza és elsődleges védelmet jelent a bírói önkény ellen, valamint tágabb értelemben garanciát nyújt a tisztességes eljárás megvalósulásának azzal, hogy biztosítja a büntetőeljárás átláthatóságát. Mindez azonban csak általánosság. A nyilvánosság egy komplex és szerteágazó terület, amelyet több dimenzióban értelmezhetünk. A tárgyalás nyilvánossága a hatályos büntetőeljárásjogi szabályok szerint lehetővé teszi a perbeli személyeken túl, bármely más érdeklődő, illetve a sajtó képviselőinek a jelenlétét. Vagyis a legtágabb kategóriából kiindulva, fokozatosan szűkítve haladva beszélhetünk társadalmi nyilvánosságról – tárgyalótermi nyilvánosságról – ügyfélnyilvánosságról. Dolgozatom fókuszában a tárgyalótermi nyilvánosság áll, viszont az előzetes kutatások során számos gyakorlati relevanciával bíró, aktuális probléma is felmerült, amelyek bemutatása szükséges.

A) A társadalmi nyilvánosság²⁴

A bíróság tárgyalása nyilvános, deklarálja a Be., ami azt jelenti, hogy azon nem csak az ügyben közvetlenül érintettek, így a felek és képviselőjük, a tanúk, a szakértők stb. vehetnek részt, hanem főszabály szerint bárki. A társadalom bármely, az adott ügy iránt érdeklődő tagja általi részvétel elsődlegesen a társadalmi kontroll-funkciót testesíti meg, illetve a tisztességes eljárás immanens követelménye is, amely garanciát biztosít a terhelt számára ügyének pártalan és részrehajlás mentes elbírálására. A társadalmi nyilvánosság és a nyilvánosság tájékoztatáshoz való joga azonban nem azonos, de összefüggő fogalmak. A tárgyalásról a nyilvánosság kizárásának és a nyilvánosság tájékoztatására vonatkozó engedély megtagadásának feltételei sem esnek teljesen egybe (Be. 107-109. §).²⁵ Ez a különbség határolja el a nyilvánosság két legszélesebb dimenzióját – a társadalmi nyilvánosságot és a tárgyalótermi nyilvánosságot – egymástól.

²⁰ CSÉKA ERVIN – FANTOLY ZSANETT – HEGEDŰS ISTVÁN – KOVÁCS JUDIT – MARÁZ VILMOSNÉ: *A büntetőeljárás jogi alapvonalai*. II. Bába Kiadó. Szeged, 2007. 75–77. pp.

²¹ CSÉKA ERVIN: *Korszerűsödő alapelvek a büntetőeljárásban*. In (szerk. Tóth Mihály): *Emlékkönyv Dr. Szabó András egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, JATE ÁJK Tudományos Bizottság. 1998. 117. p.

²² ERDEI ÁRPÁD: *Tanok és tévtanok a büntető eljárásjog tudományában*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 2011. 226–227. pp.

²³ Lásd: GELLÉRT BALÁZS – BÁRÁNYOS BERNADETT – GONDI ANILLA: *A sajtó szerepe a büntetőeljárásban*. Wolters Kluwer Kiadó. Budapest, 2014. 457. p.

²⁴ SZABÓ: 21. p.

²⁵ Kommentár a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvényhez – főszerkesztő: Polt Péter <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/396/id/A17Y0090.KK/ts/20180701/lr/chain3> (letöltve: 2018. július 15.)

A tárgyalóteremben az eljáró egyesbíró vagy tanács elnökének feladata a tárgyalás szabályszerű lefolytatása és méltóságának, biztonságának a megőrzése, ezért bizonyos esetekben korlátozhatja, vagy törvényben meghatározott esetekben ki is zárhatja a nyilvánosságot. A társadalmi nyilvánossághoz fűződő garanciális érdek korlátozásának lehetőségét nyitja meg a Be. 436. § (2) bekezdése „alkotmányos minimumokat” rögzítve. A tárgyalás nyilvánosságának a kizárását és korlátozását lehetővé, illetve szükségessé tevő okokat a Be. a korábbi törvény rendelkezéseit átvéve kibővítve tartalmazza, és a zárt tárgyalás elrendelését indítványozók köre is megváltozott.

A nyilvánosság korlátozása okainak egyik csoportjába tartozik a rendfenntartás, illetve a bizonyítás zavartalan lefolytatásának érdeke. A másik esetkör a hallgatóság életkorával van összefüggésben, hiszen a 14. életévét be nem töltött személy hallgatóság tagjaként nem lehet jelen, míg a 14-18- életév közötti személy esetén a bíró mérlegelhet. Figyelembe kell venni az ügy tárgyát, az érintettnek az eljárásban résztvevő személyekhez fűződő viszonyát, az ügy egyéb körülményeit, és a mérleg serpenyőjének mikénti billenése alapján hozza meg döntését a hallgatóságra vonatkozóan.

A korlátozó okokkal szemben a nyilvánosság kizárására és zárt tárgyalás elrendelésére szigorúbb szabályok irányadók, hiszen csak a törvényi taxáció valamely elemének fennállása esetén van a bírónak lehetősége az elrendelésre. A korábbiakhoz képest kibővültek a zárt tárgyalás esetkörei a különleges bánásmódot igénylő személy védelmében, azzal a céllal, hogy az eljáró szervek egységes szempontrendszeren alapuló döntést hozzanak, amikor felmerül az egyéniesítés szükségessége, illetve lehetősége. A másik új esetkör a védett adat érdekében történő nyilvánosság-kizárás. A védett adatot a törvény úgy határozza meg, hogy az a törvény alapján védett titok és hivatás gyakorlásához kötött titok.²⁶ Ennek az esetkörnek különösen a gazdasági bűncselekmények vonatkozásában van relevanciája, hiszen felveti például üzleti-, vagy banktitok nyilvánosságra kerülését, amely nagymértékben sérti vagy veszélyezteti a büntetőeljárásban részt vevő valamely személy érdekeit. Egyebekben a Be. megtartja a korábbi törvény rendelkezéseit, így a zárt tárgyalás elrendelhető erkölcsi okból, illetve, ha azt minősített adat védelme megkívánja. A zárt tárgyalás elrendelésével a bíróság részéről a legegyszerűbb módon kiküszöbölhető azt, hogy a sajtó vagy a nagyszámú hallgatóság megzavarja az eljárás megfelelő lefolytatását.

B) A tárgyalótermi nyilvánosság

Ezzel összefüggésben, egy továbbgyűrűző problémaként kapcsolhatjuk össze a társadalmi nyilvánosságnál eggyel szűkebb perspektívában megjelenő tárgyalótermi nyilvánosságot. A tárgyalótermi nyilvánosságot a törvény a nyilvánosság tájékoztatásra vonatkozó szabályokkal összefüggésben érvényesíti, akként, hogy a nyilvános tárgyaláson történtek megismerésére *de iure* mindenkinek jogosultságot biztosít (társadalmi nyilvánosság), ami azonban a bírósági tárgyalók fizikai adottságaiból kifolyólag *de facto* nem mindig kivitelezhető. Mindenkinek joga van ahhoz, hogy a bíróság tárgyalásáról a médiarendszer útján tájékoztatást kapjon.

²⁶ 2017. évi XC. törvény indokolása.

A sajtó tárgyalótermi jelenléte által a tárgyalás nyilvánosságban rejlő társadalmi ellenőrzés hatóköre szélesedik és speciális helyzetét az állampolgárok tájékoztatáshoz való joga alapozza meg. A tárgyalótermi nyilvánosságról a tárgyalóba történő belépéstől, annak elhagyásáig beszélhetünk és biztosítása az eljáró bíró/tanács elnökének feladatkörébe tartozik, így annak engedélyezése is, hogy a tárgyaláson a tájékoztatási céllal kép- és hangfelvétel készüljön. Azonban a tárgyalóterem elhagyását követően, a bíróság folyosója a bíróság szervezeti egységének minősül, mint a közönség- és ügyfélforgalom számára nyitvaálló helyiség, így annak rendjének biztosításáért a bíróság elnöke felel.²⁷ Ő határozza meg a viselkedési szabályokat és a sajtóra vonatkozó egyéb rendelkezéseket.

A tárgyalótermi kép- és hangfelvétel készítése a korábbiakhoz képest ugyan részletesebben került kidolgozásra az új Be. kodifikációja során²⁸, de továbbra sem tekinthető teljesnek. A jogalkotó a klasszikus értelemben, kameraállványokkal és mikrofonokkal megjelenő sajtóorgánumok tárgyalóteremben való jelenlétére alkot szabályokat, de vajon milyen rendelkezéseket kell alkalmazni abban az esetben, ha valamely sajtószerv képviselője, vagy akár bármelyik magánszemély a mobiltelefonjával, a tárgyalással egy időben, élő-közvetítés (online-streaming) formájában tájékoztatja a társadalom szélesebb körét a büntetőeljárás menetéről? Magyarországon a büntetőeljárás kódexben expressis verbis nem jelenik meg a nyilvánosság tájékoztatásának ezen módszere. A törvény ugyan a „médiarendszer” fogalommal operál, ezzel is kifejezésre juttatva a nyilvánosság tájékoztatásának közvetítősemleges szabályozását, így azt nem lehet a médiaszolgáltatásokra és a sajtótermékekre szűkítve értelmezni. Vajon a jogalkotó szándéka kiterjesztően értelmezve, magába foglalja a tárgyalásokon megvalósuló élő közvetítéseket is? Ha a válasz igen is lenne, akkor sem egyértelmű a normaszöveg e tekintetben, így az értelmezési dilemma semmi esetben sem szolgálja a jogbiztonságot. Ezzel szemben Németországban a Gerichtsverfassungsgesetz 169. §²⁹ kifejezetten rendelkezik közvetítésekről a nyilvánosságon belül. Ennek értelmében a kép- és hangfelvétel nyilvánosságra hozatal céljából történő készítése a tárgyaláson főszabály szerint tilos. A média és az igazságszolgáltatás gyakran kerül érdekellentétes pozícióba³⁰, melynek egyik példája lehet az online-streaming. Egyrészt a sajtótudósítások biztosítják, hogy a lakosság szélesebb körben értesüljön a büntetőeljárásról, a kihirdetett ítéletekről, valamint közvetítik a társadalom tagjai felé a jogszabályok alkalmazási módját. Másrészt generális prevenciók céllal tájékoztat az állam büntetőpolitikájáról, illetve közvetetten az állampolgárok jogkövető magatartását segíti elő azáltal, hogy a büntetőjog parancsai és tilalmai eljutnak a közösség tagjaihoz. A bírósági tárgyalásról való tájékoztatás céljára kép-, hang-, vagy kép- és hangfelvétel az egyesbíró vagy a tanács elnöke engedélyével készíthető, de a tárgyalóteremben jelenlévő személyek a felvétel készítése szempontjából is differenciálhatók. A bíróság tagjait, a jegyzőkönyvvezetőt, az ügyészt és a védőt a Be. az Alaptörvény IX. cikk (2) bekezdéssel összhangban olyan személyeknek tekinti, akiről történő felvétel készítése a sajtószabadság alkotmányos

²⁷ 2011. évi CLXI. törvény a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról – 168. §.

²⁸ BELOVICS ERVIN – ERDEI ÁRPÁD (szerk.) *A büntetőeljárás törvény magyarázata*. HVG-ORAC, Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2018.

²⁹ https://www.gesetze-im-internet.de/gvg/_169.html (letöltve: 2018. október 04.)

³⁰ Lásd: PRANCZ BALÁZS: *A büntető igazságszolgáltatás és a média konfliktusa*. In Iustum Aequum Salutare IV. 2008/2. szám, 183. p.

védelve alá tartozik, így nem szükséges hozzájárulásuk. Ezzel szemben a tárgyaláson jelenlévő személyről ilyen felvétel készítése csak az érintett külön engedélyével készíthető, amely alapjogi aspektusban a sajtószabadság jut érvényre, szemben állva a büntetőeljárás szereplőinek személyiségi jogaival (képmáshoz való jog). Ennél a pontnál ragadható meg a büntetőtárgyalásról indított online-streaminggel kapcsolatos primer probléma. Egy a tárgyalással azonos időben megjelenő, élő tudósítás kapcsán miként biztosítható azon személyek arcképének torzítása, akik nem járultak hozzá a róluk készült felvétel készítéséhez? Hogyan óvhatók a büntetőeljárás alanyai az online-streaming által hordozott alapjogsérelem magas kockázatától, illetve miként küszöbölhető ki az online streaming által okozott hatékonysági deficit?

Talán ennél jelentősebb problémát jelent, a bizonyítási eljárásbeli tanúkihallgatás közben megvalósuló online-streaming. Mark Twain gondolata, miszerint „az információ már a fél világot bejárta, mire az igazság még csak a cipőjét fűzi” kiválóan tükrözi milyen problémát okozhat a tanúkihallgatás alatti élő bejelentkezés. A tanúk kihallgatása a bizonyítási eljárás egyik legfontosabb cselekménye. „A tanúvallomás szinte minden ügyben kivétel nélkül fontos bizonyíték, amelyre alapozva kontrollálható a vádlott vallomása, és amely elsősorban, mint közvetlen bizonyíték lehetővé teszi a tényállás megállapítását.”³¹ A Be. szabályai szerint a tanúkat (és egyébként a vádlottakat is) egyenként kell kihallgatni,³² amely nyilvánvalóan azt a célt szolgálja, hogy a tanú mindig a saját tudomása szerint nyilatkozzon, befolyástól mentesen. A törvény nem szól arról, hogy mindeközben a bíróság folyosóján várakozó, kihallgatás előtt álló tanú nem használhatja saját mobiltelefonját, vagy más elektronikus eszközét, amelyen nyomon követheti az ajtó túloldalán folyamatban lévő tárgyalásról szóló élő közvetítést. Ennek a szabályozásnak a hiánya kontraproduktívan hat a büntetőeljárásra, nem mellesleg annak eredményességére is komoly veszélyt jelent. Erre a veszélyre felhívva a figyelmet ítélte 28 nap börtönbüntetésre a Cardiff-i bíróság egy férfit, aki a bírósági tárgyalásról élő közvetítést indított saját Facebook oldaláról, miközben a folyamatban lévő bizonyítási eljárás során új bizonyíték került bemutatásra a bíróság előtt.³³ Anglia és Wales törvényei szerint a bírósági tárgyaláson kép- és hangfelvétel készítése nem megengedett, az élő bejelentkezéssel veszélybe került a büntetőeljárás elsődleges célja.³⁴ A közelmúltban Írországban is szabályozásra, illetve pontosabban korlátozásra került a tárgyalótermi élő közvetítés. Az ír legfelső bíróság elnöke szerint „a szabályozás nélküli internet a használat valós aggodalomra ad okot”,³⁵ így az eljárás integritásának és tisztaságának megőrzése érdekében az ügyvédek és az újságírók meghatározott csoportján kívül másnak nem engedélyezik a közösségi média használatát a tárgyalások alatt. Mindezekre figyelemmel konzekvenciaként levonható, hogy a szabályozatlanság csak növeli a potenciális alapjogsérelmi faktort, ami sürgető kodifikációs feladatot ró a magyar jogalkotóra (is).

³¹ <https://uj.jogtar.hu/login#doc/db/1/id/99800019.TV/ts/20160101/>

³² Be. 178. § (1) bekezdés

³³ <https://www.bbc.com/news/uk-wales-south-east-wales-39052643> (letöltve: 2018. október 28.)

³⁴ Vö. ártatlanság vételeme – Alaptörvény XXVIII. cikk (2) bekezdés, Be. I. §.

³⁵ <https://www.thejournal.ie/courts-texting-social-media-4345043-Nov2018/> (letöltve: 2018. november 29.)

C) Az ügyfélnyilvánosság

A nyilvánosság vizsgált spektrumának legszűkebb pontja az ügyfélnyilvánosság. Ha a büntetőeljárásban a felek kérelmére vagy a bíróság hivatalból, indokolt határozatával zárt tárgyalást rendel el, az egyben azt is eredményezi, hogy kizárólag ügyfélnyilvánosság érvényesül. Arra vonatkozóan, hogy kit tekinthetünk ügyfélnek különböző interpretációk alakultak ki a jogtudományban. Szűk értelemben ügyfélnek csak a vádlottat tekinthetjük, mivel személyében egyedül ő van közvetlenül érdekelve a büntetőügy mikénti eldöntésében, míg a tág értelemben idetartozik a vádlott mellett a vádló és a védő is, ez a nézet tükröződik vissza az új Be-ben is.³⁶ Az ELTE professzora, Király Tibor az ügyfél fogalmáról eltérően vélekedik. Egyik elmélet a materiális ügyfélfogalom. E szerint ügyfél az, aki az anyagi büntetőjog szerint az őt megillető igényét érvényesíti (az állam nevében a vádló), illetőleg az, akivel, mint az anyagi jog szerint kötelezettel szemben az igényét érvényesíti (a terhelt). Ennek a felfogásnak az a hibája, hogy eltünteti az ügyfelet, ha a vádlottat felmentik vagy az eljárást büntetőjogi okból megszüntetik, mert hiszen, ha nincs büntetőjogi igény, nincs fél sem. A másik az általánosan elfogadott processzuális ügyfélfogalom.³⁷ E szerint ügyfél az, aki a bíróságtól valamely jogvita eldöntésére ítéletet vár. Az eljárási jog szerint kell elbírálni, kik állnak ilyen értelemben a jogvitában felekként az ellentétes oldalakon, és hogy az eljárási jog egyenlő jogokat biztosít-e számukra. Így kiindulópont a büntetőeljárásban, hogy az ügyfelek helyzetét, röviden az ügyfélegyenlőségként jellemezhetjük, amit a Be. terminológiájában a fegyverek egyenlőségének elveként ismerünk. A büntetőeljárásban a bizonyítás során a vádló és a védelem azonos eljárási jogosultságokkal rendelkeznek, ami érvényre jut elsődlegesen az indítványozási, észrevételezési, kérdésfeltevési, felszólalási és jogorvoslati jogban.

Nemzetközi kitekintés gyanánt érdemes kitérni egy gondolat erejéig az angolszász jogrendszerben bevett, „keresztkérdézéses kihallgatási módszer” bemutatására. Az „ügyféli per” fogalma e köré fűzhető fel, hiszen a „*cross-examination*” lényegi eleme az ügyfelek eljárás-alakító szerepének jelentősége. A bizonyítási eljárásban a hazai modellel szemben, ahol a bíróság szerepe domináns, ezt a kontroll-szerepet az ügyfelekre ruházza át, így a bírónak a bizonyítási eljárásban betöltött szerepe passzívabbá válik, a háttérbe húzódik, a felek rendelkezési jogának érvényesítésének előtérbe helyezése érdekében.³⁸

Az ügyfélnyilvánosság tehát akkor érvényesül, ha a bíróság zárt tárgyalást rendel el, a tanács tagjain és a jegyzőkönyvvezetőn kívül a tárgyaláson a vádló, a védő és a vádlott vehet részt. A bíróság azonban engedélyezheti, hogy az igazságszolgáltatással összefüggő feladatokat ellátó hivatalos személy (pl. a bíróság elnöke, fogta tartott terhelt esetén a büntetésvégrehajtási őr), továbbá amennyiben a vádlott külföldi állampolgár, vagy a bűncselekményt külföldi állampolgár sérelmére követtek el, konzuli tisztségviselője jelen lehessen a tárgyaláson.

A zárt tárgyalásról sem elektronikus, sem más formában nem tudósíthat a sajtó, valamint annak képviselője sem lehet jelen. A legnagyobb probléma az új Be. tükrében a nyilvánosság törvénytelen kizárásának jogkövetkezménye: az új Be. azon megoldása,

³⁶ FANTOLY – GÁCSI: 2017 <http://www.coosp.etr.u-szeged.hu/Folder/Curriculum-834043ce6bb2e711a5d9005056b70073/View?ctx=5xcHADPQEgDS!xMA> (letöltve: 2018. július 12.)

³⁷ KIRÁLY TIBOR: *Büntetőeljárás jog.* Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

³⁸ https://uknowledge.uky.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1260&context=law_facpub; The (letöltve: 2018. október 28.)

miszerint a relatív eljárási szabálysértések közé sorolja, ha a bíróság törvényi alap hiányában rendel el zárt tárgyalást.³⁹ A nyilvánosság elve a terhelt tisztességes eljáráshoz való jogának egyik fontos garanciája. Az, hogy e rendelkezés nem abszolút eljárásjogi szabálysértés többé, jelentősen megnehezíti, sőt ellehetetleníti egy alkotmányos alapjog érvényesülését, hiátust okozva a terheltet a büntetőeljárásban megillető alapjogok arzenáljában.

III. Ügyfélnyilvánosság – alapjogi kollíziók, versengő érdekek

Az ügyfélnyilvánosság immanens előfeltétele a zárt tárgyalás elrendelése – amelyet az eljáró bíró indokolt határozattal hivatalból vagy az ügyész, a vádlott, a védő, a sértett, illetőleg a vagyoni érdekelt és egyéb érdekelt indítványára rendelhet el.⁴⁰ (a tanú kikerült az indítványozói körből, de valójában az egyéb érdekelt fogalmi körébe tartozik)

A zárt tárgyalás elrendelésével kapcsolatban gyakran kritikai élel megfogalmazásra kerül a „titkosság” jelző, amely támadásnak teheti ki az eljáró bírót, holott minden esetben ennek normatív alapja van. Ez a „vád” cáfolható továbbá azzal is, hogy a zárt tárgyalás elrendelésekor is érvényesül az Alaptörvényre visszavezethető, alkotmányos garancia, amely kötelezővé teszi a zárt tárgyaláson meghozott ítélet rendelkező részének (zárt tárgyalás elrendelésre okot adó részének kivételével) a nyilvános kihirdetését. A titkosság, az inkvizitórius eljárás a nyomozásra jellemző. Ugyanakkor a nyomozás sem teljesen titkos, ún. „kényszernyilvánosság” érvényesül, a nyomozási cselekményeken csak azok lehetnek jelen, akiknek jelenlétét a Be. kötelezővé teszi vagy megengedi (ügyfélnyilvánosság), a társadalom tagjai csak annyiban értesülnek a büntetőügyről, amely még nem hat hátrányosan a felderítés és vizsgálat eredményességére, ellenkező esetben kontraproduktív lenne a nyomozás. Antal Dániel az ügyfélnyilvánosságot, „mikroszintű” nyilvánossággként aposztrofálja, míg a tárgyalási szakban a „makroszintű” nyilvánosság jut érvényre.⁴¹

Alapjogi kontextusban tehát a nyomozás során az információ szabadsága háttérbe szorul a büntetőeljárás eredményességének érvényre jutása érdekében. Ezzel ellenkezőleg a büntetőeljárás későbbi szakaszában a terheltet megillető alapvető jogok szorít(hat)ják háttérbe a véleménynyilvánítás és sajtószabadság révén kielégítést nyerő társadalmi érdeklődést. Az alapjogok korlátozásakor mindig alapjogi teszt formájában kell megvizsgálni, hogy az egymással konkuráló érdekek milyen relációban viszonyulnak egymáshoz. A magyar Alkotmánybíróság ebből a célból dolgozta ki a *szükségesség – alkalmasság és arányosság* tesztjét⁴². Az alapjog-korlátozás alkotmányosságának kritériumait a francia Deklarációból kiindulva vizsgáljuk és megállapítható, hogy a korlátozás általános okaként másik alapjog érvényre jutása szerepel: alapjogot korlátozni csak más alapjog érvényesülése érdekében lehet. Ugyanakkor az alapjog-korlátozás legitim okának megjelölésén túl további feltétel a szükségesség-arányosság követelményének való megfelelés. Az alkotmánybírói gyakorlat tükrében⁴³ a szükségesség okának Alaptörvényre visszavezethe-

³⁹ 2017. évi XC. törvény 609. § (2) bekezdés c) pont.

⁴⁰ Be. 436. § (4) bekezdés

⁴¹ ANTAL DÁNIEL: *A nyilvánosság és büntetőeljárás*. Studia Iuvenum Iurisperitorum. Pécs, 2010. 219. p.

⁴² Vö.: Alaptörvény I. cikk (3) bekezdés.

⁴³ 16/1991. (IV.20.) AB határozat, 30/1992. (V.26.) AB határozat.

tőnek kell lennie, többnyire más alapjog, más alkotmányos érték védelme indokolhatja. Az arányosság követelményét Sólyom László, a taláros testület egykori elnöke úgy fogalmazza meg, hogy „az arányossági formulák felszívják magukba a szükségesség (alkalmasság) követelményét is. Ez a mérce ott is elfogadásra talált, ahol az eredeti, szükségességből kiinduló német igazgatási jogdogmatika idegen volt.”⁴⁴

1. A tárgyalási jegyzék problémaköre

A tárgyalási jegyzék *prima facie* talán nem jelent akkora problémát, periférikusnak tekinthető, azonban komparatív módszerrel, más országok gyakorlatával összehasonlítva már megmutatkoznak hazai gyakorlatban is megjeleníthető alapjogi ütközések. A bírósági ügyvitel szabályairól szóló IM rendelet⁴⁵ (a továbbiakban: Bűsz.) értelmező rendelkezése a tárgyalási jegyzéket a tárgyalási napra kitűzött ügyekről tanácsnokként (bíróként) készített jegyzékként definiálja. A tárgyalási jegyzéken meg kell jelölni a kitűzött ügyek sorszámaát, az ügyszámot, az ügy tárgyat, a tárgyalás időpontját, a terhelt vagy a tárgyalás alá vont személy nevét. A Bűsz. a továbbiakban arról rendelkezik, hogy a terhelt szenzitív adatait (is) tartalmazó tárgyalási jegyzék egy példányát a tárgyalások megkezdése előtt a tárgyalóterem ajtajára ki kell függeszteni. A tárgyalási jegyzékről a bíróságon megjelenő érdeklődő a büntetőeljárással összefüggő és az érintettel kapcsolatba hozható információkat ismerhet meg, ebből önmagában azonban nem következik az ügyben érintett személy jogainak teljes kiüresedése. Hol merül fel mégis alapjogi visszasság?

A tartalomról kifolyólag bűnügyi személyes adat(ok)ról van szó, *a contrario* ezek nem nyilvános adatok, de mégis a bíróság épületében, bárki által szabadon látogatható helyen kerülnek kifüggesztésre. Az igazságszolgáltatás nyilvánossága és a személyes adatok védelme áll összeütközésben egymással. Ha tárgyalási jegyzéken szereplő bűnügyi személyes adatok további felhasználásába belegondolunk, könnyedén körbegyűrűzhet a több aspektusból felmerülő alapjogi ütközés. A meghatározó ez esetben a képfelvétel további felhasználása. Onnantól, hogy a bíróságon megjelenő személy elkészítette a képfelvételt a kifüggesztett tárgyalási jegyzékről, a képfelvétel sorsa feletti kontroll elvész. A nyilvánosságra hozott tárgyalási jegyzékről leolvasható a terhelt neve és a bűncselekmény, amellyel megvádolták. A média általi felhasználás nagyobb veszélyt jelent, mint a magánszemélyek. A sajtó a tárgyalási jegyzékeket vágólapként használja, amely a társadalom szélesebb köréhez ér el, teljes nyilvánosságra hozva a terhelt bűnügyi személyes adatait. Itt nyilvánul meg az alapjogsérelem a büntetőeljárás alanya oldalán. Az ellentmondást abban látom, hogy amíg az Info.tv maximális fokban védi büntetőeljárás bírósági szakaszában a bűnügyi személyes adatokat, addig a bíróság folyosóján, mint ügyfélforgalom előtt nyitvaálló helyiségben kifüggesztésre kerül, sőt, arról akár képfelvétel is készíthető, amely nyilvánosságra is hozható. Igaz, később a büntetőtárgyalás nyilvánosságának elve révén ezek az adatok írott vagy elektronikus

⁴⁴ SÓLYOM LÁSZLÓ: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 397. p. 9. lábjegyzet. Idézi: BALOGH ZSOLT: *Alapjogok korlátozása az új alkotmányban*. Pázmány Law Working Papers 2011/19.

⁴⁵ 14/2002. (VIII.1.) IM rendelet a bírósági ügyvitel szabályairól.

sajtóban megjelenhetnek, de a fontos különbség, hogy anonimizált formában és tipikusan a büntetőeljárás ügydöntő határozattal való lezárását követően.

A tárgyalási jegyzék kifüggesztése kapcsán más, a kontinentális jogrendszerhez tartozó országok gyakorlatát vizsgálva megállapítható, hogy többségében teljes nyilvánossággal kezelik. Ugyanakkor egyes országokban (például Dániában) nem csak a bíróságokon, hanem a bíróságokon kívül is nyilvános a tárgyalási jegyzék, ugyanakkor bűncselekmény, ha valakit lefénnyképeznek, ahogy kijön a bíróságról vagy odamegy. Ott a védelemhez társul egy erőteljes szankció is.⁴⁶ Ehhez képest Brüsszelben a tárgyalótermek ajtaján csak az szerepel, hogy az adott teremben melyik bíró tárgyal. Nem nyilvános, hogy kinek az ügyét tárgyalják ott, ennek tudatában csak az ügyfél van, aki az adott tárgyalási napra idézést kapott. Mindezeket figyelembe véve, elképzelhetőnek tartok egy olyan megoldást a tárgyalási jegyzékkel kapcsolatban, hogy azok virtuálissá tételét követően hozzáférése csak azoknak lenne, aki ezáltal jogát kívánja gyakorolni, legyen az a terhelt hozzátartozója vagy a média törvény értelmében előzetesen regisztrált médiaszolgáltató képviselője. Megfelelő eligazítást ad az állampolgárok számára, tartalmazza az ügy számát, de semmiképp sem szerepeltet személyes adatot és bűnügyi személyes adatot sem, így az arról készült képfelvétel nyilvánosságra hozatalával sem sérülnek a terhelt alapjogai. Az érdekek közötti megfelelő egyensúlyt teremtő és követendő megoldásnak tartom a Szegedi Ítéltábla gyakorlatát, az ún. tárgyalási előzetes közzétételével, hiszen anélkül teljesíti be funkcióját, hogy ezzel bűnügyi személyes adatokat hozna nyilvánosságra.

IV. Az ágazati titokvédelem (hatékonysága) a büntetőeljárásban

A dolgozat másik alappilléreként annak összefüggéseit mutatom be, hogy a büntetőeljárás nyilvánosságának érvényre jutása milyen hatással van a büntetőeljárásban megjelenő – egyébként ágazati törvények által maximális védelemben részesülő – titkokra. Hogyan érvényesülnek az orvosi titok vonatkozásában a nyilvánosság generális szabályai, milyen speciális rendelkezéseket kell(ene) alkalmazni a büntetőeljárás lefolytatásakor? Milyen jelentőséggel bír a titokvédelem és az adatkezelés közötti kardinális magánjogi – közjogi karakterből adódó deviancia, és ennek ellenére milyen esetekben kapcsolódnak mégis össze? A titokvédelem egzakt szabályainak alkalmazásából eredő problémák miként orvosolhatók az igazságügyi adatkezelés normáinak harmonizálásával és egy esetleges új gyűjtőfogalom – igazságügyi adat – miként oldhatja fel a jelenlegi fragmentált szabályozás okozta joghézagot?

1. Titokvédelem megjelenése a büntetőeljárásban

Nyilvánosság – titkosság. A tudományos dolgozat kontrasztos sarokpontjai.

„A demokratikus társadalomban a nyilvánosság–titkosság határát a lehető legpontosabban előre kell kijelölni, akkor is, ha tudjuk, ezek a határok esetről esetre módosul-

⁴⁶ PÉTERFALVI ATTILA: „Az igazságügyi adatkezelésről és tájékoztatásról szóló törvény koncepciója” témában a Pécsi Ítéltáblán megtartott konferencia anyaga 2014. július 20.

nak, finomodnak, árnyaltabbak lesznek, sőt meg is változnak egy soha be nem fejeződő tanulási folyamat során.[...] A modern jogállamban az átláthatóság, a rá alkalmazott tiszta fogalmak révén, magára a titkosság világára is kiterjed. A nem kívánatos homálynak nem csak a társadalom, de az állam is kárvallottja.”⁴⁷

A büntetőeljárás és a titokvédelem látszólag egymásra merőlegesen ábrázolhatók, ugyanis egymással ellentétes érdeket képviselnek és egymással szembe helyezkedő értékkel bírnak. Részletes vizsgálódást követően viszont megállapítható, hogy a két fogalom egymást nem kizáró érdekhordozók, melyek hol egymásba kapcsolódnak, hol ellentmondásban feszülnek egymásnak. A büntetőeljárás és a titokvédelem találkozását az érdekek és értékek versengéseként fogalmazza meg László Balázs. Tézisét alátámasztja mindazzal, hogy a jog által „hordozott” értékek a jogrend, a törvényesség, a jogbiztonság, az igazságosság, valamint a méltányosság.⁴⁸

„A titokvédelemben megtestesülő érdek is a büntető igazságszolgáltatás és a büntető eljárásjog testében megtalálható, abba szervesen illeszkedő érdekek egyike, amely összefügg más érdekekkel is (méltányosság, igazságosság).”⁴⁹

A büntetőeljárás egy speciális megismerési folyamat része és majdani eredménye a történeti tényállás pontos megállapítása. A büntetőeljárás egyik, ha nem a legfontosabb mozzanata a bizonyítási eljárás, amely a „ténymegállapításnak a büntető jogalkalmazás folyamatában egyetlen s egyben törvényes módszere”⁵⁰. A büntetőeljárás célja a büntetőjogi felelősségnek kérdésében való döntés, amely főként aktív magatartással valósul meg. Mindeközben a titokvédelem *quintessencia*ja a megismerés megakadályozása, amelynek eszközének akár egy passzív magatartás is elegendő, hallgatással is megvalósítható. Míg a büntetőeljárásban, kiváltképp annak tárgyalási szakaszában alkotmányos garanciaként érvényesül a nyilvánosság, úgy a titokvédelem - céljából adódóan is - elsődleges ismérve a titkosság. A titokvédelem a büntetőeljárás alapelvei katalógus elemei közül főként a törvényességgel, jogorvoslathoz és védelemhez való joggal, valamint az ártatlanság vélelmével, a nyilvánossággal (különösen annak kizárásával) kerül kapcsolatba.

A büntetőeljárás és a titokvédelem a számos ellentét ellenére, különböző aspektusból, de számos területen összefonódnak.

A büntetőeljárás kódex (Be.) elvi jelentőségű elvárás elé állítja a büntetőeljárásban közreműködő hatóságokat, amikor úgy rendelkezik, hogy az eljárási cselekmény fogantatásakor alapvető jogot korlátozni csak törvényben meghatározott okból, módon és mértékben lehet, feltéve, hogy az elérni kívánt cél, más, kisebb korlátozással járó eljárási cselekménnyel nem biztosítható vagy nem áll rendelkezésre kisebb korlátozást eredményező intézkedés.⁵¹ Ha akként értelmezzük a titok fogalmát, mint Angyal Pál, aki szerint „a titok java a személyiségi javak közé tartozik, minél fogva éppoly mérvben és

⁴⁷ Adatvédelmi biztosi jelentés. <http://abi.atlatszo.hu/index201.php?menu=beszamolok/1999/I> (letöltve: 2018. július 15.)

⁴⁸ KENNETH S. GALLANT: *The Principle of Legality in International and Comparative Criminal Law*. Cambridge University Press, New York, 2009. Idézi LÁSZLÓ BALÁZS: *A büntetőeljárás szereplőinek titoktartási kötelezettségéről*. Studia Iuvenum Iurisperitorum. Pécs, 2014.

⁴⁹ LÁSZLÓ: 414. p.

⁵⁰ CSÉKA ERVIN: *A büntető ténymegállapítás elméleti alapjai*. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1968. 122.p.

⁵¹ Be. 2. § Vö. Alaptörvény I. cikk (3) bekezdés

határok között részesítendő védelemben, mint más személyiségi javak”⁵² – akkor már ennél a rendelkezésnél fellelhető a titokvédelem és a büntetőeljárás kapcsolódási pontja.

Emellett az egyes titokfajták górcső alá vonásával is szemléltethető, miként lehet relevanciája a titokvédelemnek a büntetőeljárásban. A bűncselekmények jogi tárgyának függvényében számos titoktípus megjelenhet a büntetőtárgyaláson: magántitok – például az orvosi-, a levél-, a bank-, a távközlési-, üzleti-, adó-, vagy a vámtitok. A teljesség igénye nélkül megalkotott exemplifikatív felsorolás is tükrözi a titokfajták sokszínűségét. Felesleges hangsúlyozni, hogy a büntetőeljárásban megjelenő titokfajták teljes körét az adott területi korlátok között lehetetlen áttekinteni, illetve a kutatás célját is figyelembe véve csak arra vállalkozhatok, hogy néhány elmélkedésre alkalmas gondolat-töredéket tárjak fel. A magántitok büntetőeljárásbeli megnyilvánulási formája: a gyónási, az orvosi, és az ügyvédi titok törvényi szabályozása meglehetősen hiányos, azokat tartalmi szempontjaiban inkább a jogtudomány, illetőleg a bírói gyakorlat határozta meg az elmúlt években,⁵³ ebből kifolyólag az orvosi titok megjelenési formái adja a fókusz a dolgozat titokvédelemmel foglalkozó részében.

Egy másik aspektus, ahol kapcsolódási pont merül fel, az az adatkezelés. A bíróságok szükségképpen adatkezelők. Ezt a hipotézist támasztja alá az Országos Bírószági Hivatal Kommunikációs Munkacsoport kezdeményezésében, Harangozó Attila által készített vitaanyag.⁵⁴ „A bíróságok igazságszolgáltató tevékenysége szükségszerűen kerül kapcsolatba azzal a személyes és közérdekű adatokat is magába foglaló információs rendszerrel, amely az államot és a társadalmat nélkülözhetetlen tényezőként szövi át.[...] Ennek eredményeként a bírósági eljárásokban az összes társadalmi, gazdasági és közhatalmi jogviszonyban kezelt adat megjelenhet, ami egyidejűleg eredményezi az adattal érintkező bíróság adatkezelői pozícióját is.”⁵⁵ Kiragadva a gazdasági jogviszonyokat, ebben a szférában kezelt adatok sokfélék lehetnek, de többnyire gazdasági, üzleti titkok (know-how) dominálnak, figyelemmel a gazdasági élet szereplői közötti versenyre, amely megteremti a méltányolható érdeket a gazdasági adat – titok titokban maradásához. A gazdasági szférában elkövetett bűncselekmények révén ezek az adatok könnyedén válhatnak a büntetőeljárásban kezelt adatokká. A bíróságok mint igazságszolgáltató szervezetek, a büntetőeljárás megkezdése révén automatikusan végeznek párhuzamosan adatkezelő és nyilvánosságot biztosító tevékenységet. A büntetőeljárás kódex a bíróság, az ügyészség és a nyomozóhatóság részére mindazon törvény alapján védett titok és hivatás gyakorlásához kötött titok (védett adat) megismerésére és kezelésére felhatalmazást ad, amely a Be-ben meghatározott feladataik ellátásához szükséges.⁵⁶ Ezen rendelkezés által kerül a bíróság a büntetőeljárásban *ex lege* adatkezelői pozícióba. A Be. a védett adatok tekintetében külön gondossági kötelezettséget is előír a

⁵² ANGYAL PÁL: *A titok védelme anyagi és alaki büntetőjogunkban*. Atheneum. Budapest, 1908. 3. p.

⁵³ BÉRCES VIKTOR: *A magántitok büntetőjogi védelmének értelmezési sémái*. Jogtudományi Közlöny, 2017. 9. szám. 394. p.

⁵⁴ HARANGOZÓ ATTILA: *Az igazságügyi adatkezelésről és a bírósági tájékoztatásról szóló törvénytervezet koncepciójának elvi alapjairól szóló vitaanyag*. <https://birosag.hu/nyilvanossag/az-igazsagugyi-adatkezelesrol-es-birosagi-tajekoztatassrol-szolo-torvenytervezet> (letöltve: 2018. május 13.)

⁵⁵ Uo. 1. p.

⁵⁶ Be. 97. § (2) bekezdés.

büntetőeljárásban tevékenykedő hatóságok számára⁵⁷. A gyakorlatban sűrűn előfordul, hogy a büntetőügy iratai közé olyan üzleti és egyéb gazdasági titkok, vagy egyéb védett adatok kerülnek, amelyeket az eljárás résztvevői által az általános szabályok szerint megismerhető ügyirat tartalmaz. Mivel az ilyen ügyirathoz történő hozzáférés – még ha jelentős gazdasági érdeket is sérthet – a büntetőeljárási garanciák szempontjából nem korlátozható, a törvény a védett adatok vonatkozásában a gondossági kötelezettséget a szükségtelen nyilvánosságra hozatal és az illetéktelen személy általi megismerés megakadályozásaként határozza meg.⁵⁸ Ugyanakkor a büntetőeljárás számos eljárási cselekménye – helyszíni kihallgatás, helyszíni szemle – a nyilvánosság érdemi kizárásának lehetősége nélkül zajlik, abból kifolyólag, hogy a büntetőeljárás társadalmi közegben folyik. Ebből adódóan az eljárási cselekményt megvalósító a körülmények és a védett adatok védelméhez fűződő érdekek szükségszerűen ütköznek. Sok esetben problémát okozhat annak megállapítása, hogy a nyilvános bírósági tárgyaláson – büntetőeljárásban – melyek azok az adatok, amelyeket a vonatkozó Be. rendelkezések szerint fel kell tární; sértené-e bárkinek az érdekét, hogy ezeket ismerteti a bíróság. Kollízió keletkezhet az adatkezelési jogszabály, büntetőeljárási törvény, valamint a titokvédelem között. A dolgozat ennek kiküszöbölésére javasol preventív megoldást.

2. Titok- és adatvédelem összefonódása

„Titok mindaz az elvileg bárki által megismerhető adat, tény, körülmény, vagy gondolat – s mindezek megtestesítői – amelyet azonban csak korlátozott számú egyén ismer, s amelynek titokban maradásához a titok ismerőinek méltányolható érdeke fűződik.”⁵⁹ A modern jogrendszerekben a jog társadalmi jelentősége vitathatatlan, de a titok is egyre kiemelkedőbb szerephez jut. A titokvédelem célja éppen az, hogy biztosítsa a titok védelmét, megakadályozza a jogosulatlan hozzáférést. A védelem garanciális hátterét jogszabályok adják, amelyeket a titokfajták sokszínűségére tekintettel számos jogszabályban megjelenő elem tarkít, emiatt rendkívül heterogének. Szemben az angolszász jogrendszerben preferált modellel, ahol a különböző jogágak helyett a titokra mint (jog)intézményre koncentrálok, átfogó titokkódex alapján valósul meg a titokvédelem. Az angolszász megoldás koherens szabályozási rendszert teremt, mégsem tartom követendőnek, annak okán, hogy a hazai szabályozás legégetőbb problémája nem a titokvédelem szabályozásában rejlik, hanem a szabályok egységes alkalmazásában. Magyarországon a magántitok kivételével, a jogilag releváns titkok precíz jogalkotás eredményeként keletkezett ágazati törvényekben rögzülnek, tehát ahány titokfajta, annyi törvényi szabályozás létezik, amely kitér a titok megismerésének, kezelésének, továbbításának, felhasználásának és hozzáférhetőségének szabályozására. A titokvédelmet garantáló törvények, ugyan az ágazati specialításai fokában eltérnek egymástól, de közös jellemzőjük, hogy a lehető legmagasabb fokú védelmet biztosítják a bizalmas információt hordozó titoknak az adatvédelem terén, valamint közös eredőjük az információs önrendelkezési

⁵⁷ Be. 98. § (1) bekezdés.

⁵⁸ BELEGI József: *Büntetőeljárás jog I–II.* Kommentár a gyakorlat számára – Harmadik kiadás I. kötet (szerk. Belegi József) HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2018. 247. p.

⁵⁹ TÓTH MIHÁLY: *Titkokkal átszótt büntetőjog.* Iustum Aequum Salutare I. 2005/1. 57. p.

jogról és az információszabadságról szóló törvény⁶⁰ (továbbiakban: Infotv.) Az egymás mellett, a jogforrási hierarchiában is azonos szinten elhelyezkedő ágazati törvények titokvédelmi rendelkezései mind összhangban kell, hogy álljanak az Infotv-ben deklarált rendelkezésekkel, mint adatkezelés alapelveivel és az általános szabályaival. Ennek legegyszerűbb példája a célhoz kötöttség elve, amelyet az ágazati törvények mindegyike garanciális elemként rögzíti a rendelkezési sorában. (például: Be. 98. §, Eütv⁶¹.25.§)

Egyes titokkategóriák tartalmát a Polgári Törvénykönyv (továbbiakban: Ptk.) mellett szektorális normák, egészségügyi, adójogi, biztosítási jogszabályok foglalják magukba és természetesen a minősített adatok védelméről szóló törvény szabályozza. A dolgozat fókuszára tekintettel az orvosi titok hatálya alá tartozó adatok – amelyek a büntetőeljárásban többnyire, mint igazságügyi orvosszakértői véleményben szereplő egészségügyi adatok jelenhetnek meg – vonatkozásában az Eütv., mint ágazati törvény az irányadó. Ugyanakkor az üzleti titokra, know-how-ra vonatkozó rendelkezések a Ptk-ban; az adótitokra vonatkozó szabályok az adózás rendjéről szóló törvényben keresendők. Eme kiragadott példák kifejezetten alkalmasak a szabályozás fragmentáltságának demonstrálására.

Önmagában a titokvédelem szabályainak széttagoltsága nem eredményez problémát, hiszen mindegyike kellően egységes saját titoktípusa vonatkozásában, de az egyes titkokra vonatkozó szabályok büntetőeljárásban való alkalmazása már annál inkább problematikus, esetenként kaotikus a gyakorlatban, amelyet a bírósági eljárás nyilvánossága nehezít meg, kollíziót okozva. A legkiszolgáltatottabb helyzeteket a büntetőeljárásban az ott keletkezett ügyiratokban szereplő védett adatok – (titkok) eredményezhetik. Az egészségügyi adatok, a bankszámla adatok vagy más, a magánélethez kapcsolódó adatok mind olyanok, amelyeket különös körültekintéssel indokolt védeni. A büntetőeljárás egy speciális közeg, ahol a tárgyalás nyilvánossága révén minden felülíródik. Az az egészségügyi adat, ami nem ismerhető meg az orvosi rendelőben vagy az a bankszámla adat, amely nem hozzáférhető a bankban, az a bírósági tárgyaláson bemutatásra kerül. Figyelemmel arra, hogy a bíróságok ítélkező tevékenysége nemzetközi és hazai jogszabályok által körbezárt követelménye révén nyilvános, így a bírósági tárgyaláson ismertett titkok bárki által megismerhetők, és az adatok ilyen módon való megszerzése nem csak jogszerű, de alkotmányos is. Ugyanakkor felveti annak a kérdését, hogy az érintett rendelkezési jogának elvesztése a titok felett, sértheti-e az érintett jogát vagy jogos érdekét?

Az egyes titokfajtákra vonatkozó ágazati szabályozás ellenére, a titkok büntetőeljárásban való megjelenése – a büntetőtárgyalás nyilvánossága révén – érvényesülési ütközést okozhat. A titokvédelem büntetőeljárással való kapcsolódásának egyik szegmense az adatkezelés. Abban az elméleti síkon futó vitában, amely szerint kérdés, hogy maga az „adat-e a titok és nem az az ismeret-e, amit közvetít illetve hordoz⁶² – azon álláspont-ra helyezkedem, hogy a titkot tekinthetjük adatnak (még ha a kettő nem is mindig fedi egymást ténybelileg). Így Busch Béla álláspontjával – miszerint nem maga a titok védendő, hanem annak valamilyen külső megnyilvánulási formája⁶³ – szembe helyezkedve, a jogvédelem tárgyának az adatot tekintem, ebből kifolyólag pedig a titokvédelem

⁶⁰ 2011. évi CXII. törvény az információ önrendelkezési jogról és az információszabadságról.

⁶¹ 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről.

⁶² Lásd: BÓCZ ENDRE: *Az államtitok fogalmáról és az államtitoksértésről*. Magyar Jog 2000/5. 257–264. pp.

⁶³ BUSCH BÉLA: *A személyiség büntetőjogi védelme, különös tekintettel a fegyveres testületek keretében megvalósuló deliktumokra*. In: Rendészet és emberi jogok.

nem választható el az adatvédelemtől. Ennek a gondolatláncnak továbbfűzésével megállapítható, hogy a büntetőeljárásban megjelölt adatkategóriák széles skáláján találhatóak a titkos adatok is. A büntetőeljárás megindulásával párhuzamosan adatkezelői tevékenység is kezdetét veszi, így a beérkező és a bíróságon kezelt adatok jellegük, tulajdonságok, megismerhetőségük lehetősége szerint vagy más paraméter alapján kategorizálhatók, figyelemmel az Alaptörvényben (és egyébként az Európai Unió Alapjogi Chartájában is) deklarált alapjogokkal való harmóniára. Kiragadva az adatvédelmi és információszabadság-jogot, ezek biztosítják, hogy az adatkezelés az állam és polgárai számára transzparens legyen. A dolgozat agendájára tekintettel a kategorizálást a nyilvánosság oldaláról közelítve, az adatok megismerhetősége szerinti kerül felállításra.

A *köztudomású adatok* olyan adathalmazt jelentenek, amely a nyilvánosság érvényre jutását teljes egészében lehetővé teszi azáltal, hogy lényegében korlátozás nélkül nyilvános információkat foglalnak magukba, bárki által tudható, vagy szabadon megismerhető tények. A büntetőeljárásban nagy relevanciája van a köztudomású adatok halmazába tartozó, szűkebb adatfajtának tekinthető – *közérdekű adatoknak*. A büntetőeljárásban közérdekű adat többek között az eljáró bíróság, ügyészség neve. Ezen adatok nyilvánossága és mindenki által hozzáférhetővé tétele a bíróságok alkotmányos kötelezettségeihez tartozik, a büntetőeljárás alkotmányosságának egyik immanens feltétele. Ugyanakkor fontos elhatárolni és különbséget tenni a büntetőtárgyalás nyilvánossága és az abban megjelenő közérdekű adatok nyilvánossága között, amelyhez az Alkotmánybíróság 873/B/2008. számú határozatában elhatárolási szempontokat fogalmaz meg. A tárgyalás nyilvánosságának funkciója kapcsán a korábbiakban kifejtettek irányadóak. A társadalmi kontroll funkció, valamint a „nyilvánosság minden ügyben, minden fokon és mindenféle eljárási rendben a tisztességes eljárás (*fair trial*) olyan kiemelt követelménye, amely megvédi az eljárás résztvevőit a titkos eljárástól és ítéletektől, ugyanakkor növeli a bíróságokba vetett bizalmat is”⁶⁴ Mindettől lényegesen eltér a közérdekű adatok nyilvánossága, amely az „állam átláthatóságát” hivatott biztosítani a jogalanyok számára. Kötelezettséget ró a közfeladatot ellátó szervek számára, így a bíróságokra is, hogy a feladatkörükbe tartozó ügyekben kötelesek elősegíteni és biztosítani a közvélemény pontos és gyors tájékoztatását, illetve a kezelésükben lévő közérdekű adat megismerését.⁶⁵

A *szabadon korlátozható nyilvánosságú adatok* szűkítő jelleggel korlátozzák az előbbi adathalmazt, megtekinthetőség szempontjából egyfajta átmenetet képeznek a közérdekből nyilvános adatok, valamint a titkos, védett adatok között. Megteremtik a nyilvánosság korlátozásának és akár megvonásának lehetőségét, hiszen a nyilvánosság a rendelkezésre jogosult személy vagy szerv szabad akaratán alapul. „A szabadon korlátozható nyilvánosságú adat nem titkos, ezért nem is kell titokként védeni.”⁶⁶ A megismerhetőség lehetőségei szerinti adatkategóriák egyben az adatok védelmi szintjét is paralel módon tükrözik. Kiemelt jelentőségű a büntetőeljárásban, hiszen olyan adatfajtákat ölel fel, mint a személyes adatok, például a terhelt neve és lakcíme, valamint ezen belül a különleges (szenzitív) adatok, mint a büntetett előéletre vonatkozó információk,

⁶⁴ 20/2005. (V.26.) AB határozat.

⁶⁵ 873/B/2008. számú AB határozat.

⁶⁶ HARANGOZÓ 8. p.

illetve a bűnügyi személyes adatok is. A személyre vonatkozó adatokhoz való hozzáférés és kezelés alapjogi védelemben részesül, így vonatkozásukban

- a) érvényesül a jogegyenlőség,
- b) törvényi szintű szabályozás szükséges,
- c) a jogkorlátozás arányossági-szükségességi követelményeinek betartása, valamint
- d) a jog védelme érdekében több fórumhoz fordulás lehetősége. (például: Adatvédelmi hatóság, közigazgatási hatóság, bíróság).

Ugyanakkor a büntetőeljárás lefolytatásához olyan közérdek fűződik, amelyre tekintettel a törvény rendeli el a büntetőeljárásban résztvevő személyek személyes adatainak kezelését. A nyomozó hatóságra és az ügyészségre vonatkozó szervezeti törvények külön adatkezelési szabályokat is megállapítanak.⁶⁷ „A bírósági szervezetre ilyen szabályokat a Bszi.⁶⁸ nem tartalmaz. Kiemelendő, hogy az említett törvények adatkezeléssel kapcsolatos rendelkezései nem a Be. rendelkezései, viszont a büntetőeljárási adatkezelésre a Be. rendelkezései az irányadók.⁶⁹ A személyes adatok védelméhez való jog mint az egyik legdinamikusabban fejlődő alapvető jog, az Alaptörvény I. és VI. cikkén kívül az Infotv. általi védelmet élvez. Amit a 20/2005. (V.26.) AB határozat megerősít azzal, hogy „a személyes adatok nem válnak pusztán abból az okból közérdekű adattá, hogy közfeladatot ellátó szerv kezelésébe kerülnek.” Mindebből levezetve az Infotv. alapján az érintett hozzájárulása nélkül – személyes adat, illetve különös adat csak törvény rendelkezés alapján kezelhető, amely követelménynek a Be. 97. §-val eleget is tesz. „Az általános felhatalmazáson túl a Be. számos, a személyes adatok kezelésére vonatkozó kötelező rendelkezést tartalmaz, így például a Be. 178. § (2) bekezdésében a tanú, a Be. 184. § (2) bekezdésében a terhelt nyilatkozattételi kötelezettségével kapcsolatban.”⁷⁰ A szabadon korlátozható nyilvánosságú adatok potenciálja, hogy annak rendelkezési jogosultja bármikor dönthet úgy, hogy az adat megismerését korlátozza, illetve úgy is, hogy ezt a korlátot feloldja. Ennek lehetősége *in jure* tehát biztosított a rendelkezésre jogosult számára, de ahogy az a tárgyalási jegyzék problémakörénél is felmerült *in concerto* nem minden esetben érvényesül, alapjogsérelmet okozva ezzel az érintett személynek.

A *titkos adatok* vonatkozásában a nyilvánosság minimálisan, míg az adatok védelme maximálisan érvényesül. Angyal Pál szerint „mindaz, a bárki által megismerhető, de tényleg csak egy, vagy korlátozott számú egyén tudatkörében létező és harmadik személyek elől elzárt olyan valóság (tünemény, jelenség, képzet, érzélem, gondolat stb. s mindezek megtestesítői) értendő, melyre vonatkozólag bizonyos méltánylandó érdek azt kívánja, hogy ez mások ismeretkörébe ne kerüljön.”⁷¹ A titok tehát eredendően egy bárki által megismerhető adat, ami vagy külön törvény vagy jogos önrendelkezés alapján titoknak minősített és így már titokvédelem hatálya alá esik. Mivel a titok fajtái szerteágazóak, és formális minősítési eljárás nem minden titok esetében folyik le, ezért a legmeghatározóbb kérdés az, hogy a kezelt adat valóban titoknak minősül-e, és a védelme minden érintett

⁶⁷ Rtv. 76-91/R. §-ai, ÜTV. V. fejezete.

⁶⁸ A bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény.

⁶⁹ BELEGI 244.p.

⁷⁰ Kommentár a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvényhez – főszerkesztő: Polt Péter.

⁷¹ ANGAL PÁL: *A titok védelme anyagi és alaki büntetőjogunkban*. Atheneum. Budapest, 1908. 13. p.

jogviszonyban megfelelően biztosított-e.⁷² A titok egy abszolút jogviszonyt generálva megkívánja a teljeskörű védelmet, a titokgazda maga dönti el, hogy megismerhetővé válik-e egyáltalán valaki számára, illetve bizalmi körben tartása megvalósul-e. A titokvédelem megsértése ezen abszolút jogviszony kiüresedését eredményezi, amelynek korrekciója nehéz. Azzal, hogy a bíróság *ex lege* adatkezelővé válik, így a büntetőeljárásban tekinthető úgy, mint *quasi* titokbirtokos, ami adatvédelemi szempontból többletkötelezettséget, és ezáltal felelősséget generál a bíróságra. A Be. egyértelművé teszi, azzal, hogy a normaszövegben *expressis verbis* rögzíti. Az ágazati titokvédelem alatt álló adatok kezelése csak a büntetőeljárás keretei között, a büntetőeljárási jogok gyakorlása, kötelezettségek teljesítése érdekében lehetséges.⁷³ Ezen titkoknak a büntetőeljáráson kívüli kezelése csak az adott titokra vonatkozó ágazati szabály alapján lehetséges. Az egyes ágazati törvények ugyanis rögzítik azt, hogy az egyébként titokban tartandó védett adatok csak törvényekben szabályozott esetekben adhatók ki harmadik személyeknek.

3. Kórkép az orvosi titok büntetőeljárásban betöltött szerepéről

Az orvosi titok körébe tartozó egészségügyi adatok bizalmi jellegükből és fokozott oltalomban való részesítésükből adódóan ellentétes érdekeket képviselnek, mint az Alaptörvényi garanciánál fogva nyilvános büntetőtárgyalás. Kiindulópontként azonban tisztán kell látni az orvosi titkok és az egészségügyi adat relációjában felmerülő szignifikáns különbséget. Az orvosi titok és az ahhoz párosuló titokvédelem egy magánjogi jogviszony, ami a beteg, valamint az orvos között jön létre. Magánjogi karakteréből adódóan elsődlegesen a Ptk. szabályai az irányadóak megsértésekor, alkotmányosan pedig a magánélet, magánszféra védelme nyújt az orvosi titkoknak védelmet. Ezzel szemben, ha adatról és annak kezeléséről beszélünk, legyen az akár egy egészségügyi intézmény vagy a büntetőeljárás révén a bíróság általi adatkezelés, akkor ott egy közjogi jogviszony keletkezik. Ezen éles közjogi - magánjogi elhatárolás ellenére a több szálon való összefonódás gyakorta megfigyelhető közöttük. Optimális esetben az egészségügyi adatok orvosi titok körébe tartoznak, ténybelileg fedik egymást, de a realitás talaján maradván az orvosi titok kategóriájába sokkal szélesebb körben tartoznak ismeretek, információk, az emberi tényezőből és a bizalmi viszonyból adódóan, mintsem a papírra vetett vagy adatbázisban rögzített egészségügyi adatok köre.

Egészségügyi adat fogalma alá három nagy adatkör tartozik. Elsődlegesen a beteg testi, értelmi vagy lelkiállapotára, kóros szenvedélyére, illetőleg a megbetegedés és az elhalálozás körülményeire vonatkozó adatok sorolhatók ezen kategóriába. Másodlagosan a gyógykezelés, ellátás és vizsgálat megállapított adatok tartoznak ide. Harmadlagosan ez előző kettővel valamilyen formában kapcsolatba hozható adatok. Ebbe a három nagy csoportba tartozó adatokat egyetlen definícióval ölel fel az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről szóló törvény⁷⁴ (Eüak.), amelyet a jogalkotó felismerve az egészségügyi adatok érzékenységet, bizalmi jellegét,

⁷² HARANGOZÓ 8. p.

⁷³ Be. 98. § (3) bekezdés.

⁷⁴ 1997. évi XLVII. törvény az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről.

az Infotv rendelkezéseivel összhangban alkotott, valamint az orvosi titok által védelembé helyez. Az Európai Unió új adatvédelmi rendelete, a GDPR értelmezése szerint egészségügyi adat egy természetes személy testi vagy pszichikai állapotára vonatkozó adat, ideértve a természetes személy számára nyújtott egészségügyi szolgáltatásokra vonatkozó olyan adatot is, amely információt hordoz a természetes személy egészségi állapotáról. Konstatálható tehát, hogy az uniós fogalom adattartamát lefedi a hazai szabályozás, viszont figyelemre méltó a Be. hallgatása a büntetőeljárásban kezelt adatok fejezete alatt. Az orvosi titok körébe eső információk felhasználására minden szükséges esetben sor kerülhet a büntetőeljárásban. Ezek az adatok kapcsolódhatnak a terhelthez, a sértetthez vagy a tanúhoz egyaránt. Ennek ellenére *expressis verbis* nem jelenik meg a Be-ben az egészségügyi adat fogalma, bár implicite a védett adatok körében megtalálható.

Az orvosi titok elsődlegesen az élet és testi épség elleni bűncselekmények miatt bíróság elé került ügyekben bír. gyakorlati relevanciával, hiszen tipikusan a sérülések gyógytartama az elhatárolási alap az egyes bűncselekmények, illetve azok minősítési kategóriái között. Ennek megállapításához a bíróságnak speciális szakértelme van szüksége, így igazságügyi orvosszakértő által készített szakvéleményében orvosi titok védelem alá tartozó egészségügyi adat kerül a nyilvános büntetőeljárásba. Ugyanakkor egészségügyi adatok nem kizárólagosan ebben a bűncselekménykörben jelenhetnek meg.

Visszatérő gondolat, hogy a büntetőeljárás egy speciális közeg, ahol a tárgyalás nyilvánossága révén minden felülíródik. Azzal, hogy az ügyfeleken kívül a társadalom bármely tagja jogosult részt venni a büntetőtárgyaláson vagy akár a sajtó arról folyamatos kép-és hangfelvétel készítéssel tájékoztathatja a társadalom szélesebb rétegét, kialakulhat egy olyan szituáció, amely alapjogsérelem potenciálját hordozza magában akár a terhelt, akár a sértett vagy az eljárás más szereplője oldalán. Egy kézenfekvő példával demonstrálható, a felvetett aggályos szituáció. Adott egy élet és testi épség elleni bűncselekmény tárgyában indult büntetőeljárás, ahol a bíró a bűncselekmény minősítése vonatkozásában a sértett sérüléseinek gyógytartamát kívánja megállapítani. A tényleges gyógytartam az orvostudomány által meghatározott az az időtartam, amely alatt a sérülés, egészségkárosodás, betegség elsődlegesen (nem teljesen, de ténylegesen) meggyógyul. A gyógytartam kérdése orvosszakértői szakkérdés. Ennek érdekében mind az Infotv, mind az Eüak. által egészségügyi adatnak minősülő, a büntetőeljárásban bizonyítási eszközként beszerzett igazságügyi orvosszakértői szakvélemény, valamint a hozzá csatolt orvosi látlet, fényképfelvételek bekerülnek a büntetőügy aktájába. Ugyanabban a büntetőeljárásban ugyanaz az adat nem lehet(ne) egyidejűleg nyilvános és védett, márpedig a jogszabályok pontos alkalmazása mellett jelenleg ez a helyzet rendszeresen előfordul, ami azonnali orvoslást igényel, elsődlegesen a jogalkotótól, a jelenlegi szabályok revízióját követő módosítással. A példához visszatérve, a Be. kógens jelleggel írja elő a bíróság számára, hogy ha a bizonyítandó tény megállapítása vagy a tényállás valamely elemének megítélése különleges szakértelmet igényel, akkor a bizonyítási eljárás során szakértőt kell kirendelni, aki szakvélemény formájában foglal állást a kérdésben.⁷⁵ A szakvélemény tartalma egy élet és testi épség elleni bűncselekmény tárgyában elindult büntetőeljárásban egészségügyi adat. A szakvélemény a sértett orvosi vizsgálata alapján felállított orvosi látleten alapul, amihez esetenként a sérülé-

⁷⁵ Be. 188. §.

sekről fényképfelvétel készül, amely szintén egészségügyi adat. A kollízió ott merül fel, hogy ugyanez az adat az orvosi váróteremben, valamint az egészségügyi intézményen belül szigorúan védett és bizalmasan kezelt adat, addig a büntetőtárgyaláson, mint bizonyítási eszköz a bíróság előtt (és egyben a tárgyaláson résztvevő hallgatóság előtt is) ismertetésre kerül. Az Eütv. számos olyan eljárási szabályt fogalmaz meg, amelyek közvetlen összefüggésben állnak az orvosi titoktartás jogintézmények fontosságával. Teljes diszkrécióval kezeli az orvosi titokat, mikor aszerint rendelkezik, hogy az egészségügyi és személyes adatok (a továbbiakban orvosi titok) csak az arra jogosulttal közölhetők, és azokat bizalmasan kell kezelni.⁷⁶ Egyebekben az érintett jogosult arról nyilatkozni, hogy betegségéről vagy elszenvedett sérüléseiről kiknek adható felvilágosítás, és kik ismerhetik meg egészségügyi adatait (részleges/teljes megismerés). Ezzel szemben a bíróságon, a nyilvános büntetőtárgyaláson foganatosított iratismertetésen bárki nem csak jogszerűen, de alkotmányosan is megismerheti ezeket az adatokat, csorbítva ezzel a sértett egészségügyi adata feletti rendelkezési jogát, alapsérelemet okozva számára. A Be. 531. § szerint a bizonyítás eszközeként szolgáló iratokat, vagyis a szakvélemény lényegét is ismertetni kell a nyilvános tárgyaláson. Figyelemmel a szakvéleményre vonatkozó speciális szabályokra, annak csak a bizonyítással kifejezetten összefüggő része(i) ismertetésével tehető a tárgyaláson a bizonyítás anyagává. Az eljárás egyszerűsítésének jegyében a Be. szakított az iratok esetében is azok teljes felolvasásának lehetőségével. Így csak kivételesen és kizárólag indítványra kerülhet sor a szakvélemény felolvasására. Nem fér kétség ahhoz, hogy egy igazságügyi orvosszakértő által készített szakvélemény az érintett egészségügyi állapotáról adatot tartalmaz. Az már annál inkább kétséges, hogy ugyanaz az adat az egészségügyi intézetben teljes titokban, bizalmasan kezelt, míg a büntetőügy tárgyalásán a hallgatóság jelenlétében szabadon kerül ismertetésre, kvázi bárki által megismerhető. Az ismertetés többnyire a szakvélemény felolvasásával, az ahhoz mellékelte képek felmutatásával történik, de a technika fejlődésével például digitális képfelvételeket akár a bíróság tárgyalótermében felszerelt eszközre történő kivetítéssel, lejátszásával is a büntetőeljárás anyagává lehet tenni. Ha a példában szereplő büntetőeljárás maradandó fogyatékossgot okozó testi sértés vagy életveszélyt okozó testi sértés ügyében indult, nem biztos, hogy a sértett sérüléseiről készült képfelvételek bemutatása szükséges a büntetőeljárás eredményes befejezéséhez.

A példában felmerült kollízió feloldására több megoldási alternatíva is kínálkozik.

A) Felmerülhet a *zárt tárgyalás* elrendelésének lehetősége, ugyanakkor nem kíván különösebb magyarázatot annak megállapítása, hogy ennek a javaslatnak nincs meg a kellően szilárd jogszabályi alapja. A Be. a zárt tárgyalás elrendelésekor zárt taxációba sorolja a lehetséges esetköröket,⁷⁷ ami azonban *explicite* nem foglalja magába az egészségügyi adat szenzitív jellegét, így elvileg nem is alapozhatja meg a zárt tárgyalás elrendelését. Ugyanakkor a jogalkotó kínál egy tág értelmezésre lehetőséget adó esetkört, az erkölcsi okot. A bíró diszkrécionális jogkörben „(törvényen alapuló) bármilyen döntést meghozhat, ha azt meg tudja indokolni.” Konkrét esetben felmerült orvosi titok oltalma alá tartozó egészségügyi adat alapján az erkölcsi okra való hivatkozással és a helyes indokolással akár még megoldásnak is tekinthető. Figyelemmel azonban arra, hogy a bíróság-

⁷⁶ Eütv. 25. §.

⁷⁷ Be. 165. §.

gokon az élet, testi épség elleni bűncselekmények jelentős számban fordulnak elő, mindegyikének nyilvánosságnak kizárásával való letárgyalása a büntetőjog generál preventív funkciójával helyezkedve szembe, így ezt a megoldást nem tartom általánosan követendőnek, ugyanakkor az eseti ügy ismérvei megalapozhatják alkalmazását.

B) Zárt adatkezelés is felmerülhet megoldási lehetőségként. A Be. a személyes adatok zárt kezelését átfogóan, a személyes adatokkal kapcsolatos információs önrendelkezési joggal kapcsolatos 166/2011. (XII.20.) AB határozatnak való megfelelés igényével rendezi. Ez az alternatíva is megköveteli alkalmazásakor az „attól függ kitélt.” Ugyanis a zárt adatkezelést csak meghatározott személyi kör indítványozhatja. „Mivel a Be. a 99. § (1) bekezdésben felsorolt személyi kör zárt, a terhelt és védője személyes adatainak zárt kezelését nem indítványozhatja.”⁷⁸ Tehát ez a megoldás, csak a sértett, a vagyoni érdekelt és az egyéb érdekeltre (ideértve a tanút is) vonatkozó adatkör zárt kezelését eredményezi, vagyis a bíróság a zártan kezelt személyes adatokat tartalmazó ügyiratot, illetve bizonyítási eszközt zártan kezeli,⁷⁹ valamint biztosítja, hogy ezek az adatok az eljárás egyéb adataiból se válhassanak megismerhetővé.⁸⁰

A zárt adatkezelés alá tartozó adathalmaz megegyezik a Be. 178. § (2) bekezdésben felsorolt adatkörrel és ezzel válik irrelevánssá az orvosi titok védelme szempontjából, hiszen a személyes adatok zárt kezelése nem terjed ki az egészségügyi adatokra, amelyek kezelésére egyébként is csak célhoz kötötten kerülhet sor.

C) Talán az ügyiratok elkülönítetten történő kezelése mint új jogintézmény megoldást jelenthet az orvosi titok bizalmi kezeléséhez, ugyanis a zárt adatkezelés adathalmazán kívül más, az ügyirat részévé váló adat zárt kezelését is biztosítani képes. Ez a megoldás nem tévesztendő össze a zárt adatkezeléssel, habár a két jogintézmény közötti összefüggés vitathatatlan. Azonban az ügyirat zárt kezelése a Be. alapján más okból, más adatokra nézve is elrendelhető, nem kizárólag a zártan kezelt személyes adatok védelme érdekében. Az ügyiratok zárt kezelése ezért nem öncélú, hanem járulékos jellegű, a Be. kifejezett rendelkezései alapján alkalmazható, valamilyen a Be. által védett jogot biztosító intézmény.⁸¹ Azáltal, hogy a zártan kezelt ügyiratban lévő adatok megismerése rendkívül korlátozott, a büntetőeljárásban résztvevő személyek megismerési jogát, akár a terhelt védekezéshez való jogát is korlátozhatja a jogintézmény. Viszont elrendelésére csak a Be. kifejezett rendelkezése alapján kerülhet sor. Azzal, hogy a bíróság engedélyezi a sértett orvosi dokumentációjának zárt ügyiratként kezelését, már méréselhető és akár ki is küszöbölhető az alapjogsérelem, amely a például szolgáló esetben felmerült, ugyanis a zárt ügyiratot csak az eljáró hatóságnak áll módjában megismerni.

D) Igazságügyi adat – új adatkategória definiálása, mint az általam leginkább preferált megoldás. Az új adattípussal elkülöníthetők lennének a büntetőeljárásban felmerülő, védelmet igénylő bizonyos adatok. Ennek a megoldásnak a részletes bemutatása a következő fejezetben ismerhető meg.

⁷⁸ BELEGI 249.p.

⁷⁹ Be. 99. § (7) bekezdés a) pont.

⁸⁰ Be. 99. § (6) bekezdés.

⁸¹ Kommentár a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvényhez – Főszerkesztő: Polt Péter.

Egészségügyi adat azonban nem csupán igazságügyi orvosszakértő bevonásával jelenhet meg a büntetőeljárásban, hanem alapvetően bárhogyan: önkéntes adatszolgáltatás vagy bírósági adatgyűjtés révén is. Az adatgyűjtés a korábbi szabályozáshoz képest kissé átalakulva került szabályozásra, de alapjogi szinten ugyanazt a problémát okozza. Az adatgyűjtésre tipikusan már a nyomozási szakaszban sor kerül, a vádemelést megelőzően a tényállás felderítése céljából. A nyomozás fő ismérve a titkosság. A büntetőeljárás főként kezdeti szakaszai esetén, az eljárás eredményességének biztosítása érdekében bírhat jelentőséggel, hogy azon személyek, akiket érintően az adatszolgáltató tevékenység folyamatban van, ne szerezzenek tudomást a büntetőeljárás tényéről. E körben a bűnüldözési érdek és az információs önrendelkezési jog részét képező tájékoztatáshoz való jog ellentétbe kerül. Ennek az alapjogi ütközésnek ellenére azonban megállapítható, hogy az egyes titokvédelmi rendelkezések hangsúlyosabb szerepet töltenek be a nyomozási szakaszban, a nyilvános tárgyaláshoz képest. A kiemelt szerepet a Be. 262. §-a biztosítja, mikor ügyészi engedélyhez köti az adatszolgáltatás kérelmezését, ha az ágazati titkot érint(het) legyen szó adótitoktól, banktitkon át, egészen egészségügyi adatig bármely ágazati törvény által védett titokról. Adatkérésre csak azon, büntetőeljárás során eljáró szerv jogosult, amelynek a Be. az eljárás adott szakaszában eljárási feladatot és ezzel adatkezelési célt biztosít, mivel az adatkérés célja a törvényben meghatározott eljárási feladathoz igazodik.

„Az orvosi titok körébe tartozó adatok legális beszerzése nemcsak megkeresések, hanem egyéb hatósági kényszerintézkedések útján is megtörténhet.”⁸² Az adatkérés nem, vagy késedelmes teljesítése, valamint annak kifejezett megtagadása esetén rendbíróság alkalmazható. A szükséges adatok biztosítása érdekében *ad absurdum* a rendbíróság kiszabása mellett kényszerintézkedés (például kutatás és lefoglalás) is elrendelhető, illetve alkalmazható. Ha a kényszerintézkedés egészségügyi adatot tartalmazó irat megtalálására irányul, akkor ennek elrendelésére kizárólag a bíróság jogosult és az eljárási cselekmény kizárólag ügyészi jelenlét mellett folytatható le. További garanciát nyújt a Be. 264. § (4) bekezdése, az információs önrendelkezési jog szabályozási elveinek megfelelően, így a célhoz kötöttség érvényesítése érdekében csak annyi és olyan személyes adat szolgáltatása kérhető, amely az adatkérés céljának megvalósításához elengedhetetlenül szükséges.⁸³

A látottak értelmében megállapítható tehát, hogy az egészségügyi adatnak büntetőeljárásban való bekerülése, annak módjától függetlenül, alapjogi ütközést eredményezhet, kiváltképp annak ügyiratban való beágyazása, illetve a későbbi tárgyaláson való ismertetése révén. Elsődleges cél, egy koherens titokvédelmi rendszer kiépítése, amely a büntetőeljárási kódexnek egy önálló fejezetét adná, ahol a titokvédelem büntetőeljárási specifikus szabályai kapnának helyet. A jelenlegi rendszer fragmentáltságának kiküszöbölhetőségét ebben látom, viszont a legelemibb elvárás, hogy az esetleges kodifikációs munkát megelőzően mélyrehatóan megvitatásra kerüljön a büntetőeljárás és a titokvédelem viszonya, tekintettel az összeütköző érdekek rendszerére.

4. Igazságügyi adat, mint új adatfajta a büntetőeljárásban(?)

⁸² BÉRCES: 399. p.

⁸³ Kommentár a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvényhez – főszerkesztő: Polt Péter.

Büntetőeljárás + nyilvánosság + ágazati titok + X = *koherens szabályozás*. A probléma, mint egyenlet könnyedén szemléltethető, amelyben a megadott értékek a büntetőeljárás, a büntetőtárgyalás nyilvánossága, a titokvédelem, amelyhez egy ismeretlen értéket kell adni, hogy az egyenlőségjelet követő megoldásként koherens szabályozást kapjunk.

A büntetőeljárás specifikus titokvédelmi szabályozásának megalkotása ugyan kielégítő lehet a tekintetben, hogy ezzel megszűnne az ágazati titokvédelmi jogszabályok büntetőeljárásban való alkalmazásából adódó érdekellentét, viszont helyette újabb problémát indukálna. Ha a Be-ben külön, a büntetőeljárás sajátképi titokvédelmi szabályai megjelenének, akkor az „ilyen kodifikáció azt az igényt vetné fel, hogy más eljárási törvények is tartalmazzák a saját nemükben átfogó titokvédelmi rendszerüket.”⁸⁴ Éppen ebből adódóan, valamint a modern jogrendszerekben megfigyelhető „túlszabályozás” elkerülése érdekében, egy teljes szabályozási rendszer felállítása helyett megoldásként kézenfekvő lehet egy gyűjtőfogalom – az igazságügyi adat – létrehozása. A fogalom megalkotása „széleskörű gyakorlati felkészültséget kíván, amelynek elmélyült elméleti megalapozottságra is kell támaszkodnia”⁸⁵ és nem mellesleg az uniós jogszabályi környezetbe is beilleszthetőnek kell lennie. Az Európai Unió új adatvédelmi rendelete, a GDPR⁸⁶ megköti a jogalkotó kezét, szűk mozgásteret hagyva attól eltérő vagy abban nem szereplő új fogalomnak a megalkotásakor. A rendelet akként fogalmaz, hogy „[...] a személyes adatok kezelésével összefüggésben a bíróság vagy más igazságügyi hatóságok által végzett kezelési műveleteket és eljárásokat pontosabban meghatározhatja”, ami alatt érthetjük az új gyűjtőfogalom megalkotását.

Először meg kell állapítani, hogy milyen *részelemek* alkotják az igazságügyi adatot, melyek azok az ismeretek, információk, amik az igazságügyi adat fogalma alá tartozhatnak. Alapvetően minden olyan adattípus - legyen az köztudomású adat, személyes adat, bűnügyi személyes adat vagy akár titkos, bizalmas adat - részévé válik a gyűjtőfogalomnak, amely az adott büntetőeljárásban szerepel. Fontos azonban kiemelni, hogy a gyűjtőfogalom alá vont adatoknak a jogi minősége nem változik, védelmükre továbbra is az eredeti adatvédelmi szabályozás a releváns. Viszont büntetőeljárásban való megjelenésük mégis másfajta kezelést igényel a jogalkalmazó oldaláról, ezért kerülnek az igazságügyi adat gyűjtőfogalma alá.

Másodlagosan meg kell vizsgálni azt, hogy a jelenleg fennálló *adatkezelési konstrukció* fenntartható-e vagy annak változtatását kívánja meg az igazságügyi adat. Az adatkezelés szabályait eredetileg a közigazgatás szervezetének mintáján alkották meg, figyelmen kívül hagyva azt a szignifikáns különbséget, amely a közigazgatás és a büntetőeljárás nyilvánossága között húzódik. Míg a közigazgatás rendszerében egyedül az ügyfélnyilvánosság értelmezhető, addig a büntetőeljárás nyilvánosságának a korábbiakban bemutatott több dimenziója létezik, ezért indokolt a szabályozást specifikussá tenni.⁸⁷ Az adatkezelés jelenleg részben az eljárási törvény, részben pedig a Bűsz. által, rendeleti úton szabályozott. A Be. komoly restriktcióval, csak a büntetőeljárás fő kérésének

⁸⁴ LÁSZLÓ Balázs: Lehetőségek a büntetőeljárásbeli titokvédelem újraszabályozásában: <https://jogaszvilag.hu/szakma/lehetosegek-a-buntetoeljarasbeli-titokvedelem-ujraszabalyozasaban/> (letöltve: 2018. október 12.)

⁸⁵ CSÉKA: 11. p.

⁸⁶ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A32016R0679> (letöltve: 2018. október 12.)

⁸⁷ Lásd: dolgozat 9–16. pp.

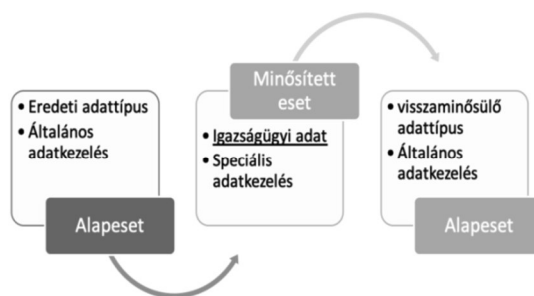
eldöntéshez köthető adatok kezelését szabályozza, minden egyéb, az eljárás során felmerült adatra nézve rendeleti szabályozás az irányadó, legalitási deficitet eredményezve.

Harmadlagosan a jelenleg hatályos jogszabályok terminológiájával is *kompatibilisnek* kell lennie, az új eljárási törvényekkel is összhangban kell állnia az igazságügyi adat, mint új terminus technikusnak.

Látható tehát, hogy az igazságügyi adat, új adattípusként nem definiálható, viszont ez nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy egy szituációs elemre épülő, a meglévő fogalmakkal operáló gyűjtőfogalom ne lenne megalkotható. Az igazságügyi adat specifikumát a bírósági közegben való lét, megjelenés adja. Többször került rögzítésre, hogy a bíróság egy speciális közeg és fel kell ismerni, hogy a személyes adatok a bírósági tárgyaláson másképp viselkednek, azaz más megítélés alá esnek, mint az egyéb társadalmi viszonyokban. Az igazságügyi adat fogalmának megalkotásakor „ki kell választani bizonyos adatokat, amelyekkel összefüggésben, azt kell mondani, hogy ezek másképpen védendők bírósági eljárásokban, azaz csak abban és ott másfajta védelembe részesülnek.”⁸⁸ Attól a pillanattól kezdve, amikor az adat a bírósági közegből kilép, visszaminősül személyes vagy különleges adatnak, amely egyben azt is eredményezi, hogy abban a minőségben kell kezelni, mint ahogy eredetileg keletkezett. Alapul a büntető anyagi jog különös részében ismert metódus tekinthető, miszerint a minősített eseti tényállásba foglalt minősítő körülménynek megfelelően a bírósági közeget, amely a büntetési tétel emelkedése alapján, az adatkezelés bizalmi szintjének emelkedését eredményezné. Ennek a szituációs elemként is felfogható, kvázi minősítő szempontnak hiányában pedig az alapeset lenne az irányadó, vagyis visszaminősülne az adat az eredeti adattípussá. Tekintettel arra, hogy nem rendezi a Be., hogy az ügyfélnek joga lenne beadványában megjelölni bizonyos adatok, minősülését, valamint „kérni azt, hogy bizonyos adatok, információk védelembe részesüljenek, hogy az egészségügyi különleges adatát védje”⁸⁹ így nyilvánvalóan a gyűjtőfogalom védelme a bíróságra keletkeztet többletkötelezettséget.

1. sz. ábra

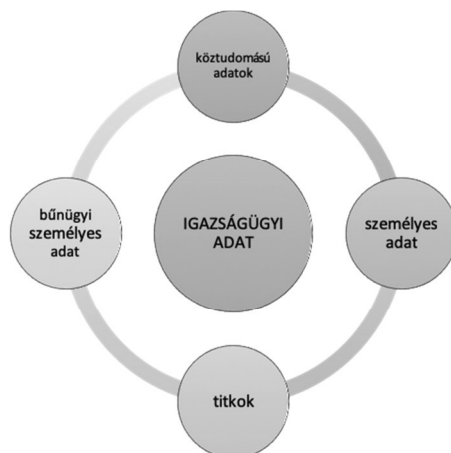
„Minősítő körülmény hiányában”

⁸⁸ HARANGOZÓ ATTILA: *Az igazságügyi adatkezelésről és tájékoztatásról szóló törvény koncepciója* címmel rendezett konferencia. Kézirat. Debrecen, 2014. március 14. 3. p.

⁸⁹ HARANGOZÓ ATTILA: *Az igazságügyi adatkezelésről és tájékoztatásról szóló törvény koncepciója* címmel rendezett konferencia. Kézirat. Szeged, 2014. január 17. 9. p.

„Minősítő körülmény” – bírósági közeg

V. de lege ferenda – A büntető ítékezés az igazságszolgáltatás tükré

A modern büntetőeljárások szempontjából „a tárgyalás nyilvánosságának kérdése az 1800-as évek közepén került a figyelem középpontjába. A nyilvánosság erejével kívánták ugyanis visszaszorítani a bírói önkényt, illetve ezáltal látták biztosíthatónak az eljárási garanciák érvényesülését.⁹⁰ Ugyanakkor napjainkban már nem a bírói önkény elleni eszközként tekintünk a nyilvánosság elvére, hanem sokkal inkább az információhoz való jog megvalósulásaként. A nyilvánosság elve a társadalom számára megengedi tisztán látni önmaga működését, hibáit, a rendje ellen vétők felelősségre vonását. Ezen túl bepillantást enged a büntetőhatalom gépezetébe, kontrollt teremtve a független bírói hatalmi ág felett.⁹¹ Éppen ezért a dolgozat probléma-térképének egyes állomásaiul olyan, a gyakorlatban is relevanciával bíró esetek kerültek feldolgozásra, amelyek napjaink ítélezési gyakorlatában megoldásra várnak. A problémák felvetése és megvizsgálása után, az egyes részterületekhez megfogalmazott javaslataim a következők:

A tárgyalási jegyzék kapcsán a legkardinálisabb problémát annak szabályozásában látom. Jelenleg igazságügy miniszteri rendelet állapít meg szabályokat a tárgyalási jegyzékre, annak ellenére, hogy tartalmát tekintve bűnügyi személyes adatokat tartalmaz, amely adatfajtról az Infotv. kifejezetten úgy rendelkezik, hogy csak törvényi szabályozás alapján felhasználható. A törvényi szintű általános szabályozás hiánya

⁹⁰ BELOVICS ERVIN – TÓTH MIHÁLY: *Büntető eljárásjog*. Második, aktualizált kiadás. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2015. 335. p.

⁹¹ HÁGER 60.p.

jelenleg több, nehezen feloldható probléma-láncolatot, csapdahelyzetet generál, amelyre a bíróságok nem képesek megfelelő választ adni, így mindenképp a szabályozás törvényi szintre emelését javaslom azzal, hogy a bíróság nyilvánosan látogatható épületében kihelyezett tárgyalási jegyzékek anonimizálását tartom szükségesnek. Álláspontom szerint így lehet kiküszöbölni, hogy az arról készült képfelvétel nyilvánosságra hozatala alapjogsérelmet eredményezzen.

A tárgyaláson indított élő bejelentkezés kapcsán a legnagyobb probléma a jelenlegi szabályozás, pontosabban, annak hiánya. A technológiai fejlődés a személyes adataink új típusú kezelését és az adatok eddig ismeretlen módon történő felhasználását eredményezi, amelynek következtében szükségessé vált, hogy a személyes adatok kezelése volumenének növekedése, illetve új formáinak elterjedése okán megváltozott társadalmi igényekre tekintettel a jogalkotó is felvegye a lépést a technológiai változások ütemével. Olyan szabályozási kereteket biztosítson, amely alkalmas az előbb említett megváltozott társadalmi igényeknek megfelelő viszonyrendszer keretbe foglalására. A tárgyalások, ítélethirdetések élőben vagy online közvetítésének igénye, lehetősége és – a hírversenyek okán – szükségessége a bíróságok számára behozhatatlan sajtóelőny, amivel a bíróság, mint jogalkalmazó szerv önmaga nem képes megbirkózni. Mindez elképzelhető a jelenlegi kép-és hangfelvétel készítés szabályainak kiterjesztésével, a modern kor eszköztárához igazodással. A szabályozásnak többletfeltételeket kell megkívánnia a tekintetben, hogy a tárgyalásról élőben közvetítő személy vagy szerv rendelkezik olyan informatikai infrastruktúrával, grafikai programokkal, ami lehetővé teszi a személyek testrészeinek torzítását, az alapjogsérelmet okozás kiküszöböléséhez.

Az ágazati titokvédelemi szabályok büntetőeljárásbeli alkalmazásából fakadó dilemmákra, új gyűjtőfogalom bevezetését tartom a legelegánsabb megoldásnak. Az Alaptörvény jelenleg nem deklarálja az igazságügyi adatok védeltségének és az azokról adható tájékoztatás rendjét, ugyanakkor mind a tisztességes eljárás követelménye, mind az információs önrendelkezéshez és az információs szabadsághoz fűződő alapjogok tartalmának elemeit képezik, nézetem szerint azokból levezethetőek. Azzal, hogy a büntetőeljárásban számos adattípus jelenik meg és élvez különböző fokú védelmet a nyilvánosság általi megismerhetőség szempontjából, kaotikussá teszi az adatok kezelését és védelmét. Mindemellett a bírósági adatkezelés heterogenitásából eredő nehézségeket, mellyel a jogalkalmazó nap, mint nap szembesül is enyhítené. A büntetőeljárásban kezelt adatok *de iure* ugyan megmaradnának eredeti minőségükben, de a tárgyalás meghatározott momentumaiban *de facto* speciális helyzetbe kerülve, szigorú(bb)an bizalmasan kezelve összekötnék a különálló adatkezelési szabályokat, ezzel is koherensebbé téve azt. Azáltal, hogy egy új gyűjtőfogalom egységesítené a bírósági adatkezelés szabályait, nemcsak a bíróság, mint adatkezelő, hanem a nyilvánosság oldaláról is könnyebb kezelhetőséget jelentene.

Ebből eredően végső következtetésem, hogy az egyenlet X-el jelölt ismeretlen értéke, az általam leginkább preferált, igazságügyi adat gyűjtőfogalmának a megalkotása, amellyel a nyilvánosság elve és az adatvédelem egy, a meglévőnél koherensebb adatkezeléssel egyaránt érvényre jutna a büntetőeljárásban.

KATA NÉMETH

COLLISIONS OF FUNDAMENTAL RIGHTS IN THE LEGISLATIVE
BACKGROUND OF CRIMINAL PROCEDURE PARTICULARLY
REGARDING THE SECTOR-SPECIFIC CONFIDENTIALITY

(Summary)

The right to a fair trial by an independent and impartial tribunal is a fundamental right everybody is entitled to. Through such right, transparency and publicity becomes an important guarantee of the administration of justice, in a broader sense, and as a procedural principle of different court proceedings as well. The collision between the requirements of privacy protection and transparency impose challenges on the legislator, the legal practitioners and on the judicial practice as well, from many aspects. Beyond issues of data protection, these requirements influence the publicity of the courtroom, the publicity of proceedings to the press, and the protection of personality rights.

In the general interpretation publicity is a safeguard which guarantees the indecency and impartiality of the court and it is also a significant instrument of social control. The study distinguishes between the different level of publicity in a criminal procedure such as “socially publicity”, “courtroom publicity” and “client publicity” and examines practicable problems like online-streaming during the criminal court proceeding.

In order to ensure the transparency of courts, the information stored must be provided to the parties, other authorities, and the media, taking into account applicable legal provisions.

When it comes to the operation of courts, one of the biggest problems with regard to the constitutionality of data processing is when the qualification of a particular data is changed several times in different procedural stages, and be – consequently – subject to different legal protection. Needless to say that the same data cannot be considered as both public and protected at the same time in the same procedure. However, this issue arises regularly, which is quite frankly a legal nonsense requiring an immediate and comprehensive solution.

Finally, the study mentions some *de lege ferenda* recommendations as well.

POKKER ZOLTÁN PÉTER*

A mesterséges intelligenciával rendelkező robotok jogi szabályozása, különös tekintettel az élethez való jog sérelmére

I. Bevezetés és a kutatás módszertana

A robotika az egyik leggyorsabban fejlődő tudományág, amely fejlődésének alapja napjainkban leginkább a mesterséges intelligencia (MI vagy angol terminológia szerint AI, *artificial intelligence*), valamint ennek beépíthetősége, használhatósága a robotika területén. Számos olyan használati cikk van a hétköznapi életben, amely már alkalmazza ezt a technológiát és egy lépésre vagyunk attól, hogy a(z) MI emberi kinézetű (vagyis humanoid) robotok formájában jelenjen meg. Az ilyen mértékű fejlettség a kétségtelen előnyök mellett számos hátránnyal is járhat. Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy a jog általánosságban felkészült-e arra, hogy a mesterséges intelligencia, illetve az MI-vel rendelkező eszközök – pl. a humanoid alakot öltött robotok¹ – által elkövetett jogsértéseket a megfelelő módon szabályozza. Jelen dolgozat központi témája az élethez fűződő alapvető jog sérelme a robotika, valamint a(z) MI tekintetében. A dolgozat megírása során a robot jogi fogalmát is megalkottam, hiszen ennek léte nélkül elképzelhetetlen a tételes szabályozás kidolgozása. Az önvezető autó, mint e technológia egyik előfutára által mutatom be, hogy az emberi élethez való jog tekintetében melyek lehetnek azok a gyakorlati problémák, amelyek felmerülhetnek. A dolgozatban a téma aktualitásán túl, bemutatásra kerülnek a robotika és a(z) MI tárgykör szerint releváns alapfogalmak, valamint a nemzetközi szabályozásra tett első kísérletek. Céлом az, hogy a reaktív jogalkotást egy a technológia fejlődésének üteme és az esetlegesen felmerülő élethez való jogot sértő összefüggések bemutatásával egy proaktív jogalkotás váltsa fel és ezzel egyidejűleg felhívjam a figyelmet a hazai jogban azonosított problémákra oly módon, hogy ezekre megoldási javaslatot is teszek.

Kutatásom során a hatályos magyar jogi szabályozást, valamint a külföldi szakirodalomból leginkább EU-s és amerikai jogirodalmat dolgoztam fel a *desk-research* módszertanával.² A hazai szakirodalom egyelőre kifejezetten hiányos, bár mindenképp fon-

---

* SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

¹ ZAIER, RYAD: *The Future of Humanoid Robots – Research and Applications*. InTech. Rijeka, 2012.

² <https://www.managementstudyguide.com/desk-research.htm> (Utolsó letöltés ideje: 2018. 01. 08.).

tosnak tartom kiemelni Udvary Sándor munkásságát az automatizált járművekkel kapcsolatban.³ Mégis legtöbbször a már említett idegennyelvű tanulmányok fordítása során jutottam megfelelő mennyiségű információhoz, valamint a dolgozat utolsó fejezetében, a téma feldolgozatlanságára is tekintettel főként saját meglátásaimra hagytam. A dolgozat elkészítése során jelentős mértékben hagytam székondér forrásként a jogtudományon kívüli tudományos és szakmai folyóiratok online felületeire, hiszen a legjelentősebb magyar és külföldi tudományos platformok már rendelkeznek saját adatbázissal a téma kapcsán (pl. New York Times Artificial Intelligence Site). Teszem mindezt azért, mert a(z) MI kutatás olyan különleges határterület, melynek megértéséhez speciális (technológiai, informatikai, sőt olykor közgazdasági) háttérismeret szükséges. Ugyan a téma és a kutatásom alapvetően jogtudományi, forrása mégis a természettudományból, a technológia fejlődéséből ered. A dolgozat jogtudományi, dogmatikai jellegére tekintettel a kutatás során mellőztem az empirikus kutatás módszereit,⁴ és a már korábban említett *desk-research* módszertanát alkalmaztam.

A fentiek által meghatározott keretben a dolgozat négy fő részre osztható:

- az első fejezetben mesterséges intelligenciára vonatkozó szabályozás szükségessége és a tudományág fejlődése kerül alátámasztásra, valamint tekintettel a terület specializáltságára a robotikával és mesterséges intelligenciával kapcsolatos (alap)fogalmak kerülnek bemutatásra, egyúttal a „robot” jogi fogalmára is ajánlást teszek,
- a második fejezetben kerül sor a külföldi, valamint a hazai szabályozás bemutatására, elemzésére,
- a harmadik fejezetben a kutatás alapjogokat érintő kérdéseit tárgyalom, különös tekintettel a nemzetközi egyezményekre, az Alaptörvényre és a 23/1990 (X.31) AB határozatra,
- a negyedik fejezetben példákkal támasztom alá a felvetett probléma mindennapi fontosságát, a hatályos magyar büntetőjog szempontjából.

A dolgozat a szakértők által felvázolt megoldási lehetőségek bemutatásával, valamint ezek egymásra vonatkoztatásával és mindekre is tekintettel saját megoldási javaslataim kidolgozásával zárul, mely a római jogi rabszolga és a mesterséges intelligenciával ellátott robot közötti párhuzamra épül.

A feldolgozott forrásokat főként a nyelvtani, a logikai és az összehasonlító elemzés eszközeivel vizsgáltam álláspontom kialakításakor. A hazai jogirodalomból felhasználtam az Alaptörvényt, a 2012. évi C. Büntető Törvénykönyvről szóló törvényt, 2001. évi CIV. A jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló törvényt, az 1994. évi XXXIV. rendőrségről szóló törvényt, büntetőjogi kommentárokat, valamint az ehhez kapcsolódó tanulmányok sorát, melyek közül fontosnak tartom

³ UDVARY SÁNDOR: *Vehere Necesse Est – Az önvezető gépjárművekhez kapcsolódó jogi kérdések körvonalazása*. In: Lege et fide. Gellén Klára – Görög Márta (szerk.): Ünnepi tanulmányok Szabó Imre 65. születésnapjára. Iurisperitus Kiadó. Szeged, 2016.

⁴ BABBIE, EARL: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Hatodik, átdolgozott kiadás. Balassi Kiadó. Budapest, 2008.

kiemelni munkáját.⁵ Az idegen nyelvű források között az Európai Parlament 2015/2103 (INL) jelentéstervezete, Peter M. Asaro tanulmánya,⁶ tanulmánya, valamint a Washingtoni Egyetem jogi karának oktatója⁷ volt rám hatással. A dolgozat utolsó fejezete főként a római joggal kapcsolatos tanulmányokra támaszkodik.

1. Előzmények és technológiai háttér

A témaválasztás oka, hogy egy olyan jelentős tudományág kezd kibontakozni, a robotika újabb és újabb technológiai vonatkozásai kapcsán, amelynek fejlődéséből valószínűsíthetjük, hogy a közeljövőben a mindennapjainkat alapvetően befolyásoló eredmények fognak születni. A(z) MI humanoid robotok által történő alkalmazása napjainkban egyelőre többnyire tudományos kutatásokban és különböző tudományos fantasztikus művekben jelenik meg, azonban a közeljövőben véleményem szerint a mindennapokban is egyre jelentősebb lesz. Mi sem példázza ezt jobban, mint, hogy 2017. őszén Szaúd-Arábia állampolgárságot adományozott egy humanoid női robotnak.⁸ A probléma komplexitására tekintettel jelen dolgozat tematikus keretei között a vizsgált területet érintő valamennyi jogkérdést nem lehetséges kimerítően bemutatni, ezért dolgozatomban a fentebb megjelölt élethez és emberi méltósághoz fűződő alapjoggal kapcsolatban felmerülő alkotmányjogi-büntetőjogi kérdésekkel foglalkozom.

A jogi szabályozásról általában elmondható, hogy az jövőbe tekintő folyamat, melynek valamilyen jelentős társadalmi vagy politikai érdek képezi az indokát,⁹ melynek következménye, hogy a jogi szabályozás sok esetben nem képes megfelelő ütemben követni sem a társadalom változását, sem a technológia fejlődését. Különösen igaz ez az információs társadalomban, és a robotika technológiai eredményeinek tekintetében. Jelen esetben azt gondolom, hogy a jog reaktív tulajdonságát fel kell váltssa, egy proaktív jogalkotói szemléletmód, hiszen a technológiai fejlődés gyorsasága olyan problémákat eredményezhet a jövőben – és eredményez már napjainkban is¹⁰ –, melyek megfelelő jogi szabályozása elengedhetetlen és szükségessé teszik a jogalkotás nemcsak gyors, de megelőző reakcióját.

A jogalkotás, a jogi szabályozás fejlesztésének szükségességére többek között az MI-t alkalmazó technológiák terjedéséről szóló mutatókból következtethetünk. Így például szemléletes példát jelent az ipari robotok számának növekedése is, melyet alátámaszt többek között a *World Robotics Report 2016*. évi kiadása is. E szerint 2019-re

⁵ VARGA ATTILA FERENC: *Gondolatok a robotok önálló döntéshozataláról és felelősségre vonhatóságáról*. Hadtudomány, 2013/2. 11–21. pp.

⁶ ASARO, PETER M.: *Robots and Responsibility from a Legal Perspective*. Kézirat, 2007.

⁷ CALLO, RYAN – KERR, IAN – FROOMKIN, A. MICHAEL: *Robot Law*. Edward Edgar Publishing Limited. Cheltenham, 2016.

⁸ VAFFLER DÁNIEL: *Először kapott állampolgárságot egy robot*. (2017) <http://www.origo.hu/techbazis/20171028-eloszor-kapott-allampolgarsagot-egy-robot-szau-arabia-sophie.html?pldx=1> (Utolsó letöltés ideje: 2017. 09. 26.).

⁹ SZILÁGYI PÉTER: *Jogi alaptan*. 4. átdolgozott kiadás. Elte Eötvös Kiadó. Budapest, 2011.

¹⁰ European Aviation Safety Agency, Opinion No 01/2018: Introduction of a regulatory framework for the operation of unmanned aircraft systems in the 'open' and 'specific' categories. <https://www.easa.europa.eu/sites/default/files/dfu/Opinion%20No%2001-2018.pdf> (Utolsó letöltés ideje: 2018. 01. 08.).

1,4 millió új ipari robot kerül forgalomba világszerte.¹¹ Tekintettel arra a következtetésre – melyeket a rendelkezésre álló adatok és előrejelzések alapján akár tényként is kezelhetünk¹² –, hogy a jövőben a robotika egy, a mindennapi élet részét képező – sőt, azt alapjaiban meghatározó! – (tudomány) területté fejlődik majd, a fentebb ismertetett proaktív jogalkotás nem egy a távoli jövőben szükséges változás, hanem napjaink szükséglete, mellyel a jelen kor jogalkotásának kell szembenéznie.

A mesterséges intelligencia alkalmazásának természetesen megkülönböztethetőek pozitív és negatív aspektusai is. Az MI alkalmazása a nyilvánvaló előnyökön kívül, mint a termelékenység növelése, gyorsabb technológiai fejlődés, vagy az orvostudomány fejlődése felvet bizonyos etikai problémákat,¹³ illetve hatással lehet a gazdasági és üzleti kapcsolatok átalakulására, melyek szintén a jogi szabályozás tárgyát képezik. A dolgozat alapvetően az élethez és emberi méltósághoz fűződő alapjog területén keresztül kíván rávilágítani az MIhez és a robotikához tapadó problémákra. Igaz ugyan, hogy a problémakör határterület, melyet különböző jogági aspektusokból megközelítve vizsgálni lehet – és szükséges – az egyes jogterületek szempontrendszerei szerint, azonban a mesterséges intelligencia és robotika jellegéből adódóan a szabályozást, a felmerülő jogi problémák megválaszolását egy sokkal alapvetőbb, elemibb szinten kell megkezdeni, és ez az élet és emberi méltóság védelme. Az MI és a (humanoid) robotok fejlődésével exponenciálisan nő az általuk elkövetett (elkövethető?) jogsértések száma és veszélye, mely esetben szabályozni szükséges a felelősségre vonás kérdését. Vagyis azt, hogy a mesterséges intelligencia által okozott személyi sérülések, esetlegesen bekövetkező halálesetek vonatkozásában kit terhel a jogi felelősség.¹⁴

Ehhez egyrészt magát a cselekményt kell minősítenünk, másrészt, ami azonban még sokkal fontosabb, az MI és az MI által működtetett robotok rendszertani, jogrendszerbeli besorolását kell elvégezni. Leegyszerűsítve azt is kérdezhetnénk: Mi az MI a jog szempontjából? Egy rendkívül fejlett gép, tárgyi eszköz, ezen a kategórián belül valami speciális, vagy esetleg több? Esetleg közelebb áll az ókori római szabályok szerinti rabszolgaság intézményéhez (*res se moventes*, „önmagukat mozgató dolgok”), vagy a jogi személyek analógiájára egyfajta „mesterséges személyről” beszélhetünk? A technológia jelentősége és a szabályozás szükségessége tehát elvitathatatlan, s már csak – rövid – idő kérdése a megfelelő és széleskörű szabályozás kidolgozásának társadalmi igénye. Mi sem támasztja ezt jobban alá, mint az Európai Parlament Jogi Bizottsága által elfogadott jelentéstervezet, mely a Bizottságnak szóló ajánlásokat tartalmaz a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról.¹⁵ (A jelentéstervezetben foglaltakkal a dolgozat későbbi fejezetében részletesebben is foglalkozom.) Ugyanakkor szintén példa-

¹¹ IFR World Robotics Report: IFR: World Robotics Report 2016. <https://ifr.org/ifr-press-releases/news/world-robotics-report-2016> utolsó letöltés ideje: 2018. 01. 09.

¹² SMITH, BRAD– SHUM, HARRY: *The Future Computed*. https://msblob.blob.core.windows.net/ncmedia/2018/02/The-FutureComputed_2.8.18.pdf (Utolsó letöltés ideje: 2018. 01. 09.).

¹³ CALLO – KERR – FROMKIN 2016, 131–163. pp.

¹⁴ Felmerül azonban – az érem másik oldalaként – ugyanennek a kérdésnek a polgári jogi vetülete, vagyis az MI által okozott kár körében kit terhel a felelősség? – Vö. ASARO 2007, ill. ANDREA BERTOLINI: *The Case for a Realistic Analysis of Robotic Applications and Liability Rules*. Law Innovation and Technology. 2013/2. 214–247. pp.

¹⁵ 2015/2013 (INL): Európai Parlament. Jogi Bizottság 2015/2013. Jelentéstervezet a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról.

ként említhető, hogy 2017-ben megalakult az első mesterséges intelligencia-ügyi minisztérium is az Egyesült Arab Emírátsokban, mellyel kapcsolatban *Sejk Mohamed bin Rasid al-Maktum* kormányfő elmondta, hogy a minisztérium létrehozásának célja az volt, hogy az országuk a legfelkészültebben kezelhesse az ezzel kapcsolatos fejlődést.¹⁶

A tudományterületet érintő új technológiák egy jelentős hányada a hadiipar céljainak kiszolgálására készül, például az emberi élet megóvásának első jeleként terjedt el az úgynevezett UAV (*Unmanned Airborne Vehicle*), vagyis a pilótánélküli repülőgép a különböző országok hadseregeinél. (Mai társadalmunk e technológiát már csak drónként ismeri és mostanra kereskedelmi, köznap, személyes célú használata – például esküvők, vagy utazások fotózása, stb. – is általánossá vált, hamarosan pedig a kereskedelmi légi szállításban is alkalmazni tervezik világszerte, így Európában is.¹⁷) Mint számos ma már a világon elterjedt technológia, ennek a területnek is az egyik zászlóvivője tehát a hadászat, harcászat. A modern harcászati kutatások során igényként jelentkezik az emberi élet és testi épség védelmét szolgáló új technológiák kifejlesztése ezt példázza többek között a bombákat semlegesíteni képes robot, vagy a határőrizetet felváltó, dróntechnológián alapuló, automatizált határvédelmi rendszer, melyet az izraeli hadsereg alkalmaz.¹⁸ Az előbb említett szerkezetek – túlnyomórészt – továbbra is ember által irányítottak, azonban egyes felmérések szerint a 2025. évre az amerikai hadseregben nagy számban jelenhetnek meg automatizált harcászati egységek, de e körben további példaként említhető a gyalogság védelmét szolgáló „*exoskeleton*” (gépesített külső „csontváz”), mely a gyalogság menettfelszerelésére illeszthető és fizikai teherbíró képességet, s így a harcképességet is jelentősen megnöveli, elsődleges funkciója azonban a fegyveres haderő kötelékébe tartozó személyek életének megóvása.¹⁹

E technológiák vezérlése napjainkban egyelőre még emberi ellenőrzés alatt történik, azonban az MI fejlődésével ezek az eszközök az embertől függetlenül, automatizáltan működnek majd. Mikor ez megtörténik, ezek az eszközök az emberi döntési mechanizmustól hatékonyabb analízis képesség birtokában bírnak majd az adott harcászati helyzetekben önálló döntési képességgel.²⁰ Képzeljük el, hogy egy, a fentiekben említett *exoskeleton* emberi ellenőrzés helyett, egy a navigációra és arc-, helyzetfelismerésre is képes mesterséges intelligencia irányít.²¹ Ezekben az esetekben a gép elemző képessége és hatékonysága messze az emberi teljesítmény feletti, a harcászati szituációkat önállóan elemzi és dönt. Ezekben a helyzetekben a mesterséges intelligencia hibázási lehető-

¹⁶ Létrehozták az első mesterséges intelligencia minisztériumot (2017). https://hvg.hu/tudomany/20171023_mestersleges_intelligencia_miniszterium_egyesult_arab_emirsegek (Utolsó letöltés ideje: 2017. 12. 28.).

¹⁷ HLÁCS FERENC: *Csomagszállító drónokat tesztel az Amazon* (2013). <https://www.hwsz.hu/hirek/51393/dron-amazon-prime-robot-repulo.html> (Utolsó letöltés ideje 2018. 01. 09.)

¹⁸ COUWELS, JOHN: *New technology could save soldier's lives* (2008). <http://edition.cnn.com/2008/TECH/12/22/army.technology/index.html> (Utolsó letöltés ideje: 2017. 11. 25.)

¹⁹ Az exoskeleton technológiához bővebben lsd. <https://exoskeletonreport.com/2016/07/military-exoskeletons/> ill. GÁCSE ZOLTÁN: *Robotok a katonák szolgálatában*. (2008). (http://archiv.uni-nke.hu/downloads/bsz/bszemle2008/4/01_Gacser_Zoltan.pdf) (Utolsó letöltés ideje: 2017. 11. 25.).

²⁰ TRAUTMANN BALÁZS: *Szuperkatonákat terem a csúcstechnológia*. (2014). <https://www.origo.hu/techbazis/20141027-szuperkatonakat-teremt-a-csucstechnologia.html> (Utolsó letöltés ideje: 2017. 09. 15.).

²¹ LOCKET, JOHN: *MAN vs MACHINE US Military will have more ROBOT soldiers on the battlefield than real ones by 2025, top british expert claims*. (2017) URL: <https://www.thesun.co.uk/news/3806242/us-military-will-have-more-robot-soldiers-on-the-battlefield-than-real-ones-by-2025-top-british-expert-claims/> (Utolsó letöltés ideje: 2017. 09. 17.).

sége szinte elhanyagolható, azonban nem kizárható. A kérdés az élet és emberi méltósággal összefüggő alapjoggal kapcsolatban tehát az, hogy amennyiben egy ilyen, az emberi elemzőképességet sokszorosan meghaladó, MI által vezérelt gép feladata ellátása körében hibázik és embert öl, ki az, akit ezért a jogi felelősség terhel?²² Álláspontom szerint a válasz az MI jogi szabályozásának jogrendszerbeli helyétől függ, vagyis, hogy jogilag hogy tekintünk az MI által vezérelt robotok kategóriájára.²³

A(z) MI elterjedése a polgári és munkajogi területen is változásokat eszközöl, jó példa erre azon MI-alapú jogi szoftverek létezése, melyek az *entry-level*, vagyis a kezdő jogászai munkaerőt helyettesíthetik, a jogi kutatás vagy beadványszerkesztés egyszerűbb feladataiban.²⁴ Ezekben az esetekben alapjogi vonatkozásban felmerülhet e technológia munka és foglalkozás szabadságához fűződő alapvető jog megítélésére kifejtett hatása, mely azonban csak közvetetten illeszkedik a jelen dolgozat tematikus kereteibe.

Az *Accenture* intézet és a *Frontier Economics* kutatásában arra keresték a választ, hogy adott országok növekedéséhez képest mennyivel lehetne magasabb értékeket elérni, ha a mesterséges intelligencia adta lehetőségekkel élnének. A felmérésből kiolvasható, hogy Japán a mostani növekedésének háromszorosát, míg például az Amerikai Egyesült Államok, Németország, Hollandia növekedésük dupláját²⁵ érhetnék el.²⁶ Statisztikai adatok igazolják, hogy az ázsiai kontinens országai, mint a technológiában általában élen járó országok nagyjából 50 millió dollárt fektetnek a robotikába, mely 2019-re valószínűsíthetően meg fog duplázódni.²⁷ A CNN becslései alapján azonban már ezt az összeget meghaladja a(z) MI-vel ellátott robotokra költött összeg, hiszen a kínai kormány 150 milliárd dollárt, míg az indiai kormány 143 milliárd dollárt különített el, ilyen jellegű kutatásokra, fejlesztésekre.²⁸

Megjegyzendő, hogy a mesterséges intelligencia kutatás jelenlegi szintjén, bár önálló értelemmel rendelkező, a szó szoros értelmében vett intelligenciáról²⁹ még nem beszélhetünk, a jelenlegi algoritmusok már most messze az emberi képességeket meghaladó teljesítményre képesek. Csak néhány, a hétköznapiakban is szemléletes példát említve: a stratégiai és logikai kombinációk alkalmazásán alapuló játékok során az MI nem pusztán a lehetséges kombinációk kiszámítására volt képes, de az ellenfele stratégiáját is felismerve alkalmazkodott a környezethez.³⁰ Mérőldkőnek számított az MI kutatás területén, mikor a *Google AlphaGo* elnevezésű algoritmus a Go táblajátékban is legyőzte a világ legjobbját.

²² ASARO 2007, 3-4. pp.

²³ Hasonló a probléma az automatizált járművek esetében is, melyre a dolgozatban a későbbiek során szintén kitérek.

²⁴ AVANEESH MARWAHA: *Seven Benefits of Artificial Intelligence for Law Firms* (2017). <http://www.lawtechnologytoday.org/2017/07/seven-benefits-artificial-intelligencelaw-firms/> (Utolsó letöltés ideje: 2017. 08. 18.)

²⁵ KATONKA ZSOLT: *A mesterséges intelligencia szerepe a mindennapi életben*. Szakdolgozat. 2017. 46. p.

²⁶ Artificial Intelligence is the future of growth. <https://www.accenture.com/us-en/insight-artificial-intelligence-future-growth>. (Utolsó letöltés ideje: 2017. 10. 18.)

²⁷ VANIAN, JONATHAN: *The Multi-Billion Dollar Robotics Market is About to BOOM*. (2016) <http://fortune.com/2016/02/24/robotics-market-multi-billion-boom/> (Utolsó letöltés ideje: 2017. 10. 13.)

²⁸ LYENGAR, RISHI: *These three countries are winning the global robot race*. (2017) <http://money.cnn.com/2017/08/21/technology/future/artificialintelligence-robots-india-china-us/index.html> (Utolsó letöltés ideje: 2017. 09. 15.)

²⁹ RUSSEL, STUART – NORVIG, PETER: *Mesterséges Intelligencia*. Második átdolgozott, bővített kiadás. Panem Könyvkiadó. Budapest, 2005. 1074–1786 pp.

³⁰ BOLCSÓ DÁNIEL: *Újabb mérőldkő: pókerben is legyőzte az embert a gép*. (2017). https://index.hu/tech/2017/01/31/ujabb_merdoldko_pokerben_is_legyozte_az_embert_a_gep/ (Utolsó letöltés ideje: 2017. 11. 15.)

Ez azért forradalmi, ehhez a játékhoz kivételes mennyiségű kombináció társul, amelyet eddig egyetlen ember által alkotott gép sem volt képes feldolgozni, valamint a játékhoz olyan képességek kellene, mint a helyzetfelismerés és alkalmazkodás.³¹

2. A robotika alapfogalmainak kutatási relevanciája

Globális szinten először Isaac Asimov³² kezdett foglalkozni egy átfogó szabályozás kidolgozásával. Asimov törvényei három alapvető rendelkezést tartalmaznak, valamint egy „nulladikat” is mely az egész emberiség védelméről szól.³³ Ezek az elvek „a robotika három törvényeként” vonultak be a szakirodalomba és elsősorban az emberek testi épségét védik a robotokkal szemben, ezért is tekinthetők minden szabályozás alapjának. Figyelemmel kell lennünk ugyanakkor arra, hogy Asimov e szabályait 1964-ben fogalmazta meg, így az azóta lezajlott szinte felfoghatatlan technológiai fejlődés következtében azok javarészt elavulttá váltak és legfeljebb egy keretet adhatnak a precízebb, részletesebb szabályozásnak. Ezen túl azonban egy, a jelenlegi technológiai fejlettségnek megfelelő, átfogó, nemzetek feletti, globális szabályozás kialakításához megfelelő kiindulópontként szolgálnak,³⁴ hiszen bár a technológia szintje továbbfejlődött, a mesterséges intelligencia kutatása során előtt tartandó alapvető követelmény kell, hogy legyen az emberiség, az emberi élet védelme. Ez az elvi kérdés határozza meg a dolgozat vizsgálati fókuszát is.

A technológiai keret meghatározását itt szükséges emlitenünk és elemeznünk a robotika ebbe illeszkedő egyes fontosabb alapfogalmainak. E szerint megkülönböztetjük

a robot általános fogalmát, amelytől el kell határolnunk

- az androidokat és
- a humanoid robotokat, valamint meg kell határoznunk
- a mesterséges intelligencia fogalmát.

Megjegyzést érdemel, hogy a tudomány a fentiekén kívül megkülönbözteti még többek között az ipari és a kommunikációs robotokat, azzal, hogy a sor a teljesség igényével még folytatható lenne, azonban a dolgozat tematikus kötöttségére tekintettel a további, kevésbé jelentős robotfogalmak meghatározásától eltekintek.³⁵

Kiindulópontként a robot általános fogalma a következő: „*intelligens programozható gép, amely az ember mintájára van megszerkesztve, információkat fogad el a környezetétől és értelmezi őket, elmozdít vagy kezel objektumokat, műveleteket végez.*”³⁶ A fogalom generális mintát használ, azonban lényeges, hogy a dolgozat szempontjából a

³¹ LICA: *A végső harc góban ember és robot között.* (2017) http://index.hu/tech/2017/05/23/itt_a_vegso_osszezas_goban_ember_es_robot_kozott/ (Utolsó letöltés ideje: 2017. 11. 15.).

³² Asimov életét lsd. VERES KRISTÓF GYÖRGY: *Isaac Asimov életrajz.* (2013) <http://www.ekultura.hu/olvasnivalo/eletrajz/cikk/2013-0929+12%3A00%3A00/isaac-asimov-eletrajz> (Utolsó letöltés ideje: 2018. 01. 16.).

³³ ASIMOV, ISAAC: *I, Robot.* New American Library. New York, 1964.

³⁴ ANARKI: *Újra kell írni a robotika három törvényét.* (2009) http://index.hu/tudomany/2009/07/28/ujra_kell_irni_a_robotika_harom_torvenyet/ (Utolsó letöltés ideje: 2017. 09. 03.).

³⁵ <https://muszakiesinformatikainevelo.wordpress.com/7-osztaly/robotika/a-robot-fogalma-robotfajtak-esalkalmazasuk-a-robot-szerkezete-es-modellezese/> (Utolsó letöltés ideje: 2018. 01. 16.).

³⁶ Uo.

központi fogalmakat a humanoid robot, valamint azon belül az android adják. „Az ember alakú robotokat humanoid robotoknak nevezik, ha utánozzák az emberi mozgást, beszédet, gesztikulációt, akkor androidoknak nevezik őket”.

A mesterséges intelligencia fogalomalkotása már sokkal nehezebb kérdés, hiszen nincsen a tudományban – jogilag is alkalmazható – általánosan elfogadott definíciója.³⁷ Amellett, hogy a(z) MI pontos meghatározása³⁸ meghaladja jelen dolgozat tematikus kereteit, véleményem szerint, a dolgozat szempontjából a legjobb meghatározást egy magyar kutató, Sántáné Tóth Edit adta aki szerint: „A mesterséges intelligencia a számítástudomány azon területe, amely intelligens számítógépes rendszerek kifejlesztésével foglalkozik. Ezek pedig, olyan hardver/szoftver rendszerek, amelyek képesek 'emberi módon' bonyolult problémákat megoldani: az emberi gondolkodásmódra jellemző következtetések révén bonyolult problémákra adnak megoldást, a problémamegoldást teljesen önállóan végzik, vagy kommunikálnak környezetükkel, tapasztalataikból tanulnak stb.”³⁹

Az eltérő MI definíciók közül jelen kutatás során a fenti fogalmat tekintem irányadónak.

II. A robotika jogi szabályozásának nemzetközi megítélése és lehetőségei

1. Az ENSZ vonatkozó szabályozása

A(z) MI fejlődése már olyan stádiumba ért, mely az ENSZ érdeklődésére is számot tart. Az ENSZ Interregionális Bűnügyi és Igazságügyi Kutató Intézete (UNICRI) égisze alatt működő *Centre for Artificial Intelligence and Robotics*, melynek székhelye Hágában található és kizárólagos feladata a mesterséges intelligencia, valamint a robotika folyamatos monitorozása. Irakli Beridze az ENSZ stratégiai tanácsadója elmondta, hogy azért volt szükség a központ felállítására, mert az ENSZ korábban már kifejezte aggodalmát a robotika gyors mértékű fejlődésével kapcsolatban, és amennyiben a társadalom nem képes megfelelő ütemben követni a technológia fejlődését, olyan instabilitásra lehet számítani, amely megelőzése az ENSZ feladata. Az intézmény célja, hogy közgazdasági, szociológiai és egyéb tudományágak oldaláról szakértői csoportokat állítson, melyek a prevenciót szolgálják.⁴⁰

Az emberi élet védelmével kapcsolatos további kutatások célterülete lehet az életvédelem robo-etikai érveinek kidolgozása, hiszen etikai érvek a klasszikusnak nevezhető, életvédelemmel összefüggő alapjogi vitáknak – pl. halálbüntetés, eutanázia – is tárgyát képezik.

³⁷ RUSSEL – NORVIG 2005, 31–35. pp.

³⁸ Vö.: RUSSEL – NORVIG 2005, 31–60. pp.; DUDÁS LÁSZLÓ: *Mesterséges Intelligencia*. <http://ait.iit.unimiskolc.hu/~dudas/MIEAPDF> 24. p. (Utolsó letöltés ideje: 2018. 01. 14.).

³⁹ Uo.

⁴⁰ BOFFEY, DANIEL: *Robots could destabilise world through war and unemployment, says UN*. (2017) <https://www.theguardian.com/technology/2017/sep/27/robots-destabilise-worldwar-unemployment-un> (Utolsó letöltés ideje: 2017. 12. 29.).

2. Európai helyzetkép – uniós szabályozás a robotok különböző felhasználási céljairól és az elektronikus személyiség bevezetéséről

Az ENSZ-hez hasonlóan az EU-ban is hosszútávú cél egy specifikus robotikával foglalkozó ügynökség felállítása. A Parlament jogi bizottságának korábban már említett és később részletesebben tárgyalt jelentéstervezete alapján a Bizottságnak kellene gondoskodnia ezen Ügynökség felállításáról.⁴¹ Az említett jelentés egyben átfogó képet is ad a felmerülő problémákról, valamint, bár alapvetően a polgári jogi felelősség kérdésével foglalkozik, a dolgozat szempontjából olyan megállapításokat tesz és olyan interdiszciplináris kérdéseket világít meg, melyek nem kizárólag a polgári jogra, de a kérdés alkotmány- és büntetőjogi megítélésére is hatással lehet.

A jelentés annak indoklásában első helyen említi, hogy a robotok értékesítésének 17%-os növekedése, a világ nagyhatalmainak hasonló kérdéskörben tett szabályozásai, valamint a technológia biztonságosságával kapcsolatos kérdések indokolják az adott terület EU-s szabályozását.⁴² A technológia biztonságossága, mint fő cél kapcsán a jelentés kiemeli elsőként a fizikai biztonságot, majd az adatvédelem kérdését, valamint a robotok, illetve robotika által használt hálózatok feltörésének információbiztonsági következményeit.⁴³

A jelentés megalapozásaként annak, indoklásában általános elveiben említésre kerülnek *Asimov* fentebb már általam említett törvényei. A felelősség részben, a robotok jogi szabályozásának kulcsfontosságú kérdései jelennek meg. E szerint:

*„[...] mivel minél önállóbbak a robotok, annál kevésbé tekinthetők egyszerű eszközöknek, más szereplők – például gyártó, a tulajdonos, a felhasználó, stb.- kezében; mivel emiatt a felelősséggel kapcsolatos rendes szabályok elégtelennek bizonyulnak, és arra vonatkozó szabályok válnak szükségessé, hogy miként tehető – részben vagy egészben – felelőssé egy gép a tetteiért vagy a mulasztásaiért; mivel ennek következtében egyre sürgetőbbé válik azon alapvető kérdés felvetése, hogy rendelkezzenek-e a robotok jogalanyisággal.”*⁴⁴

A következő pontban már a jogalanyiságon belül merül fel az a kérdés, hogy az MI által működő gépek természetes személynek, jogi személynek, vagy tárgynak tekintendők-e, esetlegesen egy teljesen új jogi kategóriát kell alkotni ezzel kapcsolatban (elektronikus személy).⁴⁵ A jelentés szerint dönteni kell abban a kérdésben is, hogy amennyiben a hatályos szabályozást nézzük, ki felelős a robotok által okozott jogsértésekért. Ilyen lehet a gyártó, a tulajdonos, a felhasználó, valamint abban a kérdésben is, hogy érdemes lenne-e a robotot veszélyes tárgynak, vagy veszélyes üzemnek minősíteni.⁴⁶ A jelentés

⁴¹ 2015/2013 (INL): Európai Parlament Jogi Bizottság 2015/2103 Jelentéstervezet a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról (Továbbiakban 2015/2013 (INL) 7. p.

⁴² 2015/2013 (INL) 3. p.

⁴³ 2015/2013 (INL) 11. p.

⁴⁴ 2015/2013 (INL) 5. p.

⁴⁵ 2015/2013 (INL) 7. p.

⁴⁶ 2015/2013 (INL) 6–8. pp.

együttal felszólítja a Bizottságot, hogy tegyen javaslatot fogalommeghatározásra négy alapvető jellemző figyelembe vételével, amelyek a következők:

- önálló tanulásra képes; környezetével folytatott adatsere alapján,
- adatot cserél és elemez,
- fizikai megjelenéssel rendelkezik,
- magatartásait a környezetéhez igazítja.

A Parlament jogi bizottsága továbbá úgy véli, hogy nyilvántartás bevezetésére van szükség, valamint egy olyan program kidolgozására, mely folyamatosan monitorozza az eredményeket.⁴⁷ A jelentés rámutat továbbá arra, hogy egyes foglalkozások tekintetében van-e lehetőség a robotika alkalmazására, ilyen például a gondozó, illetve orvosi robotok kérdése.⁴⁸ A jelentés készítői úgy vélik, hogy az első szabályozást az autonóm (önvezető) járművek tekintetében kell kialakítani.⁴⁹ Véleményem szerint ennek az alapját képezi az a technikai környezet, mely lehetőséget teremt arra, hogy az automatizált járművek legyenek az első olyan „gépek”, amelyek a mesterséges intelligenciát használva kerülnek a hétköznapi forgalomba.

A felelősség kérdésében a jelentés kiemeli, hogy a robotok által okozott jogsértés tekintetében nem lehet egy előre meghatározott sablon alapján eljárni, hiszen abból fakadna, hogy a robot milyen fejlettségi szintű, valamint milyen tanulási képességei vannak és milyen tudásanyaggal rendelkezik meg kell különböztetni azokat egymástól.⁵⁰

Szintén jelentős újítása a tervezetnek, hogy a 31. pont f. alpontjában felszólítja a Bizottságot, alternatívát kínálva a lehetséges szabályozást illetően, hogy hozzon létre a robotoknak önálló jogalanyiságot, ezzel is megkönnyítve a jogalkotók munkáját az autonóm robotok felelősségre vonhatóságának kérdéskörében.

Összességében elmondható, hogy az EU Jogi Bizottságának 2015/2013 jelentéstervezete forradalmi újításokra hívja fel a figyelmet és olyan alternatív megoldási javaslatokat kínál, amelyek ténylegesen megkönnyítik a szabályozás létrehozását.

Megjegyzést érdemel, hogy véleményem szerint, bár a jelentés összességében előremutató, azonban a jelentés bevezető megjegyzései között szerepeltetett Frankensteinre és a Terminátorra, mint filmművészeti allegóriákra való hivatkozás a jelentés jogi komolyságát is erősen megkérdőjelezhetővé teszi.⁵¹

3. Az Egyesült Államok helyzete: konjunktúra, fejlődés, problémák és ezek kezelése

Az Amerikai Egyesült Államok kutatói készítették a legtöbb olyan tanulmányt, amely a mesterséges intelligenciával és a robotika jogi vetületeivel foglalkozik. Asaro a világ vezető független szakmai informatikai társulásának (IEEE)⁵² egyik tagja kifejti, hogy a robotok felelősségre, sőt büntetőjogi felelősségre vonásának két alapvető problémája van:

⁴⁷ 2015/2013 (INL) 41.p.

⁴⁸ 2015/2013 (INL) 49. p.

⁴⁹ 2015/2013 (INL) 12. p.

⁵⁰ 2015/2013 (INL) 16–17. pp.

⁵¹ 2015/2013 (INL) 3. p.

⁵² Az IEEE-ről ld.: <https://www.ieee.org/index.html>

- Szerinte a bűncselekménynek mindig van egy morális oldala, azaz a magatartás elkövetője el tudja dönteni, hogy amit tesz, az bűnös magatartás vagy sem és felmerül a kérdés, hogy a robot mindezt tudja-e?
- A másik kérdés az, hogy miként lehet egy robotot büntetni. *Asaro* összegzése szerint a 17. században az angol lordkancellár kimondta, hogy egy cégbe, vagy társulásba „nem lehet belerúgni”, azaz büntetni, ugyanis nincs lelkük. Ezt az elvet felhasználva a robotokat sem lehet büntetni, hiszen a büntetés célját nem lehet elérni vagy nem olyan formában lehet elérni, ahogy azt az embereknél.⁵³

Asaro munkásságán túl többek között *Callo* és *Kerr* is tárgyalnak a felelősséggel kapcsolatos kérdéseket, ezen felül a kártérítési jog egyes szegmenseit és etikai kérdéseket.⁵⁴ Kiindulópontjuk, hogy a technika fejlődése a robotika kapcsán egy új ipari forradalom kezdete. Véleményük szerint az említett tudományág nagyobb befolyást fog gyakorolni az emberek életére, mint a mobiltelefon vagy az internet, így a szabályozás feladata, hogy az emberi életet és az emberek vagyonát megfelelő védelem övezze, valamint a fejlesztők számára egy olyan keretet adjon, amelyben biztonságos robotokat tervezhetnek.⁵⁵

Az idézett szerzők szerint a jogalkotás tulajdonképpen az összes jogágra ki kell, hogy terjedjen és hatványozottan igaz ez az alkotmányjog, a kártérítési jog, a polgári jog szerződésekre vonatkozó részére.⁵⁶ Kifejtik, hogy a robotikával kapcsolatos jogi szabályozás elavult. A jelenleg használt robotok esetében talán alkalmazható, mivel azok tulajdonképpen végrehajtják azon feladatokat, amelyeket az üzemben tartójuk ad nekik. Az önálló döntések meghozatalára képes robotok tekintetében azonban, véleményük szerint a hagyományos szabályozás nem kielégítő.⁵⁷ *Karnow* szerint egy egységes meghatározás kell ezekre a robotokra ahhoz, hogy fény derülhessen arra, mely robotok tartoznak az önálló döntéshozatalra képes robotok közé, valamint, hogy ezen- robotok tekintetében a felelősség hagyományos értelmezése nem alkalmazható.⁵⁸ A megoldási javaslat, melyet a szerzők kínálnak egy analógia a cyberjog területén alkotott szabályozás alapján.⁵⁹

A dolgozat témáját tekintve a felelősség kérdése hangsúlyos, hiszen ez érinti az emberi élet védelmét. Fontos megjegyezni azonban, hogy a tengerentúli ún. „tort” (vagyis szerződésen kívüli károkozásért fennálló) felelősség nem minden tekintetben feleltethető meg az európai felelősségi gondolkodás elveinek,⁶⁰ mégis összehasonlítási alapként jelen dolgozat szempontjából talán alkalmazható.

Callo et al. a felelősség tekintetében egyértelműen kijelentik, hogy az önálló döntési képességgel rendelkező robotok képességeiknek megfelelően okozhatnak sérülést vagy halált. A szerzők szerint három olyan tulajdonsága van a „hagyományos” robotokhoz képest a mesterséges intelligenciával rendelkezőknek, melyek miatt eltérő felelősségi szabályozás kidolgozására van szükség. Ezek:

⁵³ ASARO 2007.

⁵⁴ CALLO – KERR – FROMKIN 2016, 25–131. pp.

⁵⁵ Uo. 3. p.

⁵⁶ Uo. 12. p.

⁵⁷ Uo. 12–16. pp.

⁵⁸ Uo. 25–102. pp.

⁵⁹ Uo. 51–61. pp.

⁶⁰ A tort rendszerről bővebben ld. WHITE G. EDWARD: *Tort Law in America*. Oxford University Press, 2003.

- információ-csere gyorsasága,
- az önálló döntések meghozatalának lehetősége,
- valamint az előző kettőből fakadó intelligencia.⁶¹

4. A robotok mindennapi alkalmazásából adódó tanulságok az ázsiai országok példáján keresztül

A nemzetközi kitekintés nem lehet teljes az Ázsiai országok robotokra vonatkozó jogának elemzése nélkül, tekintettel ezen országok robotika területén elért kiemelkedő fejlettségi szintjére.

Japán saját korát megelőzve, már 2006-ban is foglalkozott a kérdéssel.⁶² Ezek a vizsgálódások még csak előfutárai voltak egy komolyabb jogi szabályrendszer megalkotásának és összességében annyit állapítottak meg, hogy az *Asimov* által felállított szabályozás alapján az emberi élet védelme a legfontosabb. Az emberi élet védelmének érdekében egy olyan rendszer bevezetését szorgalmazták, mely alapján a robot azonnal leállítható, vagy olyan szenzorok és algoritmusok használatának rendszeresítését, melyek kifejezetten tiltják, illetve lehetetlenné teszik az emberi élet elleni cselekményeket.⁶³ *Asimov* törvényei alapján *Osamu Tezuka* egy 10 pontos kritériumrendszert állított fel a döntési képességgel rendelkező gépek korlátozása érdekében, mely részben átfedésben áll *Asimov* törvényeivel és az emberi élet védelmét állítja középpontba. E korlátozások között szerepel például a fizetőeszköz készítésének, vagy a külső megjelenés engedély nélküli megváltoztatásának tilalma.⁶⁴

Ugyan átfogó, tételes jogi szabályozást még Japán sem hozott létre, az ország kiemelkedő technológiai fejlettségére tekintettel azonban számos olyan szervezetet hozott létre, mely a későbbi széleskörű, pontos szabályozás kidolgozását segíti elő. A *Ministry of Economy, Trade and Industry (METI)*, munkatársa *Yoshihiro Nakabo* közleménye szerint Japán nem tart a technológiai újításoktól, azonban a szabályozást alapvetően az emberi élet védelmét első helyen kezelve kívánja létrehozni.⁶⁵ A METI által létrehozott, az új energiák és az ipari technológiák fejlődését elősegítendő szervezet (*NEDO*) például azért került felállításra, hogy az említett biztonsági célból standardokat és technológiákat dolgozzon ki.⁶⁶ A Japán által követett magas prioritást tükrözi az a 2007-ben elfogadott dokumentum, mely meghatározza a kormány politikáját a jövőbeni új technológiákkal kapcsolatban.⁶⁷

⁶¹ CALLO – KERR – FROOMKIN 2016, 7–11. pp.

⁶² A magyar Nemzetgazdasági Minisztériumnak megfelelő japán minisztérium.

⁶³ CHRISTENSEN, BILL: *Asimov's First Law: Japan sets rules for robots* (2006), <https://www.livescience.com/10478-asimov-law-japan-sets-rules-robots.html> (Utolsó letöltés ideje: 2017. 12. 28.).

⁶⁴ AKIKO: *Japan's Ten Principles of Robot Law*. <https://akikok012um1.wordpress.com/japans-ten-principles-of-robot-law/> (Utolsó letöltés ideje: 2018. 01. 16.).

⁶⁵ Idézet Emmet Cole alább hivatkozott cikkében. COLE, EMMET: *The global race to robot law first place Japan*. (2012) https://www.roboticsbusinessreview.com/consumer/the_global_race_to_robot_law_1st_place_japan/ (Utolsó letöltés ideje: 2018. 01. 16.).

⁶⁶ New Energy and Industrial Technology Development Organization.

⁶⁷ COLE 2012.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo.

Japán mellett a világ egyik legfejlettebb állama technológia szempontból Dél-Korea. A koreai kormány (pontosabban a *Ministry of Knowledge Economy* (MKE), „a tudomány minisztériuma”) innovációs politikája például célul tűzte ki, hogy 2020-ra minden koreai háztartásban legyen robot.⁶⁸ A koreai kormányról elmondható, hogy a technológiai fejlődés mellett fontosnak tartja az ezzel egyidejű jogi szabályozást is. *Eung Jin Lee* a Koreai Robotipar Szövetség (*Korean Association of Robot Industry*)⁶⁹ jogtanácsosa szerint Dél-Korea azon kevés államok közé tartozik, mely elrendelte a jogi szabályozás kidolgozását úgy, hogy a robotikára vonatkozó alapvetéseket és a hozzájuk tartozó etikai kérdéseket is szabályozzák.⁷⁰

5. Az automatizált járművekre vonatkozó szabályozás jelentősége

Az automatizált járművekkel, mint a vizsgált terület manapság leginkább elterjedt szegmensével kapcsolatos szabályozás elemzése előtt maguknak az önvezető járműveknek a besorolását, osztályozási rendszerét kell figyelembe venni. E szerint a SAE (*Society of Automotive Engineers*) hatfokozatú rendszere alapján a technológia fejlettségi szintje szerint különbséget tehetünk ezek között a járművek között. A SAE kategóriái szerint, 0 – 5 között mozog a megítélése a járműveknek az automatizálásuk fejlettségének függvényében, ahol a 0 a hagyományos jármű, míg az 5 a teljesen automatizált vezető nélküli.⁷¹ Mivel a járművek fejlettségi szintjét érintő kérdések nem tartoznak a dolgozat tematikus keretei közé, így a továbbiakban egységesen autonóm vagy önvezető járművekként nevesítem a vizsgált gépjárműveket.

5. 1. Az Európai Unió szabályozása és egy eltérő álláspont a tengeren túlról

A jogi szabályozást illetően említeni szükséges az Európai Bizottság által 2014-ben létrehozott platformot, melynek feladata a kooperatív intelligens közlekedési rendszerek (CITS) alkalmazásával és jövőképével kapcsolatos kérdések vizsgálata.⁷² A platform működése 2016-ra érte el célját, ugyanis ekkorra az EU tagállamok minden közlekedési ügyekért felelős minisztere aláírta az Amszterdami Nyilatkozatot, melyben a tagállamok vállalják olyan szabványok és előírások kidolgozását, melyek lehetővé teszik az automatikus vezérlésű járművek használatát az Európai Unióban.⁷³

Feltétlenül meg kell említeni azonban az 1968-as Bécsi Közúti Közlekedési Egyezményt, mely a nemzeti szintű közlekedési rendszerek alapvető szabályozásának alapját képezi. Ugyanakkor az önvezető járművek kérdésének vizsgálata azért fontos, mert az

⁶⁸ *The global race to robot law second place South Korea.* (2012) https://www.roboticsbusinessreview.com/consumer/the_global_race_to_robot_law_2nd_place_south_korea/ (Utolsó letöltés ideje: 2018. 01. 17.).

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Az osztályozás elérhető az alábbi linken <http://www.repairerdrivennews.com/2016/07/04/bmwseeks-driver-off-autonomous-cars-in-production-by-2021/>

⁷² C-ITS Platform Final Report. Az egyezmény szövegét lásd. <https://www.regjeringen.no/contentassets/ba7ab6e2a0e14e39baa77f5b76f59d14/2016-04-08-declarationof-amsterdam---final1400661.pdf>

⁷³ Uo.

Egyezmény közelmúltban történő módosítása⁷⁴ már az autonóm járművek használatának technikai jellegű alkalmazási szabályait fekteti le. Kimondja, hogy a jármű irányítását befolyásoló rendszerek akkor elfogadhatók, ha azok megfelelnek az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága (ECOSOC) előírásainak, azaz a jármű vezetője a jármű döntését felülbíráhatja.⁷⁵ Ebből levonható az a következtetés, hogy az új szabályozás értelmében a járműben vezetőre továbbra is szükség van, valamint fontos megemlíteni, hogy az autó vezetőjének felelősségére vonatkozó szabályozás módosítására sem került sor. Az EU-s szabályoktól eltérő rendszert alkalmaz az USA-n belül Kalifornia állam szabályozása, hiszen ott a szabály nem köti a felelősséget a gépjármű vezetőjének kötelező fizikai jelenlétéhez, csupán annyit mond ki, hogy felügyelnie kell az önálló technológiai működést.^{76 77}

5. 2. Német precizitás

Az EU tagállamait tekintve a fentebb megjelölt egységes ernyőszabályozáson túl találhatók nemzeti szintű intézmények is az önvezető, mesterséges intelligenciát alkalmazó járművek vonatkozásában. Így pl. Németországban egy etikai tanács (*Ethik-Kommission*) működik 14 etikai szakértő közreműködésével, akik 5 munkacsoportban dolgoztak, külön-külön, az emberi élet védelmére is kiterjedő kérdésköröket vizsgálva az alábbi kérdések mentén:

- elkerülhetetlen balesetek,
- adatvédelmi kérdések,
- az ember és az autó kapcsolata,
- a járművekben lévő szoftverekkel kapcsolatosan felmerülő kérdések,
- egyéb etikai problémák.⁷⁸

Kutatásom szempontjából is jelentős kijelentést tett a tanács, mikor megállapította, hogy egy esetlegesen bekövetkező balesetben az emberi élet védelme a legfontosabb és az független a felmerülő anyagi kártól.⁷⁹ Árnyalja a problémát, ha az adott balesetben emberi életekről kell dönteni, vagyis szembe kerülünk a klasszikus büntetőjogi, vagy éppen alapjogvédelmi (szükségességi-arányossági) dilemmával: emberi élet áll emberi étellel szemben, és azok között adott a választás lehetősége. Ebben az esetben a tanács szerint a mesterséges intelligenciával ellátott gép nem mérlegelhet életkor, nemi jelleg, fizikai képesség vagy egyéb más tulajdonság alapján.⁸⁰

⁷⁴ Az egyezmény tekintetében Ausztria, Belgium, Franciaország, Németország, és Olaszország módosító javaslatot nyújtott be 2014-ben, mely módosítás 2016.03.23. napján hatályba lépett. A módosítások főként az önvezető autókra tekintettel kerültek megfogalmazásra.

⁷⁵ Lásd az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának 79. számú előírásához csatolt 6.sz. mellékletét.

⁷⁶ PARDAVI MARIANN: *Újabb mérföldkő: felgyorsult az önvezető autók nemzetközi szabályozása.* (2017) <https://autopro.hu/trend/ujabb-merfoldkofelgyorsult-az-onvezeto-autok-nemzetkozi-szabalyozasa/21244/> (Utolsó letöltés ideje: 2017. 10. 28.).

⁷⁷ *Jövőre hivatalosan is közlekedhetnek önvezető autók Kaliforniában.* (2017) <https://autopro.hu/trend/Jovore-hivatalosan-iskozlekedhetnek-onvezetok-Kaliforniaban/23442/> (Utolsó letöltés ideje: 2017. 11. 27.).

⁷⁸ PARDAVI MARIANN: *Állást foglalt az etikai bizottság: az emberi élet a legvédendőbb érték.* (2017)

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Uo.

5. 3. A hatályos magyar jog

A hatályos magyar jog vizsgálata során probléma merülhet fel az automatizált autók használatát illetően, hiszen a közúti közlekedés szabályairól szóló 1/1975. (II. 5.) KPM-BM együttes rendelet (a továbbiakban: KRESZ) kifejezetten kimondja, hogy csak az vezethet járművet, aki érvényes vezetői engedéllyel rendelkezik, nincs a járművezetés-től eltiltva, valamint, olyan állapotba van, hogy képes a jármű biztonságos vezetésére.⁸¹ Egyértelműen fogalmaz a jogalkotó az „aki” szóval, hiszen ez természetes személyre utal. Az önvezető járművek példája – és a már részben létrehozott jogszabályi környezet – alapján világossá válik, hogy az emberi élet alapjogi védelme a jogalkotók számára világszerte első helyen jelenik meg technológiai környezet mesterséges intelligenciára vonatkozó aspektusaiban is, továbbá szembetűnő, hogy az említett mesterséges intelligencia alapú rendszerek csak akkor megfelelőek, ha az ember képes lehet korrigálni a felmerülő hibákat.

Összességében kijelenthető tehát, hogy bár a világ különböző jogrendszerei, az adott ország technológiai fejlettségi szintjétől függően eltérően szabályozzák a mesterséges intelligencia által vezérelt gépek működését, azonban minden szabályozás esetén közös eredő az emberi élet védelmének primátusa. Ahogyan azt láttuk, a felelősség kérdésében azonban nincsen egyező álláspont, amely azért probléma, mert pl. a közúti közlekedés, mint polgári jogban veszélyes üzemként ismert tevékenység magában foglalja a baleset – így nem csak az emberi élet, de a tulajdon sérelmét is –, így a legtöbb probléma valószínűleg leghamarabb itt fog megjelenni.

III. A robotika és az alapjogvédelem vizsgált területei

1. Az emberi élet védelme az alapjogok rendszerében

A mesterséges intelligenciával rendelkező robotok jogi szabályozását jelen kutatás kiemelten az e robotok által elkövethető jogsértések problémakörén keresztül kívánja megközelíteni, különös tekintettel az élet és emberi méltósághoz fűződő jog – mint minden más alapvető emberi jog anyajogának – sérelmére.

Az *Asimov* által megfogalmazott törvények, melyek a robotikára vonatkozó minden szabályozás alapjául szolgálnak az emberi élet és testi épség védelmére vonatkoznak, s ahogyan azt korábban láthattuk, a már létező, MI-t alkalmazó gépek használatára vonatkozó jogi szabályozások középpontjában is az emberi élet védelme áll. A nemzeti alkotmányok és a nemzetközi egyezmények alapvető, meghatározó eleme az emberi élet és méltóság védelmének primátusa. Mivel az MI-re vonatkozó szabályozás alapkövetelményének szintén az emberi élet védelmét tekinthetjük, dolgozatom az emberi élet-hez és méltósághoz való alapjogot emeli a vizsgálat középpontjába, illetve ebből is az élethez való jogot, valamint annak sérelmét, ötvözve az alkotmányjogi megközelítést

⁸¹ Uo.: 1975 KPM-BM rendelet 4§ együttes rendelet a közúti közlekedés szabályairól.

némi büntetőjogi szemléletmóddal. Tartalmát tekintve érintőlegesen vizsgálni kívánom a jogos védelemhez és a jogtalan támadás elhárításához való jogot alkotmány- és büntetőjogi szempontból, de az olyan jelentős társadalmi vitákat kiváltó kérdéseket is érintem, mint például a halálbüntetés.⁸²

Mint ismeretes, az emberi élethez és emberi méltósághoz való jog abszolút jellegű⁸³ és korlátozhatatlan alapjog, amely ebből fakadóan minden más alapjogot megelőz. Az emberi élethez fűződő jog e tulajdonsága determinálja a mesterséges intelligenciára vonatkozó szabályozás alapvető irányát, hiszen bármilyen jogi státuszba is soroljuk majdan az MI-t (és az MI alapján működő gépeket, pl. humanoid robotokat), a szabályozásnak mindig, mindenek felett tekintettel kell lennie az élet és emberi méltóság védelméhez fűződő jog primátusára. A személyiség szabad kibontakoztatásához való jog is az emberi méltóságból ered, amelyet itt kapcsolnunk szükséges ahhoz, melyet fentebb az EU jelenlegi szabályozási környezete kapcsán az „elektronikus személyiség” fogalmának megjelenésével kapcsolatban említettünk. Mennyire lesz szabadon kibontakoztatható ez a személyiség, felelősségre vonására milyen jogági lehetőségek állnak majd rendelkezésre? Ezen kérdések elemzése túlzóan kitágítaná a dolgozat kereteit, azonban említésük az élet és emberi méltósághoz való jog kapcsán nem elhanyagolható.

Az életvédelmi megközelítéshez visszatérve, köztudott, hogy az emberi élet védelme minden meghatározó nemzetközi alapjogi dokumentum kiindulópontja, így a nemzeti alkotmányokon és alkotmánybírószági gyakorlaton túl, mind az ENSZ, mind az Európa Tanács, de akár az Európai Unió Alapjogi Kartája is mindenek feletti védelemben részesíti azt.

Az Alaptörvényben, pontosabban annak Szabadság és Felelősség részében az állam vállalja az alapjogok védelmét és érvényre juttatását (állami önkorlátozás), majd továbbmegy és kijelenti: védelmük az állam elsőrendű kötelezettsége. Vagyis az Alaptörvény értelmében az alapvető jogok garantálása nem pusztán egy kötelezettség az állam részéről, hanem egyenesen az állam legelemibb, legalapvetőbb kötelessége, egyszersmind funkciója (ún. intézményvédelmi kötelezettség, amelyet az alapjog tárgyi oldalának is nevezünk). Ez az intézményvédelmi kötelezettség különösen hangsúlyos az élethez és emberi méltósághoz való jog kapcsán, amellyel kapcsolatban kijelenthető az is, hogy az Alaptörvény nem változtatott az Alkotmány szabályozásán.⁸⁴

Az alapjogok védelme melletti elkötelezettség kapcsán elmondható az is, hogy az I. cikk továbbá garantálja az egyéni és közösségi alapjogokat, valamint az Alkotmánybírószág által kimunkált szükségesség-arányosság tesztjét alaptörvényi szintre emeli, mikor kimondja, hogy: „Alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.”⁸⁵ Ugyanezen rész II. cikke az emberi méltósághoz való jogot garantálja, kiemeli annak

⁸² V.ö. TÓTH ZOLTÁN: *A halálbüntetés története, filozófiája, és kortárs jogelméleti kérdései*. Doktori értekezés. Eötvös Lóránd Tudományegyetem, 2007.; UJVÁRI ÁKOS: *A jogos védelem megítélésének elvi és gyakorlati kérdései*. Doktori értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2008.

⁸³ 23/1990 (X.31.) AB határozat.

⁸⁴ Ezt az AB több ügyben is elismerte, vö. pl. 24/2014 (VII. 22.) AB határozat, Indokolás [130]. Alaptörvény, I. cikk (3) bek.

⁸⁵ A 23/1990 (X. 31.) Ab határozatban kifejtettek szerint.

sérthetetlenségét, és mindenkire kiterjedő voltát, valamint meghatározza a jog védelmének kezdetét. A II. cikk a méltósághoz való jog keretei között emeli ki az életet a két jog – Alkotmánybíróság által is deklarált – oszthatatlanságának elvéből⁸⁶ is fakadóan.

2. Az emberi élet és a mesterséges intelligencia – alapjogvédelmi szempontok a felelősség vonatkozásában

Ahhoz, hogy egy területet a jog szempontjából is részletesen szabályozni lehessen, feltétlen szükség van egy olyan fogalomra, mely megfelelő keretek közé szorítja a(z) MI-vel rendelkező robotot mind jogi fogalmat. Véleményem szerint a robot jogi fogalmának a tudományos elemek mellett a mindennapi joggyakorlat legfontosabb fogalmi elemeit is tartalmaznia kell így a(z) MI-t használó robot jogi fogalma a következő: *egy olyan emberi individuumot nélkülöző dolog, mely matematikai alapú önálló tanulási és döntési képességgel rendelkezik, így döntései alapján limitált jog- és cselekvőképességgel rendelkezik és büntetőjogi felelősségre vonhatósága speciális.*

A fogalom vizsgálata során a következők kiemelése válik szükségessé: A robot egy olyan emberi individuumot nélkülöző egyedi szubsztancia, mely teljes szingularitás elérése esetén⁸⁷ sem tekintendő az emberrel egyenlőnek, függetlenül az intelligencia vagy fejlettség szintjétől. Ténykedésük – és azáltal megjelenő „elektronikus személyiségük” kapcsán tehát – a cselekvőképesség limitált fogalmának bevezetése erre tekintettel indokolt lehet.

A dolgozatban tárgyalt problematika kapcsán ezen, fogalom megalkotásakor a korlátozott cselekvőképesség fogalmát,⁸⁸ vettem alapul. Álláspontom szerint az MI-vel felruházott robot jog- és cselekvőképességét indokolt lehet analógia útján a római jogi rabszolgaéhoz hasonlóan meghatározni,⁸⁹ mely szerint az csak jogokat szerezhetsz tulajdonosának, kötelezettségeket nem. Ezt indokolja az a tény, hogy a matematikai műveletekből levonható következtetések és az üzleti élet mindennapi magatartásai nem minden esetben fedik egymást.

A büntetőjogi felelősségre vonás a hatályos büntetőjog és a büntetőjog tudományos alapelvei miatt nem megvalósítható. Ennek alapja a bűnösségen alapuló felelősség, azaz meg kell valósuljon maga a bűncselekmény (mely elképzelhető robot tekintetében is), valamint szükség van az elkövető és cselekmény és annak következményeinek szubjektív kapcsolatára.⁹⁰ Egyelőre ez elképzelhetetlen a robot tekintetében, hiszen így a büntetőjogi dogmatika tekintetében kell forradalmi változás. Mégis úgy gondolom, hogy a robot, mivel, ha érzésekkel nem is, de értelemmel egyszer rendelkezni fog, ezért büntetőjogi felelősségre vonásra szükség lesz. Erre lehet jó példa a jogi személy felelősségre vonásáról szóló szabályozás.⁹¹ Csatlakozom ahhoz az elmélethez, hogy a felelősségre vonás ne büntetés, hanem intézkedés legyen, így kiküszöbölve a bűnösség és büntethe-

⁸⁶ A 23/1990 (X. 31.) Ab határozatban kifejtettek szerint.

⁸⁷ GÁSPÁR MERSE ELŐD: *Mi az a technológiai szingularitás, és mikor jön már el?* <https://qubit.hu/2018/01/03/mi-az-a-technologiai-singularitas-es-mikor-jon-mar-el> (Utolsó letöltés ideje: 2018. 01. 06.)

⁸⁸ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 2:12§.

⁸⁹ MOLNÁR IMRE – JAKAB ÉVA: *Római Jog*. Hetedik, átdolgozott kiadás. Leges, Diligens. Szeged, 2015. 123. p.

⁹⁰ NAGY FERENC: *Anyagi büntetőjog I.* Iurisperitus Bt. Szeged, 2014. (2016).

⁹¹ 2001. évi CIV. törvény a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről.

tőség közötti kapcsolatot.⁹² Így a felelősségre vonáshoz szükség van egyrészt bűncselekményre, valamint arra, hogy a robot megfeleljen a fentebb említett fogalomnak.

A(z) MI – vagyis tkp. önálló döntési képességgel és önálló értelemmel rendelkező algoritmus – (humanoid) robotok formájában rögzült tényleges megjelenése egyértelműen a jövőben kialakuló technológiai forradalom végterméke lehet, ennek példáit Japánban már a mindennapi használatban látni is lehet. Gyakorlati vizsgálatuk azonban napjainkban túlzóan proaktívnak minősülhet, így véleményem szerint célravezetőbb, ha a már most használatos – de önálló döntési képességgel nem rendelkező – MI-vel működő robotok által megvalósított magatartásokat vizsgáljuk az emberi méltóságból levezetett élethez való jog sérelme vonatkozásában. A technológia jelen állása szerint – a dolgozatban korábban bemutatottak alapján – legkorábban a(z) MI az automatizált járművekben jelenhet meg oly módon, mely a hétköznapijainkat is alapvetően érintheti, és annak alkalmazása, valamint döntései adott esetben életek közötti választásra is kiterjedhetnek, valamint az élethez való jog sérelmét valósíthatják meg.

Minderre tekintettel tehát már most fel kell tennünk a kérdést: melyek azok az alapjogok, amelyek leginkább sérülhetnek e technológia használata során? A dolgozatban vizsgált és kifejtett vélemények szerint mindenekelőtt az emberi méltósághoz és élethez fűződő jog ilyen. Ennek fontosságát az Alkotmánybíróság már 23/1990 (X.31.) számú határozatában kiemelte. Az élethez való jog mibenlétével és az emberi méltóságtól való elválaszthatatlanságával foglalkozó határozat az emberi léttől való önkényes megfosztás tilalma kapcsán értekezett az életvédelmet megalapozó alkotmányjogi érvekről, ezért úgy vélem, hogy számos következtetése releváns lehet a dolgozatban vizsgált MI-kontextusban is, tekintettel pl. Asimov törvényeire, és azok életvédelmi vonatkozásaira.

A határozathoz fűzött párhuzamos indokolások között Lábady Tamás és Tersztyánszky Ödön alkotmánybírók azzal érvelnek, hogy „[a]z ember létezése és méltósága, mint maga az emberi egység, valójában nem is jog, mert az emberi lényeg a jog számára tulajdonképpen transzcendens, azaz hozzáférhetetlen.” A robotika kontextusában azonban a fentiekben kifejtettekre is tekintettel számos olyan a jog számára is érinthető tulajdonság vagy ismerv határozható meg, amely az emberi lényeg meghatározza.

A határozat az emberi élet önkényes elvételének az emberi jogokkal, konkrétan pedig az állam élethez való joggal kapcsolatos intézményvédelmi kötelezettségével való összeférhetlenségét elemzi, amelyet a jövőben megalkotandó minden magyar robotika-szabályozás alapjaként kell tekinteni abból a szempontból, hogy az emberi élet védelmét megvalósító jogi szabályok létrehozásakor a jogalkotó figyelemmel lesz arra, hogy az autonóm döntési képességgel rendelkező MI (akár pl. humanoid formában) ne legyen képes az emberi életet veszélyeztető önkényes autonóm döntés meghozatalára, és ezzel többek között Asimov törvényeinek emberi életet védő alapvetéseinek megdöntésére.

A mesterséges intelligencia jogi szabályozásának szempontjából az alkotmányjogi vizsgálat az alapjogok védelme vonatkozásában megfelelő fogódzókat tud adni a szakjogági szabályozás számára, hogy a konkrét részletszabályokat – nem csak az élethez való jog kapcsán, hanem az alapjogok tág körét tekintve – hogyan alakítsa ki. A szakjogági szabályozás csírái, ha más nem, akkor a drónok vagy az önvezető autók

⁹² BAKSY EMESE: *A jogi személyek büntetőjogi felelőssége, különös tekintettel a hazai szabályozásra és gyakorlatra*. Szakdolgozat. 2015.

kapcsán már megjelennek egyes országok szektorális szabályai között, de azokat – amennyiben csak lehetséges – vissza kell vezetni az alkotmányjog területére, alapjogvédelmi, különösen pedig méltóság- és életvédelmi összefüggések között. A következőkben büntetőjogi szemléletmód alkalmazásán keresztül „gondolatkísérletet” teszek annak behatárolására, hogy ez a jogág miként adhat válaszokat az emberi élet védelmében a MI alkalmazása által előálló problémákra.

IV. Punire necesse est? avagy Büntetni muszáj?

1 A büntetőjogi elemzés jelentősége

Ahogy az korábban kifejtésre került, az MI jogi megítélése során több aspektusra is figyelemmel kell lenni, így bár a szabályozás origója az alkotmányjogi megközelítés, az élet és emberi méltósághoz való jog védelme, a terület komplexitására tekintettel elengedhetetlen, hogy rövid áttekintését adjam a büntetőjogi megközelítésnek, ezúttal is különös hangsúlyt fektetve az élet és testi épség védelmére.

Magyarországon a büntetőjog alkotmányos kereteit az Alaptörvény adja, meghatározva a büntetőjog feladatát, mely a társadalom védelme érdekében az elkövetők jogainak csorbításával érhető el, továbbá az ehhez használatos kényszerítő eszköz alkalmazását, ugyanis az értékorientált védelmi feladat és a szabadságkorlátozások között egyensúlyt kell fenntartani.⁹³ A dolgozatban is vizsgált alapjogvédelem szűkebben az emberi élethez és méltósághoz való jog védelme, a büntetőjog hatókörébe is esik, hiszen a büntetőjog feladata mind a jogi mind a társadalmi rend biztosítása, természetesen *ultima ratio* jelleggel.

2. Elkövető vagy utasítást követő? Az MI és elkövetés

Tekintettel arra, hogy a legfontosabb kérdés a büntetőjogi szabályozás tekintetében, hogy a MI lehet-e bűncselekmény alanya, ezt a kérdést elengedhetetlen tárgyalni. A magyar büntetőjog elfogadja a jogi személy büntetőjogi felelősségre vonását is, azaz az individuum nélkül is lehet felelősségről beszélni.⁹⁴ Ebben a vonatkozásban tehát megáll a teljes szingularitást adott esetben el is érő MI felelősségre vonhatóságának elvi lehetősége, annak autonóm döntési képességei alapján meghozott „döntései” vonatkozásában. Gyakorlati jelentősége azonban természetesen sokkal inkább a természetes személyek által elkövetett jogsértések büntetőjogi felelősségre vonásának van.

A dolgozat szempontjából a mélyebb elméleti jellegű viták arról, hogy a MI, és az azt adott esetben alkalmazó robotok osztályozása hogyan hathat a felelősségre vonásra itt irreleváns, és dolgozatunk kereteit szétfeszítő kérdés, azonban az biztos, hogy a felelősségre vonás közvetett és közvetlen lehetőségeit szükséges feltérképezni, hiszen más jogterületek, nevesül a polgári jog, bár foglalkoznak a modern technológiák használatából eredő felelősségi kérdésekkel, a büntetőjogban pedig talán a *cyberwarfare*

⁹³ NAGY FERENC: *Anyagi büntetőjog I.* Iurisperitus Bt. Szeged, 2014. 41. p.

⁹⁴ 2001. évi CIV. törvény. A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről.

(kiberhadviselés) és számítógépes bűncselekmények területére tartozó kérdések vetnek fel az emberi élet ellen modern technológiák segítségével irányuló cselekmények kapcsán felelősségi kérdéseket.

A jelenleg hatályos Btk. 12. §-ának fogalmi elemeinek kimerítése szempontjából vizsgálunk kell az MI (az annak alkalmazásából eredő döntések, és az adott esetben azt alkalmazó robot) minősítését. Lehet-e MI alapon egy robotot pl. önálló tettesnek minősíteni, vagy kizárólag részes lehet? E körben ki kell emelni a robot fejlettségi szintjét. Lényeges, hogy tanulási képessége mennyire fejlett, mennyire korlátozott az autonóm döntési képessége. A robot önálló döntési képessége miatt úgy gondolom, hogy képes lehet akár egyedül és közvetlenül egy büntetőjogi tényállást megvalósítani, így a Btk. 13. § (1) megfelelően lehet önálló tettes, figyelemmel a büntetőjogi szempontú vizsgálat elején tett elvi megállapításokra is.

3. Az „intelligens cselekvés” megítélése büntetőjogi szempontból

A tetteséghez szükséges ismérvek gyakorlati vizsgálata szintén jelentőséggel bír a büntetőjogi vizsgálat szempontjából. A dolgozat korábbi fejezeteiben említett jogi személyek felelősségre vonhatóságáról szóló törvény gyakorlati alkalmazását elképzelhetőnek tartom az MI (és az azt adott esetben alkalmazó robotok) felelősségének értékelése körében, azonban tisztában kell lennünk azzal, hogy a szabályozás jelen állása szerint robot nem lehet bűncselekmény alanya.

A szubjektív tényállási elemek gyakorlati alkalmazása tekintetében a legfontosabbak a szándékosság, illetve a gondatlanság, ugyanis ezek a bűnösség szükségképpen elemei. A tényállási elemek ezen körének megítélése egy MI-központú vizsgálat szempontjából talán a legtöbb kérdést vethetik fel. Alapvetően már az akarati, érzelmi és tudati oldal olyan kifejezések melyek megítélése önmagában is komoly dilemmát jelenthet. Úgy vélem támpont lehet, ha a MI és a robotok használatából indulunk ki, azaz miért használjuk ezeket a szerkezeteket és miért fejlesztjük őket? A válasz többek között az, hogy az MI autonóm döntési képességén keresztül (akár robotok alkalmazásával) kiküszöbölhetők az emberi tulajdonságokból fakadó hibák, ilyen többek között a fáradtság, esetleges fizikai és testi problémák, például kézremegés. Mindezt annak tudatában jegyezzük meg, hogy az emberiség sajátja a megismerés, a teremtés iránti vágy, mely azonban már filozófiai, s nem jogtudományi kérdés.

Ha az említett példát vesszük alapul tehát, mely szerint az MI (vagy azt alkalmazó robot) tökéletesebb munkát tud végezni az embernél, vagy kisebb a hibafaktor és mindehhez hozzákapsoljuk azt, hogy ezek az entitások tanulásra és döntéshozatalra képesek, akkor megállapíthatjuk, hogy egy fejlettségi szintet követően – a mesterséges intelligencia kutatásban ún. teljes szingularitás⁹⁵ – a tudati oldal mindképpen adott lehet, az akarati oldal az akaratszabadság tekintetében kérdéses, míg az érzelmi oldal nehezen elképzelhető⁹⁶. Ez az okfejtés azért fontos, hiszen a szándékosság és gondatlanság esetén

⁹⁵ GÁSPÁR MERSE 2018.

⁹⁶ Fontos azonban itt megemlíteni, hogy jelenleg is léteznek olyan pl. terápiás céllal alkalmazott ún. *social robotok*, amelyek emberi érzelmi markerek leolvasásán és elemzésén keresztül képesek hangulatnak megfelelő kommunikációra az emberrel, azonban ez kizárólag egyes emberi érzések interpretálására, és nem azok át-

mindig az akarat, a tudat és az érzelem hármását vizsgáljuk.⁹⁷ Azt mondhatjuk tehát, hogy a *dolus directus* azaz egyenes szándék tekintetében a tudati oldal körében a tettek megvalósulását az elkövető biztosra veszi, valószínűnek tartja, tehát a reális bekövetkezésének esélye van, továbbá az akarat oldal tekintetében, pedig kifejezetten kívánja.⁹⁸ Ezt az alakzatot tehát egy önálló döntési képességgel rendelkező MI (vagy azt alkalmazó robot) elkövetheti. A *dolus eventualis*, azaz az eshetőleges szándék tekintetében a reális bekövetkezés lehetősége szintén fennáll, azonban a kívánás itt nem valósul meg, kizárólag belenyugszik cselekménye következményeibe. Ennek a megítélése véleményem szerint sokkal nehezebb kérdés, hiszen a belenyugvás egy hibalehetőség, amelyre a MI elviekben képtelen. Más kérdés, hogy ezt a kérdést egy esetleges meghibásodás vagy az MI alacsonyabb fejlettségi szintje hogyan befolyásolja, de ezen alapvetően technikai jellegű kérdésekkel itt nem foglalkozunk.

A gondatlanság tekintetében szintén vizsgálandó az MI (vagy azt alkalmazó robot) fejlettségi szintje. Tekintettel arra, hogy már van olyan MI-alapú robot, mely az embert különösen bonyolult és a végtelenhez közeli variációs lehetőséggel rendelkező játékban legyőzte,⁹⁹ egyértelműen következtethetünk arra, hogy létezik az emberi képességeket és precizitást sokszorosan meghaladó képességekkel rendelkező algoritmus. Ez azért fontos mert így a *luxuria*¹⁰⁰ megvalósulása kizárt. A *negligentia*¹⁰¹ más kérdés, hiszen az MI (vagy az azt alkalmazó robot) autonóm tanulási, döntési képességekkel rendelkezik.

A szubjektív tényállási elemek körének összefoglalásaként elmondhatjuk tehát, hogy az MI (és ezáltal az azt alkalmazó robot) fejlettségi szintje befolyásolja, hogy megvalósulhat-e az egyenes szándékon kívül bármely más elem is. Megjegyzendő, hogy ezen álláspontomnak ellentmondó nézeteket képvisel Varga Attila Ferenc, aki szerint a robot nem vonható felelősségre, hiszen nem lehet a humán értelemben vett tudatosságról beszélni, azaz szándékosságról vagy gondatlanságról.¹⁰²

4. A jogellenességet és bűnösséget kizáró okok felmerülésének lehetősége

Az elemzés során a jogellenességet és a bűnösséget kizáró okokról is említést kell tenni. A jogellenességet kizáró okok közül a dolgozat szempontjából relevanciája az emberi élet ellen irányuló támadások, illetve az emberi élet közötti választás vonatkozásában a jogos védelemnek, a megelőző jogos védelemnek, a végszükségnek, valamint esetlegesen a hivatali, valamint hatósági jog gyakorlásának és a fegyelmezési jogkörnek lehet. A jogellenességet kizáró okok közül a Btk. 22. § (1) foglalkozik a jogos védelem kérdésével.

Érthető-e a jogos védelem az MI (és az azt alkalmazó robot) összefüggésében? Tekinthető-e az MI önvédelmi (önfenntartó) mechanizmusa személy elleninek vélt

érzésére – adott esetben viszonzására – utal. A szociális robotok irodalma már viszonylag régre nyúlik vissza.

Lásd. pl. HEGEL, FRANK et al.: *Understanding Social Robots*. Kézirat.

⁹⁷ BELOVICS ERVIN et al.: *Büntetőjog I.* HVGORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2012. 199. p.

⁹⁸ Uo. 193. p.

⁹⁹ LICA 2017.

¹⁰⁰ BELOVICS et al. 2012, 196. p.

¹⁰¹ Uo. 197. p.

¹⁰² VARGA 2013.

(jogtalan) támadásnak, vagy az MI-alapú robot tulajdonosát illeti meg jogos védelem tulajdonvédelmi alapon?

A kérdés továbbra is az, melyet ebben a fejezetben már többször felvetettem, hogy tekintjük-e az MI-t (vagy az azt alkalmazó robotot) olyan személy(iség)nek, melyet megilletnek alapvető jogok. Talán elegánsabb úgy feltenni a kérdést, hogy amennyiben megszületik a „mesterséges személy” fogalmi kategóriája, s ezáltal a már létező „elektronikus személyiség” alapvetően polgári jogi kategóriája is kitágul, úgy az alapvető jogok hatóköre kiterjeszthető lesz-e ezekre a mesterséges személyekre? Amennyiben a válasz igen, úgy hacsak korlátozottan is, de elméletileg a büntetőjog hatóköre is – és ezúttal, mint jogtárgyvédelem – kiterjeszthető lesz rájuk.

A jelenleg hatályos Btk. szerint a jogos védelem kérdése csak mint tulajdonvédelmi mechanizmus valósulhat meg. Ennek változásához olyan büntető anyagi paradigmaváltásra van szükség, mely kifejezetten a MI (és az azzal felvértezett robotok) térnyerése miatt következik be. A megelőző jogos védelem, mint a Btk. 21. § által szabályozott jogintézmény valószínűleg sokkal korábban fog jogi problémát okozni és ezáltal megoldást követelni, mint az egyszerű jogos védelem.¹⁰³

A bűnösséget kizáró okok közül, melyeknek valós fennállási lehetősége van a MI-val felvértezett robotokra való kiterjesztés tekintetében a következők:

- a megfelelő életkor hiánya,
- beszámítási képességet kizáró okok,
- elvárhatóságot kizáró okok.¹⁰⁴

A robotokra levetítve alapvetően egyik feltétel sem valósul meg teljes egészében. Az életkor tekintetében a robotoknál felesleges bármilyen erre vonatkozó elvet figyelembe venni, hiszen a robotok életkora nem befolyásolja a tudásukat, belátási képességüket.

A beszámítási képességnél a jelenleg hatályos büntetőjogunkban a kényszer, fenyegetés vagy kóros elmeállapot hármasa, amit figyelembe lehet venni. A robotnál a kóros elmeállapot nem állhat fenn, legvégső esetben hiba léphet fel, mely végső soron tekinthető a fogalom robotikai megfelelőjének. A kényszer és fenyegetés kérdése már összetettebb, hiszen az akaratszabadság kérdésköre merül fel, vagyis: kényszernek vehető-e a robot tulajdonosának a parancsa? Továbbá a kóros elmeállapot és a kényszer, fenyegetés kérdéskörét összevonva felmerül a vírustámadás jelentősége. A robotikával kapcsolatban a legnagyobb félelmet a hackerek által okozott támadások jelentik. Véleményem szerint ebben az esetben nem beszélhetünk a robot tekintetében felróhatóságról. Az elvárhatóság a robotika tekintetében kizárólag úgy vehető figyelembe, ha a hozzátartozói viszony analógiájára a robot és tulajdonosa kapcsolatát hasonlóan tekintjük.¹⁰⁵ (Annak figyelembevételével természetesen, hogy a büntetőjog alkalmazásában az analógia tilalmazott. Jelen dolgozat ezen részének hipotetikus jellegére tekintettel úgy gondolom mégis élhetünk e jogtechnikai eszköz alkalmazásával.)

¹⁰³ 2012. évi C. törvény A Büntető törvénykönyvről.

¹⁰⁴ NAGY 2014, 255–292. pp.

5. A jog és a gyakorlat kapcsolata

Ugyan a tényleges döntési képességgel rendelkező, valódi mesterséges intelligenciával bíró (akár humanoid formát is öltő) robotok megjelenése a jövő zenéje, mindazonáltal azért érdemes egy olyan technológia által megvalósított élet elleni cselekmények elemzése, mely már mindennapjainkban is megjelenik. Ez az önvezető autó.

Mi történik akkor, ha egy ilyen autó balesetet okoz, mely alapjogok sérülnek, ki és hogyan vonható felelősségre? Egy MI-vel rendelkező önvezető járműnek a fentiekre is tekintettel mindig arra kell törekedni, hogy az emberi életet ne veszélyeztesse. Ha mégis emberi sérülés vagy haláleset következik be, már a keretszabályozás fontossága felértékelődik, azaz a sofőr, a vezető humán kontrolljának kérdése kerül a középpontba: volt-e lehetősége az önvezető jármű „viselkedésének” befolyásolására? Ha a sofőrnek az adott technológia fényében figyelemmel kell kísérnie az „önvezetés” folyamatát, és a baleset megtörténik, az autó vezetőjét gondatlanság terheli, míg az autó esetén nem beszélhetünk büntetőjogi felelősségről.

Ha az adott technológia fényében már nem kell az autó „önvezetését” és „viselkedését” a sofőrnek ellenőrzés alatt tartania, és a baleset az autó autonóm döntésének következtében valósul meg, akkor az autó vezetője nem vonható felelősségre, míg a korábban említett problémák mellett azonban a MI felelősségének megteremtése indokolt. Az élethez való jog védelme vonatkozásában a legkomplikáltabb az az eset lesz, mely kapcsolódik az ún. kettős hatás elvéhez, azaz a gyakorlatban, ha két emberi élet között kell választani. Ez megvalósulhat úgy, hogy az autó vezetőjének testi épsége sérül a baleset elkerülésének érdekében, vagy ha az elkerülhetetlen, akkor esetlegesen a matematikai valószínűségszámítás (illetve egyéb fiziológiai indikátorok) alapján a túlélésre esélyesebb személyt választhatja a robot.

Az alapjogok fontosságát már a dolgozat során kifejtettem, azonban a téma kapcsán meg kell említeni, ezek korlátozhatóságát. Az alapjogok korlátozása szigorú szabályokkal szabja meg az intézmény alkalmazhatóságát így kifejezetten jelentős társadalmi érdek, vagy esetleg valamely alapjog egy másikkal szembeni „magasabb rangja” adhat alapot erre.¹⁰⁵ A dolgozat az élethez való jog sérelmével kapcsolatos jogi kérdéseket vizsgál, amellyel kapcsolatban ismertettük azt az alkotmányjogi álláspontot, mely szerint korlátozhatatlan. Az élet elvételének önkényes eseteit vizsgálva mégis fontos néhány megállapítást leszögeznünk. Ha a már említett kettős hatás elvével összefüggésben a közúti balesetet vizsgáljuk, és olyan hipotetikus alapesetet, ahol egyszerre több személy élete is veszélyben forog, és a testi sérülés elkerülhetetlen, akkor különbséget kell tenni, hogy kinek korlátozzuk az élethez, testi épséghez való jogát.

Az élethez való jog korlátozása körében felmerülnek a testi épség veszélyeztetésére is alkalmas olyan „alkotmányjogi iskolapéldák”, mint a rendfenntartó szervek fegyverhasználata, amely olyan aktus, amely adott esetben – a figyelmeztető lövésen túl – önmagában képes és hivatott is testi sérülést okozni, esetlegesen az életet kioltani. Ennek analógiáján, a kettős hatás elvével összefüggésben, az önvezető autó döntéseinek jogi szabályozásában

¹⁰⁵ Vö.: BALOGH ZSOLT: *Az alapjogok korlátozása az új alkotmányban*. Doktori értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem 2011. (<http://d18wh0wf8v71m4.cloudfront.net/docs/wp/2012/2011-19.pdf>), illetve *Alaptörvény* I. cikk (3) bek.

is segíthet ilyen „alkotmányjogi iskolapéldákon” keresztül megközelíteni a szélsőségeket, a szükségesség-arányosság alapjogkorlátozási tesztje mentén. E szabályozásnak az alapja az 1994. évi XXXIV. törvény, amely 55 § (2) bekezdése kimondja, hogy mely legitím célok esetében lehetséges lőfegyverhasználat, és mely esetekben mellőzhető, azaz a lőfegyverhasználat és így az élethez való jog (és a testi épség) sérelme nem lehet elsődleges.

A fenti önvezető autó részvételével érintett baleseti forgatókönyv értékelése kapcsán tehát amennyiben a sérülés elkerülhetetlen akár úgy is, hogy közben más alapjog (pl. tulajdonhoz való jog) sérül, akkor a sérülést úgy, vagy adott esetben annak a személynek kell okozni, hogy az a lehető legkisebb legyen (ti. a legenyhébb eszközzel). Ha pedig választani kell az életet veszélyeztető sérülések okozása/elkerülése között, akkor annak okozzon az autó autonóm döntése révén sérülést, akinek a túlélésre kevesebb esélye lenne. Ennek kapcsán azonban elvi élel kijelenthető, hogy az emberi élethez való jog olyan alapjog, amely korlátozhatatlan, és amelynek önkényes elvétele tilalmazott, tehát a fent említett túlélési esély mérlegelése tekintetében meglehetősen nehézkes olyan szabályozás vagy értelmezés kidolgozása, mely az élethez való jog abszolút jellegét tekintve képes megfelelő keretrendszert alkotni az önvezető autók által alkalmazott MI számára az emberi élet megfelelő alkotmányjogi helyiértékének figyelembevételére.

V. Alternatív megoldási lehetőségek de lege ferenda és konklúziók

Az alábbiakban most összegyűjtöm azokat a megoldásokat, melyeket különböző szervezetek és szervezetek javasoltak a jövő szabályozását illetően, valamint saját ötleteimet is megfogalmazom.

Elsősorban egyértelmű, hogy olyan szabályozásra van szükség, mely az alapvető fogalmakat és alapvetéseket – mint egykoron az emberi jogok esetében – egységesen szabályozza, vagyis globálisan egységesnek tekinthető. Ennek az alapja a robotikával kapcsolatos fogalmak egységesítése. A normák megalkotása során az állami jogalkotás szuverén jelleggel állami szinten megmaradna, azonban az alapvetéseknek mindenképpen magasabb nemzetközi szintű, ernyőszabályozásnak kell lennie. Ezt a folyamatot indíthatja el az ENSZ által létrehozott szakosított szerv is, melyről a nemzetközi kitekintésben bővebben írtam.

Az Európai Parlament Jogi Bizottságának jelentésében számos olyan tétel van, mely a megoldások kapcsán felhasználható, így: kialakul egy fogalmi rendszer, és egy nyilvántartási rendszer.¹⁰⁶ Szükségesnek gondolom továbbá egy olyan osztályozási rendszer kidolgozását is, melynek alapjául az MI (vagy az azt alkalmazó robotok) fejlettségi szintje szolgál. Az automatizált járművek tekintetében ez egy jól behatárolt rendszer, melyről már esett szó a dolgozat korábbi fejezetében.¹⁰⁷ Ez a rendszer a büntetőjog szempontjából ad könnyítést a jogalkotóknak, hiszen fejlettségi alapon differenciál. A büntetőjogon belül már létezik ez a differenciáltság a fiatalkorúak, valamint a

¹⁰⁶ 2015/2013 (INL).

¹⁰⁷ HUETTER, JOHN: *Tesla: Complete self-driving possible with tech on all new cars, even on Model 3* (2016) <http://www.repairerdrivenews.com/2016/10/20/tesla-complete-self-drivingpossible-with-new-tech-even-on-model-3/> (Utolsó letöltés ideje: 2018. 01. 19.)

felőttkorúak tekintetében, így akár a mesterséges intelligenciával rendelkező robotokra való gyakorlati alkalmazás sem feltétlen jelentene komoly problémát tanulási képességeik, vagy szoftverük fejlettségi szintje alapján. A nemzetközi szervezetek, így az ENSZ és az EU szintjén szükségesnek tartom olyan irányelvek megalkotását, melyek a robotok fejlesztőinek, programozóinak, esetlegesen a mérnököknek olyan keretet adhatnának, melyek a fejlesztések során iránymutatásként szolgálhatnak. Az irányelveknek olyan normákat kell tartalmaznia, melyek a technikai fejlődést nem akadályozzák, viszont a jogi és etikai kereteken belül tartják azt. Ilyen elvek például az ASILOMAR elvek,¹⁰⁸ melyeken belül három csoportot különböztetünk meg:

- kutatási alapelvek
- etikai alapelvek
- hosszútávú alapelvek

A csoportosítás felhasználása álláspontom szerint kifejezetten ajánlott a MI-vel és/vagy robotikával kapcsolatos jogi szabályozás megalkotása során, például egy, a mesterséges intelligencia kutatásáról szóló nemzetközi egyezségokmány preambuluma-ként lenne használható a szabályozásban.

Számos olyan álláspont létezik, mely szerint a robotoknak állampolgárságot, vagy az állampolgársághoz hasonló jogosultságokat kellene kapni. Így Szaúd-Arábia volt az első ország mely, állampolgárságot adott egy humanoid (egészen pontosan női külsőt öltő) robotnak. Ez a magatartás azért kifejezetten érdekes, hiszen egy női jogokat alapvetően tagadó országról beszélünk. Az, hogy az állampolgárságot elsőként egy olyan robot kapja meg, mely „nemét” tekintve nő, gesztus értékű, és egyben jelentheti a női egyenjogúság felé megteendő út első lépéseit is.

Az Európai Unió már vázolt „elektronikus személyiség” ötlete elsődlegesen a polgári jogi szabályozásba és felelősségbe ágyazva már sokkal inkább reális megoldási lehetőség, hiszen így a természetes személy és a jogi személy közötti kategóriát lehet alkotni, mely mindkét jogi kategória ide vonatkozó elemeit ötvözteti. Ilyen lehet például a jogi személy élettelenisége, de a természetes személy felelősségre vonhatósága. Ha a már meglévő szabályozásokat tekintjük, akkor a korábban említett amerikai államok automatizált járművekre vonatkozó jogi normáit vehetjük alapul.

Észtország az első, mely az említett jogi kategorizáláson dolgozik. Álláspontjuk szerint a robot-megbízott státuszt kellene bevezetni, mely az önálló jogi személyiség és az adott személy vagyontárgya között elhelyezkedő kategória lenne.¹⁰⁹ Az észt kormány álláspontja szerint nem lehetetlen, hogy a robotok egyszer a természetes személyekhez hasonló (vagyis humanoid) kategóriába kerüljenek, azonban egyelőre a technika fejlettsége ezt nem teszi lehetővé.¹¹⁰ Az észt szabályozásra az Európai Unió is elfogadóan reagált, hiszen a tagállam a robotika jogi kérdéseit érintően pontos szabályozást vezetett be, mely minden oldalról körül járja a kérdést, legyen az külső ismertető jegyek vagy

¹⁰⁸ Asilomar conference (2017).

¹⁰⁹ *Az észtek már a robotok jogain dolgoznak.* (2017) <http://bitport.hu/az-esztek-mar-a-robotok-jogain-dolgoznak> (Utolsó letöltés ideje: 2018. 01. 16.).

¹¹⁰ Uo.

technikai jellemzők. Az ésszt szabályozásra azért is érdemes figyelni, hiszen a technikai fejlettségük az egyik legmagasabb a világon.¹¹¹

Végezetül pedig személyes meggyőződése, hogy amennyiben egy új terület érintő szabályozás kidolgozásának gondolata felmerül, mindenképpen szükséges a már meglévő joganyag eredményeinek elméleti és gyakorlati felhasználása a kodifikáció elvi alapjainak megteremtésében, függetlenül a már létező joganyag tényleges alkalmazhatóságától. Ilyen kútfő lehet a dolgozatban elemzett problematika kapcsán minden a recepción nyugvó európai jogrendszer anyajoga: a római jog.

A római jog jelentősen – mostanra – csak a magánjogra gyakorol ráhatást, így maradéktalanul természetesen a római jogi szabályozás nem ültethető át a dolgozatban elemzett alapjogi kérdések megítélésére.¹¹² Mindazonáltal a római rabszolga jogi helyzete használható fel jó kiindulópontként a kutatás szempontjából véleményem szerint, hiszen ugyanúgy a jogképesség egy korlátozott esetéről beszélünk, mint egykoron majd az önálló döntési képességgel rendelkező (adott esetben pedig már humanoid) robotok tekintetében. Úgy vélem a múlt szabályai ezáltal forrását jelenthetik a majdani, ma még csak körvonalazódó jövőbeli szabályoknak.

A robot a háztartásokban hasonló funkciót tölt be, mint a rabszolga ugyanezen körben. (Mi sem példázza ezt jobban, mint azok a számos érzékelővel és kezdetleges MI-vel operáló házi kisgépek, amelyek pl. egyszerű takarítási feladatokat automatikusan, és az emberek, tereptárgyak kikerülésével tudnak elvégezni.) A rabszolgák jogi megítélése a patriarchális rabszolgaság korában sajátos volt, hiszen nem tekintették dolognak, így a felette lévő hatalom nem tekinthető tulajdonjognak (*dominiumnak*), azt házi hatalomnak „*dominica potestasnak*” tekintették. Ez szűk értelemben azt jelenti, hogy a rabszolga tehet az ura nevében jognyilatkozatot, azonban az általa kötelezve nem lehet, csak jogosultságot szerezhet, illetve a rabszolga, az általa elkövetett delictumokért felelős volt, úgy hogy ura is kötelezetté vált.¹¹³

Ha e szabályozás logikáját átültetjük MI-vel kapcsolatban vizsgált felelősségi kérdésekre egy akár humanoid formát öltő robot esetére alkalmazva azokat, akkor az uniós szabályozás által kidolgozott elektronikus személyiséghez hasonló jogállást kapunk. Kiemelten fontos, hogy egy robot sem egyszerű dologként kezelendő jogi kategória, hanem attól valamelyest több, így a felette lévő jog sem lehet tulajdonjog, hanem egy speciális jogi kategória.

A római jogi alapokon elindulva, természetesen a terület magánjogi megközelítése elkerülhetetlen, ugyanis a jogképességre vonatkozó szabályok tisztázása véleményem szerint szintén elengedhetetlen. Számos olyan eset adódhat, melyben a magánjoghoz kötődő jogintézmények jelennek meg, például a házasság. Elsőre abszurdnak hangzik a felvetés, azonban sorra jelennek meg a sajtóban, olyan hírek, melyekben az erre vonatkozó szándék jelenik meg.¹¹⁴ Az Unió elektronikus személyiségre vonatkozó kezdeményezése akár e kérdés megoldását elősegítheti, azonban ez egyelőre a jogi helyzet alap-

¹¹¹ Uo.

¹¹² MOLNÁR – JAKAB 2015, 17. p.

¹¹³ Uo. 123. p.

¹¹⁴ VYA: *Robotjával él szerelmi kapcsolatban egy francia nő* (2016) <https://hir.ma/kulfold/szines-hirek/robotjaval-el-szerelmi-kapcsolatban-egy-franciano/710892> (Utolsó letöltés ideje: 2018. 01. 22.).

szintű tisztázására vonatkozik, ilyen speciális esetköröket nem szabályoz.¹¹⁵ A Szaúd-Arábiában állampolgárságot kapó női robot jogi helyzete ugyanakkor a jogi megítélés szempontjából kérdéseket vet fel. Az állampolgárság ebben az esetben egyértelműen gesztus értékű, azonban ha tisztán közjogi megvilágításba helyezzük a tény, akkor a robot a természetes személyekkel egyenértékű jogosultságot kapott, amellyel tényleges közjogi kötelek keletkezett közte és az állam között. A sors iróniája, hogy a szaúdi hatalom önkényesen véget vetett az első női robot állampolgár életének, amikor is nyilvánosan – lefejezés által – kivégezték.¹¹⁶ Egy az emberi élethez való jog védelmének lehetséges jogi kérdéseit a MI és a robotika kapcsán vizsgáló dolgozatnak nem is lehetne ennél szemléletesebb befejezése.

A dolgozat témájának kutatása és a dolgozat megírása közben egy komplex képet sikerült kapnom a témáról és saját elképzelésem is keletkezett a robotok jogi szabályozásának kapcsán. Véleményem szerint az ésszerű szabályozás a követendő példa, hiszen a robot biológiai értelemben nem élőlény, azonban olyan jegyekkel rendelkezik, melyek szinte megegyezhetnek az emberi tulajdonságokkal. A robotoknak alapvetően a jogképesség egy speciális, korlátozott formáját lehet elképzelni. A fentebb említett osztályozás a legjobb és legkézenfekvőbb megoldás is, hiszen a robotok belátási képessége fejlettségi szinttől függően eltérhet. A büntető eljárás során minden esetben kötelezően alkalmazandónak ítélem szakértő alkalmazását technikai szakkérdések megítélésében, amelyek felelősségre vonáshoz vezethetnek, és a szankciók alkalmazásának tekintetében a robotok tulajdonosainak a felelőssége is felmerülhet, mely például társtetteséget valósíthat meg. Lényegesnek tartom a robotok tulajdonosai számára egy olyan kötelező felelősségbiztosítási rendszer létrehozását, mely a jogsértések pénzügyi vonatkozásait hivatott rendezni.

Dolgozatom megírása során törekedtem arra, hogy egy olyan téma kutatását válaszszam, melynek relevanciája a jelenben is van, de sokkal inkább a jövőben lesz aktuális, és megfelelő pontokon pedig a múltból merít. A dolgozatban kiemelten fontosnak tartottam, hogy bemutassam a MI és a robotika jelenlegi helyzetét, fejlődési irányait, arra keresve a választ, hogy a jog felkészült-e a mesterséges intelligenciával rendelkező (a jövőben akár humanoid formát is ölteni képes) robotok által elkövetett élet elleni cselekményekkel, vagy az élethez való jog sérelmével kapcsolatban felvetett jogi kérdések megoldására. A kutatás során törekedtem a nemzetközi szabályozás széleskörű bemutatására, így említésre került az EU-s, az amerikai valamint az ázsiai szabályozás is. A hazai büntetőjog bemutatása kizárólag a kutatással kapcsolatba hozható fogalmak és büntető anyagi jogi intézmények elemzésére terjedt ki. Végül a dolgozat utolsó fejezetében megfogalmaztam saját véleményemet, megoldási javaslataimat.

A kutatásom során kifejezetten közjogi szempontból – alapjogvédelmi szemüvegen keresztül – vizsgáltam a témát, azonban arra jutottam, hogy a tisztán közjogi vizsgálat lehetetlen és szükségtelen is, hiszen az alapjogvédelem valódi védvonalai bár az alkotmányjogban gyökereznek, de a szakjogágakban tételes jogon keresztül válnak értelmezhetővé. Ezek figyelembevételével is dolgozatomban ajánlásokat tettem a vizsgált probléma megoldására.

¹¹⁵ 2015/2013. (INL)

¹¹⁶ YOSSARIN: *Saudi Arabia beheads first female robot citizen*. (2017) <https://www.duffelblog.com/2017/11/saudi-arabia-beheads-firstfemale-robot-citizen/> (Utolsó letöltés ideje: 2018. 01. 15.).

Ezek összefoglalva a következők:

- ki kell dolgozni egy nemzetközi szinten egységes fogalomrendszert, mely irányadó az országok ezzel kapcsolatos jogalkotására,
- ki kell alakítani egy osztályozási rendszert, mely a robotok közötti megkülönböztetést segítené elő, azok szoftverének frissessége (az alkalmazott MI szintje) alapján,
- a kapcsolódó jogalkotásban pedig javasolt a római rabszolga jogi helyzetének figyelembe vétele, hiszen a rabszolga korlátozott jogképességgel rendelkezett, mely kategória alkalmazása és megteremtése, ráépülve az elektronikus személyiség kialakulóban lévő fogalmi kereteire, a robotok tekintetében is elgondolkodtató.

ZOLTÁN PÉTER POKKER

ON THE LEGAL REGULATION REGARDING ROBOTS WITH ARTIFICIAL
INTELLIGENCE, WITH PARTICULAR FOCUS ON THE BREACH OF
RIGHT TO LIFE

(Summary)

As many scientist says we are living in the industrial revolution 4.0. This means that we should get used to new technics, like artificial intelligence. The money, the technology which has been given to the researches justify this affirmation. AI has not got physical presence yet, but in the future it is likely to have, for example in robots, which will look like a human being. Those will be the androids. In the history every industrial revolution made a sort of new problems for the jurists, for example the labor rights, or the legal liability when people started to drive cars. I am sure that the AI. will bring the same problems, the same legal questions and the solutions. The difference is, that the case of the AI., we talk about machines, with independent decisions, with infinite knowledge, and physical power, which could cause harm. With the many positive effects it has negatives too. All of these capability means, that we should think for the future and make legislation before these techniques get common. There are serious questions set, for example how should we think about them these robots should be treated like human beings, or slaves or maybe things? Can we punish a robot? If we can, how? Who should bear the responsibility for damages? The user, the owner, the factory? There are many questions we have to develop before problems will show up. With this essay my mark was not to answer all these questions. My goal was to raise the public awareness about this future problem and to launch the work of the legal solutions. In the end of the essay I presented my *de lege ferenda* advices, which I think can be the basis of the future legislation. I hope my essay will be good to provoke the minds and launch a social conversation about the AI.

PRIKKEL PETRA*

Kriptoadó, avagy a XXI. század bányaadója

Előszó

Kriptovaluta. A Világ minden táján ismert ez a kifejezés. A már 10 éve létező digitális eszköz bármely országban fizetőeszközként szolgálhat, ezáltal tud országokat átívelően megjeleníteni, és elfogadott lenni egy adott felhasználói körön belül.

Hazánkban is egyre nagyobb teret nyer, hiszen számos elfogadóhely van – többek között éttermek, ékszerboltok, elektronikai üzletek –, ahol termék vagy szolgáltatás ellenében fizetőeszközként használható fel, sőt Magyarországon helyeztek el a Világon először bankfiókban Bitcoin ATM-et.¹

Mindezek ellenére Magyarországon nem született még a kriptovalutákat érintően szabályozás, bár a Pénzügyminisztérium már egyeztetéseket folytat ez ügyben. A szabályozás fontos lenne, hiszen számos kérdést vet fel maga a kriptovaluta jogi minősítése, hisz pénz-helyettesítő fizetőeszközként van jelen a gyakorlatban, mégsem feleltethető meg minden ehhez szükséges kritériumnak. Ezentúl mivel fizetőeszközként jelenik meg a kereskedelmi forgalomban, bevétel származik belőle, amely az adójogi szabályok alapján komoly kötelezettségeket kellene hogy vonjon maga után. Viszont egy decentralizált rendszerben, amely a kormányzattól és minden állami hatóságtól független, nehéz bármilyen kötelezettséget megállapítani, végrehajtani és ellenőrizni is, különös-képp, ha a rendszer anonimitáson alapul.

Dolgozatomban a meglévő jogi kategóriák segítségével megvizsgálom az egyes jogi minősítések adta lehetőségeket, ezáltal rávilágítva az ezekkel járó adójogi kötelezettségekre is. Konkrét példák segítségével részletesebben mutatom be a jelenlegi adójogi szabályok alkalmazhatóságát, amelyek egyben számos tisztázatlan kérdésre is rámutatnak, és felfedik a szabályozatlanság adta lehetőségeket, mint a pénzmosás, terrorizmusfinanszírozás és az adóelkerülés megvalósítása.

Számos országban már szabályozás született a kriptovalutákat tekintve, ezért érdekesnek tartottam Japán, Ausztrália és Svájc szabályozási rendszerét bemutatni írásomban. Valamint, hogy a hazai szabályozás iránytűit megismerjük, fontos vizsgálni az ide vonatkozó nemzetközi és Európai Unió szabályokat és iránymutatásokat, így minde-

---

* SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

¹ 2017-ben Mosonmagyaróváron a VirPay kirendeltségében helyezték el a MrCoin készülékét, amelyet a Shinrai Kft. üzemeltet.

zek megismerése után talán lehetséges javaslatot tenni arra, hogy a jövőben milyen problémákra érdemes figyelemmel lenni ennek a ma még „szürke zónaként” emlegetett terület jogi környezetének kialakítása során.

I. Bevezetés

Miért akar valaki a XXI. században bányászni? Az ok ugyanaz, mint régen. Gondoljunk csak bele, miért van mai napig nagy értéke az aranynek? Azért mert ritka nemesfémnek számít, ezáltal hozzájutni, azaz kibányászni si nehéz. A XXI. században ugyanilyen „kincs” nyomába eredtek, amely ritka, hiszen mennyisége véges, és a hozzájutás sem egyszerű, hiszen algoritmusok megoldásával és ma már komoly technológiai háttérrel tud valaki jó bányásszá válni a kriptovaluták világában.

Satoshi Nakamoto publikálta először 2009-ben a rendszer programtervét, amely tulajdonképpen a bizánci tábornokok problémájára² találta meg a megoldást. Ez azt jelenti, hogy a közmegegyezés kialakításának egyik legnagyobb kihívására ad megoldást: arra, hogy egy nem megbízható hálózaton miképpen lehetséges hiteles információt továbbítani.³ A kriptovaluták rendszere tehát egy decentralizált rendszerként működik, ahol nincs központi kibocsátó szerv (ügynevezett peer-to-peer rendszer), azaz nincs az egyes valuták mögött fedezet sem áruban, aranyban vagy bármilyen más nemesfémben.⁴ A jelenség sajátosságát pont ez a megszokott rendszertől való eltérés adja, valamint a titkosítás (kriptográfia), amelyet a tranzakciók során használ. Míg a banki modellekben a számlatulajdonosok ismertek és a tranzakciók titkosak, itt a tranzakciók mindenki által ismertek, de az egyes személyek nem.

Hogyan is kerül azonban előállításra egy ilyen kriptopénz, azaz mi a bányászat jelentése napjainkban? Első lépésként le kell tölteni egy szoftvert, amely a számítógép erőforrásait használva matematikai problémát old meg. Hiszen ahhoz, hogy kriptopénzhez jussunk a számítógépnek egy matematikai műveletet kell megoldani, ezt követően azt illeti a „kincs”, akinek a gépe úgymond a leggyorsabban megoldja ezt. Amennyiben valakinek (az egyik bányásznak) sikerül megoldani egy ilyen matematikai algoritmust, akkor létrejön egy ügynevezett blokk, melyekben bitérmék tárolódnak.

Egy ilyen blokk megtalálása Bitcoin esetében kezdetekkor 50 bitcoint ért, amely (10 perc után) a virtuális pénztárcában landol (wallet.dat). Mára már egész gépparkok dolgoznak azon, hogy ők legyen a „leggyorsabbak” a kincskeresők között, de más módja is van a kriptopénzhez jutásnak: a vásárlás. Ebben az esetben két személy közötti tranzakcióról van szó. A vevő megadja a nyilvános kulcsát (ha több van, bármelyiket) az eladónak. A program az eladó privát kulcsát fogja használni a hitelesítéshez. Ezzel a privát kulccsal az előző tranzakció hash értékéből és a következő tulajdonos publikus kul-

² FODOR D.- SPEISER F.: *Autóipari beágyazott rendszerek*. https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/20110042_autoipari_beagyazott_rendszerek/ch06s02.html (Letöltés: 2018. 10. 05.)

³ GÁBOR TAMÁS – KISS GÁBOR DÁVID: *Bevezetés a kriptovaluták világába*, Gazdaság és Pénzügy. 2018. 1. szám, 33. p.

⁴ ESZTERI DÁNIEL: *Bitcoin: Az anarchisták pénze vagy a jövő fizetőeszköze?* Infokommunikáció és jog. 2012. 71. p.

csából álló csomagot fogja ellátni. Ezzel a privát kulccsal való ellátással igazolja, hogy az adott vevőnek címezi az adott tranzakciót. Ezután ez a hash, cím, aláírás, naplózódni fog egy BLOKK-ban, amely később az egész világon elérhető lesz a főkönyvi rendszer segítségével, ahol minden tranzakciót minden résztvevő úgymond elkönyvel.

1. sz. kép

Forrás: <https://coinjolt.com/what-is-a-public-and-private-key/>, letöltés: 2018.10.06.

A nyilvános és privát kulcspárok eltárolódnak, és ezekkel tudja leginkább igazolni magát a birtokos, ha rendelkezik a csomagban (blokkban) lévő nyilvános kulcshoz tartozó privát kulcspárral. Több ilyen tranzakció során keletkezett blokkokból fog létrejönni a blokklánc (blockchain), amely mint technológia a kriptopénzek továbbításán kívül számos más területen hasznos lehet, sőt már alkalmazzák is.

A kriptovaluta már tíz éve létező jelenség, mégis mai napig számos kérdést felvet. Hogyan juthatunk hozzá? Hogyan lehet értéke, és azt terheli-e bármilyen kötelezettség? Biztonságos-e, ha nincs mögötte fedezet? Van-e, aki felügyeli a rendszert? Jelenleg milyen jogi keretek között működik a rendszer? Dolgozatomban ezen kérdésekre is választ keresek és remélek

II. A kriptovaluta jogi státuszának nyomában

A mai bányászat nem szabályozható a korábbi tevékenység mintájára, hiszen a „kincs” jelenleg nem sorolható be konkrét szabályozási terület alá. A szakirodalomban sok helyen „szürke zóna” névvel illetik, hiszen sok országban – hazánkhoz hasonlóan – nem született még rá átfogó szabályozás. Azonban a meglévő jogi kategóriák segítségével – amelyek szabályozása ismert – az alábbiakban megkíséreltem megtalálni ennek a szabályozatlan területnek az esetleges jogi besorolását, valamint ennek segítségével rávilágítani az egyes kategóriák adta adójogi minősítésekre is.⁵

⁵ Az itt kifejtésre kerülő minősítések vizsgálatával korábban már foglalkoztam, amely cikk formájában megjelent. <https://arsboni.hu/a-xxi-szazadban-banyaszando-kincs-a-bitcoin>

1. A kriptovaluta pénz, vagy a nevéből adódóan valuta?

A Magyar Nemzeti Bankról szóló törvény alapján, Magyarországon a pénzkibocsátás jogával az állam központi bankja rendelkezik, az Alaptörvény⁶ rendelkezése szerint pedig Magyarország hivatalos pénzneme a forint.⁷ Ezzel ellentétben máris leszögezhető, hogy a kriptovalutáknak nincs hivatalos, úgynevezett központi kibocsátója, csupán magánszemélyek állítják elő bizonyos matematikai műveletek eredményeként, ezen túl pedig hivatalos pénzneme sem határozható meg, amely dolognak minősülhetne jogi szempontból.

Dolognak a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.) alapján minden birtokba vehető testi tárgy minősül, amely tulajdonjog tárgya lehet, és mindezt megfelelően alkalmazni kell a pénzre, értékpapírokra, valamint a dolog módjára használható természeti erőkre.⁸ Egyes értelmezések szerint a Ptk.-ban használatos a pénz fogalma alatt a forgalomban lévő, fizetési eszközként használatos pénzt kell érteni.⁹ Azonban szükséges lenne, hogy a jogalkotó elszakadjon a testi tárgytól, és ahogy az állatok esetében, úgy a fizikai léttel nem bíró testi tárgyak esetében is lehetne ilyen értelmezési lehetőséget biztosítani, amelyre a 21. század embere, mint dologra tekint, ahogy a kriptopénzekre is.¹⁰

Ezt erősíti a Európai Parlament és Tanács 2015/2366 irányelvében meghatározott definíció is, amely már kiterjeszti a pénz fogalmát a bankjegyre, pénzérmére, számlapénzre, valamint az elektronikus pénzre is.¹¹

Továbbá a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 2013. évi CCXXXVII. törvény (Hpt.) is meghatározza a készpénz-helyettesítő fizetőeszközök körét, amely felöleli az elektronikus pénz kategóriáját. Így elektronikus pénz alatt értendő a kibocsátójával szembeni követelés által megtestesített, elektronikusan (akár mágnesesén) tárolt összeg, amelyet pénzeszköz átvétele ellenében bocsátanak ki a pénzforgalmi szolgáltatás nyújtásáról szóló törvényben meghatározott fizetési műveletek teljesítése céljából, és amelyet az elektronikus pénz kibocsátóján kívül más természetes és jogi személy, jogi személyiség nélküli gazdasági társaság és egyéni vállalkozó is elfogad.¹² Jól láthatjuk, hogy ezen feltételeknek nem felel meg feltétel nélkül egyik kriptopénz sem, hiszen továbbra sem valósul meg a kibocsátó megléte.

A pénz fogalmi körébe tartozik a külföldi fizetőeszköz is, amely esetében különbséget kell tennünk deviza (valamilyen valutára szóló követelést testesít meg, pl.: csekk, értékpapír) – adózás szempontjából a társasági adó körében ez fontos minősítési szempont lesz – valamint a valuta között. A nevéből is egyértelműen következtethetnénk ez

⁶ Alaptörvény K) cikk.

⁷ 2013. évi XXXIX. törvény 4. § (2) bek.

⁸ Ptk. 5:14. §

⁹ PETRIK FERENC, POMEISL ANDRÁS: *Polgári jog, dologi jog*, in: Wellmann György (szerk.), HVG-ORAC, Budapest, 2013. 49. p.

¹⁰ SÁNDOR ESZTER ANITA: *Szép új világ és az ő fizetőeszköze I–II.* 2014. http://arsboni.hu/szep_uj_vilag/ (Letöltés: 2018. 03. 21.)

¹¹ Itt jegyezném meg, hogy a számlapénzt a 2009. évi LXXXV. törvény 2. § 19 pontja pénznek tekinti, amely a pénzmosás- és terrorizmus finanszírozás során jelentőséggel bírhat.

¹² 2013. évi CCXXXVII. törvény 6. § 16. és 55. pontja.

utóbbi besorolásra, amely alatt külföldi pénzt értünk.¹³ A mindennapi életben inkább valamely ország törvényes fizetőeszközét értjük alatta egy másik ország fizetési forgalmában. A valuta tehát az a forma, amit ténylegesen meg tudunk fogni érme vagy bankjegy formájában.

Jelen esetben, ha a kriptopénzeket (pl.: Bitcoin, Ripple, Dash stb.) váltanánk forintra nem erről a helyzetről lenne szó, hiszen a kriptovaluták mögött nincs egy olyan ország, amelynek ez lenne a törvényes fizetőeszköze. Valamint a Világ bármely pontján, bárki kibocsáthatja bizonyos matematikai művelet elvégzése által, és viszonylag korlátlan mennyiségben.

Az adózási oldalról nézve a kriptovaluták vagyoni értékkel bírnak, ezért a bányászati tevékenységből származó bevétel a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény (Szja tv.) alapján, mint önálló tevékenységből származó jövedelem adókötelesnek minősülne.¹⁴ A személyi jövedelemadó rendszerében a bevételekkel szemben elszámolható a személyi jövedelemadó szerinti költség, majd az így megállapított jövedelem lenne az adókötelezettség alapja.¹⁵

A bányászati tevékenység kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy a bányász gazdasági tevékenysége során a terméket értékesíti vagy szolgáltatást nyújt-e. A bányász algoritmusok megoldásával kriptopénzt állít elő, ami a héairányelv¹⁶ alapján adóköteles tevékenység. Termékértékesítésről akkor lehetne szó, ha valamely birtokba vehető dolog átengedése történne, de mivel a kriptovaluták csupán elektronikusan jelennek meg, erről nem beszélhetünk.¹⁷ Mivel az általános forgalmi adóról szóló 2007. évi CXXVII. törvény (Áfa tv.) alapján azonban szolgáltatásnyújtásnak minősül bármely olyan ügylet, amely e törvény értelmében nem termék értékesítése, így a szolgáltatás nyújtása körében kell tovább vizsgálni.¹⁸

Fontos, hogy az Európai Unió Bírósága (Bíróság) a Skatteverket és David Hedqvist ügyben hozott ítéletében¹⁹ e körben már végzett ellenőrzést. A Bíróság kiemelte, hogy szolgáltatásnyújtás visszerthes jellegét illetően, hogy valamely szolgáltatásnyújtást csak akkor teljesítenek a héairányelv 2. cikke (1) bekezdésének c) pontja értelmében vett „ellenérték fejében”, és így az csak akkor héaköteles, ha a nyújtott szolgáltatás és az adóalany által kapott ellenérték között közvetlen kapcsolat áll fenn. Ez alapján megállapítható, hogy a szolgáltatásnyújtás megállapításához egy kétoldalú jogviszony fennállása szükséges, amelyben van egy szolgáltatást nyújtó és egy szolgáltatást igénybe vevő fél. Ezért a bányász mint szolgáltatást nyújtó van jelen, azonban a szolgáltatás igénybevevője – aki a feladatot adja és akitől az ellenérték származik – nem ismert, nem tudni kinek a megbízásából végzi ezt a szolgáltatást a bányász.

¹³ 1995. évi XCV. törvény 3. § 5. pontja.

¹⁴ Szja tv. 16. §.

¹⁵ A bányász – választása szerint – egyéni vállalkozói minőségében végezheti ezt a tevékenységet. Nyilvánvaló, hogy így megnyílik a lehetőség előtte arra is, hogy a személyi jövedelemadótól eltérő adózási nemeket is választhasson (pl.: egyszerűsített vállalkozói adó, kisadózó vállalkozások tételes adója).

¹⁶ 2006/112 EK irányelv.

¹⁷ Áfa tv. 9. § (1) bek.

¹⁸ Áfa tv. 13. § (1) bek.

¹⁹ C-264/14 Skatteverk vs. David Hedqvist (2015).

Tovább vizsgálva azt, hogy szolgáltatás igénybevevője nem ismert felmerülhet a talásként való polgári jogi minősítés, sőt akár a kincstalálás is, amely olyan értékes dolog megtalálását jelenti, amelyet ismeretlen személyek rejtettek el.²⁰ Ez utóbbi esetben érdekesen alakulhatna az eljárás, hiszen a találó kötelezettsége, hogy elsősorban az állam részére felajánlja. A másik esetleges polgári jogi minősítés a jogalap nélküli gazdagodás, hiszen a szolgáltatás nyújtója mindenféle jogalap nélkül jut haszonhoz, bár a törvényi rendelkezés alapján ez másnak a rovására történik, amely jelen esetben nem feltétlenül teljesül, hiszen nem tudni kinek a rovására történne ez. Összességében tehát ebben a rendszerben egy üzletszerű tevékenység folyik, amely ellenérték megszerzését eredményezi, ezért polgári jogi lehetőségek dologi jogi szempontból nem lehetnek relevánsak.

Azonban egy átváltási folyamat is végbemegy ezeknél a virtuális devizáknál, hiszen az adott ország fizetőeszközeire átválthatóak, ezáltal törvényes fizetőeszközként öltenek majd testet a pénzpiaci forgalomban. Fontos megemlíteni a Bíróság megállapítását szintén a Skatteverk és David Hedqvist közötti ügyben, amelyben ezzel az átváltási tevékenységgel kapcsolatban az a kérdés merült fel, hogy az alperes (D. Hedqvist) által nyújtott hagyományos devizák virtuális devizára át- és visszaváltását jelentő szolgáltatás tekintetében köti-e hozzáadott értékadó fizetési kötelezettség a virtuális devizaegységek vétele és eladása után.

A héairányelv 2. cikkének (1) bekezdése a héa hatálya alá vonja az egy tagállamon belül az adóalanyként eljáró személy által ellenszolgáltatás fejében teljesített termékértékesítést és szolgáltatásnyújtást. A héairányelv alapján a virtuális deviza nem minősül „birtokba vehető dolognak”, hiszen nincs más célja, mint az, hogy fizetőeszközként használják, ezért nem fog termékértékesítésnek minősülni az ügy kapcsán felmerült tevékenység. Ebből következik, hogy az olyan ügyletek, mint amelyek az alapeljárás tárgyát képezik, a nyújtott szolgáltatással közvetlen kapcsolatban álló ellenérték átadása fejében teljesített szolgáltatásnyújtásnak, vagyis a héairányelv 2. cikke (1) bekezdésének c) pontjában foglalt, ellenérték fejében teljesített szolgáltatásnyújtásnak minősülnek. Azonban, mivel megállapították, hogy fizetőeszközként funkcionál, ezért a héairányelv 135. cikke (1) bekezdésének e) pontja szerinti adómentességet élvez, akkor is ha – akárcsak a jelen ügyben – valamely törvényes fizetőeszköznek minősülő devizát olyan más devizára váltanak be, amely ugyan nem törvényes fizetőeszköz, de tisztán fizetőeszközként részt vesz a fizetési forgalomban.

Mindezek alapján, tehát megállapítható, hogy a bányászat általános forgalmi adó minősítésével kapcsolatban komoly aggályok merülnek fel, így érthető, hogy az adóhatóság elsősorban a jövedelemadózási oldaláról közelíti meg ezt a kérdést.²¹

²⁰ Ptk. 5:64. §.

²¹ A tevékenység során általános forgalmi adó fizetési kötelezettség bár nem keletkezik, a személyi jövedelemadóról szóló törvény értelmében, amennyiben bevételt eredményez ez a tevékenység a váltó oldalán, akkor egyébként jövedelem körében adóköteles lesz. (Szja tv. 1.sz. mell. 7.4.)

2. Kriptovaluta közös jegyei az értékpapírral

A Ptk. szerint az értékpapír olyan egyoldalú jognyilatkozat, amely papíralapú okiratként vagy jogszabályban megjelölt más módon létrehozott, rögzített, nyilvántartott és továbbított adatösszességgként (dematerializált értékpapírként) a benne foglalt jogot úgy testesíti meg, hogy azt a jogot gyakorolni, arról rendelkezni csak az értékpapír által, annak birtokában lehet.²² Amennyiben valaki írásban, egyoldalúan kötelezettséget vállal arra, hogy ő maga vagy a nyilatkozatában megjelölt más személy a nyilatkozatban rögzített jog gyakorlását a nyilatkozatban meghatározott feltételek szerint az okirat vagy az értékpapírszámla által jogosultként igazolt személy részére biztosítja, vagy az okiratban, illetve az elektronikus úton rögzített nyilatkozat szerinti szolgáltatást az okirat vagy az értékpapírszámla által jogosultként igazolt személy részére teljesíti, az okirat, illetve a nyilatkozatot rögzítő elektronikus jelsorozat értékpapírnak minősül.²³

Az „elektronikus jelsorozat” fogalmi elem alapján akár a kriptovaluta alapját képző matematikai művelet is lehetne a nyilatkozatot rögzítő jelsorozat, azaz dematerializált értékpapírnak minősülhetne. A dematerializált értékpapírok tipikusan névre szólóak, átruházásuk forgatással történik értékpapírszámlán, ilyen lehet pl. részvény, kötvény, kincstárjegy stb.²⁴ Az összehasonlítást a részvénnyel tartom érdemesnek, hiszen ezek a kriptovalutához hasonlóan egyműiek, a kereskedés lehetséges velük egy zárt körön belül, ahogy a kriptovaluták esetében a blockchain hálózatán belül. Részvényt csak részvénytársaság bocsáthat ki, amely megtestesíti a tagsági jogokat, névre szóló, névértékkel rendelkező és forgalomképes.²⁵ A kriptovaluta birtoklása nem keletkeztet sehol sem tagsági jogot, hiszen nincs központi szervezet, amely kibocsátja. Névre szólónak sem tekinthető konkrétan, viszont visszakövethető kihez tartozik, hiszen a nyilvános és privát kulcspárok eltárolódnak, és ezekkel tudja leginkább igazolni magát a birtokos, ha rendelkezik a csomagban (blokkban) lévő nyilvános kulcshoz tartozó privát kulcspárral.²⁶

Fontos kiemelni, hogy a rendszer legnagyobb előnye az anonimitás, a blockchain alapjai a hash függvények, amelyek létrehoznak egy értéket, amelynél, ha ismerjük a bemeneti értéket bármikor elő tudjuk állítani a hash értéket, de fordítva nem, tehát a hash értékből szám vagy szöveg nem állapítható meg, azaz konkrétan nem azonosítható be ki a jelenlegi vagy korábbi birtokosa a kriptopénznek.²⁷

Az értékpapír forgatásához hasonlóan, ahogy abban a teljes forgatmány esetén szerepel az átruházó és az új jogosult neve, ezekben a blokkokban – majd a blokkláncban – szintén egymásután szerepelni fognak ezek a kulcspárok, azaz, hogy ki, mikor és kire ruházta át. Az értékpapírt kibocsátó részvénytársaság előre meghatározott számú és névértékű részvényekből álló alaptőkével (jegyzett tőkével) alakul, a tag kötelezettsége

²² Ptk. 5:565. §.

²³ ESZTERI DÁNIEL: *A World of Warcraft-tól a Bitcoin-ig: Az egyén, a gazdaság és a tulajdon helyzetének magán- és büntetőjogi elemzése a virtuális közösségekben*. Pécs, 2015. 189. p. <http://pea.lib.pte.hu/handle/pea/15610> (Letöltés: 2018. 03. 22.)

²⁴ GELLÉN KLÁRA: *Értékpapírrajog*, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2009. 69. p.

²⁵ Ptk. 3:213. §.

²⁶ ESZTERI 2012, 73. p.

²⁷ Z. KARVALICS LÁSZLÓ – NAGY GÁBOR DÁNIEL: *Prokrusztész nélküli világ? Blokklánc és társadalmi makroevolúció*. Információs Társadalom. 2017. 3. szám 11. p.

pedig a részvénytársasággal szemben a részvény névértékének vagy kibocsátási értékének szolgáltatására terjed ki. A kriptovaluta rendszer létrehozásakor azonban alaptőké-ről nem beszélhetünk, hiszen az érmék mögött nincs alapfedezet, hanem azokat számítógépek és elektromos áram segítségével, kriptográfiai algoritmusok megoldásával hozza létre a hálózat gyakorlatilag a nulláról indulva.²⁸

Végül, de nem utolsó sorban nem feleltethető meg azon kritériumnak sem, hogy a kibocsátó kötelezettséget vállal arra, hogy ő maga, vagy az értékpapírban megnevezett másik személy pénzösszeget szolgáltat a jogosult részére. A kriptovaluták értéke nem rögzíthető előre, az a kereslet-kínálat viszonyától függ az adott időpontban. Mindemellett nem hozhatók létre végtelen mennyiségben, így a kiindulópontunk az „elektronikus jelsorozat” értéke a már megtalált blokkok számától is függ, ezért például a Bitcoin esetén egy blokk 50 Bitcoint ér az első 210 000 blokktalálata esetében, majd a következő 210 000 blokk megtalálása már csak ennek felét, azaz 25 Bitcoint fog érni, és így tovább. Valamint, ha a kriptopénzt átváltják valamely ország hivatalos valutájára (pl.: forint, dollár, euro) nem rögzíthető előre, hogy a beváltás pillanatában az adott törvényes fizetőszer-köz alapján mennyit fog érni, esetleg milyen értékű szolgáltatást tud cserébe.

A dematerializált értékpapírokkal kapcsolatban jövedelem vagy ellenőrzött tőkepiaci ügyletekből származó jövedelem árfolyamnyeresége alapján vonnak maguk után adókötelezettséget a személyi jövedelemadó rendszerében.²⁹ A jövedelmet az eladási ár és a megszerzési bekerülési ár közötti különbözet, amelyből továbbá levonhatóak az értékpapírhoz kapcsolódó járulékos költségek. Valamint –például a fent említett példát folytatva – a részvény esetében attól függően, hogy ellenőrzött tőkepiaci ügyletről van e szó, adózhat tőkepiaci ügyletként, amely kedvezőbb, hiszen az árfolyamnyereség adózásával ellentétben, nem terheli egészségügyi hozzájárulás fizetési kötelezettség.

3. Kriptovaluta a virtuális játékok világában

Számos virtuális játék ma már rendelkezik olyan funkciókkal, ahol bizonyos érték ellenében erőt, amulettet, egyéb játékhoz szükséges eszközöket lehet vásárolni a játékban való jobb eredmények eléréséhez.

A bírói gyakorlat több esetben találkozott már ezzel a kérdéssel világszerte, hogy ezek a virtuális vagyonok dolognak minősülnek-e, azaz tulajdon jog keletkezik e felettük, adójogi kötelezettség terhelheti-e őket. A kaliforniai gyakorlat³⁰ szerint ezek csupán kódoknak tekintendők, amiket szerzői jogi védelemben kell részesíteni. Ez alapján a *Marc Bragg* által indított perben³¹, ahol a Second Life-ban szerzett virtuális tárgyak a felperes álláspontja szerint az ő tulajdonát képezték, ezért élt azzal a jogával, hogy ezeket árverésen kínálta, ezáltal nyereséghez jutva. Álláspontja szerint ma már sokan a

²⁸ ESZTERI 2015, 189–190. pp.

²⁹ Szja tv. 67. §.

³⁰ ANGELA ADRIAN: *Intellectual Property or Intangible Chattel*, Journal of International Commercial Law and Technology. 2006. 52. p. <https://media.neliti.com/media/publications/28791-EN-intellectual-property-or-intangible-chattel.pdf> (Letöltés: 2018. 03. 25.)

³¹ BRAGG v. LINDEN RESEARCH, INC, 2007. <http://madisonian.net/downloads/contracts/bragg.pdf> (Letöltés: 2018. 03. 24.)

virtuális életben alakítanak ki baráti kapcsolatokat, szereznek tulajdont, és kötnek üzleti kapcsolatokat, így ez a joga ezzel természetesen együtt járt. A korábbiakban bemutatott álláspont alapján a bíróság a cég szerzői jogai miatt nem adott helyt a kérelemnek.

Ezzel az állásponttal ellentétben a holland gyakorlat³² elismeri a virtuális tárgyak feletti tulajdonjogot, amelyet bírósági úton is érvényesíteni enged. Azon ügyben, amelyben két fiatal elvett a játék során egy amulettet egy másik játékostól, a bíróság ezt lopásnak minősítette, hiszen ez a tárgy más tulajdonát képezte, azaz állhat fenn ezen a tárgyon tulajdon jog a felhasználók által.

Ehhez hasonlóan a kínai jogrendszer is elismerte a tulajdonjogot a virtuális javak felett, egy olyan ügy³³ kapcsán, amelyben kalóztámadás folytán az egyik játékos elvesztette ezt a vagyonát, és azt egy másik játékos szerezte meg. A bíróság az ítéletben kötelezte a céget, hogy adja vissza a játékosnak a tulajdonából elvesztett vagyont, azonban jogilag nem tett indokolást, hogy a szellemi tulajdon valójában kit illetne.³⁴

Sándor Eszter szerint az éles ellentét a két gyakorlat (Amerika és Kína) között annak is betudható, hogy míg Kínában játékosok tömegei állnak szemben a cégekkel, addig az Egyesült Államokban a legnagyobb játékkfejlesztő cégek a legnépszerűbb játékaikkal érdekeiket érvényesíteni tudják.³⁵

A külföldi kitekintés után említésre méltó a magyar eset³⁶ is, amelyben a sértett régóta játszott egy online játékkal, amelybe rengeteg időt, energiát és pénzt fektetett. Aztán egyik napról a másikra, a játék üzemeltetői kitiltották a rendszerből. Pár nappal később azonban a felhasználó felfedezte, hogy valaki az ő tulajdonával – jelen esetben egy űrhajójával – játszik. Úgy gondolta, szándékosan lopták el tőle a felépített világát, amit végül sajnos nem sikerült kétséget kizáróan bizonyítani az illetékes szerveknek.

A kriptopénzeket, ha ezekhez a virtuális vagyonokhoz hasonlítjuk, akkor az eddig kialakult gyakorlat alapján világszerte megosztó nézeteket láthatunk, azonban a hasonlóság sok téren megtalálható közöttük, hiszen mindkettő alapja csupán egy algoritmus (jel), azonban mivel cserébe ellenszolgáltatás jár – bár csak a játék keretein belül – valóban pénzként lennének tekinthetőek, a kriptopénzekkel együtt?

A Nemzeti- Adó és Vámhivatal tájékoztatása alapján a játék eredményeként szerzett „virtuális valuták”, amelyek a játékban megadott árfolyamon valódi pénzre is válthatóak, bevételt képeznek. A játékban résztvevőknek bizonyos pénzösszeget kell fizetni ahhoz, hogy a játékbeli tevékenysége minél eredményesebb legyen, majd ezt a bankszámlájára kiutalhatja törvényes fizetőeszköz formájában.

A Szja tv. alapján a magánszemély minden jövedelme adóköteles, ezért mint önálló tevékenységből származó jövedelem is adókötelezettséget von maga után. A bevétellel szemben elszámolható költség (10%-os költséghányad vagy tételes költségelszámolás

³² SMYTH, SARA M.: *Back to the Future: Crime and Punishment in Second Life*, Rutgers Computer and Technology Law Journal. 2009.

³³ PAUL VAN DEN BULCK – MARIE DE BELLEFROID: *Legal Regime of Avatars Created in the Framework of Video Games: Some Reflections in the Light of French and Other Legal Systems*, 2009. <https://docplayer.net/45559655-Legal-regime-of-avatars-created-in-the-framework-of-video-games-some-reflections-in-the-light-of-french-and-other-legal-systems.html> (Letöltés: 2018. 03. 25.)

³⁴ SÁNDOR 2014.

³⁵ SÁNDOR 2014.

³⁶ FERENCZI TÜNDE: *Ellopott csillagromboló*, Zsaru, 2013/14. szám, 8-9.p.

formájában), és az így megállapított jövedelmet 15 %-os személyi jövedelmadó és 19,5 %-os egészségügyi hozzájárulás fizetési kötelezettség terheli. Az adóalanyt tekintve különbséget kell tenni az alapján, hogy a nyereség juttatója kifizető vagy sem, hiszen, ha kifizetőtől származik (pl.: magyar vállalkozás által üzemeltetett honlaptól), akkor ő lesz az adóalany, ellenkező esetben pedig a magánszemély.³⁷

III. Adózás a jelenlegi szabályok keretein belül

A fentiekben ismertetettek alapján látható, hogy a jelenlegi szabályozásunkban megfelelő jogi minősítés nem létezik, amelynek feltétel nélkül megfelelne a kriptovaluták, sőt olyan sem, amely a kriptovalutákra vonatkozóan adójogi kötelezettséget állapítana meg. Mivel nem található minősítési szabály, és nincs jogszabályi szinten rögzítve törvényes fizetőeszközként sem, így legtöbbször nem gondolnák, hogy adójogi kötelezettséget von maga után. Azonban a személyi jövedelmadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény (Szja tv.) rendelkezése alapján a magánszemélynek minden jövedelme adóköteles.³⁸ Ennek értelmében, bár nincs törvényi szinten szabályozva, de a kriptovaluták által egy vagyonserzés történik – amely jövedelemnek minősül –, így adókötelezettséget fog maga után vonni.

Mindeddig sem a Nemzeti Adó- és Vámhivatal, sem a Pénzügyminisztérium nem foglalt állást ebben a kérdésben, de jelenleg is egyeztetés folyik közöttük. Amíg nem születik specifikus szabályozás erre a területre vonatkozóan, addig a meglévő jogi keretek közé kell szorítani ennek a jövedelemforrásnak az adóztatását.

Különböző kategóriákat kell vizsgálni adózás szempontjából, amelyeket a szerzés módja különböztet meg. Mindezek bemutatását az alábbi példákon keresztül tenném meg.³⁹

1. Személyi jövedelmadó

K. Tivadar magyar állampolgár 2017. 11. 22-én úgy döntött, hogy bányászati tevékenységbe kezd, ezért vásárolt egy Avalon 821 típusú bányásgépet 500000 Ft értékben. E tevékenységét Magyarországon fogja végezni. Tivadar novemberben összesen 1,39 Bitcoint (bányászaskori árfolyam: 1980 Euro, Euro árfolyama: 320 Ft) bányászott össze. Ennek során felhasznált energia költsége 15000 Ft volt.

³⁷ Nemzeti Adó- és Vámhivatal: *Tájékoztató a virtuális játékok adókötelezettségéről*. https://www.nav.gov.hu/nav/ado/szja/Tajekoztato_a_virtual20180207.html (Letöltés: 2018. 10. 18.)

³⁸ Szja tv. 1. § (3) bek.

³⁹ Aki vállalkozóként végez bányászati tevékenységet köteles lesz helyi iparüzési adót fizetni az önkormányzat illetékességi területén állandó vagy ideiglenes jelleggel végzett vállalkozási tevékenysége után. Ehhez elegendő, hogy a településen székhellyel vagy telephellyel rendelkezzen és ott jövedelemszerzésre irányuló tevékenységet végezzen. Az adóalapja a gazdálkodó szervezet nettó árbevétele lesz, csökkentve bizonyos tételekkel, amelyeket a kriptopénzek elszámolása során nem lehet igénybe venni, ehhez kapcsolódóan egyik sem érvényesül. Így a megállított adóalap elég magas lesz, és az ezt terhelő adó mértéke max. 2% lehet, mindennek ellenére a példában szereplő Kft-nek ezzel is számolni kell. Mindezek részletesebb kifejtésére a dolgozat terjedelmi korlátai miatt nem kerül sor a továbbiakban.

Ebben az esetben Tivadar mint magánszemély, a bányászati tevékenység során (számítógépének erőforrásait felhasználva) jut kriptopénzhez, így e tevékenysége a személyi jövedelemadó rendszerében önálló tevékenységnek minősül.⁴⁰

Tivadar magyar állampolgár, ezért a Szja. hatályát tekintve belföldi illetőségű magánszemélyként minősül.⁴¹ Az önálló tevékenységből származó jövedelem esetében a magánszemély illetősége szerinti állam a jövedelem szerzésének helye, ha azonban a magánszemély az önálló tevékenységet telephelye (állandó bázisa) útján folytatja, akkor a telephely (az állandó bázis) fekvése szerinti állam – ez utóbbi az egyéni vállalkozó esetében bírhat jelentőséggel majd.⁴²

A nem pénzben megszerzett vagyoni érték esetében – mint a kriptovaluta is – a bevétel a vagyoni értéknek a megszerzése időpontjára megállapított szokásos piaci értéke (azaz a megszerzés időpontjában érvényes, törvényes fizetőeszközökben megállapított átváltási árfolyam).⁴³ Ennek a forintban kifejezett értékét az MNB hivatalos devizaárfolyama alapján, amennyiben ott nem szerepel, – a kriptovaluták esetében erről az esetről van szó – akkor a MNB által közzétett, euróban megadott árfolyam alapulvételével kell forintra átszámítani.⁴⁴ A törvény szerint a bevétel megszerzésének időpontja az a nap, amelytől kezdődően a magánszemély a bevétel tárgyát képező vagyoni értékkel rendelkezni jogosult – kriptopénz esetében, amikor az ő virtuális pénztárcájában jóváíródik, megjelenik.⁴⁵

Az önálló tevékenységből származó bevétellel szemben elszámolható lesz költség tételes költségelszámolás formájában (pl.: felhasznált áram díja) vagy 10%-os költség-hányad formájában.⁴⁶ Tételes költségelszámolás esetében legfeljebb az adott bevétel-szerző tevékenységgel közvetlenül összefüggő, kizárólag a bevétel megszerzése, a tevékenység folytatása érdekében az adóévben ténylegesen kifizetett, szabályszerűen igazolt kiadás minősül, valamint amit igazolás nélkül el lehet számolni.⁴⁷

Miután a bevétellel szemben elszámolásra került a költség, az így megállapított jövedelemmel szemben 15%-os személyi jövedelemadót valamint 19,5%-os egészségügyi hozzájárulást is köteles fizetni.⁴⁸ A bányászat esetén a megfizetett egészségügyi hozzájárulás az Szja tv. 3. számú melléklete alapján költségként elszámolható, ezért a megállapított jövedelem 84%-a helyett a teljes jövedelmet kell figyelembe venni az egészségügyi hozzájárulás alapjának meghatározásakor.⁴⁹

A példa alapján a bevétel 880.704 Ft, amellyel szemben az áram fogyasztás miatt 15.000 Ft, míg a megfizetett egészségügyi hozzájárulás miatt 171.737 Ft és a bányászgép ára számolható el költségként, így a keletkezett jövedelem 193.967 Ft. A fizetendő személyi jövedelemadó összege 29.095 Ft, míg az egészségügyi hozzájárulás összege 171.737 Ft.

⁴⁰ Szja tv. 16. § (1) bek.

⁴¹ Szja tv. 3. § 2. a) pontja.

⁴² Valamint figyelemmel kell lenni a kettős adóztatás elkerüléséről szóló egyezményekre.

⁴³ Szja tv. 5. § (4) bek.

⁴⁴ Szja tv. 5. § (7) bek.

⁴⁵ Szja tv. 9. § (2) g) pontja

⁴⁶ Szja tv. 17. § (3) a)-b) pontja

⁴⁷ VARSÁNYI KÁROLY: *Így adózz a Bitcoinod után*, 2017. <http://digitalcash.hu/2017/11/11/igy-adozz-bitcoinod-utan/> (Letöltés: 2018. 10. 07.)

⁴⁸ Szja tv. 8. § (1); 1998. évi LXVI. törvény 2. § és 3. § (1) a) pontja

⁴⁹ PÁSZTOR JÁNOS: *Blockchain és adózás*. Adó. Wolters Kluwer. 2018. 32. évf. 4. sz. 83. p.

2. Társasági adó

K. Tivadar az első 2 hét eltelte után 0,2 Bitcoinot bányászott össze (BTC napi árfolyam: 2307 Euro) és úgy döntött, hogy elmegy a Beautiful-jewels Kft. ékszerboltba, ahol Bitcoinnal tud fizetni és ebből fogja megvásárolni felesége karácsonyi ajándékát, egy értékes nyakláncot 0,2 Bitcoin értékben (BTC napi árfolyam: 2500 Euro).

Tivadar a bányászati tevékenysége során szerzett bevétele után az előzőekben ismertett szabályok alapján a személyi jövedelemadó szabályai alapján fog adókötelezettséget teljesíteni. Azonban az üzlet az ékszer ellenértékeként kriptopénzhez jut, így ezzel a bevétellel neki is el kell számolni. A példából kiindulva a Kft-t társasági adóalanynak tekintem⁵⁰, így felmerül a kérdés, hogy számviteli törvény és a társasági adó szabályai alapján hogyan minősíthető a kriptopénz.

A gazdálkodó szervezetek⁵¹ esetében a kriptopénzek követelésként foghatók fel, így vonatkoznak rá a követelésre vonatkozó társasági adóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény szabályai (Tao tv.).⁵²

A Tao tv. szerint behajthatatlan az a követelés, amely megfelel a számvitelről szóló törvény szerinti behajthatatlan követelés fogalmának, valamint azon követelés bekerülési értékének 20 százaléka, amelyet a fizetési határidőt követő 365 napon belül nem egyenlített ki, kivéve, ha a követelés elévült vagy bíróság előtt nem érvényesíthető.⁵³ A fogalom értelmezéséhez fontos megvizsgálni a számvitelről szóló 2000. évi C. törvény (Sztv.) definícióját is, amelyből kiemelendő az „adós” mint fogalmi elem, amely nem jelenik meg egyértelműen a kriptopénzek esetében, hiszen a kibocsátója nem ismert, így nem beszélhetünk a hagyományos értelemben vett adósról. Jelenleg ennek ellenére ezen szabályok az irányadók a gazdasági szervezetek számára, így ezen adózási mód bemutatását ismertetem.

A kriptopénzeknek napi árfolyama van, amelyen megvásárolható – ebből kifolyólag folyamatosan változó is –, ezért a vele szemben fennálló követelést – mint fizetési ígéretet – a mérleg-fordulónapon értékelni szükséges.⁵⁴ A vevő, az adós minősítése alapján az üzleti év mérleg-fordulónapján fennálló és a mérlegkészítés időpontjáig pénzügyileg nem rendezett követelésnél értékvesztést kell elszámolni, amennyiben tartós és jelentős összegű.⁵⁵ A Tao tv. alapján az adózás előtti eredményt növelni fogja ez az adóévben követelésre elszámolt értékvesztés összege.⁵⁶ Sztv. alapján a – vásárolt követelés elszámolásához hasonlóan – könyvelésben behajthatatlan követelés veszteségként leírt összegét az egyéb ráfordítások között kell feltüntetni, amennyiben az eladási ár és a könyv szerinti érték között veszteségjellegű különbség mutatkozik (ez az árfolyamvesztés),

⁵⁰ A Kft. egyebekben 2018. december 20-ig bejelentkezhet EVA alanyként, ill. a KIVA-t is választhatja adózási formaként.

⁵¹ Gazdálkodó szervezet alatt a 2017. évi CL. törvény (Art.) 7. § 20. pontjában meghatározottakat értem.

⁵² Abban az esetben, ha a gazdasági társaság bányászat során jutna kriptopénzhez, akkor az így előállított „érme” a számviteli törvény szabályai szerint minősülhetne saját termelésű készletnek, amelyet a társaság értékesít. Ezt a forgóeszközök között kellene nyilvántartani az előállítási költségen, majd az eladási ár és az előállítási költség különbözete után 9 % társasági adó (továbbá 2% helyi iparüzési adó) terhelné.

⁵³ 1996. évi LXXXI. tv. 4. § 4/a. pontja.

⁵⁴ VARSÁNYI, 2017.

⁵⁵ 2000. évi C. törvény 55. § (1) bek.

⁵⁶ 1996. évi LXXXI. tv. 8. § (1) gy) pontja.

amennyiben nyereségkülönbözöt mutatkozik az egyéb bevételek között kell feltüntetni, ez alapján fog eredményt csökkentő vagy növelő tételként minősülni.⁵⁷

A kriptopénz egyenlegének, azaz az e miatt fennálló követelésnek a csökkenése során az alábbiak szerint keletkezhet eredmény:

- szállítói kötelezettség kiegyenlítésekor, a kriptopénz felhasználása során keletkező különbözetből,
- a kriptopénz hivatalos pénzeszközzé történő átváltásakor adódó különbözetből, amely különbözeteket a pénzügyi műveletek eredményeként indokolt elszámolni,
- a kriptopénz miatt fennálló követelésre elszámolt értékvesztés miatt, amely a Tao tv. alapján adózás előtti eredményt növelő tétel, míg a követelésre az adóévben visszaírt értékvesztés az adóalapot csökkenti,
- a kriptopénz miatt fennálló követelés behajtatlan követelésként történő leírásakor, amelyet egyéb ráfordításként kell elszámolni, és amely a Tao tv. alapján nem növeli az adózás előtti eredményt,
- a kriptopénz miatt fennálló követelés elengedett követelésként történő elszámolásakor, amelyet egyéb ráfordításként kell elszámolni.⁵⁸

Mindezek alapján megállapítható, hogy a példában szereplő Beautiful-jewels Kft. által az értékesítés napján szerzett 0,2 BTC (2500 Euro), amelynek napi árfolyama a mérleg-fordulónapon (2017.december 31.) 2250 Euro, a szabályok alapján e kettő – eladási ár és a könyv szerinti érték – különbözete, azaz 250 Euro, amely mint behajtatlan követelés az adóalapot csökkenteni fogja. A megállapított adóalapot tekintve 9%-os adómérték terheli a gazdálkodó szervezetet. Mindezt a vállalkozás esetén a tevékenység végzésének helyén vagy a székhely szerinti országban köteles megfizetni.

3. Egyéni vállalkozó

K. Tivadarnak annyira megtetszett a bányászat, hogy 2018 januárjában is folytatja mint egyéni vállalkozó, amelynek során a kibányászott Bitcoinokból ad el több személynek is forint ellenében. Az adott hónapban 800.000 Ft-ot realizál bevételként. Ennek során azonban rengeteg energiát is felhasznált a számítógépe, ezért 15.000 Ft-ot kellett kifizetnie az áramszolgáltatónak.

Tivadar ezen esetben egyéni vállalkozóként végzi a bányászati tevékenységet, amely adójogi szempontból fontos, hiszen speciális adójogi szabályok vonatkoznak rá. A személyi jövedelemadó keretében való adózáson kívül választhatja az átalányadózást, egyszerűsített vállalkozói adót (EVA), vagy a kisadózó vállalkozás tételes adóját (KATA).

Szja. hatályát tekintve belföldi illetőségű magánszemélyként minősül.⁵⁹ A magánszemély illetősége szerinti állam a jövedelem szerzésének helye, ha azonban a magánszemély az önálló tevékenységet telephelye (állandó bázisa) útján folytatja, akkor a telephely

⁵⁷ 2000. évi C. törvény 84. § (7) n) pontja; 2000. évi C. törvény 85. § (3) n) pontja.

⁵⁸ PÁSZTOR 2018, 82. p.

⁵⁹ Szja tv. 3. § 2. a) pontja.

(az állandó bázis) fekvése szerinti állam, azaz, ha Tivadar a telephelyét áthelyezné Svájcba, akkor az irányadó szabályok szerint, Svájcban számítana adóalannak, és ott kellene az adót megfizetnie, ahol lehet, hogy kedvezőbb szabályok is vonatkoznának rá.

A személyi jövedelemadó keretében 9%-os adókötelezettség terheli az egyéni vállalkozó jövedelmét. Amennyiben osztalék-kifizetés történik, azután 15%-os osztalékadót és 14%-os egészségügyi hozzájárulást is kell fizetnie 450.000 Ft-os felső határig.⁶⁰

Lehetőség van átalányadózásra is – amennyiben a bevétel az adóévben nem haladta meg a 15 millió forintot – amely esetében a vállalkozó a bevétel 40%-át számolhatja el költségként és az így megállapított jövedelem után köteles 15%-os személyi jövedelemadót fizetni.⁶¹

Az egyéni vállalkozó, mint fizetését kiveheti a bevételeiből kivét formájában, amely az egyéni vállalkozói tevékenység során személyes munkavégzés címén vállalkozói költségként elszámolható, de amellyel szemben költség, költséghányad vagy más levonás nem érvényesíthető.⁶² Ezen kivét összege után az egyéni vállalkozó nyugdíjjárulékot, valamint egészségbiztosítási- és munkaerő-piaci járulékot vállalkozói jövedelem szerinti adózás esetén a vállalkozói kivét, átalányadózás esetén az átalányban megállapított jövedelem után fizeti meg. A nyugdíjjárulék alapja havonta legalább a minimálbér, míg az egészségbiztosítási- és munkaerő-piaci járulék alapja havonta legalább a minimálbér másfélszerese.⁶³ Azonban, ami fontos, hogy mi lesz ezeknek a járulékoknak az alapja. A jogszabály erre vonatkozóan nem tartalmaz előírást, viszont felmerül a kérdés, hogy a bérminimumot (2018-ban 138.000 Ft) vagy a garantált bérminimumot (2018-ban 180.500 Ft) választja-e az egyéni vállalkozó? Amennyiben úgy ítéljük meg, hogy a bányászati tevékenységhez szükség van szakképesítésre, hiszen algoritmusok megoldásához kell értenie a bányásznak, akkor a garantált bérminimumnak megfelelő összeg is lehet. Viszont, ha nem igényel szakképzettséget, akkor hiába végzi diplomás informatikus vagy jogász, csak a bérminimumnak megfelelő összeget veheti alapul.

Egyszerűsített vállalkozói adó (EVA) választása esetén az adóalap az általános forgalmi adóval növelt bevétel növelve/csökkentve a korrekciós tényezőkkel. Az adó mértéke a bevételtől függ, amennyiben ez 30 millió forint alatti, akkor az adó mértéke 37%. Fontos, hogy a bevétellel szemben költség nem számolható el, de ezen adó teljesítése kiváltja a személyi jövedelemadó, osztalék utáni jövedelemadó, az egészségügyi hozzájárulás megfizetését, továbbá az általános forgalmi adó fizetési kötelezettséget is.

Kisadózó vállalkozás tételes adója (KATA) választása esetén minden hónapban fix adóösszeg kerül megállapításra. Havi 25.000 Ft-ot fizet, aki tevékenységét másodállásúként végzi (nem fog biztosítottnak minősülni), 50.000 Ft-ot fizet, aki főállásúként (biztosítottnak minősül) és 75.000 Ft-ot fizet az emelt összegű főállásúként adózó.⁶⁴

Mindezek alapján Tivadar az alábbi lehetőségek közül választhat adózási formát.⁶⁵

⁶⁰ 1998. évi LXVI. törvény 3. § (3) c) pontja.

⁶¹ Szja tv. 50. §–53. §.

⁶² Szja tv. 16. § (4) bek.

⁶³ 1997. LXXX. törvény 29. § (1) bek.

⁶⁴ Megjegyzném, hogy KATA-s adózás választása esetén törvényben meghatározott további feltételeknek kell megfelelni.

⁶⁵ Nem kerül ismertetésre az átalányadózás, hiszen a példában csak egy hónap bevétele ismert, az átalányadózás viszont az egy éves jövedelem alapján választható.

1. sz. táblázat

Adónem	Bevétel	Elszámolható költség	Jövedelem	Adó-mérték	Adó összege
SZJA	800.000 Ft	15.000 Ft	785.000 Ft	9% (15%+14%)	70.650 Ft
EVA	800.000 Ft	-	800.000 Ft	37 %	296.000 Ft
KATA	800.000 Ft	-	800.000 Ft	-	25.000/ 50 000/ 75 000 Ft

4. Árfolyamnyereség

K. Tivadar 2019. január 10-én úgy dönt, hogy új kriptovalutát szeretne vásárolni, ezért 0,3 Bitcoin Goldot vásárol (napi árfolyama: 1800 Euro), viszont februárban elromlik saját bányászgépe, ezért nagyobb kiadás elé néz, így sürgősen be kell váltania forintra a nemrég vásárolt Bitcoin Goldját, amelyet 2019. február 20-án (napi árfolyam: 2300 Euro) tesz meg.

Kriptopénzt befektetési céllal tokenek vásárlása során, illetve, ahogy Tivadar is tette, kriptotőzsdéken lehet vásárolni és abból nyereséghez jutni. A személyi jövedelmadó keretében ezek főként tőkepiaci ügyletként vagy árfolyamnyereséggént minősülhetnek.⁶⁶

Árfolyamnyereségnek minősül a törvény értelmében az értékpapírnak ellenőrzött tőkepiaci ügyletben történő átruházása esetén - az értékpapír névértékéből, legfeljebb azonban az elért bevételből az a vagyoni érték, amely az átruházó magánszemélynél nem minősült bevételnek, csökkentve az értékpapír megszerzésére fordított érték és az értékpapírhoz kapcsolódó járulékos költségek összegével. Viszont a korábbiakban részletes bemutatásra került, hogy az értékpapírral bár vannak közös jegyei a kriptopénzeknek, teljes egészében még sem feleltethetők meg ennek a jogi minősítésnek, így árfolyamnyereséggént sem kezelhető az ebből származó jövedelem

Amennyiben követjük az árfolyamnyereségre vonatkozó adójogi szabályokat, Tivadar a szerzéskor 1800 Euroért vásárolta a kriptovalutát, és az értékesítéskor 2300 Euro bevételre tett szert, ezért 500 euro nyereséget realizált, amely egyéb jövedelemként adókötelezettséget von maga után, amelyet 15%-os személyi jövedelmadó és 19,5%-os egészségügyi hozzájárulás terhel. Forintban kifejezve ez 24.000 Ft személyi jövedelmadót és 31.200 Ft egészségügyi hozzájárulást jelent. Ez a minősítés hátrányos az adóalanyra nézve, hiszen az esetleges veszteséget nem tudja elszámolni, nincs adókiegyenlítésre lehetősége, hiszen csak igazolt költség számolható el az egyéb jövedelmek keretében.⁶⁷

⁶⁶ Szja tv. alapján ezek az ellenőrzött tőkepiaci ügyletek, amelyről a kriptó tőzsdék esetében nem beszélhetünk.

⁶⁷ Szja tv. 67/A § (6)–(8) bek.

IV. Az első lépések a nemzetközi szintű szabályozás irányába

Nemzetközi szinten is világossá vált, hogy bár a kriptovaluták mögött egy innovatív technológia áll, mégis figyelmet kell fordítani veszélyeire is. 2014-ben az első hivatalos jelentés célja az volt – amely a 2014-es G20 csúcstalálkozón készült –, hogy összefoglalóan bemutassa magát a kriptovaluta jelenséget, és elkülönítse magától az ebben rejlő technológiai (blockchain) adta lehetőségektől. Mindezen által pedig kiemelik a fogyasztóvédelem és a banktitok hiányának problémáját, figyelmet fordítva a volatilitásában és az elektronikusan elkövethető lopásban rejlő veszélyekre is.

A kriptovaluta jogi minősítése során megállapították, hogy a pénz három fő tulajdonságának megfelel, azaz értéktartó, elszámolási egység és csereeszköz is egyben. E legutóbbi tulajdonságukban van az egyik legnagyobb előnyük is, ezen túl, hogy mivel digitális formában jelennek meg bármilyen arányban felhasználhatóak és ezekhez a pénzügyi intézmények által felszámolt díjakat sem kell megfizetni. Azonban ami miatt valóban elfogadhatóvá vált, az a technológia mögött álló anonimitás, viszont ahol ez, mint előny leginkább megjelenik az az illegális tevékenység, például a pénzmosás, terrorizmusfinanszírozás vagy az adók elkerülése.

Amennyiben elkülönítjük a valutát és a technológiát, akkor a valutával kapcsolatban kettő politikai kérdés merül fel egyrészt a fogyasztóvédelmi kérdések: elektronikus lopás, kormányok hatása a tilalmukra, másrészt az anonimitás, amely lehetővé teszi a társadalmilag nem elfogadott tevékenységeket (pl.: adóelkerülés, pénzmosás).⁶⁸ Mindezek ellenére a digitális átviteli technológia, amely e mögött áll, hasznos lehet társadalmi szempontból is. (Például a World Wildlife Fund a Fidzsi-szigeteken megfogott tonhalakat egészen a megfogásuktól a boltba kerülésig nyilvántartja, ezzel is megakadályozva az illegális halászatot.⁶⁹) A pénzügyi műveletek során pedig maga a blockchain megjelenése megszünteti a harmadik fél szükségességét a pénzügyi tranzakciók során, ezáltal a vele járó költségeket is, amelyet a harmadik fél részére fizetnek.

Az országok fizetési rendszerein belül alapvetően állami monopólium érvényesül, így hajtható végre az adófizetési kötelezettség és emiatt minden banknak átláthatónak kell lenni az adott ország központi bankja számára. A kriptovaluták esetében az a kérdés vetődik fel, hogy hogyan kell kezelni a tőkenyereséget, és a veszteséget adózási szempontból, hiszen az anonimitás felhasználása során az adóelkerülés teljes mértékben megvalósítható, ami egy újabb politikai kérdést vet fel.⁷⁰ A Bitcoin tranzakciókat harmadik személy nem tudja nyomon követni, azaz az adóhatóság számára láthatatlanok. Igaz, hogy a nyilvános kulcsok láthatóak, azonban ahhoz azonosítani konkrét személyt, tulajdonost nem lehet. Végezetül 2014-ben ezekben a kockázatokban – mint a pénzmosás, csalás, korrupció – látták a legnagyobb ösztönző erőt, amelyek képesek arra rábírni

⁶⁸ BLUNDELL-WIGNALL, ADRIAN: *The Bitcoin Question: Currency versus Trust-less Transfer Technology*, OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 37, 2014., 7. p. <https://www.oecd.org/daf/fin/financial-markets/The-Bitcoin-Question-2014.pdf> (Letöltés: 2018.10.27.)

⁶⁹ MEDCRAFT, GREG: *The OECD and the Blockchain Revolution*, OECD Friends of Going Digital Meeting, 29 March 2018., 3. p. <https://www.oecd.org/parliamentarians/meetings/meeting-on-the-road-london-april-2018/The-OECD-and-the-Blockchain-Revolution-Presentation-by-Greg-Medcraft-delivered-on-29-March-2018.pdf> (Letöltés: 2018.10.27.)

⁷⁰ BLUNDELL-WIGNALL 2014, 12. p.

a kormányokat, hogy az eddigi könnyelmű kezelésük után komolyabban fellépjenek velük szemben.⁷¹

2018 márciusában Párizsban a „Going to Digital Meeting” elnevezésű találkozón három fő kérdést vitattak meg:

- a Blockchain előnyeit és kockázatait
- amit tenni lehet, hogy az előnyöket segítsék, és a kockázatokat mérsékeljék
- OECD szerepe mindennek során.

Greg Medcraft előadásában kifejtette a kriptovaluták működését, kiemelve az elosztott és protokoll alapon működő blockchain technológia előnyeit: átlátható, nyomon követhető és egyben megbízható. Ezen tulajdonságok által a gyakorlatban három okból tölt be fontos szerepet: érték és adat biztonságos átvitelére szolgál, valamint az internetes biztonság és a magánélet védelme, amelyet a decentralizált rendszere biztosít. Ezt mindeddig a digitális eszközökre alkalmazták, azonban a tokenek megjelenésével a fizikai eszközök tranzakciója, nyilvántartása is lehetséges.

Bizonyos előnyökkel szemben kockázatokat is magában rejt az új technológia. Ezek közül kiemelendő a fogyasztók és befektetők védelmének a hiánya, amely főleg a pénzügyi piac területén mutatkozik meg.⁷²

Medcraft szerint a kormányokon múlik, hogy megfelelően ki tudják-e használni az előnyöket és mindeközben csökkenteni a kockázatokat. A döntéshozóknak a szabályozás kialakítása során előretekintőnek kell lenni, naprakésznek a gyors változásokkal szemben. Valamint együtt kell működni az érdekelt felekkel, köztük az iparral, fogyasztókkal, tudományos csoportokkal és a kérdés globális jellege miatt összehangoltan kell fellépni a szabályozás szétaprózódásának elkerülése érdekében, ezáltal is terjesztve az egyes országok eddig bevált gyakorlatait.⁷³

Fontos szót ejteni az Inicial Coin Offering-ről, hisz vannak, akik eseti alapon alkalmazzák az ICO-ra vonatkozó szabályokat, míg mások elismerik, hogy a törvényi szabályozáson kívül esnek. Van ahol több hatóság is kiadott figyelmeztetést a befektető védelme hiányáról, és vannak országok, amelyek betiltották őket. Az ipar és a befektetők megjelenése hiányzik ahhoz, hogy az ICO-k potenciálja teljes körűen bebizonyosodjon, viszont a szabályozatlansága miatt jelenlévő bűnözéseket nehéz észlelni és kezelni ezen a területen.⁷⁴

Mindezen kockázatok mérséklése és előnyök érvényesítése során az OECD szerepe négy célkitűzés megvalósításában jelenik meg: információcsere, és a kialakulóban lévő legjobb gyakorlat megtalálása; megelőzi a szabályozatlan arbitrázs és a szabályozás széttagoltságának elkerülése által a hatékonyság növelése; nagyobb jogbiztonság megteremtése; potenciális kockázatokkal kapcsolatos tudatosság növelése.

⁷¹ BLUNDELL – WIGNALL 2014, 13. p.

⁷² MEDCRAFT 2018, 3. p.

⁷³ MEDCRAFT 2018, 3. p.

⁷⁴ MEDCRAFT 2018, 6. p.

Az OECD-nek célja egy szakpolitikai fórum létrehozása, amelynek segítségével az alapvető nemzetközi szabályok és iránymutatás kidolgozásra kerülnek. Vannak területek amelyek szabályozása első körben fontos lehet, ilyen többek között az adóelkerülés is.⁷⁵

2018 szeptemberében az OECD Blockchain Policy fórumot tartott Párizsban. Ismét a blockchain technológiában rejlő előnyöket és ezek jelenlegi felhasználását mutatták be. Viszont szó esett arról, hogy a blockchain jelenlegi felhasználási módjai közül sok azonban olyan jogi és szabályozási kérdéseket is felvet, amelyek még mindig a "megbízható harmadik fél", vagyis kormány szerepének hiánya miatt merülnek fel. A pénzügyi szolgáltatásokban és a tágabb gazdaságon belül a kormányoknak világos szerepet kell játszaniuk annak biztosításában, hogy a piacok tisztességesek és rendezettek legyenek. Ezt olyan politikai környezetben kell megtennie, amely új és ígéretes újításokat is lehetővé tesz.⁷⁶

V. Kitekintés egyes országok szabályozási gyakorlatára

Ahogy nemzetközi szinten is említésre került, érdemes megvizsgálni azon országok gyakorlatát, amelyek a kockázatokat időben felismerve szükségesnek látták a kriptovaluták szabályozását, és komoly lépéseket is tettek mára efelé.

Vizsgálatom alá eső egyik ilyen ország Japán, amely sokak szerint a kriptovaluták hazájának is tekinthető Satoshi Nakamoto esetleges származását tekintve. Érdemes kitekintést tenni az egyik legnagyobb szigetországra, Ausztráliára, amely szinte legelsőként alkotott adójogi szabályokat a kriptopénzekre vonatkozóan. Az európai országok közül Svájc lehetne az, aki leginkább kiáll a hagyományos pénzügyi rendszerek mellett, hiszen bankrendszere fejlett, erős tőkén alapszik, mindennek ellenére mégis ő rendelkezik mára a legnagyobb fintech szektorral ebben a térségben, ezért a későbbiekben mintaként szolgálhat akár a magyar szabályozás számára is.

1. Japán szabályozása

Japán mindig is kedvezett a kriptovaluták számára, de nagy csapás érte 2014-ben, amikor a tokiói székhelyű kriptovaluta váltó, Mt. Gox lett a célpontja a valaha látott legnagyobb kriptovaluta hachelésnek. A váltó a világ összes Bitcoinjának 70%-át kezelte, amikor komplikációk sorozata következtében hirtelen 2014 februárjában megszüntette a kereskedést.

Ennek hatására, valamint a befektető-védelem és a pénzügyi technológiai innovációk (fintech) támogatásának szükségessége közötti egyensúly megteremtése érdekében a japán kormány 2014. március 7-én közzé tett egy hivatalos nyilatkozatot a Bitcoin jogi státuszát illetően. E szerint nem tekinthető jogilag szabályozott fizetőeszköznek, de a

⁷⁵ MEDCRAFT 2018., 7. p.

⁷⁶ Forrás: <http://www.oecd.org/finance/financial-markets/OECD-Blockchain-Policy-Forum-2018-Agenda.pdf> (Letöltés: 2018. 10. 22.)

magán- és jogi személyek elfogadhatják a Bitcoint elszámolási egységként szolgáltatások, illetve áruk vásárlásakor.⁷⁷

Erre reagálva a Pénzügyi Akció Munkacsoport (FATF) 2015-ben kiadott egy iránymutatást, amely a nemzeti hatóságokat segítette a szükséges szabályok, esetleges törvénymódosítások kidolgozásában. A FATF meghatároz egy „pénzügyi intézményt”, amely olyan természetes vagy jogi személy lehet, amely üzleti tevékenységet folytat egy vagy több személy javára vagy nevében. A jelenleg rendelkezésre álló kategóriák közül a legrelevánsabb pénzügyi szolgáltatások, amelyek vállalkozásnak minősülnek:

- pénz vagy pénzáttutalási szolgáltatások
- betétek és egyéb visszafizetendő pénzeszközök elfogadása az ügyfelektől
- fizetési eszközök kibocsátása és kezelése
- devizával vagy átruházható értékpapírokkal kereskedés.⁷⁸

Ezt követően 2017 áprilisában a fentieknek megfelelően módosították a Payment Service Act-et: a virtuális valuták jogilag fizetési eszköznek minősülnek (bár a Bitcoin még nem minősül konkrétan törvényes fizetési eszköznek, de alkalmas bizonyos dolgok megvásárlására). A törvény alapján a kriptovaluta olyan értékkel bíró tulajdon, amely

- fizetőeszközként szolgál az áruk megvásárlására, bérbeadására, vagy
- meg nem határozott személyek által nyújtott szolgáltatás megvásárlására vagy
- meg nem határozott személyek számára értékesítendő és elektronikus adatfeldolgozó rendszeren keresztül továbbítható, vagy olyan értékkel bíró tulajdon, amelyek ennek az értékével kölcsönösen cserélhetők meghatározatlan személyek között, elektronikus adatfeldolgozó rendszeren keresztül.⁷⁹

A törvény értelmében csak a Financial Service Agency-nél (FSA)-nál regisztrált gazdasági társaságoknak engedélyezett a kriptovaluták váltása.⁸⁰ A törvény előír követelményeket, amelyeket a váltóknak teljesíteni kell az engedély megszerzéséhez. Az egyik ilyen, hogy részvénytársaság valutaváltó legyen, továbbá, ha külföldi virtuális pénzváltási szolgáltatóról van szó, rendelkeznie kell Japánban képvisellel, képviselővel.⁸¹

A törvény előírja, hogy a szolgáltatónak rendelkezni kell a megfelelő pénzügyi alappal (min. 10 millió yennel és aktív eszközökkel) valamint a működéshez szükséges, és a jogszabályi előírásoknak megfelelő rendszerekkel, amelyek a szükséges virtuális pénzváltási szolgáltatásokat megfelelően és biztonságosan ellátják.

Mindemellett eleget kell tenni a tájékoztatási kötelezettségnek, amelynek keretében meg kell magyaráznia a szolgáltatással kapcsolatban, hogy a kriptopénz nem törvényes fizetőeszköz, vagy, hogy veszteséget hordozhat magában. Rendelkezik a felhasználók elkülönített, letétbe helyezett vagyonáról is. Ez alapján a szolgáltató a saját eszközeihez tartozó pénzt és virtuális pénznemeket világosan elkülöníti a felhasználók által a fent

⁷⁷ CASTOR, AMY: *How Japan Is Creating a Template for Cryptocurrency Regulation*, 11 May 2018. <https://bitcoinmagazine.com/articles/how-japan-creating-template-cryptocurrency-regulation> (Letöltés: 2018. 07. 21.)

⁷⁸ Virtual currencies, Guidance for a risk-based approach, 2015.; <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Guidance-RBA-Virtual-Currencies.pdf> (Letöltés: 2018.07.20.) 6. p.

⁷⁹ Payment Services Act 2. (5)

⁸⁰ CASTOR 2018.

⁸¹ Payment Service Act 40. (1)

említett módszer szerint letétbe helyezettektől, és a szolgáltatónak olyan rendszere van, amely lehetővé teszi a különböző felhasználókhöz tartozó betétek közötti azonnali megkülönböztetést. Költségeket illetően a kérelmezőnek 150 000 yen regisztrációs és licencciját kell fizetnie mint virtuális valutaváltási szolgáltatónak.⁸²

Az első tizenegy kérelmező 2017 szeptemberében kapta meg az engedélyt, majd decemberre további négy. Azonban 2018 januárjában egy kvázi-operátor feltörte a rendszert, ami 530 millió dollár értékű veszteséget jelentett. Emiatt elkezdtek vizsgálni a biztonsági rendszer hiányosságait, amelynek következtében 7 pénzváltónak büntetést szabtak ki. Továbbá létrehoztak a felügyeletére egy szervet (SRO), amely az USA-ban működő FINRA-hoz hasonlóan lát el feladatokat.

2018 áprilisában létrejött a Japán Virtuális Pénzváltóipari Szövetség, amelynek tagjai az első 16 engedélyezett váltó. Legfőbb jogosultságuk, hogy szabályokat alkothassanak, bírságozhatnak, valamint kidolgozhatják az ICO-ra vonatkozó szabályokat.

2018. június 25-én a Felsőház ülésén a pénzügyminiszter *Taro Aso* szólalt fel a kriptovaluták adózásával kapcsolatosan. Fő kérdése az volt, hogy a jelenleg egyéb jövedelemként adózó virtuális valuták váltásából származó nyereség átkerüljön-e az elkülönítetten adózó jövedelmek közé. Erre reagálva egy számviteli szoftvert gyártó cég úgy fogalmazott, hogy az egyéb jövedelmek egy átfogó adózás tárgyát képezik és az adókulcsot az adóalap alapján állapítják meg, amely kombinálva más bevételekkel együtt jön létre (pl.: a munkabérből származó jövedelem).

A Nemzeti Adóhatóság elmagyarázta, hogy Japánban 7 adósávot különböztetnek meg, az adókulcsok pedig 5-45%-ig terjednek a jövedelem alapján, a progresszív adókulcsokat pedig még helyi adók (10%-os mértékben) is terhelik. A Japán Pénzügyminisztérium Kutatóintézete ez alapján megjegyezte, hogy a legmagasabb kivethető adó 55 %. Jelenlegi szabályok alapján a kriptovalutával kereskedőknek ennyit, azaz 55 %-os adót kell fizetniük.⁸³

A változtatás lehetővé tenné, hogy a kriptovaluták egységesen adózzanak, és ugyanazon előnyöket élvezzék, mint amiket a tőzsdei kereskedők. Hiszen vannak értékpapírok, amelyeket csak kb. 20% adó terhel.

2. Ausztrália szabályozása

Az ausztrál adóhatóság szerint a Bitcoin rendelkezik a pénz három lényeges tulajdonságával: csereszköz, elszámolási egység, valamint értéktartó. Azonban nem felel meg a külföldi valutának, hisz csupán egy „valuta”, amelyet az adott ország elismeri mint pénznem minden tranzakció és fizetés során. A 2014-es iránymutatásban rávilágított már az ausztrál adóhatóság, hogy ennek értelmében nem tekinthető globálisan elfogadott valutának például a Bitcoin.⁸⁴

⁸² *Details of Screening for New Registration Application as Virtual Currency Exchange Service Provider*. 2017. <https://www.fsa.go.jp/en/news/2017/20170930-1/02.pdf> (Letöltés: 2018. 07. 20.)

⁸³ HELMS, KEVIN: *Japan Contemplates Scrapping Its Progressive Crypto Tax Rate*. 2018. <https://news.bitcoin.com/japan-revise-crypto-tax> (Letöltés: 2018. 07. 23.)

⁸⁴ NATHAN DE ZILVA: *The evolving tax treatment of cryptocurrencies*. *Taxation in Australia*. Vol. 52., 2018., 373. p.

Az ausztrál kormány 2015 augusztusában elkezdett foglalkozni azzal, hogy hogyan lehet egy hatékony szabályozási rendszert kialakítani a digitális valutákra vonatkozóan, hiszen Ausztrália célja, hogy a digitális technológia előnyeit kihasználja, amelyek akár a gazdaságra is jó hatással lehetnek.⁸⁵

2017 augusztusában egy törvénytervezetet terjesztettek a parlament elé, amelyet 2017 decemberében elfogadtak és 2018 áprilisától hatályba is lépett. A jogszabály a következő módon határozza meg a digitális valuta fogalmát, amelyet „e-valuta” névvel illet:

A digitális valuta, azaz értéket megtestesítő eszköz, ami csereeszköz, gazdasági értékkel bír, vagy elszámolási egység; nem áll kormány vagy felügyeleti szerv ellenőrzése alatt; pénzzel felcserélhető (beleértve a számlán való jóváírást), és ellenszolgáltatás áruk vagy szolgáltatások igénybevétele során. A nyilvánosság számára hozzáférhető, mindenféle korlátozás nélkül, vagy pénzmosás - és terrorizmusfinanszírozás elleni szabályok szerint digitális pénznemnek nyilvánított csereeszköz, digitális folyamat vagy hitelezés, de nem tartalmaz semmilyen olyan szabályt, amely a pénzmosás- és terrorizmusfinanszírozás elleni szabályok értelmében nem tekinthető digitális pénznemnek e törvény alkalmazásában.⁸⁶

A kormány 2017-18-ra vonatkozó költségvetési összefoglalójában kijelentette, hogy a digitális valutavállalatoknak az országban való működését könnyebbé tevő rendelkezés révén 2017. július 1-től hivatalos fizetőeszközként ismeri el a kriptovalutákat és mentesíti a kettős adóztatás alól.

2018. április 11-én az Ausztrál Tranzakciós-és Elemző Központ (AUSTRAC) által kézzelfogható terveket tett közzé a kriptovaluták váltására vonatkozó új szabályok bevezetéséről. A legfontosabb, hogy azok a digitális valutaváltók, akik üzleti tevékenységként végzik, ezen tevékenységüket regisztrálniuk kell, és eleget kell tenniük a kormány pénzmosás-és terrorizmusfinanszírozás ellenes megfelelőségének és jelentéstételi kötelezettségének.⁸⁷ A 2006-os Pénzmosási-és Terrorizmusfinanszírozás elleni törvény előírja a szervezeteknek (jelen esetben AUSTRAC), hogy információt gyűjtsenek az ügyfél azonosságának megállapításához, a tranzakciós tevékenységeket figyelemmel kísérik és a gyanús tevékenységek vagy nagy összegű tranzakciók (több mint 10.000 dollár) esetén bejelentéssel éljenek.⁸⁸

Ahogy említettem már az adózás terére is kiterjed a szabályozás, amelyre először 2014 decemberében fordított figyelmet az ausztrál adóhatóság, és közzétett egy iránymutatást a virtuális pénznemek adójogi kezeléséről. A Bitcionnal való tranzakciók a barter ügyletekhez hasonló adózási szabályok alá esnek a hatóság szerint. Véleményük szerint a Bitcoin nem pénz, nem deviza, és nem pénzügyi célú termékértékesítés és szolgáltatás utáni adóterhek terhelik, hanem mint tőkenyereség fog adókötelezettséget

⁸⁵ Senate economics References Committee, Digital Currency- Game change or bit palyer, 2015. <https://perma.cc/9C8Z-L76P> (Letöltés: 2018. 10. 05.) 9–10. pp.

⁸⁶ *Anti-Money Laundering and Counter-Terrorism Financing Amendment Act*, 2017., 3 Section 5. <https://www.legislation.gov.au/Details/C2017A00130> (Letöltés: 2018. 10. 05.)

⁸⁷ POLLOCK, DARRYN: *How Australia Is Becoming A Cryptocurrency Continent: Markets, Regulations And Plans*, 15 April 2018. <https://cointelegraph.com/news/how-australia-is-becoming-a-cryptocurrency-continent-markets-regulations-and-plans> (Letöltés: 2018. 09. 29.)

⁸⁸ AUSTRAC: *New Australian laws to regulate cryptocurrency providers*, 11 April 2018. <http://www.austrac.gov.au/media/media-releases/new-australian-laws-regulate-cryptocurrency-providers> (Letöltés: 2018. 09. 29.)

vonni maga után. Fontos, hogy akik tranzakciókat hajtanak végre nyilvántartást vezetnek a tranzakciók időpontjáról, összegéről, magáról az ügyletről, és a másik fél személyéről (azonosító kód is elegendő).

A bányásznak - amennyiben birtokol Bitcoin -, minden adóév végén fel kell tüntetnie az adóbevallásában jövedelemként. Viszont, aki átváltási tranzakciókat hajt végre (ide tartoznak az átváltó automaták is), az ilyen szolgáltatással kapcsolatban felmerülő költségek - beleértve a bányászat költségei is - levonásként engedélyezhetők. A birtokában lévő Bitcoinok készletnek tekintendők, amelyeket év végén kell az adóbevallásban feltüntetni. Abban az esetben, ha valaki vásárol Bitcoin mint tőkenyereség fog adóköteles lenni. Amennyiben nem üzleti tevékenységet folytat a Bitcoin befektetéssel kapcsolatban, akkor nem értékelheti tőkenyereséggént az értékesítésből származó nyereséget, sem az esetleges veszteségek levonását.⁸⁹

Az adóhatóság elkötelezett abban, hogy pontos, következetes, egyértelmű információkat nyújtson az adóalanyok jogainak és kötelezettségeinek megértésében. Felelősséget vállalnak abban az esetben, ha nem nyújtottak megfelelő tájékoztatást, akkor az így okozott problémák helyreállításában segítenek.

3. Svájc

Svájc bankrendszere fejlett, erős tőkén alapszik, mindennek ellenére mégis ő rendelkezik mára a legnagyobb fintech szektorral Európában. Ennek egyik fő oka, hogy az ország hivatalos szervei több száz kriptovalutával foglalkozó céget, ICO csapatot és alapítványt vonzottak az országba. Itt van a székhelye például az Ethereum Alapítványnak és a Metaco banki kriptovaluta letéti platformnak is.⁹⁰ Valamint található egy Kripto-völgy néven emlegetett hely Zug városában. Itt kriptopénzekkel lehet termékeket és szolgáltatásokat vásárolni bitcoinért és altcoinokért, sőt kísérletet tettek az önkormányzati szolgáltatásokért cserébe való felhasználásukra is.⁹¹ A város nyitott az innovációkra, a blockchain technológiát már egyetemeken oktatják, és kb. 30 000 start-up vállalkozásnak ad helyet.

A svájci szabályozás és a pénzügyintézmények vezetői mint befektetés tekintenek a kriptovalutákra, talán ebben rejlik a szabályozásuk legfőbb sajátossága, és egyben előrehaladottsága is. A Szövetségi Tanács 2014-ben kezdett el foglalkozni a kriptovalutákkal, és elsőként közzétett egy jelentést, amely megmagyarázta gazdasági jelentőségüket, jogi kezelésüket és az ezzel járó kockázatokat is. Mindenekelőtt tisztázták, hogy az interneten forgalmazható érték digitális ábrázolása minősül virtuális fizetőeszköznek, és bár a pénz szerepét veszi át, de nem minősül törvényes fizetőeszköznek, ezért azt eszközként (vagyonként) kell besorolni.⁹² Ez az értékelés a jelentés közzététele óta

⁸⁹ AUSTRALIAN TAXATION OFFICE (ATO): *Tax Treatment of Crypto-Currencies in Australia – Specifically Bitcoin*, 21. December 2017. <https://perma.cc/UFZ7-QSUG> (Letöltés: 2018. 10. 05.)

⁹⁰ ATTILA BÁLINT: *Hogyan vált Svájc Európa kriptovaluta központjává*, 2018. <https://www.bitcoinbazis.hu/hogyan-valt-svajc-europa-kriptovaluta-kozpontjava/> (Letöltés: 2018. 09. 25.)

⁹¹ *Új megoldás: önkormányzati szolgáltatások bitcoinért cserébe*, 2016. <https://www.bitcoinbazis.hu/onkormanyzati-szolgaltatasok-bitcoinert-cserebe/> (Letöltés: 2018. 09. 25.)

⁹² <http://www.loc.gov/law/help/cryptocurrency/switzerland.php> (Letöltés: 2018. 09. 25.)

valamelyest megváltozott, és a Szövetségi Tanács továbbra is figyelmeztet a pénzmosás, a terrorizmus finanszírozás és a befektetők védelme terén mutatkozó kockázatokra.⁹³

2018 januárjában a nemzetközi pénzügyekért felelős államtitkár egy munkacsoportot állított fel a blockchain és az ICO kérdéskörének vizsgálatára. A munkacsoport vizsgálja a blockchain technológiák pénzügyi használatának jogi kereteit, különös tekintettel az ICO-ra, amelyről 2018 végéig jelentést fognak készíteni a Szövetségi Tanácsnak. A munkacsoport együttműködik a szövetségi igazságügyi minisztériummal és a Swiss Financial Market Supervisory Authority-vel (FINMA), valamint bevonja az érdekelt vállalkozásokat. A cél az, hogy Svájc nemzetközi szinten "blockchain és fintech állam" váljon.

A FINMA már 2016 óta foglalkozik az ICO jogi szabályozásával, 2018 februárjában pedig elkészült egy iránymutatás a kezelésükkel kapcsolatban. A pénzpiaci jog és szabályozás nem alkalmazható az összes ICO-ra, tehát attól függően, hogy az ICO-kat hogyan tervezték, nem feltétlenül tartozhatnak szabályozási követelmények hatálya alá, így tehát a körülményeket eseti alapon kell figyelembe venni. Jelenleg nincs általánosan elfogadott terminológia a tokenek besorolásához sem Svájcban, sem nemzetközi szinten. A FINMA megpróbálta mégis a tokeneket az alábbi három típus szerint kategorizálni:

- fizetési tokenek: a kriptovaluták szinonimájaként szolgálnak, és nincsenek további funkcióik vagy kapcsolatuk a fejlesztési projektekhez. A tokenek egyes esetekben csak a szükséges funkcionalitást fejlesztik ki, és egy bizonyos idő után fizetési eszközként fogadják el (pl.: Bitcoin, Ether). Pénzmosás elleni szabályoknak való megfelelést fogják ezeknél követni, de nem kezelik őket értékpapírként.
- segéd tokenek: olyan tokenek, amelyeknek célja digitális alkalmazáshoz vagy szolgáltatáshoz való hozzáférés biztosítása. Ha a közüzemi token csak/részben gazdasági értelemben vett befektetésként működik, a FINMA ezeket a tokeneket értékpapírként kezeli.
- eszköz tokenek: olyan eszközöket jelentenek, mint a valós vállalatokban vagy a jövedelemben való részesedések, illetve az osztalékok vagy kamatfizetésekre való jogosultság. A gazdasági funkció szempontjából a tokenek részvényekhez, kötvényekhez vagy származékokhoz hasonlítanak.⁹⁴ Ezért az értékpapírokra vonatkozó szabályok is irányadóak lesznek rájuk, ilyenek a zálogjog szabályai, valamint egyes polgári jogi szabályok (pl.: tájékoztatási kötelezettség).⁹⁵

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a FINMA szerint az ICO előfinanszírozásai és értékesítése után származó jövedelmek értékpapírokként kezelendők, ha a tokeneket szabványosították és alkalmasak a tömeges kereskedelemre. Az iránymutatás szigorú alkalmazásának azonnali következménye, hogy a piacon jelenleg elérhető svájci "platform tokenek" értékpapírnak minősülnek. Ez azt jelenti, hogy a tokenek már nem for-

⁹³ *G20 meeting of finance ministers in Argentina: challenge of digitisation*. https://www.efd.admin.ch/efd/en/home/dokumentation/nsb-news_list.msg-id-70165.html (Letöltés: 2018. 09. 25.)

⁹⁴ *Guidelines for enquiries regarding the regulatory framework for initial coin offerings (ICOs)* <https://www.finma.ch/en/news/2018/02/20180216-mm-ico-wegleitung/> (Letöltés: 2018. 09. 25.)

⁹⁵ *Finma publishes ICO guidelines*, 16 February 2018. <https://www.finma.ch/en/news/2018/02/20180216-mm-ico-wegleitung/> (Letöltés: 2018. 09. 25.)

galmazhatóak olyan tőzsdén, amely nem rendelkezik FINMA által kiadott kereskedői engedéllyel vagy ezzel egyenértékű külföldi felhatalmazással.⁹⁶

Ahogy korábban említettem Svájc több fintech vállalkozást is vonzott az országába, amelynek az eddigieken kívül másik fő oka a kedvező adójogi szabályozás. Az egyik a vagyonadó, amelynek körében adókötelesnek minősülnek a kriptovaluták, hiszen készpénzként vagy eszközként minősülnek. A kriptovaluta értékének megállapítása bár kantononként eltérhet, mégis leginkább a Zugban és Luzernben kialakított gyakorlatot követik, amely alapján a Swiss Finance + Technology Association (SFTA) által az adott pénznemre meghatározott átlagos évi árfolyamot kell figyelembe venni.

Jövedelemadó körében adókötelezettség terheli azt, aki bizonyos kriptovalutákkal (pl.: BTC, ETH) kereskedik, így mint egyéni vállalkozó fog adózni. Amennyiben munkavállaló jut kriptovalutához mint fizetés vagy juttatás, ez a birtoklás is adókötelezettséget fog maga után vonni, méghozzá a megszerzés időpontjában svájci frankban meghatározott értéke alapján.⁹⁷ Ezentúl, ha szolgáltatásért cserébe fizetnek kriptopénzzel az is ezen körben adókötelesnek fog számítani. Nem utolsó sorban, pedig, ha valaki bányássza az érméket, akkor az ebből származó nyeresége fog adóköteles lenni.

Mivel a kriptovaluta eszköznek minősül ezért a tőkejövedelmet terhelő adókötelezettség nem vonatkozik rá. Ezért is tud versenybe szállni más országokkal szemben, hiszen ez az adó terheli a kriptovalutákat is mind Amerikában, Kanadában, Ausztráliában sőt Japánban akár 55% is lehet.

Általános forgalmi adó nem terheli a kriptovalutát, mert a hatóságok úgy gondolják, hogy ezeket a svájci hivatalos pénzekhez hasonlóan használják csupán, és bizonyos áruk vagy szolgáltatások szállítása során nem kerülnek használatra.⁹⁸

Azon túl, hogy a kriptopénzeket az ország bizonyos esetekben adóztatja, el is fogadja mint adófizetési eszközt. Legutóbb 2018 januárjától Ticino kanton vezette be az elfogadását 250 CHF-ig (kb. 70.000 Ft) terjedően.

Svájc a szabályozás terén előrehaladott, és bizonyos követelményeket bár támaszt az ICO kibocsátások kapcsán, mégis a kedvező adókötelezettségek miatt valóban céljaul tűzheti ki, hogy a „blockchain és a fintech államává” váljon.

VI. Európai Unió figyelmeztetései, szabályozása

2017-ben készült kimutatások⁹⁹ szerint az elmúlt három évben kibocsátott ICO-k több mint egyharmada az Európai Unión belül került értékesítésre. Ennek összértéke eléri az 1,76 milliárd dollárt, vagyis a világszerte értékesített tokenek közel felét. Mindezek elle-

⁹⁶ SPRENGER, PASCAL: *How FINMA's ICO Guidelines impact future ICOs in Switzerland*, 26 February 2018. <https://home.kpmg.com/ch/en/home/insights/2018/03/how-finmas-ico-guidelines-impact-future-icos-in-switzerland.html> (Letöltés: 2018. 09. 26.)

⁹⁷ <http://www.loc.gov/law/help/cryptocurrency/switzerland.php> (Letöltés: 2018. 09. 25.)

⁹⁸ How are Cryptocurrencies Taxed in Switzerland? 24 July 2018. <https://switzerland.bc.events/en/article/how-are-cryptocurrencies-taxed-in-switzerland-90768> (Letöltés: 2018. 09. 26.)

⁹⁹ <https://2017.stateofeuropantech.com/> (Letöltés: 2018. 11. 13.)

nére Mario Draghi, az Európai Központi Bank elnöke szerint a kriptovaluták piacon való csekély értékük miatt nem jelentenek veszélyt, így nem szükséges szabályozásuk.¹⁰⁰

Az Európai Központi Bank által készített hatástanulmányban a pénz történetétől kezdve, a virtuális játékokban megjelenő pénzen át egészen a Bitcoin bemutatásáig és a virtuális valutákban rejlő kockázatok feltárásáig eljutottak. A tanulmány kitér arra, hogy egyes nézetek szerint a virtuális valuták az elektronikus pénzről szóló 2009/110/EK irányelv hatálya alá tartoznak, míg más nézetek szerint a belső piaci pénzfogalmi szolgáltatásokról szóló 2007/64/EK irányelv hatálya alá tartozhatnának, de ahogy a tanulmányban kifejtésre kerül, egyik hatálya alá sem tartozhat egyértelműen. A tanulmányban konklúzióként megfogalmazódik, hogy a virtuális valuták:

- nem jelentenek kockázatot az árstabilitásra, feltéve, hogy a pénz létrehozása továbbra is alacsony szinten marad;
- jelenleg nincsenek szabályozva, és nem felügyelik közvetlenül, annak ellenére, hogy az ilyen rendszerekben való részvétel a hiteleket, a likviditást és a hitelképességet tekintve működési és jogi kockázatot jelent;
- jelenthet kihívást a közigazgatás számára, tekintettel arra, hogy azokat bűnözők, csalók és pénzmosók használhatják illegális tevékenységek során;
- valamint negatív hatást gyakorolhatnak a központi bankokba vetett bizalomra a bennük rejlő bizonytalanság miatt, ezáltal a felhasználók magas kockázattal állnak szemben.¹⁰¹

Az Európai Bankhatóság meghatározása szerint a virtuális pénz egy olyan szabályozatlan digitális pénzeszköz, amelyet nem adott állam központi bankja bocsát ki és biztosít – még akkor sem, ha az átváltásokat az állami hatóság regisztrálja –, így annak értékállóságát sem garantálja, ennek ellenére az adott piacon elfogadott fizetőeszközként jelenik meg.¹⁰² További kockázatként emelik ki, hogy a virtuális pénztárcák, hasonlóan a hagyományos pénztárcáinkhoz, a lopás veszélyének szintén ki vannak téve, hiszen a hackerek a kulcspárokat fel tudják esetlegesen törni. Ebből következően, ha a kulcspárokat, vagy a pénztárcában tárolt pénz elveszik – mivel nincs olyan hatóság, amely a kulcspárokat tárolja vagy újat tudni adni – az soha vissza nem szerezhető. Mindezek fényében az Európai Bankhatóság arra hívja fel a figyelmet, hogy aki ilyen terméket vásárol, fontos, hogy tisztában legyen ennek speciális jellemzőivel. Ismerje meg magát az üzleti modellt, az átláthatóságot és az információcserére szolgáló platformokat, ha fontolgatja ezt a fajta befektetést.¹⁰³ A virtuális fizetőeszközök előnyeit és bennük rejlő potenciális veszélyforrásokat bemutató állásfoglalását¹⁰⁴ a Bankhatóság 2014-ben az Európai Bizottságnak, az Európai Tanácsnak és az Európai Parlamentnek is megküldte,

¹⁰⁰ <https://www.coindesk.com/ecb-president-cryptocurrencies-are-pretty-limited> (Letöltés: 2018. 11. 13.)

¹⁰¹ European Central Bank: *Virtual Currency Schemes*. 2012. 44–47. pp. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf> (Letöltés: 2018. 11. 13.)

¹⁰² ESZTERI DÁNIEL: *Egy Bitcoinnal elkövetett vagyon elleni bűncselekmény és az ahhoz kapcsolódó egyes jogi kérdések*. Infokommunikáció és jog, 2017. 1. szám, 29. p.

¹⁰³ European Banking Authority: *Warning to consumers on virtual currencies*, 2013. <https://www.eba.europa.eu/documents/10180/598344/EBA+Warning+on+Virtual+Currencies.pdf> (Letöltés: 2018. 11. 14.)

¹⁰⁴ Lásd: European Banking Authority: *Opinion on Virtual Currencies*, 2014. (<https://www.eba.europa.eu/documents/10180/657547/EBA-Op-2014-08+Opinion+on+Virtual+Currencies.pdf>)

mivel a végkövetkeztetésük az volt, hogy a területek szabályozása az azonosított veszélyek magas száma miatt nem várható már sokáig magára.¹⁰⁵

2018 februárjában az Európai Értékpapír-piac Felügyeleti Hatóság (ESMA), Európai Bankhatóság és az Európai Biztosítás- és Foglalkoztatóinyugdíj-hatóság figyelmeztetést adott ki, hiszen egyre több fogyasztó vásárol kockázattal járó kriptovalutát. Kockázatát abban látják, hogy extrém a volatilitása, kilépési lehetőségek hiányosak benne, ár átláthatósága hiányzik, és az információk sokszor félrevezetőek lehetnek a kriptovalutába befektetés során. Ezen túl a kriptovaluták és azok váltása, továbbá vásárlása nincsenek az uniós jog keretein belül szabályozva, azaz ezek a fogyasztók nem minősülnek a szabályozott pénzügyi szolgáltatásokhoz kapcsolódó védelemben.¹⁰⁶

A közelmúltbeli terrorista támadások rámutattak a kialakulóban lévő új tendenciákra, hogy a terrorista csoportok milyen módon finanszírozzák és hajtják végre műveleteiket. Egyre nagyobb népszerűségnek örvendenek egyes alternatív pénzügyi rendszereként működő modern technológiai szolgáltatások, mivel azok kívül esnek az uniós jog hatályán. Mivel a terrorista csoportok képesek lehetnek pénzt utalni az uniós pénzügyi rendszerbe vagy a virtuálisfizetőeszköz-rendszereken belül azáltal, hogy elrejtik az átutalásokat, illetve bizonyos mértékű anonimitást élveznek ezeken a platformokon. Ezért elengedhetetlen az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018. május 30-i, a pénzügyi rendszerek pénzmosás vagy terrorizmusfinanszírozás céljára való felhasználásának megelőzéséről szóló (EU) 2015/849 irányelv, valamint a 2009/138/EK és a 2013/36/EU irányelv módosításáról szóló 2018/843 irányelv (továbbiakban: 2018/ 843 irányelv) hatályának kiterjesztése a virtuális fizetőeszközök és rendeleti pénzek közötti átváltási szolgáltatásokat nyújtó szolgáltatókra és a letétkezelő pénztárca-szolgáltatókra is. Az irányelv hatályának kiterjesztése nem oldja meg teljes mértékben a virtuális fizetőeszközökkel végrehajtott műveletek anonimitásával kapcsolatos problémákat, hiszen a virtuálisfizetőeszköz-környezet jelentős részben továbbra is anonim marad, mivel a felhasználók az ilyen szolgáltatók igénybevétele nélkül is végezhetnek műveleteket. Az anonimitással kapcsolatos kockázatok elleni küzdelem érdekében lehetővé kell tenni a nemzeti pénzügyi információs egységek számára az ahhoz szükséges információk begyűjtését, hogy a virtuális fizetőeszköz címét a virtuális fizetőeszköz tulajdonosának kilétével tudják társítani. A 2018/ 843 irányelv definiálja

- a virtuális fizetőeszközöket: digitális értékmegjelenítés, amelyet nem központi bank vagy közigazgatási szerv bocsát ki vagy garantál, nem feltétlenül kapcsolódik rendeleti pénzekhez, és nem rendelkezik rendeleti pénz vagy pénzügyi jogi státuszával, de természetes vagy jogi személyek elfogadják csereértékként, valamint elektronikusan átutalható, tárolható és lehet vele elektronikus kereskedni, valamint
- a letétkezelő pénztárca-szolgáltatót: olyan szervezet, amely ügyfelei nevében virtuális fizetőeszközök tartására, tárolására és átutalására szolgáló kriptográfiai magánkulcsok megőrzésével kapcsolatos szolgáltatást nyújt.

¹⁰⁵ ESZTERI 2017. 29. p.

¹⁰⁶ European Securities and Markets Authority: *Esas warn consumers of risks in buying virtual currencies*. <https://www.esma.europa.eu/press-news/esma-news/esas-warn-consumers-risks-in-buying-virtual-currencies> (Letöltés: 2018. 11. 14.)

Az irányelv előírja, hogy a tagállamok biztosítják többek között a virtuális fizetőeszközök és rendeleti pénzek közötti átváltási szolgáltatást nyújtó szolgáltatók és a letétkezelő pénztárca-szolgáltatók nyilvántartásba vételét.¹⁰⁷

Az irányelv alapján – többek között Magyarországnak is – 2022. január 11-ig szükség esetén megfelelő jogalkotási javaslatokat kell mellékelni, ideértve adott esetben a virtuális fizetőeszközökkel, a felhasználók kilétét és a pénztárcacímeket rögzítő, a pénzügyi információs egységek számára hozzáférhető központi adatbázis létrehozására és fenntartására vonatkozó felhatalmazásokkal, valamint a virtuális fizetőeszközök felhasználói számára kidolgozott nyilatkozatmintákkal, és a tagállami vagyonszármazási hivatalok közötti együttműködés javításával kapcsolatban.¹⁰⁸

VII. Összegzés

*„Nekünk nincsen választott kormányunk, és soha nem is lesz. Ezért beszélek hozzátok pontosan annyi autoritással, amennyit a szabadság maga valaha is adhat. Ezennel megalapítom a globális szociális teret, mint magától értetődően független a zsarnokságotoktól, amit ránk akartok kényszeríteni. Morális jogotok nincsen minket irányítani, és eszközeitek sincsenek arra, hogy a módszereiteknek, melyektől félnünk kellene, érvényt szerezzenek.”*¹⁰⁹ John Perry Barlow szavaiban már megfogalmazódott a kriptovaluták rendszerének sajátossága, a decentralizáltság. Az egyes szabályozott területek megvizsgálása után láthatjuk, hogy egyik kategóriába sem sorolható be ez az új technológia által előállított „termék”, hiszen a legfőbb hiánya a rendszer mögött álló központi kibocsátó szerv.

A leendő jogi minősítés megtalálása során a legelső szempont, amelyre figyelemmel kellene lenni, hogy a kriptovaluták milyen szerepet töltenek be a gyakorlatban, mire szolgálnak, amely nem más, mint a pénz helyettesítése. Ehhez célszerű megvizsgálni, hogy a pénz elméletét nézve valóban megfelelnek-e a pénz kritériumainak, amelyek az alábbiak:

- általános kereslet: bárki számára vonzó célkitűzés, hogy megszerezze
- forgalomképesség: lehetőleg kis térfogaton számbavehető értéket képviseljen
- oszthatóság: állagsérelem nélkül kisebb egységekre bontható
- tartósság: az állaga ne romoljon az idő előrehaladtával, a felhalmozásnak az állagromlás veszélye ne legyen akadály
- könnyen felismerhetőség: könnyen elhatárolható más javaktól
- egyneműség: minőségi különbségek ne tegyék nehézkesé a használatát.

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a pénz kritériumainak megfelelnek a kriptopénzek, de ez csak elméleti szinten fogadható el, hiszen a tételes jog azt tekinti, és azt részesíti védelemben, amelyet a jogszabály akként határoz meg.¹¹⁰

¹⁰⁷ 2018/843 irányelv 47. cikk (1) bek.

¹⁰⁸ 2018/843 irányelv 65. cikk (1) bek.

¹⁰⁹ JOHN PERRY BARLOW: *Cybertér Függetlenségi Nyilatkozat*, 1996. http://www.artefaktum.hu/kozgaz/Cyberspace_fuggnyil.htm (Letöltés: 2018. 03. 27.)

¹¹⁰ PFEFFER ZSOLT: *A fizetésre használható virtuális eszközök*. Kodifikáció és Közigazgatás 2017, 1. sz. 22. p.

Így a hazai szabályozás kialakítása során is – a külföldi szabályozási mintákhoz hasonlóan – az első és legfontosabb lenne egy adójogi szempontból alkalmazható fogalom megalkotása, amelyből egyértelművé válna, hogy fizetőeszközként tekint-e rá a hazai jogi környezet vagy sem. A vizsgált külföldi szabályozások és az európai uniós iránymutatás következtében az alábbihoz hasonló fogalommal lehetne illetni a kriptovalutát:

*Elektronikusan előállított, tárolt, továbbított értékkel bíró tulajdon, amely természetes és jogi személyek közötti fizetés teljesítése során csereeszközként vagy elszámolási egységként funkcionál.*¹¹¹

Ezen fogalomnak az adójogi szabályok alkalmazhatóságához a jogértelmezés kiterjesztésére lenne szüksége, hiszen, ha a kriptovalutákat nem tekintjük törvényes fizetőeszköznek, de mégis a fizetések során, a gyakorlatban értékkel bírnak – azaz jövedelmet képeznek – akkor adójogilag is szabályozás alá kell vonni őket.

A fogalom megalkotása ellenére – amely bár csereeszközként és elszámolási egységként tekint a kriptovalutákra – a jelenlegi adójogi szabályaink alkalmazása során még így is maradnak nyitott kérdések. Ilyen többek között, hogy a személyi jövedelemadó esetében nem határozható meg a kriptovaluták árfolyama forintértékben, amely alapján a bevétel összege megállapítható lenne. Felmerülhetne a lehetősége annak, hogy a svájci gyakorlathoz hasonlóan egy az adott pénznemre meghatározott átlagos évi árfolyamot vegyenek figyelembe. Azonban a kriptovaluták folyamatosan bővülő kínálata miatt nehéz lenne ennyi különböző árfolyamot vezetni, továbbá felmerülhet a kérdés melyik szerv vállalná ezt a nem egyszerű feladatot, a MNB, a Nemzeti Adó- és Vámhivatal vagy esetleg a Pénzügy Minisztérium?

Az egyéni vállalkozóként bányászó adóalanynak szerepeltetni kellene a tevékenységei között a bányászati tevékenységét is, azonban az Önálló Vállalkozók Tevékenységi Jegyzéke külön a kriptovaluta bányászatra vonatkozó kategóriát nem tartalmaz.¹¹² A bányászati tevékenység bár egyértelműen magán hordozza a gazdasági tevékenység jegyeit – főleg, hogy ellenérték fejében történik –, de a jelenlegi szabályok alapján nem lehet az adókötelezettséget egyértelműen megállapítani ez alapján sem.¹¹³ Mindezen feltételek teljesülése nélkül pedig a jelenlegi szabályozási környezetben kérdésessé válik a közteherviselés elvének érvényesülése, hiszen az egész tevékenység alapját képező anonimitás miatt egyáltalán nem kényszeríthetők ki az adójogi rendelkezések betartása. Ezért szükséges az, hogy a kriptovaluták esetében a jogalkotó az adókötelezettség keletkezését vélelmezze, pontosan úgy, mint egy becslési eljárás során.

Az adójogi szabályozások kialakítása során fontos, hogy a létezésüket ne ellehetlenítsék, hanem megfelelő keretek közé szorítsák a jogalkotók. Ezt szolgálják az Európai Unió irányelvében megfogalmazott rendelkezések is, az átváltási szolgáltatást nyújtó-

¹¹¹ Az irányelvben megfogalmazott fogalommal ellentétben, nem kerül rögzítésre a fogalomban, hogy „nem központi bank vagy közigazgatási szerv bocsátja ki”, hiszen vannak ilyen országok, amelyek kriptopénz kibocsátásán gondolkoznak. (pl.: Oroszország is ilyenre készül, a kriptorubellel). (Az Európai Unió által megalkotott fogalmat lásd a 35. oldalon.)

¹¹² Jelenleg az egyéb pénzügyi tevékenységek közé sorolja, annak ellenére, hogy a kriptovaluta nem minősül pénzként.

¹¹³ Továbbá az általános forgalmi adó esetében a szolgáltatásnyújtásként való minősítéshez a szolgáltatás igénybe vevőjének ismeretére lenne szükség. A társasági adó esetében, ha követelésként értékeljük a kriptovalutákat, akkor a mögöttük álló adós személyének ismeretére lenne szükség.

tók és a pénztárca-szolgáltatók nyilvántartása.¹¹⁴ Azonban nyilvánvalóan ez a szabályozás nem oldja meg a kriptovalutákkal végrehajtott fizetési műveletek anonimitással kapcsolatos problémáit, hiszen továbbra is tudnak ilyen szolgáltatók nélkül is tranzakciókat véghezvinni a felhasználók, bár szűkítheti azok körét, akik a pénzmosás, terrorizmus-finanszírozás és az adóelkerülés eszközeként használják a kriptovalutákat és ezzel a feketegazdaságot erősíthetik.

Jelenleg a Nemzeti Adó-és Vámhivatal, a Pénzügy Minisztérium, és a terület egyes szakértői már egyeztetést folytatnak a megfelelő jogi szabályok kialakítása érdekében. Elérkezettnek látják ők is az első lépések megtételét efelé, hiszen egy nemzetközi szinten jelenlévő, fizetőeszközként funkcionáló, technológiai eszközről van szó, amely országokat átívelően jelen van a gazdasági életben. Ennek okán minden országnak érdeke kell legyen, hogy szabályozza, jogilag lehetővé tegye létezését, annak ellenére, hogy bár az eltérő jogrendszerek, eltérő megoldásokat fognak találni, és ezzel lehet, hogy a globalizációból fakadó előnye is megszűnik a kriptovalutának. Viszont az eltérő szabályozások egymással szemben kijátszhatóvá is válhatnak, és létrejöhetnek a kriptovaluták körében is "adóparadicsomok". Mindezt elsősorban a nemzeti szabályozások felett álló, nemzetközi szintű szabályozás megalkotása lehetne az elsődleges cél, amely az egész Világot érintő iránymutatást nyújthatna, így az egyes országok összehangoltan szabályozhatnák a XXI. században bányászandó kincset, a kriptovalutát.

PETRA PRIKKEL

CRYPTOTAX, OR THE MINING TAX OF THE 21ST CENTURY

(Summary)

Why does anyone want to mine in the 21st century? Think about why gold has still a great value to this day? Because it is a rare, precious metal, therefore it is difficult to obtain and quarry. In the 21st century miners search for similar and rare treasure, because its amount is finite and its access is not easy either, because nowadays one can become a good miner in the world of cryptocurrencies by solving algorithms and it requires serious technological background.

The phenomenon, which has existed for ten years, raises a number of legal issues nowadays. First I tried to find the right legal qualification. Can something be a currency that has not collateral and issuer? Possibly can it a currency due to its name, even though it is not a currency of any country, or it could be security like dematerialized ones?

Since the cryptocurrency functions in practice as money, it generates income, which is subject to tax. In my thesis, I present the practice of current tax rules through examples,

¹¹⁴ Mivel a nyilvántartások ellenőrzés alatt tartják majd a kriptovaluták kereskedelmét, így lehetséges, hogy ez által megnyílhatna a lehetőség az ellenőrzött tőkepiaci ügyletként történő minősítés előtt is. Mindez az adóalanyra nézve kedvezőbb szabályokat jelentene, többek között azért is, mert élhetne az adókiegyenlítés jogával is.

referring to the private person, the individual entrepreneurs and the companies. The practice of the current rules shows that the lack of regulation raises a number of problems, included the date when the income is determined and the applicable exchange rate, as there is no authority that would manage the exchange rate of cryptocurrencies.

However, in many countries there are regulations in regard to cryptocurrencies, so I thought it would be worth examining and presenting the regulations of Japan, Australia and Switzerland. Furthermore, in order to get to know the directions of domestic regulation, it is important to take notice of international and European Union guidelines.

Against this background I explained the concern about the practice of the current tax rules as well as the problems and questions that may arise in designing the future regulations. I hope that domestic legislators will find an answer as soon as possible and they will regulate the treasure to be mined in the 21st century, the cryptocurrency.

RAFAI KRISZTINA FANNI*

A 2008-as pénzügyi-gazdasági válság izlandi kezelésének tanulságai

I. Bevezetés

Éppen tíz évvel ezelőtt vált globálissá a 2007-ben kibontakozott amerikai jelzálogpiaci válság. A váratlanul világméretűvé duzzadt krízissel foglalkozó elemzések és cikkek többsége egyet értett abban, hogy az 1929-es nagy gazdasági világválság óta nem sújtotta ekkora recesszió a globális gazdaságot. Sok állam, így például Görögország elhúzódó gazdasági és politikai válságba jutott. Ugyanakkor a nemzetközi közösség és a nemzeti kormányzatok számos intézkedése nyomán az elmúlt években az USA és sok más állam, amelyeket a válság súlyosan érintett, mára ismét a konjunktúraciklus felívelő ágán haladnak, makrogazdasági mutatóik újra növekedésbe kezdtek.

A 2008-ban globálissá szélesedő válság eredetét a '90-es évek Amerikájában találhatjuk meg. 1992-ben a kongresszus a „megfizethető lakás program” keretében előírta a jelzáloghitelt nyújtó pénzintézetek számára, hogy hitelkonstrukcióik közel egyharmadát alacsony vagy közepes jövedelmű hitelfelvevőkhöz juttassák el – a kívánt számot ráadásul később még tovább emelték.¹ A kilencvenes évektől így kezdetét vette a kockázatosabb adósoknak nyújtott, subprime, vagyis másodrendű (sokszor másodlagosnak fordított) jelzáloghitelezés növekedése. 2003 végétől emelkedni kezdtek a kamatok, ami nehezítette a hitelfelvétel lehetőségét, ezért a hitelezők lazítani kezdték a feltételeken: az önerő mértékét 10% alá csökkentették és sok adós megfelelő jövedelemigazolás nélkül jutott lakáshitelekhez.²

Az ingatlanárak ez idő alatt gyors ütemben nőttek, míg a kamatok alacsonyak maradtak. 2006-ban azonban ez a trend éppen megfordult, ami fizetéseképtelenné tett számos subprime adóst, ezért a másodlagos jelzálogpiacon megugrott az elárverezések száma és több nagy jelzálogpiaci hitelező is csődbe ment 2007-re. 2008 elejétől az amerikai kormány és a FED, az USA központi banki rendszere újabb és újabb lépésekkel igyekezett

---

* SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

¹ WALLISON, PETER J.: *A 2008-as pénzügyi válság valódi oka*. Világgazdaság, 2013. 11. 21. <<https://www.vg.hu/velemenyt/a-2008-as-penzugyi-valsag-valodi-oka-416362/>> (2018. 04. 09.) [továbbiakban: WALLISON 2013.]

² NAGY MÁRTON–SZABÓ E. VIKTOR: *Az amerikai másodrendű jelzáloghitel-piaci válság és hatásai a magyar bankrendszerre*. MNB-Szemle, 2008. 1–2.pp. <https://www.mnb.hu/letoltes/nagy-marton-szabo-e-viktor.pdf> (2018. 04. 09.)

elejét venni a válság kiszélesedésének, de ezek rendre sikertelennek bizonyultak, és vég-eredményében csak késleltetni tudták a krachot. Végül szeptember közepén eljött a régóta közelebbi összeomlás: a kormányzat úgy döntött, nem menti ki az ország negyedik legnagyobb hitelintézetét, a Lehman Brothers-t, a másodlagos jelzálogpiac egyik legje-lentősebb szereplőjét, aminek részvényei szeptember elején 77%-ot zuhantak.³ A bank csődbe ment, és ez pánikot eredményezett a globális pénzpiacokon – elhatalmasodott a pénzügyi rendszer bizalmi válsága, kiszámíthatatlanság uralkodott el a világban, és a pénzügyi piacokról elindult válság több éves reálgazdasági válságot eredményezett szerte a világban. A globális pénzpiacok nagymértékű összefonódása és az USA világ-gazdasági vezető szerepe miatt a problémák szinte órákon belül szétterjedtek a világban.

Félúton Európa felé volt egy ország, amit különösen erősen sújtott ez a válság - Iz-land, amely nagyon hamar és nagyon mélyre került, hogy aztán viszonylag gyorsan nagyon magasra szárnyaljon ismét, köszönhetően kitartó, de sokszor radikális, szokat-lan, és minden logikus várakozással ellentétben sikeres lépéseinek. És pontosan ezen szokatlan, gyakran „unortodoxnak” nevezett lépések hihetetlen sikere miatt a nemzetkö-zi közvélemény rövid úton abba a csapdába esett, amibe Izland kapcsán általában jut: mitizált. Izland, ez a különös természeti szépség, ez a holdbéli táj, viking mondák, gej-zírek, gleccserek és egész Európát megbénító vulkánkitörések országa hirtelen másról lett ismert a nemzetközi sajtóban. Íme, az egyetlen ország, ahol bankárokat zártak börtönbe 2008 miatt, ahol politikusokat állítottak bíróság elé, és ahol fordítva csinálták a pénzügyi helyreállítást, mint mindenütt máshol – az embereket mentették ki, és a ban-kokat hagyták csődbe menni!

Izland sok mindent csinált szélsőségesen másképpen, mint a világ országainak többsége a válság után. Gazdasági mutatói, ahogy arra dolgozatom végén kitérek, igazolni látszanak olykor meglepő lépéseit. A kis észak-atlanti ország nehéz évei tanulságul szolgálhatnak a világ más országainak is. De a fent említett, hangzatos és sokat emlegetett frázisok csak felszínesen írják le a valóságot, ráadásul, még a valós megoldások mélyebb ismerete is csak megfelelő környezetben, megfelelő körülmények között lehet követendő példa.

Dolgozatom célja, hogy a nemzetközi közvélemény köreiben népszerű, de inkább tévhiteken alapuló „izlandi csoda” mantrája helyett a valódi izlandi válságkezelést be-mutassam, és így eloszlassam a tévhiteket. Emellett azt is megvizsgálom, hogy tíz év távlatából a gazdaság és társadalom különböző szféráinak mélyreható átalakítását célzó lépések mennyire voltak sikeresek, és várhatóan mennyire tudnak majd ellenállni egy újabb recesszió fenyegetésének. Mindehhez a releváns magyar és angol nyelvű források és irodalmak tartalomelemzését végeztem el.

II. Egy kisállam nagy válsága – Izland 2008-as pénzügyi összeomlása

Dolgozatom első nagyobb részében bemutatom a válság izlandi kibontakozásának hátte-rét és eseménysorának fő pontjait. A válság felé vezető út, nem meglepő módon, követi

³ A bank, amelyik bedöntötte a fél világot – 8 éve jelentett csődöt a Lehman Brothers. Euronews. 2016. 09. 15. <http://hu.euronews.com/2016/09/15/a-bank-amelyik-bedontotte-a-fel-vilagot-8-eve-jelentett-csodot-a-lehman-brothers> (2018. 04. 09.)

a deregulációs, privatizációs, neoliberális trendeket, amik a világ nagy részén átsöpörtek a 80-as évektől kezdve. Ezek mellett Izlandra különösen erősen hatott az Egyesült Államok befolyása, hiszen a végérvényesen csak 1944-ben függetlenedett kisállam a háborút követő két évtizedben óriási pénzügyi támogatást kapott a szuperhatalomtól – jelentős részben ez tette lehetővé, hogy perifériális kis halászállamból mára a világ egyik leggazdagabb fejlett nyugat országa lett.⁴ Nem meglepő tehát, hogy sok párhuzam fedezhető fel.

1. Úton az összeomlás felé

Ahogy az Egyesült Államokból indult és globálissá duzzadt pénzügyi válság, úgy az izlandi bankválság is a 20. század utolsó évtizedeinek folyamataiban gyökerezett, és a 21. század első éveinek alapvetően jó szándéktól vezérelt, de gondatlan és elhibázott pénzügypolitikája mellett tudott szárba szökni.

A 20. század második felében tapasztalt gyors ütemű gazdasági fejlődés negatív jelenségekkel is társult Izlandon. A '70-es, '80-as években még általános jelenség volt a kétszámjegyű, akár 20-40%-os infláció, a külföldre irányuló pénzügyi tranzakciókat és a működő tőkét az állam szigorúan korlátozta. Az izlandi koronát évtizedeken át csak engedéllyel lehetett német márkába vagy amerikai dollárba átváltani.⁵ A bankszektor ebben az időszakban teljes egészében állami kézben volt, hogy biztosítani tudja a rögzített árfolyamrendszert.⁶

Ebből a helyzetből a 80-as években kezdődött elmozdulás, de ez csak a kilencvenes években indult be igazán. Egy 1979-ben elfogadott gazdasági reform alapján lehetővé vált a kölcsönök indexálása, vagyis a valuta szerinti értékkövetés. Ez a lehetőség magával hozta a bankok privatizációjának kívánalmát. A magánosítás folyamata 1990-ben vette kezdetét az „új” Íslandsbanki felállításával, amely 2006-ban, egy befektetési bankkal való fúziót követően Glitnir néven működött tovább, és a válság eseményeinek egy fontos, és szomorú sorsú szereplője lesz majd.⁷ Ezt követően a kétezres évek elejére szinte valamennyi pénzintézet magánkézbe került. Az állam csak a diákhiteleket tartotta, és tartja máig is saját felügyelete alatt, illetve a 2000-es évek elején még maga működtetett egy intézetet a lakáshitelek kezelésére is, bár ezt a piacot nemsokára elveszítette. 2001-ben az állam a rögzített árfolyamról lebegő árfolyamrendszerre helyezte át a koronát, és inflációs célkövetést vezetett be, amivel 2,5% körül, egy 1-4% sávban ki-

⁴ THORHALLSSON, BALDUR – STEINSSON, SVERRIR – KRISTINSSON, ÞORSTEINN: *A Theory of Shelter: Iceland's American Period (1941–2006)*. Scandinavian Journal of History. 2017. 4–8. pp. https://www.researchgate.net/publication/320720516_A_Theory_of_Shelter_Iceland%27s_American_Period_1941-2006 (2018. 03. 29.)

⁵ MAGNUSSON, KRISTOF: *Használati utasítás Izlandhoz*. Magistra Kiadó. 2017. 44. p. [továbbiakban: MAGNUSSON, 2017.]

⁶ MATTHIASSEN, THOROLFUR: *Spinning out of control, Iceland in crisis*. Nordic Journal of Political Economy. Volume 34. 2008. 2–3. pp. http://nopecjournal.org/NOPEC_2008_a03.pdf (2018. 03. 21.) [továbbiakban: MATTHIASSEN 2008.]

⁷ A „rég” Íslandsbanki 1904-ben az első izlandi bankok egyikeként jött létre, tehát az 1990-ben ezen a néven felállított pénzintézet ennek utódja, számos fúzió és felvásárlás után. Lásd: Az Íslandsbanki története. Az Íslandsbanki honlapja. https://www.islandsbanki.is/library/Myndir/Efnismyndir-a-sidum/English---About-islandsbanki/saga_ensk.jpg (2018. 04. 11.)

vánta tartani az infláció mértékét, ezt azonban a célkövetés időszaka alatt szinte soha nem sikerült tartani: a sáv mintha nem is létezett volna, az infláció értéke hol ez alá, hol messze fölé növekedett.⁸ 2003-ban választási ígéretként hangzott el, hogy a korábbi legalább 20%-os önrészt a lakáshitelek esetében 10%-ra csökkentik. Az ígéretet tevő pártkoalíció nyert, és betartotta a szavát. Ez a korábbi önrészt finanszírozó kereskedelmi bankoknak komoly bevételkiesést okozott, ezért a gordiuszi csomót átvágva úgy döntöttek, inkább maguk is belépnek a lakáshitel-piacra, természetesen az állami intézetnél jobb feltételekkel. A lakásárak ennek eredményeképpen óriási ütemben nőni kezdtek. A kormányzat eközben a kétezres évek elejétől folyamatos adócsökkentési politikát folytatott, aminek keretében a vállalati adóterhektől kezdve, a hozzáadott-érték adón át a lakossági adóterhekig csökkentések egész sora követte egymást.⁹

Ahogy azt *Thorolfur Matthiasson*, az Izlandi Tudományegyetem professzora tanulmányában kiemeli, az államot a jó szándék vezérelte gazdasági döntéseiben, és a kitűzött célok, mint az adócsökkentések, jobb feltételű és olcsóbb hitelek biztosítása a lakosságnak vagy éppen az infláció visszaszorítása egyesével megvalósítható célkitűzések is voltak, amelyek megerősíthették volna az ország gazdasági és pénzügyi helyzetét. Azonban mindez együtt nem volt elérhető, és ez kényszerpályára állította az ország jegybankját. Az Izlandi Központi Bank többször is emelte az alapkamatot, aminek csúcscéltéke a 15%-ot is meghaladta. Ettől a korona egyre csak erősödött, nagy számban érkeztek befektetők az országba a megszerezhető profit reményében, a belföldi vállalkozások és pénzintézetek pedig külföldön is terjeszkedni kezdtek a relatíve olcsó külföldi valutáknak köszönhetően. Ugyanez ösztönözte a lakosságot arra, hogy korona alapú hitelek helyett devizahitelt vegyenek fel.¹⁰

Több izlandi bank is megjelent fiókaival Nagy-Britanniában és Dániában. Az ország három akkori legnagyobb bankja, a bankrendszer legnagyobb részét uraló Glitnir, Landsbanki és Kaupping mind nyitottak külföldi fiókokat, elsősorban Londonban és Koppenhágában. Mindhárom bank összeomlott 2008 őszén. A három közül a Landsbankihoz tartoztak a brit és dán Icesave fiókok – a külföldi befektetők ezekben ragadt pénze később igen nagy diplomáciai konfliktust okozott a dán–izlandi és a brit–izlandi kapcsolatokban, ahogy azt a dolgozatom későbbi részében részletesen is kifejtem majd.

A gazdaságpolitika helytelen lépései, a túlzottan szabadjára engedett dereguláció mellett, illetve értelemszerűen azzal összefüggésben komoly problémát okozott a sok esetben elégtelen hozzáértés a döntéshozatal egyes szereplőinek részéről. A jegybank elnökségben jellegzetesen mindig helyet kellett kapnia egy korábbi politikusnak is, 2005 és 2009 között ez a személy egy korábbi miniszterelnök, *Davíð Oddsson* volt. Ez szorosra fűzte az intézmény kapcsolatát a politikai vezetéssel, és megkérdőjelezte a jegybank politikától való függetlenségét is. A legnagyobb kárt azonban mégis azzal okozta ez a mechanizmus, hogy a politikai hovatartozás felülírta a szakértelem szempontját, és ez ilyen kritikus időszakban jól láthatóan súlyos következményekkel járt.¹¹

⁸ MATTHIASSEN 2008, 13. p.

⁹ i.m. 3–5. pp.

¹⁰ i.m. 5. p.

¹¹ DANIELSSON, JON: *The first casualty of the crisis: Iceland*. 2. o. In: Felton, Andrew és Reinhart, Carmen M. (szerk.): *The First Global Financial Crisis of the 21st Century. Part II: June–December, 2008*. Centre for Economic Policy Research. 2009. 9–13. pp. <<http://econ.tu.ac.th/class/archan/RANGSUN/EC%20460/>>

A gazdaságpolitikai lépések szerencsétlen kombinációja jól láthatóan nehéz helyzetbe vezette az országot. A nettó külföldi adósság és a lakossági adósságállomány is egyre csak nőtt, és a 20. század utolsó évtizedeivel ellentétben, még ha a célkövetés nem is volt igazán sikeres, az infláció ekkor már nem volt elég nagy ahhoz, hogy „felfalja” ezeket a hiteleket.¹² A bankszektor és a lakáspiac szárnyalt, de közben az ország egyre jobban eladósodott.

A legaggasztóbb fejlemény mégis a jócskán túl nagyra növő bankrendszer volt. A válságot megelőző évekre a bankok külföldi követeléseai megközelítették a teljes állami GDP tízszeresét. Egy válság idején az állam így nyilvánvalóan képtelen arra, hogy garantálja ezeket az összegeket. Az államon túlnövő bankrendszert az amerikai válság időszakából átvett kifejezéssel jellemezték sokan: *too big to fail*. Csakhogy ez Izlandon kiegészült egy második megjegyzéssel is: *too big to save*.¹³

2. A válság kirobbanása Izlandon

A Lehman Brothers csődje után rövid idő alatt világméretűvé szélesedett a válság. A kialakuló pánikhelyzet óriási bizalomvesztést eredményezett a pénzintézetekkel szemben az egész világon, bankok és vállalkozások sorra jelentettek fizetésképtelenséget. Mindössze két hét telt el az említett amerikai bank összeomlása után, és a válság máris betette a lábát Izland szívére.

2008. szeptember 29-én reggel az izlandi állam bejelentette, hogy 600 millió eurós összeggel 75%-os részesedést vásárol a harmadik legnagyobb bankban, a Glitnirben.¹⁴ A megelőző hetekben a teljes bankrendszer egyre súlyosbodó likviditási gondokkal küzdött, majd a Glitnir államosítását követő egy hétben, mialatt a közelgő krizistól tartva egyre több külföldi befektető igyekezett megszabadulni a koronában jegyzett betéteitől, az izlandi valuta értéke 25%-ot esett.¹⁵

Egy héttel a Glitnir államosítása után következett be a teljes összeomlás. Ekkora nyilvánvalóvá vált, hogy az izlandi bankrendszer szinte egésze fizetésképtelenségbe jutott. Október 6-án a miniszterelnök, *Geir Haarde* televíziós beszédében szólította meg országát. A kormányfő arra kérte a polgárokat, hogy az elkövetkező nehéz időszakban őrizzék meg mindazon értékeket, amelyek a legfontosabbak az életben, és higgyenek egy biztos és fényes jövőben, melyet együttműködve fel tudnak majd építeni. Az izlandi nemzet komoly nehézségekkel kényszerül szembenézni, mondta a miniszterelnök, de abban való hitének is hangot adott, hogy az izlandiak optimizmusa, összetartása és kö-

EC%20460%20Readings/Global%20Issues/Global%20Financial%20Crisis%202007-2009/Global%20 Financial%20Crisis-%20Topics/The%20First%20Global%20Financial%20Crisis%20of%20the%2021st% 20Century%20Part%202.pdf> (2018. 03. 21.) [továbbiakban: DANIELSSON 2009.]

¹² MATTHIASSEN 2008, 7–9. pp.

¹³ DANIELSSON 2009, 2–3. pp.

¹⁴ TEATHER, DAVID: *Banking crisis: Iceland takes control of Glitnir*. The Guardian. 2008. 09. 29. <https://www.theguardian.com/business/2008/sep/29/icelandiceconomy.banking> (2018. 04. 17.)

¹⁵ BALDURSSON, FRÍÐRIK MÁR – PORTES, RICHARD: *Capital controls and the resolution of failed cross-border banks: The case of Iceland*. VoxEU, CEPR's Policy Portal. 2013. 11. 12. <https://voxeu.org/article/iceland-s-capital-controls> (2018. 04. 10.)

zós munkája révén az ország át fogja vészelní a közelgő viharokat. Végül beszédét egy szállóigévé vált mondattal zárta, amit az erősen szekularizált Izlandon politikus nem ejtett még ki a száján: *Guð blessi Ísland* – Isten óvja Izlandot. Ugyanezen a napon, október 6-án az Alþingi különleges jogszabályt fogadott el, ami lehetővé tette a kormánynak, hogy átfogóan beavatkozzon az ország pénzügyi rendszerébe.¹⁶

Egy nappal később az ország két legnagyobb bankja, a Landsbanki és a Kaupþing csődöt jelentett. Izlandon megtörtént e bankok államosítása is, miközben Nagy-Britanniában terrorellenes törvényeket alkalmaztak az izlandi bankok helyi betéteinek befagyasztására. Október 9-én öt napra bezárt az izlandi tőzsde, majd október 14-én vezető indexe, az ICEX15 70%-os esésével nyitott újra. Október 15-én a jegybank 15,5%-ról 3,5%-ra csökkentette az alapkamatot. A válság egyre szélesebben behálózta az országot: ekkorra az állam is csőd közeli helyzetbe jutott, és több irányban is tárgyalásokba kezdett egy kölcsönről. Egy ideig Oroszország felé puhatolózott, de aztán az orosz kölcsön nem valósult meg, helyette a Nemzetközi Valutaalappal sikerült megegyezni: az ország november 20-án 2,1 milliárd USD összegű mentőcsomagot kapott az IMF-től. 1976 óta Izland volt az első nyugati ország, amelynek kölcsönt kellett igényelnie a szervezettől.¹⁷

Az ellentmondásos brit lépéseket követően a külföldi kifizetések is nehézkessé váltak, ami nagyon súlyosan érintette a mind exporttól, mind importtól erősen függő országot.¹⁸ A 2007-ben jellemző 4% körüli értékről 18%-ra ugrott az infláció 2008 végére, az addig nagyjából 1%-os munkanélküliség 2009 első negyedévére 8%-ra nőtt. A teljes hazai kereslet 27%-kal esett vissza 2010 közepére 2008-hoz képest. A 2007-ben jellemző 5,5%-os költségvetési többlet pedig 13,5%-os hiányra változott 2008-ra.¹⁹

III. Az izlandi válságkezelés – tévhitek és a valóság

Dolgozatom második, fő részében az izlandi válságkezelést fogom bemutatni. Célom, hogy kijavítsam az elmúlt években sokat emlegetett, de sok esetben téves elképzeléseket Izland „csodába illő” gazdasági helyreállása kapcsán. A válság kirobbanásának legközvetlenebb következményeivel, a válság felelőseinek politikai és jogi felelősségre vonásával kezdem, ezután pedig áttekintem, hogy milyen lépésekből állt a gazdasági-pénzügyi rendszer „unortodox” helyreállítása. Ezt követően az Icesave vitát mutatom be részletesen, majd kitérek arra is, hogy az uniós kapcsolatok miért alakultak olyan viharosan a válság kirobbanását követő években – hiszen sokak szerint a csatlakozás is a helyreállítás, illetve az újabb recesszió elkerülésének eszköze lehetett volna. Mindezen fejezetek során igyekszem feltárni, hogy a közvélekedés hangzatos jelszavaival szemben a valóságban hogyan is zajlottak ezek a lépések, milyen ellentmondások mutatkoztak meg ezek

¹⁶ LEGUTKO, AGNIESZKA JOANNA: *Iceland's Financial Crisis in 2008. Political, Economic and Social Consequences*. Interdisciplinary Political and Cultural Journal. Vol 20. No. 1. 2017. 8. p. <<https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/ipcj.2017.20.issue-1/ipcj-2017-0020/ipcj-2017-0020.pdf>> (2018. 03. 20.) [továbbiakban: LEGUTKO, 2017.]

¹⁷ i.m. 8. p.

¹⁸ DANIELSSON, 2009. 1. p.

¹⁹ *Economy of Iceland 2010*. Az Izlandi jegybank kiadványa. 2010. 9–10. pp. <https://www.cb.is/library/Skraarsafn---EN/Economy-of-Iceland/2010/Economy%20of%20Iceland%202010.pdf> (2018. 04. 19.)

során, hosszabb távon mennyire bizonyultak hatékonyak, és más országok, akár hazánk is, mennyire tekinthetnek követendő, jó példaként Izland válságkezelésére.

1. Politikai felelősségre vonás

2008 novemberére már az államcsőd volt az, amitől meg kellett menteni az országot. A politikai vezetés dilettantizmusa, a bankok felelőtlen terjeszkedése és az egész ország mértéktelen eladósodása gazdasági katasztrófa közelébe sodorta az államot. Mindez rövid távon sem maradt következmények nélkül, klasszikus értelemben vett politikai elszámoltatás követte a válság kirobbanását.

Kristof Magnússon, német-izlandi író, utalva a brit kormány talán túlzónak ható lépésére, hogy terrorellenes törvényeket alkalmazott az izlandi bankokkal szemben, így emlékszik vissza a válság kirobbanását követő első napokra: „Ebben a kezdeti időszakban úgy tűnt, az izlandiak kollektív áldozat-mentalitásba hergelik magukat, minden felelősséget a külföldre hárítanak, és a hazai felelősök végül mindent megúsznak majd. Mégsem így történt.”²⁰

Valóban nem így történt, mert a lakosság nagy részét nemsokára a lehető legszemélyesebb szinten is érintette a válság. Magyarországon a többség nagyon is pontosan érti, mit jelent egy devizahitel, ha az árfolyamok romlani kezdenek. A korona összeomlása miatt a devizahitelek törlesztő részletei ugrásszerűen megnöttek, és ekkoriban szinte mindenkinek volt egy, vagy akár több ilyen hitele: a prosperitás időszakában sokan nemcsak házat, hanem autót, de akár számítógépeket, háztartási cikkeket is hitelre vettek, vagy hitelből finanszírozták nyaralásaikat. Ugyanekkor a bankokban tartott megtakarításaik is rengeteget veszítettek értékükből a korona leértékelődése miatt.²¹

Eközben a legvagyonosabb vállalkozók, akik a megelőző évek örületében hihetetlen összegekre tettek szert, megtartották gazdagságukat. A leggazdagabb 5% 2016-ban az ország vagyonának 43,5%-át birtokolta, 2007-ben ez a szám 43,6% volt.²² Eközben az is nyilvánvaló volt, hogy ezeket a vagyonos vállalkozókat szoros kapcsolatok fűzik a vezető politikai elithez is. Izlandon napjainkig is relatíve nagy problémát okoz a korrupció²³: az ország évek óta elmarad a többi skandináv államtól a Transparency International éves felmérésében, és évről-évre romlik is egy-egy ponttal az eredménye.²⁴ Ezt a lakosság is érzékeli: egy felmérés szerint közel annyian nevezték meg az ország legkomolyabb problémájaként a korrupciót még 2017-ben is, mint amennyien az egészség-

²⁰ MAGNUSSON, 2017. 55. p.

²¹ LEGUTKO, 2017. 9. p.

²² FONTAINE, PAUL: *Iceland's Richest 5% Own About Half The Country's Wealth*. The Reykjavík Grapevine. 2018. 04. 11. <https://grapevine.is/news/2018/04/11/icelands-richest-5-own-about-half-the-countrys-wealth/> (2018. 04. 18.)

²³ A relativitás itt nagyon fontos: Izland a Transparency International 2017-es listáján a 13. helyen áll a 180-ból, tehát nem túlzás azt állítani, hogy a világ legkevésbé korrump országainak egyike. Azonban figyelembe kell venni azt is, hogy a többi északeurópai ország általában a legelső helyekért „versenyez”, így Izland saját régiójában némileg valóban le van maradva; illetve, hogy a statisztika nem feltétlenül esik egybe azal, hogy a lakosság hogyan ítéli meg a kérdést.

²⁴ *Corruption Perceptions Index 2017*. A Transparency International holnapja. https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017 (2018. 04. 18.)

ügyet, miközben minden más kérdés messze elmaradt ezektől,²⁵ egy másik felmérés szerint pedig a megkérdezettek több mint fele úgy látta, hogy a korrupció mértéke növekedett az országban 2007 és 2010 között.²⁶

Az izlandi politikai elit hitelességének emellett szembeötlő „belterjessége” sem tett, illetve tesz túl jót. *Magnusson* viccesen és nagyon szemléletesen így ír erről: „Az izlandi politika közel húsz éven át leginkább arra a gyermekjátékra hasonlított, amelyben a zene elhallgatásakor mindenki gyorsan leül arra a székre, amelyet a leggyorsabban el tud foglalni.”²⁷ Jó példa erre a korábban külügy-, majd pénzügyminiszter, a válság ki-robbanásakor miniszterelnök *Geir Haarde*, aki jelenleg az ország washingtoni nagykövete²⁸, de ilyen példa a jegybanki elnökség számos korábbi politikai tagja, vagy a korábban már emlegetett *Davíð Oddson* is, aki miután 1991 és 2004 között miniszterelnök volt, 2005 és 2009 között a jegybank elnökeként dolgozott, tehát gyakorlatilag végig az ő felügyelet mellett folytak az események a válságot megelőző két évtizedben.²⁹ Ezt természetesen az emberek is tudták, így talán érthető, hogy a 2008–2009 fordulóján kibontakozó tüntetéshullám idején miért a „*Davíð* takarodj!” volt az egyik gyakran skandált követelés az „Alkalmatlan kormány!” mellett, noha *Oddson* akkor formálisan már nem is volt a politikai vezetés résztvevője.³⁰

1. 1. A 2008–2009-es izlandi tüntetéshullám sikere és példaértéke

Mindezt látva nem meglepő, hogy a válság kirobbanását követő, dermedt aggodalommal telt rövid időszak után az izlandi társadalom hamar megelégtelt, hogy azok akarják kimenteni az országot a válsághelyzetből, akik belevezették abba. Sem a kormány, sem *Oddson* nem kívánt távozni a helyéről, amire az izlandi nép úgy reagált, ahogy egy elégedetlen tömeg ezt általában teszi: az utcára mentek. Fontos azonban kiemelni, hogy ami nekünk magyaroknak talán kézenfekvő, hogy tudni illik egy utcai demonstrációval adjunk hangot a követeléseinknek, ez Izlandon több szempontból sem ilyen egyértelmű. A 2008-as eseményeket megelőzően utoljára 1949-ben voltak tömeges tüntetések Izlandon a NATO csatlakozás kapcsán.³¹ Az izlandi társadalmi kultúrában, egészen 2008-ig kevésbé volt jelen a nyomásgyakorlás ezen formája. Emellett megdöbbentő jelenség volt az is a 2008–2009. fordulóján szerveződött tüntetések alkalmával, hogy néhány radikálisabb tüntető ellen a rendőrök könnygázt és hasonló

²⁵ FONTAINE, PAUL: *Icelanders Nearly As Concerned About Corruption As They Are About Health Care*. The Reykjavík Grapevine. 2017. 02. 15. <https://grapevine.is/news/2017/02/15/icelanders-nearly-as-concerned-about-corruption-as-they-are-about-health-care/> (2018. 04. 18.)

²⁶ FONTAINE PAUL: *Iceland Most Corrupt Nordic Country, Again*. The Reykjavík Grapevine. 2016. 01. 27. <https://grapevine.is/news/2016/01/27/iceland-most-corrupt-nordic-country-again/> (2018. 04. 18.)

²⁷ MAGNUSSON 2017, 50. p.

²⁸ ÁRNADÓTTIR, NANNA: *Geir Haarde Lands Washington D.C. Ambassadorial Post*. The Reykjavík Grapevine. 2014. 09. 30. <https://grapevine.is/news/2014/09/30/geir-haarde-lands-washington-d-c-ambassadorial-post/> (2018. 04. 25.)

²⁹ i. m. 50. p. Példákat az elmúlt évekből is találhatunk erre a jelenségre: a 2017-ben egy botrányba belebukott miniszterelnök, Bjarni Benediktsson jelenleg az ország pénzügyminisztere. Emellett *Oddson* sem tűnt még el a politikából napjainkra sem: 2016-ban a politikus jelöltként indult az elnökválasztáson.

³⁰ i. m. 56. p.

³¹ LEGUTKO 2017, 10. p.

eszközöket vetettek be, egy olyan kis lakosság számú országban, ahol a tüntetők és a rendőrök jórészt személyesen is jól ismerték egymást.

Az első tüntetések már 2008 októberében elkezdődtek a parlament előtti téren. 16 héten keresztül minden egyes vasárnapon tömegek gyűltek össze az Austurvöllur nevű téren. A tüntetők követelése között szerepelt a kormány, a jegybanki elnökség és a Pénzügyi Felügyeleti Hatóság elnökségének a lemondása, új választások kiírása, sőt, az alkotmány reformja is.³² A minden választási évben elkészített Izlandi Nemzeti Választási Elemzés (*Icelandic National Election Study – ICENES*) felmérése szerint 2009-ben a megkérdezettek 16,8%-a válaszolta azt, hogy személyesen is részt vett az év eleji tüntetéseken, 69,9% pedig egyértelműen támogatta a tüntetők céljait.³³

A kormány eleinte nem vett tudomást ezekről a követelésekről – sőt, általános megrokkonyódást váltott ki azzal a lépésével, hogy december végén egy hónapos szabadságra ment, elnapolva a kormány átalakítását és a válsággal járó témék megoldandó feladatát. Az új parlamenti ülés szak kezdeteként január 20-át nevezték meg. Ezen a napon több ezres tömeg várta vissza őket, és hét napon át tartó folyamatos tüntetéshullám vette kezdetét. A világsajtóban „Pots and Pans Revolution” néven elhíresült demonstráción az emberek fakanalakkal ütögettek fazekakat és lábasokat, hogy nyomatékot adjanak a kéréseiknek. A tüntetőkkel szemben rendőröket és rohamrendőröket is bevetettek, akiknek paprika spray-t, gumibotot és könnygázt is be kellett vetni néhány erőszakosabb tüntető ellen, akik utcakövekkel próbálták megdobálni őket. Ugyanakkor számos alkalommal megmutatkozott, hogy a többség méltósággal és békésen vett részt a demonstrációkon: a tüntetők egy csoportja maga állt sorfalat a rendőrök előtt, amikor a radikálisabbak köveket akartak dobálni rájuk, és amikor a parlament épületének szomszédságában lévő templomban gyászmisét tartottak, a tüntető tömeg teljesen magától értetődő módon csendben maradt a szertartás idejére.³⁴

Hét teljes napon át folyt a tüntetés, mire január 26-ára túl nagy lett a nyomás, és Geir Haarde a teljes kormánnyal együtt lemondott. Az üzleti ügyekért felelős miniszter már 25-én távozott hivatalából, utolsó intézkedésével leváltva a Felügyeleti Hatóság elnökségét is. Ő volt egyben az első olyan politikai vezető is, aki kimondta, hogy „némi politikai felelősség” terheli az összeomlásért.³⁵ Néhány nappal később az elnök kinevezte ügyvezető kormányfőnek Jóhanna Sigurðardóttirt, akinek első intézkedései közé tartozott egy különleges jogi aktus elfogadtatása, amivel Oddson is eltávolította a jegybankelnöki tisztségből.³⁶ Január végére tehát a tüntetők szinte valamennyi követelése teljesült.

Ez a siker pedig nagyon inspiráló volt akár más országok állampolgárainak is, és amilyen kis államból indult, olyan nagy nemzetközi hírnévre tett szert. A 2008-as pénzügyi-gazdasági válság végigsöpört a világon, aligha lett volna olyan ország, ami ki tudott volna maradni pusztító hatása alól. Számos országban bontakoztak ki társadalmi

³² ÖNNUDÓTTIR, EVA H.: *The 'Pots and Pans' protests and requirements for responsiveness of the authorities*. Icelandic Review of Politics and Administration. 2016. <http://www.irpa.is/article/view/a.2016.12.2.1/pdf> (2018. 04. 18.) [továbbiakban: ÖNNUDÓTTIR 2016.]

³³ i. m. 4–5. pp.

³⁴ GUNNARSSON, VALUR: *Iceland's Rainbow Revolution*. The Reykjavík Grapevine. 2009. 02. 06. <https://grapevine.is/mag/articles/2009/02/06/icelands-rainbow-revolution/> (2018. 04. 19.)

³⁵ i. m.

³⁶ MAGNUSSON, 2017. 57. p.

mozgalmak a hatalmas munkanélküliség, kilátástalanság, a megszorító intézkedések és az ebben a helyzetben is gazdagságukat és politikai befolyásukat a többség kárára megtartó pénzelit ellen. Ennek egyik híres példája a spanyolországi M-15 Mozgalom, vagy más néven az Indignados: a 2011 májusában kitört spanyol tüntetéshullám során időről időre példaként említették 2008-09 fordulójának reykjavíki eseményeit.³⁷ Hirtelen elterjedt a világban egy „csendes forradalom” híre, ami olyan sikerrel tudta érvényesíteni az akaratát, amire a következő évek hasonló társadalmi mozgalmainak szinte egyike sem volt képes. Az Arab Tavasz tüntetésein, és a későbbi világszintűvé nőtt Occupy Wall Street mozgalom demonstrációin ugyancsak példa volt az izlandi társadalom eredménye³⁸ - de egyik sem tudta megismételni a „fazeskas forradalom” sikerét.

Sokan akarták ezt a „csendes” izlandi forradalmat saját céljaikra használni az elmúlt tíz évben: az elitellenes populisták ugyanúgy megtalálták maguknak, mint az antikapitalisták, vagy éppen a közvetlen demokráciát dicsőítő kalózpártok. Érdekes, hogy amikor 2011 nyarán több országból is forgatócsoportok érkeztek Reykjavíkba, hogy megmutassák a világnak az izlandi példát, a tüntetéseket szervező társadalmi csoportok nem igazán akartak ebben részt venni, és abban a szerepben feltűnni, amilyenek külföldön bemutatták őket.³⁹ Talán emiatt a mitizálás miatt nem láttuk be máig sem, hogy mi volt az izlandi tüntetések egyik legnagyobb eredménye – talán az egész válságos időszak legfőbb pozitív hozadéka Izland számára. Ahogy dolgozatomból később kiderül, a világszerte sokat dicsért jogi felelősségre vonás és a gazdasági helyreállítás „unortodox” módszerei mind-mind tartalmazznak számos ellentmondást, amivel az izlandi példát dicsőítők nemigen akarnak szembenézni. Viszont az a változás, ami a társadalmi, állampolgári aktivitásban beállt, egészen rendkívüli. Míg 2008 előtt közel hatvan évig nem voltak jellemzőek tömegtüntetések Izlandon, a válság idején sikeres demonstrációk óta eltelt tíz évben számos alkalommal szerveződtek ilyenek: két további kormányt sikerült korrupciós és magán jellegű botrányok miatt megbuktatni azóta ugyanezzel a módszerrel. Az uniós csatlakozás kérdése, ahogy arra később szintén kitérek majd, évek óta húzódó folyamatos társadalmi diskurzust, és hasonló tüntetéseket eredményezett. A népszavazás 2009-ben vált az izlandi demokrácia egy releváns intézményévé, de kettőt is tartottak azóta – és folyamatosan napirenden van egy újabb az EU kérdéséről. 2008 inspiráló izlandi példája szalmalánggal lobbant fel szerte a világon, de sehol se tudott olyan eredményes lenni, mint Reykjavíkban. Ott viszont talán nem is ez a sokat emlegetett, rövid távú eredmény volt az igazi siker, hanem az, hogy mélyreható változásokat tudott elindítani az izlandi társadalom állampolgári öntudatában – és csak ez tud hosszabb távon is megtisztulást hozni a politikai felépítményben.

1. 2. Előrehozott és rendes választások

A politikai felelősségre vonás 2009. április 25-én, az előrehozott választásokban teljesedett ki. A választások 85%-os részvételi aránya nagyjából követte a korábbi trendet,

³⁷ Spain's Icelandic revolt. VoxEurop. 2011. 05. 19. <https://voxeurop.eu/en/content/article/663631-spains-icelandic-revolt> (2018. 10. 24.)

³⁸ JÚLIUSSON, ÁRNI DANIEL: *Inspired By Iceland... no, really!* The Reykjavík Grapevine. 2011. 10. 07. <https://grapevine.is/mag/articles/2011/10/07/inspired-by-iceland-no-really/> (2018. 10. 24.)

³⁹ i. m.

csak kis emelkedést mutatott a 2007-es rendes választások arányához képest.⁴⁰ Az eredmények jól tükrözték a válságot követő ellenérzéseket: a megelőző tizennyolc évben kormányon levő konzervatív erő, a Függetlenségi Párt korábbi helyeinek közel egyharmadát elveszítette és így kisebbségbe került a parlamentben. A kormányzást a Szociáldemokrata Szövetség és a Bal-Zöld Mozgalom koalíciója vette át, a szociáldemokrata *Jóhanna Sigurðardóttir* vezetésével, aki ezzel Izland első megválasztott női miniszterelnöke lett, egyben a világ első olyan választott politikai vezetője, aki nyíltan vállalja homoszexuális identitását.⁴¹

Egyesek szerint már *Sigurðardóttir* megválasztása is a hagyományos, – heteroszexuális férfiak által vezetett – politikai felépítménytől való elfordulást jelezte.⁴² Ezt az érzetet erősítette a 2009 őszén létrejött izlandi viccpárt is, a „Legjobb Párt” (*Besti Flokkurinn*) sikertörténete is. A pártot *Jón Gnarr*, egy közkedvelt izlandi komikus és művész alapította, és olyan ígéreteket tett, hogy például ingyenes törölközőket biztosít az uszodákban, jegesmedvét hoz az reykjavíki állatkertbe, vámhatárt épít a gazdag kertváros irányába és Disneylandet a városszéli mocsaras vidéken, 2020-ra drogmentessé teszi a parlamentet, de ígért átlátható korrupciót is, amiben az állampolgárok is egyenlő esélyekkel vehetnek részt, illetve, hogy bármit megígér, mert úgyse fog betartani semmit.⁴³ A Legjobb Párt alig fél évvel megalakulása után elindult a helyi önkormányzati választásokon Reykjavíkban. Ami eleinte jó viccnek tűnt, az a statisztikákban lassan egyre növekvő valós támogatottságba fordult át, majd a választás napján beütött a vicc csattanója: a párt a szavazatok 34,7%-ával többséget szerzett a főváros önkormányzatában, és *Jón Gnarr* lett Reykjavík új polgármestere.⁴⁴ Gnarr kénytelen volt ugyan egy „valódi” párttal is koalíciót kötni, hogy biztosítsa az önkormányzat működését, de ellentétben az előzetes várakozással, ki tudta tölteni négy éves hivatali idejét, sőt az elmúlt három évtized összesen 11 reykjavíki polgármestere közül ő egyike volt annak a mindössze háromnak, akinek ez sikerült.⁴⁵

Egy viccpárthoz méltóan a Legjobb Párt kampánya és négy éves működése természetesen sosem nélkülözte a humort – a jegesmedve projekt például nagy erővel folyt a négy év alatt is.⁴⁶ Ugyanakkor *Jón Gnarr* „politika performansza” nagyon is komoly alapvetéseken és meggyőződéseken alapult. A komikus egy interjúban az országban uralkodó nepotizmusról, a politikai pártok feudális uram-bátyám rendszeréről beszélt, amiből elege lett a válság idején, ezért kezdett politizálni. Hogy mit érhet el a politikacsinálás e szokatlan formájával, az elektromos autók példáján mutatta be: „Ma reggel

⁴⁰ *Izland országprofilja*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance. <https://www.idea.int/data-tools/country-view/150/40> (2018. 04. 20.)

⁴¹ FONTAINE, PAUL: Election Results: Leftist Government Holds; Conservatives in Minority. The Reykjavík Grapevine. 2009.04.26. <<https://grapevine.is/news/2009/04/26/election-results/>> (2018.04.20.)

⁴² MAGNUSSON, 2017. 58.p.

⁴³ A Legjobb Párt kampányvideója. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=xxBW4mPzv6E> (2018. 04. 20.) és MAGNUSSON 2017. 59–60. pp.

⁴⁴ FONTAINE, PAUL: *City Elections: Holy Wow What Just Happened?* The Reykjavík Grapevine. 2010. 06. 04. <https://grapevine.is/mag/articles/2010/06/04/city-elections-holy-wow-what-just-happened/>

⁴⁵ FONTAINE, PAUL: *Gnarr: Third Mayor To Finish Term In Over 30 Years*. The Reykjavík Grapevine. 2014. 05. 16. <https://grapevine.is/news/2014/05/16/gnarr-third-mayor-to-finish-term-in-over-30-years/> (2018. 04. 20.)

⁴⁶ FONTAINE, PAUL: *Mayor's Polar Bear Project Still Ongoing*. The Reykjavík Grapevine. 2010. 11. 08. <https://grapevine.is/news/2010/11/08/mayors-polar-bear-project-still-ongoing/> (2018. 04. 25.)

írtam egy cikket arról, hogy tegyük Izlandot az elektromos autók központjává. Úgy gondolom, hogy további olaj importálása helyett minél több elektromosságot kellene használnunk. Ez a véleményem, de a cikket természetesen egy csomó butasággal tele-tűzdelve írtam meg, mint valami együgyű alak. (...) Ez nyilvánosságot és jelenlétet ad a pártnak a sajtóban, így én azután egyszerűen félreállhatok, nevezhetek magamban, és közben a tények és a mondandóm igazi lényege tesz ki a dolgukat.”⁴⁷

Gnarr a négy év végén bejelentette, hogy nem indul a választásokon újabb mandátumért, visszavonul a politizálástól, és a Legjobb Párt is megszűnik. A komikus azt mondta, hogy a politika a drogokhoz hasonló függőséget alakít ki, saját pártját pedig „intervenciónak” nevezte, ami csak átmeneti lehet, semmiképpen sem hosszú távú gyógyír egy beteg politikai rendszerben.⁴⁸ Így a Legjobb Párt, és a világhírűvé vált *Jón Gnarr* mára eltűnt Izland politikai térképéről, de továbbra is a közélet meghatározó személyisége maradt. A „politikus” egyébként betartotta azt az ígéretét, hogy nem fogja betartani az ígéreteit: a reykjavíki állatkertben máig sincsen jegesmedve, sőt a törölközők se lettek ingyenesek.

A politikai humor után viszont vissza kell fordulnunk a kevésbé kedélyes valóság felé. Ahogy fentebb írtam, egyesek azt remélték a 2009-es választások idején, hogy a politikai rendszerben beálló változások mélyrehatóak lesznek, és sikerül visszavenni a politikacsinalást attól a zárt és belterjes elittől, ami az elmúlt évtizedekben uralta azt. A politikai elszámoltatás a kezdeti időszakban valóban egészen sikeresnek bizonyult Európára és a világ más országaival képest. De az elkövetkező évek megmutatták, hogy a változás egyáltalán nem volt olyan mélyen ható, ahogy az első pillanatban tűnt – az állampolgárok egyáltalán nem „büntették meg” annyira a válságért felelős politikusokat, ahogy az kezdetben tűnhetett. A 2013-as következő választások alkalmával gyakorlatilag azonnal ismét azok a pártok tértek vissza a hatalomba, amelyek megbuktatására az elhíresült tüntetések szervezték – amelyek az országot válságba vezették.⁴⁹ 2016-ban az akkori miniszterelnök, *Sigmundur Davíð Gunnlaugsson* a panama botrányban való érintettsége⁵⁰ miatt belebukott a kormányzásba, pártjának, a Függetlenségi Pártnak mégis sikerült ismét a legtöbb parlamenti helyet megszerezni az előrehozott választásokon⁵¹ – hogy aztán ez a kormány legyen a legrövidebb ideig hatalomban maradó kormány Izland történetében, hiszen kevesebb, mint egy éven belül egy újabb, magánjelle-

⁴⁷ MAGNÚSSON, HAUKUR S.: *What Are You Voting For, Reykjavík?* The Reykjavík Grapevine, 2010. 05. 25. Saját fordítás. <https://grapevine.is/mag/feature/2010/05/25/feature-what-are-you-voting-for-reykjavik/> (2018. 10. 31.)

⁴⁸ ÁRNADÓTTIR, NANNA: *Jón Gnarr: Politics Is An Environment Of Addiction*. The Reykjavík Grapevine, 2014. 05. 26. <https://grapevine.is/news/2014/05/26/jon-gnarr-politics-is-an-environment-of-addiction/> (2018. 04. 20.)

⁴⁹ KRAVEC, ALDA: *Party Behind Financial Crisis Back In Business*. The Reykjavík Grapevine, 2013. 04. 28. <https://grapevine.is/news/2013/04/28/party-behind-financial-crisis-back-in-business/> (2018. 10. 24.)

⁵⁰ Ahogy a nyilvánosságra hozott Panama papírokból kiderült, Gunnlaugssonnak és feleségének érdekeltségei voltak egy olyan vállalatban, aminek tulajdonrésze volt a 2008-ban csődbe ment izlandi bankokban. Miután Gunnlaugsson parlamenti képviselő lett, 1 dollárért adta el részesedését a feleségének, hogy ne kelljen nyilvánosságra hoznia érdekeltségét, majd államilag segítette a vállalat kimentését a csőd után.

⁵¹ FONTAINE, PAUL: *Elections 2016: Independence Party On Top. Pirates More Than Triple*. The Reykjavík Grapevine, 2016. 10. 30. <https://grapevine.is/news/2016/10/30/elections-2016-independence-party-on-top-pirates-more-than-triple/> (2018. 10. 24.)

gű botrány⁵² miatt ez is összeomlott.⁵³ A pártrendszer nem tudott lényegesen megváltozni, a huszadik század második fele óta erősen beágyazódott, sokak szerint belterjes, zárt pártelit szinte semmit sem változott 2008 óta. *Jón Gnarr* rövid momentum volt csak, és, ahogy ő is elismerte, nem megoldás az izlandi politikai rendszer bajára. Az elmúlt évtizedben Izlandon is megjelent ugyan egy Kalózpárt, sőt, a parlamentbe is sikerült bejutnia, de nem valószínű, hogy lényeges változást tud hozni. A természete szerint a közvetlen demokráciát támogató, anti-establishment, a fennálló politikai erőrendbe betagozódni nem akaró párt egy időben az ország legerősebb politikai formációjának tűnt⁵⁴, a legutóbbi választásokon mégis jelentősen veszített korábbi támogatottságából, és a parlament kisebb pártjainak egyike maradt.⁵⁵

Összességében tehát a politikai felelősségre vonás konklúziója kettős: a társadalmi aktivitás megnövekedése és mélyebb beágyazódása a mindennapokba pozitív, csak hogy ez elsősorban a hagyományos politikához képest alternatív csatornákon – civil társadalmi mozgalmakban, tüntetéseken – fejeződik ki. Eközben azonban a politikai felépítmény közel sem tudott úgy megújulni, ahogy azt a 2008-09-es izlandi példa előrevetítette, és nem is várható, hogy e tekintetben mélyebb változások tudnának bekövetkezni a közeli jövőben.

2. Jogi felelősségre vonás

Önmagában persze nem meglepő, hogy egy válságot követő elégedetlenség nyomán hasonló politikai elmozdulások és választói elszámoltatás következzen be, mint Izlandon, még ha nem is oly radikálisan, hogy viccpárti politikust válasszanak meg a főváros polgármesterének. Azonban az állampolgárok általános és keserű tapasztalata az, hogy az igazi bűnösök általában megmenekülnek az elszámoltatástól, és ha egy politikusnak esetleg el is kell hagynia a napi politikát például egy korrupciós botrány miatt, vagy egy vállalkozónak tartózkodnia kell a nyilvános megjelenéstől, ez valódi hatalmát és gazdagságát nemigen befolyásolja.

Nem csoda tehát, hogy az erről szóló cikkek és tanulmányok szinte kivétel nélkül sietnek megjegyezni, hogy Izland az egyetlen ország a világon, ahol a 2008-as válságot tényleges jogi elszámoltatás követte. A krízist a világ legtöbb országában hasonlóan igyekeztek kezelni: a legtöbb esetben pénzbüntetést szabtak ki a bankokra, ha pedig jogi

⁵² Egy még működő, de nagyon kétes megítélésű izlandi jogi gyakorlat szerint büntetésüket letöltött elítéltek törölni tudják büntetett előéletük jelzését úgy, hogy köztisztvisletben álló személyek támogató levelet írnak érdekében. A botrány idején hatalomban lévő miniszterelnök, Bjarni Benediktsson apja egy ilyen esetben volt érintett, méghozzá egy pedofiliáért elítélt ember ügyében lépett fel támogatólag. Ezt a fia kormányzati eszközökkel próbálta eltitkolni, de nyilvánosságra került, közfelháborodást váltott ki, tüntetések kezdődtek, amelyeken Benediktsson lemondását követelték, a kormánykoalíció pedig szétesett.

⁵³ FONTAINE, PAUL: *The Shortest Icelandic Government Ever*. The Reykjavík Grapevine. 2017. 09. 22. <https://grapevine.is/mag/articles/2017/09/22/the-shortest-icelandic-government-ever/> (2018. 10. 24.)

⁵⁴ Pirates top polls once again in Iceland. Iceland Monitor, 2016.06.14. https://icelandmonitor.mbl.is/news/politics_and_society/2016/06/14/pirates_top_polls_once_again_in_iceland/ (2018. 10. 24.)

⁵⁵ Final Results: General Elections in Iceland bring a complicated political landscape. Iceland Monitor, 2017. 10. 29. https://icelandmonitor.mbl.is/news/politics_and_society/2017/10/29/final_results_2017_elections/ (2018. 10. 24.)

útra terelődött egy ügy, szinte minden esetben peren kívül egyeztek meg a felek. Az USA-ban 2013-ban az akkori főügyész, *Eric Holder* maga mondta, hogy az ország legnagyobb bankjainak kivizsgálása az egész állam gazdaságát negatívan érintheti – később hangsúlyozta ugyan, hogy semmilyen intézmény nem állhat a jog felett, de mélyreható vizsgálatok azóta sem történtek.⁵⁶ A világ egyik legnagyobb pénzügyi tanácsadó cége, a Boston Consulting Group 2017-es összeállítása szerint a válságot követő kilenc évben világszerte összesen 321 milliárd dollárnyi büntetést szedtek be bankoktól, amelynek 63%-át, körülbelül 204 milliárd dollárt észak-amerikai bankok fizettek meg.⁵⁷ Ugyanakkor szinte példa nélküli, hogy a válság igazi felelőseit bíróság elé állítsák, és letöltendő börtönbüntetést szabjanak ki rájuk korrupció, sikkasztás vagy éppen hanyag kezelés miatt. Egyes országokban előfordult, hogy bűnbaknak kinevezett, kevés hatalommal bíró banki dolgozókat a látszat kedvéért börtönbe juttattak⁵⁸, de a valóban döntéshozó pozícióban lévő vezetőknek ezt szinte mindenütt sikerült elkerülni – kivéve Izlandot.

2. 1. Jogi felelősségre vonás a pénzügyi szektorban

Az összeomlást követő sokk után hamarosan, már 2008 decemberében egy Különleges Vizsgáló Bizottságot állított fel a parlament, hogy az felderítse és elemezze, mi és hogyan vezetett az ország három legnagyobb bankjának összeomlásához.⁵⁹ A szervezet maga nem folytatott nyomozást, feladta az volt, hogy informálja és segítse az ügyészség munkáját. A bizottságban a legfelsőbb bíróság egy bírója, az izlandi ombudsman és egy egyetemi oktató dolgoztak együtt, akik a bankok felelőtlen nyereszkeskedése mellett az állam mulasztását is kiemelték: megállapításuk szerint az illetékes hatóságoknak legkésőbb 2006-ban lépéseket kellett volna tenniük, hogy meggátolják a bankok túlzott terjeszkedését a külföldi piacokon. A bizottság jelentése azt is kiemelte, hogy a csődbe ment bankok legnagyobb hitelfelvevői a bankok legjelentősebb részét tulajdonló vállalkozók voltak, akik veszélyesen könnyen jutottak hitelekhez saját bankjaiktól. Egy példa a híres izlandi vállalkozó, *Björgólfur Thor Björgólfsson* és cégei voltak, akik a Landsbanki fő tulajdonosaiként összesen nagyobb összeggel tartoztak a banknak, mint a bank saját tőkéje.⁶⁰

Az igazi „piszkos munkát” ezt követően egy, a bankválság ügyeinek feltárására kinevezett különleges ügyész végezte el. *Olafur Hauksont*, az egykori rendőrkapitányt 2009 januárjában nevezték ki a feladatra, amiben a bizottság mellett egy francia vizsgáló

⁵⁶ ROBINSON, EDWARD – VALDIMARSSON OMAR: *This Is Where Bad Bankers Go to Prison*. Bloomberg, 2016. 03. 31. <https://www.bloomberg.com/news/features/2016-03-31/welcome-to-iceland-where-bad-bankers-go-to-prison> (2018. 04. 22.) [továbbiakban: ROBINSON ÉS VALDIMARSSON, 2016.]

⁵⁷ Banks paid \$321 billion in fines since financial crisis: BCG. Reuters, 2017. 03. 02. <https://www.reuters.com/article/us-banks-fines/banks-paid-321-billion-in-fines-since-financial-crisis-bcg-idUSKBN1692Y2> (2018. 04. 22.)

⁵⁸ MILNE, RICHARD: *Olafur Hauksont, the man who jailed Iceland's bankers*. The Financial Times. 2016. 12. 09. <https://www.ft.com/content/dcdb43d4-bd52-11e6-8b45-b8b81dd5d080> (2018. 04. 22.) [továbbiakban: MILNE 2016.]

⁵⁹ Report of the Special Investigation Commission (SIC). A Különleges Vizsgáló Bizottság honlapja. <https://www.rna.is/eldri-nefndir/addragandi-og-orsakir-falls-islensku-bankanna-2008/skyrsla-nefndarinnar/english/> (2018. 04. 22.)

⁶⁰ Summary of the Report's Main Conclusions. A Különleges Vizsgáló Bizottság honlapja. <https://www.rna.is/media/skjol/RNAvefKafli2Enska.pdf> (2018. 04. 22.)

lóbíró, *Eva Joly* volt segítségére. *Hauksson* szerint ahhoz, hogy visszaállítsák a bizalmat a pénzügyi intézetekben, elengedhetetlen, hogy megeljék a válság valódi felelőseit. Bár kezdetekben szinte lehetetlennek tűnt kibogozni a szálat és felelősségre vonni az igazi bűnösöket, az ügyész szerint hiba volt, hogy más országokban ezt meg sem próbálták.⁶¹

Az eredmények pedig őt igazolták. Már 2015 végére 16 személyt ítéltek el a válsággal kapcsolatos pénzügyi bűncselekmények miatt, összesen 40 évnél is több börtönbüntetést kiszabva rájuk. Köztük volt a *Kaupthing* és a *Landsbanki* egykori vezérigazgatója is, akiket öt és fél, valamint három és fél év letöltendő börtönbüntetéssel sújtottak többek között bennfentes kereskedelem és piacbefolyásolás miatt. Mellettük további 17 személy ellen volt folyamatban eljárás.⁶²

Az állampolgárok igazságérzetének, Izlandon és a világon máshol is, jól esett azt látni, hogy megbüntetik azokat, akik igen nehéz pénzügyi helyzetbe sodorták emberek tömegeit. Az online közösségi hálózatokon egész sor mém jelent meg azt hirdelve, hogy Izland az ellenkezőjét csinálta annak, amit a világ többi országa: az embereket mentette ki, és a bankárokat börtönözte be.⁶³ A fent említett számok alátámasztják, hogy mindez igaz. De a jogi elszámoltatások háttere lényegesen összetettebb az ilyen leegyszerűsítő jelmondatoknál. Az összeomlott bankok ügyleteinek feltárása rendkívül bonyolult feladat volt, ahogy arra *Hauksson* is utalt, és a több száz ügyből, amiben a különleges ügyész nyomozni kezdett, csupán néhány került valamelyik bírói fórum elé. A pénzügyi szféra, és persze velük szoros kapcsolatban a politikai élet egyes prominens alakjai pedig sokat kritizálták a bíróságokat, azzal vádolva őket, hogy nem autonóm módon döntöttek, hanem engedtek a közvélemény haragjának – egyes büntetések ugyanis közel olyan súlyosak voltak, amit erőszakos bűncselekményekért szokás adni Izlandon.⁶⁴

2. 2. Jogi felelősségre vonás a politika világában

Ahogy már írtam, a nemzetközi közvélemény csodájára járt annak az egyedálló eredménynek, amit az izlandi hatóságok a különleges ügyész segítségével elértek. Azonban talán ennél is nagyobb figyelmet keltett az, amikor a bankárok és vállalkozók mellett, a világon szintén egyedülálló módon egy, a válság idején regnáló politikust is jogi felelősségre vonásnak vetették alá a válság kapcsán: *Geir Haarde* is bíróság elé került.

Az egykori miniszterelnököt már 2009-ben meghallgatta a Különleges Vizsgáló Bizottság, ami azt állapította meg, hogy *Haarde* gondatlanul járt el kormányzati ideje alatt a bankok kérdésében. A parlament egy ad hoc bizottságot állított fel a jelentés megvizsgálására, ami alapján a bizottság alkotmányos vádemelési eljárás (*impeachment*) megindítását kezdeményezte ellene, és további két korábbi miniszter ellen, akik szintén

⁶¹ MILNE 2016.

⁶² GYLFASSON, THORVALDUR: *Iceland's seven meagre years*. VoxEU, CEPR's Policy Portal, 2015. 11. 26. <https://voxeu.org/article/iceland-s-seven-meagre-years> (2018. 04. 22.)

⁶³ HELGASON, MAGNÚS SVEINN: *Bankers Behind Bars: Is Iceland Living Up To That Meme*. The Reykjavik Grapevine, 2015. 03. 24. <https://grapevine.is/mag/articles/2015/03/24/bankers-behind-bars-is-iceland-living-up-to-that-meme/> (2018. 10. 26.)

⁶⁴ i. m.

szerepeltek a Különleges Vizsgáló Bizottság jelentésében. A parlament 2010 szeptemberében csak a *Haarde* elleni eljárás megindítását szavazta meg.⁶⁵

A korábbi miniszterelnöknek a Landsdómur, vagyis az ún. Nemzeti Büntetőtörvényszék előtt kellett megjelennie. A különleges bírósági szervet 1905-ben hozták létre azzal a céllal, hogy kormánytagok által elkövetett bűncselekményekben hozzon ítéletet. Izland története során *Haarde* ügye volt az első, amelyben a Landsdómur eljárta.⁶⁶

A törvényszék négy vádpontban vizsgálta *Haarde* bűnösségét, melyek között szerepelt az, hogy az egykori miniszterelnök nem tette meg a szükséges lépéseket a bankok túlzott növekedésének megfékezésére, illetve, hogy nem tudta megakadályozni a bankok válságnak tovább terjedését a külföldi betétesek felé.⁶⁷ A négy vádpont közül azonban háromban végül felmentették, csak egyben találták bűnösnek: e szerint a korábbi kormányfő regnálása idején, a válságot megelőző időszakban nem tartott e kérdéssel válságértekezleteket, ahogy azt az alkotmány 17. cikke a kormányzati felelősségről szóló törvénnyel összhangban előírta számára, a „fontos kormányzati ügyekben”. A jogerős ítélet semmilyen büntetést nem szabott ki az egykori miniszterelnökre, a per költségeit pedig az állam állta.⁶⁸

Haarde ennek ellenére elégedetlen volt a törvényszék ítéletével, és az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) elé vitte az ügyet: kérelme szerint a tárgyalást megelőző nyomozás hiányos volt, a rendelkezések, amelyek alapján bűnösnek találták, nem voltak egyértelműek, és a törvényszék politikailag elfogult ítéletet hozott. Az EJEB azonban egyik kérdésben sem neki adott igazat. Az emberi jogi bíróság ítéletében elismerte ugyan, hogy a „fontos kormányzati ügy” fogalma értelmezési kérdés lehet, és azt is, hogy a politikai preferenciák szerepet játszhattak a 2010-re már baloldali többséggel bíró parlament szavazásában, amiben a konzervatív *Haarde*-t impeachment eljárás alá vonta, de az ítélet szerint az eljárás megfelelt a függetlenség és elfogulatlanság feltételeinek, a vád alapját képező rendelkezések egyértelműek voltak, és a törvényszék jogértelmezési jogkörének megfelelően eljárva értelmezte az alkotmány és a törvény szövegét.⁶⁹

Haarde így kénytelen volt elfogadni az ítéletet. Még az eredeti törvényszéki ítélettel kapcsolatban a korábbi kormányfő azt mondta, hogy az „abszurd”, és egyértelműen kitűnik belőle, hogy a bírakon nagyon nagy volt a nyomás, hogy legalább egy, lehetőleg kevésbé jelentős vádpontban el tudják ítélni.⁷⁰ Bár alapvető igazságérzetünknek a gondatlanul eljáró miniszterelnök felelősségre vonása „jóleső” eredmény, ugyanúgy, ahogy a nyereszkes bankárok elítélése, véleményem szerint *Haarde*-nak részben igaza lehetett. Valóban igaz, hogy óriási volt a nyomás a törvényszéken mind a társadalom, mind az akkor kormányzó politikai ellenfél részéről. Az, hogy *Haarde*-t egyetlen igazán ko-

⁶⁵ Trial of former Icelandic Prime Minister for negligence in 2008 bank crisis was not unfair. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának Ítélete (*Haarde v. Izland* ügy; 66847/12. kérelem), Sajtóközlemény. 2017. 11. 23. 2.p. <http://rse.hi.is/wp-content/uploads/2017/11/Judgment-Haarde-v.-Iceland-trial-of-former-Icelandic-Prime-Minister-for-negligence-.pdf> (2018. 04. 22.) [továbbiakban: *Haarde v. Izland*, 2017.]

⁶⁶ NEATE, RUPERT: Iceland ex-PM Geir Haarde cleared of bank negligence. The Guardian, 2012. 04. 23. <https://www.theguardian.com/world/2012/apr/23/iceland-geir-haarde-found-guilty> (2018. 04. 22.) [továbbiakban: NEATE 2012.]

⁶⁷ i. m.

⁶⁸ *Haarde v. Izland*, 2017. 2. p.

⁶⁹ i. m. 2–3. pp.

⁷⁰ NEATE 2012.

moly vádpontban sem találták bűnösnek, és csak egy homályosan körülírt kötelezettségének elmulasztása miatt ítélték el, arra enged következtetni, hogy a végső szándék nem feltétlenül a tényleges felelősségre vonás, mint inkább a társadalmi elégedetlenség csillapítása volt: a regnáló politikai elit anélkül hangsúlyozhatta ezzel saját tisztaságát és kérhet-e ismét a társadalom nagyobb bizalmát, hogy végérvényesen kítaszított volna valakit „sajátjai” közül. Ezt még inkább alátámasztja az a tény, amit dolgozatomban egy korábbi fejezetében említettem: *Haarde* jelenleg Izland washingtoni nagykövete, márpedig ez semmiképpen sem olyan pozíció, amit jogilag elítélt, bukott politikusoknak szokás adni.

Nem állítom, hogy e megállapításban nincs némi politikai cinizmus, de úgy érzem, ezt a közélet mindennapi tapasztalatai miatt nem lehet kizárni, és ennek hiányában, kételkedés nélkül elhinni az elszámoltatásról szóló híreket, naivitás volna. Izland sok tekintetben a világ legfejlettebb jogállamai közé tartozik, de ez nem jelenti, hogy a mindennapokban ne küzdene ugyanazokkal a problémákkal, például a korrupcióval, a politikai összefonódásokkal, a háttérben zajló gazdasági üzemekkel, mint bármely más ország.

Mindezek mellett természetesen elvitathatatlanok az ország által felmutatott eredmények: valóban igaz, hogy a világon szinte példa nélkül sikerült elszámoltatni a válság számos felelősét – mindenképpen többet, mint az országok többségében. Mindez sokat segített a bizalom helyreállításában és a társadalmi igazságérzet kielégítésében – és bár tudjuk, hogy ezek mennyire nehezen elérhető eredmények, Izlandra egy ennél is nehezebb feladat várt 2008 után: talpra kellett állni történelme legnagyobb válságából.

3. Pénzügyi-gazdasági válságkezelés

Ismét *Kristof Magnussont* idézem, aki a 2009. áprilisi választás éjszakájának egy érdekes jellegzetességét emelte ki: „A baloldali zöldek fennállásuk során még soha nem kaptak ilyen sok szavazatot, mégsem láttuk egyik vezetőjükön sem, hogy igazán örülne a jó eredménynek. Diadalmas győztesek helyett inkább egy hatalmas viharba keveredett hajó matrózaira hasonlítottak, akik most veszik fel a szolgálatot az imbolygó fedélzeten.”⁷¹ Innentől kezdve ezekre a „matrózokra” várt a feladat, hogy valahogyan kivezessék a partra a tengeren hanykolódó hajót, a kicsi Izlandot, és közben a lehető legkisebbre mérsékeljék a nemzeti és az egyéni szintű károkat és terheket.

3. 1. A bankrendszer szanálása

Az izlandi válságkezelést gyakran illetik az „unortodox” jelzővel, utalva arra, hogy az ország sok mindent másképp csinált, mint mások a recessziót követően, és ezzel nemegyszer ki is vívta a többi országok ellenérzését. Az egyik első lépés, amit a bevált nemzetközi gyakorlattól eltérően tett, már a bankok szétválasztásakor megtörtént: nem egy „rossz” és egy „jó” bankot hozott létre egyik oldalról a behajthatatlan követeléseknek, a „mérgező” eszközöknek, a másik oldalról pedig a működőképes jogutód számára. Helyette földrajzi alapon választotta szét őket, leválasztva ezzel az izlandi bankokról azok

⁷¹ MAGNUSSON 2017, 58. p.

külföldi fiókjait.⁷² Ennek megfelelően a válságkezelés is két fronton zajlott: egyszerre kellett rendezni a külföldi követeléseket és az azok kapcsán kibontakozó diplomáciai vitákat, és helyreállítani a hazai pénzügyi rendszert. A két eseménysor tehát egy időben zajlott, és értelemszerűen egymást feltételezték, azonban én a bankok szétválasztásához hasonlóan, külön-külön tekintem át a kettőt a könnyebb érthetőség érdekében. A két irányt szorosra fűzi az IMF-től kapott segítség is, ami a hazai helyreállítás egyik fontos feltétele és eszköze volt, és ami egyben nagyban függött a külfölddel való viták rendezésétől.

Miközben a nemzetközi szintén diplomáciai vitákat kellett megvívnia a külföldi betétesek elveszett pénze miatt, Izlandnak hazai pénzügyi piacán is komoly feladatai voltak: a csődbe jutott pénzügyi rendszer azzal fenyegetett, hogy az állam egésze fizetéseképtelenné válik, és szuverén adósságválságba zuhan. Izlandnak gyorsan és hatékonyan kellett fellépni, hogy elkerülje a csődhelyzetet, és ezt meg is tette – noha némileg másképpen, mint a hasonló helyzetbe került országok többsége.

Az első, már emlegetett lépés, amit az izlandi állam a nemzetközi gyakorlattól eltérően tett, hogy földrajzi alapon választotta szét a bankokat. A régi bankokba rendezték a külföldi tartozásokat, ezek csődeljárás alatt álló, magántulajdonú pénzintézetek maradtak, és ezek kapcsán alakult ki a következő fejezetben részletezett Icesave vita is. Az új bankok a hazai aktívákat vették át, amelyekre Geir Haarde 2008. október 6-ai beszédében biztosítékot vállalt, és a későbbiekben valóban ezek kifizetése volt az elsődleges, minden más, bizonytalan követeléshez képest. Fontos kiemelni, hogy ezek a bankok mindvégig, megszakítás nélkül funkcionáló intézmények maradtak. Ennek megfelelően nem egészen igaz az elterjedt közvélekedés, miszerint Izland „unortodox” válságkezelésének legfőbb sajátossága az volt, hogy ellentétben más országokkal, akik szinte a fizetéseképtelenség közelébe jutottak azzal, hogy bármi áron, de megmentették bankjaikat, Izland hagyta bedőlni ezeket a bankokat.⁷³ Az állam valójában igen nagy összegekkel vásárolt ezen bankokban többségi részesedését a válság kirobbanásakor – közülük a Landsbankki, és a Glitnir utódja, az Íslandsbanki máig is állami tulajdonban van, és bár az állam jelezte szándékát ezek reprivatizációjára, pontos határidőt nem jelölt meg ennek teljesülésére.⁷⁴

Ugyanakkor természetesen igaz, hogy a három legnagyobb pénzintézet, a bankrendszer 85%-át kitevő három bank fizetéseképtelenné vált, és az államnak kellett beavatkozni, hogy kimenekítse ezekből a hazai vagyont. A bankok megmentésére nem is lett volna lehetősége, hiszen nem volt képes ezt finanszírozni. Kockázatos lépés volt, és sokan kritizálták is érte az országot, hosszabb távon mégis jó döntésnek bizonyult, mert ez lehetőséget adott az országnak arra, hogy az alapoktól kezdve egy új, biztonságosabb pénzügyi rendszert építsen ki. Mára az izlandi bankok sokkal biztosabb sajáttőke álló-

⁷² DANIELSSON, JON: *How not to resolve a banking crisis: Learning from Iceland's mistakes*. VoxEU, CEPR's Policy Portal, 2011.10.26. <<https://voxeu.org/article/how-not-resolve-banking-crisis-learning-iceland-s-mistakes>> (2018. 04. 25.)

⁷³ Iceland's crisis and recovery: facts, comparisons, and the lessons learned. Már Guðmundsson, az Izlandi Központi Bank elnökének beszéde, Institute of International and European Affairs. Dublin, 2015. 04. 27. 4. p. <https://www.sedlabanki.is/library/Skraarsafn/Raedur--erindi-og-greinar/MG%20Speech%20in%20Dublin%20April%202015.pdf> (2018.04.25.)

⁷⁴ Izland: Állami tulajdonú vállalkozások. Export.gov, <https://www.export.gov/article?id=Iceland-State-Owned-Enterprises> (2018. 10. 26.)

mánnal rendelkeznek, és szabályozták a bankárok fizetési rendszerét is, hogy visszaszorítsák nyereszkesedésüket.⁷⁵ A pénzügyi felügyeleti rendszert ugyancsak átalakították, de ahogy arra mindjárt visszatérek, kérdéses, hogy ezen a területen mennyire éltek hatékonyan a válság adta tabula rasa lehetőségével.

A bankok kezeléséhez hasonlóan sok vitát váltott ki az izlandi válságkezelés másik legfontosabb eleme: a tőkekorlátozások. Ahogy korábban már írtam, a válság kirobbanásakor a korona óriási leértékelődést szenvedett el, 2008 októberének első hetében 25%-ot veszített az értékéből. A pénzügyi rendszer összeomlása miatt féltő volt, hogy a külföldi befektetők mihamarabb szabadulni próbálnak koronában jegyzett pénzeszközeiktől, ami tovább gyengítette volna a valuta árfolyamát, ez pedig még tovább növelte volna az így is nagyon magas inflációt. Mivel a lakosság és a gazdasági vállalkozások körében is rengetegen vettek fel devizahiteleket a válságot megelőző években, ezek a folyamatok tömegesen eredményezhettek volna fizetéseképtelenséget mindkét szektorban.⁷⁶

3.2. Tőkekorlátozások

Az IMF egyetértésével ezért az izlandi állam tőkekorlátozások bevezetése mellett döntött. A szabályozás a központi bank nehezen megszerezhető engedélyéhez kötötte az országban lévő tőke kivitelét a határon túlra. A korlátozásokat hangsúlyozottan átmeneti jelleggel vezették be, az eredeti szándékok szerint néhány hónapos időtartammal, végül azonban kilenc éven keresztül érvényben maradtak: néhány korábbi, kisebb liberalizációt eredményező lépés után 2017 márciusától⁷⁷ lényegileg megszűntek a korlátozások.⁷⁸

A tőkekorlátozások, bár végeredményben sikeresnek bizonyultak, kezdetektől vitatott elemei voltak az izlandi válságkezelésnek. A szabályozás ötlete az IMF-től származott, és a nemzetközi közvélemény általánosságban „szükséges rosszként” fogta fel, ami segít elkerülni a még nagyobb problémákat. Egyes közgazdászok azonban nem értettek egyet ezzel. *Jon Danielsson*, a London School of Economics oktatója több cikkében is kifejtette ellenérzéseit a korlátozások kapcsán – ő odáig ment, hogy szerinte összességében előnyösebb lett volna az izlandi gazdaságnak, ha azokat egyáltalán nem is vezették volna be. Véleménye szerint ezek a megszorítások hosszú távon rontják az izlandi ipar versenyképességét, eltorzítják a hazai ipari struktúrát, és csökkentik a hazai és külföldi befektetők bizalmát az ország gazdaságában. Emellett azt is kifogásolta, hogy ezek az intézkedések túlzottan nagy hatalmat adnak a kormány kezébe, ami az engedélyek és kivételek megadásával saját érdekei mentén tovább torzíthatja az ipar szerkezetét. Hozzáteszi azt is, hogy a korlátozások az izlandi állampolgárok alapjogait is sértik, hiszen egy külföldi utazás alkalmával a központi bank engedélye kell a – korlátozott

⁷⁵ MATSANGOU, ELIZABETH: *Failing banks, winning economy: the truth about Iceland's recovery*. World Finance. 2015. 09. 15. <https://www.worldfinance.com/special-reports/failing-banks-winning-economy-the-truth-about-icelands-recovery> (2018. 04. 25.) [továbbiakban: MATSANGOU 2015.]

⁷⁶ Capital controls. Az Izlandi Központi Bank honlapja. <https://www.cb.is/foreign-exch/capital-controls/> (2018. 04. 25.)

⁷⁷ What is authorised? Az Izlandi Központi Bank honlapja. <https://www.cb.is/foreign-exch/capital-controls/what-is-authorised/> (2018. 04. 25.)

⁷⁸ DANIELSSON, JON: *The capital controls in Cyprus and the Icelandic experience*. VoxEU, CEPR's Policy Portal. 2013.03.28. <https://voxeu.org/article/capital-controls-cyprus-and-icelandic-experience> (2018. 04. 25.)

mértékű – valuta megszerzéséhez, aki pedig elköltözik Izlandról, különböző pénzügyi eszközeit nem tudja kivinni az országból.⁷⁹

3. 3. A válságkezelés eredményei

Az „unortodox” izlandi válságkezelés ellentmondásos és sokat kritizált lépéseinek eredménye, a makroökonómiai mutatókat tíz év távlatából megvizsgálva igazolni látszik azok helyességét. Az OECD 2017-es országbeszámolója a szervezet leggyorsabban növekedő gazdaságának nevezi Izlandot, amit a beszámoló számai is alátámasztanak. A GDP növekedése az elmúlt években még néhány kilengéssel, de növekvő tendenciát mutat, 2016-ban 7,2%-kal nőtt, a bruttó államadósság pedig a GDP 62,3%-ával jóval az OECD átlag alatt húzódik. A válság idején a 8%-ot is elérő munkanélküliségi ráta 2016-ra 3%-ra csökkent, a foglalkoztatás arányában így első helyen áll az OECD országok között, és a szegénységi rátája is a legkisebb a szervezetben. A kormányzat és a magán-szektor fogyasztása, az export és az import is folyamatosan, sőt, egyre növekvő ütemben nő. A hazai kereslet erős, és a bérek folyamatosan növekednek.⁸⁰

E gazdasági növekedésben fontos szerepet játszott Izland egyik legdinamikusabban növekvő sikerágazata az elmúlt években: a turizmus. 2010-ben a híressé vált Eyjafjallajökull vulkán kitörése napokra megbénította Európa légiközlekedését, és ez első reakcióként sok turistát elijesztett attól, hogy felkeresse a különleges természeti szépségeiről ismert szigetországot. Az ország azonban az előnyére fordította a körülményeket: a kormány, a reykjavíki önkormányzat és több mint nyolcvan turizmussal foglalkozó vállalat közösen elindította a közösségi média lehetőségeit kiválóan kihasználó Inspired by Iceland kampányt, amivel meg akarták mutatni, hogy Izland továbbra is biztonságos, ugyanakkor nagyon is élő és pezsgően sokszínű turisztikai célpont.⁸¹ A kampány óriási siker lett: 2010-ben körülbelül fél millió turista látogatta meg Izlandot, akik száma azonban azóta folyamatosan növekedett, és 2017-re meghaladta a megdöbbentően magas 2 milliós számot, vagyis hatszor annyi turista érkezett az országba, mint amennyi annak teljes lakossága.⁸² A szektor szárnyaló növekedése rengeteg új állást és hatalmas bevételeket eredményezett az utóbbi időszakban.⁸³

Mindezek a rendkívüli eredmények kétségtelenül érdemessé teszik Izlandot arra, hogy odafigyeljünk rá, és levonjuk a tanulságokat szokatlan módszereiből. *Poul M. Thomsen*, az IMF európai részlegének igazgatója a Lehman Brothers csődjének tizedik

⁷⁹ DANIELSSON, JON ÉS ARNASON, RAGNAR: *Capital controls are exactly wrong for Iceland*. VoxEU, CEPR's Policy Portal. 2011. 11. 14. <https://voxeu.org/article/iceland-and-imf-why-capital-controls-are-entirely-wrong#fn> (2018. 04. 26.)

⁸⁰ OECD Economic Surveys: Iceland 2017. Az OECD honlapja. 10–15. pp. https://read.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-iceland-2017_eco_surveys-isl-2017-en#page17 (2018. 04. 26.) [továbbiakban: OECD 2017.]

⁸¹ GORE, WAYNE M.: *Tourism Promo Campaign Helped the Industry*. Tourism Review. 2010. 12. 27. <https://www.tourism-review.com/travel-tourism-magazine-inspired-by-iceland-successful-tourism-promotion-campaign-article1399> (2018. 04. 27.)

⁸² FONTAINE, PAUL: *Number Of Tourists To Iceland Surpasses 2 Million In 2017*. The Reykjavík Grapevine. 2018. 01. 16. <https://grapevine.is/news/2018/01/16/number-of-tourists-to-iceland-surpasses-2-million-in-2017/> (2018. 04. 26.)

⁸³ OECD 2017, 18. p.

évfordulóján, 2018. szeptember 15-én előadást tartott a reykjavíki Harpa konferencia termében. Thomsen az Izlandnak nyújtott hitelcsomag egyik fő kidolgozója volt, és figyelemmel kísérte a válságkezelés teljes folyamatát. Meglátása szerint az izlandi tapasztalat olyan ellentmondásos területeken, mint a tőkekorlátozások alkalmazása, vagy a bankrendszerbe való beavatkozás sajátos módja fontos lehet egy olyan időszakban, amikor a nézetek változóban vannak a válságok kezelésének helyes módjáról. Az igazgató dicsérte az izlandi hatóságok készséges együttműködését és az ország politikai vezetésének konszenzusát a válságkezelés kapcsán, de kiemelt egy problémás területet is. A korábban emlegetett lehetőség a pénzügyi felügyeleti rendszer hatékony átalakítására nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A banki felügyelet jelenleg két testület között oszlik meg, melyek egyike a likviditást, a másik pedig a fizetőképességet felügyeli. Thomsen szerint sem ez a megosztottság nem szerencsés, sem az, hogy a kormánynak túl nagy a befolyása és korlátozó ereje a felügyeleti ügynökségre, hiszen az a kormányzati intézményrendszer része. Egy hatékony és független felügyeleti rendszer pedig elengedhetetlen fontosságú lenne egy újabb esetleges válság elkerülése érdekében.⁸⁴

Ez pedig különösen fontos feladat manapság. Az izlandi „boom” az elmúlt tíz évben azzal a veszéllyel fenyeget, hogy az ország ismét beleesik ugyanabba a hiába, mint 2008 előtt, és felelőtlenül túlterjeszkedik saját pénzügyi erején. A lakáspiac pontosan olyan drágulást és hatalmas növekedést mutat ma is, mint tíz éve, de talán még problematikusabb kérdés a turizmus, ami Izland egyik legfőbb exportágazatává nőtte ki magát. A korábban részletezett turisztikai sikertörténet kellő elővigyázatosság nélkül könnyen átfordulhat komoly gazdasági problémává. Az országba érkező turisták számának növekedése növekvőből erősen csökkenő tendenciába fordult át, az elmúlt évek során óriási-ra duzzadt izlandi légitársaságok pedig az olajár növekedésével és pénzügyi problémákkal is küzdenek. Mivel a szektor az izlandi gazdaság jelentős szereplője, problémái az egész ország gazdaságára negatívan hathatnak, a munkapiac problémáitól kezdve a gyengülő koronáig és így tovább.⁸⁵

Izland sikerei a gazdaság helyreállításában méltóak más országok figyelmére, és a sajátos módszereit is érdemes lehetséges eszközként számba venni egy újabb esetleges válság kitörésekor – de mindezt kellő elővigyázattal kell megtenni, Izlandnak pedig különösen fontos, hogy időben tanuljon 2008 előtti saját hibából, hogy el tudja kerülni az újabb problémákat az elkövetkező években.

4. „Az Icesave Saga”

A saga az izlandi irodalom egy sajátos műfaja. A terjedelmes nagyepikai műfaj sokszor több nemzedék történetét fogja össze, a családta tagjainak szinte véget nem érő sorolá-

⁸⁴ THOMSEN, POUL M.: *Ragnarök: Iceland's Crisis, it's Successful Stabilization Program, and the Role of the IMF*. A Harpában elmondott beszéd írott változata, az IMF honlapja. 2018. 09. 15. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2018/09/15/sp091518-ragnarok-iceland-s-crisis-its-successful-stabilization-program-and-the-role-of-the-imf> (2018. 10. 28.)

⁸⁵ SIGURDARDOTTIR, RAGNHILDUR–RIGILLO NICK: *A Decade After Financial Collapse, Iceland Faces a New Crisis*. Bloomberg, 2018. 10. 04. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-10-04/a-decade-after-financial-collapse-iceland-faces-a-new-crisis> (2018. 10. 28.)

sával, számtalan konfliktussal, követhetetlennek tűnő, szerteágazó történettel. Ennek ismeretében érthetővé válik, miért nevezte el a nemzetközi közvélemény „Icesave Saga”-nak azt a végeláthatatlan vitát, ami Izland brit és holland betéteseinek elveszett pénze körül 2008 őszét követően kibontakozott. A vita feloldásához számos keserves nehézséggel elfogadtatott, majd az elnök által megvétőzött törvényjavaslat, két izlandi referendum, az Európai Unió és az IMF beavatkozása, végül egy nemzetközi bíróság döntése kellett, amely Izlandnak adott igazat, majd Izland végül fizetett. Valóban a sagák írói is megirigyelnének egy ilyen történetet.

A dereguláció időszakában, a privatizációt és Izland 1993-as EGT csatlakozását követően megnyílt az út az izlandi bankok számára, hogy terjeszkedni kezdjenek Európában. A bankok 2006 környékén döntöttek úgy, hogy külföldi fiókjaikban internetes bankokat hoznak létre. A Kaupping, a később csődbe jutott bankok közül a legnagyobb, Kaupping Edge néven tört be az európai piacokra, a Landsbanki külföldi fiókjai pedig a későbbi vita névadójává váló Icesave néven futottak. A bankok óriási kamatokat ígértek, és 2008 végére a brit piacon összesen 4,5 milliárd fontot, Hollandiában pedig 1,7 milliárd eurót gyűjtöttek össze betéteseiktől. Ugyanakkor, ahogy arra utólag több, a témát vizsgáló szakember is felhívta a figyelmet, a brit és holland kormányokat már jóval a válság előtt figyelmeztették a kockázatokra, ők azonban nem tettek különösebben jelentős lépéseket e kockázatok mérséklésére, így a kialakult helyzetért részben ők is felelősnek tekinthetők.⁸⁶

Amikor a bankok sorban omlottak össze Izlandon, érhető módon a külföldi betétesek között is lassan pánikhangulat alakult ki: *Geir Haarde* ominózus október 6-ai beszédében biztosította az izlandiakat, hogy a helyi megtakarítások nem vesztek el, ezekre az állam garanciát vállal, ugyanakkor a külföldieknek nem ígérte meg ugyanezt. Október 8-án, erre is válaszolva a brit kormány, ahogy már írtam, a 2001. szeptember 11-e után elfogadott terrorellenes törvényt alkalmazta az izlandi bankok pénzeszközeinek befagyasztására. Ezzel a túlzónak tűnő intézkedéssel nem csak a már csődbe jutott Icesave-et büntette, hanem általános jelleggel minden izlandi bankot, ami megjelent a brit piacon – ettől omlott össze utolsóként a Kaupping is.⁸⁷

Mind a brit, mind a holland állam nagyon gyorsan lépett az ügyben, nem hagyták elveszni állampolgáraik megtakarításait: Nagy-Britannia teljes körűen kárpótolta az összes lakossági betétet, míg Hollandia 100 ezer euróig fizetett kárpótlást.⁸⁸ Ezután azonban Izlandhoz fordultak, és visszakövetelték a pénz egy részét. A két ország az EGT megállapodás mellékletében is szereplő, 94/19/EK direktívára hivatkozott, ami előírja a részes államok számára, hogy tartsanak fenn egy betétbiztosítási rendszert, ami legalább 20 ezer eurós összegig garanciát vállal a betétesek pénzére.⁸⁹ Izland meg is felelt e követelménynek, egy 2008 decemberében, kis többséggel elfogadott törvényben

⁸⁶ DANIELSSON, JON: *The saga of Icesave: A new CEPR Policy Insight*. VoxEU, CEPR's Policy Portal. 2010. 01. 26. <https://voxeu.org/article/saga-icesave-new-cepr-policy-insight> (2018. 04. 23.) [továbbiakban: DANIELSSON 2010.]

⁸⁷ BERGMANN, EIRÍKUR: *The Icesave dispute: case study into crisis of diplomacy during the Credit Crunch*. The European Consortium for Political Research (ECPR), 2014. 2–3. p. <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/9d850d33-d60a-4ee1-a5fd-067dfcb3922b.pdf> (2018. 04. 23.) [továbbiakban: BERGMANN, 2014.]

⁸⁸ DANIELSSON, 2010.

⁸⁹ SIBERT, ANNE: *The Icesave dispute*. VoxEU, CEPR's Policy Portal, 2010. 02. 13. <https://voxeu.org/article/icesave-dispute#fn> (2018.04.23.) [továbbiakban: SIBERT, 2010.]

20 778 euró összegig vállalta a külföldi betétesek pénzeinek visszatérítését. Tehát az ország soha nem akart kibújni nemzetközi jogi kötelezettségének teljesítése alól. Csak-hogy ez körülbelül 4 milliárd euró összértéket jelentett az akkori árfolyamok mellett, amiből 2,7 milliárd euró a brit, 1,3 milliárd euró pedig a holland betétesek kárpótlására szolgált, a betétbiztosítási rendszernek ugyanakkor mindössze 0,1 milliárd euró, vagyis a teljes összeg töredéke állt rendelkezésére.⁹⁰

A vita magja a jogértelmezés különbözőségében keresendő: a direktíva szigorúan véve csak azt írta elő a tagországoknak, hogy fenntartsák és ellenőrizzék a betétbiztosítási rendszert, arra vonatkozólag semmilyen követelményt nem támaszt, hogy az állam is vállaljon pénzügyi garanciát a bankokra. Csakhogy a jogforrás egy bank csődjével számolt – nem pedig egy ország teljes bankrendszerének összeomlásával. Ilyen esetre a jogszabály nem szolgál egyértelmű válasszal. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen helyzetben csakis maga az állam lehet hiteles garancia. Ez azonban azt jelenti, hogy az államnak az adófizetői befizetésekből kellene magánkézben lévő bankok tartozását kiegyenlíteni.⁹¹

A bizonytalan jogi háttér ellenére Izland kifejezte szándékát arra vonatkozólag, hogy az állam támogassa a betétek visszafizetését.⁹² A vita tehát végérvényesen nem a fizetés ténye, hanem annak feltételei körül alakult ki.

Az első Icesave-törvényt 2009 augusztusában fogadta el az izlandi parlament. E szerint Izland egy moratóriumot követően, 2016-tól kezdve kezdte volna megfizetni a 4 milliárd euró részleteit, 5,55%-os kamattal terhelve. Ez a realista számítások szerint a GDP 1-2%-át vitte volna el éves szinten, és Izland 2025-re teljesen visszafizette volna az említett összeget. Ugyanakkor egy pénzügyi válság közepén számolni kellett ennél rosszabb scénárióval is: amennyiben a növekedés lassabban indul be és a recesszió elhúzódik, a fizetendő összeg akár az éves GDP 30-40%-ra is nőhet. Ezért Izland azt a feltételt is az egyezményhez csatolta, hogy a részletek összegét a GDP arányában állapítják meg, és a garancia a 2025-ös évig szól, amikor az esetleges fennmaradó összegről újra tárgyalnak.⁹³

A két másik fél azonban elutasította ezt a feltételt, újabb tárgyalásba kezdtek, és 2009 decemberére elkészült a második Icesave-törvény tervezete, az említett feltétel eltörlésétől eltekintve változatlan tartalommal, összességében tehát az előzőnél negatívabb volt az izlandi polgárokra nézve. Petíció indult el, amit a választópolgárok negyede aláírt, és amiben az izlandiak arra kérték az államfőt, hogy vétózza meg a törvénytervezetet.⁹⁴ Az elnök engedett a népakaratnak, nem írta alá a törvénytervezetet, és március 6-ára népszavazást írt ki róla.⁹⁵

Az első pillanattól valószínű volt, hogy az izlandiak nemmel fognak szavazni. A fent említett kockázat nagyon nagy volt, az 5,55%-s kamat pedig jóval magasabb volt az

⁹⁰ BALDURSSON, FRIDRIK MÁR: *Icesave: Groundhog Day?* VoxEU, CEPR's Policy Portal, 2011. 01. 10. <https://voxeu.org/article/icesave-groundhog-day> (2018. 04. 23.) [továbbiakban: BALDURSSON 2011.]

⁹¹ DANIELSSON 2010. és SIBERT 2010.

⁹² SIBERT 2010.

⁹³ BALDURSSON, FRIDRIK MÁR: *Icesave: The big ultimatum.* VoxEU, CEPR's Policy Portal. 2010. 01. 29. <https://voxeu.org/article/icesave-big-ultimatum> (2018. 04. 23.) [továbbiakban: BALDURSSON 2010.]

⁹⁴ SIGMUNDSDÓTTIR, ALDA: *Iceland's bizarre Icesave referendum.* The Guardian. 2010. 03. 08. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2010/mar/08/iceland-referendum-icesave-repay> (2018.04.23.) [továbbiakban: SIGMUNDSDÓTTIR 2010.]

⁹⁵ BALDURSSON 2010.

indokoltnál, ezért úgy tűnt, hogy a vitás államok nyereszkeskedni próbálnak Izland válságos helyzetén. Ugyanakkor sok minden szolt amellelt, hogy elfogadják a második törvénytervezetet. Az IMF által 2008 novemberében megígért 2,1 milliárd dolláros segítség mellett Izland a szomszédos északi országoktól is kapott ígéretet kölcsönökre⁹⁶, azonban várható volt, hogy mindkét fel fogja függeszteni a kifizetéseket a megoldatlan Icesave-vita miatt, ami végeredményében akár az állam fizetéseképtelenségéhez is vezethetett volna.⁹⁷ Emellett az Európai Bizottság is megüzente, hogy amíg az Icesave-ügy meg nem oldódik, Izland nem számíthat uniós segítségre.⁹⁸

Mindezen félelmek miatt az izlandi fél az elnöki vétót követően azonnal újra tárgyalóasztalhoz hívta a briteket és a hollandokat. Mire a népszavazás napja elérkezett, már szinte készen volt az újabb tervezet, de mivel ezt még nem fogadták el, a referendumot meg kellett tartani, az pedig a várható eredménnyel zárult: 93,2% szavazott nemmel.⁹⁹ A népszavazást követően a tárgyalások változatlanul folytak tovább, az eredménynek tehát lényegileg semmi jelentősége nem volt. Izland történelmének első népszavazása¹⁰⁰ így politikai abszurditásba fulladt.

A harmadik Icesave-törvény tervezete 2011 februárjára készült el és sokkal kedvezőbb volt Izland számára, mint a korábbiak. A korábbi kamat érteke lényegesen csökkent, azt a brit és holland kincstárak mindenkori finanszírozási költségeinek átlagaként számolták volna, aminek köszönhetően csökkent a visszafizetendő érték és a kockázatok is.¹⁰¹ A felek egyetértettek, az izlandi parlament pedig elfogadta a tervezetet, azonban az ugyanarra a sorsra jutott, mint elődje: az elégedetlen izlandi tömeg petíciójával elérte, hogy az elnök, bár ő maga támogatólag beszélt róla, megvétózza a tervezetet, és újabb népszavazást írjon ki.¹⁰² A második referendumon már nem volt olyan elsőpró a nem szavazatok aránya, mint az első alkalommal, de így is a szavazók 59% utasította el a harmadik Icesave-törvénytervezetet is.¹⁰³

Az ekkor már harmadik éve húzódó történet e pontján a britek és a hollandok elvesztették a türelmüket: a holland pénzügyminiszter úgy reagált a népszavazás eredményére, hogy ezzel lejárt a tárgyalások ideje, és az ügyet bíróság elé viszik.¹⁰⁴

A keresetet 2011 decemberében nyújtotta be az EFTA Felügyeleti Hatósága (*EFTA Surveillance Authority*), az Európai Bizottsággal mint beavatkozó féllel együtt. A kereset legfontosabb vádpontja az volt, hogy Izland nem fizette meg a kötelezően garantált minimum összeget, vagyis a 20 ezer eurót a jogszabály által meghatározott határidőig.

⁹⁶ Összesen további 3 milliárd dolláros összegről egyeztek meg, amiket a dán, finn, norvég és svéd központi bankok, valamint egy különálló lengyel kölcsön adtak össze. Lásd: BERGMANN 2014, 16. p.

⁹⁷ BALDURSSON 2010.

⁹⁸ VIVIEN, RENAUD: *Iceland refuses its accused bankers 'Out of Court' settlements*. Interjú Eva Joly-val. Committee for the Abolition of Illegitimate Debt. 2016. 03. 12. <http://www.cadtm.org/Iceland-refuses-its-accused> (2018. 04. 23.)

⁹⁹ SIGMUNDSDÓTTIR 2010.

¹⁰⁰ i. m.

¹⁰¹ BALDURSSON 2011.

¹⁰² KOLLEWE, JULIA: *Iceland president triggers referendum on Icesave repayments*. The Guardian. 2011. 02. 20. <https://www.theguardian.com/business/2011/feb/20/iceland-president-referendum-icesave> (2018. 04. 23.)

¹⁰³ FONTAINE, PAUL: *Finance Minister: „Iceland Will Pay” Icesave Debt*. The Reykjavík Grapevine. 2011. 04. 11. <https://grapevine.is/news/2011/04/11/finance-minister-iceland-will-pay-icesave-debt/> (2018.04.23.)

¹⁰⁴ i. m.

A döntés 2013 januárjára született meg, és talán némileg meglepő eredménnyel zárta a vitát: a bíróság Izlandnak adott igazat. Indoklása szerint a direktíva valóban nem adott egyértelmű választ arra az esetre, ha a betétbiztosítási rendszer nem képes az előírt összeg megfizetésére határidőre egy olyan mértékű, rendszerszintű válság miatt, ami Izlandot érte.¹⁰⁵

Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy Izlandnak ne kellett volna megfizetnie a garantált minimum összeget – ahogy már írtam, nem a fizetés tényéről, hanem a feltételekről folyt a vita, és Izland győzelme azt jelentette, hogy az ország kikerülhetett korábbi bizonytalan helyzetéből, és biztosabb növekedési pályára tudott állni. A fizetés már korábban megkezdődött a Landsbanki vagyonából, amiből az EFTA Bíróság döntésének idejére a követelt összegek jelentős részét már megfizették. Az izlandi állam kész volt a teljes összeget visszafizetni, de kamatokat mindössze hat hónapon keresztül kellett fizetnie a másik két államnak, ellentétben az Icesave-törvénytervezetek előírásaival, ami a kifizetések teljes futamidejére előírta volna a viszonylag magas kamatokat.¹⁰⁶

Az „Icesave Saga” 2016 januárjában fejeződött be. Január 11-én az Izlandi Központi Bank átutalta a követelt kárpótlási összegek utolsó nagy részletét, egy körülbelül 1,5 milliárd eurós összeget.¹⁰⁷ Ezzel Izland megfizette külföldi betéteseinek tartozásait, és lezárta a 2008-as válság egyik legnagyobb terhet jelentő fejezetét.

5. Az uniós kapcsolatok alakulása – az EU-val vagy nélküle?

A válság kirobbanását követően volt még egy sokak által támogatott lehetséges lépés a helyzet kezelésében, ez pedig az európai uniós csatlakozás, illetve az euró bevezetése lett volna. Az összeomlást követő, kritikus időszakban sokak szerint már a csatlakozási szándék bejelentése is segíthetett volna az izlandi gazdaság iránti bizalom helyreállításában. E vélemények szerint a kis országnak előnyös volna részt venni a monetáris unió rendszerében is, mert egyedül kevésbé képes egy hatékony bankfelügyelet működtetésére, és a válság helyes kezelésére.¹⁰⁸

A 2009 áprilisában lezajlott választások után az uniós tagságot ellenző Függetlenségi Pártot a már említett szociáldemokrata-bal-zöld koalíció váltotta a kormányzatban. Az uniópárti új parlamenti többség már 2009 júliusában megszavazta a tagsági kérelem

¹⁰⁵ Az EFTA Bíróság döntése. E-16/11 ügy, döntés: 2013. 01. 28. Sajtóközlemény. 1–2. pp. http://www.eftacourt.int/fileadmin/user_upload/Files/PRs/2013/2_13/16_11_PR_EN.pdf (2018. 04. 23.)

¹⁰⁶ MILNE, RICHARD: *Iceland triumphs in Icesave court battle*. The Financial Times. 2013. 01. 28. <https://www.ft.com/content/4258b6da-693b-11e2-b254-00144feab49a> (2018. 04. 23.)

¹⁰⁷ Iceland completes Icesave payback. Iceland Monitor. 2016. 01. 12. https://icelandmonitor.mbl.is/news/politics_and_society/2016/01/12/iceland_completes_icesave_payback/ (2018. 04. 23.)

¹⁰⁸ LANE, PHILIP: *Iceland: The future is in the EU*. 2–3. pp. In: Felton, Andrew–Reinhart, Carmen M. (szerk.): *The First Global Financial Crisis of the 21st Century. Part II: June–December, 2008*. Centre for Economic Policy Research. 2009. 9–13. pp. <http://econ.tu.ac.th/class/archan/RANGSUN/EC%20460/EC%20460%20Readings/Global%20Issues/Global%20Financial%20Crisis%202007-2009/Global%20Financial%20Crisis%20Topics/The%20First%20Global%20Financial%20Crisis%20of%20the%2021st%20Century%20Part%202.pdf> (2018. 04. 27.). Ezekkel az állításokkal ugyanakkor, főleg utólag, az eredményeket látva, sokan nem értenek egyet. Több szakértő is úgy véli, hogy pontosan az önálló, kis valuta volt az egyik kulcsa a válságkezelésnek, hiszen így szabadabb volt a kormány pénzügypolitikája és rendelkezésére állt a valuta leértékelésének eszköze, amivel az euró-övezet országai nem élhetnek. Lásd: MATSANGOU 2015.

benyújtását. A 2010 februárjára elkészült előzetes véleményében a Bizottság a politikai kritériumok nagy részét már teljesítettnek találta, a gazdasági kritériumok pedig az intézmény meglátása szerint egy megfelelő válságkezelési politikával 3 éven belül teljesíthetőek, ezért javasolta a csatlakozási tárgyalások megnyitását.¹⁰⁹

Izland mellett olyan országok vártak akkoriban tagságra, mint az azóta taggá vált Horvátország, a Nyugat-Balkán államai és Törökország. Ebből a csoportból egyértelműen az észak-atlanti ország állt már a tagjelöltség idején is a legközelebb az Unióhoz: Izland tagja az EGT-nek és az EFTA-nak, részes fele a Schengeni-megállapodásnak és a menekültpolitikát szabályozó dublini rendeletnek, így belső jogának igen jelentős része már a tagsági kérelem benyújtásakor harmóniában állt az uniós jog szabályaival.¹¹⁰

Az izlandi állampolgárok többsége az elmúlt években alapvetően mindig ellenezte a csatlakozást. A Gallup egy 2009 májusában, tehát két hónappal a parlamenti döntés előtt publikált felmérésében csak a lakosság 39%-a gondolta, hogy a csatlakozás előnyös az ország számára.¹¹¹ Ugyanebben a felmérésben megmutatkozott az izlandiak Unióhoz való hozzáállásának egyik legérdekesebb eleme is: ugyanis az első kérdéssel ellentétben, a megkérdezettek 60% támogatta az euró bevezetését az országban.¹¹² Akkoriban lehetséges megoldásként merült fel az izlandi közéletben a közös valuta bevezetése a tagság nélkül is annak ellenére, hogy az Európai Bizottság többször hangsúlyozta, hogy az uniós tagság hiányában ez nem opció.¹¹³

Az izlandiak a későbbiekben sem lettek a csatlakozás elkötelezettebb hívei. Ennek ellenére 2013 után olyan folyamatok kezdődtek a csatlakozás kapcsán, ami ismét tömeget vitt az utcákra. A 2013-as választások eredményeképp ismét két, az uniós tagságot ellenző párt, a Függetlenségi Párt és a Progresszív Párt koalíciója került hatalomra, ami nem sokkal a kormányzás megkezdése után bejelentette, hogy határozatlan időre felfüggeszti a csatlakozási tárgyalásokat. Ez a döntés egy dinamikusan haladó egyeztetési folyamatot akasztott meg, amiben már alig-alig maradtak rendezetlen kérdések – igaz, hogy az egyik ilyen, a halászat, valószínűleg a legnehezebben feloldható vita volt a felek között. A tárgyalások felfüggesztésével egy időben azonban azt is kijelentették a kormányzó pártok, hogy népszavazást tartanak majd arról, hogy az egyeztetések folytatódjanak-e. A népszavazás időpontját nem határozták meg.¹¹⁴

Azonban 2014 februárjában a kormánypártok váratlanul bejelentették, hogy a népszavazás megtartása nélkül visszavonják a csatlakozási kérelmet. Annak ellenére, hogy az

¹⁰⁹ DR. KERTÉSNÉ DR. VÁRADI SZILVIA: *Az Európai Unió bővítésének jogi aspektusai*. PhD értekezés. SZTE ÁJTK Doktori Iskola. 2013. 260–261. pp. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1701/1/Kerteszne_Varadi_Szilvia_ertekezes.pdf (2018. 04. 27.)

¹¹⁰ Iceland – European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations. Az Európai Bizottság honlapja. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/iceland_en (2018. 04. 27.) [továbbiakban: Európai Bizottság, bővítési politika].

¹¹¹ BROWN, IAN T.: *Many Icelanders Keen on Adopting Euro, Mixed on EU*. Gallup. 2009. 05. 27. 1. p. <http://news.gallup.com/poll/118381/Icelanders-Keen-Adopting-Euro-Mixed.aspx> (2018. 04. 27.)

¹¹² i. m.

¹¹³ Fresh poll confirms Iceland's long-standing opposition to EU membership. Iceland Monitor. 2017. 09. 18. https://icelandmonitor.mbl.is/news/politics_and_society/2017/10/18/fresh_poll_confirms_iceland_s_long-standing_opposit/ (2018. 04. 27.) [továbbiakban: Iceland Monitor, 2017.].

¹¹⁴ GARDNER, ANDREW: *Iceland to hold vote on EU accession talks*. Politico. 2013. 05. 22. <https://www.politico.eu/article/iceland-to-hold-vote-on-eu-accession-talks/> (2018. 04. 27.)

izlandiak körében máig is többségben vannak azok, akik nem támogatják a tagságot¹¹⁵, ez általános felháborodást váltott ki: bár maga a csatlakozás nem, de a közvetlen demokrácia eszközének gyakorlása a kérdés kapcsán többségi támogatást élvezett. Ismét több ezres tömeg lepte el a parlament előtti teret, és a népszavazás megtartását követelték.¹¹⁶

Ezúttal azonban nem sikerült ugyanaz, ami 2009 januárjában igen. A parlament 2015 márciusában megszavazta a csatlakozási kérelem visszavonását, így az izlandi–uniós kapcsolatok ezen szakasza lezárult.¹¹⁷ A kérdés ugyanakkor azóta több alkalommal is felmerült: egy 2016-ban készült felmérés szerint még mindig a megkérdezettek 68%-a akarta, hogy a tárgyalások újra elkezdődjenek, annak ellenére, hogy továbbra sem élvezett többségi támogatást a csatlakozás.¹¹⁸ A 2017 végén megalakult új parlament 8 pártja közül mindössze kettő támogatja a csatlakozás kérdését, és mind a kettő kijelentette, hogy a referendum megtartását nem fogják feltételül szabni a koalíciós tárgyalások során.¹¹⁹ A legfrissebb, 2018-as közvéleménykutatás szerint a megkérdezettek 57,3 %-a ellenzi a csatlakozást.¹²⁰

Összességében az elmúlt tíz év eléggé vegyesnek mutatkozott az Unió izlandi megítélését illetően. A jelenlegi kormányzat viszont egyértelműen inkább kíván távolodni az integrációtól, minthogy bármiben is közeledne felé. Az elmúlt egy évben az EU csatlakozás már nem is igen volt téma az izlandi közéletben, helyette viszont felmerült, hogy még az ország EGT tagságát is érdemes volna felülvizsgálni. A politikai élet vezető pártjainak többsége hangot adott abbéli aggályainak, hogy az Unió túlzottan direkt módon szól bele az izlandi szabályozásba, és nem tartja tiszteletben az EGT két pilléres struktúráját, ami szerint a három EGT–EFTA ország elsődlegesen az EFTA intézmények szabályozása alatt áll az uniós intézmények helyett.¹²¹ Különösen sok vitát váltott ki az energiaszabályozás kérdése, amiben a közvélemény is egyértelműen az uniós befolyással szemben foglalt állást.¹²²

Az euroatlanti integrációs kérdések kapcsán a közelmúltban felmerült egy további, az előbbieknél sokkal kevésbé hangos, de kétségtől érdekes probléma, méghozzá a NATO-tagság kérdése. Egyéb országok mellett Izland is helyszíne volt a Trident Juncture 18 elnevezésű gyakorlatnak, a szervezet valaha volt egyik legnagyobb hadgyakorlatának 2018 októberében. Ez újra felélesztette a régóta semleges ország antimilita-

¹¹⁵ Iceland Monitor 2017.

¹¹⁶ ROBERT, ZOË: *Icelanders Protest Government's Plan to Stop EU Talks*. Iceland Review. 2014. 02. 24. <http://icelandreview.com/news/2014/02/24/icelanders-protest-governments-plans-stop-eu-talks> (2018. 04. 27.)

¹¹⁷ Európai Bizottság, bővítési politika.

¹¹⁸ Over two-thirds of Icelanders want a vote on EU membership talks. Iceland Monitor. 2016. 10. 21. https://icelandmonitor.mbl.is/news/politics_and_society/2016/10/21/over_two_thirds_of_icelanders_want_a_vote_on_eu_mem/ (2018. 04. 27.)

¹¹⁹ GUDMUNDSSON, HJÖRTUR J.: Iceland's pro-EU parties abandon their push for fresh EU accession talks. Iceland Monitor. 2017. 11. 07. https://icelandmonitor.mbl.is/news/politics_and_society/2017/11/07/pro_eu_parties_abandon_push_for_fresh_eu_accession/ (2018. 04. 27.)

¹²⁰ Icelanders remain opposed to EU membership. Iceland Monitor. 2018. 10. 09. https://icelandmonitor.mbl.is/news/politics_and_society/2018/10/09/icelanders_remain_opposed_to_eu_membership/ (2018. 10. 28.)

¹²¹ Rising doubts over Iceland's EEA membership. Iceland Monitor. 2018. 02. 13. https://icelandmonitor.mbl.is/news/politics_and_society/2018/02/13/rising_doubts_over_iceland_s_eea_membership/ (2018. 10. 28.)

¹²² Reject transfer of power over Iceland's energy sector to European institutions. Iceland Monitor, 2018. 05. 15. https://icelandmonitor.mbl.is/news/politics_and_society/2018/05/15/reject_transfer_of_power_over_iceland_s_energy_sect/ (2018. 10. 28.)

rista hangjait: egy parlamenti képviselő még azt is felvetette, hogy Izlandnak távoznia kellene a NATO szervezetéből.¹²³ Ez a felvetés ugyanakkor közel sem kapott olyan figyelmet, mint az EGT, és különösen az Európai Unió kérdése. Összegezve elmondható, hogy a kezdeti közeledés után Izlandon is, ahogy számos európ

IV. Következtetések

A világ gyakorlatilag valamennyi országán kiméletlenül végigsöpört a 2008-as pénzügyi-gazdasági válság. Izland egyike a leginkább sújtott államoknak – manapság, tíz évvel a recesszió kirobbanása után nem annyira összeomlásáról, mint inkább nagyon hatékony válságkezeléséről vált ismertté.

A pénzügyi és gazdasági mutatók elmúlt néhány éves kiváló alakulásából arra következtethetünk, hogy az ország kiheverte története legnagyobb válságát. Azonban az OECD előrejelzése óvatosságra és megfontoltságra int. A prognózis szerint a gazdasági növekedés üteme lassulni fog az országban a következő években, és a beruházások száma, valamint az exportból és a turizmusból származó bevételek is csökkenni fognak. A dokumentum azt is kiemeli, hogy kis és nyitott gazdaságú ország lévén, Izland különösen erősen ki van téve a gazdaság ciklikusságának. A legnagyobb félelem egyértelműen az lehet, hogy hasonló irányú folyamatok kezdődtek meg az elmúlt években, mint amelyek a 2000-es évek közepén is zajlottak, és végül az összeomláshoz vezettek. Az inflációs célkövetés 2008 óta sokkal sikeresebben ment ugyan, mint előtte, de a korona várható ingadozásai nagyobb inflációt generálhatnak a jövőben, amit a központi bank az alapkamat növelésével tud kontrollálni. A szervezet arra is figyelmeztet, hogy a gazdaság jóval a trend fölötti mértékben bővül, a fiskális politika pedig nem áll kellően szigorú felügyelet és szabályozás alatt – így felmerülhet a veszély, hogy a szektor ismét túlfűtötté válik, ahogy 2008 előtt.¹²⁴

Ennek elkerülése létfontosságú az ország számára, ez viszont komoly átalakítást igényel a válság előtti trendekhez és folyamatokhoz képest az állam teljes működésében. A kérdés, hogy Izland mennyire tudott tanulni az elmúlt tíz év tapasztalataiból, és mennyi mélyrehatóak azok a változások, amelyek a társadalom különböző alrétegeiben az elmúlt évtizedben a válságkezelés jegyében végbementek.

Ahogy az a dolgozat során kiderült, a makrogazdaság mutató kiválón alakultak az elmúlt években, látszólag nagyon messze vannak már a válság nehéz évei. Viszont megvan a veszély az újbóli túlfűtöttségre – ezúttal talán nem a banki, hanem egy másik szektorban, - és a pénzügyi felügyeleti rendszerben tett nem túl hatékony lépések megkérdőjelezik, hogy az képes lenne-e megfékezni egy újabb recessziót. A tűzoltás kiválóan sikerült a gazdaságban, de hogy az alapvető mentalitás és a rendszer szabályozóinak átalakítása elégséges volt-e, megkérdőjelezhető.

¹²³ MP's oppose military practices to take place in Iceland this autumn. Iceland Monitor, 2018.09.20. https://icelandmonitor.mbl.is/news/politics_and_society/2018/09/20/mp_s_oppose_military_practices_to_take_place_in_ice/ (2018. 10. 28.)

¹²⁴ Iceland – Economic forecast Summary (November 2017). Az OECD honlapja. 1–3. pp. <http://www.oecd.org/economy/outlook/economic-forecast-summary-iceland-oecd-economic-outlook.pdf> (2018. 4. 26.)

A korai eredmények, amiket a politika világában sikerült elérni, arra engedtek következtetni, hogy a válság végre lehetőséget adott olyan problémák kigyomlálására, vagy legalábbis enyhítésére, mint a politikai elit átlagosnál nagyobb belterjessége és a korrupció. A lehetőség talán megvolt, de tíz év tapasztalatai azt mutatják, kevésbé sikerült valós változást elérni ebben. A politika „helyretételére” irányuló törekvések, mint a kalózpárt, vagy a Legjobb Párt nevű viccpárt inkább csak időszakosan tudtak figyelmet kivívni maguknak, és nem látszik, hogy igazi változást tudnának hozni a politika világába.

Az izlandi válságkezelés egyik legtöbbször dicsért területe, a valós jogi felelősségrevonás, ahogy azt korábban kifejtettem, ugyancsak felvet kérdéseket. A törekvés dicséretes, de, különösen *Geir Haarde* esetében inkább csak szimbolikus lépés volt ez a tömegek haragjának enyhítésére, mint valódi szándék a felelősök megbüntetésére. A bankigazgatók bíróság elé állítása világosabban mutatja, hogy ilyen szándék mégiscsak volt, de ez is szelektív, és sok pontján kétségeket ébresztő lépés volt.

Az Európai Unió pedig, mint az izlandi belpolitikai csatározások inkább csak passzív szereplője, végeredményében áldozatul esett annak az euroszkepticizmusnak, ami szinte mindenhol a kontinensen, hol erősebben, hol kevésbé meghatározóan, de felütötte a fejét a válság kirobbanása után. Bár 2008 végén úgy tűnt, a nehézségek közelebb hozzák majd a kisállamot az Unióhoz, és az integráció védőhálójában igyekszik támogatásra lelni a helyreállításhoz, végeredményében Izland kapcsolata az euroatlanti intézményekkel inkább csak még nehezebb kérdések tárgya lett, és ez a kapcsolat inkább hűvösebbé vált.

Egy terület maradt hát, ami e dolgozat tárgya volt: az állampolgári aktivitás a válságot követő években. És némileg váratlan módon, ez az a terület, amiben talán a legmélyebb változás történt az elmúlt évtizedben. Izland „csendes forradalma” éveken át meghatározó példája volt hasonló társadalmi mozgalmaknak szerte a világon, az arab országoktól Madridig és a Wall Streetig. Bár a választási részvételi adatok mindig viszonylag magasak voltak az országban, a tömegtüntetések és a népszavazás, mint az állampolgári nyomásgyakorlás eszközei, szinte ekkor kerültek be először a társadalom eszköztárába, és azóta is sikerrel használják ezeket politikai botrányok esetén, vagy éppen különböző társadalmi szintű célok elérése érdekében. Ez pedig önmagán túlmutatóan fontos következménye a válság éveinek: hiszen hosszú távon ez a megnövekedett aktivitás tudja majd kikényszeríteni azokat a változásokat a társadalom egyéb alrendszerében is, amik eddig nem, vagy csak hiányosan történtek meg, de szükségesek az ország egészének biztosabb lábakra állításában. Ha mindezeket az eszközöket és a kialakult lehetőséget az izlandi társadalom jól tudja használni a következő évtizedekben, valóban megfontolandóvá válik az izlandi példa átvétele, a 2008-as válság következményeinek hatása pedig hosszú távon is meghatározhatja az ország jövőjét – pozitív irányba.

FANNI RAFAI

LESSONS FROM THE MANAGEMENT OF THE 2008 FINANCIAL
AND ECONOMIC CRISIS IN ICELAND

(Summary)

The global economic and financial crisis which started a decade ago had a significant effect all over the world. Among its very first victims was Iceland, a small state highly exposed to international markets. By the end of 2008 the country was in the headlines for having its entire bank system collapsed, while the state itself was also close to sovereign depth crisis. However, despite the severe situation only ten years ago, Iceland became famous more for its unusual but extremely effective crisis management, which helped the country become one of the most prosperous nations of today. Holding the political and financial elite responsible for their actions that led up to the meltdown was a unique achievement that hardly no other country could follow. The 'unorthodox' steps of the economic recovering, including the practise of bail-in and capital controls, have evoked doubts all over the world, but with a hindsight they proved to be right. The diplomatic dispute surrounding the lost assets of the foreign debtors has ended with a court ruling in favour of Iceland. However, these successful steps were shadowed by shallow research and misbeliefs in the last few years.

The aim of my essay is to show the reality of the Icelandic crisis management in the last ten years, as the lessons we can learn from it can be applied by other countries as well in future crisis situations. I am highlighting the most important achievements of the process, while also underlining the controversies, and examining the changes that occurred as a result of the crisis in the various subsystems of the society.

SALGÓ NÓRA*

A bírói függetlenség összehasonlító megközelítésben

I. Bevezetés

Ma már alapvető követelményként jelenik meg a hatalmi ágak elválasztásának deklarálása valamennyi demokratikus berendezkedésű ország alkotmányában. A törvényhozói, bírói és végrehajtó hatalom elválasztása hosszú fejlődés eredményeként valósult meg, és magával hozta azt a demokratikus alapelvet, amelyet ma bírói függetlenségnek nevezünk. Természetesen ez az alapelv más és más formában jelenik meg az egyes államokban, és a nemzetközi egyezmények által diktált sztenderdek kereti között megvalósuló bírói függetlenség lényeges eltérésekkel működik az egyes jogrendszerekben.¹ Az alábbiakban az összehasonlítás jegyében a bírói függetlenség kialakulásának és megvalósulásának körbejárására invitálom az olvasót elsősorban az Amerikai Egyesült Államok és kontinentális Európa országait érintve. Kutatásom célja pedig annak a vizsgálatára irányul, hogy a külföldi modellekkel való összehasonlítás alapján a bírói függetlenség hogyan jelenik meg a magyar igazságszolgáltatás rendszerén belül, milyen hiányosságoktól szenved és milyen módon illetve eszközökkel lenne – figyelemmel a mintaadó modellekre – lehetséges ezeknek a hiányoknak az orvoslása. Fontos azonban leszögezni, hogy önmagában a bírói függetlenségről mint elvont alapelvről az összehasonlító módszerrel igen nehéz következtetéseket levonni. A bírói függetlenséget ezért részben annak gyakorlati realizálását biztosító szervezeti és működési garanciák összevetésével is igyekszem bemutatni, nem megfeledkezve arról, hogy e garanciák jogrendszeren belüli érvényesülése nagyban függ az adott országban uralkodó jogi és politikai kultúrától.

II. A bírói függetlenség alapkövei

Elsőként tehát érdemes a bírói függetlenség fogalmát részletesen körbejárni, és megvizsgálni, hogy mit takar valójában a jogállamiság e fontos kritériuma. Nem másról van szó mint az igazságszolgáltatás egyik alapvető értékéről, amelyet a három hatalmi ág

---

* SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

¹ BADÓ ATTILA: *Az igazságszolgáltató hatalom függetlensége és a tisztességes eljárás*. Iurisperitus Bt. Szeged, 2013. 14. p.

egymáshoz való viszonya teremt meg, és formálja annak mindenkori alakját.² Az igazságszolgáltatás alapvető értékei közé tartozik többek között a tisztességes eljárás követelménye, a hatékonyság, a hozzáférhetőség, a közbizalom a bíróságokban, valamint maga a bírói függetlenség. Fontos követelmény a jogalkotó irányába, hogy ezeket az alapvető értékeket ne csupán jogszabályi, hanem alkotmányi rendelkezésekkel is biztosítsa és védelmezze. A legtávolabbi pontból közelítve elmondhatjuk, hogy a bírói függetlenség princípiuma csak olyan jogrendszerben létezhet, amelynek alapja a hatalmi ágak elválasztása.³ Ha pedig a hatalmi ágak elválasztására gondolunk, *Charles Montesquieu* az első, aki eszünkbe jut. *John Locke* elmélete, amely a társadalmi szerződést alapul véve törvényhozó, végrehajtó és föderatív hatalmat különböztetett meg gyakorlatilag a parlamenti szuverenitás eszméjét fogalmazta meg, ahol a törvényhozó hatalmat a király és a parlament együtt gyakorolja. Ezen túllépve *Montesquieu* szintén három hatalmi ágot különített el, azzal az eltéréssel, hogy a zsarnokság megakadályozása érdekében a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom elválasztását követeli. A *Törvények szelleme* című munkájában továbbá kifejti, hogy a hatalmi ágak függetlenek, de egymást ellenőrizik, kontrollálják.⁴ Az *ancien régime* borús tapasztalataira építve *Montesquieu* papírra veti, hogy a hatalmi ágak elválasztásának, azaz a zsarnokság megakadályozásának érdekében a pulpituson ülő bírónak távol kell tartania magát a politikától.⁵

Ma már számos ország alkotmánya deklarálja a hatalmi ágak elválasztásának elvét, vagy az alkotmányban történő rögzítés nélkül operál az állami gépezet ennek a doktrínának megfelelően. Természetesen ebben az államszervezeti megoldásban kiformálódott bírói függetlenség nem magától értendő, hiszen állandó kihívások áldozatává teszi a változó gazdasági, társadalmi és politikai közeg.⁶ *Shimon Shetreet* a „Culture of Judicial Independence” című könyvében a bírói függetlenség kultúrája kiépítésének első lépcsőfokaként képzeli el a hatalmi ágak elválasztásának követelményét mint szervezeti struktúrát, értve ezalatt, hogy a hatalmi ágak elválasztásán túl meg kell találni az egyensúlyt az igazságszolgáltató hatalom, a törvényhozó valamint a végrehajtó hatalom között.

Ebbe a körbe tartoznak azok a kérdések, amelyek azzal foglalkoznak, hogy mennyiben szólhat bele a törvényhozó és a végrehajtó hatalom a bírósági igazgatásba, a bírák kinevezésébe, vagy, hogy milyen széles körben folyhatnak parlamenti viták a bírásokról és a bíróságok működéséről.⁷ Ezen a ponton szükségesnek látom közelebbről megvizsgálni magának a bírói függetlenségnek a fogalmát és megjeleníteni a főbb elméleti alapokat.

² SHETREET, SHIMON: *Creating a culture of judicial independence: The practical challenge and the conceptual and constitutional infrastructure*. In: Shimon Shetreet – Christopher Forsyth (ed.): *The Culture of Judicial Independence* (Conceptual foundations and practical challenges). Martinus Nijhoff Publishers. Boston, 2012. 17. p.

³ SHETREET 2012, 18–19. pp.

⁴ TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ: *Alaptanok*. In.: Trócsányi László – Schanda Balázs – Csink Lóránt (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba* (Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei). HVG-ORAC Lap- és könyvkiadó Kft., Budapest, 2016. 81. p.

⁵ FLECK ZOLTÁN: *A bírói függetlenség állapota*. Fundamentum, 2002. 37. p.

⁶ SHETREET 2012, 19. p.

⁷ SHETREET 2012, 22–27. pp.

III. A bírói függetlenség fogalma

1. A bírói függetlenségről szélesebb sprektumban

Két irányból szokás közelíteni: beszélhetünk róla tágabb értelemben, amikor is a bírósági szervezetrendszer más állami szervektől való függetlenségének követelményét kell kiemelni és ez valójában a hatalmi ágak elválasztásának tézisének testesíti meg.⁸ Számos komponensnek kell hozzájárulnia, és számos követelménynek kell megfelelnie a bíróságoknak és a benne dolgozó bírónak ahhoz, hogy független igazságszolgáltató hatalomról beszélhessünk. A törvényen alapuló bírósági rendszeren és hatásköri szabályokon túl nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy az ország politikai berendezkedése, társadalmi helyzete és történelmi hagyományai mind olyan tényezők, amelyekről a független bírósági szervezetrendszer megteremtése nagyban függ.^{9 10} Jóllehet ma már valamennyi fejlett ország a hatalmi ágak elválasztásának elve szerint alakítja ki államberendezkedését, tökéletes modellt azonban mégsem találunk sehol. A hatalomkoncentráció elkerülésének kívánalma ugyan teljesül az elv alkalmazásával, de az tiszta formájában nem tud érvényesülni. Mindezt jól példázza, hogy számos helyen találkozunk azzal, hogy a közigazgatás delegált jogalkotást végez, vagy, hogy a bíróságok igazgatási tevékenységet folytatnak, illetve az sem rendkívüli, hogy törvényhozó hatalom afféle ítélkezési tevékenységet folytat.¹¹ Arról sem szabad elfeledkezni, – ahogyan ez már fentebb is említésre került – hogy ezek a hatalmi ágak egymást kölcsönösen ellenőrzik és felügyelik tevékenységüket, így az összefonódás emiatt sem vonható kétségbe. Nyilvánvaló tehát, hogy nincs két egyforma államberendezkedési forma, és ebben az összefüggésben jól látható, hogy a bírói függetlenség is minden országban más és más formában jelenik meg. Mindezekre figyelemmel látom szükségesnek, hogy a tágran értelmezett bírói függetlenség az általam vizsgált országokban külön-külön is bemutatásra kerüljön.

Mielőtt rátérnék a bírói függetlenség szűken értelmezett fogalmára, fontosnak látom megjeleníteni *Shimon Shetreet* gondolatait, aki szerint a következő lépcsőfok a bírói függetlenség megteremtésében a hatalmi ágak elválasztásának megfelelő államberendezkedés után az alkotmányos infrastruktúra létrehozása. Itt arról van szó, hogy a bírói függetlenség alkotmányban történő deklarálásán túl az egyes országok bár eltérő terjedelemben, de rögzítik azokat a kereteket, amelyek megteremtik a bírói függetlenséget, így például a bírák kinevezését. Természetesen találunk olyan országokat is, ahol ez a gyakorlat nem jelentkezik, csupán jogszabályi szinten igyekeznek megteremteni az általam tárgyalt doktrína szabályait, jóllehet ideális, ha a fundamentális alkotmányos rendelkezéseket a jogszabályok részleteiben bontják ki.¹²

⁸ FÜRÉSZ KLÁRA: *A bíróság*. In: Kukorelli István (szerk.): Alkotmánytan. Osiris Kiadó Kft., Budapest, 2007.

⁹ SHETREET 2012, 45. p.

¹⁰ LICHTENSTEIN JÓZSEF: *A bírói függetlenség*. In.: TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ – SCHANDA BALÁZS – CSINK LÓRÁNT (szerk.): Bevezetés az alkotmányjogba (Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei). HVG-ORAC Lap- és könyvkiadó Kft. Budapest, 2016. 369. p.

¹¹ SHETREET 2012, 51. p.

¹² SHETREET 2012, 28. p.

2. A szűken értelmezett bírói függetlenség

A bírói függetlenségről tehát beszélhetünk szűkebb értelemben is, amikor a bírói ítélet függetlensége kerül a vizsgálódás középpontjába, miszerint a bíró kizárólag a jogszabályoknak és saját lelkiismeretének van alárendelve az ügy elbírálásakor.¹³ Ezen belül különbséget tehetünk a bíró szakmai és személyi függetlensége között. Az előbbi magába foglalja, hogy a bíró számára nem adható semmilyen utasítás az ügy elbírálása tekintetében, ügyet beleegyezése nélkül tőle elvonni nem lehet.¹⁴ Ez a fajta függetlenség elsősorban a bíró igazságszolgáltatáson belüli helyzetét érinti, miszerint semmiféle belső nyomásnak engedve köteles az ügyben dönteni.¹⁵ A személyi függetlenség pedig - kiegészítve az utasításadás tilalmát - azt hivatott szolgálni, hogy a bírót ítélete miatt állásából ne lehessen felmenteni, eltávolítani, illetve áthelyezni.¹⁶ A személyi függetlenséghez kapcsolódóan kerül említésre annak a kívánalma, hogy a bíró jó magaviselet esetén a nyugdíjkorhatár betöltéséig kerüljön kinevezésre és hogy a bírói javadalmazás megfelelően biztosítva legyen.¹⁷ Említésre kerül egy további függetlenségi forma is, amely a bíró és a felek közötti neutrális viszonyt jelképezi. Ez azt a követelményt fedi le, hogy a bíró semmilyen – rokoni, baráti vagy egyéb nyomást gyakorló – kapcsolatban nem lehet azzal a féllel illetve felekkel, akiknek az ügyében eljár.¹⁸ Mindezek tényleges megvalósulását egy sor garancia biztosítja, amelyek közül érdemes kiemelni az elmozdíthatatlanság és áthelyezés tilalmát, az összeférhetetlenségi szabályokat, a felelősségi szabályokat, a mentelmi jogot, a bírói javadalmazás szabályait.¹⁹ Ezeken túl fontosnak tartom a garanciák közé sorolni a bírói kinevezést is, valamint az ügyszignálási automatizmust, amelyet a bírói függetlenség modern garanciájaként nevesíthetünk.²⁰

3. Bírói függetlenség az írott sorok mögött

Meg kell azonban jegyezni, hogy bár ezek a garanciák a függetlenség nélkülözhetetlen feltételei, mégsem adnak teljes képet a bírói függetlenség tényleges érvényesüléséről az egyes államokban.²¹ Nem mondhatjuk ugyanis azt, hogy az alkotmányi illetve jogszabályi szinten a garanciák széles skálájával körülbástyázott bírói függetlenség rögzítése egyenes utat jelent az alapelv gyakorlati érvényesüléséhez, sőt nem is szükségszerű feltétele. A bírói függetlenség megvalósulását számos más tényező befolyásolja. Mindenekelőtt meg kell említeni az adott országban uralkodó jogi és politikai kultúrát, amely gyengítheti vagy erősítheti az alapelv érvényre jutását. Továbbá azáltal, hogy a bírói függetlenség tárgyalása során nem hagyatkozhatunk pusztán a jogszabálysövegre,

¹³ NAGY ERNŐ: *Magyarország közbizsága (Államjog)*. Hatodik kiadás. Atheneum Kiadó. Budapest, 1907. 405. p.

¹⁴ LICHTENSTEIN 2016, 364–365. pp.

¹⁵ M. FISS, OWN: *Judicial Independence*. In.: W. Levy, Leonard – Kenneth, L. Karst, Kenneth (szerk.): *Encyclopedia of the American Constitution*, Second edition, Macmillan Reference USA. New York, 2000. 1455. p.

¹⁶ LICHTENSTEIN 2016, 364–365. pp.

¹⁷ SHETREET 2012, 44. p.

¹⁸ M. FISS, OWN 2000, 1455. p.

¹⁹ LICHTENSTEIN 2016, 366. p.

²⁰ BADÓ 2013, 71. p.

²¹ FLECK 2002, 28. p.

elengedhetetlen, hogy vizsgálódásomba szociológiai elemeket is beemelvek. A bírói függetlenség szorosan kapcsolódik a bíró személyes, belső meggyőződéséhez, megkövetelve azt, hogy ítélezése során mentes legyen minden vallási, faji, etnikai, világnézeti elfogultságtól, és nem utolsósorban politikailag is neutrális legyen. Ez a politikai elszigeteltség azt követeli meg a bírótól, hogy maradjon független a politikai befolyástól, elsősorban a törvényhozó és végrehajtó hatalmi ág politikai többségének kontrolljától és ráhatásától.²² A politikailag független bíró követelményének valamennyi demokratikus ország nagy jelentőséget tulajdonít és kiemelt fontosságára tekintettel számos helyen már az alkotmányban megfogalmazták ezt a kívánalmat. Magyarország Alaptörvénye kimondja A bíróságról szóló részben, hogy „A bírák nem lehetnek tagjai pártnak, és nem folytathatnak politikai tevékenységet.”²³ Hasonlóképpen fogalmaz a lengyel alkotmány is, amikor a bírók számára nem engedélyezi a politikai párttagságot.²⁴ A spanyol alkotmány a bírák számára a politikai párthoz való csatlakozást tilalmazza.²⁵ A Szlovák Köztársaság alkotmánya azt mondja, hogy a bíró eskütétele előtt köteles lemondani politikai tisztségeiről.²⁶ A példálózó felsorolásból láthatjuk, hogy nem egy alkotmányozó döntött a politikai elszigeteltség szövegszerű megjelenítése mellett. Természetesen – ahogyan az már korábban is említésre került – a jogszabályi deklarálás sohasem biztosítja a tényleges érvényesülést.

IV. A bírói függetlenség nemzetközi deklarációi

Mielőtt rátérnék az egyes országokban megvalósuló bírói függetlenség vizsgálatára, említést szeretnék tenni azokról nemzetközi dokumentumokról, amelyek nagy befolyással voltak a bírói függetlenség fejlődésére. Noha a bírói függetlenség koncepciója elsőként a nemzeti szinten jelent meg, és innen befolyásolta a nemzetközi jogtudományt, ma azonban már a nemzetközi emberi jogi egyezmények fogalmazzák meg alapvető téziseket az igazságszolgáltatás működésével kapcsolatban, és így hatnak vissza a nemzeti jogalkotásra, alapvető követelményeket megfogalmazva a bírói függetlenséggel kapcsolatban.²⁷

Az ENSZ Polgári és Politika Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya valamint az Emberi Jogok Európai Egyezménye kimondja a független és pártatlan bírósághoz való jogot, azonban e dokumentumok a bírói függetlenség alapköveinek (a bíró nem utasítható, nem beszámoltatható, többi hatalmi ágtól való elszigeteltség stb.) lerakásán túl nem határozza meg, hogy a követelmények megvalósítása miként történjen, azt meghagyja a nemzeti törvényhozások számára. Itt meg kell említeni *Manfred Nowak* nevét, az egyezségokmány egyik kommentárjának íróját, aki a függetlenség kívánalmaként

²² M. FISS, OWN 2000, 1455. p.

²³ Magyarország Alaptörvénye, Az állam 26. cikk.

²⁴ TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ – BADÓ ATTILA (szerk.): *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban*. KJK Kerszöv. Budapest, 2005. 500. p.

²⁵ TRÓCSÁNYI – BADÓ 2005, 899. p.

²⁶ TRÓCSÁNYI – BADÓ 2005, 973. p.

²⁷ SHETREET 2012, 477–479. pp.

elsősorban a hosszabb időre való kinevezést valamint az utasításadás tilalmát jelöli meg.²⁸ A nemzetközi emberi jogi egyezmények bírói függetlenségre vonatkozó rendelkezéseit többnyire az Emberi Jogok Európai Bírósága értelmezte ítéleteiben. Továbbá számos olyan nem-kormányzati vagy kormányközi szakmai szervezet által kidolgozott dokumentumot találunk, amelyek nemzetközi szabványként alapelveket fogalmaznak meg a bírói függetlenségre vonatkozóan, és iránymutatásként szolgálnak a nemzeti jogalkotások számára.²⁹

Elsőként az ENSZ által 1985-ben elfogadott „A bírói magatartás bangalorei alapelvei” elnevezésű dokumentumot emelném ki a sorból. Már az elnevezéséből következtethetünk arra, hogy a dokumentum alapvető elveket fogalmaz meg a bíró magatartására irányadóan, nevezetesen a függetlenséget, a pártatlanságot, a feddhetetlenséget, a szabályszerűséget, az egyenlőséget valamint a szakértelmet és szorgalmat. A függetlenséget a jogállamiság előfeltételeként határozza meg, és felhívja a bírót annak fenntartására, mind személyét, mind a bírósági rendszeren belüli helyét illetően. A dokumentum 1.6 pontja kiemeli a társadalom igazságszolgáltatásba vetett bizalmának a fontosságát, amely mint a bírói függetlenség elengedhetetlen kritériuma, csak a bírói attitűd magas színvonalával érhető el.³⁰ A közbizalom az igazságszolgáltatás egészére nézve is alapvető értéknek van számon tartva. Elképzelhetetlen lenne ugyanis az, hogy a bíróság maradéktalanul eleget tudjon tenni funkciójának, ha a hétköznapi emberek nem függetlenként és pártatlanként tekintene rá, és eljárását nem tisztességesnek, hatékonynak és hozzáférhetőnek tartaná.³¹ A függetlenséghez szorosan kapcsolódva a bangalorei alapelvek kimondják, hogy a bíró mint pártatlan ítélkező személy köteles előítéletektől, részrehajlástól és elfogultságtól mentesen ellátni igazságszolgáltatási tevékenységét. A pártatlanság alapelveinek második pontja pedig a kifogástalan bírói magatartásra hívja fel a figyelmet, amely a bíró és az igazságszolgáltató hatalom függetlenségébe vetett közbizalmat erősíti.³² A jelenkori igényeknek megfelelően 2007-ben szükségesnek látták megalkotni a bírói függetlenség egy új sztenderdjét, amely irányadó mind a nemzeti, mind a nemzetközi bírúk számára. A Mount Scopus International Standards of Judicial Independence számos korábbi dokumentumból merített ihletet (pl. az Egyesült Nemzetek vagy az International Bar Association bírói függetlenségre vonatkozó irányelveiből). A Mount Scopus International Standards of Judicial Independence foglalkozik a bíró személyes és ítélkező függetlenségével valamint nagy hangsúlyt fektet magának az bírósági szervezetrendszer függetlenségére, továbbá számos garanciális tényezőre kitér, így például a bírói kinevezésre, javadalmazásra, hivatali időre és többek között a szignálás automatizmusára is.³³

²⁸ BÁRD KÁROLY: *Bírói függetlenség az Európai Unió társult országaiban. Hol állunk mi magyarok?*, Fundamentum, 2002. 1. szám.

²⁹ SHETREET 2012, 37–39. pp.

³⁰ https://birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/kozadatok/obh/a_biroi_magatartas_bangalorei_alapelvei_tel_jes_1.pdf

³¹ SHETREET 2012, 41. p.

³² https://birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/kozadatok/obh/a_biroi_magatartas_bangalorei_alapelvei_tel_jes_1.pdf

³³ Mount Scopus Minimum Standards of Judicial Independence.

*V. A bírói függetlenség garanciái**1. A bíró személyes függetlenségének garanciái*

Soraimat a bírói függetlenség feltételeinek – garanciáinak – általános elemzésével folytatom, majd ezt követően igyekszem bemutatni azok gyakorlati érvényesülését az egyes országokban. Elsőként a bírói függetlenség egyik alapvető feltételét, a hivatali idő biztonságát szeretném részletesebben körüljárni, amely magában foglalja az elmozdíthatatlanság és áthelyezés tilalmát. A Mount Scopus International Standards of Judicial Independence – hasonlóan az IBA által lefektetett elvekhez – rögzíti, hogy a bírói kinevezés lehetőleg élethosszig szóljon, kötelező nyugdíjazás előírásával, és a bíró ennél rövidebb időn belül történő eltávolítása csak megfelelő okkal történjen.³⁴ Az elmozdíthatatlanság garanciája nem mást biztosít a kinevezett bíró számára, mint hogy akarata ellenére ne lehessen őt állásából a hivatali idő lejárta előtt eltávolítani, csakis a törvényben meghatározott ok bekövetkezte esetén. A bírói függetlenség e feltételének egyértelmű szándéka egy olyan ítélkezési biztonság megteremtése, amelynek köszönhetően a bíró félelem nélkül tud dönteni az elé kerülő ügyről, anélkül, hogy az esetlegesen kellemetlen döntése miatti retorziótól kellene tartania.³⁵ Itt már felfedezhetjük a bírói függetlenség egy következő garanciáját, amely a bírákra vonatkozó felelősségi szabályokat fogja át. Ez azt jelenti, hogy a félelemmentes ítélkezés megteremtése érdekében a jogalkotónak olyan szabályokat kell alkotnia a bírák munkaviszonyának megszüntetésére és fegyelmi büntetésére nézve, amelyek kizárják annak a lehetőségét, hogy azokat befolyásolási eszközként használják fel a bírakkal szemben. Ezek a megnehezített felelősségi szabályok biztosítják azt, hogy a pulpitus mögött ülő ítélkező bíró az elé kerülő ügyet csakis a jog és saját lelkiismeretének parancsa alapján, minden külső és belső befolyás nélkül döntse el anélkül, hogy félnie kelljen, hogy a törvényben meghatározott kivételes eseteken kívül bírói tisztségéből elmozdítják.³⁶ E kivételes esetre példaként szolgálhat a bíró általi bűncselekmény-elkövetés, súlyos vagy ismétlődő hanyagság, magatartási szabályok súlyos megsértése vagy fizikai illetve mentális alkalmatlanság. Továbbá lefekteti annak a követelményét is, hogy az eltávolítást egy olyan szervezet végezze, amely a végrehajtó hatalomtól független, azonban meghagyja, hogy meghatározott esetekben a törvényhozásnak lehet szerepe ebben az eltávolítási folyamatban.³⁷ Harmadikként említeném a sorban a bírói javadalmazás biztonságának követelményét, amelynek elengedhetetlen bástyáként kell állnia a bírói függetlenség erődítményében. Azt a követelményt foglalja magába, hogy a bíró fizetése és egyéb díjazása valamint későbbi nyugdíja törvény által kerüljön meghatározásra oly módon, hogy mentes legyen a végrehajtó és a törvényhozó hatalom bármiféle jogtalan beavatkozásától.³⁸ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a bírák díjazásának változatlanok kell maradnia. Tekintve, hogy a bírói javadalmazás számos külső faktor befolyása, különösen a gazdaság nyomá-

³⁴ Mount Scopus Minimum Standards of Judicial Independence.

³⁵ LICHTENSTEIN 2016, 366. p.

³⁶ BADÓ 2013, 85. p.

³⁷ Mount Scopus Minimum Standards of Judicial Independence.

³⁸ SHETREET 2012, 25. p.

sa alá kerülhet, meghatározott esetben lehetőség van a bírói díjazás csökkentésére, az azonban előírás, hogy ennek időszakos felülvizsgálatát egy, a végrehajtó hatalomtól független szerv végezze.³⁹ Valamennyi bírói függetlenséggel foglalkozó dokumentum rögzíti a bírói magatartásra vonatkozóan, hogy mely foglalkozások és pozíciók azok, amelyek összeegyeztethetetlenek a bírói hivatással, biztosítva ezáltal azt, hogy a bírói hivatás politikai, gazdasági és foglalkozási befolyástól mentes legyen. Ezek az ügynevezett összeférhetlenségi szabályok számos tilalmat állítanak fel annak érdekében, hogy a bíró pártatlansága és elfogulatlansága ép maradjon. Így általában rögzítésre kerül többek között, hogy a bíró nem tölthet be semmilyen pozíciót a végrehajtó illetve a törvényhozó hatalmi ágon belül, nem lehet tagja politikai pártnak, továbbá bírói hivatásának betöltése alatt más jogi tevékenységet nem folytathat.^{40 41}

2. A bírósági szervezetrendszer függetlenségének garanciái

A fentiekben ismertetett garanciák elsődlegesen a pulpitus mögött ülő bíró személyes függetlenségéhez kapcsolódtak, biztosítva a független, pártatlan és félelemmentes ítélezést. Azonban nem mehetünk el észrevétlenül olyan további garanciák mellett, amelyek elsődlegesen az igazságszolgáltató hatalmi ág függetlenségéhez kapcsolódnak. Ennek keretében többek között olyan kérdéseket is vizsgálni kell, mint a bírósági igazgatás és az ügyszignálási rendszer jellegzetességeit. Minderről azért kell beszélni, mert nem beszélhetünk független egyéni bírőról, ha azok egy olyan bírósági rendszerben működnek, amely a másik két hatalmi ág jogosulatlan befolyása és elnyomása alatt áll.⁴²

A bírósági igazgatás vonatkozásában alapvetően 3 modelltől beszélhetünk: a kizárólagos bírósági igazgatás modell esetén a központi igazgatási hatáskörök gyakorlója az igazságszolgáltató hatalmi ágon belül helyezkedik el; a kizárólagos végrehajtó modell valósul meg abban az esetben, ha bírósági igazgatást a végrehajtó hatalmi ág látja el és végül a harmadik modell esetén pedig megosztott hatáskörökről beszélhetünk. A bírói függetlenség megteremtése érdekében számos ország folyamodik az első modell kiépítéséhez – általában bírói tanácsok létrehozatalával -, azonban meg kell jegyezni azt is, hogy a teljes bírói önkormányzatiság létrehozásával jelentősen lecsökken a számonkérhetőség lehetősége, ami a kizárólagos végrehajtó modellhez hasonlóan ugyancsak kihívást jelent a bírói függetlenségre nézve.⁴³ Nem mondhatjuk ki tehát azt sem, hogy a bírói függetlenség megsértését eredményezi, ha a végrehajtó hatalom bizonyos jogosítványokat gyakorol a bíróságok központi igazgatása vonatkozásában.

A függetlenséget biztosító vagy azt korlátozó tényezőként merül fel az egyes jogrendszerekben a törvényes bíróhoz való jog elvéből levezetve a szignálás, azaz az ügyek elosztásának a kérdése. Számos jogrendszerben „végső célként pedig az automatikus

³⁹ Mount Scopus Minimum Standards of Judicial Independence 2.20 §.

⁴⁰ Mount Scopus International Standard of Judicial Independence; IBA Code of Minimum Standards of Judicial Independence; Bangalore Principles of Judicial Conduct.

⁴¹ LICHTENSTEIN 2016, 367. p.

⁴² SHETREET 2012, 481–482. pp.

⁴³ FLECK ZOLTÁN: *Bírósági szervezetek és alapjogok*. In.: Badó Attila (szerk.): *A bírói függetlenség, a tisztességes eljárás és a politika*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011. 23–24. pp.

ügykiosztási rend fogalmazódott meg”.⁴⁴ Nem lehet tagadni az emberi tényező megjelenését a bírói jogalkalmazásban: a pulpitus mögött ülők között ideológia, világnézeti, etnikai, vallási különbségek lelhetők fel a bírói függetlenséget leghibátlanabban megvalósító jogrendszereken belül is. Felszínre ezek ideális esetben nem kerülnek, ezekről az emberi tényezőkről az igazságszolgáltatást igénybe vevők legtöbb esetben mit sem érzékelnek, ám soha nem lehet megfelekedezni létükről. Mindazonáltal, hogyha e nézetbeli különbségek mégis visszatükröződnek az egyes bírák ítéleteiből, az aggodalomra adhat okot: a kormányzat, politikai pártok és egyéb szervek, személyek befolyásolják az ügyelosztást, oly módon, hogy a számukra feltehetőleg előnyösebb ítéletet hozó bíróra történjen a szignálás. Nem véletlenül fogalmazódik meg, helyenként akár alkotmányos szinten is rögzítve az ügyelosztási automatizmus követelménye, miszerint az ügyek kiosztása véletlenszerűen történjék az egyes bírók, bírói tanácsok között. Ennek a garanciának a tényleges megvalósulása nagymértékben hozzájárul az igazságszolgáltatás függetlenségéhez, különösen azokban az államokban, ahol a bírák pártatlanságának, függetlenségének a megítélése korántsem konfliktusmentes.⁴⁵ A bírói függetlenség számos nemzetközi normája, mint például a Mount Scopus International Standards of Judicial Independence vagy az IBA Code of Minimum Standards of Judicial Independence kifejtik annak szükségességét, hogy a bírák közötti munkamegosztás egy előre meghatározott terv alapján történjen, amelynek lefolyásába csak kivételes esetekben lehet beavatkozni.⁴⁶

Természetesen a hagyományos garanciákon túlmenően számos egyéb olyan követelmény fogalmazódik meg a törvényhozó és a végrehajtó hatalommal szemben, amely igyekszik visszatartani az államhatalom e szereplőit attól, hogy magatartásukkal veszélyeztessék a bírói függetlenséget. Így aggályos, ha a törvényhozás vagy a végrehajtás olyan jogosultsággal rendelkezik, amely alkalmas a bírói döntéshozatalba való beavatkozásra az ítélet megfordításával.⁴⁷

Véleményem szerint A bírói magatartás bangalorei alapelvei fogalmazza meg az egyik legfontosabb kitételt a bírói függetlenség vonatkozásában. Nem elég ugyanis a fent említett garanciák megléte mind nemzetközi, alkotmányos és az igazságszolgáltatásra vonatkozó jogszabályi szinten, hanem túl kell nyúlnia bírói függetlenség megszlárdításáért folytatott „küzdelemnek” a jogszabályi kereteken. A dokumentum ugyanis kimondja a függetlenség és a pártatlanság értékei között, hogy a bírónak olyan magas színvonalú magatartást kell tanúsítania, amely fenntartja a közbizalmat a bírósági rendszerben és biztosítja, hogy a társadalom szemében mind a bíró mind pedig a bíróság független és pártatlan szereplője az igazságszolgáltatásnak.⁴⁸

⁴⁴ FLECK 2002,

⁴⁵ BADÓ 2013, 71. p.

⁴⁶ SHETREET 2012, 497–498. pp.

⁴⁷ Mount Scopus Minimum Standards of Judicial Independence 2.5 § és 3.1 §.

⁴⁸ https://birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/kozadatok/obh/a_biroi_magatartas_bangalorei_alapelvei_tel_jes_1.pdf

VI. A bírói függetlenség vizsgálata az egyes országokban

Világos tehát, hogy annak ellenére, hogy valamennyi demokratikus berendezkedésű országban hasonló módon kerül rögzítésre a bírói függetlenség tétele és annak garanciái, megvalósulása azonban korántsem mutat homogén képet az egyes államokban.⁴⁹ Tekintettel arra, hogy igen kevés azoknak a forrásoknak a száma, amelyek az egyes országokban a bírói függetlenséget biztosító szervezeti és más jogszabályi garanciák részletezésével foglalkozna, így nagytóm tükre csupán az adott országban a bírói függetlenségre komoly hatást gyakorló feltétel(ek) bemutatására és esetleges hiánya problematikájának feltárására fog fókuszálni.

Természetesen elemzésem olykor nem nélkülözheti a ma ismert bírói függetlenség koncepciójának kialakulása szempontjából releváns történelmi eseményeket, amelyek nemcsak az adott ország jogi és politikai kultúrájának megismeréséhez vezetnek közelebb bennünket, de részletesebb képet mutatnak az egyes országok bírósági rendszere függetlenségének állapotáról is. Az elkövetkezőkben igyekszem górcső alá venni a bírói függetlenség megjelenését az általam vizsgált országokban, amelyek vonatkozásában elemzésem csupán a mintaadó vagy bizonyos vonatkozásban meghatározó képet mutató államokra teljed ki. Kiindulópontként az Egyesült Királyság fogja elemzésem középpontját képezni figyelemmel arra, hogy a bírói függetlenség koncepciója itt vert először gyökeret, és máig példamutató abban a tekintetben, hogy miként lehetséges az alkotmányi deklaráció nélküli, erős társadalmi, jogi és politikai támogatottságot élvező bírói függetlenség megvalósítása. Soraimat az Amerikai Egyesült Államokkal fogom folytatni, amely az Egyesült Királyságtól gyökeresen szakítani akaró tendenciával teremtette meg államszervezetét, és alakított ki mintaadó megoldásokat. Az Egyesült Államok viszonylatában figyelmem elsősorban a politikai függetlenség problémájára fog fókuszálni megvizsgálva azt, hogy milyen mintaadó formulák születtek annak biztosítására.

A szignálási automatizmus széles skáláját bemutató országban pedig számos olyan megoldást találhatunk, amelynek Magyarországra történő átöröklése sem lenne lehetetlen. Következő állomásként Németország bírói függetlenségi állapotát fogom közelebbről megvizsgálni, külön figyelmet fordítva az ügyelosztási automatizmus német megoldására, tekintettel arra a tényre, hogy Németország jogterületi felosztása, és így a bírák szakosodása a magyar rendszerhez hasonló módon működik. A bírói öngazgatási rendszer vonatkozásában nyújthat adaptálható formulákat Franciaország, és ennek okán tanulmányom nem nélkülözheti a francia bírói függetlenség tárgyalását. Ugyancsak fontos következtetéseket lehet levonni az olasz bírósági igazgatási szervek működéséről, amely már önmagában megalapozza, hogy soraimat Olaszország bírói függetlenségi állapotának bemutatására is kiterjesszem. Ám ezen túl nem elhanyagolható megoldásokat találhatunk a szignálási rendszer vonatkozásában is. Természetesen értekezésemet Magyarország részletes vizsgálatával fogom zárni, amelynek során igyekszem a fentebb említett országok gyakorlatából levonható következtetéseket a magyar viszonyokra rávetíteni, egyfajta alternatív megoldási lehetőségként a bírói függetlenség megvalósulásával kapcsolatban jelentkező esetleges hibák orvoslására.

---

⁴⁹ BADÓ 2013, 11. p.

1. Egyesült Királyság

Abból az elgondolásból, hogy a bírói függetlenség alapját jelentő hatalmi ágak elválasztásának elméletét a korabeli angol viszonyok alapján *John Locke* vetette papírra majd pedig az angol viszonyok ösztönözték *Montesquieu*-t is arra, hogy megalkossa az Európában gyökeret verő elképzelését⁵⁰, védhetőnek tartom, hogy ismertetésemet az Egyesült Királyságból kiindulva kezdjem meg. A történeti fejlődés szerepét hangsúlyozva fontosnak tartom az angol alkotmánytörténet jelentős mozzanatait kiemelni a bírói függetlenség, és különösen annak egy fontos garanciája, a hivatali idő biztonsága vonatkozásában. A common law bölcsőjeként is ismert Egyesült Királyság alkotmánya komolyabb forradalmak és válságoktól mentes történelmének köszönhetően organikusan fejlődött.⁵¹ Ez lehetővé tette a szigetország számára, hogy a jogintézményei és a jogalkotás törés nélkül lépjenek rá a haladás útjára.⁵² A kontinentális Európa országaihoz hasonlóan a középkor időszakában Angliában is a király kezében összpontosult a három hatalmi ág. Önálló bírósági szervezetrendszerrel, szakmailag és személyileg független bírőról nem beszélhetünk, hiszen a király hatáskörében állt a bírakat kinevezni, és eltávolítani hivatalukból. Nem volt éles választóvonal az adminisztratív és ítélkező feladatok között, maguk a bírák is a királyi adminisztráció részei voltak.⁵³ A király mint legfőbb bíró úgynevezett writ-eken keresztül vett részt az igazságszolgáltatásban a bírói hatalmat a király nevében gyakorló királyi bírák által. Az ítélet is a király nevében született.⁵⁴

Egyértelműen látjuk tehát, hogy az ítélkező bíró nem volt független. *I. Erzsébet* uralkodása idején felmerülő *Cavendish*-eset azonban megmutatja, hogy a függetlennek nem mondható bírói hatalom mégsem hódolt be minden esetben az államfőnek.⁵⁵ A bírói függetlenséghez vezető út egyik fontos állomása volt az angol alkotmánytörténetben, amikor *Sir John Walter* ellenállt *I. Károlynak*, aki el kívánta távolítani őt bírói hivatalából, egy számára nem tetsző ítélet okán. *Sir John* azonban olyan törvényes eljárást követelt, amely megállapítja, hogy ítélethozatala nem volt megfelelő és csak ebben az esetben hajol meg az eltávolítás előtt.⁵⁶ 1701-ben következett be a fordulópont, amikor az Act of Settlement kimondta a bírák élethosszig, pontosabban jó magaviseletig tartó kinevezését azzal, hogy a Parlament két házának kérésére a király elmozdíthatta őket hivatalukból.⁵⁷ Ez több szempontból még mindig nem jelentett teljes biztonságot a bíró számára ugyanis egészen 1760-ig fennállt az a gyakorlat, hogy az uralkodó által korábban tett kinevezések, megbízások halála estén az új uralkodó akarata szerint megszűnnek, avagy változatlanul hatályban maradnak.⁵⁸ Ennek ellenére az Act of Settlement valóban lefektette Angliában a bírák függetlenségének első alapköveit. A hivatali idő biztonságának követelménye magában foglalja az ideiglenes bírói kinevezés

⁵⁰ TRÓCSÁNYI 2016, 81. p.

⁵¹ TRÓCSÁNYI 2016, 39. p.

⁵² BADÓ ATTILA: *Az angol jog vázlatja*. In: Badó Attila et al (szerk.): *A jogrendszerek világa*. Pro Talentis Universitatis Alapítvány. Szeged, 2012. 21. p.

⁵³ SHETREET 2012, 29. p.

⁵⁴ RUSZOLY JÓZSEF: *Európa alkotmánytörténete*. PÜSKI. Budapest, 2005. 239. p.

⁵⁵ RUSZOLY 2005, 239. p.

⁵⁶ BADÓ 2013, 16. p.

⁵⁷ RUSZOLY 2005, 239. p.

⁵⁸ SHETREET 2012, 29–30 pp.

lehetőségének elkerülését is, hiszen veszélyes lehet függetlenségére nézve, ha a bíró az állandó kinevezés vagy előléptetés reményében dönt az elé kerülő ügyben. Skóciában ennek a veszélyét 1999-ben ismerték el, ahol korábban az ideiglenesen kinevezett büntetőbírák függetlenségét baljós felhőként árnyékolta be, hogy állandó kinevezésük a vádhatóság fejének kezében volt.⁵⁹ Több mint 300 év elteltével azonban máig működik az Egyesült Királyságban az Act of Settlement által kialakított gyakorlat, amely szerint a felsőbb bírósági bírák felmentése ügyében a Parlament két háza dönt. Meg kell azonban jegyezni, hogy az angol igazságszolgáltatás függetlenségét és pártatlanságát hosszú idő óta védelemben részesítő rendszer, valamint a common law jogrendszerében a precedensekkel lényegében jogot alkotó bírák tekintélye azt eredményezte, hogy a bírák és az igazságszolgáltatás függetlenségének kérdése mindig is szilárdan állott, és hozzájárult ahhoz, hogy máig mindössze egy bíró került felfüggesztésre törvényhozási aktussal. Az alsóbb bíróságok esetében változatosabb képet mutat az angol jogtörténet. 2005-öt megelőzően a Lord Kancellár mint az igazságszolgáltatás feje rendelkezett a bírák felmentésének jogosítványával, amelyet azonban egyetlen bíróval szemben sem gyakorolt.⁶⁰ Ezen a ponton szeretnék egy kis kitérőt tenni és megvizsgálni a Lord Kancellár kiemelt szerepét az angol államműködésben, amely korántsem semleges az általam vizsgált kérdéskör vonatkozásában. Általánosan elfogadott alkotmányos nézet volt, és ma is az a szigetországban, hogy az igazságszolgáltatás különálló hatalmi ág. Ennek talán látszatra ellentmondott a Lord Kancellár kiemelt szerepe, aki egy személyben testesítette meg az alábbi funkciókat: igazságszolgáltatás feje, a kormánykabinet tagja valamint Speaker a Lordok Házában.⁶¹ A modern demokráciákban ez természetesen aggályos képet mutatott, hiszen a tradíciókon nyugvó angol rendszernek a hatalmi ágak elválasztásának elvével és a bírói függetlenséggel való összeegyeztethetősége nem volt egyértelmű. Mindez annak ellenére fogalmazódott meg, hogy a hagyományokon felépülő Egyesült Királyságban a jogi és politikai kultúra által teremtett közegében nem fordult elő olyan, hogy a Lord Kancellár visszaélt volna hatalmával, a bírák politikamentesek voltak és kinevezésük szakmai szempontok alapján történt.⁶² Az igazságszolgáltató hatalom szervezeti szétválasztását célzó törvényjavaslatot a parlament végül 2005-ben fogadta el és a Constitutional Reform Act ezzel megszüntette a Lord Kancellár évszázadok óta fennálló, tradicionális tisztségét eltörölve az igazságszolgáltató hatalomhoz tartozó jogosítványainak döntő többségét.⁶³ A Lord Kancellár tisztségének módosulásával szükségszerűen megváltoztak a bírák kinevezési és felelősségi szabályai és ezen a ponton térnék vissza korábbi gondolatmenetemhez, megvizsgálva az alsóbb bírósági bírák elmozdításának szabályait 2005 után. Ma az Egyesült Királyságban a jó magaviseletig kinevezett bíróval szemben, bírói magatartását megkérdőjelező, a bíróságon belülről érkező panaszokat a Lord Chief Justice a Lord Kancellár közreműködésével fontolja meg és egye-

⁵⁹ <https://www.judiciary.uk/about-the-judiciary/the-judiciary-the-government-and-the-constitution/jud-acc-ind/principles-jud-acc/>

⁶⁰ BADÓ 2013, 85–88. pp.

⁶¹ NEIL ANDREW: *Judicial Independence: The British Experience*, In: SHIMON SHETREET – CHRISTOPHER FORSYTH (ed.): *The Culture of Judicial Independence (Conceptual foundations and practical challenges)*. Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 2012. 361–363. pp.

⁶² BADÓ 2013, 40–41. pp.

⁶³ ANDREW 2012, 363–364. pp.

tértésben állapítják meg a szükséges lépéseket. Munkájukat egy független testület, a Judicial Complaints Investigation Office segíti. Felmerülhet azonban a kérdés, hogy nem jelent-e csorbát a bírói függetlenségre, hogy a végrehajtó hatalom tagja, egy miniszter továbbra is részt vesz a panaszos bírói magatartás elbírálásában. A válasz nem, hiszen ezzel a modellel biztosítják annak az elkerülését, hogy a bíróságon belül, egy bíró ne tudjon jogosulatlanul fellépni bírótársával szemben, és mivel a panasz a bíróságon belülről érkezik ezért annak a látszatát is kiküszöbölik, hogy a Lord Chief Justice és a Lord Chancellor politikai indíttatásból vizsgálja az adott bíró magatartását.⁶⁴

2. Amerikai Egyesült Államok

Kanadától délre, az angol kolóniákon létrejövő Amerikai Egyesült Államok az egyik legrégebbi és legstabilabb alkotmánnyal rendelkezik a mai napig, amelyből nem hiányozhat a bírói hatalom szabályozása sem. A honatyák a korabeli modern alkotmányfilozófiai irányzatokra alapozva, elsősorban *Montesquieu* és *Locke* munkáját felhasználva alkották meg 1787-ben az Amerikai Egyesült Államok máig hatályos alkotmányát, amely a hatalmi ágak szigorú elválasztására épül. Nem véletlenül, hiszen az angol telepeken kialakult hatalmi berendezkedés nem felelt meg az anyaországtól való gyökeres szakítást ösztönző alkotmányozók fejében. Az elválás azonban nem volt teljes, hiszen jogrendszerét tekintve a szövetségi ország megmaradt a common law talaján, eltekintve az egyes államokban hatályba léptetett, elsősorban eljárásjogi kódexektől.⁶⁵ Az alkotmányozó honatyák elengedhetetlen tartották egy független bírósági szervezetrendszer létrehozását, amely létfontosságú a törvényhozó hatalmi ág túlkapásainak a korlátozásában és az amerikai nép alapvető jogainak a megóvásában. *Alexander Hamilton*, az alapító atyák között számon tartott amerikai államférfi szerint a bírók feladata nem csupán a jognak és törvényeknek alárendelten ítélni, hanem fontos ellenőrző funkciót kell ellátniuk a törvényhozó testület felett.⁶⁶ Az angol precedensrendszertől eltérően az amerikai bírák nincsenek a saját szintjükön született korábbi ítéletekhez kötve, csupán ha azt kellően meggyőzőnek találják.⁶⁷ Ez tág teret biztosít a pulpitus mögött ülők számára, hogy saját belátásuk, meggyőződésük szerint értelmezzék és fejlesszék a jogot. Különösen igaz ez a Legfelsőbb Bíróságra, amely nem lévén kötött a precedensekhez, folyamatosan képes az alkotmány rendelkezéseit (újra)értelmezni. Ez a felfogás, amely az amerikai bírókra alkotmányos örként és a jog értelmezőjeként tekint, szemben áll a kontinentális Európa civiljogi nézőpontjával, ahol a rendes bírák sokkal gyengébb pozíciót foglalnak el az igazságszolgáltatáson belül.⁶⁸

A bírói függetlenség egyik legfontosabb forrása a szövetségi alkotmány bírói hatalomról szóló harmadik cikkelye, amely kimondja: „Mind a legfelsőbb, mind az alsó

⁶⁴ <https://www.judiciary.uk/about-the-judiciary/the-judiciary-the-government-and-the-constitution/jud-access/jud-conduct/>

⁶⁵ BADÓ ATTILA – BÓKA JÁNOS: *Az Egyesült Államok Jogrendszere*. In.: Badó Attila et al (szerk.): *A jogrendszerek világa*. Pro Talentis Universitatis Alapítvány. Szeged, 2012.

⁶⁶ <http://www.sistemasjudiciales.org/content/jud/archivos/notaarchivo/672.pdf>

⁶⁷ BADÓ – BÓKA 2012, 97. p.

⁶⁸ <http://www.sistemasjudiciales.org/content/jud/archivos/notaarchivo/672.pdf>

bíróságok bírái hivatalukat addig gyakorolják, míg azt megfelelően látják el; szolgálataikért meghatározott időközökben tiszteletdíjban részesülnek, melyet hivatalviselésük tartama alatt nem lehet csökkenteni.”⁶⁹ *Le Dain* kanadai bíró fogalmazta meg az 1980-as években a bírói függetlenség 3 fontos feltételét, amelyek közül kettő, a hivatali idő valamint a bírói javadalmazás biztonsága az USA-ban már két évszázaddal korábban alkotmányi rögzítésre kerül. A szövetségi szinten rögzített szabály harmóniában van az Egyesült Királyságban már 1701-ben gyökeret verő gyakorlattal. Meg kell jegyezni, hogy az amerikai jogrendszerben a legváltozatosabb gyakorlattal találkozhatunk a bírói kiválasztási rendszer vonatkozásában, és anélkül, hogy mélyebben megvizsgáljam a kérdést, elengedhetetlennek látom a vizsgált garancia szempontjából, hogy egy szűkebb hatókörű betekintést tegyek a témába. Az Amerikai Egyesült Államok bírói kiválasztási rendszere nem tekinthető egységesnek. A legkülönbözőbb módok léteznek egymás mellett. A bírói függetlenség személyi garanciái a szövetségi és tagállami szinten elhelyezkedő bírakat kinevezésüktől függően eltérően illeti meg. Ezen a ponton kell megemlítenem azt is, hogy Észak-Amerika ezen országában az egyik legszorosabb kapcsolódási pontot figyelhetjük meg a politika és a bírói hatalom között.⁷⁰ Általános elvárás-ként fogalmazódik meg valamennyi demokratikus államban a bírói függetlenség vonatkozásában a politikai elszigeteltség. Ez alatt azt értjük, hogy a klasszikus hatalommegosztás elméletéhez kapcsolódóan a bírónak függetlennek kell lenni a végrehajtó és törvényhozó hatalomtól, ám ez az Amerikai Egyesült Államokban nem valósul meg maradéktalanul. *Pokol Béla* az Egyesült Államok bírói hatalmának kapcsán azt írja, hogy egy igen nagyfokúan átpolitizált bírói szféráról beszélhetünk, amelyek egymással szemben állva gyakorlatilag a társadalom politikai megoszlását tükrözik vissza: „Egy független, átpolitizált és széles körű mérlegelési lehetőségek szerint ítélkező bírák hatalmaként írható le az Egyesült Államok bírói hatalmi ága”.⁷¹ Az Amerikai Egyesült Államokban a politikai függetlenség egyik közismert akadályát jelenti az elnöknek, mint a végrehajtó hatalom fejének egyik prerogatívája. Az elnök jogosult kinevezni a Szenátus tanácsának a meghallgatást követően a Legfelsőbb Bíróság bíráit, amely egy igen nagy politikai kontrollt biztosít az elnök számára.⁷² A Legfelsőbb Bíróság bíráinak kinevezése a jó magaviselet feltételével élethossziglan szól, garanciaként szolgálva a bírói függetlenség kiteljesedéséhez, hiszen az esetlegesen fennálló kötelék az őt kinevező elnökhöz csak annak hivatali idejéig fog tartani.⁷³ Ez az élethossziglani kinevezés – amely a bíró politikai függetlenségét és hivatali idejének biztonságát teremti meg – azonban csak meghatározott szövetségi bírói kört érint.⁷⁴ Az alsóbb szinten elhelyezkedő bírák kiválasztása eltérő lehet, mégis a bírósági szervezetrendszerben történő előmenetelük szorosan az elnök személyéhez van kötve. Így nem megalapozatlan az a kijelentés, hogy a magasabb pozíciókra törő bírák esetlegesen kerülnek, hogy az elnök politikájával ellentétes

⁶⁹ The Constitution of the United States, Article III.

⁷⁰ BADÓ ATTILA: *A bírák kiválasztása, a tisztességes eljárás és a politika*. In.: Badó Attila (szerk.): *A bírói függetlenség, a tisztességes eljárás és a politika* (Összehasonlító jogi tanulmányok). Gondolat kiadó, Budapest, 2011. 47. p.

⁷¹ POKOL BÉLA: *A Bírói hatalomról*. Századvég Kiadó. Budapest, 2003. 11. p.

⁷² M. FISS, OWN 2000, 1455–1456. pp.

⁷³ M. FISS, OWN 2000, 1455–1456. pp.

⁷⁴ BADÓ 2011, 47–48. p.

ítéleteket hozzanak.⁷⁵ A megüresedett szövetségi bírói állásokat pedig általában az adott elnök politikai irányvonalát követő személyekkel töltik fel, biztosítva ezzel a pártnak megfelelő döntéseket. Tagállami szinten ma már nem igazán találkozunk az élethossziglani kinevezés nyújtotta bírói függetlenség garanciális előnyével, hiszen a kinevezések jobbra határozott idejűek és a bírói tisztség elnyerése a kormányzó, a törvényhozó testület vagy adott esetben a nép általi választással történik.⁷⁶ Az angolszász jog világában sűrűn használt „józan ész” alapján belátható, egyik esetben sem hiányzik a politikai elem a kiválasztásnál, és ezáltal erősen felvetődik a kétség a bírói függetlenség szempontjából is. Az egyes államok legváltozatosabb kiválasztási módszereiben azonban közös, hogy a társadalom rendkívül széles körben tud részt venni a folyamatban. Ez ugyan növeli a bírói hatalom nyilvános elszámoltathatóságának lehetőségét, ám a kiválasztási folyamattal járó kampánytevékenységek a bírói függetlenségnek még a látszatát is aláássák. Itt már természetesen nem csupán a politikai elem jelenik meg, hanem számos egyéb érdekcsoport járulhat hozzá a megnövekedett kampányköltségekhez – joggal feltételezhetően abban a reményben –, hogy az általuk támogatott bíró a kinevezése esetén majd a későbbiekben esetleg viszonzza a „szívességet”.⁷⁷ Igazodva a korábbi anyaországban kialakult gyakorlathoz, az Egyesült Államokban a szövetségi bírák kinevezése jó magaviseletig tart, és az Egyesült Királysághoz hasonlóan, felmentésük is a törvényhozás közreműködésével történik. A Képviselőház és a Szenátus minősített többségű egyetértésével történő eltávolításra azonban még a mai napig nem került sor, és az egyetlen erre irányuló, politikai alapokon nyugvó kísérlet is kudarcba fulladt, megerősítést adva ezzel a bírói függetlenség doktrínájának. Sokáig nem is létezett más módszer a szövetségi bírák fegyelmi felelősségre vonására, mígnem 1980-ban elfogadták a Judicial Councils Reform and Judicial Conduct and Disability Act-et, amellyel – összhangban a bírói függetlenséggel – az igazságszolgáltató hatalmi ágon belül megteremtették azokat az eszközöket, amellyel a szövetségi bíró felelőssége megállapítható, és amellyel végső eszközként az impeachment eljárás megindítását javasolhatják a törvényhozásnak.⁷⁸ Mint arról már fentebb is szóltam, a szövetségi alkotmány garanciát fogalmaz meg a tekintetben, hogy a bírák fizetése nem csökkenthető. Ezzel alkotmányos szinten megteremti azt a védelmet, amely a javadalmazás biztonságához és így a bírói függetlenség biztosításához szükséges. A valóság azonban más képet mutat. A probléma abban gyökerezik, hogy sem a szövetségi, sem pedig a tagállami törvényhozás nem hajlandó a bírák fizetését növelni, és ezzel kompenzálni az infláció okozta értékcsökkenést. Ez természetesen nemcsak a bírói függetlenségen ejt csorbát, hanem a bírói rekrutáció minőségét is befolyásolja, hiszen számos tehetséges bíró választja inkább a jobban jövedelmező magánpraxist, és ígéretes jogászok fordítanak hátat a bírói kinevezésnek.⁷⁹

Benjamin Cardozo akként fogalmazott a bírói függetlenség vonatkozásában, hogy a bírák öntudatlanul is, de nem képesek objektíven tekinteni a dolgokra, hanem csakis a saját szemükkel, amelynek lencséjén keresztül szűrődik az életük során felhalmozódott

⁷⁵ M. FISS, OWN 2000, 1455–1456. pp.

⁷⁶ BADÓ 2011, 48–50. p.

⁷⁷ JAMESON W. DOIG: *Judicial Independence and Impartiality in the United States*. In.: DODEK, ADAM – SOSSIN, LORNE: *Judicial Independence in Context*. Irwin Law. Toronto, 2010. 417–418. pp.

⁷⁸ BADÓ 2013, 94–96. pp.

⁷⁹ DOIG 2010, 434. p.

ismeret és érzelem, az öröklött ösztönök, meggyőződések, tapasztalatok, elképélések.⁸⁰ Nem véletlenül kerül megfogalmazásra az Egyesült Államokban az ügyek kiosztásának automatikussá tétele, amelynek indoka elsősorban az átpolitizált bírói karban keresendő. A bírák pártatlanságának, egyenletes leterhelésének a biztosítását, és a politikai befolyástól való mentességet hivatott szolgálni a szövetségi szinten működő sorsolási (lottery) rendszer az ügyek bírák közötti elosztásánál. Habár a tagállami bírósági rendszereket nem köti a szövetségi igazságszolgáltatás rendszerének mintája, ennek ellenére széles körben alkalmazzák a véletlenszerű szignálást, és ennek szükségessége - tekintve a tagállami bírák fentebb részletezett politikai kapcsolatát - kétségbenvonhatatlan.⁸¹ Ismertek olyan megoldások, amikor a beérkező ügyeket nem az egyes bírákra, hanem naptári napokra automatikusan szignálják és az adott napra beosztott bíró lesz az, aki az ügyet tárgyalni fogja (master calendar system). Ennek különféle változatai léteznek a jogesetek komplexitásától függően: vannak olyan rendszerek, amikor az ügy egyes szakaszait újrashignálják, más esetekben pedig a kiszignált ügy minden egyes szakaszát ugyanazon bíró tárgyalja. Ma a technika fejlődésének köszönhetően számítógép végzi a naptári szignálást, lehetővé téve a saját belátás alapján történő ügykiosztás kizárását. Ezeken túl számos más ügyszignálási módszer kerül kialakításra a tagállami bíróságokon, figyelembe véve a bíróság hatáskörét, illetékességét, a beérkező ügyek komplexitását valamint a bírói kar egyenletes leterheltségét is.⁸² Az Amerikai Egyesült Államokban a Szövetségi Legfelsőbb Bíróságra beérkező ügyet támogató vagy elutasító többségből a szenioritás elve alapján válik a bíróból előadó. Amennyiben a többségnek tagja a bíróság elnöke is, ebben az esetben akár ő maga is kijelölheti ezt a személyt (magát is beleértve), de ellenkező esetben nem rendelkezik az ügyszignálás jogával.⁸³

3. Németország

A kontinentális jogrendszerek sorába illeszkedik az Európai kontinens szövetségi állama, Németország. A második világháborút követően a győztes hatalmak hatására született meg 1949. évi bonni alaptörvény, amelyet sokáig ideiglenesnek tekintettek, ennek ellenére máig hatályban van.⁸⁴ Az önálló bírói hatalom a német alaptörvény 97. cikkelyében kerül megfogalmazásra: „A bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alárendelve. A hivatásos és a szabályszerűen végleges alkalmazásban lévő bírákat akarattuk ellenére csak bírói határozat alapján és csak a törvényben meghatározott okokból és csak az azokban megállapított formák között lehet hivatali idejük lejártá előtt felmenteni, tartósan vagy ideiglenesen hivataluktól felfüggeszteni, áthelyezni vagy nyugállományba helyezni...”⁸⁵ A cikkely első paragrafusa a bírák szakmai, míg a második a személyes függetlenségükre utal. Előbbi alatt, mint ahogyan az alaptörvény szövege is

⁸⁰ DOIG 2010, 427–428. pp.

⁸¹ BADÓ 2013, 76–84. pp.

⁸² BADÓ 2013, 80–83. pp.

⁸³ POKOL BÉLA: *Újabb adalékok a jogszociológiai állam elemzéséhez*. In.: Jogelméleti Szemle, 2017/2, 159. p. http://jesz.ajk.elte.hu/2017_2.pdf

⁸⁴ TRÓCSÁNYI 2016, 43. p.

⁸⁵ TRÓCSÁNYI – BADÓ 2005, 696. p.

kifejti, azt értjük, hogy a bíró saját belátása és lelkiismerete alapján, minden külső befolyástól mentesen, kizárólag a jognak alárendelve dönt az elé kerülő ügyben.⁸⁶ A bíró szakmai függetlenségének érvényesülését biztosító személyi függetlenség pedig garantálja, hogy a bírót a jog parancsa és személyes belátása alapján hozott ítélete miatt hivatalából eltávolítani, felmenteni, áthelyezni ne lehessen.⁸⁷ Az alkotmány szövege továbbá magába foglalja azt, hogy a törvényhozás az élethossziglan kinevezett bírák számára korhatárt állapítson meg, amelynek elérésével nyugállományba vonulhatnak. Ugyanitt kerül megfogalmazásra, hogy a bírákat kizárólag teljes javadalmazásuk mellett lehet áthelyezni vagy hivatalukból elbocsájtani, ha megváltozik a bíróság szervezeti vagy működési területe.⁸⁸ Nem fog újdonságként hatni az a megállapítás, hogy határvonal húzható a romai-germán és a common law jogcsaládja közé, és az első csoportba tartozó jogrendszerek bírái hagyományosan gyengébb pozíciót foglalnak el, mint angolszász társaik. Mindkét jogcsaládban azonban egyre inkább megfigyelhető az a törekvés, amely a bírák fegyelmi felelőssége szabályainak erősítése felé hat oly módon, hogy a bírói függetlenség sértetlenül maradjon. Meg kell találni azt az egyensúlyt, amely lehetővé teszi, hogy a bírák szakmai függetlensége, önállósága érintetlen maradjon, azaz, hogy a hatályos jogszabályok és saját belátásuk alapján tudjanak ítéletet hozni, de mindeközben szigorúbb alapra helyezték számonkérhetőségüket. Németországban a jogszabályi szinten megfogalmazott általános fegyelmi szabályokat maga bírói kar tölti meg tartalommal és alakítja ki azokat felelősségi előírásokat, amelyek mérceként szolgálhatnak a bírák tevékenységére nézve. Azonban a pontos és részletes jogszabályi előírások jobban szolgálják a bírói függetlenséget, hiszen a nem egyértelmű törvényi rendelkezések nyitva hagyják a kapukat a bírák fegyelmi felelősségének megállapítása iránti eljárások nyomós ok nélküli megindításának.⁸⁹ A bírák fegyelmi felelősségre vonását Németországban szolgálati bíróságok végzik, elérve ezzel a végrehajtó hatalom beavatkozásának kizárását a fegyelmi jogkörökből. A szolgálati bíróságok ezen túl hatáskörrel rendelkeznek többek között a bírák áthelyezésének, felmentésének és egyéb, a bírói jogállást érintő kérdésben. A szakbírókból álló testület ellen azonban az az aggály fogalmazódik meg, hogy a kollégáik felett ítélkező bírák esetleges együttérző hozzáállása veszélyezteti a bírói függetlenséget.⁹⁰

Németországban a bírói függetlenséget érintő legkényesebb téma a bírák kiválasztásánál merül fel, és az Amerikai Egyesült Államok vonatkozásában már tárgyalt politikai függetlenség kérdésköre a német bírák kiválasztásánál sem problémamentes. A probléma abban gyökerezik, hogy Németországban a mai napig nem alakult ki egy, a végrehajtó hatalomtól független igazságszolgáltatási tanács, amely részben vagy egészben gyakorolná a központi igazgatási hatásköröket, és így részt venne a bírák kiválasztásában is. Szövetségi szinten a pulpitus mögött ülő ítélkezők kiválasztásánál a politikai elem kétségbevonhatatlan: meghatározott tagállami miniszterekből és a tagállami törvényhozás által delegált képviselőkől áll a kiválasztó bizottság, akik minden bizonnyal nem hagyják maguk mögött politikai hovatartozásukat a kiválasztási folyamat során.

⁸⁶ http://www.institute.esu.edu.ge/uploads/content/N2/magazine_N2-33.pdf

⁸⁷ LICHSTEINSTEIN 2016, 365. p.

⁸⁸ TRÓCSÁNYI–BADÓ 2005, 696. p.

⁸⁹ BADÓ 2013, 102–105. pp.

⁹⁰ BADÓ 2013, 106–107. pp.

Tagállami szinten változatos kiválasztási módszereket alkalmaznak, de közös bennük, hogy az esetek többségében más hatalmi ágak reprezentánsainak túlsúlya mellett kerül sor a bírák kiválasztására.⁹¹ Nem szabad azonban elfelejteni azt a tényt sem, hogy Németországban a bírák politikai életben való részvétele - beleértve a párttagságot - megengedett, így nem meglepő, hogy a politikai függetlenség kérdése különös figyelmet kap a kiválasztás során.

Németországban a hatályos bonni alaptörvényt megelőzően már a weimari alkotmány is rögzítette a törvényes bíróhoz való jog elvét, amelyet ma már kiterjesztően úgy értelmezünk, hogy sem a külső hatalom, sem pedig a belső kényszer nem szólhat bele abba, hogy az adott ügy felett melyik bíró vagy bírói tanács ítélkezhet. Ma a német igazságszolgáltatásban „az előre meghatározottság elve” érvényesül, egy ún. ügyelosztási terv kerül alkalmazásra, amelynek értelmében a beérkező ügyek egy bizonyos elven működő automatizmus alapján kerülnek az egyes bírákhoz, bírói tanácsokhoz.⁹² Az évenként, írásban megalkotandó ügyelosztási tervnek a lehető legpontosabb szabályok alapján kell tartalmaznia az egyes bírákhoz kiszignálendő ügyek mechanizmusát, amely tipikusan a vádlott vagy a felperes kezdőbetűje vagy lakóhelye alapján történik. Az ügyelosztási terv elkészítése mindig az adott bíróság elnökségének, azaz a bíróság elnökének és a bíróságon dolgozó meghatározott számú bírák csoportjának a feladata.⁹³

4. Franciaország

Franciaországban a bírói függetlenség egy különleges formája létezik. Az V. Köztársaság alkotmányának 64. cikkelyében az igazságszolgáltató hatalom függetlensége kerül deklarálásra, amit a köztársasági elnök hivatott biztosítani és garantálni.⁹⁴ A hatalom-megosztás demokratikus eszméjén felépülő Franciaországban azonban kérdéses, hogy az ítélkező hatalmi ág valójában milyen önállósággal rendelkezik a jogrendszeren belül. Jól tükrözi ezt az is, hogy a francia alkotmány az „autorité” és nem pedig a hatalmat kifejező „pouvoir” kifejezést használja, amikor az igazságszolgáltató hatalmi ágról rendelkezik. Az „autorité” márpedig autoritást, hatóságot jelent.⁹⁵ Franciaországban is szabályozzák az összeférhetetlenséget, melynek értelmében a bíró nem folytathat az oktatási, művészeti és irodalmi munkán kívül egyéb kereső tevékenységet. Tilos számukra politikai demonstrációban vagy sztrájkban való részvétel, azonban megengedett mind a párttagság mind pedig a szakszervezeti tevékenység keretében folytatott érdekvédelmi munka.⁹⁶ A kontinentális jogrendszer országai közül Franciaország az elsők között alakította ki a bírói öngazgatás szervezeti kereteit és hozta létre a Legfelsőbb Igazságszolgáltatási Tanácsot (le Conseil supérieur de la magistrature).⁹⁷ Korábban a

⁹¹ BADÓ 2013, 46–50. pp.

⁹² BADÓ 2013, 73–75. pp.

⁹³ BADÓ 2013, 73–75. pp.

⁹⁴ TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ – BADÓ ATTILA 2005, 353. pp.

⁹⁵ BADÓ 2013, 19–20. pp.

⁹⁶ LICHTENSTEIN JÓZSEF: *Az igazságszolgáltatás rendszere Franciaországban*. Institute for political science of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1998.

⁹⁷ BADÓ 2013, 64–65. pp.

köztársasági elnököt, valamint az igazságügyi minisztert is tagjai között tudó Tanács két, a bírói függetlenség szempontjából fontos garanciális jogkörrel bírt. A bírakat a köztársasági elnök nevezi ki, de a Legfelsőbb Igazságszolgáltató Tanács javaslatvételi és egyetértési joga is meghatározó az államfő döntésében, továbbá kizárólag a Tanács terjeszthet elő javaslatot bizonyos hivatalok, pl. semmítőszéki bírói pozíció betöltésére vonatkozóan. Nem elhanyagolandó a Tanács egyetértési joga a bírói előmenetellel kapcsolatosan sem. A bírói függetlenséggel összefüggésben a Tanács másik garanciális jogosítványa, hogy a bírák ellen fegyelmi ügyekben ez a szerv jogosult fegyelmi bírósággént eljárni,⁹⁸ és egyedül a Tanács szabhat ki a bírókra a törvényben meghatározott esetekben szankciót.⁹⁹ A bírói önigazgatás túlkapásaival szemben azonban szükségesnek látszott egy olyan erőteljesebb kontroll kialakítása, amely a bírói függetlenség sérelme nélkül tudja eloszlatni a Legfelsőbb Igazságszolgáltatási Tanáccsal kapcsolatosan megfogalmazott kritikákat. Ennek következtében került sor arra, hogy elvágják a Tanács minden kapcsolatát a végrehajtó hatalmi ággal és így a továbbiakban nem tagja annak az igazságügyi miniszter valamint a köztársasági elnök sem. A Legfelsőbb Igazságszolgáltató Tanács összetételét ezen túl még oly módon alakították át, hogy a három hatalmi ágtól független szereplők kerültek a tagok sorai közé, akik alkalmasak arra, hogy erősítsék a Tanács számonkérhetőségét, politikai függetlenségét és csökkentsék korporatív jellegét. Ez utóbbi szempont Franciaországban erőteljes támogatást kap a bírák kiválasztásában azáltal is, hogy a szelekciós eljárás során kötelezően előírt felvételi vizsgával találkozhatunk, amely a diplomás jelöltek szakmai és emberi alkalmasságát a lehető legtárgyilagosabban igyekszik felmérni és ezáltal kizárja, hogy más tényezők befolyással bírjanak a kiválasztási eljárás során.¹⁰⁰ Szintén a Tanács hatáskörébe tartozik a bírák fegyelmi felelősségére vonása. Németország esetén már találkozhattunk azzal, hogy a fegyelmi ügyekben kollégáik felett ítélkező szakbírók együtt érző hozzáállása veszélyezteti a független ítélkezést. Ez a probléma természetesen Franciaországban is felvetődik, és igazságszolgáltatás alapvető értékeivel összhangban ezt úgy igyekeznek kiküszöbölni, hogy a fegyelmi eljárásokat nyilvánosság bevonásával folytatják le, és a döntéseket anonimizált formában közzéteszik.¹⁰¹

5. Olaszország

Olaszországban a második világháborút megelőzően a kontinentális Európára jellemző, a végrehajtó hatalom által kontrollált bírói hatalom működött.¹⁰²

A változás 1945 után indult el, amikor a bírói önkormányzat alkotmányi szabályozására sor került és ezzel végleg elvált a bírósági szervezet a végrehajtó hatalomtól. 1959-ben létrehozták a legfelsőbb bírói tanácsot, mint igazgatási csúcsszervet, amelynek tagjait a bírói karon belül választották. Azonban a duzzadó bírói kar politikai hovatartozása egyre

⁹⁸ LICHTENSTEIN 1998.

⁹⁹ KEZIBAN, KILIC – PAKSY MÁTÉ: *A francia jogrend*. In: Badó Attila – Bencze Mátyás – Bóka János – Mezei Péter (szerk.): *A jogrendszerek világa*. Pro Talenti Universitatis Alapítvány. Szeged, 2012.

¹⁰⁰ BADÓ 2013, 64–69. pp.

¹⁰¹ BADÓ 2013, 107–109. pp.

¹⁰² POKOL 2003, 17. p.

inkább befolyásolta a tagok megválasztását, és maga a bírói előmenetel is politikailag átítatódott. A bírói függetlenség oldaláról közelítve tehát elmondható, hogy Egyesült Államokban kialakult modell ráhúzható az Olaszországban kialakult viszonyokra, azzal az eltéréssel, hogy a legfelsőbb szinten elhelyezkedő kasszációs bíróság Olaszországban nem engedte a bírának az eléjük kerülő ügyek alkotmányos mérlegelését.

A másik fontos eltérés abban ragadható meg, hogy az Egyesült Államokban a bírói önkormányzati szervezetek lényegesen kisebb jelentőséggel bírnak mint Olaszországban. Ezek a politikailag fűtött szervek döntenek a bírák hierarchiában való előmeneteléről, esetleges jutalmazásokról, amely komolyan kihathat a karrierre vágyó bíró ítélkezési gyakorlatára.¹⁰³ A minisztériumban erős politikai és korporatív befolyás alatt bírák látnak el számos igazgatási hatáskört, így például a fegyelmi eljárás kezdeményezését.¹⁰⁴ A bírák fegyelmi szabályai kapcsán azonban meg kell jegyezni, hogy az egy 2006-os reformnak köszönhetően részletes szabályozást kapott, kiiktatva ezáltal a bizonytalan jogfogalmakat. A részletes fegyelmi szabályok kiküszöbölik a jogalap nélküli eljárás megindítását a bírakkal szemben és erősítik a bírói függetlenséget.¹⁰⁵

Az olasz maffia elleni harcban edződött bírakat kiemelt jogosítványokkal és védelemmel ruházták fel, amelynek következtében egyre erősödött politikai formálódásuk árnyékot vetve függetlenségük bástyájára. Az átpolitizálódott bírói karra tekintettel, valamint a bírósági vezetők túlkapásainak megakadályozása érdekében az ügyelosztási automatizmus kényesebb kérdésként jelentkezik Olaszországban, és rendkívül fontos szempontként jelenik meg az a kíváncsi, hogy az ügyek kiosztását személyes szempontok ne befolyásolják. Mindenekelőtt a bírakat polgári és büntető ügyszakonként csoportosítják. A beérkező ügyek kiosztása a polgári ügyszakok vonatkozásában úgy történik, hogy az adott ügy a felperes kezdőbetűje alapján kerül kiosztásra az egységekbe csoportosított és kor szerint sorba állított bírák között, majd az ügyek jellege alapján további egységekbe osztják be az ügyeket. A büntető ügyszakra egy összetettebb megoldást alkalmaznak, amelynek indoka feltehetőleg abban keresendő, hogy korábban a maffia ügyeinek kapcsán a bírósági vezetők önkényes szignálást alkalmaztak. A büntető ügykiosztás során a 3 szakaszra bontható eljárást szakaszonként külön szignálják maradéktalanul ki-elégítve ezzel a pártatlanság követelményét. Az olasz ügyszignálási automatizmus bevezetése sikeresen elhomályosított minden olyan korábbi pártatlansági kételyt, amely a hosszú múltra visszavezethetően politikailag átítatódott bírói kart érte.¹⁰⁶

6. Magyarország

Közép- és Kelet Európa országainak alkotmányfejlődésénél sok ponton közös vonásokat vélhetünk felfedezni. Az 1989-1990-es években a szovjet hegemonia megszűnését követően ezek az országok kivétel nélkül alakították ki demokratikus államberendezésüket. A posztkommunista államokban az 1990-es években kiépülő demokráciák

¹⁰³ POKOL 2003, 17–20. pp.

¹⁰⁴ FLECK 2011, 29. p.

¹⁰⁵ BADÓ 2013, 105. p.

¹⁰⁶ BADÓ 2013, 77–80. pp.

azonban törekénynek bizonyultak, a „demokratikus intézmények és értékek társadalmi támogatottsága” elmaradt a kívánttól. Az alkotmányos garanciákról azonban elmondható, hogy e régió országaiban máig nem épültek be gyökeresen a köztudatba.¹⁰⁷ Magyarország sem különbözik ebben.

A hatalom egységét hirdető szocialista ideológia természetesen nem engedte Magyarországon a polgári korban már formálódó bírói függetlenség további érvényesülését. Mindazonáltal elmondható, hogy az 1960-as évektől az alapelv „relatív, hiányos, konfliktusos, de működő rendszere volt jellemző”. A bírósági szervezetrendszer irányítása a végrehajtó hatalomhoz, pontosabban az igazságügyi miniszter alá tartozott. A rendszerváltozást követően a bírósági szervezet reformja 1997-ig váratott magára, azonban a bírói függetlenség megteremtésére törekvő változtatások már 1989-ben megkezdődtek: deklarálták a bíró pártatlanságát, megtiltották politikai tevékenységét valamint az Igazságügyi Minisztérium is fokozatosan mondott le a bírósági szervezettel összefüggő jogosítványairól. A politikai rendszerváltozások természetesen korántsem zajlanak zökkenőmentesen, és az újonnan létrejövő demokratikus intézmények és értékek állampolgári támogatottsága is igen gyenge. A politika jogiasítása Magyarországon sem ismeretlen jelenség, és a bíróságok, amelyek tevékenysége időnként ezt igazolja, negatív érzületet és bizalmatlanságot válthatnak ki a társadalomban.¹⁰⁸ A jogállami keretekhez való alkalmazkodás az igazságszolgáltatás reformját követelte meg, amelynek megvalósulásáig 1997-ig kellett várni.¹⁰⁹ Jelen tanulmánnyal azonban nem célom a rendszerváltozást követően, az elmúlt lassan 3 évtized jogi és politikai kultúrájának, valamint igazságszolgáltatási reformjainak bemutatása, hiszen az meghaladná terjedelmi kereteimet. Mindazonáltal szeretném kiemelni az elmúlt évek azon fejleményeit, amelyek komoly befolyást gyakoroltak, és ma is gyakorolnak a bírói függetlenség intézményesüléséhez Magyarországon. 1989-et megelőzően a bíróságok feletti igazgatási, valamint az ítélkezést irányító jogosítványok letéteményese az Igazságügyi Minisztérium volt,¹¹⁰ majd a rendszerváltozást követően egyre inkább megosztotta hatásköreit a bíró önigazgatás szerveivel.¹¹¹ Ez a folyamat beleillett abba a sorba, ami a kontinentális jogrendszereket, azon belül különösen a poszt-kommunista országokat jellemezték. Nevezetesen, hogy elsősorban a bírói függetlenség garanciáinak az erősítésével és a bírói önkormányzati szervekre vonatkozó szabályozásokkal igyekeztek megszilárdítani az általam tárgyalt alapelvet.¹¹² Ez Magyarországon 1997-ben csúcsosodott ki, amikor is megvalósult az igazságszolgáltatás szervezeti függetlensége azáltal, hogy valamennyi igazgatási jogkör az újonnan létrehozott Országos Igazságszolgáltató Tanács hatáskörébe került, megfosztva az Igazságügyi Minisztériumot valamennyi jogosítványától. A korporativizmus és számonkérhetetlenség veszélyének elkerülése miatt a Tanács vegyes összetételű volt: elnökeként a Legfelsőbb Bíróság elnöke funkcionált továbbá 9 választott bíróból, az igazságügy-miniszterből, az ügyvédi kamara elnökéből, a legfőbb ügyészből, és két parla-

¹⁰⁷ FLECK 2002.

¹⁰⁸ FLECK 2002, 28–32. pp.

¹⁰⁹ BADÓ 2013, 156. p.

¹¹⁰ BADÓ 2013, 163. p.

¹¹¹ FLECK 2002, 30. p.

¹¹² BADÓ 2013, 103. p.

menti képviselőből állt.¹¹³ A kétharmados bírói többségű Tanács a nemzetközi összehasonlítás tükrében is széles jogosítványokat kapott, és ez nagyban kedvezett a bírói függetlenségnek. A modell ennek ellenére számos, elsősorban politikai kritikát kapott. Sokan sérelmezték, hogy az OIT elnöke és a Legfelsőbb Bíróság elnöke azonos személy.¹¹⁴

A 2012-ben hatályba lépő Alaptörvényben megjelenő bírói függetlenséget ma Magyarországon a bírók jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvény bontja ki, amelynek első paragrafusa kimondja: „A bíró ítélkező tevékenységében független”¹¹⁵, mégpedig „a bírói függetlenség és pártatlanság alkotmányos elvének maradéktalan érvényre juttatása érdekében...”¹¹⁶ Az Alaptörvény kimondja továbbá, hogy a bírák függetlenek és kizárólag a törvényeknek alárendelten ítélkezhetnek, abban nem lehet őket utasítani.¹¹⁷ Az Alaptörvénnyel összhangban nemcsak a bírák jogállásáról és javadalmazásáról született új törvény, de az 1997-ben megszületett bírósági igazgatási modellt a 2011. évi CLXI. törvénnyel új alapokra helyezték. A legjelentősebb bírósági igazgatási hatásköröket az Országos Bírósági Hivatal elnökéhez telepítették, annak egy személyi felelőssége mellett, akit a törvényhozás 2/3-os többséggel választ egy meg lehetőségen hosszú, 9 éves időtartamra. További (elhanyagolható) hatásköröket ruháztak az elnök hivatali szerveként funkcionáló Országos Bírói Hivatalra illetve az OBH és annak elnökének tevékenységét ellenőrző Országos Bírói Tanácsra.¹¹⁸ Ez utóbbi, bírákból álló szerv meglehetősen gyenge jogosítványokat kapott és igen kevés érdemi beleszólása van az igazgatási kérdésekbe. A modell annyiban felelt meg az európai szten-derdeknek, hogy az igazságszolgáltató hatalom szervezeti függetlensége épségben maradt. Ennek ellenére sokan a politikai függőség kockázatát vélik látni a modellben.¹¹⁹ A kritikusok szerint a kétharmados kormánytöbbséggel kialakított rendszerrel az OBH elnökén keresztül a kormány befolyást gyakorolhat az igazgatási aktusokra, így a bírák kinevezésére, előléptetésére, az ügyelosztásra stb..¹²⁰ A Velencei Bizottság 2012-es jelentésében kifejtette, hogy előnyösebb megoldás lenne, ha kevesebb diszkrecionális hatáskör lenne telepítve az OBH elnökéhez, továbbá, ha ezekkel a hatáskörökkel szemben lehetőség lenne bírói felülvizsgálatra.¹²¹ Spanyolországban minden igényt kielégítően működik az igazgatási döntések bírói felülvizsgálatának gyakorlata¹²² és ez mintaadó példaként szolgálhat a magyar szabályozás számára is. Véleményem szerint, ha az OBH elnökének igazgatási döntéseivel szemben lenne lehetőség külső kontroll igénybevétele, akkor ez nagyban növelné az OBH elnökének számonkérhetőségét is. A Velencei Bizottság véleményének hatására má már lehetőség nyílik arra, hogy a bírák

¹¹³ BADÓ 2013, 175–179. pp.

¹¹⁴ FLECK 2001, 32. p.

¹¹⁵ 2011. évi CLXII. törvény 1. §.

¹¹⁶ 2011. évi CLXII. törvény preambuluma.

¹¹⁷ Alaptörvény 26. cikk (1) bekezdés.

¹¹⁸ LICHTENSTEIN 2016, 383–387. pp.

¹¹⁹ BADÓ 2013, 181–182. pp.

¹²⁰ BADÓ 2013, 182. p.

¹²¹ https://helsinki.hu/wp-content/uploads/Velencei_Bizottsag_CDL-AD_2012_020_Modosított_birosagi_torvenyek_HUN.pdf

¹²² FLECK 2011, 30–31. pp.

az OBH elnökének személyzeti döntései ellen bírósághoz forduljanak.¹²³ Álláspontom szerint azonban a számonkérhetőséget az szolgálná jobban, ha a bírói felülvizsgálatra az OBH elnökének valamennyi döntésével szemben lehetőség lenne, vagy legalábbis az OBT, mint többségében bírákból álló testület szélesebb vétőjoggal rendelkezne ezek vonatkozásában. Kritikus pontként rögzítette az OBH elnökének ügyáthelyezésre vonatkozó jogát, amely élesen ellentétben áll a törvényes bíróhoz való joggal, és magával a jogállamisággal, valamint aggályosnak találta az OBH elnökének csekély elszámoltathatóságát is. Az ezt követően sorra került jogszabályi korrekció javított a kritikus hibaként említett kivetnivalókon, de további problémaként rögzítette, hogy az elnöknek továbbra sincs jogszabályi kötelezettsége döntéseinek indoklására.¹²⁴ 2015 októberében a Nemzetközi Ügyvédi Kamarai Egyesület Emberi Jogi Intézetének (IBAHRI) „Továbbra is veszélyben a bírói függetlenség és a jogállamiság Magyarországon” című kritikus jelentése látott napvilágot. A jelentés sérelmezi az OBT pusztán konzultatív, minimális érdemi jogosítványát, és javasolja az OBT vétőjogának a bevezetését az OBH elnökének döntéseivel szemben.¹²⁵ Habár ez az ajánlás a mai napig nem talált fogadókésztségre a törvényhozáson belül, véleményem szerint nagyban segítene elmosni azt az aggályt, amely az OBH elnökével szemben felmerült.

A bírói függetlenség kapcsán sokat emlegetett pont volt a hivatali idő biztonságának követelménye. E szerint a kinevezett bírót akarata ellenére hivatalából eltávolítani, és a rá vonatkozó nyugdíjkorhatár betöltése előtt nyugdíjazni nem lehet, a bírói tisztségből való elmozdítása csak a törvényben meghatározott esetekben lehetséges.¹²⁶ A 2011. évi igazságszolgáltatást érintő reform azonban közel 270 bírát és ügyészt kényszerített nyugdíjba Magyarországon, és tekintettel arra az összefüggésre, hogy a nyugdíjazás a nyugdíjkorhatár betöltéséhez közel álló, sok esetben vezető pozícióban lévő bírát érintett, és az OBH elnöke kizárólagos kinevezési jogkörrel bír, sokan a politikai elem hangsúlyos megjelenését vélték az intézkedésben felfedezni.¹²⁷ A nemzetközi bírói fórum döntésének hatására a jogalkotó kártérítést és visszahelyezést tett lehetővé a nyugdíjba kényszerült bírák számára, jóllehet többségük nem tért vissza állásába.¹²⁸

A bírósági igazgatás terén természetesen nehéz olyan átfogó megoldást találni, amely minden oldalról megfelel a bírói függetlenségnek. Az egyes országok vizsgálata során láthattuk, hogy meg kell találni az egyensúlyt a bíróságok önigazgatása és a számonkérhetőség között oly módon, hogy a bírói függetlenség a lehető legkevésbé sérüljön. A Magyarországon kialakult bírósági igazgatási modellre nézve nem célozom, hogy de lege ferenda javaslatokat tegyek. A bírói függetlenség vonatkozásában azonban fontosnak látok megfogalmazni olyan kiegészítő javaslatokat, amelyek az általam vizsgált országok tapasztalatai alapján pozitív irányba lendítenék elő a fennálló rendszert. Már a Nemzetközi Ügyvédi Kamarai Egyesület Emberi Jogi Intézetének IBAHRI jelen-

¹²³ https://helsinki.hu/wp-content/uploads/Velencei_Bizottsag_CDL-AD_2012_020_Modosított_birosagi_torvenyek_HUN.pdf

¹²⁴ https://helsinki.hu/wp-content/uploads/Velencei_Bizottsag_CDL-AD_2012_020_Modosított_birosagi_torvenyek_HUN.pdf

¹²⁵ Nemzetközi Ügyvédi Kamarai Egyesület Emberi Jogi Intézetének (IBAHRI) jelentése.

¹²⁶ LICHTENSTEIN 2016, 366. p.

¹²⁷ Nemzetközi Ügyvédi Kamarai Egyesület Emberi Jogi Intézetének (IBAHRI) jelentése.

¹²⁸ Nemzetközi Ügyvédi Kamarai Egyesület Emberi Jogi Intézetének (IBAHRI) jelentése.

tése is megfogalmazta kételyeit a bírák kinevezési eljárásával kapcsolatban és azt a megoldást vetette fel, hogy a kinevezési, előléptetési jogkört egy többségben bírákból álló testület gyakorolja. A jelentés azt az eredményt érte el, hogy az OBH elnöke kizárólag az OBT támogatásával jelölhet ki bírát a köztársasági elnök általi kinevezésre. Azonban ebben az esetben sem találunk megfelelő féket annak a biztosítására, hogy a pályázati rangsorba válogatott jelöltek közül az első helyen álló személy kerüljön kijelölésre.¹²⁹ Ezt a gyakorlatot annyiban látom kiegészítendőnek, hogy az adott bírói állásra pályázatot benyújtók között a francia minta alapján egy objektív szakmai alkalmassági vizsga bevezetését tartom egy járható lehetőségnek. Ennek keretében a pályázó jogszoknak nemcsak a szakmai alkalmassága kerülne felmérésre, hanem a bírói hivatáshoz szükséges emberi tényezők is a vizsgálat tárgyát képeznék. A szakmai vizsga alapján a legjobb eredményt elért pályázót, mint legalkalmasabb jelöltet lenne köteles az OBH elnöke az OBT egyetértésével jelölni a köztársasági elnöknel. Ezzel a szakmai alkalmassági vizsgával kiküszöbölhető lehetne, hogy a kijelölés során az objektív szempontok mellett egyéb szubjektív, például politikai szempontok befolyásolják az eljárást. A francia mintát alapul véve ideálisnak tartom egy olyan bizottság felállítását is, amely az OBH elnöke és az OBT mellett véleményezési joggal részt vesz a bírák kiválasztási eljárásában. A bizottság tagjait a három hatalmi ágtól független, jogi ismeretekkel rendelkező személyek alkothatnák, akiknek a pályázó bíró kijelölésével és alkalmasságával kapcsolatosan megfogalmazott véleményét az OBH elnökének kötelező lenne figyelembe venni. Ezzel biztosítani lehetne, hogy a szakmai, objektív szempontok még erőteljesebben meghatározzák a kiválasztási eljárást, hiszen a bizottságban helyet foglaló civil társadalom résztvevőinek is az az elsődleges érdeke, hogy olyan bírák kerüljenek a pulpitus mögé, akik esetleges későbbi vitás ügyeiket részleghajlás nélkül döntik el.

A szocialista országokban a bírósági igazgatási vezetők számára volt biztosítva az ügyek kiosztása a bírák számára, amely lehetővé tette, hogy az érzékeny eseteket a nézeteiben megfelelő bíró számára szignálja.¹³⁰ Magyarországon az ügyelosztási automatizmus követelménye a rendszerváltás óta napirenden szerepel.¹³¹ Az ügyelosztással kapcsolatban a bírák javadalmazásáról és jogállásról szóló 2011. évi CLXII. törvény ennyit mond: „A bíróra kiosztható ügyek számát úgy kell meghatározni, hogy az lehetővé tegye az eljárási és ügyviteli szabályok megtartását és a bírák arányos munkaterhét.”¹³² Minden bíróságon a bíróság elnöke jogosult előre meghatározni az ügyelosztás rendjét, amelyet azonban „a tárgyévben szolgálati érdekből vagy a bíróság működését érintő fontos okból” módosíthat.¹³³ Valójában, míg a Kúrián, az ítéletáblákon és a törvényszékeken az ott működő szakmai kollégiumok készítik el a saját ügyelosztási rendjük tervezetét és ezt hagyja jóvá a bíróság elnöke, addig a járásbíróságokon, a közigazgatási és munkaügyi bíróságokon az elnök a bírókkal egyeztetve készíti azt el. Magyarországon nem beszélhetünk egy általános, törvényben meghatározott ügyelosztási módszerről. Ilyen uniformizált módszer hiányában a bíróságok az adott bíróság szintjétől, technikai fejlettségétől, a bírák létszámától és szakosodásától függően alkalmaznak

¹²⁹ Nemzetközi Ügyvédi Kamarai Egyesület Emberi Jogi Intézetének (IBAHRI) jelentése.

¹³⁰ FLECK 2002.

¹³¹ BADÓ 2013, 71–72. pp.

¹³² 2011. évi CLXII. törvény 35. § (2).

¹³³ 2011. évi CLXI. törvény 9. § (1).

szignálási módszereket, és az elvárás csupán az, hogy az ügyelosztási terv a jogszabályoknak megfeleljen.¹³⁴ A jelenlegi szabályozás mellett azonban továbbra is felmerülhet az ítélkezés szignálással történő befolyásolásának elvi lehetősége. Különösen veszélyes ez akkor, ha a bíróság elnökének politikai, világnézeti hovatartozása a polgárok szemében is nyilvánvaló. Ebben az esetben egy-egy ügy meghatározott bíróhoz történő kiszignálása még a megfelelő belső ügyelosztási rend ellenére is kétségeket ébreszthet a bíróság pártatlansága tekintetében. Továbbra is szükségesnek látszik egy uniformizált, általános ügyelosztási metódus törvénybe iktatása, amely biztosítja, hogy kétség se merülhessen fel egy-egy kényes ügy szignálása esetén. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a különböző országokban érvényesülő mintaadó megoldásokat. Olaszországban a bírósági vezetők túlzott hatalmának és visszaéléseinek a korlátozása érdekében vezették be a szignálási automatizmust, amely defektusok nélkül működik ma is. A kötelező szignálási automatizmus bevezetése ellen tipikus érv, amely szerint a magyar bírák túlzottan specializált ismeretekkel rendelkeznek, a nemzetközi példák fényében gyengének tűnnek. A legkülönbözőbb jogi kultúrájú jogrendszerekben is képes érvényesülni a bírói függetlenség e modern garanciája, és számos Magyarországhoz hasonló jogrendszerben, például Németországban is zökkenőmentesen valósítják meg a szignálás automatizmusát. Felmerül tehát a kérdés, hogy nem pusztán csak az igazgatási hatalom féltéséről van-e szó az ügyelosztási automatizmus törvényi szabályozásának elutasításakor.

Az ügyelosztási rend uniformizálttá tételekor számos külföldi példát vehetünk alapul. Véleményem szerint egy olyan ügyelosztási rend törvénybe iktatása lenne szükséges, amely kerettörvényként határozná meg a bíróságok számára az alkalmazandó szignálási módszert és ezt alapul véve a bíróságok maguk alkothatnák meg a saját ügyelosztási tervüket figyelembe véve az ott tárgyalt ügyek jellegét, a bírák szakosodását és az adott bíróság technikai fejlettségét. Az általános ügyelosztási terv ideálisan olyan szignálási módszert tartalmazhatna, amely a vádlott vagy a felperes nevének kezdőbetűjét vagy lakóhelyét veszi alapul az ügy szignálásakor, és ezt követően az olasz módszernek megfelelően az ügyeket a szakosodásnak megfelelően egységbe csoportosított bírák között egy további mechanizmus útján osztaná ki. Természetesen egy automatikus szignálási módszer is teremthet rövid távon olyan helyzeteket, amikor az egyenlő munkateher nem megfelelően biztosított. Ezekben az esetekben fontosnak találom, hogy ne a bíróság vezetője legyen jogosult az ügyek kiosztásának módosítására, hanem egy további – szintén törvényben rögzített – metódus kerüljön alkalmazásra az egyenletes leterheltség helyreállítása érdekében. Ebben az esetben egy olyan szignálási módszer alkalmazását tartom elképzelhetőnek, amely eltér az eredetitől és csak a már korábban, a szakosodásnak megfelelően egységbe foglalt bírák között osztja ki újra az ügyeket. Az alfabetikus ügykiosztási rend mellett figyelembe jöhet ilyenkor (és csak ilyenkor) az Amerikai Egyesült Államokban ismeretes, úgynevezett blokk vagy független naptári rendszer, amikor nem bírókra, hanem naptári napokra történik a szignálás, és amelyik napra az adott bíró be van osztva, az a bíró fog az ügygel foglalkozni.¹³⁵ Ez a módszer alkalmas ugyan az összetettebb jogesetek kiszignálására, amely egy-egy ügy újrakiosz-

¹³⁴ <https://birosag.hu/sites/default/files/kerdoiv.pdf>

¹³⁵ BADÓ 2013, 79–80. pp.

tását megfelelően szolgálhatja, de általános módszerként való alkalmazása éppen az egyenlőtlen munkamegosztást eredményezheti.¹³⁶

VII. Konklúzió

A bírói függetlenség kétségtelenül a jogállamiság egyik alappillére, és a jogbiztonság alapvető feltétele. A bírák csak akkor képesek kiszámítható ítéleteket hozni, ha döntésükben kizárólag a törvényeknek és saját lelkiismeretüknek rendelik alá magukat, nem engedve a társadalmi, gazdasági és politikai nyomásnak, valamint saját felfogásbeli hovatartozásuknak.¹³⁷

A bírói függetlenség összehasonlító vizsgálata alapján megállapítható, hogy nem létezik örök időkre tökéletes rendszer. Az állandóan változó gazdasági, társadalmi és politikai környezet megköveteli a jog folyamatos adaptációját, megújulását, és így a bírói függetlenség garanciáinak is alkalmazkodni kell az alakuló viszonyokhoz. A történeti vonulatában is bemutatott bírói függetlenség helyzete az egyes országokban eltérően alakult, és napjainkban az azt biztosító garanciarendszer sem egyforma súllyal gondoskodik e demokratikus alapelv érvényesüléséről. Annak ellenére sem, hogy valamennyi demokratikus állam deklarálja a bírói és igazságszolgáltatási rendszer függetlenségét. Természetesen az igazságszolgáltatás függetlenségének a kinyilvánítása önmagában nem jelent tényleges függetlenséget, amennyiben nincs egy megfelelően kiépített és biztosított garanciarendszer, valamint társadalmi elfogadottságot élvező bírói kultúra.¹³⁸

Habár a különbségek az egyes államok között vitathatatlanok, mint ahogyan azt a jelen tanulmányban magam is bemutatni kívántam, meg kell azonban jegyezni, hogy a bírói függetlenség valamennyi államban központi kérdésként merül fel, és egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a bírák pártatlanságát és beszámoltathatóságát biztosító eszközrendszer kiépítésére.¹³⁹

Mint a posztkommunista országok többségének, így Magyarországnak is azzal a helyzettel kell szembesülnie, hogy a rendszerváltást követően kialakított demokratikus rendszer keretei továbbra is bizonytalanok, és a demokratikus intézmények sem feltétlenül élvezik a polgárok feltétlen támogatását.¹⁴⁰ Míg az Egyesült Királyságban a töretlen jogi és politikai kultúra mindig is ellensúlyozza a bírói függetlenséggel kapcsolatos jogszabályi, intézményi hiányosságokat, addig a posztszocialista országokban erre kevés esély mutatkozik. Részletekbe menő szabályozással lenne szükséges modern jogrendszerekben már kipróbált, bírói függetlenséget biztosító intézményi megoldásokat a magyar jogrendszerbe adaptálni, amelyek az összeférhetetlenségi szabályok mellett a bírák kiválasztásának, fegyelmi felelősségre vonásának, vagy éppen az ügyek szignálásának pontos megoldási módjait rögzítené. Bár a jogi transzplantokkal¹⁴¹ kapcsolatban

¹³⁶ BADÓ 2013, 80. p.

¹³⁷ BÁRD 2002, 6. p.

¹³⁸ BADÓ 2013, 19–20. pp.

¹³⁹ FLECK 2002.

¹⁴⁰ FLECK 2002, 28. p.

¹⁴¹ WATSON, ALAN: *Legal transplants and the European Private Law*. Alan Watson Foundation. 2006.

lehetnek félelmeink a rossz nemzetközi tapasztalatok tükrében, ám véleményem szerint a bírói függetlenséggel összefüggő modern garanciális elemek beemelése a magyar jogrendszerbe sokkal kevesebb mellékhatással járna, mint amennyi kárt okoz a függetlenséggel, pártatlansággal kapcsolatos állampolgári kétely.

NÓRA SALGÓ

JUDICIAL INDEPENDENCE IN COMPARATIVE APPROACH

(Summary)

In this study my goal is to examine how judicial independence appears in different countries in order to detect any possible shortcoming in the guarantees of judicial independence in Hungary. I seek to unravel the basics and the concept of judicial independence, and then with the purpose of finding an applicable model for Hungary I turn my attention to those countries which display an exemplary picture of judicial independence.

First, I study the judicial independence of Great Britain emphasizing that it enjoys a strong social and legal support without any constitutional declaration, in comparison to post-communist countries – like Hungary – where it has not always succeeded to concrete the guarantees of judicial independence. Despite being one of the basic guarantee of the principle in question, the automatic case assignment has not yet been introduced to the Hungarian legal system as there is no automatic order for the assignment of cases fixed by law. By enacting this guarantee in Hungary on the model of the American, German or Italian automatic case assignment, it could also be able to prevent even the pretense of the violation of judicial independence. Focusing on judicial administration in Hungary, especially on the selection of judges, I consider it ideal to adopt a selection method similar to the one established in France. The French selection method operates with an entrance exam making it less possible that the subjective aspect would influence the selection process. For similar purposes, it would also be ideal to set up an advisory committee made up of members independent of the three branches of government.

In this comparative study of judicial independence, I can establish that the exemplary solutions in different countries regarding judicial independence should not be overlooked in Hungary. It would be justified to regulate by law those institutional solutions of judicial independence that has proven itself in modern legal systems. This could eliminate any possible doubts regarding judicial independence and it could also be a way of ensuring the validation of the principle in question.

SÜLI SZABINA MERCÉDESZ*

„Bukott kémek” a szocializmusban. Értekezés a Belovai-ügyről

„A hazáért mindent szabad kockáztatni, de a
hazát kockára tenni soha nem szabad.”
(Deák Ferenc)

I. Bevezetés

A bipoláris világrend végével a politikatudományban is fordulat következett be. Korábban homállyal, titkolózással fedett kérdések kerültek a tudományos megismerés fókuszába. A hatalmi viszonyok fellazulásával a lehetőségek száma jelentősen megnőtt, mely zöld utat adott a kíváncsiskodó szemeknek.

Mivel Kelet-Európa politikai struktúrájának kiemelt szereplői voltak az erőszakszerek, köztük a titkosszolgálatok, a régi rendszer ügyeinek rehabilitálásában ezen intézmények vizsgálata kiemelt figyelmet kapott.¹

A rendszerváltás engedett némi betekintést a szolgálatok működésébe, s számtalan tanulmány, könyv, cikk született ebben a témában. Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a megismerés sohasem lehet teljes. A nemzetbiztonsági szolgálatok működésének ugyanis egyik alapvető jellemzője a titkos információgyűjtés. A demokratikus rendszerekben több, a diktatórikusabbakban kevesebb információ övezi ezen szervek működését, de lényegükből eredően mindenképp kíváncsiak maradunk. A szolgálatokat permanens lepel takarja, mely lepel lehet áttetszőbb, de el nem hagyható.²

A titkosszolgálatok kutatásának feléledése, viszonylagos előtérbe kerülése mindig valamilyen nagy politikai megrázkódtatáshoz, rezsimváltáshoz köthető. Ilyenkor az újdonsült politikai vezetők, a mindenkori elit saját érdekükben, önlegitimációs céllal, legtöbbször az elődök kétes ügyeinek kitérgetését, annak korrump, gonosz vonásainak felfokozását választják. Ebben a tekintetben az új hatalom, mint igazságosztó, az erkölcsi jó megtestesítője tetszeleg. Ez a jelenség a rendszerváltó országokban abszolút tetten érhető.³

---

* SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

¹ RÉVÉSZ BÉLA: *Források a titkosszolgálatok politológiai tanulmányozásához*. Szeged, JATEPress. 2010. 13. p.

² IZSA JENŐ: *A titkosszolgálatok tevékenységének általános jellemzői, ellenőrzésük és irányításuk kérdései*. In: Szakmai Szemle. 2009. 2. szám. 5–19. pp. RÉVÉSZ BÉLA: *A titkosszolgálatok titoktartásáról – Egy politikai jelenség politológiai mellőzöttségéről*. In: Politikatudományi Szemle. 2007. 4. szám. 129–152. pp.

³ RÉVÉSZ 2010, 16. p.

Azt hiszem mindenki számára egyértelmű, hogy a rendszerváltás előtti és utáni titkosszolgálati mechanizmusok nem választhatóak el egymástól radikálisan. A régi rendszer elemeinek bizonyos értelemben vett továbbélését kell feltételeznünk, s minden további vizsgálódás csak ennek a felismerésnek tényként való kezelésével lehetséges. Szakítás a múlttal, radikális 'ledózerolása' az előző rendszernek túlidealizált elképzelésnek tűnhet.

Ezzel együtt valamennyi volt szovjet blokkhoz tartozó országban a hidegháború lezártaival a rendszerváltás a titkosszolgálatok esetén is komoly változásokat hozott. Ügynöklisták kerültek nyilvánosságra, perek indultak az érintettek ellen, illetve a teljes intézményrendszeri struktúra átalakult. Botrányos ügyek előkerülése megbolygatta a közvéleményt, de valamilyen szempontból hozzájárult az újonnan születő rendszer alapköveinek letételéhez. Az lehetne mondani, leszámoltak a múlt kétes ügyeivel.

Magyarország esetén valamivel másabbnak tűnik a helyzet. Ellenzéki politikusok szájából esetenként hallani elszámoltatásról, s pártprogramjukba is előszeretettel fűzik e szándékukat, másrészt a régi rendszer ellenségeinek, az úgynevezett 'NATO-kémeknek' rehabilitációs igényei is előkerülnek újságok címlapján, de ezek általában nem mutatnak túl a szavakkal való eszeveszett csatározás, a választópolgárok saját táborba való édesgetésének, a lapszámok eladási mutatóinak javításának szintjén.

A kormány, és a szolgálatok kommunikációs stratégiai a szolgálatokkal kapcsolatban hiányosak, vagy egyszerűen nem is léteznek.⁴ A jelenleg is hatályos 1995. évi CXXV. tv., a nemzetbiztonsági törvény bizonyos szintű nyitottságra kötelezi a szolgálatokat, így a törvényben meghatározott tevékenységei bárki számára megismerhető, ugyanakkor a konkrét napi ügyek, operatív tevékenységek nem nyilvánosak, sőt államtitkok is lehetnek. Ennél a pontnál fontos megjegyezni, hogy a szolgálatok esetében rendkívül problémásnak bizonyul az összes igényt kielégítő kommunikációs szint kidolgozása, vagyis éppen annyira közel engedni a köz figyelmét, amely még nem akadályozza a hatékony működést. A speciális szolgálatok működésének lényegét, tevékenységük tartalmát, metódusát illetően a mélyebb ismeretek birtoklása egy jól körülírható személyi kör privilégiuma (dolgozók, politikusok, szakértők). A hanyagságuk (hiányos kommunikációs stratégia) következtében, illetve természetükből adódóan információs vákuum keletkezett, melyeket a különböző médiumok szívesen tömnek be pletykákkal, híresztelésekkel.⁵

A magyar médiumok ebben a viszonyrendszerben közvetlen befolyásoló erőt jelenítenek. A rendszerváltást követően kisebb-nagyobb, a titkosszolgálatokat érintő ügyek kapcsán gyakorta olvasni összeesküvés-elméletekről, miszerint a szolgálatok munkatársai öncélúan, illetve a politikai hatalom érdekeit kiszolgálva tevékenykednek, mely híresztelések cinikus folyamatába előszeretettel csatlakozik be a közhangulat. Ezen híresztelések mechanizmusát illetően megfigyelhető az információközlés egyoldalúsága, mely a mindenkori médiafogyasztó, és a politika számára releváns választópolgár igényeihez kívánja igazítani a hírközlést. A szolgálatok köré szőtt misztikus légkör, s az így generált kiemelt érdeklődés a botránykeltéshez biztos talajt szolgáltat. Ezen gyakorlatnak viszont súlyos ára van hosszútávon, többek között károsan befolyásolja a szolgálá-

⁴ TANAI KÁROLY: *A nemzetbiztonsági szolgálatok honlapjának elemzése*. In: Szakmai Szemle. 2009. 2. szám. 184–196. pp.

⁵ SZÜCS PÉTER–SOLTI ISTVÁN: *A magyar nemzetbiztonsági szféra és a nyilvánosság*. In: Nemzetbiztonsági Szemle. 2014. 2. szám. 72–92. pp. RÉVÉSZ 2010. 143. p.

latok valódi tevékenységének elfogadását, megismerését, csökkenti a szervezet iránti társadalmi bizalmat, miközben a sajtó csak addig foglalkozik az adott ügygel, míg az eset piacképesnek bizonyul.⁶

Összességében megfigyelhető, hogy bár a titkosszolgálatok munkáját nagykörű érdeklődés övezi, ennek ellenére-korábbi próbálkozásokat leszámítva- bizonyos kérdésekben nem sikerült igazságot tenni. Ez a fajta meddősége a közvéleménynek, pedig megakadályoz mindenféle előrelépést a múlttal való el/leszámolás ügyében.

Az általam választott téma is tipikusan nagy médiaérdeklődésnek ’örvendhet’, s talán éppen ezért ragadott magával engem is. Noha a korabeli sajtó nem foglalkozott a témával különösképp, s csak egy rövid MTI közlemény számolt be arról; Budapesten tetten érték egy amerikai kém, majd jogerősen elítélték, a rendszerváltás utáni időszak médiumai úgy szólnak; orvosolni kívánták korábbi hanyagságukat, és felkapták a témát.

Kutatásom központjában *Belovai István* ügye áll. 1985. július 10. 18 óra 27 perckor tetten érik a férfit, miközben Budapesten a XI. kerületben a Kővirág sor, és a Zsurló utca sarkán egy, a CIA által részére küldött csomagot vesz fel. Rendkívüliségét bizonyítja, hogy a kapcsolódó vizsgálati anyagok egy része 2015-ig államtitoknak minősültek, és még a mai napig tartalmaznak kitarasokat. *Az ellene felhozott vád igen súlyos; kémszervezet tagjaként, államtitok tekintetében elkövetett kémkedés büntette, illetve nagyobb értékben elkövetett devizagazdálkodás megsértése. A hadbíró életfogytiglani szabadságvesztést szab ki rá, míg a férfi ragaszkodik álláspontjához; tetteivel a III. világháború kitörését akadályozta meg, és állítja; ő az első NATO katona.*

Történetének két verziója ismeretes; egyik szerint hős, aki feláldozta saját egzisztenciáját, hogy a haza védelmére kelljen, figyelmeztetve az amerikaiakat hogy egy ismeretlen ügynök az Európában állomásozó csapataik védelmi vonalában felállított atomaknázarak teljes dokumentációját eljuttatatta magyar közvetítéssel a szovjeteknek. A másik verzió alapján épp ezt a hazát árulta el anyagi érdekekből, a kitűnés, és előrejutás reményében.

1990. szeptemberében *Göncz Árpád* eljárási kegyelemben részesíti Belovait, melynek eredményeképp büntetése 15 évre mérséklődik 5 év próbaidővel. Szabadulását követően szenvedélyes lobbitevékenységbe kezd; tette kellő megítélése érdekében.

Aki az egyik oldalon hős, az a másikon áruló. Ez a dichotómia különösen igaz a titkosszolgálatok esetében. *Belovai* ügyében azonban ebben a tekintetben zavaros képet mutat a közvélemény. A zavar oka, hogy idő közben megtörtént a rendszerváltás, és Magyarországot felvették a NATO tagállamok sorába, de megítélésüket illetően lényegi különbséget nem tapasztalunk. A klasszikus dichotómia dekódolása itt zavarba ejtő eredményt hoz tehát; *melyik oldalon állunk, ki a hős és ki az áruló, mit feltételez az ügyben tapasztalható kontinuitás, meddig terjedhet a rendszerváltás, hozhat-e rehabilitációt a kémek számára? Ki volt Belovai István?* Kérdések sora merül fel tehát bennünk.

Kutatómunkám során igyekeztem némiképp feloldani a közvélemény téma kapcsán mutatkozó megosztottságát, valamint megválaszolni a felmerülő kérdéseket.

A továbbiakban *Belovai István* esetét fogom részletesebben bemutatni, majd hazai és nemzetközi példákat vizsgálva öt problémakörrel foglalkozom. Elsőként a titkosszolgálat szempontjából foglalkozom a témával, majd politikai, jogi minőségét elemzem, végül az ügymenet sajátosságait és morális természetét tekintem át.

⁶ Ibid.

II. A Belovai-ügyről

1. Felvezetés

Belovai István ügyének teljes megértéséhez elengedhetetlen a bevezetőben már említett, „ismeretlen ügynök” történetének felvázolása.

„A Conrad-ügy nem volt szokványos kémügy, hanem két, egymással ellentétes érdekkü világrendszer rivalizálásában a rosszul értelmezett „szövetségi” kötelezettség gócos kitüremkedése a magyar katonai hírszerzés tevékenységében.”⁷

Clyde Lee Conrad az USA Nyugat-Németországban állomásozó V. hadtestének 8. gépesített hadosztályának titkos irodáján iratminősítő részlegén szolgálatot teljesítő amerikai őrmester volt, akit a magyar Szabó Zoltán szervezett be. Belovai az ő tevékenységét jelenti az amerikaiaknak, ezzel hozzájárulva lebukásához. Szabó és Conrad esete az 1970-es évek elejére nyúlik vissza, és majd 1988-ban, a Conrad kémbanda letartóztatásával ér véget, tehát majd 20 évet ölel fel a hidegháború időszakából.⁸

A hidegháborúban a két szuperhatalom közötti versengés a fegyverkezési hajszán túl a titkosszolgálati célokat is maga alá gyűrte. A Szovjetunió igyekezett minden eszközzel, és módszerével fölénybe kerülni az Egyesült Államokkal szemben, mely nagyban meghatározta a tömbhöz tartozó országok, így Magyarország szerepvállalását a kialakult kétpólusú küzdelemben. *A rendszerváltás előtti évtizedekben a magyar titkosszolgálatok, a tömb további országainak titkosszolgálataihoz hasonlóan, a szovjet információ igények kielégítésére szakosodtak.*⁹

A Conradot beszerző Szabó Zoltán 1956-ban hagyta el Magyarországot, majd jelentkezett az amerikai hadsereg Nyugat-Németországban állomásozó alakulatához, és néhány év szolgálat után megkapta az amerikai állampolgárságot. Szabó levélben tartotta itthon maradt szüleivel a kapcsolatot, melyet az állambiztonság levéllel ellenőrzése kontroll alatt tartott, és egyik hazalátogatása során a katonai hírszerzés beszervezte. Szabó beszervezésekor az USA európai szárazföldi hadereje, 8. Lövészadosztályának hadműveleti tervező részlegnél, tiszthelyettesi rendfokozatban szolgált. Munkája révén hadműveleti anyagokhoz is hozzájutott. Szabót 1979-ben nyugdíjazták, de visszavonulását megelőzően gondoskodott utódjáról.¹⁰

Szabó pénzügyi alapon szervezte be Conradot, aki igen nagy fogásnak, – ha nem a legnagyobbak- számított a magyar katonai hírszerzés történetében. Conrad és kémbandája 1975 és ’85 között szolgáltatott információkat a magyar, majd a csehszlovák titkosszolgálatnak. Az általuk közvetített dokumentációállomány 30 ezer oldalra tehető. *„Ezek között szerepelt a 8. hadosztály harckészültségi terve, az USA európai szárazföldi ereje nukleáris eszközeinek alkalmazási terve, a NATO háborús alkalmazási terve, üzemanyag és olajvezeték rendszerének, illetve védelmének a terve, az Atlanti Szövetség katonai szervezetébe nem integrált francia fegyveres erők bevonására vonatkozó elkép-*

⁷ MOZSIK IMRE: *Washingtoni emberünk – Hírszerző voltam Amerikában*. Helikon. Győr, 1995.

⁸ KOVÁCS KRISZTIÁN: *Az amerikai katonai elhárítás külföldön végzett műveleti tevékenységének sajátosságai a Conrad kémügy tükrében*. In: Szakmai Szemle. 2015. 1. szám. 36. p.

⁹ KISS RÓBERT: *Kém(ek)-Elhárító(k)*. Dokumentumfilm. 2008.

¹⁰ KOVÁCS 2015, 36. p.

zelés, valamint a különböző NATO-gyakorlatok terve és dokumentációja [...].”¹¹ A mamut méretű iratállomány kiterjedt kémbandát igényelt, így Conrad pénzügyi ellenszolgáltatás fejében számos munkatársát is beszervezte köztük; *Jeffrey S. Rondeau fő-törzsőrmestert, Roderick J. Ramsay őrmestert, Jeff E. Gregory fő-törzsőrmestert és a hadosztálytörzs hadművelési osztály titkárnőjét, Kelly T. Warren kisasszonyt.* A megszerzett anyagok Budapestre szállításában a magyar származású Svédországban élő *Kercsik testvérpár* is segítette.

Kovács Krisztián- Az Amerikai Katonai Elhárítás külföldön végzett művelési tevékenységének sajátosságai a Conrad kémügy tükrében című tanulmányában az ügy felderítésének folyamatába enged betekintést. Innen tudhatjuk, hogy nem csupán magyar, de világviszonylatban is kiemelkedő jelentőséggel bírt. Ezt bizonyítja, hogy majdnem 10 évig tartott a nyomozás, mely az Egyesült Államok Szárazföldi Hadereje katonai kémelhárítói, a CIA, a Szövetségi Nyomozóiroda, valamint a svéd, német, osztrák szolgálatok szoros együttműködésével zajlott.¹²

Mozsik Imre- Washingtoni emberünk című írásából testközelből ismerhetjük meg a történet magyarországi vonatkozásait. Mozsik beszámolójából kiderül; hatalmas anyagi terhet jelentett a magyar hírszerzés számára a beszerzett dokumentumok finanszírozása. Ugyanakkor, „*az anyagok elsősorban a szovjet fegyveres erők számára bírtak rendkívüli haszonnal és nekik jelentettek értéket*” mégsem vállalták át az ügynöki hasznosítás felmerülő költségeinek egy részét vagy egészét. Ez az ambivalencia a vezetésben is komoly problémákat szült: „*S ezredes nem vállalta a további „vitát”, és betegségre hivatkozva kérte nyugdíjazását.*”¹³

„*S. ezredes nyugdíjazás után Conrad hasznosítása a tájékoztató szolgálat szükségleteihez képest indokolatlanul felgyorsult. Ez a túlfűtött hasznosítás akkor sem csillapodott, miután nyilvánvaló lett, hogy, a Központi Hírszerző Ügynökség londoni rezidenttűréja által beszervezett Belovai István alezredes az amerikaiak tudomására hozta, hogy milyen jellegű és titkossági fokozatú anyagokat szállít a magyar katonai hírszerzés számára egy általa nem ismert amerikai katona. Pedig alapvető szabály, hogy ilyen helyzetekben az esetlegesen veszélyeztetett ügynököt időlegesen vagy tartósan a saját biztonsága érdekében „pihentetni”, vagyis hasznosítását szüneteltetni kell.*”¹⁴

Jogosan merül fel bennünk a kérdés tehát, mi motiválta a magyar felet az eszetlen költsékezésre, illetve mi az oka annak, hogy komolyabban fel sem merült a szuperkém tevékenységének szüneteltetése. *Mozsik Imre* könyvében sorra veszi a lehetséges magyarázatokat. Elsőként említi azt az érvet, miszerint Conrad egyre értékesebb információkkal szolgált. Mint már említésre került, ezen információk azonban csak a szovjetek számára bírtak rendkívüli jelentőséggel: „*A szovjetek számára az átadott anyagok nemcsak a „habot jelentették a torán”, hanem magát a tortát. Nem is maradtak hálátlanok.*”¹⁵ A magyar fél legfőbb motivációja politikai természetű volt tehát. Conrad aduásként szolgált a magyar vezetés számára a Szovjetunió iránti lojalitás, valamint a Varsói Szerződéshez fűződő elkötelezettség propagálása szempontjából. „*Jó volt a*

¹¹ MOZSIK 1995. 29. p.

¹² KOVÁCS 2015, 35. p.

¹³ MOZSIK 1995, 11. p.

¹⁴ Ibid 11–12 pp.

¹⁵ Ibid. 31. p.

sztrárigyűzők léte Kádár Jánosnak is, mert az évente érkező Ivasutyin-köszönőlevél olyan adut szolgáltatott számára, amivel kivédhette azokat a szovjet követeléseket, hogy Magyarország fokozza katonai erőfeszítéseit a Varsó Szerződés védelmi képessége erősítése érdekében, vagyis vegyen minél több és minél korszerűbb szovjet fegyvereket.¹⁶ Ezentúl busás jutalmakat, kitüntetések, elismeréseket és izgalmat jelentett azon operatív tisztek, és vezetőik számára, akik közvetlenül részt vettek Conrad foglalkoztatásában, a találkozók lebonyolításában.¹⁷

Az információigény fokozódásának volt azonban egy másik el nem hanyagolható magyarázata. Mégpedig, hogy az őrmester által szerzett dokumentumok egyértelműen bizonyították, hogy a szovjet hírsztelésekkel ellentétben, „a NATO nem támadó jellegű katonai tömb”¹⁸ „Ha pedig ez így volt, akkor a Varsói Szerződésbe tömörült országok fegyveres erői, beleértve a magyarokat is, „rossz időben, rossz ellenség ellen” készültek, és a fejlesztésükre fordított pénz a nemzeti erőforrások felesleges elherdálást jelentette.”¹⁹ A szovjet vezetés ahelyett, hogy belenyugodott volna kapott eredménybe, arra készítette a magyar felet, hogy törekedjen olyan információk beszerzésére, amellyel saját álláspontját támaszthatja alá.²⁰

Conrad mégsem tekinthető csupán a két tömb irracionális rivalizálásának áldozatának. Személyes mohósága, megalomániája is elősegítette bukását. Mozsik szerint a magyar katonai hírszerzés tett kísérletet Conrad tevékenységének ideiglenes szüneteltetésre, de ebbe Conrad sem egyezett bele, sőt „ügyfélkörét” Csehszlovákiával is kiegészítette, „holott már a Belovai-ügy végzetes árnya vetült rá.”²¹

Végül Clyde Lee Conradot 1988. augusztus 25-én tartóztatták le az NSZK-ban, majd hazaárulás vádjával életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. 1998-ban szívelégtelességben halt meg a börtönben.

2. Tények

Belovai István ügye megjárta a magyar és a nemzetközi sajtót egyaránt. A szuperkém, a „NATO első magyar katonája”²², „a magyar James Bond”²³, aki a rendszerváltás előtt londoni külszolgálatán során felvéve a CIA-val a kapcsolatot megakadályozta egy atomháború kitörését. A férfi 1985. július 10-én bukott le, amikor Budapesten a XI. kerületben, a Kővirág sor és Zsurló utca sarkán lévő kettős villanyoszlopnál fel akart venni egy, az amerikaiak által számára kiküldött csomagot (szaknyelven konténert).

Népszava 1990. szeptember 18-án megjelent cikkében²⁴ azt állítja, hogy Belovai tájékoztatást adott a magyar katonai elhárítás szervezeti felépítéséről, vezetőiről, beosz-

¹⁶ Ibid. 32. p.

¹⁷ Ibid. 33. p.

¹⁸ MOZSIK 1995, 34. p.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid. 34–35. pp.

²¹ Ibid. 12. p.

²² Nemzethír (2018) <http://nemzethir.gportal.hu/gindex.php?pg=17719221&nid=4781469>

²³ LENCSEK KÁROLY: *Milyen a magyar James Bond? - Kémek a közelmúltból - Aki lebuktatta Clyde Lee Conrad őrmestert.* In: Népszabadság. 2011. július 6. 6. p.

²⁴ MOLNÁR PÁL: *Belovai hatalmas kárt okozott az országnak.* In: Népszava. 1990. szeptember 18. 5. p.

tottjairól, tevékenységéről, és a rejtjelzőeszközöket is eljuttatta az amerikaiaknak, hiszen „*Félig nem adhatja el magát az ember.*” Az említett cikk szerint; a konténer, mely Belovai lebukásához vezetett, tartalmazott egy 12 kérdésből álló levelet többek között, és a kérdések közt csupán egy vonatkozott a Szovjetunióra, az összes többi a magyar titkosszolgálatlaltal kapcsolatos információk iránt érdeklődött.

Kém(ek)-Elhárító(k) című dokumentumfilmben felszólaló *Dr. Gergely Attila* hadtörténész szerint viszont Belovai bűne valójában annyi volt, hogy átadta azokat az információkat, amelyekhez a hozzá került anyagok fordítása révén ismert meg, miszerint valaki az USA V. hadtestének állományából információkat szivárogtat a magyaroknak, közvetve pedig a szovjeteknek, és ezzel megakadályozta egy következő világégés bekövetkeztét.²⁵

Összességében elmondható, hogy a rendelkezésre álló anyagok két eltérő kémügyről számolnak be. Az egyik alapján *Belovai István* közönséges hazaáruló volt, a másikban egy hős képe lebeg előttünk. *A kérdés tehát adott; ki volt valójában Belovai István illetve, hogyan értékelhető az ő tette?*

A két eltérő olvasat felvázolását megelőzően, beszéljenek előbb a tények.

Belovai István 1938. január 4-én született Csanádapácán. 1958-ban kezdte sorkatonai szolgálatát, előtte az általános iskola elvégzése után kötélgyártó édesapja mellett volt szakmunkás segéd, majd 1956 és '58 között a Magyar Cirkusz és Varieté Vállalatnál segéd munkásként dolgozott. A sorkatonai szolgálat letöltése után, 1960-ban felvételt nyert az Egyesített Tiszti Iskola lövész szakára, 1962. szeptember 7-én avatták tisztté. Első tiszti beosztását a csoportfőnökség alárendeltségébe tartozó MN 7000 alakulatnál, mint felderítő szakasziparancsnok kapta. 1963-ban áthelyezték a csoportfőnökség állományába és két évig a tájékoztató, két évig a rádiófelderítő, majd 1967-től ismét a tájékoztató szolgálatnál dolgozott beosztott tisztként. 1966-ban munka mellett leérettségizett a dolgozók gimnáziumában, illetve 1967-ben angol, 1970-ben olasz felsőfokú államvizsgát tett. Ezt követően a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián tanult. 1964-ben kötötte házasságát későbbi feleségével; *Dalmadi Szilviával*.

1982. szeptember 26. és 1984. október 1. között Londonban teljesített külszolgálatot, mint katonai és légügyi attasé helyettes. Ezen időszakban kerül kapcsolatba a CIA-val. Hazahívása után ismét a tájékoztató szolgálatnál kapott főtishti beosztást. 1985. július 10-én tartóztatták le. Ezen a napon házkutatást tartottak nála. 1985. július 13-án elrendelték előzetes letartóztatását, melyet november 13-ig hosszabbítottak meg. (Az előzetes letartóztatást elrendelő határozat indoklása szerint erre a cselekmény súlya és a szökés veszélye következtében volt szükség.) 1985. szeptember 25-i hatállyal lefokozták, azzal az indoklással, hogy „méltatlanná vált a tiszti rendfokozatra”, melynek értelmében kitüntetésétől megfosztották, és elrendelték, hogy nyugdíjban, leszerelési segélyben nem részesülhet. Az elsőfokú tárgyaláson időpontja 1985. december 16. volt, a másodfokú tárgyalást 1986. január 13-án tartották. Az elsőfokú tárgyaláson megállapították, hogy *Belovai István* bűnös a Btk. ²⁶ 147 § /1./ bekezdésébe ütköző és a /2./ bekezdés a/ és b/ pontja szerint minősülő kém szervezet tagjaként államtitok tekintetében elkövetett kémkedés büntetében, valamint a Btk. 309. § /1./ bekezdésébe ütköző és a /2./ bekezdés c/ pontja szerint minősülő nagyobb értékben elkövetett devizagazdálkodás

²⁵ KISS RÓBERT: *Kém(ek)- Elhárító(k). Dokumentumfilm.* 2008.

²⁶ 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről.

megsértésében. A katonai ügyész, *Dr. Balatoni Elemér* kezdetben halálos ítéletet kért Belovaira, végül az ügyben eljáró hadbíró, *Dr. Rabóczki Ede* főbüntetesként életfogytig tartó szabadságvesztést, mellékbüntetésként pedig teljes vagyonekkobzást, 10 év közügyektől való eltiltást, és 125 820 Ft-os pénzbírságot szabott ki rá, ezentúl 4520 Ft bűnügyi költség befizetésére kötelezték. Az ügyben bizonyítékul szolgáltak; *Belovai István* vallomása, tanuk vallomásai, ügyben szereplő további gyanúsítottak vallomásai, a házkutatás során lefoglalt tárgyak, a tettenérés során lefoglalt konténer és tartalma, illetve az ügy kapcsán kikért szakértői vélemények. A másodfokú tárgyalás helyben hagyta a korábban hozott ítéletet. Fegyházbüntetését a Kozma utca 13. szám alatt található Budapesti Fegyház és Börtön falai közt töltötte. *Göncz Árpád* 1990. szeptember 6-án négy társával (*Rimner Gábor, Halmi Zoltán, Vadász Miklós, ifj. Vadász Miklós*) elnöki kegyelemben részesítette, melynek eredményeképpen 1990. szeptember 7-én délben szabadult.²⁷ Szabadulásakor jelen voltak: fia, Belovai Tamás; Fónay Jenő a POFOSZ elnöke; Witner Mária 1956-os elítelt; Szlama Árpád és felesége; János Kárászi-Kulin és felesége; Kulcsár Anna újságíró, az Esti Hírlap munkatársa; újságírók és riporterek egyéb médiumok képviseletében²⁸. Fiával 1990. december 23-án elhagyta az országot, és az Egyesült Államokbeli Denverbe költözött. 2009. november 6-án bekövetkezett haláláig ott is élt. 1992-ben megkapta amerikai állampolgárságát. 2000. december 4-én *Mádl Ferenc* köztársasági elnök újabb kegyelemben részesítette Belovait, mely révén törölték a büntetett előélethez fűződő joghátrányokat. Nyugdíjban ezt követően sem részesülhetett itthon, az Egyesült Államokban ezzel szemben rendfokozatának megfelelő anyagi biztonságban tölthette időskori éveit. A Politikai Foglyok Országos Szövetsége Hazáért Érdemrenddel tüntette ki.

Ezek tehát a *Belovai István* személyéhez fűződő tények, de mint ahogyan fentebb említettem, ügyét illetően két, egymástól jól elhatárolható történettel találkozunk. A következőkben ezeket szeretném külön-külön ismertetni.

3. *Belovai István a hős*

„...én a hazám ellen soha nem kémkedtem, kizárólag a szovjet megszállók, illetve egy végzetes háború kitörése ellen küzdöttem. A pénz soha nem motiválta tetteimet. Belátható: én vagyok a NATO első magyar katonája”²⁹

Belovaiban saját bevallása szerint 1978 telén ért meg az elhatározást azt illetően, hogy felvegye a kapcsolatot az amerikaiakkal: „Ami pedig a CIA által történő beszervezésemre illeti,[...], 1978-ban saját akaratom szerint döntöttem úgy, hogy az USA kormányát mindenképpen értesítem a már említett ügynöki tevékenységről”.³⁰

Belovai 1975-től a Katonai Felderítő Központban a Tájékoztató Szolgálatnál az amerikai vonalon teljesített szolgálatot. Feladata az anyagok fordítása volt. Ebben az évben

²⁷ *Kegyelmet kaptak a kémek*. In: Szabad Föld. 1990. szeptember 18. 9. p.

²⁸ BELOVAI ISTVÁN: *Fedőneve: Scorpion*. Magánkiadás. Budapest, 1998.

²⁹ Király Attila: „Én voltam az első magyar NATO-katona”. In: Népszava. 1999. január 7. 10. p.

³⁰ BELOVAI, 1998, 69. p.

került először kapcsolatba a Conrad kémbandával, amikor egy igen magas hírszerzési értékű szigorúan titkos anyag került az asztalára, hogy tanulmányozza, értékelje, minősítse azt, és az abban lévő információk alapján határozzon meg feladatokat további anyagok beszerzésére. A dokumentum a 7. Amerikai Hadsereg Állandó Működési Szabályzata volt (Standing Operation Procedures 7th US Army). Az anyag ötös skálán, négyes besorolást kapott. Az anyagok forrása „Hóvirág”, majd 1980-tól „Havasi Gyopár” volt, tehát Belovai nem tudhatta kitől származnak az információk; „*nem azt mondtam, hogy az anyagokat egy katonai szolgáltatja, hanem azt mondtam, hogy egy személy, akiről nincsenek adataim.*”³¹ Borhi László, 2016-ban kiadott, *Dealing with Dictators: The United States, Hungary, and East Central Europe, 1942-1989* című könyvében is ezt az állítást erősíti, arra a tényre hivatkozva, hogy Belovai letartóztatását követően még 4 évig tartott Conrad lebuktatása, amire nem lett volna szükség, amennyiben Belovai pontos és egyértelmű információkkal szolgált volna az amerikaiaknak.³² Ehhez a megközelítéshez megerősítésként szolgálhat még a felvezető fejezetben már említésre kerülő Kovács Krisztián tanulmány, melyből a nyomozás részleteit ismerhetjük meg.³³

A Conradék által Budapestre eljuttatott jelentések pontosan tartalmazták az V. hadtest védelmi sávjába telepített 128 atomkénázár teljes dokumentációját. Szerepeltek a telepítési koordináták, az aknáknak robbanási határértékei és egyéb fontos műszaki információk. A szovjetek kezére jutottak a NATO fegyveres erők kozmikus szigorúan titkos hadműveleti tervei is. Ez azt jelentette, hogy egy esetleges háborúban a szovjet csapatok gond nélkül hatoltak volna át az aknazáron és hajtottak végre manővereket. A NATO védekezési lehetősége pedig a minimálisra csökkent volna. A váratlan szovjet agressziót, pedig kizárólag nukleáris jellegű csapás bevetésével tudták volna leereagálni amerikai részről, mely nem csak két szuperhatalom, hanem a világ, így ezzel együtt Magyarország sorsát is megpecsételte volna. „*Azért tettem, mert felismertem azt a hatalmas veszélyt, amely beláthatatlan következményekkel járt volna hazánkra, egész Európára nézve, de az egész világra is. [...] Én Magyarország sorsát illetően történelmi méretben gondolkodtam, így cselekedtem is történelmi méretű, tartalmú és jelentőségű hatást váltott ki. Nagy volt a tét, de vállaltam a veszélyt is.*”³⁴ Szakmai körökben nyilvánvaló volt ezentúl, hogy a NATO nem készült a háborúra, de a szovjet propaganda ezzel szemben fent kívánta tartani a háborús fenyegetettség érzetét; „*Évek óta tudtuk, hogy a NATO európai erőinek csoportosítása, rendelkezésre álló erői és eszközei, tartalékai nem alkalmasak arra, hogy Európában támadó hadműveleteket hajtsanak végre. A NATO csak védelemre volt berendezkedve, védelmi csoportosítás volt. A NATO NEM jelentett fenyegetést sem Európa keleti felére, sem a Szovjetunióra. A NATO agressziójára vonatkozó demagógiát csak a szovjet propaganda hangoztatta, megmagyarázva Ivánnak és Tatjánának, hogy miért kell állandóan szorosabbra húzni a nadrágszíjat, meg a bugyigumit, ha volt nekik egyáltalán.*”³⁵

³¹ Ibid. 68. p.

³² BORHI LÁSZLÓ: *Dealing with Dictators: The United States, Hungary, and East Central Europe. 1942–1989.* Indiana University Press. 2016. 562. p.

³³ KOVÁCS KRISZTIÁN: *Az amerikai katonai elhárítás külföldön végzett műveleti tevékenységének sajátosságai a Conrad kémügy tükrében.* In: Szakmai Szemle. 2015. 1. szám.

³⁴ BELOVAI 1998, 392–393. pp.

³⁵ Ibid. 312. p.

Belovai ezen információk jelentőségét felismerve 1978-ban döntött úgy, felveszi az amerikaiakkal a kapcsolatot. „1978 telén elegendő információval rendelkeztem arról, hogy milyen hatalmas értékű és mennyiségű anyagok áramlanak a magyar katonai hírszerzéshez és tudtam azt is, hogy ezek az anyagok szinte azonnal továbbítva lettek a Szovjet Katonai Hírszerzéshez, ott Moszkvában ezeket az anyagokat arra használták fel, hogy kidolgozzák egy sikeres támadás terveit az Európában lévő NATO fegyveres csoportosítások ellen.”³⁶ 1999-ben a Népszavának adott interjújában motivációját illetően megjegyzi továbbá, hogy; „Sokáig mindenki természetesnek vette, hogy milyen eszméért dolgozunk. Aztán egyre inkább érzékelhető volt a szolgálatoknál egy általános ideológiai bomlás. Mi a katonai hírszerzésnél pontosan tudtuk, hogyan élnek valójában a nyugati országokban. Ennek igen bomlasztó hatása volt.”³⁷

1979 őszén áthelyezték a Tájékoztató Szolgálat Katonapolitikai Osztályára, melynek vezetője Demeter György ezredes volt. Az ekkor még Hóvirág fedőnevű anyag felügyeleti jogával Demeter bírt, aki Belovait bízta meg az anyagok kezelésével és az ezzel kapcsolatos feladatok ellátásával. Az anyagok áttanulmányozását követően Belovai feladata volt az iratok tartalmának részletes ismertetése, majd meghatározták számára mely anyagokat készítse elő a szovjeteknek való továbbításra. Az információkra tehát a Szovjetunióknak volt szüksége.

1980 őszén az anyagok visszakerültek elődjéhez, Kovács József alezredeshez, ugyanis ősztlő a Hadműveleti Tanfolyam nappali tagozatára járt.

A szándék, mint ismeretes 1978-ban megfogalmazódott már benne, így jogosan vetődik fel a kérdés, mire várt a kapcsolatfelvételt illetően? Ennek oka a magasfokú ellenőrzésben keresendő, mely révén a kapcsolatfelvétel lehetséges módja igen korlátozottnak bizonyult, ami Belovai részéről hosszas tervezőmunkát igényelt; „Tervem végrehajtásához gondosan tanulmányozta az USA Nagykövetség épületének helyét, kapuit és környékét. [...] Megfigyelő személyek videón, illetve fényképezéssel rögzítették az épületbe való ki-és belépő személyeket. Erről a rendszerről tudtam, tehát oda személyesen nem mehettem.”³⁸ „Levelet sem küldhettem, mert tudtam, hogy a BM levelelőrző szolgálata figyeli a nyugati követségek postáját. Hasonló volt a helyzet a telefonnal; a lehallgatásokkal hamar lebuktam volna. Ezek után bizonyossá vált számomra, hogy itthonról nem érhetem el a célokat. Ezért mindent megtettem, hogy külföldi állomáshelyre kerüljek.”³⁹

A külföldi kiküldetésre végül 1982 őszén került sor, amikor némi lobbi eredményeként kihelyezték Londonba; katonai és légügyi attasé helyettes pozícióba; „felkértem Szilágyi István alezredest külszolgálati jövőm egyengetésére, bizony igen sokba kerültek a neki hozott italok, de volt rá pénzem, könnyedén meg tudtam engedni magamnak.”⁴⁰ A pénzt a magánakcióhoz munkaidőn túl a HM Dokumentációs Osztályának végzett angol és olasz nyelvű anyagok fordításából szerezte, és fontos itt kiragadni, hogy mivel ezen tevékenységére a munkahelyi engedély-kérését megtagadták, engedély nélkül végezte. Az érdekkijáráás végül sikeres volt; 1981 decemberében külszolgálatra jelölték. Köny-

³⁶ BELOVAI 1998, 172. p.

³⁷ KIRÁDY ATTILA: „Én voltam az első magyar NATO-katona”. In: Népszava. 1999. január 7. 10. p.

³⁸ BELOVAI 1998, 173. p.

³⁹ KIRÁDY 1999.10. p.

⁴⁰ BELOVAI 1998, 142. p.

vében is megemlíti, hogy akadtak olyanok, akik ezt nem nézték jó szemmel (Tóth Tibor nevét említi, aki korábban párttitkár volt), de ezen kritikák végül nem értek célta.

A külszolgálatra való felkészítés 1982 januárjában kezdődött, melynek során feleségét, aki korábban az OTP-fiók alkalmazottja volt és nem ismerte férje foglalkozását, a Katonai Attasé Hivatal rejtjelzőjének képezték ki.

1982 szeptemberében a Belovai család megérkezett Londonba. Eredeti terv szerint fiuk, Tamás kiutazását nem támogatta a szolgálat, mivel veszélyeztette a kinti feladatvégzés sikerességét, de végül az egész család utazott; „*ha nem teszük lehetővé, hogy a gyerekek velünk legyenek Londonban, akkor én nem vagyok hajlandó Londonba menni külszolgálatra*”⁴¹ – érvelt ezzel kapcsolatban Belovai.

Londonban Hajdú László őrnagy feladatát vette át. Feladata kémkedés volt, a diplomáciai beosztás pedig fedőfoglalkozás; „*Esztergomi ezredesnek*”⁴², „*a főnökömnek és nekem a központ meghatározta: évente 1-3 embert kellett beszerveznünk. Olyan személyeket kerestünk, akik gyakran jártak brit katonai objektumokban, brit tiszt iskolában tanultak vagy hadművelési tanfolyamokon vettek részt. Ők ugyanis hozzáférhettek olyan adatokhoz, amelyekre a rezidentúrának szüksége lehetett. Én főként a Katonai Attasé helyettesi Szövetségnél kerestem valakit, aki a brit haderőről adhat információkat.*”⁴³ Könyvéből megtudjuk, hogy BULCSU fedőnévvel végezte kémtevékenységét, és feladat körét is részletesen ismereti.⁴⁴ A jelenség, miszerint a szocialista tömb országainak diplomatai külszolgálatuk során kémtevékenységet végeztek, mondhatni köztudott volt, erre így hivatkozik könyvében: „*Londonban a diplomáciai életben mindenki tudta, hogy a Szovjetunió és a csatlós szocialista országok diplomatai, főleg a katonadiplomatai kémkednek. Ezt a tényt fogadásokon, úgy viccesen, tréfának szánva, egy-egy alkalommal mindig eleresztette valaki a nyugati diplomatai közül. Persze ilyenkor mi tréfásan visszaverjük az ilyen állításokat, pedig hát igazuk volt. Mi azért voltunk ott, hogy kémkedjünk.*”⁴⁵

Kinti tevékenykedése alatt nem feledkezett meg eredeti célkitűzéséről, folyamatosan kereste a megfelelő célszemélyt, akinek átadhatta a birtokába került információt. Kezdetben angol katonatisztekkel és diplomatakkal próbálkozott, majd az USA légügyi és katonai helyettes attaséjával vette fel a kapcsolatot. „*Nem lehettem teljesen biztos abban, hogy az amerikai katonatiszt nem szovjet ügynök is egyben. De nem tehettem mást, meg kellett próbálnom felvenni vele a kapcsolatot. Már egy éve kerestem a megfelelő embert.*”⁴⁶

Belovai szerint ő volt az első, aki 1984 májusában (könyvében 19-i dátumot jelöl meg) felhívta az amerikaiak figyelmét Conradék tevékenységére, de ezt követően más forrásból is értesültek róla, de így ez már csak megerősítő jellegű volt. A másik forrás, akire a férfi több helyen is hivatkozik Vlagyimir Vasziljev őrnagy volt, aki a budapesti Katonai Attasé Hivatalban teljesített szolgálatot. Vasziljevet Belovai letartóztatása utáni évben tartóztatták le, majd hazájában, Oroszországban hazaárulásért kivégezték.⁴⁷

⁴¹ Ibid. 178. p.

⁴² Esztergomi Ferenc ezredes; a londoni Hírszerző Rezidencia rezidense, a Katonai Attasé Hivatal katonai és légügyi attaséja, Belovai felettese londoni külszolgálati ideje során. (BELOVAI 1998, 192–193 pp.)

⁴³ KIRÁDY 1999. 10. p.

⁴⁴ BELOVAI 1998, 200–201 pp.

⁴⁵ BELOVAI 1998, 186. p.

⁴⁶ KIRÁDY 1999. 10. p.

⁴⁷ BELOVAI 1998.

Belovai londoni tartózkodását az akkori nagykövet, *Bányász Rezső* feljelentése szakította meg. A vád szerint egy alkalommal teljesen lerészegedve öngyilkosságot kísérelt meg. Belovai az esetről monográfiájában és a vele készült interjúkban úgy számol be, hogy a nagykövet megrágalmazta őt; „1984. július 9-étől 29-ig feleségemmel balatonkenesei katonai üdülőben töltöttük szabadságunkat. Ez idő alatt jött haza *Bányász*, és jelentett fel *Szücs altábornagynál* a *Katonai Hírszerzés főnökénél*. *Bányász* hamisan vádolt, vélhetőleg csak *Esztergomi ezredessel* való egyre gyakoribb konfliktusaim miatt akartak eltávolítani Londonból.”⁴⁸ Visszaemlékezésében azzal érvel, hogy a diplomáciai élet velejárója volt az italozás, de sosem vitte túlzásba, hiszen semmiképp nem akarta volna hasonló esettel magára vonni a figyelmet, és ezzel együtt veszélyeztetni terve sikerességét. Alternatív magyarázatot is kapunk a történetekről. Belovai visszaemlékezésében ugyanis mindez úgy szerepel, hogy 1984. június 15-én péntek este *Bányász Rezső* nagykövet, és felesége, Irén büfé-vacsorát tartott a nagykövetségen, melyre néhány nagykövetet, és feleségét, köztük Belovaiékát is meghívtak. Az ünnepség apropója *Bányászék* kiküldetésének vége volt, hiszen a párt kinevezte *Bányászt* kormánybiztosnak. Ezt megelőzően, a délutáni órákban a nagykövet meghívta néhány munkatársát az irodájába egy italra, ahol Belovai 2 pohár whisky-t ivott jéggel, de ahogyan ő fogalmaz; „ez a mennyiségű vizes ital meg se kottyant”.⁴⁹ Otthon, amíg a felesége készítette az ételt az esti összejövetelre, férje megivott még egy sört. Napok óta influenzásnak érezte magát, így amíg felesége készülődött, ledőlt egy kicsit pihenni. A feleség úgy látta jónak, ha felhívja a nagykövetet, hogy férje nem érzi jól magát, és arra kérte, kérjen hozzájuk egy orvost. Belovai értetlenkedve fogadta felesége aggodalmát. Miután felkelt, elvonult a fürdőbe, hogy rendbe tegye magát, majd lemenjen a Hyde Parkba egy rövidke sétára még indulás előtt. Eközben *Bányász Rezső* telefonon érdeklődött Belovai egészségi állapotát illetően, melyre a feleség elmesélte, hogy férje erősen tiltakozik a vizsgálat ellen, hiszen nem érzi szükségét. Nyers arra kérte, hogy bírja rá férjét; vizsgálta ki magát. A telefonbeszélgetés után Belovai némi gyözködés után megvárta az orvost, aki este 7 körül érkezett az attasétikár, *Tiszai Gyula* és a BM rezidens *Zentai László* kíséretében. Az orvos megállapította, hogy meghűlt, így végül Belovaiék nem vettek részt a búcsúztatón, melyért hétfőn személyesen is elnézést kért a nagykövettől.

Ezt követően 1984. június 30-án családjával visszatért Magyarországra, hogy éves rendes szabadságát letöltse. Hazaérkezését követően azt parancsot kapta ottani felettesétől, *Mozsik Imrétől*, hogy július 2-án jelentkezzen a Központban, hogy meghatározzák további feladatait a szabadság időtartamára, illetve hogy szakmai beszámolót tegyen kinti tevékenységéről. Majd július 9-én elutaztak a Balatonra, melynek időtartama alatt *Bányász* megtette írásbeli feljelentését ellene. Belovai szerint *Bányász* előzőleg megbeszélhette *Esztergomi ezredessel* a feljelentés tartalmát, „ismervén azt az íratlan szabályt, hogy aki ellen valamilyen vizsgálat folyt, annak külszolgálatát megszakítják, még akkor is, ha a vádolt személynek igaza van”,⁵⁰ hiszen szerinte az volt a céljuk, hogy végleg hazahívják.

⁴⁸ KIRÁDY 1999. 10. p.

⁴⁹ BELOVAI 1998, 225. p.

⁵⁰ Ibid. 229. p.

Hazaérkezésük után orvosi vizsgálaton vett részt, majd jelentkezett, hogy készen áll a külszolgálatra való visszatérésre, de Horváth István őrnagy a brit vonal irányítóját tájékoztatta róla, hogy vizsgálat folyik ellene, így nem utazhat Londonba.

A vizsgálat eredményképp fegyelmiben részesítették parancsmegtagadás miatt, mert nem volt hajlandó befeküdni a Központi Katonai Kórház Idegosztályára. Az ügy kivizsgálására összehívott bizottság vizsgálata során végül megállapította, hogy alaptalanok voltak az ellen felhozott vádak, de nem Londonba már nem térhetett vissza. Ezt követően ismét a Tájékoztató Osztályra került. Lebukására 1985. július 10-én került sor. Beszámolója alapján a CIA-val való további együttműködésének a célja az információforrás személyének pontosítása, tehát Conrad leleplezése lett volna.

Arról, hogy milyen információkat adott át az amerikaiaknak, mint már fentebb említésre került, két verzió létezik. Belovai verziója szerint a szivárogtatás tényét közölte a CIA-val, és hogy az általa akkor még nem ismert forrástól milyen anyagok érkeztek a magyar, majd a szovjet hírszerzéshez. *Mozsik Imre* 1995-ban megjelenő könyvében⁵¹ ennél lényegesen nagyobb információmennyiségre hivatkozik, és történetesen azzal vádolja Belovait, hogy saját munkatársairól is közölt adatokat a másik oldalnak. Erre a következőképp reflektál Belovai könyvében: „*Aztán nekem nem kellett átadni semmiféle névsort, mert a Magyar Nagykövetség állománya név szerint ismert volt (és így van ez napjainkban is) az angol Külügyminisztériumban és legfeljebb Magyarországon volt titok, hogy kik teljesítenek szolgálatot Londonban. Feltételül szabtam a CIA képviselőjének, hogy magyar ügynököknek, személyeknek nem szabad, hogy bármilyen bántódásuk legyen, mert ezek a személyek valójában nem önként vállalkoztak a kémkedésre, hanem különböző zsarolásokkal és csalogatásokkal szervezték be őket a Katonai Hírszerző Szolgálat állományába, csak így juthattunk külszolgálatra. Nekem nem a magyarok az ellenségeim, hanem a szovjet megszállók, harcom a Szovjetunió ellen irányul.*”⁵² *Mozsik* állításai közt szerepel még, és úgy hiszem, ennél a pontnál erre is ki kell térnem, hogy Belovai számos alkalommal szidalmazta a Szovjetuniót, a kommunistákat és a magyar vezetést. Erre vonatkozóan hasonlóan érvel, miszerint ilyesmivel nem vonhatta magára a figyelmet, hiszen; „*Ha én ilyet mondtam volna több munkatársamnak [...], akkor a munkatársak között legalább egy, ha nem több lett volna, aki azonnal elmegy minden lehetséges fórumra, hogy feljelentsen.*”⁵³

Belovai bukását a CIA állományába tartozó magas beosztású ügynök *Aldrich Hazel Ames* 1985 márciusi KGB-hez való átállása eredményezte. Az általa szolgáltatott információk révén a magyar hírszerzés tudomására jutott, hogy a CIA Magyarországon konténert helyez el valaki számára. Belovai letartóztatását követő vizsgálat során felvett jegyzőkönyvben is szerepel, hogy „*más információ forrásból eredően feltételezhető volt*”⁵⁴, hogy konténert helyeztek el valaki számára. Ekkor még nem tudták kire számíthatnak, ezért az akció a Homérosz fedőnevet kapta.

A CIA a konténer elhelyezéséről levélben tájékoztatta Belovait, mely Belovai elmondása szerint Jugoszláviai útjuk napján, június 11-e körül kerülhetett a postaládába,

⁵¹ MOZSIK 1995.

⁵² BELOVAI 1998, 168. p.

⁵³ Ibid. 138. p.

⁵⁴ ÁBTL 3.1.9 V-165079 / 1.

de csak a hazaérkezésük után, július 8-án tudta átvenni, és a körülmények hatására csak 10-én tudta kinyitni. A csomagot a CIA tehát már hamarabb elhelyezhette a Kővirág sor és a Zsurló utca sarkán található kettősvillanyoszlopnál. A kémelhárítás ezidő alatt figyelte a helyszínt, így július 10-én, a vizsgálati anyagok szerint 15:27-kor tetten érték Belovait. A visszaemlékezésből kiderül, hogy halálbüntetésre számított, „*tudtam én ezt már akkor is, amikor kapcsolatba léptem a CIA-jel, de már sokkal nagyobb volt az utálatom az egész kommunista hazaáruló banda iránt, mint a félelemérzetem.*”⁵⁵

Ezen verzió lezárásaként Belovai sorait választottam:

„*Egy katonatisztnek, amíg béke van, de rálátása következtében úgy látja, hogy olyan dolgok, események történnek, amelyek a haza alapvető érdekei ellen vannak és ezek elemzéssel bizonyíthatók, akkor erkölcsi kötelessége olyan lépéseket tenni, amelyek a bekövetkezendő katasztrófát megakadályozzák. Abban az esetben viszont, ha háború van, a hadműveletek megindultak, egy katonatiszt nem tehet mást, mint végrehajtja a parancsokat. Erkölcstelen, ha egy tiszt háború esetén fordul szembe azzal a politikával, amely ellen, ha nem értett vele egyet, békében nem tett semmit. Én lelkiismeretem szerint jártam el, nem tehettem másként.*”⁵⁶

4. A másik Belovai történet

„*Ezek a kémügynökök nem valamiféle 'NATO-lojalitásból' vagy szocialista, kommunista rendszerellenességből, nem szovjetellenességből vállalták azt, amit vállaltak, és ez a konkrét ügyekben az akkori vizsgálati anyagokból egyértelműen kiderül. Az hogy erre másképp emlékeznek az egy dolog- oral history.*”⁵⁷

Jónéhány újságcikk, a korábban citált *Mozsik Imre* könyv, és az általam áttekintett vizsgálati anyagok is egy, az előzőtől több szempontból eltérő kém-történetről tanúskodnak. Belovai könyvében erre a differenciára is reflektál: „*Amiket „vallottam” azok nem voltak igaz tények, a körülmények kényszerítőhatására tettem. Így sikerült feleségemet és fiamat megmentenem attól, hogy a logikát nem ismerő megtorlás miatt ne zárják őket börtönbe.*”⁵⁸ Úgy gondolom ugyanakkor, hogy a teljessége igénye megköveteli tőlem a másik verzió ismertetését is.

A vizsgálati anyagok⁵⁹ alapján a CIA környékezi meg 1984 nyarán szovjetellenes megnyilvánulásai miatt. Ezek alapján, a diplomáciai eseményeken számos alkalommal szóvá tette a Magyarország és a Szovjetunió közti érdekkülönbséget, sőt kikérte magának a két ország azonos megítélését, hangoztatta továbbá, hogy a magyar hírszerzés mindig is magas szakmai színvonalat képviselt, azonban aktuálisan idegen érdekeket szolgált ki.

Ezt követően *Tom Haase* az Egyesült Államok katonai attasé helyettese 1984. június 21-én meghívja lakására csak férfiak számára szervezett büfé-vacsorára ahol *Steve Németh* magyar származású amerikai állampolgár hosszas beszélgetés után felkéri, hogy működjön együtt a CIA-val. Az együttműködésért cserébe kedvező jövedelmet és az

⁵⁵ BELOVAI 1998, 353. p.

⁵⁶ Ibid. 394. p.

⁵⁷ Bálint László nyugalmazott nemzetbiztonsági alezredes. In: Kém(ek)-Elhárító(k). Dokumentumfilm. 2008.

⁵⁸ BELOVAI 1998, 394. p.

⁵⁹ ÁBTTL 3.1.9 V-165079 /1-5.

Egyesült Államokba való kiköltözést és egzisztenciális biztonságot ajánlanak neki, vagy ha úgy dönt, az egész családja számára. Megállapodnak, hogy döntését illetően Tom Haase-en keresztül fog üzeni. Némi gondolkodási idő után 1984. június 29-én *Tom Haase* által szervezett fogadáson üzen Némethnek, hogy vállalja az együttműködést. A találkozók ezentúl egy erre a célra kijelölt konspirációs lakáson történnek. Az első találkozó időpontjául július 5-ét, 6-át és 7-ét jelölik ki, ennek kapcsán június 30-án, telefonon egyeztetnek. A Belügyminisztériumi jelentés alapján az információk átadására július 5-én délelőtt 11-fél 12 órai kezdettel került sor, mely során Belovai 5 óra alatt kiadott minden birtokában lévő információt köztük a londoni HM és BM rezidentúra személyi állományának adatait, a HM rezidentúra által foglalkoztatott magyar állampolgárok neveit, az általa ismert ügynökök neveit, MNVK 2. Csoportfőnökség szervezeti felépítését, a rezidentúra, és a központ konspirációs technikájának részleteit, a katonai hivatal által használt rejtjelzőrendszert, és a Conrad kémbanda által szolgáltatott anyagok tartalmát. Vallomása ettől valamelyest eltér. Ez alapján ugyanis a CIA-val való kapcsolatfelvétel elején hangsúlyozta Némethék felé, hogy tevékenysége csupán arra terjedhet ki, hogy átadja, milyen információk jutnak el szovjetekhez Hóvirágtól, akiről elmondása szerint munkája során és kisebb-nagyobb munkahelyi tárgyalások során hallott, és akiről nem tudta, hogy az V. hadtest állományába tartozik.

Ezen alkalommal Belovain kívül a konspirációs lakáson tartózkodott; *Steve Németh*, *Tom Haase*, valamint *William Howard (Bill)*. Ezt követően július 10-e 13 órára újabb találkozót szerveznek, ahol 4 tekercsnyi mikrofilmet és egy öngyújtónak álcázott fényképezőgépet adnak neki. Legközelebb július 16-án találkoznak, mely alkalomra Belovai munkahelyén lefényképezi a Szigorúan titkos vevőkönyv 90%-át (160-180/200 oldalt), valamint kódolt beérkező táviratot és a megfejtéséhez szükséges gammalapot. Megegyezik továbbá, hogy a vevőkönyvet is lefotózza, melyhez július 17-én újabb filmtekercset kap. Július 25-ei kihallgatás után 2000 fontos havi, amerikai bankszámlára utalt illetményben állapodnak meg, illetve megegyeznek a kapcsolattartás részleteit illetően abban az esetben, ha a szabadság után nem térne vissza Londonba. Erre a célra 5 tablettát kapott, melyek titkosírás előhívását szolgálták – ebből hármat a későbbi házkutatás során megtalálták lakásán. Megállapodnak biztonsági intézkedésként, hogy 1985 januárjától minden hónap utolsó szombatján, vagy ha aznap nem ér rá, következő hét vasárnapján megjelenik az Élmunkás téri aluljáró újságárusánál 10:30-kor és ott várakozik, és egy a bal kezében, címmel kifelé tartott Népszabadsággal jelzi, hogy rendben van. 1985. február, március, április, május hónapokban ezen megállapodás alapján cselekszik. Július 28-án még Howard fogadja, majd július 30-án családjával éves szabadságára utazik.

Végül, mint ismeretes, szabadsága után nem tért vissza Londonba. Erre az esetre is felkészültek, és abban egyeztek meg, hogy a szabadsága után 6 hónappal budapesti képeslapot küld részükre Jozef (máshol Joseph) aláírással, melyre két hónap múlva várhat választ. Ennek céljából március 27-én vagy április 3-án a Városház utcában vesz 10 db Budapestet ábrázoló képeslapot, melyet semleges szöveggel bedob egy Irinyi utcai postaládába. Erre nem érkezik válasz, így 1985. június 19-én újabb képeslapot küld. Ezt követően június 23-án családjával Jugoszláviába utazik. Az amerikaiak válaszelevele, melynek hátoldalán titkosírás tartalmazta a konténer koordinátáit és a további utasításokat (ezen információk előhívására kapta korábban a tablettákat), július 8-án került birtokába, jugoszláviai nyaralásukat követően. Július 10-én váltak kedvezővé a

körülmények a levél tartalmának megismeréséhez (fiát moziba küldi, felesége pedig munkahelyén tartózkodik), majd ezen a napon történt lebukása is. Az akciónak, mely során lekapcsolták, a kémelhárítás a *Horatius* nevet adta.

Az áttekintett Belovai-dossziék egyike tartalmazta a konténer tartalmának pontos leírását is. Ez alapján a csomag többek közt tartalmazott 1 db Sony típusú rádiókészülékkel elemekkel és tartozékokkal, utasításokat rádióüzenetek vételéről és titkos üzenet írásáról, kódjelmagyarázatot, az általuk küldött titkos üzenetek dekódolásának pontos menetét tartalmazó leírást, összekötetési tervet és 40 ezer forint értékű használt bankjegyet (33 db 1000 forintos és 14 db 500 forintos bankjegy formájában). Ezek alapján úgy tűnhet; a CIA és Belovai együttműködése huzamosabb időre szólt (volna).

Belovai védelmében gyakorta felmerül, hogy nem pénzért hajtotta végre cselekedetét. Visszaemlékezéséből is kiderül, hogy Londonban 2000 fontot kapott az általa átadott információkért (2. melléklet), de hazautazása előtt nem tudta volna elkölteni az összeget, így 1500-at visszajuttatott kapcsolattartóihoz. Az 500 font egy részét, pedig a házkutatás alatt megtalálták lakásukon. Fedőneve Scorpion című könyvében a konténerben talált összeg kapcsán úgy érvel, hogy ezzel a pénzzel nem terhelhető, mert nem volt tudomása róla.

A konténer tartalmazott továbbá egy Belovainak címzett szívélyes hangvételű levelet is, mely egyértelműen utal CIA-val való kapcsolatára, illetve egy 12 kérdésből álló listát, melyekből szeretnék kiemelni néhány elemet. Az első kérdés Conradra vonatkozott, miszerint az V. hadtest vagy hadsereg ügynök még mindig a seregben szolgál-e. Ez alapján, Hóvirág kapcsán Belovai tudomásukra juttathatta, hogy az V. hadtest állományából származik az infó, ami ellent mond a férfi korábbi vallomásával. A lista javarészt a magyar hírszerzésre vonatkozó kérdéseket tartalmazott, mint hogy tartózkodnak-e kollégái külföldön, közülük kit tekint beszervezhetőnek illetve, kéri, hogy juttassa tudomásukra az összes nyugatra beosztott hírszerző tiszt és kooptáló egyén nevét, illetve hogy vázolja fel a szolgálatok aktuális komponenseinek nevét, címét, főnökeinek nevét és rendfokozatát.

Belovai feleségét, *Belovai Istvánnét*, leánykori nevén *Dalmadi Szilviát* 1985. szeptember 19-én szintén őrizetbe vették azzal az indoklással, hogy Londonban részt vett egy amerikaiak által szervezett találkozón és még abban az évben segítette férjét egy levél Angliába való feladásával, így cselekménye alkalmasnak bizonyult a Btk. 147. § /1/ bekezdésébe ütköző kémkedés büntettségéhez segítségnyújtás alapos gyanújának megállapítására. A vele készített vallomásokban szereplő részletek új értelmezést kínálnak férje ügyét illetően. Ezek alapján nem tudta milyen kapcsolatban áll férje az amerikaiakkal, így nem tudott férje CIA-val való kapcsolatáról, valamint az ellenszolgáltatásról sem, csupán az Egyesült Államokba való kiutazás lehetőségéről valamit arról, hogy férjének valamely nem megengedhető kapcsolata van.

1984 májusában repülőgépbemutatóra menet avatta be feleségét *Németh Steve*-vel való kapcsolatának fontosabb részleteibe, majd megkérdezte feleségét, mit szólna, ha az Egyesült Államokba költöznének. Felesége ellenezte az ötletet. *Tom Haase* és *Németh* ekkor megkérték Belovait, hogy hívja el feleségét a lakásra, hátha nekik sikerül meggyőzniük az asszonyt. A lakáson egy *Bill* nevű férfi is jelen volt. A beszélgetés során Belovainénak kételyei voltak a kinti egészségügyi ellátás, és munkalehetőségek kapcsán, melyeket a beszélgetés során sem sikerült eloszlatni. Később Belovai esti sétáik

közben többször 'félig vicceskedve' hozakodott elő a dologgal, de rendre visszautasító választ kapott feleségétől.

Belovainé mikor kiderült, hogy nem térhetnek vissza Londonba a férjével szemben indított vizsgálat okán, fiával 1984. október 5-én visszautaztak a csomagokért, mely útközről október 11-én tértek vissza. Belovai megkérte feleségét, hogy Londonból küldjön el egy levelet *Németh és Tom Haase* részére, azzal az üzenettel, hogy jól van, és később keresni fogja őket. Az asszony elmondása szerint nem adta fel a levelet, azzal a céllal, hogy véget vessen férje tiltott, és általa legkevésbé sem támogatott tevékenységének. Belovainak azt a tájékoztatást adta; teljesítette kérését.

A vallomások tartalmukat tekintve, (a levél sorsát illető történet kivételével), nem különböznek Belovai vallomásaitól. Végül megrovással 1985. október 24-én megszüntetik a nyomozást ellene.

A vizsgálati anyagokból kiderül továbbá, hogy Belovai-ügynek van három további érintettje, akikről a cikkek, interjúk, filmek egyike sem számol be, pedig véleményem szerint kulcsfontosságúak lehetnek. Ők úgy kapcsolódnak a történethez, hogy Belovai szabadságról való hazatérését követően önszorgalomból további információk gyűjtéséről döntött, hogy ezeket később átadhassa az amerikaiaknak, amint sikerül ismételt kapcsolatba kerülniük. Az ebből a célból készített feljegyzéseit a hivatali egyenruhájának belső zsebében a házkutatás során megtalálták. A feljegyzett infók közt szerepeltek török, olasz követségég rádió-táviratainak megfejtései; valamint olasz, kanadai ügynökök, és egy beszerzésre előkészített NSZK állampolgár adatai. Utóbbi információkat a következő három személytől szerezte:

Az első ilyen személy *Kovács Ferenc őrnagy*, aki ellen államtitoksértés miatt indult vizsgálat 1985-ben. Beloval 1976-ig munkatársak voltak, majd Kovács a SETAF-nál (Dél-Európai Alkalmi Harci Kötelék) teljesített szolgálatot. Belovai hazatérését követően egyre sűrűbben látogatta egykori munkatársát, Kovács későbbi vallomása alapján abból a célból, hogy felmérje, min dolgozik éppen, majd egy alkalommal a gyanútlan Kovács egy igen magas minősítéssel ellátott anyagba engedte betekinteni bizalmasát, ezáltal az USA fegyveres erőire vonatkozóan szolgáltatott ki számára államtitkot. Végül fegyelmi fenyítésben részesült tettéért.

Kelemen Lajos őrnagy kapcsolata az ügygel hasonló természetű volt. Ő 1984-ben ismeri meg Belovait, majd 1985 márciusában követi el az államtitoksértést. Akkori munkatársa reggeli kávézás közben látogatja meg irodájában, és beszélgetés közben Belovai betekintést kér tőle a COCOM anyagba, miközben naptárában felfigyel egy bejegyzésre, melynek részleteire rá is kérdez Kelemennél. Kelemen elmeséli neki, hogy Steve L. Fóti, akinek neve szerepel a naptárban egy kanadai ügynök, akinek beszerzése folyamatban van. A vizsgálat Kovács esetéhez hasonlóan fegyelmi fenyítéssel végződik.

A harmadik személy; *Dr. Radó István alezredes*, aki 1985 áprilisában 24 órás szolgálatot teljesített Belovaival. Egy órás szünete alkalmával asztalán felejtette szigorúan titkos minősítésű munkafüzetét, mely Gelencsér Jenő Tibor NSZK-ba élő magyar állampolgár beszerzésének részleteit tartalmazta, melyet a pihenőidő alatt Belovai kijegyzetelt. Az ügy fegyelmi fenyítéssel végződik.

A Belovai-akták tartalmaznak továbbá egy motivációs jegyzéket is. Ez alapján Belovait munkahelyén érzett mellőzöttsége, a szovjetek iránti gyűlölete és a pénzszerzés lehetősége sarkallták az amerikaiakkal való kapcsolatfelvételben.

Olvasható még a Hadügyminisztérium által készített jellemzés is (1. melléklet), amelyből egy közepes képességekkel rendelkező, ámbar kiemelkedő szorgalma révén igen eredményes, s az egyéni érvényesülés valamint a kitűnés, és az egzisztenciális biztonság garanciája által motivált egyén jelleme rajzolódik ki.

Ezeket erősíti meg a londoni rezidentúrán rezidens helyettesi pozíciót betöltő *Tisza Gyula őrnagy* Belovairól szóló véleménye is. Ebből az anyagból kiderül; egykori munkatársa úgy véli; nem eszmei meggyőződésből vállalta el Belovai a CIA megbízatását, sokkal inkább arról lehetett szó, hogy az amerikaiak tanulmányozása révén sikeresen kiismerték gyengepontjait, melyek alapján alkalmasnak vélték a beszerzésre. „*Ehhez személye, viselkedése, fecsegő magatartása, sértődöttsége megfelelő alapot adhatott.*”⁶⁰ Tiszai beszámolója alapján Belovait sértette, hogy ilyen hosszú idő után kerülhetett csak külszolgálatra, de már igen korán jelentkeztek nála a kiképzésénél tapasztalt hiányosságai. A BM Összefoglaló jelentése is utal erre; „*Szakmai munkáját Londonban a jelentés és protokoll feladatok tekintetében megfelelően, a kapcsolatépítés és kapcsolattartás, valamint rejtjelző feladatok terén nem megfelelően teljesítette.*”⁶¹ Tiszai jellemzése alapján mindennapi munkáját hiányosságaiból adódóan sorozatos konfliktusok jellemezték, mivel munkatársai nem merték önálló feladatokkal megbízni. Ezzel szemben megjegyzi, hogy Belovai önmagát igen sokra értékelte, ezentúl fontoskodó, kapkodó stílusa, és felszínes feladatvégzése megnehezítette a vele való együttműködést. Az előbb is említett Összefoglaló jelentés szerint italozásai, illetve az olyankor tapasztalható illetlen, szovjetellenes megnyilvánulásai miatt felettese *Esztergomi ezredes* négy alkalommal szabott ki rá figyelmeztetést (utolsó alkalommal öngyilkosságra utaló viselkedése okán), és több alkalommal kérte a központtól Belovai visszahívását, mert véleménye szerint a férfi alkalmatlan volt az attasé-helyettesi pozíció betöltésére.

Mozsik Imre- Hírszerző voltam Amerikában című munkájában szintén a második verzióra erősít rá. Belovait feltűnően szorgalmas, már-már túlkompenzáló „*güzüként*”⁶² mutatja be. Mozsik szerint Belovait gyermekkorában elszenvedett nélkülözése, és az ebből való kitörés permanens vágya motiválta mindennapjai során. A hihetetlen munkatempó, és tenniakarás Mozsik beszámolója szerint zárkózottá tette a férfit, akinek „nem maradt ideje arra, hogy tisztársaival normális munkatársi viszonyt alakítson ki. Mozsik ezen túlmenően beszámol Belovai alkalmanként tapasztalható túlzott italfogyasztásáról, és ilyenkor jelentkező szélsőséges politikai megnyilvánulásairól. A beszámoló alapján kijelentéseiben hajlamos volt olyan messzire is menni akár, hogy meglengesse átállását egy esetleges külszolgálatra való kihelyezés során. Ezzel értelemszerűen kiváltotta az MSZMP alapszervezetének ellenszenvét, így mikor valóban sor került a kihelyezésre, azt csupán a párttámogatás hiányában sikerülhetett véghezvinni.”⁶³

Külszolgálatra során „*munkáját a rá jellemző szorgalommal végezte, láthatóan be akarta bizonyítani, hogy rászolgált a külföldi kihelyezésre. Rövid idő elteltével kitüntetést kapott, majd magasabb fizetési fokozatba sorolták*”⁶⁴ Mozsik, írásában beszámol arról is, hogy bizonyos idő után Belovainál ismét jelentkeztek az alkalmankénti italozá-

⁶⁰ ÁBTL 3.1.9 V-165079 /1-5.

⁶¹ ÁBTL 3.1.9 V-165079 /1-5.

⁶² MOZSIK 1995, 13. p.

⁶³ Ibid. 15. p.

⁶⁴ Ibid. 16. p.

sok, és az ekkor tapasztalható rendszerkritikus erőszakos megnyilvánulások, mellyel kezdetben a belügyi rezidens, majd a CIA tippkutatójának figyelmét is magára vonta. Mozsik állítja, Belovait a CIA szervezte be, mely ellentétes a férfi azon állításával; ő kereste fel megbízóit. Az újdonsült kapcsolatról a központ nem sejtett semmit, egészen Belovai öngyilkossági kísérletéig. Mozsik visszaemlékezésében említi, hogy a nagykövet Belovai feleségével is beszél az esetről, aki ekkor elpanaszolja férje alkoholproblémáit, egyre gorombább viselkedését, és ismétlődő rémálmait. Mozsik ekkor kerül közvetlen kapcsolatba Belovaival, és vizsgálatba kezd. Akkori sejtése szerint, „a Belovainál tapasztalt „tünetek” megegyeztek azokkal a tünetekkel, amelyeket a kényszerítés, az erőszak hatására beszervezett ügynököknél lehet időnként tapasztalni”.⁶⁵ Mozsik a vizsgálat során semmi kivételetet nem talál, kivéve Belovai attaséjelentését, melyben arról számol be, hogy július-augusztus hónapokban több alkalommal meghívás alapján látogatást tesz az amerikai katonai attasé hivatalában. A jelentés ugyanakkor nem tért ki a látogatás részleteire. Mozsik ekkor azzal a javaslattal állt elő, hogy Belovait szabadsága alatt kötelezzék a Katonai Központi Kórház idegosztályán történő pszichiátriai vizsgálatra. Belovai nem ment bele a vizsgálatba, melyért fegyelmi eljárást indítottak ellene, s melynek folyamányaként nem utazhatott vissza Londonba. Mozsik kiemeli, Belovai üvöltve fogadta ez utóbbit.⁶⁶

Összességében megállapítható, hogy a két verzió igen ellentmondásos módon taglalja az ügy részleteit. Az egyik alapján Belovai maga keresi meg a CIA-t, hogy megakadályozza a III. világhégés bekövetkeztét. Ezzel szemben Belovai, és felesége összeeskügő vallomásai, a jegyzőkönyvek, a bírósági ítélet indoklása, a kapcsolódó tanúvallomások, és a motivációs jegyzék, valamint a vélemények, és Mozsik visszaemlékezése által felvázolt karakter egészen más szájízt hagynak maguk után.

5. Az ügy utóélete

A rendszerváltást követően mindkét verzió megszervezte a maga értelmiségiekből, szakértőkből, újságírókból, vagy egyszerűen a téma iránt érdeklődőkből álló táborát. Az ügyben felmerülő véleményekből a teljesség igénye nélkül szeretnék néhányat ismertetni.

A korábban is említett Kém(ek)-Elhárító(k) című dokumentumfilmben felszólal *Okvát Imre*, történész, aki tagadja a III. világháború kitörésének lehetőségét. *Bálint László* is ehhez az állásponthez csatlakozik, ugyanis szerinte sem volt a Szovjetunió abban a helyzetben, hogy egy, a Belovai által olyan sokat hangoztatott atomháborút kirobbanthasson. Hozzáteszi még, hogy a rendszer összeomlásának jelei már ekkor jelentkeztek, tehát magától megtörtént volna, Belovai szerepét ebben nem tekinti akkora jelentőségűnek.⁶⁷

Dr. Kőszeg Ferenc, egykori SZDSZ-es országgyűlési képviselő, a Magyar Helsinki Bizottság alapítója, egyike volt azoknak, akik Belovai mellé álltak. Tanulmányomban később részletesebben foglalkozok vele, most csupán megemlíteném, hogy véleménye

⁶⁵ MOZSIK 1995, 20. p.

⁶⁶ Ibid. 27 p.

⁶⁷ KISS 2008.

szerint, Belovai nem követett el hazaárulást, tevékenységét az ellen az államberendezkedés ellen követte el, amely a rendszerváltással megbukott, ezáltal felmenthető.⁶⁸

Prof. Dr. Bokor Imre több ízben foglalkozott Belovai ügyével. Az exkém halálakor megjelent nekrológiájában így értékeli Belovai tettét: „*Belovai István beosztásánál és felkészültségénél fogva megismerte, valamint megértette ezeknek az okmányoknak a szovjet háborús terveit segítő jelentőségét, és hazánkra, valamint Európára, sőt az egész világra kiható veszélyét. [...] Belovai őrnagy számára világossá vált, hogy milyen hadászati előnyökhöz jutott a Szovjetunió a Conrad-féle anyagok révén, és azt is jól érzékelte, hogy mi lesz a magyar hadsereg, valamint Magyarország sorsa, ha a szovjetek háborút kezdenek a NATO ellen.*”⁶⁹

Érvelése szerint Belovai nem követett el hazaárulást, ugyanis nem ellenszolgáltatás fejében adott át információkat, társait nem árulta el és tettét egy magasabb cél vezérelte; megakadályozni szovjet agresszióval kikényszerített atomháború kitörését, valamint a fennálló politikai rendszer bomlasztásával előidézni a rendszerváltozást.

Mádl Ferenc államfő, 2000. december 4-én Belovainak címzett levelében azt írja: „*Az Ön ügye ugyanis nem ítéltető meg pusztán jogi vagy politikai kérdésként, hanem csak annak erkölcsi, jogi, politikai és történelmi aspektusait együttesen tekintve bírálható el.*”⁷⁰ Majd 2000. december 4-én Mádl a büntetett előlethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények alól kegyelemben részesítette Belovait.

A Kapu 2009-ben beszámolt arról az esetről, amikor a *Deák Ferenc Polgári Internetes Kör* és támogatói petícióval fordultak az Országgyűléshez, melyben a „harmadik semmiségi törvény (1992. évi XI. tv) olyan értelmű módosítását kéri a T. Háztól, amely megteremtené a jogi háttérét a mindmáig „kémkedés és hazaárulás” vádjával elítélt *Belovai István* alezredes teljes rehabilitációjához.”⁷¹

Miként e rövid szemelvényből is kitűnik; Belovai megítélése egészen heterogén képet mutat.

Belovai István nem az egyetlen, aki a rendszerváltás előtt a 'másik' oldalnak szolgáltatott információkat. *Rimner Gábor, Halmi Zoltán, Bencsik Mihály, Vadász Miklós*, valamint fia, *ifj. Vadász Miklós* esetéről összességében elmondható, hogy igen unikálisnak számítanak a maguk nemében, de részletesebb áttekintésük során számos közös jegyet mutathatnak Belovai ügyével. Mind az öt történet külön tanulmányt érdemelne, most egy rövidebb, de a hasonlóságokat tökéletesen szemléltető áttekintést eszközölnék.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Sokkaljobb (2018) <https://www.sokkaljobb.hu/content/elhunyt-belovai-istvan-%C3%A1ln-%E2%80%93-bokor-professzor-nekrol%C3%B3gia>

⁷⁰ GERGELY ATTILA: *Kegyelem vagy rehabilitáció*. In: Kapu. XVIII/5 73–76. pp.

⁷¹ *Felhívás a magyar Országgyűléshez, az Országgyűlés valamennyi képviselőjéhez*. In: Kapu. XXII/2 102. p.

III. További hazai esetek ismertetése

1. Rimner Gábor

Rimner sorsközösségük révén, Belovai egyik barátjának vallotta magát. A két férfi 1990-ben, *Halmi Zoltán*, valamint *Vadász Miklós és ifj. Vadász Miklós* társaságában együtt szabadult *Göncz Árpád* elnöki kegyelme révén.

Rimner esetében egy civil emberrel találkozunk, így kevésbé beszélhetünk átállásról, hiszen nem szolgálta eredendően egyik oldalt sem. A továbbiakban az ő esete kerül bemutatásra.

Rimner Gábor 1954-ben született, Budapesten. Édesapja a Műegyetemen várományosa volt egy tanszékvezetői pozíciónak, amit végül nem kapott meg. Ezt követően egy svéd mérnökkel megpályázta az etióp fővárosban felépítendő kongresszusi palota megtervezését, melyet az UNESCO hirdetett meg. A fődíj négy éves ösztöndíj volt Törökországba, vagy Szudánba. Rimner visszaemlékezése szerint Édesapja könnyen döntött: „*Akkor inkább Szudán, mert az messzebb van.*”⁷² A 4 évből aztán 8 év lett.

Rimner erősen kommunista-ellenes családi környezetben szocializálódott. Rimner története alapján Édesapja kommunisták, oroszok iránti féltelme haragot, fölháborodást váltott ki belőle; „*Hiszen ha ennyire utálatos valami, ha ennyire rossz, az ellen kiabálni kell, az ellen tenni kell, nem pedig megijedni.*”⁷³ Közben az ottani trend is efelé terelte; amerikai, antikommunista filmeket nézett, újságokat olvasott. Az évek alatt belénevelődött tehát, hogy; „*Minden, ami kommunista az rossz, és minden, ami nyugati az jó.*”⁷⁴

A fordulat akkor következett, amikor tizennyolc éves korában felkereste a kartoumi amerikai követséget, hogy elcserélje stockholmi ösztöndíját amerikaira, a kaliforniai UCLA egyetemre.

Az ottani kulturális-és sajtóattasé (Carol Ann Roel), mikor megtudta, hogy egy magyar fiatalember kereste fel őt, megkérdezte tőle, hogy miért nem akar visszamenni hazájába inkább, Magyarországra. Rimner válaszul kifejtette nemtetszését az akkori rendszert illetően. Ekkor a hölgy egy másik szobába terelte, melyről tudta, hogy nincsen lehallgatva, és felfedte előtte, hogy ő többek közt az amerikai hírszerző szolgálatnak is dolgozik, és megkérdezte a fiatal Rimmertől; nem szeretne-e együttműködni; 1972-ben beszervezte a CIA (Központi Hírszerző Ügynökség). Se a szüleivel, sem a barátaival nem beszélt erről.

Szabad Föld 2016-os cikkében így vall tettének motivációjáról: „*Gyerekként szégyelltem, hogy az édesapám suttogva mer beszélni a rendszerről, mert fél. Meg akartam mutatni, hogy én bátor vagyok. Ezt használták ki az amerikaiak, akik kiképeztek. Szinte dagadt a mellem a büszkeségtől 18 évesen, persze ezt titkoltam.*”⁷⁵

Rimner igazán hitt abban, hogy tevékenységével hozzájárul a magyarországi „áldatlan állapot” megszüntetéséhez. Letartóztatását követően csak az édesapja láthatta egyszer, aki megkérdezte tőle, miért tette. Annnyival indokolta: „*Mert ezt tartottam helyes-*

⁷² PAPP GÁBOR ZSIGMOND: *Kémek a porfészekben- Rimner Gábor története*. Dokumentumfilm. 2009.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ PALÁGYI EDIT: *Ricin a bolgár esernyőben*. In: Szabad Föld. 2016. december 23. 18. p.

nek”.⁷⁶ Máshol,⁷⁷ a fiatalokat általában jellemző kalandvágyról, kíváncsiságról is beszélt, mint motivációs tényezőről.

Kiképzése Görögországban folyt. Először egy pszichológiai teszten kellett részt vennie, szexuális beállítottságáról kérdezték, hogy ezzel ne lehessen a későbbiekben terhelni, majd fegyverszakértő mellé került, végül egy ex budapesti diplomatát küldtek hozzá, aki a kapcsolattartás részleteiről tájékoztatta Rimnert. *„Foglalkozott velem pszichológus, megismertettek a szovjet arzenállal, megtanították a konspirációs kapcsolattartás szabályait, fényképezőgépek, mikrofilm-leolvasók használatát. Az utóbbi eszközöket Görögországban kaptam meg, a kétszer egy centis leolvasót például egy Amerikában előkészített szudáni tör markolatában rejtették el (házkutatás során előkerült), onnan csempészttem haza.”*⁷⁸

Kiképzését követően Bulgáriából utazott Ferihegyre, hiszen ha egy másik poszt-kommunista országból érkezett valaki, kisebb volt az esélye az átkutatásnak. Eleinte semmi feladatot nem kapott; *„Konkrét feladatot az elején csak annyit kaptam, hogy ne csináljak semmit, üljek a számra, kuss van magyarul, és időnként küldjek nekik egy-két jelentést; fél évente, évente hogy 'kösz jól vagyok, nem történt semmi’.”*⁷⁹ Később be kellett volna épülnie a Honvédelmi, a Belügy- vagy a Külügyminisztérium apparátusába, felelős beosztásba lehetőség szerint. Erre azonban nem volt szükség, azt mondta; *„tálcán érkeztek hozzá az információk”.*⁸⁰ Hazaérkezését követően kiderült ugyanis, hogy a Belügyminisztérium Szolgálati Útlevél Osztályán éppen arab tolmács hiány van. Kapott a lehetőségen, és elvállalta az útlevelek arabosítását, közben pedig egy külkereskedelmi vállalatnál helyezkedett el.

A legjelentősebb információra a külkereskedelmi vállalatnál tett szert; *„Bulgáriából importáltunk acél tartólemezeket, melyeket egy itthoni szovjet bázisra továbbítottunk.”*⁸¹ Feltűnt neki, hogy az acélszerkezetek nem illettek a külkereskedelmi vállalat profiljába, mely főleg elektronikai cikket forgalmazott. A bázisponton olyan szállítóeszközöket látott, melyekről megtanulta korábban, hogy kizárólag interkontinentális ballisztikus rakéták hordozására alkalmasak; *„Nyilvánvaló volt, hogy hazánkba nukleáris töltetű szovjet rakétákat telepítettek, és erről tájékoztattam szovjet megbízóimat.”*⁸² Megbízói nem akartak neki hinni, úgy gondolták biztosan téved. Csak miután az utolsó szovjet katonák is elhagyták az országot, írt arról a sajtó, hogy Magyarország rakétatámaszpont volt. Addig a magyar vezetés is tagadta a dolgot. Nyolc éven keresztül írta jelentéseit. Ezidő alatt mikrofilmeken küldték számára az utasításokat. Ezek Budapesten feladott levél szövegének egyes betűjének hurkába voltak beleágyazva.

Végül 1981-ben tartóztatták le. Lebukását ex-barátnőjének köszönhette, aki szakításukot követve egy közös rendőrismerősnak felvetette, hogy az araboknak kémkedik. Addig-addig mondogatta, míg a rendőr ismerős jelentést írt az esetről, Rimner szerint féltette munkáját, majd a jelentés felkeltette az elhárítás figyelmét is. Megfigyelték,

⁷⁶ FÉDERER ÁGNES: *Egy volt kém-közügyektől eltöltve* In: Népszabadság. 1998. november 4. 10. p.

⁷⁷ KÖVÁRI ANDRÁS: *Akit a CIA beszervezett.* In: Ifjúsági Magazin 1984. január 1. 12. p.

⁷⁸ CSONTOS TIBOR: *Szoba-konyhás CIA-kém.* In: Szabad Föld. 2009. május 22. 7. p.

⁷⁹ PAPP 2009.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid.

⁸² CSONTOS 2009. 7. p.

bedrótozták a lakását (ágyánál lévő konnektorban rejtették el a lehallgató-készüléket), és letartóztatták.

Első fokon 10 évre ítélték el, végül 12 évet kapott „a Magyar Népköztársaság terhére állami és katonai titok tekintetében huzamosabb időn keresztül, kémszervezet tagjaként elkövetett kémkedésért”⁸³. Végül 1990-ben negyedelés kedvezményrel szabadult.

A bírósági iratokban szerepelt, hogy pénzért kémkedett. Elbeszélése alapján, Rimner 25 ezer forintot fogadott el összesen, melyet főleg belügyi kapcsolatai ajándékaira szánt. Beszervezésekor elmondása szerint megkérdezték tőle, hogy mekkora fizetésre gondolt, de úgy reagált: „Mondtam, nem érdekel pénz, mindenem megvan.”⁸⁴

A róla készült film (*Papp Gábor Zsigmond: Kémek a porfészekben*) rehabilitálása érdekében tett lobbizást képezte. 1992-ben sajtókampányt indított a rehabilitálása érdekében, de elmondása szerint leállították. Hét évvel később ismét a nyilvánosság elé állt *Halmi Zoltánnal*. A Kurír 1998. április 1-jei számában olvasható, hogy a The Washington Times is beszámolt Rimner esetéről, továbbá: „Jogainak helyreállítására több kegyelmi kérelmet is benyújtott, eddig eredménytelenül. Most az amerikai szenátushoz akar fordulni, hogy mind az idáig ne ratifikálják Magyarország csatlakozását az Észak-atlanti Szervezethez, amíg a hatóságok teljes kegyelemben nem részesítik azokat, akik a kommunista időszakban a NATO javára kémkedtek.”⁸⁵

Népszabadság 1998. november 4-i számában közölt vele interjút. Ott úgy nyilatkozott: „Furcsa hogy ebben a rendszerben, a NATO-csatlakozás időszakában olyan dolgokért bűnhődöm, amelyek tulajdonképpen a rendszerváltást segítették. Így már teljes rehabilitációt, büntetlen előéletet kérek. Szeretnék egyenjogú állampolgár lenni.”⁸⁶

2002 júniusában a Magyar Nemzetnek adott interjújában ezen igényével kapcsolatban már csak úgy nyilatkozik: „Én már semmi mást nem akarok, csak azt, hogy legalább ugyanabban a megítélésben részesülhessek, mint az egykor szovjet érdekeket kiszolgáló kommunisták. [...] Csak annyit kérek, hogy ha ilyen jó gyerekek vagyunk, és elfelejtettük azt, amit ők 40 éven át ezzel az országgal műveltek, akkor ugyan felejtsek már el azt, amit mi tettünk ellenük.”⁸⁷

2001-ben a katonai bíróság kimondta: *Rimner Gábor* nem tekinthető büntetett előéletűnek, majd a katonai ügyészség megfellebbezett a döntést illetően, végül a Legfelső Bíróság megállapította, hogy a bíró döntése helyes volt, mikor Rimner priuszát törölte. Ugyanakkor ez sem hozta meg a várt eredményét, hiszen erkölcsi bizonyítványában továbbra is büntetett előéletűként jegyezték.

2015. október 14-én megjelent Magyar Nemzet beszámolt arról, hogy „*Ismét-már ötödszörre-is beadja rehabilitációs kérvényét Áder János köztársasági elnöknek a legismertebb magyar CIA-kém (Rimnerre utalnak).*”⁸⁸

A sajtóban több helyen megjelent *Rimner, Halmi Zoltán* halálát magyarázó teóriája.⁸⁹ Halálát megelőzően tv-interjún vettek részt mindketten, és az interjút követő na-

⁸³ FÉDERER 1998. 10. p.

⁸⁴ CSONTOS 2009. 7. p.

⁸⁵ SZILÁGYI ROLAND: *A kém az kém?* In: Kurír 1998. április 1. 5. p.

⁸⁶ FÉDERER 1998. 10. p.

⁸⁷ TÓTH SZABOLCS TÖHÖTÖM: *Kémek, akik szerettek minket.* In: Magyar Nemzet Hétvégi Magazin. 2002. június 22. 21. p.

⁸⁸ *Budapest tele van külföldi kémekkel?* In: Magyar Nemzet 2015. október 14. 2. p.

pokban *Rimnernél* is rosszullét jelentkezett. *Halmi Zoltán* szívinfarktusban halt meg. Rimner elmélete szerint az interjú előtti kávéhoz szervírozott kockacukor tartalmazta a szívinfarktus-tüneteket okozó szert, tehát úgy véli; Halmi halálát mérgezés okozta.

1992-ben az amerikai illetékesek felajánlották neki is (Belovaihoz hasonlóan), hogy költözzön ki az Egyesült Államokba, de nem akart. Indoka, pedig: „*A Kádár-rezsim alatt lett volna okom elhagyni Magyarországot, de most hogy egy –szerintem formailag-szabad, demokratikus köztársaságban élhetek, már nincs.*”⁹⁰ Kérte, hogy inkább az itteni ügye előrébbvitelét segítsék, de azt a választ kapta; abban nem segíthetik, mert az a magyar belügyekbe való beavatkozást jelentené.

2002 óta vehet részt a közügyek gyakorlásában, előtte választójoggal sem rendelkezett. Nyelvórákból él. Hazáért Erdemrenddel tüntette ki 2008-ban a Politikai Foglyok Országos Szövetsége.

A Szabad Föld című lapban, 2009. május 22-én megjelent interjúban kérdezték tetteinek jelentőségéről:

„*Az Ön életéről szóló film címe Kémek a porfészekben (Papp Gábor Zsigmond filmje). Valóban poros kis kém volt egy poros kis kémfészekben?*”

„*Ez volt az igazság. [...] egyetlen lényeges dologra hívtam fel az amerikai katonai hírszerzés figyelmét. Ez a tétel azonban csak másfél sor volt a vádiratomban. Az összes többi piti kis információ volt, mégis államtitoknak számított. Minél inkább szégyelltek valamit, annál szigorúbb katonai és államtitoknak minősítették.*”⁹¹

A Los Angeles Times által 1998 júliusában közölt cikkben Rimner így nyilatkozott: „*Minden negatív körülmény ellenére, ha újrakezdhetném az életemet; ugyanígy dönténék. Meggyőződése, hogy helyesen cselekedtem.*”⁹²

2. Halmi Zoltán

„*Minden idők legeredményesebb CIA ügynöke*” és a „*legkártékonyabb kém*”⁹³ egyszemélyben.

Halmi egyike volt annak az utolsó 4 rabnak (Belovai István, Vadász Miklós és fia ifj. Vadász Miklós, valamint Halmi Zoltán), akik 1990. szeptember 7-én egyéni kegyelemmel nyerték vissza szabadságukat.

Halmi Zoltán 1933-ban született. Hányatott sorsú gyerek volt. Édesapja vezérkari főhadnagyként a II. hadsereg 2. hadtestparancsnokságán pecsétörtisztként teljesített szolgálatot. 1943. február 1-jén a Don-kanyarban Krasznaja Olímnál fogságba esett, majd mielőtt le adta volna fegyverét, fejbe lőtte magát.

⁸⁹ Hvg (2018) <http://hvg.hu/itthon/20050316kemugyek>

⁹⁰ CSONTOS 2009. 7. p.

⁹¹ Ibid.

⁹² After Cold-War Spying for the West, Hungarian 007 Seeks Rehabilitation. In: Los Angeles Times. 1998. július 26. Eredeti szöveg: "Despite all the negative aspects, if I could start my life again, I would make the same decisions," he says. "I'm convinced that what I did was right."

⁹³ BATA PÁL: *I CIA*. In: Népszabadság. 2002. július 25. 10. p.

Édesanyja ekkor barátnőjére bízta, azzal hogy rendezni akarja anyagi körülményeit, de végül nem jelentkezett, így a nő beadta a Budapesti Gyermekmenhelyre. Több nevelőszülőnél is megfordult. Halmiék 1948-ban fogadták örökbe

1949-ben Sztálin születésnapján megkapta esztergályos segédlevelét. Ugyanebben az évben, mint az ország legfiatalabb élmunkását felvették a pártba. 1950-ben kiemelték, és a MÁVAG DISZ-bizottságának munkatársa lett, ezt követően 3 hónapos DISZ-iskolát is elvégezte.

1951 nyarán behívták a pártbizottságba, és közölték vele, hogy csak úgy kerülheti el a sorozást, és gondoskodhat idős nevelőanyjáról, ha felvételezik az Államvédelmi Hivatalhoz. Így került 1951 őszén az ÁVH Jászai Mari téri székházába, ahol operatív technikai részlegre osztották be, őrmesteri rendfokozatba.

1955-ben elvégezte a rendőrakadémiát, és a belsőreakciós-elhárító osztályra került.

1956 októbere a Belügyminisztériumnál érte. 1990-ben a Beszélőnek adott interjújában így emlékezett vissza: „... október 23-tól 30-ig az épületben tartózkodtam, ott égettünk éjjel-nappal az iratokat, főleg az ügynökök, informátorok „B” és „M” dossziéit”.⁹⁴

Időközben leérettségizett, majd 1963-ban elvégezte az Idegennyelvi Főiskolát; egy évet kémelhárító szakon, kettőt a spanyol hírszerző „c” csoportban.

1963 ősztől II/I. csoportfőnökség, nyugatnémet alosztályára osztották be. 1965-ben átkerült az amerikai osztály dél-amerikai alosztályára, melynek révén, 1966 őszen Brazília-Uruguay-Argentína-Bolívia-Chile futárútra küldték. Elmondása szerint ezen az úton szerzett tapasztalatai radikálisan megváltoztatták nézeteit: „Az ezekben az országokban tapasztaltak véglegesen rádöbbenettek arra, ami már hosszú ideje érlelődött bennem, hogy mi itt egy világtól elzárt börtönben élünk, idegen zsoldban szolgálunk, egyszóval megláttam a szabadságot és beleszerettem. Közben megtudtam, hogy honnan származom, kik a szüleim, nagyszüleim, hogy hol él az édesanyám, s felvettem vele titokban a kapcsolatot, s elhatároztam, hogy végleg szakítok az egyébként is megutált tevékenységgemmel.”⁹⁵

1967-ben kérte leszerelését, ugyanis Jugoszláviában találkozott volna Édesanyjával, de ezt felettese nem engedélyezte, így ahogy ő fogalmazott „megsértődött”.⁹⁶ Három hónap után fegyelmi határozattal leszerelték.

Felsőfokú spanyol és külkereskedelmi végzettsége révén 1973-ban kihelyezték Bogotá kereskedelmi titkárnak az ottani magyar főkonzulátushoz. Feleségével egy fogadáson megismerkedtek egy szimpatikus amerikai házaspárral. Közeli baráti kapcsolat alakult ki közöttük.

Majd új főkonzul került a konzulátus élére, amely mindent megváltoztatott; „Nem is volt semmi probléma, amíg egy normális főkonzul volt a külképviselet vezetője. Később egy új főkonzul jött, akit korábban a kémelhárítóktól intrikus magatartása miatt távolítottak el, s a felesége százados volt a KEOH-nál. Félve a lebukástól, jelentettem az amerikai kapcsolatomat. Kiderül, hogy az illető a CIA tisztje, a KGB a beszervezését tűzte ki célul. Kértek, működjek közre.”⁹⁷

⁹⁴ Beszélő a beszélő. In: Beszélő. 1990. június 16. 20. p.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid.

Látszólag belement az ajánlatba, de kérte hazahívását, és figyelmeztette az illetőt az ellene készülő akcióról. Megegyezték a kapcsolattartás részleteiről, majd egy 5 éves szünetet követően újból kapcsolatba léptek egymással; „*néhány üzenetet váltottunk, némi információt is küldtem, de nem katonai vagy államtitkot, mert ilyenekhez hozzá sem jutottam*”.¹³

Ennek ellenére lebukását követően 1981-ben államtitok sérelmére elkövetett kémtevékenységért elsőfokon életfogytiglani, másodfokon 15 évi börtönbüntetésre ítélte a katonai bíróság. Feleségét 5 évi fegyházra, és mindkettejüket teljes vagyonekobzással, valamint 140 ezer forintos pénzbüntetéssel sújtották.

Vele készült interjúból említ egy nevezetes Kék fény műsort, mely sokszempontból tanulságos lehet az ügy természetét illetően; „*Két évig zsaroltak, hogy nyilatkozzak a tv-ben Szabó Lászlónak. Végül azzal mentem bele, hogy feleségemet átminősítik börtönfokozatba, és így végül ¼ kedvezményrel szabadulhat. Ezt teljesítették. Természetesen a nyilatkozatot a BM forgatókönyve szerint vették fel, és semmi köze nincs az igazsághoz.*”⁹⁸

1992-ben ítélete semmissé nyilvánítását kérte a Budapesti Katonai Bíróságtól, de kérelmét elutasították.

„*Pedig mi nemcsak szamizdatokat írtunk, röpcédulákat terjesztettünk, hanem az életünket kockáztattuk, s az egzisztenciánkkal, a szabadságunkkal fizettünk az előző rendszer bukásáért. A lakásomat elkobozták, családi életemet tönkretették, a politikai jogaimtól megfosztottak. A börtönéveket a nyugdíjba sem számítják be.*”⁹⁹

3. Bencsik Mihály

„*Legyen bármilyen rendszer Magyarországon, Bencsik Mihálynak nincs bocsánat*”¹⁰⁰

Bencsik Mihályt 1982. március 15-én jogerősen 6 év fegyházra ítélték kémkedés és devizagazdálkodás rendjének megsértése miatt. Elmondása szerint azonban, nem Magyarországról, hanem a Szovjetunióról adott ki bizalmas információkat.

Bencsik tanári, és felsőfokú szinkrontolmács képesítést szerzett, melynek révén 1969 és 1977 között konzuli útlevéllal Moszkvában dolgozott.

Néhány hónapig a Moszkvai Rádió magyar osztályán, majd hét éven át a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottsága mellett működő pártfőiskolán a magyar hallgatóknak fordított előadásokat. Ezentúl a Magyar Népköztársaság párt, állami és társadalmi elitje számára szervezett 3 hónapos továbbképzéseinek előadásait fordította.

Szinkrontolmácsként állandó résztvevője volt felsőszintű, pártvezetői, illetve az okmánydelegáció tárgyalásain, valamint gazdasági, ideológiai, katonai témájú tanácskozásokon és nemzetközi találkozók. Legbizalmasabb információk birtokába került tehát munkájának köszönhetően.

A Szovjetunióban töltött évek alatt számos szovjet köztársaságba ellátogatott, így átfogó képet kapott a szovjet tömb országainak hétköznapijairól. „*Furcsa volt eleinte, hogy az emberek már akkor kritikusan viszonyultak a rendszerhez, ám külföldiektől nem*

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Hvg (2018) <http://hvg.hu/itthon/20050316kemugyek>

¹⁰⁰ SZEMÁN LÁSZLÓ: „*Nem értem mit vétettem én a hazámnak*”. In: Magyar Nemzet. 2016. április 9. 6. p.

túrték el a kritikát. Bennünket, magyarokat is figyelmeztettek, mondván: ők szidhatják a rendszert, szidhatják Brezsnyevet, de ha mi megteesszük, felfeljenek minket a KGB-nél.”¹⁰¹ - emlékszik vissza akkori tapasztalataira.

Időközben feleségül vett egy orosz orvosnőt, akiről később kiderült, hogy a KGB-nek dolgozik, így elváltak. Bencsik szerint a Szovjetunió ellentmondásai olyan szembe-tűnőek voltak, hogy felbomlása előre látható volt: „Én és az oroszok arra tippeltünk, hogy Brezsnyev haláláig¹⁰² húzza a Szovjetunió.”¹⁰³

Hazatérését követően az Országos Béketanácsnál dolgozott, majd visszatért Nyíregyházára és tanárként helyezkedett el. 1980-ban megtakarított pénzéből és némi hitelből vett egy lakást Budapesten a XII. kerületben. Mielőtt átírták volna a nevére a lakást, a tulajdonos disszidált, és az állam elkobozta a lakást. Bencsik pénz és lakás nélkül maradt.

Majd a tulajdonos Münchenbe hívta azzal az indokkal, hogy nyugatnémet márkában kifizeti neki a vételárat. Szovjetunióban töltött évei miatt gond nélkül jutott útlevélhez. 1981. január 20-án indult Münchenbe, és azt is bejelentette mennyi pénzzel fog hazautazni várhatóan.

Münchenben a lakás tulajdonosa fogadta szállással, de a pénz kifizetését illetően haladékot kért. Amíg előteremti az összeget, megbízta, hogy beszélgesse egy szociológussal, aki orosz és a Szovjetunió hétköznapijait kutatja. Bencsik belement a játékba. Utólag tudta meg, hogy az NSZK-ban állomásozó amerikai NATO-alakulat orosz szekciójának egyik emberével beszélgetett két hónapon át, napi 7-8 órában. A szociológus, amerikai hírszerző volt.

A 2 hónap alatt Bencsik napi 40 nyugatnémet márkát kapott egy „szociális szervezettől” lakásra, élelemre, ellátásra. Végül a lakás tulajdonosa nem fizetett, így 2 hónap után hazatért. Két napba telt míg átgondolta a történeteket, majd bement a megyei pártbizottságra és K-vonalon felhívta dr. Horváth Józsefet, a BM III/III-mas Csoportfőnökségénél: „Mondtam neki, Jóska, Münchenben voltam, azt válaszolta, tudom. Mindent elmondtam neki, hogy mi történt kint, kiderült: mindenről tudott. Kértem, jöjjön el Nyíregyházára, és szívesen elmondok jegyzőkönyvbe minden részletet, biztosan tudják használni az információkat. Azt válaszolta, hogy az ő pozíciója nem engedi, hogy lejöjjön, de másnap küld két tisztet. Egy alezredes és egy főhadnagy jött, a megyei rendőrkapitányságon 148 oldalas tanúvallomást tettem. Azzal mentek el, hogy köszönik az információkat, és hogy minden rendben van.”¹⁰⁴

A meglepetés akkor érte, amikor 1981. október 14-én házkutatást tartottak nála, majd bilincsbe verve elvitték. A tárgyaláson hat év börtönbüntetést szabott ki neki a bíró, majd a Budapesti Gyűjtő Fegyházban töltött 57 hónap után feltételesen szabadlábra helyezték. A gyűjtőben pár hónapig együtt dolgozott Belovai Istvánnal, és Rimner Gáborral zárkatársak voltak.

Szabadulását követően pedagógusként nem tudott elhelyezkedni. 1986-ban a megyei tanács művelődési osztályának indoklása szerint: „Az ön által elkövetett cselekmény jellege miatt pedagógus munkakörben történő foglalkoztatását nem tartjuk kívánatos-

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² 1982. november 10. Zarecse, Oroszország.

¹⁰³ SZEMÁN 2016, 6. p.

¹⁰⁴ SZEMÁN 2016. 6. p.

nak”¹⁰⁵ 1992-ben Bencsik ítélete semmissé tételéért folyamodott, melyet a Fővárosi Bíróság katonai tanácsa megtagadott.

„Belovai ügy halt meg Amerikában, hogy nem kapott kegyelmet az új, demokratikus Magyarországtól. Csakúgy, mint én. A büntetésem jogkövetkezményei már elévültek, de nem rehabilitáltak a mai napig sem, hiába kértem eddig az összes köztársasági elnöktől. Rehabilitáció nélkül nem kaphatok kártérítést. Nem Magyarországról adtam információkat, hanem a Szovjetunióról. Nem értem, mit vétettem én a hazámnak, hogy nem bocsát meg?”¹⁰⁶ zengi át Bencsik kérdése a problémakört.

IV. Nemzetközi kitekintés

A magyarországi eseteken túl, a tömb másik két országa; Lengyelország és Románia is „kitermelte” a maga Belovai-történetét.

A hazai esetek ismertetését követően szeretném felhívni a figyelmet Dr. Gergely Attila; Kegyelem vagy rehabilitálás című, 2005 májusában megjelent cikkére¹⁰⁷. Ebben az írásban azontúl, hogy Belovai esetét kommentálja, végez némi nemzetközi kitekintést is a szerző. Kiemeli azt a jelenséget, miszerint 2000. március 12-én, a NATO-csatlakozási szerződések aláírásakor a lengyel küldöttség díszvendége volt *Ryszard Kuklinski* ezredes is, aki 1981-ben disszidált az Egyesült Államokba. Esete nagyon sokban hasonlít Belovaiéhoz, de végkimenetelében éles eltéréseket mutat. Kuklinskit rehabilitálták, pedig CIA-val való együttműködése során közel 40 ezer oldalas iratállományt jutatott az amerikaiak részére. A cikkben másik példát is hoz a szerző, mégpedig *Ion Mihail Pacepa*, román egykori DIA-főnök esetét. Több éves huzavona után, 1999-ben őt is rehabilitálták, sőt 2004-ben anyagi kárpótlásban is részesült, valamint elkobzott ingóságait is visszakaphatta.

„Jelenlegi ismereteink szerint négy személy folytatott kiemelkedő stratégiai jelentőségű hírszerző tevékenységet a NATO javára a Varsó Szerződés államainak titkosszolgálatának állományából”¹⁰⁸ – írja a szerző.

A negyedik személy, az előbb említett Belovai, Kuklinski, Pacepa után *Vlagyimir Vasziljev* volt. Vlagyimir a budapesti Szovjet Katonai Attasé Hivatal egyik tisztje volt. 1985 februárjában derült ki, hogy a CIA-nak dolgozott. Hazahívását követően kivégezték. (Róla Belovai estének ismertetésekor ejtettem már szót.)

A továbbiakban Kuklinski és Pacepa ügyét szeretném részletesebben áttekinteni.

1. A lengyel esetről

Népszabadság november 26-ai számában számolt be arról, hogy 2005. november 10-én Kazimierz Marcinkiewicz kormányfő bejelentette; *Lengyelország nyilvánosságra hozza*

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ GERGELY 2005. 73–76. pp.

¹⁰⁸ GERGELY 2005. 73 p.

az egykori Varsói Szerződés titkos aktáit, melyekből egyértelműen kiderül; katonai szövetség kész volt nukleáris csapásokkal egész Európa megsemmisítésére. Az iratok nyilvánosságra hozatala során Radoslaw Sikorski lengyel nemzetvédelmi miniszter által felállított bizottság döntött azt illetően, mely dokumentumok minősítését törlik vagy helyezik alacsonyabb titkossági fokozatba. Kuklinski, aki a lengyel szükségállapot bevezetése előtt szökött meg az országból, szintén megszólalt az ügy kapcsán. Elmondta, hogy a VSZ nukleáris tervei miatt döntött az átállás mellett.¹⁰⁹

1981. december 13-án vezették be a szükségállapotot Lengyelországban. Gondolata már 1980 augusztusában felmerült kommunista vezetőkben, annak ellenére, hogy augusztus végén, szeptember elején megállapodás született a sztrájkoló munkások és a Lengyel Népköztársaság kormányzata között. A tervezési munka 1981 márciusában fejeződött be. A szükségállapot bevezetését Wojciech Jaruzelski kezdeményezte, és a terv kidolgozásában közvetlenül Florian Siwicki vezérezered, – későbbi honvédelmi miniszter-, és Czeslaw Kiszczak belügyminiszter vettek részt.

1983. július 22-én szüntették meg a szükségállapotot, és egyidejűleg korlátozott szükségállapotot hirdettek. A feljegyzések alapján 30 emberáldozatot, és több száz sebesültet követelt. A Beszélő beszámolója¹¹⁰ szerint, ezen túl 10 ezer embert internáltak, és ezrek kerültek börtönbe a másfél év alatt.

Ryszard Kuklinski vezérkari ezredes, aki a CIA-nak adott át információkat 1981. november elején szökött az Egyesült Államokba, és beosztásánál fogva rendelkezett a szükségállapotról vonatkozó tervekkel.

Az amerikai hírszerzés tehát idejében értesült a szükségállapot bevezetéséről, mégsem figyelmeztette a Szolidaritást vagy lépett közbe. Felmerül, hogy ha tudtak volna róla, képesek lettek volna megakadályozni azt.¹¹¹

Kuklinski 1971 és 1980 között szolgáltattott fontos információkat az amerikaiaknak, majd 1981 novemberében, a szükségállapot tervével családjával együtt elhagyta az országot. Az amerikai diplomácia mikrobusza vitte át őket-dobozok közé rejtve-a lengyel-NDK határon. Az NDK-NSZK határon való átjutása kissé problémás volt, hiszen a határőrizet rendelkezett már olyan műszerekkel, amelyek kimutatták az elrejtett élőlényeket. Ezek azonban a határátkelés időpontjában éppen ’nem működtek’.

Az ezredes által átadott információk közt volt elméletileg a VSZ ötéves stratégiai terve, 200 akkor újnak számító szovjet fegyvertípus technikai dokumentációja, azoknak a bunkereknek a koordinátái, amelyekben háború esetén a főparancsnokság működött volna, valamint információkat küldött arról is, hogy a műholdról készített képeken látható szovjet bázisok közül melyek csak makettek.¹¹²

A lengyel hadsereg vezérkarának egykori ezredesét Washingtonban a CIA legmagasabb érdemrendjével tüntették ki. Lengyelországban megítélése ezzel szemben a 90-es évek elején problémásnak számított. Kiszczak tábornok, egykori belügyminiszter 1992-

¹⁰⁹ Leporolt államtitok. In: Népszabadság. 2005. november 26. 9. p.

¹¹⁰ KAMINSKI, LUKASZ: A lengyelországi szükségállapot. In: Beszélő. XII/2. K. NYIRŐ József: Új részletek az 1981-ben bevezetett szükségállapot előkészítésének részleteiről és körülményeiről. In: Népszabadság. 1986. június 14. 2. p.

¹¹¹ Washington és a ’81-es statárium. In: Szabadság. 1986. június 20. 3. p.

¹¹² RITECZ MIKLÓS: Hősiesség vagy hazárulás- A Kuklinski-ügy. In: Népszabadság. 1992. október 7. 7. p.

ben még úgy vélekedett: „*pofon lenne a hadseregnek, ha rehabilitálnák Kuklinskit. Ha ő hős, akkor a lojálisan szolgáló tisztek mind áruelők voltak.*”¹¹³

Ritecz Miklós a '90-es évek elején több cikket is írt az esetről. A Népszabadság 1992. október 7-ei számában¹¹⁴ beszámol a The Washington Post Kuklinskiről szóló cikkéről, melyben arról írnak, hogy a lengyel 1970. decemberi tengermelléki sortűz után döntött úgy, hogy kapcsolatba lép az amerikaiakkal. Németországban felkereste az amerikai katonai attasét, majd ezt követően szervezte be a CIA. Mindeközben a lengyel vezérkarnál töltött be ezredei rendfokozatot, Moszkvában akadémiai továbbképzésen vett részt, majd Jeruzsalmi nemzetvédelmi összekötője lett Kulokov marsallal, a VSZ fegyveres erőinek akkori parancsnokával. A szükségállapot kidolgozásán is jelen volt. Munkája révén tehát nagyon fontos információhoz juthatott. A cikkből kiderül, hogy Kuklinski nem tartja magát amerikai kémnek. Elmondása szerint a Szovjetunió ellen tevékenykedett, mert úgy gondolta, az jogtalanul tartja megszállása alatt Lengyelországot.

Carter elnök nemzetbiztonsági tanácsadója, Zbigniew Brzezinski a lengyel televízióban hősnek nevezte Kuklinskit tettéért. Kuklinski elmondása szerint motivációja Belovaiéhoz hasonlóan; a szovjet agresszió révén kikényszerített nukleáris háború megakadályozása volt.

Ritecz egy 1993-mas cikkében¹¹⁵ arról számolt be, hogy Kuklinski azzal vádolja Jaruzelskit, hogy engedélyével a szovjet hadsereg atombombákat és nukleáris rakétafejeket is tárolt Lengyelországban, ezzel a szovjeteknek alárendelve az ország emberi és anyagi erőforrásait. Jaruzelski nem reagált az őt ért vádakra.

Távollétében, 1984-ben hazaárulásért és dezertálásért halálra ítélték Lengyelországban. 1989-ben ezt 25 évi börtönbüntetésre módosították. Az 1995-ös perújrafelvétel során vádját először kémkedésre módosították, majd megszüntették az ellene érvényben lévő elfogatóparancsot. 1997-ben zárta le a vizsgálatot ügyében a katonai ügyészség, kimondva, hogy Kuklinski a hazája érdekében cselekedett. Álnéven élt családjával az Egyesült Államokban, majd a vizsgálat lezárását követően 1998 áprilisában hazatért. A lengyel kormány meghívására április 27. és május 8. között nyolc várost látogatott meg „országjáró turnéja” során¹¹⁶. Ez idő alatt különleges védelemben részesítették, mivel megítélését illetően hazatérését követően is megosztottnak bizonyult a lengyel társadalom, és egyes értesülések szerint a KGB utódszerveinek feketelistáján is szerepelt a neve. Akadnak, akik a mai napig hazaárulónak aposztrofálják. A lengyel kormány végül 360 ezer dollár értékű kártalanítást fizetett az egykori kémnek.

Kuklinski két fiának halálát sokan bosszúként értelmezik. Mindketten rejtélyes körülmények között veszítették életüket. Bogdan 1993-ban tűnt el vitorlázás közben, Waldemartot, pedig egy rendszám nélküli autó gázolta el.

A lengyel esethez kapcsolódik, és témánk kapcsán tanulságos lehet az úgynevezett Zacharski-ügy is, erre szeretnék pár gondolat erejéig kitérni a továbbiakban.

¹¹³ RITECZ MIKLÓS: *Rehabilitálásra vár a lengyel szuperkém. Hazafi vagy hazaáruló Kuklinski ezredes.* In: Népszabadság 1992. szeptember 30. 3. p.

¹¹⁴ RITECZ 1992a.

¹¹⁵ RITECZ MIKLÓS: *Kuklinski Jaruzelskit támadja.* In: Népszabadság. 1993. április 3. 2. p.

¹¹⁶ TÓTH LÓRÁND: *Tizenhét év után hazatért a lengyel szuperkém.* In: Népszava. 1998. április 28. 9. p.

„Mindössze 5 napig volt a lengyel hírszerzés élén Marian Zacharski”¹¹⁷ számol be róla a Népszabadság 1994. augusztus 27-ei számában. A Szolidaritásból kinőtt tömörülések politikusai, és a jobboldali pártok is felháborodásukat fejezték ki, mikor az Államvédelmi Hivatal vezetőjének javaslatára az akkori belügyminiszter, Milczanowski kinevezte Zacharskit a hírszerzés vezetőjének. Zacharski ellen ekkor az Egyesült Államokban életfogytiglani büntetés volt érvényben, erre az eset kapcsán a washingtoni külügyminisztérium diplomáciai úton emlékeztette a lengyeleket. A férfi ugyanis 1975-ben lett a lengyel hírszerzés tisztje, majd egy lengyel-amerikai vegyesvállalat képviselőjeként jelent meg az USA-ban. Ott megismerkedett William Bell-el, a Radar System Group of Hughes Aircraft tervezési főnökével, aki akkoriban anyagi nehézségekkel küzdött. A gyümölcsöző gazdasági kapcsolat révén Zacharski birtokába kerültek többek közt a cég radarrendszerére vonatkozó titkos anyagok, illetve a TOW páncéltörő rakéták tervei. 1981 nyarán tartóztatták le őket, majd 1985-ben két társával együtt Berlinben, a Varsó Szerződés országaiban elfogott 25 nyugati kémre cserélték ki. Kiadásával az amerikaiak elméletileg Kuklinski ezredes lengyelországi rehabilitációját szerették volna előrébb mozdítani.

Kinevezését követően maga Walesa államfő kezdeményezte a hírszerzés újonnan kinevezett vezetőjének visszahívását, aki mint hangsúlyozta, nem szakmai rátermettségét, és szakmai tapasztalati vonta kétségbe, de úgy vélte, személye akadályozta Lengyelország Nyugathoz való közeledését. Ezzel kellemetlen helyzetbe került, hiszen úgy tűnhetett, politikai döntéseire az amerikaiak hatékonyan nyomást tudnak gyakorolni. Végül maga Zacharski, akit „szovjet tömb első számú kémjének”¹¹⁸ tartanak mondott le azzal az indokkal, hogy egész életében a lengyel kormányt szolgálta, és nem szeretne az emberek közti konfliktus forrása lenni olyan időkben, mikor összefogásra lenne szükség. *Felmerülhet bennünk a kérdés; ki tekinthető hazafinak, illetve hazaárulónak Zacharski és Kuklinski ügyében?*

Ryszard Kuklinski ezredes történetét Wladyslaw Pasikowski 2014-ben kiadott *Jack Strong* című filmjében¹¹⁹ eleveníti fel.

2. A román esetről

Ion Pacepa a Departamentul de Informatii Externe, a DIE¹²⁰ első embere, titkos belügyminisztériumi államtitkár, elnöki tanácsadó.

1951-ben került a Securitate-hoz, kezdetben hadnagy, és előadó beosztásban. 1955-ben osztották be a DIA-hoz, az NSZK-ban tevékenykedő kémelhárító egység vezetőjeként. 1960-ban Románia külföldi ipari kémelhárításának lett a vezetője, majd Ceaușescu 1972-ben nevezte ki műszaki fejlesztési tanácsadójának. Később az ország nukleáris és asztronautikai programjának vezetésével is megbízta.

¹¹⁷ RITECZ MIKLÓS: *A lemondott lengyel kémfőnök esete*. In: Népszabadság. 1994. augusztus 27. 6. p.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ PASIKOWSKI, WLADYSLAW: *Jack Strong* (életrajzi kémdráma). 2014.

¹²⁰ A Securitate Külügyi Hírszerző Főigazgatósága.

1978. július 28-án az NSZK-ban tartózkodó *Ion Mihail Pacepa* felkereste a CIA bonni amerikai nagykövetségét, és menedékjogot kért az Egyesült Államoktól.

Szökése meghatározta a román titkosszolgálat 80-as évekbeli alakulását. Többen úgy vélték, szökése károsabb volt, mint az előző évben bekövetkezett román földrengés. Ez nem is tekinthető túlzásnak. Nicolae Ceaușescu teljeskörű vizsgálatot hirdetett, melynek eredményeképpen a DIE-t, az MI-t, a Külkereskedelmi Minisztériumot, és a Külkereskedelmi Minisztériumot alapjaitól átszervezték; Pacepa egykori munkatársait, beosztottjait leszerelték, nyugdíjazták, áthelyezték; hazahívták a nyugati diplomatákat, és felkutatták azokat, akikről azt gyanították, ismerték az egykori kémfőnököt.

Pacepa „árulása” körülményeinek kivizsgálására 1978. augusztusában létrehozta egy négyfős bizottságot, melynek tagjai Iulian Vlad és Emil Macri tábornokok, valamint Vasile Gheorghe és Ion Moț ezredesek voltak. A bizottság 1980 tavaszáig működött, és több mint 500 securitatést hallgattak ki, akik az 1956–1978 közötti időszakban érintkezésbe kerültek a román kémiszolgálattal, vagy annak keretében tevékenykedtek.

A vizsgálati anyag 10 000 oldalt is meghaladta. Eredményként arra a következtetésre jutottak; Pacepa nem hagyott hátra kémhálózatot. A szökés nem csak struktúrájában rendítette meg a Securitate-t; bizalmatlanság, paranoia akadályozta hatékony működését.¹²¹

Pacepa átállása teljes mértékben megváltoztatta Nicolae Ceaușescut, és Románia nemzetközi megítélését. Pacepa vallomását követően 20 évig egyetlen NATO-tagállamban sem fogadták a diktátort. „Amikor 1978-ban politikai menedéket kaptam az Egyesült Államokban, tudatában voltam annak, hogy nagyon nehéz lesz meggyőzőnöm a nyugati kormányokat és a közvéleményt arról, hogy az igazi Ceaușescu nagyon más, mint amilyennek ők képzelik. [...] 1978-ban elkísértem Ceaușescut a harmadik, legdiadalmasabb washingtoni útjára. Én készítettem elő e látogatást, mellette álltam tárgyalásai alkalmával, amelyeket az Egyesült Államok adminisztrációjával és a Kongresszus hangadó képviselőivel folytatott, így lehetőségem nyílt saját fülemmel végighallgatni a hozzá intézett dicsőímtuszaikat. Újfajta marxizmus! Független kommunista! Az egyetlen közép-európai vezető, aki fűtyül Moszkvára! Minderre a koronát maga Carter elnök tette fel, amikor egy politikai beszédében Ceaușescut, nagy nemzeti és nemzetközi vezető”-nek minősítette, akinek „tevékenysége folytán Románia óriásit fejlődött.”¹²² – emlékszik vissza Pacepa, A Kreml öröksége című könyvében.

Pacepa visszaemlékezése szerint, Románia a '70-es évektől a *Horizont-terv* megvalósítását tűzte ki célul. Ez lényegében egy nyugati befolyásszerző művelet volt. Ennek értelmében a román vezetés igyekezett Romániát, mint a szovjet tömb függetlenedő országát bemutatni, annak érdekében, hogy a nyugati országok szimpátiája, szolidaritása jegyében minél előnyösebb gazdasági kedvezményekben, politikai támogatásban részesülhessen, illetve bizalmukat élvezve hozzájuthasson csúcstechnológiai tervekhez. Ennek érdekében a DIE személyi állományát 700-ról 2800-ra növelték, költségvetését pedig megnyolcszorozták¹²³; „Háttérbe szorította a DIE hagyományos hírszerző tevé-

¹²¹ TĂRANU, LIVIU: *A Külügyi Hírszerző Központ létrehozása Romániában, 1978- Szervezettörténeti vázlat.* In: Betekintő: 2017/1.

¹²² PACEPA, ION MIHAIL: *A Kreml öröksége- A hírszerzés szerepe a kommunista kormányzati rendszerben.* PolgArt Könyvkiadó Kft. Budapest, 1998. 6–7. pp.

¹²³ M. SZABÓ IMRE–FARKAS GYÖRGY: *Titokzatos beszélgetés Ion Mihai Pacepával.* In: A Dunánál. 2000. augusztus 15. 95–104. pp.

kenységét, és fő feladatuként nyugati manipuláló akciók végrehajtását jelölte meg. Ceausescu maga adta meg az akciónak a „Horizon” fedőnevet, mely egyike volt azoknak a mesteri csalásoknak, manipulatív műveleteknek, melyeket ő maga dolgozott ki és épített fel fokról fokra, 1972-től kezdődően. Az akció legfőbb célja volt látszatot kelteni a kapitalista világban, hogy Ceausescu Romániája egy újfajta kommunista ország, a többiektől független-Moszkvát is beleértve-, és mint ilyen, megérdemli támogatásukat, amellyel a Nyugat megrepesztheti a szovjet blokk körüli falakat.”¹²⁴ A látszat kialakításához minden eszközt bevetettek, legyen szó félrevezető ’ottfelejtett’ üzenetekről vagy románok Washingtonba szervezett ’a legnagyobb kereskedelmi kedvezményért’ tüntető csoportjáról¹²⁵. Pacepa így emlékezik utóbbira Vörös horizontok című munkájában: „A teljes felvonulást a román titkosszolgálat szervezte, néhány befolyásos ügynök segítségével. Az „emigráns” tömeget, melyből a legtöbben sosem jártak Washingtonban, külön erre az alkalomra utaztatták ide azok az egyházak és egyesületek, melyeket titokban Bukarest pénzelt és ellenőrzött. A transzparenszeket a román követségen készítették és innen származtak a hangosbemondón bejátszott kazetták is. A filmet a titkosszolgálat két technikusa vette fel, őket szintén erre az eseményre küldték az Egyesült Államokba. A film narrátora az amerikai román követségi titkár felesége volt, ő is a titkosszolgálatnak dolgozott.”¹²⁶ Az akció sikeres volt, hiszen Románia megkapta végül a legnagyobb kedvezmény státuszát az Egyesült Államoktól.

A DIE egykori első embere, átállását követően igen hamar véleményformáló erővé vált az Egyesült Államok diplomáciai döntéseit illetően. A Magyar Nemzet a francia Politique Internationale nyomán beszámol egy esetről: „Ronald Reagan megkapta a felhatalmazást első moszkvai látogatására, a Mihail Gorbacsovval folytatott megbeszélésekre. Ezen a kormányülésen George Shultz külügyminiszter közös amerikai–szovjet tudományos együttműködési megállapodás aláírására tett javaslatot. Reagan – aki előzőleg konzultált a kérdéssel Pacepával – elutasította minisztere javaslatát, arra hivatkozva, hogy egy ilyen egyezmény lehetővé tenné a KGB számára az ipari kémkedés mértékének fokozását. Az elnöki döntés az egykori román hírszerző tanácsa nyomán született. „Ha Pacepa nem ért egyet a javaslattal, akkor én sem értek egyet vele” – fogalmazott Reagan.”¹²⁷ Pacepa ipari kémkedésről írt tanulmányát, pedig a NATO tagállamok titkosszolgálatai beemelték kiképzési anyagukba. Amerikai állampolgárságot 1998-ban kapott.

Távollétében hazájában halálra ítélték. Az egykori román kémfőnök romániai megítélése a rendszerváltást követően is igen megosztó volt. A sajtó felkapta Pacepa sztoriját, de a politikai vezetés passzivitást, érdektelenséget mutatott az ügyben.

1999. június 7-én a román legfelsőbb bíróság elfogadta a főügyész semmisségi indítványát halálbüntetésével kapcsolatban, de a rehabilitáció hosszú ideig váratott magára, mert nem csatlakozott hozzá kellő politikai szándék. Csak öt évvel később hozták nyilvánosságra a bírósági döntést a rehabilitálásáról, mert Ion Iliescu az akkori államfő ellenezte azt. Végül, Románia NATO csatlakozásának feltételeképpen, Iliescu államfői

¹²⁴ PACEPA, ION MIHAIL: *Vörös horizontok- Egy román kémfőnök vallomása*. Áramlat. Budapest, 1989. 11–12. pp.

¹²⁵ M. SZABÓ–FARKAS 2000, 95–104. pp.

¹²⁶ PACEPA 1989. 5. p.

¹²⁷ mno (2018) https://mno.hu/migr_1834/a-vegtelen-pacepatortenet-832622

mandátumának utolsó napjaiban határozatával visszaadta Pacepának tábornoki rangját. 2004-ben ügyvédjén (Catalin Dancu) keresztül jelentette be Pacepa, hogy visszaigényli 1978 óta járó jövedelmét, nyugdíját, valamint vagyonát és elkobzott értéktárgyait (melyeknek összértéke meghaladta a 3 millió dollárt), később ezeket is visszakapta.¹²⁸

A Duna TV 2000. augusztus 15-én interjút sugárzott Pacepával. Megkérdezték tőle az interjú során, hogy miért várt ilyen sokáig az áttállással, hiszen nyilatkozataiban, könyveiben kiemeli; a szolgálatteljesítés az esetében nem jelentett ideológiai elköteleződést. Így válaszolt a kérdésre: „Ennyi időn át éltem lelki bezártságban, végig bennem volt a kommunizmus elleni lázadás dühe, tüze. Türelmem 1978. július 24-én fogyott el, akkorra telt be a pohár. Akkor kértem politikai menedékjogot az Amerikai Egyesült Államok bonni nagykövetségén.”¹²⁹ A Kreml öröksége című könyvében lánya elhúzódo egyetemi tanulmányaira hivatkozik: „Csak egyvalamit sajnáltam, hogy az akkor megtett visszafordíthatatlan lépést évről évre halogattam.[...] A folyamat 1972-ben kezdődött el bennem, amikor is a román bürokrácia piramisának csúcsára érve kétségtelemmé vált előttem, hogy a kommunista rendszer politikai szélhámosság, amely csakis teljes gazdasági, társadalmi és erkölcsi csődöt jelenthet az országnak. Abban az évben határoztam el, hogy végleg szakítok a kommunizmussal, csak azt kell kivárnom, amíg Dana lányom elvégzi az egyetemet, és képes eltartani az egyetemet, és képes eltartani magát.”¹³⁰ – Ez az érv kissé bizonytalannak tűnhet, tekintve, hogy lányát végül hátrahagyta, és magas beosztása révén tisztában kellett lennie azzal, hogy árulásával lánya életét is kockára teszi.

Felmerülhet bennünk a kérdés továbbá, hogy ideológiai elköteleződés nélkül hogy lehetett képes mégis több mint húsz évig kiszolgálni a Securitate-t. Az interjúban így nyilatkozott ezt illetően: „Igazán soha nem hittem a kommunizmusban, ezért az 1960-as évekig be sem léptem a pártba. Az ipari kémkedés hasznosságában viszont hittem s ezzel akarva-akaratlanul elfogadtam a rezsimet. Ugyanis azt láttam, Románia népe éhez. Pedig nem is oly régen Európa legnagyobb olaj- és gabonaexportőre volt. [...] Négy év háború a németek oldalán kipríselt az ország kincseit s utána híres, győzedelmes szovjet Vörös Hadsereg "felszabadítása" felért egy sáskajárással. Romániának tehát úgy kellett a nyugati technológia, mint egy falat kenyér.[...] A 70-es évek elején azonban egyre inkább feltűnt, sőt zavart, hogy nincs eredménye, hiába szerzünk meg minden fontos technológiát. Képtelenek voltunk bánni az értékekkel.”¹³¹ A Kreml öröksége című könyvében így vall motivációjáról: „Amikor befejeztem a középiskolát, elhatároztam, hogy amerikai utam előtt mérnöki diplomát szerzek. 1947 nyarán felvettek a bukaresti Műegyetemre-akkor még alig voltak kommunisták a román kormányban. Néhány hónap múlva azonban sikerült lemondásra kényszeríteniük a királyt, átvették a hatalmat, és rögtön le is zárták a határokat. [...] Eljött számomra felejtethetlen 1951. január 3-a is, amikor a Műegyetem diájaként beleegyeztem abba, hogy beoszoszanak a Securitate-hoz. Jó pár év múlva azzal ámtgattam magam, hogy másokat hibáztattam ezért. [...] Mentségemre előszeretettel hoztam fel, hogy a lehető legkedvezőtlenebb pillanatban lettem mérnök. Moszkva érdeke ugyanis azt diktálta, hogy érvényesítse tekintélyét Romá-

¹²⁸ Visszakapta rangját, perli vagyonát. In: Népszava. 2005. január 8. 12. p.

¹²⁹ M. SZABÓ–FARKAS 2000. 97. p.

¹³⁰ PACEPA, ION MIHAIL: *A Kreml öröksége. A hírszerzés szerepe a kommunista kormányzási rendszerben.* PolgART Kiadó. Budapest, 2002. 5–7. pp.

¹³¹ M. SZABÓ–FARKAS 2000. 95–104. pp.

niával szemben, és nem azt, hogy elősegítse gazdasági fejlődését. [...] A másik mentségem az volt, hogy fogalmam sem volt, miről is van szó, amikor beléptem a Securitateba. Akkoriban a Securitate alkalmazottain kívül senki sem tudta, hogy tulajdonképpen mivel foglalkozik a szervezet. Utolsó mentségem végül az volt, hogy egy kommunista országban, ahol az állam állja képzésed költségeit, nem te választod meg, mely intézményben fogsz dolgozni, hanem ott dolgozol, ahová az állam döntése alapján helyeznek, vagyis az állam dönt, és te engedelmeskedsz. [...] Ma, amikor az éveket és a kilométereket illetően kellő távolságba kerültem azoktól a viharos napoktól, és képes vagyok tárgyilagosan magamba nézni, be kell ismernem, hogy valójában gyávaságból lettem a Securitate tisztje.”¹³²

Pacepa megítéléséhez hozzátartozik, hogy több, mint húsz évig szolgálta a Securitate-t, melyről sokan úgy gondolják, hogy az akkor elkövetett cselekedeteit nem tette jóvá. Azzal sem, hogy *A Securitate fekete könyve* című művében a román hírszerzés nemzetellenes jellegét leleplezte. Sokan úgy vélik, lépésével nem Ceausescu-t árulta el, hanem egész Romániát, amikor a külföldi hírszerzés rendjét veszélybe sodorta. Több könyvet is kiadott¹³³, melyekben közvetlen környezetében lévő emberekről; munkatársakról, a pártelittről közölt zavarbaejtő információkat, ezentúl kellemetlen részleteket szivárogtatott ki pl. Jasszer Arafatról szexuális irányultságát illetően, KGB-s kapcsolatairól, el Kadhafi líbiai diktátorról. Arafat és el-Kadhafi 1978-ban halálos ítéletet szabtak Pacepára, mely ítéletek nem lettek visszavonva romániai rehabilitálását követően sem.

Pacepa 1978 óta álnéven él az Egyesült Államokban. Ügyvédje 2004-ben úgy nyilatkozott; nem hiszi, hogy védence valaha is Romániába látogat, hiszen bőven akadt ellensége azok közül, akiket egykor elárult. Ennek megerősítéseképp, 2000-ben látott napvilágot a hír, miszerint Ilich Ramirez Sanchez, azaz Carlost a venezuelai hírhedt terroristát bízta meg Ceausescu többek közt a Pacepa elleni merénylet véghezvitelével is, mely végül sikertelen volt.¹³⁴

Némi perverziót kölcsönöz az ügynek, hogy egy Larry Watts nevezetű amerikai történész, 2013-ban kiadott; *A szovjet blokk Románia elleni titkos háborúja* című könyvében teljesen más értelmezést ad a Pacepa történetnek. Watts úgy találja, Pacepa a KGB ügynöke volt, és azért disszidált az USA-ba, hogy aláássa Ceausescu nyugatra történő elmozdulását az amerikaiak bizalmába férkőzve.¹³⁵

3. Az összehasonlító elemzés észrevételei

Mint láthattuk, mind Kuklinski, mind Pacepa ügyében megtörtént a rehabilitáció aktusa (még ha ennek voltak kritikusai is). Az összehasonlító elemzés kapcsán észlelhető legszembetűnőbb különbséget az jelentheti, hogy a lengyel és a román eseteknél a NATO-csatlakozás feltételül szabták Kuklinski és Pacepa rehabilitálását. Ezzel szemben Belovai ügyében nem alkalmaztak ilyen, vagy ehhez hasonló szigorításokat. Ennek oka

¹³² PACEPA 2002, 18–20. pp.

¹³³ Vörös horizontok (1987); A Kreml öröksége (1993), A Securitate fekete könyve (1999), Vörös gyökerek (2003), Gyilkolásra programozva (2007); Disinformation: Former Spy Chief Reveals Secret Strategies for Undermining Freedom, Attacking Religion, and Promoting Terrorism (2013)

¹³⁴ Ceausescu pénzelte Carlost. In: Népszava. 2000. szeptember 9. 9. p.

¹³⁵ SZÜCS LEVENTE: Román leleplezések- Kik szolgált a kémfőnök? In: Népszabadság. 2013. április 18. 8. p.

véleményem szerint, a rendszerváltás utáni titkosszolgálati reformok minőségében és intenzitásában keresendő.

Románia esetében radikális reformokról beszélhetünk, hiszen már a forradalom alatt megszüntették a Securitate-t. Lengyelországban, és Magyarországon ezzel szemben, a rendszerváltásra, valamint az újonnan jelentkező kihívások (terrorizmus, fegyverkereskedelem... stb.) hatékony megoldására koncentráltak. Ennek eredményeképpen sokkal mérsékeltebben, és időben később zajlottak a reformfolyamatok.

Románia Moszkvával való szakítását olyan látványosan kívánta érzékelteni, hogy Románia volt az első olyan kommunista átmeneti állam, amely 1990 februárjában megkezdte a hírszerző személyzet hivatalos ellenőrzését.

Ezzel szemben Magyarország és Lengyelország kezdetben úgy döntött, hogy alapvetően ugyanazzal a struktúrával, és ugyanazon személyzettel folytatja működését, mint a kommunista uralom alatt. Lengyelország végül 1990 júliusában kezdeményezte a személyi állomány ellenőrzését, mely 1990. szeptember közepén zárult le.

Kétségtelen, hogy az ellenőrzések hagytak némi kívánnivalót maguk után, és nem eredményezhettek végérvényes szakítást az előző rendszer struktúráival. Megfigyelhető volt például az a jelenség, hogy a nem kívánatos elemek megkerülve az ellenőrző-mechanizmusok hatályát, gyakran más struktúrákban (főleg a belügyminisztériumnál) helyezkedtek el. Problémaként merült fel továbbá, hogy a tisztújítások ellenére az előző rendszer struktúráiból áthagyományozódott elemek, gyakran elegendőnek bizonyultak az új szolgálatok uralásához. 1990-ben például a lengyel új UOP névjegyzékének több mint 90 százaléka volt SB-tisztekből állt.

Csak a román SRI személyi állománya volt igazán újnak mondható, de kezdetben itt is az ex Securitate-tagok képezték a személyzet 60%-át. Románia ezt a számot 2003-ra kevesebb, mint 15 százalékra csökkentette.¹³⁶

Úgy vélem, hogy a szolgálatoknál tapasztalható kontinuitás lehet az oka annak, hogy a NATO és amerikaiak részéről nem nehezedett Magyarországra akkora nyomás Belovaiék ügyében, mint Pacepa, vagy Kuklinski esetében Romániára, vagy Lengyelországra. Ugyanis, ha őket hősöknek nyilvánítja az utókor, akkor azok, akik az előző rendszerben teljesítettek szolgálatot, áruháznak minősülnek a klasszikus dichotómia alapján. Mivel ez a jelenlegi struktúra jelentős részét érzékenyen érintené, nem vállalták a két ország kapcsolatának ebből az okból adódó megromlását. Ezzel a problémával a következő dimenziókban kívánok részletesebben foglalkozni.

V. Titkosszolgálati dimenzió

A titkosszolgálatok vezetői gyakran érvelnek azzal- jogosan-, hogy a múlt ügyeinek feltárása, a NATO-kémek ügyeinek újratárgyalása, a rehabilitálás aktusa demoralizálná a jelenlegi magyar felderítést, bomlasztaná a társadalmi bizalmat, és rontaná a harci szellemet. Azzal ugyanis, ha kinyilatkoztatnánk hősiességüket, egyidőben azt is állítanánk, hogy azok, akik az előző rendszerben teljesítettek szolgálatot, hazaárulók voltak.

¹³⁶ WATTS, LARRY L.: *Intelligence Reform in Europe's Emerging Democracies- Conflicting Paradigms*, Dissimilar Contexts. 2008.

Ez a félelem, pedig attól válik valóssá, hogy a szolgálatok személyi állományának 40-60%-át ma is az előző rendszerből áthagyományozott személyek adják.

Ahhoz viszont, hogy ezt megértsük, el kell játszani a gondolattal, mi lett volna, ha másképp alakul.

Az Antall-kormánynak, hatalomra jutása után igen gyorsan, a titkosszolgálatokkal kapcsolatosan több kihívással kellett szembenéznie. Az egyik a titkosszolgálatok eredményessége és a demokratikus ellenőrzés közötti egyensúly megtalálásában, a másik kihívás, pedig a bipoláris világrend végével megjelenő posztbiztonsági kihívásokban¹³⁷ (szervezett bűnözés, terrorizmus, drog-csempészet, illegális migráció...stb.) jelentkezett. Ebben a helyzetben a kormány válaszüthoz érkezett. Felvállalja-e, hogy, hogy a Németh-kormány alatt a volt állambiztonságból létrehozott szolgálatokat továbbműködteti, és gyorsan reagál az újfajta kihívásokra, – melyek globális, regionális szinten és az ország belső életében egyaránt jelentkeztek- vagy felosztatja a szolgálatokat, majd teljesen újakat hoz létre új személyi állománnyal.

A volt szocialista országok többségében a második utat választották. Ennek előnye, hogy az új szervezet a megszakadt folytonosság miatt nem hozható semmiképpen kapcsolatba a múlt rendszerrel, elkerülhetők az ezzel kapcsolatos botrányok, a zsarolhatóság. Hátránya azonban jelentős, mivel az alapoktól kell felépíteni egy új szervezetet, kialakítani a struktúrát, kinevelni új titkosszolgálati szakembereket. Még külföldi segítséggel is évekig tarthat a folyamat.

A megoldást illetően a pártok véleménye megosztott volt. Az MDF és a többi kormánypárt az első utat támogatták, míg főleg az SZDSZ részéről lehetett ellenhangokat hallani ezzel kapcsolatban.

Végül a második elképzelés valósult meg, annyiban kompromisszumos megoldás született, hogy 1990 augusztusában-szeptemberében, majd az IH és NH esetében 1991 decemberében új vezetőket állítottak a szervezetek élére, és több embert elbocsátottak.

A rövid „közjáték” után, amelyet a Dunagate-botrány jelentett, követve a nyugati példát, a demokratikus ellenőrzés megoldására 1990-es választásokat követően megszületett az 1990.évi X.tv., melynek révén az Országgyűlésben megalakult a Nemzetbiztonsági Bizottság, illetve létrehozták a Titkosszolgálatokat felügyelő tárca nélküli miniszteri posztot. De lényegi előrelépést az 1995-ös Nemzetbiztonsági tv. hozott csak igazán, mely igyekezett megteremteni a Magyar Köztársaság számára egy magabiztosan, és hatékonyan működő, ugyanakkor az állampolgárok jogait figyelembe vevő, és tiszteletben tartó nemzetbiztonsági struktúra kereteit.

*Elmondható összességében, hogy egy gyorsreakciót követelő helyzetben a gyorsabb, talán a könnyebb utat választotta az akkor aktuális hatalom. Utólag könnyebb bölcsebbnek lenni, de egy biztos; mindkét út bírt egyszerre előnnyel, és hátránnyal. Tény viszont, hogy a teljes klientúracsere, esetleg a régi ügyek egészének feltárása hosszú időre megbénította volna a szervek működését, bizalmatlanságot generált volna az állampolgárok felől, és ami leginkább kiemelendő a szolgálatok elvesztették volna lényegüket; a titkosságot. Tehát a szolgálati ágak megtartása nem politikai, inkább *biztonsági megfontolások* következményei.*

¹³⁷ NÉMETH MIKLÓS–VARGA EDIT: *A Magyar Köztársaságot érintő új típusú fenyegetések elemzése* In: Felderítő Szemle 2002. I. évfolyam, 2. szám. 5–16. pp. RÉVÉSZ 2012. 236–251. pp.

VI. Politikai dimenzió

Conrad kémbanda letartóztatása kapcsán az akkori politikai vezetés részéről semmiféle közbenjárás nem volt tapasztalható, 1989-ben pedig Németh Miklós kormánya nevében bocsánatot kért a Conrad-ügyért.

Az ügy kapcsán a Magyar Hírlap 1990. január 24-én hírt adott arról, hogy Kovács László, a Németh-kormány külügyminiszter helyetteseként az Egyesült Államok budapesti nagykövetének elmondta: „A magyar kormány a korábbi politikai és katonai vezetés hibás, az ország nemzeti érdekeivel nem kellően számoló politikája részének tekinti azt az ügyet, amelynek főszereplője Clyde Lee Conrad, az Európában állomásozó amerikai erők őrmestere.”¹³⁸

A NATO-csatlakozási szerződés aláírását követően Martonyi János külügyminiszter a következő nyilatkozatot tette: „Népünk legjobbjainak álma valósul meg, azoké, akik szembeszálltak a külső megszállással és a ránk erőszakolt baljóslatú ideológiákkal...”¹³⁹

Lényegében ezen nyilatkozatok értelmezhetőek állásfoglalásként, ugyanakkor Belovaiék ügyében egyik sem hozott előrelépést.

Kőszeg Ferenc 1990.06.12-én, az amnesztiatörvény vitáján elhangzott országgyűlési felszólalására is érdekes lehet jelen témánk tárgyalásakor:

„A közkegyelem a megbocsátás aktusa, nem a Büntető Törvénykönyv és nem a bírósági gyakorlat kritikája [...] Mindazonáltal bármennyire rutinszerűen tér is vissza az államok életében, mindig üzenetet tartalmaz arról, hogy milyen bűncselekményekre kíván a törvényhozó fátylat borítani, és melyeket üldöz teljes szigorral. [...] Azt szeretném megtudni, vajon jól meggondolta-e a törvényalkotó, hogy a kémkedést, sőt az állami titok vagy katonai titok kiszolgáltatásának büntetettét most a rendszerváltás idején a legsúlyosabb, erőszakos bűncselekményekkel helyezte egy szintvonalra, és az elkövetőket szinte minden kegyelemből kizárta. Félreértés ne essék: kémkedni csúnya dolog. Nem hiszem, és nem fogadom el, hogy a kémkedés közös nevezőre hozható az ellenzéki politikai tevékenységgel, bár ellenzékiként jól tudtam, hogy az állambiztonsági szervezet, illetve a politikai vezetés ezt az azonosítást bármikor megteheti.

Mindannyian ismerjük Conrad őrmester történetét, akit most ítélték el, mert a NATO legföltettebb titkait kiszolgáltatta a magyar, illetve a csehszlovák hírszerzésnek. Ezekre a titkokra azonban aligha Magyarországnak volt szüksége, az információ azonnal ment tovább a szovjet hírszerzéshez. Tudható az is, hogy a szovjet hírszerzés magyarországi megbízottai napi szinten vettek részt hazai hírszerzésünk irányításában. Vajon olyan egyértelmű-e tehát, hogy aki fenntartás nélkül együttműködött a szovjet hírszerzéssel, az kötelességteljesítő katona, jó hazafi, az ellenben, akit megrémített a szovjet kézbe jutó bizalmas információk tömege, és figyelmeztette az amerikai hírszerzést, hogy lék van a hajón, az elvetemült hazaáruló. Vajon egy rendszerváltozás után, ha az valóban megtörtént, a törvényhozónak nem kellene-e elgondolkodnia ezen?

De hagyjuk az erkölcsi kérdéseket. Tudjuk, a kémügyeket katonai bíróságok tárgyalták a legszigorúbb titokban, az ítéletet még az elítéltek sem kapták kézhez. Kizárható-e ilyen

¹³⁸ Belovai István 2007 és 2009 között működtetett weboldala (2018). <https://web.archive.org/web/20090224044116/http://belovai.org:80/>

¹³⁹ GERGELY 2005. 73–76. pp.

körülmények között, hogy a vizsgálótisztek, az ügyészek, ha fizikai bántalmazást nem alkalmaztak is, részben fenyegetéssel, pszichikai terrorral kényszerítették ki a vallomásokat? Védőt a terheltek csak egy szűk listáról választhattak, többségüket egy nyugalmazott hadbíró védte, és hírszerző tisztek voltak az ülnökök is. Ezeknek a vádlottaknak nem jutott osztályrészül az, ami Conrad őrmesternek igen: a fair trial. Márpedig, ha a tisztas eljárásban kételkedünk, akkor kételkednünk kell az ítélet megalapozottságában is, és nem hagyhatjuk jóvá, hogy a szabadon választott parlament első kegyelmi törvénye ne tegyen különbséget a kémkedésért, a múlt rendszerben elítéltek és a rablógyilkosok között.”¹⁴⁰

Végül, mint ismeretes, sem a közkegyelmi, sem a semmisségi törvények nem érintették a kémeket-ezzel a jogi dimenzióban kívánok részletesebben foglalkozni. De mint ahogyan Kőszeg felszólalása is jelzi, a politikai szintéren nem volt teljeskörű egyetértés Belovaiék ügyét illetően.

A '90-es évektől számos ellenzéki párt állította, hogy érdekében áll az elszámoltatás, az ügynöklisták nyilvánosságra hozatala, vagy éppen a rehabilitáció, de végig egyik politikai erő sem vitte az ügyet.

A termékeltensége az ügymenetnek minden bizonnyal abból adódik, hogy a jelenlegi politikai szintér szereplői közül nagyon sokan részesei voltak a hálózati gépezetnek. Így tehát konszenzus alapján mindenki hallgat, senkinek nem áll érdekében előléteinek felfedése.

Érdekes lehet ebből a szempontból az a jelenség, melyre még 1998-ban, az előzőleg is említett Kőszeg Ferenc hívja fel a figyelmet¹⁴¹, miszerint Dr. Stefán Géza (aki 1994-től egészen 2009-ben bekövetkező haláláig a Katonai Biztonsági Hivatal (KBH) főigazgatója volt) doktori értekezését a NATO félrevezetéséről írta, – *A Magyar Néphadsereg állam- és szolgálati titkainak operatív védelme érdekében fogantatott dezinformáció elvi és gyakorlati kérdései* címmel -. A Magyar Nemzet egy 2014-es cikkében azt fejtegeti, Stefán hosszú hivatali idejét „a sokak féltett titkát rejtő páncélszekrényének köszönhettem”.¹⁴²

Általánosságban megfigyelhető, hogy a titkosszolgálatok vizsgálatának feléledése mindig valamilyen nagy politikai megrázkódtatáshoz, rezsimváltáshoz köthető. Az új elit önlegitimálásának eszköze legtöbbször az elődök kétes ügyeinek kitergetése, annak korrupt, gonosz kegyetlen vonásainak felfokozása. Ebben a tekintetben az új hatalom, mint igazságosztó tetszeleg.¹⁴³

Ha végigszemléljük a magyar titkosszolgálat közel ezeréves történetét, ilyen önlegitimációs aktussal találkozunk pl. az 1960-as években. A kommunisták hatalomra kerülése utáni években a szovjet tanácsadók közreműködésével egy törvényileg teljes egészében megalapozatlan, ellenőrzés nélkül működő szervezeti rendszer jött létre. Változás majd csak 1956 után következett, az ÁVH feloszlásával. Az új hatalom ekkor saját hatalmának érvényét igazolva, erős kritikával illette az ÁVH tevékenységét, de mindez csupán felületi elemeket ragadott meg, az ideológiai alapok megmaradásával, tartalmilag változatlan maradhatott a struktúra. Új szervezeti elgondolás csak az 1960-as évekre alakult ki.

¹⁴⁰ KŐSZEG, 1990.

¹⁴¹ SZILÁGYI ROLAND: *A kém az kém?* In: Kurír. 1998. április 1. 5. p.

¹⁴² mno (2018) <https://mno.hu/belfold/olajfolt-gyurcsanyon-1249717>

¹⁴³ RÉVÉSZ 2010. 16. p.

A rendszerváltás kapcsán (teljesen jogosan), hasonlóra számítunk, de a valóság vizsgálatakor ennél cifrább képet kapunk.

Az előző rendszerrel való el/leszámolás egyik nagyon fontos mozzanata, sőt ha úgy vesszük fokmérője a múltfeltárás hajlandóságában keresendő. A múlt feltárására való hajlandóság mértékéről pedig az iratnyilvánossághoz való viszony mutat releváns képet. A Közép-Kelet Európai régióban, Magyarország ebben a kérdésben elég sajátos képet mutat. Másik ilyen fokmérőnek az átvilágítás mozzanata tekinthető. Magyarország az az ország, ahol ez a folyamat a legrövidebb ideig zajlott. *Ungváry Krisztián A szembenézés hiánya* című könyvében közöl egy táblázatot, mely nagyon jól szemlélteti a jelenséget:

1. sz. táblázat

Állambiztonsági iratokkal kapcsolatos intézmények Kelet-Európában

Ország	Irat- nyilvánossági törvény	Intézmény létrejöttje	Átvilágítás	Nyilvánosságra hozatal*
Magyarország	1996	1997	1994–2005	nem
Németország	1991	1990	1991–	nem
Csehország	2007	2008	1991–	igen
Lengyelország	1998	1998	2006–	igen
Szlovákia	2002	2002	2002–	igen
Románia	1999	2006 ¹	2012–2017	igen

* Hálózati nyilvántartás egészének vagy részleteinek nyilvánosságra hozatala a levéltár által

Forrás a lábjegyzetben.¹⁴⁴

Itt látható egyrészt, hogy az iratok nyilvánosságra hozatala nem történt meg, és az átvilágítás 2005-ben lezárult, miközben a térség országaiban ez még folyamatban van.

Magyarországon egyetlen személynek sem kellett lemondania ügynökmúltja kapcsán. Ungváry könyvében arról is olvashatunk, hogy voltak ugyan olyanok, akik más pozícióba jelentkeztek át, hogy az átvilágítási törvények hatálya alól kiessenek, de nem találkozhattunk olyan esettel, amikor valaki az átvilágítóbírák határozatának nyomására mondott volna le. Az átvilágítási törvény sem alkalmazott erre vonatkozó előírást, csupán annyit állapított meg, hogy amennyiben az érintett nem mond le, a rá vonatkozó terhelő információkat nyilvánosságra.

¹⁴⁴ *Állambiztonsági iratokkal kapcsolatos intézmények Kelet-Európában.* Forrás: Ungváry Krisztián: *A szembenézés hiánya. Felelősségre vonás, iratnyilvánosság és átvilágítás Magyarországon 1990–2017.* Ungváry O+F KFT. Budapest, 2017. 15. p.

1. Iratnyilvánosság

Magyarországon az iratok nyilvánosságra hozatala a törvényhozás szintjén egészen 1994-ig fel sem merült. Ha a politikai színteret nézzük, 1994 előtt az SZDSZ volt az a párt, amelyik határozottan érvelt az iratnyilvánosság mellett, de a szocialistákkal kötött koalíciójuk után ez mérséklődni látszott.

A törvényhozás részéről tapasztalható passzivitás egyik oka Ungváry szerint; a *Dunagate-botrány* kapcsán létrehozott vizsgálóbizottság arra vonatkozó jelentése, hogy a III./III. csoportfőnökség majdnem teljes iratanyaga megsemmisült. Az utódszervek azonban 1990 és 1994 között legalább akkora iratállományt megsemmisítettek, mint a botrány idején. Az 1994. évi XXIII.tv. sem rendelkezett az iratnyilvánosságról, de az Alkotmánybíróság megállapította, hogy mulasztásos alkotmányellenes állapot áll fenn, hiszen az előző rendszer áldozatai nem élhetnek információs önrendelkezési jogukkal. Az Ab 60/1994.számú határozatával illetékes szaklevéltár felállítását írta elő. Az UNECO Magyarországra is vonatkozó állásfoglalást tett közzé, és többek között leszögezte, hogy mindenkinek joga van tudni az igazat saját múltjáról, és a diktatórikus rendszer elnyomó testületeinek iratállományát levéltárakba kell helyezni.

1995-ben Kuncze Gábor, az akkori belügyminiszter hozta létre az első olyan bizottságot mely az iratnyilvánosság kérdésével foglalkozott, azonban a bizottság hatásköre csak a Belügyminisztériumban őrzött iratállományra terjedt ki. A bizottság munkája révén az iratállomány jelentős része két év után átkerült a Történeti Hivatalba, és kutathatóvá vált. A bizottság mandátumát végül nem hosszabbították meg, melynek révén az utódszervek iratai nem váltak kutathatóvá, és nem hajtották végre a bizottsági javaslat által előírányzott felülvizsgálatát a korábbi iratmegsemmisítéseknek.

Az 1996. évi LXVII. tv. révén megtörtént az iratok levéltárba szállítása (Történeti Hivatal, majd 2003-tól Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára). A szolgálatok szabták meg azonban a megismerhetőség mértékét azáltal, hogy maguk döntötték el, mit adnak át. A törvény maga is korlátozó jellegű volt, ugyanis a betekintők csupán saját adataikat kaphatták meg, tehát az ügynökökre és tartótisztekre vonatkozó információkhoz nem juthattak hozzá.

A Fidesz-kormány 2001-ben módosította az 1996. évi törvényt, és az új 2001. évi XLVII. törvény rendelkezése révén az állambiztonsági iratok visszakerültek eredeti helyükre, és a Történeti Hivatal szaklevéltárrá módosult.

2002-ben a Magyar Nemzet nyilvánosságra hozta Medgyessy Péter SZT-tiszti múltját, és a kialakult botrányra az új kormány a kedélyek csillapítására egy minden eddiginél nagyobb nyilvánosságot biztosító törvény megalkotására tett javaslatot. Korán bebizonyosodott azonban, hogy az ígéretek mögött nincs valódi szándék. Az eredeti törvényjavaslatot visszavonták, és egy újat terjesztettek az országgyűlés elé. A 2003. évi III. „vagyis „*Az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról szóló tv.*” egyáltalán nem felelt meg az eredeti elképzeléseknek. A törvény tizenhárom jogcímet kreált az iratadás megtagadására. Az új törvény rendelkezése alapján az országgyűlés elnöke a levéltár vezetőjén túl, annak helyettesét is megválasztja, és a levéltárat a nemzetbiztonsági bizottságnak rendelte alá. A törvényi rendelkezés szerint az kaphat kutatási engedélyt az iratok vonatkozásában, aki kutatói munkáját korábban megkezdte, és ezt publikációs jegyzékkel rendelkezik. Ez igen radikális korlátozást jelent, ha jobban belegondolunk.

A törvény alapján a szolgálatokat nem köti bizonyítási kötelezettség arra vonatkozóan, ha valamit minősített adatként vissza kívánnak tartani. A szolgálatok alapján át nem adott iratok vonatkozásában úgy rendelkezik, hogy jegyzékbe kell őket foglalni, és a levéltár a Fővárosi Bíróságnál kezdeményezheti a minősítés felülvizsgálatát. A felek nem vehetnek részt egymás meghallgatásán, így a levéltár képviselője nem lehet jelen, mikor az érintett szolgálat indokolja a minősítés jogosságát. A bíróság végzése ellen jogorvoslati lehetőség nincs, mely egyértelműen sérti a jogállamiság elvét. Ilyenre a mai napig nem került sor.

A törvény ezentúl bevezeti a közszereplő fogalmát. Korábban a közszereplőkkel kapcsolatos iratokat bárki kikérhette, az új törvény azonban az érintett nyilatkozatához köti, hogy milyen minőségben definiálja önmagát. Amennyiben ez közszereplő tagadja, hogy közszereplő lenne, a kérelmező állampolgár bíróság elé viheti az ügyet, de a felülvizsgálati eljárás akár évekig is elhúzódhat.

2. Lusztráció

Az iratnyilvánosság iránti igényt megelőzte a közszereplők lusztrációja, átvilágítása iránti általános igény. Mint ahogyan korábban említettem mindkettő esetén elmondható, hogy sikerességük tekinthető a rendszerváltás minőségének indikátoraként is.

Az első ezzel kapcsolatos megnyilvánulás *Németh Miklós* miniszterelnökként indult, mikor elméletileg Antall kezébe nyomta frakciójának iratállományát. A dossziékkal való dobálózás később is politikai fegyverként.

Első erre vonatkozó törvényjavaslatot *Demszky Gábor* és *Hack Péter* nyújtotta be, azonban ez kizárólag a belsőreakció-elhárításra vonatkozott, és nem felelősségre vonást, csupán a nevek nyilvánosságra hozatalát célozta. Végül ezen javaslat nem került napirendre. A kormány 1991. május 2-án benyújtott javaslatát a „volt III/III. csoportfőnökség hivatásos, valamint szigorúan titkos állományú tisztjei és hálózati személyei személyi adatait tartalmazó 1990. február 14-én lezárt nyilvántartásának, továbbá az egykori államvédelmi szervek és karhatalmi alakulatok tisztjei adatainak felhasználásáról”, az országgyűlés 1992. augusztus 3-ig tárgyalta, majd a kabinet visszavonta az indítványát. *Boross Péter* ezt a 250 módosító indítvánnyal indokolta.

A kormány 1993 őszén új javaslattal állt elő, melyet 1994. április 5-én fogadtak el. Így született az 1994. évi XXIII. „Az egyes fontos tisztségeket betöltő személyek ellenőrzéséről” című törvény, amelyet úgy fogalmaztak meg, hogy az 1990-ben megválasztott képviselőkre ne legyen alkalmazható. A törvény hatálya alá tartoztak a III/III. csoportfőnökség hivatalos állománya és ügynökei, az 1956 utáni karhatalom tagjai, az állambiztonsági jelentések címzettjei és a nyilaskeresztes párt tagjai. Itt fel szeretném hívni a figyelmet a törvény egy bizonyos pontjára. A törvény alapján az tekinthető ügynőknek, akire a soron következő három állításból legalább egy érvényes: aláírt beszervezési nyilatkozatot, adott jelentést, részesedett ellenszolgáltatásban. Ungváry így ír erről: „Kizárhatjuk, hogy az előterjesztő ne lett volna tisztában azzal, hogy a beszerzési nyilatkozatok, illetve nyugták 99%-a megsemmisült, ráadásul a hálózati személyek egy része soha nem írt alá ilyesmit, messze túlnyomó többségük pedig semmilyen ellen-

szolgáltatásban nem részesült.”¹⁴⁵ A törvény alapján amennyiben egy közszereplő politikai tisztségéről lemondott, a hozzá fűződő iratokat újra titkosítással védték.

1997-ben létrejött a Történeti Hivatal, majd 2003-ban annak jogutódja az ÁBTL. A két szerv átvilágításnak veti alá a kérelmezőket, melynek eredményeit nem minden esetben közli az átvilágítóval, és megállapításaival szemben fellebbezési lehetőség sem áll fenn.

Az átvilágítást 2000.június 30-ig bezárólag kellett volna végrehajtani, majd ezt a határidőt törvényileg 2004.június 30-ig tolták ki. Azóta viszont semmifajta jogi lehetőség nem áll rendelkezésre erre vonatkozóan. Szavak szintjén találkozunk erre vonatkozó ígéretekkel, de valódi politikai szándék egyik féltől sem érkezik, és a társadalom sem mutat különösebb igényt ezt illetően. Az átvilágítás eredménye 8600 átvilágítás volt, melyből kevesebb, mint száz eset tartozott a törvény hatálya alá. Ungváry úgy fogalmaz: „Egy negyvenöt éven át működő diktatórikus rendszer örökségéhez képest ez a szám nevetségesen kevés. Tisztulás helyett a lusztráció sokkal inkább terhes örökséget, lappangó pletykákat hagyott maga után.”¹⁴⁶

Fontosnak tartom megemlíteni végül azt, amit a NEB elnöke, Földváryné Kiss Réka egy vele készített korábbi riportban¹⁴⁷ is hangsúlyoz; miszerint hatalmas szakadék tántog a beszerző, és beszerezett szerepvállalása között. Az előző rendszert jellemző permanens ellenségkép, a veszélyeztetettség érzetének fenntartása, és a fék nélkül működő szervezettel kiegészült kétoldalú félelem szinte kikerülhetetlenné tette a beszervezést. Medgyessy-botrány, pedig ráébresztette az akkori közvéleményt arra, hogy a szolgálatokkal együttműködő személyek nem mindegyike „ügynök”, s így megítélésük is árnyaltabb, nem lehet reflex-szerű. Ez valamilyen szinten igazolást ad, némiképp felmenti az érintetteket, de a közvélemény sajnos nem ilyen megbocsátó, a tapasztalat ellenére a gyakorlat mégis a reflex maradt.

Összességében elmondható, hogy az elszámoltatás kérdése határozottan zéró összegű játszma. Huzamosabb időre megrekesztené az állam működését, és rengeteg „áldozata” lenne. A hatalom felismerve ezt a tényt, válaszóthoz érve tudatosan döntött úgy; vállalja a hallgatását övező kritikákat, a botránykeltést, a sárdobálást, miközben megszakitás nélkül működik tovább. Ezt a jelenséget jól szemlélteti, a nemrég ismételt felkapott Szita Károly-ügy körüli politikai passzivitás is.

VII. Jogi dimenzió

Az ügy jogi dimenziójában azt vizsgáltam; mi alapján kaphatnának kegyelmet az érintettek.

A kegyelem két fajtáját különbözteti meg a hatályos közjog. Egyrészt beszélhetünk az egyéni kegyelmezési jogáról, mint a köztársasági elnök jogosítványáról, mely révén az elnök mentesíthet egy terheltet a hátrányos jogkövetkezmények alól. A kegyelem másik formája az Országgyűlés által gyakorolható közkegyelem, melyben nem egy egyén, hanem egy tágabb csoport részesíthető, törvényileg szabályozott speciális szem-

¹⁴⁵ UNGVÁRY 2017, 39. p.

¹⁴⁶ Ibid. 41. p.

¹⁴⁷ Origo (2018) <http://www.origo.hu/itthon/20170316-a-nemzeti-emlekezet-bizottsag-elnoke-szerint-csak-felrevisz-az-ugynoklista.html>

pontok alapján. Ez utóbbi a törvényhozó hatalom önálló hatásköre, melybe semmiféle más szervnek, személynek nincsen beleszólása, még a népnek se, hiszen ebben a tárgyban országos népszavazás sem tartható.

A kegyelem az igazságszolgáltatás felett áll, intézménye kettős: egyrészt ellentétes az igazságszolgáltatással, inkább politikai célok érvényesülnek benne. Másrészt olyan igazságtalanságok kiküszöbölését célozza, melyek másként nem orvosolhatóak.

A rendszerváltás óta eltelt majd harminc évben az Országgyűlés csupán négy alkalommal gyakorolt közkegyelmet.

Elsőre épp a rendszerváltás teremtette meg az alkalmat: „*ez idő szerint a Magyar Köztársaság kikiáltása minősül hazánk életében azon jeles eseménynek, amely indokolja általános amnesztia gyakorlását*”¹⁴⁸ – miképp indoklásában is szerepel. A kegyelmi törvény mentességet biztosított azoknak, akiket politikai alapon vagy a szocialista jogrendben létező politikai színezetű bűncselekmények miatt ítélték el, illetve azoknak, akikre gondatlanságból elkövetet bűncselekmények miatt szabtak börtönbüntetést, kivéve a visszaesőket és a súlyosabb bűncselekmények elkövetőit. Az amnesztia majd ezer embert érintett, de össztársadalmi fogadtatása nem volt felhőtlen.

A második közkegyelmi törvényre¹⁴⁹ nem kellett túl sokat várni, az Országgyűlés 1990 júniusában Nagy Imre és mártírtársainak halálára emlékezve ismét rendelkezett ebben a tárgykörben. Ez a Németh-kormány utolsó üléseinek egyikén merült fel, de a kegyelmi döntés már az új kormányra hárult. Az új kormányt elődje ígéretének betartására kötelezték a májusi börtönsztrájkok. A megszületett jogszabály tizenkétezer embert érintett kedvezően.

A harmadik amnesztia törvényre¹⁵⁰ az 1990 októberi taxisblokádtól teremtett alkalmat.

A '90-es évek elején meginduló közkegyelmi „láz” ezt követően mérséklődött, és az utolsó, negyedik amnesztia törvényre¹⁵¹ egészen 2012-ig kellett várni. 2011 decemberében ellenzéki politikusok csoportja szabotálni próbálták kormánypárti politikusok bejutását a Parlamentbe, a rendőrségi közlemény szerint megvalósítva ezáltal a személyi szabadág megsértésének bűncselekményét.

Címében más, de tartalmában közkegyelmet jelentő jogi aktust képviselnek az úgynevezett *semmisségi törvények*, melyek a múlt rendszer koncepciók büntető joggyakorlatával okozott sérelmek orvoslását célozták.

Az 1989.évi XXXVI., úgynevezett „*első semmisségi törvény*” az 1956-os népfelkeléssel összefüggő ítéletek orvoslásáról rendelkezik. A „*második semmisségi törvény*”, az 1990.évi XXVI. törvény az 1945 és 1963 közötti törvénysértő ítéleteket teszi semmissé. Ezen törvény preambuluma a következőket fogalmazza meg: „*Az Országgyűlés fájdalommal emlékezik meg arról, hogy a második világháborút követően a Magyarországon létrejött sztálinista államhatalom – megfosztva az országot függetlenségétől, megcsúfolva az emberiséget, az igazságot és a jogot – ártatlan állampolgárok százaitól vette el a szabadságukat, sokuktól az életüket is. A börtönökből és internáló táborokból szabadultak számkivetettként éltek saját hazájukban. A törvénytelenül elítéltek*

¹⁴⁸ A közkegyelem gyakorlásáról szóló 1989. évi XXXVII. törvény.

¹⁴⁹ A közkegyelem gyakorlásáról szóló 1990. évi XXXIX. törvény.

¹⁵⁰ A közkegyelem gyakorlásáról szóló 1991. évi V. törvény.

¹⁵¹ A közkegyelem gyakorlásáról szóló 2012. évi XII. törvény.

ügyeiben gyakorolt közkegyelmi elhatározások alkalmatlanok voltak a sérelmek orvoslására, mert az el nem követett bűnök nem bocsáthatók meg.”¹⁵² Az 1990. évi XXVIII. törvény az 1956. októberi forradalom és szabadságharc jelentőségeinek törvénybe iktatásáról rendelkezik, míg az 1992. évi XI. tv., vagyis az ún. „harmadik semmisségi törvény” az 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról. Az 1963-as kádári amnesztia után ugyanis hatályban maradtak azok a rendelkezések, amelyek lehetővé tették az 1956-1963 közötti elítéléseket. Így továbbra is megmaradt minden lehetőség az eljárások esetleges újraindítására és alapot adtak az amnesztiában nem érintett fogva tartottak büntetés végrehajtási intézetben tartására. A „negyedik semmisségi tv.” 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségét mondta ki.

2011-ben egyébként az Országgyűlés, ekkor már egészen más célzattal, ismét a semmisségi törvény eszközéhez nyúlt, és a 2006. szeptember 18. és október 24. között elkövetett bűncselekmények orvoslására megalkotta a „2006. őszi tömegoszlatásokkal összefüggő elítélések orvoslásáról szóló” 2011. évi XVI. törvényt.¹⁵³

*Mint ahogyan a részletes ismertetés is szemlélteti, a kémkedést a jogalkotók nem tekintették politikai jellegű bűncselekménynek, hiszen egyik semmisségi törvény sem vonatkozik rá.*¹⁵⁴

Az 1988. évtől kiadott 4 közkegyelmi rendelkezés (1988. évi XX. tv., 1989. évi XXXVII. tv., 1990. évi XXXIX. tv. és az 1991. évi V. tv., 2012. évi XII. tv.), noha mindegyike érintette az állam elleni bűncselekményt, a kémkedésről nem rendelkezett.

Hende Csaba, 2000. június 26-án kelt Belovainak címzett válaszelevelében is kitér ezek ismertetésére (értelemszerűen a 2011-es törvényről nem esik szó), annak indoklásaként miért nem jogosult Belovai a rehabilitációra. A továbbiakban ezt kívánom részletesen bemutatni:

a) Hende indoklásába fűzi, hogy a fentebb részletezett „kifelejtése” a semmisségi törvényekből, és a közkegyelmi rendelkezésekből a kémkedés bűncselekményének jogi természetéből adódik, miszerint a Btk. kémkedésre vonatkozó törvényi szabályozása, illetve azok módosításai „nem érintették a szóban forgó bűncselekménynek azt az alapvető jellegzetességét, hogy mint immateriális bűncselekménynek, az állam hátrányára felhasználható adatok megszerzése, gyűjtése és kiszolgáltatása, illetőleg az erre irányuló célzat a meghatározó elemei”.¹⁵⁵ A kémkedés bűncselekményének törvényi tényállása tehát ideológiai indoktól független. „A kémkedés büntetni rendelése tehát voltaképpen az állammal szemben felhasználható adatkiáramlás megakadályozására szolgál, és ebből a szempontból közömbös, hogy az elkövetőt a cselekmény megvalósítása során milyen indítók – motiváció – vezette, nevezetesen a fennálló politikai rendszerrel való aktív szembenállás, vagy pedig önző, anyagi érdektől indított cselekvés ösztönözte.”¹⁵⁶ A jog szempontjából érdemtelen részlet, hogy a tevékenység a rendszerváltás előtt vagy után valósult meg.

¹⁵² 1990. évi XXVI. törvény az 1945 és 1963 közötti törvénysértő elítélések semmissé nyilvánításáról.

¹⁵³ VÁCZI PÉTER: *Kegyelem! A közkegyelem intézményéről és a semmisségi törvényekről*. In: Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére. Universitas-Győr Nonprofit Kft. Győr, 2013. 553–560. pp.

¹⁵⁴ KAHLER FRIGYES: *A semmisségi törvények- Büntetőjogi tanulmányok III.* Kairosz Kiadó. Budapest, 2002.

¹⁵⁵ Hende 2000.

¹⁵⁶ Ibid.

b) „A kémkedésben megnyilvánuló tevékenységnek a rendszerváltozás előtti kifejtése, illetve annak szerves összekapcsolódása a szocialista államberendezkedés elleni támadással és mindennek a jogállamiság megteremtése iránti lépésként való értékelése, a tényállás léte szempontjából irreleváns. A kémkedésre vonatkozó büntetőjogi rendelkezés nem az államcélakat, hanem a mindenkori államot magát védi.”

A semmisségi törvények kapcsán meg kell említenem Dr. Dornbach Alajos álláspontját is. Ő úgy véli, hogy a kémkedés semmisségi törvények hatálya alóli kifejejtése abból a biztonsági garanciából adódik, hogy a törvény közvetlenül azokat az eseteket is érintené, amikor valaki pénzszerzés érdekében szolgáltatott ki adatokat. Szerinte nem lehet a pénzzel hazaárulásra bírt embert törvény erejénél fogva felmenteni, mert ebben az esetben sérül a jogbiztonság. A Kém(ek)-Elhárító(k) című filmben hozzáteszi még, hogy ha valakinek az a feladata hogy kémkedjen, és a másik oldal pénzzel magához csábítja, arra nehéz azt mondani, hogy ezt lehet jutalmazni.¹⁵⁷

Hende levélben egyéb érvek is szerepelnek, a továbbiakban ezeket ismertetem:

„Önnel szemben a Legfelsőbb Bíróság 1986. január 13. napján jogerőre emelkedett határozatával, az 1978. évi IV. törvény (Btk.) 147. §-ának (1) bekezdésébe ütköző, és a (2) bekezdésének a) és b) pontja szerint minősülő, államtitok tekintetében és kémszervezet tagjaként elkövetett kémkedés büntette miatt életfogytig tartó fegyházban végrehajtandó szabadságvesztést, 10 évi közügyektől eltiltást és teljes vagyonelkobzást szabott ki.”-írja levelében Hende.

Az említett jogszabály kimondja; „Aki idegen hatalom vagy idegen szervezet részére a Magyar Köztársaság ellen hírszerző tevékenységet végez, büntetett követ el, és két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Aki az (1) bekezdésben meghatározott kémkedést szigorúan titkos! minősítésű nemzeti adat vagy nemzetközi szerződésben e minősítésű adatnak megfelelőtett külföldi minősített adat kiszolgáltatásával követi el, öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”¹⁵⁸

c) Ezen Btk.-ban szereplő jogszabály alapján ítélték el Belovai Istvánt, és sorstársait. Ezt részleteiben módosította az 1989.évi XXV.törvény, majd az 1993.évi XVII.tv.. A módosító rendelkezések inkább a törvényi tényállás egyes elemeinek a pontosítására irányultak.¹⁵⁹

Továbbiakban jogi és köznap értelemben is kifejti a rehabilitáció fogalmát, melyről összegezve megállapítja; „rehabilitáció annak jár, akit törvénytelenül, illetve jogellenesen ítélték el, továbbá annak is, akinek elítélését utóbb semmissé nyilvánítottak”, majd ezen értelmezés mentén igyekszik Belovai igényének alaptalanságát bizonyítani.

A miniszter kiemeli továbbá, hogy jogilag irrelevánsnak tart minden olyan kritikát, miszerint az 1989 előtti kémkedés szükségszerűen az akkori hatalmi berendezkedés ellen irányult, így jelenleg nem hogy veszélyt nem jelent a társadalomra, sőt történelmi távlatban ellentétes előjelet is kap. Erre jogtörténeti példaként hozza a Kúria egyik 1922-ben hozott ítélete szerint elköveti az állam elleni bűncselekményt az, aki 1919-ben

¹⁵⁷ KISS 2008.

¹⁵⁸ 1978. évi IV. törvény (Btk.) 147. §

¹⁵⁹ GYÖRGYI KÁLMÁN-KÓNYA IMRÉNÉ-MARGITÁN ÉVA: Az állam elleni bűncselekményekre vonatkozó rendelkezések módosításáról. In: A jogi felelősség-és szankciórendszer elméleti alapjai 19. ELTE Budapest, 1990.

azért csatlakozik a román megszálló hadsereghez, mert ezáltal „a vörös uralom letörésében akart részt venni”

Végül Kém(ek)-Elhárító(k) című filmben *Kőszeg Ferenc* felveti a perújítás lehetőségét, mint rendkívüli jogorvoslati. Kőszeg úgy vélekedik, hogy, lehetővé kell tenni a perújrafelvételt a tényállás változatlansága mellett, még hozzá azon az alapon, hogy megváltozott a védett tárgy, (mivel már nem Magyar Népköztársaságról beszélhetünk). Belovai ügyvédjével, *Dr. Major Lászlóval* szerettek volna élni ezen jogorvoslati lehetőséggel, azonban sem vádiratát, sem ítéletét nem kapták kézhez.¹⁶⁰

Belovai István a vele készült interjúban kinyilatkoztatta, hogy nem hajlandó kegyelmet, és perújrafelvételt kérni. Előbbivel kinyilatkoztatná bűnösségét, másodikkra nem lát lehetőséget a vonatkozó jogszabályok és jogi apparátus változatlansága miatt, így egyetlen fennmaradó lehetőségnek az egyéni mentesség lehetősége tekinthető.¹⁶¹

VIII. Kétes ügymenet koncepciója

„*Rettenetes, ha a gyűlölet a vizsgálóbíró.*” /Victor Hugo/

A hírszerzés az ideológiai és politikai harc speciális területe volt a szocializmus évtizedeiben. A társadalom egészét behálózta, félelmet keltett, melyet a propaganda eszközével igyekeztek enyhíteni, valamilyen ellenségkép felé hárítani.

A kémperek egyik funkcióját éppen a diktatúrát igazoló ellenségkép kialakításában kereshetjük. Koncepciós perek leggyakrabban emlegetett vádjá éppen az „imperialista kém” volt, mely segítségével az éppen útban lévő személyt távolították el.

A totális ellenségkép koncepciójában az „imperialisták ügynökei” az állam ellen, a társadalom ellen, az egyszeri ember ellen vétett, s vált a Magyar Népköztársaság árulójává.

A társadalom ezen veszedelmes elemei ellen nem lehetett helye „jogászkodásnak”, jogállami büntetőgyakorlatnak. A hatalom a büntetőeljárás során, mint az erkölcsi jó megtestesítő, igazságosztó tetszelgett, az ítéletalkotás során az egész önlegitimációs folyamat nem engedett meg hosszú ügymenetet, nyilvánosságot, apróbb hibát, egyszóval; semmit sem hagyhattak a véletlenre.¹⁶²

Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában foglalt előírásokkal szemben-melyet Magyarország 1976 óta nemzetközi szerződésben vállal- az ún. „NATO-kémek” ügyében az ítéletet nem a nyilvánosság előtt hirdették ki, hanem zárt ajtók mögött, illetve az érintettek letartóztatásukat követően nem kérhettek fel szabadon ügyvédet önmaguk képviselőjére, hanem egy előre megírt listáról választhatták ki védőjüket. A listán, pedig ún. „duplanullás ügyvédek” voltak, akikben megbízott a rezsim. Későbbi beszámolókból kiderül, hogy a védőügyvédek nem az érintett számára legenyhébb büntetést elnyerésében voltak motiváltak, hanem további kérdéseket szegeztek

¹⁶⁰ KISS 2008.

¹⁶¹ MAJOR GYULA–CSONKI BÉLA: *Aki nekem hazát adott*. Dokumentumfilm.. 2005.

¹⁶² KAHLER FRIGYES: *Jogállam és diktatúra*. Kairosz Kiadó. Budapest, 2005. Múlt-kor (2018) https://mult-kor.hu/20081106_koncepcios_perek_az_1956os_forradalom_utan

ügyfelükhöz, faggatták őket mégpedig azzal a céllal, hogy minél több mindent bizonyíthassanak rájuk.¹⁶³

A jelenleg is hatályos jogszabályok alapján ítélték el őket, mégis az eljárás részleteiből egy jogi és erkölcsi értelemben is kétes ügymenet rajzolódik ki. (*Kőszeg Ferenc*, a jogi dimenziónál ismertetett felszólalásában is találunk erre vonatkozó utalásokat.) Szinte az összes érintett ügyében koncepciós perben jártak el, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában foglalt elvek egyértelmű megsértésével. Az ilyen jellegű perek újratárgyalása, viszont mivel az akkori jogszabályok jelenleg is hatályosak, az ítélet tehát a rendszerváltás után jogrendben is legitim, értelmetlen vállalkozásoknak tűnik.

Elgondolkodtató lehet ebből a szempontból a BM Belovai ügyét illető vizsgálati tervében talált megjegyzés, miszerint a vizsgálat lefolytatását követően döntenek arról, felhasználják-e az ügyet propaganda vagy oktatási célból a későbbiekben...

IX. Morális dilemma

Kevésbé szakmai szempont az ügy morális dilemmájának részletezése, de úgy vélem, mindenképp érdemes pár gondolat erejéig foglalkoznom vele.

Belovai ügyében hősről és hőstettéről beszélünk. Az én fejemben azonban a hőst nem az elismerés, érdemrend, fölmagasztalás, hőssé nyilvánítás vezérli, hanem kizárólag a társadalomjobbító szándék, a magasabb rendű végcél kijárása, melyért képes feláldozni saját egzisztenciáját, jólétét, akár életét is. Én úgy látom, Belovai épp a Bokor által korábban is emlegetett „beosztásánál és felkészültségénél fogva” kellett, hogy tisztában legyen tettének következményével. Pacepa 1978-ban disszidált, és a Kuklinski-ügy 1981-ben robbant, tehát a tömbön belüli álláspont ezt illetően egyértelmű volt. Úgy gondolom tehát, hogy amikor megszületett benne az elhatározás (maradva saját verziójánál), számolnia kellett a kockázatokkal is.

Az ügy morális dilemmája továbbá, hogy a kémkedés megítélhető-e erkölcsi szempontok alapján. Kuklinski ügyében kimondta a lengyel bíróság, hogy tette abban a történelmi környezetben nyer igazolást, melyben a magasabb rendű cél érdekében a fennálló veszélyhelyzet megkövetelte a katonai eszköz megszegését.¹⁶⁴ Ha ragaszkodunk Belovai III. világháborús teóriájához, akkor jogosan merülhet fel bennünk az igény a lengyel esetben tapasztalható mérce alkalmazására. Kérdés, hogy lehet-e egy kémnek joga felülvizsgálni a ráoktrojált erkölcsöt, ha úgy látja indokoltnak?!¹⁶⁵

X. Konklúzió

“Veszélyes lenne sommásan kijelenteni, hogy a volt nyugati kémeket (ti. az 1990-et megelőző években, évtizedekben a NATO-országok javára hírszerzést folytatott magyar állampolgárokat) kivétel nélkül jogtalanul ítélték el, vagyis mind a jó oldalon álltak.

¹⁶³ Hvg (2018) <http://hvg.hu/itthon/20050316kemugyek>

¹⁶⁴ SZALAI LÁSZLÓ: *A kém, akit magasabb szempontok vezettek*. In: Népszabadság. 1997. október 13. 7. p.

¹⁶⁵ PRÁCZKI ISTVÁN: *Belovai-szindróma- Lehet-e egy kémnek lelkiismerete?* In: Kapu. III/11 27–28. pp.

*Kollektív rehabilitálásukkal ugyanis kimondhatatlanul is azt állítanánk, hogy az egykori kémelhárítók pedig a rossz oldalon dolgoztak, ezért tevékenységük mai szemmel elítélendő. Egyrészt ez igazságtalanság lenne azokkal szemben, akik az ítéleteket hozták, illetve akik jelenleg is a magyar titkosszolgálatok kötelékében teljesítenek szolgálatot...*¹⁶⁶ - fejtette Kónya Imre, a Boross-kormány belügyminisztere.

A sajtó, a politika, a közvélemény szívesen gyárt dichotómiákat az elé kerülő témakörök kapcsán; mindig van jó, és gonosz, ugyanakkor a tanulmány végére be kell látnom, erre az ügyre nem létezik generális megoldás. Belovai esetében a rendelkezésre álló információk ugyanis két, egymásnak ellentmondó kémtörténetet generálnak. Az egykori kém szabadulását követő éveit, egészen 2009-ben bekövetkezett haláláig saját igazának igazolására fordította. Azontúl, hogy ezidő alatt számos támogatót toborzott ügye köré, ez a lobbitevékenység nem hozott releváns, egyértelmű eredményt. Mint ahogyan tanulmányomból is kiderül, ez számos, egymást erősítő problémához vezethető vissza.

Magyarország esetén sajátos helyzettel találkozunk, hiszen az egyetlen olyan poszt-kommunista ország, ahol nem történt meg a titkosszolgálati múlttal való el/leszámolás, tekintve az ügynöklisták, és a lusztráció állapotát, valamint az alkalmazott intézményi reformok jellegét.

Közép-Európában, szinte az összes posztkommunista államban már évekkel ezelőtt rendezték azoknak a politikai elítélteknek, üldözötteknek a sorsát, akiket a jelenlegi szövetséges NATO-tagállamok javára végzett hírszerzés vagy annak feltételezése miatt elítéltek. – Lengyelországban Rychard Kuklinski ezredest, Romániában Ion Mihai Pacepa tábornokot, a hírhedt Securitate Egyesült Államokba emigrált tábornokát is rehabilitálták. – Egyedül a Magyar Köztársaság vezetői hivatkoztak, illetve hivatkoznak arra, hogy a Magyar Népköztársaság évtizedeiben legitim, működő jogrend működött, és a nyugati kémeket jogosan ítélték el.

A történelmi válaszút előtt az aktuális hatalom úgy döntött; nem oszlatja fel a titkosszolgálati állományt, a múlt ügyeit, pedig nem lebegteti. Ez akkor gyors reakcióképességet eredményezett a bipoláris világrend megszűnésével jelentkező új kihívásokra, de hosszútávon egy feszült, és sok szempontból meddő helyzetet keletkeztetett.

A feszült helyzet a társadalom és titkosszolgálatok között tatóngó bizalmi szakadékból adódik, melyet csupán elmélyít a média botránykeltő-gyakorlata. A továbbiakban a feszültség mérséklése, a hatékonyabb működés, és biztonságérzet megteremtése érdekében elengedhetetlen az egységes titkosszolgálati kommunikációs stratégia kidolgozása, az információs vákuum feloszlata.

Az érintettek büne a rendszerváltás, a NATO-és EU-csatlakozás után már nem tekinthető veszélyesnek a társadalomra nézve, ugyanakkor nem kétséges, a perújrafelvétel, az ügyek és iratok leporolása, nyilvánosságra hozása sokakat – a titkosszolgálati rendszer előző rendszerből megörökölt elemein túl több száz politikust, ügyészt és hadbíró – kellemetlen helyzetbe hozhatna, főleg azokat, akik a rendszerváltás előtt és jelenleg is aktív résztvevői a közéletnek. Ebből adódóan nem gyülekezik a rehabilitáció kérdése mögött politikai akarat, amely elindíthatná a koncepciók perek újratárgyalásához hasonló folyamatot. Márpedig a jog számára az ideológiai tényező irreleváns, így kellő jogalkotói beavatkozás nélkül nem várható előrelépés, a hatályos jogszabályok változatlansága miatt

¹⁶⁶ Origo (2018) <http://www.origo.hu/itthon/19990320anepkoztarsasag.html>

nincs helye fellebbezésnek sem. Kérdéses azonban, hogy a jelenlegi jogi szabályozás a titkosszolgálatok tekintetében meddig képes megfelelő kereteket biztosítani a nemzetközi környezet változásainak, és kielégíteni az időközben felmerülő igényeket.

Olybá tűnik belső készletéből, csak évtizedek múltán, egy esetleges generációs megújulás bekövetkeztével várható előrelépés az ügyben. Továbbá felmerülő kérdés, hogy ezzel együtt bekövetkezik-e valaha eo ipso a múlttal való teljes leszámolás, a korábbi ügyek nyilvánosságra hozatala vagy ennek elmulasztása örökérvényű, visszafordíthatatlan következményekkel járt.

A vizsgálatom folyamán feltárt információk alapján továbbra is azt gondolom, hogy nem létezik minden igényt kielégítő megoldás Belovaiék ügyében, éppen ezért az e körül kialakult viták terméketlennek bizonyulnak, és leginkább konzerválják – olykor elmélyítik- a szolgálatok, és a társadalom közti szakadékot.

SZABINA MERCÉDESZ SÜLI

„FALLEN SPIES” IN THE SOCIALISM – DISCOURSE ABOUT THE BELOVAI-CASE

(Summary)

July 10, 1985, 18:27. István Belovai gets caught in action, while in the 6th district of Budapest, at the corner of Zsurló and Kővirág Street, he is taking up a package which was sent him by the CIA. The prosecution against him is quite serious: espionage as a member of foreign-intelligence agency and offence against foreign exchange management. The Military Court sentenced him to life imprisonment.

Two versions of the Belovai case are known; according to the first theory, he is a hero who sacrificed his own existence to defend Hungary, and the other one is about a treasonable man who sold his home for financial interest in the hope of excellence and enrichment. In September 1990, Árpád Göncz gave Belovai Presidential pardon and as a result of this act his punishment reduced to 15 years with 5 years probation. After his release he started a passionate lobbying with the aim of proving his heroic version, however the judgement has not changed since the change of regime.

In my discourse I am searching the answers for one exact question: The change of regime why has not given an opposite meaning for the assessment of „NATO-spies” like Belovai, and the rehabilitation in their case why could not have happened? After presenting some well-known stories, I attempt to answer my question by considering the aspects of law, policy, intelligence agencies and the characteristic of specific legal treatment.

Mellékletek

1.sz. melléklet

A HM MNVK 2. csoportfőnöksége által, 1985. augusztus 28-án, Belovai István alezredestől készített 4 oldalas jellemzés (ÁBTL 3.1.9 V-165079/1)

96
79

HENYVÉDELMI MINISZTERIUM
FELV. 2. CSOPORTTARTÓK

Szigorúan titkosított
Az rend. ügyint.
Harcvezetői osztály

1. sz.példány

Nyt.szám: 0012 CP / 26 / 84

1989-11-23

J e l e n g é s

Belovai István alezredestéről

Az ALLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK
TÖRTÉNETI LEVELTÁR-átvételére
szervezeti irattal kísért átadásra kerül.

I. Személyi adatai:

Belovai István /Csanádapáca, 1936.01.03. Zlehovszki
Erzsébet/ kisiparos családból származik. Apja 1937-ig köté-
lygyártó volt, utána segéd munkás lett különböző fővárosi vál-
lalatoknál. Az általános iskola 8 osztályának elvégzése után
apjának segített, illetve alkalmi munkákat vállalt. 1956.04.15-
1958.11.01-ig segéd munkás volt a Magyar Cirkusz és Varieté
Vállalat egyik utazó társulatánál.

1958.11.08. - 1960.10.01. között sorkatoná volt az MN 7015
Budapest alakulatnál. 1960-1962 között elvégezte az Egyesített
Tiszti Iskolát lövész szakon, 1962.09.07-én avatták tiszté.

Első tiszti beosztást a csoportfőnökség alárendeltségbe
tartozó MN 7000 /Jelenleg 3100/ alakulatnál, mint ejtőernyős
felderítő szakaszpárancsnok-helyettes kapott.

Két évig a tájékoztató, két évig a rádiófelderítő, majd
1967.10.01-től ismét a tájékoztató szolgálatnál dolgozott be-
osztott tisztként.

Munkája mellett érettségizett a dolgozóknak gimnáziumában
1966-ban, 1967-ben angol, 1970-ben olasz nyelvből felsőfokon
államvizsgizott.

1970-73. között a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Őrn.
/lövész/ tagozatán, 1979-80-ban, a hadműveleti tanfolyamán
tanult nappali hallgatóként.

ABTL 3 1 9
V-165828 / 1

76

- 2 -

1982.09.26. - 1984.10.01. között Londonban a katonai és légügyi attasé helyettese volt. Hazahívása után ismét a tájékoztató szolgálatnál kapott főtisztí beosztást.

1960-tól párttag.

Nős, egy gyermeke van. Felesége Delnadi Szilvia /Bp., 2 471011 3234 Török Edit/ Budapesten az OTF-nél főelőadó. Tamás nevű fia 1965.06.28-án Budapesten született.

Lakcíme: 1134 Budapest, Csángó u. 22. A/2.ép. 2.lh. faz.2. /szolgálati/.

II. Szakmai jellemzői

Katonailag képzett. Beosztásaiban szerzett gyakorlata révén a tájékoztató munkában alapos ismeretre és nagy tapasztalatra tett szert. Felkészültségét, nyelvtudását, egyéni képességeit jól kamatoztatta az értékelő, elemző munkában. Hosszú időn át az angol nyelvterület irányítisztje volt, de a belső együttműködés alapján egyéb szakmai irányokat is megismert.

A munkában szorgalmas, célratörő és kitartó. A rábízott feladatokat igyekezett gyorsan és jól végrehajtani, de hajlamos a kapkodásra és a felületességre. Az új módszerek bevezetésében bátran kezdeményezett. A szervezésben magabiztosabb, aktívabb volt, mint az értékelő munkában. Szervezői tevékenysége azonban körülményes.

Iskoláinak megfelelő szintű elvégzése, nyelvismeretének elsajátítása, mivel mentális képességei erősen közepesek, hihetetlen szorgalmának köszönhető. Szorgalmát az egyéni érvényesülés, az átlagból való erős kiemelkedési törekvés mellett anyagiassága is motiválta.

Robbanékony természetű, indulatain normál körülmények között megfelelően tudott uralkodni.

Az ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK
TÖRTÉNETI LEVELTÁR-ában
eredeti és másolatok egyaránt meg vannak őrizve.

ÁBTL 2.1.3

V-165878 / 1 / 77

1-

- 3 -

Környezete sokat foglalkozott vele nevelési céllal, aminek látszólag pozitív eredményei mutatkoztak.

Rendszeresen végzett párt- és társadalmi munkát. Volt pártcsoportbizalmi, propagandista. A napi politikai kérdésekben jól eligazodott.

A közösségekbe igyekezett beilleszkedni. Órizkedett a konfliktus helyzetektől, szorosabb barátságot nem kötött senkivel. Erősen családcentrikus. Kapcsolataiban igyekezett korrekt lenni. Általában azonban a saját értékrendje szerint viszonyult az emberekhez. Önmaga képességeit, eredményeit minden helyzetben a ténylegesnél magasabbra értékelte, sikertelenség esetén az okokat is másokban kereste. Ugyanakkor meglehetősen kritikusan szemlélte az embereket, eseményeket.

Korábbi minősítéseiben rendszeresen visszatérő megállapítás az, hogy egyéni érdekeit előtérbe állítja és anyagi.

Viszonylag zárt és vulgáris nézetei vannak, némiképpen gondolkodik, ezektől nehezen tud eltérni.

Amióta ht. tiszt /23 éve/ érdemei elismeréseként 2 kitüntetést /BZS és ezüst, illetve arany fokozat/, 17 dícséretjuttatást kapott, ugyanakkor 4 fenyítésben részesült.

1967 feddés - elov. - nem jelentette tartózkodási helyét;

1975 3 nap fogság - ov. - " " "

1976/10 nap fogság - Csf. -

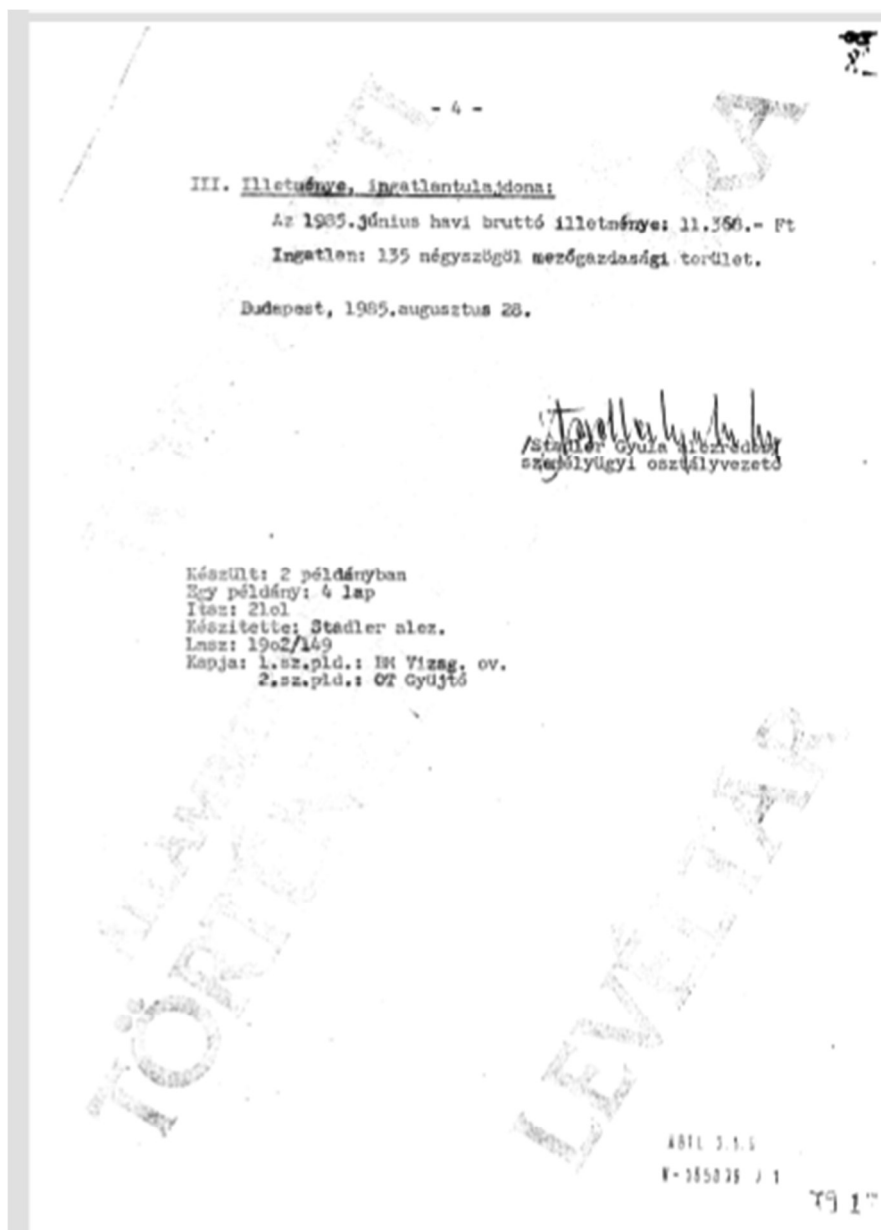
1984 szigorú megrovás - Csf. - Ünhibájából olyan helyzetbe került, amiért külszolgálatból végleg haza kellett rendelni.

AKAI ÜNNEPTÖRTÉNETI KÖZPONT
TÖRTÉNETI KÖZPONT
KÖZPONT

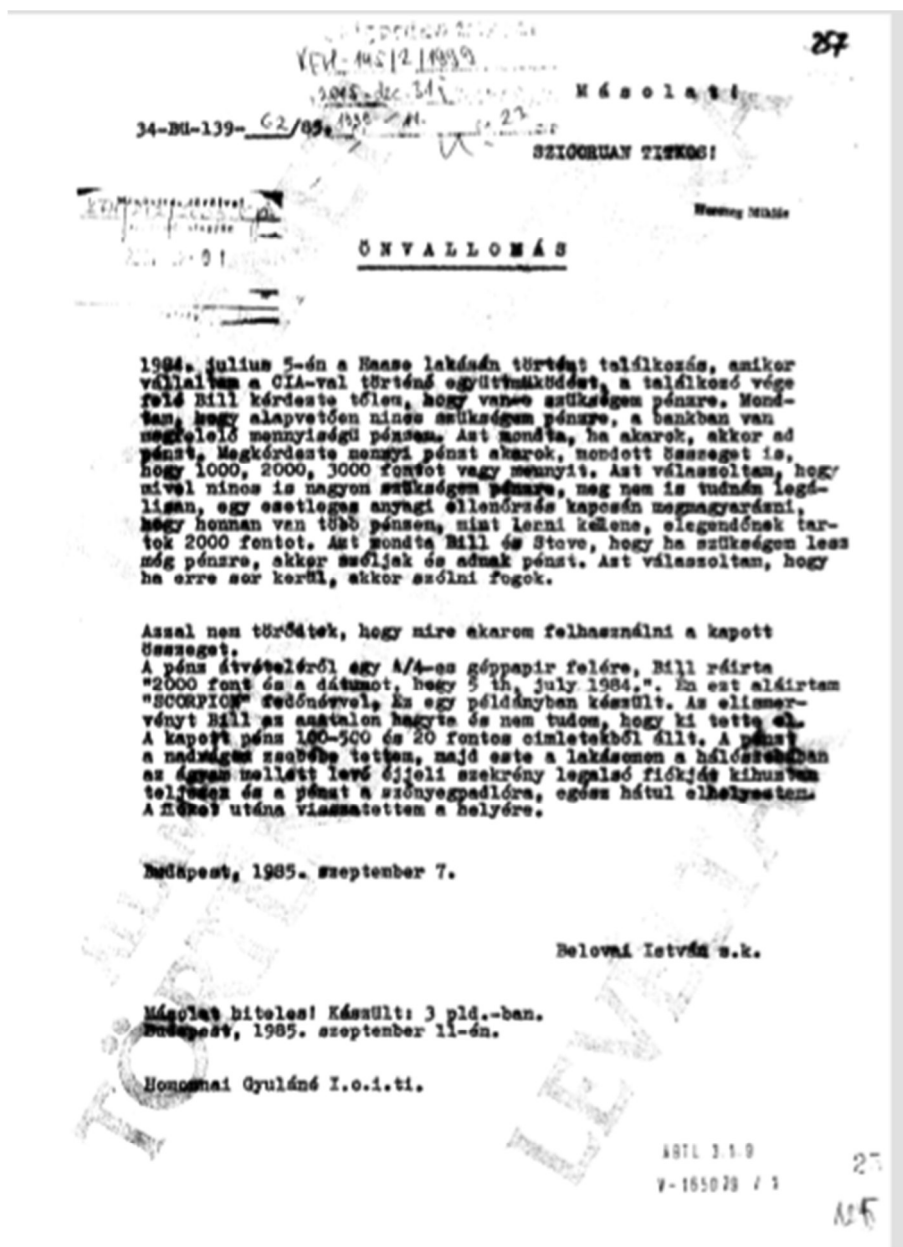
ABTL 2.1.6

V-155178 / 1

16

Belovai István önvallomása a 2000 font átvételéről ((ÁBTL 3.1.9 V-165079/1)

SZECSKÓ ENIKÓ*

Az információs szabadságjogok érvényesülése a rendvédelemben

I. Bevezető gondolatok¹

A felgyorsult információtechnológiai fejlődés és ennek hatására az adatok megszerzésének, kezelésének és tárolásának kibővült lehetőségei, a személyes adatok megfelelő védelmének jogi szabályozását napjaink fontos kérdésévé tette. A technikai fejlődés, az infokommunikációs rendszerek fejlesztése sokkal gyorsabb ütemű, mint az ezekre reflektáló jogszabályi változások, így a szabályozásnak rendkívül dinamikusnak kell alkalmazkodnia a tudományos előrelépések mértékéhez.

Az információs szabadságjogok két fő területe a személyes adatok védelme és a közérdekű, illetve a közérdekből nyilvános adatok megismeréséhez és terjesztéséhez való jog, amelyeket Magyarország Alaptörvénye a VI. cikk 3) bekezdésében deklarálja: „[m]indenkinek joga van személyes adatai védelméhez, valamint a közérdekű adatok megismeréséhez és terjesztéséhez.”² Az információs önrendelkezési jog és az információs szabadság törvényi szabályozása hazánkban nem tekint vissza hosszú múltra. Habár a rendszerváltás után, 1989-től alkotmányos jogként megfogalmazódott, elsőként csak a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény szabályozta ezt a kérdéskört. Ezt megelőzően is találhatunk azonban adatvédelmi jellegű megállapításokat, hiszen az Alkotmánybíróság már a 15/1991. (IV. 13.) határozatában leszögezte: „[m]indenki maga rendelkezik személyes adatainak feltáráról és felhasználásáról. Személyes adatot felvenni és felhasználni tehát általában csakis az érintett beleegyezésével szabad.”³ Egy mindenkit megillető alapjogként értelmezhető tehát az adatvédelem, ezzel szemben nem korlátozhatatlan, hiszen „más alapvető jog érvényesülése vagy alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan”⁴ korlátozható a joggyakorlás lehetősége.

---

* SZTE ÁJTK

¹ A mű alapját a szerzőnek a Nemzeti Adatvédelmi és Információs szabadság Hatóság joghallgatóknak kiírt pályázatán bemutatott dolgozata jelentette. I. SZECSKÓ ENIKÓ: *Adatvédelem a nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenységének körében*. 2017.

² Alaptörvény, VI. cikk, (3) bekezdés.

³ 15/1991. (IV. 13.) AB határozat, ABH 1991. 40, 42.

⁴ Alaptörvény. I. cikk, (3) bekezdés.

A bűnüldöző szervek és a nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenysége során előforduló leplezett eszközök használata és a titkos információgyűjtés kivitelezése is meg kell feleljen az alkotmányos alapelvei szükségességi-arányossági mércének ahhoz, hogy a törvényesség határai között helyezkedjen el. Rendvédelmi szervek alatt a dolgozatban a nemzetbiztonsági szolgálatok és Magyar Rendőrség együttesen értendő, hiszen a rendvédelem kifejezés nem a rendészet szinonimája, hanem annál tágabb⁵ fogalom, ide tartozik minden olyan tevékenység, amelynek célja a „rend megóvása a támadásoktól, erőszakos cselekményektől, veszélyektől.”⁶

A dolgozat első részében kifejezetten a nemzetbiztonsági szervek⁷ titkos információgyűjtési tevékenységeinek vonatkozásában, a jelenlegi adatvédelmi szabályozások állampolgárookra gyakorolt védelmi mechanizmusát vizsgálom. A korlátozott terjedelem miatt, a Magyar Rendőrség és az egyéb feljogosított szervek leplezett eszközökkel történő eljárásainak áttekintése nem képezi a dolgozat tárgyát.

A második részben a hazai információs szabadsági gyakorlatot a Magyar Rendőrség, illetve az öt hazai nemzetbiztonsági szerv közötti összehasonlító elemzésben mutatom be. Az összehasonlítás alapját az általam benyújtott 28 db közérdekű adatigénylés (I. melléklet) adta, amelyeknek összesített eredménye (II. melléklet) az V. fejezetben bemutatott hipotézisemet alátámasztja. Végetetül a bemutatott kérdéskörök kapcsán de lege ferenda javaslatot is megfogalmaztam, mind az adatvédelmi témakörben, mind az információs szabadság gyakorlati megvalósulásának javítása érdekében.

II. Az adatvédelem általános elvei⁸

1. Célhoz kötött adatkezelés elve

A célhoz kötött adatkezelés elve két főbb elemből épül fel, ezek a cél meghatározottsága és a megszerzett adatnak, az előzetes céllal való összeegyeztethető felhasználása⁹. A cél meghatározottsága azt jelenti, hogy a személyes adatok csak egyértelmű, meghatározott és törvényes célból gyűjthetők, jog gyakorlása vagy kötelezettség teljesítése érdeké-

⁵ ERNYES MIHÁLY: *Rendvédelem, rendvédelem-történet (fogalmi és tartalmi megközelítés)*. Rendvédelem-történeti Füzetek 2015/25(43–46). 16. p.

⁶ MEZEY BARNA: *Közigazgatási jog – rendvédelmi jog*. 33. p. In.: Boda József (szerk.): *A magyar polgári rendvédelem a XIX-XX. században. A magyar büntetés-végrehajtás, csendőrség, határőrség, koronaőrség, rendőrség, vám- és pénzügyőrség*. Belügyminisztérium Nemzetközi Oktatási Központ – Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Alapítvány. Budapest, 2004

⁷ A hazai nemzetbiztonsági szolgálatok a következők: az Információs Hivatal, az Alkotmányvédelmi Hivatal, a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, valamint a Terrorrelhárítási Információs és Bünyügyi Elemző Központ.

⁸ A személyes adatok védelme esetén, a hazai általános törvényi szabályozás keretét a 2011. évi információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló CXII. törvény (a továbbiakban: Infotv.) adja. Európai Unió szinten az általános adatvédelmi előírásokat az Európai Parlament és a Tanács 2016/679 számú rendelete, míg kifejezetten a bűncselekményekre vonatkozó adatok kezelésének előírásait az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/680 Irányelve szabályozza.

⁹ 15/1991. (IV. 13.) AB határozat.

ben. Az adatok felvételét a cél rögzítése meg kell előzze, valamint a meghatározottságnak az adatkezelés minden szakaszában jelen kell lennie.¹⁰

Az érintettek¹¹ hozzájárulásán alapuló adatkezelés¹² során, az összeegyeztethető felhasználás az adatalany által is ismert cél megvalósulásáig tart. Amikor az adatkezelés jogszabályi felhatalmazáson alapul, akkor az érintett tudtán kívül is történhet, tehát az adatalanynak nincs lehetősége az adatai célhoz kötött és az ezzel összeegyeztethető kezelés ellenőrzésére. Ezekben az esetekben rendkívül fontos a személyes adatok kezelésével és felhasználásával kapcsolatban a pontos, mindenre kiterjedő jogszabályi háttér, a jogsértések és az adatvédelmi incidensek elkerülése végett.

1.1. Szükségesség követelménye

A szükségesség, vagy más néven az adatminimalizálás elve alatt az értendő, hogy csak olyan és annyi személyes adat kezelhető, amelyek beszerzése az előre rögzített cél eléréséhez nem mellőzhető, nélkülözhetetlen és ezen felül alkalmas is a feladat teljesítéséhez. A célhoz kötött adatkezelés a szükségesség előfeltétele, hiszen a cél határozza meg a beszerzendő adatok mértékét. A 2/1990 (II. 18.) AB határozat alapján az adatkezelés alapjogsértő, ha eleve alkalmatlan a cél elérésére, vagy ha kevesebb adattal is elérhető a kitűzött cél, így ebben az esetben a többlet adatkezelés mértéke lesz jogsértő. Jogszerűtlen az olyan adatok kezelése, amelyek nem alkalmasak vagy nem elengedhetetlenek az adatkezelés céljának eléréséhez.

1.2. A készletező adatkezelés tilalma

A célhoz kötött adatkezelés elvéből következik a készletező adatkezelés tilalma is, ami alapján a személyes adatok gyűjtése és kezelése csak „a cél megvalósulásához szükséges mértékben és ideig kezelhető”.¹³ Tehát a meghatározott cél megvalósítása után, vagy az azt meghaladó mérték esetén, a személyes adatok kezelése, még az érintett hozzájárulása mellett sem tekinthetők jogszerűnek,¹⁴ az ilyen adatot minden adatkezelő köteles törölni a rendszeréből.

Amennyiben nem az érintett, hanem az adatok kezelőjének szemszögéből vizsgáljuk ezt a tilalmat, akkor azt láthatjuk, hogy egy rendkívül kényelmetlen és nem gazdaságos szabályozás, hiszen az adatok folyamatos tárolása sokkal kevesebb anyagi és emberi erőforrást igényelne, mint ugyanabból a célból, egy későbbi adatgyűjtés újbóli kivitelezése. Ezzel szemben elmondható, hogy a személyes adatok védelmének törvényi szabá-

¹⁰ Lásd: A 29. cikk szerinti munkacsoport 03/2013. számú, a célhoz kötöttségről szóló véleménye.

¹¹ Infotv. 3. § (1) „*érintett: bármely információ alapján azonosított vagy azonosítható természetes személy.*”

¹² Infotv. 3. § (10) „*adatkezelés: az alkalmazott eljárástól függetlenül az adaton végzett bármely művelet vagy a műveletek összessége, így különösen gyűjtése, felvétele, rögzítése, rendszerezése, tárolása, megváltoztatása, felhasználása, lekérdezése, továbbítása, nyilvánosságra hozatala, összehangolása vagy összekapcsolása, zárolása, törlése és megsemmisítése, valamint az adat további felhasználásának megakadályozása, fénykép-, hang- vagy képfelvétel készítése, valamint a személy azonosítására alkalmas fizikai jellemzők (pl. ujj- vagy tenyérynnyomat, DNS-minta, íriszkép) rögzítése.*”

¹³ Infotv. 4. § (2).

¹⁴ JÓRI ANDRÁS–SOÓS ANDREA KLÁRA: *Adatvédelmi jog*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2016. 152. p.

lyozása nem az adatkezelők és adatfeldolgozók kényelmét és gazdasági érdekeit tartja szem előtt, hanem az érintett alkotmányos jogait és magánszférájának védelmét.

2. Az adatkezelés jogalapja

A személyes adatok kezelése az érintett hozzájárulásán¹⁵ vagy jogszabály közérdekű cél teljesítéséből történő előírásán alapulhat. Az érintett hozzájárulása lehet szóbeli, írásbeli¹⁶ vagy ráutaló magatartással kifejtett, de minden esetben megfelelő tájékoztatás kell, hogy megelőzze. A jogszabályon alapuló, kötelező adatkezeléshez nem szükséges az érintett hozzájárulása, sőt, kifejezett tiltakozása ellenére is kezelhetők az adatai. Az Infotv. a régi Adatvédelmi törvényhez¹⁷ képest két új, másodlagos jogalapot is teremtett. Amennyiben az adatkezelőre jogi kötelezettség teljesítése írja elő a személyes adatok kezelését, illetve ha harmadik személy olyan érdeke fűződik az adatok megismeréséhez, amely arányos az adatok védelmének korlátozásával, szintén megteremti a jogalapot. A jogi kötelezettség teljesítése során történő adatkezelés, az érintett hozzájárulása vagy törvényi felhatalmazás nélkül is jogszerű. A nemzetbiztonsági célú titkos információgyűjtési tevékenységre vonatkozó törvényi felhatalmazást a nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény (a továbbiakban: Nbtv.) 39. § (1) bekezdés e) pontja szolgáltatja.

3. Arányosság

A személyes adatok nem megfelelő kezelése esetén az Alaptörvényben lefektetett információs önrendelkezési jog gyakorlása sérülhet, kiváltképpen a titkos információgyűjtésből származó adatok esetében. Ahhoz, hogy az adatkezelő eljárása a jog talaján nyugodjon, szükséges, hogy az intézkedés a legkisebb beavatkozást jelentse az érintett magánszférájába. Az Nbtv. a 31. § (6) bekezdése az arányosságot így fogalmazza meg: „több lehetséges és alkalmas intézkedés, illetőleg kényszerítő eszköz közül azt kell választani, amely az eredményesség biztosítása mellett az intézkedéssel érintettre a legkisebb korlátozással, sérelmessel vagy károkozással jár.”¹⁸ Az arányosság fogalmi elemei az adatkezelés céljának és a személyes adatok védelmében bekövetkezett sérelem mértékének arányossága, valamint a cél érdekében, a legenyhébb sérelemmel járó és alkalmas eszköznek az igénybe vétele.¹⁹

¹⁵ Infotv. 3. § (7) „hozzájárulás: az érintett akaratának önkéntes, határozott és megfelelő tájékoztatáson alapuló egyértelmű kinyilvánítása, amellyel az érintett nyilatkozat vagy az akaratát félreérthetetlenül kifejező más magatartás útján jelzi, hogy beleegyezését adja a rá vonatkozó személyes adatok kezeléséhez.”

¹⁶ Különleges adatot (Infotv. 3. § 3.) csak írásbeli hozzájárulás alapján lehet kezelni.

¹⁷ 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról (hatályát veszítette: 2012. január 1.)

¹⁸ Nbtv. 31. § (6)

¹⁹ RÉVÉSZ BÉLA: *Források a titkosszolgálatok politológiai tanulmányozásához*. JATE Press Kiadó. Szeged, 2010. 121. p.

4. Adatbiztonság követelménye

Az adatbiztonság²⁰ az elektronikus rendszerekben tárolt adatokkal kapcsolatos olyan előírás, amely alapján az adatkezelés teljes tartama alatt biztosítani kell az adatok sértetlenségét,²¹ rendelkezésre állását²² és bizalmas²³ kezelését. Ezek a feltételek nem csak a kezelt adatok kapcsán, hanem az adatkezelő rendszerrel összefüggésben is fennállnak²⁴. Az állami és önkormányzati szervek elektronikus információbiztonságáról szóló 2013. évi L. törvény rendelkezésein alapuló információbiztonsági hatósági feladatot és biztonsági felügyeletet a nemzetbiztonsági szolgálatok²⁵ esetében kormányrendeletben megállapított feltételek szerint, egy, a szervezeten belül létrehozott ellenőrző szerv látja el. Kérdéses, hogy ilyen ellenőrzési feltételek mellett a titkos információgyűjtésből származó adatok nem megfelelő kezelése esetén, hogyan lehet megállapítani a személyi felelősségét, illetve a jogsértések megakadályozásának, biztonsági események²⁶ bekövetkezése esetén a megfelelő kivizsgálásnak milyen független, szervezeten kívüli lehetőségei vannak.

5. Osztott információs rendszerek követelménye

A személyes adatok kezelőjével szembeni követelmény, amely alapján az adatkezelő ugyanarról az érintettől, csak a számára szükséges, minimális mennyiségű személyes adathoz férhet hozzá. Az információs rendszerek osztottságának a célja, hogy az adatkezelő ne legyen képes az érintett személyiségi profiljának a felállítására azáltal, hogy több, eltérő típusú személyes adat is koncentrálódik a kezelési körében.²⁷ Az adatvédelemnek nem célja, hanem hasznos következménye az a tény, hogy az adatok koncentrációjának csökkentésével, az ezeket felhasználó állami szervek állampolgárokra gyakorolt hatalmi befolyása is redukálódik, így végső soron az állami hatalom koncentrációját is csökkenti.²⁸

²⁰ Az adatbiztonságot a német Alkotmánybíróság (Bundesverfassungsgericht) az általános személyiségi jogból levezetve, külön alapjogként határozta meg. Lásd: 1 BvR 370/07. 2008. február 27.

²¹ 2013. évi L. törvény 1. § (39) „sértetlenség: az adat tulajdonsága, amely arra vonatkozik, hogy az adat tartalma és tulajdonságai az elvárttal megegyeznek (...)”

²² 2013. évi L. törvény 1. § (38) „rendelkezésre állás: annak biztosítása, hogy az elektronikus információs rendszerek az arra jogosult személy számára elérhetőek és az abban kezelt adatok felhasználhatóak legyenek.”

²³ 2013. évi L. törvény 1. § (8) „bizalmasság: az elektronikus információs rendszer azon tulajdonsága, hogy a benne tárolt adatot, információt csak az arra jogosultak és csak a jogosultságuk szintje szerint ismerhetik meg, használhatják fel, illetve rendelkezhetnek a felhasználásáról.”

²⁴ Az adatbiztonság követelményeiről az 1998. évi az egyének védelméről a személyes adatok gépi feldolgozása során, Strasbourgban, 1981. január 28. napján kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló VI. törvény 7. cikk rendelkezik.

²⁵ A központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról szóló 2010. évi XLIII. törvény 1. § (2) h) pontja alapján a rendvédelmi szervek és a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat is központi államigazgatási szervnek minősül, így a 2013. évi L. törvény hatálya alá tartoznak.

²⁶ 2013. évi L. tv. 1. § (9) „biztonsági esemény: nem kívánt vagy nem várt egyedi esemény vagy eseménysorozat, amely az elektronikus információs rendszerben kedvezőtlen változást vagy egy előzőleg ismeretlen helyzetet idéz elő, és amelynek hatására az elektronikus információs rendszer által hordozott információ bizalmassága, sértetlensége, hitelessége, funkcionalitása vagy rendelkezésre állása elvész, illetve megsérül.”

²⁷ 2015. évi CLXXXVIII. törvény az arcképlemezési nyilvántartásról és az arcképlemező rendszerről, 2. § (1)

²⁸ SZABÓ MÁTÉ DÁNIEL: *Hogyan érdemes gondolkodni adatvédelemről és információs szabadságról?* Fundamentum. 2007/1. 124. p.

III. A titkos információgyűjtés adatvédelmi kérdései

A nemzetbiztonsági szolgálatok alapvető feladata az Alaptörvény 46. cikk (3) bekezdése alapján „Magyarország függetlenségének és törvényes rendjének védelme, nemzetbiztonsági érdekeinek érvényesítése.”²⁹ Arról, hogy e feladat megvalósítása milyen jogszabályi környezetben történjen, sarkalatos törvény, az Nbtv. gondoskodik.

A titkosszolgálatok esetében az alkotmányos kontrollt, a szervezetek speciális jellemzői és tevékenységi köre miatt nem a részletekbe menő nyilvános előírások és szabályozás jellemzi. A hírigények teljesítése érdekében végzett műveletek fő korlátját az Alaptörvényben is megjelenő szükségességi-arányossági teszt³⁰ jelenti. A 23/1990. (X. 31.) AB határozat alapján az egyén autonómiájának létezik egy érinthetetlen belső halmaza, amelyre nem terjedhet ki még az állam kényszerítő hatalma sem.³¹ Ennek értelmében alapjogok korlátozása esetén – ilyen a titkos információgyűjtés és az ebből származó személyes adatok kezelése is, – alkotmánysértő az adott alapjog lényeges tartalmát elérő, korlátozó sérelem.³² A nemzetbiztonsági érdekre való hivatkozás alapul szolgál a magánszféravédelem³³ általános szabályaitól való eltérő gyakorlatra, hiszen e szervek elsődleges feladata az ország szuverenitásának oltalma, az alkotmányos rendet sértő tevékenységek felismerése és megakadályozása, így végső soron az állam védelme.³⁴ Ebből kifolyólag, mivel egy elsődleges állami érdek ütközik egy korlátozható alapjoggal, a személyes adatok védelméhez való jog teljes érvényesítése csak a lényeges, érinthetetlen halmazon belül garantálható az állam részéről.

A nemzetbiztonsági szolgálatok alkotmányos működését garantálja, hogy mindhárom hatalmi ág részt vesz a működésében. A kormány szerepe a szolgálatok irányítása, míg a parlament feladata ennek ellenőrzése.³⁵ A bírói szerepvállalás a titkos információgyűjtés engedélyezésében és a külső törvényességi kontroll fenntartásában jelenik meg.³⁶

²⁹ Alaptörvény, 46. cikk, (3)

³⁰ Alaptörvény, I. cikk, (3)

³¹ 23/1990. (XI. 31.) AB határozat.

³² 15/1995. (III. 13.) AB határozat.

³³ „A magánszféra lényegi fogalmi eleme éppen az, hogy az érintett akarata ellenére mások oda (...) be se tekinthessenek. Ha a nem kívánt betekintés mégis megtörténik, akkor nemcsak önmagában a magánélethez való jog, hanem az emberi méltóság körébe tartozó egyéb jogosultsági elemek, mint pl. az önrendelkezési szabadság vagy a testi-személyi integritáshoz való jog is sérülhet.” 36/2005. (X. 5.) AB határozat, ABH 2005. 390, 400.

³⁴ Solti István: *A titkos információgyűjtés törvényessége*. Nemzetbiztonsági Szemle 2013/1(1). 5–18. pp.

³⁵ Izsa Jenő–Szilágyi Zsolt: *A nemzetbiztonsági szolgálatok parlamenti ellenőrzésének elvi és gyakorlati kérdései*. KBH Szakmai Szemle 2007/3. 5–30. pp.

³⁶ Izsa Jenő: *Nemzetbiztonsági alapismeretek (A titkosszolgálatok működése) – Egyetemi jegyzet*, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Kossuth Lajos Hadtudományi Kar, Biztonság- és Védelempolitikai Tan-
szék. Budapest, 2009. 8. p.

*1. Kitekintés: A nyílt információgyűjtés*³⁷

A dolgozat elsődleges témája a titkos információgyűjtésből származó személyes adatok védelmének kérdéskörére fókuszál, de a nemzetbiztonsági szervek tevékenységének csak egy meghatározott hányadát³⁸ teszik ki az e forrásból származó adatok, ezért nem hagyható figyelmen kívül a nyílt információgyűjtésből származó személyes adatok kezelésének a vizsgálata sem.

Ha a nyílt információgyűjtés definícióját negatív tartalom alapján próbáljuk megfogalmazni, akkor minden információgyűjtő tevékenység, amely nem titkos információgyűjtésből származik, ebbe a körbe tartozik. Nyílt információgyűjtés során a hírigények teljesítése érdekében folytatott tevékenységek szükségszerűen kapcsolódnak a személyes adatokhoz való hozzáféréshez is. Ehhez leggyakrabban, de nem kizárólagosan, az Internet szolgáltatja az adatok beszerzési felületét. Azonban az a tény, hogy egy adott személynek a személyes adatai online, nyílt felületen hozzáférhetővé válnak, nagy valószínűséggel feltételezi az adatok előzetes, nem megfelelő védelmét³⁹ az adatkezelő vagy az adatalány részéről. A nyílt információgyűjtés teljes mértékben meg kell feleljen a személyes adatok védelmére irányuló általános előírásoknak, tekintve hogy az Infotv. csak az érintett személyes célra történő adatkezelését veszi ki a törvény hatálya alól, ellenben ha nem nyílt, hanem titkos információgyűjtés kategóriájába esik a tevékenység, akkor az Nbtv. megfelelő rendelkezései⁴⁰ az irányadóak. További felmerülő probléma, hogy amennyiben egy nyílt forrású információgyűjtésből származó összesített adatsoportot⁴¹ a 2009. évi CLV. törvény alapján minősítési eljárás alá vonnak, attól még az adatok eredeti forrása ugyanúgy elérhető a civil, de hozzáértő publikum számára, míg a közel megegyező tartalmú minősített adattal való visszaélés pedig bűncselekményt⁴² valósít meg.

Az információgyűjtés lehetősége a magánszektor, a biztonsági szféra számára is adott, de az eszközökhöz, módszerekhez való hozzáférhetőség mértéke megkülönbözteti a nemzetbiztonsági szervek által végzett tevékenységtől. Az állami monopólium csak az adatvédelem általános szabályain túlmutató magánszférába történő beavatkozás esetén válik egyértelművé, így azokban az esetekben, amikor az információgyűjtő az Infotv. rendelkezéseit tiszteletben tartja, az érintettekről, akár tudtuk nélkül is gyűjthetőek információk. A nemzetbiztonsági szolgálatok operatív tevékenységére külső szemlélőként

³⁷ Más néven az OSINT-tevékenység (Open Source Intelligence), ami a nyílt forrásból származó információk gyűjtését, feldolgozását, értékelését, osztályozását és terjesztését jelenti. Lásd: UNICSOVICS György: *OSINT - Helye, szerepe a titkosszolgálatok világában*, Open Source Intelligence Konferencia, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2013. október 3., <http://mibeinfo.hu/13-konferencia-open-source-intelligence-informaciogyujtes-es-feldolgozas-nyilt-forrasokbol/> (utolsó megtekintés: 2018. 09. 23.)

³⁸ Az OSINT-tevékenységből származó adatok a megszerzett információknak nagyjából a 80%-át teszik ki, míg a más hírszerzési ágak tevékenységeből származó adatok együtt jelentik a fennmaradó 20%-ot. Lásd: KOBOLKA ISTVÁN: *Nemzetbiztonsági alapismeretek*. Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó. Budapest, 2013. 117. p.

³⁹ Jóhiszeműen eltekintve a jogellenes, engedély nélküli hozzáférés, feltörés lehetőségétől.

⁴⁰ Nbtv. 53–62. §.

⁴¹ Például Big Data technológiával elemzett adatok (Big Data Analytics, BDA) esetében. Lásd: CHIANG et al.: *Special Issue: Strategic Value of Big Data and Business Analytics*, Journal of Management Information Systems, 2018/2(35). 384. p.

⁴² Minősített adattal visszaélés, 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (a továbbiakban Btk.). 265. §.

kevés rálátási lehetőség van, ezért a törvényi szabályozás által megfogalmazott rendelkezések jelentik az egyedüli forrást.

Abból kiindulva, hogy a vezető titkosszolgálati hatalomnak tekinthető Amerikai Egyesült Államok is egyre inkább támaszkodik a magánszektorra a hírszerzési műveletek kivitelezése során,⁴³ feltételezhető, hogy ha jelenleg nem is, de a jövőben Magyarországon is megjelenik az igény az ilyen típusú együttműködésre.⁴⁴ Számos olyan egyesület, vállalat létezik, amelyek fő tevékenységi körét az információkhoz való hozzáférés keresése, információbrókeri, adatbányászati és adathalász tevékenységek végzése jelenti. A szakmai hozzáértés és a releváns vállalati profil miatt, a nemzetbiztonsági szervek az ilyen tevékenységeket végző szervezeteket potenciálisan információgyűjtésre alkalmasnak minősíthetik. E mellett az Infotv. szerinti közzétételi kötelezettség alóli mentesülés is előnyös, hiszen olyan magántulajdonban lévő cégekről beszélünk, amelyeknek az állami szervekkel történő összefonódása rejtve marad, ezáltal az állampolgárok a közérdekű adatok megismeréséhez való jogukat sem tudják érvényesíteni.⁴⁵ Ha ennek a magánszféra és a személyes adatok védelméhez kapcsolódó oldalát tekintjük, a nemzetbiztonsági szervek titkos információgyűjtő tevékenységének jogkorlátozó volta csak az állami, nemzetbiztonsági érdekre és eljárásra való tekintettel felel meg a szükségességi és arányossági kitételnek. A kifejezetten törvényi engedélyen alapuló és a törvényességnek megfelelő titkos információszerzés a magánszektor részére akkor sem adott, ha ezt nemzetbiztonsági szerv kérelmére és állami érdekből történik.

A titkos információgyűjtő tevékenység kivitelezésének előfeltétele, hogy a nyílt forrásból származó információgyűjtés elégtelen, nem megfelelő mennyiségű vagy minőségű adathoz való hozzáférést mutasson.

2. Külső engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtés

Titkos információgyűjtés alatt az a cselekmény értendő, amikor a törvény által felhatalmazott szervek⁴⁶ a nemzetbiztonsági jelleg leplezésével, az érintett tudta nélkül szereznek be információkat, személyes adatokat. Ennek körében megkülönböztetendő a külső engedélyhez kötött és a külső engedélyhez nem kötött információgyűjtés. Az Nbtv. 58. § (6) bekezdés értelmében „az engedélyező eljárásáról, illetve a titkos információgyűjtés tényéről az érintettet nem tájékoztatja.” A Társaság a Szabadságjogokért

⁴³ SZALAI GÁBOR: *A nemzeti hírszerzés és a magánszektor kapcsolatának alapkérdései az USA-ban*. Hadtudományi Szemle 2008/1(2). 22. p.

⁴⁴ A magán-titkosszolgálati vállalkozások, magánszemélyek általi megbízás alapján történő titkos információgyűjtő tevékenysége már hazánkban is megjelent és erősödő tendenciát mutat. LÉNÁRT FERENC: *Magán titkosszolgálatok hazai megjelenése és működése*. Hadtudomány 2008/3-4. 2. p.

⁴⁵ Amennyiben mégis nyilvános az együttműködés, közérdekű vagy közérdekből nyilvános adat nemzetbiztonsági érdekre történő hivatkozás esetén minősített adattá módosítható, így egy esetleges közérdekű adatigénylés is jogszerűen megtagadható.

⁴⁶ Titkos információgyűjtésre felhatalmazott állami szervek: Információs Hivatal, Alkotmányvédelmi Hivatal, Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, Terrorelhárítási Központ, Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, Rendőrség, Ügyészség, Nemzeti Adó- és Vámhivatal, Nemzeti Védelmi Szolgálat, <http://www.nbsz.gov.hu/?mid=19>, (utolsó megtekintés: 2018. 08. 11.)

(TASZ) civil jogvédő szervezet véleménye szerint⁴⁷ az önrendelkezési jogból kifolyólag a titkos információgyűjtés végeztével szükséges lenne az érintettet tájékoztatni⁴⁸ a vele szemben történt információgyűjtés tényéről, legfőképp abban az esetben, ha az információgyűjtés eredménye nem kielégítő, nem összevethető a kért hírigénnyel, feltevással.

Az Nbtv. 54. §-ban felsorolt esetekben, a külső engedély mellőzésének lehetősége a magánszféra csekélyebb mértékű sérelmére vezethető vissza, így az engedélyezése az adott szolgálat főigazgatójának a hatáskörébe tartozik.

2. 1. Felvilágosítás kérése [Nbtv. 54. § (1) a)] és a nemzetbiztonsági jelleg leplezésével történő információgyűjtés [Nbtv. 54. § (1) b)]

A nemzetbiztonsági ellenőrzés kivételével, amennyiben a kért információs szolgáltatásnak a nemzetbiztonsági jellegű célja leplezve van, senki sem kötelezhető adatszolgáltatásra. Ha az érintett tudta nélkül, egy harmadik személytől⁴⁹ származnak a rá vonatkozó, másod- vagy akár harmadkézből származó információk, akkor sem a személyes adatok kezelésének céljáról történő előzetes tájékoztatás, sem az érintett részéről, az adatok kezeléséhez szükséges önkéntes és egyértelműen kinyilvánított beleegyezés nem történik meg. Az Nbtv. 54. § (1) a) és b) pontja szerinti felvilágosítás kérése és a nemzetbiztonsági jelleg leplezésével történő információgyűjtés, az ún. puhatolás⁵⁰ esetében, véleményem szerint, információhoz való hozzájutáshoz jogalapot az Nbtv. ezen szakasza csak az érintettől, és nem bárkitől származó adatok esetében szolgáltat, tekintve, hogy kétes adatokra alapozva, az ezek alapján indult operatív eljárások eredményének megbízhatósága is kérdéses lehet.

2. 2. Titkos kapcsolat létesítése magánszeméllyel [Nbtv. 54. § (1) c)]

A magánszeméllyel kialakított információszerző kapcsolat magában hordozza a harmadik személy haszonszerzésének lehetőségét is. Az önkéntesen együttműködő magánszemély ideológiai-elvi alapon, büntetlenségi megállapodás keretében⁵¹ vagy akár anyagi ellenszolgáltatásért is vállalhatja az adatok szolgáltatását. Ez utóbbi, ha pozitívista szemléletből tekintjük, jogi problémát ugyan nem vet fel, hiszen egy törvényileg engedélyezett és bevett eljárás. Ezzel szemben komoly kérdésként jelentkezik a személyes adatokért cserébe történő anyagi ellenszolgáltatásnak az a vetülete, hogy ezzel a titkos információgyűjtést végző szolgálatok látszólag beárazzák a személyes adatokat. Ezt továbbgondolva, amennyiben a magánszemélyektől szerzett információért

⁴⁷ Társaság a Szabadságjogokért: Vélemény a Belügyminisztérium nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló törvény és az információs jogi törvény módosításával kapcsolatos, BM/8652/2017. számú előterjesztéséről, https://tasz.hu/files/tasz/imce/2015/nbtv_velemen.pdf (utolsó megtekintés: 2018. október 15.)

⁴⁸ Az állampolgárok értesítését többek között a szomszédunkban elhelyezkedő Horvát Köztársaságban is törvény írja elő, így nem egy újszerű kezdeményezésről van szó. Lásd.: BODA JÓZSEF: „Szigorúan titkos!”? Nemzetbiztonsági almanach. Zrínyi Kiadó. 2016. 179. p.

⁴⁹ Infotv. 3. § (22) „harmadik személy: olyan természetes vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet, aki vagy amely nem azonos az érintettel, az adatkezelővel, az adatfeldolgozóval vagy azokkal a személyekkel, akik az adatkezelő vagy adatfeldolgozó közvetlen irányítása alatt a személyes adatok kezelésére irányuló műveleteket végzik.”

⁵⁰ RÁCZ LAJOS: *A titkos információszerzés néhány elméleti kérdése*. Szakmai Szemle – A Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsának Kiadványa 2010/3. 18. p.

⁵¹ Amennyiben az Nbtv. 55. §-ban foglalt részletszabályoknak az együttműködő személy megfelel.

nem minden egyes esetben ugyanannyi ellenszolgáltatás járna, arra lehetne gondolni, hogy nem egyforma az érintettek személyes adatainak az abszolút értéke,⁵² míg a magánszféra-sérelem mértéke megegyezik. Természetesen a szolgálatok által megszerezni kívánt adatok hasznossága nem összemérhető, de az információs önrendelkezési jog általi védelem, mint az emberi méltóságból levezett és nevesített jog, nem tehet különbséget az érintettek adatainak értéke között, mindenkit egyenlő mértékben illet meg.⁵³

2. 3. A nemzetbiztonsági jelleg leplezése céljából fedőokmány készítése és használata [Nbtv. 54. § (1) f)]

A külső engedélyhez nem kötött műveletek engedélyezése az adott szerv főigazgatójának a hatáskörébe tartozik, azonban az Nbtv. 54. § (2) alapján, „rendvédelmi szerv (...) fedőintézményként, okmánya fedőokmányként csak az illetékes miniszter és az érintett szervezet országos vezetőjének tájékoztatásával alkalmazható.”⁵⁴ Személyes adatok beszerzése céljából készített és használt fedőokmány birtoklása esetén is figyelme kell venni a célhoz kötöttséget, illetve a cél megvalósulását vagy lehetetlenségét, aminek bekövetkezése után személyes adatok gyűjtése végett nem használható fel titkos információgyűjtés során a fedőokmány. Azonban a törvény nem részletezi a használatára adott maximális időtartamot, egyedül a belső engedélyben feltüntetett hatánap jelenti a korlátozó tényezőt. Valamint, mivel belső engedélyhez kötött a használata, nem vonatkozik rá a kétszer 90 napos, külső engedélyhez kötött tevékenységekre irányadó időintervallum sem. Egy hipotetikus példán szemléltetve az engedélyezéssel kapcsolatos problémát: amennyiben a fedőokmány birtoklója a használatára bocsátott iratot, a belső engedélyben feltüntetett időpontot túl is információgyűjtés céljából használná, nem valószínű, hogy a Btk. 307. § alapján a jogosulatlan titkos információgyűjtés büntetetté, tekintve, hogy a büntetőtörvény csak a külső engedélyhez, azaz bíró vagy az igazságügyért felelős miniszter engedélyéhez kötött titkos információgyűjtés esetkörében nevesíti ezt a tényállást.

2. 4. Lakás, egyéb helyiség, bekerített hely, nyilvános vagy a közönség részére nyitva álló hely, illetve jármű titokban történő megfigyelése, észlelte rögzítése; [Nbtv. 54. § (1) h)] és (nyilvános vagy a közönség részére nyitva álló helyen történő) beszélgetés lehallgatása, technikai úton történő rögzítése [Nbtv. 54. § (1) i)]

Nyilvános vagy mások számára is nyitva álló helyiségben,⁵⁵ illetve eseményen történő titkos megfigyelés esetén, pont a nyilvánosság miatt, számolni kell a ténnyel, hogy a megfigyelt személy nagy valószínűséggel nem egyedül tartózkodik a helyszínen,

⁵² Természetesen a szolgálatok szemszögéből az adatok értékei nem azonosak, de arra tekintettel, hogy az önrendelkezési jog ugyanakkora sérelmet szenved egy ugyanolyan adat kiadásával, így ennek a honorálása is ugyanolyan mértékben szabályozott kellene legyen.

⁵³ „Ahogy az emberek nem szabadforgalmú javak, ugyanúgy az emberek magánszférájának egyes elemei, köztük a rájuk vonatkozó személyes információk sem lehetnek azok.” SZABÓ MÁTÉ DÁNIEL: *Kísérlet a privacy fogalmának meghatározására a magyar jogrendszer fogalmaival*. Információs társadalom 2005/5(2). 47. p.

⁵⁴ Nbtv. 54. § (2).

⁵⁵ „Nyilvánosnak minősül az a helyiség vagy terület, amelyet bárki szabadon felkereshet, míg a közönség számára nyitva állónak minősül az a helyiség vagy terület, amelyet meghatározott feltételeknek eleget téve – vagy anélkül – bárki felkereshet.” Lásd: DOBÁK IMRE: *A nemzetbiztonság általános elmélete*, Nemzeti Közszerzői Jogi Intézet Nemzetbiztonsági Intézet. Budapest, 2014. 226. p.

vagy vesz részt eseményen. Ebben az esetben olyan személyek adatai is a megfigyelés tárgyává válhatnak, akikkel szemben az adatgyűjtésnek nincs sem törvényes célja, sem jogalapja. A nyilvános helyiségekben történő beszélgetések nem tartoznak az Nbtv. 56. § hatálya alá, így külső engedély nélkül is lehallgathatók és rögzíthetők. A felvázolt problémakör, miszerint nyilvános környezetben, olyan személyek is információgyűjtő tevékenység alanyává válhatnak, akik esetében erre nincs törvényes alap, a nyilvános helyen történő beszélgetések lehallgatásakor és rögzítésekor is felmerül.

3. Külső engedélyhez kötött titkos információgyűjtés

Azokat a törvény által meghatározott titkos információgyűjtő tevékenységeket, amelyek a magánszférát, személyiségi jogokat jelentősebb mértékben korlátozzák vagy sértik, csak külső engedély alapján jogszerű lefolytatni. Az adott szerv főigazgatói előterjesztése után az engedélyezési kérelmet a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat főigazgatója nyújtja be. Az engedélyező a Fővárosi Törvényszék elnöke által e feladatra kijelölt bíró, illetve az igazságügyért felelős miniszter lehet.⁵⁶ Kivételes engedély⁵⁷ esetében a főigazgató is engedélyezheti a törvényben szabályozott feltételek⁵⁸ megléte esetén a titkos információgyűjtést, de csak korlátozott ideig,⁵⁹ és ugyanabban az ügyben csak egyetlen alkalommal. A főigazgatói előterjesztésnek tartalmazni kell az engedélyezendő információgyűjtés helyszínét, az érintett(ek) nevét, a szükségesség indokát, valamint azt az időintervallumot is, amely során előreláthatólag az információgyűjtés történni fog.

Az engedélyező bíró vagy miniszter maximálisan 90 napban szabhatja meg az információgyűjtésre rendelkezésre álló időtartamot, azonban indokolt esetben lehetőség van ezt további 90 nappal meghosszabbítani. A törvény az információgyűjtés megszüntetésének az eseteit is megnevezi, mégpedig, ha az a célját elérte, ha nem várható tőle eredmény, ha hosszabbítás nélkül lejár a 90 napos időtartam, illetve, ha valamilyen oknál fogva az információk gyűjtése törvénysértő.⁶⁰ Ezzel összefüggésben szükséges megemlíteni az Alkotmánybíróság 9/2014. (III. 21.) AB határozatában közzétett állásfoglalását, amely alkotmányellenesnek nyilvánította a nemzetbiztonsági szolgálati jogviszony létrejötte utáni folyamatos nemzetbiztonsági ellenőrzést, amelynek keretében évente kétszer 30 nap időtartamig titkos információgyűjtés⁶¹ is folytatható lett volna a szolgálat hivatásos állományú tagjával szemben.

A külső engedélyhez kötött titkos információgyűjtéshez a lakás és gépjármű átkutatása és az észlelteket rögzítése, a lakásban és személygépjárműben történt események megfigyelése és rögzítése, postai küldemény felbontása, ellenőrzése és tartalmának rögzítése,

⁵⁶ Nbtv. 58. §.

⁵⁷ Nbtv. 59. §.

⁵⁸ Az engedélyező döntéséig, és csak abban az esetben, ha a kérelem a nemzetbiztonsági szolgálat eredményességét veszélyeztetné.

⁵⁹ Mivel az engedélyező az engedély benyújtásától számított 72 órán belül határozatot hoz, ezért kivételes engedély esetében ez egyben a maximális időtartam is, amelyet információgyűjtésre a főigazgató engedélyezhet.

⁶⁰ Nbtv. 60. § (1).

⁶¹ 2013. évi LXXII. törvény 9. és 13. § (ebben a formában nem lépett hatályba).

elektronikus hírközlési szolgáltatás útján továbbított kommunikáció tartalmának megismerése és rögzítése, és az ehhez szükséges technikai eszköz elhelyezése tartozik.

3. 1. A lakás vagy jármű titokban történő átkutatása és az észlelteket rögzítése [Nbtv. 56. § a)] és a lakásban vagy járművön történtek megfigyelése, ill. rögzítése [Nbtv. 56. § b)]

A magánlakásra vonatkozó a) pontot összevetve az Nbtv. 54. § (1) h) pontjával, amely a lakást, nyilvános vagy a közönség részére nyitva álló helyet, illetve járművet is megfigyelési területnek nyilvánítja; látható, hogy a két megjelölt törvényhely teljes lefedettséget biztosít, nincs olyan terület vagy helyiség, amelyet ne lehetne információgyűjtésre használni, akár az adott szerv főigazgatójától származó, akár külső engedély alapján. Az 1813/T/2008-4. ügyszámú, a nemzetbiztonsági szolgálatok külső engedélyhez kötött titkos információgyűjtéséről szóló adatvédelmi biztonsági ajánlás alapján, az ilyen jellegű titkos információgyűjtés csak akkor nem sértené a célhoz kötöttség elvét, ha meghatározott személyazonosságú érintettekre vonatkozna az engedély, hiszen jelenleg elégséges az érintettek nevét és körét megadni. Kérdéses, hogy egy személy körébe ki tartozik pontosan. A lakásban történő események megfigyelése során, azok a beszélgetések is lehallgathatóak, amelyek nem tartoznak az Nbtv. 54. § (1) i) pontja alapján engedélyezettek közé, így akár kiskorú személyek különleges adataihoz⁶² is biztosított a hozzáférés. Ebből kifolyólag az autonómiának az Alkotmánybíróság által megfogalmazott érinthetetlen lényege csupán egy absztrakt lehetőség, hiszen a valóságban ennek nincs semmilyen földrajzi, fizikai kivetülése.

3. 2. Postai küldemény felbontása, ellenőrizése és tartalmának rögzítése [Nbtv. 56. § c)]

A posta útján értelmezett csomag,⁶³ illetve levél,⁶⁴ és annak tartalma, mint levéltitok, az Emberi Jogok Európai Bírósága értelmezésében Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezmény 8. cikkében lefektetett magán- és családi élet tiszteletben tartásához való joghoz tartozik. Problémásnak mutatkozik, a levél formátumban érkező, kórházi-, szűrővizsgálati eredményről szóló értesítéseket, egészségügyi adatokat tartalmazó levelekhez való korlátlan hozzáférés lehetősége, hiszen az ezekből nyert információk érintettel szembeni felhasználása arányosnak⁶⁵ aligha, és etikusnak semmiképp sem tekinthető, illetve a levél ismeretlen tartalmából kifolyólag a célhoz kötöttség is megkérdőjelezhető.

⁶² Infotv. 3. § 3) 3. „különleges adat: a személyes adatok különleges kategóriába tartozó minden adat, azaz a faji vagy etnikai származásra, politikai véleményre, vallási vagy világnézeti meggyőződésre vagy szakszervezeti tagságra utaló személyes adatok, valamint a genetikai adatok, a természetes személyek egyedi azonosítását célzó biometrikus adatok, az egészségügyi adatok és a természetes személyek szexuális életére vagy szexuális irányultságára vonatkozó személyes adatok.”

⁶³ 2012. évi CLIX. törvény a postai szolgáltatásokról, 2. §, 29. „postacsomag: kereskedelmi értékekkel rendelkező vagy nem rendelkező árut, tárgyat tartalmazó könyvelt postai küldemény.”

⁶⁴ 2012. évi CLIX. törvény a postai szolgáltatásokról, 2. §, 24. „levélküldemény: az a postai küldemény, amely írásos formában megjelenített, vagy fizikai adathordozón rögzített egyedi vagy személyes jellegű közlést, adatot vagy információt tartalmaz.”

⁶⁵ Az egészséghez való jog az élethez való jogból lett nevesítve, amely az információs önrendelkezési joggal szemben korlátozhatatlan.

3. 3. Elektronikus hírközlési szolgáltatás útján továbbított kommunikáció tartalmának megismerése és rögzítése [Nbtv. 56. § d)]

Az infokommunikációs lehetőségek folyamatos fejlődése a jogszabályi háttér megújításait is maga után vonja. Napjainkban az elektronikus kommunikáció fogalmát nem meríti ki a telefon használata, számos egyéb lehetőség is adott, amelyeket így az elektronikus hírközlési szolgáltatás útján továbbított kommunikáció kifejezés magában foglal.

2016. VII. 17-től hatályos a titkosított kommunikációt biztosító alkalmazásslaválóatók és a titkos információgyűjtésre feljogosított szervezetek együttműködésének rendjéről szóló 185/2016. (VII. 13.) Korm. rendelet, amelynek már az elnevezése is kissé félrevezető, tekintve, hogy csak az a digitális kommunikáció nem titkosított legalább alapvető szinten, amelyet az érintett nem szándékozik titokban⁶⁶ tartani. A kormányrendelet által az együttműködésre kötelezettek tekintetében a 2003. évi, az elektronikus hírközlésről szóló C. törvény meghatározza a titkos információgyűjtés fogalmát: „az elektronikus hírközlő hálózaton és elektronikus hírközlő eszközökkel az elektronikus hírközlési tevékenység során, illetve azzal összefüggésben keletkezett, továbbított információk, adatok kiválasztása, kicsatolása, technikai eszközzel történő rögzítése és megismerése az arra jogosult szervek által.⁶⁷” A kormányrendelet nem csak a kifejezetten kommunikációra létrehozott felületeket, hanem az alkalmazásslaválóatókat⁶⁸ is a titkos információgyűjtő tevékenységek céljából együttműködő szervek körében rögzíti, így a szlaválóatók a felhasználók metaadatait⁶⁹ kötelesek egy évig megőrizni és a Nemzetbiztonsági Szakszaválóat kérésére átadni. Ez alól nem jelent kivételt a szlaválóató metaadatokkal kapcsolatos ismeretének hiánya sem, ez esetben a jövőre nézve kötelesek az adatok rögzítésére.

A jogi szabályozás kiterjedtségének kezelésére és a nemzetközi lehallgatási botrányok hatására, a szlaválóatók és az érintett részére is a legbiztonságosabb titkosítási lehetőség a felhasználó eszközén történő végponti titkosítás, így hiába van az adatszaválóató információátadásra kötelezve, ennek kivitelezése számára lehetetlen. Azonban a kormányrendelet 3. § (5) bekezdése alapján, az együttműködő „alkalmazásslaválóató nem végezhet olyan rendszer-, illetve szlaválóatófejlesztést, valamint nem hajthat végre olyan szervezeti átalakítást, amely a titkos információgyűjtést kizárja vagy más módon ellehetleníti.” Ezzel a szabályozással azok a szlaválóatók, akik eddig nem végponti titkosítást használtak, nem is tudnák a jövőben ilyen módon átalakítani a szlaválóatókat a felhasználói körből származó, erősödő érdeklődésre való tekintettel sem. Azonban a digitális adatvédelem egyre nagyobb térhódítása miatt, a tudatos felhasználók keresik azokat a

⁶⁶ Például közösségi oldalakon, a mindenki által látható, elérhető bejegyzések és az ezekre adott válaszok, de ezzel szemben a privát üzenetváltások már a titkosított kategóriába tartoznak.

⁶⁷ 2003. évi C. törvény az elektronikus hírközlésről 188. § 105.

⁶⁸ 185/2016. (VII. 13.) Korm. rendelet, 1. § a) „alkalmazásslaválóató: az elektronikus kereskedelmi szlaválóatók, valamint az információs társadalommal összefüggő szlaválóatók egyes kérdéseiről szóló 2001. évi CVIII. törvény (a továbbiakban: Ekvrtv.) szerinti titkosított kommunikációt biztosító alkalmazásslaválóató.”

⁶⁹ 2001. évi CVIII. törvény, 13/B. § (2) „A külső engedélyhez kötött titkos információgyűjtésre jogosult szerv megkeresése esetén a titkosított kommunikációt biztosító szlaválóatót nyújtó alkalmazásslaválóató a) a szlaválóató típusát; b) a szlaválóató előfizetőjének vagy felhasználójának ba) a szlaválóató igénybevételeéhez szükséges azonosító adatait, a szlaválóató igénybevételeének dátumát, kezdő és záró időpontját; bb) a regisztrációhoz használt IP-címét és portszámát; bc) az igénybevételenél használt IP-címét és portszámát; c) a felhasználói azonosítót köteles átadni.”

lehetőségeket, amelyek biztosítják számukra a megfelelően védett környezetet, így valószínűsíthető a végponti titkosítást nyújtó szolgáltatások használatának a fellendülése.

Külön kérdésként jelentkezik az elektronikus hírközlési szolgáltatás útján továbbított kommunikáció megismerése és rögzítése kapcsán az úgynevezett követő lehallgatás⁷⁰ esetköre. Ennek során a lehallgatott személynek előzetes gyanúja van az őt ért megfigyelésről, ami miatt a kommunikációja biztosítása érdekében az általa használt elektronikus eszközöket folyamatosan cseréli. Mivel a szolgáltatásokat nem egy adott telefonon történt kommunikáció érdekli, hanem kifejezetten a célszemélyt érintő körülmények és beszélgetések miatt tartják megfigyelés alatt, így az új kommunikációs eszköz is lehallgatásra kerül. Ezzel kapcsolatosan az engedély tartalma okozhat gondot, hiszen ha egyedileg azonosítható eszközre⁷¹ adják, a készülék időközben más állampolgárhoz kerülhet, akire nézve már nincs engedélyezve a lehallgatás, ha pedig lehallgatható személy alapján történik az engedélyezés, akkor az a kérdés, hogy csak az engedélyezési időkeret szab határt a lehallgatott csereeszközök száma is korlátozva⁷² van.

3. 4. Információs rendszerben kezelt adatokat megismerése és tartalmának rögzítése, valamint az ehhez szükséges technikai eszköz elhelyezése, illetve elektronikus adat az információs rendszerben történő elhelyezése [Nbtv. 56. § e)]

Az Nbtv. 56. § e) pontja a teljes hálózati forgalomhoz való hozzáférést biztosítja, amelyet az online házkutatás⁷³ fogalmával azonosíthatunk. Az online házkutatás alatt értendő a személy minden olyan elektronikus eszközén tárolt adatának a megismerése, rögzítése és felhasználása, amelyek tulajdonképpen a kémprogramok telepítése által elérhetőek. Az adattárolás alatt nem csak a fizikai adattárolók értendők, hanem a felhő alapú tárhely szolgáltatások⁷⁴ használata is, amelyek esetében még az általános adatvédelmi szabályok is változóban vannak, kiforrotlanok. Könnyen belátható, hogy az adatokhoz való hozzáférés mértéke nem arányos a magánszférát ért sérelemmel, mivel a napjainkban szinte nincs olyan személyes adatunk, ideértve a különleges adatokat is, amelyeket akár számítógépeken, akár valamilyen adattároló eszközön, felhőben ne tárolnánk saját használatra. Állampolgári bejelentés kivizsgálása miatt, a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság a nemzetbiztonsági célból használt kémprogramokkal kapcsolatban, 2014-ben adott ki egy Jelentést,⁷⁵ amelyben a kémprogramok alkalmazásának jogi hátterét és adatvédelemi kérdéseit részletezi. Habár a Jelentésben

⁷⁰ TAKÁCS GERGELY: *Big data (adatvezérelt) elemzési módszerek alkalmazása a nemzetbiztonsági szférában*. Terror & Elhárítás 2018/1. 25. p.

⁷¹ A telefonok esetében a SIM kártya azonosítása csak az egyik lehetőség, hiszen maga a készülék is rendelkezik egy egyedi számsorral, amellyel egyértelműen beazonosíthatóak, ezt IMEI (International Mobile Station Equipment Identity) számnak nevezzük.

⁷² Erre nézve nincsenek nyilvánosan elérhető információk, de a költséghatékonyság biztosítása érdekében, elképzelhetőnek tartom a csereeszközök számának engedélybeli maximalizálást is.

⁷³ DOBÁK IMRE: *Technikai típusú információgyűjtés a változó biztonsági kihívások tükrében*. Hadmérnök 2017/2(12). 239. p.

⁷⁴ „Az informatikai ipar felhő technológiának nevezi azokat a megoldásokat, amelyek lehívásos hálózati hozzáférést tesznek lehetővé távolban lévő, konfigurált számítógépes források (hálózatok, szerverek, alkalmazások, szolgáltatások, tartalmak) gyűjteményéhez.” FALUDI GÁBOR–GRAD-GYENGE ANIKÓ: *A cloud computing-alapú szolgáltatások szerzői jogi megítéléséről*, Infokommunikációs és Jog, 2012/3(50), 105. p.

⁷⁵ NAIH-1904-6/2014/T ügyszámú jelentés, a kémprogramok magyar nemzetbiztonsági célú alkalmazásáról

az előadó megállapította, hogy a nemzetbiztonsági szervek a titkos információgyűjtésre használt „kémprogram alkalmazásával kapcsolatban a törvényi előírásokat maradéktalanul betartva hajtja végre”, elgondolkodtató az az általános bizalmatlanságot kifejező körülmény, miszerint a laptopokon található, gyárilag beépített webkamerát a felhasználók többsége használaton kívül eltakarja.⁷⁶

Az online házkutatásokon felül, a nemzetbiztonsági szolgálatoknak a biometrikus adatokhoz való hozzáférése is aktuális kérdés, amelynek előzményeként tekinthető, hogy 2015. XI. 27-én hatályba lépett a 2015. évi, az arcképelemzési nyilvántartásról és az arcképelemző rendszerről szóló CLXXXVIII. törvény. Ebben részletes van szabályozva, hogy a nemzetbiztonsági szervek közül, melyik szerv, milyen célból férhet hozzá a nyilvántartott adatokhoz és elemező rendszerhez, azonban a jelenlegi megfogalmazás az általános, és nem az egyedileg megadott jogosultságot feltételezi. Véleményem szerint legalább belső, főigazgatói engedélyhez kell kötni egy olyan adatbázisnak a titkos információgyűjtés céljából való hozzáférési lehetőségét, amely a jövőben csaknem minden magyar állampolgár arcképmását⁷⁷ és arckép profilját⁷⁸ tartalmazni fogja.

4. Engedélyezési lehetőségek

4. 1. Bírói engedély alapján

A bírói engedély alapján történő titkos információgyűjtés esetei – amelyek a végrehajtó hatalmi ág engedélyezésének a területén kívül helyezkedik el, – az Nbtv. 58. § alapján az Alkotmányvédelmi Hivatal és a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat tevékenységeinek egy része. Érdekes kérdést vetne fel az engedélyek kiadásáról vagy megtagadásáról szóló statisztikai kimutatás nyilvánosságra hozatala, mert a végrehajtó hatalmon kívüli törvényességi kontrollt egyedül a kijelölt bíró általi engedélyezés jelentik. Ezzel demonstrálni lehetne, hogy tényleges garanciát jelent a bírói engedélyezés és nem csak egy bürokratikus, a kivitelezéshez előírt eljárási⁷⁹ elemet.

4. 2. Miniszteri engedély alapján

A miniszteri engedély alapján végzett titkos információgyűjtő tevékenységet számos kritika érte, mindez arra vezethető vissza, hogy a mindenkori igazságügyért felelős miniszter és a nemzetbiztonsági szerveket irányító miniszter ugyanannak a kormánynak

⁷⁶ A webkamerák eltakarásának fontosságát James Comey FBI igazgató (2013. szeptember 4-től 2017. május 9-ig) is kiemeli, mint az egyesült államokbeli kormányzati szervek által is követett gyakorlatot. I. HATTEM, JULIAN: *FBI director: Cover up your webcam*. <https://thehill.com/policy/national-security/295933-fbi-director-cover-up-your-webcam> (utolsó megtekintés: 2018. október 31.)

⁷⁷ 2015. évi CLXXXVIII. törvény, 1. §, b) „*arcképmás: olyan, a polgár arcképéről informatikai eszköz igénybevételevel készített vagy informatikai eszköz igénybevételevel feldolgozható felvétel, mely alkalmas arckép profil készítésére.*”

⁷⁸ 2015. évi CLXXXVIII. törvény, 1. §, c) „*arckép profil: az arcképmásból képzett alfanumerikus adatsor, mely az annak alapjául szolgáló arcképmás rekonstrukciójára nem alkalmas.*”

⁷⁹ Az amerikai Külföldi Hírszerzési célú Lehallgatást Engedélyező Bírószék az 1979-es megalakítása óta, a több mint 34 ezer benyújtott kérvényből 2017 végéig összesen 11 darab kérvényt utasított el, amelyből egyetlen egy volt olyan, amelyet a 2001. szeptember 11-ei terrortámadást megelőzően nyújtottak be és elutasításra került. Lásd: TAKÁCS 25.

a tagjai, így az egymás irányában történő, informális jellegű hatások nehezebben védhetőek ki, illetve ennek ellenőrizése is kétséges. Az igazságügyért felelős miniszter hatáskörébe nem csak a nemzetbiztonsági célú, hanem a terrorizmust elhárító szerv⁸⁰ bűnüldözési célú, az Nbtv. rendelkezései által szabályozott titkos információgyűjtő tevékenységének engedélyezése is beletartozik, az 1994. évi XXXIV. törvény 63. § (7) pontja alapján.

A 295/2010. (XII. 22.) Korm. rendelettel létrehozott Terrorelhárítási Központ a rendszertért felelős miniszter irányítása alá tartozik. A 1994. évi XXXIV. törvény 7/E. § (2) bekezdése értelmében a terrorizmust elhárító szerv nem gyakorol nyomozóhatósági jogkört, ellenben a 63. § (7) bekezdése feljogosítja az Nbtv. 53-60. §-ában rögzített titkos információgyűjtési tevékenységre, amelybe beleértendő, mind a külső engedélyhez nem kötött, mind a külső engedélyen alapuló információgyűjtés. Így egy olyan szerv rendőrséghez való besorolása, amely a rendőrségi nyomozóhatósági tevékenységeket nem, ellenben a nemzetbiztonsági szervek titkos információgyűjtési tevékenységét folytathatja, felveti azt kérdést, hogy egy rendőrségi szervről beszélünk vagy valójában egy olyan látens titkosszolgálati szervről, amelyet azonban az Nbtv. nem rögzít Magyarország nemzetbiztonsági szolgálatainak a körében.

5. *A Szabó és Vissy kontra Magyarország ügy⁸¹ és hatása*

Két magyar állampolgár alkotmányjogi panasszal, az Alkotmánybírósághoz fordult a Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvénynek a Terrorelhárítási Központra vonatkozó bizonyos szövegrészei alaptörvény-ellenességének megállapításának és megsemmisítésének ügyében. A kifogásolt szövegrészek a TEK általi titkos információgyűjtés Nbtv. alapján történő kivitelezését, azaz az igazságügyért felelős miniszter általi engedélyezését érintik, valamint ezzel párhuzamosan kifogásolták a bírói engedély mellőzésének lehetőségét is. Az Alkotmánybíróság a 32/2013. (XI. 22.) AB határozatban a kifogásolt törvényi rendelkezések alaptörvény-ellenességének megállapítására és megsemmisítésre irányuló indítványt, a miniszteri indoklás szükségességének kivételével elutasította.

A kérelmezők az Alkotmánybíróság elutasító határozata után az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordultak kérelmükkel, amelyben az Egyezmény 6., 8. és 13. cikkei⁸² szerinti jogaik megsértését kifogásolták. A 2016. január 12-én született ítélet szerint, azzal, hogy az Alkotmánybíróság korábban érdemben vizsgálta a panaszukat, elismerte a kérelmezők lehetséges áldozati státuszát annak ellenére, hogy a titkos információgyűjtés ténye nem nyert bizonyosságot. A Bíróság egyhangúan megállapította, hogy a kérelmezőknek az Egyezmény 8. cikkén, valamint a 8. cikkével együtt olvasott 13. cikkén alapuló joga sérelmet szenvedett. Az ügy kimenetele, habár első sorban egy rendvédelmi szervre vonatkozik, a magyar nemzetbiztonsági szolgálatok szempontjából két fő jelentőséggel is bír álláspontom szerint:

⁸⁰ Azaz a Terrorelhárítási Központ titkos információgyűjtő tevékenysége.

⁸¹ 37138/14. sz. kérelem, Emberi Jogok Európai Bírósága, Strasbourg, 2016. január 12.

⁸² Emberi Jogok Európai Egyezménye (Magyarországon kihirdetve: 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről), 6. cikk: tisztességes tárgyaláshoz való jog, 8. cikk: magán- és családi élet tisztelgetben tartásához való jog, 13. cikk: hatékony jogorvoslathoz való jog.

1. Az áldozati státusz Alkotmánybíróság általi elismerése, valamint az Emberi jogok Európai Bíróságának azon értékelése, miszerint „érintett vagy érintettek (...) köre fogalmába valóban bárki beletartozhat, így az állampolgárok tömeges és korlátlan megfigyeléséhez vezető út kikövezéseként is értelmezhető.”⁸³ Ebből kiindulva, előrevetíthetőek a további, hasonló tartalmú állampolgári kérelmek is, amelyeket a Bíróság által megítélt 4000 eurós kártérítés is ösztönöz.

2. A Bíróság kifogásolta a miniszteri engedélyen alapuló titkos információgyűjtési lehetőséget a TEK esetében, de ez erre vonatkozó jogszabályt nem az Rtv., hanem az Nbtv. jelenti, amely főszabály szerint a nemzetbiztonsági szervekre vonatkozik. Ebből következik, hogy megfontolandó a miniszteri engedélyezés lehetőségének korlátozása a nemzetbiztonsági célú titkos információgyűjtő tevékenységek esetében is az argumentum a minori ad maius érvelés alapján. A miniszteri engedélyezés mellőzésére léteznek külföldi⁸⁴ példák, így az igazságügyi miniszter, – mint külső engedélyező – személye a folyamatból akár elhagyható is lehetne.

IV. Az információs szabadság elméleti háttere

Az információs szabadságjogok másik fő részterülete az információs szabadság, amely elválaszthatatlan az adatvédelemtől. Az összefüggés oka az, hogy bár az adatvédelem és információs szabadság látszólag kevés közös jellemzővel rendelkezik, a céljaik egymás kiegészítését szolgálják: az információs szabadság által a közhatalmi szféra átláthatóságának elérése a cél, míg az adatvédelem ezzel szemben a személyek adatainak a védelmén keresztül az állampolgárok átláthatatlanságot szolgálja.⁸⁵

Az európai országok történelme erősen befolyásolja az adott állam információs szabadsági fejlettségi szintjét, hiszen Észak- a kontinentális Nyugat-Európát⁸⁶ vizsgálva látható, hogy az első közadatokhoz való hozzáférésre vonatkozó szabályozások már korán megjelentek. Példaként említve Franciaországot, ahol az 1789-es Emberi és Politikai Jogok Nyilatkozata leszögezi, hogy „[a] polgároknak saját személyükben vagy képviselők útján joguk van e közös hozzájárulás szükségszerűségét megállapítani s azt szabadon megszavazni, valamint felhasználását nyomon követni.”⁸⁷ Ennél is korábban tehető az 1766-os svéd sajtószabadsági törvény elfogadása, amelynek következtében Svédországban az évszázadok alatt az információs szabadság mélyen beágyazódott a

⁸³ Szabó és Vissy kontra Magyarország ügy, Emberi Jogok Európai Bírósága, 37138/14. sz. kérelem, 67. pont.

⁸⁴ Például Kanadában mindig, az USA-ban abban az esetben, ha amerikai állampolgárt érint, csak bíró engedélyezheti a titkos információgyűjtést. Lásd: DOBÁK, 61. p.

⁸⁵ PÉTERFALVI ATTILA: *Átláthatóság a védelmi igazgatásban*. Doktori értekezés, NKE. Budapest, 2014.

⁸⁶ Nagy-Britannia kivételt jelent, hiszen az első törvényük, amely erre a kérdéskörre vonatkozik csak 2000-ben lett elfogadva és 2004-ben lépett hatályba. Lásd: SZABÓ MÁTÉ DÁNIEL: *Elektronikus információs szabadság külföldön*. Fundamentum. 2004/4. 123. p.

⁸⁷ Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata, 1789., <http://mek.oszk.hu/00000/00056/html/228.htm> (utolsó megtekintés: 2018. október 26.)

politikai kultúrába.⁸⁸ A modern kori történelem során elsőként az Amerikai Egyesült Államok fogadott el törvényt,⁸⁹ 1966-ban, kifejezetten az információszabadság szabályozása céljából. Ezen példákkal ellentétben, a posztszovjet országok esetében az állami berendezkedés nem csak a törvényi szabályozás létrejöttét, hanem az elv, és egyben a társadalmi igény kialakulását is akadályozta. Az információszabadság elvének hazai megjelenése sokáig váratott magára, hiszen a rendszerváltozást megelőző korszakban a közadatokhoz való hozzáférés lehetősége nem érvényesült, hanem épp ellenkezőleg, a közhatalom az átláthatatlan állam, átlátható polgár elvét részesítette előnyben. Az 1989-es eseményeket követően újonnan kialakult demokrácia már megfelelő alapot jelentett az információszabadság létrejöttének. Az 1989. október 23-án kikiáltott köztársaság Alkotmánya volt hazánkban az első, jogi kötőerővel rendelkező dokumentum, amely megfogalmazta a közérdekű adatokhoz való hozzáférés lehetőségét, valamint azt is, hogy a szabályozás részleteiről külön törvényt kell alkotni. Ennek elfogadása csak évekkel később történt meg, mégpedig a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény formájában, amely aztán több módosításon átesve, egészen 2011-ig hatályban maradt. E törvény érdeme az volt, hogy az adatvédelem és az információszabadság együtt kezelésének rendhagyó koncepciója mintaként szolgálhatott a kelet-közép-európai régióban később kialakuló szabályozásoknak, a hátránya viszont az, hogy megalapozta a két információs jog érvényesülésének és ismertségének eltolódását az adatvédelem irányába.⁹⁰ Ezt követően, a jelenleg is hatályban lévő, az információs önrendelkezési jogról és információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény részletezi a kérdéskört, valamint gyakorlásának módját az Alaptörvény VI. cikke is megfogalmazza, miszerint mindenkit megillet a közérdekű és közérdekből nyilvános adatok megismerése és terjesztése.

Az információszabadság a harmadik generációs politikai szabadságjogok közé tartozik, a sajtó- és vélemény szabadságból származik, célja a közszféra transzparenciája.⁹¹ Három fő elméleti összetevőből épül fel, amelyek maga az alapelv, a törvényi úton, pontosan szabályozott kivételek, valamint egy független ellenőrző fórum megléte.⁹² A tárgy a közérdekű adat, amelynek az olyan állami, helyi önkormányzati vagy egyéb közfeladatot ellátó szerv, személy, szervezet tevékenysége során keletkezett és kezelésében lévő adatok minősülnek, amelyek nem tartoznak a személyes adatok fogalmi körébe.⁹³ A közérdekből nyilvános adatok azok, amelyek nem sorolhatóak a közérdekű adatok közé, de a közérdekségükre tekintettel nyilvánosságra hozandóak, ilyenek lehetnek például a közfeladatot ellátó személyek meghatározott személyes adatai. A közadatok megismerésének vannak korlátai, az Infotv. alapján „[a] közérdekű és közérdekből nyilvános adatok megismeréséhez való jogot (...) törvény honvédelmi érdekből;

⁸⁸ BANISAR, DAVID: *Freedom of information around the world 2006*. http://www.freedominfo.org/documents/global_survey2006.pdf, (utolsó megtekintés: 2018. október 3.)

⁸⁹ Freedom of Information Act (FOIA), 1966. július 4. USA.

⁹⁰ SZÉKELY IVÁN: *Fórum*, Fundamentum 2004/4. 53. p.

⁹¹: „az információszabadság alapjogának abban az összefüggésében kell vizsgálni, hogy a jogállamban az állam működésének a polgárok számára átláthatónak, „áttetszőnek” kell lennie”. 60/1994. (XII. 24.) AB határozat, ABH 1994. 342., 351.

⁹² SÓLYOM LÁSZLÓ: *Egy új szabadságjog: az információszabadság*, Valóság, 1988/9. 1. p.

⁹³ „Az információ csak akkor nem tekinthető közérdekűnek, ha az személyes adat.” 32/1992. (V. 29.) AB határozat. ABH 1992. 182., 185.

nemzetbiztonsági érdekből; bűncselekmények üldözése vagy megelőzése érdekében; környezet- vagy természetvédelmi érdekből; központi pénzügyi vagy devizapolitikai érdekből; külügyi kapcsolatokra, nemzetközi szervezetekkel való kapcsolatokra tekintettel; bírósági vagy közigazgatási hatósági eljárásra tekintettel; a szellemi tulajdonhoz fűződő jogra tekintettel korlátozhatja.”⁹⁴

A közadatokhoz való hozzáférésnek két eltérő módja van, mégpedig a közérdekű adatot kezelő szerv közzétételi kötelezettsége, valamint az állampolgárok által benyújtható közérdekű adatigénylések lehetősége. Az állami szervek a közzétételt a közzétételi listán, „internetes honlapon, digitális formában, bárki számára, személyazonosítás nélkül, korlátozástól mentesen, kinyomtatható és részleteiben is adatvesztés és - torzulás nélkül kimásolható módon, a betekintés, a letöltés, a nyomtatás, a kimásolás és a hálózati adatátvitel szempontjából is díjmentesen”⁹⁵ kell közzétegyék. Megkülönböztetünk általános, különös és egyedi közzétételi listát, amelyek a tartalmuk alapján különíthetők el. Az általános közzétételi listán szereplő adatok körét az Infotv. 1. melléklete szabályozza. Ezen kell feltüntetni a közfeladatot ellátó szerv elérhetőségét, postai és elektronikus levelezési címét, valamint a közérdekű adatigénylések adott szervnél szokásos eljárási rendjét, illetve az információs jogokkal foglalkozó munkatárs nevét és elérhetőségét is. Az Infotv. közérdekű adatok megismeréséről szóló III. fejezete részletezi azokat a jogszabályi előírásokat, amely által bárki, a jogi érdeke igazolása nélkül állami szervtől közadatokot igényelhet.

Annak meghatározására, hogy mekkora az igénylések gyakorisága a dolgozatban tárgyalt rendvédelmi szervek tekintetében, én is a közérdekű adatigénylés eszközével (I. melléklet) kellett éljek, az adatok (II. melléklet) ugyanis sehol nincsenek hozzáférhetővé téve.

V. Az információs szabadsági gyakorlat a rendvédelemben

1. Hipotézis

Az előző fejezetben bemutatottak alapján, magyar információs szabadsági gyakorlatnak ezidáig szűk harminc év állt összesen rendelkezésére a fejlődéséhez. Véleményem szerint a gyakorlati szakemberek és az állampolgárok figyelmét számos, fontosabbnak gondolt alapjog foglalkoztatta ez idő alatt, mint az élethez és méltósághoz való jog a terhesség-megszakítás és az eutanázia kérdéskörei kapcsán, vagy akár a tulajdonhoz való jog szabályozása, amely a korábbi államosítás, majd később a privatizációs folyamatok során is nagy figyelmet kaptak.

A dolgozatom második fő része a magyar információs szabadsági gyakorlat vizsgálata a nemzetbiztonsági szervek és a Magyar Rendőrség esetében. A közérdekű adatigényléseim válaszait formai és tartalmi szempontból fogom górcső alá venni, amely során a formai szempontot a jogszabályi előírásoknak való megfelelés, határidő betartása, válaszadási készség megléte, míg a tartalmat a feltett kérdéseimre adott érdemi válaszok,

⁹⁴ Infotv. 27. §, (2).

⁹⁵ Infotv. 33. § (1).

számadatok jelentik. Formai szempontból a részletes törvényi szabályozásból kifolyólag az adatigénylések teljes körű megválaszolására számítok, a válaszok tartalma kapcsán az az előfeltevésem, hogy a magyar lakosság adatkikérési tudatossága csekély, ritkán élnek az állampolgárok az információszabadság adta lehetőségekkel, így nem lesz jellemző a nagyobb mértékű közadatigénylés. A Rendőrség esetében a nagyobb szervezeti apparátus és a megyei tagozódás okozhat több igénylésszámot, míg a nemzetbiztonsági szervek jellemzően titkos működésének hasonló hatása lehet az adatigénylésekre.

2. Empirikus megfigyelések, tapasztalatok

2. 1. Magyar Rendőrség

Az adatigénylések gyakoriságának megállapításához első körben a Magyar Rendőrség meghatározott szerveihez nyújtottam be adatigénylést, mégpedig a 19 db megyei rendőr-főkapitánysághoz, a Budapesti Rendőr-főkapitánysághoz, az Országos Rendőr-főkapitánysághoz, a Terrorelhárítási Központoz, valamint a Repülőtéri Rendőr Igazgatósághoz. Azért a rendőrség, és nem egy nemzetbiztonsági szolgálat részletesebb vizsgálatára esett a választásom, mert jóval nyitottabb a szervezete, rendelkezik elérhető megyei kirendeltségekkel, (feltehetően) nagyobb a hivatali apparátusa és a tevékenységi köre is közelebb áll az állampolgárok mindennapjaihoz. Mind a 23 megkeresésben ugyanazzal a kérdésekkel fordultam az illetékes szervekhez, amelyek a következők:

„1. az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény „A közérdekű adatok megismeréséről szóló III. FEJEZET” hatálybalépésétől, azaz 2012. január 1. kezdő dátumtól 2017. december 31-ig bezárólag, éves bontásban, hány esetben lett közérdekű adatigénylés benyújtva (nem megkülönböztetve a természetes és jogi személyiségű kérelmezőket) a <szervezet neve> 67/2007. (XII. 28.) IRM rendelet 1. melléklete szerinti illetékességi területén.

2. Az Infotv. 30. § (3) bekezdés alapján a fent nevezett adatigénylések teljesítésének megtagadásáról az adatkezelő köteles éves bontásban nyilvántartást vezetni, így kérném számomra megküldeni, hogy 2012. január 1. és 2017. december 31. közötti időtartamban benyújtott közérdekű vagy közérdekből nyilvános adatok megismerése céljából a <szervezet neve>-nek címzett közérdekű adatigénylések közül a fent nevezett időintervallumban, évente hány alkalommal történt az adatigénylés teljesítésének megtagadása.”

Az igénylés időtartama úgy lett kialakítva, hogy egész évre vonatkozzon, ezzel segítve az adatok könnyebb kezelhetőségét. A kezdő dátum az Infotv. hatálybalépésének 2012-es időpontja, a záró dátum pedig azért 2017, mert az adatigénylések benyújtása 2018. első negyedévére esett, így az utolsó teljes naptári év 2017 volt. Az igénylés az így kialakított időkeretben összesen 12 darab számadatra vonatkozott.

Már a címzettek megtalálásánál is nehézségbe ütközhetünk, ugyanis nem minden megyei rendőr-főkapitányság közérdekű adatokat tartalmazó közzétételi listája található meg a police.hu központi oldalon. Azonban a lista megtalálása sem jelent azonnali sikert, mert több esetben, a kifejezetten közérdekű adatigénylések számára fenntartott email cím hibásan van feltüntetve. Ebből kifolyólag az üzenetek kézbesítése sem lehet sikeres, csupán a megyei központi email cím elérhető e főkapitányságok esetében. Ér-

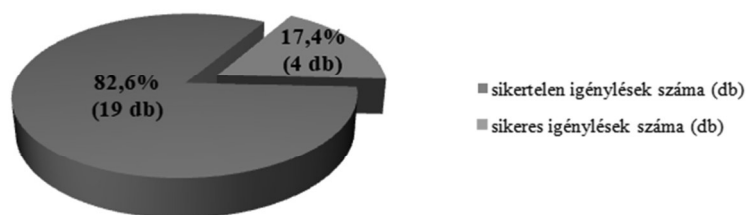
dekes módon a közérdekű adatigénylésre nem válaszoló és a hibás közzétételi listával rendelkező főkapitányságok nem estek egybe.

A 23 darab megkeresésre határidőn belül 19 válasz érkezett, 4 címzett semmilyen módon nem reagált. Az ő esetükben megnyílik a lehetőség az adatok átadásának bírósági úton történő kikényszerítésére.

Az 1. ábrán jól látható, hogy a sikeres adatigénylés mértéke 82,6 %, amelyek esetében a siker alatt a bárminemű választ értem.

1. sz. ábra

Az adatigénylés sikeressége

Forrás: saját szerkesztés.

A 23 db adatigénylés közül összesen egy címzett élt a válaszadásra előírt 15 napos határidő további 15 nappal történő meghosszabbításával, a BRFK. Az Infotv. 29. § bekezdése alapján az adatkezelőnek akkor áll módjában a határidő egyoldalú meghosszabbítása, ha „adatigénylés jelentős terjedelmű, illetve nagyszámú adatra vonatkozik, vagy az adatigénylés teljesítése a közfeladatot ellátó szerv alaptervékenységének ellátásához szükséges munkaerőforrás aránytalan mértékű igénybevételével jár”. Az igényelt 12 számadat nem nevezhető sem jelentős terjedelemben, sem nagyszámú adatnak, így felvetődik az automatikus hosszabbítás gyakorlatának lehetősége, amely a válaszadásra rendelkezésre álló határidőt a kétszeresére növeli, így csökkentve a határidő túllépése miatt indult közérdekű adatigénylések megtagadása miatt indult perek számát. A válaszadás megtagadására a kézbesítéstől számított 8 napos határidő áll rendelkezésre, de ezzel a lehetőséggel nem élt egyik megkeresett sem.

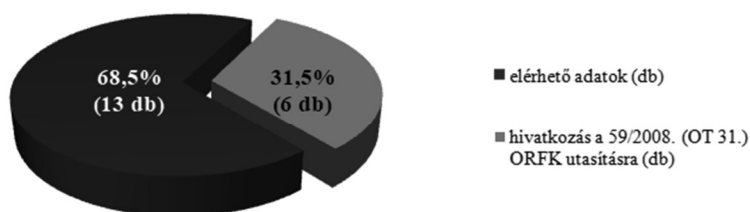
Az igénylésre érkezett 19 válaszüzenet közül 6 esetben nem sikerült az összes kért adathoz való hozzáférés. Ennek oka, hogy e szervek hivatkoztak a 2012. január 1. - 2017. december 31. közötti időszakban hatályos Rendőrség Iratkezelési Szabályzatáról szóló 59/2008. (OT 31.) ORFK utasítás 1. függelék 2013. december 31-ig hatályos 42/f., 2014. április 15-ig hatályos 42/e., valamint 2017. december 31-ig hatályos 42/d. alpontjára, miszerint a közérdekű adatok kérésével és továbbítására kapcsolatos iratok megőrzési ideje a rendőri szerveknek 1 év. Azonban azon rendőrkapitányságok gyakorlatában is ellentmondás található, akik erre az utasításra hivatkoztak, hiszen voltak, akik a 2016-os adatokat ennek ellenére csatolni tudták, és voltak olyanok is, aki csak a 2017-es adatigénylések számát közölték. Az Infotv. 30. § (3) alapján az adatigénylések meg-

tagadásáról kötelesek a szervek nyilvántartást vezetni és ezt a NAIH részére elküldeni, így az elutasított igénylések számáról egész biztosan rendelkeznek kész statisztikával, azonban a sok tekintetben eltérő mintát követő ORFK még ez esetben is hivatkozott az egy éves megőrzési időre és nem küldte el az adatokat.

Az ORFK utasításra a sikeres adatigénylések 31,5 %-a hivatkozott, tehát 6 címzett esetében (2. ábra) valóban alkalmazásra is került egy olyan belső rendőrségi utasítás, amely alapján a közérdekű adatigénylések nem teljesíthetők és a részbeli teljesítést tartalmazó válasz üzenetben nem is térnek ki rá, hogy amennyiben nem a rendőrség, akkor ki az az adatkezelő, akitől a kért adatok beszerezhetők.

2. sz. ábra

A sikeres adatigénylések megoszlása elérhetőség szerint

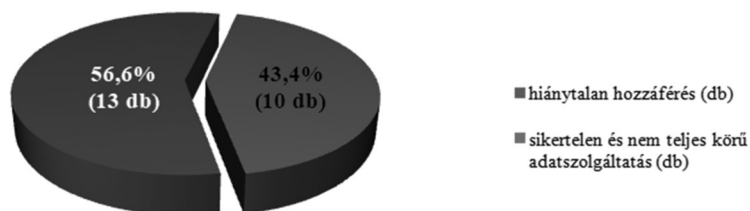
Forrás: saját szerkesztés.

Egy esetben lett kifogásolva a megyei rendőr-főkapitányság illetékessége, miszerint a területén lévő összes rendőrkapitányságtól külön-külön kellene közérdekű adatigénylést benyújtva az adatokat igényelni, ennek ellenére a kért információt mégis elküldték. Szintén egy esetben az Ügyfélkapu szolgáltatáson keresztüli beadás lehetőségét szorgalmazták, annak ellenére, hogy adatigénylés írásban vagy elektronikus úton, de akár szóban is előterjeszthető.

A fentiek alapján a 23 db közérdekű adatigénylés közül csupán 13 db, azaz 56,6% volt olyan, amely teljes körűen tartalmazta kért adatokat, míg a fennmaradó 43,4 % vagy nem válaszolt határidőn belül, illetve határidőn túl sem vagy az ORFK utasítás alapján kibújt a teljes körű válaszadás alól (3. ábra). Tehát az adatigénylés abszolút sikeressége csak 58,3%.

3. sz. ábra

A kért adatokhoz történő teljeskörű hozzáférés mértéke

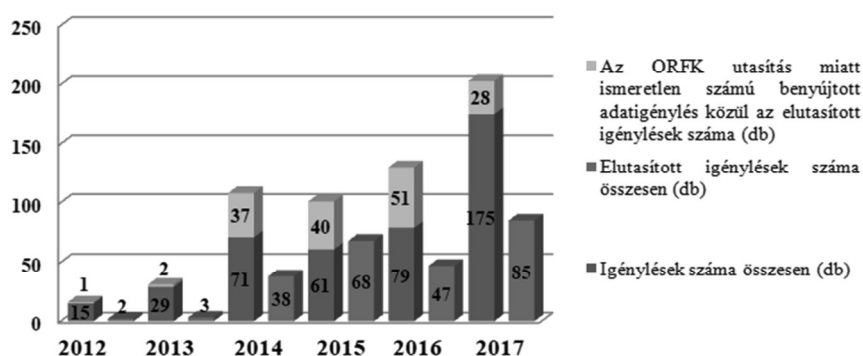

Forrás: saját szerkesztés.

Sajnálatos módon éppen az ORFK hivatkozott a legtöbb adat esetében az 1 éves megőrzési időre, pedig az előzetes várakozással megegyezően, a 2017-es év adataiból is látszódik, hogy itt a legjelentősebb az igénylések és az elutasítások száma, amelyeknek aránya 2017-ben 81,8%-os volt. Megyei szervezetekhez kevés adatigényléssel fordulnak és ezek teljesítésének megtagadása is ritkább. Bizonyos években vannak kiemelkedő igénylésszámok, de ennek hátterében valószínűsíthetően nem az információs szabadság eszméjének népszerűvé és ismertté válása, hanem valamilyen helyi ügy nagyobb érdeklődést kiváltó sajtóvisszhangja áll. Olyan szervezet is van, amelyhez 5 évente egy adatigénylést nyújtanak csak be, ilyen például a Repülőtéri Rendőr Igazgatóság, amely szervezetileg ugyan az ORFK-hoz tartozik, de speciális illetékességi területe miatt külön kezelendő. Mivel az ORFK kiemelkedően sokszor hivatkozott az 1 éves megőrzési időre, így nem lehet tudni az adatigénylések pontos számát, de az elutasított igénylések számával növelve⁹⁶ az összesített számadatokat, látható, hogy a rendőrségi szervekhez benyújtott adatigénylések száma évről – évre emelkedik (4. ábra), de még így is rendkívül alacsony.

4. sz. ábra

A Magyar Rendőrség szerveihez benyújtott adatigénylések összesített száma, éves bontásban

Forrás: saját szerkesztés.

2. 2. Nemzetbiztonsági szolgálatok

A teljes lefedettség érdekében mind az öt hazai nemzetbiztonsági szervhez nyújtottam be adatigénylést, amelyek a következők: az Információs Hivatal, az Alkotmányvédelmi Hivatal, a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, valamint a Terrorelhárítási Információs és Bűnügyi Elemző Központ. Közülük négy szerv már az Infotv. hatálybalépése előtt is létezett, a Terrorelhárítási Információs és

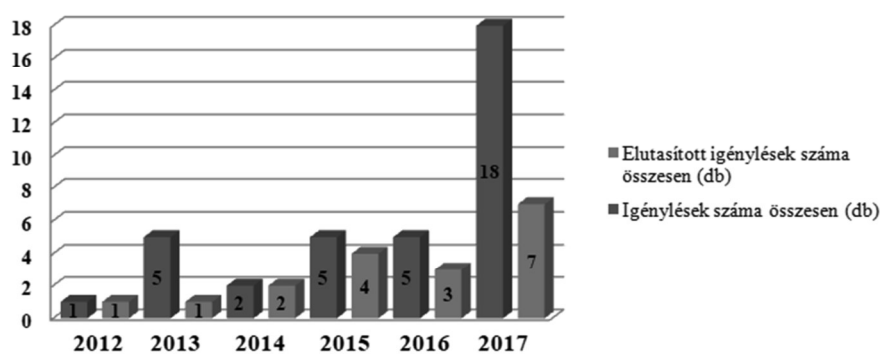
⁹⁶ Abból kiindulva, hogy amit elutasítanak, azt előzetesen be is kellett egy állampolgár nyújtania.

Bűnügyi Elemző Központ jogelőd nélkül, 2016. július 16-án kezdte meg működését. Az adatigénylések kérdései egész évre irányultak, de ebben az esetben az alapítás évének csonkasága nem befolyásolja a statisztikát, hiszen az általam küldött igénylés volt az első, amit a TIBEK-hez benyújtottak.

Mind az öt szerv határidőn belül és teljes körűen válaszolt (5. ábra), valamint csak az Alkotmányvédelmi Hivatal kért határidő-hosszabbítást. Habár a nagyobb hatékonyság reményében az igénylésem nem tartalmazott kérdést az elutasítások indokára vonatkozóan, a szolgálatok többsége azt is megküldte. Érdekességgépp jegyzem meg, hogy a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat egyetlen esetben történt igénylés-elutasításának okaként az Infotv. 29. § (1b) bekezdését jelölte meg. Ez a jogszabályhely írja elő az adatigénylő részére azt az alapvető követelményt, hogy ha nem adja meg a nevét és az elérhetőségét, akkor az adott szerv nem köteles eleget tenni az igénylésének.

5. sz. ábra

A nemzetbiztonsági szolgálatokhoz benyújtott adatigénylések összesített száma, éves bontásban

Forrás: saját szerkesztés.

Általánosságban levonható az a következtetés, hogy a közérdekű adatigénylések száma az ország lakosságának számához viszonyítva rendkívül alacsony, ahol mégis nagyobb számú megkeresés érkezik, ott pedig az igénylés megtagadásának aránya rendkívül magas.

Tehát a dolgozatban tárgyalt rendvédelmi szervek irányába közérdekű adatigénylések benyújtása, az információkhoz való hozzájutás céljából, – az előzetes hipotézisemet alátámasztva, – nem bevett eljárás a magyar társadalomban.

VI. De lege ferenda javaslatok

A dolgozatban bemutatott problémakörök kapcsán a következő de lege ferenda javaslatokkal az állampolgárok magánszférájának védelme, a titkos információgyűjtés törvényességének nagyobb fokú biztosítása, valamint a közadatokhoz való hozzáférés arányának növelése is megoldható lenne.

1. A jogosulatlan titkos információgyűjtés szabályozása kapcsán

A Btk. 307. §-ban szabályozott jogosulatlan titkos információgyűjtés bűncselekménye kapcsán nem csak a külső, hanem a belső engedélyezésen alapú hatásköri túllépést is be kellene vonni a tényállási elemek közé. Jelenleg a belső engedélyen alapú információgyűjtés szabálytalan kivitelezése a nemzetbiztonsági szervezetek belső ellenőrzésének hatáskörébe tartozik, amely így kevésbé átláthatóbb, mint a bírói úton történő számonkérés eshetősége, valamint az állampolgárok részére sem nem nyújt megfelelő kontroll-lehetőséget sem. Mivel a hatályos büntetőjogunk tiltja a kiterjesztő értelmezést, ezért célszerű lenne a Btk. 307. § alapján büntetendő jogosulatlan információgyűjtés tárgykörébe foglalni a belső engedélyen alapuló információgyűjtő tevékenységek engedélyi túllépésének szankcionálását is.

2. Az információs szabadság hatékonyságának növelése érdekében

A közérdekű és közérdekből nyilvános adatokhoz való hozzáférés lehetőségét úgy lehetne bővíteni, hogy létre kellene hozni egy kifejezetten a közzétételek megfelelőségét vizsgáló, valamint az igénylésekkel foglalkozó hivatalt, amelyen keresztül történne mind az igénylés, mind a válaszok továbbítása az adatigénylőhöz. Ez a megoldás többet adatvédelmi háttérrel is adna, hiszen egy köztes szervezetnek kellene kezelnie a kérelmező adatait, így az a szervezet, akihez benyújtja, nem értesülne az igénylő személyazonosságáról. Ugyanezen szervezet lenne jogosult az adatigénylések megtagadása miatt indított perek esetében felperesi képviselőre, így jóval professzionálisabb, felkészültebb jogi segítségnyújtásban részesülnének a kérelmezők is.

VII. Zárzó

A nemzetbiztonsági szervek tevékenységére, az elsődleges feladataikból eredően, ami a kormányzati hírigények kiszolgálása, a politikai életben, irányvonalakban történő változások is hatással vannak. Az olyan stratégia, amely az állampolgárok biztonságérzetére helyezi a hangsúlyt, az állami szervek számára is több lehetőséget nyújt az emberek magánszférájába történő beavatkozás kivitelezésére, akár látszólagos egyetértéssel is. Az adatvédelem, mint a magánszféra és az információs önrendelkezési jog szabályozási kerete, csak iránymutatásul tud szolgálni a titkos információgyűjtések során, hiszen, mint ahogy rámutattam, azok a garanciális keretek, amelyek jellemzőek az állampolgár-

ok és az általános adatkezelők, adatfeldolgozók közötti kapcsolatban, a nemzetbiztonsági szervek kapcsán nem tudnak érvényesülni. Az Alkotmánybíróság az alapjogkorlátozás egyetlen olyan jogorvoslati szerve, amely a tevékenysége során határt tudna szabni a nemzetbiztonsági szervek számára, a korlátozás szükségtelenségének vagy aránytalanságának megállapításával, azonban, mint láthattuk, a magyar jogértelmezés sokkal megengedőbb az európai standardokhoz képest.

Ahhoz, hogy a nemzetbiztonsági szervek az újabb és újabb elektronikus rendszereket titkos információgyűjtésre tudják használni, egyre inkább egy jelenleg kevésbé szabályozott, vagy egyenesen szabályozatlan jogszabályi környezetben lesznek kénytelenek mozogni. Ezért fontos, hogy a fő irányvonal a meglévő törvényi keretek betartása, a nemzetbiztonsági érdek szűken történő értelmezése és a titkos információgyűjtő műveletek során, a legenyhébb magánszférába történő beavatkozó eszköz választása legyen, hiszen így az állampolgárok bizalma töretlen marad az állami szervek működésével és tevékenységeivel kapcsolatban.

ENIKŐ SZECSKÓ

THE PREVALENCE OF THE INFORMATION FREEDOMS IN THE FIELD OF LAW ENFORCEMENT

(Summary)

The aim of my essay is to study the appearance of data protection and freedom of information in the case of the Hungarian Police and national security services.

After having presented the theoretical background of data protection, I furthermore analyze the national security services' practice regarding measures of secret information gathering from the point of view of constitutional guarantees and the violation of privacy. In this part, I shall point to a number of theoretical alternatives and options that do not fully meet the requirement of the constitutional necessity-proportionality test.

In the second part of my paper, I examine the enforcement of freedom of information through the comparison of the Hungarian Police and national security services. The twenty-eight requests for data of public interest filed by me served as the basis of my empirical research, which I have examined on the formal level and on the level of content. The results of this examination confirmed my research hypothesis, Hungarian does not have a great tradition in wanting to have access to data of public interest.

As the result of my review, I make two *de lege ferenda* suggestions in my paper. The first is an amendment proposal idea of the effective Criminal Code, inspired by the measures of secret information gathering. The second suggestion is based on a foreign example and its intent is to increase the awareness regarding freedom of information to resolve the apparent civic indifference presented in my paper.

SZÖLLŐSI ZITA ADRIEN*

Az osztott perszerkezet és az időszerűség

I. Bevezetés

1. Az új törvény szabályozási környezete

A 2018. január 1-én hatályba lépett a Polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény, közel négy éves előkészítő munkát követően került elfogadásra – az új polgári perrendtartás megalkotását a Kormány 1267/2013. (V. 17.) Korm. határozata rendelte el. A polgári perrendtartás kodifikációja évtizedek óta napirenden van, az 1980-as évek közepére már el is készült egy újraszabályozott koncepció, azonban a törvény sem az 1980-as években, sem a rendszerváltást követően nem készült el. Létrehozása során heves szakmai viták övezték, a bevezetni kívánt rendelkezések hatékonyságával és eredményességével kapcsolatban.¹

A korábban hatályos 1952. évi III. törvény a kor egyszerűbb jogi problémáira lett kialakítva, épp ezért már nem tudott kellő hatékonysággal igazodni a megváltozott társadalmi, gazdasági viszonyokhoz. Ezt támasztják alá az 1995. évi LX. törvénnyel elérni kívánt eljárásgyorsító mechanizmusok, illetve a kis és kiemelkedően magas pertárgyértékű ügyekben bevezetett speciális szabályok, amelyek azonban a kódex hatékonyságát, összeegyeztethetőségét csorbították. Ezen változtatások mögött rendszerint külföldi minták álltak. Wopera Zsuzsa szerint „nincs olyan recept, ami mindenhol beválna”, azonban a jogalkotó figyelembe vette és követte a külföldi mintákat, ahol a perhatékonyság elérésére vonatkozó modellek jelentős része a célnak megfelelően és eredményesen funkcionál.²

Az új Pp. számos újítást hozott, ennek legkiemelkedőbb célja és egyben eredménye a perhatékonyság rendszerszintű biztosítása, amelynek elérése érdekében új alapelveket jelölt meg. Az új Pp. létrehozásánál figyelemmel voltak a magyar perjogi hagyományokra is. A törvény újra visszatér a Plósz-féle Pp.-ben meghatározott rendszerhez, miszerint a törvényszéket nevezi meg általános hatáskörű bírósággént, egységes perrendet alkalmaz a törvényszékekre modellezve – a korábbi törvényben differenciált perrend

---

* SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

¹ WOPERA ZSUZSA: *Az új polgári perrendtartás elvi alapjai*. Jogtudományi Közlöny, 2017/04. 154. p.

² WOPERA 2017, 154. p.

volt (kisértékű és kiemelt jelentőségű perek) – ami alól eltérést akkor enged járásbírósa-gi eljárás esetén, ha a fél jogi képviselő nélkül jár el.

A kiszámíthatóság megvalósítása céljából létrehozott osztott perszerkezet sem ide-gen, hiszen az 1911. évi I. törvény is ezt a szabályozást alkalmazta a törvényszék előtt indult perekben. A perrendtartás szigorította a beadványokra vonatkozó alaki és tartalmi szabályokat, illetve a bizonyítással kapcsolatban is jelentős változásokat hajtott végre: most már a bizonyítási kötelezettséget felváltja a bizonyítási érdek fogalma, a tényállás szabad megállapításának elve, pedig a szabad bizonyítás elvét. A jogorvoslathoz való jog szabályait is a perhatékonyságra tekintettel változtatta meg, valamint két új kollek-tív igényérvényesítési formát is bevezetett: a társult pert és a közérdekből indított pert. Mindemellett az elektronikus kapcsolattartás és az elektronikus ügyintézés szabályozá-sát is kibővítette.

2. A polgári eljárásjog szerepe a perhatékonyság elérésében

A perek tartamával kapcsolatban állandó kritika, hogy lassú, az igazságszolgáltatással szemben pedig az, hogy költséges és nehézkes. A perhatékonyság elérése a jogalkotó számára mindig is kiemelt cél: a kíváncsi egy gyors, olcsó, alapos, minőségi eljárás kialakítása. Így erre tekintettel dolgozatom célkitűzése annak vizsgálata volt, hogy a bevezetett új jogintézmények alkalmasak-e a pertartam lerövidítésére, előremutató-e a szabályozás ilyen mértékű megváltoztatása. Az eljárás során tanúsított együttműködés, rugalmasság és a perkoncentráció eszközei elősegíthetik e célok elérését.

Ezért a dolgozatomban a következő téziseket állítom fel.

1. Az eddigi gyakorlat és a közvélemény inkább negatív tapasztalatokat és véle-ményt fogalmaz meg az új eljárási renddel kapcsolatban, azonban a kezdeti bizonytalan-ságok után ki fog alakulni egy olyan viszonylagos joggyakorlat, ami beváltja a hozzá fűzött reményeket, erősödni fog a bíróságokba vetett hit, hiszen a feleknek lesz egy előrevetített képe az eljárás kereteiről és befejezésének várható idejéről.

2. A bírók anyagi pervezetése nagyban befolyásolja majd a hatékonyság elérését, vi-szont meglehetősen szubjektív annak megítélése, hogy a bírók mit tartanak elégségesnek és megfelelőnek a keresetlevél befogadhatósága szempontjából. A gyakorlati minta az, hogy nagy számban utasítják vissza a kereseteket több pontból álló hiánypótlás mellett.

3. Az új perrenddel megszűnik a jogi képviselők perelhúzó magatartása, hiszen az eljárásokat egy előkészítő és egy érdemi tárgyaláson le kell zárni főszabály szerint. Így az ügyvédek nem élhetnek sem pertaktikai, sem pedig anyagi haszonszerzésre irányuló perelhúzással.

4. Az ügyvédek hatékony felkészültsége még fontosabb elvárás lett, hiszen az eljárás korai szakaszában fel kell deríteniük minden releváns tény, bizonyítékot. A nem meg-felelően elkészített kereset, ellenkérelem megnehezíti az eljárás lefolytatását, kiszűri a nem megfelelő szakembereket. Ehhez viszont szükséges az ügyvédek felkészítése, ami-hez megfelelő oktatásra van szükség – akár ingyenesen is – hiszen a bíróság érdekében is áll, hogy a megváltozott körülményekhez igazodjon az ügyvédi kar. A bíróságnak pedig együttműködőbb álláspontot kellene képviselni – nem úgy, mint a gyakorlati minta alapján – ezen átmeneti időszak átvészelésére.

5. Mindezek mellett, azonban a bírósághoz fordulás jogát csorbitja az új szabályozási rend, hiszen a nagyobb felkészülés kötelezettsége és a jelentősebb munkaráfordítás, valamint a pertárgyérték közötti esetleges aránytalanság miatt az ügyvédeknek nem éri majd meg vállalni az egyszerűbb ügyeket. Ezáltal a felek kénytelenek lesznek a panasznapon előadni keresetüket.

II. A polgári per és annak célja

Az új Pp. szabályai és rendelkezései az Alaptörvényre épülnek. Már a preambulumban kifejezésre juttatja a visszaélés és részrehajlás nélküli méltányos ügyintézés követelményét.³ A 25. cikke szerint a bíróságok igazságszolgáltatási tevékenységet látnak el, amit a Bszi. 5. §-a tovább részletez, miszerint a bírósági útra tartozó ügyeket külön törvény határozza meg. Ebből levezethető, hogy a polgári eljárásjog hatálya alá tartozó jogviták a polgári perek, ahol a felek vagyoni vagy személyi jellegű igényeiket érvényesítik.⁴ Az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdése azt tartalmazza, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat vagy valamely perben a jogait és kötelezettségeit törvény által felállított, független és pártatlan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el. *Varga István* szerint a polgári perjog nem más, mint alkalmazott alkotmányjog. A magánjogi jogviták eldöntését az Alaptörvényben meghatározott jogok és kötelezettségek figyelembevétele mellett kell megvalósítani, így a törvény elején a szabályozás céljainak a meghatározása, az Alaptörvény szabályainak a megismétlése célszerűtlen.⁵

A peres eljárásra vonatkozó jogalkalmazás döntőpontjait az eljárási alapelvek adják, melyek a per cél megvalósulásához járulnak hozzá. A per cél jogszabályba foglalása csak akkor szükséges, ha önmagában szabályozó értékkel bír. A per cél önálló szerepe az eljárási alapelvek közötti ellentétek feloldását jelentheti, mint például a közvetlenség és szóbeliség szembe kerülhet a rugalmasság és hatékonyság elvével, vagy a felek rendelkezési jogának felelőssége és az ésszerű időn belüli befejezés elve, az igazságra törekvéssel, az igazság kiderítésének elvével ütközhet. Abban az esetben adható elsőbbség az egyik elvnek a másikkal szemben, hogy a per cél megvalósulását melyik szolgálja elsődlegesen.⁶

„A polgári per célja a magánjogi jogvitáknak a bíróság közreműködésével megvalósuló felelős rendezése.” Kíváncsi vagyok, hogy a felek a fennálló jogvitát jóhiszeműen és tisztességesen rendezzék egymás között és ehhez a bíróság segítséget nyújt. Az igazságra törekvés egy erkölcsi cél, ami mind a bírót, mind a jogi képviselőt, mind pedig a felet kötelezi. *Éless Tamás és Döme Attila* munkájában idézi *Staud Lajost*, miszerint „lelkünk

³ Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti Hitvallás: „Valljuk, hogy népuralom csak ott van, ahol az állam szolgálja polgárait, ügyeiket méltányosan, visszaélés és részrehajlás nélkül intézi.”

⁴ KENGyel MIKLÓS: *Magyar polgári eljárásjog*. Osiris Kiadó. Budapest, 1998. 32. p.

⁵ VARGA ISTVÁN: *Egység és sokfélelenség a perrendi kodifikációban*. In: Németh János – Varga István: *Egy új polgári perrendtartás alapjai*. HVG-ORAC. Budapest, 2014. 23–43. pp.

⁶ ÉLESS TAMÁS – DÖME ATTILA: *Alapvetések a polgári per szerkesztéséhez*. In: Németh János – Varga István: *Egy új polgári perrendtartás alapjai*. HVG-ORAC. Budapest, 2014. 55–57. pp.

az igazsághoz gravitál szüntelenül és ellenálhatatlanul”; „elfáradhatunk az igazság keresésében, az utána való vágyakozásban azonban sohasem fáradhatunk el.”⁷

A polgári eljárásjog tárgya a polgári jogi jogviszony, vagyis a polgári per, amit a bíróság a polgári eljárásjog szabályai alapján bírál el. Azonban a polgári jogi jogviszonyokat tág értelemben kell figyelembe venni, hiszen ide tartozik a klasszikus polgári jogi, a családi jogi, a munkaügyi, társadalombiztosítási, szövetkezeti és a személyállapottal kapcsolatos jogviták eldöntése is, függetlenül attól, hogy közjogi vagy magánjogi természetűek.

III. A perhatékonyság

1. A perhatékonyságot meghatározó nézetek

A polgári perjogi kodifikációról szóló 1267/2013. (V. 17.) Korm. határozat meghatározta az új törvény kialakításának konkrét céljait: a nemzetközi gyakorlatnak és elvárásoknak megfelelő szabályok alkotása, a jogtudományra és a gyakorlatra tekintettel a perjogi viszonyok kialakítása, valamint a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény által újrászabályozott viszonyokhoz és normákhoz való megfelelés. Mindemellett kiemelt célja a perhatékonyság rendszerszintű biztosítása.⁸

Ezen kívánalmaknak a törvény igyekszik eleget tenni, hiszen „az Országgyűlés a magyar perjogi hagyományokra és az európai jogfejlődés vívmányaira építő, a felek felelős pervitelén és a bíróság aktív pervezetésén alapuló, a koncentrált per feltételeit biztosító szabályozás megteremtése céljából, a polgárok szolgálatát biztosító, a közjó-
nak és a józan észnek megfelelő jogalkalmazás eszméjétől vezérelve, a magánjogi jogviták tisztességes eljárás elvén nyugvó rendezése és az anyagi jogok hatékony érvényre juttatása érdekében az Alaptörvény 25. cikk (2) bekezdés a) pontja végrehajtására” alkotta meg az új Pp.-t.

A perhatékonyság mellett, az ítélezés kiszámíthatóbbá tétele fogalmazódik meg a törvény céljában, amit a felekkel és a bírósággal szemben állított fokozott elvárásokkal kíván megvalósítani. Az osztott tárgyalási renddel olyan eljárást hozott létre a jogalkotó, amely alkalmas ezen elvárások elérésére, hiszen az eljárás menete, az egyes szakaszok feladatai, időtartamai, jól elhatárolhatók; az egyes perbeli cselekmények megtételére vonatkozó határidők, azok elmulasztása esetén kizárásuk az eljárás keretét szabja meg.⁹

Az új perrendtartás alapvető célkitűzése a perhatékonyság rendszerszintű biztosítása, ami alapján maguknak a szabályoknak kell biztosítani a perkoncentráció elérését és a perelhúzó magatartások megakadályozását. Ezt azonban nem határidőkkel vagy szankciók kilátásba helyezésével, hanem a perszerkezet megváltoztatásával, az egyes cselek-

⁷ ÉLESS TAMÁS – DÖME ATTILA 2014, 54. p.

⁸ T/11900. számú törvényjavaslat indoklása. 236. p.

⁹ T/11900. számú törvényjavaslat indoklása. 234. p.

mények meghatározott perszakaszokhoz kötésével és a percselekményekkel kapcsolatosan felmerülő felelősséggel kívánja elérni.¹⁰

Szabó Imre szerint „a per hatékonysága önmagában nem mérhető és nem határozható meg a perek gyors befejezésén, de a gyorsaság jelentőséget kap a „per rendeltetésének” (lásd Gárpárdy), a pernek, mint eszköznek, a törvényhozói célnak a megvalósításában.”¹¹ „A per valamennyi résztvevőjének akként kell eljárni, hogy a per az általános közfelfogás szerint, reálisan számítható időn belül érdemi döntéssel befejeződjék.”¹² Hatékonyságnál azonban az eredményességet is figyelembe kell venni. Akkor beszélhetünk hatékony perről, ha az gyors, olcsó, egyszerű és helyes ítélettel lezár. Imregh Géza azonban nem perhatékonyságról, hanem „hatékony ítélkezési munkáról” beszél: minél rövidebb idő alatt, minél kisebb munkaráfordítással, minél jobb minőségű döntést kell hozni.¹³

Szilbereky Jenő nézete szerint az eljárás hatékonysága két részből tevődik össze, egy tartalmi és egy módszери részből. A tartalmi oldal az eljárás céljának elérését, funkciójának megvalósulását, míg a módszери oldal a gyorsaság és egyszerűség biztosítását, a „szükségnél nem több idő- és munkaráfordítással” létrejött eredmény elérését jelenti. Ha az eljárás nem éri el célját és funkcióját, akkor hatékonyságról sem lehet beszélni. A jogvédelem hatékonyan akkor valósul meg, ha a per a legszükségesebb munka- és időráfordítással, illetve arányaiban csekély költségráfordítással jár, ám ezek az igazság kiderítését nem sérthetik. A munka- és időráfordítást egymással szorosan összefüggve kell vizsgálni, a túlbizonyítás a perek elhúzását eredményezheti, a hiányos bizonyítás pedig nem váltja ki az elérni kívánt célt. A gyors eljárás azonban okozhat felületes, nem kellő gondossággal meghozott ítéleteket, így szükséges a gyorsaság mellett az alaposág figyelembe vétele is. A gyorsaság és az alaposág gyakran szembekerülhet egymással, azonban egyik sem előzheti meg a másikat.¹⁴

Visegrády Antal szerint a jog hatékonysága a jogszabályok teljeskörű érvényesülését jelenti, a hatékonyság ezen jogszabályok és a társadalmi célok közötti viszony, amire megalkották őket.¹⁵ Kengyel Miklós nézete alapján pedig az a per hatékony, ami ésszerű időn belül befejezést nyer, az ésszerű időtartamnál pedig a jogvita tárgyát, természetét, illetve az eljárás lefolytatásának egyéb körülményeit kell figyelembe venni.¹⁶

2. A perhatékonyság és a percel vizsgálata

A perhatékonyság kérdése a XIX. század végén merült fel először, az 1911. évi I. törvény 224. §-a fogalmazta meg a követelményét: „az elnök gondoskodni köteles arról, hogy az ügy kimerítő tárgyalásban részesüljön, mindazonáltal a tárgyalás hosszadal-

¹⁰ SZABÓ IMRE: *Szakértelem és felelősség*. Jogtudományi Közlöny, 2017/09a. 373. p.

¹¹ SZABÓ IMRE: *Perhatékonyság és a percselekmények időszerűségének elve*. In: *Codificatio processualis civilis Studia in Honorem Németh János II.* ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 2013. 368–369. pp.

¹² SZABÓ 2013, 371. p.

¹³ SZABÓ 2013, 371. p.

¹⁴ SZILBEREKY JENŐ: *A polgári eljárás funkciója és hatékonysága*. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1977. 171–177. pp.

¹⁵ VISEGRÁDY ANTAL – CSIZMADIA TAMÁS: *A jog hatékonysága és hatásvizsgálata*. Magyar Jog. 2005/11. 663. p.

¹⁶ KENGyel 1998, 79. p.

masszával és az ügyre nem tartozó kitérésekkel ne zavartassék, és megszakítás nélkül lehetőleg ugyanabban az ülésben befejeztessék.”

A polgári per célja az 1952. évi III. törvény 1. §-a szerint „a bíróságok előtti eljárásban az állampolgárok személyi és vagyoni jogaival, továbbá az állam és az egyéb jogi személyek vagyoni jogaival kapcsolatban felmerült jogviták eldöntését az *anyagigazság* alapján biztosítsa.” Azonban a VIII. Novellája megváltoztatta a per célját, „a természetes személyek és más személyek vagyoni és személyi jogaival kapcsolatban felmerült jogviták bíróság előtti eljárásban való *pártatlan eldöntését* az e fejezetben meghatározott alapelvek érvényesítésével biztosítsa.” 1999-et megelőzően tehát a bíróság feladata az anyagi igazság kiderítése volt, azonban a VIII. Novellát követően feladatává a feleknek a jogviták elbírálásához, a perek tisztességes lefolytatásához és ésszerű időn belül történő befejezéséhez való jogának érvényesítése lett. Az eljárás célja tehát a pártatlan ítékezés és az alapelvek érvényre juttatása volt. Így tehát az időszűrés nem lehet perjogi alapelv, hanem eredménykövetelményként kell megjelenni, melyet a perjogi alapelvek, mint eszközök kell szolgáljanak. *Szabó Imre* kérdésként teszi fel, hogy „beszélhetünk-e egyáltalán a peres eljárások hatékonyságáról, és ha igen, akkor milyen pert tekintünk hatékonynak.” Az az álláspontja, hogy a hatékonyságot csak úgy tudjuk meghatározni, hogy „az eljárással szemben támasztott követelményeknek a per miként tudott eleget tenni.”¹⁷

A polgári peres eljárás hatékonyságáról tehát csak a cél szempontjából lehet beszélni, így a perhatékonyság az új Pp.-ben is már nem eljárási alapelvként jelenik meg, hanem percélként, amely mind anyagi, mind pedig eljárásjogi szempontból helyes pervitelt jelent. Ez azt jelenti, hogy a kívánt eredmény az elvárt módon következze be, hogy a per ésszerű határidőn belül befejezést nyerjen.¹⁸

3. A nemzetközi kötelezettségek

Az Emberi Jogok Európai Egyezményének 6. cikke szerint mindenkinek joga van az ésszerű időn belüli, méltányos és nyilvános tárgyalásra a polgári jogi jogai és kötelezettségei tárgyában vagy az ellen felhozott vád eldöntése céljából.¹⁹ Így tehát a gyors vagy legalább ésszerű időben befejezett per az alapvető emberi jogok közé tartozik. A perhatékonyságot elsődlegesen idő és költség viszonyában tudjuk meghatározni.

A Római Nyilatkozat 6. cikke, ezt az ésszerű idő és az optimális költségráfordítás fogalmában jelöli meg. Az ésszerű idő tartamát az EJEB már több alkalommal meghatározta, a költségek tekintetében azonban nem született ilyen jellegű pontos meghatározás. Az EJEB alakította ki a pertartam ésszerűségének a szempontjait, miszerint az ésszerűség megítélésénél a jogvita bonyolultságát, a hatóság és a felek magatartását,

¹⁷ SZABÓ 2013, 369. p.

¹⁸ SZABÓ IMRE: *A hatékonyság: megvalósítható cél vagy eljárási elv?* In: Harsági Viktória – Wopera Zsuzsa: *Az igazságszolgáltatás kihívásai a XXI. században: tanulmánykötet Gáspárdy László professzor emlékére.* HVG-ORAC. Budapest, 2007b. 367. p.

¹⁹ Emberi Jogok Európai Egyezménye: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_HUN.pdf (Letöltve: 2018. január 20.)

valamint a fél szempontjából a jogvita tétjét kell figyelembe venni, tehát az ügyeket önállóan a sajátosságaikra tekintettel kell megvizsgálni.

A CEPEJ (European Commission for the Efficiency of Justice)²⁰ összefoglalója az időszerűséget és az ésszerű időn belül történő befejezést tekinti a „jó gyakorlat” alapjának.²¹ A 2006. évi ajánlása szerint az eljárásoknak a lehető legkoncentráltabbaknak kell lenniük, legfeljebb két tárgyaláson be kellene fejezni azokat: egy előkészítő jellegű és egy, a bizonyítás lefolytatására és az ítélet meghozatalára szolgáló érdemi tárgyaláson. A bírónak ügyelni kell arra, hogy minden eljárási cselekményt időben végezzenek el, halasztásra nincsen lehetőség, csak akkor, ha valamilyen új tény vagy körülmény merülne fel.²² A CEPEJ jelentése szerint az eljárásokat legfeljebb két éven belül be kellene fejezni, ahol az tovább tart, ott az EJEB megvizsgálja, hogy az eljáró hatóság kellő gondossággal járt-e el.²³ Az ésszerű idő követelményének és a tisztességes eljáráshoz való jog megsértésének okán, több per is indult Magyarország ellen az EJEB előtt. A bíróság az egyik ügyben (Gazsó vs. Magyarország) meg is állapította, hogy a „rendszer szintű problémák okozzák az eljárások elhúzódását”.²⁴ Azonban statisztikai adatok alapján megállapítható, hogy sem a bírók létszámában, sem pedig a pertartamban nem vagyunk lemaradásban az európai átlagtól, sőt a perek intézésének, valamint befejezésének tartamában még meg is előzzük az átlagot. Szabó Imre utal Gáspárdy professzor megállapítására, hogy „a magyar polgári per, nemzetközi összehasonlításban nem hosszabb, mint az európai átlag. Azzal a megjegyzéssel, hogy ebben benne van a hazai perállomány java részének egyszerűsége, alacsony perérték, az egyfokú rendes perorvoslati rendszer és a bírói kar hagyományosan magas terhelhetősége.”²⁵

Így hát mind az európai bíróságok, mind pedig a kor változásaihoz való megfelelési igény tette indokolttá az új jogszabály létrehozását. A kíváncsi pedig egy gyors, olcsó, alapos, minőségi eljárás kialakítása, amelyet elbírálásra alkalmas keresetlevéllel, eljárási tervvel, illetve megfelelő tényállás felállításával lehet megvalósítani.²⁶

4. A perhatékonyság elérésének eszközei

Perhatékonyság szempontjából ki kell emelni a perkoncentráció megvalósításának a követelményét, a felek eljárás-támogatási, illetve igazmondási kötelezettségét, a jóhiszeműség követelményét, valamint a bíró közrehatási kötelezettségét.

²⁰ Strasbourg, 2006. december 8. CEPEJ 13, Compendium of „best practices” on time management of judicial proceedings.

²¹ WOPERA 2017, 155. p.

²² R (84) 5 számú Ajánlás az igazságszolgáltatás működését elősegítő polgári eljárásjogi irányelvekről: <http://kuria-birosag.hu/hu/etmb/r-84-5-az-igazsagszolgalattas-mukodeset-elosegito-polgari-eljarasjogi> (Letöltve: 2018. január 21.)

²³ CZOBOLY GERGELY: *A perelhúzóadás megakadályozásának eljárási eszközei*. Pécs, 2013. 17. p.

²⁴ SZABÓ IMRE 2017b, 373. p.

²⁵ SZABÓ IMRE 2007b, 363. p.

²⁶ SZABÓ IMRE 2017b, 375. p.

4. 1. Perkoncentráció elve

A törvény 3. §-a tartalmazza a perkoncentráció elvét: „a bíróságnak és a feleknek törekedniük kell arra, hogy az ítélet meghozatalához szükséges valamennyi tény és bizonyíték olyan időpontban álljon rendelkezésre, hogy a jogvita lehetőleg egy tárgyaláson elbírálható legyen.” Ennek értelmében, azt szolgálja, hogy a felek tisztességes eljárásban, ésszerű határidőn belül, koncentrált perben, az anyagi joguknak megfelelő ítélethez jussanak.²⁷ A perkoncentrációnak – mint az összes többi, a törvény elején ismertetett alapelvnek – az eljárás egészét kell áthatni és ennek érvényesülését célozza a megváltoztatott perszerkezet, a felekre és a bírókra meghatározott szigorúbb szabályok, így a bíróságot terhelő közrehatási kötelezettség, és a fél oldalán jelentkező eljárástámogatási kötelezettség.

A perkoncentráció legfőbb biztosítéka az *osztott perszerkezet*. Arra szolgál, hogy minél hamarabb a felek és a bíróság rendelkezésére álljon a tényállás és a jogállítás, derüljenek ki az eljárás anyagi és eljárásjogi keretei. Két részre osztható: a perfelvételi, valamint az érdemi szakaszra. Az előbbi az állítási szak, melynek célja, hogy tisztázódjon a jogvita. A feleknek meg kell tenniük a tény-, és jogállításaikat, bizonyítási indítványukat. Ezt követően a bíróság kitűzi a perfelvételi tárgyalást, amit végzéssel zár le, ez a cezúra. Ezt követően rögzülnek a tény és jogállítások, az indítványok és ezek alapján a bizonyítás célirányos lefolytatására kerül sor. A főszabály szerint ezt követően nincs lehetőség a kereset és ellenkérelem megváltoztatására, bizonyítékok és indítványok előterjesztésére. Fontos, hogy a bíróság és a másik fél számára is rögzülhessenek a jogvita keretei és annak tartalma, kivételt képez, ha a keresetváltoztatás alapjául szolgáló tény vagy körülmény a fél önhibáján kívüli okhoz kapcsolódik. Az érdemi szakban kerül sor a bizonyítás lefolytatására és a döntésre.

4. 2. Eljárástámogatási kötelezettség

Az *eljárástámogatási kötelezettség* a perhatékonyság egyik alappillére, nem tekinthető új szabálynak, az 1952-es Pp. 141. § (2) bekezdése is tartalmazta, azonban e törvény alapelvi szintre emeli.²⁸ A felek kötelesek előmozdítani az eljárás koncentrált lefolytatását, valamint a tényállításaikat és az azokat alátámasztó bizonyítékok rendelkezésre bocsátása is a feleket terheli.²⁹ Bírósághoz fordulás esetén a feleknek fokozott felelősségük, eljárásjogi kötelezettségük keletkezik annak előre vitelével kapcsolatban, ami tevőlegességet, aktivitást kíván a felektől. Az időszerűség javítása és a hatékonyság elérése érdekében szükséges az eljárástámogatás megvalósítása, amely minden eljárási cselekményre kiterjed, így mint nyilatkozatok, bizonyítási indítványok megtétele, valamint a tárgyaláson való részvétel is.³⁰ A Javaslat szerint „a hatékonyság a ráfordítás és eredményesség viszonyát leíró fogalom, így a hatékonyság javítása a lehető kisebb

²⁷ Pp. 3. §.

²⁸ 1952. III. törvény 141. § (2) bekezdés: (...) A fél köteles a tényállításait, nyilatkozatait, bizonyítékait – a per állása szerint – a gondos és az eljárást elősegítő pervitelnek megfelelő időben előadni, illetve előterjeszteni. Ha a bizonyítás lefolytatása az első tárgyaláson ennek ellenére nem lehetséges, vagy csak részben lehetséges, a bíróság a tárgyalás elhalasztása mellett elrendelheti a per további előkészítését.

²⁹ Pp. 4. § (1)-(2) bekezdés.

³⁰ WOPERA 2017, 157. p.

ráfördítést, illetve azonos ráfordítás mellett a lehető legjobb eredmény elérését jelenti.³¹ A felek eljárástámogatási kötelezettsége arra is kiterjed, hogy a törvény által megjelölt határidőkben tegyék meg eljárási cselekményeiket, ha azt elmulasztják, a törvény prekulziót alkalmaz.

A német perrendtartás is él a perelőbbreviteli kötelezettséggel, a Prozessförderungs-pflicht fogalmával. A ZPO 282. §-a szerint a felek kötelesek a támadó és védekező eszközeit, különösen állításait, vitáit, kifogásait, ellenvetéseit, bizonyítékait és a bizonyítás eszközei elleni kifogásait olyan időben előadni, amely a per állása szerint megfelel a gondos és a tárgyalás elősegítésére törekvő pervezetésnek.³²

4. 3. Igazmondási kötelezettség

A feleket az eljárástámogatási kötelezettségen belül a jóhiszemű eljárás és az igazmondási kötelezettség is terheli. Az új Pp.-ben szemléletváltás következett be, mert mind az 1911. évi I. törvény³³, mind pedig az 1952. évi III. törvény³⁴ negatív oldalról közelítette meg az igazmondási kötelezettséget. Ezzel szemben az új Pp. pozitív megközelítést alkalmaz: „a felek tényállításaikat és egyéb, tényekre vonatkozó nyilatkozataikat a valóságnak megfelelően kötelesek előadni.”³⁵ Az igazmondási kötelezettséget kivette a jóhiszeműség elvének köréből és az eljárástámogatási kötelezettséggel együtt szabályozza. Nem ír elő abszolút igazmondási kötelezettséget a jogszabály, csak a tényállításaikra és egyéb, tényekre vonatkozó nyilatkozataikból eredő állításokra és a tagadásokra terjed ki, tehát az aktív és a passzív tényállításokra.³⁶ Az igazmondási kötelezettség tehát csak a feleket, a képviselőt és a beavatkozót terheli, az eljárás egyéb résztvevői, például a tanú és a szakértő dogmatikai szempontból eltérő megítélésű tényállításokat tesznek, így rájuk nem az igazmondási kötelezettség, hanem a hamis tanúzás, illetve a hamis véleményadás tilalma vonatkozik.³⁷

Az igazmondási kötelezettség alapvető szintre emelésének helyességét *Udvary Sándor* fogalmazta meg „az igazmondás erkölcsi parancsát joggá transzformálva fogalmaz meg zsinórmércét a társadalom, a perlekedők felé. A társadalom erőforrásait felhasználó igazságszolgáltatási rendszer csak jóhiszeműen használható és egyben hatékonyan kell működtetni, amihez a pereskedők azzal is hozzá tudnak és kötelesek járulni, hogy ha-

³¹ T/11900. számú törvényjavaslat indoklása. 234. p.

³² SZABÓ 2013, 374–375. pp.

³³ 1911. évi I. törvény 222. § „Azt a felet vagy képviselőt, a ki jobb tudomása ellenére az ügyre tartozó oly tényt állít, a mely nyilvánvalóság valótlan, az ügyre tartozó tényt nyilvánvalóság alaptalanul tagad, vagy nyilvánvalóság alaptalanul hivatkozik valamely bizonyítékra, a bíróság hatszáz koronáig terjedhető pénzbírsággal bünteti.”

³⁴ 1952. évi III. törvény 5. § (2) „A bíróság pénzbírsággal (120. §) sújtja meghallgatása után azt a felet vagy képviselőt, aki akár a tárgyaláson, akár valamely periratban jobb tudomása ellenére vagy nagyfokú gondatlanságból: a) az ügyre vonatkozó oly tényt állított, amelyről bebizonyult, hogy valótlan, vagy az ügyre tartozó oly tényt tagadott, amelyről bebizonyult, hogy igaz.”

³⁵ Pp. 4. § (3) bekezdés

³⁶ KÖRNYEI MÁTYÁS: *Igazmondás és elhallgatás az új Polgári Perrendtartásban*, <http://arsboni.hu/igazmondas-es-elhallgatas-az-uj-polgari-perrendtartasban/> (Letöltve: 2017. 10. 15.)

³⁷ T/11900. számú törvényjavaslat indoklása. 244. p.

zugsággal, hamis információval nem hátráltatják a bíróságok hatékony munkavégzését. Az erkölcsi parancs így nemesedik jogi parancssá.”³⁸

4. 4. Jóhiszeműség elve

A törvény szerint „a felek és más perbeli személyek eljárási jogaik gyakorlása és kötelezettségeik teljesítése során jóhiszeműen kötelesek eljárni.” A jóhiszeműség elve kikerült az igazmondási kötelezettség köréből, ennek azért van jelentősége, mert a jóhiszeműség elve túlmutat azon: a feleknek nemcsak igazat kell mondaniuk, hanem tartózkodniuk is kell minden olyan magatartástól, ami a per elhúzódsát eredményezheti, vagy amit a felek jogaik visszaélészerű gyakorlásával valószínűsítenek meg. Míg az igazmondási kötelezettség a felet érinti, addig a jóhiszeműség elve a felet és más perbeli személyt is kötelez.

A törvényjavaslat részletes indoklása *Gáspárdy László*t idézi „A jóhiszeműség (principle of good faith) a magánjogban olyan objektív követelmény, mely az eljárási jogok gyakorlása és a perbeli kötelezettségek teljesítése tekintetében is objektív zsínórmértéket jelent. Az objektivitás alatt azt értjük, hogy a jóhiszemű eljárással ellentétes magatartások, cselekmények megállapíthatósága független a jogalany szubjektív tudatától, annak megítélése körében a magatartás szubjektív oldalának nincs relevanciája.”³⁹

4. 5. Aktív bírói szerep, vagyis a közrehatási kötelezettség megvalósulása

A CEPEJ 2006. évi ajánlásában a bírók számára kifejezetten aktív szerepet határozott meg. Ezt a közrehatási kötelezettség, vagy anyagi pervezetés intézményével kívánja megvalósítani a jogalkotó. A bírói aktivitás megvalósulásának elsődleges célja a felek jog- és érdekvérvényesítésének az elősegítése. Ennek elérése érdekében a felekkel együttműködve, a bíró feladata „a fél jogérvényesítési szándékának a befolyásmentes feltárása, a fél szükséges tájékoztatással ellátása (a bírói gondoskodás kereteihez igazodóan), a feleket egymással szemben is terhelő perjogi kötelezettségek (például időszerűség, jóhiszeműség) érvényesítése, elmulasztásuk szankcionálása.”⁴⁰

Az 1911. évi I. törvény kifejezetten nagy hatalmat adott a bírók kezébe, széles körű jogaik voltak az anyagi pervezetés gyakorlásában, valamint az igazság kiderítésében, tehát kvázi nyomozati tevékenységet láttak el. A törvény 225. §-a így fogalmazott az anyagi pervezetéssel kapcsolatban: „az elnök gondoskodni köteles arról, hogy a felek homályos kérelmeiket, tényelődásaikat és nyilatkozataikat magyarázzák meg, hiányos tényelődásaikat és bizonyítékaikat egészítsék ki, s általában a szükséges kérelmeket és nyilatkozatokat tegyék meg. Köteles továbbá a hivatalból figyelembe veendő körülmények felderítésére ügyelni. E végre az elnök a felekhez kérdéseket intézhet.”

A bírói közrehatási kötelezettség, vagyis az anyagi pervezetés az új Pp. egyik újítása. Az 1952. évi III. törvény 3. § (3) bekezdése előírta, hogy a bíróság köteles a jogvita eldöntése érdekében tájékoztatni a feleket a bizonyításra szoruló tényekről, de az új

³⁸ UDVARY SÁNDOR: *A jövő polgári perrendtartásai madártávlatból*. Pro Futuro. 2016/2. 119. p.

³⁹ T/11900. számú törvényjavaslat indoklása. 245. p.

⁴⁰ ÉLESS – DÖME: 2014. 62. p.

szabályozás most alapelvi szintre emeli ezt.⁴¹ Az anyagi pervezetés a bíróság részéről megvalósuló perkoncentráció. Az 1952. évi III. törvény 1995-ös módosítását követően azonban a felek rendelkezési joga került előtérbe, háttérbe szorítva a bíróság pervezető szerepét azáltal, hogy elvesztette azokat az eszközöket, amikkel a felek jogérvényesítést elő tudta segíteni. Az új Pp., az 1911. évi I. törvény által meghatározott a nyomozati tevékenységet nem vette át, a peranyag szolgáltatást a felek rendelkezési jogára tekintettel határozza meg.⁴²

A bírói aktivitásnak nem elnyomnia, hanem elősegítenie kell a felet, hogy ő maga is aktívan kíváncson közreműködni a peranyag feltárásában, illetve az eljárás menetének előmozdításában. Ahhoz, hogy a bíróság a szükséges lépéseket meg tudja tenni, lássa, hogy mik a releváns tények, mi a vita a felek között, hogy a felek eljárástámogatási kötelezettsége is megvalósuljon, az ügy minden jelentős ténye a bíróság rendelkezésére kell hogy álljon. A másik oldalról pedig, a feleket terhelő eljárástámogatási kötelezettség is azt segíti elő, hogy a felek is minél hamarabbi időpontban törekedjenek a peranyag mihamarabbi felderítésére. A német polgári perrendtartásban is ismert az eljárástámogatási kötelezettség, a *Prozessförderungspflicht* fogalma, illetve érvényesül a bíróság közrehatási kötelezettsége is, a ZPO 2001-es novellája pedig meghatározta a bíróság számára kötelező anyagi pervezetést.⁴³

Az anyagi pervezetés a bíró kötelezettsége, hogy aktívan vegyen részt a peranyag tisztázásában, a tárgyalás tisztességes és ésszerű időn belüli lefolytatásában, a felek eljárási-támogatási kötelezettségének az előremozdításában. Azonban ez nem azt jelenti, hogy feladatot venne át a felektől, csak felhívja a figyelmüket, ha valami hiányosságot, ellentmondást észlel, lehetőséget nyújt a korrekcióra. A bíróság közrehat abban, hogy a tényállások teljeseleg legyenek, tájékoztatást ad, hogy mit gondol az alkalmazni kívánt anyagi jogról és az ő jogértelmezése szerint milyen további tényeket kell előadniuk a feleknek, anélkül, hogy prejudikálna, továbbá jelzi, ha a tény és jogállítás között következetlenség van.⁴⁴ A bizonyításnál tájékoztathatja a felet, hogy nem tartja elégségesnek a felhozott tényeket, további tények bizonyítására van még szükség. Az anyagi pervezetés határait a felek rendelkezési joga határozza meg, a felek szabadon dönthetnek arról, hogy a bíróság anyagi pervezetésében tett nyilatkozatait felhasználja-e, követi-e.⁴⁵

⁴¹ Pp. 6. §: A bíróság a perkoncentráció érvényesülése érdekében az e törvényben meghatározott módon és eszközökkel hozzájárul ahhoz, hogy a felek eljárási kötelezettségeiket teljesíthessék.

⁴² WOPERA: 2017, 156. p.

⁴³ ZPO 139. § (1) bekezdés: a bíróság szükség esetén köteles a felekkel a tényállást tényleges és jogi oldalról is elemezni és kérdéseket feltenni. A bíróság köteles oda hatni, hogy a felek valamennyi lényeges tényről időben és teljes körűen nyilatkozzanak, elsősorban a hiányosan előadott tényeket kiegészítsék, a bizonyítékokat megnevezzék és célravezető indítványokat tegyenek.

⁴⁴ T/11900. számú törvényjavaslat indoklása. 365. p.

⁴⁵ WALLACHER LAJOS: *A viták keresztüztében: szükség van-e a bíróság anyagi pervezetésére?* <https://jogaszvilag.hu/rovatok/szakma/a-vitak-keresztutzeben-szukse-g-van-e-a-birosag-anyagi-pervezetesere> (Letöltés: 2017. 10. 15.)

IV. A szabályozást befolyásoló külföldi és belföldi minták

1. A szabályozásra ható külföldi perrendtartások

A polgári perjogi kodifikációról szóló 1267/2013. (V. 17.) Korm. határozatban meghatározott célok szerint a nemzetközi gyakorlatnak és elvárásoknak megfelelés megkövetelte, hogy a jogalkotó az új eljárási szabályok kialakításánál figyelembe vegye és kövesse a külföldi perjogi kódexeket, így például az 1877. évi német polgári perrendtartást, a ZPO-t, az 1895. évi osztrák perrendtartást, az öZPO-t, a 2011-ben hatályba lépett a svájci szövetségi polgári perrendtartást, az schZPO-t valamint a horvát és a szlovén polgári jogi kódexet is.⁴⁶

Ereciński és *Weitz* eredetileg kétféle rendszert különböztetett meg: a „szabad cselekvés”, illetve a preklúzió rendszerét. A „szabad cselekvés” rendszerében a felek időkorlátok nélkül, szabadon terjeszthetik elő támadási és védekezési eszközeiket. Itt a bíróság csak abban az esetben utasítja el az újabb indítványokat, ha a per elhúzására irányulnak, vagy már eleve rendelkezik a vita eldöntéséhez szükséges bizonyítékokkal. A preklúziós rendszerben a felek kötelesek előterjesztéseiket előre meghatározott ideig benyújtani a bírósághoz. Ha ezt elmulasztják, az elkésett támadási és/vagy védekezési eszközöket a bíróság nem veszi figyelembe. Míg a korábbi időszak magyar perrendje – mint minden szocialista eljárásjogot alkalmazó ország – a „szabad cselekvés” rendszerét részesítette előnybe, addig a német és osztrák eljárásjog inkább a preklúziós rendszert követi. Az új Pp. viszont szintén inkább a preklúziós rendszer mellé áll át.⁴⁷

1.1 Németország

A német polgári perrendtartás 272. §. (1) bekezdése szerint a pert egy átfogóan előkészített szóbeli tárgyaláson, un. főtárgyaláson kell elbírálni. A tárgyalás előkészítésére két lehetőséget ad a törvény: vagy egy *korai első tárgyalást (früher erster Termin)*, vagy *írásbeli előkészítő eljárást* folytatnak le.

A korai első tárgyalás esetén a bíróság az alperes számára, az ellenkérelem előterjesztésére, megfelelő határidőt tűz, valamint a felperes számára is határidőt szabhat álláspontja kinyilvánítására. Ebben az esetben az alperest a keresetlevéllel együtt idézi a bíróság. Ez azonban nem tekinthető perfelvételi tárgyalásnak, mert a bíróságnak lehetősége van akár ítéletet is hozni, elsődlegesen mulasztási ítéletet, de egyszerűbb ügyekben az érdemi ítéletet is meghozhatja.⁴⁸

A másik lehetőség az írásos megelőző szakasz (ZPO 276. §), melynek keretében az alperesnek a kereset kézhezvételétől számított két hetes jogvesztő határidőn belül nyilatkoznia kell, hogy kíván-e védekezni a keresettel szemben, valamint további két hét áll a rendelkezésére, hogy előterjeszthesse ellenkérelmét. A főtárgyalásra ebben az esetben is

⁴⁶ T/11900. számú törvényjavaslat indoklása. 234. p.

⁴⁷ CZOBOLY 2013, 149. p.

⁴⁸ CZOBOLY 2013, 38. p.

tisztázni kell a felperes igényét, a jogvita kereteit, az alperes érdemi védekezését, milyen bizonyításokat kell lefolytatni, mik azok a jogi és ténybeli kérdések, amikről dönteni kell.

1.2. Ausztria

Az osztrák polgári perrendtartásban is ismert az előkészítő tárgyalás, a *vorbereitende Tagsatzung* fogalma. A fizetési meghagyással, illetve a járásbírószágon keresettel indult perek esetén, itt kerül sor az alperes érdemi ellenkérelmének az előterjesztésére, míg a törvényszéken keresetlevéllel indult perekben már ezt megelőzően is rendelkezésre áll az ellenkérelem. Az előkészítő tárgyaláson történik a felek tény-, és jogállásainak a meghallgatása, megtárgyalása, az egyezség megkísérlése. A járásbírószágon indult perekben lehetőség van akár a bizonyítás felvételére is.⁴⁹

1.3. Svájc

A svájci eljárásjogban a keresetlevél kézbesítését és az ellenkérelem beérkezését követően elrendelhető egyfajta második iratváltás, vagyis *instrukciós tárgyalás*, *Instruktionsverhandlung*. Erre akkor van szükség, ha a bonyolultabb ügyekben a tárgyalás az első iratváltás után még nem kellően világos, vagy az ellenkérelem jelentős újdonásokat vet fel, illetve beszámítási kifogást tartalmaz. Az instrukciós tárgyalás során a bíróság megkísérelheti az egyezség létrehozását, feltárhatja, hogy pontosan mi is a felek közötti per tárgya, új tények, bizonyítékok előadására van lehetőség, sőt, akár a bizonyítás lefolytatására is lehetősége van a bíróságnak.

Az instrukciós tárgyalás után és a fő tárgyalás előtt húzható egy határvonal, az *aktalezárás*, vagyis *Aktenschluss*, amikor az új tények, bizonyítékok előadására és a keresetváltoztatásra már csak korlátozottan van lehetőség.⁵⁰

2. A magyar perjogi minta követése – az 1911. évi I. törvény

A tárgyalási rendszereknek három fajtáját különböztethetjük meg: az egységes, az osztott és a vegyes tárgyalási rendszert. A korábban hatályos szabályozás az egységes tárgyalási rendszert követte, amely nem bontotta részekre a pert, hanem egységes egészként kezelte. Az új szabályozás azonban az osztott tárgyalási rendszerre tér vissza, mely perfelvételi és érdemi szakaszból áll. Ez nem idegen a magyar perjogi hagyományoktól, hiszen az 1911. évi I. törvény is ezt a szabályozást alkalmazta a *törvényszék* előtt indult perekben. A járásbírószági szinten indult eljárásokra a vegyes rendszer volt az irányadó, ami lényegében a két másik előnyeit ötvözte. Bár nem élesen, de körvonalazódott az elkülönített perszerkezet azáltal, hogy a konkrét tárgyalást osztotta fel perfelvételi és érdemi szakra. Tehát a perfelvétel berekesztése után akár nyomban lehetőség volt az érdemi tárgyalás lefolytatására. Az osztott és az egységes tárgyalási rendszerek közötti

⁴⁹ ÉLESS TAMÁS – ÉBNER VILMOS: *A pervezetés – az érdemi tárgyalás előkészítése*. In: Németh János – Varga István: Egy új polgári perrendtartás alapjai. HVG-ORAC. Budapest, 2014. 383. p.

⁵⁰ ÉLESS – ÉBNER 2014, 383–384.pp.

legnagyobb különbség abban áll, hogy míg az osztott a perfelvételi tárgyalásra, addig az egységes az érdemi tárgyalásra helyezi a hangsúlyt.⁵¹

Wallacher Lajos említi Magyary Géza álláspontját az RPP.-vel kapcsolatban, miszerint az első, perfelvételi tárgyalást a „peralapításra és a rövidesen lebonyolítható ügyek elintézésére szánja”, az írásbeli előkészítés és a további szóbeli tárgyalások pedig arra szolgálnak, hogy a perfelvételnél el nem intézetteket bonyolítsák le. Így helyes az az elgondolás, hogy a perszerkezetet kettébontásra került: egy perfelvételi és egy érdemleges tárgyalásra, hiszen az egyszerűbb ügyekben már a perfelvételi tárgyalás is lehet érdemleges.⁵²

Kovács Marcel ezt a különválasztást és a szóbeli, perfelvételi tárgyalás fontosságát ekként jellemzi: „a felek közvetlen egymásutánban szolgáltatják a peranyagot a szóbeli tárgyaláson. A szóbeli perbeszédnek száma nincs megszabva, a tárgyalás addig tart, amíg az ügy kimerítve nincs. (...) A per ennél fogva mint egységes egész jelentkezik és nem oszlik szét részekre, mint az írásbeli eljárásban. De ezzel egyszersmind előáll a veszély, hogy a tárgyalás megoldhatatlan gombolyaggá válik, amelynek fonalai kisiklanak a bíróság kezéből. Nem lesz kisebb az a veszély sem, hogy a per anyaga nem lesz egy tárgyalás keretébe szorítható, halasztás halasztás után következik és ezzel a szóbeliség és a közvetlenség előnyeinek nagy része is kárba vész. (...) A peranyag egy részének különválasztásával oda is lehet hatni, hogy a bíróság helyesen ossza be munkaidejét és a helytelen munkabeosztás ne vezessen halasztásokra.”⁵³

Az 1911. évi I. törvény, a törvényszéki eljárásokban élesen elkülönítette az előkészítő és az érdemleges tárgyalást, azokat külön határrnapra tűzte.⁵⁴ A perfelvételi tárgyaláson elsődlegesen a pergátló kifogásról kellett döntést hoznia a bíróságnak, ha nem adott helyt neki vagy az alperes nem is tett ilyet, akkor az alperes az érdemi ellenkérelmét köteles volt előadni, ezzel megtörtént a perbebocsátkozás. Ezt követően harminc napos határidővel tűzte ki az érdemleges tárgyalást és e határidő alatt történt az írásbeli előkészítés.⁵⁵

Az új Pp. egyik újítása, hogy a bíróság a keresetlevél kézbesítésével egyidejűleg felhívja az alperest, hogy a kézbesítéstől számított negyvenöt napon belül az érdemi ellenkérelmet terjessze elő, tehát erre ne az első tárgyaláson kerüljön sor. További újítás az is, hogy a kereset közlésével egyidejűleg nem kerül sor az első tárgyalás kitűzésére, hanem az, az érdemi ellenkérelem benyújtását követően történik. Ennek célja az eljárás gyorsítása, hogy az első tárgyalás ne a kereset, ellenkérelem, viszontkereset, beszámítás ismertetésével teljen, hanem az írásbeli előkészítés eredményeként rendelkezésre álló ismeret lehetőséget biztosítson már az érdemi tárgyalásra történő felkészülésre.

Az RPP. (145. §-a) azt a szemléletet követte, hogy a perfelvételi tárgyalást nem kell előkészíteni és mivel az rövid időt vett csak igénybe, ezért a bíróság rövid határidőre

⁵¹ KENGyel 1998, 205. p.

⁵² WALLACHER LAJOS: *Az osztott perszerkezet bevezetésének közvetett hatásai az új polgári perrendtartásban*. Jogtudományi Közlöny, 2017/12. 530. p.

⁵³ KOVÁCS MARCEL: *A polgári perrendtartás magyarázata*. VI. kötet, Pesti Könyvnyomda Rt. Budapest, 1927. 518–519. pp.

⁵⁴ MESZLÉNY ARTHUR: *Bevezető a polgári perrendtartáshoz*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1911. 188. p.

⁵⁵ KOVÁCS 1927, 519. p.

tűzte ezeket.⁵⁶ Az egyezség, az elismerés, az elállás és a makacssági ítéletek, mind az ügyek gyors befejezést feltételezték. Megállapítható, hogy a törvény nem egy-egy ügy elbírálásának az idejét csökkentette ezáltal, hanem az ügyek számának a redukálásában látta a perhatékonyság elérését. Azonban az új Pp. az adott ügyek időtartamának a csökkentésére törekszik az írásbeli előkészítéssel.⁵⁷

Az 1911. évi I. törvény a *járásbíróági eljárásban* nem határozott meg osztott perszerkezetet, az első tárgyaláson a per felvételére és az érdemi tárgyalásra is sor került, nem igényelt írásbeli előkészítést. A pergátló kifogásról ebben az esetben is előzetesen kellett döntést hozni, külön határozatban, azonban ez nem volt fellebbezhető. Ellenben a felek közös kérelmére vagy az egyik fél kérelmére, illetve a bíróság hivatalból – ha a megjelent felek, illetőleg képviselőik valamennyien a bíróság székhelyén laknak – ki-tűzhetett másik határnapot az érdemleges tárgyalás lefolytatására.⁵⁸

V. Az osztott perszerkezet szabályainak az ismertetése

1. Az új Pp.-ben megjelenő perfelvételi nyilatkozatokra vonatkozó szabályai

A törvény 183. § meghatározza a perfelvételi nyilatkozatok körét: felek perfelvételi iratban feltüntetett vagy perfelvételi tárgyaláson előadott tényre és jogra vonatkozó állításait, tagadását, be- vagy elismerését, ezekből következő kérelmeket, a tények megállapításához szükséges bizonyítási indítványokat, a bizonyítékokat és a bizonyítási indítványok értékelésére vonatkozó nyilatkozatokat, valamint bizonyítási eszközök rendelkezésre bocsátását a bíróság közrehatása mellett.

A perfelvételi nyilatkozat elmulasztásának jogkövetkezménye, hogy a rendelkezésre álló peranyag alapján dönt a bíró és törvényi vélelmet állít fel (Pp. 203. § (2)) arra vonatkozóan, hogy a fél az ellenfél érintett tényállítását, jogállítását, illetve bizonyítékát nem vitatja, a kérelme, illetve indítványa teljesítését nem ellenzi, kivéve, ha ezzel ellentétes nyilatkozatot tett, és a fél keresete vagy ellenkérelme megalapozásához nem kíván, illetve nem tud az érintett perfelvételi nyilatkozat szerinti tényállítást, jogállítást, kérelmet, bizonyítékot vagy bizonyítási indítványt előterjeszteni.

1.1. Keresetlevél

Mivel az új szabályozásnak a gyorsaság és a hatékonyság a legfőbb célja, ezért az eljárást megindító keresetlevélre is – a korábbi Pp.-hez képest – pontosabb és hatékonyabb szabályokat alkotott a jogalkotó. Tartalmi követelményeit úgy határozta meg, hogy mind a

⁵⁶ KOVÁCS 1927, 519. p.

⁵⁷ FERENCZY ÁRON: *Az új Polgári Perrendtartás osztott tárgyalási rendszere az 1911. évi I. törvénycikk tükrében.* In: Debreceni Jogi Műhely, 2016/1–2. sz. http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/1_2_2016/az_uj_polgari_perrendtartas_osztott_targyalasi_rendszere_az_1911_evi_I_torvenycikk_tukreben/ (Letöltve: 2017. 10. 15.)

⁵⁸ KOVÁCS 1927, 520. p.

bíróság, mind pedig az alperes számára rendelkezésre álljon valamennyi lényeges adat, amelyek a perfelvételi szakban teljesíteni szükséges feladatok ellátásához és a kereset tárgyalhatóságához szükségesek, valamint ahhoz, hogy az alperes kellően fel tudjon készülni az érdemi tárgyalásra, védekezési technikáját ki tudja dolgozni.⁵⁹ A keresetlevél ilyen jellegű szigorúbb szabályozásával a jogalkotó az ügyvédeket kívánja rászorítani a még hatékonyabb felkészültségre, hiszen már a keresetlevél benyújtásánál előre látniuk kell a releváns tényeket és az azok alátámasztásához szükséges bizonyítási indítványokat.

A keresetlevél egy olyan speciális írásbeli beadvány, ami magában foglalja a keresetindításhoz szükséges kötelező tartalmi elemeket. Ezen kellékek hiánya pedig a keresetlevél visszautasítását eredményezi. Az új szabályozás visszatér az 1911. évi I. törvény által alkalmazott *visszautasítás* elnevezéshez, a korábban használt *idézés kibocsátása nélkül való elutasítás* szakszava helyett.

A keresetlevél három részből áll: bevezető rész, érdemi rész, valamint a záró rész. A bevezető rész tartalmazza a bíróságra, a felekre és a jogi képviselőkre vonatkozó adatokat. Az érdemi részben kell szerepelnie a kereseti kérelemnek, az érvényesíteni kívánt jognak, az ezeket alátámasztó tényállításoknak, a levezetett jogi érvelésnek, valamint a bizonyítékoknak és a bizonyítási indítványoknak. A záró részben a pertárgyérték meghatározásának, a hatáskör, illetékesség megjelölésének, a költségkezdvezménnyel és a képvisellel kapcsolatok tényeknek illetve az ezt alátámasztó bizonyítékoknak kell megjelenniük.⁶⁰

A kereseti kérelemnek határozottnak kell lennie, ki kell tűnni belőle, hogy konkrétan mit is kíván a felperes és a bíróságnak a kereseti kérelem határain belül kell maradnia.⁶¹ A határozottság magában foglalja az egyértelműséget és a végrehajthatóságot is.

A kereseti kérelem eldöntéséhez szükséges jog- és tényállításokat is meg kell tenni. Ebben a kérdésben lényeges felfogásbeli különbség van, hogy a tényállítást milyen részletességgel kell meghatározni. Az 1911. évi I. törvény az individualizáció elvét követi, amely szerint a kereset alapja a jogállítás, így tehát a felperesnek elegendő a tényeket csak oly módon előadni, hogy azt más jogoktól megkülönböztesse, individualizálja. Tehát nem kell a tényállás teljeskörű ismertetése a keresetlevélben, elegendő azt az írásbeli előkészítés során vagy a perfelvételi tárgyaláson megtenni.⁶²

Az ellenkező álláspont szerint, már a keresetlevélben szükséges előadni az érvényesíteni kívánt jogra vonatkozó minden releváns tény, ez a szubsztanciálás elve. Az 1952. évi III. törvény szerint az igazság kiderítése a bíróság feladata, amihez a feleknek elő kell adni a szükséges tényeket, így tehát az 1952. évi Pp. a szubsztanciálás elvét alkalmazta.⁶³ Magyary Géza szerint „a kereset individualizálásának elve nem kizárólagos, hanem csak minimális kellék, amely mindig pótolható a többlettel és a szubsztanciával.”⁶⁴

⁵⁹ PÁKOZDI ZITA: *A perindítás és a keresetlevél szabályai az új Pp.-ben*. Jogtudományi Közlöny, 2017/07-08. 345. p.

⁶⁰ 2016. évi CXXX. törvény 170. §

⁶¹ KOVÁCS 1927, 414–415. pp. „A kereseti kérelem azért szükséges, mert az állapítja meg azokat a határokat, amelyeken belül az eljárásnak és a határozatnak maradnia kell, minthogy nem mehet túl a felek kérelmén.”

⁶² PÁKOZDI 2017. 346. p.

⁶³ KENGyel 1998. 201. p.

⁶⁴ MAGYARI GÉZA – NIZSALOVSZKY ENDRE: *Magyar polgári perjog*. Franklin Társulat, Budapest, 1939. 351.p.

Az új Pp. a két nézet egységesítésére törekszik, miszerint a keresetlevélnek tartalmaznia kell a tény-, és jogállításokat is, valamint elő kell adni minden releváns tényt. A korábban hatályos Pp. is elvárta a felektől az okiratok csatolását, azonban az új perjogi kódex alapján, ezen túlmenően, még a bizonyítási indítványokat is meg kell tenni. Ez alapján még inkább elmozdulás figyelhető meg a szubsztanciálás elve felé.⁶⁵

Amennyiben nem tartalmazza a keresetlevél ezeket a követelményeket, vagy bármi-féle perakadály merül fel, akkor a bíróság nem foglalkozhat érdemben vele, vissza kell azt utasítania. Ha ezek a felmerült hibák orvosolhatók, akkor a bíróság hiánypótlási felhívást bocsát ki, viszont, ha ennek a felperes nem tesz eleget, akkor ennek szintén visszautasítás az eredménye.⁶⁶

Szintén újítás, hogy az érvényesíteni kívánt jogot konkrét jogszabályhely alapján kell megjelölni, valamint szükséges a jogi érvelés levezetése is, szemben a korábbi szabályozással, ahol elegendő volt a keresetlevélben megjelölt tényekből és bizonyítékokból megállapítani a felperes által érvényesíteni kívánt jogot. Az értelmező rendelkezések között a jogalkotó rögzíti az érvényesíteni kívánt jognak és a jogalapnak is a fogalmát. Ezáltal a jogállítás történhet a konkrét jogszabályhely megjelölésével, valamint a jogszabályi rendelkezés tartalmának a meghatározásával.⁶⁷

A bizonyítási indítványban meg kell jelölni a bizonyítani kívánt tényeket, a bizonyítási módot, a bizonyítási eszközöket és meg kell indokolni, azoknak bizonyításra való alkalmasságát is.⁶⁸ A bizonyítékok megjelölése és az okirati bizonyítékok csatolása a korábbi törvényben is követelmény volt, viszont az új Pp. a bizonyítási indítványok előterjesztését is a keresetlevélhez, valamint a perfelvételi szakhoz kapcsolja. Perhatékonyság szempontjából indokolt, hiszen az alperesnek lehetősége van már az ellenkérelmében reagálni az előterjesztett bizonyításra, illetve esetlegesen ellenbizonyítást tenni. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a keresetlevelet vagy ellenkérelmet követően már nincs lehetőség további bizonyítási indítványok megtételére. Egészen a perfelvételi szak lezárásáig, a percezúráig megtehetik, a prekulziós hatás csak ezt követően áll be. Sőt az érdemi tárgyalási szak alatt is lehet indokolt esetben utólagos bizonyítást előterjeszteni.⁶⁹

1. 2. Ellenkérelem

A viszontkereset az alperes „támadási eszköze” a felperessel szemben. A korábbi Pp. szerint az alperes az első fokú ítélet hozatalát megelőző tárgyalás berekesztéséig teheti meg a viszontkeresetet, törvényszék előtt indult tárgyalás esetén pedig az első tárgyalást követő 30 napon belül van helye.⁷⁰ Az új Pp.-ben az eljárás megosztásra került, a perfelvételi szakban kell megtenni perfelvételi nyilatkozatokat – így a viszontkeresetet is – az érdemi szaknál már nem lehet azt előterjeszteni. Az ellenkérelem benyújtása csak írásban történhet, a tartalmi követelményeit a Pp. írja elő, a kereset-

⁶⁵ PÁKOZDI 2017, 346. p.

⁶⁶ SZABÓ 2017a, 380. p.

⁶⁷ T/11900. számú törvényjavaslat indoklása. 325. p.

⁶⁸ Pp. 275. §.

⁶⁹ T/11900. számú törvényjavaslat indoklása. 326–327. pp.

⁷⁰ 1952. évi III. törvény 147. § – 147/A. § (1) bek.

levélhez hasonlóan 3 részre – bevezető, érdemi, záró részre – osztódik, a keresetlevélre vonatkozó szabályokat kell rá alkalmazni.

A perfelvételi eljárás során határidőkhöz kötött: a kereset kézbesítésétől számított 45 napon belül – hosszabbítás esetén további 45 napon – lehet előterjeszteni. Kivéve pl. végrehajtás megszüntetése és korlátozása iránt indult per, vagy végrehajtási eljárásba történő bekapcsolódás iránti per, ahol 15-15 nap, illetve soron kívüli munkaügyi per, ahol 15 nap.⁷¹ Az új Pp. újszerűsége abban nyilvánul meg, hogy ha a felperes írásbeli ellenkérelmet a viszontkeresetre nem nyújt be, akkor a felperes bírósági meghagyással marasztalható el. A korábbi szabályok szerint bírósági meghagyásra akkor volt lehetőség, ha az alperes az első tárgyalást elmulasztotta. Így tehát függetlenül kereset vagy viszontkereset alapján is kiszabható a bírósági meghagyás.

1. 3. Válasz, viszontválasz

A bíróság a keresetet és ellenkérelmet követően felhívhatja a felperest válaszra, az alperest pedig viszontválaszra. Fontos, hogy a felperes válasziratot csak akkor nyújthat be, ha azt a bíróság kéri, ellenkező esetben hatálytalan a válaszirat. Ezzel is azt kívánja elérni, hogy a fél szakszerűen készítse el a keresetlevelet, készüljön fel a tárgyalásra. A válasziratban és a viszontválaszban a bíró által feltett és fel nem tett kérdésekre is nyilatkozatot tehet.⁷² A válaszirat a felperes reagálását tartalmazza az alperes tény-, és jogállásaira tekintettel, hogy az alperes által feltüntetett bizonyítékokat miként vitatja. A viszontválasz pedig a válasziratra vonatkozó nyilatkozatokat tartalmazza.

1. 4. Beszámítást tartalmazó irat

Újítás, hogy a beszámítási kifogást a keresettel és a viszontkeresettel azonos szintű eljárásjogi intézményként szabályozza a most már a Pp.. Szabó Imre által idézett *Pecsenye Csaba* szerint kíváncsalmként jelent meg, hogy a kereset, viszontkereset és a beszámítási kifogás egy időkeretben kerüljenek meghatározásra, ezzel is hozzájárulva a perek elhúzódsának megakadályozásához.⁷³ Tehát a beszámítási kifogást a viszontkeresettel együtt kell benyújtania az alperesnek.

2. Perindítás az 1952. III. törvény és a 2016. CXXX. törvény szemszögében

Az 1952. évi III. törvény szerint a beérkezett keresetlevelek tekintetében a bíróságnak elsődlegesen azt kellett megállapítania, hogy az rendelkezik-e azokkal kötelező elemekkel, amik alkalmassá teszik a tárgyalás kitűzésére. Így a bíróság a beérkezést követő harminc napon belül köteles volt megvizsgálni, hogy van-e szükség áttételre, illetve idézés kibocsátása nélküli elutasításra vagy szükséges-e visszaadni azt hiánypótlás vé-

⁷¹ Pp. 535. § (2) bek., 560. § (1) bek., Pp. 516 § (2) bek. a) pont.

⁷² Pp. 189. § (4) bekezdés.

⁷³ SZABÓ 2017a, 380. p.

gett.⁷⁴ A vizsgálat után sor került a keresetlevél kézbesítésével egyidejűleg az alperes idézésére az első tárgyalásra, ahol kétféleképpen nyilatkozhatott: alaki, vagyis pergátló kifogással vagy élhetett érdemi védekezéssel. Kivételesen felszólítható volt, hogy érdemi védekezését is terjessze elő alaki védekezése mellett. A kereset bírósághoz érkezését követő harminc napon belül ki kellett tűzni az első tárgyalást.⁷⁵

Az új szabályok szerint is elsőként a befogadhatóságot kell vizsgálni. Ha nem megfelelő a keresetlevél, akkor a bíróság visszautasítja azt, tehát nem engedi bírósági útra a felperes által érvényesíteni kívánt anyagi jogot. Ez a végzés fellebbezhető. Ha nem kerül sor visszautasításra, akkor megkezdődik a perfelvétel, amelynek első lépcsőfoka, hogy a bíróság rendelkezésére álljon a két alapírat: a keresetlevél és az ellenkérelem. Az új perszerkezet tehát annak a megszüntetésére irányul, hogy a bíróság és a felperes ne az első tárgyaláson szembesüljön az alperesi védekezéssel, a korábbi Pp. azon rendelkezését kívánja elkerülni, amely kimondta, hogy az alperes ellenkérelmét legkésőbb az első tárgyaláson köteles előterjeszteni.

Korábban a perek elhúzódtát okozta az is, hogy a bíró csak a felperes egyoldalú nyilatkozatát ismerte, az alperesi védekezésről csak az első tárgyaláson szerzett tudomást, ahol felmerülhettek olyan kérdések, amikre a felek határidőt kértek, hogy nyilatkozatukat előterjesszék, vagy az alperes védekezését írásban nyújtotta át a felperesnek, amit szükséges volt a tárgyaláson elolvasnia. Ezekben az esetekben sokszor nem volt lehetőség az azonnal reagálásra, aminek rendszerint halasztás lett az eredménye.

Az osztott perszerkezet megszüntetni akarja ezt az elhúzódtát. A perfelvételi szakban a bíróság és a felek együtt tárják fel az eljárás kereteit, a feleket a jóhiszeműség követelménye, a bíróságot pedig a közrehatási kötelezettség, az anyagi pervezetés terheli. Ennek megoldására az új Pp. egyik újítása az, hogy a bíróság a keresetlevél kézbesítésével egyidejűleg felhívja az alperest, hogy a kézbesítéstől számított negyvenöt napon belül kötelező jelleggel, írásban érdemi ellenkérelmét terjessze elő – bonyolult, nagy terjedelmű ügy esetében a bíróság alperesi kérelemre további negyvenöt nappal meghosszabbíthatja –, tehát erre ne az első tárgyaláson kerüljön sor. További újítás az is, hogy a kereset közlésével egyidejűleg nem kerül sor az első tárgyalás kitűzésére, hanem az csak az érdemi ellenkérelem benyújtását követően történik.⁷⁶

Az 1952. évi III. törvénynek megfelelően, ha az alperes a határidőn belül nem védekezett, akkor bírósági meghagyás kibocsátásának volt helye és úgy kellett tekinteni, mintha az alperes nem vitatta volna a keresetben foglaltakat.⁷⁷ Azonban az új Pp. szerint, a bíróság tárgyalás tartása nélkül, hivatalból kibocsáthatja azt, hiszen csak az érdemi ellenkérelem benyújtását követően kerül sor a perfelvételi tárgyalás kitűzésére. A bírósági meghagyásra vonatkozó korábbi általános, formális ellenvetést tartalmazó ellentmondás nem elegendő, a bírósági meghagyás nem veszíti hatályát, részletesen kell azt vitatni és azzal egyidejűleg az írásbeli ellenkérelmet (vagy beszámítást) is elő kell terjeszteni.⁷⁸ Ennek is az a célja, hogy a jogvita minél hamarabb tisztázódjon.

⁷⁴ 1952. évi III. törvény 124. §.

⁷⁵ 1952. évi III. törvény 125. §.

⁷⁶ Pp. 179. § (1) bekezdés.

⁷⁷ 1952. évi III. törvény 136. § (2) bekezdés.

⁷⁸ T/11900. számú törvényjavaslat indoklása. 334. p.

3. A perfelvételi tárgyalás

A perfelvételi szakasz célja a jogvita kereteinek a meghatározása. Ez az a fázis, amikor a felek és a bíróság közötti kommunikáció megkezdődik. Az első tárgyalást mindig egy írásos szakasz előzi meg, a keresetet és az ellenkérelmet követően a bíróság további írásbeli előkészítést rendelhet el (választ, viszontválaszt).⁷⁹

A felek megjelenési kötelezettsége elvart a perfelvételi tárgyaláson, hiszen azon a jogvita kereteit kívánják meghatározni. Elmulasztását szigorúan szankcionálja a törvény: az eljárást hivatalból megszünteti. A perfelvétel lényegét adja, hogy a feleknek személyesen vagy olyan meghatalmazott útján kell megjelenniük, akik rendelkeznek a megfelelő ismeretekkel a felmerülő ténykérdések tekintetében, illetve nyilatkozni is tudnak az ellenérdekű fél állításaira.⁸⁰ A fél köteles gondoskodni, hogy a jogi képviselője reagálni tudjon a perfelvételi tárgyaláson felmerült ténykérdésekre. Ma leginkább az a gyakorlat, hogy a képviselő határidőt kér, majd a féllel egyeztetve írásban nyilatkozik. Az új Pp. 192. §-a szerint a perfelvételi tárgyalás halasztásának nincs helye csak azért, mert a „a fél képviselője a nyilatkozatot azért nem tudja megtenni, mert a jelen nem lévő fél vagy annak más képviselője rendelkezik a szükséges ismeretekkel.” Így a gyakorlat talán azt fogja kimunkálni, hogy a jogi képviselő mellett a tárgyaláson jelen kell lennie a félnek, vagy annak egyéb képviselőjének, akik a tényállással kapcsolatban kellő ismerettel rendelkeznek. De az bizonyos, hogy ezt automatikusan nem fogják tudni a jogi képviselők akceptálni.⁸¹

Az új Pp. már nem tartalmazza azt, hogy a bíróság megszünteti az eljárást, ha az egyik fél sem jelenik meg az első tárgyaláson, hiszen evidens, hogy a felek a saját ügyüknél jelen legyenek. A felperes számára sem biztosítja a tárgyalás távollétében való megtartását, hiszen ez a perfelvételi tárgyalás funkciójának a betöltését akadályozná.⁸² Mulasztás esetén a preklúzió következménye áll fenn, a bíróság a rendelkezésre álló peranyag alapján dönt. Ha a jelenlévő fél kéri a tárgyalás megtartását, akkor úgy kell tekinteni, mintha a mulasztó is jelen lenne, hiszen a perviteli felelőssége fenn állt, saját felelőtlensége zárta ki a további perbeli cselekményekből.⁸³

A perfelvételi tárgyalás kezdetén az eljáró bíró összegzi a perfelvételi nyilatkozatban foglaltakat. Ideálisan arra irányul, hogy a jogvita előkészítésre kerüljön az érdemi tárgyalásra, az ügy ténybeli és jogi alapja, valamint a bizonyítás iránya is véglegesen rögzüljön, ne legyen szükség további perfelvételi tárgyalás tartására. A bíró összegzése lényegében az anyagi pervezetés megnyilvánulása, annak elkerülése érdekében, hogy a félreértelmezés kizárható legyen.⁸⁴ A tárgyaláson lehetőségük van a feleknek arra, hogy további perfelvételi nyilatkozataikat előadják.

A perfelvétel lezárása három lehetséges módon valósulhat meg: a legegyszerűbb, amikor az ellenkérelem előterjesztését követően a bíró kitűzi a perfelvételi tárgyalást, mert további írásbeli perfelvétel elrendelését nem tartja szükségesnek. A másik lehető-

⁷⁹ T/11900. számú törvényjavaslat indoklása. 338. p.

⁸⁰ ÉLESS – ÉBNER 2014, 390. p.

⁸¹ WALLACHER 2017, 532–533. pp.

⁸² T/11900. számú törvényjavaslat indoklása. 339. p.

⁸³ T/11900. számú törvényjavaslat indoklása. 339. p.

⁸⁴ T/11900. számú törvényjavaslat indoklása. 338. p.

ség, hogy a bíró még nem lát kellően tisztán, ezért további írásbeli perfelvételt rendel el, a perfelvételi tárgyalás kitűzése nélkül. Ezzel lehetőséget teremt arra, hogy a felek megfelelően előkészíthessék a perfelvételi tárgyalást. Ez oly módon történik, hogy a bíró az ellenkérelmet megküldi a felperesnek, hogy határidőn belül terjesszen elő válasziratot, majd azt megküldi az alperesnek, hogy arra viszontválasszal reagáljon. A harmadik eset, amikor a bíróság perfelvételi tárgyalás kitűzése nélkül lezárja a perfelvételt.⁸⁵ Arra, hogy a perfelvételi szakot tárgyalás tartása nélkül zárja le a bíróság, kevés esély van, hiszen az alperes ellenkérelme tartalmazhat olyan tényeket, amit a kereset nem érint, és amire a felperesnek reagálnia kell. Ez megtehető a perfelvételi tárgyaláson vagy a válasziratban is, azonban a válaszirat betérjesztését követően kötelező perfelvételi tárgyalást tartani. Azonban, ha mégis úgy ítéltethető meg, hogy nem tartalmaz új felvetést az ellenkérelem, nehéz azt elképzelni, hogy a felperes reagálás nélkül hagyná az ellenkérelmet a perfelvételi tárgyaláson.⁸⁶

4. A perfelvételi szak lezárása és a cezúra intézménye

Perfelvétel lezárása akkor történhet, ha a felek megtették végleges perfelvételi nyilatkozataikat vagy megvolt erre a lehetőségük, illetve a tárgyalás halasztásának feltételei nem állnak fenn, valamint megtörtént a felek figyelmeztetése és lehetőség adása további nyilatkozat megtételének.⁸⁷ A perfelvétel lezárása végzéssel történik, miután a felek megtették végső nyilatkozataikat. Ez a végzés nem fellebbezhető és a perfelvételi szak lezárásának tényét tartalmazza, befejezi az első szakaszt és megnyitja a másodikat. A percezúra a perkoncentráció megvalósítását célozza azáltal, hogy az érdemi elbíráláshoz szükséges bizonyítási irányt határozza meg. Az új eljárás eredménye az eljárás egyszerűsödése. Mind a felek, mind a bíróság teljes, felderített képet kap az eljárás korai szakaszában, egyik félnek sem kell találgatnia a bíróság döntése tekintetében, legfeljebb a bizonyítás eredményében nem lehetnek biztosak.⁸⁸ A cezúra lényege, hogy „a szakaszhatár átlépése nélkül a bíróság nem kezdi meg a jogvita érdemi elbírálásához szükséges (nem likvid) bizonyítás foganatosítását.”

A cezúra összefoglalja az állítási szakasz eredményeit, valamint megállapítja az érdemi, bizonyításfelvételi szakasz feladatait. *Döme Attila* ezt közbenső határozatként nevesíti, szerinte több ez, mint bizonyítást elrendelő végzés, azonban nem is tekinthető ítéletnek, mert jogokról és kötelezettségekről sem határoz. Tartalmaznia kell a bizonyítandó tényeket, a bizonyításra alkalmas indítványokat, illetve a hivatalból elrendelt bizonyítási cselekményeket, valamint a bizonyításhoz kapcsolódó határidőket. A cezúra legfőbb következménye a preklúzió, a bíróság ezt követően már nem fogadhatja be a felek védekezési

⁸⁵ 2016. évi CXXX. törvény 187. §.

⁸⁶ NOVÁK ZOLTÁN SEBESTYÉN: *Új Pp.: A kétosztatú perszerkezet*. <https://jogaszvilag.hu/rovatok/szakma/az-uj-pp-a-ketosztatu-perszerkezet> (Letöltve: 2017. február 1.)

⁸⁷ Pp. 194. §.

⁸⁸ DÖME ATTILA: *A perkoncentráció kulcsa: a közbenső határozat*. In: Németh János – Varga István: *Egy új polgári perrendtartás alapjai*. HVG-ORAC. Budapest, 2014. 415. p.

és támadási eszközeit, indítványait, azok későbbi előterjesztésére már nincsen lehetőség, valamint a kereset és ellenkérelem megváltoztatását sem engedi főszabály szerint.⁸⁹

5. A keresetváltoztatás által felvetett problémák és azok megoldása

5. 1. Keresetváltoztatás a perfelvételi szakban

Az 1952-es Pp. problémája az volt, hogy a bíró nem tudta megakadályozni, hogy a felek elhúzzák a pert. Az új szabályozás törekvése, hogy ezeket határidőkhöz kösse. Tipikus példája ennek, hogy a keresetváltoztatást, az ellenkérelem-változtatást, valamint a bizonyítási indítványok megtételét a perfelvételi szakaszhoz köti. A keresetváltoztatás korlátozásának okai: a perelhúzóadás megakadályozása, a perhatékonyság, valamint az eljárás ésszerű időn belüli befejezése. Ezért, mind a felperes, mind pedig az alperes vonatkozásában fennáll az elvárás, hogy a keresetet, viszontkeresetet, beszámítási kifogást megfelelően készítse elő. A felperes keresetének tartalmaznia kell a kereseti kérelmet, az érvényesíteni kívánt jogot és az azt alátámasztó tényeket. Ezek közül bármelyik megváltoztatása keresetváltoztatásnak minősül. Ez igaz a viszontkeresetre és az ellenkérelemre is.

Azonban a keresetváltoztatás csak a törvény által felállított kereteken belül valósulhat meg. Alaki feltétele, hogy a fél meghatározott határidőben terjessze elő a keresetváltoztatás iránti kérelmet – akár írásban, akár szóban a perfelvételi tárgyaláson – a tudomásszerzéstől számított 15 napon belül, anyagi feltételét pedig, a 185. § tartalmazza: a megváltoztatott keresetnek ugyanabból, vagy azzal összefüggő jogviszonyból kell származnia, tehát az összefüggésnek ténybeli vagy jogi alapon kell fennállnia. Ennek tekintetében tehát keresetváltoztatásnak a kereseti kérelem, a jogállítást, és ezek ténybeli alapja, azaz a tényállítást megváltoztatása minősül. Ugyanezen követelmény az ellenkérelem-változtatására is vonatkozik, így ellenkérelem-változtatásnak minősül a védekezés alapjául szolgáló tényállítást, jogállítást és az elismerés megváltoztatása.⁹⁰ Ha nem ugyanabból vagy azzal összefüggő jogviszonyból származik, akkor elutasításnak van helye, ha alaki vagy tartalmi hiányosságtól szenved, akkor pedig visszautasítási ok áll fenn.⁹¹

A korábbi Pp. nem tartalmazta a keresetváltoztatás fogalmát, helyette negatív megközelítést alkalmazott.⁹² A felperes a keresetét a tárgyalás berekesztéséig bármikor

⁸⁹ DÖME 2014, 397. p.

⁹⁰ T/11900. számú törvényjavaslat indoklása. 335–336. pp.

⁹¹ Pp. 185. § (3) bek., 176. § (1) bek.

⁹² 1952. III. törvény 146. (5) Nem keresetváltoztatás az, ha a felperes

a) a keresettel érvényesített jog megváltoztatása nélkül annak megalapozására újabb tényeket hoz fel, vagy a felhozottakat kiigazítja,

b) az eredetileg követelt dolog helyett, utóbb beállott változás folytán más dolgot vagy kártérítést követel,

c) a keresetét leszállítja, illetve az eredetileg nem követelt járulékokra vagy a követeléseknek, illetőleg járulékoknak a per folyamán esedékessé vált részleteire is kiterjeszti,

d) megállapítás helyett teljesítést vagy teljesítés helyett megállapítást követel (123. §).

1952. III. törvény 391/A. § (4) Az (1) bekezdésben foglalt rendelkezés nem zárja ki, hogy a felperes az (1) bekezdésben megjelölt határidőn túl az alperes hozzájárulása nélkül

a) az eredetileg követelt dolog helyett utóbb beállott változás folytán más dolgot vagy kártérítést követelhessen;

b) ugyanazon jogviszony alapján más jogkövetkezmény alkalmazását kérhesse;

megváltoztathatta és a kereset, viszonkereset, beszámítás változtatására is csak szűk korlátozást tartalmazott a törvény. Az ellenkérelem vagy viszonkereset megváltoztatására pedig lényegében az egész elsőfokú eljárás során lehetőség volt. Az új Pp. azonban meghatározza a keresetváltoztatás fogalmát, amit az Értelmező rendelkezések között helyez el. „Ha a fél a keresetével – ideértve a viszonkeresetet és beszámítást is – összefüggésben előadott korábbi tényállításához képest eltérő vagy további tényre hivatkozik, jogállításhoz, illetve jogi érveléséhez képest eltérő vagy további érvényesíteni kívánt jogot állít, illetve jogi érvelésre hivatkozik, vagy kérelméhez képest a kérelem, illetve annak valamely része összecszerűségét vagy tartalmát megváltoztatja, vagy további kérelmet terjeszt elő.”

A perfelvételi szak, tehát arra való, hogy tisztázódjanak a jogvita személyi és tárgyi keretei. Ez azt jelenti, hogy megadják a feleknek azt a lehetőséget, hogy egymás előadásaira, valamint a korábbi nyilatkozataikra, állításaikra tekintettel változtassanak a kereseten, illetve az ellenkérelmen. Ezek érdemi elbírásához 3 elemet kell rögzíteni: a kereset tartalmát, az érvényesíteni kívánt jogot, valamint a tényállást. Míg a perfelvételi szakban szabadon változtathatja a felperes a keresetét és az alperes az ellenkérelmét, addig az előkészítő szak lezárásával rögzül a kereset, a viszonkereset és a beszámítás is, a cezúrát követően főszabály szerint a keresetváltoztatásnak nincs helye.

Kivételt tartalmaz a törvény, kizárólag akkor megengedett, ha a fél önhibáján kívüli okra vonatkozik: van lehetőség az érdemi szakaszban is változtatásra, vagy bizonyíték felvételére, ha a hivatkozott tény vagy bizonyíték utóbb keletkezett vagy a fél utóbb szerzett róla tudomást, vagy a relevanciájára csak később derült ki. Ez azt is biztosítja, hogy a fél ne hivatkozhasson rá később perújítási okként, ha az előkészítő szak lezárása folytán már nem tudta felhozni az eljárásban.⁹³

5. 2. Keresetváltoztatás az érdemi szakban

Az érdemi tárgyalási szakaszban csak a perfelvételi végzésben meghatározott kerektek között, az abban rögzült perfelvételi nyilatkozatokra tekintettel van lehetőség a bizonyítás lefolytatására és az érdemi döntés meghozatalára. A főszabály az, hogy keresetváltoztatásra nincsen lehetőség a cezúrát követően, viszont ha új nóvum merül fenn, akkor nem lehet eltekinteni tőle. Ezért, ha a fél olyan tényről tud állítani, amely tény később következett be, vagy önhibáján kívül később jutott a tudomására, akkor azt felhozhatja.

Amennyiben keresetváltoztatás vagy ellenkérelem-változtatás történt, a ténybeli változást valahogy bizonyítani kell, a perfelvételi nyilatkozatokat be kell szerezni, azokat meg kell vitatni, ami lényegében a perfelvételi szakasz újrakezdését jelenti, azonban már az érdemi szakaszban jár az eljárás, így erre nincsen lehetőség. A perfelvétel kiegészítés esetén párhuzamosan és egyidejűleg folyik az előkészítő és az érdemi szakasz.⁹⁴

c) a keresetét felemelhesse vagy leszállíthassa, illetve az eredetileg nem követelt járulékokra vagy a követeléseknek, illetőleg járulékoknak a per folyamán esedékessé vált részleteire is kiterjeszthesse;

d) megállapítás helyett teljesítést vagy teljesítés helyett megállapítást követelhesen (123. §).

⁹³ ZSITVA ÁGNES: *Gondolatok a keresetváltoztatás jogintézményéről az új Pp. szellemében*. <https://jogaszvilag.hu/rovatok/szakma/gondolatok-a-keresetvaltoztat-as-jogintezmenyerol-az-uj-pp-szellemeben> (Letöltve: 2017.10.11)

⁹⁴ T/11900. számú törvényjavaslat indoklása. 351. p.

A bíróság a változtatást közli az ellenérdekű féllel és megfelelő határidő tűzésével lehetőséget ad neki a perfelvételi nyilatkozata megtételére. Ha a határidő eredménytelenül telik el, akkor a mulasztás jogkövetkezményei az irányadóak, úgy kell tekinteni, hogy nem nyilatkozott, tehát elfogadja azt.

A keresetváltoztatás korlátozása kettős hatású: egyrészt a keresetváltoztatás megengedése növeli a pertartamot, korlátozása viszont bár csökkenti azt, azonban az új per lefolytatását eredményezheti, ha az új tények, körülmények azt alátámasztják. Keresetváltoztatással a peranyag jelentős mértékű átalakítását nem célszerű engedélyezni, hiszen az olyan helyzetet eredményez, mintha szinte az egész eljárást meg kellene ismételni. Ezt nem az osztott perszerkezet bevezetése indokolta, hanem perhatékonysági ok, hiszen az osztott perszerkezet mellőzésével sem lehetne ilyen mértékű változtatást engedélyezni.⁹⁵

6. Érdemi szak

A perfelvétel lezárását követően a feleknek több lehetőségük van, egyezséget köthetnek, közvetítői eljárásban vehetnek részt, vagy az eljárás érdemi szakba léphet, mely rögtön megtörténhet, vagy később kerülhet kitűzésre.

Az osztott perszerkezetben a perfelvételi szaknak, a perfelvételi tárgyalásnak van nagyobb jelentősége, az érdemi szakhoz csak a bizonyítás lefolytatása és az ítélet meghozatala tartozik. A perfelvétel során, annak eredményeként létrejött végzésben meghatározott keretek között, a kereset, ellenkérelem, bizonyítási indítványok figyelembevételével történik a bizonyítás. Főszabály szerint már nem megváltoztatható meg sem a tényállítás, sem a jogállítás, sem a bizonyítási indítványok. Azonban, ha új novum merül fel, attól nem lehet eltekinteni, az célszerűtlen lenne. Ezeket a szabályokat az előző fejezetében ismertetem.

A felek jelenléte már nem feltétlenül szükséges, lehetősége van mindkét félnek ahhoz, hogy kérje a tárgyalás távollétében történő megtartását, azonban, ha egyik fél sem kéri, akkor az érdemi tárgyalás elmulasztása a szünetelés jogkövetkezményét vonja maga után.⁹⁶

Mint fentebb már említettem, ebben a szakaszban további perfelvételi nyilatkozat, bizonyítási indítvány megtételére főszabály szerint már nincsen lehetőség. Az utólagos bizonyítás, amit a Pp. 220. §-a tartalmaz, olyan problémát vet fel, hogy az adott bizonyíték valóban utóbb keletkezettnek minősül-e. Utólagos bizonyításnak a perfelvétel lezárását követően előterjesztett bizonyításokat tekintjük. A törvény megengedi az utólagos bizonyítást, ha azt utóbb keletkezett tény vagy körülmény indokolja, relevanciájára csak később derül fény. „Azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a félnek mindig külön a 220. §-nak megfelelő nyilatkozatot kell tenni akkor, ha utólagos bizonyítással kíván élni vagy olyan tény, információ merült fel a perben, melyet bizonyítékként kíván felhasználni.” Tehát a félnek egy formális nyilatkozatot kell tenni, hogy utólagos bizonyítással kíván élni. Például ilyen eset, ha a felperes által megidézett tanú olyan információt közöl, ami az alperes tényállításainak és cáfolatainak bizonyítására is alkalmas. De ugyanilyen az okirat

⁹⁵ WALLACHER 2017, 531. p.

⁹⁶ Pp. 121. § (1) bekezdés

esete is, amikor olyan okirat kerül csatolásra, ami a hasonlóan az előbbi esethez, a másik fél védekezését is alátámasztja. Az utólagos bizonyítás azon problémái, hogy a fent említett módon keletkezett bizonyítékokat hogyan kell értelmezni, szükséges-e, lehet-e azokat szétválasztani, csak gyakorlati kimunkálást követően lehet megállapítani.⁹⁷

VI. Az osztott perszerkezet eltérő rendelkezései

1. A járásbíróóság hatáskörébe tartozó perekben jogi képviselő nélkül eljáró félre vonatkozó szabályok

Az új perrendtartás szerint, mostantól a törvényszék lesz az általános hatáskörű bíróság, ezért a törvény az osztott perszerkezetet is erre modellezi. A törvényszéki és járásbíró-sági szinten a perrend egységes, osztott perszerkezet alapján jár el mindkét esetben a bíróság, de minimális eltérés az eljárások között mégis van, amely a kötelező jogi képviselétől fakad. Míg a törvényszéki eljárásban a törvény kötelező jogi képviselő eljárását írja elő, addig a járásbíróóság előtt továbbra sincs ügyvédkényszer.⁹⁸ A fél maga választ, hogy jogi képviselővel, vagy anélkül kíván eljárni. Amennyiben úgy dönt, hogy jogi képviselőt vesz igénybe, akkor rá a XI-XIV. fejezet szabályai irányadóak. A törvény lehetőséget teremt, hogy a fél egyszer visszatérhessen a személyes eljárásra, újabb áttérésre nincsen lehetőség, mivel ez a jóhiszeműség követelményét sértené.

A járásbíróóság előtt személyesen eljáró félre jelentős könnyítések vonatkoznak. A korábbi Pp. értelmében a lakóhely szerint illetékes bíróság előtt panasznapon jegyzőkönyvbe mondhatta keresetét a személyesen eljáró felperes. Az új szabályok szerint a keresetet, az ellenkérelmet formanyomtatványon kell benyújtania, aminek kitöltéséhez a szükséges tájékoztatást megadják a félnek. Valamint továbbra is lehetősége van jegyzőkönyvbe mondani a beadványokat. A felperes keresetlevelének tartalmaznia kell a tény-, és jogállításait, hogy mi a kérelme és mire kéri a marasztalást, a jogi érvelés és a jogszabályhelyek megjelölése nélkül. Ennek hiányában hiánypótlás rendelhető el.⁹⁹

Keresetváltoztatás, ellenkérelem-változtatás a törvényszéki szabályoknak megfelelő, némi különbséggel, mivel a fél személyesen jár el, így nem köteles azt írásban előterjesztetni, a tárgyaláson szóban is előadhatja.¹⁰⁰ A járásbíróóság előtti eljárás esetén a törvény a szóbeliséget hangsúlyozza, azonban a bíróság dönthet írásbeli előkészítésről.

Az osztott perszerkezetre tekintettel, a felekkel szembeni elvárás a járásbíró-sági szinten is magasabb, melyet az anyagi pervezetés ellensúlyozhat. A bíróság anyagi pervezetése még hangsúlyosabb, mert a jogi szaktudással nem rendelkező fél számára iránymutatást kell nyújtania. Tájékoztathatja a felet a tény- és jogállítással, a kereseti

⁹⁷ WALLACHER 2017, 533. p.

⁹⁸ T/11900. számú törvényjavaslat indoklása. 360. p.

⁹⁹ KÖBLÖS ADÉL: *Mennyire lesz egységes vagy differenciált az új polgári perrendtartás?* <https://jogasvilag.hu/rovatok/szakma/mennyire-lesz-egyseges-vagy-differencialt-az-uj-polgari-perrendtartas> (Letöltve: 2017. 10. 15.).

¹⁰⁰ Pp. 250. §

kérelemmel kapcsolatban, a bizonyítási indítványokkal tekintetében a releváns tényekről, a bizonyítási teherről és hogy mit kell bizonyítani.

2. Az osztott perszerkezet a különleges eljárásokban

A különleges pereket a korábbi polgári perrendtartás Negyedik része, Különleges eljárások címszó alatt tartalmazta, az új Pp. a Hetedik részében szabályozza. Ezek azok az eljárások, ahol sajátos a pertárgy, az általános rendelkezéstől eltérő, különös szabályok vonatkoznak rájuk. A korábbihoz képest csökkentette számukat: kikerülnek a közigazgatási perek, a fizetési meghagyás perek és az alkotmányjogi panasz esetén indított eljárások helye pedig megváltozott.

2. 1. Személyi állapotot érintő perek eljárási szabályai

Az osztott perszerkezet a személyi állapottal kapcsolatos perekben, mint általános, közös szabály jelenik meg. Ezekben a perekben a felek személyes meghallgatása kiemelt szerephez jut, ezért a törvény kizárja a válasz-viszontválasz előterjesztésének a lehetőségét, csak a keresetet és az ellenkérelmet kell a bírósághoz benyújtani, a jogvita kereteit a perfelvételi tárgyaláson kell megvitatni, épp ezért, az első tárgyalás mellőzését sem engedi. A perfelvételi tárgyaláson a felek jelenléte kötelező, nem megjelenésük a mulasztás jogkövetkezményeit vonják maguk után. A felperes mulasztása az eljárás hivatalból történő megszüntetését eredményezi, az alperes esetén pedig, ha a felperes megjelenik a tárgyaláson és kéri annak megszüntetését.¹⁰¹

2. 2. Házassági bontóper

A házassági bontóperekben a perfelvételi tárgyalásra vonatkozóan további szabályozást határoz meg. A főszabály az, hogy a cezúra meghozatalát követően nincs lehetőség az érdemi tárgyalás azonnali megtartására. Azonban a törvény enged kivételt, ha a fél személyes meghallgatás nem szükséges vagy a feleknek nincs közös kiskorú gyermeke, akkor a perfelvétel lezárását követően nyomban érdemben lehet a pert tárgyalni.¹⁰²

2. 3. Sajtó-helyreigazítás iránt indított per

Sajtóperekben szintén osztott perszerkezet szerint jár el a bíróság. A pert akkor lehet indítani, ha a sajtószerv határidőben nem vagy nem a helyreigazítási kérelemnek megfelelően teljesíti. Az a funkciója, hogy a sérelmet szenvedett fél minél hamarabb részesüljön hatékony jogvédelemben. Ha a keresetlevél perfelvételre alkalmas, akkor 15 napon belül ki kell tűzni a perfelvételi tárgyalást és fel kell hívni az alperest az ellenkérelmének az előterjesztésére. Ha az alperesi sajtószerv elmulasztotta a perfelvételi tárgyalást és érdemi

¹⁰¹ T/11900. számú törvényjavaslat indoklása. 429. p.

¹⁰² Pp. 456. § (4)-(6) bek.

védekezést sem terjesztett elő, akkor a perfelvétel lezárását követően ítéletben marasztalható. Az érdemi tárgyalás a perfelvétel lezárását követően azonnal megtartható.¹⁰³

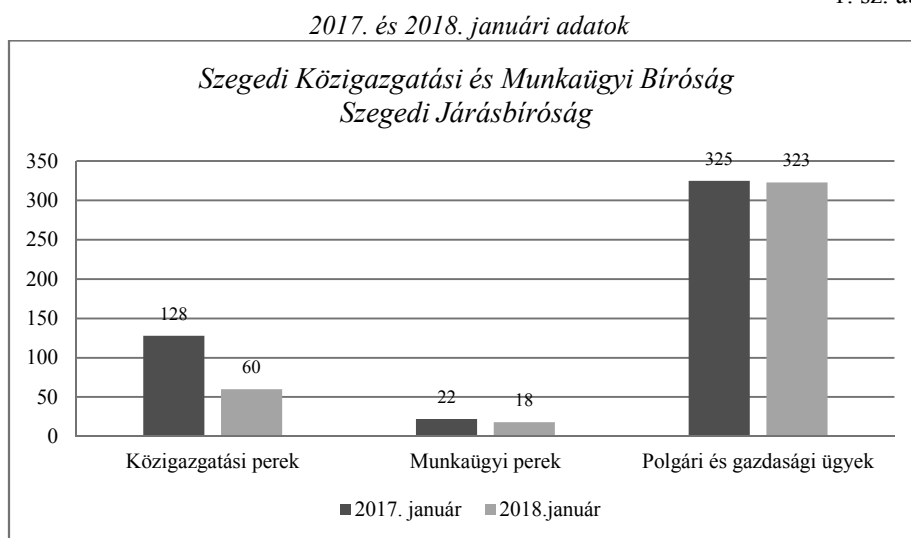
2. 4. Munkaügyi perek

A munkaügyi perekben az eljárási szabályok és a tárgyalási rend lényegében megegyezik az általános szabályokkal. Az 1952-es Pp. ezeket a pereket úgy szabályozta, hogy az első tárgyalás az egyeztetésről szólt, ha a felek jelen voltak, akkor a bíróság megkísérelte az álláspotok egységesítését. Ha ez nem vezetett eredményre, érdemben folyt tovább az eljárás. Az új szabályozás 520. §-a szerint a perfelvételi tárgyalás egyezségkötési kísérlettel kezdődik, amely alapján a bíró megtárgyalja a felekkel a jogvitát, megkísérli a közvetítést a felek között. Tehát a törvény a perfelvételi tárgyalással kívánja az előkészítő tárgyalás funkcióját betölteni.¹⁰⁴

VII. Az új szabályozás vizsgálata gyakorlati szempontból

Gyakorlati oldalról a *Szegedi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság*, valamint a *Szegedi Járásbíróság* ügyforgalmi adatait vizsgálva megállapítható, pertípusonként változó mértékű csökkenés tapasztalható – 2018 januárjában -, egy hónap távlatában.

1. sz. ábra

¹⁰³ Pp. 497. §.

¹⁰⁴ T/11900. számú törvényjavaslat indoklása. 460. p.

2017. január hónapban a Munkaügyi Bírósághoz 22, míg 2018 januárjában 18 munkaügyi kereset érkezett. Ehhez képest a közigazgatási perekben nagy csökkenés figyelhető meg, a bírósághoz benyújtott ügyek több mint felére csökkentek. 2017. januári adatok alapján 128 ügy helyett csupán 60 került a bíróság elé. A Szegedi Járásbíróságon ilyen jellegű csökkenés nem figyelhető meg, 2017. január hónapban 325 ügy érkezett, míg 2018. január végéig 323.

Beszámolók alapján megállapítható, hogy a munkaügyi, illetve a közigazgatási ügyek számában nagyobb a csökkenés, míg a járásbírósági perek arányaikban változatlanok. A járásbírósági adatok azért nem mérvadók – és egyúttal helytállóak sem – mert a 2018. évi nagyszámú ügyindulás annak köszönhető elsősorban, hogy a 2017. évben beadott FMH-k perré alakulnak, és ami 2017-ben alakult perré, ott a 2018-ban beadott keresetlevelekre és magára az eljárásra is az 1952. évi III. törvény vonatkozik. Az ügyvédek által előterjesztett ügyek száma jelentős mértékben csökkent, hiszen a szabályok újszerűség olyan nagymértékben változtatta meg az eddigi gyakorlatot, hogy az ügyvédek bizonytalanná váltak a bírósági elvárások tekintetében, ennek oka, hogy a bíróságok az új perrend szerint nagy számban utasítják vissza az újonnan beadott kereseteket több pontból álló hiánypótlási felhívással, ezért az ügyvédek jelentős része nem igyekszik új ügyeket vállalni, egy viszonylagos gyakorlat kialakulását várják.

A statisztikai adatok alapján megállapítható ugyan a minimális mértékű csökkenés, de ebből pontos következtetéseket még nem lehet levonni, mivel a törvény hatályba lépése óta csak egy hónap telt el, így még perhatékonysági oldalról nem tudjuk azt megvizsgálni és még arra sincsen adat, hogy mennyivel is rövidül meg az eljárások időtartama.

VIII. Összegzése

Mint dolgozatomban említettem, a perhatékonyság elérése a XIX. századtól napirenden volt a jogalkotói körökben. Már az 1911-es RPP. is tartalmazta, az 1952. évi Pp. a perek tisztességes lefolytatásához és ésszerű időn belül történő befejezéséhez kapcsolja a perhatékonyság elérését, az új Pp-ben pedig már nem mint eljárási alapelvként, hanem percélként szerepel: az új perrendtartás alapvető célkitűzése a perhatékonyság rendszerszintű biztosítása.

A polgári peres eljárás hatékonyságát nagyban befolyásolja a bíró felkészültsége és pervezetése, tárgyalásvezetési technikája, az ügyvédek felkészültsége és hatékonysága, a felek eljárástámogatási kötelezettségének a megvalósulása, a rendelkezésre álló technikai eszközök alkalmazása és az ügyvitel gyorsasága is. A minőségi döntést a felek megfelelő peranyagszolgáltatásával, az eljárási cselekmények időszzerű megtételével és a hatékony bizonyítással lehet elérni. Tehát önmagában a perszerkezetnek a megváltoztatása még nem eredményezi a perek gyorsabb befejezését.

A perek akár több évig is elhúzódhattak, mert a felek visszatartották, lassan adagolták az információkat, ha valamely bizonyítás nem vezetett eredményre, akkor újabb és újabb bizonyítási indítványokat terjesztettek a bíróság elé. Az új Pp.-t elsődlegesen perhatékonysági szempont alapján hozták létre, azonban a hozzá fűzött reményeket csak akkor váltja be, ha a bírói pervezetés, valamint a felek, ügyvédek eljárástámogatási

kötelezettsége is megfelelően megvalósul. Mivel kevesebb, mint egy hónapja lépett hatályba, ezért eddig kevés gyakorlati tapasztalat áll a rendelkezésünkre. Azt azonban látni lehet, hogy mind az ügyvédekre, mind pedig a bírákra nagyobb teher nehezedik.

Elvárás a jogi képviselőkkel szemben a még hatékonyabb felkészültség, naprakész tudás, pontosság, hiszen már a keresetlevél benyújtásánál előre látniuk kell, hogy a tények alátámasztására milyen bizonyítási indítványok szükségesek. Feladatuk nehezebb lett, lévén, hogy a per korai szakaszában előre látniuk kell minden releváns körülményt, de a bírói pervezetés ezt ellensúlyozhatja. A bírók szerepe is aktívabbá válik, hiszen a felekkel együtt kell az eljárás kereteit, a tény-, és jogkérdéseket, a per tárgyát megállapítaniuk. A megnövekedett követelmények szűrőként szolgálhatnak az ügyvédi szakmán belül, hiszen e követelmények nehézsége akadályt is állíthat, a nem megfelelő felkészültséggel rendelkező, az eljárást hátráltató jogi képviselő elé.

Egyes bírók szerint ez az új szabályozás nem fogja a pereket jelentősen rövidíteni, hiszen a bírónak harminc napja van a beérkezést követően, hogy döntsön a kereset sorsáról, visszautasítsa azt, vagy megküldje az alperesnek. Ez után az alperesnek 45 nap áll a rendelkezésére – az ügy bonyolultságára tekintettel, meghosszabbítás esetén további 45 nap – az érdemi ellenkérelmének a megtételére. Ezt követi az írásbeli előkészítés, majd az első tárgyalás kitűzése, ami a bíró leterheltségére tekintettel akár hónapokkal is tovább csúszthatja az első tárgyalást. Míg eddig például a munkaügyi perek kétharmada 6 hónapon belül be is fejeződött.

Előzetes prognózist nem lehet még felállítani, azonban az egyszerűbb és kisebb pertárgyértékű pereket esetlegesen lassíthatja az új szabályozási rendszer. Mindezek mellett a felek bírósághoz fordulási jogát is csorbíthatja, hiszen a kis pertárgyértékű pereket a jogi képviselők egy része nem vállalja, ugyanis az előkészítésre történő időráfordítás és az ügyvédi munkadíj sok esetben nem áll egymással arányban. Vegyünk egy példát: egy kereset megírása kb. 2-2,5 órát, de akár 1-2 napot is igénybe vehet. Ehhez szükséges legalább 1-2 személyes találkozás, illetve az elektronikus feltöltéssel eltöltött idő, így egy alacsonyabb pertárgyértékű pernél, ahol az ügyvédi munkadíj a pertárgyérték 10%-a, az ügyvédeknek egyszerűen nem éri meg elvállalni az ügy képviseletét. Az idő-, költség- és munkaráfordítás aránytalanságot eredményez. Így a felek a bírósági panasznapon adhatják elő keresetüket, ahol egy 26 oldalas nyomtatványt kell kitölteniük, ezáltal a bíróságokat is kellően leterhelik.

A bírói és ügyvédi szakmának meglehetősen össze kell majd dolgoznia, hogy a Pp.-ben meghatározott szabályoknak megfelelően gördülékenyen működjön a rendszer és a törvény a célját és rendeltetést elérje.

„Egy perrend sorsa nemcsak annak betűitől, hanem azok egyéniségétől is függ, kik hivatta vannak annak életet adni, a bíraktól, és hozzá kell tennem, az ügyvédektől is.”¹⁰⁵

¹⁰⁵ PLÓSZ SÁNDOR: *A peres eljárás reformja. Plósz Sándor összegyűjtött dolgozatai*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1927. 117. p.

ZITA ADRIEN SZÖLLŐSI

DICHOTOMOUS LITIGATION STRUCTURE AND THE
TIMELINESS

(Summary)

After almost four years of preparatory work, Act CXXX of 2016 on the Code of Civil Procedure entered into force on 1 January 2018. Act III of 1952 previously in force has been developed for more simple legal problems of the era, and as such it became apparent that it was no longer able to adapt adequately to the transformed social and economic conditions.

Procedural efficiency was not presented as a procedural principle in the new legislation but as a procedural goal, which would mean a correct way of procedure in both material and procedural aspects. This would mean that the desired result will occur as expected in order to obtain a final result within a reasonable time. From a procedural efficiency point of view, it is necessary to emphasize the principle of concentration, the requirement of both parties' support for the procedure, as well as their duty of truthfulness and the requirement of good faith.

A split trial system is to serve as the main guarantee for the principle of concentration. It is intended to provide the parties and the court with the facts and the legal status as soon as possible, and to find out the material and procedural framework of the proceedings. It can be divided into two parts: the "preparatory phase" (including the submission of the claim or appeal) and the "hearing phase". The former is the set-up phase aimed at clarifying the dispute. The parties shall provide all the facts and their evidence. Subsequently, the court sets up the pre-hearing, which is terminated by order. This is known as the "caesura". As a general rule, following the aforementioned order there is no possibility of altering the claim, appeal or the defence, submitting new evidence or introducing motions, so that the court and the other party may also see the framework and content of the dispute clearly, except for the case when the party doing so has a cause for what he/she is not to blame. The evidentiary procedure and the decision making process both take place during the substantive ("hearing") phase.

The lawsuits could be protracted for several years, as the parties withheld some of the information and would only provide it slowly. Should any of the evidence presented fail to lead to a result, more and more evidence was submitted to the court. The new Code of Civil Procedure is primarily focuses on reaching procedural efficiency, but it may only be able to live up to such hopes if the conduct of the judges and the obligation of both parties and lawyers to provide procedural support is also properly implemented. It is expected from legal representatives to be prepared more effectively, as they shall foresee in advance – at the time of submitting an application – what forms or means of evidence are required in order to support the facts. Their task became more difficult given that they shall anticipate all the relevant circumstances at a relatively early stage, but this could be offset by the judiciary measures. The role of the judges also becomes more active, as they shall establish the framework of the procedure, as well as determine the facts and the legal issues and the subject matter of the case together with the parties.

VARGA ZITA*

Dinamikus technológiai tendencia vs. spirális körforgás? – A médiajog tárgyi hatályának visszatérő kérdései

I. Előzmények, az internet és a média útja napjainkig

1. Az internet kialakulása és eredeti célja, a Web 2.0 elterjedése

Az internet teljesen átalakította mára a nyilvánosság szerkezetét és megváltoztatta a tartalomterjesztési ökoszisztémát.¹ A hidegháború idején, az atomfegyverkezés kezdetén, 1958-ban az Amerikai Egyesült Államokban jelentkezett az az igény, hogy létrehozzanak egy olyan hálózatot, ami képes egy esetleges atomtámadás után is tovább működni, vagyis úgy lehessen összekötni különálló számítógépeket, hogy központi számítógép alkalmazására ehhez ne legyen szükség. A hangsúly tehát a nem egyetlen központtól függő kommunikáció biztosításán volt. Jelentős áttörést 1972-ben és 1983-ban értek el, de ez elsődlegesen még mindig katonai célokat szolgált. Az évtized végén, 1989-ben azonban bekövetkezett az áttörés, mindenki számára elérhetővé vált a World Wide Web, amikor a HTML programozási nyelvvel megjelentek a ma is használt hyperlinkek, és így már nem csak a képzett informatikusok tudták használni az internetet. Néhány éven belül alapvető fontosságú globális kommunikációs platformmá alakult az internet, amely alapjaiban változtatta meg a médiafogyasztási szokásokat és az emberi kommunikáció formáit.² (Ma, az okoseszközök világában pedig ez különösen igaz.)

Pár gondolatot szeretnék még az internet és a jog kapcsolatához ehelyütt megemlíteni:

Az első *Darell C. Menthe* nevéhez fűződik, aki a joghatósági kérdések kapcsán kifejtette, hogy „[a]z internetet a világűrhez, a nyílt tengerhez és az Antarktiszhoz lehet hasonlítani, melyek a római jog által alkotott fogalmak szerint *res nullius* és *res*

---

* SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

¹ BARTÓKI-GÖNCZY BALÁZS: *Az átalakuló digitális médiarendszer kérdőjelei*. In: Koltay András – Török Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején* 2. kötet, Wolters Kluwer, Budapest 2015. 561. p.

² KOLTAY ANDRÁS – NYAKAS LEVENTE (szerk.): *Magyar és európai médiajog*. Complex. Budapest, 2012. 582–583. pp.

communis egyszerre, azaz az emberiség közös örökségét képezve senkinek a tulajdonába nem tartozhat.”³

A másikat a magyar Alkotmánybíróság mondta ki 2014-ben, miszerint ”[a]z internet nem jogmentes terület, az internetes kommunikációban tanúsított emberi magatartások és formák a jogi szabályozás tárgyát képezhetik”⁴. Egyes álláspontok szerint az offline világban alkalmazott (média)szabályok kiterjednek az interneten keresztül tanúsított tényállásszerű magatartásokra is⁵, mégis úgy vélem, ezzel a gondolattal csupán az interneten keresztül felmerülő jogkérdések csupán kisebb része fedhető le napjainkban.

A kiszélesedett online világhoz az első lépés a lakossági internetelés biztosítása volt, amely inkább technikai, mint jogi kérdés. Ezért az internetszolgáltató fogalma mellé megjelent azoknak a szolgáltatóknak is a megnevezése, akik magáért az internet-elérésért nem felelősek. Azokat a szolgáltatásokat, ahol a szolgáltató nem felelős a végfelhasználóhoz történő jelátvitelért, ezért azt más módon kell a felhasználónak biztosítani a maga számára, - *over-the-top* (OTT) szolgáltatásoknak hívják.⁶ Eleinte ezek leginkább a ma már *video on demand* szolgáltatásokként megjelenő lekérhető médiatartalom szolgáltatókat jelentette, mint a Netflix vagy a Hulu. A kezdeti időszakban náluk még jelentkezett az a probléma, hogy a lakossági internet nem volt elég gyors ahhoz, hogy folyamatosan lehessen lejátszani a tartalmakat.⁷ Véleményem szerint az OTT szolgáltatások legmarkánsabb jellemzője eredetileg leküzdendő akadályt jelentett a technológiai fejlődés részére, azonban amint ezt sikerült megoldani, felgyorsította a tartalomszolgáltató platformok elterjedését. Az ilyen és ehhez hasonló folyamatok serkentik a versenyt a piacon.

A Web2.0 valamikor a kétezres évek elején jelent meg, napjainkra pedig az egyik legjelentősebb részét teszi ki a mindennapok internethasználatából, míg az ezekre vonatkozó szabályozás még mindig inkább tapogatózó.

„Az internet segítségével a felhasználók széles tábora által létrehozott online tartalmakat, illetve az azok megjelenését lehetővé tevő közeget, alkalmazásokat összefoglalóan közösségi médiának nevezzük.”⁸ Ez nem más tehát mint azon internetes szolgáltatók gyűjtőneve, amelyek elsősorban a közösségre épülnek, azaz a felhasználók közösen készítik a tartalmat vagy osztják meg egymás információit.⁹ A közösségi oldalak a 21. században az internet megkerülhetetlen tényezőivé váltak, és csaknem teljesen korlátok nélkülivé téve a nyilvánossághoz való hozzáférést.

A Web 2.0 megjelenése egy új, eddig sosem tapasztalt folyamatot eredményezett. A ’90-es évek közepétől elindult egy olyan folyamat, amelynek eredményeként a korábban egyoldalú tartalomszolgáltatásokat felváltották a felhasználók által előállított tartal-

³ KOLTAY – NYAKAS 2012, 591. p.

⁴ 19/2014. (V.30.) számú AB határozat (Kommmenthározat) [50] bek.

⁵ Koltay András: *Az újmédia kapuőreinek hatása a médiaszabályozásra*. In: Gellén Klára (szerk.): *Jog, innováció, versenyképesség*. Wolters Kluwer. Budapest, 2017. 99–100. pp.

⁶ Bővebben az OTT és a média kapcsolatáról: http://nmhh.hu/dokumentum/167077/OTT_nyilvanos_konzultacio_osszefoglalo_fin.pdf (2018. 07. 30.)

⁷ PINTÉR RÓBERT – HACK-HANDA JÓZSEF: *Kell-e a Netflix a magyaroknak?* In: *Médiakutató*. XVI. évf. 3-4. szám. 71. p.

⁸ KOLTAY – NYAKAS 2012, 586. p.

⁹ Web 2.0 fogalma. In: http://www.jgyph.hu/mentorhalo/tananyag/MediaelmeletV2/vi21_a_kzssgi_internetmdia_azaz_a_web_20.html (2018. 09. 20.)

makat közvetítő szolgáltatások¹⁰. Míg korábban a szolgáltatásokra kizárólag az aktív szerkesztői felelősséggel egyoldalúan közzétett tartalmak voltak jellemzőek, a kommentek, felhasználói hozzászólások, és egyéb harmadik személyek által közvetlenül elhelyezhető tartalmak megjelenésével az addig kizárólagos szerkesztés megváltozott. A felelősség tekintetében új jogi kérdések jelentek meg,¹¹ amelyekkel előbb- utóbb a tagállami és nemzetközi bíróságoknak is szembe kell nézniük.¹²

A pályamű szempontjából is releváns, alapvető problémát az jelenti tehát, hogy a tartalomfogyasztók immár tartalom-előállítók is, és továbbra sem tisztázott teljes mértékben a közösségi média helyzete, ezáltal az sem, hogy milyen szabályozás tárgyi hatálya alá tartozik.

A fogyasztó maga is közvetítő csatorna, maga is médium lesz a közösségi médiában,¹³ mely kettősségre a jog csak elmaradva tud, ha tud egyáltalán reagálni. Az internet elkezdte lebontani az akadályokat a professzionális és a „hobby” véleményformálók között.

A felhasználó által generált tartalom (*user generated content*) olyan különféle médiatartalmakat jelent, amelyeket a végfelhasználók hoztak létre, nem pedig a hagyományos tartalomelőállítók. A kifejezés 2005 során vált közkeletűvé, miután a webes megjelenés és az „újmédiás” tartalomgyártási körökben elterjedt. A jelenség tükrözi a tartalomgyártás lehetőségeinek a kiszélesítését, amely az elérhető és megfizethető új technológiák elterjedésének köszönhető.¹⁴

A közösségi oldalaknál is megjelenik ugyanaz a probléma – melyre később még kitérek külön alfejezetben –, sőt, itt talán még fokozottabban észlelhető, mint a lekérhető médiatartalom-szolgáltatóknál, nevezetesen, hogy a szerver gazdája csak a keretrendszert biztosítja, a tartalmat nem, vagyis a szerkesztői és szervezői felelősség elválik egymástól a „hagyományos” lineáris médiaszolgáltatók felelősségével szemben.

3. A TVWF irányelv és az út az AVMS irányelvig

A 20. század utolsó harmadának elején jelentkezett az Európai Gazdasági Közösségekben az igény, hogy teret engedjenek a kereskedelmi műsorszolgáltatások számára. Míg az Amerikai Egyesült Államokban ez a szisztéma ekkorra széles körben elterjedt, mi több, természetes volt, addig Európában a rádió és később a televízió, tehát a lineáris médiaszolgáltatás hagyományosan állami monopóliumként volt jelen, eltérő hangsúlyokkal, ezt csak a közszolgálati médiaszolgáltatás kereteinek rovására lehetett megvalósítani.¹⁵

Az állami monopóliumként megjelenő televíziózás is volt az egyik oka annak, hogy a hetvenes évekig a televíziózást kizárólag a kultúra területéhez tartozóként kezelték, és

¹⁰ Vö. Papp János Tamás: *A közösségi oldalak felhasználási feltételeinek jogi természete*. In: Koltay András–Török Bernát: *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején* 4 kötet. Wolters Kluwer. Budapest, 2017. 187. p.

¹¹ Uo.155.

¹² 19/2014. (V.30.) számú AB határozat, EJEB 64569/09 Delfi AS v. Észtország.

¹³ Mi is az a közösségi média? in: <http://brandtrend.hu/aktualis/2013/12/02/mi-is-az-a-kozsosegi-media> (2018. 11. 01)

¹⁴ UGC fogalma. In: <http://mediapedia.hu/ugc> (2018. 09. 20.)

¹⁵ KOLTAY ANDRÁS – NYAKAS LEVENTE (szerk.): *Magyar és európai médiajog*. Wolters Kluwer. Budapest, 2015. 171. p.

az 1957-es Római Szerződés értelmében mint ilyen, nem tartozott a közösségi szabályozás körébe.

1974-ben a Sacchi-ügyben¹⁶ az Európai Unió Bírósága kimondta, hogy az említett szerződés szerinti szolgáltatásnak minősül a televíziózás, ezzel utat engedve a közösségi szabályozásnak.¹⁷

A kereskedelmi média előretörését segítette a technológiai fejlődés is, ám ezek mellett több megválaszolandó kérdés is megjelent, és így a közösségi médiaszabályozás mégis el tudott indulni a két jelentős korszakhatárral fémjelezhető útra, amelynek eddigi legutolsó lépése a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról szóló 2010/13/EU irányelv (a továbbiakban: AVMS-irányelv) módosítása¹⁸ (a továbbiakban: AVMS-novella). Első az 1980 és 1997 közötti időszak, amelynek során a televíziós szolgáltatások közös szabályainak kialakítására került sor, és amelyet a TVWF-irányelv megszületése zárt le.¹⁹ A második időszak (1997-2007) a TVWF felülvizsgálatáról, valamint olyan új szabályok megalkotásáról szólt, amelyet a konvergencia mellett az átalakuló technológiai háttér is indokált.²⁰

Az irányelv közös minimumszabályokat állapított meg, egységes fogalmakat vezetett be²¹, viszont tárgyi hatálya csak a televíziózásra terjedt ki. A cél az volt, hogy az egységes piac biztosítása érdekében olyan tartalmi és formai szabályokat fogalmazzanak meg, amelyek egységesítik az iparágat.²² A minimumszabály-jellegből következik, hogy a tagállamok lehetőséget kaptak arra, hogy szigorúbb, és részletesebb szabályokat állapítsanak meg. Az irányelv legfontosabb vívmánya a származási ország elvének deklarálása volt,²³ tekintettel arra, hogy valamennyi szolgáltatáshoz hasonlóan a médiaszolgáltatás esetében is van egy olyan tagállam, amelynek területéről azt nyújtják. Ez a tagállam pedig szükségképpen kizárólagos joghatósággal kell rendelkezzen.

¹⁶ A tagállami bíróság előtt büntetőeljárás indult Giuseppe Sacchi ellen, mert nyilvános helyeken kábeltelvízió-műsor vételére használt adó-vevőket helyezett el, de az előírt televízió-előfizetési díjat nem megfizette meg. Az eljáró bíróság az Európai Bírósághoz fordult és állásfoglalását kérte abban a kérdésben, hogy az olasz jognak a televíziós műsorszolgáltatás állami monopóliumát biztosító előírásai összeegyeztethetők-e a Római Szerződéssel. (C-155/673.)

¹⁷ GELLÉN KLÁRA: *A kereskedelmi kommunikáció szabályozása a médiajogban*, HVG Orac Lap és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2012. 27. p.

¹⁸ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/1808 irányelve (2018. november 14.) a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról szóló 2010/13/EU irányelvnek (Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv) a változó piaci körülményekre tekintettel való módosításáról

¹⁹ 89/552/EGK irányelv – „Television Without Frontiers”.

²⁰ KOLTAY-NYAKAS 2015, 172. p.

²¹ GLATZ FERENC: *Információs társadalom és jogrendszer*, MTA Társadalomkutató Központ. Budapest, 2002. 60. p.

²² GELLÉN 2012, 27. p.

²³ A származási ország elve alapján a műsorszolgáltatásra annak az államnak a joga irányadó, amelyben a médiaszolgáltató központi ügyvezetésének, a műsorrenddel kapcsolatos szerkesztői döntések meghozatalának, illetve a szolgáltatásnyújtásban közreműködő jelentős munkaerő működésének helye alapján ténylegesen tevékenykedik, illetve amelynek műszaki kapacitását felhasználja. Ha az irányelvben meghatározott szempontok alapján nem dönthető el, hogy melyik tagállamnak van joghatósága, akkor a joghatóságot a Római Szerződésnek a letelepedés szabadságára vonatkozó rendelkezései alapján kell meghatározni. POLYÁK GÁBOR: *A származási ország elve és az új médiatörvény*. In: <http://www.jogiforum.hu/hirek/24551> (2018. 11. 05.)

További jelentős eredményként emelhető ki a vétel és a más tagállamból sugárzott műsorok terjesztésének szabadsága, a reklámokra, szponzorálásra, valamint a kiskorúak és az emberi méltóság védelmére vonatkozó minimumszabályok megalkotása.²⁴ Az európai kultúra védelmét pedig kvótaszábállyal kívánták szolgálni.²⁵

Alig nyolc évvel később, 1995-ben már jelentős mértékben, elsősorban a joghatósági szabályok változása miatt vált szükségessé a TVWF-irányelv revíziója: A revíziót követően viszonylag hamar, két évvel később, 1997-ben a Bizottság vezetésével elindult az a folyamat, amelynek célja az akkori médiaszabályozás digitális és konvergens környezethez történő igazítása volt. Az 1999-re megalkotott, a konvergenciáról szóló Zöld Könyv az átvitel és a tartalom szabályozásának különválasztása mellett foglalt állást a horizontális szabályozás érvényesülése mellett.²⁶ Már az 1998-as Oreja-jelentés a szolgáltatás természetén alapuló tartalomszabályozást rögzítette, amennyiben ugyanis a szolgáltatás információt nyújt a nyilvánosság számára, az nyilvános kommunikációnak minősül, így rá ugyanazok az elvek vonatkoznak, mint amelyekre a hagyományos műsorszolgáltatás (amelynek meghatározó jegye a véleményformáló erő) szabályozása épül.²⁷ A hasonlóság figyelembevétele és az azonos közönségért versenyzés azóta is vezérelve a mindenkori közösségi, illetve uniós média tartalomszabályozásnak, amelyre az AVMS-novella preambuluma is felhívja a figyelmet.

Az irányelv felülvizsgálatát ezt követően 1999-ben rendelték el, de az első komolyabb lépésre közel négy évet kellett várni, mire 2003-ban megállapították, hogy az információs társadalmi szolgáltatások a televíziós műsorszolgáltatás társadalomra gyakorolt hatásának mértékét még nem érték el, így – bár a fent említett Oreja-jelentés már utalt rá – nem tartották időszerűnek a koncepcionális reformot. Két évvel később már a szabályozás alapvetése az egységes audiovizuális szektorban való gondolkodás volt.²⁸ Alig néhány év alatt felgyorsult és alapjaiban alakult át a médiapiac és az ahhoz való viszonyulás, így egyértelművé vált, hogy a TWVF-irányelv módosítása helyett elengedhetetlen, hogy egy új, a kornak megfelelő alapokon nyugvó irányelvet alkossanak meg.²⁹

4. AVMS irányelv megalkotása

Bár a technológiai változások tették szükségsszerűvé az új irányelv megszületését, szakítva a korábbiakkal, nem az átviteli technika, hanem a fogyasztói hozzáférés módja alapján kerültek elhatárolásra az egyes médiaszolgáltatások. Az új irányelv megalkotásakor platform- és technológiasegleges környezethez nyúlt a jogalkotó, elérve ezzel, hogy az legyen a mérvadó, hogy a fogyasztó a tartalmat hogyan éri el, ugyanis addigra már nyilvánvalóvá vált: ugyanazért a közönségért több típusú szolgáltató is versenyez,

²⁴ KOLTAY-NYAKAS 2015, 174. p.

²⁵ Uo. 174. p.

²⁶ Uo. 176. p.

²⁷ Uo. 176. p.

²⁸ Uo. 177. p.

²⁹ GELLÉN 2012, 27. p.

ami szabályozás nélkül hagyása a verseny tisztaságára is kihatással lett volna. Az átviteli tevékenységet külön irányelvben szabályozta az Európai Unió néhány évvel korábban.³⁰

Az elérendő cél ekkor az volt, hogy átfogó keretszabályokat fogalmazzanak meg. Az audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló EK irányelv továbbra is minimumszabályokat állított fel, az egyes tagállamok az irányelvbe foglaltaknál – a saját jogi és kulturális hagyományaik alapján – szigorúbb normákat is megállapíthattak, ugyanakkor enyhébb, ajánlás jellegű szabályokat is megfogalmazhattak.³¹

A fogyasztók számára is általánosan elérhetővé váltak olyan új technológiák, amelyek miatt a szabályozás strukturális megközelítésű módosítása is szükségessé vált.

A kereskedelmi műsorszolgáltatók kiélezettebb versenyt teremtettek az új üzleti modelljeikkel, így azok finanszírozásának szabályozása a jogbiztonság és sokszínűség garantálása érdekében ugyancsak indokolt volt.³²

A televíziós műsorszolgáltató tevékenységére vonatkozóan a tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási intézkedéseket a 89/552/EGK irányelv már összehangolta, de például a lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatásokra irányadó szabályok némelyike akadályozhatta a szolgáltatások Európai Közösségen belüli szabad áramlását, és akár a verseny torzulását is okozhatta a belső piacon, ezért célszerű volt a már bevált módszereket – például a származási ország elvét – kiterjeszteni rájuk is.³³

Az Európai Unió Bizottsága 2003. december 15-én fogadta el azt a közleményt, amelyben megállapította és külön kiemelte, hogy az ágazat szakpolitikai szabályozása elengedhetetlen abból a szempontból is, hogy így a jelenre és a jövőre nézve is védelmet tudjanak biztosítani egyes közérdekből védendő területeknek, például a kulturális sokszínűségnek, a tájékozódáshoz való jognak, a médiapluralizmusnak, a kiskorúak, a fogyasztók védelmének, valamint a médiatudatosság növelésének.³⁴

Az AMVS-irányelv tehát folytatta azt, amit a TVWF-irányelv elkezdett (gyakorlatilag annak novellájaként is értelmezhető), azzal, hogy a piaci változásokra is próbált reagálni.

Ez leginkább a tárgyi hatály kiterjesztésével, a lekérhető médiaszolgáltatások beemelésénél érhető tetten. A jogalkotó ekkor olyan megoldást igyekezett találni, amely az érdekeltnek minél szélesebb körének a lehető legkedvezőbb eredményt nyújtotta, azonban ahhoz nem volt elég rugalmas, hogy hosszútávon érvényesíthető irányelv szülessen.

³⁰ Az Európai Parlament és Tanács 2002/20/EK irányelve (2002. március 7.) az elektronikus hírközlő hálózatok és elektronikus hírközlési szolgáltatások közös keretszabályairól.

³¹ GELLÉN 2012, 39. p.

³² TIMÁR BALÁZS: *A médiajog korszkos nehézségei Európában és Magyarországon*. In: Jog határok nélkül, Szegedi Jogász Doktorandusz Konferenciák VIII. Szeged, 2018.

³³ AVMS (4) preambulumbekzdés.

³⁴ Uo.

III. A hatályos szabályozása és az általa felvetett kérdései

1. Az AVMS irányelv tárgyi hatálya 2010-től

Bár a technológiai változások indokolták az új irányelv megszületését, szakítva a korábbiakkal, nem az átviteli technika alapján, hanem a fogyasztói hozzáférés módja alapján történt az egyes médiaszolgáltatások elhatárolása.³⁵

A korábbiakkal ellentétben az AVMS-irányelv már nemcsak a televíziós műsorszolgáltatásokat, hanem a piacon megjelenő valamennyi audiovizuális médiaszolgáltatást kívánta a szabályozása alá vonni³⁶, főleg az azokra vonatkozó tartalmi kritériumok megadásával. Eredetileg úgy gondolták, a fogalom megalkotásával kellően rugalmas teret adnak a jelen és a jövő audiovizuális médiaszolgáltatásainak, így a jogbiztonságot garantálni képes, időtálló szabályozás született. Mára már tudott, hogy alig egy évtizedig tudta az AVMS-irányelv a piacon megjelenő szolgáltatásokat kielégítően a szabályozása alatt tartani.

Az audiovizuális szolgáltatások jelentik tehát a jelenleg is hatályos AVMS irányelv tárgyi hatályának gerincét. A fogalmi meghatározás szerint audiovizuális médiaszolgáltatásnak minősülnek azon szolgáltatások, amelyeket az Európai Unió működéséről szóló szerződés 56. és 57. cikke meghatározásának megfelelnek. Ezek közül a legfontosabb, hogy a szolgáltatást *rendszerint* díjazás ellenében nyújtják. A saját fogalmi elemei közül a cél és a szerkesztői felelősség a legfontosabb: célja alapján az minősül audiovizuális médiaszolgáltatásnak, amelyet oktatási, szórakoztatási vagy tájékoztatási célból juttattak el a közönséghez. Továbbra is marad technikai feltétel is, hogy a közönséghez való eljuttatásnak elektronikus hírközlő hálózaton keresztül kell történnie. Jelen pályamunka szempontjából is az egyik legfontosabb jellemző a szerkesztői felelősség kérdése, tekintettel arra, hogy a *user generated content* esetében épp a szerkesztői felelősség mint az egyéb, tartalomszolgáltatással összefüggő felelősségi kérdések origója lett központi kérdés.

Ahhoz, hogy egy szolgáltatás audiovizuális médiaszolgáltatásnak minősüljön, a meghatározott feltételeknek egyidejűleg kell fennállniuk, az 1. cikk 1. bekezdés a) pontján túl ide értve a (21)–(28) preambulumbekkezdésben meghatározottakat is.³⁷

2. Az audiovizuális médiaszolgáltatások fajtái

Az AVMS-irányelv az alábbi nevesített audiovizuális médiaszolgáltatás fajtákat szabályozza: (1.) lineáris, vagyis a televíziós műsorszolgáltatás, (2.) lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatást, valamint az (3.) audiovizuális kereskedelmi közlemény.

Az irányelv preambulumbekkezdései pontosítani próbálják, hogy e fent említett kategóriák közül mi az, ami beletartozik és mi az, ami nem.³⁸

³⁵ GELLÉN 2012, 28. p.

³⁶ Uo.

³⁷ AVMS irányelv (29) preambulumbekkezdés.

³⁸ AVMS irányelv (21)–(31) preambulumbekkezdései.

Ez alapján nem tartozik az irányelv tárgyi hatálya alá a magánlevelezés, az olyan szolgáltatások, amelyeknek elsődleges célja nem a műsorszolgáltatás és az olyan web-oldalak sem, amelyek csupán kiegészítésként tartalmaznak audiovizuális elemeket.

Ugyanígy nem terjed ki a hírlapok és folyóiratok elektronikus változataira sem, az online játékokra és a keresőmotorokra, a hangátviteli vagy rádiós szolgáltatásokra, hiszen elengedhetetlen feltétel, hogy audiovizuális legyen, tehát tartalmazzon látható elemet, melynek eleget csak a mozgókép tesz. Kereskedelmi közlemények esetében kizárja az irányelv alkalmazását az ingyenesen sugárzott közérdekű közleményekre, továbbá a jótékonyági felhívásokra is.

Másrészről viszont külön nevesítik a preambulumbekendések az irányelv hatálya alá tartozást a televíziós műsorszolgáltatás körében az analóg és digitális televízióra, az élő *streaming* esetére, webtelevízióra, a műsorszámokat kísérő szövegalapú tartalomra, valamint az audiovizuális jelleget megkérdőjelező néma mozgóképekre is.

A TVWF-irányelv tárgyi hatálya a televíziós műsorszolgáltatásokra vonatkozott és ez az AVMS-irányelv idején sem kerülhetett ki. Az ún. lineáris audiovizuális médiaszolgáltatások esetében az elhatárolási szempont a meghatározott műsorszámok műsorrend alapján történő sugárzása, és az, hogy ezek egyidejűleg és nem egyénileg tekinthetők meg.

Az irányelv tárgyi hatályának egyértelműen egyik legnagyobb lépése, hogy szabályozása alá vonta a lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatásokat (*on demand* szolgáltatások) is. Azok a szolgáltatások tartoznak ide, amelyek ugyancsak magukon viselik az audiovizuális médiaszolgáltatás minden jegyét, de szemben a televíziós tartalomszolgáltatással, itt a néző meghatározott műsorkínálatból egyéni kérés alapján választhat, így tehát a felhasználó számára választási és befolyásolási lehetőség is fennáll³⁹. A VoD szolgáltatások esetén, mivel az ilyen médiaszolgáltatók ugyanazért a közönségért versenyeznek, mint a lineáris, televíziós médiaszolgáltatók, a felhasználók részéről jogosan merült fel az elvárás, hogy ezen a téren is az irányelv nyújtotta védelemben részesüljenek.⁴⁰

3. A szervező és a közvetítő szolgáltatók felelőssége

Az Európai Unió Bírósága 2005-ben hozott ítéletet a Médiakabel-ügyként⁴¹ elhíresült eljárásban kezdeményezett előzetes döntéshozatali eljárásban, amely amellel, hogy a TVWF tárgyi hatályának kiterjesztésében bírt elvülhetetlen szereppel, a szerkesztés fogalmának kibővítésében is sarokkövet jelent. A kor sajátosságából adóan lekérhető médiaszolgáltatásról nem lehetett még szó, de ún. „közel igény szerint lekérhető” médiaszolgáltatásról igen. A Médiakabel ugyanis műsorkínálatot állított össze előfizetőinek, amelyet az általa meghatározott időpontban lehetett csak megtekinteni. A Bíróság szerkesztésnek tekintete végül a műsorkínálat és a sugárzási idő meghatározását is.⁴²

³⁹ GELLÉN 2012, 31. p.

⁴⁰ AVMS irányelv (24) preambulumbekendés.

⁴¹ C-89/04. ügy <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=60336&pageIndex=0&doclang=HU&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=4565039>

⁴² NYAKAS LEVENTE: *A televíziózástól a videómegosztásig*. In : Koltay András– Török Bernát.: Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 4 kötet. Wolters Kluwer. Budapest, 2017. 72–73. pp.

Az AVMS irányelv szerint a szolgáltatói felelősség jelen alcímben nevesített esete a műsorszámok kiválasztása és összeállítása során megvalósuló tényleges ellenőrzést jelenti. A tagállamoknak ez esetben is lehetőségük van, ahogy arra az AVMS-irányelv (25) preambulumbekkezdése is kitér, hogy tovább pontosítsák, számukra mi a „tényleges ellenőrzés”, azonban az elektronikus kereskedelemről szóló irányelvben megállapított felelősség alóli mentességet nem érinti. Azért is fontos a szerkesztői felelősség kereteit megadni, mert amennyiben ez hiányzik vagy harmadik személy viseli, a műsorszámot közvetítő természetes vagy jogi személy nem minősül majd médiaszolgáltatónak.⁴³ A szerkesztői felelősségnek átláthatónak kell lenni, amely egyszerre szolgál társadalmi és fogyasztóvédelmi igényeket is. A közzétételre kötelezés módjának meghatározása ugyanakkor a nemzetállami hagyományokra és jogi kultúrára is tekintettel tagállami hatáskörbe tartozik.⁴⁴

Alapvetésként érdemes rögzíteni: a médiaszabályozásban a felelősséget a szerkesztői tevékenység alapozza meg. Ezt az elvet a korábbi hatálybővítés is megerősítette, hiszen az információs társadalmi szolgáltatások köréből a ’szerkesztői felelősség’ mentén kerültek át az ún. lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatások (VoD) az európai és – ennek eredményeképpen – a tagállami médiaszabályozás hatálya alá.

A szerkesztői felelősség beépítése az AVMS irányelvbe eredetileg az irányelv alkotóinak fogyasztóvédelmi törekvéseit fejezte ki.⁴⁵ Mivel a szerkesztői felelősség és a tárhelyszolgáltató felelőssége nem szinonim fogalmak, a videomegosztó platformok esetében a fogyasztó érdeke már nem érvényesülhet ezen a ponton úgy, mint a „klasszikus” audiovizuális médiaszolgáltatások fogyasztása során. Világos szerkesztői felelősség nélkül a tárhelyszolgáltató felelőssége nem lehet azonos mértékű a tartalomszolgáltatás vonatkozásában sem.⁴⁶

A szerkesztési tevékenységet (felelősséget) az AVMS irányelv külön definiálta is (műsorszámok kiválasztása és összeállítása), melyen belül a VoD szolgáltatások esetében ez a „médiaszolgáltató által összeállított műsorkínálatban” merül ki [AVMS irányelv 1. cikk (1) bekezdés c) és g) pontok].

Az már a Bizottság javaslatából is világosan látszott, hogy a testület álláspontja szerint a videomegosztóplatform-szolgáltatóknak „nincs szerkesztői felelőssége az általuk tárolt tartalom tekintetében”, ugyanakkor azt is rögtön hozzáteszi: ezek a szolgáltatók „különböző módokon” (automatikus eszközökkel vagy algoritmusokkal) szervezik ezeket a tartalmakat.⁴⁷

A fentiekből következő meglátásom szerint a videomegosztó platform üzemeltetője, fenntartója, az új fogalom szerint szervezője a saját maga közzélései vonatkozásában tartalomszolgáltatóként, míg a harmadik személyek által elhelyezett tartalmak vonatkozásában kvázi tárhelyszolgáltatóként, pontosabban közvetítő szolgáltatóként jelenik meg. A közvetítő szolgáltatás keretében végzett *hosting* tevékenység Klein Tamás szerint nem szűkíthető le a szerver szolgáltatásra, hanem az kiterjeszthető azokra saját

⁴³ AVMS irányelv (26) preambulumbekkezdés.

⁴⁴ GELLÉN 2012, 29. p..

⁴⁵ GELLÉN 2012, 37. p.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Szervezek tehát nem szerkesztek, In: http://nmhh.hu/cikk/192712/Szervezek_tehat_nem_szerkesztek_gondolatok_az_AVMS_iranyelv_targyi_hatalyanak_boviteséhez (2018. 08. 28.)

tartalmaik tekintetében tartalomszolgáltatónak minősülő szolgáltatókra is, akik másoknak lehetőséget biztosítanak saját felületükön történő véleménycserére, lényegében mindazokra, akik a társadalmi vitának egy új, technológiaspecifikus területét fenntartják.⁴⁸

4. Az elektronikus kereskedelem hatálya alá tartozó részek

„Az interneten található médiatartalom szolgáltatásnak nem minősülő, „egyéb” online tartalmak igen színes csoportot alkotnak. Ide tartoznak a felhasználók által generált tartalmak, a különféle blogok, a kereskedelmi honlapok, közösségi oldalak stb. Ezek egy része információs társadalmi szolgáltatásnak minősül, amelyekre az Ekertv. alapján sajátos szabályok vonatkoznak.”⁴⁹ A hazai jogi környezet az elektronikus kereskedelemről a 2000/31/EK⁵⁰ irányelv rendelkezéseivel van összhangban. Jelenleg a videómegosztó oldalak nevesítve szerepelnek az elektronikus kereskedelemről szóló irányelvben, méghozzá mint videótárhely-szolgáltatások (*video hosting service*). Ez arra vezethető vissza, hogy látszólag a szolgáltató nem gyakorol ellenőrzést a feltöltött tartalmak fölött és nem is szerkeszti azokat.⁵¹ Az AVMS-irányelv 14. cikke szerint mentesül a felelősség alól a szolgáltató, ha tevékenysége csupán az azt igénybe vevő által küldött információ tárolásából áll, azonban ezt feltételekhez köti: elsősorban a szolgáltató csak akkor mentesül a felelősség alól ha nincsen tudomása tényleges jogellenes tevékenységről, információról, illetve haladéktalanul intézkedik az ilyen eltávolításáról, hozzáférhetetlenné tételéről, ha tudomást szerez róla.⁵² Ezt a cikket az AVMS-irányelv módosításkor szem előtt kellett tartania a jogalkotóknak.⁵³

Az elektronikus kereskedelem egy tágabb fogalom, az elektronikus gazdaság része, amely jelent minden olyan üzleti tevékenységet, amely elektronikus eszközök használatával történik. Az elektronikus gazdaság gyakrabban használt értelmezésének fogalmi eleme az „egymáshoz kapcsolt számítógépek hálózata” vagyis az internet.⁵⁴ Elektronikus kereskedelemnek hívható nagyjából minden olyan üzletvitel, amelyben elektronikus kommunikáció és digitális adatfeldolgozó technológiát alkalmaznak.⁵⁵ Kiemelendő, hogy kimagasló színtere a C2C (*customer to customer*) kapcsolatoknak, így alapvetően magánjogi jellegű jogviszonyok érvényesülésének tereként jellemezhető, mindezt alacsony költséggel, nagy piaci hatékonysággal.⁵⁶

⁴⁸ Vö: KLEIN TAMÁS: *Adalékok az online diskurzusok szabályozási kérdéseihöz*. In: KOLTAY – TÖRÖK 2017. 149–186. pp.

⁴⁹ BARTÓKI-GÖNCZY BALÁZS: *Az átalakuló digitális médiarendszer kérdőjelei*. In: Koltay András – Nyakas Levente: Magyar és európai médiajog. Complex kiadó. Budapest, 2013. (562–589.) 581. p.

⁵⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve (2000. június 8.) a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól (Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv)

⁵¹ SORBÁN KINGA: *A videómegosztó platformok európai szabályozásának aktuális kérdései*. In: Médiakutató 19. évf. 1. szám 11. p.

⁵² Eker irányelv, 14. cikk.

⁵³ SORBÁN Médiakutató 16. p.

⁵⁴ GLATZ, 2002. 105. p.

⁵⁵ Uo. 28. p.

⁵⁶ Uo. 29–31. pp.

Mindennek bemutatására azért is volt szükség, mert bár az AVMS irányelv módosításával annak hatálya már kiterjed a videómegosztó platformokra is, de az így elérhető szolgáltatások nem audiovizuális médiaszolgáltatásnak (hiszen *ab ovo* kizárt, hogy megfeleljenek a fogalmi kritériumainak), hanem információs társadalommal összefüggő szolgáltatásnak⁵⁷ minősülnek.⁵⁸ Ahogy arra már korábban utaltam, azért vált elengedhetlenné, hogy a videómegosztó platform mégis bekerüljön az AVMS irányelv szabályozási körébe is, mert alapvetően tartalomszolgáltatás történik ezen szolgáltatásokon keresztül.

5. Az időmúlás okozta kihívások

Az előbbi fejezetből már leszűrhető, hogy az irányelv egyik legnagyobb dilemmája az volt, hogy a videómegosztó platformok esetén a szerkesztői felelősség nem a platformszolgáltató kezében van⁵⁹, így viszont nem tartozhat az audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv médiaszolgáltatásai körébe. Jelenleg ezek a platformok audiovizuális tartalmakat a felhasználóhoz közvetítő szolgáltatásként definiálhatók.⁶⁰ Ugyanakkor számos más jellegében hasonlít az audiovizuális szolgáltatásokra, azokkal helyettesíthető, és verseny szempontjából is közös közönségért versenyez az irányelv hatálya alá tartozó szolgáltatásokkal.

Ezt oldotta fel az Európai Unió jogalkotása akkor, amikor 2018. november 6-án a Tanács is elfogadta, ezzel véglegesítette az AVMS irányelv módosítását, amely 2018. december 18. napjától hatályos.

A szerkesztői felelősség tehát az audiovizuális médiaszolgáltatások fogalmi eleme, amely felelősségi struktúra a 19. század második felétől kezdve jelen van a sajtó és a média területén. Ezen kívül eredetileg az irányelv alapvetően a professzionális tartalomgyártást kívánta szabályozni, a videómegosztó platformokon pedig előtérbe kerülnek a felhasználói tartalmak. A szabályozás megalkotásakor a mérce a televízióhoz való hasonlóság volt.⁶¹

Az internet és a közösségi oldalak olyformán is átalakították a hagyományos médiajogot, hogy megszűnt a korábban hosszú évtizedekig megszokott szerkezete.

Eddig a platformok dichotómiája oly módon volt jelen, hogy a kommunikáció pont-multipont terjedt, ma már ennek helyét sokkal inkább a multipont-multipont veszi át, a tartalomszolgáltató egyszerre tud tartalomfogyasztó is lenni. Ez a fajta változás összefügg azzal is, hogy a 20. század második felében egyre több olyan politikai rendszer omlott össze, amely alapját jelentette a pont-multipont kommunikáció fenntartása. Utóbbi azt is eredményezte, hogy a rendszerváltásokat követően hatalmas költségigényű

⁵⁷ Az Európai Parlament és a Tanács a műszaki szabályokkal és az információs társadalom szolgáltatásaira vonatkozó szabályokkal kapcsolatos információszolgáltatási eljárás megállapításáról szóló 2015/1535 irányelve 1. cikk (1) bekezdés b) „szolgáltatás”: az információs társadalom bármely szolgáltatása, azaz bármely, általában térítés ellenében, távolról, elektronikus úton és a szolgáltatást igénybe vevő egyéni kérelmére nyújtott szolgáltatás.

⁵⁸ Egységes szerkezetbe foglalt, október 2-án elfogadott AVMS Preambulum (44.).

⁵⁹ GELLÉN KLÁRA: *Az audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv reklámjogi szabályainak változásairól az egységes digitális piaci stratégia törekvéseinek tükrében*. In: In Medias Res. VII. évf. 1. szám 83. p.

⁶⁰ SORBÁN Médiakutató 9. p.

⁶¹ Uo.

infrastrukturális fejlesztések váltak szükségessé, amelyek kivitelezésére az államoknak nem volt feltétlenül elegendő forrása, így ezek a piaci szereplőkre maradtak. A multipont-multipont kommunikáció első lépése tehát a telefonhálózat kiépítése volt, ugyanakkor a jelenlegi struktúra már messze meghaladta az akkori viszonyokat.

Maga a probléma természetesen többrétű. A technológiai fejlődés felgyorsulásával az újonnan kialakuló és elterjedő információ-megosztó módszerek is változnak. Az újonnan elterjedő kommunikációs formák jellemzően nem sorolhatók be nehézségek és következtelenségek nélkül a korábbi médiatípusok, fogalmak valamelyikébe.⁶² A Web2.0, a közösségi média elterjedésével és mindennapossá válásával a hagyományos televízió – különösen bizonyos korosztályban – jelentős ellenfelet kapott, ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy napjainkban még mindig a lineáris médiaszolgáltatás a legelterjedtebb médiaszolgáltatás Európában,⁶³ azonban e tendencia megváltozására is fel kell készülni, legalább elméletben.

A dolgozat címét adó jelenség bár általánosságban is jelen van, e területen mégis feltűnőbb: a jogalkotó hosszú viták után kompromisszumos megoldásokat figyelembe véve szabályoz egy területet. A vállalkozások, piaci szereplők megpróbálnak minél inkább kibújni a szabályozás kereteiből. Kihasználják a létező technológia produktumait, a technológiai ipar erre építve gyorsabban fejleszt ki és visz piacra újabb és újabb ötleteket. Ezek egyre szélesebb körben terjednek el, és előbb-utóbb olyannyira általánossá válik egy jogon kívüli megoldás alkalmazása, hogy a jogalkotónak lépnie kell, be kell vonnia azt is a szabályozás körébe. Napjainkra ez egy spirálisan gyorsuló körforgásként mutatható be leginkább. A gond nem a jelenséggel van, az a maga módján egy természetes körforgás.

A jognak, a jogalkotásnak mindig is jellemzője volt, hogy a társadalmi változásokra csak utóbb tudott érdemben reagálni, az absztrakció pont azt a célt szolgálja, hogy a szabályok egyértelműek és kellően rugalmasak is legyenek egy jogalkotói cél eléréséhez.

Végül, de nem utolsó sorban azzal is foglalkoznia kellett a jogalkotónak, hogy az irányelv nem tudott gátat szabni a tagállami szabályozások közti aránytalanságoknak, amire válaszul a kereskedelmi médiaszolgáltatók jellemzően olyan tagállamban települtek le, ahol kedvezőbb szabályozási környezet várta őket, köszönhetően annak, hogy a származási ország elve az irányelv egyik meghatározó princípiuma.⁶⁴ Ezt az AVMS-novella (11) preambulumbekzdése is kimondja a következőként:

„Amikor egy tagállam arról értesíti a Bizottságot, hogy valamely médiaszolgáltató azért telepedett le a joghatósággal rendelkező tagállamban, hogy megkerülje azokat a szigorúbb szabályokat, amelyek a 2010/13/EU irányelv által összehangolt területeken akkor lennének az adott szolgáltatóra alkalmazandók, ha az az értesítést küldő tagállamban telepedett volna le, erre vonatkozóan hiteles és kellően alátámasztott bizonyítékot kell előterjesztenie. Az ilyen bizonyítéknak olyan megerősítő tényeket kell tartalmaznia, amelyek alapján észszerűen megállapítható a szabályok megkerülése.”

⁶² KOLTAY 2017. 106. p.

⁶³ Review of the audiovisual media framework in: <http://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-connected-digital-single-market/file-jd-audiovisual-media-framework> (2018. 05. 10.)

⁶⁴ AVMS irányelv (33) preambulumbekzdés.

Az utóbbi években kiemelkedő tendenciával jelentek meg a már korábban is említett felhasználó által készített tartalmak (*User Generated Content*, röviden UGC), melyek a jog számára számos kihívást jelentenek, nem csak a médiajog, de a szerzői jog területén is. A felhasználói tartalmak jelenléte a kezdetektől fogva megfigyelhető, a YouTube videómegosztó platformon az első közzétett videó is felhasználói tartalom.

Ennek oka leginkább a technikai fejlődésben keresendő: ma már könnyedén elérhetőek azok a berendezések, amelyekkel ezeket a tartalmakat el lehet készíteni és a közzétételük sem igényel már speciális tudást.⁶⁵ Azonban véleményem szerint a professzionális tartalomgyártók esetében fokozottabb ismeretek várhatók el a tartalommal és az azok közzétételével kapcsolatban, mint azon felhasználókkal szemben, akik nem szakmája, önálló foglalkozása vagy üzleti tevékenysége körében jár el. Utóbbi esetben zsinórmértékül szolgálhat a platform által nyújtott tájékoztatás mennyisége és minősége.

A felhasználók által generált tartalom kapcsán fokozottabb elvárás csak a médiatudatosság fejlesztésével érhető el, amely médiatudatossághoz a modern államnak elemi érdeke fűződik. Az UGC a marketing piac szempontjából egyre több figyelmet kap, ami nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy mennyi felhasználó tölt fel tartalmat napjainkban és azoknak milyen elérése van. Bizonyos korosztályt könnyebben és sikeresebben lehet megszólítani ezeken keresztül. Így azonban, amikor egy márka meghatározza a feltöltött tartalom kereteit, keveredik a professzionális és a felhasználói tartalom.

IV. Az AVMS irányelv 2018-as novellája

Az Európai Unió Tanácsa – felismerve, hogy az információs technológiák már nem külön ágazatként vannak jelen, hanem a modern, tudásalapú gazdasági rendszer alapjait jelentik⁶⁶, – 2015. május 6-án fogadta el az Egységes Digitális Piacra vonatkozó stratégiát, amelynek célja, hogy biztosítsa, hogy Európa gazdasága, társadalma, ipara maradéktalanul kihasználhassa az új digitális korszakkal járó előnyöket és a további szabályozási akadályokat megszüntesse.⁶⁷

Megválaszolásra várt számos kérdés a mostani szabályozás megfelelő és teljes implementációjához és ki kellett dolgozni azt a metódust is, amivel hatékonyan lehet kikényszeríteni az uniós jogot. A cél az volt, hogy biztosítsa a tiszta játéktérrel a hatékony versenynek az online platformokon, miközben elkerüli a monopóliumokat.⁶⁸ A minimumkérdések, amik alapján szabályozni kellett és kell most is: tipikusan a kultúra megőrzése és segítése, kiskorúak védelme, az egészségtelen élelmiszerektől való tartózkodás (magas só- vagy alkoholtartalmú termékek), gyűlöletbeszéd tilalmazása, a faji és

⁶⁵ Vö. MONTELEONE, ANDREA GIULINA: *User-Generated- Content and Copyright: The European Union Approach*. WIPO Academy, University of Turin and ITC-ILO – Master of Laws in IP – Research Papers Collection, 2015–2016. 6. p.

⁶⁶ Európai Digitális Egységes Piaci Stratégia in: <http://eu.kormany.hu/europai-digitalis-egyseges-piaci-strategia> (2018. 09. 09.)

⁶⁷ Európai Digitális Egységes Stratégia in: <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/digital-single-market/> (2018. 09. 09.)

⁶⁸ Online platforms in Digital Single Market in <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/online-platforms-digital-single-market> (2018. 09. 09.)

etnikai egyenlőség, de ugyancsak releváns a gazdaság és a verseny tisztasága is, valamint figyelembe kellett venni olyan szabályokat is, amelyek a fogyasztóvédelemre és a kereskedelmi kommunikációra vonatkoznak. Ezek tartalomszabályozási kérdések, ezért az AVMS foglalkozik velük. A beavatkozás a magasabb és felsőbb érték és érdek, ami még indokolhatja a szabályozást, a jogalkotási munkát.

A módosítás fő indokai közé sorolható, hogy amíg a jelenleg is az irányelv hatálya alá tartozó médiatartalomszolgáltatókra számos szigorú szabály vonatkozik, addig a videómegosztó platformokon a megosztókat ez elkerüli, a szerkesztői és szervezői, a tartalomszolgáltatási kérdések nem tisztáztak. E problémának több vetülete is van, ezek közé tartozik például, hogy ezen szolgáltatók, amennyiben ennyire összehasonlíthatóak az audiovizuális médiaszolgáltatásokkal, éppen az AVMS irányelv adta fogyasztóvédelmet gyengítik.

Jelenleg a (még hatályos) AVMS hatálya alá a lineáris és lekérhető médiaszolgáltatások tartoznak, valamint a kereskedelmi közlemények. Ha megnézzük ezek definícióját, könnyen kitűnik, hogy egyikbe sem lehetséges a videómegosztó platformokon közzétett (felhasználó által létrehozott) tartalmakat maradéktalanul belehelyezni, holott kétségtelen, hogy ezek a tartalmak egyre nagyobb teret nyernek maguknak a szórakoztatás és a tájékozódás területén is a médiafogyasztási szokások körében. Olyan fogalmi elemek merülnek itt fel, mint az audiovizuális médiaszolgáltatás esetén a médiaszolgáltató szerkesztői felelőssége, amely tényleges ellenőrzést kíván meg a műsorszámok kiválasztása és összeállítása körében, vagy az audiovizuális médiaszolgáltatásnak minősülő televíziós műsorszolgáltatás, amely műsorrendet kíván meg a médiaszolgáltatótól, vagyis, hogy csak egy adott, előre meghatározott időpontban és sorrendben legyen elérhető a tartalom a néző számára, de a lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatások esetén érvényesülő médiaszolgáltató által összeállított műsorkínálat sem teljesen fedi le azt, ahogyan – számos esetben – a felhasználó által gyártott tartalom megjelenik a videómegosztó platformokon.

A videómegosztó platformon közzétett (felhasználói) tartalom esetében a kiemelt kritériumok nem teljesülnek, legalább is nem kétséget kizáróan. Így tehát a szerkesztői felelősség hiánya miatt, mint már említettem, az elektronikus kereskedelmi irányelv hatálya alá sorolhatók ezek a tartalmak. Gyorsan világossá válhat azonban, hogy az elektronikus kereskedelem nem tudja a felhasználónak azt a védelmet nyújtani a videómegosztó platformokon közzétett tartalmakkal szemben, amelyet az audiovizuális médiaszolgáltatásokra vonatkozó irányelv alapján más esetben jogosan elvárhatna. Az AVMS egyik nagy vívmánya volt 2007-ben a platformsemlegesség elvének deklarálása, ami véleményem szerint még a származási ország elvének 1989-es kimondásánál is fontosabb, de mindenképp hosszabb távú hatással rendelkező alapelv. E platformsemlegességbe jelenleg az egyéb, előbb említett fogalmi kritériumok miatt nem férnek bele a videómegosztó platformok, habár sok egyéb fogalmi elemnek pedig maradéktalanul megfelelnek.

Ugyanakkor az AVMS irányelv (24) preambulumbekkezdése a lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatások kapcsán kijelenti, hogy mivel ugyanazon közönségért versenyeznek a televíziós szolgáltatókkal, így a „felhasználók a szolgáltatás jellegéből és a hozzáférés módjából kiindulva érthető módon elvárhatják, hogy az ezen irányelv hatálya alá tartozó szabályok szerinti védelemben részesüljenek.”⁶⁹ Felmerül tehát a kérdés:

⁶⁹ AVMS irányelv 24. preambulumbekkezdés.

ha a fogyasztói szokások átalakulnak oly mértékben, hogy ugyanazért a közönséget már versenybe szállnak a videómegosztó oldalak felhasználói is, nem illeti meg őket ugyanolyan védelem a megtekintett tartalom kapcsán, mint a jelenleg is az irányelv hatálya alá tartozó audiovizuális médiatartalmak esetében?

A Tanács új preambulum javaslata pontosítani kívánta, hogy a videómegosztó platform szolgáltatások esetében az Irányelv tárgyi hatálya kizárólag a tárolt adattartalomra terjed ki.⁷⁰ Véleményem szerint az, hogy a *streaming* a lineáris műsorszolgáltatás egyik fajtájaként kerül szabályozásra, a tárolt adattartalom viszont olyan önálló szabályozás alá tartozik, mint amilyen a Javaslat szerint a videómegosztó platformokra fog vonatkozni, abban az esetben lehet problémás, ha a *streaming* felvétel később mint tárolt adattartalom válik elérhetővé, hiszen így ugyanazon a platformon, rövid idő leforgása alatt két különböző kategória szabályainak kellene, hogy megfeleljen ugyanazon felvétel.

A videómegosztó platformokon megjelenő tartalmak közül a tárolt adattartalmak a lekérhető médiaszolgáltatásokhoz hasonlítanak leginkább, ugyanakkor a *streaming* videók a lineáris médiaszolgáltatás jegyeit hordozzák. A klasszikus televízió magában hordozza, hogy még mindig a nézőnek kell alkalmazkodni a műsoridőhöz, tehát ha a televízióhoz való hasonlóságot tekintjük mérvadónak, a *streaming*-szolgáltatások inkább feleltethetők meg, mind a tárolt adattartalomként megjelenő videók.

Bár a dolgozat kereteit túlfeszítené, elengedhetetlennek tartom megemlíteni, hogy a módosítás elfogadásával a tagállami és az uniós médiahatóságok szerepe is várhatóan növekedni fog. A novella (7) preambulumbekkezdése például „döntő fontosságúnak” nevezi, hogy a tagállamok naprakész nyilvántartást hozzanak létre és tartsanak fenn a joghatóságuk alá tartozó médiaszolgáltatókról és videómegosztó-platformokról.⁷¹

A 2014-ben felállított ERGA (European Regulators Group for Audiovisual Media Services) várhatóan továbbra is, mint fő tanácsadó szerv fog működni. Egy, az Unió egészére kiterjedő nyilvános adatbázis létrehozásához is szükséges, hogy az ERGA és a tagállami hatóságok megfelelő nyilvántartással rendelkezzenek.⁷² A jogalkotási folyamat során is több fontos jelentést⁷³ tettek közzé. Felhívták a figyelmet például az UGC és a piac kapcsolatára vagy az AVMS irányelv más irányelvekhez való viszonyára,⁷⁴ mely jelentés, illetve jelentések eredményeit a módosítás is számos helyen figyelembe vette.

Tovább erősíti az irányelv módosítása a média körében a fogyasztóvédelmet, valamint a kereskedelmi kommunikációt az eddigieknél tágabb körben szabályozza. A tárgyi hatály bővítésével a videómegosztó platformokon megjelenő támogatott tartalmat is a szabályozási körébe vonja.⁷⁵

⁷⁰ COM (2016)287/F1 Tanács javaslata, 5.j.(4). preambulumbekkezdés.

⁷¹ AVMS -novella (7) preambulumbekkezdés.

⁷² Vö: NEW AVMSD in a nutshell WEBINAR : <https://www.cullen-international.com/events/trainings/2018/06/Webinar--New-Audiovisual-Media-Services-Directive-in-a-nutshell.html> (2018. 10. 03)

⁷³ Az ERGA számos irányból közelítette meg a módosítást. Csak jelentésből nyolc darab készült el.

⁷⁴ Bővebben: ERGA report on material jurisdiction in a converged environment. In: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/erga-report-material-jurisdiction-converged-environment> (2018. 07. 30.)

⁷⁵ Módosítás 1. cikk g) pont a k) pont helyébe a következő szöveg lép: „k) »támogatás«: olyan hozzájárulás, amelyet audiovizuális médiaszolgáltatás vagy videómegosztó platform szolgáltatás nyújtásával vagy audiovizuális alkotások készítésével nem foglalkozó köz- vagy magánvállalkozások vagy természetes személyek nyújtanak audiovizuális médiaszolgáltatások, videómegosztó platform szolgáltatások, felhasználó által lét-

V. Vonatkozó (EUB) bírói gyakorlat rövid áttekintése

Jól mutatja a következő ügy, hogy miért vált elengedhetetlenné a videomegosztó platformok AVMS hatálya alá helyezése, de legalább is egyértelmű jogi normával történő szabályozása.

2018. február 21-én hozott ítéletet az Unió bírósága a Peugeot Deutschland és a német állam hatósága közötti előzetes döntéshozatali eljárásban⁷⁶. A kérdés az audiovizuális médiaszolgáltatások fogalmának értelmezésére irányult.

A tényállás szerint a Peugeot a YouTube internetes szolgáltatóknál fenntartott videocsatornáján 2014. februárjában egy rövid videót tett közzé egy új személygépkocsi modellről, anélkül, hogy annak üzemanyagfogyasztására és CO₂ kibocsájtására vonatkozó adatokat közzé tettek volna.

A vonatkozó jogszabály szerint ugyanis ezeket az adatokat nem kell feltüntetni abban az esetben, amennyiben audiovizuális médiaszolgáltatáson keresztül jelenik meg a termék, de a német jog szerint az elektronikus formában terjesztett reklámtartalmakban igen. A kérdés tehát az volt, hogy a YouTube csatornán megjelenő tartalom minek minősül.

A Bíróság végül úgy határozott, hogy nem audiovizuális médiaszolgáltatás, mert a célja nem felel meg a fogalmi kritériumoknak, nem tájékoztatás, oktatás vagy kulturális célból tették közzé a videót. A Peugeot természetesen arra hivatkozott, hogy megfelel a tájékoztatás és oktatás céljának, illetve az egyenlő bánásmódra hivatkozott még, de a bíróság ezt alapvetően téves feltételezésnek minősítette. A Bíróság ítélete szerint a videó kereskedelmi közleménynek sem minősül, mert nem kísérő jellegű, hanem öncélú tartalom. A tagállami bíróság ezt követően a Peugeot-val szemben marasztaló ítéletet hozott.

Bár úgy tűnhet, hogy az általam felvázolt ügy pont azok ellen hat, amiről a dolgozatom szól, mégis én inkább arra szerettem volna ezzel felhívni a figyelmet, hogy amíg a videomegosztó oldalak médiajogi megítélése kérdéses, addig az teret hagy arra, hogy az eltérő értelmezésekből különböző jogviták alakuljanak ki. Jelen ügyben is egy korábban hozott egyértelmű szabályozás legalább négy évnyi pereskedéstől mentette volna meg a feleket.

A másik, bemutatásra igen érdemes aktuális jogeset a már fentebb is említett New Media GmbH ügy volt. Elöljáróban, ennek eredményeként került bele az AVMS módosításába⁷⁷, hogy videomegosztó szolgáltatás minden olyan szolgáltatás, amelynek, vagy amely elválasztható részének célja megfelel az irányelv fogalmának.

Mielőtt azonban a módosítást is meghatározó uniós bírósági ügyet mutatnám be, pár szóban kitérnék két tagállami ügyre is. Az egyik a svéd médiahatóság és négy internetes újság közötti vita⁷⁸, amely az AVMS irányelv megalkotása után nagyon gyorsan, 2012-ben jelentkezett. Itt is hasonló volt a tényállás, mint a New Media -ügyben: online sajtótermékek honlapján megjelenő videóműsorok meghatározása volt a bíróság feladata. A

---

rehozott videók vagy műsorszámok finanszírozására azzal a céllal, hogy népszerűsítsék nevüket, védjegyüket, arculatukat, tevékenységüket vagy termékeiket”

⁷⁶ C-132/17. sz. előzetes döntéshozatali ügy.

⁷⁷ AVMS-novella 1. cikk. 1 bek a) aa).

⁷⁸ Az internetes lapok videó-szekciói audiovizuális médiaszolgáltatásnak minősülnek Svédországban http://nmhh.hu/cikk/192277/Az_internetes_lapok_videoszekcioi_audiovizualis_mediaszolgáltatásnak_minosulnek_Svedorszagban

hatóság szerint ugyanis, azzal, hogy ezek elkülöníthetően kezelhetők a többi tartalomhoz képest és megfelelnek az AVMS irányelv (2) preambulumbekkezdésben nevesített „televízióhoz hasonlóságnak”, így ezeket lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatásként lehet értelmezni. Ezt támasztja alá az is, hogy a nézők általuk meghatározott időpontban nézhetik meg a meghatározott műsorkínálatból az adott videót. Feltehetően a háttérben itt is tetten érhető a piac azon célja, hogy a többletköltséget és többlet terhet jelentő szabályozás alól ilyen, vagy olyan módon, de minél inkább kivonja magát. A svéd hatóság végül *video on demand* szolgáltatásnak minősítette a kérdéses oldalakon található videó-szekciókat. A másik tagállami kérdés Nagy-Britanniában lépett fel, itt a Sunday Times ügyben gyakorlatilag ugyanez a kérdés merült fel.⁷⁹

A gyakorlatban tehát önálló kérdéskört jelentenek a módosítás hatályba lépése előtt azok a videók, amelyek internetes sajtótermékekhez kapcsolódnak.⁸⁰ Mindkét esetben a bíróság azt a kérdést vizsgálta, hogy a VoD része az internetes sajtótermékeknek, vagy önálló szolgáltatásként értelmezhetők, így rájuk is az AVMS irányelvből fakadó szigorúbb tagállami tartalomszabályozás vonatkozik. Ne felejtjük azonban, a tagállami szabályozás az uniós irányelv minimumszabályozásából adódóan lehet szigorúbb az irányelvbe foglaltaknál, akár a tárgyi hatály tekintetében is.

2014. júliusában nyújtották be a Bíróság elé azt a szakirodalom által csak New Media ügynek⁸¹ nevezett előzetes döntéshozatal iránti kérelmet, amelyben végül a bíróság kimondta, hogy az audiovizuális médiaszolgáltatásra vonatkozó szabályozás alá tartoznak azok a rövid videók, amelyeket hírlapok internetes oldalain kínálnak, amennyiben e szolgáltatás az online hírlap által folytatott újságírói tevékenységhez képest önálló tartalommal és funkcióval rendelkezik. Ez azért is érdekes, mert az AVMS preambulumbekkezdéseiben⁸² találhatunk konkrét utalást arra, hogy a hírlapoldalak nem tartoznak a tárgyi hatály alá. Az új módosítás épp ezért már úgy fogalmaz, hogy audiovizuális médiaszolgáltatás lehet a platform része vagy egésze.

Az ügy egyik érdekessége, hogy az ügyet előterjesztő főtanácsnok és a döntést meghozó Bíróság a televízióhoz hasonlóság kapcsán, ami az ítélet kulcskérdése volt, eltérő értelmezéshez nyúltak. Míg a főtanácsnok szűken, a tényleges televíziós műsorszolgáltatáshoz kapcsolódóan állapította meg az összehasonlíthatóságot, addig a bíróság úgy tekintette, hogy a hasonlóság nem egyenlő az azonossággal. Az eltérő álláspont különösen a televíziós műsorok és az érintett videók hossza közötti eltérésből adódott, de a Bíróság megállapította, hogy az összehasonlíthatóság kritériuma független az adott műsorszámok hosszától. A Bíróság széleskörben vizsgálta a kérdést, ezért hivatkozott azokra az elvekre is, amelyek a TVWF tárgyi hatályának kiterjesztésekor kerültek előtérbe, nevezetesen az azonos közönségért versenyzést.

Az ítéletben tehát megállapították, hogy az internetes újság oldalán található aldomainen található videók, ha részben vagy egészben elkülönülnek az online hírlap tartalmától és önálló tartalmuk megfelel az audiovizuális médiaszolgáltatásokkal szemben támasztott feltételeknek és céloknak, akkor mint önálló audiovizuális médiaszolgál-

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ C-347/14. sz. ügyben hozott ítélet (New Media GmbH kontra Bundeskommunikationssenat).

⁸² AVMS (28) Preambulumbekkezdés.

tatásként kezelhetőek.⁸³ Az előbb bemutatott svéd bírósággal megegyező álláspontra helyezkedett tehát az Európai Unió Bírósága is, azonban már nem a tagállami szabályozás alapján, hanem a minden tagállamra ugyanolyan mértékben kötelező irányelvből vezették ezt le.

Szintén tagállami médiahatóságok előtt zajlott le a következőkben bemutatott ügy, itt is a videómegosztó platformon közzétett tartalom vetett fel minősítési kérdéseket. A brit BBC televízió csatornán évek óta sikeresen futott a Top Gear autós show-műsor, amikor abból rövidebb tartamú videóklippek a csatorna feltöltött a YouTube videómegosztó oldalra. 2012-ben, az ügy kezdetekor még létező ATVOD nevű hatóság kimondottan a lekérhető médiaszolgáltatásokért felelt, az ő részükről merült fel először a Top Gear videóinak VOD alá történő besorolása. Az ATVOD a médiahatósághoz fordult, az Ofcomhoz, akik a minősítés első lépcsőjeként azt vizsgálták, hogy mi a célja a szolgáltatásnak, másodlagosak, hogy mennyire összehasonlítható az a televíziós műsorszolgáltatással. Utóbbi kérdésben az Ofcom és az ATVOD nem értett egyet. Az ATVOD szerint ugyanis jellegzetességeik alapján a feltöltött videók megegyeztek a lineáris médiaszolgáltatások jellemzőivel.⁸⁴ Az Ofcom eközben a videók rövidege (8-20 perc) miatt ezt a hasonlóságot nem tudta megállapítani, külön figyelemmel a hasonló kategóriájú (autós) műsorszolgáltatásokhoz viszonyítva. Emellett az egyéb produkciós elemek hiányára (pl. főcím) is hivatkozott, amikor végül azt a döntést hozta, hogy a hasonlóság nem állapítható meg, így ezen videókat nem lehet lekérhető médiaszolgáltatásként értelmezni.⁸⁵ A döntésnek amúgy komoly pénzügyi vonatkozása is volt. Amennyiben megállapításra került volna a VOD minősítés, úgy utóbb kötelezhető lett volna a BBC regisztrációs és más díjfizetési kötelezettség teljesítésére. Azt azonban az Ofcom figyelmen kívül hagyta, hogy ezek a videóklippek korábbi, lineáris médiaszolgáltatásként sugárzott műsorszámokból kerültek összeállításra.⁸⁶

VI. Az önszabályozás lenne a megoldás? Videómegosztó platformok saját szabályzatainak vizsgálata

Az Európai Parlament 2018. október 2-án elfogadott álláspontjának (12) bekezdése⁸⁷ szerint az irányelv kellően jól felépített ahhoz, hogy az EU jobb ön- és társszabályozás alapelveinek⁸⁸ megfeleljen. Az irányelv módosító javaslatában a (7) preambulumbekezdés – és ezt az AVMS-novella is több helyen átveszi - mondja ki, hogy az ön- és társszabályozás, mint nem hatósági eszköz, a „jogalkotási védőhálóval” együtt megfele-

⁸³ Vö. NYAKAS 2017, 70–71. pp.

⁸⁴ Vö. NYAKAS 2017, 69–70. pp.

⁸⁵ Top Gear isn't TV, not when it's on YouTube in: https://www.theregister.co.uk/2013/01/18/atvod_top_gear/ (2018. 11. 21.)

⁸⁶ NYAKAS, 2017. 70. p.

⁸⁷ Az Európai Parlament állásfoglalása. In: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2018-0364+0+DOC+XML+V0//HU#BKMD-10> (2018.10.31.)

⁸⁸ Bővebben: Jobb ön- és társszabályozás alapelvei: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/best-practice-principles-better-self-and-co-regulation>

lően működhet a terület szabályozásában, vagyis alkalmasak arra, hogy biztosítsák a jogalkotó eredeti elképzelésének érvényesülését.⁸⁹

A két fogalom, az ön- és a társszabályozás nem szinonim, bár rendkívül szoros kapcsolatban lévő fogalmak. Az önszabályozás ágazatonként, vagy azon belüli részenként valósulhat meg, elengedhetetlen fogalmi eleme, hogy a részvétel önkéntes és a fél alávetésén alapul, „melynek alapja nem a közjogi kényszer, hanem az alanyok érdekazonossága”⁹⁰. Előnye, hogy alulról építkezik, az egyes jogalanyok felől, így az általuk létrehozott részletszabályokkal könnyebben azonosulnak, mintha a jogalkotás eredményeként születő normát kellene betartaniuk.

Tagadhatatlan azonban, hogy bár az önkéntesség fogalmi eleme, ugyanakkor hátránya is, hiszen így a piacon nagyobb befolyással bíró cégeknek nem lesz érdeke csatlakozni.

Társszabályozás esetén felelősség nem csak az állam, vagy csak a piac oldalán van, megosztják azt az önszabályozás és a nemzeti jogalkotó között, az állam megerősíti az önszabályozó testület munkásságát. Ezt a módszert szokás korregulációnak is nevezni. A társszabályozás az állami jogalkotási hagyományokra figyelemmel hagy teret az önszabályozás számára.⁹¹ A társszabályozásnak két különböző irányú formája van: egyik esetben az önszabályozáshoz csatlakozik később az állam és teszi azt a hatósági szabályozás részévé, a másik esetben fordítva, a jogi alapjait teremtik meg az önszabályozási folyamatoknak.⁹²

Meglátásom szerint utóbbit akkor érdemes alkalmazni, ha az állam a szabályozási céllal tisztában van, azonban nem találja a megfelelő módszert, amivel ezt megvalósíthatná. Éppen ezért, ezt az utat látom az egyik legmegfelelőbb megoldásnak arra nézve, hogy az uniós irányelvalkotás a tartalomszabályozás terén felülkerekedjen azon a felgyorsult spirálon, amit a technológiai fejlődés okozott a jogalkotás számára.

A 2018. október 2-án elfogadott európai parlamenti vélemény is megadja mindkét fogalmat és bár támogatja a megjelenésüket, azonban álláspontom szerint nem lép fel elég erősen ahhoz, hogy kiemelkedőbb szerephez juthassanak a piaci szereplők között, pedig a javaslat (49) bekezdése szorgalmazza az alternatív szabályozást videómegosztó platformok esetében is⁹³. Ezt változatlanul átvette az elfogadott módosítás is.

„(14) [...]. Bár az önszabályozás kiegészítő módszer lehet a 2010/13/EU irányelv egyes rendelkezéseinek végrehajtását illetően, nem helyettesítheti a nemzeti jogalkotó kötelezettségeit.

[...] Ez nem kötelezheti a tagállamokat ön- vagy társszabályozási rendszerek vagy ezek mindegyikének kialakítására, továbbá nem zavarhatja meg és nem veszélyeztetheti

⁸⁹ NEW AVMSD in a nutshell WEBINAR:

⁹⁰ KOLTAY – NYAKAS 2015, 156. p.

⁹¹ Az Európai Parlament Állásfoglalása 14. bekezdés.

⁹² HEGEDÚS LAURA: *A társszabályozási megállapodás „az ördöggel kötött paktum”?* In: Infokommunikáció és jog. 2015. XII. évf. 62–63. sz. 67–68. pp.

⁹³ (49) preambulumbekkezdés: A 2010/13/EU irányelv alapján meghozandó megfelelő intézkedések meghozatalába célszerű a lehető legnagyobb mértékben bevonni a videómegosztó platform-szolgáltatókat. Ennek érdekében ösztönözni kell a társszabályozást. Emellett meg kell tartani azt a lehetőséget, hogy a videómegosztó platform-szolgáltatók önkéntes alapon az uniós joggal összhangban szigorúbb intézkedéseket foganatosítsanak, tiszteletben tartva a véleménynyilvánítás és a tájékozódás szabadságát, valamint a médiapluralizmust.

*a tagállamokban jelenleg már létező, hatékonyan működő társszabályozási kezdeményezéseket.*⁹⁴

Az ön- és társszabályozás erősítésének lehetősége már az AVMS-irányelv megalkotásakor felmerült a jogalkotó részéről, azonban a szabályozás eddigi élettartama alatt nem tudott olyan jelentőséget szerezni, amely meghaladná normatív szabályozást.⁹⁵ Próbálkozások akadnak szinte minden tagállamban, Magyarországon is számos valamely alternatív szabályozási módszert megvalósító testületet találhatunk⁹⁶, azonban ezek hatékonysága még mindig nem számottevő, leginkább az alulinformáltságnak köszönhetően. A hatékonyság hiánya egy igen sokrétű probléma, amely bemutatása jelen dolgozat keretein túl terjeszkedne.

A tagállami és közösségi jogalkotók is kezdik belátni, hogy a szabályozási spirálból meg kell próbálniuk kiszállni, ezért az új tervezet már nagyobb szerepet szán az alternatív szabályozási módszereknek. Közös európai magatartási kódex elkészítését is említi. „Indokolt esetben a Bizottságnak elő kell segítenie az uniós magatartási kódexek kidolgozását.”⁹⁷ Arról azonban maga a javaslat nem rendelkezik jelen állapotában, hogy kinek, miért, hogyan, milyen alapon kellene csatlakoznia az önszabályozáshoz és azt hogyan kellene végrehajtaniuk, ezt ki és milyen módon felügyeli uniós és tagállami szinten (annyit ír, hogy a kódexek tervezeteit be kell nyújtani az ERGÁ-hoz felülvizsgálatra), illetve, hogy az irányelv céljával összhangban kell történnie az önszabályozásnak tagállami és uniós szinten is.

Mind az önszabályozásra, mind a társszabályozásra jellemző, hogy elsődlegesen tagállami szinten valósítják meg őket, az adott tagállam ágazati szereplői vesznek benne részt. Az internet korában a tartalomszolgáltatás terén azonban már a tagállami határokat sok esetben meg kell haladni, ahogyan azt a tartalom is teszi.

Egy hatékonyan és jól működő társszabályozási modell rugalmasabb szabályozást tenne lehetővé, ezáltal a szabályozási keret gyorsabban reagálna a piac (és a fogyasztók) okozta változásokra.⁹⁸ Nem csak a panasz eljárás és a tájékoztatási fórumok szintjén lenne ez fontos, hanem a magukra nézve kötelezően elfogadott részletszabályok miatt is.

Mindenképpen új és jelentős irányt venne a szabályozás, ha megjelennének az uniós szintű magatartási kódexek.

1. Az Általános Szerződési Feltételek sajátossága a videómegosztó platformok esetén

Figyelemmel az ilyen szolgáltatások tömeges jellegére, valamint arra, hogy a szerződés egyik oldalán mindig ugyanaz a vállalkozás szerepel, természetes, hogy azok általános szerződési feltételek elfogadásával vehetők igénybe. Véleményem szerint alapvetően az lenne az önszabályozás megvalósulásának legkézenfekvőbb területe, ha az ugyanolyan

⁹⁴ Európai Parlament állásfoglalás 14. bekezdés.

⁹⁵ GELLÉN 2012. 38. p.

⁹⁶ Magyarországon a médiajog területén ilyen a Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete, Magyarországi Elektronikus Műsorszolgáltatók Egyesülete, Magyar Lapkiadók Egyesülete és az Önszabályozó Reklámtestület.

⁹⁷ A Tanács AVMS módosító javaslata 9. pont.

⁹⁸ GELLÉN 2012, 110. p.

szolgáltatásokat kínáló platformok – VoD-, illetve videomegosztó platformok – az általános szerződési feltételeiket egységesítenék és ennek keretén belül juttatnák érvényre az audiovizuális médiaszolgáltatásokra vonatkozó irányelv, illetve általánosságban a médiajog legújabb vívmányait.

A magatartási kódex kidolgozása elengedhetetlen, de a felhasználó az általános szerződési feltételekkel találkozik leggyakrabban, ha máskor nem, amikor regisztrál az adott oldalra. Pont ezért, a médiatudatosságra is jó hatással lenne, ha ezeknek a platformoknak az igénybevétele – közel azonos – feltételekhez lenne köthető. Értelmezésem szerint az általános szerződési feltételek megállapításának akkor van helye, ha azokat több szerződés megkötése céljából, egyoldalúan határozzák meg és egyedileg nem tárgyalják meg a – jelen esetben – szolgáltatást igénybe vevő féllel. Természetesen csak akkor lesz a felek között ez a szerződés érvényes, ha azt a fél külön elfogadja – akár hallgatólagosan, akár és tartalmát megismerve.⁹⁹

Jelen dolgozatban nem tartom célszerűnek kifejtetni, de amellett, hogy ezen szerződések általános szerződési feltételekkel kötött szerződésnek minősülnek, egyben magukon hordozzák a következő jellemzőket is: blankettaszerződés, fogyasztó és vállalkozás között kötött, távollévők között kötött, elektronikus úton kötött magánjogi és információs társadalommal összefüggő szolgáltatás nyújtására irányul.¹⁰⁰

A videomegosztók általános szerződési feltételi (a továbbiakban: ÁSZF) közül kettőt kívánok bemutatni, a magyarországi székhellyel rendelkező, Indavideo.hu ÁSZF-jét és napjaink legnépszerűbb (alapvetően *common law* alatt szabályozott) videomegosztójának a YouTube-nak a szerződési feltételeit. Alapvetően más a kettő, nyelvezetében és szerkesztésében is, ami nem csak abból ered, hogy két különböző jogrendszer (*common law* és kontinentális jog) termékei, de a felhasználtábor nagyságából eredő felelősségre is visszavezethető.

Az olyan típusú szerződéseket, mint a YouTube ÁSZF-je is, amikor a felhasználó magával a szolgáltatás használatával elfogadja a szerződési feltételeket a szakirodalom „*browsewrap*” szerződéseknek nevezi. Ilyenkor a felhasználó a szerződési feltételeket sok esetben nem is ismeri, azokkal csak akkor találkozik, ha ő maga keresi meg az oldalon, ahol az ehhez tartozó hyper-hivatkozásnak mindig kint kell lennie. Az már valahol a felhasználói tudatosság kérdése, hogy az adott felhasználó elolvassa-e ezt önszorgalomból. Amennyiben később regisztrál az oldalra, jellemző, hogy a szerződési feltételeket és az adatvédelmi nyilatkozatot külön el kell fogadnia. A blanketta szerződési jellegből is adódik, hogy az ilyen szerződések feltételén a felhasználó nem változtathat, pedig például a jogérvényesítés területén előfordulhat, hogy számára nem kedvező klauzulákat állapít meg a szolgáltató.

Ezt a gyakorlatot angolul „*take it or leave it*” gyakorlatnak hívják, vagyis vagy elfogadja az egészet, vagy lemond az egész szolgáltatás használatáról. Ezek a jellemzők megfelelnek mindkét, az általam a következőkben bemutatott felhasználási feltételeknek.¹⁰¹

⁹⁹ Vö. A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 6:77.§.

¹⁰⁰ PAPP 2017, 197. p.

¹⁰¹ Vö Uo. 190–192. pp.

1. 1. Egy magyar példa – az Indavideo.hu felhasználási feltételei

Az Indavideo.hu az egyik leglátogatottabb magyarországi székhelyű videómegosztó oldal, az IndaLab csoport része.

Egyszerű, kérdés-felet formában megírt köznapi nyelvezetű ÁSZF-fel találkozunk a felhasználó, aki rápillant a Felhasználási feltételekre. A későbbiekben bemutatott YouTube felhasználási feltételeihez képest nagy különbség, hogy ahogy majd ott jól látszik az ÁSZF mellett számos irányelv is segíti a felhasználó eligazodását a szolgáltatás használatában, addig itt mindössze egyetlen dokumentum áll rendelkezésre erre a célra. Rögtön a legelején leszögezi, hogy csupán tárhelyszolgáltató oldalként működik. A későbbiekben ezt a következő módon magyarázzák meg a felhasználónak: „[o]lyanok vagyunk, mint a papírgyár az újsághoz képest, mi nem a tartalmat készítjük, csak a felületet adjuk.” Alapvetően nem vállalnak felelősséget a feltöltött videók tartalmáért, azonban fenntartják maguknak a jogot, hogy bármikor eltávolítsák azt. Elsődlegesen ezzel az eszközzel abban az esetben élnek, ha „bármilyen tartalommal kapcsolatban harmadik személy hitelt érdemlően igazolja, hogy az számára jogsérelmet okoz”, de természetesen abban az esetben is, ha más magyar jogszabály szerint jogsértő a tartalom. Az érintett tartalom eltávolítását 72 órán belül vállalják. Bár életkori megkötést nem fogalmaznak meg, mégis a 14. életév betöltését ajánlják.

Ugyanakkor ellentétben más videómegosztó platformokkal, itt nyíltan erotikus tartalom is elérhető pusztán életkor önbevallása útján. A tartalmi kritériumok ismertetésénél derül csak ki, hogy az ilyen videók nem érhetők el külföldről. Egyértelmű, hogy a felhasználó felelős az általa feltöltött videóért, kísérőszövegért, leírásért, címkéért, hozzászólásért, „vagy bármi egyébért, ami most nem jut eszünkbe, vagy később találjuk fel,” amely kitétel ugyanakkor az ön-, ill. társzabályozásba vetett társadalmi bizalom aláásásához is vezethet.

1. 2. Egy nemzetközi példa - a YouTube általános szerződési feltételei

A YouTube napjaink vezető videómegosztó platformja. Azóta, hogy 2005. április 23-án feltöltötték az első videót, nagyot fordult a világ. Mára több, mint 1,9 milliárd felhasználója van és naponta több, mint egy milliárd órát nézik a világ 91 országából.

A YouTube részletes és igen pontos ÁSZF-fel rendelkezik, amelyet jól kiegészít a csaknem 20 darab ún. közösségi irányelv, amely szintén a felhasználók szolgáltatás használatára vonatkozik. Azonban míg az irányelvek könnyen érthetőek és elérhetőek több nyelven is, köztük magyarul is, addig az ÁSZF Magyarországról csak angol nyelven olvasható az oldalon. Véleményem szerint, ahhoz, hogy minden felhasználó ugyanolyan esélyekkel használhassa a platformot, elengedhetetlen lenne, hogy a felhasználási feltételek elérhetőek legyenek az adott ország nyelvén. Erre szerintem az lehetne a megfelelő megoldás, ha a platformszolgáltatókat köteleznék arra, hogy az ÁSZF-ek az Unió területén az Európai Unió összes hivatalos nyelvén elérhető legyen.

A tartalom definíciója is széleskörű, ide tartozik minden zene, szöveg, szoftver, szkript (forgatókönyv), grafikai ábrázolás, fénykép, videó, audiovizuális kombináció, interaktív funkció, amely elérhető a szolgáltatáson keresztül, vagy ahhoz kapcsolódik.

A felhasználás feltétele, hogy a felhasználó megfelelő korú legyen és ne álljon eltiltás alatt a saját joga alapján. Mind a felhasználás kezdete-kori ÁSZF-et, mind annak későbbi módosításait a használatával fogadja el a felhasználó. A Feltételek el nem fogadása esetén a szolgáltatást nem veheti igénybe. Az ÁSZF 5.2 pontja alapján a felhasználó a használat során a Közösségi irányelveket is betartja, azokra figyelemmel van.

A Feltételek 7. pontja foglalkozik a tartalom kérdésével. Kimondja, hogy a felhasználó teljeskörűen felelős az általa feltöltött tartalomért és annak következményeit viseli. A Feltételek alapján a felhasználónak azt is garantálnia kell, hogy feltöltéskor rendelkezett minden releváns szükséges engedéllyel, joggal, illetve beleegyezéssel.

Amennyiben a YouTube úgy észleli, hogy a tartalom nem felel meg az ÁSZF-nek vagy erre vonatkozó bejelentést kapnak, a tartalmat eltávolíthatják az oldalról és a feltöltőjét azzal szankcionálhatják, hogy időlegesen eltiltják a szolgáltatás használatának egyes részétől, nevezetesen a videófeltöltéstől. Alapvetően szerzői jogi kérdéseket igyekszik tisztázni a YouTube, ezért azokat nem mutatom be jelen dolgozatban.

2. Nemzetközi példa a soft law alkalmazására - a YouTube Közösségi Irányelvei

Az ÁSZF mellett a YouTube a felhasználók számára irányelvekkel készült, hogy egyértelműek legyen a szolgáltatás igénybevételének keretei. Nagyjából mintegy húsz irányelv található az erőszakos tartalomtól a kontextus értelmezésén keresztül a szerzői jogi igényérvényesítésig bezárólag, lefedve az esetlegesen felmerülő kérdések körét. Alapvetően könnyen és sok nyelven elérhetők, összefoglaló és részletes leírás is található, azonban sok esetben utalnak az Általános Szerződési Feltételekre, amely, mint már említettem, magyarul például nem érhető el. A különböző irányelvekből csupán szegeztem, főleg azokat vizsgáltam meg, amelyek a tartalom iránti felelősségről írnak, különös tekintettel az irányelvbe is foglalt fő tartalmi kritériumokra (szexuális ábrázolás, erőszak stb.) Ugyanakkor ezek a közösségi irányelvek szorosan lefedik az AVMS-irányelv tartalomszabályozással érintett kérdéseit is és azzal általában megegyező módon viszonyul ezen kérdésekhez.

a) A meztelenségre és a szexuális tartalomra vonatkozó irányelvek¹⁰²

Alapvetően a platformszolgáltató elvárásai nagyon hasonlítanak az AVMS-irányelvben megfogalmazottakhoz: a nyílt szexuális tartalmat kerülni kell, a YouTube ezért az ilyen tartalmakat eltávolítja, míg a nem nyílt szexuális ábrázolást vagy korhatárossá teszi vagy eltávolítja. Abban az esetben viszont, ha a kontextusból az tűnik ki, hogy a videó célja oktatás, ismeretterjesztés, tudományos vagy művészi ábrázolás és az nem indokolatlanul megrázó, akkor maradhat. A korhatárossá tétel szempontrendszerét az irányelv közzéteszi, így ebből *a contrario* következik, hogy milyennek kell lennie a tartalomnak, hogy elkerülje az összeütközést ezzel az irányelvvel. Lehetővé teszi, hogy a felhasználó maga jelölje meg az adott tartalmat, illetve saját felhasználói élményét

¹⁰² A meztelenségre és a szexuális tartalmakra vonatkozó irányelvek: in <https://support.google.com/youtube/answer/2802002?hl=hu>: (2018. 10. 14.)

azzal befolyásolhatja, ha korlátozott módon használja a szolgáltatást, így a korhatáros videók számára nem lesznek elérhetők.

b) A gyűlöletkeltésre vonatkozó irányelvek¹⁰³

Bár a szólásszabadság pártján áll a szolgáltató, és a felhasználó jogosultságának tartják azt, hogy a népszerűtlen nézőpont is kifejezésre kerüljön, a gyűlöletkeltés engedésétől azonban élesen elhatárolódnak. Elismerik azonban, hogy ez egy vékony határ. A gyűlöletkeltés alapjául felsorolja az annak inkább kitételeket – például rassz, vallás, nemi identitás – de csupán példálózó jelleggel teszi ezt. Szintén megadja a lehetőséget a felhasználónak, hogy jelezze a YouTube felé, ha ilyen jellegű tartalmat észlel (ún. bejelentést tehet).

A gyűlöletbeszéd alapvetően nem jogi fogalom, leginkább az emberi méltóság védelmeként jelenik meg a médiajogban.¹⁰⁴

c) Az erőszakos vagy megbotránkoztató tartalmakra vonatkozó irányelvek¹⁰⁵

A nyíltan erőszakos tartalommal szemben az AVMS irányelv is fellép, de a YouTube Közösségi Irányelvei is tiltják. Mind a valódi erőszakos, mind a valóság-hű erőszakos tartalmat bemutatja az irányelv, így a felhasználó el tudja határolni, hogy mit lát. Bizonyos esetekben, ha a célja megfelelő, engedi a valódi erőszakos tartalmakat a YouTube, de elvárás a feltöltőtől, hogy elég információt tegyen közzé a kérdéses tartalommal együtt, hogy az ne legyen megbotránkoztató. A valóság-hű erőszakos tartalom minden esetben korhatáros lesz. A szolgáltató élesen elhatárolódik a terrorizmustól. Ennek megjelenítése a tartalomban csak akkor megengedett, ha annak oktatási célja van és a körülötte megjelenő kontextus ezt egyértelművé teszi, a terrorizmust semmiképp nem támogatja. A felhasználói bejelentés lehetősége itt is fennáll.

d) Gyermekbiztonsága a YouTube-on¹⁰⁶

Az AVMS irányelvvel megegyezően a YouTube is kiemelkedően fontosnak tartja a fiatal felhasználók védelmét. Elsődlegesen a nem helyén való tartalomtól szeretné a kiskorúakat megvédeni, de ide tartozik a zaklatás, különösen a *cyberbullying* elleni védelem is.

Alapvetően itt is a közösség tagjaira támaszkodik a szolgáltató, továbbra is a névtelen bejelentés az elsődleges eszköze a nem megfelelő tartalmak felfedezésének és eltávolításának. Eltávolításakor a nem megfelelő tartalom feltöltője figyelmeztetést kap a fiókjára, legvégső esetben a felhasználói fiókot is törlik.

Az eddigi irányelvekhez képest ez sokkal szigorúbb: amennyiben a YouTube ellenőrzés során úgy találja, hogy valamely tartalom alapján kiskorút bántalmaztak vagy veszélyeztetettek azt jelenti a *National Center for Missing and Exploited Children* felü-

¹⁰³ A gyűlöletkeltésre vonatkozó irányelvek: https://support.google.com/youtube/answer/2801939?hl=hu&ref_topic=2803176 (2018. 10. 14.)

¹⁰⁴ PÁZMÁNDI KINGA: *A média-tartalomszabályozás alapvonalairól*. In: Magyar jog. 2018 7-8. szám 392. p.

¹⁰⁵ Erőszakos vagy megbotránkoztató tartalmakra vonatkozó irányelvek: https://support.google.com/youtube/answer/2802008?hl=hu&ref_topic=2803176 (2018. 10. 14.)

¹⁰⁶ Gyermekbiztonsága a YouTube-on in: <https://support.google.com/youtube/answer/2801939?hl=hu> – (2018. 10. 15.)

letnek, így közvetve valódi hatásági ügy lehet akár egy igen rosszul elsült tréfa vége. A közvetlen hatásági kapcsolatfelvétellel azonban külön is buzdítja a nézőket a YouTube.

Védik a kiskorúakat a káros vagy veszélyes cselekedetek utánzására való buzdítás-tól. Itt elég az utóbbi idők egyik legnagyobb „internetes kihívásra”¹⁰⁷ gondolni, a mosókapszula evésre.¹⁰⁸, de a gyerekmunka ellen is javaslatokat és figyelmeztetéseket fogalmaz meg és a fizetett termék megjelenítést is külön szabályok figyelembevétele mellett engedi feltölteni a kiskorúak számára is elérhető tartalmakba. Az online zaklatással szemben is javaslatokat fogalmaz meg, azonban véleményem szerint, ahhoz képest, hogy ez milyen méretű kihívást jelent napjainkban, nem lép fel ellene kellő erővel. Ugyanez azonban igaz a felülvizsgált AVMS-irányelvre is.

VII. Összegzés és konklúzió

A feldolgozott téma terjedelme és aspektusai messze túlmutatnak az AVMS-irányelven, illetve annak esetleges módosításain. Az online tartalmak piaca nem csupán a médiajog, hanem a hagyományos kereskedelmi jog kereteit is napról-napra feszítik szét. Az internet és a technológia fejlődésével párhuzamosan fejlődik az a médiakörnyezet is¹⁰⁹, amelyben az állampolgároknak és a jogalkotóknak, valamint az ellenőrző hatóságoknak is élnie kell. Utóbbiak kapcsán szükséges megemlíteni, hogy a rohamos tempóban fejlődő kommunikációs csatornák mellett a szabályozó és ellenőrző szervek médiatudatossága és jogismerete is hatalmas szerephez jut, illetve az, hogy mennyire tudnak lépést tartani ők az újításokkal. Ugyanis amennyiben nem haladja meg az ismeretük a fogyasztókéét, féltő, hogy egy-egy esetben olyan intézkedések születnek, amelyek felborítják a társszabályozás alapját jelentő bizalmat.

Elengedhetetlennek tartottam egy átfogó történeti bevezető ismertetését az olvasóval, hogy egyértelművé váljon, mennyire jelentős a felgyorsult a címben is említett szabályozási spirál, amibe a jogalkotó belekerült a technológia és a jogi szabályozás közti versenyfutásban.

Az audiovizuális szabályozás évtizedei alatt többször kerültek ugyanabba a helyzetbe a jogalkotók, minden jelentősebb módosítás a tárgyi hatály kiszélesítése körül mozgott, vagyis valamely tartalomszolgáltatót szükséges volt beemelni az irányelv hatálya alá. Az Egységes Digitális Piac átfogóan kívánja módosítani az EU digitalizálásra, technológiára érzékeny területeit módosítani akként, hogy megfeleljen a jelennek. Azonban

¹⁰⁷ Internetes kihívás olyan kihívás, ahol egymást buzdítják, akár direkt megszólítással, hogy valamit tegyenek meg, azt vegyék fel és tegyék közzé az interneten, esetleg még arra is felszólítják, hogy szólítson meg további embereket is, hogy ezt tegyék meg. Ez lehet önmagában hasznos dolog is, a „jeges vödör kihívás” néhány éve nagyon virális dolognak számított, számos közismert és híres ember részt vett benne, és jó cél szolgált: felhívta a figyelmet az amiotrófiás laterálszklerózis nevű gyógyíthatatlan betegségre.

¹⁰⁸ A mosókapszula evés- kihívás ellenben nem szolgált nemes célokat, viszont rengetegen vették fel és töltötték fel, ahol megesszük egy valódi mosókapszulát, azonban az abban található folyékony mosószer emberi szervezetbe kerülve akár halálos károkat is okozhat. A YouTube igen szigorúan lépett fel ellene. Bővebben: <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/01/18/youtube-deleting-tide-pod-challenge-videos-bid-stem-dangerous/>

¹⁰⁹ WEBER, RUDOLF H: *Challenges for Communications in a Changing Legal Landscape*. In: Nm Young, Simon – Weisenhaues, Doreen (szerk.) Hart Publishing, Oxford and Portland. 2017. 166. p.

nem biztos, hogy egy, a változásoknak ennyire kitett terület esetén is a jelennek való megfelelés a kielégítő.

Ki kell szakadni a szabályozási körforgásból, mert a jelen szabályozási struktúra képtelen követni a felpufferelt médiajogi történéseket. Az AVMS-irányelv legutóbbi módosításából nem érződik az a biztonság, ami garantálhatná azt, hogy most sikerül kiszállni az egyre gyorsuló spirálból, ami az uniós médiajog szabályozásának mindig is keresztje volt.

Mindenkori elvárás a jogalkotástól, hogy a szabályozás a lehetőségekhez mérten kellően időtálló legyen.

A már kialakult - és nyilvánvalóan bicegő megoldás – csak elodázza azt a nagyobb elemi változást a szabályozás mikéntjében, amely azt eredményezné, hogy nem kellene a hatálybalépítést követően már rögtön a következő módosításon dolgozni, hanem hosszabb távon is rugalmasan, de pontosan felügyelné a területet. Ugyanakkor az alkotmányos jogok figyelembevételével lehet csak kialakítani az új szabályokat, hiszen, ha ezek sérülnek, alapvetően veszik el mindazt a médiából, amitől az mintegy negyedik hatalmi ág lehet. Amennyiben az állami beavatkozás túl erős lenne, az olyan erős ellenállást tudna az emberekből kifejteni, amely a szabályozás céljával ellentétes eredményt szülne.

Az időtálló szabályozás megalkotásához érdemes lenne megvizsgálni, hogy melyek azok a közös elemek, amelyek a két irányelvben (TVWF, AVMS) jellegadóan meg egyeznek.

A jogalkotási fókuszban mindkettő esetében a technológiai fejlődés generálta kihívások álltak. Szükséges lenne felmérni, hogy milyen típusú kihívások vezettek az egyes módosításokhoz – a TVWF esetében nem maradt az országhatáron belül a tartalom, az AVMS-nél a platform maga változott. E körben indokolt egyfajta szubszumálás, amelynek során lehetőség nyílna generális szabályozást alkotni, ami egyszerre vonatkozik a tartalmat hivatásból és a hobbiból előállítókra is, ami követni tudja azokat a technológiai változásokat is, amelyek közül több már a mindennapok szerves részévé vált. Ennek megfelelően előbb-utóbb felmerül a szabályozás elégtelensége a VR kapcsán is, ahogy a videomegosztó platformokon népszerű gameplayek sem csupán szerzői jogi kérdéseket vetnek fel, ezért érdemes lenne a szabályozás megalkotásának folyamatába további szakembereket is bevonni, technológiai szakértőket, jövőkutatókat, akik nem csak a kurrens problémára tudnak összpontosítani, valamint meghaladni azt, hogy a szabályozás kérdésében a nemzetállamok a szuverenitásuk korlátozását lássák minden esetben, amikor globális problémára kell megoldást találni.

Bízom benne, hogy a 2018. december 18. napján hatályba lépő AVMS-novella a gyakorlatban kellő teret hagy a változásoknak is, ugyanakkor érdemben fog tudni reagálni a felmerülő újabb és újabb, ma még talán nem is ismert problémákra. Ehhez azonban még el kell telnie néhány évnek, amelyet kíváncsi érdeklődéssel vegyes fenntartásokkal várok.

ZITA VARGA

DYNAMIC TECHNOLOGICAL TREND VS. SPIRAL CYCLE? –
RECURRING ISSUES OF THE MATERIAL SCOPE OF MEDIA LAW

(Summary)

The topicality of the theme lies in that the Council of the European Union adopted an amendment to the Audiovisual Media Services Directive (AVMSD) in November 2018, in the context of the Digital Single Market Strategy. The aim of the thesis is to point out that the relationship between technological development and law makes it increasingly necessary to adjust the material scope, which is typically based on the appearance and the spreading of a new platform that cannot be incorporated into the existing concept. To outline this, I consider it indispensable to sketch out the history of the directive.

Recent European Court of Justice and Member State judicial practice helps to highlight the reason of the modification and underpins its necessity. I outline the advantages and disadvantages of self- and co-regulation as an alternative legislative path, as the support of the Member States and of the EU can both be found in the directive at the moment and previously as well.

Starting from this point, in the last major part of my paper I will introduce the general terms and conditions of the most common video-sharing platform of Hungary and also that of the world, which is governed by common law, and which policies and guidelines strongly reflect the regulation of the AVMSD. The final conclusion of the paper is the accelerating spiral cycle, which is also indicated in the title, from which, if the legislator is not interrupted, it foresees an increasingly frequent amendment of the directive.